MAGYAR SION.

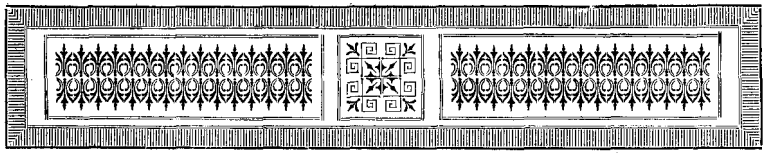
EGYHÁZIRODALMI FOLYÓIRAT.

SZERKESZTIK

A PAPNEVELDEI TANÁROK.

ELSŐ ÉVI FOLYAM.

ESZTERGOM, 1887.
NYOMATOTT BUZÁROVITS GUSZTÁVNÁL.

PROGRAMMUNK.

Ránk férne már, hogy föltámadna köztünk is, aki a rendetlen és lelketlen emberaprólékba szellemet öntene.

Ráférne közéletünkre melynek ziláltságát és meddőségét a társadalom különböző rétegeiben egymást üző vajudások bizonyitják — ráférne a közélet ezen tehetetlen szellemébe mártott egyházunkra is, hogy támadna kebeléből a német Görreshez hasonló, kiről mi is mondhatnók, hogy a kath. öntudatot ébresztette, hogy a kath. elveknek a tudományban érvényt, a kormánykörökben tekintélyt, a népéletben és a társadalmi mozgalmakban szereplést és lenditő hatalmat — szerzett.

Ne bokrosodjék meg senkinek képzelete! Görres nevével nem akarunk vallási zsörtölődéseket, türelmetlen kötődéseket s „római nagyravágyást" jelezni, — korántsem, hanem igenis jelezni akarjuk a hit, az egyház elveinek érvényesitését a tudomány, az iskola, a kormányzás, a socialis alakulások terén, — jelezni akarjuk, hogy nálunk is érvényesiteni kell a hitnek áldásos, mentő, teremtő elveit, mert azért állitotta Isten ezeket a világba, hogy rajtuk mint életerős tölgyön kuszszék föl a minden irányban terjengő, de magában gyorsan elfajuló emberi törekvés repkénye.

Görresről irta Menzel Wolfgang, hogy nem tintával, de tüzzel irt, azért égette ki a szellemi tespedés és önelhagyás fekélyeit s fölperzselte azt a sok

dudvát, melylyel a kath. nem törődést, a hitetlenség, a liberalismus s bármely hetvenkedő párt és nézet bevonta; nyaka közé csapott a „német közöny"-nek, fölrázta s talpra állitotta nemzetét.

Azóta a német katholicismus él! él a benső vallásos élet ápolása által, mely nélkül hit és egyház inaszakadt tömeg; él az egyház jogainak impozans védelmében, él az egyház elveinek és hatalmának szerepeltetése által a családok, az ifjuság, a munkások nevelése, javitására; él —; mert érzi mindazt, ami bántja, a mi sérti, ami életkedvét csökkenti.

Hol él nálunk a kath. tudomány? hol az egyház jogainak impozans védelme az országgyülésen és a társadalmi téren? hol az egyház intézményeinek szerepeltetése a családok, az ifjuság, a munkások vallásos és erkölcsi nemesitésére? hol tud nyilvánulni követelőleg az a sok magányos panasz, az a sok rejtett fohász, mely a vallásos és erkölcsös élet érdekeit óvatolja?

A kath. hit Magyarországban az indifferentismus és a vallási lethargia karjaiban fekszik.

Midőn ezt a mondatot e lapra irjuk, teljesen átértettük jelentését és átéreztük keserüségét.

Nincs itt szó a köznépről, melynek nálunk átlag nincs öntudatos szerepe, — hanem szó van azon rétegekről, melyeknek van. Bátran fölhivhatunk bárkit nézzen szét akár szük, akár tágas körben s számitsa el ujjain a katholikusokat, — értem a praktikansokat, — „catholiques practiquants"! nem a teritett asztal mellett vagy a kirándulásoknál, — ott mind annyi „practiquants", no meg „hálás vendég"; hanem számitsa össze a katholikusokat, kik a hitben élnek, kiknek fogalmuk és érzékük van azon természetfölötti testület áldásai, ereje, jogai iránt, kiknek szivük van fájdalmai s örömei iránt.

Az ujjakon való elszámolás után is néhol csak törtszámok jelentkeznek.

Szomoru jelenség ez szemben a kath. öntudat ébredésével Német-, Angol-, Franczia-, Olaszországban.

Egy tekintet a magyar országgyülésre fényesen igazolja e szomoru expozét. Ülj le e gyülés párkányára s várd türelemmel, hogy töméntelen rugdalódzás, sértegetés, kötekedés után mikor száll föl a világi képviselők padjaiból az egyház érdekében mondott jó szó fehér hollója, s mennyi krákogást és borzadást kelt ez az árva madár széles e hazában. Bele is jön az ujságba, sőt állandó fészket rak és ijeszt némely népboldogitó bojtorjányos képzeletében.

A tudományról ha szólok. Mellőzve minden más tekintetet, mely a mellőzés daczára is szemet szur, — csak arra reflektálok: találta-e már valaki lehetségesnek, sikeres és kecsegtető megpenditését — csak megpenditését — annak, hogy p. o. a világi egyetemi ifjuság közt a vallásos és erkölcsös nemesbülés czéljából egyletek támasztassanak? Nemde megdöbbentő gondolat, oly szokatlan, oly iztelen, — bizonyára azért, mert éretlen. Ha érett volna, termett volna meggyőződésteljes, korukat s hitüket értő kath. férfiakat.

De hisz vannak olyanok is?! Vannak s hozzátehetjük, hogy ha Isten csodát nem müvel majd meg is halnak, s azután lesznek-e?

Ha az iskolaügyre tekintünk, a kath. öntudat pólyás erőtlenségét eléggé illustrálja a tény, hogy elvétve még papok is találkoznak, akik korlátoltságukban a közös iskola szekere elé foghatók. Maga ez a lehetőség legalkalmasabb Fóliája az éretlen, bábszerü öntudatnak. Az appellálás a hitre pedig a közös iskola veszélyei ellen a világi intelligenczia előtt oly megfoghatlan és érthetetlen, — mint a favágónak a pythagorasi sfaerák harmoniája.

Az irodalomra nem kell se szót se tintát fogyasztani. Termékeiről csak ugy trombitál a blasirt, kereszténységét levedlett gondolat; — s az irodalom-

történetben is rendesen nem szerepel a valláserkölcsi tekintet, csak az aesthetikai és nemzeti álláspont.

Minő ítéletet formálnánk különben Eötvös „Karthausi"-járól, Petőfiről, Jókairól?

Egy oly irodalomtörténet, mely a valláserkölcsi tekintetet vagy ignorálja, vagy mellékesnek tekinti, szükségkép a vallási indifferentismust dajkálja, s dédelgeti s melengeti mindazon tévedéseket és bünöket, melyet meg nem ró.

Az irodalomtörténetnek is kereszténynek kell lenni. S végül mi a magyar egyház kihatása a társadalom azon rétegeire, melyek forrongnak s a jövő kornak alakot s jelleget adni hivatvák. Ha a boroszlói gyülésen Hitze a köztiszteletnek örvendő keresztény socialista óva intette az egyházat és egyháziakat, hogy egyleti kihatás hiányában a családra, a módos városi népre, s az elhanyagolt osztályokra, milyenek a munkások, szolgák, szolgálók, — vigyázzanak, hogy sereg nélkül való vezérekül, és földönfutó országlókul — saját s az egyház csufjára, — ne maradjanak: miféle Kassandrai jóslatnak nézzünk mi akkor elébe?

Vagy annyira keletnek fekszünk, hogy a nyugat bajaiban nincs részünk?

De ha minden konkrete fölhozott bajt mentegetnénk is, ha némelyikét eltagadnók is, mindannyinak mérges gyökerét, mely a magyar társadalom testében métélyezően terjeng, a világból ki nem disputáljuk, s ez a szörnyü mérvet öltött vallási indifferentismus.

Tudjuk, hogy annak az egyháznak, mely annyi viadalban annyi támadást tört meg, elszéditésére, bénitására, mondjuk kadaverrá tételére, az indifferentismus opiumos serlegét nyujtá a mult század filosofiája, s ördögi ravaszsággal jól számitott, hogy a keresztény epigónok korában, sok légy döglik el a nagy garral hirdetett tudomány légyvesztőjétől. Ugy

is lett, sokan hullottak el, a többinek meg elfogta gyomrát, nem türhetik meg a vallást.

Az indifferentismus rettenetes lélekirtása meghalad minden fogalmat. Csak szemünket kellene fölnyitnunk — s remegnünk!

Legyen szabad még egyszer Németországra utalnunk s ott az indifferentismus kába korszakát gyalázatában pellengére állitanunk.

Századunk elején a porosz kormány ellenséges indulatainak nem kulturkampfot, hanem szép szavakat varrt nyakába s két marokkal szórt szép igéretekkel és hitegetésekkel elámitotta katholikus alattvalóinak tekintélyes részét; a közös iskola mérgével, a püspökválasztásokra kifejtett nyomással s sok más tarka, hozzáillő fogással sikerült a katholikusokat oly mély álomba meriteni, hogy Altenstein minister és több berlini, hallei s bonni tanár már ujjakon számlálgatta a kath. egyház napjait.

Ez volt az indifferentismus korszaka.

Most nincs ugy; mert az álmot lerázták, s oly erélyesen kerekitették ki azt, hogy többet nem alszunk, hogy a porosz kormánynak remélhetőleg végképen elmegy a kedve további experimentálástól!

Nálunk pedig nincs igy. Kábító indifferentismusban lézengünk, azért nincs az egyháznak hazánkban nagy kora, — nincs egészsége, — nincs alkotó ereje. Ha volna, akkor az indifferentismus szánandó vázakká nem törpitené intézményeit s nem oszlatná szét tehetetlen vágyakodássá tetterejét! Eheu! heu! és oh! fölkiáltásokkal nem lehet erényt és életet teremteni.

Azonban elég legyen! Némely t. olvasó azt fogja kérdezni, mit akar ez általános panasz az egyházias élet tehetetlenségéről a „Sion“ programmjában.

Mindjárt megmondjuk. A kath. öntudat sehol sem ébredhet föl korunkban kath. tudomány nélkül. Az öntudat erejének, a hit meleg, alkotó erejének

egyik forrása a tudományos képzettség, vagy legalább az érdeklődés a hitet, az egyházat illető és érdeklő tudományos törekvések iránt.

Az egyházi élet nem állhat merő politizálásból; a politikai helyes tevékenység magától megjön, mihelyt az életrevaló buzgóságnak s az egyházi tudománynak alapján nagyranőtt szellem hatja át a papságot.

Kossuth Lajos panaszolja s gyászolja azt az irodalmi sterilitást, mely a tudományos pesti egyetem életét a mély nyugalom szemfödőjével takarja: mi nem szólunk az egyetemről, mi e panaszt az egyházi, tudományos törekvések tátongó ürére alkalmazzuk széles ez országban.

Tehát fogjunk a munkához! Nincs köztünk eddig olyan, aki tüzzel ir, de ha a jó erők összeállnak, a szikrákból majd tüzet is lobbanthatnak.

Föladatunk a következő: az alapos és kimeritő hittudományi dolgozatoknak, akár thetikus, akár polemikus irányban előnyt adni; a különféle profán tudományok folyton nyitnak uj meg uj nézpontokat, s késztetnek a hit magyarázása és megvédésére. Ne gondolja senki, hogy ezáltal a theoria szürke mezébe burkolózunk! Ugyan, hát nem kerül-e szóba az ujságokban s bárminemü iratokban, a társaságokban s ott is, ahol csak néhány szál „intelligenczia“ vonja kérdőre a világ állását, mindennemü a hittel kapcsolatos, tudományos kérdés, vagy jobban mondva: tudománytalan előitélet, melynek szétoszlatására tudomány kell? Az ujkori orvosok legnagyobb része s a müveltek, kik a természettudományokba beleszagoltak s a hosszu lére eresztett s népszerüsitett anatomia, physiologia sekélyes vizében vájkáltak, a pappal s a hittel szemben a szellemi fölény csodálatraméltó önérzetével telnek el.

Kell a mai világ folyásában ehhez is érteni. Legalább némi tájékozást szerezni a tudomány értékéről s valódi haladásáról. Az általános, erőteljes

huszárvágások ugyan, melyekkel a hitet védjük, találók, igaz, de mégsem nyujtanak elég erős alapot s nem biztositanak annyi tudományt, amennyi egyes esetekben a sikerhez megkivántatnék. Azért a természettudománytól a „M. Sion“ el nem tekinthet.

Azonban a theologiának és általában az egyházi tudománynak az életben megtestesülései vannak. Maga az egyház élete, törekvései, küzdelmei, vágyai a multban s a jelenben — történeti theologiának mondatnak. Nemcsak theologica historia létezik, hanem historica theologia is.

Az egyháznak érdekei vannak az emberi élet egész vonalán; a tudományban, a müvészetben, a müvelődésben praktice szerepel. Ezen praktikus irány elől a „Sion“ el nem zárkózhatik. Tehát nem lehet s nem is akar lenni kizárólagosan tudományos folyóirat, például kizárólagosan theologiai folyóirat, mely, a theologiát csak mint abstrakt tudományt müvelje; hanem szivesen ereszkedik le a theologiának, a hitnek, az egyháznak az életben föllelhető konkret és praktikus megvalósulásaihoz, s az ismertetések közé is nemcsak a merően tudományos müveket veszi föl, hanem azokat is, melyek az egyházi élettel változatos érintkezésben állnak.

Amellett nem hanyagolhatjuk el az eszközöket és módokat evidenciában tartani, melyeken a vallásos átalakulást, mely nálunk eldisputálhatlanul szükséges és a helyes reformot az életbe bevezethetni, azon legfőbb útmutatásokat tartván szem előtt, melyeket a pápa s a püspökök adnak.

A „Magyar Sion“ tehát a keresztény elvek, törekvések, az egyházi kérdések és tervek, szóval a tudomány és időszerü kereszténység fölelevenitésére nyit tért, s legfőbb czélja, hogy eziránt sokoldalu, meleg érdeklődést keltsen.

Az irodalmi ismertetések hasonló irányban haladnak, s ezeken kivül az egyházi tudósitásokban a

keresztény tudományos és hivő világnak életerét akarjuk dobogtatni egyes szembeszökőbb nyilvánulásaiban.

Végül kérjük a t. közönséget, hogy szükenmért pártolás által ne vonja meg a „Magyar Sion"-tól a jogot az existencziára. — Ami meg nem élhet, annak joga sincs az élethez. A jövő fejünkre diktálja majd vagy az egyik vagy a másik itéletet. A kedvezőt a jó ügy érdekében örömmel, a kedvezőtlent megadással viseljük.

Dr. Horváth Ferencz.
Dr. Kereszty Géza.
Dr. Prohászka Ottokár.
Dr. Walter Gyula.

A THEOLOGIAI TANULMÁNYOK REFORMJÁRÓL SZEMINÁRIUMAINKBAN.

Irta: Dr. PETHŐ.

Minden pap theologus, valamint minden ügyvéd jurista, az egyiknek a jogi studium, a másiknak a theologia tör kenyeret.

Lesznek, kik a theologiát kenyértörő studiumuknak el nem ismerik. Legyen hát; ne törje meg a theologia sokaknak kenyerét, más szóval ne legyen szakuk; de mindenesetre anélkül nem lehet, hogy ki ne jelöljön ezeknek is határozott, egész életükre kiható állást, mely rásüsse bélyegét gondolkozásukra és jellemükre, s befolyást igényeljen magának akár társadalmi müködésükre, akár tudományos vagy müvészi alkotásukra.

A tetszetős distinctiók, melyek egy személyben a papot a tanártól, a papot az akademikustól, a papot a müvésztől elválasztották, nagyon is a copfkorszak borbélychirurgusaira vallanak, kik darabokra szedték azt is, amit szétválasztani nem lehet s e részben jó mészárosoknak, de rosz anatomusoknak bizonyultak.

A pap tehát pap marad, s mint ilyennek qualifikáczióra van szüksége, mely bizonyára a theologiában nagyobb jártasságot, annak tárgyába való elmélyedést, e tudomány magaslatain s mélyedésein való öntudatos áttekintést s azon képességet követeli meg tőle, hogy a fölmerülő kérdésekről ezen tudománynak elvei s szelleme szerint erőteljesen s helyesen itélhessen.

Hogy ha ezen erőteljes és helyes itélet, melyre csakis a tudomány férfias fölfogása képesit, a me-

rően theoretikus tudományoknál hiányzik is, nem tesz nagy kárt, mert nincs szereplésük az élet praktikus érdekeiben s azon a téren, hol a képzettség és az érett meggyőződés befolyásolja a cselekvést; — de ha oly tudományban, oly kiképeztetésben akadunk hült helyére, mely az élet legérzékenyebb érdekeit gondozza, mely folytonos érintkezésben s egymásra való hatás és visszahatás viszonyában áll a folyton forrongó, folyton pezsgő élethez: akkor az ilyen hiányos szellemi képzettségnek balfogásait, sántikálását s végre a sok balfogás és sántitás megunásából fölparéjzott léhaságát uton-utfélen megérezni.

A theologikus képzettség, melylyel a fölmerülő kérdésekről helyesen itélhessünk, mindig praktikus érdekeket érint.

Hogy a theologia az élet minden fontos kérdéseiben szerepet játszik, azt maga Proudhon állitja, mert ő legalább minden nagy s az emberiséget érdeklő kérdés fenekén a theologiával találkozott; de ha Proudhon maga nem is vallotta volna meg, kitalálnók mi is, hogy amily mélyre van eresztve az ember mivoltjába természetének valláserkölcsös jellege, oly mélyen forr össze a theologia is törekvéseivel, bajaival s vergődéseivel. A vallás is olyannyira élet s Krisztus tana is olyannyira életerő, hogy a multat csak történetnek, a jövőt jámbor fohásznak s bizó reménynek nézi, de a jelent, az élet e nagy mezejét, az egész vonalon először behatása, azután hatalma alá hozni törekszik; czélja az önfeláldozás árán is az élet valamennyi tüneményeibe, változataiba, terveibe s vajudásaiba a keresztény szellemet lehelni. Ezt az álláspontot föl nem adhatja. Lázas és szünni nem tudó tevékenységének minden percz ad nyomatékot; mert minden percz valamely emberi lélekre nézve az a „momentum, a quo pendet aeternitas.“ Olyan élet s olyan tevékenység pedig, mely csupa ily momentumokból van összerakva, óriási ki-

hatással nyom és terjed mindenfelé s nem veszi neki senki rosz néven, aki ismeri sürgős munkásságának rugóit.

Ilyen az egyház élete. Állam, társadalom, társadalmi rétegek, család, iskola, nyomor, inség, elnyomás, jótékonyság, segélyzés, erkölcsnemesités, jólét, tökéletesedés, haladás, tudomány, nevelés, irodalom, müvészet — csupa fogalom, melyek az életben változó viszonyok közt különféle megvalósulást nyernek, — mindenikükben van érdeke, van föladata annak a valláserkölcsös hatalomnak, melynek neve egyház.

Ezt a csodálatos, hatalmas erőt lelkünkbe kell fölvennünk, át meg átértenünk, szellemét s szellemének rejtelmeit mélyen fölfognunk, életerejének ütereit ismernünk, hogy tudjuk mi növeli, mi fonnyasztja életét; — ezt a fölfogást, ezt az ismeretet csak alapos theologikus kiképeztetés s elsőben iskoláztatás által kell megszereznünk. A kiben ez a fölfogás derék iskolai képzés által megfogamzott, nem félő, hogy tovább nem fejleszti és ami benne dereng, teljes világosságig nem emeli.

De ismételjük csakis tudományos alapon, a theologiában való világos ismeret által lehet az élet és tetterős meggyőződés e fokára emelkedni. Jeles theologiai képzettség nélkül lehet valakiben sok jóakarat, lehet buzgóság is, de itélete és cselekvése nem fog az egyházi érdekek elevenjére tapintani, sok lesz benne a tétovázás, sok az elvtelenség és gyerekes gyöngeség. Akiben van hatalmas theologiai képzettség, abból ritkán lesz rosz pap; de theologiai képzettséget értünk, nem biblicumot, nem juscanonicumot, nem egyháztörténelmet.

Legyen szabad e bevezetés után theologikus iskoláink falai közé lépni, hogy lássuk, megadják-e ott azon tudományos theologikus képzettséget, melyet a theologia mint szaktudomány, a papi állás, a

közel jövőben szándékba vett ügyes és áldásos működés — megkiván.

Mielőtt még az iskola falai közé lépünk, a theologiáról való közvélekedés is szolgál némi határozatlan informáczióval.

Nem értjük a hitetlen tudomány vélekedését, mert vélekedése nyiltan kimondott megvetés, hanem az érdekelt körök vélekedésére reflektálunk, melyek vagy maguk kerültek ki a theologikus auditoriumokból, vagy másoknak illetékes nyilatkozataiból szereztek fogalmat s itéletet a theologiáról.

Már most ha az itt kijelölt közvéleménynyel beszédbe ereszkedünk, világosan kiérzik nyilatkozataiból, hogy a theologiát, értem a négy évi tanulást nem veszi igazán szaktudományos kiképeztetésnek, nem veszi oly komoly, elmaradhatlan szükségletnek, mint a jogi tanulmányokat a jogászra, az orvosi studiumot az orvosra nézve; nem helyezi egy vonalra e látszólag egyenrangu és egyenjogu követelményt, hogy csakugy nélkülözhetlen a papnak a theologia, mint nélkülözhetlen a mérnöknek a müegyetem. S ezen furcsa, soknak csak homályosan öntudatos vélekedése megrázkódtatja a theologia fontosságának és fönségének alapjait, s nem csoda, hogy átlag a theologiát mellékesnek, kevésbé fontosnak, a tudomány és Muzsa testvérek hamupipőkéjének tartják.

Lehet e fölfogást, melyet a közvélekedés határozatlan szó és gondolat burokjaiból kifejtettünk, csürni-csavarni, de azt végleg eltagadni — aligha sikerül.

Ezen gyászos közvélemény dicstelen kezdetét és kiindulását a theologia iskoláiban fedezzük föl. De a kezdet és a kiindulás sehol sincs elválasztva a kezdeményező és inditó okoktól: ez esetben is a közvéleménynek magában az iskolában nemcsak kezdete, de ott van egyszersmind egyik gyökere. Egyik gyökeréről szólok, mert nem akarom, hogy csak az isko-

lát okozzuk ezen nemtelen s lealázó vélemény keletkezéséért s hogy ez egymaga viselje a szemrehányás egész terhét; hiszen megterem és kifejlik az említettem közvélemény bőven a későbbi élet léhasága és szellemtelenségében is; de tagadhatlan másrészt az is, hogy a theologikus iskolák s a hittanhallgatók praxisában fölleljük a theologiáról ápolt kicsinylésnek alapját.

A legbiztosabb s legcsalhatatlanabb itéletet valamely fensőbbrendü tudományos oktatás értékéről és érdeméről ugy formálhatjuk, ha azon fölfogás fenekére hatolunk, mely a tanulók fejeiben hosszu évek folyamában a rendszer, a tanitás, a tanulás csapadékaként lerakodott. A hasonlat kissé materialisztikus, s a csapadék fazékra emlékeztet, — azonban ez az emlékeztetés nincs intendálva s csakis a képzetek bujdosdi játékának rovandó fel! Quidquid sit; — a tanulók itélete, lelkes vagy lelketlen fölfogása, a szóban forgó tudomány nagyrabecsülése vagy ha mindjárt palástolt kicsinylése szolgáltatja a mértéket, mely szerint az iskola és tanitási módszer fölött pálczát törünk.

Keressük már most a lelkes, szellemes fölfogást és a theologiának szorgalom és kutatásra serkentő nagyrabecsülését iskoláinkban s keressük iskoláinkon tul!

Megtaláljuk-e?

Meglehet, hogy nem mindenütt, de a legtöbb helyen a theologia tanulása csak a gymnáziumi „biflázásnak“ folytatása; — taval nyolczadikba jártam, az idén a kilenczedikbe járok s jövő évre tán még a tizedikbe is fölkerülök. Az iskolábajárás folytonossága tehát meg van őrizve. De nemcsak az iskolábajárás folytattatik, hanem a lelketlen, szellemtelen emlézés is, — folytonos nyelés értelmi megemésztés nélkül. Kinek vehetnők rosz néven, hogyha az emésztetlen tömegtől csömört kap? A theologiához ész

nem kell, értem a mi theologiánkat; mert a gondolkozásra, reflexióra, behatolásra nincs tekintet; vagy hát legyen; de nem ez dönt s nem ez áll első sorban; az emlézéssel bárki is boldogul.

Hogy a theologiával öntudatos, szivvel-lélekkel folytatott studium veszi kezdetét, mely életünknek s müködésünknek legtermékenyebb s legtartósabb gyökerévé kell, hogy váljék, melynek ereje prédikáczióm-ban, vállalataimban, ügybuzgóságom s határozottságomban ezer meg ezer életképes vagy ellenkezőleg sárga fonnyadt vesszőt hajt, — azt a divó theologikus studiumon nem venni észre.

A jogász, hogy nem kell „biflázni", legalább azon veszi észre, hogy nincs kikérdezés, sőt hogy el is maradhat az iskolából, ha éppen kedve tartja; a theologus nem veszi észre, hogy nem kell „biflázni", mert van kikérdezés, kell iskolába járni. Sajnos, más kriterium, ugy látszik, hiányzik, melyen ezt az észrevevést sikerrel lehetne megtétetni.

Csakis a theologiának ez iskolás fölfogásában lehet forrása azon hiedelemnek, hogy az nagyon könnyü, hogy bármely sekundás győzi, sőt hogy a buta deák még kitünő theologus lehet; no hiszen, ha az lehet, akkor ismétlem — a theologiához ész nem kell. S nem ugy néznek-e theologiára a többi szaktudományok, mint a melyhez ész nem kell? mint a melynek végeredménye abban gubósodik, hogy ezen másodrendü s csak irgalomból „tudománynak" keresztelt kenyeres studiumnak apródjai misét mondani vagy plane énekelni s keresztelni megtanuljanak?

De ne menjünk extra Illiacos muros! Az egyházíak közt is sokszor hallani, hogy a theologiából a katechismus elég, hogy az exegesisre nem lesz szükség, hogy a jus canonicumot s a pastorálist majd megtanulják az életben stb. stb., s e kibicsaklott gondolathabarékot leöntik a tudatlanság „sparherd"-jén mindig melegen álló lével, melyben mindig csak az

torr, mindig csak az bugyburékol, hogy a praxis minden, a theoria semmi. A hol theoria nincs, ott természetesen jó a praxisba csimpaszkodni, de ez a praxis jobbára csak a praxis neve, szellemből kifogyott mesterségből! Mire valók tehát a szemináriumok; jobb lesz bezárni s a pénzt másra forditani. Talán arra valók, hogy az egyházi rend kandidátusai az egyházi szellembe beavattassanak? Mi az egyházi szellem theologikus képzettség nélkül? podagrás kengyelfutó, megvakult tüzoltó! Az egyházi szellem tudatlansággal meg nem fér; a tudatlanság szellemtelenség.

Vessünk még egy tekintetet a szemináriumokban észlelhető tüneményekre. Ugy látszik, hogy a theologusoknak nagyon sok idejük van, tehát dolguk nincs, vagy legalább oly dolog az, melyet el lehet mellőzni, anélkül hogy bajuk essék. Amit semmi más szakban nem tapasztalni, azt a theologiában gyakorta vesszük észre, hogy az egyik épitészettel, a másik történelemmel, a harmadik irodalommal, némelyik plane már könyvirással foglalkozik, ... s a theologiát még is győzi. Mit győz? három lapot betanulni? Azt nem nevezzük theologikus studiumnak. De távol legyen minden félreértés! Senkinek eszébe nem jut ezen megjegyzésnek élét a mértékkel és tapintattal folytatott önmüvelés ellen forditani, az éle csak a tulzás ellen van forditva. Hogy pedig az, ki ex asse más tárgygyal foglalkozik, a theologiát nem tanulja, értem a kezdőt, a tanulót, azt disputáczió alá nem kell bocsátanom azok előtt, kik maguk is valamikor a theologiát igazán tanulták.

A theologia tehát de facto oly ferde állásba szorítható, hogy theologusok előtt melléktantárgynak is tünhetnék föl, nem marad számára más hátra, mint vendégszerep; — vagy ha nem vendégszerep, hát másféle szerep, — szerepel ex offo. Ugy szerepel az ifju levita értelmi világában, mint a tonsura a 17-dik század nemes ifjának fején, hogy valami gaz-

dag apátságba beülhessen. Szükség van rá egy darabig, néhány évig; czimnek, czimernek, czégérnek jó. Hogy az értelmi világot sugaraival bearanyozza, hogy ezen sugaraival szent tüzet, meleget, ... szellemet gyujtson, annyira nem viszi. Azért a theologiát az iskolában nem a kedv, nem az érdeklődés, nem a lelkesülés nyomán fölébredt vágy szárnyain, hanem a fásult kötelesség igájában müvelik, melyből mihelyt valaki fölszabadul, szorgalma, ha még van, már is más tért keres magának. Innen van, hogy a szemináriumokban magyar nyelven irt dolgozatok közül kevés, igen kevés foglalkozik theologikus tárgygyal vagy ha a tárgy nem ilyen, annak theologikus szinezésével. Maradhatna-e az, amiben magamat s értelmemet folyton törve éveket töltök, megfelelő müvelés s megfigyelés nélkül azon esetre, ha értelmemet s lelkesülésemet áthatotta volna? Ugy látszik, hogy ez psychologikus képtelenség. A theologia tehát hideg, s azért hideg, mert behatolás nélkül végzett emlézés.

Más utat kell tehát választani!

A mi a behatolásnak utat nyit, a mi a gondolatot nemcsak átülteti, hanem a lélek termő-földjén kikelti, a mi az önalkotást meginditja, s azáltal a lélekben a száraz fogalmakat az Istenről, Krisztusról s az egyházról értelem és érzelemteljesen megeleveniti, — az, nem a citátiók lánczolata, nem a szent atyák dültbetüs mondásai, nem a háromsoros probatur ex ratione, — hanem a hitczikkelyek vagy tények jelentésének, tartalmának észszerü átgondolása és fölfogása. Csak amit az ember mélyen ért, az adhat élvezetet. A hit tartalmát ugyan átérteni nem lehet, elveit észből bebizonyitani sem lehet, de észszerü érvekkel és magyarázatokkal megvilágitani a dogmákat, égbe meredő magaslataikon szédítő ivekben az összeköttetést létesiteni, az egyikét a másikból levezetni, a hit igazságait a természetes bizonyi-

tékokkal és érvekkel összehasonlitani — ezt ugyan mind lehet.

Az észnek, az értelemnek kell tápot nyujtani a theologiában; enélkül holt, tehetetlen és érdektelen marad. Mily különbség van a theologiának citatiókkal, s ugyannak filozofiával való müvelése közt! Vegyük például az oltáriszentséget. Fönséges a sz. irás értelme és vigasztaló rendületlen tanuskodása, melylyel e szentség rendelését és Krisztus szeretetét elbeszéli; de mennyi életet, mennyi titkos érdeket, mennyi bámulatba ejtő gondolat- s érzelemmélységet nyit meg előttünk a filozofikus kutatás a megszentelt kis ostyának lényegéről, hogy — miként való létéről, Krisztusnak ez alakok leple alatt folytatott életéről. Ilyenkor a hit nem ijesztő, de titokzatos homályából, mely azt a kis ostyát, mint a mindenség legragyogóbb valóságát, köriti, itt-ott villámként czikázik elő az emberi gondolat, nem világosan, de elmosódva, Aristoteles, Leibnicz, Kant olyasmit mondanak, olyasmit sejtenek, ami mellett megnyugszik a kételkedő gondolat is.

Oh mily alapja, mily élesztése ez a hitnek — oly tudomány, oly tanulás, melynek minden emelkedése, minden haladása, mint a tenger messziről gyönge, de mindegyre növekvő zugása, mely esetén gyönge belátása s a mélységes tudásban egyaránt, egyetlen hatalmas refrainné olvad össze: tantum ergo sacramentum veneremur cernui. Mint lehet ezen tudást, s a tudásból kivirágzó lelkes hitet a positiv theologiának tankönyveinkben összeszedett hulladékaival, melyeket néhány buzditó fölkiáltás garniroz, összehasonlitani. Vegyük be a spekulativ elemet, nyujtsunk az ifjuságnak alkalmat saját értelmének és fölfogásának természetes erejével a hit jelentésébe hatolni, észrevenni s érezni az Istennek s müveinek nagyságát s annak az apró szikránk, az emberi észnek erőlködéseit a lux inaccessibilis tüzoszlopával szemben.

Mily gyerekes s emberileg is szólva mily elégtelen, és gyötre fogalmat alkotnak maguknak theologusaink, kik a positiv theologiának citatióival elégittetnek ki, midőn az Isten lénye, szükséges volta, mérhetlensége, örökkévalósága, változhatatlansága, hármas személye forog szóban. Probatur ex scriptura, et etiam s. Augustinus dicit hoc et illud! s vége van! De mindenesetre nem mondott volna sz. Ágoston ilyesmit, ha oly könnyedén bánt volna el a tárgygyal s hozzátehetjük, hogy aki ily könnyedén bánik el a tárgygyal, az nem érti meg sz. Ágostont, ha be is tanulja.

Ezen a téren gondolkozás, speculatio nélkül semmit sem érünk el. Nem emelkedünk föl soha azon észrevevésig, hogy gondolatunk és szavunk, mint véges valami, csak analogice értheti azt, ami végtelen, — hogy gondolatunk és szavunk véges s következőleg relativ létünk pólyáiba van takarva, azért könnyen botlik, s saját magán viseli akadékait. Mi rántja le róla ez akadékokat?

A gondolkozás . . . . a filozofia!

Állitásom illusztrálására szolgáljon a következő adat. Egy negyedéves, eminens osztályzatu theologusnak nehézsége volt, melyet ekkép adott elő: „Az Isten mindenütt való jelenléte magával hozza, hogy a legpiszkosabb, legundokabb helyeken is jelenlevőnek higyjük, oly testekben, melyeknek összeköttetése az Isten fogalmával, ha eszünkben föltünik, a kisértés látszatával bir s mi sietünk azt eltávolitani. Hogy lehetne e nehézséget s a nehézséggel a kisértetet is sikeresen eloszlatni?"

„Hogy lehetne?" ismétlem én; „mit tanult a theologiában?" „Azt, feleli ő, hogy az Istenre nézve nincs tisztátlan hely, s az Istent a tisztátlanság nem érheti, hozzá nem férkőzhetik, hogy a napsugár sem lesz piszkos, ha sáron ragyog. De ezen felelet nem birja eltávoztatni lelkemből a tisztátlan helynek kép-

zetét, s mig tisztátlan marad, addig tiszteletlen is marad.“

Helyesen; e felelet nem képes eloszlatni a tisztátlan helynek képzetét! a filozofikus spekulatio, melyet mindenki ért, tüstént szétoszlatja azt. Kisértsük meg! A mi fogalmaink relativak, a testekről vétettek és tulajdonságaikról — azon viszony szerint, melyben hozzánk állnak. Valamely test büdösnek mondatik, mert szaglásomat ekkép ingerli, ha másképen volna szagérzékem teremtve, esetleg a büdöst illatosnak érzékelhetném; akkor aztán a kellemetlen benyomás is kellemessé változnék. A dolgok rendjében nem létezik a kellemes és kellemetlen közti különböztetés, az csak ott tünik elő, ahol az ember megjelen. A természetben a dög és a virág vagy bármely ép test közt az a főkülönbség, hogy a dögben s minden romlásnak indult testben az elemek folyton megzavarodó (labilis) egyensulyban vannak, az ép testek pedig állandó (stabilis) egyensulyt őriznek meg elemeik közt. Valamint az emberben addig mig elvontan valamely test labilis egyensulyáról elmélkedik nem támad undor, nem borzalom, ugy a tárgyi rendben sincs meg az undor, nincs meg a borzalom, a tisztátlanság stb., nemde az elemek a dögben s az ép, egészséges testben egynemüek, magukban véve nem tisztátlanok, — a labilis egyensuly sem tisztátlanabb magában véve mint a stabilis egyensuly; nem marad tehát más hátra, mint hogy bevalljuk, hogy a tiszta vagy tisztátlannak, az undoknak vagy kellemteljesnek képzetei az ember véges és relativ természetéből valók, s maguktól eltünnek, mihelyt nem az emberről van szó.

Sok efféle példát hozhatnék föl, melyekből kitünik, hogy tüzetesebb spekuláczió nélkül a theologia csak a katekizmus dióhéjain rágódik, s annak magyarázataival éri be, ott is, hol a kifejlett gondolkozás alkalmasabb módszerrel kinálkozik. A czitációk

boglyái közt való járás-kelés nem oly élvezetes, mint a gondolkozás természetes, szárról növő kalászai közt ; a boglyák tanuskodhatnak gazdagságról, de nincs bennük élet, nincs fejlődés, csak akkor lesz, ha a fölhalmozott mag szétszóratva az anyaföldben a bomlásnak (analysis) s azután a fejlesztés és növekvésnek (synthesis) veti alá magát. Ez minden tudománynak s tudományos oktatásnak utja, ezáltal lesz a tárgy értelmi tulajdonunk, ezáltal kerül hatalmunkba s fölhasználhatjuk amire akarjuk. Ellenkező esetben a tárgy, a tudomány nem a mienk, ránk van aggatva, de nem nőtt ki belőlünk, idegen toldalék értelmünk és érzelmünk eleven fáján; csak olyan mint a kemény földre hintett mag, megvan, nincs tagadás benne, de nincs belőle hasznunk.

A kinek a theologia értelmi tulajdona, annak prédikálása is egészen más, mint azé, ki amugy nagyjából végig futott rajta; — hogy találhatja föl magát s hogy élheti bele magát ezen értelmi világ fölfogásába, szépségeibe, eredetiségébe, képeibe, természetes erőteljébe, szellemébe, aki a citaciók gyorsvonatán vágtatott rajta át, sok helyen éjjel ment, sötétben — mert nem értette — sok mélység fölött magas hidakon surrant át, le se tekintett a sziklás, bojtorjános hegyszakadék festői pompájába. Hiányzik szavaiban az önálló fölfogás, száraz s gyorsan kifogyó patak az igazságok és hitből vett gondolatok magyarázata, nem birja kinyitni a sz. tudományok zsilipjeit, hogy az élet meddőségére vezesse az ott föltorlódott termékenyitő vizeket. A nagy szónokok mind kitünő theologusok voltak, kezeik közt a hit és a természet, a tudomány és az élet tőről metszett eredetiségben, a gondolat és az érzelem közvetségében a szónoklat müremekeivé nőtt ki, oly szabadon és oly impozansan,mint a 100 éves vörös fenyü a bérczen. Csak a hol a tanulásból, a tudásból élet fogamzik, ott fejlődhetik, s ott nőhet föl erőteljesen és áldásosan.

A tanulás és a tudás pedig csak saját értelmi munkánk, gondolkozásunk, okoskodásunk folytán válik bennünk életté, természetes, szives foglalkozásunkká, melyhez szivesen visszatérünk a köznapiasság, a por és az utczai hőség fojtogatásai elől üdülésre.

Lett-e a theologia nálunk életté, természetes, szives foglalkozássá, ha nem mindenkiben, legalább sokakban? Legyen szabad nyiltan kimondani, hogy Magyarországban a theologiával alig foglalkozik valaki azok közül, kik theologiát nem tanitanak. S méltán, okszerüleg; — éppen e körülmény tanuskodik állitásunk igazsága mellett. A theologia iskoláinkban oly kevés térfoglalást, oly kevés hóditást tesz, hogy eszméi, gondolotai, igazságai, méltósága, fönsége, mélysége alig bir lebilincselni egy-két embert, kiknek lelkére állandó benyomást s befolyást gyakorol. Lehetséges-e az, hogy az a mirabilis theologia, mely annyi lánglélek eszén és akaratán egész emberöltőkön keresztül fényt nem vesztve ragyogott, ezer és ezer értelmes, s különféle jellemü pap közül csak néhányra gyakoroljon az iskolás padokon tulra terjedő igézetet. Nemde nevetséges volna, ha oly apparátussal és oly hálóval, mely ugy van összeszerkesztve, oly müvésziesen kifejtve, oly csodásan kigöngyölitve, oly alkalmasan egymásba illesztve, mint a sz. atyák által 600 évig s a keresztény tudomány által 700 évig földolgozott theologia, ha mondom oly hálóval tengernyi hal közül két három csikot fognánk?

Nem vesszük észre, hogy tévuton mozgunk? hogy a gyökér férges, hogy a kezdet folytatást kizár? Oly igaz ez, s annyira meg vagyok győződve, hogy a baj az iskola mizeriájából folyik, hogy eszem ágában sincs abból amit itt kifejtettem, valakinek szemrehányást csinálni.

Mihelyt a theologia nemcsak emlézésből, sőt ha lehet, ebből éppen nem, hanem főleg értelmi munkából fog állni, mihelyt a theologia tanulásába a scho-

lastikus iránynak tért szoritunk, azonnal megváltozik a föld szine. Mert az értelem, az öngondolkozás, az önalkotás leköti a lelket, befolyásolja az érzelmet, gyujt lelkesülést, ... alkot szellemet.

A papi szellemnek mindenkor a tudományos, theologikus képzettség támaszára van szüksége; mert micsoda a szellem más, mint az egyházzal való együtt gondolkozás és együtt érzés? A mély, tudományos müveltségnél, mely mig az észt megvilágositotta, addig az akaratot fölgyujtotta, semmi sincs, ami mélyebben s elevenebben beleavult volna a lélekbe. A lélek utóvégre sem más, mint a gondolat és az érzés, az értelmi akarat s az indulat hordozója; — ha tehát a theologia lelkes és öngondolkozásra késztető előadása a gondolatot hatalmába keriti s azt áthatja s amellett a jó nevelés az akarat nemes irányát kimüveli, lehet-e még akkor tünődnünk a felett, mely iskolázás a legalkalmasabb s legösszefüggőbb az egyházias szellemü papság képzésével?

Jó lesz azonban e helyen ellenvetésképen fölhozni azt, hogy hiszen vannak nálunk is kitünő theologusok, kik a régi systema alatt képződtek, minek tehát az uj ut? Felelet: épen az, hogy vannak egyesek, akik óriási munka és szorgalom folytán emelkedtek ki a sokaságból, jele annak, hogy nem a systemában, hanem a rendkivüli szorgalom és törekvésben rejlik haladásuk gyökere és érdeme. Rosz az a föld, melyen egyik-másik kalász szerencsés és ellentálló konstitucziója folytán kifejlődött, a többi pedig, melyben nem volt rendkivüli képesség, a föld miatt elsatnyult. Satnyulásukat ezek a földnek, virágzásukat azok önmaguknak tulajdonitják.

HOMO SAPIENS FERUS.

Irta: VÁRNAI.

Nagyon megszoktuk már azt a vádat, illetőleg ráfogást, hogy az egyház ellenséges indulattal van a természettudományok iránt, és pedig azért, mert fél tőlök. E vádra csak nem rég felelt meg szentséges Atyánk XIII. LEO pápa egyik nyilatkozatában, amidőn méltányolva a természetvizsgálást, azt mondá, hogy az egyháznak nincs oka tartania attól, miután a természet sohasem jöhet összeütközésbe a kinyilatkoztatással, feltéve, hogy a természettudományok tiszta elfogulatlan lélekkel kezeltetnek.

Ám ép a tiszta, az elfogulatlan lélek hiányzik a természet mai vizsgálóinál, elannyira, hogy azok a természettudományokból már-már fegyvergyárt képeztek, melyből minden zoologus, minden geologus, minden biologus, minden anthropologus, minden physikus, minden orvostudor, minden tanár és tanitó fegyvert rántva, kényekedve szerint puskáz a kinyilatkoztatás erődére.

Ez ugyan nem veszedelmes magára a sziklaerődre nézve, ugymint mely isteni tekintélyen alapulva, meg nem ejthető az ilyen puffogatás által, s melynek minden egyes ostromlóért támad ugyanannyi fönkelt apologetája: de sajnálandó e jelenség ugy a szánandó támadók érdekében, kik hitökben immár hajótörést szenvedtek, valamint azok érdekében is, kik hamis irányukat követve, ugyancsak a hitvesztés örvényének neki eveznek. Nem magáért tehát, hanem a lelkek érdekében fél az egyház, nem is a természettudományoktól, hanem azoknak hütlen, roszakaratu kezelésétől. „Ein Verkündiger der Natur zu sein, ist ein schönes und heiliges Amt“ mondja Novalis, ahhoz tehát tiszta kéz, tiszta lélek kell. Nekünk senkisem veheti rosz néven, ha mi a tett tapasztalatokkal szemben bizalmatlansággal viseltetünk a természettudományok di-

vatos kezelése iránt s idegenkedünk a természetbuvárok danausi ajándokától. Pedig danausi ajándok csaknem minden publicatio, mely e téren napvilágra kerül.

Ilyen Dr. Rauber kezünknél lévő „Homo sapiens ferus" czimzett könyve is.[1] Mi e tanulmányt eredetileg csak egyszerüen ismertetni akartuk, de hogy lássuk, mennyi roszakarat, vagy tudatlanság, vagy hiu feltünési vágy, vagy mindaháromvan a természettudományok mai kezelésében, azért érdemesnek tartottuk, részletesebben foglalkozni a könyvvel, ha csak feljebb bevallott bizalmatlanságunk bővebb igazolására is. De mint curiosum is érdekelni fogja t. olvasóinkat.

Homo sapiens ferus. Nem a vad, nem a miveletlen természetemberről, hanem azon szerencsétlenekről van itt a szó, kik zsenge korukban valamely baleset folytán övéiktől elszakasztva, a vadonban állatok társaságában nőttek fel, akik tehát illetékesebben elszigetelteknek nevezendők. Mivelhogy azokat Linné a maga rendszerébe „homo sapiens ferus" elnevezés alatt vette fel, azért szerző is, de csak a könyv czimén, ezt az elnevezést használja.

Megismertet bennünket tizenhat ilyen szerencsétlen egyénnel, mind oly esetek, melyekkel a korabeli tudósok, természetvizsgálók, emberbarátok, orvostudorok nyilvános iratokban is foglalkoztak, az illető krónikások elbeszéléseinek majd több majd kevesebb hitelt engedve. Az első eset „Juvenes lupini Hassenses" 1341-ről keltezik, a többi eset a további századok során egész 1795. évig ér. Hazánk is két egyénnel szerepel a szomoru gyüjteményben: az egyik egy „medveleány", melyet 1767-ben Hontmegyében medvevadászat alkalmával elfogtak és a korponai kórházba hoztak, a másik a „brassói vadember", ki 1784-ben az erdély-oláhországi határszélen találtatva, Brassóba hozatott.

Az e szerencsétleneken észlelt kül- és beljelenségek

[1] Homo sapiens ferus, oder die Zustände der Verwilderten und ihre Bedeutung für Wissenschaft, Politik und Schule. Biologische Untersuchung von Dr. A. Rauber, Professor in Liepzig. Lipcse, 1885.

a legváltozatosabbak, kettőben azonban valamennyi eset megegyez: hogy az illetők sem beszélni, sem eszökkel élni nem tudtak. Némelyek közülök visszakerülve emberek közé, könnyebben, mások nehezebben szelidültek meg, a beszéd azonban meg az észtehetség még kedvező esetben is csak tökéletlenül volt bennük kifejthető. Csupán csak az egy champagnei leány (puella campanica) vitte odáig, hogy utóbb apácza lett.

Szerző e szerencsétlenek példáján azt bizonyitja, hogy az ember, bizonyos korában elszakasztva emberi befolyástól, tökéletesen elállatosodik, beszéd- és észtehetségét még azon esetben is elveszti, ha ezek elszigeteltetése előtt némileg már kifejtve is lettek volna nála. Mert hogy a megismertetett egyének elszigeteltésök idején nem csecsemők, hanem már valamennyire felnőttek voltak, azt onnan kell következtetni, hogy azok különben magukat a vadonban fenn nem tarthatták, hanem elvesztek volna.

Sajnálja szerző, hogy az életisme (biologia) azon időben, amelybe a felsorolt esetek esnek, nem állt még azon a szinvonalon, melyen azt ma találjuk, amiért is a megismertetett esetek nem lettek akként megvizsgálva, amint azt a tudomány érdeke megkivánta volna. Midőn emberről van szó, szerző előtt a legfontosabb tudomány, az életisme. Ennek kell ezentul vinnie a vezérszerepet, nem a bölcsészetnek, nem a jogtudománynak, melyek eddigelé szerepeltek. Az állam, szerző szerint, biologikus problema, melyet azért a biologia utján kell megoldani. A biologia, ez a szerző sarkpontja.

Ő az elszigetelteknek nagy fontosságot tulajdonit. Bölcseleti, őstörténelmi, politikai s nevelészeti tekintetben vizsgálat alá veszi őket s ugyancsak e négy szempontból — von le következtetéseket, és tételeket. Fejtegetéseiben paradoxnál paradoxabb állitásokat koczkáztat s vitat több oly elvet is, melyek után jogosult panaszunk, hogy a természettudományok sokszor ellenségeskedésbe hozatnak (még erőszakosan is) a kinyilatkoztatással. Kövessük most szerzőt.

I.

Bölcseleti fejtegetéseiben többi közt ezeket mondja:

„A mit mi észnek nevezni szoktunk, az nem tulajdona az embernek mint olyannak: ő magamagában észnélküli. A homo sapiens elnevezés nem vonatkozik tehát az emberre mint olyanra, hanem ama tehetségére, melynél fogva ő bizonyos feltételek alatt az ész részesévé lehet. Ugyanez áll az ember beszédtehetségére s összes kultúrájára is.“ — „Az ész ugy mint a beszéd a szervezet fejlődésének terméke.“ — „Az erősbülő szellem hozta létre a nyelvet s tökéletesitette azt, a szellem előbb volt, a nyelv az ő terméke.“

Azon egyszerü s senki által tagadásba nem vett érzéki igazság begyőzésére, hogy az ember emberi befolyás nélkül sem beszélni nem tanul meg, sem észtehetségét ki nem fejtheti, szerző azt a hallatlan állitást koczkáztatja, hogy az ember magamagában észnélküli! Megkülönböztetni, elválasztani az embert a vele született észtehetségtől annyi, mint őt lényegétől megfosztani, mint a fogalmakat megrontani. Mert ilyformán a rózsát sem illeti a rózsa elnevezés, hanem a magot, melyből az fejlődik; gyümölcsfáról sem beszélhetünk többé, mert ez az elnevezés nem fát, hanem a magot illeti.

De szerző még hallatlanabb dolgot is állit. Rájövén ugyanis a logikai mély igazságra, hogy csak az közölhet mással valamit, a ki a közlendő dolog birtokában van: maga veti fel a kérdést: „Miután az ember sem az észt, sem a beszédet nem hozza magával, vajjon ki közölte azt vele eredetileg?“ A mire ekkép felel meg:

„Első tekintetre e kérdésre nem találunk más feleletet, mint hogy az észt meg a beszédet külső hatalom adta légyen az embernek, amely külső hatalom (Istent világért nem nevezne) mindakettőt birta, azaz hogy mindakettő az ég adománya. E megfejtéssel igen könnyen megnyugtathatjuk magunkat, mindazonáltal kérdhetjük, nem lehetséges-e mégis, hogy emberi erő képes legyen az észt

meg a beszédet is megalkotni, jóllehet az egyes ember eredetileg nem birta egyikét sem."

És ez szerző szerint igenis lehetséges, még pedig ekkép:

„Nem kivántatik — ugymond — egyéb, mint hogy hosszu időtartamot és a kérdésben forgó észnek és beszédnek csekély kezdetből való egymásutáni fejlődését vegyük igénybe, természetesen az emberi szervezkedés határain belül." — „Esz és beszéd, mint tudjuk, igen lassan fejlődnek (meg volna tehát az első feltétel: a hosszu időtartam) és az idő meg a társadalmi élet feltevése mellett nincs szükség egyéb erőre, hanem csak arra, a mely megvan minden egyes egyénben (nyilván a tehetség). Az egyes egyéneknek egymásra való kölcsönös befolyása által kezdetben apró szikrák támadnak, de még semmi láng. Végre évezredek után kigyul ez is s megvilágitja és felmelegiti az emberi életet."

Kérdjük, van-e értelme e megfejtésnek s méltó-e az tudós nevére igényt tartó férfiuhoz? Azt tudjuk, hogy ha gyantát rókafarkkal dörzsölünk, apró villanyos szikrák támadnak, de hogy mikép támadjanak ész- és beszédszikrák ész- és beszédnélküli lények egymással való érintkezése által, az oly rejtély, melyet a biologia sem fejt meg, szellemi befolyásról épen nem lehetvén szó, hol az ész ki van zárva. Avagy mutasson a biologia analogiát reá bárhol a természetben. Előttünk egy rakás buza, minden magban megvan a buza csirája. Rostálhatjuk, szürhetjük, lapátolhatjuk azt még annyira, hogy az egyes szemek egymással érintkezésbe jőjjenek, mégsem fog azokból buza kikelni. Amott egy rakás tojás, mindegyikben meg van az élet csirája. Forgathatjuk, rakosgathatjuk azokat össze vissza, mégsem fog azokból a fia kikelni. De ha van hova — zárjunk együvé az anyai emlőtől elválasztott néhány gyermeket, hagyjuk őket magokra, s lessük, hogy az egymásra való kölcsönös befolyás mikor fogja bennök az ész meg a beszéd szikráját lángra gyulasztani. Egy harmadik tényező közbejötte nélkül ez épen lehetetlen.

Szerző bensőleg érzi és belátja az egyetlen lehetséges s megnyugtató megfejtést, azt: hogy az ész meg a beszéd az ég adománya, mirevaló tehát minden további erőlködés s erőszakolás? Avagy az ő megfejtése jobban meggyőz, inkább megnyugtat-e? Ha nincs roszakarat benne, ugy legalább merőben haszontalan ez a nyomozás, melynek eredménye azonfelül — colossalis képtelenség.

Azután mily roppant ellenmondás van abban, hogy évezredek kivántatnak az ész és a beszéd kifejtéséhez, mikor látjuk, hogy a gyermek már 2—3 éves korában értelmesen beszél, hogy az ifju nem egy, hanem számos nyelvet sajátit el, hogy az 18—20 éves korában már a tanulmányi pálya legmagasabb fokára, az egyetemre lép. Ám ez már kulturembernek a gyermeke, szerző visszautal az ősemberre.

II.

Őstörténelmi szempontból vizsgálat alá vévén az elszigeteltetket, szerző azt mondja, hogy az előhaladt vizsgálás és a geologikus leletek után jóformán ismerjük már az ősembert. De ha őt még a maga valóságában, az ő kezdetleges állapotában is szemlélni akarjuk: akkor előttünk áll hü mása — az elszigeteltekben. Megtehetjük — mondja tovább — magunk is a kisérletet: szigeteljük el, mint tette Akebar, a kegyetlen mongolfőnök harmincz gyermekkel — szigeteljük el a gyermeket bizonyos korában, ne közöljünk vele semmit a reánk szállt kulturából: s megvan a kulturnélküli, az ősember — ész és beszéd nélkül.

És Isten csakugyan ily oktalan lénynyel koronázta volna meg a maga alkotói müvét? ily oktalan, néma lényt tett volna az alkotás urává, királyává? Vagy ha már letette benne az ész meg a beszéd szikráját, ugy azután magára hagyta volna őt, hogy a két tehetség, mely őt az állattól megkülönbözteti, csak évezeredek alatt lassan-lassan fejlődjék ki benne, a társas élet befolyása által? Minuisti eum paulo minus ab angelis, gloria

et honore coronasti eum, et constituisti eum super opera manum tuarum — a királyi dalnok e csodálkozása az ember méltóságán nem keserü guny-e szerző ősemberével szemben? Ám biliogikus tanulmánya nem számol Istennel s prófétákkal s nyomoz a kinyilatkoztatott hit szövétneke nélkül.

Az ősember! Ez az ősember a természetvizsgálók kezében a tromf, melyet kijátszanak a kinyilatkoztatás ellen, a dynamittöltés, melylyel azt légbe röpithetni vélik.

Szerző nem bocsátkozik az ősember tizezer vagy százezer évek előtti létének bizonyitásába, ő már mint bevégzett ténynyel foglalkozik az öreg urral. Azért nekünk sem lehet feladatunk, előhordani egyrészt a természetvizsgálók részéről hivatolt geologikus tényeket: az abbevillei, az aurignac-i leleteket, a guadeloupei embert, a skót- és svédországi tengerparton, a Nil lerakványaiban, a dániai tengerparton és az ottani turfaingoványokban nyert leleteket, a svajczi meg az ausztriai tavakban felfedezett czölöpépitményeket sat. amint másrészt nem szándékozunk előhivakodni a bizonyitékokkal s érvekkel, melyekkel a „tényekből" levont őskort tudományosan megczáfolták, illetőleg maguk a természetvizsgálás tekintélyei kétségbe vonták s valóságos értekére leszállitották. Elég átalánosságban megjegyeznünk, hogy a geologusok időmeghatározása merőben önkényes számitásra, hypothesisekre van fektetve, amire eléggé mutat maga azon tény is, hogy mig egy részök tizezer, mások ötvenhétezer, ismét mások egész százezer évre becsülik az emberi nem korát. Hogy pedig nagyon is korai még a természetvizsgálóknak diadalmas pöffeszkedése, azt az egy Lyell angol geologus vallomásaiból is tanuljuk. Ez az emberiség koráról irt müvében ismételve mondja, hogy még sok megfigyelni való van; hogy a becslések melyeket ő az emberiség korának meghatározására nézve tett, mind csak kisérletek; hogy nincs még itt az idő, melyben a geologia biztos eredményekkel felléphetne.—Vogt után is kettőt tanulunk: azt, hogy a leletekben sok után-

zás van, pénzkeresetből; azután azt, hogy az Amerikában felfedezett embercsontok nevezetesen ujabb koruak, mint az ó-világban talált embercsontok.

Az emberi nem igen magas korát, csak oly természetvizsgálók vitatják, kik szakmájuk tárgyába szeretik egyéni nézeteiket beleszőni; továbbá oly irók, kik sem a természettudományok, sem a történelem, sem a theologia terén komoly tanulmányokat nem tettek, s még is hivatva érzik magukat, népszerü felolvasások és röpiratokban, valamint ujságokban is a tudomány eredményeül előadni olyast is, a mit komoly és alapos természetvizsgáló sohasem állitott, vagy jelenleg nem állit többé, vagy épen nem állit, hanem csak mint véleményt ad elő. Igy hamisittatik a tudomány! És a jó urak mégis követelik, ut credamus omni spiritui, és ha nem hiszünk, ugy ellenségei vagyunk a tudománynak. Beszéljünk el nekik egy meghitelesitett lourdesi csodát: azt nem fogják elhinni, mert a természeti erők fel nem függeszthetők, de mi higyjünk még annyira önkényes, hypothetikus számitásuknak! Ámde térjünk vissza szerzőnkhöz.

Szerinte az ősember sem beszélni nem tudott, sem esze nem volt, nála mindakét tehetség csak hosszu időtartam alatt és az egyéneknek egymásra való kölcsönös hatása által fejlődött ki. Szerinte tehát néma és észnélküli emberek hoztak létre észt és beszédet! Miután ez épen lehetetlen: ugy szerző ősembere miben sem különbözött az állattól. És csakugyan vitatják is némely természetvizsgálók, s ezek közé tartozik Dr. Rauber is, hogy az emberiség csak lassankint bontakozott ki az állatias állapotból, nyerseségből és kiskoruságból. Ez ismét képtelenség, mert ha az ember eredetileg állatias állapotban lett volna, ugy abból sohasem bontakozik ki: állat örökké csak állat marad. És igy nemcsak hogy nincs nagy hasonlatosság, de lényeges különbség van szerző ősembere és az elszigeteltek között, kik emberek közé visszakerülve, csakhamar ismét emberekké lettek, habár többékevésbé korlátolt, mert sokáig elhanyagolt beszéd- és

észtehetséggel. Korlátolt, tompa ész, hiányos beszéd még nem állatiasság.

Szerző maga is csakhamar módosit az ősember képmásán, melyet az elszigeteltekben csak imént felállitott volt.

„Az elszigeteltek testi minősége — ugymond — nem fog egészen megegyezhetni az ősemberével, mert az elszigeteltek már kulturember gyermekei. De szellemi tekintetben sem egyezhetnek meg egészen: a kulturgyermek szellemi tehetségei magasabbak, mint az ősember gyermekéi. Tehát előnyösebb helyzete van. Másrészt az ősember gyermeke nem volt elzárva övéinek befolyása elől, a mi ismét ennek az előnye.“

Ha szerző ennyit levon a képmás hüségéből, mi marad még fenn abból? De még más szembeszökő különbséget is találunk: az ősember nem volt elzárva övéinek befolyásától, azaz társaságban élt, a mi nemcsak előnye, hanem szerző által éppen megkövetelt egyik feltétel is, az ész s a beszéd kifejlesztésére s mégis évezredekre vala szüksége, hogy esze és nyelve kifejlődjék, mig a visszakerült elszigeteltek, daczára annak, hogy minden emberi befolyástól elzárva, a vadonban éltek, rövid idő alatt érték el az ész meg a nyelv használatának azon fokát, melyre az ősember évezredeken át törekedett.

Bodenbach is tagadja, hogy az elszigeteltek mintaképei az ősembernek, vademberről pedig szerinte éppen nem lehet szó, mert ha az elszigeteltek a vadonban testileg és szellemileg hanyatlottak, vadságba mégsem estek vissza, miután az embernél nincs eredeti vad faj, mint az állatoknál, melybe házi állatok, pl. macska, kecske, a vadonban ismét visszaeshetnek. Ha volna vad faj az embernél: ugy az elszigeteltek nem különböznének annyira egymástól magaviseletökben, természetökben, tehetségeikben. Igy Bodenbach. Schreber zoologus sem engedi meg, hogy az elszigeteltek példája által be volna győzve az ember tökéletlensége a maga eredeti állapotában. Szerző mindazonáltal csür-csavar, mig végre e két ellene is az ő

malmára hajtja a vizet „primitiv, állapot"-tal helyettesiti az általok tagadott vadságot. Ám primitiv állapot meg van a kulturembernél is: a gyermekkor; philosophusnak, szalón-embernek a kulturember fia sem születik. Senkisem vonhatja kétségbe, hogy az emberiség kezdetleges állapota nagyban különbözik annak előhaladtabb korától, és hogy kulturánk csak évezredeken át fejlődött ki: ám de az ősembert mint beszéd- és észnélküli lényt állitani elénk, erre még semmiféle természetvizsgáló sem vetemedett.

III.

Az elszigetelteknek politikai jelentőségére térvén, szerző minden sulyt az emberi szervezkedésre fektet, miután az ember észre és beszédre nézve csak organikus fejlődésének határain belül fejlődhetik ki. Az emberek szervezkedése az állam. Az államra kerülvén a sor, szerző egészen uj fogalmakkal s maximákkal lepi meg az olvasót, a meglepés egyátalában egyik erős oldala. Soha nem vindikálta még állambölcs az államnak azt az erőt, azt a potentiát, melyet szerző tulajdonit neki. Neki az állam minden. Család, társaság, e szükebb szervezkedés, nem létezik, ezeket az állam absorbeálja. Szerinte az emberi állam természetszülemény (Naturerzeugniss). Nem az emberek képezték az államot, hanem a természet adta azt neki, ugy mint a növényeknek, állatoknak. Ezek is államot képeznek, de nem maguktól, hanem a természet adta azt nekik, a fajok, az osztályok a természet szülemenyei.

„Az állam több — mondja szerző — mint a mit az ő lényegéről eddig képzeltünk. A történelmi iskola és módszer ékesszólása hatalmával sem tudta követőiben megakadályozni, hogy annyian gyülölik, annyian nem értik az államot. A természetvizsgálás ellenben ellentállhatlanul késztet bennünket, az államot nemcsak csodálni, hanem szeretni is."

El tehát a történelemmel, mely csak a már kész állammal foglalkozik: az állam vizsgálásánál szerző a ter-

mészettudományok: a biologia, a zoologia, a füvészet számára követeli a vezérszerepet. Az állam organismusa — ugymond — azonos a növények, az állatok organismusával, azért kell, hogy itt is a természettudományok legyenek mérvadók. A természettudomány, mely a csillagrendszer, a méh-, a hangya-, az állat- és növényállam titkait megfejti, képes az emberi államba is — fenékig belátni.

Az állambölcseknek az állam feladatát meghatározó doctrináit szerző in cumulo elveti s azok helyébe az államnak ezt a biologikus definitióját teszi:

„Az emberi állam természetszerü egyesülése az egyeseknek tömör, életképes szervezkedésre, a főfeladattal: az ész-, kultur- és nyelvnélküli lényt eszes, kultur- és beszédképes lénynyé kifejteni, az emberiséget nemzeni, fentartani és továbbvinni.“

Szerző szerint tehát még a nemzés is az állam és nem a család feladata! Az egyének földi boldogságát (földöntuliról szó sincs) eszközölni előmozditani, nem feladata az államnak.

„Az egyesnek nemcsak hogy emberré legyen (zu seiner Menschenwerdung) szüksége van az államkapocs hatályára, hanem maga az emberi ész, ugy mint az ember nyelve is a társas élet kapcsának lassan érő szüleményei.“ — „Az ember szelleme, az ész világa, a nyelv megbecsülhetetlen birtoka, mind államszülemények.“ — Az elszigeteltek az államkapocs ellentétei. Vonjuk el az embert a társas élet befolyásától addig mig fiatal és mikor még semmi vagy csak csekély mértékben nyert kulturát az államtól: ugy e lény az állatéhoz hasonló fokon marad — ész és nyelv nélkül.“

Mennyi bántó tagadás van ez állitásokban! Nem Isten, hanem az állam adja az embernek az észt és a beszédet! Az ember e két tehetsége nem fejlődhetik a család szükebb kapcsában, hanem csak az állam általánosságában. Ha az ember az észt az államtól veszi, ugy az megszünik az ember halálával, mert a mit a föld ad,

az nem örökkétartó, az mulandó. Vogt egyenesen tagadja a lélek halhatatlanságát: „Die Naturforschung kennt keine individuelle Fortdauer der Seele nach dem Tode des Körpers," — szerző implicite tagadta azt, mert egész iratában nem is emliti a lelket, ugy mint Istent sem: de ha enged észt, ugy lelket is kell engednie; az ész a lélek tehetsége.

Szerző az államnak még más, eddig hallatlan potentiát tulajdonit.

„Az állam — ugymond — nemzője az emberiségnek és az ő összes szellemi birtokának, ugyanazért s ugyanazon módon szülője az egyháznak is, amely az ő leánya."

Ennyire menő potentiát, sőt praepotentiát semmiféle állambölcsnek nem jutott még eszébe tulajdonitani az államnak. De miután szerző szerint nincs egyéb szervezkedés, hanem csak az állam; miután az állam elnyel minden egyéb szervezkedést, sőt, mint látni fogjuk, magát az egyént is: ugy természetesen s következetesen az egyház is „ugyanazért s ugyanazon módon" az állam szüleménye. Ennyire viheti a természettudomány, hütlen kezekben!

Miután ekkép az ember a maga emberrélétét, a maga összes szellemi birtokát, szóval mindenét az államnak köszöni: micsoda, ha őt az állam végkép elnyeli. Az egyénnek csak kötelességei vannak az állammal szemközt, jogai nincsenek. Sőt szerző még azt is bünnek rója föl neki, ha a maga énjét érzi.

„Az államkapocs hatálya által kiképezett egyes annyira meg van szokva a maga emberiségét nem az államnak, hanem önnönmagának tulajdonitani, hogy nem lesz könnyü az elkényeztetettet őrültségétől meggyógyitani. Ő az évezredek hatályát, mely benne és nemében müködik, a maga énjének tartja, mit senkinek sem kell köszönnie. Kisérje csak meg az ilyen, gondolatban jókor elszigetelni magát, s kétségkivül megfogja a maga énjének mivoltát ismerni."

Megtagadván az egyéntől minden jogosultságot, még

az önérzetet is, szerző csak következetesen veti el a tant, mely szerint az egyes ember alapja s czélja az államnak; mely szerint az egyének akaratától jön létre s függ az állam; mely szerint az államnak magamagának nincs élete, sem czélja; mely szerint az állam kizárólag az egyének szükségeinek s érdekeinek szolgál és ha ezt nem teszi, hasznavehetetlen; mely szerint eredetileg az egyének souverainek, kik azután souverainitásukat a maguk egyesületére, illetőleg a többségre átruházták — mindezt nem engedi meg a szerző.

„Ám ismerjük — mondja ő gunyolólag — az egyének eredeti souverainitását. Ezek maguk nem is gyanitják, hogy mi szerep tulajdonittatik nekik, és ha el is beszélnők nekik, ők mégsem értenék azt. Az egyesek nem is mondták azoknak, kik róluk irtak, hogy igy irjanak róluk, mert ők beszélni se tudtak. (Ez már nagyon naiv beszéd.) Nekik maguknak nincs eszök, hanem teljes nyugodtan szellemi éjben maradnak s illő szerénységgel visszautasitják a souverainitási jogokat: az ő ismertetőjelök nem souverainitás, hanem állathasonlóság. Türelmesen várják, öntudat nélkül, hogy mi fog történni velök, mig az egyedüli souverain lény, az állam, a maga hatályának körébe vonja, egyes lényekből társas lényekké, emberekké, eszes lényekké képezi őket.“ — „Az állam nem egyeseknek tömörülése, hanem oly szervezet, mely az egyeseket a legbensőbb, a legbehatóbb, a leghatalmasabb viszonyba hozza egymással: ő ellentéte és nem összege az egyeseknek.“

Elég nekünk ez állambölcseségből.

IV.

Nevelészeti szempontból vévén elő az elszigeteltelteket, szerző azt mondja, hogy az elszigeteltelteknek ugy mint az emberiség őstörténelmének álláspontja elvezet bennünket egész a határig, a hol az emberiség nevelése még csak kezdődött, „avagy csak kezdődhetett is.“ Sajnáljuk, hogy szerző meg nem teszi velünk ezt az érde-

kes paedagogikus kirándulást, hanem csak kíváncsiságunk fölkeltésével beéri.

A nevelészet elvét és czélját illetőleg, ő ismét specialitás, aki elvet minden előző rendszert és czélt. Ő el nem fogadja sem Aristoteles eudümonistikus elvét, mely szerint az ember végczélja a boldogság, erény utján; sem Rousseau naturalistikus elvét, mely a gyermekben rejlő tehetségek összhangzó kifejtését czélozza; sem a humanistikus rendszert, melynek czélja, az embert tökéletes emberré képezni; sem Kant moralistikus elvét, mely az ember rendeltetését az erkölcsösségben keresi — mind ebből misem kell szerzőnek: ő mindezek fölé a biologikus rendszert teszi, tekintettel az emberiség őstörténelmére és az embernek a növény — és az állatországgal való azonosságára.

„A növényben — igy mond — könnyen felismerhetők a következő életfeladatok: 1) feltüntetni magát 2) a természet oeconomiájában bizonyos szerepet betölteni, 3. faját tovább nemzeni. Ugyanez az állat feladata is.“ — „És ha most az elszigeteltektől és az ősembertől a nevelés első czélját kérdjük, ugy azok kétségkivül ezt a választ fogják adni: az első feladat az, hogy az ember eszes lénynyé képeztessék. Ők, az észnélküliek, fennen és félreérthetlenül hangoztatják ezt.“

Szerző vigyázatlanságában eltéveszti ősemberének és az elszigeteltnek szereplését. Az előző pontban, hol az egyén souverainitásáról van szó, azt mondja, hogy ezek nem mondták azoknak, kik róluk irtak, hogy igy irjanak róluk „mert ők beszélni se tudtak“ és ime itt a némák beszélnek és bölcs dolgokat fennen hangoztatnak. — De kövessük tovább a megbotlott szerzőt.

„Csak az ész fokára felemelve — igy szól tovább — képes az ember a maga lényeges életfeladatát betölteni, s ennek földi alapja ugyanaz, melyet a feljebb mondott két természetországban emlitettünk s melyet szükségképen át kell vinnünk az emberre is: a harmadik ott emlitett pont (a továbbnemzés) távol esik az ifjuságtól.“

Ha szerző biologikus nevelészete szerint az ember életfeladatának földi alapja nem több mint a növényé és az állaté, azaz: hogy feltüntesse magát, hogy a természet oeconomiájában bizonyos szerepet kitöltsön s faját tovább terjessze: ugy bizony kár az ő eszének kimivelésére annyi éveket, vagy éppen évezredeket forditani. Különösen az utolsó pont betöltésére nézve nem szükség őt az ész fokára felemelni, miután ezt az oktalan állat is betölti, amint hogy betöltötte az észnélküli ősember is. Vagy talán az eszes emberi faj tovább terjesztésére szükséges az ész? Szintoly kevéssé. Legyen csak az államnak esze, hisz általa leszünk emberré, az észt is ő adja nekünk.

A biologikus nevelészet csupán csak az ész kifejtését ismeri feladatának. Ám ez még nem nevelés, mert nevelés dolgában fontosabb a lélek, a sziv mivelése, ami vallás nélkül el nem érhető. Ebben megegyez valamennyi nevelész. Ám a vallást éppen nem nélkülözzük szerző rendszerében, sőt benne foglaltatik az már, csak rövidlátásunk nem látja.

„Miután az ész — halljuk csak! — maga vezet vallásra: ugy a vallás már benfoglaltatik biologikus rendszerünkben."

Szerző nyilván csak a természetes vallás fokán áll és ezt elégségesnek tartja minden emberfiának, akár keresztelt legyen, akár nem.

A nevelészet gyakorlati oldalára áttérvén, szerző egyetért Blockkal, ki azt állitja, hogy az anya, „a gondos természet helyettesitője" nem képes gyermekét annak 3—4 éves korán tul nevelni. Mi ezt igenis értjük, mert miután az állam adja az embernek az észt, igenis szükséges, hogy az észnélküli gyermek mielőbb vitessék az állam észgyárába, talán előbb mint a keresztvizhez. Szerző biologikus rendszerében hiányozván a család, csak az állam nevelhet. Ő pártolja a Frőbel-féle gyermekkerteket „hol a gyermek meghatározott természetszerü szabályok szerint egy az anyát helyettesitő nevelőnő által nevelte-

tik.“ (E nevelőnők, serdülő 15—16 éves lánykák, még maguk szorulnak anyára.)

Többiben a mai népiskola tanrendszerét biologikus elvek szerint átalakittatni, illetőleg a tárgyakat helyesebben megválasztatni kivánja szerző. Az első két osztályban csak szóbeli előadás legyen és kézi ügyességre szoktattassék a gyermek. Igy elsajátitja a nyelvet s ügyes lesz. Az ősember is előbb kézzel, azután fejjel dolgozott. Az irás és olvasás az emberiség kulturájának már nagyon előhaladt fokára vall: az egész őskor irásnélküli volt. (Nézetünk szerint vakmerő ez az állitás, mert ki tudja, a geologusok nem ásnak-e ki még valahol mammut-rhinoceroshártyákat, ősemberi papyrustekercseket.) Már a gyermek testi fejlődésének s szemevilágának érdekében is követeli szerző, hogy az irás-olvasással csak a harmadik osztályban kezdjünk.

„A biologikus rendszer elvével ellenkezik továbbá a theoretikus vallás és vallásrendszer korai tanulása is, ez az anyag is csak az utolsó évekre való.“

Mi a gyermeknél a vallás gyakorlati oldala? imádkozni s templomba menni. De kihez imádkozzék, kihez járjon templomba, ha őt be nem vezetjük a vallás theoriájába: Isten ismeretére? Avagy mikép kerülje a rosszat s gyakorolja a jót, ha őt a bün- és az erénynyel meg nem ismertetjük? Mikép várjon jutalmat s féljen büntetéstől, ha égről és pokolról nem szólunk neki? A katekizmus szükségét mindjárt az első nevelésnél, beismerte még minden nevelész, csupáncsak a biologia tulteszi magát azon? Szerzőnek vagy egyszerüen ki kell zárni a vallást a nevelésből, vagy belátnia, hogy a theoriának meg kell előzni a gyakorlatot, még ha a napot vagy a tüzet imádja is isten gyanánt: ekkor is itt kell lenni megelőzőleg a felsőbb lény eszméjének.

A többi megtartandó tárgyakból csak egyet kiván kiegészittetni szerző: a történelmet, amin mi nem tudunk eléggé csodálkozni, miután azt csak imént elvetette s

szerepét a természettudományoknak vindicalta. Most meg ezt mondja:

„Ha meggondoljuk, hogy mily silány a lakosság tulnyomó részénél az állam lényegéről s jelentőségéről való fogalom, azon organismus fogalma, mely az emberi létnek mellőzhetlen feltételét képezi: ugy mitsem fogunk kételkedni, hogy a történelemnek a maga legerősebb alapját az államról való helyes fogalmaknak terjesztésében kell keresnie.“

Mi a történelmet a hazaszeretet ápolására és nem az állam imádására tartanók ajánlandónak. Állam és haza nem egy fogalom, nem ugyanaz: az állam csak alak, szerkezet, a haza lényeg, természet. Szerző államáért pedig épen nem akarnánk korteskedni, ez még egyenlőségünket is fölfalja.

* * *

Ime ismerjük már a „Homo sapiens ferus“ biologikus tanulmányt. A mit találtunk benne, az merő bün — bün Isten ellen, bün az ember, mint eszes lény ellen, bün a józan ész ellen. Nem mi itélünk igy, a könyv maga itéli magát.

Látjuk tovább a tanulmányból, és pedig igen világosan, mikép hozatik, éppen erőszakosan, a természettudomány ellenségeskedésbe a kinyilatkoztatással; látjuk, mikép hamisittatik meg a hü természet hütlen kezelés által. A mi igaz, a mi isteni van annak könyvében, azt fekete vonással keresztül huzzák emberi kezek.

Igazolva találjuk a jelen esetben is Dr. Wappler abbeli megjegyzését, miszerint a természetvizsgálók szeretik szakmájuk tárgyaiba egyéni bölcseleti nézeteiket beleszőni, és hogy olyanok is hivatva érzik magukat a nagy hangon szólni, kik sem a természettudományban, sem a történelemben, sem a theologiában alapos tanulmányokat nem tettek.

A tudománynak ilyetén megbecstelenitésével szemben lehet-e rossz néven venni tartózkodásunkat, bizalmatlanságunkat a természettudományok iránt? „Ki ne ké-

telkedjék végre a valódi aranyban is, mikor annyi hamis pénz van forgalomban?“ — mondja Eötvös.

Igen naiv volna azonban, aki idegenkedésünket félelemre magyarázná. Lőporral töltött bodzacsőtől, mely puffogva szétrobban s semmivé lesz, valóban nincs mit tartania az egyháznak.

Rembrandt a maga kritizálóinak számára ezt irta képei alá: „Bei meinen Bildern müsst ihr nicht schnüffeln: die Farben sind ungesund.“ Ezt átirva, mi is azt mondjuk a Homo sapiens ferusra:

Nem jó hozzászagolni: belül megfertőzött, egészségtelen — carbolt reá!

FRANZELIN BIBOROS.

† 1886. decz. 11.

Irta: Dr. HORVÁTH FERENCZ.

A mult hónapban Franzelin biboros halálának hire futotta be a világot. A kath. lapok kisebb nagyobb közleményeikben kivétel nélkül magasztalólag nyilatkoztak az elköltözöttről. A „Magy. Sion“ mint a kath. egyházi élet és tudománynak éber megfigyelője, szerény ápolója és hü tolmácsa kötelességet teljesit, midőn e nagy férfiu emlékezetének néhány sort szentel: mert Franzelin a Jézus-társaságának ez uj disze s dicsősége, a papi és szerzetesi erények példányképe, a kath. hittudomány egyik óriása volt s ezért a római theologia büszkesége, a biboros testület és két pápa szeretetének és tiszteletének méltó tárgya.

Franzelin biboros született Tirolban Bozen melletti Aldeinban 1816. april 15-én. Középiskoláit Bozenben a sz. ferenczieknek gymnaziumában végezte, és pedig oly kitünő sikerrel, hogy 1834-ben a Jézus-társaság örömmel

vevé föl kebelébe. A szónoklatot, philosophiát és theologiát Galicziában, respective Rómában és Löwenben oly szorgalommal tanulta, hogy majdnem életével kellett fizetnie tudományszomja kielégitéséért. Miután a Lyoni tartományban exegesist, a római Collegiumban a keleti nyelveket tanitotta, 1855-ben elnyeré Passaglia után ugyancsak a hires római Collegiumban ama dogmatikai cathedrát, melyen Istennek dicsőséget, az egyháznak örömet, magának örök nevet szerzett. 1855—1876-ig több százra menő ifju theologus, Európa majd minden országából, sőt Amerikából is ült évenkint lábainál, s hallgatta páratlanul szép, alapos, lelkes és elragadó előadásait. Mindennap egy órahosszat praelegált. Hires előadásait néha püspökök is meglátogatták. Amit tanitványainak élőszóval adott elő, azt Perronét, Passagliát tulszárnyaló, De Lugo-, Bellarmin-, Suarez- és Petaviussal versenyző, classicus latinságu tractatusaiban közölte a jelen minden téreivel s a jövő minden századaival. Franzelin egyesiti müveiben De Lugo és Suarez mélységes speculatióját, Bellarminnak positiv szentirási és Petaviusnak széles patristikus tudományával. Az ujabban virágzásnak indult scholastika benne egyik legkitünőbb előharczosát tiszteli. Hogy a kath. dogmatika terén támadtak Scheebenek, Heinrichok, Hurterek, Jungmanok, Stadlerek stb., azt nagyrészben Franzelinnak, a mesterek mesterének köszönhetjük.

„De traditione et Scriptura“ tractatusban leginkább tündöklik genieje, mert uj rendszerbe önté a theologia ezen legfontosabb részét, s a kath. hitnek formalis principiumát szemben a protestantismuséval e müvében győzelmes alapossággal, biztonsággal és meglepő sokoldalusággal összefüggő egészében eddig nem látott világitásba helyezi. Irt még „de habitudine rationis humanae ad divinam fidem, de Deo Uno, de Deo Trino, de Eucharistia, de sacramentis in genere, de verbo Incarnato“ czimü tractatusokat, s egy polemicus müvet „de processione Spiritus Sancti.“

Müvei Franzelinnak a tudós világban tekintélyt, az életben tiszteletet szereztek. A római papság örült, ha vele érintkezhetett. Bilio biboros folytonos összeköttetésben volt vele s magas látogatásával is nem egyszer tünteté ki az egyszerü szerzetest. A vatikani zsinat dogmatikus commissiójában természetesen Perrone és Schraderrel ott látjuk Franzelint is.

A tudós férfiut legszebben ékesiti a szerénység és alázatosság. Ilyen volt Franzelin. A római szentszék és a világegyház püspöki kara iránti odaadó tisztelete és ragaszkodásával Franzelin, éppen ellentéte a felfuvalkodott „deutsche Wissenschaft“ hitben hajótörést szenvedett coripheusainak.

Aki magát megalázza, Isten felmagasztalja. 1876-ban IX. Pius fejére tevé Franzelinnak a bibornoki kalapot. Franzelin elfogadta, mert kellett. Midőn diszkocsi robogott a Collegium Germ.-Hungaricum elé, hogy Franzelint elvigye, s mi szeretett tanárunkat a kapuig lekisértük, könyes szemekkel vett tőlünk bucsut; mintha fájt volna neki, minek annyian örülének, az egyszerü papi öltönyt biborral cserélni fel.

Mint biboros szolgált Franzelin Istennek és egyházának, „S. Officii, Indicis“ stb. Congregatiókban. Itt, gyenge testi erő daczára, lankadni nem tudó, nyugalmat nem ismerő munkásságát s nagy tudományát egyaránt bámulák. Sacconi bibornok állitja róla, hogy egyike korunk legnagyobb elméinek. „Delle piu grandi intelligenze.“ Szigoru szerzetesi életrendjén, mint bibornok sem változtatott semmit.

Amint élt, ugy meg is halt: Isten félelmében. A Quirinal-halmon, Jézus-társaság római noviciatusában érte őt a halál, vagyis inkább onnan szállt fel az örök élet Adójához, a honnan egykor a liliomos Szaniszlót vitték az angyalok isteni bárányhoz. Beteg ágyánál voltak rendtársai s egykori generálisa, a 92 éves P. Beckx. Szentséges Atyánk Msgr. Marini által küldé el neki az apostoli áldást, „in articulo mortis.“ A gyengéd lelkiisme-

retü alázatos szivü Franzelin, ki utolsó időben naponkint szokott volt gyónni, kérdé gyóntatójától bir-e az áldás méltó vételéhez szükséges dispositióval!? P. Beckxtől pedig bocsánatot kért minden hibájáért, melylyel egykori rendtársait megbotránkoztatá, meg hogy imádkoznék érte, miszerint Isten irgalmát elnyerje, azután folyton röpimákat rebesgetett, mig kevéssel kimulása előtt eszméletét veszté. Igy élt, dolgozott s halt meg. Franzelin 1834—1876. Jézustársasági tag, 1876—1886. a római szentegyház áldozárbiborosa, tit. S. Bonifacii et Alexii. Élete, müvei és halála adalékot képeznek a Jézus-társaság apologiájához.

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.*)

Irta: Dr. PETHŐ.

Sötét őszi est borult a római campagna messze elterülő sikságára; az ég ragyogó szinei, melyek a lenyugvó nap nyomában utánozhatlan itáliai változatokban kigyulnak, lehültek, s az utolsó biboros sáv is, mely a tyrrheni tenger delejes tükre felett sokáig szokott küzködni a hamvas enyészettel, kialudt. Klassikus földön zakatol a vasabroncs-páron tovairamló vonat, kitudja mily volszk, góth, vandal, német, franczia hősök porát rengeti meg dübörgésével. Ha meg is rengeti porukat, de nem kelti föl vasvértes alakjaikat, legfölebb a mélázó utas

*) E dolgozat nem utleirás, hanem az egyház egyik jeles intézetének ismertetése ugy a benne divó nevelésnek, mint a tudományos kiképeztetésnek szempontjából. Azon tehát remélhetőleg senki sem fog megütközni, hogy a „Sion"-ban az egyházi nevelés és tanulmányok módszerének megvilágitását is adjuk. *Szerk.*

emlékezetében. Szegény emlékezet, hogy kinoz, hogy csigáz el öntermékenységed; a sziv élénk vágyai, melyek a forrón óhajtott Róma közelében lázas feszerővel tágitják a lelket, kincsestáradból elővarázsolják a világtörténelem valamennyi eseményeit, fölkeltik az isteni s emberi nagyság szebbnél szebb, hatalmasabbnál hatalmasabb alakjait s szinte belefáradsz fönséges kontemplációdba.

Tegnap dél óta a gyorsvonat ragad magával Tirol hegyei közül s ma este közeljárok vágyaim czéljához, azon helyhez, azon darab földhöz, melynek neve a gondolatot érzelemmé s az érzelmet szenvedélylyé fokozta az ifjuban — s nem vesztett hevéből, nem varázsából cseppet sem, sőt a lelkes emlékezet örök zöld lombjával ékeskedik a férfiuban — ez a név Róma. Lelkemben csengett a régenmult időkből a zarándokcsapatok éneke, midőn a Via Flaminia lejtőiről vagy az Appenineken lereszkedő Via Salariáról először megpillantották Róma falait s tornyait:

O Roma nobilis, Orbis et Domina
Cunctarum urbium excellentissima
Rosco Martyrum sanguine rubea
Albis et Virginum liliis candida
Salutem dicimus tibi per omnia
Te benedicimus: salve per saecula.

Hányszor mondogattam e verset magamban, midőn az esztergomi szemináriumfolyosóján sétáltam föl alá a hetedik és nyolczadik osztály klassikusait forgatva néha szivesen, néha kénytelenül. Te benedicimus: salve per saecula, — a „salve" azután a képzelet lepke szárnyain gyorsan átrepült tengeren s Appenineken, elandalgott Róma falai mellett, körülrepkedte tornyait, földbe süppedt kapuit, elcsatangolt utczáin, s kérdezte: nem volna-e itt hely egy ifju lélek számára, ki néha álmában is elsuttogja: Te benedicimus: salve per saecula.

Hogy ébredt föl ez a „Salve" most a valóság hatalmával, hogy visszhangzott bele minden gondolatom és érzelmem! S mialatt még csengett a képzelet éneke s mialatt a vonat zakatolása fantasztikus zenét irt a lelkes szavak-

hoz: berobogtunk Marcus Aurelius falán át a Viminali halomra, a gép sikitott, az ajtók nyiltak s én ünnepélyes megilletődéssel léptem Róma szentelt talajára.

A szolgalelkek s a bérkocsisok zsivaján meg nem ütköztem, aki megfogott, ahhoz mentem; a legdühösebb karbonárit is átkaroltam volna. Ki tudja, nem hatja-e meg fekete, kérges lelkét az ifju lelkesedés tüze, mely felejt szülőt, hazát, házat, hogy eszményenek éljen, — mely elzarándokol az emberiség közös városába, hogy a nemzetiség korlátain tul tanuljon embereket szeretni, s ki tudja, nem ébred-e föl nemes önérzete azon millió szivekben élő hiten és lelkesedésen, mely a pogány nagyság, a klassikus müveltség, a görög müvészet emlékein emelkedő római egyházat s a sz. széket ugy akarja szeretni s soha felejteni, mint az első vértanuk, kiknek sirja tán lábaim alatt rejlik.

A kocsis málhám után ment, én a kocsi mellett álltam. Az est ködös fátyolán átszürődő gázfény terjedelmes piaczt világitott meg, a tér közepén vastag vizsugár szökött kétemeletes házmagasságra, átellenben sötét, nagy romok terültek el, üregeikből kétezer esztendő bámult a jövevényre, némely boltiv megtörve meresztette karjait a magasba, csonkán és csupaszul méláztak az éjben, — hisz oly sokat láttak, eleget mélázhatnak. Szinte lélekzetemet tartottam vissza, ugy néztem a környezet elmosódó alakjaira, hallgattam a vizsugár lubiczkolását s a távoli tornyok szakgatott harangszavát. Nem ismertem semmit, nem tudtam, hogy mi ez, ami körülvesz, — de odaadnám-e ez elfogult hangulatot, e mindent felölelő sejtelmet a biztos tudásért? mennyivel gazdagabb, mennyivel tartalmasabb volt e fönséges sejtelem az évek, a helyek, az események száraz tudásánál? nem tudtam, mik e romok; valjon Augusztus, valjon Agrippa vagy Nero vizvezetékeiből dől az a vizsugár, valjon a Sabini hegyek kopár sziklái közt vagy az Albanói lejtők olajfás virányaiban nyilik-e forrása? s az a távoli harangszó, ki tudja mely templom tornyáról hullámzik az égbe, s az a

templom, mely sir fölött épült vagy mely szenátori ház helyén, talán Pudeus, talán Paula, talán az aniciai család elpusztult telkein?

Ki birná kifejezni azt a nyilt, őszinte érzelmet, azt az ünneplő hangulatot, melylyel Romába bevonultam? oly szentek, oly tiszteletreméltók voltak utczái, mint egy ünnepi diszben álló templom falai, oly áhitatra gerjesztettek, mint az oltárról szállongó tömjénfüst s oly csendben méláztak a Quirinál és Viminál halmai, mintha Urfölmutatás lenne, — csengetyü sem szólt, hogy a csend mélyebb legyen.

A kocsi hosszu utczán robogott végig; nesztelen, csendes volt, embert is alig láttunk; óriási palota szegélyezte egyfelől az utczát, másfelől magas falak alig egyikmásik ablaktól áttörve; a palota szögleténél az utcza térre szélesedett, közepén magas Obeliszk emelkedett, jobbrabalra a hatalmas gránitszáltól két szoborcsoport, — ágaskodó lovak, melyeket erős kéz fékez, mintha megbokrosodtak volna az Obeliszk lábánál zugó szökőkuttól, mely széles érczmedenczébe árasztja vizét; a hétkaru lámpa sugaránál olvastam a föliratot: Opus Phidiae — Opus Praxitelis. Azután meredek lejtőn vágtattunk, egyik-másik ház homlokzatáról a pápai czimert s a gázfénynyel küzködő szürkületben a márványlap föliratát lestem el: Munificentia Pii Papae IX. A lejtőről leérve, sürgő-forgó élet vett körül, ügyesen rohanó s egymást kikerülő hintók, lármás kikiáltók, élénk gesztikulálással ingerkedő csoportok; a szük utczák tömkelegében kocsisom olympiai versenyzőhöz illő ügyességgel kerülte ki a meta gyanánt álló szegletköveket; még néhány percz s a kocsi megállt a Palazzo Borromeo előtt: „Ecco il Collegio Germanico!" szólt a Circus maximus kocsisainak sarjadéka az ostorral a kapura mutatva.

Komoran állt előttem a Palazzo, magas földszinti ablakait hatalmas vasrácsok védték, erőteljes emlékül s diszitményül maradtak rajta azon korból, midőn az utczai harczok és versengésekben jó szolgálatot tehettek. Régen

volt ugyan, midőn a Colonnák s Savellik párthivei aprózták föl egymást s a Palazzókból várak lettek, — de azóta a fölösleges vasrács a renaissance palotákról le nem tünt. Világosság sehol sem látszott. Csak a kapu mellett való ablakból világitott bágyadtan az olajlámpa sugara. A kocsi elrobogott. Bemenjek? Honnan meritsem azt a hősi lelket? mert hisz ez azon ház, hová „hét évre temetnek", hol „csak salátát esznek" és „olajat isznak", hol „polentával lakmároznak" és „savanyitott olajbogyókban duskálnak." Ez azon ház, „hol faczipőben járnak," hol „vagy meghalnak vagy megbolondulnak", hol ... stb. De félre sovány rémek, rám uszitott titeket a pinguis Minerva, itt terem a babér, máshol más koszoru. Oly bizalommal jöttem ide, hogy azt se gondoltam, mi lesz itt majd velem. Nem bánatosan, nem félénken, hanem örömmel fogtam a csengetyü huzóját; idegeimen a fölhevült vágy s a lázas érdeklődés villanyfolyama futott végig, karom megrándult, a csengetyü szólt, s amint jöttem ugy léptem át a küszöbön kétkedés, gyanakodás nélkül ... gyermeknek jöttem ide.

Tito, a portás római komolysággal fogadott, a „grandezzá"-t kifejező arczvonásokban a meglepetésnek árnyalatát sem láttam; nyugodtan nézett meg tetőtől talpig, azután gondolta „puo pattare" (mehet). Tito kiszolgált pápai zsandár volt, akinek épen a pápai uralom utolsó éveiben elég alkalma nyilt bőséges emberismeretet szerezhetni. Mindig a tisztelet bizonyos nemével néztem Titora, annál is inkább, mert külsővitelében is megőrizte a Titus névhez füződő vespasiáni méltóságát. Különben sem volt közönséges ember az ilyen Tito-féle kiszolgált pápai zsandár. Ha a rend s az igazság közegeinek minden főváros ad alkalmat czifra tapasztalatokra, mennyivel inkább Róma az ötvenes s hatvanas években. Nyüzsgő hangyabolya az áskálódásoknak és fondorkodásoknak, hol a legkétesebb existenciák is találtak foglalkozást s hozzá jövedelmet a turini s később Florenczre avanzsirozott kormány pénztárából. Foglalkozásuk nem

volt más, mint közvéleményt csinálni, Rómában zsoldjukat elkölteni s egyes verekedésekben vért ontani, de inkább mások által s mások bőrén ontatni az „Italia Una“ ragyogó eszményeiért.

A colisseum éjféli magányában, a palatium romjai közt, az osteriák alacsony boltivei alatt — épugy mint a porosz követségi palotában egyre folyt az aknamunka, az összeesküvés, a lázitás, forrongás. A megvesztegetés kaput nyitott magának mindenfelé, még a Vatikánba is, eljutott melengető sugara egyik-másik könnyüvérü pap elámitott szivéig s üres zsebéig. Az italianissimik elfojtott gyülölettel kritizáltak mindent az államtitkártól kezdve az utolsó karabiniereig, tomboltak minden ellen, a mit a pápai kormány tett. Az olcsó igéretek a szivesen elhitt jobb jövő reményével szövetkeztek — a boldog, adótalan idők eltörlésére. De hisz a többit tudjuk, — beállt a nemzeti nagylét a papiron fungáló elsőrendü haderővel, mely nem létezik s csoda — mégis eszik; beállt a huszszor, sőt harminczszor nagyobb adó, mint amilyen volt XVI. Gergely alatt, s megmaradt a polenta s a kirántott tökvirág. Voltak különben olyanok is, kik ingyen lelkesültek, kik a nemzeti nagylét ősrómai eszméivel telitve küzdöttek az „utolsó zsarnoktól“ bitorolt darab földet Itália geniuszának átadni. Tito hü zsandár volt, a buzzurikát nem szerette, — kócsagos tripicsét a portás lapos sapkájával cserélte fel s a sz. széktől kis nyugdijat huzott.

Tito a P. Rectorhoz vezetett.

Egyszerü, kis szobában, melynek padlója tégla volt, fogadott egy nyilt arczu, méltóságos s mégis megnyerő alak, fején magas háromágu birettummal, — leültetett, kérdezősködött az utról, az otthonról, a honvágyról, biztatott, — ez volt a P. Steinhüber. Az egyszerü, ceremoniátlan modorban az elüljáró a szellem ereje s a szeretet közvetlensége által hóditott. E modora állandó volt, minden ügyben hü maradt hozzá; külsőség csak annyi volt rajta, amennyi ezen kitünő, jellemes jezsuita elszánt és

férfiakat nevelő felfogását és rendeleteit alumnusaival megérteté; mindig ugy bánt velünk, mint kikről jó véleménye van; a panaszok vagy nehézségek elintézésénél keveset szólt, sohse szidott, akit szidni kellett volna, az ugy sem maradt ott. A panaszokat ugy intézte el, hogy az illető belátása és önérzete s nem bármi néven nevezendő fenyiték döntötte el az ügyet. Lelkes tisztelet és odaadó bizalom fogamzott meg mindnyájunkban iránta s emléke bizonyára belejátszik azon vonások kiválasztásába és szinezésébe, melyekből öntudatosan-e vagy öntudatlanul azon lelkünknek imponáló alakot és képet szőjük, melyet eszménynek nevezünk.

A Rector oldalán müködik a P. Spirituális s a házi és gazdasági ügyek vezetésével a P. Minister van megbizva. Több elüljáró nincs. Voltak ugyan a házban a Collegium Romanum eltörlése után más jezsuiták is, de nem mint elüljárók, s igy a mi dolgunk volt, csakis az emlitett három páterrel intéztük el.

Háromnegyed nyolczat ütött kint az udvaron a magashangu óra s nyomban megszólalt a csengetyü, mely vacsorára hivott. „Most tehát lemegyünk a Refectoriumba, szólt felemelkedve a P. Rector, ott meg fogja látni az ön piros testvéreit, nézzen végig rajtuk, nem ismer-e valakit.“ A refectorium pompás, nagy terem, kerülékes és kupolás épület, mely az egyik udvarban áll; asztalok körben állnak a fal mellett, s ugyancsak a fal melletti oldalukon nyulnak el a padok, az asztaloknak a kerülék közepe felé eső oldalán senki sem ül, ugy hogy az egész, körben ülő vagy álló társaságban mindnyájan látják egymást. A collegium már benn volt, szótlanul s szerényen álltak a vörös reverendáju kispapok, a gyalogjáró bibornokok, kezükben az asztalkendő s a birettum. Először láttam meg őket, s ahogy láttam, tisztelet ébredt lelkemben minden egyes iránt. A piros, jezsuita talárist fekete öv zárta a testhez, könnyü, kivágott czipőjük fekete harisnyát láttatott, mellesleg mondva, ezt a czipőt a házi czipész 4 frankért állitja ki, a helyes s nem

transalpini nehézkességü és szögletességü birettum, harczias és bátor szinezetet kölcsönzött a csoportnak. Egy se forgatta fejét, hanem maga elé nézett, legfölebb az uj jövevényre vetettek egy barátságos tekintetet. Tudták, hogy uj testvér, akiből majd nem sokára frate rosso-t varázsolnak.

A Rector a terem felső végén balfelől foglalt helyet, mellette ültek a jezsuita atyák, utánuk az alumnusok. A kommunismus ugyanis itt nemcsak a levegőre, hanem az ételekre is kiterjed. Némely belga szemináriumban az egyenlőség és testvériség az alumnusok és előljárók közt az első három tál ételre terjed ki, a negyediknél a barátság galádul megszakad, mert adott jelre az alumnusok gyors hátrálásnak erednek s a kivonulóknak hátsó csapatja viheti csak meg hirét annak, hogy mi a kiváltságolt, fensőbb köröknek negyedik fogása. Meglehet, hogy ott ezen meg nem ütköznek. A collegium germanicumban az egyenlőség teljes minden tekintetben. A magas terem bejárata fölött van a szószék. Alig hogy elhangzott az asztali ima Amenje s a piros csoportok a padokon helyet foglaltak, tiszta, érthető hang csendült meg a szószék magaslatáról és tonus rectusban olvasott először néhány verset a sz. irásból, azután Onuo Klopp Tylli-jéből. Csak a kanalak csörögtek s a felszolgálók gyors léptei hallatszottak, különben szótlanul hallgattak mindnyájan a felolvasóra. Nekem a vacsora nem kellett; különben is roszkor jöttem; mert ép az nap volt a Mindenszentek vigiliájának böjtje, ez a böjt pedig, mint neve is „magro ttretto" mondja, dupla soványsággal kedveskedik, lakoma hus, tej, tojás, vaj, sajt nélkül. Volt tehát időm a szolgalelkeknek „Pepino", „Checco" s „Anacleto" gyors iramlását szemlélni, kik tányérokkal megrakott fakoronggal kezükben produkálták a sikos márványkövezeten a balancirozás bravurjait. Nem is képzelhettem volna egyelőre nagyobb élvezetet, mintha egyikük ez ünnepélyes csendben a koronggal együtt elvetette volna magát. Miután ez élvezetet ügyességük tőlem megtagadta, szomszédomnak is, magamnak is töltögettem a

„vino di castelli Romani-ból s ugy vettem észre, hogy a szomszédot német léttére meglepte az olasz földre deportált magyar szivélyesség.

A felolvasásnak csak a vacsora vége szabott határt; ugyanez történt ebéd alatt. Ilyenkor a sz. irás után először latin, azután olasz müveket olvasnak. A fecsegés senkinek esze ágában sincs; miért? mert a hallgatás itt divat. A silentium különben is nagy szerepet játszik a Collegium nevelési tervében. „Igaz-e, hogy Rómában nem szabad beszélni?“ kérdezte tőlem valaki; „borzasztó, de igaz, mondám, csak háromszor napjában: ebéd, vacsora után és a mindennapi sétán.“

Nincs a gondolat közlésnek oly alkalmas eszköze, mint a szó. Ez leghatásosabban markol lelkünkbe, ez borzasztja föl a lélek csendes tükrét, ez fodrozza sima felületét, tarkitja, szinezi amint neki tetszik. Az üres beszédáradat olyan mint a törmelék, valamint ez leszoritja a növényzetet s életét veszi a gyengéd hajtásnak, ugy a beszédáradat ellepi a lelket s elfojtja az önálló gondolkozás ébredező csiráit. S viszont nincs szerv, melyen a lélek benső ereje és szedettsége tágabb kifolyást nyerhessen, mint éppen a beszédben. Ha a lefolyás folytonos, csoda-e, hogy tökélyessé válik a lélek s a gondolat zátonyain lubiczkol a fölületesség és megfontolatlanság. A silentium a magábatérés természetes iskolája s fejlesztése a lélek bensőségének. Magába mélyeszteni akarja az embert. Lelkében, ama benső kis világban akarja, vele föltaláltatni sulypontját.

Nem is kell emlitenem, hogy évek lefolyása alatt sok müvet olvasnak a szószékről az egymást hetenkint fölváltó fölolvasók. Onuo Klopp: „Tylli“ és „Friedrich der zweite von Preussen“ müveire, Baalau: „Storia di Gregorio IX.“, Reumont: „Geschichte der Stadt Rom“, Annaleseire élénken emlékszem, Nagy sz. Gergely leveleit, s aranyszáju sz. János Máté evangeliumáról szóló Homiliáit nagy érdeklődéssel hallgattuk, közbe-közbe jeles és szent férfiak életrajzára, Maudouville furcsaságaira,

a pápa encyclicáira s a német centrumpárti képviselők beszédeire került a sor.

De néha-néha a refectoriumban elhangzik más emberi szó is, a „repete", mely a fölolvasót sokszor legszebben hangsulyozott mondatában megakasztja. Ez az egyik Paternek a dolga, javitani a prosodia ellen elkövetett hibákat, ki e nem éppen kellemes megbizást a sz. engedelmesség vérte alatt kegyetlenül teljesiti. Az efféle megalázódást a fölolvasó föl sem veszi, ismétli a szót, amint gondolja hogy jó lesz, s ha akkor se találta el, maga a corrigáló atya mondja ki. Az alumnusok tehát evésközben nagy történelmi detailra s ráadásul prozodiára tesznek szert. De a gyomor? — ó, e szellemi munkától nem esik baja. Meglehet, hogy aki a társalgást megszokta, annak nem lenne innyére az anyagival vegyes szellemi táplálék. Azonban a szokás e részben is kiforgatja az ember természetét; — meg vagyok győződve, hogy a legtöbben szivesebben vették a fölolvasást, mint a sátorünnepes „Deogratias"-t; nagyobb ünnepeken ugyanis a P. Rector a sz. irás vagy a Martyrologium fölolvasása után az ebéd elején „Deogratias"-sal adja tudtul a leves meritéssel elfoglalt gyülekezetnek, hogy szabad a vásár.

Az én tiszteletemre természetesen nem volt „Deogratias"; ismeretlenül ültem szomszédaim közt, de alig hogy fölértünk az emeletre, hangzott mindenfelől az „Isten hozott", „Willkommen," „benvenuto" üdvözletáradat. Be jót tesz a szivnek, messze távol az otthontól a szeretet ily hajlékára akadni. Elsők voltak a földik, akik ugy nevettek, ugy mosolyogtak bele lelkembe, mintha réges régen füződött barátság öntené ki édes mézét hosszu távollét után; kigyőzte volna felelettel mikor ők hatan, s én egymagam voltam. Nem maradtak el a német „frati rossi"-k. A darabos westfáli erőteljes föllépésében, a finom szász, a gemüthlich bajor, a rokoszenves svajczi, — mind mind siettek az uj testvér üdvözlésére. Hogy az egyik már kiszolgált porosz katona volt, s a másik három egyetemet bejárt „Alter Herr", — hogy ez a svajczi ifju a

kantónok hatosztályos gymnáziumából vetődött ide két év előtt s arcza a hegyi rét üdeségét leheli, a másik meg periferiás ur, ki Kölnben már assessor volt, — mindezen különbségek nem bontják föl a harmóniát. Ez a megtermett, szőkefürtü ifju, kinek léptei alatt reng a föld, bizonyára Oldenburgból való, hol a tőzeglápokban a lovak is faczipőkben járnak, — az a barna gyerek a telecskai dombokról szakadt ide, — a westfáli „skinkent" és „skönt" emleget, amit más német „schinken"-nek és „schön"-nek mond. Ime az egyház jövendő papjai Skandináviától Trientig, Aachen és Lüttichtől Brassóig. No de jó, hogy aki hazulról a honvágyból hozott volna magával utravalóul, e lelkes, szivtágitó társaságba elegyedik. Itt érezzük, mit tesz a nemzetközi, római légkör, s mily éktelen csunya a falusi torony sugarával leirt s a pipafüstjének bodor fellegeivel tarkitott láthatár. Pedig hát az ifjuság fejletlenségével együtt jár a korlátoltság mindenféle kiadása: a személyes ellen- és rokonszenvek, a nemzetiség, a hazai szokások korlátoltsága. Az jöjjön ide s érezze át, hogy van egy szent, lelkes, félreérthetlen testvériség.

Emlegeti ugyan az ének, a Collegium hymnusa a hazai földet, az északi városokat, az édes emlékeket, megérzik rajta, rá van lehelve a gyengéd melancholia árnyalata:

Dolci memorie. Addio! Della primiera età.
Addio o suol natio! O nordiche città!

de nem mondjuk ezt fejlekonyitva, inkább az áldozat öntudatos készségével, ha ugy lehet mondanom, egy szent felülemelkedés lelkesülő feledésében. A collegium testvéri szeretete, melyet a részletes „tegezés" deszkafalai nem korlátoznak, melyet sértés, veszekedés vagy pláne rágalom sohasem borzongat, olyan mint a Lethe folyama; — aki a küszöbön belép s e szeretet kelyhéből iszik, felejt; csak halvány, holt, ingernélküli képekké göngyölődnek emlékei; s ez az édes szeretet, melyet a zsoltáros a látnok hévhárfahangjaival dicsőit: „Ecce quam bonum et

quam jucundum habitare fratres in unum" — az ifju életének legrózsásabb emléklapjait képezi.

Ezek az első nap benyomásai: a nagy Róma szemmel még nem látott, de a sötétben is pillanatra fölföltünő körvonalai, — Mentorom a majdnem imádkozó lelkesülés, mely falai közé vezet; — de mindez elnyom, nagyságának sulya görnyeszt, s ha lelkesit is, másrészt parányiságunk érzetét kelti. A nagynak és fönségesnek csodálása összeszoritja a szivet s egymagában nem képesitene lelkes törekvésre; azért lépünk be a római nagyságnak s emlékeknek árnyában emelkedő collegiumba, s ime a nagysághoz éltető meleg, a fönségeshez a legédesebb szeretet csatlakozik, s termékenynyé s fejlesztővé teszi az óriási benyomások hatalmát.

Mély hálával telt el lelkem, midőn lefekvés előtt néhány perczre az oltáriszentség elé térdeltünk; a legőszintébb hála a közvetlenség találó gondolataiban nyert kifejezést.

II.

A „silentium religiosum" vagyis a szigoru hallgatás, mely az esti recreatio után beáll, békéltetően s nyugasztalólag hat testre és lélekre; ez a béke a legbüvösebb harmónia, andalitó bölcsőének, mely az édes álmot lecsalja a szemre. Mindenki cellájába vonul. A Palazzo egyik szárnya öt emeletre magaslik, sőt az egyik sarok még magasabbra emelkedik, torony gyanánt uralja a háztetők cserepes pusztaságát. Hagyománya ez ugy látszik a régi római szokásnak, mely a házakat roppant magasra emelte. Daczára a kitünő „puzzolana" földdel készitett vakolatnak, sok baleset rengette meg a magas házak erősségébe vetett bizalmat; innen Augustus és Nero tilalma, kik a régibb törvényt megerősitették, hogy hetven lábnál magasabbra házat épiteni tilos. A toronynyá meredő házak klasszikus tanuja Iuvenal:

— — Tabulata tibi jam tertia fumant
Tu nescis; nam si gradibus trepidatur ab imis
Ultimus ardebit, quem tegula sola tuetur
A pluvia.
Satyr. III.

A régi császári tilalmat most bátran meg lehetne ujitani, midőn az esquilini és quirináli halmokon épült uj Róma házai düledeznek; látni kétemeletes házat, melynek falai a szélrózsa minden irányában kivánkoznak az anyai földre s ez ellenállhatlan vonzalmukban lucani fenyüszálak által akadályoztatnak.

Az ötödik emeletet, melynek lakóit Iuvenál szerint „Tegula sola tuetur a pluvia" a tradicio Olympusnak nevezte, ép oly találók voltak más házrészek és folyosók elnevezései. Ha azonban a tegula sola meg is védett az esőtől, de nem védett meg a nyári hőségtől, ilyenkor az Olympus lakói szivesen fölkeresték az udvar czitromfáit vagy a sarokban csörgedező „Aqua Virgo" forrásait. Azonban vigasztalhatták magukat. Délfelé a Collegiumtól emelkedik óriási arányokban Sz. Ignácz temploma s Jézus társaságának Collegium Romanuma. A vakolatlan s czementtel szorosan egyberagasztott téglák, melyeket 300 év esője és napsugara barnitott, sötét szinezetet kölcsönöznek az épületnek; — fügefa is nőtt ki az oldalkápolnák fölött kiemelkedő főhajó támfalán s több éven át néztem ablakomból, mint hajtogatta felém szellős lombozatát; jól esett látni a cserépfödelek vigasztalan regiójában azt az egyetlen világos, zöld fát. Ott tul tehát a „Sola Tegula" alatt lakott sz. Alajos, még magasabb Olympuson mint mi, s boldog Berchmans János mellette. Az ily egysorsu társak kedvéért szivesen türünk meleget, de hideget is. Kijut mindkettőből. A Rómában lakott szentek életrajzában rendesen külön kiemelik, hogy sokat szenvedtek a hidegtől; a fagyos kéz és láb valami nagyon közönséges. Cepari sz. Alajosról és boldog Berchmansról irja, hogy kezük megfagyott. Az idegen még többet szenved a hidegtől mint az olasz, ki kályhátlan

szobájában, bundába burkolózva s kalappal fején ir, olvas, dolgozik.

De az Olympuson mégis szivesen laktunk, tekintetünk uralta Rómát. Északra az Olympus ablakaiból magas oszlop tünik szemünkbe; az oszlop fejét sz. Péter vasszobra ékiti, a szobor körül vasrács fut, nem a mozdulatlan szobor, hanem a felmászó turista kedvéért. Az oszlop fehér márványból épült, belül üres s elegendő tért enged, hogy benne csigalépcső tekerődzék fel sikjára. Inkább szük toronynak, mint oszlopnak mondhatnók. Kivül a fehér márványon fölkigyózó szalagként reliefek domborodnak: római katonák, fegyverek, titulusok, sasok, istenek, — azután barbárok, öldöklés, harcz, villám, futamodás, oltár, áldozat egymást váltják fel a koszorus dombormüveken. Ez Antoninus oszlopa, a marcomannok és quadok fölött nyert győzelem emléke. A változások csodás története sz. Pétert, az Antoninus uralkodása alatt sötét, ismeretlen szekta első püspökét emelte a győzelmi jelvényre.

Ha az esztergomi szeminárium ablakaiból nézek északra, nem látom ugyan Antoninus oszlopát, de látom a tájt, melyen a harcz s a győzelem vivatott. Fölfelé a Garam mentében villogtak a római sasok, messze Rómától, de buzdittatva a Capitolium 800 éves dicsőségétől. S itt uszott át a Dunán a győzelem után szabadon eresztett két oroszlán; — sarjadékuk kiveszett a Vértesekben; jobb is, nem szeretnénk velük találkozni. Az emlékezet igy köt össze sokszor távoli, idegen helyeket, közel hozza egymáshoz a Garamvidékét és Rómát — az emberi erő és iparkodás nyomán. Széles a föld, de van-e oly széles, hogy ne füzzön barátságot ellentétes sarkai közt az emberi lelkesülés, akár a római hóditás sasszárnyán, akár a keresztény szeretet s önfeláldozás galambszárnyán?

Ugyancsak észak felé közvetlen szomszédunk Neptun régi temploma; csupasz romjaiból a „halhatatlan isten“ kiköltözött, ujabb épületek emelkedtek s szoritották bele vasromjaiba falaikat. A magasabb emeletek lakója, ki

szobájában föl alá sétálva, officiumát vagy rózsafüzérét recitálta, eszmélődve felejté néha-néha szemét Antoninus oszlopán, Neptun temploma romjain, ha pedig a háztetők világos szürke pusztáján végig nézett, a kimagasló kupolák, tornyok s a szellős loggiák s messze sz. Péter légbenálló Pantheonja adtak gondolatainak uj, lelkes lendületet.

Az ifjuság a lelkesülés, a férfias alkotásé pedig a tüzben kipróbált, kitartó szellemü erő. A szellem ereje és hatalma a lelkesülés hajtásából növeszti ki törzsét, fejleszti feje koronáját. A szellem ereje mint a tüz, mely megtör, hódit assimilál, — a lelkesülés olyan mint a tüzláng előtt futó pir, forró, de még nem ég, nem lángol, nem világit. Előkésziti az anyagot, hogy kicsapjon a láng. De a hol lelkesülés nincs az ifjuban, lesz-e ott szellemi, alkotó erő a férfiuban? a hol vizes fát rakunk a tüzhelyre, minő lángot, minő hőt várunk? Melegedjünk tehát először, akkor majd később égni is fogunk. Melegitsük az ifju lelkét, a lelkesülő melegedés nyomán kigyulad lelkében az áldozatkész tettvágy.

Fejleszteni a szellemet a lelkesülés ifju üdvösségéből, — tágitani szoruló látkörét világraszóló emlékekkel, hol lehetne azt jobban megtenni, mint Rómában. A kitartás az ablakból ragyogó fényt önt a lelketlen tekintetbe; önérzetet s buzgalmat a lohadó mellbe, fölsóhajt s érzi, hogy itt törpének s kicsinynek lenni nem szabad.

Az ifju, ki az ablakból kitekintett s az ezeréves emlékeken fölbuzdult, asztalához ül s megelégedetten jártatja szemét cellája csupasz falain. Nem nélkülöz olajfestményt s freskot, a fehérre meszelt térre szemeinek sugara az emlékezet büvös lámpájának tarka képét rajzolja. A képzelet fölhevült játékában földre süti szemét, nincs szőnyeg a padlón, nem is pad a „padló“, hanem tégla; a disztelen padló a földi lét keserü és költészet nélküli valóságát juttatja eszébe; be jó gondolat, mely a lelkesülésbe életrevalóságot olt. A cella butorozatán inkább Cincinnatus egyszerüsége, mint a „Palazzo“ fénye

látszott. Az olasz nembánomság és igénytelenség, melynek az önmegtagadás és nélkülözés sokkal könnyebb, mint nekünk. Próbára teszi e részben a kényelmet jobban szerető ultramontánokat. Vaságy, asztal, könyvtartó, ruhaakasztó, mosdóállvány, két szék, — ez az instructio. Minden egyéb fölöslegesnek itéltetik. — Hogy pamlagféle alkotmány sehol sem létezik, arról nem is kell szólnom, hisz maga a zseniális Stolz Albán, pedig egyetemi tanár volt, sem láthatta be e butordarabnak nemcsak szükségességét, de megkivánhatóságát is. Igy szorul a kis cella a disztelen négy fal közé, egy ajtaja, egy ablaka, melyen a nap s egyszerü ablaktáblák, melyeken a hideg is bejön. Rómában ugyan a tél nem adja ki igen nagyon mérgét, ha havazik is nagy ritkán, a hó mindjárt vizzé válik. De a havazásnál a hideg csak mint egészen mellékes körülmény jön tekintet alá, a havazás fömomentuma abban fekszik, hogy midőn „a fönséges Jupiter megköpdösi“ a várost, minden rendbeli, kis és nagy gyerekek örömére, nemkülönben a tanitók és professorok méltóságosan titkolt tetszésére — nincsen előadás, normálban, gymnásiumban, egyetemen!

Távol az Appeninek csucsain hómezők csillognak, de a római rónák és halmok közt türhető légmérséklet uralkodik. Reggel ugyan a zéruson is alászáll; volt olyan napunk is, hogy hat minus fokra szállt le a hőmérő, de napközben a lég ismét kimelegszik. Erre a kimelegedésre nagy sulyt látszanak fektetni a római épitők s erdészek, mert kályhának a szobákban helyet nem szántak; az olasz közmondás is ugy tartja, hogy minálunk a hideget látni, náluk pedig érezni. Az érzésből ugyancsak kijutott főleg akkor, midőn a flamini uton a Soracte hegycsucs szakgatott körvonalai láttánál igaza volt Horatiusnak:

Vides, ut alta stet nive candidum
Soracte, nec jam sustineant onus
Silvae laborantes, geluque
Flumina constiterint acuto?

Csakhogy a költő segitett magán:

Dissolve frigus, ligna super foco
Large reponens;

de mi nem. Azonban a közösen viselt teher, plane ifju vállakon, elenyésző csekély; ez a közösség pedig a legkiterjedtebb a rectortól — le az utolsó, tegnap jött ujonczig. Egyenlőség mindenben; ez az elv; ha 79-es tél van akkor a fagyoskodásban is; a P. Rector nem füt, én sem. Csak a tekintély nem közös, az övé, a mienk pedig a hódolat, a tisztelet, a lovagias buzgalom.

Némely öreg Páter télen mindenféle szint játszik, de hősies megtagadásban inkább eldidereg délig, semhogy szobájába kis kályhát, vagy parázsmedenczét tétetne. Aki azonban az önmegtagadás e nemére nem érzi magát hivatva, agyagserpenyőben, melynek felül mint a kézi kosárnak ivben hajló fogantyuja van, hozhat magának izzó parázst. Az olaszok e primitiv készüléket „caldinó"-nak kivják. Az öreg P. Ballerini nem egyszer tartá fölvonulását a „Caldinó"-val kezében. Nálunk a klassikus „caldino"-t csak a deczemberi piaczon didergő kofák ölében láthatni.

Ez a kályhátlan, egyszerü cella télen nyáron egészen az enyém. Tanuja törekvésemnek, tanulásom- és imáimnak. Csendjében, magamra maradva iparkodom, nem a szemeknek szolgálva, hanem az önérzet, a meggyőződés által indittatva — önálló tevékenységre. A cella kizárólagosan az enyém, senki oda be nem mehet. A kinek dolga van velem, az kopog, s az ajtóközben állva végezzük el ügyeinket, a törvény ugyanis azt mondja, hogy „in limine consistant." Holmi „gemüthlich" trécselések, hosszabb látogatások már ez intézkedés által is lehetetlenekké válnak; mert ajtóközben soká áldogálni, nem fér össze a jóizü beszéddel.

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Biblische Archäologie. Bearbeitet von dr. Peter Schegg, s. ö. Prof. etb. — Nach seinen Tode herausgegeben von dr. Joan. B. Wirthmüller, Prof. d. Moral an d. Univ. München. — I. Land u. Lente: Natur u. Volksleben. — Freiburg i. B. Herder, VIII-°, 388 l., ára 5 M.

Ily czimü vaskos könyv képezi a Herder-féle czég „Theol. Bibliothek" czimü életrevaló vállalatának VIII. kötetét, helyesebben ennek első részét; mert a termékeny müncheni biblikus irónak ezen utolsó munkáját, mint a czim is mutatja, csak részben öleli fel (Land u. Leute.) a második (Cultus: Religionslehre, Religionsübungen) és a harmadik rész (Statsoeconomie: Verwaltung, Justiz, Wehrverfassung) még majd csak ezután fognak megjelenni.

Ez tehát utolsó munkája a fáradhatlan, egész életén át vasszorgalmu Sch.-nek, melyet kéziratban hagyott csak hátra, egy collegiájára bizva az opus posthumumnak sajtó alá rendezését. Biblikus müvei hazánkban is széltében olvastatnak, és oly osztatlan elismeréssel találkoztak az érdekelt körökben, hogy illő dolgot vélünk cselekedni, ha a M. Sion hasábjain, mely a boldogult Sz.-nek annyi müvét ismertette meg olvasóközönségével, legalább egy-két sorban áttekintjük munkás életét és irodalmi tevékenységét.

Sch. egyszerü iparos családból született 1815. jun. 6. Kaufbeurenben (Bajorország), iskoláit kitünő eredménynyel végezve — főleg a classicus és a héber nyelvek ismeretében tett fényes előmenetelt — az augsburgi püspöki megyébe vétetett fel, melynek 1839. évi fehérvasárnapján papjává szenteltetett. Mint káplány egy nagyobb községben példás buzgalmat fejtett ki, amit még inkább fokozott, midőn 1841-ben a münchen-freisingi érseki megyében fekvő Berg am Laim-i beneficiumot megkapta.

Azonban, bár ez időben még nem gondolta volna, hogy életének nagy részét nem a lelkipásztorkodás terén, hanem tanári cathedrán fogja tölteni, már 1843-ban, — ugylátszik, a nagynevü Haneberggel való érintkezése folytán, tudatára jött annak, hogy a theologiai pályán is sikerrel fog müködni, mely irányban különben mint lelkész is mindig dolgozgatott. Az emlitett évben már a freiburgi lyceum exegesis-tanszékén látjuk őt, melyen 1868-ig meg is maradt. Itt irta meg gyors egymásutánban nagy részét biblikus müveinek, melyekkel a közfigyelmet csakhamar magára vonta, ugy hogy senki sem ütközött meg rajta, midőn 1868. a megürült würzburgi egyetemi biblikus tanszékre ő jelöltetett ki első sorban, — sem, midőn rövid 4 év mulva a müncheni egyetemre hivatott meg az uj-szövetségi szentirási tanulmányok tanitására. És itt müködött egész haláláig, mely 1885. jul. 9. következett be, — birva mindenkinek, a legfelsőbb köröktől egész a köznépig becsülését, tiszteletét; mert buzgó pap, jeles tanár, kitünő iró volt.

Nagyobb munkái: die Psalmen übersetzt u. erklärt három kötetben, der Prophet Isaias két részben, die kleinen Propheten, ugyancsak két részben, pompás dolgozatok, melyeknek maradandóbb exegetikus értékök van. Ez utóbbihoz csatlakozik egy kisebb történeti dolgozat: Geschichte d. letzten Propheten. Ujabb müvei az uj-szövetségi könyvekre vonatkoznak; kitünő a négy evangelium interpretatioja tiz kötetben (a szent Jánosé Haneberg irodalmi hagyatéka Sch. által átdolgozva), továbbá „Leben Jesu“ két kötetben, ez a munka talán a legsikerültebb valamennyi közt, és nemcsak tudományos becscsel bir, hanem oly vonzó modorban van irva, hogy az olvasó alig bir tőle megválni. Egy kisebb füzetben a sz. Jakab leveléhez irt commentárt.

Mindezen sokoldalu dolgozatokhoz járul még a jelen mü, melynek megjelenését már Sz. nem érte meg. Csak egész röviden akarjuk erre az érdeklődők figyelmét felhivni, mint oly archäologiára, mely amellett, hogy az ed-

digiekben (Ackermann, Allioli) felölelt dolgokat szebb rendben tárgyalja, ugy igen érdekes, uj nézpontokat is nyit a szemlélőnek azon egész culturára, mely az Isten választott népét jellemzi. Bizonyára szép és fontos dolog annak a népnek, mely első kapta a kinyilatkoztatást, egész életét, szellemét, — összesitve e népélet egyes alkotó elemeit mint egy képben, crystallizáltan, vizsgálni, — hisz ennek a kinyilatkoztatásnak fénye befolyásolja a mi egész szellemi életünket is. És ez, egy régi népnek életét alkotó elemek összesitése, ez az archäologia feladata, melynek Sz. teljes tudatában is van. A legszebb világossággal részletezi munkájának tervét mindjárt a bevezetésben, itt indokolja módszerét, adja felosztását, jelöli meg forrásait. Mint már mondottuk a jelen kötetben a münek csak első részét birjuk, mely a későbbiekre hagyva a vallásos, s az államformát illető régiségeket, magával a népnek mindennapi életével foglalkozik. Első helyen a héberek lakásait irja le, azután hosszasabban foglalkozásaikat (állattenyésztés, földmivelés stb.) igen érdekes a közlekedési eszközökről szóló paragraphus, mértékek, pénznemek adóvevés ismertetése, az irásról, ennek fejlődéséről és a tudományról, költészetről szóló értekezés.

Szivesen közölnénk egy-két mutatványt, de ezt a tér szüke nem engedi, s igy kénytelenek vagyunk a biblikus archäologia kedvelőinek magát a könyvet ajánlani, mit a legjobb lélekkel meg is tehetünk. *Dr. Kereszty.*

„A szegedi plébánia és a t. piarista atyák szegedi Krónikája.“ „A piaristák Szegeden 1720—1886.“ czimü könyvnek birálatául. Irta Oltványi Pál, prépost, pápai kamarás stb. Szeged, 1886. 195 lap. Ára? Kapható szerzőnél: Szegeden (Szegfü-utcza, 6 szám.)

Válaszul a „Piaristák Szegeden 1720—1886.“ czimü munkára adta ki fentebbi müvét a tudós szegedi prépost ur. A munka méltán egy darab történelemnek tekinthető Szeged városának s főleg plebániájának multjából.

A gyakorlott történetiró keze látszik meg az egész művecskén, melyben valódi oknyomozó történetet találunk az 1720. évtől kezdve 1886-ig, vagyis azon időről, amely alatt „a piaristák Szegeden“ müködtek.

Céljához képest, mely nem más, mint kimutatni: mikor és miért? kapták meg a szegedi parochiát a piarista Atyák? — és mikor s miért vesztették azt el? szerző könyvét a fenti két kérdést tárgyaló két fejezetre osztja, melyekhez függelékképen hozzáadta „a szegedi parochia történetét“ tárgyaló harmadik fejezetet.

Mielőtt az első kérdésre felelne, kimutatja szerző, hogy Szeged a mohácsi vész előtt soha sem állott az esztergomi érsek joghatósága alatt; és annál szükségesebbnek találhatta ennek bizonyitását a szerző, minél jobban észreveheti az olvasó müvéből, hogy a későbbi viszály és háboruskodásnak szülő-oka és szitója tulajdonképen ezen félreértésen alapuló jogigénylés volt.

Az ellenkezőt állitók hivatkoznak VIII. Bonifácznak 1295. nov. 14-éről keltezett s eredetiben az esztergomi primási levéltárban levő bullájára, melyben a pápa által felsoroltatnak azon kiváltságolt apátságok, prépostságok s plebániák, melyek bár más egyházmegyék területén feküsznek, mégis az esztergomi érsek joghatósága alatt állanak: s az utóbbiak közt fölemlittetik a „de Segedino“ plebánia is.

Ugy, de szerző igen szépen bebizonyitja, hogy 1. nem is VIII., de IX-ik Bonifácz pápa adta ki ezt a bullát; és 2. hogy az abban előforduló „de Segedino“ kifejezés nem Szeged városára értendő, mint amelynek neve egyszerü „S“-sel soha sem iratott, (de Z-vel: Zeged, Zyged stb.); hanem igenis értendő a somogymegyei Segesd, Segősd, mely a veszprémi püspöki megyében fekszik. (Lásd: Theiner Mon. Hung. II. 598; továbbá: Péterffy Concilia Hung. II. 288. és az esztergomi káptalannak 1397-ik évi visitatióját Battyányi Leg. Eccl. III. 324.)

Igaz továbbá, hogy Szegedet 1458-ban Mátyás király, plebános-választási joggal ruházta fel; de ezzel még

királyi várossá nem tette, s igy ezen a czimen sem formálhatott hozzá jogot Esztergom s nem is formált egész 1713-ig, amidőn is Keresztély Ágost esztergomi primásbibornok volt az első, kinek ez eszébe jutott, s kinek sikerült is gr. Nádasdy László csanádi püspököt rábirni, hogy ismerje el a primás joghatóságát Szeged felett.

Ezután megfelel szerző a kérdésre: mikor s miért kapták meg a piarista atyák a szegedi parochiát? Gróf Nádasdy László püspök alatt 1720. julius 14-én, de, mint III. Károly császár királyi jóváhagyásával ellátott szerződés 3-ik pontjához maga a király által tett módositásból kitünik, csak addig (előbb 10, majd 25 évre) adatott át nekik a plebánia — „mig a csanádi káptalan egy bizonyos számig ő Felsége által kiegészitve be nem töltetik, a plebánia kezelése is nekik adatik át a város patronatusi jogánál fogva s e czimen a stóla jövedelmet is élvezik. Az esetre azonban, ha a plebánia kezelése tőlük vissza fog vétetni, a 800 frt alapitványi összeg 100 frttal javittatni fog.“

Miért kapták tehát meg a tanügy vezetése mellett a plebániát is? — Mert a város „a lelkészt vagy nem tudta vagy nem akarta ugy fizetni, amint illett és köteles volt volna. Igy, mint a legolcsóbb expedienshez, a piaristákhoz fordult.“

A további viszálykodás a csanádi püspök joghatóságát elismerni nem akaró piarista Rector-plebánosokkal, a sok folyamodás, deputatió, jelentéstétel primáshoz, császárhoz, helytartótanácshoz, Vicariatushoz, Pápa Ő szentségéhez olvasmánynak elég érdekes és tanulságos, és élénk világot vet az akkori kor viszonyaira, de nem nagy dicséretére válik a versengőknek.

A második kérdésre is megfelel szerző: mikor s miért vesztették el a szegedi parochiát a piarista atyák? A „miért“-et fölösleges kérdeni. Stanislevits Miklós csanádi püspök (1739—1750.) elődei szokásához képest, kik mindig — elismerve az esztergomi primás joghatóságát Szeged fölött, azt ad personam suam a primástól kikér-

ték s meg is kapták — szintén fölkérte az esztergomi érseket e jog megadására s az ezzel járó tizedszedési-jog engedélyezésére; „mit az érsekség a szegedi piarista plebános sürgős kérelméhez képest tőle megtagadott."

Erre a püspök, hivatkozván elődeire és hogy különben is szegény dotációja lévén a csanádi püspöknek, ezen megtagadás által még a szegedi tizedtől is elesik, Mária Therézia királynéhoz folyamodott, ki méltányosnak s jogosnak találván a püspök kérelmét, az apostoli sz. szék elé terjesztette, ahol is 1776. tertio Idus Martii meghozatott a döntő itélet, melynél fogva az „Inscrutabili" cz. bulla értelmében Szeged a csanádi püspöknek egészen visszaadatott.

Megfelelvén szerző eképen a „mikor" és „miért"? kérdésekre, ecseteli még a szerzet későbbi viszonyát és viselkedését a csanádi püspökökkel, különösen Kőszeghy Lászlóval szemben. Igen tanulságos különösen az 1822. szept. 24., 29., 30-án tartott pozsonyi nemzeti zsinat határozatainak olvasása, amelyeket olvasva, azt gondolja az ember, hogy nem is 65 évvel ezelőtt, hanem talán a mult évben tartatott meg az a zsinat, olyan időszerüek határozatai.

Végül szerző elismerve a piaristáknak tagadhatlanul kiváló érdemeit a nemzeti tanügy terén, *„kalapot emel"* hazafias nevelésük előtt; ez az ő terük, s nem a lelkészi tér — mondja szerző.

A szegedi parochia történetét, javadalmát a mult s jelen századból az utolsó III-ik fejezetben függelékképen adván szerző, zárszavában okát adja ismét annak, miért irta meg müvét? Az elkészitésre csak rövid ideje volt szerzőnek, s e körülmény ki is menti müve fogyatkozásait: a kissé csapongó, hosszadalmas előadást, mely a teljes áttekintést némileg neheziti, az itt-ott előforduló ismételt reflexiókat, a kerekdedség némi hiányát, stb.

Még csak egy megjegyzésünk volna a tudós prépost ur előszavára. E müve ha rózsát nem is, de borostyánt,

ujat füz a homlokát régóta övező koszoruhoz; és aki 64 éves korában ugy kezeli a történetirói tollat, mint szerző, az csak olvasóközönségét szomoritja meg, ha „hattyudalt“ emleget . . . Ajánljuk b. művét olvasóinknak.

Csorba Lajos.

Friedrich Overbeck. Sein Leben u. Schaffen. Nach seinen Briefen u. anderen Dokumenten des handschriftlichen Nachlasses gesammelt von Margaret Howitt. Herausgegeben von Fr. Binder. 2 Bde. 8°. in Originalband. Preis 16. M. Verlag von Herder in Freiburg.

Midőn e században a hivő, vallásos érzék s a mély érzelmü müvészet eszmélni kezdett, Róma lett iskolájuk, s a festőnek és szobrásznak is lettek vándorévei — Rómába zarándokolt. Ott alakult a legjelesebb tehetségekből a Muzsák asztalköre. Overbeck Frigyes e jelesek egyike. 17 éve hogy meghalt, sirját sz. Bernát temploma őrzi Rómában — s jelzi egyszerü márványkereszt.

Az itt ismertetett életrajz élénk képét nyujtja a keresztény müvészet megujitójának és méltatja müvészi alkotásait. Különös, hogy az első terjedelmes életrajzot nem német toll, hanem angol irónő irja, Howitt Margit kisasszony, még pedig angolul. Azonban az angol irónő ez anomalián segiteni akart, mert gondoskodott, hogy a német forditás egyidejüleg jelenjék meg az angol eredetivel. Szándékát az eredmény meghaladta: — a német forditás ugyanis előbb látott napvilágot mint az angol eredeti mü. Különben nem merő forditással van dolgunk. A forditó betekinthette mindazon iratokat és leveleket, melyek a mü alapjául szolgáltak; a levelek idézetét a kéziratokból adja; helytelen adatokat javit s nem éppen sikerült helyeket rövidit. „Nagy érdekkel és részvéttel olvassuk a mester életét, ki ifju hévvel folytatott versenyben a német nemzet legtehetségesebb szellemeivel

földeritette a realismus posványából fölküzködő életerős fölfogásnak korszakát.“ Oly élet, mely teljes összhangban állt a kereszténységgel, ez összhang teljéből teremtett alakokat és életet, sokak érdeklődését keltheti föl.

Dr. Pethő.

Roms Katakomben u. Pastor Rönneke. Beleuchtet von Dr. A. de Waal. 60 lap. 8⁰ Berlin, Germania. 1886. Ára 60 fillér.

De Waal a római, német Campo Santo rectora ugy előadásai, mint iratai által tekintély a katakombák irodalmában. Ismereteit, melyeket e téren forgó legnagyobb tudósokkal, Rossi, Garucci stb.-vel való közvetlen érintkezéséből s müveikből meritett, jó adag éles csipős ironia támogat, melyet Rönneke-féle ellennel szemben bátran fölhasználhat. Rönneke, a római német nagykövetség prédikátora zokon vette, hogy protestans honfiai a katakombák látogatásakor nem egészen protestans gondolatok által körülzsongattatnak, azért azon merész vállalatra szentelte erőit, hogy a katakombai emlékek katholizáló varázsát a német tudomány legyezőjével elijeszti. Tulajdonképen szánandó jelenség, mert markolható ignoranciát árul el lépten-nyomon; előtte az előbb emlitett jeles tudósok müvei terra incognita ; vagy hogy semmit sem használhatott belőlük. De Waal szerint Rönneke az általános, elfogadott tanok, tételek, magyarázatok, megállapodások ellen sikra száll, „mit Ignoranz, aber ausgerüstet mit Arroganz u. Intoleranz.“ A jeles Rönneke müve, melyben helylyel-közzel az iró „colossal bewunderungswürdige Scharfsinn-t“ fejt ki, megfigyelésre méltó jelenség első sorban a butasággal határos ötletek folytán, másodszor meg azért, mert a Halle-Wittenbergi egyetem theologiai fakultásának van ajánlva.

Dr. Pethő.

Rosa aurea. De ss. B. Mariae V. Rosario ejusque venerabili Confraternitate deque Rosario tum perpetuo tum vivente (tractatus) auctore P. Fr. Thoma Maria Leikes, O. PP. promotore ss. Rosarii provinciae Teutoniae. Cum approb. super. Dülmen, Laumann 1886. 8°, 560 lap. Ára 7 M. 50 fil.

Veulóban (Holland) máj. 20-án meghalt Leikes Tamás domonkos-rendü szerzetes, akinek a rózsafüzér terjesztése és fölelevenitése körül nagy érdemei vannak. Müvei Dülmenben jelentek meg, nevezetesen „Das Handbüchlein des lebendigen Rosenkranzes", „Dominikus-Büchlein", „Die Ehrenwoche Mariae", „Das Rosarium", „Rituale ss. Rosarii", „Rosenkranz-Bruderschaft Register", Szerkesztett havi folyóiratot is „Marien-Psalter" czimmel, melyet 13,500 példányban nyomtak. Utolsó müve a „Rosa aurea." Szerzője nem élte meg kiadatását. A „Rosa aurea" három részre oszlik. Az első részt megelőzi az okiratok lánczolata, melyeket Szents. Atyánk XIII. LEO 1884-ig a rózsafüzérre vonatkozólag kíbocsátott. Az első rész a rózsafüzér imádságot és a rózsafüzér társulatot általában tárgyalja. Ez a legbővebb. A történeti fejlődés, a jogi szabályzatok a társulat fölállitásában, az ima helyes módszere, és a bucsuk töméntelensége kerül ott szóba. A második rész az örök rózsafüzér társulatát, — a harmadik az élő rózsafüzér szövetkezetét beszéli meg.

Minden kérdésben, mely hivatalos és auktoritativ eldöntést igényel a rózsafüzér társulatait, bucsuit illetőleg, P. Leikes müve iránytadó lészen. A legnépszerübb, fönt is, lent is megszeretett és kiváltságokban gazdag rózsafüzér ájtatosság fölelevenitésére, a társulatok fölvillanyozására és praktikus vezetésére a „Rosa aurea" kitünő vezérkönyvül szolgál. *Dr. Pethő.*

Das italienische Staatskirchenrecht auf Grund der neuesten Rechtssprechungen systemat. erläutert von E. Geigel, kaiserl. Regierungsrath a. D. 2 Auflage. 8° Kirchheim, 1886. Ára 6 M.

Az olasz egyházi viszonyokat ismerni fölötte érdekes, helyesen megitélni azonban roppant nehéz. Geigel mégis hivatva érezte magát az olasz állami egyházjog chaosába néhány sugarat lövelni, melyek ha a törvénykezést kezelő közegek épületes gazdálkodására tán nem is lesznek javitó hatással, fogalmat nyujtanak az idegeneknek „Európa kertjének“ hernyóiról.

Az olasz állami egyházjog systematikus összeállitására olasz ember még nem gondolt; Geigel az első, ki ez összevisszakuszált gomoly szálait rendszerezni törekszik. Az ujságok, főleg a „Civiltà Cattolica“, „Unità Cattolica“ bővelkednek az olasz jogfölfogás czifrábbnál czifrább illusztrációival; de ép azért, mert a rendetlen adathalmazt bevenni majdnem képtelenség s a fölfordult törvénymagyarázat nagy következetességgel nem dicsekszik: elismerés koronázza a jeles jogtudós törekvését. In magnis et voluisse sat est.

A mü következő czimeket tárgyal: 1. a sz. szék külső jogviszonyai; 2) Italia belállami egyházjoga; 3. vegyes ügyek és birtokviszonyok; 4. egyházmegyei és szerzetesi dolgok; 5. plébániák és templomok; 6. saecularizált intézetek.

Régi dolog, hogy mint minden állam szükiben van a nervus rerum gerendarum-nak, ugy Olaszország is. Azért az állami egyházjog legnagyobb gondja ezen fájós bibének egyházvagyoni tapaszszal való fölsegélyezésére irányul. Tehát az egyházi pénzek, az alapitványok, a birtokok, a fizetések lefoglalják az egyházjog valamennyi érzékét, másra alig kerül figyelem és érdeklődés. Amit Geigel a plébánosok és püspökök fizetéseinek olasz állami egyházjogi kezeléséről mesél, ha szabad e kifejezéssel élni, ugyancsak rávall az Itália unita legtitkosabb vágyaira.

Tudjuk, hogy az olasz egyházi birtokokat eladták, abból tömérdek pénz gyült össze; az állam kötelezte magát a felgyülemlett alapból minden plébánosnak 800 frank jövedelmet biztositani. A biztositás megvan a papiron; mert 2236 plébánosnak csak 400 franknyi jövedelme van

és 9245 plébános kényszerül 800 franknál kevesebb jövedelemmel beérni. Ultramontán füleknek hihetetlen mesének látszik! De most jön a java! Az állam e nagylelkü adomány teljes kiszolgáltatására nem határozhatta el magát, hanem még négy százalékot von le belőle. Ha a püspök fizetése a 10,000 frankot meghaladja, akkor a többlet harmadrészét a vallásalapnak köteleztetik lefizetni; ha 20,000 vagy 30,000 frank a jövedelme, akkor ez a hányados is növekszik.

Az elárverezett és pénzzé vált egyházi javakkal a manipuláció a következő: 30 százalékot levonnak, a maradékot pedig olasz állampapirokba fektetik. Az egyházi javak után bejött pénz 560 millió frank, — s ez óriási összeg a semmiség örvénye fölött lebeg az olasz hitel zsinegén.

Az egyház és állam helyzete csak oly bonyolodott s összekuszált valami, mint az egész állami egyházjog. Valjon segit-e rajta Fazzarini lelkesült terveivel a pápa s Itália kibékülésére, ki tudná megmondani; Geigel nem zárkózik el egészen e reményektől.

P. Dummermuth, Ord. Praed., S. Thomas et doctrina praemotionis physicae. Parisiis 1886 (L'année dominicaine). Ára 10 frank.

Egy darab a sublimis theologiából. P. Schneemann ismeretes müvével, melynek czime „Controversiarum de divinae gratiae liberique arbitrii concordia initia et progressus“ fölélesztette, habár nem veszedelmes lánggá a molinista és thomistának nevezett Bonnez-párt régi kontroverziáját. Midőn thomistának nevezett Bonnez-pártról szólunk, P. Schneemann álláspontjáról tekintjük a kérdést, a ki művében azt akarta bebizonyitani, hogy a kegyelemnek az akaratra való hatásában a praemotio physica-féle tan nem sz. Tamástól, hanem Bonneztől veszi eredetét.

Viszont P. Dummermuth nem akar bebizonyitani

mást, mint hogy Schneemannak nincs igaza, s hogy sz. Tamás szellemi hagyatékát nem a molinisták, hanem a thomistáknál kell keresnünk. Tehát a kérdés magában véve, annak igazsága vagy hamissága nem kerül szóba. Hiába is tennék szóvá. Ha eddig nem lenditett e részbeni tisztázásán a sok tinta és epe, melyet rázuditottak, bizony a jövőtől bizton alhatik.

Müvét hat részre osztja: az első a mü feladatát tisztázza; a másodikban sz. Tamás véleményét fürkészi; a harmadikban Schneemann érveit törekszik ártalmatlanokká tenni; a negyedik rész sz. Tamás régibb iskoláját ismerteti; az ötödik a trienti zsinat korának theologusaival foglalkozik; a hatodikban pedig rátér Jézus-társasága régi theologusaira, hogy mit tartottak ők sz. Tamás tanának.

Az egyes részekben terjedelmes földolgozását és kifejtését adja a bevágó adatoknak. Ismételjük azonban, hogy P. Schneemann tanitványait nem fogja megtériteni, amily bizonyos az is, hogy őt sem győzte meg Schneemann müve, s nem fogja meggyőzni az sem, aki P. Dummermuth válaszára uj feleletet adna. Ugy látszik, hogy a szóban forgó tárgy is azon az emberi észtől távol fekvő kérdésekhez tartozik, melyekben sok a kibuvó ajtó s az ész elhatározásaihoz az akaratnak is van bő hozzászólása. Fogná-e a boldogult P. Schneemann tudományos meggyőződéséről mondani: in dogmaticis taliter qualiter?

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

(*A magyarországi papi imaegyesület megalakultl*) Ez örvendetes hirrel lepett meg e napokban egy külön e czélra nyomatott, ivre terjedő „Értesitő.“ Örvendetes hirnek mondtuk. S ezáltal már kifejezést adtunk pártoló,

ajánló, buzditó részvétünknek, melyet ez egylet s meg. inditandó kis közlönye iránt érezünk. Hogy a vajudás ideje alatt, melyben a jeles inditványozók és zelátorok törekvéseit a csend leple takarta, néha-néha kételkedve gondoltunk az ügy sikeres megteremtésére, őszintén bevalljuk. De most a kötelessége leend minden papnak, ez ügyet magáévá tenni, és az egylet tagjául beállni. Az is, aki nem szorul rá, a közügy iránt való buzgóságból álljon a zászló alá s tereljen alája másokat is. A papi életszentség s az abban való állhatatosság — mint az egylet czélja, a közös életszabályok — mint a czélra vezető eszközök, melyek üdvös gát gyanánt állnak az elerőtlenedés, és szellemi ellapulás nehézkedése ellen, s végre a tagoknak mint egyetértő testvéreknek külső összeköttetése „Közlöny" és conferentiák által, sokszoros inditó okot foglalnak magukban az egylet pártolására s széles körben való terjesztésére, de főleg eszméinek életünkben való megvalósitására. Az egyesület az időszerinti győri püspöknek védnöksége alatt áll. Ő nagyméltósága Zalka János az egyesület elnökévé Mohl Antal kanonok ur ő nagyságát volt kegyes kinevezni.

Valamely közlöny megindítását nélkülözhetlennek tartjuk mi is; mindazonáltal az egyesület igazgatója e tekintetben a tagokra semmi kényszerkötelmet nem ró. Akik a közlönyt szükségesnek tartják azok szellemi s anyagi pártolásukat ajánlják föl az egyesületnek. Az anyagi támogatás, a közlönybe való dolgozatokat Főt. Varga János nagyobb papnöveldei lelkiigazgató urhoz (Győr, káptalandomb) küldjük. — A felsorolt tagok száma meghaladja a 130-at, de e szám bizonyára csak azért jár oly alant, mert szélesebb körökben ez egyesület megalakultáról még nem igen hallottunk.

(*A Sz.-Pétervári római kath. Akademiáról.*) Dr. Symon a következő érdekes adatokat teszi közzé. Ez az Akademia Jézus társaságának Vilnai egyeteméből keletkezett. Egyedüli intézet az egész orosz birodalomban, ahol kath. theologiát tanitanak. A papiron a Mohilevi érsek

jurisdictiója alá tartozik, de az érsek minden intézkedését az orosz absolutismus leiratai lehetőleg semmivé teszik, s csak az elüljárók buzgalmának s körültekintő viselkedésének köszönhetni, hogy az intézet maig is, a kath. egyház bástyájául áll a schisma pusztaságában. Van kilencz tanára. Tankönyvei a többi közt: Aichner, Hurter, Franzelin, Haneberg, Gury, Liberatore, Jungmann, Schleininger és de Herdt. 1885-ben öt hallgatót promoveáltak a doctoratusra. Az értesitő czime: „Academia Caesarea Romano-catholica ecclesiastica Petropolitana.“ A hozzá csatolt catalogusok föltüntetik a Rectorok, tanárok s tanitványok neveit; mint ilyen forrásul szolgálhat a lenyügözött orosz kath. egyház tanulmányozására. A benne kifejlő egyházi élet ugy veszi ki magát, mint a kőtörmelékből fölbokrosodó növényzet.

(*A sibiriai kath. egyház.*) Egész Sibiria a Mohilewi érsekség alá tartozik, az érsek Szent-Pétervárott székel. Nyugot Sibiriában három plébánia van: Tomsk, Tobolsk, Omsk. Tomsk plébánia területe kétszer oly nagy, mint Francziaország, 7000 katholikussal; plébánosa Gromadsky Valerian; Tobolsk plébániának kiterjedése, (1,377,776 □ kilometer) a katholikusok száma 4521, plébánosa Ludowic. Omsk plébániához 1000 kath. tartozik. A csendes Ocean partjain terül el Nikolajewsk plébánia 450,000 □ kilometer, 541 katholikussal. A chinai határon van Nertschinsk plébánia 623,596 □ kilometer, 1283 lelket számlál. Irkutsk 800,000□kilometerre terjed,3139 lélekkel. Végre említésre méltó még Krasnojarsk plébánia, terjedelme 2,571,428 □ kilometer, a katholikusok száma 4188. Mindössze tehát a hivek száma a mult évben 21,672-re rugott.

(*Idegenkedve olvastuk a linzi Quartal-Schrift*) mult évi utolsó füzetében, hogy a rokonság és sógorság bontó akadályától fölmentést sürgető kérvényekben az „incestus“ bünét most is kell még tenni; mert hogy a szent Officiumnak a mult évben jun. 25-én kiadott decretuma relate ad copulam incestuosam csak a dispensatiónak érvénytelenségét szünteti meg az elhallgatás esetében, de

nem menti föl a kérvényezőt a vallomástól s a papot a kérdéstételtől, utrum carnaliter peccaverint, an non? Ezen megkülönböztetés bátran elmaradhatott volna a Quartal-Schrift lapjairól; nélkülöz minden alapot, s ha tekintetbe vesszük a püspököknek az emlitett dekretumot sürgető kérelmeit, ezen kérelmek érveit s a dekretumnak czélját, meggyőződünk, hogy az incestusról való kérdezősködés kényessége is inditó ok gyanánt szerepel a decretum kiadatását czélzó mozgalmakban. Amint kérték a püspökök, ugy határozott a sz. Szék, s következőleg ubi lex non distinguit, nec nobis distinguere licet. Erről tehát többet szólni sem kell.

(*Német lapok után a teplitzi „Bezirkshauptmannschaft"-nak*) figyelemre méltó rendeletét: „Sokféle kutatásnak eredményeül registráljuk, hogy egyes községekben a vadházasságok annyira elszaporodtak, hogy köz-botránykozást szülnek s az erkölcsiséget érzékenyen sebzik. Az illető személyeket tehát figyelmeztetni kell, hogy négy hét alatt tegyék meg a házasság megkötésére szükséges lépéseket, különben a hatóság együttélésüket semmi áron sem türi meg. Azon személyek, kik házasságot nem köthetnek, a további együttéléstől szigoruan eltiltandók s a hatóság utasitsa őket, hogy a kitüzendő határnapig az elválás megtörténjék. Azon esetre, ha e parancsoknak ellentállnak a büntetés szigorát kell velük éreztetni, illetőleg a községben illetőséggel nem birókat ki kell utasitani. Gróf Thun."

(*A „Magyar Sion" mult év novemberi füzetében*) szellőztetett kérdésre: Lehet-e a matutinumot bármely évszakban délutáni 2 órakor anticipálni, Ft. Varga János a Religióban azt feleli, hogy „nem lehet". Megjegyzésem: ha ez a „nem lehet" theorethikus, vagyis ha Ft. Varga János elvontan tárgyalván a kérdést, az ellenkező vélemény felé hajlik, akkor kimondhatja a „nem lehet"-et amint más kimondhatja a „lehet"-et, ha arra érveket fölhozhat; — ha pedig az a „nem lehet" praktikus vagyis ha tagadja az ellenkező vélemény szabad gyakorlását

másszóval annak probabilitását, akkor Ft. Varga János felelete, a „nem lehet“ nem áll; először, mert valamint sz. Alfonz, ugy Lehmkuhl sem állitja véleményünk improbabilitását; másodszor, mert a Congregáció válaszai sem tagadják a probabilitást.

(*Schematismus religiosorum Ordinis S. Benedicti de Sacro Monte Pannoniae.*) A cassinoi congregációhoz tartozó hirneves pannonhalmi apátság Méltóságos és Főtisztelendő Vaszary Kolos kormánya alatt 188 tagot számlál: ezek 1 főapát, 3 apát, 143 áldozár, 31 klerikus, 10 novitius. A lyceumban az ifjuság száma 41, a három főgymnásiumban 1247, a három algymnásiumban 400. A főapát joghatósága alá tartozik 25 plébánia, 75 filia, 43 templom és kápolna. Az elhaltak száma három, köztük a jeles Kuncze Leo, kinek emlékét Németországban is a „Natur und Offenbarung“ czimü természettudományi folyóirat siratja.

(*Jézus-társaságáról*) a „Catalogus provinciae austriaco-hungaricae pro 1887“ a következő adatokat szolgáltatja. A társaság öt „assistentia“-jában, melyek a következők: Olaszország, Németország, Francziaország, Spanyolország és Anglia 11,869 rendtagot számlál, kik közül 5350 áldozár, 3325 Scholasztikus és 3194 Coadjutor. Az olasz assistentiában öt tartományt sorolnak fel, t. i. Roma, Nápoly, Sicilia, Turin, Velencze, melyekben a tagok száma az üldözés következtében érzékenyen megcsappant. 1658 a létszám. Legtöbben vannak a német assistentiában, amelyhez Austria-Magyarország, Belgium, Galicia, Németország s Holland tartozik, — ezekben a létszám a legnagyobb: 3110. Azután következik Franciaország Champagne, Lyon és Toulouse tartományokkal, itt 2847 tagot számlálnak. — Spanyolország öt tartományra: Aragonia, Kastilia, Portugal, Mexico és Toledóra osztva — 2196 taggal, végül Anglia, melyhez négy provincia tartozik, u. m. Anglia, Irhon, Maryland-New-York, Missouri hozzá véve a két missiót: New-Orleans és Zambesi — 2058 taggal. Némely tartomány legtöbb

tagja a Missiókban fárad, igy a német provincia tagjainak nagyobb része Nyugotindiában, Észak- és Dél-Amerikában, a franczia jezsuiták pedig Algir, Egyptom, Syria, Armenia, Madagascar, Madura és Chinában müködnek. A társaság növekvése folytonos, bár nálunk is az lenne. Az 1880. év kezdetén a tagok száma összesen volt 10481, az 1881. évben 10792, 1882-ben már 11058, az 1885-ik év 135 taggal való növekvést jelez, s igy a létszámot most körülbelül 12,000-re tehetjük. 52 év előtt csak 2684-en voltak.

(*A Collegium Germanico-Hungaricum*) uj házáról a következőket irják: Már két hónap óta vagyunk uj lakásunkban. Nehezen váltunk el öreg házunktól, mert mégis csak nagyon hozzászoktunk volt rengeteg ablakaihoz s girbe-görbe folyosóihoz. De uj házunk mégis kényelmesebb s barátságosabb. Az előbbi hotelt már teljesen átalakitottuk, csak a folyosókon végigfutó szócsövek s mindenféle elektrikus sodronyok emlékeztetnek még az itten tanyázott zajos életre. Az egész épület két egymással összeköttetésben lévő házból áll. Az egyik négyemeletes, nagyobb termekkel, itt laknak: a pater generalis s Melchers, Mazella biborosok, a felső két emeleten pedig azon növendékek, kik már áldozárok. A másik épület ötemeletes s ez a többi növendékeké. Tágas udvarunkban jelenleg uj román izlésü templomunkat épitik, melynek védszentje a szent atya különös engedélye folytán bold. Canisius Péter lesz. S igy a római templomok száma ismét egygyel szaporodik, a mi a körülöttünk emelkedő uj Rómának legalább némileg kereszténvies jelleget fog kölcsönözni. Be lehet járni mind az utolsó években épitett utczákat, semerre se lehet templomra akadni, mindenfelől kaszárnyaszerü épületek bámulnak ránk egészen idegen tekintettel. A hires Via Nazionalin, mely a mi sugárutunknak csak karrikaturája, van egy templom, de ez is eretnek anglikán. Azonban bármenynyire forgatják ki Rómát eredeti jellegéből s alakjából, népe mégis csak a régi marad. A római ma is csak ugy

gyujtja meg boltjaiban s utczáiban lámpácskáit a Madonna képei előtt, mint a pápa uralmának idejében, ma is oly ünnepélyesen ad kifejezést vallásos meggyőződésének, mint azelőtt. Olyan szivós ez a derék nép régi szokásaihoz, hogy azokból egy parányit sem enged; a betolakodott piemontesieket megvetőleg lenézi. Egy német pap a város megtekintése közben az Ara Coelihez jutott, melynek kolostorát most hordják le; sajnálattal nézte a hatalmas történelmi emlékü épület rombolását s ebbeli gondolatait közölte egy mellette álló polgárral. „Lo fanno i buzzurri, noi siamo Romani“ — fakadt ki tüzesen a polgárka.

(Bizalmas kérelem sz. Ferencz III. rendjének vezetőihez.) E czim alatt indult ki Nagy-Kanizsáról egy lelkes fölszólitás sz. Ferencz III. rendjének hazánkban való fölébresztésére. Nem akarunk benne fölismerni mást, mint visszhangját XIII. Leo pápa ajánló levelének, melyet a III. rend érdekében világgá bocsátott. Ha valahol, ugy nálunk szükséges uj lelket önteni a gyenge lángként pislogó III. rendbe, melynek jelen kihatása az egyházi életre, összehasonlitva azt sz. Ferencz rendje virágzásának korával, egyenlő a semmivel. Az ujjászervezés megkönnyitésére a „bizalmas kérelmet“ kibocsátó atyák a „Legszentebb rózsafüzér királynéja“ czimü füzetekhez havonkint féliven, vagy kéthónaponkint egész iven mellékletet akarnak csatolni, melyből „a nép mindent meg fog érteni amit tennie kell, hogy sz. Ferencz harmadik rendjének uj nagy bucsukegyelmeit elnyerhesse.“ A fölszólitásnak három pontja közül legpraktikusabbnak tartjuk azt, mely kivánja: „ajánljatok nekünk oly buzgó szerzeteseket, akik e nagy apostoli mü előmozditására szivesen vállalkoznak és az ügy folyásáról nekünk rövid értesitéseket beküldeni készek legyenek;“ mert bizonyos, hogy a III. rendet az egyes társulatokat közvetlenül vezető szerzetesek buzgósága képes csak valahol megalapitani s életben tartani. A harmadik rend sz. Ferencz rendjének gyümölcse, csak ez utóbbi virágából fejlik ki a III. rend.

(*Apró hirek.*) A belga szabadság is kezdi sokalni a socialisták üzelmeit. A törvényszék a „Grand Catéchisme du Peuple“ szerzőjét Defuisseaux-t 4 évi fogságra és 1000 frt pénzbirságra itélte. Mahen a nyomdász, és Dewit, ki a katekizmust flam nyelvre forditotta 2 hónapot kaptak s 500 frankot fizetnek. — A franczia Akademia minden évben szokta kiosztani az „erény jutalmát“ „les prix de vertu.“ Az első jutalmat Lemoine Abbénak itélte, ki jószántából szegény lett s azután templomot és iskolát, — később kórházat, végül árvaházat épitett — semmiből. 16 év óta 750 árva talált nála menhelyet. Egy más dijat Saint-Gauthier irgalmas nővérnek itéltek oda: „egész éjjel jár-kel a kórházban; meg sem áll, le sem ül, csak azért, hogy segitsen.“ A Vendée senatorai képviselői, tanácsosai egyetértő véleményének alapján, de főleg a kórház igazgatója és orvosainak expresz ajánlására az Akademia Saint-Gauthier nővérnek 1500 frankos dijat szavaz meg. — Maredsous hires benczés apátságban Arlesi sz. Cäsarius müveit készülnek kiadni. A kiadás éles kriteriumot kiván; föladatuk lesz első sorban megkülönböztetni, hogy mi Caesariusé, s mi sz. Ágostoné. — Leroux párisi könyvkiadónál legközelebb az „aegyptomi vértanuk Aktái“ jelennek meg. H. Hyvernat rendezi sajtó alá kopt kéziratok nyomán, melyeket a Vatikáni könyvtárban s Borgia Muzeumban fölkutatott. — Mint a „Tübinger Theologische Quartalschrift jelenti“, Funk tanár ujra föltalálta a Melki kéziratot, mely az apostoli tan töredékét tartalmazza, s melyet már elveszettnek gondoltak. — Meghalt Versaillesban april. 30-án, 65 éves korában, Corblet abbé érdemdus archaeologus, a Revue de l'art chretien megalapitója, melyet 25 évig szerkesztett.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

Felelős szerkesztők: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1887. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

A THEOLOGIAI TANULMÁNYOK REFORMJÁRÓL SZEMINÁRIUMAINKBAN.

Irta: DR. PETHŐ.

Folytatjuk a mult füzetben megpenditett gondolatot.

A tanulás és a tudás csak saját értelmi munkánk, gondolkozásunk, okoskodásunk folytán válik bennünk életté, természetes, szives foglalkozásunkká. Az emlézés az értelmi munka legalacsonyabb foka, s mivel legalacsonyabb, azért képtelen a sokkal mélyebben fekvő szellemi életre befolyni. De mihelyt a tanulás és inspecie a theologia tanulása nemcsak emlézésből, sőt ha lehet, ebből épen nem, hanem főleg értelmi munkából fog állni, mihelyt a theologiába beleszivárogtatunk néhány cseppet a scholasztikus rendszerből, azonnal az öngondolkozás, az önálló felfogás és alkotás leszoritaná az élettelen és tehetetlen apathiát.

A theologiának ezen itt czélba vett s egyedül hozzá méltó tanitásához és tanulásához pedig bölcsészet kell. Mindaz, amit eddig fejtegettünk, az önálló gondolkozás és a tárgyba való behatolás hiányát siratja s belőle vezeti le a pangást, mely az egyházi tudomány mezején — s miután az életnek mezői chinai fallal egymástól elválasztva nincsenek — nagyrészt az egyházi szellem és hatékonyság mezején is terjeng. Már pedig az önálló gondolkozás és a tárgyba való behatolás épp azáltal válik szükséggé, hogy a theologia citácziós tarlójára a filozo-

fiát léptetjük. Tessék fölütni bármely scholasztikus auktort, ha ugy tetszik sz. Tamást, valjon olvashatunk-e müveikben néhány sort is anélkül, hogy a hittételeiről való spekulációjuk a mély gondolkozást és fejtörést nélkülözhetné.

A spekuláció hiánya — ez a sikeres theologiai studiumnak akadálya, nehézsége. Némelyik ugy beszél, mintha a latin nyelv volna a theologia lendületesebb tanulásában a nehézség. Ez nem áll. A theologia recitálásában, nehéz irályu auktorok emlézésében igenis a latin nyelv is göröngyössé és élvezhetlenné teszi az utat; de ha a theologiát előrebocsátott filozofia után a scholasztikus auktorok egyszerü terminologiájában adnók elő, lehetetlen, hogy a nyelv bárkinek is nehézségeket görditene utjába. Néhány tuczat szó — az egész latin tudomány, melyre szükség volna. E részben is könnyü meggyőződni, tessék az illető auktorokat kézhez venni. Maradjunk mi a latin nyelv mellett.

A latin nyelv az egyház nyelve, tehát anyanyelvünk. Az ujjászületés szentségétől, természetfölötti életünk bölcsőjétől kezdve egész a commendatio animae czimü végbucsu-imáig, melyet ugyanazon édes anya rebeg el halálos ágyunknál, ezen nyelv csengő és kellemdus szavaiba öltözteti az egyház minden vágyait, minden érzelmeit, melyekkel életünket szenteli s kiséri. Minden papnak sz. kötelessége ez érzelmeket szivében visszhangoztatni azon nyelvnek utánozhatlan kifejezéseiben, melyeket századok tradiciója alkotott, s melyekbe a legmélyebb és legtitokzatosabb áhitat szellemét lehelte. A ki idegen a latin nyelvben, idegen lesz egyszersmind az egyház imáinak s azok lefordithatlan értelmének szellemében.

Fenelon mondja, hogy a latin nyelv nem chinai nyelv, — midőn az asszonyokat buzditja, hogy latinul megtanuljanak legalább annyira, hogy az egyház imáit érthessék. S ezen imák mély hatásáról szól Het-

tinger: A „dies irae," melyet a müvelt világfi öreg napjaiban, ha csak töredékesen, emlékezetébe visszaidéz, alkalmasabb komoly, vallásos hangulat fölébresztésére, mint sok hittani óra, melyeket ifjuságában hallgatott. S a müveletlen is, akit a lelkész értelmes ministrálásra oktatott, otthonosabb lesz a kath. isteni tiszteletben, mint egy némely müvelt ur, ki az áhitat „harangjai" és „óráiból" meriti tudományát.[1]"

De nemcsak hátrányos, hanem veszélyes is volna a latin nyelvet a theologiából számüzni éppen a tudomány szempontjából. A tudományos theologia kincsei, amennyiben igazán a mély eszmélődés és értelem gyümölcsei voltak, ott vannak letéve a latinul irt Foliókban, nem pedig az összetákolt és kiirt tizenkettedrétü német vagy franczia vagy magyar könyvecskékben. A ki latinul nem tud, az ott hagyja a Foliókat, melyeket szent Ágoston, sz. Jeromos, sz. Hilarius, sz. Tamás, sz. Bonaventura irt, s megtelik „széllel" a tizenkettedrétü irodalmi termékek zátonyain. Ugy volt az főleg a mult század vége felé s azóta napjainkig, amikor ismét visszatérni kezdünk a régi tudás kincseihez, melyeket egy hazafias, s higvelejü divat nyomdafestékes papir sallangokkal ellepett s elfeledtetett.

A latin nyelv a tudományos müvelés által a szó szoros értelmében theologikus nyelv lett. A logika által kifejezései precizek s élesek lettek, szavai a hosszu szokás által terminusokká szentesittettek, melyeket használni kell, melyekhez magyarázat nem kell, a legfönségesebb és legélesebb fogalmak, melyeken szinte észrevenni, mint siklanak ki véges elménk kezeiből, ezen nyelv terminusaiban testet öltöttek. Mit keressünk nekik más alakot? a mit a változatlan latinságba hosszu századok dialektikája kivésett, azt mi egy változó nyelv bizonytalan és törékeny anyagában akarjuk ideiglenes kifejezésre hozni?

[1] Aus Welt u. Kirche 422 l.

Azután pedig az igazi tudomány ne bujjék el a nemzeti válfalak deszkái mögé! A tudomány általános, világraszóló; amennyire lehet legyen nyilt minden nemzetiségü tudósok előtt. Ha latinul irunk, mindenki megért, aki arra hivatva van; ha jót mondtunk, kutatásunk közkincscsé lesz, ha rosszat, mindenfelé támad intőnk, czáfolónk. A jeles Ballerini többször hivatkozott arra, hogy ha a német tudósok nem németül plane érthetetlen németséggel, hanem latinul irtak volna, könnyebb lett volna tévelyeiknek gátot vetni a sokoldalu hozzászólás és czáfolás nyomán. Igy azonban a nemzeti nyelv khinai falával körülvétetve, könnyü sütkérezni a tehetetlen ellenlábasok által kétségbe nem vonható dicsőség sugaraiban.

Maradjunk mi a latin nyelv mellett, nem egyházias áramlat volt az, mely Németországban a theologiát németesitette, valamint nem egyházias az sem, mely most Prágában csehesiteni kivánja. A theologia latin nyelve ellen intézett attentátumok Németországban is a régi iskola és a régi theologia megvetéséből eredtek, s az uj nyelv által a régi irányt is elakarták feledtetni. Nálunk természetesen senkinek sem akarjuk nyakába varrni az efféle gyanusitást, de az eredmény mégis csak ugyanaz volna: még távolabb esnénk a régi irány alapos tudományától s idegenebben hangzanának a klassikus auktorok szavai. Németországban több theologiát tudnak, nem a német nyelv miatt, hanem az alaposabb tanulás miatt, még többet tudnának, ha egészen a régi rendszerhez térnének, ahol a legprimitivebb s azért legkönnyebb s azért legérthetőbb nyelv a tárgyat s csakis a tárgyat szolgálja.

Nem remélem, hogy legyen valaki, aki avval huzakodjék elő, hogy éppen primitiv nyelven adott oktatás és tanulás nem időszerü! Döllinger mondja: „Mivel mindenki csak anyanyelvén gondolkozik s a holt nyelv legsajátosabb gondolataink és érzelmeink-

kel szemben mindig idegen nyelv marad, kettős szellemi munkát raktak az ifjuság vállaira, először, hogy a latint lélekben németre forditsa, azután pedig, hogy a németre forditott gondolatban magát föltalálja.[1]“ Hozzá lehetne adni, hogy vannak uj gondolatok, uj fogalmak, melyeket a holt nyelven kifejezni nem lehet.

Tagadom, hogy a latin nyelv a papra nézve s azon gondolat és fogalom és érzelemkörben, melyet szolgál holt nyelv. Az egyház érzelmei, imái, a sz. iratok, az egyházatyák gondolatai, melyekben élünk, mozgunk, melyeket átérezni, velük átgondolni tartozunk a latin nyelv szavait lelkünkben otthonossá teszik. Tanultunk mi bölcsészetet, theologiát sok éven át, mely fölvette magába s reflektált modern franczia, angol, német, holland, olasz tudósokra és sajátságos gondolataik és felfogásukra, s ezt mind latinul tanultuk, s oly otthonosan éreztük magukat a latin nyelvben, hogy sohasem tapasztaltuk Döllinger nehézségeit. Nem forditottuk a latint magyarra; hanem ellenkezőleg ha bölcsészetről gondolkoztunk, akkor a magyart forditottuk latinra. Tehát a szokás, a latin nyelven való tanulás, az illető tudományra nézve inkább a magyart tette holt nyelvvé, s a latint élővé, amennyiben t. i. gondolatainkban élt.

Aki levelezésében a német nyelvhez szokott, az magyar létére nem concipiál először magyarul s forditja le azután németre; hanem ellenkezőleg ha levelet ir, németül gondolkozik. Épugy ki latinul tanulja a theologiát, latinul gondolkozik is s nem magyarul. Az ellenkező vélemény az ideologia által czáfoltatik meg.

De hát a latin nyelv primitiv s azért nem időszerü! Nincs elég szava gondolatunk tömegére! De hogy nem? Hagyjuk az uj, csillogó gondolatokat s foglalkozzunk a helyes, alapvető fogalmakkal, nemde

[1] Döllinger, Die Universitaeten einst. u. jetzt. München, 1866, 16 l.

azon rendek theologusai tünnek ki most is érzelemteljes s gondolatbő tudományban egyaránt messze a többi fölött, melyek a régi rendszertől hajszálnyira sem tértek el. Ne forditsuk föl a dolgok rendjét; ne adjuk föl a gondolatot a nyelvnek állitólagos érdekéért, vagy a helytelenül annak tartott időszerüségnek az alakra és előadási módra vonatkozó követelményeért. A hol gondolat van, ott nyelv is lesz; ha durva is lenne a kéreg, mely a fejlődő gondolat és felfogás erejét burkolná, se baj; durva a fa kérge is, de a fejlődő élet áttöri és friss és üde és finom metszetü gallyakban és lombban fejleszt magának alakot, — kifejezést.

A spekulativ vagyis gondolkozó iránynak elhanyagolása amint föltünik a tanrendszerben, ugy megérzik a tantárgyak beosztásán és azon itéleten, mely szerint az egyes tantárgyaknak fontosságot tulajdonitunk.

Miután az imént szóba került a régi és uj irány, félre nem tolhatom a szembeötlő különbözést, melyet a régi és uj iskola tantárgyai közt észreveszünk. Ezen különbözés a tantárgyak közt fölfödi előttünk a theologikus studium pangásának második okát.

A régi iskolában a legnagyobb suly a dogmatikára volt fektetve, ez volt az egész theologia. Tehát csak egy tantárgy volt a régi iskolában? Ime az ujkor emberének felfogása s ennek megfelelő kérdése, ki a theologia dogmatikát tantárgynak nézi, melyhez következőkép más tantárgyak egyenjoguan csatlakozhatnának. A régi iskola a theologia dogmatikában az egész theologiát adta elő, minden tudnivalót az akkori idők igényeihez mérten. A szakokba való fölosztást, a theologiának szétszedését csak a hanyatlás korszaka eszközölte.

Elismerjük ezen különálló-szakok némi jogosultságát, de a theologia hétszázados történetének bizonyságára támaszkodva, a valódi tudomány s az előbb hangoztatott módszer érdekében sürgősen ki-

ványuk, hogy ismét a theologia dogmatika, habár jelenlegi megbénulásában legyen ujra a theologikus studium főtárgya, melylyel szemben a többi szak mellékes szerepet játszik.

Ime ezen sürgős követelménynek érvei és okai!

Első, melyet a tárgy természetéből meritünk: A theologikus tudomány szószorosan a dogmákról való tudomány. A dogma a hit és a vallás legbensőbb tartalma; minden hit első sorban valami tan, melynek elvei, tételei vannak; csak az érti az egyházat, aki ezeket érti. A dogma kiágazik az erkölcstanba, kiágazik a juscanonicumba, csak oly alapon emelkedhetik e két tudomány, a milyet a dogma kiterjedése és kihatása megvet s csak oly magasra emelkedhetik s épülhet föl mindkettő saját benső erejéből, a mennyire a dogmának életereje kiterjed. „Saját benső erejéből" mondom, mert ami positiv határozat hozzájárul, nem folyik ki közvetlenül a dogmából, de mégsem lehet meg anélkül, hogy minden izében a dogma szerint ne igazodjék.

S valamint a dogma kiágazik az erkölcstanba és a juscanonicumba, — ugy nyer illusztrácziót a történetben s viszont illusztrálja s megérteti a történetet; nyer végrehajtást a pastorális életben, s kimutatást a biblicumban; de mindezek tőle nyerik érvényüket, tőle erejüket, tőle értelmüket. Ha kétség támad valahol vagy ha összeütköznek a különféle tudományágak, a dogmához rekurrálunk; a dogma ismerete, mély értelme az általános kriterium, s aki ezt nem érti alaposan és mélyen, az minden egyéb egyházi tudományban bakok lövésére képesiti magát. Korunk s a közel mult bőséges példákkal nyomósitja ez állitást s daczára annak, hogy el vagyunk rá készülve, mégis meglepő a dogmatika nélkül pöffeszkedő „theologia" bukfenczeit szemlélni.

Ezt a theologiát, melyet itt dicsérünk, méltán idézőjelbe szoritjuk, mert csak a nevet czitáljuk való-

ság nélkül. Ezek theologiának neveznek mindent: történetet, archaeologiát, neveléstant, arabs nyelvet, s a sok tudománytól elmarad vagy valami kuczkóba vetődik a valódi s egyedüli theologia — idéző jel nélkül. Az a theologia, mely nem egyéb mint az Isten által kinyilatkoztatott igazságok tudományos ismerete s minél mélyebb fölfogása. Ez a theologia. Nem is különböztetünk mi itt positiv és scholasztikus theologia közt, mi e kettőt el nem választjuk; az igaz theologia mind a kettő összevéve; mert törekednünk kell nemcsak a hittéleit kinyilatkoztatottaknak bebizonyitanunk, — hanem azokat jelentményükben, tartalmukban, összefüggésükben lehetőleg mélyen megismernünk. Ez az igazi theologia; — ahol ezt nem tanitják, ott theologiát nem tanitanak.

Következik abból az is, hogy az egyháztörténelem, a juscanonicum, az exegesis nem theologia, hanem segédtudományok — a theologiához. Ezen helyes becslés szerint kell helyüket kijelölni a tanrendszerben; tehát a dogmatika kimeritő s mindenek fölött álló tárgyalása képezi a theologikus studium fölvirágzásának alapját és föltételét.

Ugyanezen eredményre jutunk, csakhogy sokkal komolyabb szinekben ötlik föl majd lelkünk elé, ha a theologia történetét vesszük szemügyre. Az egyház története három érvet nyujt nekünk a dogmatikának, mint főtárgynak ujból való behelyezésére, elsőrendü fontosságának megokolására. Térjünk vissza a XVI-dik századba. A theologia legvirágzóbb kora a trienti zsinatot követő száz év. Volt más virágzása is a XIII-ik században, de arra nem szükség reflektálnunk, mert magától értetődik, hogy ott csakis a dogma kifejtése a beléje fektetett filozofia által gerjeszté föl a virágzás korát. De hát mi fejlesztette a trienti zsinat korának theologiáját oly utóérhetlen bőséggé és remekléssé? Tudjuk, hogy vannak e kornak exegetái, Salmeronon kezdhetjük s egyhamar a

nevekből sem fogynánk ki, melyek Maldonat, Toletus, Ribera, Pineda, Pereyra, Cornelius a Lapide s Bonfrére-ben első rangu tudósokat ünnepelnek. Tudjuk, hogy vannak Controversistái; Bellarmin, Valentia, Stapleton-nal beérhetjük a felsorolást; tudjuk, hogy vannak scholasztikus theologusai, kiknek nevei csak oly magaslatokat jeleznek a tudományban, mint a Mont blanc és Monte Rosa, Mönch és Jungfrau az Alpesekben; Bannez, Suarez, Ruiz, Vasquez, Lugo, Lessius stb. Tudjuk, hogy vannak, kik patrisztikus-történeti irányban müvelték a theologiát, köztük legnevezetesebbek Petavius és Thomassin. De e sokszerü, sokoldalu termékenységnek gyökere hatalmas dogmatikus képzettségük volt, mely a dogmák mély fölfogását élesztő gyanánt befektette majd ezen, majd azon theologikus szakba, gerjedésnek inditotta az élettelen anyagot.

Köztudomásu dolog, hogy ezen kor exegetái nem a betü száraz kritikájába és filologikus betüszitálásba ölik lelküket, hanem tért engedve a kritikának is éppen scholasztikus képzettségük által az irás mély értelmébe bocsátkoznak, hogy annak mélyeiből hozhassanak elő drágaköveket, melyeken az egyházi tan jobb megértésének tüze ragyog. A kontro verzisták nem voltak szükiben sem az exegesisnek sem a történetnek, de fegyverük élét mégis csak scholasztikus képzettségük köszörülte; a scholasztikusok pedig nem vesztették fejüket és józanságukat körmönfont arzigogolizásba, és szunyogszürésbe, hanem a szentatyák alapján és oszlopzatán szőtték az emberi gondolkozás és hitből vett fogalmak gobelinjeit. Végül a patrisztikus-történeti irány müvelői ugyanazon iskolákból kerültek ki, melyeknek tradiciói elválaszthatlanok voltak a theologiának müvelésétől filozofia által.

Mi másról tanuskodhatik e rövid átnézet a második virágzás korszakán, mint hogy a tények be-

győző szavával kiemeli azt, amit előbb a tárgy természetéből kivántunk kifejteni, azt t. i., hogy a theologia helyes és czélravezető tárgyalása és tanulása magában foglalja a spekulácziót, anélkül inkább zátonyhoz, de nem termőföldhez hasonló; a zátonyon is gyökeret ver egyik-másik letört füzfaág, s kezdi tengetni silány, terméketlen életét, de tölgy a homokban meg nem terem.

Lehetséges-e, hogy valaki erről kételkedjék? vagy talán más tényezőnek tudhatni be a virágzás okát? azonban nemcsak e 90 évre terjedő virágzás, hanem a theologia s vele az egyházi tudományok folytonos története, emelkedésében ugy mint hanyatlásában belekalapálja s beledöngeti öntudatunkba, hogy az első s legfőbb ok az emelkedésre ugymint a hanyatlásra nem a theologián kivül, nem az idő s a korszellem befolyásaiban, hanem magában a tárgyban, annak módszerében keresendő.

Ugorjunk át a virágzó kor hült nyomában föltünő epigonokon, kik ellapultak vagy megkövültek a nagy elődök igézete folytán s nem birván képességgel nagy müveik folytatására, a gondolat helyett a hüvelyt müvelték, a külalak és módszer müvelésében — szellemről megfeledkeztek. Hagyjuk mondom ezeket, hanem álljunk oda az egyház leglehább s legtehetetlenebb korába, abba az igazán zsarnokság és szolgaság, czopf és paróka által elhülyesitett XVIII-dik századba, amikor minden divott csak az Isten szelleme nem, ahol Jansenismusnak, Gallikanismusnak, Regalismusnak s más mindenféle mumusnak a sinlődő egyházi szellem, még nem hajtotta a szégyenpirt választófejedelemségek, kanoniák és abaciák zsirján hizó arczába; — mit veszünk észre, miféle theologiájuk volt azoknak, mire volt suly fektetve, s mi volt a lomtárba vetve? Nem volt-e akkor a „theologiában" rengeteg sok tantárgy, nem volt-e mindenről szó, himlőoltásról, villámháritók-

ról, gyümölcsfatenyésztésről, istálózásról . . ., minden kigondolhatóról, csak dogmatikáról nem. Mily ravasz sürgölődéssel mutatta meg a jozefinizmus érdeklődését látszólag az egyházi tudomány emelése, tulajdonképen pedig eltemetése iránt. Holmi élettelen, positiv adatgyüjtemény ez volt a dogmatika, amelynek természetesen fülig kellett elpirulnia, ha Schelling vagy Kanttal csak távolról is szembesittetett. Minden tudományos veréb, értem a korszellemi müveltségétől megperzselt tátosokat, szivviditó hősiességgel neki rontott a sötétség baglyának, a theologiának, melynek csak az volt megengedve, hogy multjának éjébe burkolózva régi dicsősége emlékeinek romjai közt huhogjon.

Az egyház már a siralomházban várta az enyészet napját.

Jól vigyázzunk; a jozefinismus tudta, mit csinál, ismerte a „győzhetetlen ekklézsiának," az ő megtörhetlen szellemének, jogainak s a jogok visszakivánásának, az uj életre ébredésnek gyökerét, forrását. Hol volt az a gyökér, mi volt az a forrás? Ott volt a gyökér, s az volt a forrás, ahová piszkolódásának, megvetésének, ostoba vagy öntudatosan ellenséges érzületének limlomját, szemetjét, dudváját vetette, hogy a gyökért elfojtsa, s a forrást betömje: a dogmatika régi, alapos, helyes filozofia által támogatott tanitása és tanulása! Szent igaz, hogy ezt gyülölte s gyülölte azért, mert ismerte, mert tudta, hogy benne rejlik az egyházi szellem, s hogy ezen szellemnek éltető lelke, testének csontváza, erejének nyitja, — a tan a hitről. Ha a tan a hitről él, ha az értelemben mély fölfogássá szellemül, akkor öntudatát nyeri csakhamar hivatásának, jogainak, hatalmának, s ez öntudat annyi, mint minden békónak repesztése.

Az egyház ezen gyászos korában a régi iskola, a scholasztika megvetett rongy volt, melylyel többé

számolni nem kell, midőn pedig az egyházban e megvetés tért foglalt, kiveszett belőle ugyanazon arányban az élet.

Vérző ujakkal kaparták s kaparják ki a szemétből még most is a régi iskolát s módszerét azon jelesek, kik a történetnek ezen prelekcióját rég megértették és az ellenségnek kártyáiba pillanthattak.

Ezek után senki sem foghatja ránk a tulzás vádját, hogy ha oda nyilatkozunk, hogy a theologia virágzása és hanyatlása tétovázás nélkül és félreismerhetlenül rámutat azon irányra, melyen minden theologiának haladnia, rámutat az alapra, melyre a theologikus iskolákat fektetni kell s esetleg amely alapra azokat vissza is kell vezetni, ha illetéktelen és káros befolyások következtében onnan lesiklott. Rámutat egyszersmind azon benső és szoros viszonyra, melynél fogva az igazi erőteljes, létérdekeit helyesen fölfogó s azok megvédésére képesitett egyházi szellem a dogmatikus kiképzéssel összefügg, s attól átlag véve el nem választható. Térjünk vissza a távolból korunkba.

Magából az egyház életéből s küzdelmeinek nyilt mezejéről fölléptetjük a harmadik argumentumot, mely a theologának filozofia által való müvelését kézzelfoghatólag föltételezi, s a theologikus studiumban a spekulativ iránynak térfoglalását föltétlen követelményképp sürgeti. Halljuk e sürgető szózatot a legilletékesebb helyről. Nem reflektálok most XIII. LEO pápa közvetlen s egyenes fölszólalására a filozofia érdekében, — ahol a direkt s ünnepélyes szónak foganatja nem volt, ott gyönge visszhangoztatása sem remélhet tekintetet; de reflektálok magának az egyháznak egyetemes följajdulására, melyben a kor sebeit föltárta s az enyésző hitnek és vallásosságnak mentésében az irányt, — saját föladatát precizirozta. A vatikáni zsinat az első konstituczio előszavában föltárja s lefesti a kornak képét, jellemzi a

hitnek mételyeit, ismerteti bajait s ezekkel szemben kifejti a föladatot, mely a hitet vindikáló tudományokra s első sorban a theologiára vár.

Micsoda korunk theologiájának föladata? Van-e az iránt kétség? nincs, mert minden kétséget kizáró határozottsággal van a jegyzetben czitált konstitucio[1] töredékben kimondva, hogy a jelen kornak tévedései: a rationalismus, naturalismus, liberalismus, s következőleg, hogy a theologiának és minden egyházi tudománynak müvelődnie kell ez irányoknak megsemmisitésére, fegyverkeznie kell nem bármikép, hanem ugy amint azt az ellen kivánja; az egyháznak párbajai mindig ugy alakulnak, hogy ellenfele választja meg a fegyvert, rákényszeriti az egyházat, hogy azt vegye kézhez s nem mást, mely esetleg az egyháznak jobban tetszenék. Rationalismus, naturalismus — nem elegendő-e csak neveiket is fölsorolni, hogy a citaciókon rágódó theologia nyilt zavarban nézzen körül, merre van a kiút? Mindezen tévelyek nem a hit, nem a kinyilatkoztatás roszul értelmezett, de elfogadott elvein alapulnak, mint a régi eretnekségek, az ész — csakis az ész az egyedüli s legfelsőbb föllebbezési forum. Az ész istenesitése és füg-

[1] „Tum nata est et late nimis per orbem vagata illa rationalismi seu naturalismi doctrina, quae religioni christianae utpote supernaturali instituto per omnia adversans summo studio molitur, ut Christo, qui solus Dominus et Salvator noster est, a mentibus humanis, a vita et moribus populorum excluso, merae quod vocant rationis vel naturae regnum stabiliatur. Relicta autem projectaque christiana religione, negato vero Deo et Christo ejus, prolapsa tandem est multorum mens in pantheismi, materialismi, atheismi barathrum, ut jam ipsam rationalem raturam omnemque justi rectique normam negantes, ima humanae societatis fundamenta diruere connitantur. Hac porro impietate circumquaque grassante, infeliciter contigit, ut plures etiam e catholicae Ecclesiae filiis a via verae pietatis aberrarent, in iisque, diminutis paullatim veritatibus, sensus catholicus attenuaretur. Variis enim ac peregrinis doctrinis abducti, naturam et gratiam, scientiam humanam et fidem divinam perperam commiscentes genuinum sensum dogmatum quem tenet et docet sancta mater Ecclesia, depravare, integritatemque et sinceritatem fidei in periculum adducere comperiuntur."

getlenitése elkábitotta a szellemeket, biztató fénye elvakitotta őket, mint a magnetizált ember csak magnetizateurje suggestioinak hódol, csak azon gondolatnak és képzeletnek jár lépten-nyomon utána, melyet értelmében a magnetizateur kelt: épp oly bünös igézet alatt áll most a korszellem, a kor értelmisége, tudománya; magnetizateurje egy agyrém az emberi ész fönségéről és egyeduralmi fönhatóságáról; sajnálatos, de ugy van, — aki pedig ez elkábult szellemi világába hatolni kiván, annak az ész fényével kell oda utat keresnie.

A naturalismus csak a naturát fogadja el. Minden ami a természet határait tullépi, minden, ami a természetfölötti rendből a kinyilatkoztatás utján hozzánk leszivárgott s a hitnek legfönségesebb s legmagasztosabb fogalmait és igazságait képezi, miatta el lehet, szóra sem méltatja. A sz. Háromság, a megtestesülés, a bün és kegyelem kiszáradt szavak, a beléjük képzelt fogalmak nélkül, összefüggésük, belső viszonyuk s egymást támogató alapjuk, terra incognita! Honnan fogjuk e gyökeres tévedést csak megközelithetni is? Egyetlenegy megközelithető oldala van: Az ész, az észszerüség! Egyetértünk már az iránt, hogy mi ész és észszerüség alatt nem azt értjük, hogy a dogma tartalmát és a titok módját eszünkkel fölérjük, hanem csak azt, hogy az ész által megvilágitsuk, minden látszólagos ellenmondást és észszerütlenséget távoztassunk, kifejtsük, nem azt, hogy mikép van, hanem sok helyen azt, hogy mikép lehet.

A dogmák tartalmát, azok összefüggését lehet az ész által teljes pompájukban föltüntetni, a magyarázatokban, a kifejtésekben, az okoskodásban és bizonyitásban az észnek tág mezőt nyitni. Mert hiába, — ez az ész uralmának, mondjuk óvatosabban az ész és követelései hangoztatásának — kora.

A mi nehézség támad, — az mind, nem a sz.

atyákból, nem a különféle dekretumokból merittetik, hanem csak is az észből, a természettudományokból. A theologusok közt természetesen divnak a tulajdonképi theologikus forrásokból meritett ellenvetések, de a kor iránya ezeknek oda se néz. Különben a köznapi tapasztalat, melyet ott meritünk, ha intelligenseknek mondott emberekkel szóba ereszkedünk, ha olvasmányaikat átlapozzuk, hatásosan magyarázza s megérteti mindenkivel állitásom igazságát.

Aki ezen áram ellen fegyvert keres, az tanulmányozza a kosmologiát, anthropologiát, kritikát. Ha e fegyverzetben lép a theologia mezejére, melyet érett tanulás által először annak saját fonsaiból (loci theologici) megérteni és fölfogni megtanult, — egy perczig sem fogja letehetni, mindig rászorul s a Goliáth kardját dicsérő Dáviddal a filozofiáról fogja elmondani: „nincs más ahhoz hasonló, add azt nekem.“ I. Kir. 21, 9.

A tévely hydrájának harmadik feje jobbára a jog és társadalomra nehezedik alpesnyomással. A liberalizmus jobbára hitetlen: kis részben fitogtat még némi hitfoszlányt; de azt is oly laza alárendeltségben a legfőbb tanitói hatalom alá, hogy félő, a foszlány elszakad s a kötelék végleg megszünik. A liberalizmus szinte nem a kinyilatkoztatással támogatja tanait, nem a hittel éleszti, ha látszólag is, roszra pazarolt lelkesülését és törekvéseit, hanem a szabadság nevében megszoritja az egyház kihatását, bénitja, elkülönzi jogterét, megzavarja a természetes s természet fölötti rend szerves összefüggését.

A liberalismus forrása vagy ha nagyon tiszta e kép, kotyvasztó konyhája az ész aegise alatt áll. A csunya lebuj fölé csillogó czégért tüztek: észt. A szabadság, a humanitás, az egyenlőség s mindenféle applikáciojuk helytelen tulzással, és a rendet zavaró fölforgatással nyomukban, onnan kerültek elő. Az észnek ugy tetszett, hogy jó lesz uj pályákat nyitni

az emberi társadalom fejlődésének, kivenni azt az egyház praetendált befolyása alól, a politika irányára, az iskolák és a tanszabadságra, az államnak, mint olyannak hitére és kötelességeire az igaz hit védelme és terjesztése körül; ugy tetszett, hogy jó lesz egészen eltekinteni az egyháztól, privát dolognak nyilvánitani azt, s végül kihirdetni teljes elválasztását az egyháznak az államtól. Az egész liberalismus az emberi szabadság és az állam hivatásának félreismeréséből burjánzik elő. Aki sikeresen akar vele megküzdeni, az az ethika, a jus naturae talajára álljon; a hitet, a kinyilatkoztatást csak annyiban használhatja, amennyiben az ellenfélnek azt megengedni méltóztatik.

A régi eretnekségek tehát tévtanok voltak, melyek a roszul értelmezett hitre támaszkodtak; az uj eretnekségek az ész haerezisei! Ami e rövid kifejtésben ezen három divatos tévely természetéről szemünkbe ötlik, közös jellemvonásuk, t. i. hogy az észt s nem a hitet fogadták el alkotásaik, bizonyitásaik, ellenvetéseik s módszerüknek principiumául. Minden tudományos iránynak, minden tudománynak csak ugy van módszere, s alaki elve (principium formale) mint a hogy a vivásnak s tán még a tánczcznak tehát egy eszeveszett tagrángatásnak is megvan bizonyos főregulája, mely minden mozdulatban föllép s minden csapásban érvényesül, melytől eltekinteni az egész procedurában sohasem lehet. A három tévelynek közös iránya, főelve ott rejlik az ész korlátlan, tulzott hatalmában, s állitólagos jogaiban, patentjében, monopoljában, melyet az észnek, hogy az emberi tudás határai fölött itéljen, a korszellem hódolva fölajánlt. Ugyanezen istenitett észnek fényét kell a theologiában szerepeltetni, rettegtető hatalmát a hitnek szolgálatjára fölhasználni, ez által szerzünk a theologiának korunkban érvényt s érvényében erőt.

Ismétlem tehát, a theologiának föladata a jelen-

ben a filozofiával való szoros egyesülésre, a theologiának filozofiával való müvelésére utal! Maga a vatikáni zsinat preciziroztа a theologia föladatát. Kár hogy e föladathoz mérten nem reformálta a theologikus studiumot. Mindenesetre kár; annál is inkább, mert a vatikáni zsinat szándéka volt a theologikus studiumot reformálni; ezen szándékát sok más szándékkal együtt a körülmények meghiusitották; de a theologia reformját a konstitucziókban kitüzött föladatoknak s a megjelölt tévelyek ellen inditandó irtásnak hangoztatásából biztosan kivehetjük. Hozzájárul, hogy Ő Szentsége XIII. LEO pápa encyclicája a filozofia tanitásáról mintegy kipótolni látszik az üszögében maradt reformot.

Túlozunk-e, ha mindezek után ismételjük azt, amit fejtegetésünk folyamában, sorok közt s a sorokban folytonos refrain gyanánt hangoztattunk: nyissunk minél tágabb tért a theologiában a spekulativ iránynak, mely a dogmát, a hitet ragyogásában, észszerüségében, termékeny fönségében fölfogni képes legyen, mely által a dogma mélyen átértett, szellemi kincsünkké válik; nyissunk minél tágabb tért a spekulativ iránynak, mely által a hitnek, a dogmáknak észszerüsége sokféle vonatkozásba helyeztetik valamennyi tudománynak, főleg pedig azon tudományok vivmányaival, melyek sok pontban érintik a hitet. Ne lebegjen a theologia meddő tanrendszer folytán magas előkelőségben, lépjen közénk, ha gondolkozásunkat, ha érdeklődésünket leköti, ha képesiteni fog a körülöttünk forrongó értelmi és társadalmi világ tengernyi kérdéseiről, melyekre az alapos, theologikus képzettség világot önt, önállóan és mégis találóan itélni, szóval ha a theologia mély életté válik bennünk: akkor más lendület áll majd be ugy a tudományos alkotás, mint az egyházi kihatás, a tulajdonképeni egyházi szellem mezején.

Harmel Leo, a socialis vajudás praktikus megol-

dója programmját egy rövidke toasztba foglalta; fölállt mondván: iszom a munkások fölszabaditására . . a revolutio nyüge alól! Hasonló rövidségü programmot kell a theologia homlokára irni . . . a fölszabaditást a léha, sikertelen textus és citatio magolástól. A gondolatot fölszabaditja a memoria járszallagából, saját lábaira állitja, neki kifejlést és következetes előrehaladást biztosit . . . a filozofia! Ez hiányzik nálunk. A jezsuiták a feldkirchi collegiumban bölcseleti tanfolyamot nyitottak a végzett gymnazisták számára, nem a theologiára való tekintetből, mert akik theologiát fognának tanulni, azokról e részben ugyis gondoskodnának, hanem nyitottak bölcseleti tanfolyamot a jövendő jogászok, orvosok, tanárok, hivatalnokok részére s méltán, mert manapság midőn minden tudományba belopódzik a legmagasbb s legalapvetőbb igazságokat megmételyező tévely, midőn azon hármas fejü korszellem, melyet sorban a rationalismus, naturalismus, liberalismus csalfafényü koronája ékesit, mindenütt kisért: mi lenne szükségesebb mint bölcseleti képzettség, mely a főigazságokkal, a főelvekkel, valamennyi tudományban föl-föl tünedező kérdésekkel megismertet, s a tévelyek divatos nemei ellen pajzsul szolgál.

Az efféle képzettség hordozóiul a német parlament világi centrum képviselőit tiszteljük. Ezekkel szemben méltán azt a kérdést koczkáztatom: lehet-e nélkülözniök a papoknak, a theologusoknak azt, a mivel a világi katholikusoknak birniok kell, hogy önálló, maguknak s másoknak, ha kell számot adó, elveikkel tisztában levő férfiakká képződjenek?

Ne mondja senki, hogy ezt majd a theologiától nyerik! Hiszen az elébb mutattam ki, hogy a theologia maga nyögi a bölcseleti képzettség hiányát, hogy kapkodik, vajudik s idejét veszti, sok fáradság után pedig végre is sinli azt, amit kezdetben megszerezni elmulasztott.

Bölcselet nélkül a fensőbb igazságok, a theologiai tanok is csak olyanok mint a szivárvány az égbolton, mely elérhetlen magasságban ragyog s a hitnek titkai mint a hieroglyphok, melyekkel a templom falai ékesitvék.

Eleget szólottunk a filosofia behozatának szükségéről, melyet a dogmatika lényege, fölértésének érdeke, a mult századok tanusága és a kor iránya egyaránt követel. Még csak a máshol divó praxisra szeretnék röviden utalni. A negyvenes évek végén Németországban közérdeket keltett a theologiai tanulmányok reformálásának ügye. Sokan szóltak a tárgyhoz s az avatott hozzászólók véleményeit manapság sem kár ujra átolvasni és fontolóra venni. A theologiát megelőző filozofiai tanév iránt a jobbak és hozzáértők véleményei egyetértőleg nyilatkoznak. Szivesen veszik a t. olvasók, ha a nagytekintélyü Dr. Alzognak véleményét e tárgyban közöljük. Szerinte a theologiát egy évi filozofia előzi meg:

Egy évi tulnyomólag bölcseleti tanfolyam.

Első félév.

1. Bevezetés a bölcseletbe és a bölcselet encyclopaediája.
2. Lélektan és Logika; evvel egyesithetni
3. a tárgyba vágó görög vagy római remekmüvek egyikének magyarázását,
4. általános történet, különösen kiemelve benne a benső fejlődés menetét, amihez szükségképen csatlakozik az általános irodalom és müvelődés történet,
5. általános bevezetés az ó- és uj szövetségbe.

Második félév.

1. Metaphysika és vallás s jogbölcselet (természetjog, ethika,)

2. a görög és római bölcselet története.

3. Valamely egyházi iró magyarázása, első sorban a görög vagy latin apologeták közül, akinek müveiben legszembeszökőbb a kereszténység és pogányság közti ellentét.

4. Bibliai archaeologia és hermeneutika átmenetül a szigoruan tudományos Exegesisre.

Ez Alzog szerint az elkerülhetlen filozofiai tanfolyam terve. Utmutatásul mindenesetre szolgálhat, változatlan elfogadása nem köteles. Közli azután a theologikus tanulmányok tervrajzát, melyben ugy a theologiának tudományos teljességére, mint a tantárgyak következésére van figyelemmel. Legyen e következés helyes, vagyis adassanak elő oly sorban, hogy egymást kölcsönösen feltételezzék, hogy az előző tantárgy a következőnek utját egyengesse s ezáltal átértését előmozditsa.

A theologia tantárgyainak rendezése iránt illetékes helyről is hallottunk már nyilatkozatokat, de minden rendezésnek s minden reformnak elengedhetlen preludiuma a bölcseleti tanfolyamnak fölállitása. Anélkül a reform semmit sem ér.

AZ ESZTERGOMI ÉRSEK PRAEDIÁLIS NEMESEI.

Irta: DR. OZORAI JÓZSEF.

Az egyes főpapok nemesei különböztek egymástól kiváltságaikra nézve. Személyes kiváltságaikra nézve is különböztek az Árpádok alatt, de különböztek a legujabb időkig testületük szervezetére nézve, vagyis testületi kiváltságaik tekintetében. Kettős ok teremti meg ezeket a

különbségeket: a törvényhozás formája, — és az egyes főpapok kisebb-nagyobb közjogi állása és gazdagsága.

Mikor az egyházi nemesség keletkezett: abban az időben a mai értelemben vett törvényhozás nem létezett. Az egyes intézményeket vagy a szokás, vagy királyi kiváltság alkotja meg és neveli föl. Azért az igazságszolgáltatás is a régi szokás szerint és a kiváltságok szerint történik. Az elvonás és általánositás, amivel a törvény fogalma kapcsolatban van, csak később, a jogfejlődésnek haladottabb szakában áll elő. Kiváltságokkal van tele a jogi élet, és az aranybulla is még csupa kiváltságokat, mentességeket és szabadalmakat erősit meg. Azért a kiváltság az Árpádok alatt nemcsak a leggazdagabb jogforrásnak, hanem — mintegy a törvényhozás formájának is tekinthető. — Ilyen királyi kiváltságok alkotják meg az egyes egyházak praediális nemességét; ilyenek adnak nekik szabadalmakat és mentességeket. És mindig csak egyik vagy másik egyház nemeseiről van bennük szó, és sohasem általában az egyházi nemességről. Es a hatalmasabb főpap hamarabb szerez kiváltságokat a maga katonáinak és többet szerez, mint a kevésbé hatalmas. Ezekben a királyi kiváltságlevelekben rejlik a fő oka annak, hogy az egyes egyházak nemesei kiváltságaikra nézve különböztek egymástól.

S azután az egyes egyházak nemessége, mint katonai testület majd több majd kevesebb tagot számlált. Mert annak a főpapnak, aki csak pl. egy negyed banderiumot állitott ki, sokkal kevesebb katonára volt szüksége, mint annak, aki egészet vagy kettőt volt köteles táborba vezetni. S az ilyen sok egyénből álló testület más szervezet és önkormányzati formát igényelt, mint egy másik, csekély számu tagokra szoritkozó ilyen testület. És ez a forrása a testületi kiváltságok között létezett különbségeknek.

A személyes kiváltságok között volt különbségeket elegyengették később a törvények és lecsiszolta az élethivatás egyformasága. S mikor már az egyházak nemesei-

nek adómentességéről, esküjéről és vérdijáról általános törvény keletkezik: akkor a személyes különbségek már egészen elsimultak és a győri püspök nemese — például — semmivel sem állott mögötte az esztergomi érsek nemesének.

De a testületi kiváltságok között kifejlődött különbségek nem simultak el, a legujabb időkig sem.

Az esztergomi érsek nemesei abban különböztek más főpapok nemességétől, hogy nekik önkormányzati joguk és szervezetük is volt.

Ezen nemesek testülete, a maga székeivel és bíróságaival szervezésre nézve a legtökéletesebb. És igy legalkalmasabb is arra, hogy mintegy példa gyanánt bizonyitsa az egyházi nemességnek azt a hadászati jelentőségét, amelyet számára az I. részben vitattunk. És legalkalmasabb arra is, hogy egész tiszta mivoltában kidomborodjék előttünk az a jogviszony és egyén, amelylyel és akivel foglalkozunk.

Mindenek előtt ezen testület terjedelméről kell tájékozódnunk. Vagyis puhatolnunk kell: *mennyi praediális birtoka volt az esztergomi érseknek, és mennyi nemese lehetett?*

Egész halmaza van előttem a különböző időkből való adatoknak, amelyek ezen kérdésekre feleletet kinálnak. De mindezek daczára, — ugy a praediális birtok terjedelméről, mint a nemesek számáról — csak hozzávetőleges képet nyerhetünk. Azért is, mert ez a kettő folyton változik; — azért is, mert az adatok hiányosak; de különösen azért, mert a különböző idők különböző terminologiája megneheziti az adatok összeállitását.

Az már meg volt érintve, hogy az esztergomi érsek nemesei részint külön praediális falvakban laktak, — részint az urbéres községekben szórványosan létezett egyes praediális telkeken.

Ezen falvak és telkek talán legrégibb összeirása Oláh Miklós eszt. érseknek egy könyvében foglaltatik és körülbelől 1550—1554. évekből származhatik. Az összes érsekségi

birtokok, s azoknak összes terhei össze vannak itt foglalva. És az összeirás ugy látszik abból a czélból készült, hogy az egyes községek viszonyait s főleg az érsek iránti kötelességeit és terheit feltüntesse és ezekre mintegy szabályul szolgáljon.

Az egész összeirásra itt semmi szükségünk nincsen. Elég, ha kivonatban felveszszük belőle azokat az adatokat, amelyek az egyházi nemesekre vonatkoznak és vonatkozni látszanak. Ezek az adatok az összeirás sorrendje szerint a következők:

Comitatus Strigoniensis.

Bwchu. sessiones prediales 3

Libertinus unus

Magyar Zewden. sessiones prediales 9

Németh Zewden. sessiones prediales 14

libertini seu domus nobilitares duo

Wasarhel. prediales 2

Keeth *Curia nobilitaris seu libertinus 1.*

Naghelwed. prediales 10

libertinus vnus

Kwral. prediales non sunt

Farnad. oppidum prediales 7

Libertinus seu Curia nobilitar. vna

Barth. prediales 8

Kemend. prediales non sunt

Wyffalw

Comitatus Comaromiensis.

Kyrth. prediales 3

Hethyn. prediales quot sint ignorant,

libertatem petunt

Perbethe. prediales 2

Baych sessiones prediales sive fundi 4

Libertini seu Curie nobilitares tres

Nandor est prorsus deserta

Gwttha utraq

Oppidum Naszvad prediales 6

libertinus seu nobilitaris curia vna

Zakallas prediales 3

Marthos prediales non sunt

Imew prediales 2

Anijala. In ista possessione erant sessiones populose XII. et inquilinares demptis predialibus 3

— sunt tamen in pterito. Carnisprinio combust.

Farkasd. Est deserta tota, olim hic fuit allodium Thomae Card.

Leek hic est castellum. — Prediales 11

libertinus seu nobilis vnus

Oppidum Vdward sessiones prediales 12

Curiae nobilitares seu libertini tres

Zymew. —

Comitatus Barsiensis.

Oppidum Naghsarlo — *Vna Curia nobilitaris seu libertate.* — prediales 7
Hewlwen. — prediales 5
Kys Saro. — prediales 1
Cheke.— Fuit haec possessio deserta, Blasius Therek populosam fecit,— sessiones prediales 12
Zenthgyergh. — prediales per aquam sunt destructi sunt tamen ad sessiones 16
Berzencze. — sunt sessiones prediales 8

Libertinus vnus.

Cheykew. — prediales 10
Zewlews. — prediales 3

Libertini duo.

Nempthy. — *libertini duo*
Oppidum Verebel. — pred. 51
Aha. — sessiouss prediales 5
Theld. — prediales 3

Oppidum *Sanctae Crucis Curiae nobilitares.*

Quondam Joannes Dubrawitzky tenet sessionem 1
Andreas Petrovics tenet sessionen 1
Valentinus Petrovics tenet sessionem 1
Ad rationem quondam domini Rmi Vuna curia habetur deserta in qua est Camera et horreum.

Ezután le vannak irva a szentkereszti uradalomhoz tartozott falvak: Nagy-Locha, Praestawylk, Trwbyn, Kys Locha, Janowa-Lehotha, Nowa Lehotha, Kozeryn, Zeleska, Kapronchа, Newolka, Barthos Lehota, Jestreby, Pytelfalw, O-Kermyczk, Lwtyle. — Ezekben se praediális telkek, se nemesi kuriák nincsenek felemlitve.

Comitatus Honthensis.

Kewesd. — sunt sessiones prediales 2
Baytha. — sunt sessiones prediales 3
Oppidum Zalka. — sunt sessiones prediales 9
Oppidum Bersen. — sunt sessiones prediales 2
Kemencze. — sunt sessiones prediales 6
Bernecze. — sunt sessiones prediales 7

Sunt ibidem Nobiles prediales ad sedem Zenthgyergy pertinen. Curie sunt sex in quibus habitant nobiles.

Zethe. — prediales non sunt
Honth. — prediales 5
Chythar. — est tota deserta
Dregel. — prediales 12
Hydwegh. — prediales 11
Gyarmath. — prediales 6

Libertatae domus duae.

Kys ewlwed. — prediales 6 | Sypek. — prediales 2

Comitatus Newgradiensis.

Daythar. — prediales 7
Pathak. — prediales 31
Felsew. — Wadkerth 2
Kewzep Vadkerth. — prediales plusq. 20
Also Wadkerth. — 2
Fylekpispeky.—praed. nulla
Naghzewlew. — prediales 24
Hugyag. — prediales nescit dicere quot sint.

Comitatus Nitriensis.

Nyarhid oppidum. — pred. 21

Libertinus seu curia nobilitaris vna.

Gyorok. —
Naghkeer. — predialis 1

combustae cum tribus curyis nobilitar.

Kys Keer vel Apathy. — prediales 5

nobiles duo

Izbeeg. — prediales 5
Egerzeegh. — prediales 16
Oppidum. — Naghczeten prediales 2
Kyszceten. — prediales 5
Pogran. — prediales 10
Gwg. — sessiones prediales 10

Curie nobilitares tres seu libertini.

Tardoskeddy. — prediales 2

libertini seu nobiles 6.

Ledecz. — sessiones prediales non sunt.
Hynoren. — prediales non sunt.

Comitatus Thrinchiniensis.

Ribhyen. — sessiones prediales non sunt.

Comitatus Posoniensis.

Vaga. — sessiones prediales deserte 3

Libertinus unus.

Zerdahel. — *pro nobilibus septem,* qui fugitivi illuc habitant deducuntur medie sessiones 9

praediales non sunt.

Ugyanazon könyvben az 59 és következő lapokon a praediális nemesek székei is le vannak irva. Ez az összeirás nincs kelettel ellátva. De 1554-ből származhatik, mert az előző lapon az esztergomi érsekségi jószágok portái vannak összeirva ilyen czim alatt: „Bona Rmi Strigonien — juxta connumerationem per Dicatorem Re-

gium Anno 1554 factam" — Nincs okunk tehát kételkedni, hogy a nemesi székek leirása, amely mindjárt a következő lapon foglaltatik, ugyancsak a 16. század közepéből való. S ez a leirás a következő:

Numerus possesionum Nobilium predialium Archiepatus Strigonien. partim ex libro scti. Adalberti partim ex inquisitione confectus.

Possessiones Sedis Wayka in Comitatu Poson.

Wayka curie nobilitares	12	Albar curia nob.	3
Doborgaz curie nob.	9	Morwczkarcha curie nob.	1
Kezewlczes curie nob.	3	Dohafalwa deserta	
Bachfalva curie nob.	3	Zentgyeorg wr Deserta	
Pynkekarcha curie nob.	2	Bense deserta.	
Peterfalwa curie nob.	3		

Possessiones Sedis Leél in Comitatu Comarom.

Leél curie	6	Gadócz curie	6
Thany curie	6	Eors Curie	6
Zylas curie	6		

Nobiles sedis Verebel in Comitatu Barsien.

Kys Keer curie nobilitares	2	Gyarmath curie nob.	2
Czeten curie nob.	3	Dycske curie nob.	3
Pan curie nob.	1	Naszvad curie nob.	1
Newer curie nob.	6		

Nobiles sedis Zentgyeorgy partim in Cottu Barsien. partim in Honten.

Alsó Orozi Keozephseo et	Felseo Orozi curie nobilitares 10 *nunc deserte*

Az egyes székeknél ezen összeirás mellett ki van mutatva, hogy a nemesek mily czimeken és mennyit fizetnek. Fizetnek pedig hadipénzt (pecunia exercitualis) és tizedet.

Vajka szék fizetett összesen	69 frtot.
Leél (summa pensionis)	18 „
Verebély	44 „
Szent György	12 „

Az egész összeg tehát 170 frtot tett ki — és ez az összeg a két palatinusoknak adatott.[1]

Eddig az összeírás. Ha már most a számokat összeadjuk: kitünik, hogy a XVI. század közepén volt

26 egészen egyháznemesi falu,
53 egyes egyháznemesi kuria és
437 praediális telek.

Kétséget nem szenved, hogy az a falu és 53 egyes egyháznemesi kuria az esztergomi érsekségnek olyan birtokai voltak, amelyeket az ő nemesei birtak. De ebből az összeírásból egy harmadik fogalom is előnkbe áll: a *sessio praedialis*. Minő telek ez a praediális telek, amely meg van különböztetve az egyháznemesi kuriától és a paraszt telektől? Összefüggnek-e ezek a praediális telkek az egyházi nemességgel? Vagy csak a főpap katonatartási kötelességével vannak kapcsolatban olyformán, hogy ezen telkek birtokosaiból egésziti ki hadjárat idején a maga csapatait, amennyiben az egyházi nemesekből ki nem telnének?

A praediális sessio fogalmát és rendeltetését az előttünk fekvő összeírásból kifejteni nem lehet. Egyszerü combinatio volna csak az a válasz, amit a feltett kérdésekre adhatnánk.

Annyi bizonyos, hogy ez a telek (sessio praediális), egészen más, mint az egyháznemesi kuria (curia seu domus nobilitaris); mert az összeírás szerint az érsekség egyes falvaiban négyféle birtok létezett: urbéri vagy paraszt telek, zsellér telek, praediális telek, és egyháznemesi kuria. De viszont valószinünek látszik, hogy ezek a telkek, épugy mint az egyháznemesiek, katonai rendeltetéssel birtak. Nemcsak nevükből (praediális . . .) lehet ezen valószinüségre következtetni, hanem az összeírás sorrendjéből is, amelyben a legtöbbet jövedelmező paraszt telek első helyen, s a főpapnak alig jövedelmező egyháznemesi kuria utolsó helyen emlittetik; de az előttünk fekvő számokból is, amelyek azt mutatják, hogy a

[1] Archivum seculare AEppatus Strig. Protocollum.

várak körül fekvő falvakban, igy Drégely környékén sokkal több ilyen praediális telek létezett, mint egyebütt.

De bármi volt is a praediális telkek rendeltetése és bárminő viszonyban voltak is az esztergomi érsek katonatartási kötelességével vagy egyházi nemességével: a XVII. században elenyésznek, illetve átalakulnak, és sem a Mária-Terézia-féle birtok összeirásokban, sem később nem fordulnak többé elő.

Nem fordul elő már Pázmány urbariumában sem, amely 1622-ben készült és bár itt-ott hézagosan az érsekségi birtokokat mind felsorolja. Világosabb képet nyerünk az esztergomi érsekség praediális birtokainak terjedelméről, ha ezen urbarium minket érdeklő részét is ide foglaljuk.[1]

A 12. lapon „Generalis ratio administrationis bonorum Archiepiscopatus" czim alatt azt olvassuk, hogy az érsekség javai hét osztályba vannak felosztva. A praediális birtokok képezik az első osztályt. (Primo. Habet Archiepiscopus Nobiles praediales proprios, in quatuor sedes diuisos, qui a duobus Palatinis reguntur.) A 22. és 23. lapokon soroltatnak fel ezen birtokok következőkép:

Index alphabeticus Pagorum Nro 45. Praedialium Nobilium.

Akos
Albar seu Kys Bar
Also Oroszi
Apatfalua
Bachfalua
Barat
Bense
Beregallia
Benkfölde
Beren
Bernecze
Czéten, Kys Czéten
Chehy
Dichke
Doborgasz
Dohafalua
Eörs
Felseö Oroszi
Gadocz
Giarmat
Gieréfalua
Keszölches
Kys Kér
Kompa
Közép Oroszi
Léel

[1] Archivum seculare Archieppatus Strigon. Protocullum U.

Marok Karcha
Munkad
Ondod uel Ontopa
O never
Oroszi vide Alsó, Felső Közepső
Pan
Peleszke
Péterfalua vel Petőfalua
Pinkekarcha
Rochhaza
Sárköz
Saro, Kys Saro
Szent György Ur
Szent György
Szilas
Thany
Vaika
Verebély
Veszela
Uifalu

Ezen tisztán praediális birtokokon kivül voltak az egyes egyháznemesi kuriák az urbéres érsekségi községekben. S ezen kuriák birtokosai és a fentebb elősorolt falvak lakossága tette ki az esztergomi érsekség nemeseinek összeségét.

A tisztán egyháznemesi falvak századról-századra megmaradnak ilyenekül. Csak a 17-ik század vége felé történik, hogy egyes falvak elvesztik ezt a jellegüket; s az egyházmegyei kuriák részben majorsági birtokká, (allodium, allodiatura) részben paraszt birtokká lesznek. — Igy: Bernecze, Szent-György, Kis-Sáró.

S ha már a tisztán praediális községekben is ilyen változások történtek: annál nagyobb hullámzást mutat a szétszórtan létezett egyes kuriák száma. Régiek elenyésznek és ujak keletkeznek; különösen a török uralom alatt nyögött községekben gyakoriak a változások. A mult század első felében oly nagy volt a zavar a praediális birtokokban, annyi volt a jogtalan birtoklás, hogy Eszterházy Imre érsek szükségesnek látta ügyészét utasitani a birtokosok jogainak megvizsgálására. S ennek folytán a különféle birtok- és zálog-pereknek egész serege támadt és folyt évtizedeken keresztül. Azért jóllehet a mult századból és a jelen századból is vannak összeirások ezen birtokokról: azok terjedelmének, vagy csak a kuriák számának növekvését — csökkenését nyomon kisérni és kimutatni igen nehéz.

Utolsó összeirása ezen birtokoknak 1855-ből származik, mikor arról volt szó, hogy mikép bontassanak

ki ezek a birtokok ősi viszonyukból. Akkor már a katasteri fölmérés megtörtént volt, s igy az összeirás már területet és nem kuriákat mutat ki. Összefoglalja-e ez az összeirás az érsekségnek valamennyi volt parediális birtokát? És helyesek-e a fölvett bemondások? — azt elbirálni igen nehéz volna, de itt nem is lehet feladatunk. Nekünk elég itt az összeirásnak utolsó sora, amely azt mondja, hogy *az esztergomi érseknek 1855-ben 29967 hold praediális birtoka volt.*

Ezen kimutatásokból ha nem is pontosan, legalább hozzávetőleg látjuk, hogy körülbelül mekkora volt az esztergomi érsek praediális birtokainak terjedelme. És az az egyik főtényező, amely az egyházi nemességnek mint intézménynek azt a jelentőséget mutatja és bizonyitja, amelyet számára vitattunk.

A másik, semmivel sem kisebb bizonyitó tényező az volna: ha a birtokhoz hasonlóan legalább hozzávetőleg kimutathatnók, hogy ekkor meg ekkor mennyi nemese volt az esztergomi érseknek. Csakhogy erre vonatkozólag még tökéletlenebbek ez adatok, mint a birtokra nézve.

A Pázmány-féle 1622-ből való urbarium a részletes leirásnál a kuriák száma mellett kitünteti a nemesek számát is. De ezek a számok egy régibb ugyanilyen összeirásból vannak kiirva és a tisztán praediális községek és puszták közel egy harmadánál hiányzanak. Némelyeknél nincs kiirva se a kuriák, se a nemesek száma, némelyeknél pedig az van megjegyezve: *dicuntur* desertae. S igy az a szám, amely az összeadás végén kijön, megközelitőnek sem mondható. Kijön pedig összesen 226. Kétséget nem szenved, hogy ezek valamennyien birtokos nemesek. Mert sok községben alig egy kettővel nagyobb a nemesek száma, mint a kuriáké. Ez azt mutatja, hogy a XVII. században is még, vagyis körülbelül a banderiális rendszer bukásáig — az egyháznemesi kuria szétdarabolása korlátozva lehetett. De a fentebbi számban nincsenek benne a kimutatás hiányossága miatt sok, tisztán

praediális falu nemesei, és nincsenek benne azok sem, akik az egyes szétszórt kuriákon lakták.

Teljes összeirást ezen nemesekről se 1622. előtti, se utóbbi időkből nem találtam. Az ujabb időkben is csak a birtokos nemesek soroltatnak fel, csakhogy számuk az egyes falvakban háromszor-négyszer nagyobb, mint a Pázmány-féle könyvben.

Az utolsó — 1855-iki — összeirás szerint az esztergomi érsekség praediális birtokai összesen 1046 birtokos kezében voltak.

De ezen két főtényezőn: a birtok tekintélyes terjedelmén és a nemesek számerején kivül van még egy harmadik is, amit az összeirásokból kiolvasok, ami szintén bizonyitja az egyházi nemességnek fontos hadászati jelentőségét.

Nem ok nélkül fárasztottam a türelmes olvasót régi összeirásokkal. Nézzük csak meg ezeket az összeirásokat.

Az a 45 falu mind magyar falu! Nyitramegyében Apatfalua (Apáti kér), Czétén, Csehi, Kér, — mind magyar, — oda ékelve egy csomóban a tótság közé, fölfegyverezve, hogy lázadás kitörésének utját állja, és ha kitört, megfékezze. Barsban szinte a tótság közepette: Dicske, Gyarmat, Pan szinte magyar. Ugyanigy Hontban: Kis Sáró és a három Oroszi. S emlitenünk is fölösleges, hogy Csallóközben a pozsonymegyei és komárommegyei praediális falvak szinte mind magyar falvak mai napig is.

Nem véletlen játéka az, hogy ma is — innen-onnan egy ezredév mulva — az idegen ajku népcsoportok nagy tömegében a magyarságnak egy-egy oázára bukkanunk. Jobbára katonai telepek voltak ezek. Szent István bölcsesége és hadi rendszere vetett igy idegen ajku népek közé egy-egy maroknyi magyart; az ő rendszere tartotta fenn őket századokon át, s napjainkig a maguk szivóssága. És ha tudjuk róluk, hogy katonák voltak, amint a felsorolt falvak lakóiról valósággal tudjuk, hogy az esztergomi érsek katonái és nemesei voltak: akkor maga

ezen nemesek magyarsága is meggyőzően érvel a mellett a jelentőség mellett, amelyet mi az egyházi nemesség számára szent István hadi rendszerében általában vitatni merészeltünk.

A családnevek is, melyekkel az összeirásokban találkozunk, szinte mind magyar eredetüek; — csak itt-ott elvétve akad közöttük tót vagy német hangzásu.

Nem volna érdektelen összeállitani mindazon családok teljes névsorát, amelyek az esztergomi érsektől birtokot és nemességet kaptak. Sok tekintélyes család nevével találkozunk itt. Ős nemesi, sőt főuri családok ágai is állanak az esztergomi érsek nemeseinek sorai között. Ez azonban csak az állandó katonaság behozatala óta történhetett, amidőn a banderialis rendszer felbomlott. Mert a nemes a király zászlója alatt volt köteles harczolni, s ha egyszersmint egyházi nemes is lett volna: kötelességeinek összeütközése állott volna be. Azért a nemes régente a király engedelme nélkül nem szegődhetett a főpap zászlaja alá, nem lehetett királyi engedély nélkül egyházi nemessé. A mult század közepe óta azonban a kötelességek ilyen összeütközése nem forgott fenn. S azóta elég gyakori az eset, hogy királyi nemes sőt főur is kapott egyháznemesi birtokot s ezen adomány által egyházi nemessé lett. Tanusitja azt a névsor is, amelyet a jegyzetben talál az olvasó, amely azonban nem igényelheti azt, hogy teljesnek tekintessék.

Aba (Pann). Albert (Püspöki). Akács (Tarkoskedd). Alló (Vajka). Allszegh (—). Gróf Althan (Püspöki). Amade (Szilas). Ambrus (Zs.-Gyarmath). Andocs (—). Andrási (—). Antal (E.-Leél). Antalcsich (Bácsfalva). Apony (Néver). Gróf Appony (Doborgasz). Arvay (Vadkert).

Bába (Dicske). Baboch (Pann). Bacskády (Néver). Bácsmegyey (Csente). Bajcsy (Zsitva-Gyarmath). Bajkay (Verebély). Gróf Balassa (Verebély). Balassa (Vajka). Balogh (Sok helyen). Bakacs (Verebély). Bankó (Morócz-Karcsa). Banszky (Zs.-Gyarmath.) Barta (Pann, Kis-Czétény). Bartalos (All-Bár). Batthyán (—). Bázik (—). Bech

(—). Becsédy (Udvard). Beliczay (Pann). Benke (Tardoskedd). Gróf Bertholdt (G.-Szőllős). Besse (Vadkert). Biber (Morócz-Karcsa). Biró (Pann). Biróczy (Vajka). Bittó (Keszölczés Doborgaz). Bitzó (Kis Kér). Blaskovics (Pann.) Blasovics (—). Boch (Kis Kér). Bogyó (Sok helyen). Bokros (—). Bölcs (Vajka). Bolha (Naszvad). Boncz (Udvard). Boratos (Bácsfalva). Borbély (Bácsfalva.) Boronkay (Roczháza, Verebély). Borsiczky (Szőllős). Bossany (Gadócz). Both (—). Botoss (Püspöki). Bottlik (Némethi). Botyz (Pócs). Bozory (Kis Czétény). Böjtös (Zsitva Gyarmath). Buday (Morocz Karcsa).

Caspár Gáspár (Néver). Conlegner (Néver). Christoff (Pann). Császár (—). Csécsey (Roczháza). Csefalvay (Bácsfalva). Csekey (Verebély). Cselley (—). Csemez (Vajka). Csente (Doborgaz). Cserebu (Verebély, Dicske). Csernel (Püspöki). Csery (Kis Czetény). Csiba (Vajka). Csiffár (Verebély). Csintó (Bácsfalva). Csomor (Bácsfalva). Csóka (—). Csonka (Naszvad). Csörgey (Vajka). Csutor (Czetény). Csutthy (Pann). Csuzy (Pann). Czibula (Pann). Cziglényi (Néver).

Darnay (Vajka). Daróczy (Czetény). Daxner (Berzencze). Deák (Vajka). Dekány (Aha). Dömötör (—). Draskóczy (Verebély).

Egyed (Pann). Erdődy (Néver). Erdős (Vajka). Eskütt (Pann). Evetke (Pann).

Fába (Zs.-Gyarmath). Fábry (Pann). Faragó (Nagykér). Farkas (Czetény). Fazekas (Pann). Fegváry (É-Leél). Felkis (Oroszi). Ferenczy (Pann). Finta (Bajcs). Fittos (Dicske). Fitzó (Eörs). Fodor (Verebély). Fodoriczi (Vágszerdahely). Fogarasy (Verebély). Foglár (—). Forgács (Vágszerdahely). Fóris (—). Frankly (Tardoskedd). Franyó (Pann). Fridvalszky (Püspöki). Fulkus (Pócs). Füstös (Néver).

Gaál (Zsitva-Gyarmath). Gaffor (—). Garay (—). Gazdagh (—). Gazy (Kis-Czetény). Gegő (Füzes-Gyarmath). Gellér (Tardoskedd). Gellért (—). Ghyczy (Gadócz). Ghymesy (—). Godan (Vajka). Godor (Kis-Czetény). Golszky

(Vágszerdahely). Gönczöl (Pinke-Karcsa). Görcs (Albár). Gosztonyi (Szerdahely). Gyber (Eörs). Gyöngyösy (N.-Kér). Gróf Gyulay (Zsitvató).

Hajnal (Verebély). Haller (Püspöki). Hamar alias Bartha (Pann). Harangozó (Dicske). Hangay (—). Hatvanyi (Dobrogaz). Hárossy (Pann.) Hegyi (Gadócz). Hencz (—). Herczegh (Bácsfalva). Hering (Kis-Czétény). Hettlényi (Érsekujvár). Hidegheti (Vajka). Horhy (—). Horvath (Ersek-Leél, Vajka). Hury (Kis-Bár). Huszár (Zsitvagyarmath, Bernecze). Húzóczy (Verebély).

Jancsovics (Néver). Jankó (Vajka). Jákó (Vajka). Jankovics (Néver, Udvard). Jánoky (Néver). Jelencsics (—). Jeszenák (Csente). Iffjú (—). gr. Illéshazy (Dobrogaz). Izsold (Garam-Szőllős). Ilvay (Tild). Iványi (Pinke Karcsa). Joklovics alias Papp (Vadkert). Jób (Csente). Juhász (Pann). Iván (—). Ivanics (Pinke Karcsa).

Kajdácsy (—). Kálmán (Kis-Czetény). Kalmár (Verebély). Kamarja (Vajka). Kántor (N.-Kér). Kasza (Szilas). Kaszás (Pann). Katona (—). Kazy (Nemes Oroszi). Kecskeméthy (—). Kecskér (É.-Leél). Kékedy (Vajka). Keller (Roczháza). Kerek (Apáthi). Kernyő (Zsitva-Gyarmath). Kiss (Püspöki sat.) Kóczy (Nyárhid). Kolonics (Vajka). Komáromi (Dicske). Konszky (Czudor-Illés). Kordics (Néver). Körmöndy (—). Kósa (Szilas). Kossovits (—). Kőszegi (Vajka). Kövér (Tardoskedd). Kovács (Dicske sat.) Krascsenics (Kis-Baár). Kubinyi (Vagszerdahely). Kupricz (Vagszerdahely). Külkey (Roczháza).

Lairo (Patak). Latkóczy (—). Leczkér (Zsitva-Gyarmath). Lehoczky (Gadócz). Lehotay (—). Lendvay (Dicske). Lengyel (Naszvad). Lestyánszky (Pann). Lippay (Dicske). Liptay (Vagszerdahely). Lipcsey (Néver). Liszkay (Dicske). Lőrinczy (Bernecze). Luchay (Püspöki).

Magyar (Vajka). Majláth (Szira, Kopasz, Bernecze). Malevics (Érsek-Leél). Malonyai (N.-Kér). Majthényi (Zs.-Gyarmath). Managetta (Szilas). Manyi (Zsitva-Gyarmath). Manyuk (Néver). Markus (Zsitva-Gyarmath). Mártony (—). Máthé (Csenthe). Mego (Dicske). Méhes (Péter-

falva). Migazzy bibornok (Kis-Tany). Mikos (Doborgaz). Mitosinka (Néver). Mizes (Bácsfalva). Milkovics (Roczháza.) Molnár (Udvard s más helyeken). Monoszlay (Szőlős). Morócz (Bacsfalva). Motesiczky (—). Motkó (N.-Salló). Mugicsik (Néver). Muray (Eors). Muszka (G.-Szőllős).

Gróf Nádasdy (Kis-Tany). Nagy (több helyen). Naszvady (Vajka). Nedeczky (Gadócz). Nehéz (Dicske Vadkert). Némethy (több helyen). Névedy (N.-Kér). Névery (Pann, Néver). Nyars (Doborgaz).

Olgyay (Csente). Ormosdy (Püspöki). Ocskay (Zsitva-Gyarmath). Ordódy (Tardoskedd).

Paák (—). Pálffy (Zsitvatő). Palugyai. Paluska (több helyen). Palya (Pami). Papp (Nagy-Kér, Vadkert). Party (Vágszerdahely). Patay (Püspöki). Pavich (Gadócz). Pazmán (Szilas). Pécsy (Vajka). Pénzes (Dobrogaz). Pér (Berzencze). Pereszlényi (Néver). gr. Petheő (Szalka). Petheő (Vágszerdahely). Pethes (Gugh). Petrószy (Vagszerdahely). Pexa (—). Pikó (Pann). Pinke (Apati Kér). Pintér (—). Poczolay (Pann). Poda (Szilas). Polák (Pann). Pogány (Vajka). Pőre (All-Bár). Pragay (Eörs). báró Prényi (Vágszerdahely). Prepelics (Vágszerdahely). Puszkay (—).

Radolffy (Szőlős). Rafay (Dicske). Ratkovszky (Érsekleél). Rátz (Zs.-Gyarmath). Rimanóczy (Doborgaz). Rőth (Gadócz). Rys (—).

Sáaghy (Vajka Doborgaz). Salamon (Czetény). Sarlay (Rocsháza). Sásky (Bajcs). Serényi (Érsekujvár). Setéth (Tardoskedd). Sima (Pográny). Simon (Zsitvagyarmath). Simoncsics (Vadkert). Simonics (Vajka). Sipeky (Tardoskedd). Siray (Bernecze). Sisskovich (—). Skulteti (Vajka). Sóky (Vadkert). Soldos (Pann). Somogyi (Farnad). Soós (Zsitvagyarmath). Sosovicska (—.) Spátay (—). Sulhányi (—). Sűke (Pinke Karcsa). Süttő (Verebély). Szabó (sokhelyen). Szakállos (Verebély). Szalay (—). Szántó (Pann). Szedmák (Néver). Szent-Iványi (—). Szent-Királyi (Nagykér). Szikelyi (Pann). Szluha (Gadócz). Szobonya (Zs.-Gyarmath). Szokoly (Pann). Szombathely (Vágszerdahely).

Szőlősy (Szőlős, Némethi). Szórád (—). Szörényi (—). Szuhány (Pann). Szulák (Vajka).

Taár (—). Tajnai (Zsitva-Gyarmath). Takács (Vajka.) Tánczos (Kis-Czetény). Téldi (Tild). Telegdy (Vágszerdahely). Temesváry (Vajka Dobrogaz). Thaszáry (—). Tomanóczy (Pann). Timon (—). Tocsek (N.-Kér). Gróf Tolvay (Néver Hetény). Tomcsányi (G.-Szőllős). Tormay (Verebély). Tóth (Czétény, Nyárhid sat.) Török (—.) Tőrős (Csente). Törössy (Püspöki). Trombitás (Vajka). Troszonyi (Gyarmath). Turcsányi (—). Tyukos (Tardoskedd).

Udiczay (Néver). Ujhelyi (Tardoskedd). Ujlaki (Gadócz). Usaly (—).

Vajay (több helyen). Vajda (Zs.-Gyarmath). Vámosy (Tardoskedd). Vancsó (Üzbég). Várady (Néver). Varga (Német-Szölgyén s másutt). Varsányi (Pann). Vass (Dicske.) Vedrődy (Bácsfalva). Veissenthal (—). Verebélyi (Verebély.) Veres (Tardoskedd). Vietoris (Vágszerdahely). Vincze (Néver). Vizkelety (Mórócz Karcsa). Vojkus (Pann). Vokoyts (Szőlős). Voktich (Vágszerdahely).

Zahoránszky (Tardoskedd). Zámory (Érsekleél). Zashovszky (—). Zavodszky (Pann). Zavody (—). Zekeresdy (Zekeresd). Zeve (Dobrogaz). Gróf Zichy (Doborgasz). Zsigárdy (Vágszerdahely).

A praediális birtokok imént látott kiterjedettsége és az esztergomi érsek nemeseinek tekintélyes számereje bizonyos önkormányzati formát igényelt. Ezt az önkormányzati formát az érseki nemesek a maguk nemesi székeiben birták. (Folyt. köv.)

EGY MAGYAR PÁHOLY KESERVEI A MULT SZÁZADBAN.

Irta: DR. CSÁPORI.

A szabadkőmivesség napsugára még a mult század utolsó negyedében kisütött Magyarországra, s az állitólag

szabadkőmives József[1] idejében nem épen csekély számu páholyt teremtett itt magának.

1784-ben a magyar tartományi nagypáholy fenhatósága alá, mely ismét a bécsi nagypáholy védnöksége alatt állott, a következő páholyok tartoztak:

Pesten: „A nagylelkűséghez“ czimü.

Pozsonyban: „A biztonsághoz“ és „A hallgatagsághoz.“

Eperjesen: „Az erényes utazóhoz.“

(Balassa)-Gyarmathon: „Az erényes zarándokhoz.“

Miskolczon: „Az erényes cosmopolitához.“[2]

Zágrábban: „Az okossághoz.“

Károlyvártt: „A vitézséghez“[3]

Varasdon: „A jó tanácshoz“ és „A barátsághoz.“

Eberanbon: Az aranykerékhez.“

Eszéken: „Az éberséghez.“

Temesvár: „A három fehér liliomhoz.“

Ezekenkivül az erdélyi tartományi nagypáholy főhatósága alatt volt

Szebenben két páholy: „Andreas zu den drei Kleeblättern“ és „zum geheiligten Eifer“ czimekkel, s

Sz.-Fülöpön (Bukovinában) „Az erényes világpolgárhoz.“[4]

Ugyanigy sorolja elő a magyar nagypáholy egykori nagy embere Hollós László is „A szabadkőmivesség törnétete“ czimü munkájában a mult századbeli magyar páholyokat, megjegyezvén azonban, „hogy e névsor korántsem teljes és hogy hazánknak még igen számos egyéb városában is volt e korszakban tüzhelye a királyi müvészetnek.

[1] L. Deschamps Les Sociétés secrétes et la société ou philosophie de l'histoire contemporaine T. II. p. 100.

[2] E páholyba tartozott Kazinczy Ferencz.

[3] A károlyvári páholyról azt mondja Hollós, hogy az eminenter katonai páholy volt.

[4] Lásd Lewis Geschichte der Freimaurerei in Österr. 23. s. k. lapon; W. B. Beiträge zu einer Geschichte der Freim. in Oesterreich 50 s. 51. U. — Sullay Szabadság, Egyenlőség, Testvériség 192 l. — Findel Gesch. der Freimaur 508 l. 2. jegyzet, f betü alatt.

Kassát például, mely a magyar kőmivesi elemeknek az 1790-es években központul szolgált, teljes biztossággal jelölhetjük meg ily hely gyanánt, habár a páholynak sem nevéről, sem közelebbi körülményeiről nincs is tudomásunk. „Findel a maga kőmivességi történetkönyvében — folytatja tovább a tudós szabadkőmives Hollós — elsorolván a fönnebbi páholyokat, ezt a megjegyzést teszi: „Az alföldi páholyok (Die Logen in dem Niederlande) nem tartoztak az osztrák nagypáholy alá.“ Csak sajnálnunk lehet hát, hogy ő, ki széles összeköttetéseinél és e téren kifejtett hosszas buvárlatainál fogva birtokában lehet a magyarországi páholy névsort kiegészitő adatoknak, azokat könyvében sehol nem közölte.“

Mi a magunk részéről éppen nem bánkódunk a fölött, amit Findel a magyar alföldre vonatkozólag elhallgatott, de sajnáljuk, hogy az Istenben elhunyt, mert megtért, Hollóssal meg nem értethetjük, hogy Findelnek esze ágában sem volt a magyar alföldről beszélni, hanem miután az összes osztrák tartományoknak, melyek közé magyarországot is sorozta, a bécsi nagypáholy fenhatósága alatt álló páholyait elősorolta volna, végre a szintén osztrák uralom alatt lévő németalföld páholyaira vonatkozólag azt irta: „Die Logen in den Niederlanden gehörten nicht zur oesterreichischen grossen Landesloge.“ De hogy is képzelhette szegény Hollós azt, hogy midőn Magyarország főbb városainak Pest, Pozsony, Temesvár, Zágráb, Szeben stb. páholyai a bécsi nagypáholy alá tartoztak, a magyar alföldnek páholyai, ha esetleg léteztek volna is, valahová máshová tartoztak volna!

Mindazonáltal a dolog lényegére, arra nézve t. i., hogy a föntebbi páholy-névsor nem egészen teljes, mi is igazat adunk Hollósnak annyival is inkább, mivel mi is biztos tudomást szereztünk magunknak egy 1784-ben már bizonyosan létezett magyar páholyról, mely nemcsak az emlitett névsorban nem foglaltatik, de a melynek létezéséről ugylátszik sem Hollósnak, sem Lewisnek, sem pedig egyéb előttünk ismeretes szabadkőmives iróknak

sincs már ma tudomásuk. — S midőn mi ezen szinte feledésbe ment páholynak emlékét a herczegprimási levéltárban tett kutatásaink alapján e folyóiratban föleleveníjük, s ez által a magyar szabadkőmivesség történelmének esetleg nagyobb szabásu megirásához egészen uj adatokat szolgáltatunk, előre is ki kell jelentenünk, hogy a magyar symbolikus nagypáholynak elismerésére épenséggel nem számitunk.

A szóban lévő páholynak székhelye Beszterczebánya volt: alapitási éve legkésőbb 1783., a czime: „zur gekrönten Hoffnung."

Azon ügyiratoknak, a melyekből eme (mert van ott most egy uj páholy) beszterczebányai páholyra vonatkozó adatainkat meritjük, s a mely ügyiratok részint eredetiben, részint másolatban a primási levéltárban őriztetnek, a következő körülmény adott létet:

A magát katholikusnak nevező beszterczbányai páholy testvérei 1785. november 3-iki kelettel panaszt emeltek II. József császárnál a miatt, hogy a helybeli püspök gróf Berchtold Ferencz által kiadott rendelet következtében, hacsak a szabadkőmives rendből ki nem lépnek az általok annyira óhajtott szentségekhez nem bocsáttatnak; hogy a helybeli plébánia templomban a sz. rend ellen a leghátrányosabb kifejezésekkel, öt, merő valótlanságokat tartalmazó egyházi beszéd tartatott; s hogy ők, kik szentségek nélkül élni nem tudnak, szóval és irásban ismételten előadott kérelmükkel sem voltak képesek a püspököt az ellenök kibocsátott tilalom visszavonására birni, kérik tehát ő felségét, hogy panaszos ügyüket nemcsak miattuk, hanem az általános közjó érdekében is elintézni kegyeskedjék.

Ha azonban ő felsége ugy találná, hogy ők akár a lelkiismereti dolgokra nézve, akár pedig az állami érdekeket tartva szem előtt, bár teljesen öntudatlanul, tévedtek volna, ugy mint jó polgárok és hü alattvalók készek ő fölségének egyetlen egy intésére összejöveteleiket beszüntetni, de ha ellenkezőleg, a mit erősen remélnek, ő

fölsége magas pártfogására méltóknak és érdemesnek találtatnak, ugy mint igaz ker. katholikusok a legalázatosabban könyörögnek, hogy ő fölsége őket a szentségek élvezetébe visszahelyezni kegyeskedjék.

Aki József császár uralkodásának vezérelveit s ama szellemet ismeri, mely összes intézkedéseit átlengte, aki tudja, hogy ő még a templomokban égetendő gyertyák számát is államfői méltósággal meghatározta: az legkevésbé sem fog csodálkozni a fölött, hogy ő felsége kapvakapott a beszterczebányai panaszlevél által nyujtott alkalmon s ezen tisztán egyházi ügybe legott beleavatkozott.

Ha meggondoljuk, hogy József császár idejében a levélnek jó egypár napra volt szüksége, hogy Beszterczebányáról Bécsbe érkezzék, s ha látjuk, hogy ama panaszos levélre már november 8-án meghozatott a császári végzés; ugy azt kell hinnünk, hogy József minden egyéb dolgot félretevén póstafordulatával intézte el a beszterczebányai testvérek ügyét! De mikor ezek olyan nagyon kivánták a szentségeket s Józsefnek olyan nagyon nagyon szivén feküdt alattvalóinak lelki üdve!!

A császári resolutio, melyet a már emlitett kelet alatt (november 8.) Bánffy György hajtott végre, abban állott, hogy a paneszlevél azonnal eszközlendő jogorvoslás végett (sogleich remedur treffen lassen) primáshoz küldetvén, ennek meghagyatott, hogy a beszterczebányai püspököt ama nyilvános botrány megszüntetésére kényszeritse s az eredményről jelentést tegyen.

Batthányi primás, mielőtt ez ügyben intézkedett volna, a panaszlevelet valakinek (a neve nincs megemlitve) véleményadás végett kiadta, aki is véleményét a következőkben adta elő: „Cum Liberi Murarii ex Benedicti XIV. constitutione incurrant Excommunicationem reservatam, cumque Episcopi facultatibus etiam provisi quemadmodum a peccatis, ita a censuris quoque absolvere haud possint, nisi poenitens recedat a suo reatu, jam autem, uti expositio sonat, neosoliensis societas in

suo esse perseverare vult, et tamen in Sacramentis participare: quod Episcopus alioquin concedere non potest.

Caeterum demisse existimo, D. Eppum Neosoliensem super realitate Expositionis praevie esse audiendum, et Eiusdem sensum recipiendum."

Batthányi tehát a panaszlevelet a kapott rendelettel együtt (nov. 12-én) közölte a beszterczebányai püspökkel s levelében azt ajánlotta neki, hogy csak azon szabadkőmivesektől tagadja meg a szentségeket, akik azt, hogy szabadkőmivesek, gyónás közben mint bünös körülményt fölemlitik, egyébként iparkodjék a békét lehetőleg fönntartani, esetleg visszaállitani s nyilatkozatát mihamarább hozzá beküldeni.

Meglepő dolog, hogy jóllehet az emlitett véleményadó a szabadkőmivességet kárhoztató pápai konstitutiokra hivatkozik, Batthányi a püspökhöz intézett levelében még is nagy nyomatékkal hangsulyozza, hogy amia pápai határozatok Magyarországban nem érvényesek, mert itt nem voltak kihirdetve. Erre majd alább fogunk röviden reflectálni.

Berchtold gróf nem késett a válaszszal: Nov. 24. kelt s Batthány primáshoz intézett hosszu több ives levelében körülményesen foglalkozik a vádlevél minden egyes pontjával. E fölötte érdekes levélnek tartalmát érdemes a maga részleteiben és lehetőleg bőven megismerni. Berchtold püspök előrebocsátja, hogy ő neki ugyan a szabadkőmivesség létezéséről és sok városban való elterjedéséről volt tudomása, sőt azt is tudta, hogy a szabadkőmivesek egészen titokban müködnek elannyira, hogy őket mint szabadkőmiveseket nem is lehet fölismerni; mindazonáltal ösmervén a beszterczebányai hiveknek lelkületét, semmiképen sem akart hitelt adni azon már három év előtt hallott hirnek, mely szerint a szabadkőmiveseknek társulata Beszterczebányán is szervezve volna.

Egyszer azonban történik, hogy ilyen szabadkőmives halálos ágyon lévén, gyóntató-atyjának bevallotta, hogy ő szabadkőmives s hogy neki e miatt nagy lelki-

ismereti furdalásai vannak, s épp ezért egyéb bünei mellett ez alól is föloldozást kér.

Az illető lelkész azonban tekintettel XII. Kelemen s XIV. Benedeknek „állitólagos“ bulláira, a föloldozást fölfüggesztvén a püspökhöz fordult tanácsért, a ki is a lelkésznek legott meghagyta, hogy a beteget haladéktalanul föloldozza.

Ezen eset által figyelmessé téve a püspök odatörekedett, hogy a beszterczebányai szabadkőmivesek kilétét és müködését kipuhatolja, és csakugyan sikerült is neki megtudni, hogy a szabadkőmivességet Beszterczebányán egy pár idegen ember terjeszti, hogy a mindenféle vallásból összetoborzott szabadkőmivesek egy ismeretes házban majd éjjel majd nappal összejönnek, hogy ők magukat illaminatusoknak, a nem tagokat pedig profánoknak nevezik, hogy azok, akik a társulatba fölvétetnek, esküt tenni s nemcsak felvételük alkalmával, de azután is minden hónapban bizonyos pénzösszegeket fizetni kötelesek, hogy a társulatnak ily fölirással „Die gekrönte Hoffnung zu Neusohl“ külön pecsétje van; hogy továbbá a szabadkőmivesek minden baj ellen használható orvosságot készitenek, s azt felebaráti szeretetből drága pénzen eladják; hogy a tagok lázas izgatottsággal különösen a nemesek uj tagokat szerezni szeretnének, s hogy a város lakóit ekként két egymást gyülölő táborra osztván, az előbb uralkodó szent békét és egyetértést megzavarják.

„A szabadkőmiveseknek ezen itt már általánosan ismert müködése — mondja szó szerint a püspök — magára vonta a lelkészkedő papság figyelmét, s hogy ne ébredt volna föl bennem is a főpásztori gondoskodás, aki a botrányoknak, ellenségeskedéseknek s az embertársak megvetésének és üldöztetésének megszüntetésére s az általán amugy mindenekfölött óhajtott szeretet és egyetértés visszaállitására első sorban hivatva vagyok?

Hiszen minden törvénynyel ellenkező dolog az, hogy a törvényes hatóságon kivül még valaki más is esküt

követelhessen, az önkényes és magán pénzgyüjtések ellentétben állnak ő fölsége rendeleteivel, — s a közbékét és egyetértést zavarók sértik ő fölségének legszelidebb érzületét.

A szabadkőmivesek ugyan azt állitják, hogy az ő cselekvés-módjukban éppenséggel semmi sincs, ami az Istent, a vallást, a fejedelmet és az embertársakat bánthatná vagy sértené, — de, mivel már a szabadkőmivesség előtt is minden kereszténynek, minden becsületes polgárnak ugy is ez volt a kötelessége (Istent, vallást, fejedelmet s embertársat nem bántani): mi szükség van e kötelesség teljesitésére a fennálló törvények mellett szabadkőmives társulatot alapitani s e mellett azokat, akik a társulatba belépni nem akarnak, mint profánokat megvetni? Sőt éppen azért, mert a szabadkőmivesek szükség nélkül esküt tesznek, s külön társulatot, testvériletet, külön községet alakitottak, s ezáltal nyilvános botrányt okoztak, éppen a szabadkőmivesek azok, akik Isten, vallás, fejedelem s felebarátaik ellen cselekesznek.

A helybeli szabadkőmives társulat által okozott sok kellemetlenség végre arra kényszeritett, hogy a botrány megszüntetésére, az egyetértés visszaállitására, a legmagasabb rendeleteknek érvényben tartására biztos eszközről gondoskodjam s azért folyó évi február 3-án átirván a magyar udvari kanczellár urnak, Eszterházy gróf ő excellentiájának, jelentést tettem neki a fenn leirt tényálladékról s az idevaló szabadkőmives társulat által okozott bajokról s megkértem, hogy mindezeket alattvalói legmélyebb alázatossággal ő fölsége tudomására hozza; — ámde még a mai napság sem kaptam választ.“[1])

De más oldalról is kellett a püspöknek határozott intézkedéseket tenni, hogy a zavart, melyet a szabadkő-

[1]) Nem érdekes dolog az, hogy a szabadkőmivesek nov. 3-án irnak s ügyük már 8-án, tehát 5-öd naprará elintéztetik, — a beszterczebányai püspöknek febr. 3-ától kelt beadománya pedig még november 24-én sem nyert elintézést. Ugy látszik az akkori udvari kanczelláriában és József kabinetjében, midőn szabadkőmivesekről volt szó, kétféle mértéket használtak.

mivesek a lelkiismeret ügyeiben is okoztak, megszüntesse. A gyóntatók ugyanis tekintettel az emlitett pápai bullákra azon véleményben voltak, hogy a szabadkőmiveseket föl nem oldozhatják s bár a püspök a már emlitett concrét eseten kivül, mely különben halálos ágyon adván magát elő, amugy sem lehetett irányadó, több oly esetről, hogy a szabadkőmivesek a gyóntató-székbe jöttek volna, meg nem emlékezik, — mégis a jövőre nézve irányadásképen adandó utasitás megállapitása végett ugyanazon évi február hó 1-én consistoriumot tartott, ahol a gyóntató atyák megnyugtatása végett világosan kimondotta, hogy az emlitett pápai bullák Magyarországban nem érvényesek, mert Magyarországban nem voltak törvényesen kihirdetve, s ezen felül a gyóntató atyákat oda utasitotta, hogy a gyónóktól azt, vajjon szabadkőmivesek-e ne kérdezzék, de ha valamelyik közülök magát önkényt arról vádolná, hogy szabadkőmives, annak meg kell mondaniok, hogy bünös állapotban van s csak ugy oldozhatják föl, ha megigéri, hogy életét megjavitja s az Istent többé megbántani nem akarja.

Igen valószinünek tartjuk, hogy ez utasitás, mely az akkori ugynevezett Josephinistikus felfogás keretén belül mozog, s melynek második része akármi más, csak nem világos, aligha volt képes a gyóntató atyákat megnyugtatni; de ugy látszik maga a püspök sem igen dicsekedhetett vele, mert ott, ahol az ember azt a nyilatkozatot várná, hogy a lelkiismereti kérdés ilyentén eldöntése után most már minden rendben és békében ment, a püspök csak azt irja, hogy az, ami ezután a gyóntatószékben történt, előtte annyival is inkább ismeretlen, mert ily ügyekben fürkészni s tudakozódni tilos.

Legföltünőbb ma Berchtold püspöknek a sokszor emlitett pápai bullák érvénytelenségére vonatkozó nyilatkozata, melyből kiviláglik, hogy ő is csak hive volt a gallicanismus és febronianismus talaján felburjánzott, a szabadkőmivesség által mindenütt nagy riadalommal fogadott s a josephinistikus kormányzási rendszerben nagy-

ban alkalmazott amaz elvnek, mely szerint a Rómában kihirdetett pápai határozatok, még ha az egész kath. világ számára hozatnak is, az egyes országokban csak akkor birnak jogérvénynyel és kötelező erővel, ha ez országokban külön-külön is kihirdettetnek.

Nem szándékunk e helyütt e tannak a korrekt egyházjogászok által ugyis sokszor, de a mult században is már kimutatott hamisságát az okoskodások és fejtegetések hosszu során át kimagyarázni s ez által Berchtold püspök levelének fonalát a kelleténél nagyobb mérvben megszakitani, de annyit mégis meg kell jegyeznünk, hogy ama fő érv, melyet a szóban levő tannak hivei elannyira alkalmazni szeretnek s mely szerint a pápai határozatokat, hogy kötelezzenek, azért szükséges az egyes országokban külön-külön kihirdetni, mert ezek csak ily módon juthatnak köztudomásra, — eme fő érv mondom a jelen esetben sem áll, mert daczára annak, hogy, mint Batthányi primás és Berchtold püspök mondá, a szabadkőmiveseket kiközösitő bullák Magyarországban kihirdetve nem voltak, mégis nemcsak ők maguk, de még a beszterczebányai lelkészek is tudtak róluk és szerintök cselekedtek.

* * *

A beszterczebányai testvérek második panasza abban állott, hogy miután összejöveteleik és müködésük leselkedő utakon kifürkésztetett, a plébánia templomban öt változó vasárnapon a szabadkőmives rendről a leghátrányosabb kifejezésekkel s a legsértőbb valótlanságokkal telt prédikácziót tartottak.

Erre vonatkozólag a püspök az ő levelében azt irja, hogy e miatt nála panaszt soha senki sem emelt, — mert ő az illető szónoknak ilyetén szerénytelen eljárását bizonyára nem hagyta volna minden megrovás nélkül. Utólagosan ugyan hallotta, hogy egy az előtt itt alkalmazott, de most már máshova került káplán a szabadkőmivesek ellen prédikált, de hogy miket beszélt ellenök,

azt ő nem tudja, mindazonáltal e körülmény őt intézkedés megtevésére inditotta, hogy az ujdonsült káplánoknak sz. beszédeiket néhány nappal előbb, mintsem hogy elmondanák, plébánosaiknak be kell mutatniok — s a beszterczebányai szónokoknak azonfelül egyenesen meghagyta, hogy e nevet: szabadkőmives prédikációikban soha meg se emlitsék s a szabadkőmivesekre czélzó minden vonatkozást elkerüljék.

Hogy egy oly társulattal szemben, melyről föntebb maga Berchtold püspök azt mondta, hogy tagjai Isten, vallás, fejedelem s felebarátaik ellen cselekesznek, s melynek ellenében XII. Kelemen pápa éjjel-nappali éberségre int „nehogy — mint mondja — az e fajta emberek a házat (az egyházat) tolvajmódra aláássák, s a szőllőt, mint a rókák, elpusztitsák[1]", hogy mondom egy ily társulattal szemben a beszterczebányai püspök, emlitett intézkedésének második része, különösen, ha az, mint valószinü, köztudomásu lett, nemcsak hogy nem felelt meg az igaz türelmesség okos szabályainak, de sőt veszedelmes volt azért, mert a szabadkőmiveseknek az ő hitetlenség terjesztésük munkájában hatalmas segédeszközül, mai mükifejezéssel: ügyes kortesfogásul szolgált.

Jó és hasznos dolog a fiatalság tüzét mérsékelni, a küzdelembe vakon rohanókat visszatartóztatni s a körülmények kellő megfontolására tanitani, — de midőn a farkas a juhakolba rontott s ott pusztitásokat visz végbe, a pásztorokat elhallgattatni, a juhnyájra nézve még sem lehet üdvös. A jó apologetikus szónokok nem nevezik ugyan meg az ellenséget, de mégis ugy beszélnek, hogy mindenki tudja, kivel szemben van a védekezés.

De hát nem szabad elfelednünk, hogy mi a josephinistikus légkörön kivül vagyunk s igy könnyebben beszélhetünk, akkor nem lévén szabad a szabadkőmivesség ellen kiadott pápai körleveleket kihirdetni, e tilalom magában involválta azt is, hogy az emlitett körlevelek szellemében prédikálni sem szabad.

[1] Imminenti 2 §.

Végre a beszterczebányai testvéreknek még egy nagy panaszuk volt. Azt mondják ugyanis a fejedelemhez intézett beadványukban, hogy ők a püspököt a szabadkőmivességre nézve fölvilágositandók, egy könyvet nyujtottak neki át s ismételten szóval és irásban arra kérték, hogy nekik a szentségekhez való járulást végre megengedje, de a püspök még csak válaszra sem méltatta őket.

Ezzel szemben a püspök az ő válaszában először is azt mondja, hogy az emlitett könyvet nem a szabadkőmivesek adták át neki, hanem egy káplán s hogy még most is sajnálja az időt, a melyet e könyv olvasására szánt — másodszor pedig, hogy a szabadkőmivesek irásbeli beadványára nem válaszolt, annak egyrészt az az oka, hogy a szabadkőmivesség nem törvényes társulat (s ilyennel ő, mint püspök, levelezésben nem állhat), s' másrészt azért sem válaszolt, mert Szent-Keresztről, a hol a szabadkőmivesek beadványát kapta, nemsokára Beszterczebányára volt jövendő, a hol szóval akarta elmondani nézetét — s ha ez sem történt meg, annak az okai magok a szabadkőmivesek, akik közül senki sem tartotta őt érdemesnek arra, hogy személyesen fölkeresse.

Különös dolog, hogy a szabadkőmivesek följelentése homlokegyenest ellenkezik a püspök jelentésével. Azok azt mondják, hogy ők magok adták át személyesen az emlitett könyvet, a püspök pedig azt állitja, hogy a szabadkőmivesek nem tartották őt érdemesnek arra, hogy fölkeressék, s hogy a könyvet egy káplán hozta neki.

E két egymással ellenkező állitást, föltéve hogy mindakettő igaz, csak ugy lehetne összeegyeztetni, ha az illető káplán szabadkőmives lett volna.

Ámde eltekintve attól, hogy egy katholikus papról ilyesmit mégis csak igen nehéz elhinni, a beszterczebányai lelkészkedő papság, azonfelül — mint föntebb láttuk — erősen ragaszkodott a szabadkőmivességet kár-

hoztató pápai rendeletekhez; s ennélfogva mi inkább azt vagyunk hajlandók elhinni, hogy a beszterczebányai testvérek egy kissé elszólták magukat, s a sokszor emlitett könyvet nem személyesen adták át a püspöknek, hanem valami tekervényes uton-módon az emlitett káplán utján hozzájuttatták.

Különben a ki a szabadkőmiveseknek szokásait, modorát és jellemét a multban ép ugy mint a jelenben fürkészi és ellesi, az amugy is igen jól tudja, hogy a szabadkőmives testvérek nem testvéreik előtt nem igen szeretnek, mint szabadkőmivesek föllépni és szerepelni, ugy látszik, hogy mégis csak röstelik a dolgot s nem szeretik, ha a profánok rájok ismernek; ezért nem akartak a beszterczebányai testvérek a püspök előtt megjelenni.

Ha már most, miután a beszterczebányai püspöknek nyilatkozatát egész terjedelmében ismerjük, ezt a szabadkőmivesek vádjával összevetjük, ugy legnagyobb meglepetésünkre azt találjuk, hogy a beszterczebányai püspök tulajdonképen semmi oly rendeletet sem adott ki, mely a szabadkőmiveseket a szentségekhez való járulástól eltiltotta volna, s ha a szabadkőmivesek mégis első sorban e miatt panaszkodnak, ugy, a mi véleményünk szerint, ez aligha magyarázható másként, mint hogy a szabadkőmivesek a gyóntató-atyáknak velök szemben tanusitott egész helyes eljárásából a püspök direct tilalmára következtettek; jól tudták a testvérkék, hogy egy ilyen tilalomnak hire mód nélkül fel fogja háboritani Józsefet, neki tehát — gondolták magokban — panaszoljuk be a püspököt, — az előre látható rendreutasittatása egyértelmü lesz a minket kárhoztató s ellenünk alkalmazott pápai bullák rendreutasittatásával, egyértelmü a mi elveink szentesitésével s ez aztán nagyban elő fogja mozditani ügyünket, hatalmas tényezője lesz terjeszkedésünknek.

S e fogás meglehetősen sikerült, mert a püspök fejedelmi parancsszó által csakugyan rendreutasittatott;

— s ámbár a primáshoz intézett, s ez utóbbi által a császárhoz fölterjesztett válaszában kimutatta, hogy ő a magyar kanczellárhoz irt s mint láttuk eredmény nélkül maradt beadványától eltekintve, egészen ártatlan, — mégis semmiféle elégtételt sem kapott.

Hogy mennyire zsákmányolták ki a beszterczebányai szabadkőmivesek az ügynek ilyetén befejezését, mennyire fejlődött ki Beszterczebányán a szabadkőmivesség s meddig állott fönn a szóban levő páholy, azt már a primási levéltár irataiból nem lehet megtudni; ugy hiszszük azonban, hogy a beszterczebányai egyházmegyei levéltárban erre vonatkozólag sok érdekes adatot lehet találni; ott talán egyik-másik testvérnek a nevére is rá lehetne bukkanni.

A primási levéltárban őrizett iratokból ugyanis egyetlenegy testvér nevét sem lehet kisütni. De hogy lehet az? fogja kérdeni a t. olvasó; hiszen az emlitett panaszlevelet, mely a primási levéltárban is megvan, csak aláirta valaki.

Ó, a szabadkőmives testvérek nem oly könnyen árulják el magokat, hiszen ők jól tudták, hogy e panaszlevél profánok kezeibe is fog kerülni, s azért jónak találták magokat meg nem nevezni s a panaszlevél elé csakis ennyit irni: „Katholische Brüder der Freymaurer-Loge in Neusohl."

A beszterczebányai régi páholy tagjainak neveit nem közölhetvén, némi kárpótlásképen különösen azok kedvéért, akik Beszterczebányán és vidékén ismerősek, ide iktatjuk a beszterczebányai „Felvidék" czimü uj páholy (alap. 1878. szept. 3.) mostani tagjainak névsorát:

1. Almássy András, kir. főerdőmester, Budapest 3.·.

2. Badinyi János, pénzügyi titkár, Beszterczebánya 3.·. hely. főmester.

3. *** 1.·.

4. Beniáts Lajos D., ügyvédő, Beszterczebánya 3.·. II. szónok.

5. Bisztricsán Danó, borkereskedő Beszterczebánya 2.·.

6. Böhm Lajos, vasutállomási főnök, Arad 3.·.

7. Csander János, magánzó, Dettva 1.·.

8. Dobrovits László, ker. ügynök, Beszterczebánya 3.·. a páholy gazdája.

9. Doleschall Samu, tanár, Radván 2.·.

10. *** 3.·.

11. *Göllner Frigyes*, gyógyszerész, Beszterczebánya 3.·. a páholy főmestere.

12. Harnisch Frigyes, a „Gresham" biztositó-bank felügyelője, Reichenberg, Csehország 1.·.

13. Harnisch Gusztáv, székgyári igazgató, Beszterczebánya 3.·. a páholy első felügyelője.

14. Harnisch Rezső, kereskedő, Beszterczebánya 3.·. II. szónok.

15. Holesch Adolf, épitész, Beszterczebánya 3.·. Templomőr.

16. *** 3.·.

17. Kaluzsay Ferencz, Beszterczebánya 3.·.

18. Krompecher György, kereskedő, Beszterczebánya 3.·. Alamizsnás.

19. Leustach Lajos, szolgabiró, N.-Szalatna 3.·.

20. Madarász Pál, földbirtokos és volt kataszt. járásbecslő biztos, Csetnek, Gömörm. 3.·.

21. Medveczky Kornél, könyvelő, Beszterczebánya 3.·.

22. Novák Nándor, könyvelő, Beszterczebánya 3.·. Titkár és könyvtárnok.

23. Obholczer Gyula, kat. számtiszt, Beszterczebánya 2.·.

24. Perczián Lajos, müasztalos, Beszterczebánya 3.·. Szertartásmester.

25. Platthy György, földbirtokos, N.-Szalatna 3.·.

26. Prade Ede, kereskedő, Trautenau, Csehország 1.·.

27. Puschmann Ignácz, kereskedő, Beszterczebánya 3.·. Kincstárnok.

28. Radvánszky Andor, földbirtokos, Radván 3.·. II. felügyelő.

29. Szent-Miklóssy Pál, kat. ker. felügyelő, Beszterczebánya 3.·.

30. *** 3.·.

31. Tihanyi György, pénzügyi titkár, Temesvár 3.·.

32. Tulinszky M. E. órás, Beszterczebánya 1.·.

33. Ujhelyi Gyula mérnök, Beszterczebánya 3.·. I. szónok.

34. Wotocek Henrik, papirgyári igazgató, Hermanec 3.·. Előkészitő mester.

Tiszt. tagok: Pulszky Ferencz, Stielly Gyula, Koechlin Ödön, Schmidt Ferencz, Wohlfarth Henrik.

A páholy profán czime: Göllner Frigyes, gyógyszerész, Beszterczebánya.

A t. olvasó észrevette, hogy a 3., 10., 16. és 30. sorszám nincs egészen kitöltve s azokon a helyeken a név helyett csupán három csillag látható; ez onnét van, hogy az illető tagok belépésük alkalmával kikötötték maguknak, hogy neveik még a szabadkőmives schematismusban sem szerepeljenek. A nevek után látható számok pedig a fokot jelentik, amelyet az illetők a szabadkőmives hierarchiában elfoglalnak: az egyes szám inast, a kettes legényt, a hármas pedig mestert jelent.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Biblische Chronologie und Zeitrechnung der Hebräer. Von Dr. Eduard Mahler, Assistenten der k. k. österr. Gradmessung in Wien, Mitgliede der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. Wien, Konegen, 1887. XIV—204 l.

Az előttünk fekvő mü két részre oszlik, melyeknek elseje a szentirás chronologiáját, másodika pedig a héberek időszámitását tárgyalja. Bennünket inkább az első rész érdekel; a másodiknak csak az eleje tartozik a szent-

irási tudományok körébe mig a többi a zsidóknak dolga. A könyv megjelenésének mindenesetre örülhetünk, mert megirására alig lehet valaki illetékesebb, mint szerzőnk, kinek a csillagvizsgálat és mennyiségtan mindennapi foglalkozását képezi. Anélkül, hogy M. rendszere helyességének vagy helytelenségének bővebb vitatásába bocsátkozhatnánk, nehány észrevétel kiséretében egyszerüen közöljük számitásának főbb eredményeit.

M. a szentirásban és általában az ókori történelemben emlitett napfogyatkozásokból indul ki, ezeknek idejét a mennyiségtan segélyével meghatározza, és erre alapitja kortani rendszerét. Az igaz, hogy ennél biztosabb alapon semmiféle időrendszer nem nyugodhatik — ha ugyan ezen alap valósággal létezik, de éppen ehhez a ponthoz bizony férnek némi kételyek, melyeket azonnal látni fogunk.

M. először a zsidók kivonulására Egyptomból, alkalmazza számitásait. A kilenczedik csapás („nona tegit solem"), szerinte napfogyatkozás volt; hogy ez három napig tartott volna, mint ezt a szentirásban jelenleg olvassuk, azt ő tagadja, máskép osztja fel az exodus X. fejezetének 22 és 23-ik verseit. Szerinte a 22-ik vers két utolsó szava (tribus diebus) már a 23-ikhoz tartozik, és igy ezen két versnek az értelme, hogy nagy sötétség volt Egyiptomban, mely nagyon megijesztette a lakosokat, ugy hogy három napig nem mertek kijönni házaikból és igy három napig nem látták egymást azok, kik nem egy házban laktak. — Ezenkivül a héber hagyományból kihozza a sz., hogy ezen kilenczedik csapás niszan hó 1-ére és pedig csütörtöki napra esett.

Most azután előveszi a kiszámitott napfogyatkozásokat, melyekből természetesen csak azok jönnek számitásba, melyek Egyiptomban voltak észlelhetők és pedig tavaszkor. Itt pedig azon eredményre jut, hogy 1335-ben Kr. e. márczius 13-án Egyiptomban teljes napfogyatkozás volt és midőn ezen napot a héber naptár szerint kiszámitja, azt találja, hogy ezen nap niszán elseje, — azután

kiszámitja, kogy ez a hét minő napjára esett — és csütörtök jön ki. Az tehát igaz, hogy meglepően egybevág az egész számitás.

Midőn az értekezés ezen része már ki is volt nyomatva, szerző a számitásnak egy más módjával ismerkedett meg és „meglepő, hogy e szerint a héberek kivonulását illetőleg ugyanazon eredményre jut.“ Ismeretes a t. olvasóink előtt, hogy a régi egyiptomiak a kutyacsillagnak (Sirius) heliakus felkelését, mely körülbelül minden másfélezer évben esett össze az egyiptomi év elejével, ezen ritka esetekben nagy ünnepségekkel szokták megülni (a két ily esemény közt lefolyt időtartam sothis korszaknak neveztetik). Az egyiptomi emlékek arról értesitenek, hogy II. Menephtah király utódjának, III. Ramzesznek idejében is előadta magát ezen ritka találkozás, melynek csillagvizsgálati kiszámitása által biztosan megtudhatjuk ezen király uralkodási idejét. Ez pedig a szentirási korszámitásra nézve annyiban bir nagy fontossággal, amennyiben közönségesen II. Menephthát tartják a kivonulás fáraójának. A tekintetbe jöhető ujévi heliákus felkelés 1318-ban történt a nem rég elhunyt Oppolzer T. udvari tanácsos és bécsi egyet. tanár számitásai szerint; Ramzesz tehát 1318-ban uralkodott, elődje pedig éppen 1335-ben uralkodhatott, midőn a zsidók Egyiptomból kivonultak.

Ha biztosra lehetne venni, hogy Isten a kilenczedik csapást napfogyatkozás által idézte elő, akkor végleg el volna döntve az exodus éve ; de ama feltevés korántsem bizonyos, mivel az Isten által használt eszköz az u. n. számum-szél is lehetett. Különben elfogadva M. nézetét, az esemény csodálatos jellege az által is talán eléggé meg van óva, hogy Mózes előre jelentette ezen sötétséget, melyet csillagvizsgáló módjára magától előre ki nem számithatott. Mert, — ha ő ki tudta volna számitani, akkor tudták volna az egyiptomi mágusok is, s nem ijedtek volna halálra a sötétségtől. — Az exodus éve tehát valószinüleg 1335. Kr. e. — Sokkal kétesebbnek

kell állitanunk nehányat a többi napfogyatkozás közül, melyeket dr. M. a szentirásban találni vél. Első ezek közül a genezis 15-ik fejezetében volna; az ötödik versben ugyanis Isten kivivé Ábrahámot és mondá neki: „Tekints föl az égre, és ha lehet, számláld meg a csillagokat. És mondá neki: Igy leszen a te ivadékod.“ Hogy Ábrahám a csillagokat nézhesse, sötétnek kellett lenni, de éjjel nem volt M. szerint, mivel csak a 12-ik versben mondatik, hogy „midőn a nap elnyugodott, mély álom jöve Ábrahámra, s nagy rettegés és sötétség lepte meg őt.“

Ezen eseménynek a héber hagyomány szerint 430 évvel a kivonulás előtt kellett történnie, tehát 1765 körül Kr. e. — Mahler valóban megtalálja ezen napfogyatkozást: Kr. e. 1764-ben okt. 8-án Palaesztinában oly erős napfogyatkozás volt, hogy délben lehetett a csillagokat látni. — Ez igen szép volna ha:

1. biztosra lehetne venni, hogy a gen. 15, 5-ben valóban napfogyatkozásról van szó: de ezt nem lehet, mivel az egész dolog korán reggel is történhetett, amikor a csillagokat látni lehetett; és ha

2. el lehetne fogadni azon véleményt, hogy a két kérdéses esemény közt csak 430 év folyt le; azaz hogy a héberek csak 215 évig voltak Egyiptomban (mint ezt a héber szöveg, Vulgáta, Onkelosz Targumja stb. ellenében a LXX. Eusebius, sz. Jeromos és mások állitják.) Ezen nézethez azonban teljesen lehetetlen csatlakoznunk, mert igy a legbámulatosabb csodáknak egész sora nélkül senkisem tudja megmagyarázni a zsidóknak legalább két millió lélekre menő megszaporodását; az ujabb értelmezők azért többnyire a héber szöveg számitását követik, mely szerint a zsidók 400 évig voltak Egyiptomban. Igy Dankó[1]), Zschokke[2]), Knabenbauer[3]), Brucker[4]), Roubion[5]), Reinke[6]).

---

[1]) Historia revelationis I. k. 106. l. — [2]) Historia s. A. T. II. kiad 76. l. — [3]) Stimmen aus M. L. VI. k. 364. l. — [4]) La Controverse et le Contemporain. VIII. k. 101. l. — [5]) U. o. 300. l. — [6]) Beiträge I. k. 111. és k. ll.

Ugyanezt kell állitanunk a többi két napfogyatkozásról, melyekről a zsidó hagyomány Jákob idejében megemlékezik, és melyek valóban ép oly időközökben, mint a hagyomány kivánja, Mahler által ki lettek mutatva, ugy hogy az ember valóban kisértetbe jöhetne szerzővel együtt az egyiptomi tartózkodást csak 215 évre (vagy mint ő tulajdonképen teszi 210 évre) tenni. Mi mégis egyelőre a 400 évtől el nem állhatunk. — A tudós szerző jól tenné, ha ugyanazon napfogyatkozásokat a 185—215 évvel előbbi időkben is felkeresné: talán ott is akadna nyomukra. Ha pedig nem találná meg, akkor is megmaradunk véleményünk mellett, miután a kérdéses három napfogyatkozás állitására nincsen szükségünk. Különben mi örülnénk legjobban, ha Sz. eljárása végleges eredményre vezetne, mert az lenne a leghatalmasabb bizonyiték a genesis régi eredete és történeti hitelre méltósága mellett. — Ennyit tehát a pentateuchust illetőleg: egy időpontnak — a kivonulásnak meghatározását, mint valószinüt, elfogadjuk; a többi háromét egyelőre nem.

A folytatásban ugyanazon eljárással találkozunk: a szerző kitünően ismervén a szentirást, minden oly helyet kifürkészett, melyet napfogyatkozással kapcsolatba lehet hozni; de az összefüggést itt sem mondhatjuk minden egyes esetben bizonyosnak. Minden egyes esetre ezen a helyen ki nem terjeszkedhetünk; azért csak egyet akarunk még kiemelni, hogy dr. M. Ninive elestét, melyet eddig a legnagyobb határozatlansággal hol 625-re, hol 606-ra, hol más évekre tettek, meglehetős valószinüséggel 581-re állapitja meg, azon napfogyatkozás segélyével, mely négy évvel előbb az egymással szemben álló médus és lydus seregeket annyira megijeszté, hogy nem mervén harczolni, kibékültek. Ennek következtében a zsidó királyok évei is 20—30 évvel módosulnak a közönségesen elfogadott kortáblákhoz viszonyitva.

Ez képezi az alapos munkának első, történelmi részét, mely az egyes események évszámait fürkészi; a másodikat régiségtani résznek lehetne nevezni, amennyi-

ben a zsidók időfelosztását tárgyalja, és pedig először néhány lapon a régi, bibliai időfelosztást, azután az ujat, mely most a zsidóknál divatban van.

Mahler ur müve által mostani alakjában, nem tartjuk a bibliai korszámitás sarkalatos kérdéseit véglegesen megoldva; hogy miért, azt röviden, amennyire az ismertetés szük tere engedi, kifejtettük. De azért szivesen elismerjük, hogy éppen két főkérdésben a legnagyobb valószinüséggel sikerült neki a tényállást kideriteni és igy müvét a bibl. szaktudósok szerény véleményünk szerint nagy előnynyel tehetik tanulmányaik tárgyává, és további kutatásaik alapjává.

Fischer-Colbrie Ágost.

Jézus Krisztus a nevelő-tanitók eszményképe. Irta Dr. Steinberger Ferencz a szathmári kir. kath. férfi- és nőtanitóképző intézet igazgatója, szentszéki tanácsos, Szatmárott. 1886. Szabadsajtó-nyomda. 8⁰ 193 l. Ára 1 frt 20 kr.

A mindennapi tapasztalok ugyan maguk is eléggé bizonyitják, de a mind sürübben nyilvánuló „vallomások“ is mutatják, hogy a *mai* iskola nem képes megoldani azon feladatot, melyre hivatva van.

Közel három évtizede, hogy Európa legtöbb államában az „uj“ iskolák közvetitik az élet legdrágább kincseit. Mi is csaknem husz éve már, hogy áldásait élvezzük! De sajnálattal kell megvallanunk, hogy e hosszu idő alatt alig közelitette még meg a modern iskola tulajdonképeni czélját. Seholsem javitotta még meg a közerkölcsiség állapotát; seholsem hagyta hátra az önmüvelődési vágy jelentékeny nyomait és alig mozditotta elő az emberiség nemesebb értelemben vett jólétét.

Tudjuk, hogy a modern iskola e sajnálatraméltó meddőségének több oka van. De csak egyet, a legfőbbet akarjuk emliteni, azt t. i., hogy a „felvilágosodás“, a „haszonelviség“, „müveltség“, „világpolgárság“ stb. hangzatos szavaiba burkolt elvek ürügye alatt eltért az

egyedül helyes nevelő-tanitás isteni Eszményétől — az Üdvözitőtől, kit a müvelt világ már közel két évezred óta legfőbb törvényhozója gyanánt tisztel, kinek törvényei az erkölcsi és társadalmi rend oly alapjait képezik, melyek nélkül fenn nem állhat, hanem kell, hogy feloszlásnak induljon.

„Si licet parva componere magnis," épp oly következményeket von e menthetlen tévedés maga után, mint egykor a macedoniaiak eljárása, midőn megtagadták N. Sándornak az engedelmességet. N. Sándor nem tartóztatá őket, de figyelmezteté a következményekre. „Az ut nyitva — mondá a diadalkoszorus fővezér — ha el akartok hagyni. Én senkit sem tartok vissza. Menjetek csak gyorsan szemeim elől hálátlan honfiak; De fogjátok tapasztalni, mily hatalmat birtatok személyemben." És csakugyan! A sereg, mely N. Sándor hatalmas fegyelmezése alól, mint az oldott kéve bomladozni kezdett, ugy hogy érezve gyöngülését, csakhamar ismét a hütlenül elhagyott vezér védő karjai alá kivánkozék.

Igy hagyják el ma egyesek, sőt egész társadalmak és népek Azt, ki egyedül lehet vezérök; megtagadják az engedelmességet Annak, ki csak javukat czélozza parancsaival; lerázzák törvényeit, holott azoknak teljesitése nem szolgaságra, hanem — uralomra vezet.

E gondolatok képezik, mondhatnám, az előttünk fekvő becses munka magvát. Szerző három részre osztotta azt. Az elsőben kimutatja, miszerint Jézus már mint ember is eszményképe a tanitónak és minden egyes halandónak, mert szerinte kell képeznie a gyermek lelkét, őt kell utánoznia, ha a tökély utján akar haladni. A második rész Jézust, mint tanitót tünteti fel, ki az emberiséget átalakitó és boldogitó tanokat hirdette; kinek tanitási és nevelési elvei a legtökéletesebben felelnek meg a lélektan törvényeinek és emberi rendeltetésünknek, ugy hogy Őt a tanitónak egész tevékenységében utánozni kell. A harmadik rész feltárván az isteni Üdvözitő tanainak hatásait, eredményeit, önkénytelenül azon meg-

győződést érleli meg lelkünkben, hogy Ő az emberi társadalom szögletköve, hogy az ő szellemének kell minden földi intézményt áthatni és hogy azt kiirtani a világból nem lehet anélkül, hogy az egész társadalom meg ne rendüljön.

Minden rész több fejezetet foglal magában, melyek az Üdvözitő isteni tulajdonit az élet leggyakorlatibb kérdéseivel párhuzamba állitva tárgyalják.

A munka egész terjedelmében igen érdekes, nagyon tanulságos és nem kevésbé élvezetes. Meglátszik rajta a sokoldalu tanulmány, a nem mindennapi tapasztalat-gazdagság és a lelkes ügyszeretet. Első sorban ugyan tanitóknak szól a mü, de kellemes és tanulságos olvasmányt találhatnak benne mindazok, kik a tanügy iránt érdeklődnek. Sőt minden müvelt ember is érdekkel és haszonnal olvashatja — főleg a III. részt, mely oly szépen vitatja be, hogy „az igazi polgárosodás — Jézus Krisztus alkotása.“

Vajha olvasnák minél számosabban és teljesülne a t. szerző zárszavaiban kifejezett eme óhaja: „Legyen hát vezércsillaga minden embernek az élet utjain, legyen különösen a nevelő-tanitóknak az igazi czivilizáczióért vivott nemes harcz folyamán soha el nem halványuló fényben ragyogó eszményképe — Jézus Krisztus.“

Dr. Walter Gyula.

Aus Welt und Kirche. Bilder und Skizzen von Dr. Franz Hettinger. Erster Band. Rom und Italien. Freiburg im Breisgau Herder 1885.

Hettinger, a tudós és szellemdus iró, ujabb fényt szerzett nevének eme legujabb publicatiojával. A mü két kötetből áll. Az elsőnek, melyet ezennel ismertetni akarunk, szükebb czime „Róma s Olaszország“ a másodiké: „Német- és Franciaország.“ A közös czimet: „Világ és egyházból, képek és rajzok“ megfejti az előszó. „Én a világot — mondja szerző — oly szemmel néztem,

mely a dolgokat magasabb világosságban akarja látni, mint amelyben azok merőben természetes megvilágításnál mutatkoznak, s lelkem törekedett oly álláspontra emelkedni, melyről a látható dolgok korlátolt láthatárán tul széttekinthessen.“ A képek tehát, melyeket szerző nyujt, inkább szellemi képek, mintsem a természet rajzai. Világ és egyház itt ellentétben állnak, és szerző csakugyan világ és egyház közt létező számos ellentétet tüntet fel s beszél meg könyvében.

Hettinger lépten-nyomon apologeta. Ő utjaiban szerzett tapasztalait, ugy mint a világtörténelmet is, amennyiben ez az ős emlékek szemlélésénél szellemi szemei előtt elvonul, az egyházhoz viszonyitja, és e viszonyitás önként adja az egyházi elem védelmét a világ ellenében. Ő nem keresve kél az egyház védelmére, hanem csak alkalmi kitéréseiben, amint ezekre élményei, emberek vagy a szemlélt tárgyak által ösztönöztetik. Ő a könyvbe olaszországi éleményeinek s utjainak emlékeit tette le, a mint azokat több mint harmincz év alatt összejegyezgette. Szellemes iró nem beszélhet kitérések, reflexiók nélkül: igy Hettinger is elbeszélését kitérésekkel kiséri, és e szellemes s felettébb tanulságos kitérések az, a mi a könyvnek delejes erőt s különös becset kölcsönöz. Hettinger nem mint felületes tourista ir, hanem mint elmélkedő, buvárkodó utazó. Ő a jelzett magasabb világosságban, a jelzett emelkedett álláspontról nézi a dolgokat, és mig ő maga a madarak királyaként a magasabb és tisztább légkörbe emelkedik, magával emeli az olvasót is.

Emelkedett egyházias szellem ömlik el zamatos illatként a könyvön. „Mint fia a kath. egyháznak, melynek a legdrágábbat, mit birok, melynek szellemem minden táplálékát, lelkem minden emelkedését, szivem minden vigaszát köszönöm, melynek isteni jellege éltem minden jelenségeiben mindinkább meggyőzőbben bizonyitotta be magát, jártam be az országokat s néztem az emberek fajait s azok müveit.“ Ez szerző vallomása az előszóban.

Ily szellem lehetetlen hogy ne emelje, hogy ne fokozza az olvasóban is az egyházias szellemet.

Szellemességével fényes tudomány és az ismeretek gazdagsága párosul. E tekintetben dus forrás a könyv, melyből mindenki haszonnal merithet, saját ismereteinek kibővitésére.

Hettinger Olaszországnak szintoly hü mint illetékes ismertetője. Ő igen jól figyelte meg s tanulta ismerni az embereket s Olaszország egyházi, politikai s társadalmi viszonyait; ő közelebbről ismerkedett meg a nép jellemével, szokásai s sajátságaival; ő a müremekek gyüjteményeiben nemcsak járt, hanem tanult is, a tájak festésében pedig költői ecsetet kezel, ő egy szóval minden részről hü s eleven képét adja Olaszországnak. Erre egyszerü utazó nem képes. Ám Hettinger éveket töltött Rómában, beutazta ismételve Olaszországot minden irányban, és igy szinte beleélte magát az országba. 1841—45 mint a Collegium Germanicum (mi germanico-hungaricumnak nevezzük) növendéke tanult az örök városban; 1859-ben a würzburgi egyetem küldte őt Rómába, egy félmillió márkára menő örökség rendezésére, mely örökséget Wagner Márton, néhai würzburgi tanár, hagyott az egyetemre. Ez ügyben öt hónapot töltött Rómában. 1867-ben pedig a vatican zsinat előmunkálataira lett mint theologus meghiva. Olaszországra vonatkozó tapasztalatai tehát amint alaposak, ugy jellemét tekintve megbizhatók is.

Emlitsük még a szellem emelkedettségének megfelelő elegans irályt, az érdekfeszitő elbeszélés kedvességét: ugy általános vonásokban megvolna ismertetve a jeles munka, melynek hevével keblünk átmelegszik, melynek tudományosságánál az ész feszülve foglalkoztatik, szellemiségénél pedig a lélek kellemesen szórakozik.

Az első s legkiterjedtebb részben: „A német Collegiumban Rómában" szerző elbeszéli, mi ösztönözte légyen őt, ki már öt évig hallgatott volt bölcsészetet s hittudományt az egyetemeken, Rómába a német Collegiumba

menni. Ő a különféle bölcsészeti rendszerekben, melyek az egyetemeken előadattak, határozott tiszta fogalmak helyett csak érthetetlen szóhalmazt talált és ha a tanártól alkalmilag felvilágositást kért, ez csak más, de szintoly homályos szavakban azt mondta el neki, ami a könyvben volt, vagy pedig azzal utasitotta el, hogyha ő ezt nem érti: ugy el nem jutott még „a szellemi szemlélésig.“ Csak mikor Stahl Antal (utóbbi würzburgi püspök) dogmatikus előadásait hallgatta, érzé magát vonzatva ennek tiszta s határozott fogalmai, érvelésének egyszerüsége s átláthatósága, tanitásának és életének harmoniája által. Stahl a római német Collegium növendéke volt. „Igy érett meg bennem a gondolat — beszéli a szerző — hogy ott fogom találhatni azt, a mit eddig hiába kerestem: egy összhangzó világnézetet, egy tiszta s egybehangzó accordot ész és kinyilatkoztatás, hit és tudás, bölcsészet s hittudomány között.“

Leirja az örök városban vett első benyomásait; párhuzamot von haza s külföld között; felsorolja a képezés elemeit a Collegiumban; felemliti a hét basilika látogatását, melylyel a lelki gyakorlatok megkezdődnek; leirja a lelki gyakorlatok megtartását; az egyetemi előadások látogatását, a nyilvános vitatkozásokat; közöl jellemrajzokat a német és a római Collegiumból; leirja a házi rendet s életet, a szünnapi kirándulásokat a hegyekbe, a rendes heti szünnapot S. Sabában, a Collegium tulajdonát képező nyaralóban; festi Róma környékét, elmond sokat történetéből; megbeszéli a müvészeteket; leirja az ünnepeket, melyeken a pápa nyilvánosan megjelenni szokott; továbbá a szónoklatot, melyet Mindenszentek napján a Collegium egyik növendéke tart a Sixtinában, a pápa jelenlétében; elbeszéli, mit érzett ő maga, mikor 1843-ban ezt a szónoklatot XVI. Gergely jelenlétében tartotta; jellemzi XVI. Gergelyt s végre megemlékezik a kihallgatásról, melyben minden növendék részesül a pápánál, mielőtt tanulmányait bevégezve az intézetet elhagyja.

E rajzokban számos jeles személyiség jellemzésével találkozunk, a tudomány szövétnekeivel, mint Perrone, Patrizzi Ferencz, Villefort, Marchi stb. ismét oly férfiukéval, kiknek mindegyike egy darab egyháztörténelem, mint Pacca, Lambruschini, Mezzofanti, Odescalchi, Mai bibornokok, nem emlitve egyéb egyházi s világi kitünőségeket, müvészeket, idegeneket, kik a Collegiumban megfordultak. Többiben gyermek nem tanusithat nagyobb kegyeletet szülő háza iránt, mint tanusit szerző az intézet iránt, melyben végkiképeztetését nyerte. Sorai mintegy hálamondás a Collegiumnak.

A könyv második része: „Rómából Assisibe s Portiunculába" sz. Ferencznek van szentelve. Életrajz az s mély contemplatio egyszersmind, magasztos eszmék, mély érzelem. Mily szép sz. Ferencznek ezen általános jellemzése: „Félig gyermek, félig óriás életében, melyen a költészet gyöngéd lehelete vonul keresztül, ő valódi megtestesülése a középkornak, a maga benső tettvágyával, a maga együgyü hitével s elmés természetszemlélésével, a maga mystikus Jézus-szeretetével, mely a szegénységet, az Ur elhagyott jegyesét választja, melynek ő hü lovagjává s lantosává leszen. Az ő eszményi szeretete, érzelmének heve s tisztasága, az ő valóban szép lelke leköt bennünket és még azok is, kikben nincs érzék a természetfölötti iránt, a mi az ő jelenségében nyilvánul, nem fojthatják el a megilletődést, ha képét szemlélik."

Szerző leirja a szentnek ifjuságát, a rend alapitását, melyet ismét ekképen jellemez: „Nem a magányba küldte övéit, mint világtól menekülő anachoretákat, amint tettek volt Pál, Pachomius, Antal remeték; nem akarta, hogy tornyokkal s kapukkal védett apátságokban éljenek, távol az emberektől: a polgárok közepette, magokban a városokban, legtöbbnyire ezek kapui előtt vagy a városfalak alatt álltak szegényes czelláik, szintoly szegényes templommal. Az ő igénytelenségük ezernyi nehézségnek elejét vette, amely nehézségek egyéb alapitásoknál előtérbe jönnek. Ez által még nagyobb függetlenséget nyer-

tek, mint melyet a vagyon ad, azonfelül gyorsabb s szabadabb mozgást, nem lévén fenntartóztatva a gondok terhe által, mert az eget mindenütt találták, egy darab kenyér elég volt táplálékuknak, a puszta talaj elég megpihenésnek. Ebben fekszik titka az ő népszerüségüknek hat századon keresztül. — Az eretnekeknek az egyház elfajulására vonatkozó panaszai rögtön megszüntek . . . A szegény nép bennök a szegénységet megtisztelve, megszellemülve, megszentelve, megistenitve látta . . . A szegény és gazdag, a magas és alacsony közti szakadás megvolt gyógyitva, mert a szegényes öltöny egyaránt födte az ezer meg ezer testvért, az uj lovagokat, lettek légyen azok akár magas születésüek, mint az ifju Salimbene, akár ünnepelt tudósok és költők, mint Fra Pacifico, Jacopone da Todi, Giacomino da Verona. És akinek nem volt adva, mindenét elhagyni és a szegénység szava után indulni, az legalább a rend öltönyében a testvérek mellé akart temetkezni."

Rajzoltatik továbbá sz. Ferencz III. Incze pápa előtt; az ő roppant hatása a 13-ik századra; a rend szelleme; a harmadik rend s ennek jelentősége korunkban. „A harmadik rend — igy ir szerző — amint az sz. Domonkos rendjében s egyéb rendeknél is található, csodálatos egy intézmény! Hase titk. egyházi tanácsos s jenai tanár azt mondja, hogy a szerzetesség felülemelkedése nyilvánul benne. Nem, legkevésbé sem az, sőt inkább maga a valódi szerzetesség, a szerzetesség legbensőbb lénye és élete, mely a harmadik rend tagjaiban érvényesült, mely beléjök általment, mely őket lelkesité s bennük a lemondás, a világmegvetés, az Isten- s felebaráti szeretet, a béke s egyetértés, a jótékonyság s irgalmasság, az állapotszerinti tisztaság gyümölcseit termé. A hamadik rend azért minden házat szerzetházzá, a palotát ugy, mint a szegény kunyhót czellává, a világot kolostorrá változtatta át s egy oly testvérületet hozott létre, melyben a hübéres a maga urának, az alattvaló királyának, a legalacsonyabb sorsu keresztény hivő a pápának, mint testvérének,

kezet nyujtott, s melyben mindenki, mig Istentől kirendelt hivatásában megmaradt, kötelmeinek betöltését istentiszteletté változtatta át, megszentelve az Istennel való frigy által.“

Szerző gyöngéd vonásokban rajzolja még a Szentnek szeretét, leirja Portiunculát, annak eredetét s százados viszontagságait, egész a mai napig. A könyv e része egy magasztos hymnus a Szentnek erényeire és a rendnek az emberiség körül szerzett kitünő érdemeire. A hősies erény nagyszerü képei tárulnak itt fel az olvasó előtt.

A könyv harmadik részében: „Siena és Fra Bernardino Ochino“ szerző történelmileg is leirja Sienát, mely középkori jellegét egész a mai napig megtartotta s melynek öléből több kitünő szent került ki. De van egy szomoru alakja is: Fra Bernardino Ochino. Ez sz. Ferencz rendjének fia, utóbb az 1528-ban létrejött kapuczinusrend általános főnöke, Olaszország ünnepelt egyházszónoka, szigoru asketa, a pápa kedveltje, elesvén az egyháztól, a 16-ik század ujitóinak sorába állt s Genfben Calvinhoz szegődött. De mivel ez nem találta őt elég hivőnek s megbizhatónak, azért nem volt maradása Svajczban. Mint hetvenhat éves agg négy gyermekével vándorbothoz nyult s barangolt a világban. Egy időre Nürnbergben állapodott meg, innen Krakkóba került, további utjában elérte őt a halál Morvaország egyik falujában.

Szerző jellemzi őt még mint szerzetest s mint egyházszónokot; előadja elestének indokait s ez indokok indokolását Ochino részéről. Ő a szerzetben nem tudta nyugalmát találni. S miért nem? — kérdi szerző. „Róla állanak sz. Ágoston szavai: „Keresd, amit keresesz, de ott nincs, ahol keresed.“ Ő lelki békéjét ott kereste, ahol az nincsen: durva szőrben, sarutlan lábban, szük czellában, de nem kereste ott, ahol az egyedül van: a szivben, mely Jézust s testvéreit szereti, s azért szereti a szegénységet, a meztelenséget, az alacsonyságot, a nélkülözést is, hogy Istenhez annál inkább hasonlitson . . . Éppen sz. Ferencz jól tudta s övéinek ismételve szivére is kötötte, hogy ez

a szegény s szigoru élet hiuság s merő látszat, ha szeretet s alázatosság hiányzanak. „A bünös is tud böjtölni, siránkozni s testét sanyargatni, csak egyre nem képes: Urához hü maradni. Azért nem szabad másban, mint csak ő benne dicsekednünk.“ „A durva szőr alá is rejtőzhetik kemény, gőgös sziv, amint viszont bibor alatt is lágy és alázatos doboghat.“

Leirja szerző továbbá Ochino polemiáit, vitáját a zürichiekkel, kiutasitását Zürichből, barangolását a világban, és halálát. A sz. Ferencz életében csak imént festett ragyogó képekhez szomoru ellentét ez az élet. Szerző párhuzamot von sz. Ferencz és Ochino közt, ahol ezeket mondja: „Ha a küljelenségeket nézzük: ugy kezdetben egyenlő az mindakettőnél; de ha közelebb lépünk: mily ellentét szó és tett, érzület és cselekedet, élet és halál között! Colonna Vittoria erre ezt a választ adja: „Ochino elhagyta a bárkát, mely egyedül menti meg s biztositja az embert.“ Azért Ochino magamagát jellemzi, midőn a galambról szól, „mely seholsem talál helyet, hol lába megpihenne.“ Igy ő szüntelen hányattatott az emberi vélemények zajos tengerén. Sz. Ferencz ellenben oly tisztelettel viseltetik az egyház iránt, hogy ő még annak bünös szolgáiban is azt nézi, aki küldötte őket. Azért lába sziklán áll, mely sohasem inog. És az ő szelleme ujra feléledt a kapuczinus-rendben, mely egyházhozi hü ragaszkodása s hősies áldozatkészsége által bebizonyitotta, hogy Ochino tőle eredett, de benne nem volt.“

A negyedik rész: „Három sirnál“—Ravennának, az exarchák és a sirok városának van szánva. Szerző festi az ősvárost, a kietlen Romagnát s annak népét; elmondja első benyomásait; bővebben szól Dante sirjáról s ad jellemrajzokat a nagy költőről. „Sokáig álltam — mondja — e sir előtt, és a nagy szellem egész végzetes élete, mely oly szegény földi kitüntetésben s vagyonban, oly gazdag fönséges, magasztos eszmékben, állt lelkem elé... Dante sz. Ferencz harmadik rendjének tagja volt, azért a rend öltönyében temettetett el, és a Minoriták övéik

közé helyezték őt... Kicsiny e siremlék, de fontossága messze kihat Olaszország határain tul. E helyről indult ki egy oly mozgalom, mely tágabb körökben mindig tovább hat s elragad minden szellemet, melyben az iránt, a mi nagy, magasztos, valóban emberi s isteni, ki nem halt még az érzék. Dante alkotása az emberi geniusz által szült azon kevés mü közé tartozik, melyek nagysága azon mérvben nő, minél mélyebben hatunk beléjük; melyek becse tulél minden változást s melyeket mindinkább becsülni tanul minden század... A ki Dantet nem ismeri — mondá egyszer Cornelius — annak nincs érzéke a középkor müvészete iránt, ugy mint nincs annak, a ki Homert nem olvasta, a görög müvészet iránt... Benne a középkor még egyszer összeszedte magát s elénekelé utolsó magasztos dalát. Hit és tudás, bölcsészet s hittudomány, malaszt és szabad akarat, mystika és scholastika, világ és egyház, császárság s pápaság, mindezen hathatósan mozgató hatalmai s intézményei a középkornak, melyek összhangzó közremüködésökkel a középkor világát Nagy Károly óta kiépitették, még egyszer jelennek itt meg, az eszményiség világába emelve, a költészet fénye által megdicsőitve, mint egy megható záraccord, melyben az élet minden hangja kihangzik." Hettinger kitünő ismerője Dantenek, kit lépten-nyomon idéz is.

Dantenek még épen megtartott sirja után leirja Theodorichnak már csak neve után fenlévő sirját, amikor ismét a gótok uralmát rajzolja nagy vonásokban. Leirja továbbá S. Apollinare nuovo-t és az Ariánusok keresztelőkápolnáját; Galla Placidia siremlékét, a vallásos s hősies hölgy rövid történetével. Benne nagy Leo pápa oly erős támaszt lelt, mint utóbb VII. Gergely Mathild őrgrófnőben. — A kath. keresztelőkápolnának, S. Vitale és S. Apollinare in Classe egyházaknak leirásával, a pogány és keresztény müvészet megbeszélésével véget ér a könyv ez érdekes része.

Az ötödik részben: „Tiz év mulván" szerző közli a würzburgi egyetemre hagyott örökség rendezésének ügyé-

ben tett római utjának emlékeit. Ez 1859-ik évbe esik. Kilátásban van a háboru. Szerző vázolja Olaszország politikai viszonyait; leirja a Rómában talált állapotokat; szól Francziaország, Piemont és a revolutio szövetkezéséről; a pápáról mint hadi urról; a lázitó sajtóról; a maga elutaztáról Marseillebe, éppen a válságos perczben.

A hatodik s utolsó részben: „Ismét tiz év mulván." Olaszország további állapotait rajzolja e három czim alatt: „Mentana, a piemonti kormány és a revolutio." — 1867-ben meghivást kap a vaticani zsinatra. Utra indul Hergenröther collegájával. Ezen igen érdekes részben leirja a zsinati előmunkálatok folyamát, a munka kiosztását, az ülésekben tartott előadásokat sat. Szerző Bilio bibornok osztályába volt besorozva. Jellemzi Biliót. Megemlékezik a hirhedt Hyacinth atyáról, ki akkor a francziák templomában vallásos conferentiákat tartott. Ezeket ekkép jellemzi szerző: „A conférence felének nem volt még vége, és én szintannyira iparkodtam kijutni a templomból, amint iparkodtam bejutni. Bensőm ellenszegült tovább hallgatni a hiu phrasisok e halmazát." A szónoki tehetséget egészen nélkülözte benne szerző.

A zsinati előmunkálatok latin nyelven folytak. Szerző innen alkalmat vesz magának, a latin nyelv mellett felszólalni, és e részben felhozott indokait éppen nem mellőzhetjük ismertetésünkben, annyira fontosoknak találjuk azokat. Jártasságot a latin nyelvben követel 1) a tanitói s kormányzói tiszt az egyházban. Körlevelek, bullák, brevék, a gyüldék döntvényei s határozatai, a sz. Széknek a világi kormányokkal kötött egyezkedései, concordatumai, a sz. Székhez intézendő kérvények, jelentések, felvilágositások sat. latin nyelven irvák. Ezeknek megértésében, illetve szerkesztésében, oly hiányok tapasztaltatnak, hogy a pápai Nunciaturák már is szellőztetik a kérdést, vajjon nem volna-e ajánlatos, az emlitett okmányokhoz azonnal hiteles fordităst is csatolni. 2) A különféle nemzetiségü papság személyes közlekedése. Szerző sajnálva tapasztalta, hogy magas állásu s müvelt-

ségü egyházi férfiak nem tudták magokat méltóságuknak megfelelőleg praesentálni, mert nem tudták magukat latinul kifejezni. 3) A történelem nyomán ki lehet mutatni, hogy a Rómával való kapocs annál inkább lazult, minél inkább lazult a közös latin nyelv kapcsa. 4) A liturgiában éppen kötve vagyunk a latin nyelvhez: a misekönyv, a zsolozsma, a szertartásos könyvek a latin nyelvben kellő jártasságot követelnek: „Magasztos, nagyszerü és tartalomdus eszmék sokasága van a Pontificale Romanumban, az egyház hymnusaiban s énektárában, melyeket a legkevesebben ismernek, sokan nem is gyanitanak . . . Az egyházi liturgia elhanyagolásából, ha nem éppen kicsinyléséből van, hogy annak nyelve idegen lett előttünk és hogy mi Németországban egy évtized óta szellemnélküli, sőt egyháziatlan imakönyvekkel vagyunk elárasztva, melyek sok izben csak felületességnek a gyümölcsei, legjobb esetben pedig az egyéni áhitat kifejezései.“ 5) A latin nyelv elhanyagolása legkárosabbnak bizonyul a theologiai tudományban. „Lehetne ugyan mondani, miszerint elég, ha a theologus csak a négy legkiválóbb kulturnyelvben jártas, mint a melyekben jelenleg a legtöbb theologiai munka van irva. Ennek ellenében azonban tagadni nem lehet, mikép a legjobb, maga a szerző által helyben hagyott forditás sem képes visszaadni az eredeti szöveg erejét s teljes eszméjét. A forditás ugy áll az eredetihez, mint a himzett szőnyeg hátsó része a jobbik részhez, mint az aczélmetszet olajfestményhez. 6) A latin müvek hajdanta gyorsabban s könnyebben terjedtek el a tudományos világban. Ami igaz és próbaerő volt bennök, az gyorsan közvagyonná vált, a mi téves volt, az gyorsabban, alaposabban, általánosabban lett elitélve. Spinoza ethikája alig hogy megjelent, azonnal ostromoltatott Hollandiában, Franczia- és Németországban. 7) A latin nyelv nem idegen nyelv, hanem anyanyelvünk, az egyház nyelve s mindannak ami egyházi; nyelve apáinknak s dédapáinknak, kik Krisztusban nemzettek bennünket; kiknek mi örökségébe léptünk . . .

A latin nyelv magasabb értelemben hazai nyelvünk, mert az egyház a mi hazánk; a nép nyelve az, a megváltott szent nép nyelve — gens sancta, populus acquisitionis a nemzetiségek különfélesége az egy hitben és a közös nyelvben ismeri meg egymást. Abban fekszik az egyház socialis hivatása, hogy ő minden nemzetiséget felkarolva, azokban el nem vész, sőt inkább a mit nyelv, szokás, müveltség s fajsajátosság elválaszt, azt ő magához huzza, magába felveszi, a népeket magasb, természetfölötti egységbe hozza, ahol nem nyom többé zsidó vagy görög, hanem az uj teremtmény Krisztusban.“ — 8) Szintoly kevéssé holt nyelv a latin nyelv. „Az egyház magába felvette az ó-világ müvelődési kincseit, megtisztitotta s megdicsőitette azokat a hit tüzében s átadta az utónemzedéknek, mint a mult drága kincsét. Az egyház utóbb is azon nyelven beszélt, melyen I. Leo prédikált, sz. Ambrus tanitott, nagy Gergely törvényeit dictálta; azon nyelven, melyen a vértanuk hitöket a biró előtt vallották, melynek szava az üldözés szorongatásaiban a katakombák ivboltjaiban hangzott vissza. Az ó-nyelv az, de megifjodva az uj szellemben, melynek közegévé lett . . . Nem lehet tehát meghatározni időt, melyben a latin nyelv gyakorlása s használata az egyház szellemében és az egyház által közvetitve, a müvelt világban, egész a legujabb időkig félbeszakadt volna. Szinezete változhatott a változó idők caractere szerint, ő maga azonban mindig az egyház nyelve maradt, s mindennek a mi egyházi.“

Ezután a mozgalomról szól szerző, mely Német- és Francziaországban megindult Róma ellen a pápa csalatkozhatlanságának kimondása után. Megemliti a véleményezést, melyet a würzburgi egyetem, a kormány által felhiva, ez ügyben adott. Bezárja a jeles s fölöttébb érdekes könyvet a kirándulás leirásával, melyet Alzog társaságában Monte Casinóba tett. „A római birodalom összeomlása óta, az egész középkoron át állt Monte Casino mint világitó torony a barbárság csapkodó hullámai közepette s kilövelé a keresztény civilisatio vilá-

gát a földkerekség véghatáráig. Innen, mint központból indultak ki a művelődés úttörői, kik mint hajdan a rómaiak gyarmataikat a népek leigázására, ugy ezek egyházaikat s czelláikat az okból vetették meg, hogy innen induljon ki a béke, a szabadság, az emberhez méltó művelődés."

A szerzetes kapus helyét egy kiszolgált piemonti katona tölti be az apátságban, ugyanis a piemonti kormány Monte Casinot is elfoglalta. „A kormány ezt a katonát odaállitotta, hogy tudja meg a világ, mikép a néhány szerzetes csak az ő kegyelmének köszöni, hogy kanonokok jogfictiója alatt, kiknek püspöke az apát, nyomorultan tovább élhetnek itt s tarthatnak egy nevelőintézetet." A vendégszeretet szivélyes, az élelmezés nagyon szegény. — Ismét nagyszerü történelmi képeket tár fel szerző, feleleveniti sz. Benedek emlékét, s végre áldoz Tasso Torquato emlékének, ki sz. Benedek fiaihoz közelebb viszonyban állt. Ferrarai fogságában ők éreztették vele szeretetöket, felvették őt a harmadik rendbe s könnyitettek viszontagságos napjain. Ő 1594-ben Monte Casinón is megfordult, innen indult karácsony után Rómába — meghalni, mert három hóra utána, 1595-ki április 15-én S. Onofrióban találta végnyugalmát.

Várnai.

Der Spender der heil. Sacramente nach der Lehre des hl. Thomas v. Aquin. Eine theol. Studie von Dr. Franz Morgott Domcapit. u. Professor der Theol. am b. Lyceum zu Eichstätt. Freiburg, Herder 1886. N. 8⁰ 181 l. Ára 3 M.

Az eichstaedti tanár jeles Monografiája fekszik előttünk, a szentségek kiszolgáltatójáról. A theologiának egyik hálás és a kath. fölfogás mélyébe ható tárgya a szentségekről való tan. Amily egyszerü a katekizmus és a kath. hivők felfogása a szentségek mibenlétéről és módjáról s a mily egyszerü a kételyt nem ismerő hit, mely a szentségek üdvhozó erejét a lelkek üdvére használja: oly cso-

dálatos és fönséges a theologikus fogalom a szentség mibenlétéről és az azt alkotó tényezők közremüködéséről. A szerző csak az egyik tényezőt, a kiszolgáltatót veszi tekintetbe. De hogy fogalmát kimeritően és hibátlanul konstruálja, sokkal magasabbra kell emelkednie a merő emberi aktusoknál. Hisz a szentség természetfölötti hatálylyal és hatással fölszerelt jel, a kiszolgáltatóban valami isteni erő rejlik, tényked̈ése vagy magában foglalja, vagy csatlakozik egy felsőbb rendü aktivitáshoz. Miután pedig természetfölötti hatásról van szó a szentségekben, Istenből kell kiindulni az aktivitásnak is.

Isten, — a megtestesülésben üdvözitő Isten, — a megtestesülés üdvhatásának „jelek"-ben való folytatása, — s aki e jeleket megcselekszi, a kiszolgáltató ember, — ime ezek azon lépcső fokai, melyeken át különböző közremüködésük által a kegyelem eljut az emberi lélekig. Már e fokok megnevezése által fönséges perspektiva nyilik az üdv oekonomiájába; a megtestesülés maga is az első s leghatásosabb „sacramentum" fényében fölragyog, a szentségek pedig mint a megtestesült Istennek üdvözitő cselekvényei tünnek föl lelkünk előtt. Hogyan valósul meg tehát a szentségekben, hogy Krisztus cselekvényei? s mint teheti meg az ember azt, amiről mondják, hogy Krisztus teszi? Hogy az efféle kérdésekre megfelelhessen, szükséges a causa principalis, et instrumentalis fogalmát tisztázni s részeit szétszedni.

A szerző ebben is, meg másban is hiven követi sz. Tamást, amint hogy főleg e téren jobb, egyszerübb s egyszersmind sublimisabb Mentort nem talált volna. Az egész tan a szentségekről benfoglaltatott a virágzó scholasztika dicsőitett képviselőinek müveiben, s különösen sz. Tamás Summájában. Igaz, hogy éppen a theologia ezen része a régi theologusoknál nem volt kifejtve, másrészt azonban igaz az is, hogy ép a tractatusok „de re sacramentaria" a legkövetkezetesebben épültek föl a sz. Tamás által odavetett mérvekben és alapokon. Itt bizonyul be s mindenki aláirhatja e részben Franc. de

Sylv. dicséretét, melyet a Summa contra gentes VII. Kelemennek való ajánlásában olvasunk: „Thomas Aquinas divino vir ingenio, atque ut ita dicam omnium horarum homo, tantum olei in nostram utilitatem consumpsit, ut parem illi in quovis scientiarum genere non facile alium reperias.“

A monografia nagyobb része a kiszolgáltatóban megkivánt „intentió“-val foglalkozik. Csak röviden érinti, vajjon a szentségek alárendelt causalitása fizikus-e vagy moralis, amennyiben t. i. tárgyától ezt a kérdést el nem kerülhette. Az intentio kérdését tüzetes történelmi fejlődésben mutatja be, kezdve onnan III. Incze pápától egész napjainkig. Szerinte az első egyházi fölszólalást vagy nyilatkozatot a szentség konficiálásához megkivánt intentióról a waldensesek számára irt hitvallásban találni, hol az eucharistia szentségéhez a fölszentelt papon és a hagyományos szavakon kivül kivántatik még „fidelis intentio proferentis.“ A 39 kérdés közt, melyeket V. Márton parancsára Hussz és Wikleff hiveihez kellett intézni, a huszonkettedik már tüzetesebben magyarázza a „fidelis intentio proferentis“-t, szerinte ugyanis az nem más, mint „intentio faciendi, quod facit Ecclesia.“ A történelmi átnézetet érdekes jegyzetek sövényezik, melyekben a terminologiára vonatkozólag is találunk egyik-másik talpraesett megjegyzést, melyet ha szem elől tévesztünk, a régi doktorokat meg nem értjük vagy ami rosszab, határozottan félreértjük. Igy a scholasztika pitymalásakor a forma, nem jelenti itt-ott a szavakat, hanem a szentség alkatrészeit, minden lényegest, mely nélkül szentség nem lenne; hasonlóképen még sz. Tamás és sz. Bonaventura terminologiája sem ismeri az intentionak most divó négy fölosztását: actualis, virtualis, habitualis, interpretativa; de nemcsak hogy korában e distinkciók nem divtak, de ami avval összefügg, e négy közül használt nevek közül némelynek más értelme volt; igy például sz. Tamás mondja, hogy a szentség kiszolgáltatójában elég ha meg van az „intentio habitualis,“ amit most mindenki tagadna.

Csakhogy akkor is tagadták ezt, s tagadta maga sz. Tamás; a nehézség tehát a „habitualis“ terminusnak akkor divó jelentése. Akkor t. i. a „habitualis“ szó „virtualis“-t jelentett. Okosan jegyezte meg már Cajetán, sz. Tamás interprese, hogy az angyali doktor is, mint minden ember korának beszédét beszélte.

A tridentinum korában szuró, éles csillagzat gyanánt tünik föl a theologia égboltjának e szelvényében Catharini, ki a trienti zsinatnak theologusa volt s a legtöbbel összeveszett. Kemény nyaku, éles eszü, eretneküldöző s tudósokat kritizáló olasz, ki már 16 éves korában mindkét jog doktora, azután Sienai tanár, azután domonkos rendü szerzetes lett. Rendtársa és tudományos ellenfele Magister S. Pal. Barth. Spina sokat küzdött Catharini különös véleményei ellen, melyek közül Spina 50 sententiát határozottan tévesnek mond. Catharini véleménye, hogy elég a szentség érvényéhez a külső ténykedést komolyan s az egyház előirása szerint végezni, nem kárhoztattatott a tridentinum által; csakhogy közel jár hozzá.

A történelmi rész igen érdekes és kimeritő; maga a tridentinum állásfoglalása is, melyet Sarpi is Pallavicini is, mindenik más megvilágitásban s maguk elé tüzött czéljok nemessége illetőleg nemtelensége szerint, állitanak elő, sok érdeklő részlettel bir. Sajnálni lehet Contensont, ki splendida catervá-t emleget, a „theologusok fényes seregéről“ beszél, mint akik követték Catharini véleményét. A szerző igen jól tette, hogy e szemkáprázatot, mely talán ezt a „fény“-tüneményt okozhatta, a sivár, hamvas valóságra redukálja.

A történelmi átnézetet követi a Catharinusok érveinek czáfolata. Szerzőnek e részben nem volt uj mondani valója. A két Lugo, Franciscus és Joannes rég leszámoltak már velük. Az ujabb időben is a legalaposabb munkát v. töredéket Card. Franzellin szolgáltatta. Azonban daczára mindennek a catharinusok még ki nem pusztultak. A legujabb időben is Németország egyik jelesebb

theologusa, kinek könyvei nagy kelendőségnek örvendenek, Oswald, braunsbergi tanár, Haas, és Glossner követik Catharinit. Ha spekulative követik is, de azért senki sem következtethet arra, hogy tehát praktice is lehet e sententiát követni. Semmi esetre. Az egyház nemcsak a damnált véleményeket tiltja a szentségek kiszolgáltatásában, hanem a kevésbé biztosokat is. Tehát a Catharini-féle tan a ritualek felé sohasem közeledhetik.

Végül álljon itt a Catharini-féle vélemény rövid czáfolata, mely a monografia különböző részein előtünik.

Miért kell a szentségek conficiálásához az intentio? A szentség először egy külső cselekvés, külső ténykedés, például: mosás a keresztségben. Ha az ember csakis megmos valakit, nem kell külön akarnia, hogy ő most midőn e külső cselekvést végzi, valakit valóban s nem szinleg mos; miért? mert a külső cselekvés egészen jelenti azt, ami itt történik. Azonban a szentség nemcsak külső cselekvés, hanem jel, még pedig jele először természetfölötti dolognak, másodszor természetfölötti kausalitással fölszerelt jel. Hogy ez a külső cselekvés csakugyan szentség legyen, szükséges, hogy e jelentést mi belefektessük, hogy én a ki kiszolgáltatom a szentséget, azt természetfölötti jelül tegyem meg. De nem rendelhette volna Krisztus a szentségeket ugy, hogy ne függjenek az én szándékomtól? rendelhette; de akkor a ministerek, a kiszolgáltatók is egészen más állást foglalnának az egyházban. Az egyház oekonomiája, berendezése más volna; amint más a mechanikus, gépies ide-oda mozgás, s más a Krisztus nevében, s Krisztus helyett végzett és folytatott ministerium. Eddig azonban minden katholikus osztotta sz. Bonaventura szavait (Breviloq. p. VI., c. 5.): „Dispensatio Sacramentorum est opus hominis, ut rationalis, ut ministri Christi et ut ministri salutis; hinc est, quod necesse est, quod fiat ex intentione.“ Csak igy valósul meg, amit motto gyanánt, s egyszersmind élesen összefoglaló érvgyanánt tüzött monografiájának homlokára a jeles szerző: „Sic nos existimet homo, ut ministros Christi et dispen-

satores mysteriorum Dei.“ (I. Cor. 4, 1.) A protestantismus, melynek nincsenek Krisztus és sz. Pál értelme szerint való ministerei, intenciót sem kiván a kiszolgáltatóban, de azért nincs is szentségeiben opus operatum, v. i. nincs szentség. Azok nem kegyelmet eszközlő jelek, hanem hatástalan jelek, melyek csak a fölvevőnek hitében nyernek jelentést.

A jeles monografia ki fogja elégiteni azt, aki e részben fölvilágositást keres.

Dr. Pethő.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

(A temetők történetéhez.) A temetésellenes eszmék az encyclopaedistákban kezdtek sziporkázni. Valamint sok másban gyujtottak a botorkáló emberiségnek uj szövétneket, ugy akartak ők vagy legalább utódjaik gyujtani a hullának is barátságos kandalló vagy kemencze-tüzet. A mult század ötvenes és hatvanas éveiben végre fölgyülemlett a temető-iszony a párisi közönségben, mely temetőitől most drága életét kezdé félteni, azért kérvényt nyujtott be a hatóságokhoz, hogy a város temetői megvizsgáltassanak. Párisnak akkor 18 temetője volt, melyek a városban szétszórva terültek el. A legnagyobbat des Innocents-nak nevezték. E temetőről hozzávetőleg állitották, hogy 12 száz év óta 12 millió hullát takar, aminek következtében a talaj felülete 8 lábbal emelkedett; vajjon a talaj csakugyan emelkedett-e, nem bizonyos. De a közvélemény megteremtetett, s ki is vivta, hogy Páris temetői bezárassanak s különösen a „des Innocents“ temetőben 5 évig senki el ne takarittassék. Az az, hogy kivivta a királyi rendeletet, de ez a királyi rendelet csak a „des Innocents“ temetőre nézve hajtatott végre, a többi

17 temető csak ugy maradt használatban mint azelőtt. A franczia forradalom erélyesebben intézkedett, mint a királyi rendeletek; XII-dik évnek Prairiáljában törvényt hoztak, hogy valamennyi temetőnek helye a városokon kivül legyen. Azóta mindenki tud mondani valamit a temetők káros hatásáról az egészségre, a szomszéd földekre; azt is kisütötték, hogy a temető földje idő multával kifárad s a hullák el nem rothadnak. A német tudomány e rémhirre elhatározta, hogy e káros hatásokat megállapitja és a kifáradt földet a sirok homályából napfényre hozza. Hozzá is látott a munkához. A bajor Pettenkofen inditotta meg a kutatásokat, melyeket főleg a szász királyságban külön e czélra összeült „Medicinal-Collegium" folytatott. 28 kerületi orvos járt a „kifáradt földnek" s a káros hatásoknak utána, ástak, kutattak, s az elterjedt fölfogásnak tudományos megokolást nem adhattak; — őszintén kijelentették, hogy semmit sem találnak. A legujabb időkben, 1882 vagy 1883-ban a párisi radikalis és hitetlen városi tanács borzasztó hátramaradásnak itélte, hogy még most is léteznek temetők Páris városának területén belül; orvosi bizottságot küldött ki, mely ujra s kérlelhetlenül megvizsgálná: vajjon van-e temetőknek káros hatásuk. S az eredmény? Ugyanaz, ami Szászországban volt. Az állitólagos hátrányoknak, a veszélynek, a földromlás s a szomszéd telkekre való káros kihatásoknak semmi nyomát sem találták; az előadó pedig e balhitről ugy szól, mint „des anciennes légendes." Értékes nyilatkozat a hullaégetés korában.

(*A Kisfaludy-társaság*) f. hó 6. tartotta ez évi közgyülését és az elnöklő Gyulai Pál az erkölcsiség viszonyát a müvészethez, különösen a költészethez, választotta beszédje tárgyául. Megelégedéssel hallottuk tőle a manapság a költészetben annyira lábrakapott naturalizmus elitélését, habár csak aesthetikus szempontból is. Ez is valami a fogalmak mai zürzavarában, a szükségkép erkölcstelenséget termő indifferentismus sürü ködében, a mely már annyira terjeng, hogy például egy antisemita

képviselő (V. A.) a házban, az ország szine előtt kimeri mondani, hogy: ugyan ki is törődnék ma a hittel! A naturalismussal, mondja Gyulai, sértjük az erkölcsi érzületet, melyet kimélni, sőt emelni a szép mü hatásának többé-kevésbé teljességéhez tartozik. Az a nagy suly, melyet némely költő a fizikai élet rutságaira helyez, mindinkább háttérbe szoritja a szellemi, az erkölcsi embert, a költészet tulajdonképi tárgyát. A fizikai ruthoz való előszeretet önként a szellemi és erkölcsi ruthoz vezet, a mikor aztán a költő az ember aljasságához vonzódik, mintegy kikeresi, sőt költi nyomoruságait és undokságait, megalázza az emberi természetet, mely sülyedtségében is elárulja isteni eredetének nyomait, magunk és embertársaink megvetéséhez szoktat — ami teljes megtagadása az emberiesség érzelmének. A költészet nem erkölcsi prédikáczió, de még kevésbé az erkölcstelenség prédikálása; a költészetnek nem egyenes czélja az erkölcsi jó, de még kevésbé az erkölcsi rossz. A költészet czélja mindig a szép marad; de a szépet éppen ugy meg nem alkothatni erkölcsiség, mint igazság nélkül. Ez magyarázza meg legvilágosabban a költészet viszonyát az erkölcsiséghez. Ime az igaz sem czélja a költészetnek, hanem a tudománynak s mégis van-e költészet igazság nélkül stb.?

(*Érdekes statisztikai kimutatást*) olvasunk Brachelli („Staaten Europa's“) müvében. Szerinte Olaszországban a katholikusok közül egy világi papra esett 267 lélek, Spanyolországban 419, Portugalban 536, Svajczban 540, Hollandban 680, Németországban 812, Francziaországban 823, Belgiumban 1050, Ausztriában 1143, Magyarországban 1145, Nagybritániában 1320. — A protestansok közül ugyancsak egy prédikátorra esett, Francziaországban 794 lakos, Nagybritániában 908, Magyarországban 932, Hollandban 1100, Dániában 1300, Svajczban 1440, Németországban 1600, Norvégia és Svédországban 1714, Ausztriában 1734, Finnlandban 2268, Oroszországban 3600. A görögök közt pedig az arány a következő:

Görögországban egy papra esik 350, Ausztriában 884, Oroszországban 1060, Serbiában 1900.

(*A katholikus erkölcstan jellemzéséhez.*) A Treptowban megjelenő „Evangelisches Monatsblatt für die deutsche Schule" ekkép jellemzi fölfogását a kath. morálról: „A római katholicismus egyházi tanából folyik, hogy a keresztelt egyháztagok képesek jó cselekedeteket végezni s buzgó közremüködés által a mennyben minél magasabb polczra följutni. Jutalomvágy és nemtelen kitünni vágyás az égben, — ezek rugói a kath. erkölcstannak. Másrészt meg az önelhatározás és öntevékenység lelki üdvünk szerzésében egészen passiv momentummá töpörödnek; mert a külső hozzátartozás az egyházhoz, a szentségek, — s ha minden kötél szakad, a tisztitó tüz rá erőszakolják az emberre a szentséget akarata ellenére, vagy legalább akarata nélkül, s hozzá még szereznek boldogságot is, melybe már csak belenyugszik. A kath. egyház tehát egyrészt garantirozza általában minden katholikusnak a boldogságot az egyedüli s *minden hivét* üdvözitő egyházról szóló tana, valamint a büvhatásu s az üdvösséget *kierőszakoló* szentségek által; másrészt tért nyit még azonfelül az egyesnek, hogy személyes törekvése által egészen különös bért szerezzen. A jutalom és birvágy lezuzó vádjától, melyet Lessing az egész kereszténység ellen emelt, a kath. egyház erkölcstani fölfogását meg nem kimélhetjük." Lessingnek jutalom és birvágyról félrebeszélő vádja tehát nem éri a lutheránus erkölcstant, csak a katholikust. Hogy mit mondott Lessing, transeat; ő mondhatta ezt, mert a sz. irást tagadta, hol boldognak mondatik a szenvedő, a tiszta szivü, az irgalmas, az üldözött, a lelkileg szegény, *azért, mert* övé a mennyek országa. Halljuk csak! azért boldog, mert övé a mennyország. S ha Krisztus boldognak mondja, nemde dicséretesnek mondja a törekvőt, ki azért lesz szegény, stb., hogy az égbe jusson? de hogy mondhatja az ellenkezőt az evangeliumról elnevezett evangelikus? — Hát még az önelhatározás és öntevékenységen rágódó rapsodia?

Ugy-e a hitből élő protestantismus tagadja a jó cselekedetek szükségességét (s evvel milliónyi sok önelhatározást) s beéri a hit önelhatározásával? Nálunk pedig az egész élet szabad isteniszolgálat, tehát csupa önelhatározás. Melyik oldalon van több önelhatározás? És a büvhatásu szentségek? Nemde a szentségek annyira függnek az önelhatározástól, a szentséget felvevő dispositiójától, hogy anélkül nincs se büvös se büvtelen hatásuk; s hozzá némely szentségben maga az önelhatározás képezi részben a szentséget, pl. a töredelem szentségében, a bünbánó actusai képezik a materia Sacramenti-t, a házasságban pedig nincs is más, mint „önelhatározás.“ Ugy látszik a czikk irója nem igen tanulmányozta Bellarminust.

(*Afrikai szeminárium a Congo-Állam missióira.*) A mechelni érsek s a többi belga püspök vállvetett törekvéseinek sikerült Lőwenben a Congo-Állam részére missióházat nyitni. Már a XVII-ik században alapitottak a belgák vállalkozó s hitbuzgó erélyükben keresztény községeket a Congo környékén, melyek csak a hülye XVIII. század laposságában s annak következtében beállt paphiány folytán tüntek le a föld szinéről. Az európai müveltség ujult erőlködéssel feszíti meg lábát a Congo partjain, számos telepet állit, s már vasutat tervez, mely nagyot fog lenditeni a colonizáczió primitiv állapotán. Már a telepeken is szükség van kath. papokra és sietni kell, hogy a protestánsok meg ne előzzenek; de van a telepeken kivül 30 millió fekete testü s még feketébb lelkü népség, melyre tán szinte kegyelmesen tekint majd le végre valahára az isteni irgalom. A belga püspökök fölhasználták az alkalmat, hogy hazafiságuk érdemére és dicsőségére is a belga király pártfogása alatt álló Congo-Állam lelki érdekét fölfogva, azt lehetőleg előmozditani törekedjenek. Az uj Missióház nyomaiba kiván lépni a szinte Lőwenben virágzó Amerikai szemináriumnak, mely harmincz év óta sok jeles püspököt s még több buzgó hittéritőt szolgáltatott az Egyesült-Államnak. A Congo-

Missióra képesitheti magát bárki, legyen belga vagy külföldi, filozofus vagy theologus. Sőt már papok is beléphetnek e szemináriumba, ez utóbbiak természetesen püspökeik engedelmével. A szeminárium alapitói és védői kötelességüknek fogják tartani, hogy gondjukat viseljék a hittéritőknek minden tekintetben, a lakást, az élelmet, az átkelést, az afrikai tartózkodást illetőleg, segiteni s kimélni fogják őket a szeretet és a ker. okosság utasitásai szerint. Az élelmezési dij a szemináriumi tanévre 500 franc, a részletes dijelengedés adott körülmények közt nincs kizárva. A szeminárium elnöke Dr. J. Forget, au collége du St. Esprit, Louvain.

(*Apró hirek.*) A nagy franczia Oriens" szabadkőmives páholy halálra itélte a grenoble-i érseket, Msgr. Favá-t és Taxil Leót. Méltó tett egy „emberszerető és humanitást terjesztő," ártatlan gyülekezethez. — A Washingtoni egyetem épületét ez évi aprilis hóban kezdik emelni, azután gyorsan folyik majd a munka,mert pénz van elég.—A „német tanulók egyesületének" karácsonyi gyülésén Burkhardt, protestans prédikátor Berlinben ünnepi beszédet tartott, melyben megmondta, hogy Isten mindig a kellő időben küldi a koruknak való nagy férfiakat, már mint Krisztust, Luthert stb. s legujabb időben pedig a Császárt és Bismarkot. — A sz. atyának kedvencz eszméje, melynek Pitra Cardinalis előtt is kifejezést adott az, hogy sz. Benedek rendjének keleten nagy missio-területet szeretne kihasitani. Sz. Benedek rendje keleten most is a legnagyobb tekintélynek örvend valamennyi nyugoti szerzetes-rend közül. Palaestinában s magában Konstantinápolyban is voltak benczés kolostorok s Konstantinápoly főegyháza most is sz. Benedek czimet visel.

Előfizetési dij egész évre **6** forint osztr.-m. ért.

Felelős szerkesztők: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1887. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

Főmagasságu és Főtisztelendő

SIMOR JÁNOS

bibornok és hg-primás ő emja elnöki megnyitó beszéde

a sz.-István-Társulatnak 1887. márcz. 17-iki nagygyülésén.

Tisztelt Nagygyülés !

Mielőtt Társulatunk nagygyülését megnyitottnak kijelenteném, az egybesereglett igen tisztelt tagokat Üdvözitőnk szent nevében üdvözlöm s éber figyelmüket oly tárgyra vezetem, melyben katholikus hiveink legnemesebb erényei, Megváltónk előtt legértékesebb érdemei, a jelennek igényei, a jövőnek legdusabb gyümölcsei rejlenek s ez: a sz. hitünk, szentegyházunk iránti meleg érdeklődés, segély, oltalom, közremüködés, szemben a nem katholikus elmében szülemlett, de mégis már több katholikus elmén elharapózott tévelylyel, mintha az egyház ügye, mintha kath. szent hitünk társadalmi helyzete, kizárólag csak a papság dolga volna. Teszem ezt örömest e helyen, mert Társulatunk maga e segély, e védelem, emez érdeklődés, eme közremüködés ; teszem ezt örömest most, mert éppen e czélra, hogy az nagyobb mérvben eléressék, társulatunk egy külön irói osztályt készül kebelében szervezni. Szent hitünk,

szentegyházunk társadalmi értéke, hatálya, befolyása, emelkedése vagy hanyatlása, életereje vagy elgyengülése katholikus hiveink ezen buzgalmával, eme közremüködésével egyenlő lépést tart.

Az evangelium fölolvasásakor a hivek fölállanak, a katonák, ha diszsorban megjelennek, fegyvert huznak, e tettel jelentvén, hogy készek az oltalomra, a buzgó közremüködésre s az evangelium követelte engedelmességre. Evangeliumunk nem meddő elmélet, hanem életrend, élettörvény s az Isten malasztjával aczélozott akarat s erkölcsi erő, szó és tett a közélet tágas mezején. Hirdettük mi azt s hirdetni nem szününk a religióról a hitvallásról kósza fogalomzavarral szemben: a mi kath. szent hitünk nem egyéni kedélyömlengés; nem a szivárvány szineivel tünedező méla révedezés; nem a gonoszság viharos diadalmain szárnyszegett elcsüggedés; a mi szent hitünk szerzője a halálból győztesen kiemelkedő viador, égnek és földnek ura, aki egyszer győzött érettünk, mindig győzni fog, győzni akar mibennünk és velünk. Az Ur Krisztus, a mi fejünk, a Szent-Lélek a mi erőnk, vezérünk; mi vele és sugalmai mellett müködve, a világot megujitottuk, ifju erejének visszaadtuk, mi elvi küzdelmeinkben, mi családi és társadalmi müködésünkben — victorum genus optimum — a győztesek nemes osztálya maradunk, mert nem életet oltottunk, hanem életet adtunk, akiket legyőzni látszunk, a legnemesebb győzelemre felsegitettük, nem mi a győzők, hanem legyőzetteink, az egyedüli győztesek.

A mi szent hitünk vallásos társadalom, s társadalmi religio, isteni mü, de emberekből alkotva, fönmaradásában, fejlődő haladásában emberekre bizva, — maradván az isteni vezénylet és segédlet; ezen isteni mü az emberek hüséges müködésére vagy inkább müködő hüségére van átadva, azért az emberi

segély, emberi védelem, buzgalom fejlődésének, áldásosságának elengedhetlen eleme.

A hét szentség között van kettő, melyek nem csak uj lelki, hanem külső viszonyt, helyzetet, állapotot szüleményeznek: az egyházi rend és a házasság, s ezekben két testületi intézmény: a papság és a család, — kettős lelki és testi atyaság, mely, Üdvözitőnk terve szerint, nemcsak egymásnak méltóságát kölcsönösen biztositja, hanem egyszersmind szent hitünknek s egyházunknak kettős oltalmi és segéderődjét képezi, mely kettőhöz minden más egyéni buzgalom és müködés csatlakozik. Az egyházi rend és család két társadalmi oszlop, melyen a ker. világ nyugszik, két egyházi sulypont, melyből minden müködése kiindul s melyre ismét visszavezethető. — Emiatt annyi ellenséges ostromnak a tárgya, miszerint vagy mindkettő a szentesitett, sőt szentségesitett jellegétől megfosztassék, vagy legalább egymástól elszakittassék.

Hogy mily buzgalmat fejtett ki, mily hóditó erővel haladott az egyház első századaiban ama két szentségesitett testületi, társadalmi intézmény a tulhatalmas, az élethalálra ellenséges pogány világ ellenében, — a mészárlásban eltompult, a vérontásban kifáradt, saját kegyetlenségein elszörnyedett, s azért a társadalmi kormányzásról lemondani kényszerült pogányság hirdeti, s a hivek buzditására a történelem korszakain át hirdetni fogja.

Mi a vértanuk unokái s a hitvallók nemzedéke levén, gyász reánk nézve, ha a szent hitet nem hirdetjük cselekedeteinkkel, melyet ők vérükkel hirdettek. A három századon át kifejtett ker. buzgalom a ker. világot, a ker. társadalmat, a ker. életrendet megállapitotta. Van ebben az egyházi rendnek, a papságnak, de van a hiveknek is érdeme, sőt ha szabad volna mérlegelni, a hiveknek emberileg több az érdeme, nem csak azért, mert számra többen és

a papsággal egyaránt buzgók, hanem azért is, mert mig a papság, mint I. Szilveszter pápa a soractei sziklák közt, sokszor a katakombákban elrejtőzni kényszerült, nehogy fellépésével általános mészárlásra okot és alkalmat szolgáltasson, azalatt a hivek minden ponton, a papság buzditása nélkül, tevékenyek voltak, tevékenyek atya és anya, fiu és leány, ur és cseléd, mindnyájan azon hős ifjuig, ki életét koczkáztatva arra vállalkozott, hogy papok hiányában a hitük miatt halálra itélt kereszténeknek az Oltári-Szentséget megvigye. — Közel a tömlöczhez őt is mint keresztényt elfogták az üldözők és meggyilkolták.[1]

Megszünt a pogány császár, s a ker. család emlőin megszületett a ker. király. Constantin, az első keresztény császár, keresztény dajka emlőjén növekedett fel. A keresztény hitre tért Constantin megszünt Pontifex Maximus lenni, ami volt, mint pogány császár. Ugyanis szent hitünk alapczikkelye, s minden szabadságok alapfeltétele, hogy az egyházi, a lelkiekben való főhatalom a keresztény társadalomban más személyre bizatott. Mivel az anyaszentegyház nem emberek, hanem Isten müve, annak szervezete is nem emberi mü, hanem isteni, tehát a joghatóság, a kormányzó hatalom is az egyházban nem emberektől, hanem az Istentől származik, ennélfogva nem emberektől, hanem Istentől függ az is, hogy ki viselje, ki gyakorolja az általa a lelkek üdvösségére alapitott hatalmat. Az egyház isteni szervezetének sarkpontja Péter. Ez feje az apostoloknak, az egész egyháznak. — Csak Péternek mondá az Ur: „Te reád épitem anyaszentegyházamat, s a pokol kapui nem vesznek erőt rajta.“ Péter az egyház fenntartó alapja. Csak Péternek mondá: „Legeltesd az Én juhaimat, legeltesd az Én bárányai-

[1] Mart. Rom. 15. Aug.

mat". Péter tehát az egész anyaszentegyház főpásztora. Mikor Pétert említem, az ő utódjainak, a római pápáknak egész sorozatát értem. Péter meghalt, keresztre feszitetett Nero alatt, hanem a hatalom, melyet az Urtól nem vett személyeért, hanem az egyház javára, vele meg nem halt, keresztre nem feszitetett, valamint Áronban is a főpapi méltóság Horeb hegyén el nem temettetett. Péter utódjainak, a római pápáknak örökségül hagyá hitét, keresztjét, apostoli hivatását, világra kiható küldetését, sziklaerős bátorságát. A római Pápa, mint Péter utódja, csak ő az anyaszentegyháznak alapja, Krisztus helytartója, az egyház látható feje, főkormányzója, mint ilyen egy országban sem idegen, minden országban otthonos, mert a kath. egyházat ugy kell venni, amint azt Krisztus megalapitotta és szervezte, miként pár év előtt egy a legnagyobbnak tartott protestáns államférfiu a berlini parlamentben mondá, ahol katkolikusok vannak, ott a pápa nem idegen, hanem oly otthonos, miként az ő hivei. Mikor az Ur Krisztus ezen isteni hatalmat Péternek s utódainak adományozta, a világi fejedelmi, az állami hatalom a tetőpontig volt kifejlődve, s az Ur ezen a természeti téren és természeti uton a családok összegének szükségleteiből kifejlődött hatalmat onnan felülről valónak vagy isteninek vallotta, igy válaszolván Pilátus kérdésére: „Nem volna semmi hatalmad ellenem, ha teneked onnan felülről nem adatott volna." Isten adta a fejedelmi hatalmat a természeti téren a földi boldogság eszközlésére, elnyerésére. Ő állitott fel egy másik hatalmat a természetfeletti téren az örökboldogság eszközlésére, elnyerésére. Szent az egyik, szent a másik hatalom, mert eredetében mindkettő isteni; — egymástól elválasztva, de el nem szakitva, — nem egymás ellenébe, hanem egymás mellé helyezve, — egyik a fölszentelt, másik a megszentelt személyben.[1]

[1] Immortale Dei nov. 1. 1885.

Az egyetértés mind a két hatalmat erősiti, emeli; a viszály a kettő között természet- és istenellenes állapot, kártékony az Egyházra, nem áldásthozó az államra.

Fölismerték, megértették ezen viszonyt a két hatalom birlalói különösen azon korszakban, mely a nyugati Európában a nyolczadik század utolsó karácsonyünnepétől kezdődik. N. Károlynak a nyugat császárjává III. Leo pápa által történt felavatását és megkoronáztatását értem. A hivek közremüködésének legnagyobb osztályrészét a ker. király, mint a ker. társadalom bizományosa vette át, s ezt az állami törvényhozásban és a közigazgatásban érvényesitette. De a hivő nép, főkép a vezényosztály az ő buzgalmát, a családi, a községi vagy megyei hatóság mezején folytatva, az egyházat a közvéleménynyel, a ker. közérzékkel fedezte, támogatta, — s amit a ker. társadalom bizományosa és ura a viszályok esetein elhanyagolt, azonnal pótolta. Mily éles lehetett ekkor a hivő nép érzéke, mily hathatós anak buzgalma és közremüködési készsége, mikor VII. Gergely pápa a papságot az egyházi méltóságok kufárkodásaitól és a nem korrekt élet kötelékeiből felszabaditani akarván, de IV. Henrik császárnál segély helyett e szent czélra csak ellentállást találván, pápai törvényeinek végrehajtását a kath. népre bizta s a hivő nép azokat végre is hajtotta, mert a törvénynyel sujtott papnak javulást vagy távozást adott választásra és megtisztult az Isten nyája.

Jöttek más idők, renaissance-nak nevezik; a pogány irók klasszikai nyelvezetének szép alakjaival a pogány eszmék is beszivattak, melyek a ker. elmékben erjedést keltettek, minek végkifejlődési foka az lett, hogy az állam és társadalom alapjául az észistennő kultuszának ocsmányságai közt a nép fejedelemsége kiáltatott ki, s az egyház viszonya ily államokhoz szükségképen változott, mert az elvi szakadás

után néhol nyilt üldözésbe csapott át, másutt az egyház iránti semlegességnél maradott. A helyzet: duló vagy szünetelő ostrom.

Az egyház ily nehéz helyzetekben sem isteni alapitójának, sem saját hiveinek segélyében, oltalmában soha sem csalatkozott: a keresztut ugyis rendes utja az egyháznak. Ha az állam lemond az egyházról, a hivek zöme soha se mond le arról, sem az Üdvözitő iránti kötelességéről. A papságot, mivel kisebb szám, elnémithatta a halál, a tömlöcz, a számkivetés, de nem a hivek millióit; ezeket sem börtönre vetni, sem számkivetésbe hurczolni nem lehet. Addig állitották, addig védték a kath. hitnek igazait, jogait, mig ezek el nem ismertettek. A napjainkban annyiszor hangoztatott lelkiismereti szabadság sokak ajkain csak üres szó, nem egyszer vajmi téves fogalom; mert a lelkiismeret kiált az Isten, kiált a religió után, de önmagában nem egyház, nem religió. Minden hivőnek természeti joga van religióját ugy gyakorolni, amint ezt annak isteni szerzője parancsolta. — Elismertették a hivek eme jogot a római pogány császárokkal, elismertették Angliával, a mozlimek és a pogányok mostani országaival: elismertetik, éltet a remény, a kath. egyház ellen siralmas, mert öngyilkos harczra kelt államokkal is, miután, ha a szilaj sziveken eltompul a jog és az igazság szava, az önfenntartási ösztön parancsolni fogja, hagyjanak fel a mindig gyászos eredményü ostrommal.

A vallásilag semleges államtól az egyház, a közrend fenntartásán kivül semmi védvet vagy segélyt nem várhatván, a hivek sz. hitök s egyházi szervezetök védelmét a polgári jogok igénybe vételével végzik, s minden egyházi szükségleteiket önmaguk gondozzák. Itt bizonyul be leginkább, mily erődje, mily alkotó ereje van a ker. hitnek az egyházi rendben és a családban.

Egyesek buzgalma sokat segithet; mert a kath.

ember azon szivvel és lélekkel szól az országházban, melylyel térdre borult az oltár előtt a templomban: de az egyesülés a fő, mert sokszorozott erő; ez okból az ily államokban a kath. egyesületek, társulatok, minden vallásos szükségre, védelemre, segélyre, ide értve az ifju nemzedék vallásos nevelését, a napi irodalmat, az egyház által megáldott müködő erők, melyeket szentséges atyánk, LEO pápa, a mai társadalom szükségeit legjobban ismerve, többször ajánlott, javasolt, helyeselt.[1]

E közremüködésben, e hü segélyezésben egy tévedést kell kerülni, melybe néhány kath. kormány esett, védvén az egyházat, de csak ugy, ha udvari szolgaleány lesz. Nem, nem, az egyház mindig anya, mindig Krisztus jegyese. A kath. hivek, éppen mivel hivek, az egyház szervezetét nem bolygathatják, ők az egyház jobb karja, de nem feje, ők a közremüködő, de nem törvényhozó, nem kormányzó erő az egyházban. A kath. elme és sziv kerüli az álnok sugalmát, hogy az Istennek egyháza saját fiai által ostromba vétessék, s a sz. irás szavai teljesüljenek: „Filii matris meae pugnaverunt contra me", „saját anyám fiai harczoltak ellenem."[2]

Hazánkban a helyzetet ismerjük. Egyházi, vallásos életünket sokban hasonlónak találom az oltár keresztjéhez, mely fekete vasárnapon lepellel van bevonva; van ami örömet, van ami aggodalmat okoz. Azért kath. hiveinek buzgalma, állhatatos közremüködése, szava, tette, nagyon is kivánatos és szükséges.

Az egyház érdeke nem kizárólag az egyházi rendnek, hanem a papság és hivek közös ügye, közös érdeke. Az egyházi rend gondozná ezt egyedül, ha az egyház csak papokból állana. Az egyház vallásos, szervezetes társadalom, melynek tagjai: papok és hivek, müködő mindakét elem, mert mindnyájan

[1] Humanum genus april 20. — 1884.

[2] Ének. é. 1. 6.

élő tagok, s a vallásos élet hévmérője főleg a hivek közremüködése, mert a hivek az egyház számösszege. Föloszlásra indul a polgári társadalom, ha a polgárok összege vagy nagyobb része annak gondozásával felhagy: ugy a vallásos társadalom is. Az egyházi rend az ő hivatását a hivek közremüködése nélkül kellőkép alig teljesitheti, mert a mi kath. hitünk nemcsak istenitisztelet, melyet a papság végez, hanem a ker. hittel élesztett, áthatott polgári élet, hol egészben a hivek a müködők.[1]

Tisztelt Nagygyülés! A keresztség minket mint tagokat egy testbe olvasztott, szervezett. A testnek sok tagjai vannak, de a sok tag mégis csak egy testet alkot, mondja a nemzetek apostola.[2] A testnek egészségét az egyes tagok szervi müködése szüli, bármely tagnak müködési szünetelése az egész testet gyöngiti, beteggé teszi. A tagok szervi müködése az egész testnek ereje: a testnek ereje viszont minden egyes tagnak élete. Hogyan lehessen tehát erős, hatásos testületi életet képzelni, ha az egyház legszámosabb tagjai, a hivek, a vallásos testületi életben közre nem müködnének, ha annyi tag a testben azzal ámitaná magát, az egész test ügye nem az én ügyem.

A testületi gondosságra, müködésre a hiveket a hála is buzditja. Megbecsülhetetlen javakat kaptak — az egyházi rend kezein át ugyan, de mindig az egyháztól, javakat, melyeket teljes értékben viszonozni soha sem lehet. Közremüködve kiki saját körében és tehetsége szerint első sorban ugyan Krisztusért, de második sorban önmagukért és utódjaikért munkálkodnak. A kath. egyháznak sértetlen szilárd állása, mindenkor a hivek társadalmi becsülete, ereje, dicsősége. Legyen csak egy nemzedék az ő sz. hite

[1] Civiltà catt. 1886. Ott. 199. p.
[2] I. Korr. 12, 13.

és egyházuknak társadalmi jogai iránt gondatlan, a jövő nemzedék katholikus nevének társadalmi sulya, értéke hanyatlani fog, mert e szó „katholikus", idegen hangzásu kezd lenni: — tartson a gondatlanság még tovább, a második, a harmadik nemzedék, csak ugy fog boldogulhatni, ha katholikus nevét eltitkolja, vagy egészen jelentéktelennek nyilvánitja, melyre figyelni sem érdemes, éppen mint egykor csak az üzhetett kereskedést Japánban, aki a partra szállva, első lépésével Krisztus keresztjét letaposta. Csak ami él, az érvényesitheti magát, az élet pedig müködés. Csak ami társadalmilag, tehát nyilván él, nyilván müködik, értem a katholikus jelleget, az érvényesiti magát a társadalomban. Hitünk, egyházunk ügyeiben a visszavonulás, a tétlenség társadalmi haldoklás, katholikus utódainknak tömeges megkárositása.

Az anyaszentegyház az ő fiainak és leányainak segélymüködéseért mindig háladatos volt és lesz. Csak az örökös, amit az ő lelke és szive fölkarol. Az ő fiai és leányaiból milliók vérzettek, milliók szenvedtek mint vértanuk, mint hitvallók. Rólok az egyház az oltáron végzett tiszteletben, mennyei dicsőségök eme visszfényében ma is hálásan megemlékezik. Szép és dicső a hazáért szenvedni és meghalni; a haza sem háladatlan, de jeleseinek ily életet az égben, ily tisztességet a földön nem adhat. Akikkel az egyház a földön militans, a mennyekben triumphans; ő szükségképen militans, ameddig csak tévely és bün lesz a földön. Ha nem militans, nem is lesz triumphans, mert már e földön putrescens, rothadó.

Az egyház egy test, Krisztus a láthatatlan feje, (Coloss. I. 18.) az egyház egy ország — Krisztus a királya, az egyház menyasszony, az Ur a jegyese. Eme nézetek a szentirás szavai. Krisztus szerette az ő jegyesét, a hivek szerves összegét e földön, s hogy a hivek eme szerves összege meg legyen, saját életét föláldozta. A király az ő országáért ha-

lálba megy, az ország polgárai ne legyenek készek a királyért mindent áldozni? Az Üdvözitőt az egyháztól, az egyházat az Üdvözitőtől elválasztani nem lehet. Az egyház ügye a Megváltó Istennek ügye, átadva a hivek hüségére és szeretetére e földön.

Az erős, a szerves összhangzásban müködő vallásos társadalom, a nemzet, a haza fönmaradásának, haladásának biztositéka, a veszélyek közt támasza, a csapások után lelket aczélozó, mindent visszahóditó ereje. A hivek közremüködő segélye sokat próbálhat, őt magát nem pótolhatja semmi, mert minden élet önmagából fejleszti a föntartó, az alkotó erőt; emberi müködés nélkül az isteni segély csodatény, melyre tétlenül számitani annyi, mint Istent kisérteni.

A nagygyülés tisztelt tagjai, kik szivesek valának szavaimat figyelemmel kisérni, talán meg lesznek győződve, hogy eme segélyző közremüködésben, az egyházzal, kath. hiveink legnemesebb erényei, Üdvözitőnk előtt legértékesebb érdemei, a jelennek igényei, a jövőnek, egyházunkra és hazánkra legdusabb áldásai, a lépteinkbe törekvő kath. nemzedéknek, hogy magyar hazájában soha hontalanná ne legyen, életfeltételei rejlenek.

A nagymélt. s mélt. elnök uraknak a társulat vezényletében kifejtett eredménydus gondosságukért, valamint társulat kormányzó bizottságának s hivatalnokainak is fáradhatlan munkásságukért hálás köszönetet mondva, e nagygyülést ezennel megnyitom. (Szünni nem akaró éljenzés.)

A SZENTIRÁSBAN ELŐFORDULÓ KÖZMONDÁSOKRÓL.

Irta: DR. KERESZTY GÉZA.

Minden népnek nyelvében a megfigyelés érdekes tárgyát képezik a *közmondások*, s az utóbbi évtizedek franczia, német és magyar[1] irodalma nem egy becses müvet mutat fel, mely ex professo foglalkozik ezekkel az apró, csattanós, rövid szavakban oly sokat kifejező szólamokkal, melyek az illető nemzetnek szellemét, egész gondolkozásmódját tükrözik vissza. E rövid, velős mondások oktatást adnak az élet sokféle viszonyai között, majd erkölcsi és illemszabályokat nyujtanak, majd ismét jó tanácsokat, — gazdagitják az önismeretet, megmutatják az egyes cselekedeteknek valószinü következéseit és nem egyszer mély bepillantást engednek az emberi szivbe, — mindezt pedig a legegyszerübb, megkedveltető modorban.

Kinek ne jutnának eszébe ehelyütt a mi zamatos, élczczel és szellemmel teli magyar közmondásaink? S ha néha nyersek is, de a bennök rejlő igazság soha nem téveszti el hatását, még ott sem, ahol tán a hosszu, komoly okoskodás hasztalan lenne. Vagy hogy ne emlékeznénk az ugyancsak talpraesett classicus latin közmondásokra, melyek a régi Rómában állandó füszerét képezték a társalgásnak, s melyek kivált hazánkban még csak nem is oly régiben széltében hosszában alkalmaztattak, midőn még tudniillik többen valának, kik a latin nyelvben és irodalomban teljesen otthonosak voltak.

Egyvalaki „utczai bölcseségnek“ nevezte el a

[1] A magyar irodalomban Kis-Viczay, Kovács Pál, Faludi, Kreszneries, Dugonics, Erdélyi gyüjteményes munkái a legnevezetesebbek.

közmondásokat,[1] — és általában, régi s nagyon elterjedt az az állitás, hogy a közmondásokban bölcseség rejlik, s hogy ezek mintegy a népnek bölcsészete. És van is ebben valami. Azonban, valamint óvakodnunk kell ama tulzó felfogástól, mely szerint a közmondásokból népies erkölcstant akartak egyesek összeállitani, és pedig a szó theologikus értelmében, holott azokban, mindenesetre egynéhány erkölcsi tartalmu közmondás mellett, inkább szellemet, élczet, gunyort, negédet találunk, mint tulajdonképi morált: ugy a bölcseség, bölcsészet szókat is, a közmondásokra alkalmazva, bizonyára igen-igen tág értelemben kell vennünk. Mert, ha okoskodásból, bölcselkedésből jönnek is néha létre — hisz a közönséges, müveletlen emberben is van philosophicus ösztön, — mégis legnagyobb részt nem általános, az észből lehozott igazságok azok, hanem inkább tapasztalatiak, az elvont igazságot concret alakban, példában kifejezők. A népszellem müködik s jut érvényre a közmondásokban, s ezért képződésökben nincsen is rendszer, hanem szájról-szájra, mintegy örökölt hagyományként élnek, melyeket bárki első tekintetre felfog, s a maga helyén tud alkalmazni, melyek megértéséhez nem kell semmi készültség, csak egészséges értelem, daczára azon symbolismusnak, mely a közmondások legnagyobb részében uralkodik, uralkodik annyira, hogy többször a szóbeli jelentőség el is vész, s maga a közmondás mégis él. Daczára ennek a symbolismusnak, ennek a képletes kifejezésnek, mondom, a közmondás nemcsak a müvelt, olvasott ember előtt, kinek a metaphorák s tropusok nem ujság, hanem a köznép előtt is fölkelti a megfelelő képzetet, gondolatot. Nincs itt tehát tulajdonképi értelemben vett philosophia, hanem vannak az élet viszonyaiból levont tanulságok, melyek aztán szájról-szájra hagyományoztatnak.

[1] Sailer, Die Weisheit auf der Gasse Sulzb. 1843.

A közmondások tárgyalásánál bizonyára a legérdekesebb azok eredetének, származásának kutatása, létrejöttöknek fürkészése. Mennyi apró kis történet, a nép szellemében fészkelő mennyi humor kerül felszinre e kutatásnál, amelyre távolról sem gondolnak a legtöbben, kik magát a közmondást számtalanszor hallották s magok is alkalmazták. Vegyünk egy-két példát a mi dus magyar közmondás-tárházunkból.

„Kun László szekerére szorult" azaz elszegényedett ez vagy amaz. Kun László király idejében t. i. annyira elkoldusodott a föld népe, hogy kétkerekü taligáit, igavonó marha nem létében maga volt kénytelen huzni. — „Nem Csáki szalmája." Hát ennek mi a leszármaztatása? Lévát a Csákiak birták valamikor, kik is a jobbágyok iránt tulságos elnézők voltak, ugy, hogy ezek az urasági tartozásokkal akkép bántak, mint cséplett szalmával. Midőn azután később ugyane jobbágyok az Eszterháziak alá kerültek, folytatni akarták az eddigi eljárást, de bezzeg rendreutasittattak a tisztek által e szavakkal: Nem Csáki szalmája ez! Innen a közmondás, „Csáki szalmája," annyi mint rendetlen, bitang jószág. — Vagy ez: „Rövid mint a pünkösdi királyság" azaz: muló dicsőség. Szokás ugyanis kivált az alföldön pünkösd vasárnapján az ifjak közül játékközben királylyá választani, megkoszoruzni egyet, ki aztán a nap hőse.

És igy tovább, minden közmondásnak megvan a maga eredete, jelentősége, — amint a magyar nyelvben, ugy természetesen más nyelvekben, ugy a régi, és a legrégibb nyelvekben is. Tehát a legrégibb, az ős nyelvek is ismerik a közmondásokat? Minden bizonynyal, hisz a keletiek, kik köznapi társalgásukat is képletes, átvitt értelmü kifejezésekkel szeretik élénkiteni, már eme jellegöknél fogva is igen alkalmasak a közmondásokban élő symbolismus alkal-

mazására, s igy e symbolikus mondások, többször egy képzetre, igazságra alkalmazva, ott is vajmi könynyen megszülték a közmondásokat.

És éppen ez az egyik motivum, ami különösen felkeltette érdeklődésünket a szentirás könyveiben előforduló közmondások iránt, ami figyelmünket azok eredetének, jelentőségének kutatására felhivta. Az ó-szövetségi, jobbára héber nyelven irt szent iratok a legrégibb irodalmi termékek közé tartoznak. De meg másrészt a hivő keresztény szemeiben nem pusztán emberi, hanem Istentől ihletett mü az egész ó- és uj szövetségi kánon, s ez a másik ok, melynél fogva azt hittük, hogy az olvasóra sem lesz teljesen érdektelen, ha a szent könyveket átlapozva, az azokban előforduló közmondásokat megfigyeljük, kissé elemezzük, — és amennyire lehetséges, azok eredetét, jelentőségét megvilágitjuk.

Az első kérdés, mely önkényt elénk tolul, az, vannak-e tehát csakugyan a szó szoros értelmében vett közmondások a szentirás lapjain. És erre a kérdésre talán sokan, igen gyorsan megadnák az igenlő felelet, hivatkozván a „példabeszédek könyvére," s azt mondván: ime, itt egész gyüjteménye, tárháza a közmondásoknak. Pedig ez tévedés lenne; mert eltekintve attól, hogy tulajdonképeni közmondásgyüjteményt a szentirásban hiában keresnénk, amennyiben az eféle gyüjtemények az irodalomnak egy oly fejlett korszakában jőnek csak létre, minőt a héber irodalom meg sem ért, — eltekintve, mondom ettől: azon példabeszédek, melyekből az emlitett könyv áll, éppenséggel nem közmondások, nem a szó szoros értelmében vett közmondások, hanem részben tanulságos, költőileg feldolgozott értekezések (p. o. a bölcseségre való buzditás 1, 8—9, 18; 22, 17—24, 22; vagy a jó háziasszonynak dicsérete 31, 10—31); részben egyes, főleg az ellentétek egymás mellé való helye-

zése által kiemelkedő sententiák,[1] melyek egyes emberek logikai reflexioja által jöttek létre, — és éppen ezáltal élesen megkülönböztetendők a szorosan vett közmondásoktól, mint amelyeknek lényegéhez tartozik, hogy a nép között születnek, a nép ajkán kelnek életre.

Igaz, hogy ama tévedés, mely a Salamon példabeszédeit közmondások gyanánt fogja fel, könnyen megbocsátható, ha meggondoljuk, hogy e különböző elnevezések: közmondás, példabeszéd, példaszó, közbeszéd stb. nincsenek egymástól szorosan elkülönözve, nincsenek határozottan az egyik vagy másik fogalom kizárólagos megjelölésére elfogadva, hanem nagyon is keverve használtatnak erre is, amarra is. Még a magyar irók sincsenek egészen tisztában az elnevezéssel, Pázmány „agg-szó"-nak mondja a közmondásokat, tekintettel azoknak régiségére, s hagyományos átszármazásukra nemzedékeken át, Czuczor, Faludi helyesen közmondásoknak nevezik ama szólásmódokat, melyekről mi e helyen beszélünk, Dugonics már „példabeszédeknek s jeles mondásoknak" kereszteli el azokat, Baróti Szabó „köz- és erkölcsi mondásokat" lát bennök. Pedig a különbség, főleg a példabeszéd s a közmondás között szembeszökő. A példabeszéd, példázat (parabola) azon előadási mód, melynek segélyével nem egyenesen, hanem körülirva hosszasabban, egy fictiv történet elmondásával akarjuk szándékunkat elértetni, — képleges beszéd, melyben a hasonlat a legapróbb részletekig érvényesül, milyen pl. Krisztus Urunk számtalan példabeszéde a

[1] Nem mondunk uj dolgot, midőn itt megemlitjük, hogy a héber költészetnek egyik főjellemvonása az u. n. parallelismus, melynél fogva egy és ugyanazon versben két egymásnak megfelelő mondatot szokott összekötni, két gondolatot kifejezni, ugy hogy a második mintegy magyarázata az elsőnek. Ha ugyanazt mondja más szavakkal kétszer, akkor a párhuzam synonymus, ha két ellentétet állit egymással szembe, antitheticus. Mindkettőre számtalan példát találhatni a zsoltárokban, példabeszédek könyvében sat-

magvetőről, a tékozló fiuról, az elveszett juhról stb. A közmondás ellenben rövid, csattanós, mindenki által magyarázat nélkül is érthető és mi a fő, általánosan, országszerte használt szólásmód.[1] De hisz a német nyelv sincs e pontban megállapodva, mely pedig szeret meghatározásainak pontosságával dicsekedni. Az egyik „Sprichwort"-ot ir, a másik „Sprüchwort"-ot, daczára, hogy ez utóbbinak használata a közmondás fogalmára már rég el van itélve. A latin „proverbium," „adagium" és a görög παροιμία megfelelne, — de hogy a Vulgata fordítója sem szándékozott egészen élesen megkülömböztetni a két fogalmat, kiviláglik már abból, hogy mig a könyvet „liber proverbiorum"-nak czimezi, már az első verset igy kezdi: „parabolae Salomonis."

A héber „maschal" éppenséggel tág fogalom és használtatik ugy bármely sententiára, mint a példabeszédre és közmondásra, sőt minden költőileg kifejezett, vagy tanulságos rövidebb vagy hosszabb mondatra. A szent lelkesedés sugallata is „maschal" (Zsolt. 48. 5.) a Salamon szerzette jeles mondások is „maschal" (Préd. 12. 9.) a Balaam jóslata is „maschal" (Num. 23. 7., 24. 3., 24. 15.)

Végre is, a Salamonféle „példabeszédek" nem közmondások, sőt annyira nem azok, hogy az egész könyvben csupán egyetlen egy közmondás fordul elő, az is csupán idézve, és pedig a 22. 6: „Közmondás ez: az ifju az ő utja szerint, midőn megvénül, sem távozik el attól." És éppen ez a körülmény, hogy ez a szó szoros értelmében vett közmondás máshonnan, t. i. a nép szájáról idéztetik, meggyőző bizonyiték gyanánt szolgál a fönebb tett éles megkülömböztetés helyes voltára nézve.

Vannak azonban a szentirásban valóságos, a szó szoros értelmében vett, tehát valamikor a nép ajkán

[1] „Quod per hominum ora obambulat." Erasm. Proverb. epit. praef.

élt közmondások is felhozva, — és ezek azok, melyekre e helyütt figyelmünket forditani akarjuk, melyeknek értelmét, eredetét, amennyire lehetséges, kutatni fogjuk. Összesen sincsenek nagy számmal, a mennyiben az egész ó- és ujszövetségi kánon szent könyveiben szétszórva nem több, mint tizenkét valódi közmondást találtunk. Jól meg akarjuk jegyeztetni, nem szólunk a szentirás azon helyeiről, melyek későbben, például a mi korunkban, közmondásokká váltak. Ilyen számtalan forog és forgott már régente is köznyelven; mert hisz a szentirásban annyi, az élet külömböző viszonyaira, az emberi sziv mindenféle érzelmeire illő bölcs mondás fordul elő, hogy egészen természetesnek kell találnunk, ha az emberek, elterjedvén köztök, már a zsidók közt is, de kivált a kereszténység által mindenütt a szentirásnak ismerete, előforduló alkalmakkor a szent idézeteket hozták fel, a körülmények által felkeltett gondolataik kifejezésére és megerősitésére és pedig annyiszor ismételve, hogy végre közmondásokká lettek. Mi tehát nem ezekről a szentirásból vett, *hanem inkább a szentirásba fölvett közmondásokról* szólunk, azokról, melyek már közmondások, a nép ajkán élő közmondások voltak s mint ilyenek hozattak be az illető inspirált szerző által a szent könyvbe. Ilyen van tizenkettő, — lássuk tehát azokat közelebbről.

* * *

I. Sorra vévén a szent könyveket, az első közmondást a Genesisben, 10. 9. találjuk. Noé utódainak nemzetségtábláját adja itt a szerző és Nemrodhoz érvén, hozzáteszi: „ő (Nemrod) kezde hatalmas lenni a földön. És erős vadász vala az Ur előtt. Azért lőn közmondássá: *„Mint Nemrod, erős vadász az Ur előtt.“* Ez a közmondás, ugy látszik, kivált Mózes idejében divott nagyon, mi már magából a közmondásnak e helyütt való fölemlitéséből is

kitünik. Mert nem kell talán azt gondolni, hogy Mózes a közmondás ilyetén idézésével nagyobb sulyt akar fektetni arra, amit elbeszél, vagy azt erősebb, a nép ajkán élő bizonyitékkal megszilárditani: nem, hanem egész egyszerüen, az eszmetársulás lélektani törvénye szerint magának a szerzőnek is eszébe jut a factum leirásánál az, ami mindeneknek ajkán hangzik. A közmondás eredetét ekkép magyarázzuk:

Nemrod, Chusznak fia, Chamnak unokája, az első monarchia alapitója, aminő erős testalkatu (potens in terra, LXX gigas,) épp oly erőszakos és zsarnok természetü is volt. Már neve is annyit jelent, mint lázongó, — és a „venator" szó a szentirás szólásmódja szerint szintén involválja az emberekkel szemben való zsarnokoskodást is (lásd Ezekiel 32. 30.) Nemrod valóban embereket nyomott el és hajtott uralma alá, ő volt az első hóditó, ki meg nem elégedve Babellel s más három városával (Arak, Akkad, Kalanne, a Sennaar földén[1]) észak felé nyomult, leigázni Assurt. Hogyan és miképen eszközölte ő ezt, mily kegyetlenkedésekben nyilvánult az ő szilaj despotismusa: azt nem tudhatjuk, mert az irás sem mond róla többet; de, hogy mindenesetre sokáig fennmaradt zsarnokságának félelmes emléke, kitünik nemcsak az éppen általunk tárgyalt közmondásból, hanem azon figyelemreméltó körülményből is, hogy ugy a babiloniak, mint az assyrok, amazok Bel neve alatt, emezek Izdubar néven, mint Istent, mint hőst felvették őt mythologiájokba.

Ami nevezetesen a közmondást illeti, abban e kifejezés „Az Ur előtt" „coram Domino" legkevésbé

[1] A későbbi Mesopotamia földén. E városokról, valamint a Babylonból Assyriába átszármazott culturáról gyönyörüen értekezik Vigouroux la Bible et les découverts modernes czimü munkájában (Ibach ford. I. 249 és köv. ll.) s fényesen kimutatja, *mennyire összhangzók a legujabb és legjelesebb assyrologok* kutatásainak eredményei a szentirás ez oly rövid feljegyzésével is.

sem veendő jó értelemben, mint azt némely rabbik (Abenezra, Kimchi) magyarázni igyekeztek, azt akarván kihozni belőle, mintha Nemrod vadászatainak zsákmányát az Urnak feláldozta volna. E feltevésre semmi alap nincs; ellenkezőleg, a szentirás Nemrodot mint a vallásos érzelmeket megvető, gonosz bitorlót tünteti fel, s igy bizonynyal azon magyarázathoz kell csatlakoznunk, mely e kifejezést: coram Domino, akkép értelmezi, hogy az csupán erősitése, auxesise akar lenni ama hatalmaskodásnak, mely Nemrodot jellemzi. Hogy ez értelmezés valóban elfogadható, kitünik a szentirás egyéb helyeiből, hol a „coram Domino" ugyancsak az állitás megerősitéseül alkalmaztatik. P. o. Jónás könyvében 3. 2. a héber szöveg szerint Ninive nagy városnak mondatik „az Isten előtt," azaz rendkivül nagy városnak, vagy Gen. 13. 13. Sodoma városának lakosai nagy bünösöknek mondatnak „az Ur előtt". Sz. Ágoston még tovább megy és a görög szövegből érvelve, a „coram Domino"-t „contra Dominum"-mal helyettesiti (De civ. Dei l. 16. c. 4. robustus venator contra Dominum) csakhogy itt a héber a mérvadó, valamint Nemrodot tartja sz. Ágoston a dölyfös torony-épitési szándék fő-coryphaeusának is.

Ezekből már most a végeredményt lehozva, aligha tévedünk, ha azt állitjuk, hogy a zsidók, valahányszor ily itéletet akartak hozni, ily véleményt nyilvánitani: ez, vagy amaz hatalmaskodó, gőgös, erőszakos ember, Nemrodhoz hasonlitották őt, talán félig meddig gunyosan is, s igy származott a közmondás: „Mint Nemrod, erős vadász az Ur előtt." Mózes ezt az idézett helyen, már mint általánosan elterjedt, mindenkitől ismert közmondást emliti s hozza fel könyvében.

* * *

II. A sz. könyveket lapozva, a legközelebbi közmondást Sámuel vagy a királyok I. könyvében

10. 12. és megismételve u. o. 19. 24. találjuk. „*Vajjon Saul is a próféták között van-e?*

Mint a legtöbb oly közmondásnak, melyben nevek fordulnak elő, ugy ennek is bizonyos esemény kell, hogy alapját képezze. Ugy is van, a szentirás két eseményt beszél el Saulnak, Izrael első királyának életéből és mind a kettőnek befejezésénél említést tesz az ez események folytán keletkezett közmondásról: „annak okáért közmondássá vált" — ugymond, — „vagy innen származott a közmondás: *Vajjon Saul is a próféták között van-e?*"

Hogy tehát a közmondás jelentményét megérthessük, szükséges, hogy ezen eseményeket emlékezetünkben felujitsuk. Az egyik a következő: Midőn Sámuel próféta Sault, Cisz fiát Benjámin törzséből, királylyá felkenve magától elbocsájtotta, megjósolta neki, hogy Gibeahban találkozni fog a „próféták seregével" azaz a prófétai iskolák növendékeivel, kik hárfa, citera, dobok és sipok kiséretében szent lelkesedéssel vallásos énekeket fognak zengedezni. Mert hogy ezt és nem mást kell érteni itt a „prófétálás" alatt, már a hangszerek felemlitéséből is kitünik. A prófétai ihlettségnek, elragadtatásnak ugyanis több foka volt, és ezeknek egyike volt az is — persze alacsonyabb, mint a visió, vagy az extasis, melynél fogva a különben is már disponáltak, buzgalmukat, áhitatukat szent énekekkel, zenével élesztették s ezen meghatottságukban Istent s az ő müveit magasztalták. (V. ö. I. Krón. 25. 1.) De még azt is hozzátette Sámuel, hogy maga Saul is, az Ur lelkétől ihletve, a próféta ifjakkal prófétálni fog és más férfiuvá fog változni; azaz ő is a jámborság, a szent meghatottság érzelmeivel lesz eltelve, és ki eddig mezei munkával, állatok gondozásával foglalkozott, most természetfölötti módon azt fogja tenni, amit soha nem tanult, soha meg nem kisérlett: a próféta ifjakkal együtt énekelve fogja Istent dicsőiteni, és ki eddig alacsony

teendőket végzett, Istentől megváltoztatva szivében, alkalmassá lesz a királyi méltóságra. Mindez csakugyan beteljesedett; „eljutának a mondott halomra és ime a próféták csoportja eléje jöve, és rászálla az Ur lelke és prófétála közöttük.“ (I. Kir. 10. 10.) Saul, isteni ihlettől elragadtatva, együtt énekelt, egészen átszellemülve a prófétaifjakkal. Természetes, hogy azok, kik őt ezelőtt is ismerve, tudva családi viszonyait, ifjukori foglalkozásait, most egyszerre ily állapotban látták, csodálkozva kiáltának fel: Mi dolog történt Cisz fiával? Saul is a próféták között van-e? (11. v.) Hogyan lehetséges ez, hogy Saul, ki eddig a mezőn töltötte napjait földmüvesek és pásztorok között, most egyszerre oly kellemesen, a többiekkel oly öszhangzón énekel és pedig olyasmit, amit soha nem tanult?

„És felele egyik a másiknak, mondván: Kicsoda ezek atyja? Annak okáért közmondássá vált: „Saul is a próféták között van-e?“ (12. v.) A kifejezés: „kicsoda ezek atyja?“ többféleképp magyaráztatott; némely szentirásértelmezők azt Saul atyjára vonatkoztatják, sőt a görög fordítás egyenesen az egyes számban beszél: „kicsoda az ő atyja?“ és egyikmásik kiadás, mint az alexandriai, hozzá is teszi: „nemde Cisz“? Tehát e magyarázat szerint a nézők a nagy ellentétet csodálják Saul származása és jelenlegi viselkedése között, éppen ugy, mint némelyek Krisztus Urunk isteni bölcseséget rejtő tanitása fölött ekkép adtak bámulatuknak kifejezést; „Honnét van ennek ez a bölcsesége és csodatevő ereje? Nemde ez az ács fia? nemde anyja Máriának neveztetik stb.“[1] Helyesebb azonban azoknak véleménye, kik a héber szöveghez ragaszkodva, melyet a Vulgata is megtartott, a többes számot fogadják el: „kicsoda ezek atyja?“ — és a próféták

[1] Máté 13. 54. 55.

atyja alatt az Istent értik, ily összefüggésben: Vajjon ki adta a többieknek a prófétai ihletet? Nemde az Isten? Miért ne részesülhetett volna Saul is ez isteni adományban? miért ne dicsőithetné ő is az Urat szent énekekkel, általa hirtelen megvilágosittatva?

Ilyen módon igyekeztek a rendkivüli eseményt maguknak és pedig helyesen megmagyarázni, de a dolog azért mindenesetre feltünő maradt és bizonyára sokáig beszéltek róla Izraelben. Később aztán, évek multával, hasonló feltünő, habár a profán életben előforduló esetek alkalmával kezdték ezeket összehasonlitgatni a Saul hirtelen megváltozásával, főleg, miután Saulnak személye és emlékezete az ő önkénye és igen sok gyarlósága folytán, népszerütlenné, sőt ellenszenvessé lett a zsidók előtt — és igy lassan-lassan népies, valóságos közmondássá lett az, ami először mint az őszinte csodálkozásnak kifejezése hangzott el: „*Vajjon Saul is a próféták között van-e?*“ Mikor például valaki olyan dologba akart kezdeni, melyhez teljességgel nem értett, melynek alapelemeit nem ismerte, — vagy midőn valaki olyas hivatal után járt, melyhez megfelelő képességei nem voltak s amely egyátalán nem volt neki való; — vagy végre ha netán valaki váratlanul, hirtelenében, a világ meglepetésére jutott magas kitüntetésekhez: nagyon helyén alkalmaztatott a közmondás: *Saul is a próféták közt?*

Annyi bizonyos, hogy a szerző idejében, — ki nem volt Saulnak kortársa, hanem jelentékenyen később élt,[1] a közmondás széltében hosszában használatban volt.

---

[1] Hogy a Királyok első két könyve Sámuel I. és II. könyvének is neveztetik, ne vezessen senkit arra a gondolatra, mintha azokat Sámuel irta volna. Hiszen a történet ezekben egész Dávid haláláig vitetik, kit pedig Sámuel jóval megelőzött. Sámuel könyveinek csupán azért neveztetnek, mivel az ő születésével kezdik thémájokat s mivel Saulnak és Dávidnak története szorosan összefügg Sámuel személyével; ő kente őket királyokká, ő

Kitünik ez onnan, hogy nemcsak itt, hanem Saul történetének egy másik momentumánál is, az eszmetársulás folytán ujra említést tesz a Szentiró ezen közmondás létezéséről, elterjedt voltáról. A 19. fejezetben ugyanis elbeszéli, mint menekült az ártatlan Dávid az őt gyülölő, hatalmára féltékeny Saul üldözése elől Ramathába, Sámuelhez, az ő ősz pártfogójához. Ramathában szintén volt prófétaiskola s ez értendő a „Najoth" szó alatt, mely a héber nyelvben lakást, telepet jelent, melyet azonban a Vulgata, szokása ellenére fordítás nélkül átvett.[1] Itt tartózkodott tehát Sámuel Dáviddal, de Saul nem tisztelve e menhelyet, poroszlókat küldött Dávid után, „kik mikor látták a próféták csoportját prófétálni és Sámuelt felettök állani, lőn az Ur lelke rajtok is és ők is prófétálni kezdének." (20. v.) A szent énekek, melyeknek egyrészt valószinüleg Dávid üldözött ártatlansága és Saul igaztalansága képezte tárgyát, — továbbá Sámuelnek tiszteletre inditó tekintélye, s végre a bennök müködő malaszt annyira megragadák e poroszlókat, hogy képtelenek voltak kezeiket Dávidra tenni, sőt magok is, szent lelkesedéstől eltelve, együtt énekeltek a próféta ifjakkal. Ugyanez ismétlődött a másodszor, sőt harmadszor küldött követeknél is. És, csodálatos! midőn Saul maga haragra gerjedve, hogy akaratát nem teljesitik, személyesen eljött, szintén alávettetett ezen isteni befolyásnak; mennél inkább

volt az Ur küldöttje Saullal szemben, ő Dávidnak mintegy nevelője. Ha vannak is, kivált az I. könyv 16. fejezetéig, egyes feljegyzések Sámueltől, ezek is átdolgozvák s a könyvek szerzője okvetlenül a schisma után élt, mert I. Kir. 27. 6. Juda országát határozottan elkülöniti Izrael országától, és a babyloni fogság előtt, mert erről semmi említést nem tesz. Körülbelül 80—100 évvel Saul után élhetett, — és igy mindenesetre mérvadó reánk nézve, midőn a tárgyalt közmondást általánosan ismert gyanánt idézi.

[1] Vagy pedig, ami sokszor előfordul, a „najoth" (ketib: nevajoth Targ. domus doctrinae) köznév, usus folytán tulajdonnévvé lett, a próféta ifjak ramathai collegiumát jelentve. (V. ö. Dr. Weiss, David u. seine Zeit Münster 1880. 68. l.)

közelgett „Najothoz“, mennél jobban lettek kivehetők a sz. ének hangjai: annál mélyebben érezte ezt a titkos hatalmat és feledve Dávidot, feledve gyülöletét, még mielőtt a próféták tartózkodási helyére ért volna, mintegy akaratlanul is, már istenes énekeket zengett, az Isten dicsőségét hirdeté, épp ugy, mint áldást mondott egykor Balaam, holott átkot akart mondani. Őt is ugyanazon szent hangulat fogta el, mint a többit, s még nagyobb mérvben; mert megfosztva magát királyi ruháitól, a palliumtól, arczra borula a próféták között, és ezen mintegy ekstatikus állapotban maradt „azon egész nap és éjjel“ (24. v. — vagy némelyek szerint számtalanszor leborult ismételten.) — Ez az esemény uj okot és alkalmat szolgáltatott ama közmondás keletkezésére, illetőleg megerősödésére: *Vajjon Saul is a próféták között van-e?* Mert, hogy nem jámborsága, vallásossága által szerzett érdemeket Saul ezen ihlettségre, és hogy ez az állapot nála nagyon is rövid tartamu volt; azt az egész nép tudta.[1] Igy lett tehát a már többször mondott csodálkozó, meglepetést kifejező kérdés közmondássá, mely akkor használtatott, mikor valaki, általánosan ismert tulajdonságaival éppen ellenkezőleg látszott cselekedni.

* * *

[1] Nem is szolgált ezen ihlettség Saul megigazulására. A prophetismus gratia gratis data, nem pedig gratum faciens. Szépen mondja sz. Ágoston: „Cum illi (kiket Saul előre küldött) tardarent, venit ipse furens, anhelans caedem, sanguinem sitiens innocentis sancti . . . . et ipse impletus est spiritu prophetandi et prophetavit. Non ergo se jactent, qui forte sine charitate habent hoc munus Dei sanctum, sicut s. baptismum; sed videant, qualem rationem habituri sint cum Deo, qui sanctis non sancte utuntur; ex his erunt, qui dicturi sunt: *In nomine tuo prophetavimus;* non illis dicetur: Mentimini, sed dicetur: *Non novi vos, recedite a me, qui operamini iniquitatem,* quia si *habeam omnem prophetiam, charitatem autem non habeam, nihil sum.* Prophetavit autem et Saul, sed operabatur iniquitatem. (In Ps. 103.)

III. Ugyancsak a Királyok vagy Sámuel I. könyvében, nehány fejezettel alább, 24. 14. ismét egy közmondásra bukkanunk, melyet a szerző expresse „régi közbeszéd"-nek nevez. „Mint a régi közbeszédben is mondatik: *„Az istenteleneklől származik az istentelenség."* Dávid, az üldözött Dávid használja ezt a közmondást ama, Saullal folytatott párbeszédben, melyben bebizonyitja neki a legvilágosabban, hogy kezeiben volt élete, a legkönnyebben boszut is állhatott volna rajta, amiért őt folyton üldözi és halálra keresi: de nem akart élni az alkalommal, nem akarta az Ur fölkentje ellen kezét kinyujtani, nehogy az istentelenek közé számittassék, — abban a párbeszédben, melyben Saul a meghatottság könyei közt kénytelen volt bevallani Dávidnak: „te igazabb vagy, mint én; mert te velem jót cselekedtél, én pedig gonoszszal fizettem neked. (18. v.) Valóban, Dávid „magnificentius sibi trophaeum erexit parcendo Sauli, quam occidendo Goliath."[1] Azt akarja tehát mondani: Megölhettelek volna, de nem akartam e gonoszságot elkövetni, mert gonoszság, bün lett volna az Ur felkentjére fegyvert fogni, és ily gonoszság csak gonosz embertől lenne várható.

Egyébiránt a közmondás maga oly világos, hogy nem szükség akár a körülményeket, melyek között az használtatott, bővebben megvilágitani, akár magát a közmondást hosszasan magyarázni.[2] Ugyanazon fogalom, hogy a milyen az ember lelkülete, olyanok gondolatai és tettei is, más és más szavakkal csaknem

[1] Chrysostomus Hom. 2. de Dav. et Saul in fine tom. I.

[2] Sanctius és Calmet ezt az értelmezést is elfogadhatónak tartják; ab impiis egredietur impietas,— az impietas, iniquitas a szentirás szólásmódja szerint a bün büntetését, nemezisét is jelenti, s igy Dávid mintegy azt akarja mondani: Ugy is elér az Ur keze, tenmagad által; mert a gonoszság önmagában hordja bünhődése magvát, s már csak ezért sem akarlak én bántani, amit különben is bünnek tartanék stb. Azonban mindenesetre praedominál az általunk elfogadott magyarázat, hisz a gyöngéd lelkiismeretü Dávidnak még az is aggályt okozott, hogy Saul ruhája szélét levágta. (6. v.)

minden népnek közmondásai közt fellelhető. A magyar „Amilyen az ember, olyan a munkája;“ „vad fától nem lehet jó gyümölcsöt várni,“ a német „Wie der Schelm ist, so denkt er,“ a latin „malus corvus malum ovum parit“ stb. mi más, mint az erőteljesebb régi héber közmondásnak visszhangja? Azért nincs is miért tovább időznünk e helyen, hanem jerünk tovább.

(Folyt. köv.)

NÉHÁNY SZÓ A THEOLOGIAI ISKOLÁZTATÁS KÉRDÉSÉHEZ.

Irta: DR. DUDEK JÁNOS.

Dr. Pethőnek „A theol. tanulmányok reformjáról szemináriumainkban“ irt czikke megérdemli, hogy napirenden maradjon mindaddig, mig az általa hangoztatott scholastikus irány teljes meghonositása által nálunk is a theologia az iskola falain belül s azokon tul természetes, szives foglalkozássá nem vált mindazokra nézve, kiknek gondolkozás és cselekvés módját kell, hogy a theologiai képzettség s az ezen alapuló érett meggyőződés befolyásolja.

Ezen uj irány, mely a szorosabban vett theologia első rangu képviselőinél jelenleg általános, iskoláinkban már eddigelé is tért hóditott s Dr. Pethőnek lelkes felszólalása mindenesetre megszivlelendő adatokat nyujt ahhoz, hogy az uj scholastikus módszernek teljes érvényt biztositsunk theol. iskoláinkban.

Az uj scholastikus irány (Theologia dogmatico-scholastica) Perrone, Franzelin, Schrader, Kleutgen, Hurter stb. által képviselve, az egy időben érvényre emelkedett

positiv irány (Theol. positiva) s különösen annak értekező (acroamatica) módszerével szemben: a bölcselet elemeinek józan felhasználásával az észnek, az értelemnek törekszik tápot nyujtani az alap és az ágazatos hittanban, a mi egyrészt a kinyilatkoztatás forrásaiból meritett adatok értelmes feldolgozását vonja maga után, másrészt alkalmat nyujt a tanulónak „saját értelmének és felfogásának erejével a hit jelentésébe hatolni; észrevenni és érezni az Istennek s müveinek nagyságát s annak az apró szikrának, az emberi észnek erőlködéseit a lux inaccessibilis, tüzoszlopával szemben."

S ha a tanulás és tudás csak saját értelmi munkánk, gondolkozásunk, okoskodásunk folytán válik bennünk életté, természetes, szives foglalkozásunkká: akkor az uj scholastikus iránynak életrevalósága a jobbára emlézésre basirozott positiv iránnyal s módszerével szemben kétségtelen.

Az uj scholastikus iránynak módszere synthetikus. A tant tétel alakjában állitja fel (thesis, propositio); a tételben foglalt tannak megjelöli a helyét a hitigazságok közt, vagy pedig azokhoz való viszonyát — est de fide, est fidei proxima, thesis enunciat doctrinam catholicam; taglalja a tétel terminusait, miáltal a tétel tartalmát kellő világitásba helyezi — declaratio; a hittani álláspontot megbizonyitja — demonstratio; megteszi a tani levezetéseket — corollarium. Mindezt pedig kellő rövidség, világosság és határozottsággal, miáltal képesiti az észt a tárgyalt igazság sajátlagos tulajdonságainak felismerésére, ugy hogy a tannak ezen módszer szerinti kifejtésében implicite a kriteriumok is megadatnak az ellenvetések megoldására. E módszer természete tehát magával hozza, hogy az észnek, az értelemnek oly erőteljes tápot nyujtunk a theologiában, mi által az — mint az emlézés nyomasztó terhe alatt — nemcsak nem kedvetlenedik el, hanem munkára buzdul s élénk tudattal lép a theologia fenséges csarnokaiba.

Különben midőn az uj scholasticismus térfoglalását

a theologia terén üdvözöljük: a közelmult positiv systemája felett méltányos itéletet hozni — az idő körülményei parancsolják. Részemről valamint a közélet szellemtelenségét nem tudnám kizárólag e systema kontójára irni: ugy magát a systemát az idő és a tudomány állása oly természetes fejleményének tartom, amint természetesnek találom, hogy a positiv irány merevségét az uj scholasticismusnak fel kellett váltania. Ez az actio és a reactio természetes egymásutánja.

A theologiai tudomány állapotát éppen azon időre vonatkozólag, melyben a positiv irány nálunk is uralkodóvá lett, vázolja Hurter Nomenclatorának nem rég megjelent 4. és 5. füzeteiben. Ezekről áttekintést nyujt az innsbrucki Zeitschrift (1887. I. 174. l.) s azt mondja: „Sie (das 4, 5. Heft.) umfassen die Zeit von 1821—69, eine Zeit, in der noch der Verfall der Theologie sich fortsetzt aber auch bereits eine erfreuliche Erneuerung und Wiederbelebung des kirchlichen Bewusstseins und damit auch ein reges und wissenschaftlicheres Studium derselben sich Bahn bricht. Freilich finden wir die Namen jener Männer, die eine neue Blüthezeit ächt katholischer Theologie begründeten, in diesen Heften nicht verzeichnet, da nur die besprochen werden, welche vor dem Jahr 1870. gestorben sind, jene Koryphäen aber theils nach Unterbrechung des Vaticanischen Concils starben, theils noch zu den Lebenden zählen.“

A theologia hanyatlásának ideje az, melyben a tudományos irány két végletével találkozunk; az egyik a Hermesianismus s a Güntherismus tulhajtotta bölcseleti irány, mely annyira hóditott, hogy egyedül azt tartották felvilágosodott eszü dogmatikusnak, ki a dogmákat szabadon, a kor nézetei s eszméi szerint fejtegette; a másik a sokat akaró, de keveset markoló positiv irány, mely a bankerottot mondott filozofiai tépelődések helyett a tekintély karjaiba menekült.

E két irány között fel-feltört a positivet a spekulativ elemmel egyesitő józan irány, mely a tévedezések

zaja között a régi scholastikusokat hivta segiségül, amint azt Kovács József — kortanu — Danielik Emlékkönyvében (1852.) Aquinói sz. Tamás theologiájáról irt valóban szakszerü tanulmányában jelzi: „Szent Tamás Summája a XIX. századnak is becsületére válnék, százszorta inkább, mint akár azon tartalom nélküli üres phrasisok- és nagy szavaktól hemzsegő munkák, melyek irodalmunkat árként boritják el; akár azon rationalisticus és atheisticus speculatiok, melylyek még a szivet üresen hagyják, az észt a kétségbeejtő semmiség feneketlen mélyére sodorják. Azért a visszatérés ennek elvei- és nézeteihez korántsem hátra-, de előrelépés." (129. lap.)

Az általános ingadozás és hanyatlás közepett, midőn a scholastika oly méltatlan félreismerésben, hogy ne mondjam megvetésben részesült, ugy hogy még a különben jeles Liebermann is itt-ott erősebb megjegyzéseket engedett meg magának, bár magának a scholastikának fogalmával sem volt tisztában (lásd T. 1. §. 4.); a mi iskolázásunk sem képezhetett kivételt, sőt dicsőségnek lehet mondani, hogy mégis találkoztak egyesek, mint Kovácsnak fentemlitett tanulmánya mutatja, kik koruk nézetei fölé tudtak emelkedni.

Azért az emlézésnek az értelem felett előnyt adó positiv irány a kor tudományos állásának fejleménye volt s theologusaink általában véve csak ennek lehettek tanitványai. Ha voltak is kitünő theologusaink, e „kitünő" jelzőnek értelmét az uralkodó irány értéke szerint kell megitélni; mert Hurter szerint a már emlitett időszakban (1821—69): „tritt die Scholastik fast ganz in den Hintergrund. Einen Beleg für diese Behauptung liefert der Umstand, dass, während das zweite nachtridentinische Jahrhundert noch viele Commentare zu Summa des hl. Thomas aufweist, im ganzen dritten (1764—1869.) kein einziger zu finden ist. Auch eine ganz nach scholastischer Methode ausgearbeitete Dogmatik wird man in dieser Periode (1821—69.) vergebens suchen." (Zeitschrift. 1887. I. 175. lap.)

Az uj scholasticismus közel négy évtizede utat tör magának a sok hányásvetés után a positivismusba belenyugodott theologiai iskolákba; mig végre magának a positiv iránynak az elmékre gyakorolt dermesztő hatása, az uj scholasticismus derék képviselőinek colossalis vivmányai a theologia értelmi megvilágitásában — sok előitélet leküzdése után — kétségtelenné tették az utóbbi iránynak életrevalóságát a positiv irány felett. Ehhez járultak a sz. Atya által meginditott mozgalmak sz. Tamás helyes keresztény bölcseletének általános visszaállitására; mindezeknek természetes következménye pedig, hogy az uj scholasticismus a theologiában uralkodó iránnyá fejlődött.

Ezen irány hazánk theologiai iskoláiban is helyet foglalt már, ugy hogy nálunk is nem többé helyességének elismeréséről, hanem kellő ápolásáról s az utjában álló — kezdetben elmaradhatlan — akadályok leküzdéséről lehet csak szó.

II.

A spekulativ elemnek a theologiába való felvétele kétségtelenül fokozza az önálló munkálkodást s mert nem annyira az emlézö tehetséget, mint inkább az észt, az értelmet foglalja le maga számára, reményt nyujt, hogy a nem annyira nyomasztó, mint inkább felemelő munkának oda künn az iskola falain tul is lesz folytatása. A helyesebb módszer el van fogadva, mondjuk pl. hogy Schwetz helyébe Hurter lépett az iskolába. De midőn a theologia tárgyalására más módot választottunk s az értelemnek már a módszer folytán is több tápot akarunk nyujtani a theologiában, nehézséggel találkozunk, mely utjában áll annak a jó szándéknak, hogy a változtatott módszer folytán eo ipso: a theologiával öntudatos, szivvel lélekkel folytatott studium vegye kezdetét.

E nehézség pedig nem is valami mellékes körülményben gyökeredzik, hanem se több, se kevesebb, mint éppen maga a spekulativ elem, a módszert és a feldol-

gozandó anyagot átjáró gondolkozás . . . a filozofia okoz nehézséget. A spekulatio a theologiában: bölcseletileg fegyelmezett, a keresztény bölcselet elemeiben gyakorlott észt tételez fel, ezt a tanulónak magával kell hoznia; mert hogy a theologiában az értelemnek lehessen tápot adni, annak az értelemnek képesnek kell lenni e táplálék befogadására; a táplálék, melyet az ész megemészteni nem képes, bármely alakban is adjuk azt neki, emésztetlen marad, ez pedig a lelki erők erősbödését s igy a munka kedvet nem igen fokozza; vegyük hozzá még az anyag természetét, mely abstrackt voltánál fogva nem csak nem könnyiti, de a más természetü tantárgyakhoz képest jóval megnehezíti a munkát.

Azért pl. Hurter (I, 6. l.) a theologia tanulásához megkivántató kellékekről szólva, ezt mondja: „Praetermissa ea dispositione, quae intellectus cultura per sanam philosophiam continetur, plurimum ad ejus studium conducunt viva fides“ etc. és más helyen (9 l.): „Versatus autem sit (theologus) necesse est quam qui maxime in logicae usu.“ Ez pláne felső fokban van mondva. Hasonlóképen nyilatkozik Petavius Prolegomenáiban c. IV.

Ezzel a lényeges tényezővel első sorban kell számolnunk, ha a nemes czélt a maga valóságában elérni ohajtjuk; erre tanitottak engem tanitványaim.

Tehát aki a scholasztikus módszer mellett fog a theologia tanulásához, annak bölcseletileg fegyelmezett ésszel kell fognia a munkához; mert mindjárt a legelső theologiai tétel bonczolásánál nem arról lesz szó, hogy egy paragrafust mondjon el a bölcseletből, hanem hogy a judicium, a definitio, az argumentatio lényege s nemeivel teljesen tisztában legyen; hogy ha pl. a mysteriumok lehetőségét bizonyitom s azt mondom: haec possibilitas suadetur argumento a fortiori. Inductione enim constat . . . és ha kérdezem: miféle bizonyiték is ez, mi az inductio? s hallgatóm e terminusok tartalmát nem ismeri, akkor az alapfogalmak magyarázatára kell kiterjeszkednem, vagyis lépten-nyomon azt kell tanitanom, amit szük-

ségképen fel kellene tételeznem; hogy milyen munka ez, az tudja, aki tapasztalta.

Már pedig ebben van a bökkenő; kezdő theologusainknál legtöbbnyire hiányzik a filozofiai előképzettség. Hozzá a mostani tanügyi miseriák mellett a szakiskolába fellépő fiatalság a komoly, alapos munka iránt nem nagy szimpatiát mutat. A feladat megoldása nehéz.

Igaz, hogy a tanárnak kötelessége magyarázni és a szerző a tételhez csatolt declarációban megmagyarázza a maga módja szerint az egyes fogalmakat, melyeket éppen szükségesnek tart; de e magyarázatok legtöbbnyire segéd magyarázatokat igényelnek, lévén pädagogiának alapelve: tovább nem haladni a tárgyban, mig a fogalmak tisztázva nincsenek.

Ha azonban a tanár ilyen pontossággal jár el minden tételnél, pedig a hasznos közmunka ezt kivánja, akkor nézzen utánna, mennyire fog haladni a végzendő anyagban. Az én meggyőződésem pedig az, hogy az iskolának feladata egy a szükségekre kiterjeszkedő tankönyvnek anyagát teljesen elvégezni, hogy a tanuló az összes anyagot első átdolgozásában a tanár vezetése alatt végezze; mert az élet ritkán szokott az iskolai maradványokra visszatérni.

Tehát az amugy sem könnyü munka, ha keveset vagy éppen semmit sem szabad feltételeznie — az elvégzendő anyag jelentékeny rovására lehet; különben a gyors munkának, mely lapokat számit, nagyon sok a lazája, ami a theologiában veszedelemmel is van összekötve.

Igaz az is, hogy legujabban magukon a theologiai iskolákon tanitják a bölcseletet és pedig sz. Tamás szellemében. Ez már többet jelent, de még sem az, amit az uj scholasztikai theologiai irány követel. Ezen irány a kezdő theologusnál feltételezi már a bölcseletben való jártasságot; az uj intézmény szerint pedig a bölcselet tanitása legjobb esetben párhuzamosan halad a theologia tanulásával, ami a dolog természetének nem felel meg, már csak azért sem, mert az előtt jobbára emlézéshez szokott

észbeli müködés egy nehézség helyett kettővel találkozik; és ha még hozzá veszszük a nyelvből származott nehézséget is, — a kezdő theologusnak oly munkával kell megküzdenie, melyen akkor is kellene könnyiteni, ha valaki komolyan állitaná, hogy „a theologiához nem kell ész.“

E párhuzamos tanitásnál legelőnyösebbnek látszanék még az az eljárás, ha maga a dogmatika tanára tartja a bölcseleti előadásokat is, pl. Egger Propaedeutica-ja alapján; a két tárgy különválasztása nem mutatkozik célszerünek.

Ezeknél fogva a hiányzó bölcseleti előképzettséget sem a tanár kisérő magyarázata, sem a bölcseletnek a theologiával való párhuzamos tanitása nem pótolhatja; *bölcseleti előkészitő tanfolyamra van szükségünk:* ez a dolog természetes menete s igy is van ez mindenütt, ahol az uj scholastikus irányt sikerrel müvelik s ahol tudják, hogy a theologiával öntudatos, szivvel-lélekkel folytatott studium akkor veszi kezdetét, ha azt bölcseleti cursus előzte meg, mely alatt az ész ügyes athlétává fejlődött, ki nem fél a nehézségektől s a gondolkozás fegyvereit helyesen tudja forgatni. „Theologus is demum absolutus est, — mondja Petavius Proleg. c. IV. — qui comprehensam habet animo doctrinarum omnium facultatem, quarum pars maxima philosophiae ambitu, ac voce continetur.“

Volt papnevelőintézeteinknek két évi bölcseleti tanfolyama s névleg itt-ott ma is fenáll; de ez a gymnásiumi sistemába olvadt, s az egykori logikusok és fizikusok utódja éppen ugy, mint talárt nem viselő társai, a gymnasium általánosságaival küzd. *Ez az intézmény az,* melybe a hol még fenáll, életet lehetne önteni az uj irány szerint, természetesen a bölcselet tanitását illetőleg, mert többet kivánni ugy sem lehet.

Evvel kapcsolatban még egy pium desideriumnak akarok kifejezést adni. Theologiánk tananyaga, még a a legszükségesebb tételeiben is, akkorává nőtt, hogy az

lassitott, higgadt tárgyalás mellett két év alatt alig végezhető el; pedig hogy annak letárgyalása rendszeresen, világosan s ne gőzerővel haladva történjék, már magának a theologiának érdekében is óhajtandó lenne. Hozzájárul a theologiai iskolák bienniumos rendszere, melynek következménye, hogy a növendékek egy része első éves korában tanulja az alaphittant; erre az osztályra csak teljes két év után vagyis negyed éves korban kerül az ágazatos hittan. Ha a tanár az alaphittanhoz az ágazatos hittanból is vesz egy-két tractatust, folytatása azonban csak két teljes év után következik, a tanulás ilyetén megszakitásából hátrányok erednek magára a tárgyra; mert a tanulás sikeres volta természetes egymásutánt követel. A szorosan vett theologia az összes hittudománynak központja, alapja és éltető eleme; mennyivel előnyösebb lenne, ha a tanuló *ezt négy éven át,* egymásután, megszakitás nélkül tanulná, nem lenne az fárasztó, mert nem kellene sietni; nem végeztetnék felületes munka, mert az idő és a lapszám alárendelt szerepet játszanék.

Minden nehézségek daczára arra kell törekednünk, „hogy a theologiával öntudatos, szivvel-lélekkel folytatott studium vegye kezdetét, mely életünknek s müködésünknek legtermékenyebb s legtartósabb gyökerévé kell, hogy váljék, melynek ereje prédikáczióinkban, vállalalatainkban, ügybuzgóságunk s határozottságunkban ezer meg ezer életképes vesszőt hajtson;“ nehézségek csak akkor nehezek, ha nincs akaraterő, mely azokat legyőzze.

AZ ESZTERGOMI ÉRSEK PRAEDIÁLIS NEMESEI.

Irta: DR. OZORAI JÓZSEF.

II. Folytatás.

Amint a közlött kimutatásokból is alkalmunk volt látni: az esztergomi érsek nemesei négy önkormányzati

egységben tömörültek. Vagyis *négy nemesi székük volt*, ugy mint:

a verebélyi nemesi szék Barsmegyében;

a szentgyörgyi nemesi szék Nógrád- és Hont vármegyékben;

a vajkai nemesi szék Pozsony vármegyében;

és az érsekleéli nemesi szék Komárommegyében.

Ezen székek — bocsássuk itt előre egész általánosságban — szervezetükre nézve egészen hasonlók voltak a vármegyéhez, és ugyanazt a két főfunctiót is teljesitették amit a vármegye, t. i.: a közigazgatást és a birászkodást. Bele tartoztak ezekbe a székekbe nemcsak a tisztán praediális falvak, hanem a szétszórtan létezett egyes kuriák és ezek birtokosai is. Ismétlésbe esnénk, ha felsorolnók, hogy melyik székbe micsoda falvak és mely kuriák tartoztak; — láttuk azt már Oláh érsek könyvéből.

Mikor keletkeztek és hogyan keletkeztek ezek a székek?

Ezen kérdésekre adatokkal, tényekkel nem válaszolhatunk. Hiszen a vármegye megalakulása is még ma is sok tekintetben controvers kérdés gyanánt áll történetiróink előtt. A hagyomány sem őrizte meg ezen székek keletkezésének históriáját; és igy mindössze csak erősebben-gyengébben indokolható vélemény lehet az, amit a fölvetett kérdésre válasz gyanánt adhatunk.

Mikor az esztergomi érsek százakra, sőt az Árpádok alatt talán ezrekre menő harczos csapatot volt kénytelen tartani; s mikor a telkek kiosztásával és privilegiumokkal magának ilyen fegyveres népet hadi szolgálatra lekötött: mindjárt kezdetben kellett gondoskodnia arról, hogy katonái mikép és milyen formában teljesitsék a hadi szolgálatot, melyre szegődtek. Mindjárt kezdetben szükséges volt őket szakaszokra — hadi kerületekre osztani, és meghatározni, hogy harczbaszólitás esetén kinek a parancsára, hol és mikép gyülekezzenek össze? — Mindjárt kezdetben ki kellett jelelni a közegeket, amelyek háboru idejében ez egyes csapatokat vezényeljék és fö-

löttük fegyelmet tartsanak, — béke idején pedig elöljáróik és biráik legyenek és privilegiumaik fölött őrködjenek.

És ez a katonai szervezet, melyet az egyházi nemességnek hadi rendeltetése megvitázhatlanul megkövetelt, ez a szervezet volt valószinüleg az ősanyag, melyből a magyar nemzet szelleme a nemesi székeket a vármegye képére és hasonlatosságára megalkotta.

Amint a várkerületből kikel a vármegye: azonkép bontakozik ki a katonai hadi kerületből a nemesi szék. — A hadi rendszer átváltozása, a nemességnek a kerületi centrumokban — vármegyékben való tömörülése, az egyházi nemesség privilegiumainak szaporodása és jelentőségének folytonos növekvése: mind közrehatottak arra, hogy az ősi katonai szervezet önkormányzati szervezetté, s az esztergomi érsek katonai kerületei az érseki nemesek kerületeivé, nemesi székekké fejlődjenek.

Mikor történik ez az átváltozás? Erre a kérdésre nem felel nekünk sem positiv adat, sem hagyomány. De nem nehéz rá elfogadható választ találnunk, — olyat, melyre a történelem logikája vezet rá.

Az esztergomi érsek katonájáról s általában az egyházi nemesről tudjuk, — az okleveleknek egész seregéből tudjuk: hogy a XIII. században nő meg egyházi nemesssé. S ugyanazon körülmények összhatása és fejlesztő ereje, mely az egyház katonáját egyházi nemessé neveli föl, — ugyanaz eszközli: hogy az esztergomi érsek katonáinak bizonyos csapata — egy-egy kerülete — nemesi székké, vagyis a katonákból lett nemeseknek egyetemévé alakul át. Tovább menve már most ezen következtetés ösvényén — oda jutunk: hogy az esztergomi érsek praedialistáinak székei a tatárjárás és az Anjouk trónralépte közötti korszakban alakulhattak meg az addigi katonai kerületekből. És arra a meggyőződésre jutunk: hogy ezek a nemesi székek nem létesültek a király vagy az esztergomi érsek elhatározó szavára: hanem észrevétlen és hosszas történeti fejlődésnek eredményei. Megnőttek századok

alatt, mint ahogy a csemetéből a törzsgyürük folytonos szaporodása által megnő a tölgy.

Nem találtam történeti nyomot, amely arra engedne következtetni, hogy hajdan több székük lett volna az esztergomi érsek nemeseinek, mint az a négy, amelyet felsoroltunk. De viszont semmi okunk nincs kételkedni abban, hogy mind a négy már az Árpádok alatt létezett. Oláh Miklós érsek idézett könyvében a verebélyi székről az mondatik, hogy hajdan az volt a legnagyobb, és hogy két palatinus által kormányoztatott. Ez a hagyomány kétségtelenné teszi, hogy hajdan — a banderialis hadi rendszer szereplése előtt, — mind a négy szék egészen különvált önkormányzati testet képezett. Ez hirdeti egyszersmind azt is, amit a történeti részben mi is állitottunk, hogy az egyházi nemességnek mint katonai intézménynek jelentősége és a magyar főpapi rend katonai hatalma a banderiális hadi rendszer előtt állott virágzásának tetőpontján. Hiszen gondoljuk csak el: mily tekintélyesnek kellett lennie csak magának az esztergomi érsek seregének, ha katonáiból négy nemesi szék, négy egész kis vármegye alakulhatott meg!

A banderiális hadi rendszer kifejlődése visszahatott az egyházi nemességre nemcsak általában, hanem visszahatott az esztergomi érsek nemesi székeire is.

Az 1498. 20. törvényczikkből tudjuk, hogy az esztergomi érsek 2 egész banderiumot vagyis 800 lovast volt köteles tartani. S nyugodt lelkiismerettel hihetjük, — hiszen az 1518. 2. t. cz. 4. §-ából is kivehetjük, hogy már Zsigmond idejében is ez lehetett a gyakorlat. S minthogy a törvények csak a kifejlődött gyakorlatot, vagy legalább is körülbelül azt emelhették törvény erejére: ennélfogva nem valószinütlen, hogy az esztergomi érsek a banderiális rendszer első napjaitól kezdve folytonosan két banderiumot tartott. Es ez az aminek következménye a nemesi székek históriájában visszatükröződik.

Azok a székek, amelyek az Árpádok alatt teljesen külön vált egészet képeztek, sőt amelyeknek egyikéről

— a verebélyiről — 1554-ből azt mondja a hagyomány, hogy hajdan két palatinusa volt, — ezek a székek ezt a különváltságukat elvesztik.

A verebélyi és szentgyörgyi (Garam-szentgyörgy) székek egy palatinus kormánypálczája alatt foglaltatnak össze; a vajkai és érsekleéli székek szintén egyesitve vannak egy második palatinus kormányzási és birói hatalma alatt. S ez a csoportositás, a kettős palatinatus ezen rendszere meg van már Oláh Miklós érsek könyvében, meg van Pázmány urbariumában, meg van folytonosan egész 1848-ig.

No és most kérdem: van-e olvasóim között csak egy is, aki a két palatinusban az első pillanatra meg ne látná, fel ne ismerné a két érseki banderium vezérét a nélkül, hogy én mutatnék rájok?

És van-e olvasóim között csak egy is: aki a nemesi székek ezen összefoglalásában az első perczre meg ne látná a két érseki banderium két toborzási, vagy mondjuk — *hadkiegészitő* területét?

Igy egészitik ki és magyarázzák egymást a történeti tények kölcsönösen.

A szentgyörgyi nemesi szék, — mint ezt Timonnak idézett, tanulságos könyvéből tudjuk, a 17. század végén részben paraszt birtokká alakittatott át, kisebb része pedig a verebélyi nemesi székbe olvasztatott be. De azért névleg szerepelt egész 1848-ig és a verebélyivel együtt egy palatinus alatt állott. A vajkai és érsekleéli székek megmaradtak ősi mivoltukban egy palatinussal. A török hóditás, melynek a viszontagságait Hont, Nógrád, Bars és Nyitramegyék is átszenvedték, nagyon megbolygatta ezeket a székeket, de Eszterházy Imre és utána Csáky Miklós érsekek átvizsgáltatván a birtokosok jogait ujra rendbe hozták őket. A banderiális hadi rendszer bukása nem hagyott felötlő történeti nyomokat ezen székek történetében; szervezetükre se hatott módositólag. Ellenben ezek a székek, vagyis az esztergomi érseki nemességnek ez a tömör testületi szervezete nagy befolyással lehetett

arra, hogy az esztergomi érsek ezt a nemességet, mint főpapi székének diszét és ékességét továbra is megtartsa, jóllehet az ősi, katonai rendeltetését elvesztette is. És azóta egész 1848-ig eltekintve attól, hogy fényüzést szerető Batthyány József érsek idejében az egyházi nemesség ujra szebb napokat élt, — nevezetesebb esemény nem fordult elő életükben. Az 1848-ki események pedig szétzuzták ezeket a nemesi székeket, mint a malomkövek a buzaszemet. És jóllehet az 1861-iki októberi diploma az 1847-iki alkotmányt állitotta vissza: ezek a székek nem éledtek fel többé.

Ez volna röviden az érseki nemesi székek történetének vázlata, melyet még csak azzal egészitünk ki, hogy ezek a székek ősrégi privilegiumok alapján folyton ki voltak véve a vármegyék törvényhatósága alól és maguk gyakoroltak törvényhatósági jogokat saját területükön és saját tagjaik felett. Tagjaik csak egyházi nemesek lehettek, — királyi nemes is csak az esetben, ha egyszersmind az esztergomi érsek nemese is volt; területük pedig — jóllehet a vármegye törvényhatósága alól teljesen ki volt véve, — mégis az illető vármegyéhez hozzátartozónak tekintetett. Legjobban mutatja ezt az, hogy a nemesi szék az országos dicasteriumokkal az illető törvényhatóság utján érintkezett. De ugy is emlittetnek ezek a nemesi székek, hogy Barsmegyében, Komárommegyében, Pozsonymegyében léteznek, — pl: Sedes de Wajka ex integro Comitatui Posoniensi *ingremiata.*

E szerint ezek a nemesi székek nem voltak a vármegyékkel egyenlő törvényhatóságok, — hanem kivételesek s mint ilyenek a magyar közjognak rendkivüli és másodrangu alakzatai közé tartoztak. Olyan sajátságos és egyedülálló kivételt képeznek ezek a nemesi székek a közjogban, mint aminő sajátságosnak és egyedül állónak ismertük föl az egyházi nemesnek, mint személynek jogi egyéniségét, — s mint a minő kivételnek fogjuk látni az egyháznemesi birtokot régi magánjogunkban.

Ezeket előre bocsátva lássuk már most:

1. minő helyet foglaltak el és minő szerepet töltöttek be ezek a nemesi székek a magyar közjogban?

2. minő viszonyban állottak az esztergomi érsekhez? — az országos dicasteriumokhoz és a törvényhatóságokhoz?

3. Milyen volt a szervezetük?

Ezek azon főbb néző pontok, melyekről figyelmünket a nemesi székekre rászegeznünk kell és amelyekről sajátságos — jobban mondva — egyéni vonásaikat észrevesszük.

Mint 1848-ig minden törvényhatóságnak, — ugy ezeknek a nemesi székeknek tevékenysége is az ügyek két nagy csoportjára szakadt és terjedt ki, u. m. *közügyekre* és *törvénykezésiekre.* (res publico-politicae et juridicae.) S az a törvény által ráruházott hatalom amelynél fogva a vármegye és a sz. kir. város ezen ügyek intézésében és végrehajtásában eljárhatott: törvényhatóságnak neveztetik, s innen a vele biró közegek maguk is törvényhatóságoknak mondatnak. Közjogunk szerint megillette ez a hatalom a vármegyét, és a sz. kir. várost; s azért ezek *rendes* törvényhatóságok, a többi, ilyen hatalmat gyakorlók pedig rendkivüliek vagy *kivételesek* voltak. Ilyen kivételes törvényhatóságok voltak az esztergomi érseki nemesek székei. Kivételesek voltak azért, mert a rendes törvényhatóságok csoportján kivül állanak és törvényhatóságok voltak azért, mert volt hatalmuk közügyekben és törvénykezési ügyekben eljárni. És ez volt az az állás, amelyet a nemesi székek a közjogban elfoglaltak, és ez volt az a szerep, amelynek a közéletben közegei voltak.

Ha már most szemügyre veszszük, hogy milyen közügyekben és hogyan jártak el, — és ha áttekintjük, hogy mikép vezették a törvénykezést: akkor megtaláltuk a választ az előbb föltett kérdésekre. Látni fogjuk szervezetüket; látni fogjuk azt a viszonyt, amelyben az esztergomi érsekhez, az országos dicasteriumokhoz és a törvényhatóságokhoz állottak; és látni fogjuk hatáskörüket — vagyis megismerjük terjedelmét és tartalmát azon ha-

talomnak, — azon rendkivüli törvényhatóságnak, amelyet ősi privilegiumok alapján jogositva voltak gyakorolni.

Megtartva a közügyek — és törvénykezési ügyek szerinti kettős felosztást: a nemesi székek törvényhatósága a primási levéltár praediális actái szerint a jelen században a következő jogokat tartalmazta — és a következő eljárási formákban nyilvánult, — és pedig:

I. A közügyek terén.

1. Volt a nemesi székeknek saját tisztviselői kara épugy szervezve mint a vármegyéké. Nevezetesen: nádoruk, ki itt a megyei főispán helyett áll, — alispánjaik szolgabiráik, esküttjeik, jegyzőik, ügyészeik és számvevőik. Ezek meghatározott időben, vagy a körülményekhez képest a nádor intézkedése szerint előbb vagy utóbb a rendes tisztujitó széken az összes praediális nemesség által választattak.

2. Évenként négy, vagy ha az ügyek ugy kivánták több közgyülést is tartottak olyan szabályok szerint, a hogy a megyékben tartatni szoktak. A közgyülés elnöke volt a nádor vagy az alispán.

3. A közgyülésen vétettek fel és tárgyaltattak a dicasteriumok rendeletei, amennyiben a székeket érintették s ezen rendeletek a szokott levelezés utján az illető megye által jutottak el hozzájuk.

4. Ugyanily uton jutottak el a székekhez a közigazgatási rendeletek, s ugy ezeknek valamint az előbbieknek végrehajtásáról a tisztviselők gondoskodtak.

5. Hasonlókép a közgyülésen tárgyaltattak mindazon rendeletek, amelyek az ország primásának és esztergomi érseknek kanczelláriájából érkeztek a székekhez.

6. Mindegyik szék köteles volt gyüléseinek jegyzőkönyveit felülvizsgálat végett az esztergomi érsekhez felterjeszteni. A felterjesztést rendesen a nádor tette. Az esztergomi érsek a felülvizsgálást vagy az illető kerületi ügyésze, vagy jószágigazgatója által szokta végeztetni. Ha észrevételek merültek fel a jegyzőkönyvi határozatok

ellen: ezek a közgyülésen ki lettek hirdetve és onnan további eljárás alá utalva.

7. Voltak ezeknek a nemesi székeknek kis gyüléseik is; — ugy szokták őket tartani mint a vármegyék, s ugyanazon teendőkre is voltak hivatva, mint a vármegyékben.

8. Levelezésben állottak ezen székek az ország minden más törvényhatóságaival, és a levelezés a közgyülésből történt s ott lett kihirdetve.

9. Birói parancsokat az esztergomi érsek kanczelláriájából némelyeket pedig saját nádoruktól is kaptak. Ezek is a közgyülés elé kerültek kihirdetés végett, és csak azután hajtattak végre. — Máshonnan nem kaptak birói parancsokat, — mert az érseki nemesek ugy személyükre, mint birtokukra nézve ki voltak véve az országbiráinak birói hatalma alól, — és az esztergomi érsek birói hatalmának voltak alá rendelve, aki ezen hatalmát részben a nemesi székek nádorára ruházta át.

10. A végrehajtás és a zár alá vétel is a közgyüléseken tárgyaltatott.

11. A közbiztonságra vonatkozó határozatok is a közgyüléseken hozattak.

12. Bizonyitványokat is szoktak volt kiállitani ezek a székek egyeseknek kétségtelen praediális nemességéről. — S ez is közgyülési teendő volt, — s az eljárási forma egészen olyan volt, mint a megyékben, azzal a különbséggel mégis, hogy a nemességnek ilyen tanusitását bizonyos meghatározott esetekben kötelesek voltak a székek magasabb jóváhagyás végett az esztergomi érsekhez fölterjeszteni.

13. A közgyülésből adattak ki a szegénységi bizonyitványok is; — magától értetődvén, hogy csak a kebelbeli nemeseknek.

14. A széksértés esetei fölött a közgyülés határozott, épugy mint a megyékben.

15. A ténybeli kérdések, mint határigazitások, vizszabályozások, malmok levágatása sat. a szabályszerü módon intéztettek és a közgyülés határozott bennük.

16. Az árvák ügyeit is maguk a székek kezelték.

17. Birtokháboritások eseteiben a sommás visszahelyezés közigazgatási uton történt, s az alispán végezte a maga biró társaival ugy mint a megyékben. Az elégedetlen fél az esztergomi érsekhez fellebbezhetett.

18. A kebelbeli nemesek jószágaira vonatkozó zálogjogok bekebelezéséről — épp oly hiteles jegyzőkönyveket vezettek mint a vármegyék.

19. Az előforduló urbéri kérdések épp ugy tárgyaltattak mint a megyékben, — s illetőleg magasabb elhatározás végett az esztergomi érsek elé terjesztettek.

20. A nemesi fölkelésre, és a banderiumok kiállitására (eductio Banderiorum) vonatkozó parancsok szintén a közgyülésben nyertek elintézést, és ott lettek megállapitva a kiállitás módozatai.

21. A közgyülésben történt a taksák kivetése. Ezekből fedeztettek a házi szükségletek és a rabtartási költségek.

22. A közgyülés vizsgálta meg a számadásokat, intézkedett a rabok ellátása és büntető igazságszolgáltatás egyéb ügyeiben; küldöttségeket küldött ki, s minden ilyen küldöttség „az esztergomi érseki nemesek székeinek közönsége" nevében járt el, a kapott utasitások szerint.

23. Kérvények és közügyekre vonatkozó beadványok szinte egészen ugy tárgyaltattak, mint a megyékben; a határozatokat az illető tisztviselők adták ki, akik kötelesek voltak eljárásukról jelentést tenni a közgyülésnek.

24. Ügyeik intézése körül *statutumokat* is alkottak, ezeket azonban kötelesek voltak jóváhagyás végett az esztergomi érsekhez fölterjeszteni. Ezek a statutumok nincsenek összegyüjtve.

25. Saját székházaik (domus *praetoria*) is voltak; melyeket a székek feloszlása után az esztergomi érsekség elfoglalt és saját nevére kebeleztetett. Később a hatvanas évek elején a kir. kincstár is igényt támasztott ezen házakra és az egyházi nemesek is. Ugy dőlt el a vitás kérdés, hogy Scitovszky, a boldog emlékezetü herczeg-

primás és esztergomi érsek visszaadta a nemeseknek ezeket a székházakat: mire nemsokára a dicső multat hirdető verebélyi székház elárvereztetett és ára a nemzeti szinház alap javára adományoztatott, — a vajkaszéki pedig iskolai célokra fordittatott.

26. Saját levéltáruk volt, melyben a kiváltságaikról szóló okleveleket, törvénykezési és közigazgatási irataikat őrizték. Hogy ez a levéltár sok viszontagságon ment keresztül, — fölösleges is mondani. Valószinüleg a székházakban őriztetett; de a Verebély-szentgyörgyi székek levéltáráról már a mult század végéről azt olvasom, hogy fontosabb okmányai a primási levéltárban helyeztettek el, a többiek a verebélyi templom sekrestyéjében őriztettek. Az ötvenes években, midőn a székek feloszlottak, — levéltáraik az illető törvényhatóságok levéltáraiba kerültek.

27. Saját banderialis zászlaik voltak (acies, vexillum) és pedig valószinüleg a banderialis hadirendszer első napjaitól kezdve, vagyis azóta mióta a négy szék két palatinus által kormányoztatott, — azóta nem volt mind a négy széknek külön ilyen zászlaja, — hanem ahány banderium — annyi, tehát kettő volt a zászló is. Egyik a verebély-szentgyörgyi székeké, — a másik a vajka- és érsekleéli székeké. A verebélyi és szentgyörgyi székekről ez egészen kétségtelen, mert a szentgyörgyi szék a XVII. század végén elvesztette önállóságát, s töredékei a verebélyibe olvadtak bele. Tanusitja ezt a primási kath. muzeumban levő három ilyen banderiális zászló is, amelyek egyikén ilyen fölirás olvasható: „Sigillum sedium Nobilium Praedialium de Verebél et S. Georgio."[1] A

[1] Ezt a három zászlót nem rég ft. Pristyák Neit esperes-plébános ur hozta Verebélyről, ahol azok a templomban őriztettek. Itt a primási szék talapzatánál van az ő igazi helyük, mert azok az esztergomi érsek széknek régi dicső multról beszélő, szép történeti ereklyéi. — Mindahárom rövid nyelü, lovas zászló, meghegyezett nyéllel, hogy a nyeregkápába beleilleszthető legyen; — mindegyik nyelén oldalvas és karika van, amelylyel azt a lovas a derekához csatolta. Az egyik Széchenyi György (1685.), — a másik gróf Eszterházy Imre (1725.), — a harmadik gróf Barkóczy Ferencz (1761.)

vajkai és érsekleéli nemesi székekről nem állithatjuk ilyen bizonyossággal azt, hogy egy zászlajuk volt, de bátran következtetjük abból, hogy az esztergomi érsek csak két banderiumot volt köteles kiállitani. S igy alig szenved kétséget, hogy csak két zászlaja volt. Ezeket a zászlókat az érseki nemesek az esztergomi érsekektől kapták és valószinü, hogy minden érsektől kaptak ilyet és a székfoglalás alkalmával az illető érsek zászlaja alatt jelentek meg a banderiumok.

28. Volt a nemesi székeknek saját *hiteles pecsétjük* is, mely alatt határozataikat kibocsátották, és amely annyi erővel és hitelességel birt, mint más törvényhatóságok pecsétje. A szentgyörgyi széknek a XVII. század végétől fogva külön pecsétje nem volt, mert ez a szék azóta tényleg maga sem létezett; névleg azonban szerepelt és fönmaradt a verebélyi szék pecsétjében is, amelynek körirata: Sigillum Nobilium Praedialium de Verebéll et Sancto Georgio. Ezen székek pecsétje gróf Csáky Miklós esztergomi érsek idejében elveszett, s ennélfogva ujat kértek és kaptak Csáky érsektől 1751-ben. A pecsét adományozása adománylevél kiséretében történt, amelyben az adományozó érsek a pecsétet ősi jogánál fogva hitelességgel ruházta föl; és annak valamint a primási kanczelláriában használni szokott zsinegnek (Liberia) és viasznak használatát a nemesi székeknek (Universitati statuum nobilium Praedialium Sedium Nostrarum) megengedte.[1]

esztergomi érseké volt. Mindegyikén az egyik oldalon az illető érsek czimere van, a másik oldalon kettőnél a verebély-szentgyörgyi székek pecsétjének — harmadiknál a szeplőtelen szüz Máriának képe látható. Legszebb közülük Széchenyi érseké nehéz kékselyemből gazdag arany himzéssel.

Hová lettek a többi érsekek zászlai? Megyei archivumokban, vagy egyes családoknál vannak? Nem volna-e szép és fáradságra méltó feladat felkutatni és a primási szék zsámolyához összegyüjteni őket?

[1] „ . . . Sigillum Nobilium Praedialium de Verebéll et Sancto Georgio, cum usu denique Liberiae et Cerae nostrae in quibusvis publicis et authenticis Expeditionibus per Cancellariam nostram applicari solitis, tum in gremio praefatarum sedium, quam et extra gremium ubicunque, et coram quibuscunque, quem ad modum antecedenter, ita deinceps, ac in

A Vajka szék pecsétje ugyancsak Csáky idejében annyira el volt kopva, hogy többé nem volt használható. Ujért folyamodott és 1752 april 8-ról kelt adomány levélben ujat kapott. Az érsekleéli nemesi szék 1783 febr. 26-án gróf Batthyán József érsektől kapott uj pecsétet. — A verebélyszentgyörgyi székek pecsétjéről azt mondják az ötvenes évekből származó iratok, hogy az a primási várbeli levéltárban helyeztetett el. Hogy megvan-e? — és hol vannak a többi székek pecsétjei? — annak nyomára nem akadtam.

Ez azon tevékenységi kör, amelyet az érseki nemesi székek a közügyek terén betöltöttek. Lássuk most kivételes törvényhatóságnak másik oldalát vagyis:

II. a törvénykezés terén létezett jogaikat.

A praediális nemesség adományozásának és tartásának kiváltságában legszebb alkotó rész volt az a jog, mely szerint az esztergomi érsek gyakorolta a birói hatalmat a maga nemesei fölött. Gyakorolta pedig ezen szép jogot a praediálisták ügyeinek elintézésére hivatott bíróságai által és birói parancsok kibocsátása által.

Hogyan fejlődött és hogyan eredt ez az igazságszolgáltatás századok folyamán? és minő organumai voltak hozzá az esztergomi érseknek?

Minden kezdetleges társadalomban az igazságszolgáltatás fogalma nincsen külön válva a fegyelem fogalmától, és a fegyelemnek fenntartása által érvényesül az igazságszolgáltatás eszméje. Vagyis a fegyelem a szervezett társadalomban egy előzetes lépcsőfok; — csak ha

perpetuum plenam, firmam et adaequatam fidem obtenturum, integrumve robur Validitatis habiturum dictae Universitati praelibatorum Statuum nobilium Praedialium exercituantium Sedium videlicet nostrarum de Verebéll et Sancto Georgio unitarum damus, donamus, et concedimus, confirmamus, imo dedimus, donavimus, concessimus et contulimus pleno usitato juxta atque convenienti Jure Harum Nostrarum Vigore et testimonio Litterarum mediante. Datum in Castello nostro Magyarbéliensi die septima mensis novembris anno Domini millesimo septingentesimo quinquagesimo primo."

ezt átlépte: csak akkor jut el az organikus fejlettségnek magasabb fokához, — az igazságszolgáltatáshoz.

Ez a fejlődési kiindulása és menete az esztergomi érsek igazságszolgáltatási jogának a maga praediálistái fölött. Fegyelmet tart fölöttük, mint katonái fölött; és hogy ezek más hatóságoktól függésbe ne jöhessenek és szolgálatuktól el ne vonassanak: mindjárt kezdetben olyan tartalmunak kellett lennie ezen joghatóságnak, mely nem szoritkozhatott tisztán a katonai szolgálat ellenőrzésére, hanem kiterjedett az egyházi nemeseknek, — akkor még katonáknak minden, szolgálaton kivüli ügyeire is. Vagyis magában foglalta az igazságszolgáltatást is.

E szerint az esztergomi érseknek biráskodási joga csak olyan régi mint maga a praediális nemesség. Számos oklevél tanusitja ezt, ugyszintén azt is, hogy ez a jog a praediális nemeseknek minden ügyeire kiterjedett. „In omnibus causis" mondja IV. Bélának egy oklevele 1263-ból.[1] De ugyanazon oklevelek tanusitják azt is, hogy az esztergomi érsek ezen biráskodási joga kizárólagos volt, — olyan hogy kivüle senki más nem itélhetett az érseki nemesek ügyeiben.

Ezen birói hatalmat az esztergomi érsek a nádorok által gyakorolta, akik a hadi kerületeknek, — később székeknek élén állottak. Ezek a nádorok IV. Béla okleveleiben, amelyek nem adnak uj kiváltságokat, hanem csak a régieket erősitik meg, már ezen név alatt szerepelnek.

Később, midőn a hadikerületből kifejlődik a nemesi szék: a biráskodási jog gyakorlását a palatinus kezéből átveszi az autonom nemesi szék, amelynek keblében ażután a jogszolgáltatás egészen olyan formákat ölt, s egészen olyan közegek által gyakoroltatik, mint a vármegyékben; — azzal a különbséggel mégis, hogy forrását az esztergomi érsek birói hatalmában birván; — a felleb-

[1] Török János: Magyarország Primása 128—130 lap.

bezés az érseki felsőbb birószágok elé történt és ott nyertek végelintézést az érseki nemesek mindennemü peres ügyei. Mert az esztergomi érsek birói hatalma magában foglalta a büntető hatalmat is.

Már most az eddigiekből kitünik, hogy a törvénykezést az érseki nemesek ügyeiben részint a nemesi székek gyakorolták az esztergomi érsek által reájuk átruházott hatalommal; — részint maga az érsek gyakorolta a felsőbb birószágok által.

És igy az érseki nemesek ügyeiben eljárt birószágok két csoportba oszthatók. Az egyik csoportban — vagy amint akkor nevezték, — a *judices pedanei* csoportjában állottak: a székek szolgabirái, alispánjai és törvényszékei ezeket a nemesi székek maguk választották a közgyüléseken. A másik csoportban vagyis a *forum tabulare* csoportjában két felsőbb biróság állt: az octavális törvényszék, és a forum superrevisorium. Ezeket az esztergomi érsek állitotta össze.

A szolgabiró és az alispán és a törvényszék hatáskörével fölösleges volna foglalkoznunk. Egészen megegyezett az a vármegyék ugyanilyen birószágainak hatáskörével. Csupán csak az alispán hatásköre volt kissé tágasabb, mint a vármegye alispánjáé; mert olyan ügyekben pl. némely iktatási perekben is itélt, amelyekre a vármegyékben nem az alispán, hanem a kerületi tábla volt illetékes. Csak a büntető jogszolgáltatásra nézve kell megjegyeznünk, hogy azt első fokban a tábla-birákkal kiegészitett törvényszék gyakorolta, s a fellebezett ügyekben az érseki felsőbb birószágok itéltek, s halálos itéleteket is hozhattak, és az esztergomi érsek, mint ezt több eset tanusitja a megkegyelmezés jogával is élt. Az esztergomi érsek ezen teljes birói hatalmát megszoritotta az 1791. 43. t. cz. amely a gyakorlatot annyiban módositotta, hogy fenyitő ügyekben a fellebbezési fokban többé nem az érseki birószágok, — hanem a királyi Curia itélt.

Érdekesebbek az érseki felsőbb bíróságok, azért röviden megérintjük őket.

Az octavális széknek elnöke rendesen vagy a nádor volt, vagy az érseki jogigazgató. Tagjai rendesen a dunáninneni (nagyszombati) kerületi tábla birái voltak, akiket az érsek hivott meg, széküresedés esetén pedig a király delegált. A tagok meghatározott napidijakat kaptak s ezeket az érsek fizette. Nem volt ez állandó bíróság; hanem csak bizonyos ügyekben ült össze, — kivételesen azonban egyes esetekben külön is eljárt. Hatásköre és szerepe hasonlitott a kir. tábláéhoz s ugy a polgári mint 1791. 43. t. cz. hatályba lépteig a fenyitő ügyekben eljárt. Vegyes folyamodásu volt; s első fokban elébe tartoztak mindazon peres ügyek, melyekben a vita tárgyát a nemesek gyökeres jogai képezték; és mindazok a melyek magszakadás vagy hütlenség okából az érseki ügyész és a praediálisták között folytak.

Legfelsőbb bíróság volt a forum superrevisorium. Ennek elnöke rendesen maga az esztergomi érsek volt s előadója az érseki jogigazgató. Tagjait az esztergomi érsek az országos dicasteriumok tagjaiból vagy a hétszemélyes tábla biráiból hivta meg; széküresedés esetén pedig a király delegálta ezt a bíróságot.

A birói parancsokat az esztergomi érsek a saját kanczellária utján bocsátotta ki, s mindennemü ilyen parancsot kibocsáthatott, mert birói hatalma teljes volt. Némely parancsok kibocsátására a székek nádora is fel volt jogositva.

A birtokba iktatást egy e czélból külön megbizott egyén (homo Archi-Episcopalis) teljesitette a káptalani bizonyság jelenlétében.

Ha a nemesi szék területén Uri-szék tartatott: a biráskodásnak a nemesi szék törvényes bizonyságának jelenlétében kellett folynia.

S ezekben felsoroltuk röviden mindazokat a jogokat, amelyeket a nemesi szék törvénykezés terén gyakorolt, és formákat, a melyek szerint az eljárás történt.

Ha már most ezeket a jogokat egymás mellett magunk elé állitjuk: előttünk van a nemesi székek törvényhatóságának egész tartalma. És kibontakozott előttünk a nemesi székek szervezete is.

(Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Einleitung in die heilige Schrift Alten und Neuen Testaments von Dr. Franz Kaulen. Mit approbation des hochw. Herrn Erzbischofs von Freiburg. Zweite Hälfte, zweite Abtheilung: Besondere Einleitung in das Neue Testament. Freiburg. Herder. 1886. 371—599 l. Ára: 3 M.

Kaulen jeles introductiójának, melynek két első részét annak idején bemutattuk,[1] végre megjelent a befejezése is: kissé megkésve ugyan, de annál alaposabban kidolgozva. Amit a megelőző részek ismertetésénél dicsérőleg felemlitettünk, az ugyanazon mértékben áll ezen befejező kötetről is: a legujabb kutatások tekintetbe vételével az egész tárgy kimeritően van kidolgozva, a nélkül, hogy ezen részletes alaposság a világosságnak és könnyü áttekinthetőségnek hátrányára volna: a logikai rend mindenütt szem előtt lett tartva, a lényeget a részletes kimutatástól mindenütt a betük nagysága külömbözteti meg.

Azt hiszszük, hogy Kaulen „szentirás ismertetése“ nemcsak méltán sorakozik az eddig megjelent német introductionalis könyvek mellé, hanem felül is mulja azokat talán mind; sőt eltekintve Cornely monumentalis nagy művétől, mely a jezsuiták párizsi Cursus Sacrae Scrip-

[1] 1884. é. f. 625 l.

turaejének három vaskos kötetét képezi, alig tudnánk franczia introductiót is megnevezni, melyet méltán lehetne Kaulené mellé állitani. Kivételt talán az egy Vigouroux és Bacuez-féle négykötetes Manuel Biblique tesz, mely egyéni szerény igényeinknek talán még jobban megfelel, bár meg kell vallanunk, hogy Kaulen 599 sürüen nyomatott lapon nem mond sokkal kevesebbet, mint a két tudós szulpiczianus négy vastag (de tizenkettedrétü) kötetben.

Kiváló mértékben kell helyeselnünk azon elmés rendszert, melyet az evangeliumok tartalmának jelzésénél alkalmaz. A Megváltó életére vonatkozó minden egyes közleményt, u. i. egy bizonyos római számmal jelez (I—CCXXXIX-ig) (egyedüli tekintettel az időrendre); az egyes evangeliumok tartalomjegyzékénél ezen szám pontosan jelzi, hogy illető eseményt mely helyen kell beleszőni a Megváltó életrajzába; ha valamely eseményt csak az illető evangelista közöl, ez szórt betük által van jelezve; ha más evangelisták is szólnak róla, ezt az illetők nevének kezdőbetüje mutatja. Ezen czélszerü beosztás által Kaulen néhány lapon egy teljes evangeliumharmoniát is nyujt olvasóinak.

Nagyon érdekesek a gyakran beszőtt történelmi, földrajzi és régiségtani jegyzetek, melyek egyszersmind hitvédelmi momemtummal is birnak. Ezeket igen szépen összefoglalta Vigoruoux abbé Mélanges Bibliques czimü müvének utolsó értekezésében: sajnáljuk, hogy sz. erre nem figyelmezteti olvasóit, hanem inkább utal egy csomó angol kódexre, melyek csak pertangentem emlitik azon adatok egyikét-másikát, melyeket Vigourouxnál összegyüjtve ki-ki megtalálhat. Eltekintve attól, hogy Kaulen olvasói közül valószinüleg sokkal többen olvasnak franczia könyveket, mint angolokat, kár a páratlanul gazdag franczia apologetikus irodalmat ily mértékben mellőzni, mint ezt szerzőnk teszi, kinek ezen eljárását már az 1884-ik évi folyam 627-ik lapján érintettük. Ezzel a könyv érdeméből nem akarunk levonni semmit; csak sajnála-

tunknak akarnánk kifejezést adni, ha a tudós szerzőt ebben nemzeti chauvinizmus vezette volna. Örömmel jelezzük inkább, hogy a francziák nem tettek ugy Kaulen művével, mint ő irodalmukkal: a lyoni kath. egyetem tanárai által átvett „La Controvesse et le Contemporain“ legujabb száma U. 2. a legnagyobb dicsérettel emlékszik meg róla. De ennél is többet mondunk ajánlására, ha felemlitjük, hogy a protest. literatur-Zeitungban Baudissin gróf szintén elismeréssel szólt Kaulen művéről; az ugyanis sokat jelent, ha az ellenfél is kénytelen egy correct kath. könyv jelességét bevallani.

Fischer Colbrie Ágost.

Die Willensfreiheit des Menschen. Von Fr. J. Mach, k. k. professor am Staats — Obergymnasium in Saaz. Paderborn. Schöningh. 1887. 8° 274 l. Ára 3 M. 60 fillér.

Minden bölcseleti systemának próbaköve az erkölcstan. Ez praktikus kivirágzása mindazon elvek és nézeteknek, melyek a systema keretén belül helyt találnak, s életképességüket az erkölcstan tárgyalásában mutatják be. A magyar akademia is tüzött ki egy pályatételt a Determinismusról; másfelé is nagy az érdeklődés e kérdés iránt; tudomány és élet egyaránt elismerik az emberi szabadság problemájának kitünő fontosságát.

A szerző nevét már ismerjük. Ugy látszik kiválólag ethikus tárgyakkal foglalkozik. Néhány év előtt a lelkiismeretről irt s ha e kettőt u. i. az itt emlitettet a most megjelent művével összehasonlitjuk, mondhatjuk, hogy meglepett. Tárgyalása bárkire a legkedvezőbb benyomást teszi; egészen filozofikus álláspontra helyezkedik s elfogulatlan kritikával mutatja be a különböző árnyalatu felfogásokat. Előre megállapitott tantételei nincsenek, ami e tárgyban legnagyobb praejudiciumul szolgálhatna. Methodusa, melyben az akarat szabadságát, annak bebizonyitását megközeliteni törekszik, nem a deductio.

A deductio utja sok romhalmazt és hajótörést jelez, Leibniz, Herbart, Kant, Kaulich mindmegannyi bizonyiték ez állitásunkra. Mig az inductio és a benső tapasztalat utja a legbiztosabb e kérdésben s szerző is ezen haladt.

A könyvnek magvát képezi a IV, VI, VII, VIII-ik fejezet. „A szabadság első sorban választási és akarási szabadság; ez nem más mint relativ indeterminismus," „Igazi szabadság nem más, mint az erkölcsi törvény szerint való szabadság," „A betudás, az ember akarási szabadságának egyik következménye," „Az állat nem bir akarási szabadsággal, hanem ösztönös tevékenységgel," — ezen fejezetekben a szerző omne tulit punctum. Az által nem azt akarom mondani, hogy a német bölcseleti stilushoz nem szokott olvasó néhány lapot itt-ott nem fordit-e majd olvasatlanul, ez könnyen megeshetik. A szerzőnek szükségképen reflektálnia kellett a jelesebb systemákra; Kant, Herbart, Schoppenhauer mellőzhetlenek; hogy pedig ez urak nagy talentummal birtak uj világok és világrendek alkotására, ismeretes. Az ethikus cselekvésről, az ethikus és eudämonistikus elvről, a különféle erkölcsi v. erkölcsöt befolyásoló ingerek, hajlamok mibenlétéről nem szoktak volt nagyon konkrete szólni.

A harmadik és kilenczedik fejezet mintegy külső burkát képezi az imént bemutatott magnak. Az előbbi ugyanis a szabadságról való téves nézeteket közli és czáfolja, az utóbbi pedig, amely utolsó is, az akaratszabadság problémáját bölcselet-történelmi megvilágitásban adja elénk.

Az anyagelvi determinismus, mely az emberi akaratot is mint minden egyéb cselekvést az anyag szükségszerü hatásaiból magyarázza, más szóval az akarat szabadságát tagadja, talpra esett czáfolásban részesül; e czáfolat miután szélesebb alapokra van fektetve nem csak az anyagelvi determinismust, hanem az egész anyagelviséget sujtja. Őszintén szólva egyike a mü legsikerültebb részleteinek, melyet az is olvashat, ki a determinismussal inspecie foglalkozni nem akar. Különben nem

csak az anyagelvi determinismussal foglalkozik, hanem annak minden fajával, a külső, a mechanikus, a psychologikus, a metaphysikus determinismussal, valamint az indeterminismussal is.

Ezen általános átnézeten kivül érdemes, néhány specialis kérdésre reflectálnunk, melyek a szerző álláspontjára és világnézetére vonatkoznak. Nyilatkozik a teleologiáról a 96-ik és 140-ik lapon. Amire az uj fiziologia és utána a psychologia oly nagy sulyt fektet, az „én" fogalom v. i. az öntudat fejlődését empirice adja a 119-ik lapon. Megszivlelendő figyelmeztetésül szolgálhat, amit a 126. lapon a lelki tehetségekről mond mindazoknak, kik a potentia és actus tanaira nagyon rekurrálnak. A 177-ik lapon közbeszur egy elmélkedést az erkölcs és vallás egymáshozi viszonyáról, melyet röviden ismertetek. „Igaz, hogy a vallási érzet az erkölcsivel nem éppen ugyanazonos, sőt hogy fogalmilag és magukban véve analytice különböznek; nem engedhetjük meg azt sem, hogy az erkölcsi törvénynek csak azért tulajdonitsunk érvényt és kötelező erőt, mert az absolut isteni akaratnak kifejezése; mert mi megforditva következtetünk az Istennek mint személyes törvényhozónak létére, a természetes erkölcsi törvény tényéből és annak kivételt nem türő, általános érvényéből." „De tényleg és tapasztalat szerint, az életben és praxisban, a vallás és erkölcs el nem választható oly élesen, amint azt fogalmaik és a tudomány elvei megkövetelni látszanak. Habár a vallási érzet az erkölcsitől theoretice különbözik is, mégis benső rokonságban állnak, egymást segitik és erősitik, mert mindkettő egymást közel érintő tárgyakra és fogalmi körökre vonatkoznak."

A jellemképzés és az erkölcsi küzdelmek szükségét szép összefüggésben tünteti fel az emberi akarat és szabadság legfőbb elveiből. Érdekes végre az állatok ösztönéről szóló fejezet, már azért is mert concret példák illusztrálják. Az állatok csodálatos viselkedését egy kis filozofikus megvilágitásban szemlélni, senkinek sem árt,

mert a közbeszéd és közvélemény is sok esetben helytelenül beszél, már csak azért is, mert nem tudja megmagyarázni a czélszerü viselkedésnek eltérését az észszerü és okos viselkedéstől. Hogy mily felsüléseket élvez a nagyszáju és „correct“ tudomány, mely hajigálkozik a legnehezebb dolgok megoldásával, egy közszájon forgó példa vagy mese alaposságából ismerhetni meg. Az „ösztön“ szó, mondják ők, csak a tudatlanság rejtekhelye (Weinland, Lewes, Büchner stb.) magában az ösztön nem egyéb, mint ész és akarat, hogy ezt világosan bebizonyitsák, hivatkoznak a skorpio állitólagos öngyilkosságára, amely annyira müvelődött volna, hogy veszélyben önmaga vet véget fenyegetett életének. E „tény valóságát“ manapság mindenki humbugnak tartja, de Machnak müvéből azt is megtudjuk, hogy az angol természettudós, Romens sokféle experimentum után, melyekben a szerencsétlen scorpiót öngyilkosságra akarta késztetni, mindeniknek 1000 font sterlinget igért, kinek sikerül, egy scorpiót öngyilkosságra birni.

Az állat czélszerü tevékenységének okát a testszervezeti praeformáczióban s nem a gondolkozásban találja fel. Példák és tények illusztrálják az állitást. A szerző iránya s ez irányban müvelt bölcselet szükségszerüsége iránt az értelmi ziláltság korában teljesen egyetértünk.

Dr. Pethő.

Die Drei-Puncte-Brüder. Ausbreitung u. Verzweigung, Organisation u. Verfassung, Ritual, geheime Zeichen u. Thätigkeit der Freimaurerei. Autorisirte Uebersetzung aus dem Französischen. Erster Band. Freiburg (Schweiz) Buchdruckerei des Werkes vom hl. Paulus. 421 l. Ára 3 M.

A szabadkőmivességet dr. Csápory kimeritőleg ismertette a „M. Sion“-ban éppen Taxil Leo nyomán, kinek müvét német forditásban röviden bemutatjuk. Taxil Leo valódi néven Gabriel Jogand Pagé, miután a sza-

badkőmivesség hálóiból kiszabadult, melynek ünnepelt egyházostromló irója volt „Les frères Trois Pointes“ cz. nagy feltünést okozott müvében leálczázta a szabadkőmivesség alávalóságát. Öt hónap alatt müvéből 22000 példány kelt el, s a páholy lapjai meg se kisértették a mü adatait kétségbe vonni, vagy gyanusitani; ez bizonyára nem utolsó érv és tanuság az iró vallomásainak igazságára nézve. Nálunk sok ember immel-ámmal fogadja a lelkes katholikusok szörnyüködését a páholy alattomossága és állitólagos gonoszságától. Ők az erős lelkek nem ijednek meg a rémek árnyékától. De ha Taxil leleplezései minden adataikban nem alkalmazhatók a köztünk senyvedő szabadkőmivességre, az egyház és kereszténység ellenes szellem tekintetében nem különbek a mi jó madaraink a franczia „testvéreknél,“ s azért Taxil Leo müvének éle csakugy vagdossa a magyar v. német szabadkőmivességet, mint a francziát. Az első kötet fölvilágositást ad a szabadkőmivesek létszámáról az egész világon, szól alkotmányáról különböző ritusai és fokozatairól és in specie a dicső „inaskodásról.“ Igy szoktak fölcseperedett nagy gyerekek mulatni. A másik kötet folytatni fogja e tárgyat. Készül még harmadik kötet is „a világ épitőmesterének kultusáról.“

Dr. Pethő.

Die Geister des Finsterniss. Geschichtliche Erzählung über die Praktiken des heutigen Spiritismus von P. Giusepe Franco S. J. Mit Erlaubniss des Verfassers aus der civiltà catholica frei in's Deutsche übertragen. 194 l. VIII. Augsburg, Huttler. 1886. Ára 1 M.

Marcantonio Schiappacasse fiatal leánya Corinna, alighogy elhagyta a zárdai intézetet egy spiritista társaság hálóiba kerül, ennek feje Dr. Morosini a leányt szeretné magának eljegyezni, segiti őt erre Miss Ophelia, angol guvernant. Az apa és leánya fejüket vesztik a szellemlátás hóbortjaiban, Corinna közel áll a teljes hitetlenség-

hez, s már-már szökni akar Morosinival az apai házból. Derék nagybátyja Pierpaolo és a jámbor Menica mindent tesznek, hogy a káros befolyásokat ellensulyozzák, de hiába. Csak midőn különféle csapások megrengetik a család vagyonát, akkor kezdik látni a sötét szövevény átkos szálait; Corinna derék férfiunak lesz neje, kit előbb visszautasitott. P. Franco kitünően jellemzi az olasz társadalmi viszonyokat, ezen tekintetben nem is regényt, hanem történetet irt, melyben több társadalmi életképet füzött egybe müvészi kézzel. A spiritismus ily jellemzése, milyet P. Franco tolla adott neki, teljesen megüti a mértéket, s ki van fejtve benne az is, mint szövi theoriának látszó hitvallását az élet eseményeinek befolyásoltatására. Egyes részletei például a liberális Giustomezzói kolostor ecsetelése, az olasz parlamenti választások, a spiritista ülések leirása elragadó hüséggel vannak kidomboritva. Az oktató részt a párbeszédekben sok korszerü tárgy fölött való eszmecserék képezik. Gyermekeket kivéve mindenkinek tanulságos olvasmányul ajánlható. A fensőbb szempont, melyre a papot kötelessége emeli, hogy az erkölcsiséget olvasmányok által is előmozditsa és virágoztassa, kimenti az ismertetőt, hogy e kis müvet a „Sionban" fölemlitette.

Dr. Pethő.

Manuale Sacerdotum. P. Joseph Schneider S. J. Edit decima. Cura et Studio Aug. Lehmkuhl S. J. Coloniae. Bachem XVIII. 664 l. Ára 5.60 Mark 3 frt. 41.

P. Schneider Manuale Sacerdotum-a, mint egyéb imakönyvei a legnagyobb elterjedésnek örvendenek. Azonban a Manuale Sacerdotum nemcsak imakönyv, hanem praktikus összefoglalása mindazon szabályoknak és utmutatásoknak, melyek a papot a szentségek kiszolgáltatásában és egyéb sz. cselekvényeiben vezérlik. Mindkét elemet összefoglalja tehát a Manuale; egyrészt az egyéni, a benső áhitatra van tekintettel, mely a külső cselekvé-

nyeknek díszt ad, s beléjük szellemet tölt, másrészt a sz. misének, a szentségeknek s egyéb szent hivatásbeli kötelmeinknek pontos és tárgyszerü elvégzésére segit. Két részre oszlik: Pars ascetica és Pars liturgica et pastoralis, az uj kiadásban mindkét résznek külön lapszámozása és tárgymutatója van, mi a kezelést könnyiti. P. Schneider a rubrikákban és a bucsukban tekintély, ő adta ki Maurel bucsugyüjteményét is, későbbi éveiben a ritusok congregációjának consultora volt, mint ilyen halt meg Rómában. Még sem kerülhette ki, hogy kisebb hibák ne essenek müvébe, melyek azonban értékéből semmit sem vonnak le. Mi is e hibák egyikét nem horderejénél fogva, hanem csak azért emlitjük mert tankönyvekben is találkozunk vele; igy az oratiorum publicum patrociniumát illetőleg azt olvassuk, hogy a nyilvános imaházaknak czimeit (titulus, sanctus titularis) nem kell megülni, mint duplex I. cl. cum octava ünnepet, czitálja a congregatiónak 1844. decz. 7-ről keltezett rendeletét; az Instructio Eichstettensis is ugyanezt állitja s ugyancsak e decretumra hivatkozik. Azonban tévesen; maga a congregáczió óvást tett decretumának téves magyarázata ellen, már az 1859. év márcz. 26-án értelmezte, mint kell az 1844. rendeletét helyesen fölfogni. Ahol paragrafusok, szabályok, decretumokról van szó, ott a rossz értelmezés az egyik müből átszivárog a másikba, s csak néha-néha lép elő valami élesebb kritikus, ki a hiba csatangolásának utját vágja. Az uj kiadást P. Lehmkuhl az elhalt szerzőnek szándékai szerint rendezte sajtó alá.

Dr. Pethő.

Aus Welt und Kirche. Bilder und Skizzen von Dr. Franz Hettinger. Zweiter Band. Deutschland und Frankreich. Freiburg im Breisgau. Herder 1885.

A jeles mü e második kötetében is kitünik szerző genialitása, fönkelt egyháziassága, szellemi emelkedett-

sége. Német- és Franciaországi utjaiban is megkapó szellemi képeket, érdekes jellemzéseket, magas eszméket, tisztázott világnézetet fejt ki, egyaránt lekötő fényes irályban s gyönyörködtető elbeszélésben. Valódi élvezet e könyvet olvasni.

Németországi utjai négy részre oszlanak. Az elsőben képeket nyujt az austriai havas világból; a salzburgi herczegségből, északi s déli Tirolból és a stajerországi Admontból. Austriát 1885-iki publicatióban Németország földrajzi fogalmába belevonni, anachronismus. Ám szerző harmincz éven felül jár már az austriai havasokban, utjaiban nem jelezi az éveket, elbeszélései tehát részben azon időre is vihetők, melyben Ausztria még a német szövetség tagja, sőt feje volt.

Ő a „kedélyes" Austriában a politikai állapotokat nagyon is kedélyeseknek találja, s részben igaza is van. De másfelül sajnálva tapasztaljuk, hogy ő, ki különben oly jól van tájékozva egyéb államok politikai ügyei körül, éppen a szomszédos Osztrák-Magyar viszonyokat nem ismeri. „A magyarok — mondja — elszakadtak Austriától, hogy magukat saját tervük szerint berendezzék." Ez államjogi viszonyainknak elemi ismeretei elleni vétség. Mondja továbbá: „A történelem minden lapja bizonyitja, hogy a magyarok bátor lovasok, jó tánczosok, de hogy jó gazdák sohasem voltak. Lovagias alakok, szeretetreméltó házigazdák, nemes szenvedélyeknek hódolók. Ezek mind érdekes dolgok lehetnek, de melyekre államot épiteni nem lehet." Itt a különben oly alapos s óvatos szerző itéletet mond, melyet a sommásan hivatolt történelem lapjai semmikép sem erősitenek (legkevésbé tánczképességükről tanuskodnak azok), ezeréves állami létünk pedig egyenesen megczáfol. Ezen tájékozatlanságáért, ha nem elfogultságáért, csak sajnálni tudjuk a tudós szerzőt.

De Austria irányában is méltatlan, midőn a realis viszonyokkal nem számolva, csupán érzelmi politikát követ. Igy egy helyütt ezeket irja: „A piemontiak minden

népjog ellenében, a béke közepette, a legszentebb szerződéseknek daczára, rést törve a Porta-Pian, Rómába nyomulnak és azon államnak, mely félszázadon felül közbirói tekintélyt gyakorolt Európa népei fölött, első minisztere (Beust) mindezt történni engedi, és pedig azon pillanatban, mikor Franczia- és Németország óriási harczot vivnak, és a győzelmekben s tiszteletben gazdag Austriának tökéletesen szabad a keze. Igy is jól volt. Két hadtest elegendő lett volna, hogy Cadornát Róma falaitól visszatartsa.“ Bár mennyire is sajnálta minden kath. hivő a kath. hatalmasságoknak a pápa világi uralmának fenntartása körül tanusitott közönyösségét, Austriát mégis éppen a jelzett időben vádolni, méltatlanság. Austria ugyanis legujabb hadjáratában (1866.) éppen nem aratott győzelmeket. Megtört hadi ereje még 1870-ben sem volt helyreállitva. A franczia-német háboru nemcsak hogy nem engedett neki szabad kezet, sőt keze nagyon is meg volt kötve. Két hadtestet meneszteni Rómába, mikor a szomszédban kigyult a háboru és a lángok könnyen átcsaphatnak mihozzánk is, — ez oly követelmény, mely az érzelemnek igen, de a tények valóságának megnem felel.

Ezzel az igazságnak tartoztunk és most menjünk át szerző vándorlásaira a havasokban.

Gasteini utjában észlelvén a roppant erdőpusztitást, mely ellen a kormány éppen nem intézkedik, alkalmazza Montalembert e találó szavait: „A rövidlátó politika a monostorokat és az erdőket kipusztitani igyekszik, nem sejtvén azt, hogy innen megy ki a védelem az elemi és a társadalmi pusztitások ellen.“ — „Az embernek — mondja tovább szerző — fáj a szive, midőn látja, mikép a távolról ide jött zsidó 8—10 águ fürészt állit fel, mely naponta 300 törzset vág ki; midőn látja, mikép pusztitja a zsidó az erdőt s zsebre rakva a nyerességet, tovább megy, hogy rabló pusztitását másutt megkezdje.“

Hofgasteinban megemliti szerző a Pyrker László érsek — patriarcha által katonatisztek számára 1822-ben

felállitott ingyen fürdőt. Dicséri az érsek humanitását „de én — teszi hozzá — még inkább köszönném a patriarchának, ha ő hasonló házat emelt volna azon ezer meg ezer austriai papok számára is, kik ezen nagyobbrészt havas országokban éjjel-nappal hóban és jégen járva, az idő minden viszontagságainak kitéve, az elemekkel évről-évre küzdve, korán kidőlnek. Ők nem mehetnek, mint a felsőbb katonatisztek, magas dijjal nyugalomba, mert a 210 frtban megállapitott nyugdijból mai nap egy béres kocsis sem él meg.“

Tirolban kiemeli a nép buzgó vallásosságát, áldozatkészségét kivált templomai körül, hitéhez s papjaihoz való hü ragaszkodását, melyet meg nem ingat az uj (felvilágosodott) tiroliak folytonos izgatása sem. „Csak mindenek előtt a clerust hagynák békén — jegyzi meg szerző, — a nép ugyanis jól tudja, hogy a papság az, mely századok óta osztozik az ő örömeiben s keserveiben . . . Hogy a bureaucraták és az irodalmárok elfoglalják egykor a clerus helyét, és hogy a nép az ő szavaikra áhitattal füleljen, azt ugyan komolyan senkisem hiheti, aki a tirolinak öntudatosságát az „urakkal“ szemben csak némileg is ismeri.“

Jellemzi kapcsolatban az izgató gonosz sajtót, melyről ezeket mondja: „Különös egy jelenség ez a zsidó sajtó, főkép Austriában! Kemény szó ugyan, de igaz: a zsidók által produkált s inspirált ezen irodalom végzetes egész Németországra nézve. Zsidó viczcz és zsidó frivolitás, mint ezelőtt Börne és Heinenél, egyre alá ássa a tiszteletet minden iránt, ami szent; leront minden tekintélyt; nevetségessé teszi népünk minden ideáljait; becsmérli nagy embereinket — és sokan a mi miveltjeink közül együtt nevetnek vele, nem sejtve azt, hogy a zsidó csak a kereszténység iránti gyülöletében és hogy mellette annál mélyebben nyulhasson zsebeikbe, játsza nekik ezt a bohójátékot.“ A zsidó arrogantiát s gyülöletet maguk a rabbinusok enunciatióival illustrálja szerző. Hamburger rabbinus szerint a talmudból csurog a humanitás leg-

tisztább forrása. Dr. Ritter, berlini predikátor, pedig ezeket mondja: „Mi a kulturának fokmérői lettünk azon népeknél, melyek között lakunk . . . Azért magukat itélik el, akik Izraelt becsmérlik. Azért mondja Bileam a nagy szót: „Valaki téged áld, áldva vagyon, valaki téged átkoz, magára vonja az átkot . . . Mi a próféta szavai szerint a népek világosságára vagyunk rendelve, hivatva vak szemeket megnyitni, bilincseket feloldani, a sötétség lakóit a homályból kivezetni. Örüljetek tehát, akik birtok bennünket; örüljetek hogy köztetek él egy rész, mely igazán hisz Istenbe s mely e hitét hasonlithatlan hüséggel bizonyitja, miután azzal nem földi jutalom, hanem csak keserü lemondás, sőt sok izben bántalmazás és csufolás jár.“ — És már „a vörös Harry“ amint Heinet iskolatársai nevezték, vakmerően állitja „mikép ma nemcsak Németország Palästina physiognomiáját viseli már, hanem a többi Európa is a zsidókhoz felemelkedik.“ — Börne pedig (Lőb Baruch) egyik levelében azt irja, hogy ha ő ausztriai államhivatalba lép, az Austriára nézve annyit jelent, mintha csatát nyerne.

Szerző leirja a lélekemelő istenitiszteletet, melyen egyik vasárnap jelen volt az ebeni templomban. Itt az oltár fölött nyugszik sz. Nothburga teste. A szent szolgáló nagy tiszteletben áll a tiroli népnél, szobrát sok helyütt mezőn erdőn találni. Egy ilyen szobor közelében erdőben pihenve szerző, ezt a jelenetetet jegyzi fel: „Jön egy szegényesen öltözött nő serdülő leányával s imádkoznak hosszasan, igen hosszan a szobor előtt. „Szolgálni kell menned,“ mondá az anya leányának. Keserves szó egy anyára nézve! Ti urak és kisasszonyok, a mai képzőintézetekből, kiket a kormány a tiroli falvakba küld tanitóknak s tanitónőknek, tanácskozzatok egyszer magatok közt, hogy mi vigaszt, mi erősitést tudtok ti utjára adni e szegény gyermeknek. Mi garanciát nyujthattok ti a ti iskoláitokból, hogy az testileg s lelkileg oly épen fog ismét visszakerülni, amint most távozik anyjától? Ti sokra tanitjátok az ásvány-, növény- és állat-

országból: vajjon beavatották-e a mennyország titkaiba is? Talán a bolygók utjaira is megtanitottátok már: de gondoskodtatok-e róla, hogy az le ne térjen a maga utjáról, az erény utjáról? Ez a szegény miveletlen anya egy jobb eszközt tud: ő szegény gyermekét megtanitotta a sz. szolgáló képe előtt naponta elmondani a szép imát, melyet én a kép alatt olvastam."

Az észak-tiroli zord hegyek leirásánál szerző a tiroli lelkész képét is adja. „A lelkész, (Curat) nem ritkán 50—60 éves férfiu, órákig megy a hegyekbe, oda, ahol valamely sulyos beteg utána kivánkozik. Csak a legerősebb természet képes ezt a fáradságot kiállani. Minden lépten térdig hóba esik, a hófuvatag veri arczát és láthatatlanná teszi az utat. Ha a beteget ellátta a szentségekkel, ugy ezzel még nincs befejezve munkája: a tiroli ember nem akar a pap imája nélkül meghalni, ez azért nála marad, viraszt éjeket ágyánál, imádkozik vele s érette, s nem távozik előbb, mig lelkét „ki nem áldotta." Ez a szeretetteljes, kitartó s áldozatkész gond a betegek körül tünteti ki különösen a tiroli papot. Innen van, egyéb indokon kivül, a népnél a nagy tisztelet papjai iránt. Másutt az utazó papnak nem igen szolgál ajánlásul az ő papi minősége. A pinczérek bámészkodnak rajta, a kulturhölgyek megvetőleg nézik őt, a commis voyageur szeret belé kötni, a vendéglős savanyu pofát vág, mert a „hizott papok, gazdag javadalmaikkal" már csak regény s ujságban szerepelnek, valóságban a pap könnyü podgyászszal jár. Máskép van a dolog Tirol legtöbb vidékén. „Csókolom kezét" ezzel fogadja a papot a vendéglősnő és a gyermekek sorban jönnek kezet csókolni. A vendéglős tiszteletteljes távolban tartja magát, levett sapkáját kezében forgatja s háromszor is fel kell hivni mig azt felteszi. Az első szoba, legszebb ágy a papé. Ha valamely szegény sz. ferenczi vagy kapuczinus tér be, ugy a vendéglős bőjti nap még finom pisztrángot is feltesz neki s biztatja ha tartózkodónak találja őt. Fizetnie mitsem kell, de szégyen volna, ha a pap elmenne a

„farkas vendéglő mellett s be nem térne.“ — „Korcsmában ülni, amint az fájdalom sok helyen szokásban van, papnak Tirolban lehetetlen, az emberek maguk teljesitenék rajta az Ordinariatus tisztjét. Amily nagy a papi állás iránti tisztelet, ép oly nagy a követelmény is az ő magatartása s külső megjelenésére nézve.“ — „A tiroli clerus legszegényebb egész Európában: 300 frt. congrua készpénzben, — ez mindene, mert csak a legkevesebbnek van még egy kis földje is hozzá. Csak a legegyszerüebb élet megszokása, és hogy a községbeliek tejjel, füstölt hussal sat. segitik őt, teszi lehetségessé, hogy az e hegyekben megél. De milyen élet ez! Némelyik hétszámra nem lát hust, hanem ugy táplálkozik, mint maga a szegény havasnép: tejjel, pohánkával, kukoriczával. „Négyszer egy évben eszem hust“ mondá nekem egy pustervölgyi pap, mikor t. i. bucsumenetek jönnek papjaikkal templomába. Ugyanazon szürkelme, melyet a paraszt visel, az ő viselete is. De ép e szegénységben fekszik titka a szeretetnek, melylyel a nép iránta viseltetik s oka az insbrucki, botzeni, landecki liberálisok által annyira féltett papi befolyásnak a népre.“

Daczára a szegénységnek találkozott mégis s találkozik ma is elég tudós pap s szerző még a hegyekben is talált egyszerü lelkészt, ki buzgón élt a tudományoknak s rendelkezett könyvtárral is. Ámde ennek egy kis magán vagyona is volt. „Szivélyesen bucsut vettünk egymástól — mondja szerző — én az öröm és fájdalom érzetével. Örültem, hogy Tirolnak ilyen papjai vannak, fájlaltam, hogy ennyire szükölködni láttam őket és pedig évről-évre mindinkább, ugy hogy a tudományokkal való foglalkozás náluk éppen lehetetlen . . . Innsbrucktól egész Finstermünzig nincs husz javadalom, mely 500 frtnál többet jövedelmezne, legtöbbje még kevesebbet. Hozzá még a gyalázatos nyugdij: 210 frt! De ezt is csak kegyelem utján kapja a lelkész és csak egy évre, hosszu könyörgés után s mindig csak ideiglenesen. Deficiens! akaratlanul is deliquensre gondolunk. Miért nem nevezik

a kimerült s kiérdemült papot, mint másutt, kiérdemültnek? De ami éppen lázitó: ha egy ilyen pap esetleg meggazdált egy pár száz forintot, ugy lehuzatik neki bizonyos részlet a silány nyugdijból, mert hát van magánvagyona. És ez a kath. Austriában történik!"

A papi tudománynyal s miveltséggel kapcsolatban szól szerző a papnöveldékről és a papok további önképezéséről, mely utóbbira nézve egyletek vannak a tiroli papságnál. Ezekről és a növeldékről bövebben értekezik. „Távol van tőlem — mondja egy részben — hogy én a növeldékben divó különféle szervezéseket s rendszereket valamennyit pártoljam. Sok évi tapasztalás (szerző t. i. papnöveldei igazgató volt) és a különféle növeldéknek, amint azokat az angoloknál, Francziaországban, Belgiumban, Olasz- Német, Magyarországban találtam, összeegyeztetése abban a meggyőződésben erősitettek meg, hogy a papnöveldéknél egy közös schema keresztül nem vihető; hogy a népek, erkölcsök, nézetek, szokások sajátossága itt nagyon is mérlegbe esik. Minden országnak megvannak a maga sajátos szükségei, s nem volt okos, a nagy tekintélynél fogva, melyek a sulpicianusok Francziaországban örvendtek, a német növeldékben franczia szervezést, egész a mükifejezésig behozni. Ép oly kevéssé lehet az egyes tanitórendek, mint a régi benczések vagy a jezsuiták nevelési rendszerének általános érvényességet tulajdonitani, jól lehet ők, ami a papnöveldék igazgatását illeti, saját magas előképeik után, áldozatkész szeretetük, nemes humanitásuk által, mely az egészet mintegy jótékony lehelet áthatja, továbbá a növendékeknek illő mértékben engedett szabad mozgásnál fogva, mindig a legáldásosabban müködtek . . . A növelde az életre képező intézet és nem kolostor; kezdet és bevezetés az önképezésre, melynek életünk szakadatlan feladatának kell lenni. Ami itt jó, mint p. tökéletes elzártkozottság a világtól, a vallásos gyakorlatok halmozása sat. az másutt egyoldaluságra fogna vezetni s czélellenes volna. Ep ezt a pontot nem szabad az igazgatóknak szem

elől téveszteni. A legjobb növelde, ha az garanciát nem nyujt a növendékek jövőjére nézve, külső szabályszerüsége által megvesztegethet, de czélját tévesztette."

Majd meg a tiroli hitegységet beszéli meg szerző, mely állandó themát képez az uj tiroliak birodalmában, kik nem találnak elég szavakat, hogy ezt, mint a legsötétebb századokból eredett intézményt, mint a nyers türelmetlenség, a papi korlátoltság s uralom szörnyét, mint Tirol romlásának okát odaállitsák. Miután szerző megczáfolta e vádakat, végén ezt mondja: „Csak egy áldásról akarok megemlékezni, melyet a hitegység Tirolnak hozott. Ha nem is lett volna egyéb következménye, mint hogy az, eltekintve a polgári háborutól, ezt az országot a zsidó parasitaktól megóvta: ugy ez a jótétemény maga is kiegyenlitené már a kérdéses törvény némely szigorát; mert okos ember nem tagadhatja, hogy a zsidó elem elhatalmasodásának sulyos társadalmi krizist kell előidéznie . . . Ha Innsbruckban a szép és népes Mária Terézia utczában, sőt utczáról-utczára a legszebb házak egyszer a zsidóké lesznek; ha e nép meggazdagodott ezrei a lakások első emeletéből fognak az előkelő muzeumi utczára kinézni; ha az ős innsbrucki kereskedők, a zsidó ravaszság s concurrentia által kiszoritva s körülhálózva egyik a másik után meg fognak bukni; ha valósul egyszer a szó: Haec mea sunt, veteres migrate coloni, akkor, de persze későn, befogja látni egynémelyik uj tiroli, hogy az intelligentiát, a türelmet, az erők szabad kifejtését hangoztató phrazisoknak mások szájában még egyéb értelme is van: t. i. a lehetőség, egy rabló systemát alkalmazásba hozni."

Németországi utjainak második részében: „Vándorlások a turingiai hegyekben" szerző előadja, hogy mi vezette őt ez egyszer Turingiába. Ő közelebbről akarta látni a protestantismust, itt, annak bölcsőjében, Luther hazájában. „Hiszen már Hengstenberg bevallá, hogy a protestansok egyházi élete kath. országokban még erősebb, hitük még positivebb, a templomlátogatás még

buzgóbb, mint ott, hol a tagadás szelleme, kath. befolyástól nem érintve, gátolhatlanul fejlődhetik. A protestantismus, jelesül Bajorországban, még a kath. elemek után élődik, melyek többé kevesbbé a népben fekszenek s melyek alól az egyes protestans községek oly kevéssé vonhatják ki magukat, mint a physikai szervezet az őt környező atmosphaerikus lég alól."

A táj általános leirása után a szerző a Wartburg emlékeit frissiti fel, mély reflexiókkal. „Itt élt és működött, mindenfelé áldást osztva, a nagy szent Erzsébet, minden női méltóság és a női élet mintaképe." Leirja szerző a várnak sz. Erzsébetre emlékeztető helyiségeit és a frescokat, melyeknek motivumai a szentnek életéből s szenttéavattatásából véve vannak. — Később Luther élt itt. Mily nagy ellentét a kettő között! „Sz. Erzsébet, a szenttéavattatott zárdanő, a maga irgalmas cselekedeteivel mások iránt, az önmegtagadással s önsanyargatással maga iránt — másrészt Luther a maga sola fidesével, a jó cselekedetek káros voltával, Luther, aki mondja, mikép csak az ördög tanácsolhat jó cselekedeteket . . . Sz. Erzsébet herczegi házasságból kolostorba lép — Luther kolostorból házasságra. Mily ellentétek füződnek a két névhez és csak kevés lépés választja el őket itt a Wartburgon." Leirja szerző az ugynevezett Lutherczellát, melyből az az égő üszköt kidobta a világba, s megemlékezik egy másik czelláról Rómában: sz. Ignácz czellájáról, melyből ismét a tüzoltók indultak ki, a Luther által támasztott lángok elnyomására. — További vándorlásaiban élénk szinekben festi Luther tanának áldásait, amint azokat a nép életében s erkölcseiben észlelte. E vándorlások igen tanulságosak.

A harmadik rész: „Stolz Albánnal a Schwarzwaldon át" nem más, mint Stolz Albán személyének, életmódjának, irodalmának fölöttébb érdekes jellemzése. Aki Stolz Albánt, amint az élt és mozgott, ismerni akarja, az aligha fog hübb és megbizhatóbb jellemzést kapni, mint amelyet szerző ad róla. Ez ugyanis gyakran megfordult

társaságában, élvezte barátságát, összeköttetésben volt vele harmincz éven felül, egész haláláig. Hogy pedig szerző hü jellemzője Stolznak, azt azzal bizonyitja, hogy ő jeles barátjának nemcsak jeles tulajdonait emeli ki, hanem gyöngéit sem hallgatja el. És e jellemzés után — magunk után itélve — az olvasó egészen más külképet fog nyerni a jeles iróról, mint a melyet róla alkotott volt magának.

Stolz termetére nézve alacsony alak volt, elviselt kabát, kopott czilinder, terebélyes vörös pamutesernyő hóna alatt, nyakkötőjéből egész az arczig kinyuló „Vatermörder," nagy kék szemüveg — ez volt Stolz Albán külső embere. Gyalogutjaiban sem viselt erősebb lábbelit, hanemcsak könnyü czipőt, egyszerü kabátot, könnyü podgyászát kezében vihette. — Szobája a legegyszerübben volt butorozva és a mi szerzőnek leginkább feltünt, könyve kevesebb volt, mint amennyit mai nap egy deák asztalán találunk. Ő ellensége volt a felületes sok olvasásnak, annál többet gondolt és amit olvasott, azt megis emésztette. Még utközben sem szeretett beszélni, utitársától messze elmaradt, vagy jóval megelőzte ezt és csak pihenés, étkezés idején társalogtak. — Társalgási modora nem voll választott, finom, sőt darabos, itélete sokszor kiméletlen. De azért mindenütt és különösen a népnél, mely az ő naptárait nagyon szerette olvasni, a legnagyobb tiszteletnek örvendett, amint azt szerző utjában is tapasztalta. — „Stolz szeretett olvasni könyveket, melyek látszólag az ő tanszakán kivül feküdtek. Aki iratain s naplóin figyelmesen keresztül megy, az könnyen fogja olvasmányának nyomait követhetni. Amint ő küléletében kerülte a köznapi élet kijárt vágását s inkább szeretett mellékösvényeken, távol a tág országuttól járni: azonképen szellemi világában is. Éppen azért az az iró vált belőle, aki most előttünk áll: önálló, sajátos, végig eredeti szellem, és pedig nemcsak előadásában, nyelvezetében, kifejezéseiben, hanem mindenekelőtt gondolataiban s nézeteiben. Ép azért nem sikerült a

kisérlet mindazoknak, kik őt utánozni akarták: némely szavajárását, némely képletét, némely kifejezését eltalálták ugyan, mindez azonban meg volt már Stolz előtt is s meglesz utána is, de Stolz csak egy volt és ezt senki sem éri utol."

Németországi utjainak emlékeit befejezi szerző a beuroni meg az andechsi benczés apátságokra vonatkozó közleményeivel. Az utóbbi sürüen látogatott bucsuhely is Bajorországban, nevezetes ereklyetárral.

Franciaországi utjainak emlékeiben szerző csupán Párissal s ennek is nem annyira külalakjával, mint inkább egyházi s politikai viszonyaival és a nép jellemével foglalkozik.

Párist, melyet annyi ezer meg ezer idegen látogat, leginkább csak élvezet okáért, az emberek jóformán csak ez oldalról ismerik „és ez mégsem Páris" mondja szerző. „Sőt inkább le kell rántanunk a leplet, melyet a kül zajos élet vetett e városra, a leplet, mely Páris szentélyeit az idegenek java elől elfödi. Isten országa csöndben és zaj nélkül jön, ez leginkább e városról áll, hol, mint sehol egyebütt, a vallás a maga áldást osztó kezeit fölemelte, hogy dus mértékben kiöntse malasztját a lelki és testi nyomorra; hol az egyház összeroskadó s föloszló államformák romjai között egy jobb jövőn épit; hol egy fönkelt papság szent fegyelemben s magas erkölcsösségben járva, a sz. titkokat hitbensőséggel s áhitattal üli s önfeláldozó odaadással küzd Isten nagy és sz. ügyéért, igazságért, jog és igazságosságért; hol valamennyi templomban térden áll a hivők serege és hol ami rothadt társadalmi állapotaink feloszlásának bűze felett tömjénfellegek és az ima illatja száll fel ezerek kebléből, kik még megnem hajoltak Baal előtt . . . Ámde hosszabb időzés, kitartás és szeretet kell hozzá, hogy a világi frivol Párisban feltudjuk találni a vallásos és szellemi Párist, mely a profan s kéjvadászó világ elől elvonva, a társadalom nagy testét mint egy magasabb élet eleme átjárja és azt az enyészettől óvja.

Különös jelenségnek mondja szerző, hogy Párisban lépten-nyomon a szeretet leányaival találkozunk, amint azok hivatásuk változatos gyakorlásában eljárnak és hogy még frivol léleknek sem jut eszébe, az irgalmasság e köztiszteletnek örvendő angyalait gunynyal illetni. „A kath egyház — jegyzi meg szerző — termékeny anyja az irgalmasságnak, mely a gyógyitó balzsamot a test minden fájdalma, a lélek minden szüksége számára készíti; mely az oltárról szedi adományait, melyekre előbb az ég a maga áldását adta; mely azért, mig a szegénynek a darab kenyeret nyujtja, egyszersmind lelkét égi étellel erősiti. És mialatt a test sebeit beköti s fájdalmát enyhiti, jogot nyer, a lélek sebeihez is hozzányulni. Az egyház szükségessége a társadalmi életre nézve, megalapitja lételének jogát a munkás meggyőződésében is, ki ő kivüle az egész világban csak ellenségeket lát maga körül.“ Párisban nagy a jótékonyság és a kath. áldozatkészség, amint azt szerző terjedelmesebben leirja.

Rajzolja továbbá a párisi papságot, annak példás életét, különösen a templomépitések körüli buzgóságát, nehéz pásztorkodását, annak magaviseletét a különféle forradalmakban, szónoki tehetségét sat. „Mind ehhez — mondja szerző — benső kötelék szükséges, mely a papot mindig szorosan kösse az egyházhoz, mely őt ennek malasztjával s kenetességével eleven összeköttetésben tartsa. És ez az, ami a fővárosi papságot kitünteti: az egyházi fegyelem magas komolysága, a canonszabályok pontos megtartása a papi életben, ami mindnyájuknak, a főpaptól kezdve, egész az utolsó segédig, egy határozott jelleget kölcsönöz.“

Majd meg a franczia egyházi szónoklatot beszéli meg bővebben. „A szónoklat mestersége valódi franczia mesterség. Valaki mondotta, hogy csak akkor lesz valamely gondolat közbirtokká, ha azt valamely szellemes iró magáévá teszi és a megfelelő kifejezést adja neki. Ehhez értettek a francziák s ebben fekszik oka az ő fölényöknek irodalmuk elterjedésének s hatalmas befolyásának.

Vannak kétségkivül egyéb nemzeteknek is szónokaik, kik tudomány, szellem, olvasottság dolgában nem állnak a franciák mögött, sőt ezeket felül is mulják: s mégis a franczia egyházi szónoklat századok óta az első, sőt csaknem az egyedüli volt Európában, s mindnyájan azt vették képezésök mintájaul. Szerencsés izlés vezérlé a franczíákat. Olvassuk Bossuetet, Massillont s egyebeket: mi sem közönséges, mi sem mindennapias nálok; nincs bennök érthetlen homály, nincs tulzott pathos, alig egy meg nem felelő képlet, a terv tiszta, átlátszó, a nyelv nemes, sok izben magasztos. Hasonlitsuk össze velök Segnerit, s azonnal érezni fogjuk, hogy alaki tekintetben mennyire áll ez mögöttük. A ki az ő prédikáczióikat nem akarta hallgatni a tartalom miatt, hallgatta mint az izlés, a nyelv, az előadás müvészetét. Igy volt az Bossuet idejében."

A jelenkorra áttérvén, emliti szerző Lacordairt, Ravignant és Deguerryt, kiket személyesen tanult ismerni s kiket érdekesen jellemez.

A mit szerző még a tudományos világról, a kath. szeretetről a pauperismussal szemközt, a protestantismusról, s annak a katholicismus után elsajátitott szeretetmüveiről ir, az mind felettébb tanulságos. — Befejezi emlékeit St. Lazare női javitó-intézettel, melyet a Mária József nevét viselő szeretet leányai nagy eredménynyel vezetnek és mely megható kinyomata a kath. szeretetnek s önmegtagadásnak; végre a St. Dénis apátság templomának leirásával. A franczia királyok e temetkezési helyéhez komoly reflexiokat füz szerző.

Ha az ő francziaországi utjának emlékei a könyv legkisebb részét képezik is: tartalomra nézve mégis nem kevesebb bennök a vonzó, az érdekes és a tanulságos, mint az előző részben. Alig tudunk képzelni magunknak hálásabb, lekötőbb, emelőbb olvasmányt, mint Hettinger e minden tekintetben jeles művét.

Várnai.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

(*Föt. P. Beckx, Jézustársasága generálisának*) haláláról veszszük a következő értesitést, melynek közlését megköveteli e nagyhirü és kitünő férfiu emléke s e követelésében kezére jár a hálás emlékezet: „P. Beckx nincs többé. Marcz. 4-én reggeli öt órakor s valami hét perczkor felszállt érdemekben dus, szép lelke a mennyei jobb hazába, hogy ott fáradalmainak gyümölcsét mindörökké élvezze s szeretett Jézustársaságáért s értünk is könyörgéseivel közbenjárjon. Csak pár szóval szándékom szép haláláról soraimban megemlékezni, ugy hiszem lesz türelme döczögős soraim elolvasására. Boldogultunk még ma marcz. 4. fél négykor misét hallgatott. Assistense P. Lavigne mondta a misét szeretett betegünk szobájában mint ez az utolsó nyolcz nap folyama alatt szokása vala. A misében most már boldogult P. generálisunk áldozott. Az egész sz. misét nagy áhitattal hallgatta s még élénk részvéttel kisérte a megrenditő áldozat cselekményeinek egyes részleteit. A mise után láthatólag gyengült. P. Lavigne P. rectorunknak jelezte, hogy már ideje volna az utolsó kenetet feladni szeretett betegünknek. Fél ötkor két alumnus kiséretében, a többiek még aludtak, oda ment s feladta neki az utolsó kenetet. A beteg már annyira el volt gyöngülve, hogy nem igen lehetett kivenni tudja-e mi történik vele, csak fejét mozgatta. P. rector áldását kérte az uj P. generálisra s a társaságra, felszólitá őt, hogy egy kis jellel adja tudtára beleegyezését s nyilvánitsa áldó imáját, de a beteg nem adott már jelt vagy legalább nem olyant, amely észrevehető lett volna. Rövid időre rá, szép lelke elvált a testől s Megváltójához felszállt, a haldokló fiainak imáitól kisérve. Jelen volt P. rectorunk, a volt indiai vicarius apostolicus Meurin s még pár Páter. Még egyet-mást utolsó betegségéből; ép ma egy

hete jelentkezett egy kis láz s hurut. Mult vasárnap igen rosszul érezte magát, öt órakor délután a sz. viaticumot vitték hozzá. De hétfőn jobban érezte volt magát, ugy, hogy még nagy reményünk volt a felgyógyuláshoz. Betegsége alatt jó kedve volt mindig; tréfált is itt-ott, az orvostól ő kérdezte: „come sta", hogy van orvos ur. Fölösleges szólnom példás türelméről. Ahogy élt, ugy megis halt. Valahányszor láttam kápolnánkban,sétán s bárhol, mindig épültem rajta. Ő kilenczvenkét éves aggastyán el tudott az oltári-szentség előtt órákon át térdelni s nekünk fiataloknak a térdelés oly fáradságosnak tünik. Tegnap, azaz folyó hó 4-én megkezdett levelemet befejezni más sürgős dolgom miatt nem birtam s igy ma folytatom. De nem baj, legalább közölhetek egyet-mást az ünnepélyes exequiákról, amelyek ma kápolnánkban tartattak. Szeretett boldogultunk viola szinü mise-mondó ruhában ott fekszik kápolnánkban, a ravatalon kiteritve. Az exequiákon jelen volt Mazzella bibornok öcscsével, az ujonan kinevezett Bari érsekkel. Ott volt P. generális Ft. P. Anderledy, aki csak ma reggel érkezett ide Fiesoléből. A ravatalnál a növendékek váltakozva imádkoznak a szeretett holt tetemei mellett. Számtalan világi s egyházi uri személy jön be s ki s csókolják a drága tetem kezeit s érintgetik rózsafüzéreikkel.

(*Asszir bünbánó zsoltárok.*) A szentiráskutatók szélsőbal oldala ujabban arra irányitja főtörekvését, hogy a régi zsidók vallását a szomszédos pogány népekével lehetőleg azonositsa. Mózes-féle monotheisticus törvényhozásról szerintük szó sem lehet; az egy Isten dogmáját csak a próféták fejtették ki, a törvény nagyobb része pedig Ezdrás korában keletkezett. Igy Wellhauser és követőinek nagy serege. Ezen urak természetesen kapva kaptak egy uj leleten, melyet az asszir-babiloni ékiratáblákon sikerült a tudománynak kiböngészni; és ezen lelet nem más, mint néhány bünbánó ének, mely nagyon hasonlit Dávid király psalmi poenitentialeseihez. Schrader E. már régebben közölt néhányat belőlük átirva és

leforditva; a mult évben pedig Zimmern közölte kilenczneк az eredeti szövegét a lipcsei Assyrische Bibliothekben. A liberalis vallásösszehasonlitók ezen adatból is a zsidó és babiloni vallás azonosságát akarják lehozni, de nincs igazuk. Mert a két vallás alapvető eltérését ezekben is nagyon világosan fel lehet ismerni: Dávid zsoltárait egyesegyedül az egy igaz Istennek zengi, a babiloni és asszir énekek pedig hol az egyik, hol a másik istenhez vannak intézve. Hogy pedig a külső alakban sok hasonlatosságot találunk, azt igen könnyen lehet a két nép közeli rokonságából megmagyarázni. Sőt éppen ezen adat nemcsak, hogy nem bizonyit semmit a mindent nivelláló összehasonlitás mellett, hanem határozottan elitéli azt: mert ha a két népnek gondolkozásmódja oly hasonló volt, hogy költészetük ily feltünő analogiákat képes felmutatni, azon áthidalhatatlan ellentétet, mely vallási nézeteik között létezik, természetes uton alig lehet megmagyarázni; vagyis mig a zsidó nép legközelebb rokonai pogányok voltak, ők maguk egy oly kivételt képeztek, melyhez hasonlót hiába keresnénk a világtörténelemben.

(*Buddha vallása*) ujabban sokat beszéltet magáról. Mivel követőinek száma a kereszténvekét jóval fölülmulja, már magában is mindenesetre figyelemreméltó jelenségnek tünik fel; és mivel Istenről, Teremtőről lehetőleg semmit sem szól, a tulvilági boldogságot pedig a Nirvánában, a megsemmisülésben (vagy legalább egy ehhez hasonló állapotban) keresi, az anyagelvi irány embereinek „jóakaró" érdeklődése különösen két dologban nyilatkozott: a buddhizmus agyondicsérésében (persze a kereszténység rovására), és a keresztény tanok levezetésében Buddháéiból. A jeles versenyben a pálmát bizvást Arnold angol irónak itélhetjük oda, és pedig ugy a szellemesség, mint a „jóakarat" szempontjából; az előbbit illetőleg, mert egy bizonyos tekintetben nagyszerü költeményben irta meg „Buddha életét"; a másodikból, mert „buzgalma" annyira elragadta, hogy egy kis iro-

dalmi humbugtól sem riadt vissza; mert hát azok az urak addig kürtölték a jezsuitákról, hogy szerintük a czél szentesiti az eszközt, mig ezen elv végre is nem a jezsuitákra, hanem rájuk magukra ragadt. Arnold ur különben valószinüleg ugy csinálta az ő remekmüvét, hogy jó költői vénával levén megáldva előbb szépen megirta Megváltónk életét, azután pedig némi lényegtelen változáson kivül a „Jézus" nevet mindenütt „Buddhával" cserélte fel. Mivel pedig nincs még megirva azon ostobaság, melynek hivője nem akadt volna, Arnold ur Buddhalegendáját is sokan készpénz gyanánt veszik. Ezek szerint tehát amit mi Megváltónkról hiszünk, azt már négyszáz évvel Ő előtte hitték a buddhisták az ő alapitójukról; az apostolok pedig nem tettek egyebet, minthogy lemásolták Buddha életrajzát, Megváltónknak tulajdonitva azt. A tudományos világ felháborodással vette tudomásul ezen minősithetetlen eljárást: hanem azért egy angol lady csakhamarabb elutazott Ceylon szigetére a buddhizmust tanulmányozni, hogy azt azután Európában terjeszthesse. Tartunk tőle, hogy ha visszajön, müködési térül valami lipótmezőféle ismeretes intézetet fognak neki kijelölni, és szinte sajnáljuk, hogy a Hagenbeck-féle szingaléztrupp által nem hagytuk magunkat a buddhista bölcseségbe mélyebben beavattatni; mert ha az egyik szingaléz mutogatta is olvasóját, hát talán-talán mégis találtunk volna köztük egy buddhistát is.

(Értékes nyilatkozatok) a protestantismus azon alapvető praeambulumáról, hogy mindenki a sz. irásból meriti hitét. Dr. Kuipper nemcsak reformátora akart lenni a hollandi reformált egyháznak, hanem lapot is szerkeszt, czime „Heraut". Ebben a többi közt ezeket olvasni: „A szentirás tudományos értelmezése annyi tudományt, annyi segédeszközt, oly nagy előkészületet igényel, hogy csak az, aki Van Hengel tanárt látta a könyvek halmazai közé temetve s a leideni nagy könyvtártól körítve, csak az alkothat magának fogalmat a terjedelmes és fáradalmas munkáról, melyet a tudományos exegesis

igényel. Ezekután merő képtelenség a gondolat is, hogy valaki, aki szaktudományos vezetés alatt a sz. iratokat még csak tanulmányozza, a maga erejéből körvonalozhatná a sz. irás egyes tanait például Krisztusról vagy a megigazulásról. 1600 prédikátorunk közül alig lesz ötven, aki e feladatnak megfelelhetne. Majdnem azt lehet mondani, hogy theologusaink közül egy sem képes erre, még Doedes tanár sem. Azon egyszerü okból; mert az ó- és uj-szövetség tudományos földolgozása oly mérveket öltött, hogy a nevezett tanár daczára otthonosságának és tudományának az uj-szövetségi szentirás terén, alig mondható dilettansnak az ó-szövetségben. S miután egy kérdésben sem lehet a sz. irás tanát csakis az ó-szövetségből vagy pedig csak az ujból megállapitani, bátran állithatni, hogy egy olyan prédikátor, aki képes volna meggyőződését saját tudományos buvárkodása folytán a sz. irásból de novo construálni akár csak egy kédésben, p. a Christologiában, rendkivüli s következőleg tekintetbe nem vehető kivételkép tündöklenék." Ha ez igaz, akkor a személyes meggyőződésnek a sz. irásból való meritése, v. i. a szabadkutatás elve szétfoszlik, helyébe kell a tekintély elve. Ezt az elvet vallja is mindaz, aki daczára annak, hogy önmaga nem konstruálja hitét a sz. irásból, mégis hisz. Hisz tehát másokra támaszkodva. A protestansok különben is sokat hisznek a tekintélyeknek: hiszik, hogy ezen iratok a sz. iratok; hiszik, hogy ez iratok jól le vannak forditva; hiszik, hogy ez a variácio hitelt s előnyt érdemel a másik fölött; hisznek a filologiának, tehát a filologusoknak, legalább azok, kik maguk nem olvassák eredetiben a sz. irást. Csupa emberi tekintény és hit.

(*Azon kitünő, szerzeti szellem*), mely a Lazaristák és Redemptoristák congregációjában annyi szent s áldásdusan ható papot adott az egyháznak, azt a forró vágyat ébreszti fel országszerte főleg azokban, kiknek alkalmuk volt missióikban résztvenni, hogy bár honosodnának meg e congregációk nálunk is. Az a néhány

magyar lazarista máris csodákat mivel s mint halljuk ez évi január végeig 30 magyar missiót jelentettek be náluk. Ha többen volnának mennyit tehetnének! Két kis magyar fiu nevelkedik ugyan Bécsben hittéritői pályára . . . sed, quid hoc inter tantos. Már pedig hivatások mindenütt találkoznak az egyszerü, romlatlan ifjak közt, csakhogy a hivatásokat ápolni kell. Az első német redemptorista péklegény volt s szent lett: P. Hofbauer. Ajánljuk nagyon a ft. papság jóakaratába és buzgóságába e gondolatot. Azon magyar-német fiuk, kik hittéritői pályát keresnek, akiknek arra kedvük van, a redemptoristáknál Bécsben a 4-ik latinból, a lazaristáknál az első latinból vétethetnek fel; — feltéve, hogy a fiu képes német gymnasiumba járni; különben csak a hatodikból mehetne. Bizonyos magyar gróf minden egyes jószágán (12) missiót akar fundálni; bárcsak elébb magyar házat alapitana a missionáriusok számára. Kevesebb utiköltség kellene. Kérjük a kath. lapokat e közlemény átvételére.

(*Köszönettel vettük*) a nagyváradi egyházmegye 1. sz. ez évi névtárát. A főpásztori szék jelenleg üres; Nogáll János felsz. püspök a vicarius capitularis, van 16 kanonoki stallum, 64 plébániája, 5 curatiája, a kath. hivek száma 112.638. A megye területén van a jászóprémontreieknek, kegyesrendüeknek, capucinusoknak, minoritáknak és az irgalmasoknak egy-egy háza, az apáczák közül pedig az Orsolya-szüzek egy s a gráczi irgalmas nővérek öt helyen müködnek.

(A jászóvári prémontrei kanonok-rend) ez évi névtára megjelent. Közöljük belőle az érdemes szerzetről a következő adatokat. A rend főnöke Kaczvinszky Viktor prépost-prelátus. A szerzet tagjainak összes száma 87, kik közül 74 áldozópap, 9 egyszerü fogadalmat tett növendék és 3 novicius. Hittanhallgatókat tanit 5, gymnásiumban tanit 39, lelkipásztorkodással foglalkozik 12. A tanárok közül ujabb rendszer szerint megvizsgáltatott 31. A rend vezetése alatt áll: hittani és tanárképző intézet 1, ebben hallgató 10; főgymnásium 3, ebben tanuló

1176; konviktus 1, ebben növendék 30; plébánia 12, fiókközség és egyéb csatolt rész 53, ezekben római kath. lakos 10.848, iskolás gyermek 1527; templom és kápolna 23; országos levéltár 2; a rend kegyurasága alá tartozó hitközség 16.

(*A socialismus terjedésére a szenvedélyteten statisztika*) tájékozó világot vet. A német birodalmi gyülésre megejtett választásokon száz szavazat közül socialdemocrata képviselőre esett 15,3 szavazat oly vidékeken, hol a lakosság több mint 75%-a protestans; ahol e százalékot meg nem üti, ott 100 közül csak 7,9 socialdemokrata szavazat volt. Ellenben ahol a lakosság több mint 75%-a katholikus, ott száz szavazat közül socialdemokratára 2,2 esett s ahol 75-nél alacsonyabb százalékban van képviselve a katholikus nép, ott a socialdemocrata szavazat 27-re rugott. A számok tehát átültetve a közönséges nyelvbe azt jelentik, hogy minél katholikusabb a lakosság, annál silányabb a socialismus s minél protestansabb, annál socialisabb, v. i. annál kevésbé keresztény.

(*Burdeau kátéjából.*) A Francziaországban (1882. marcz. 28.) meghonositott vallásnélküli *erkölcstan* csaknem az összes iskolákban Burdeau kátéja nyomán tanittatik. Utolsó fejezete a felebaráti szeretetről szól és a következő épületes párbeszédet tartalmazza. *Kérdés.* Kiket szeretünk természetszerüleg? *Felelet*: Azokat, kiket ismerünk és akik magukat irántunk jóknak bizonyitották. *K.* Kiket szeretünk anélkül, hogy ismernők? *F.* Azokat, kik ugyanazon hazához tartoznak, honfitársainkat. *K.* Kiket kell még szeretnünk? *F.* Szeretnünk kel még *minden* embert; azokat is, kik nem francziák. *K.* Kell-e a németeket is szeretnünk? (Mily abszurdum e kérdés, a fentebbi felelet után! De halljuk a választ?) *F. Arra még csak gondolnunk sem szabad, hogy azokat szeressük, kik Francziaországnak ártottak, akik a francziákat Elszász-Lotharingiában elnyomják. K.* Mit kell ez irányban mindenekelőtt tennünk? *F.* Mindenekelőtt meg kell tőlük szabaditanunk elszakitott testvéreinket. *K.* Ha Elszász-Lotha-

ringia egyszer felszabadittatik, szabad lesz-e akkor a németeknek a roszszat roszszal fizetni vissza? *F.* Nem. Ez nem volna méltó franczziákhoz. (Oh mily magasztos gloria!) *K.* Mily viszonyban állanak egymáshoz a nemzetek, tekintve az emberiséget? *F.* Egyenlők egymással. Valamint a polgárok tagjai egy nemzetnek, ugy a nemzetek tagjai az emberiségnek. *K.* Mi képezi Francziaország dicsőségét; mi által érdemli meg, hogy örökre fennmaradjon? *F.* Francziaország dicsősége abban áll, hogy mindig más nemzetek jólétének előmozditására törekedett. (Ez ugyan dicsőségnek dicsőség volna, de vajjon kérkedhetik-e vele Francziaország?!) E miatt megérdemli, hogy fennmaradjon és a németek gyülölete daczára is fenn fog maradni Francziaország! (De meddig, — ha ki nem józanodik?! Olvassák csak Bossuet, „Discours sur l'historie univ." müve III. részének 8. fejezetét.)

(*Rövid hirek.*) A pesti bőjti bálozók kezdve a kocsisokon egész a thé dansant budavári előkelőségeig kitehetik az ablak közé, amit a király ő felsége a nemes hölgyeknek, kik őt a nagyobb bevétel kecsegtető reményében meghivták, mondott: „Ha én nem tisztelem vallásomat, hogy kivánhatnám, hogy mások tiszteletben tartsák?" Ez farsangoló csélcsap embereknek is világos beszéd. A dámák följegyezhetik legyezőikre, a lihegő kisasszonyok beleirhatják kedves souvenir gyanánt albumaik nyögdécselései közé, az arany ifjuság a cotillon rendeken ezentul ezt használhatja felirásnak s az öreg urak is beleirhatják cylindereikbe, ha már nem fér a fejükbe. „Aki bőjtben tánczol, megveti a vallást"; ez a szavak értelme! aki azt megveti, annak felületességétől természetesen még bőven kitelik, hogy vallástalanságról és elvadulásról panaszkodjék és erkölcsnemesitőnek beálljon.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

Felelős szerkesztők: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1887. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

A SZENTIRÁSBAN ELŐFORDULÓ KÖZMONDÁSOKRÓL.

Irta: DR. KERESZTY GÉZA.

(Befejező közlemény.)

IV. A királyok II. könyvében, 5. 8. feljegyzett közmondás: „*Vak és sánta ne menjenek a templomba,*“ első tekintetre már nem oly világos, de a szöveg tekintetbevételével könnyen meg fogjuk azt érteni.

Miután Dávid, hét évvel Saul szerencsétlen halála után, egész Israel által, kivéve még Benjámin törzsének egy töredékét, királyul elismertetett és Hebronban immár harmadizben felkenetett, felhasználva az általános lelkesedést, mindenekelőtt az ország ellenségeit akarta megtörni, hogy azután egész figyelmét, minden tehetségét az ország felvirágoztatásának szentelhesse. Azért mindjárt a hebroni ünnepélyek után a hódolásra amugy is egybegyült harczosait, először is Jebus sziklavára ellen vezette, melyet még Józsue ideje óta erősen tartottak a pogány jebuzeusok; azóta sem birták őket kiüzni a zsidók. Dávid e vár bevételére nagy sulyt fektetett, és méltán, mert nemcsak a Benjaminitáknak még meg nem hódolt töredékét remélte ez által engedelmességre szorithatni, hanem a philisteusokkal szükségkép viselendő háborukban is lényeges volt reá nézve ezen, a természet és emberi mesterség által

megerősitett várnak birtoka, azután még ezt az idegen darabot, éppen az ország központjában már csak azért sem türhette, mivel itt akarta a királyok székhelyét megalapitani.

A jebuzeusok meglehetős gunyosan fogadták az ostromra készülő sereget. „Ide be nem jösz" — mondották — „ha el nem veszted a vakokat és sántákat, kik azt mondják: ide be nem jő Dávid." (6. v.) Hogyan kell ezt érteni? Josephus Flavius (Ant. VII. 2.) szó szerint értelmezve azt hiszi, hogy a jebuzeusok tényleg vakokat és sántákat állitottak a falakhoz, mintegy csufjára a zsidóknak, hogy ellenökben más védelemre nincs is szükség. A régibb szentirásmagyarázók közül némelyek a jebuzeusok bálványait értik a „vakok és sánták" alatt; mert e gunynevekkel illették azokat a zsidók, talán a 115. zsoltárra gondolva;[1] mások ismét máskép. Minden valószinüség szerint azonban azt akarták ezzel a várban levők érteni, hogy oly erős helyet, mint Jebus vára, még vakok és sánták is meg fognának védelmezni bárki ellen, nem kellenek erre vitéz harczosok, nem fogja azt Dávid semmiképen bevehetni. Ámde csakhamar kitünt, hogy elbizakodottságuk tulságos volt; a Dávid által feltüzelt, fényes igéretekkel biztatott ostromlók a várat bevették. A vezéri méltóság[2] volt annak biztositva, „ki megveri a jebuzeusokat és eléri a padlások csatornáit" (azaz a falak és tornyok kiálló vizcsatornáit, s igy első jut be a várba) „és elveszti a vakokat és sántákat, Dávid lelke gyülölőit" vagyis akiket Dávid — a héber szerint — szivéből gyülöl. (8. v.) Ime itt már Dávid az ellenségre forditja a „vak és sánta" gunynevet, mintegy azt mondva: „Ezek dicsekednek, hogy vakokkal és sántákkal megvédik a várat ellenünk, mi pedig meg-

[1] „Szemük vagyon és nem látnak . . . lábaik vannak és nem járnak." (13. v. 15. v.)

[2] V. ö. Krón. I. 11. 6. — A jutalmat Joab nyerte el.

mutatjuk, hogy kidobjuk onnan azokat a „vakokat és sántákat," kidobjuk ugy, hogy soha többé oda lábukat be nem teszik. Az ostrom heves volt, de a győzelem annál dicsőbb, ugy hogy arról sokáig beszéltek érthető önelégültséggel a zsidók, mindannyiszor emlegetve a jebuzeusok üres, meghazudtolt dicsekvését, kiken azután állandóan rajtuk tapadt a vakok és sánták gunyneve. Ekkép származott a közmondás: „*Vak és sánta ne menjenek a templomba.*" A „templom" alatt nem kell szükségkép az Isten házát érteni, a héber szöveg egyszerüen a *beth* szót használja, (ház) s igy a közmondás értelme ez: Ugyan megjárták a jebuzeusok! sohasem térnek többé vissza a várba, (s e szerint természetesen a templomba sem, mely Sion várában állott, s melyből a pogányok amugy is ki voltak tiltva) — és átvive más alkalmazásra: senki se bizakodjék el erején tul, és ne dicsekedjék, mert nevetségessé válik, mint a jebuzeusok. A magyarban némileg megfelel a népiesebb „sokat akar a szarka, de nem birja a farka."

* * *

V. Ugyanezen könyvben, a Királyok vagy Sámuel II. könyvében még egy közmondás van feljegyezve, és pedig a 20. fejezet, 18. versében, amelyet, miután szintén történeti alapja van, csak ugy fogunk megérteni, ha az illető történetet röviden visszaidézzük emlékezetünkbe: „Régi közmondásban e beszédet mondák: „*Akik kérdezkednek, Abelában kérdezkedjenek;* és ugy végeztek." Igy hangzik az idézett hely:

Dávid király hosszu ideig, 40 évig uralkodott, sok dicsőséget élvezett, de a szerencsétlenségnek keserü poharát is kénytelen volt nem egyszer megizlelni. A többi közt mély fájdalmat okozott atyai szivének Absalon lázadása; a király, az apa, futni kényszerült Jeruzsalemből fia elől! Absalom megöletett ugyan, — uj fájdalom az apai szivnek! — és

Dávid visszatérhetett fővárosába; de csakhamar ismét lázadást szitott „egy Széba nevü béliali férfiu“ (20. 1.) és sokakat csábitott pártjára. Joáb fővezérben azonban emberére talált, és sietve is menekült előle Abelába, egy megerősitett városba, de itt a boszu utólérte őt. Joáb ostromolni kezdte a várost, mire egy a bölcsesség hirében álló asszony, kijelentve hogy az abelaiak készek a boszut Szében végrehajtani, csak városuk kiméltessék meg, — a lázadó levágott fejét levetette a kőfalon át az ostromlók lábaihoz, mire az ostrom is megszünt.

Ez az okos asszony hivatkozott akkor, mikor Joábbal tárgyalt a város megkimélése érdekében, a régi közmondásra: „*Akik kérdezkednek, Abelában kérdezkedjenek.*“ Ugy látszik, Abela hires volt valamikor lakóinak okosságáról, annyira, hogy mások is tanácsért szoktak hozzájuk folyamodni — (Calmet) vagy pedig bizonyos, nekünk már ismeretlen, különös érdemei voltak e városnak, melyeknek tekintetbe vételét sürgeti ama nő, (Sanctius) — avagy csupán a Deuteronomium törvényére (20. 10.) hivatkozik ez asszony, melynek értelmében, mielőtt az izraeliták egy várost ostromolnának, előbb a békés megoldást kell megkisérleniök, (Sacy) — ki tudná határozottan eldönteni? Miután az esemény, mely e közmondásnak létet adott, előttünk teljesen ismeretlen és sehol a szentirásban, vagy hitelt érdemlő hagyományokban feljegyezve nincsen, csupán találgatásoknak, véleményeknek van helye. Mondják is a régi értelmezők: Verba feminae Abelanae interpretum diu ac multum — és hozzátehetjük frustra vexarunt ingenia. Tény, hogy régi közmondás gyanánt idézi azokat a szóló, az is több, mint valószinü, hogy még a szerző idejében is divott a közmondás, melynek gyakorlati értelmét körülbelül igy adhatjuk vissza: Ha magad nem tudsz eligazodni, kérdezz okosabbat magadnál.

VI. A kánoni sorrendben következő Királyok

III. és IV. könyvében, a Krónikák, Ezdrás, Nehemiás stb. könyvekben, egész a Példabeszédek könyvéig nem találunk közmondásokat, és ebben, a Példabeszédek könyvében is csupán egy idéztetik, az, melyet bevezető szavainkban is, — bizonyitva, hogy a Salamon-féle példabeszédek nem közmondások, felhoztunk, a 22. 26. Közmondás ez: „*Az ifju az ő utja szerint, midőn megvénül, sem távozik el attól.*“ Az értelem oly világos, oly szembeötlő, hogy magyarázatra éppen nem szorul. A contextus sincs rá semmi befolyással; mert itt jóformán minden egyes vers egy-egy önálló, a többitől független sententia. Azt akarja tehát mondani: ha a gyermekben fölkeltetett a jóra való hajlam, ha az ifjuban az erény szeretete alapos vallás-erkölcsös nevelés, jó példa által megerősödött: a férfiu sem fog az igaz utról egykönnyen letérni. S ha mégis az élet különböző küzdelmeiben, a számtalan kisértés között eltántorodott, csakhamar föl fog eszmélni, s a jó utra vissza fog térni. Mint a viasz, ugy idomitható a gyermeki sziv, az marad, amivé alkották.

Önkénytelenül eszébe kell hogy jusson az embernek a megfelelő classicus latin közmondás: Quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu, — vagy a még találóbb magyar: „addig hajlitsd a fát, mig fiatal,“ — szintugy: „mit az ember ifjanta tanul, aggottan és nehezen felejti.“ Nem egyéb a német: „jung gewohnt alt gethan“ sem.

Még azt akarjuk e helyen megjegyezni, hogy a héber szöveg, valamint a görög és chald forditás nélkülözik a bevezető szót: „proverbium est,“ „közmondás ez.“ Lehet, hogy sz. Jeromosnak, midőn a Vulgata forditással foglalkozott, adatai voltak arra nézve, hogy e szép mondás csakugyan, mint közmondás forgott a nép száján; ez legalább is valószinü.

Mi, midőn a szentirásban előforduló közmondásokat akarjuk registrálni, természetesen a Vulgatát

veszszük első sorban figyelembe, és igy ezt a helyet éppen nem ignorálhatjuk.

VII. A két legutóbb felsorolt közmondással röviden végeztünk és — különös! — a két legellentétesebb okból; az egyik oly ismeretlen eseményen alapul, hogy bármennyit igyekezzünk is, teljes és biztos leszármaztatását nem adhattuk s ezért voltunk kénytelenek tovább menni; a másik pedig annyira világos és ismert, hogy éppen emiatt lettünk volna az olvasó unalmára, ha hosszasabban foglalkozunk vele.

Nem mondhatjuk ugyanezt az Ezechiel prófétánál 12. fej. 22. versben előforduló közmondásról: „Micsoda közmondás az közöttetek Izrael földén, mely igy szól: *Messze elhalasztatnak a napok, és elvesz minden látomás?*“

A próféták könyvei már általában véve is jelentékenyen nehezebbek a megértésre, mélyebb értelmüek, mint az elbeszélő, historicus könyvek; s ennek oka nemcsak a tulnyomóan költői nyelvezet, a symbolismus sürübb alkalmazása, hanem főleg a próféták ama különös és jellemző sajátsága, melyet a biblikusok „prospectus propheticusnak“ neveznek s mely abban áll, hogy a próféta, az ő extasisában vagy belső ihletében a jövő eseményeket, tekintet nélkül azoknak egymástól való, idő- és térbeli távolságára, egyszerre látja megjelenitve; ugy körülbelül, amint mi egy jó olajfestményen, az előtérben s háttérben levő alakokat, házakat, hegyeket stb. egy vásznon, ugyanazon lapon, látjuk. Ez főleg magukra a jövendölésekre nézve veendő figyelembe; ámde a próféták nem minden sora jövendölés, vannak könyveikben gyakori történeti részek, a kortársakhoz intézett beszédek, buzditások, melyek az összefüggésnek, s a hermeneutikai szabályoknak figyelembe vételével minden nagyobb nehézség nélkül megérthetők. Igy a jelen esetben is a 12. fejezetben, melyben a fönnebb idézett közmondást alkalmazza a próféta, a szemrehányások jövendölésekkel vegyesen fordulnak elő.

Ezechiel prófétának föladata, missiója teljesen megmagyarázható azon időviszonyokból, melyek között élt. Ő egyike volt ama tizezernek, kik a második deportatió alkalmával Jechonias királylyal együtt hurczoltattak a babyloni fogságba. (599. Kr. e.) E számüzöttek, ahelyett, hogy szerencsétlenségökben az Isten ujját látva megtértek volna, ellenkezőleg, abban a csalfa reményben ringatták magukat, hogy majd Juda uj királyának, Sedeciasnak, sikerülni fog uralmát annyira megszilárditani, hogy a többi hatalmakkal szövetkezve, meg fogja törhetni Babylon hegemoniáját. Ezechielnek jutott a hivatás, honfitársait e hiu képzelődésekből kiábránditani; nekik kijelenteni, hogy Juda királyi házának vége, mert betelt immár a zsidók gonoszságának mértéke, s hogy máshonnan is hasztalan várnak segitséget. Az események csakhamar megmutatták, mennyire igaza volt a prófétának, Juda országa teljesen leigáztatott, Jeruzsálem földulatott (588—586 Kr. e.) s a még ott maradtak is, a szemevilágától megfosztott királylyal együtt, Babylonba hurczoltattak. Most persze, látva mindezeket, és az ujonan deportáltaktól a borzasztó részletekről is értesülve, a számüzött zsidók az ellenkező végletbe estek; kétségbeestek. Ekkor ismét Ezechiel volt az, aki megmagyarázta nekik, hogy a számüzetés, mint az igazságos Isten büntetése el nem maradhatott ugyan, de egykor meg fog szünni, vissza fognak még térni hazájokba, sőt boldog időket fog még Israel megérni, a Messiás békéjét fogja élvezni.

Ezeket szükségesnek tartottuk előrebocsátani, hogy az Ezechiel könyvében feljegyzett közmondásokat — három van — annál könnyebben megmagyarázhassuk.

Ime, a 12. fejezetben is éppen ezt a nyomort ecseteli, melyet a zsidók Jeruzsálemben, az ostrom alatt kénytelenek lesznek szenvedni, — és ennek kapcsán hozza fel szemrehányáskép: „És lőn az Ur

beszéde én hozzám, mondván: Ember fia! micsoda *közmondás* az közöttetek Izrael földén, mely igy szól: *Messze elhalasztatnak a napok, és elvesz minden látomás?*" (22 v.) Annyira megkeményitették már a zsidók sziveiket, hogy a szüntelen ismételgetés folytán immár közmondássá vált köztük az ilyen beszéd: Régóta hallunk mi már ilyeneket, nagyon sokszor mondták már azt azok, kik magukat prófétáknak nevezik, hogy Juda elpusztul, hogy Jeruzsálem föl fog dulatni, — s még mindig nem történt meg, nem is fogjuk mi azt megérni! Hadd beszéljenek a próféták, „elvész az ő látomásuk," azaz, hiábavaló rémképekkel ijesztgetnek minket. Ez az értelme a közmondásnak: messze elhalasztatnak a napok és elvesz minden látomás. Igen, teljes hitetlenségökben, megátalkodottságukban gunyt üztek a próféták fenyegetéseiből; abból, hogy az Ur végtelen irgalmában elnapolta a büntetést, fegyvert kovácsoltak maguknak, hogy az igazságot megtámadják és pedig a legocsmányabb fegyvert, a guny fegyverét. S ez nem az egyetlen eset, melyről az irás említést tesz[1]; máskor is kétkedtek ők már s szivesebben hallgatták a hamis próféták hizelgéseit; — de a legsértőbb mindenesetre ez a közmondássá vált gunyos kételkedés, s mi a fő, olyanok szájából, kik már maguk is a számüzetésben élnek, kiknek tehát a gonoszságban teljesen megrögzötteknek kelle lenniök. — Éppen azért a legkomolyabban fenyegeti őket a próféta, a következő, 23. versben: „ezeket mondja az ur Isten; megszüntetem e közmondást és nem is leszen közbeszéd többé Izraelben," azaz: meglátjátok, nem soká fog már divni köztetek ez a közmondás, — mert sirva fogjátok tapasztalni mennyire igaz a próféták látomása. Ugy is lőn; rövid tiz-tizenkét esztendő mulva szétdulta a babyloni sereg Jeruzsálemet, felgyujtotta

[1] V. ö. Izaiás 28. Jer. 17. 15., Ez. 33. 31.

a gyönyörü templomot, megrabolta azt drága kincseitől, — ezeknek a hitetlen gunyolódóknak ugyszólván szemök láttára.

* * *

VIII. Amig a többi nagyobb s a tizenkét kisebb prófétánál egyetlen közmondást sem találunk mint ilyent, melyről kimondanák, hogy az közmondás, átvéve könyveikbe: addig az egy Ezechielnél, mint már röviden emlitettük, három van felhozva. Az első az, melyet épp az imént tárgyaltunk, a második a 16. fejezet 44. versében olvasható: „Ime mindaz, ki közpéldabeszédet mond, rólad veszi azt, mondván: *Milyen az anya, olyan leánya is.*" A harmadikkal alább foglalkozunk.

Tehát: *Milyen az anya, olyan leánya is.* Jól megjegyzendő, hogy miként a contextusból kitünik, nem a próféta mondja e közmondást; ő csak hivatkozik a már rég használatban lévő közmondásra és alkalmazza azt a bünös Izraelre. Az egész, jó hosszu fejezetben keserü szemrehányásokat tesz az Ur nevében a zsidóknak, tömérdek büneikért, hálátlanságukért, főleg pedig azon legnagyobb foku sülyedésért, hogy a Jehova által mutatott annyi csoda után, mégis képesek voltak magukat a bálványimádásra adni. A beszéd allegoriát foglal magában. Számtalanszor fordul elő a szentirásban, hogy az Ur és az ő választott népe közt levő viszony a legbensőbb szövetség, a házasság képében ecseteltetik; és ennek megfelelőleg, az igaz Isten elhagyása, főképen a bálványozás általi megtagadása mint undok házasságtörés állittatik szemeink elé. Ezt a képet használja itt is a próféta; Jeruzsálemet, s e néven az egész zsidó népet bünös, házasságtörő nőhöz hasonlitja, ki a Cethaeus (v. Hethaeus) népet (egyikét a hét chanaani törzsnek) mely ő előtte lakta az igéret földét, ugy utánozza erkölcstelenségben, istentelen-

ségben, mintha az lenne csakugyan valóságos szülőanyja. Szinte hihetetlen, hogy Ábrahámtól és Sárától származik; a Cethaeus az ő anyja, ennek lép nyomdokaiba, amilyen gonosz volt ez, oly gonosz ő is. E rossz leány elhagyva jegyesét, — Jeruzsálem az igaz Istent, — másokkal tart, azaz mindenféle pogány népeknek átveszi bálványait, és ezeket imádja. S ebben az összefüggésben teszi hozzá a látnok: Hiszen mindenki, aki csak látja ezt, ekkép fog gondolkozni: Soha sem volt igazabb a közmondás: „*Milyen az anya, olyan leánya is.*“ Ezek a zsidók éppen oly gonoszak, éppen oly erkölcstelenek, mint voltak a Cethaeusok, kik előttük lakták azt a földet. És igazuk is leend, mert valósággal „anyád leánya vagy te“ (egészen követed őt) „ki megvetette férjét és fiait.“ (45. v.)

Ez a közmondás alkalmazása a próféta által. Ami magát a közmondást illeti, az bizonyára egyike a legrégiebbeknek, s igazságát a mindennapi tapasztalás bizonyitja. A házias, tisztességes anya, ugyanily leányt is nevel, a könnyelmü, fölületes anyának leánya is ilyen szokott lenni. Épp azért a legtöbb modern nyelvben is él ez a közmondás. A magyar azt mondja: „Nézd meg az anyját, vedd el a leányát.“ Sőt ugyanazon szavakkal is: „Milyen az anya, olyan a leánya.“ Idevaló ez is: „Nem messze esik az alma fájától.“ A régi latinnak sem voltak a satyricus költő versei ismeretlenek: Scilicet expectas, ut tradat mater honestos atque alios mores, quam quos habet? . .

*
* *

IX. „Mi dolog az, hogy közöttetek példabeszédül veszitek e közmondást Izrael földén, mondván: *Az atyák ették a savanyu szőllőt, és a fiak fogai vásnak el.*“ Ez a harmadik közmondás Ezechiel könyvében. (18. 2.)

Jelentménye mindjárt az első tekintetre világos,

tudniillik, hogy az atyák büneiért a fiuk lakolnak. Aligha tévedünk, ha e közmondás eredetét vagy legalább első alapjait, mindjárt a Mózes utáni időkben keressük. Ugyanis a tizparancsolat kihirdetésénél hangsulyoztatik, (Exod. 20. 5, és ismételve Deut. 5. 9.) hogy az Ur megbünteti „az atyák gonoszságát fiaikban, harmad és negyed iziglen azoknál, kik őt gyülölik.“

Ezt a fenyegetést tehát az izraeliták sokszor hallották, és azt nemzetük történetében, — például Saul fiainak esetében, Dávid és Bethsabee elsőszülött gyermekének halálában stb. nem egyszer valósulni látván, bizonynyal gyakrabban emlegették maguk között. De leginkább a próféták idejében, éppen mivel a próféták sokszor hivatkoztak arra, hogy a gonosz Achaz, Manasse és ezek kortársainak vétkei miatt fognak a zsidók a fogságba hurczoltatni, kellett ennek a régi mondásnak igen elterjedettnek lennie, ekkor ez már valóságos, a nép száján elő közmondás volt. Már Jeremiás próféta is fölemliti ezt, ugy prófétai könyvében, mint siralmaiban. (Jer. 31. 29., Thren. 5. 7.) s midőn fönnebb azt állitottuk, hogy a többi próféták könyveiben nem találunk közmondásokat feljegyezve, azt ugy akartuk érteni, hogy nem mondják azt ki expresse, hogy ez vagy az a mondás *a nép közt elterjedt közmondás*; mig Ezechiel próféta ezt egyenesen kimondja.

Ami azonban e közmondásnak: „*Az atyákették a savanyu szőllőt, és a fiak fogai vásnak el,*“ tendentiáját illeti, az összefüggés szerint minden jel oda mutat, hogy ezt a zsidók lehangoltan, s mintegy az Isten igazságosságán kételkedve mondogatták. Nem gondolták meg a rövidlátók, hogy az igazságos Isten nem bünteti az ártatlant, csak a bünöst, hogy a szülők vétkei csak annyiban büntettetnek meg a fiakban, amennyiben ezek szülőik gonoszságait utánozzák, ami tisztán az ő szabad akaratuknak müve.

Nem annyira Manasszes vétkeiért hurczoltattak a fogságba sem, hanem mivel Manasszes vétkeit követték s azokban megrögzöttek. Ez az értelme a Mózes törvényében kimondott fenyegetésnek is, megbünhődnek a fiak, ha ők is, mint rendesen történni szokott, atyáik gonosz példája után indulnak. Éppen azért a próféta kárhoztatja ezt a közmondást, mint amely helytelen fölfogást fejez ki, — és hogy megvigasztalja a kislelkűeket, a közvetlenül következő versekben a jövőre irányozza tekintetüket, mintegy ezt akarva kifejezni: Eljő az idő, midőn ezen tévesen értett közmondástok nem fog többé hangzani, amidőn be fogjátok látni, hogy az Isten mindenkit szeret, minden egyest saját érdemei szerint ítél meg, hogy a Messiás az egész emberiségért adja életét, nem zárva ki a megváltásból sem zsidót, sem pogányt, — senkit.

* * *

X. Az idők teljében csakugyan megérkezett a Megváltó, kit már a paradicsomban, első szülőinknek megigért az Ur, s ettől fogva számtalanszor, ugy, hogy vörös fonálként huzódik végig az egész ó-szövetségen keresztül az üdvnek igérete, — hisz az egész ó-szövetség csak előkészités volt arra az uj frigyre, melyet az Isten az emberekkel megkötendő, egyszülött Fiának vérével pecsételt meg. Finis legis Christus. (Róm. 10. 4.)

Az ujszövetségi kánon szent könyveibe igen kevés közmondás jutott be azok közül, melyek ama korban közszájon forogtak. A négy evangeliumban mindössze csak egyetlen egy fordul elő, mely azonban annál inkább megérdemli figyelmünket és érdeklődésünket, mert azt maga a mi Urunk és Üdvözitőnk vette szent ajkaira. A körülmények, melyek e közmondás idézésére alkalmat adtak, sz. Lukács evangeliumában 4. 16—30. vannak feljegyezve.

Názárethbe, azon városkába, hol egykoron gyer-

mek- és ifjuéveit töltötte, érkezett Jézus és a legközelebbi szombatnapon, szokása szerint elment a zsinagógába. Mindenkinek tekintete rajta függött; mivelhogy már ide is eljutott az ő csodatételeinek hire, s nagyobb érdeklődéssel beszéltek Názárethben azokról, mint másutt; mert hisz Jézust, mint szegény emberek gyermekét mindnyájan ismerték.

Az istentisztelet a zsinagógákban imákból, a törvény- s itt-ott a próféták egy részének felolvasásából állott, amihez alkalmilag tekintélyesebb férfiak, vagy véletlenül máshonnan érkezett tanitók szónoklata is járult. Az olvasás alatt Jézus hallgatott, — ennek végeztével azonban felállott, jelentve ezáltal, hogy olvasni és beszélni akar. „És adaték neki Izaiás próféta könyve, és föltárván a könyvet, azon helyre találá, hol irva vala: Az Ur lelke én rajtam, azért kent föl engem és elküldött engem, örömhirt vinni a szegényeknek, meggyógyitani a töredelmes szivüeket, szabadulást hirdetni a foglyoknak és látást a vakoknak, szabadon bocsátani a sanyargatottakat, hirdetni az Ur kedves esztendejét és a fizetés napját. És összehajtván a könyvet visszaadá a szolgának és leüle." (Luk. 4. 17—20.) És ekkor elkezdé beszédét, bebizonyitván hallgatóinak, hogy most van azon idő, melyben a próféta jövendőlése beteljesedett. Maga e beszéd nem maradt reánk, de az evangelista leirja annak rendkivüli hatását: mindnyájan csodálkoztak a beszéd erőteljességén, szépségén s nem tudták felfogni, miként lehetséges, hogy az, ki soha sem forgott az irástudók, a mesterek között, igy képes szólani, ahogy még hozzájok soha senki nem szólt.

Ámde a bámulat, a csodálkozás még nem erény — a szónak hatalma bárkit is elragadt volna. Ezzel a Megváltó nem elégedett meg, nem hatásvadászat volt az ő idejövetelének és beszédének czélja.

Azért beszédének első részéhez egy másikat is

füzött, melyben a názárethiek érzületét leplezetlenül feltárva, nyiltan kimutatta nekik, hogy az minden inkább, mint dicséretre méltó. Beszédének eme második részéhez valódi népszónokként, egy önmagának tett ellenvetéssel készitette az átmenetet. „Bizonyára“ — ugymond — „e hasonlatosságot fogjátok nekem mondani: „*Orvos gyógyitsd tenmagadat.* Mennyit hallottunk Kafarnaumban tétetni (t. i. csudás dolgokat általad véghez vitetni) cselekedd itt is a te hazádban.“ (23. v.) Igy gondolkoztok ti sziveitekben, ezt a közmondást akarjátok reám alkalmazni. De én erre egy másik ismerős mondással felelek: Egy próféta sem kedves hazájában. Illés nem talált hitet Izraelben, mig a phoeniciai, sareptai asszony kedvéért csodát müvelt, mert ez azt hite által megérdemelte; szintugy Elizeus nem zsidókat, hanem a syrus Naamant gyógyitotta meg csodálatos módon, mert amazok nem hittek, ez pedig hitt. Ti sem hisztek én bennem, nem hiszitek, hogy én próféta s az Isten küldötte vagyok. És éppen ezért bennetek rejlik, nem én bennem annak az oka, alapja, amiért köztetek nem mivelhetek csodát. Nem veszitek észre, hogy ellenmondásban vagytok tenmagatokkal, midőn nem ismertek el prófétának és mégis csodát vártok tőlem? — Ez Krisztus Urunknak érvelése, következtetése, — bizonyára a leghelyesebb következtetés. Csupán a propositio major: „ti nem hisztek, tehát . . .“ nem látszik bebizonyitottnak, de ezt Krisztus Urunk készakarva nem bizonyitja be ész-okokkal; mert ő, mint mindentudó, mint a szivek és vesék vizsgálója szól, aki látja hallgatóinak legtitkosabb gondolatait. S hogy csakugyan jól olvasott bensejökben, nagyon hamar kitünt; mert ime, „eltelének mindnyájan haraggal a zsinagógában és fölkelvén kihurczolták őt a városból és fölvivék ama nagy hegy tetejére, melyen az ő városuk vala épitve, hogy onnan letaszitsák.“ (28. és 29. v.) Ennyire fölbőszitette a názárethieket a Jézus korholó beszéde

által megsértett hiúságuk, meg akarták ölni azt, ki másutt csodákat mivelt, de náluk nem akart müvelni, hitetlenségök miatt: gunyt láttak szavaiban, melyet meg akartak boszulni. A synedrium előtt majd igazolták volna magukat, mint akik egy „hamis prófétá"-val egész törvényesen végeztek, — a rómaiaktól pedig nem volt okuk félni, hogy egy ismeretlen ember életeért felelősségre vonassanak. Ámde Jézus, nem érkezvén még el az ő órája, „átmenvén köztük, eltávozék," (30. v.) isteni hatalmával megdermesztette karjaikat, ártalmatlanokká tette őket.

De lássuk magát a közmondást, melyet az Üdvözitő idéz. *Orvos gyógyitsd tenmagadat.* Mi ennek tulajdonképeni jelentménye? Hogy itt, az imént elmondott körülmények között minő értelemben adta Jézus ezt a közmondást az őt környezők szájába, az igen világos. A názárethiek azonositni akarják Jézus hirnevét, dicsőségét Názárethével, hol nevelkedett, azt akarják mondani, hogy ő, aki másutt, idegenek közt oly rendkivüli dolgokat tud véghez vinni, mindenekelőtt otthon, földiei közt miveljen ilyeneket, ehez nekik bizonyos joguk van; legyen először is a názárethiek hasznára, emelje első sorban Názárethnek hirnevét.[1] A názárethiek oly közel állanak hozzá, mint az orvoshoz saját teste, ha az orvosnak magának baja van, nem fog-e természetszerüleg először is ezen segiteni akarni? Igy Jézus is segitsen először rajtuk.

Ezen helytől eltekintve, és in abstracto beszélve, e közmondás már rég elterjedt volt a zsidók között, — és a közmondások symbolismusánál fogva,

[1] Daczára azon igen tág alkalmazásnak, melyben a keletiek közmondásai használtatnak, mégis tul messzire megy egyik másik szentirásértelmező, midőn a jelen közmondásnak ily magyarázatot ád: „szabadulj mindenekelőtt saját szegény sorsodtól," (Olshausen) vagy: „mielőtt másokon segitenél, szerezz magadnak előttünk tekintélyt, szavaidnak érvényt, itt, szemeink láttára végbevitt csodák által." (Meyer.)

nemcsak e fogalom jelölésére használtatott „segits először magadon," hanem igen tág alkalmazásban is. Például: ha valakit mások ügyes-bajos dolgaival láttak foglalkozni, akinek magának is, saját bajaival elég teendője akadt volna, azt mondák neki: „*Orvos gyógyitsd tenmagadat.*" Mindig és mindenütt voltak és lesznek az emberek közt oly kiváncsi természetüek, mindenbe beleavatkozók, tolakodásuk által embertársainak igazán terhére válók, akiket aztán, türelmük fogytán az érdekeltek az ő saját körükre szoktak utalni, s a társadalmi illem szabta korlátok közé visszaszoritani, és pedig legalkalmasabban, mert legkevésbé sértően hasonló közmondásokkal. Az ilyenek is hallották: *Orvos gyógyitsd tenmagadat.* Azért ezt a közmondást különböző alakban, a régibb és ujabb népeknél mindenütt feltaláljuk. Euripidesnél (fr. 267.) ugy, mint Plutarchnál (lib. de dignosc. adulatore) idéztetett az „aliis medetur, ipse ulceribus scatens;" a magyar kissé nyersebben kimondja: „Seperjen mindenki a maga háza előtt."

Ez a gondolat látszólag távol esik amattól, mely a názárethiek lelkében megfogamzott, de csakis látszólag; mert, mint mondók, a názárethiek azonositni akarják magukat földijükkel, az egész gyermek- és ifju életét köztük töltött Jézussal, s maguk akarják, legalább első sorban, élvezni az ő csodatételeit, s legfölebb csak azután másoknak átengedni őt.[1]

* * *

XI. Sz. Péter apostol II. levelében, (2. 22.) találunk ismét egy közmondást, sőt kettőt egymásután,

[1] Némelyek e mondást is: „egy próféta sem kedves hazájában," szintén közmondásnak tartják; a szentirás azonban, mely az általunk tárgyalt közmondásoknál azt, hogy közmondások voltak, mindenütt kiemeli, ennél a mondásnál azt teljesen elhallgatja. Ugyanezt kell mondanunk Máté 7. 17.-re: „Minden jó fa jó gyümölcsöt terem, a rossz fa pedig rossz gyümölcsöt terem," valamint János 1. 46.-ra is: „Kerülhet-e valami jó Názárethből?"

melyek azonban ugyanazon fogalmat fejezik ki. Mindkettő a ma divó finomabb nyelvezethez szokott füleinknek igen drasticus, de ezen nem lehet megütköznünk; mert a közmondás, kivált keleten, bizony nem igen válogat az aestheticum és inaestheticum között, hanem őszintén, sokszor nyersen kimondja itéletét. „Csakugyan" — irja az apostol — teljesedik rajtuk ama való közmondás: „*Az eb visszatér az ő okádására, és a megfürdött sertés a sárnak fertőjébe.*" — Sz. Pétertől két levelet birunk az uj szövetségi sz. könyvek kánonában, mindkettő a kisázsiai kereszténységhez van intézve. E másodikban, melyet már élte vége felé irt, kivált a hamis tanitóktól óvja hiveit az üdvösségükért aggódó apostolfejedelem, azoktól, akik visszaélve a hivek jóhiszemüségével, őket ujra a bünök hálójába keritik, főleg a Gnosticusokat, Cerinthieket érti. Jaj nekik, de jaj az igy elcsábitottaknak is; mert, ha az evangeliumot sohasem ismerték volna, bünük és ebből származó nyomoruk csekélyebb lenne, de igy, miután már megismerték az üdvösség utját, s mégis megtagadják a keresztségben tett szent fogadásukat, s visszatérnek utálatos életmódjukhoz, rut hálátlansággal fizetve a vett nagy kegyelmekért: legkevésbé sincs ok arra, hogy habozzék reájuk alkalmazni a régi közmondást: „*az eb visszatér az ő okádására.*"[1]

Ez a közmondás csakugyan régi lehetett, s egyike azoknak, melyek a zsidók közt a szentirás elterjedtebb ismerete folytán keltek életre, mert ime a Péld. 26. 11. látjuk e mondással azokat sujtatni, kik ismételten követnek el valami esztelenséget, vagy gonoszságot. Akkor ez nem volt még közmondás, hanem idővel átment a nép közé és azzá lett, s

[1] Sz. Ágoston in Ps. 83: „Premebat pectus conscientia peccatorum, accepta indulgentia quasi vomuisti, et relevatum est pectus tuum; facta est bona conscientia ex mala: quid rursus converteris ad vomitum tuum? Si canis hoc faciens horret oculis tuis, tu quid eris oculis Dei!"

hogy még az apostolok korában is az volt, kitetszik a fönnebbi idézetből. Az eb megvetett állat volt a zsidóknál, — most is az a keletieknél — és ezzel a hasonlattal megvetésüket annál hatályosabban akarták kifejezni.

* * *

XII. Teljesen ugyanaz a másik közmondásnak is értelme: *a megfürdött sertés a sárnak fertőjébe* (t. i. tér vissza.) Ezzel is a gonoszságaikba visszaesőket kárhoztatja. Mit használ nekik, hogy egyszer már mentek voltak tisztátalanságoktól, ha rövid időre reá ismét csak bemocskolják lelküket? — Különösen a gnosticusok látszanak itt az apostol szemei előtt lebegni; régi könyvekben látjuk feljegyezve; hogy ezek borboritáknak is neveztettek a görög *βόρβορος* szótól, ami mocsárt, fertőt jelent; mert noha kereszténységeknek akartak neveztetni, megvetették a kereszténység erkölcsi törvényeit, szabad féket eresztve a testiségnek.

Ennek a közmondásnak különben még szélesebb körben kellett elterjedve lennie, mint az elsőnek; mert a régi classicus irók is hivatkoznak reá müveikben. Igy Virgilius, (Georg. l. III.) Cicero (de arusp. resp.) Horácz (l. I. epist. 2.) stb.

* * *

Elsoroltuk ama közmondásokat, melyek, mint ilyenek, tehát mint valamikor valósággal a nép száján élő közmondások, felvétettek a szentirásba: látszólagosan egész véletlenül, amennyiben t. i., az eszmetársulás folytán felkelvén egyik-másik inspirált szerző emlékezetében, fel is jegyeztettek az illető sz. könyvben. Természetes, hogy a felsorolt közmondások egyikének másikának értelme ma már nem oly szembeszökően világos előttünk, hogy első hallásra megértsük, felfogjuk; mert mennyi évszázad, az élet-

nek mennyire megváltozott viszonyai választanak el minket azon időktől, amelyekben e közmondások éltek! Akkor, igen, akkor mindenki megértette azokat, mert hisz éppen ez lényeges ismérve a közmondásnak, hogy a symbolismus daczára is bárki megértse az abban rejlő czélzást; de ma már egyik-másik magyarázásra szorul, és éppen e magyarázást adni volt czélunk. Ha továbbá tekintetbe veszszük azon hosszu időközt, amely a Genesis megirásától az apostolok koráig lefolyt s melyben a kánoni sz. könyvek napvilágot láttak, talán keveselleni fogjuk a közmondások számát, ámde meg kell gondolnunk, hogy egyetlen egy hagiographusnak sem lehetett czélja a közmondásokat gyüjteni, de sőt még azokkal, mint érvekkel adatait megerősiteni sem: hanem, amint nagy ritkán igen közel jutott gondolatmenetök egy ilyen, közszájon forgó mondáshoz, ezt, minden más czélzatosság nélkül, éppen egyszerü, népies irmodoruknál fogva feljegyezték. Kétséget nem szenved, hogy a zsidók, mint keleti nép közt, mely a képletes beszédet a mindennapi társalgásban is nagyon szereti alkalmazni, igen sok közmondásnak kellett élnie; az is meglehet, hogy magában a szentirásban is az általunk felsorolt tizenkettőn kivül, egyéb közmondások is vannak elrejtőzve a szövegben, miután ennek biztos tudata a régi héber nyelvkincs (thesaurus linguae) teljes ismeretét tételezné fel, amelyet ma már senki, még a héber nyelvben tudományosan buvárkodó rabbik sem birhatnak: meg kell elégednünk azokkal, melyekről a szentirók határozottan megmondják, kiemelik, hogy valódi közmondások voltak, s melyeket hiány nélkül fel is soroltunk.

Még csupán egyet akarunk, mint némileg idetartozót, megjegyezni. Sokszor fordul elő a szentirásban az ily kifejezés: *közbeszédül, csufságul lett,* (III. Kir. 9. 7.) vagy: *példabeszédül és tanulságul minden népnek,* (II. Krón. 7. 20.) *közmondássá lettem nekik,*

(Zsolt. 68. 12.) stb. Mit jelentenek e szólásmódok? Azt-e, hogy az illető helyen leirt esemény, vagy személy csakugyan, valóságos közmondás alakjában megörökittetett? Anélkül, hogy ezen egyes, még sok más helyen előforduló kifejezéseket külön-külön magyarázni akarnók, mert ez már is hosszura nyult értekezésünket még hosszasabbá tenné: mindeme szólásmódok értelmezését ugy véljük in globo adhatni, hogy azok nem mást jelentenek, mint: *guny tárgyává tétetni*, gunyosan emlegettetni, ami mindenesetre azt is magában foglalja, hogy ez a gunyolódás, többször ismételtetvén, mintegy közmondássá válhatik. Ezzel fenyegeti az Ur a törvényszegő zsidókat; annyi szerencsétlenséggel fogja őket meglátogatni, hogy ellenségeik kárörvendően gunyolódni fognak felettök, — ezt emliti a szenvedő Messiásról jövendölő Dávid, az idézett zsoltárban. Azonban, a tulajdonképeni közmondás létrejöttéhez, az egész nép között való elterjedéséhez, azt hiszszük, mégis több idő, hosszabban tartó és gyakoribb emlegetés szükséges, mint amennyit a felhozott és ezekhez hasonló szólásmódok föltételezni látszanak. Bizonyára gunyolták a legyőzött, elnyomott zsidókat például a babyloni fogságban a győztes pogányok, — de élhetett-e ezen gunyolódás annyi ideig, hogy valóságos közmondás lett belőle? Meglehet, de bizonyosan nem tudhatjuk. A halálra kinzott Üdvözitőt is, — beteljesedett Dávid jövendölése — gunyolták a zsidók, gunyolták a katonák, — de miután szent lelkét a keresztfán kilehelte, vége lett mindenkorra e gunyolódásnak. Ugy gondoljuk tehát, hogy ezen kifejezéseknél a „közbeszéd," „tanulság" „közmondás" szókban a „guny"-nak fogalma praedominál, nem pedig a szoros értelemben vett közmondásé, amint azt czikkünk elején meghatároztuk és egész folyamán kimutatni igyekeztünk.

AZ ESZTERGOMI ÉRSEK PRAEDIÁLIS NEMESEI.

Irta: DR. OZORAI JÓZSEF.

III. Folytatás.

Nem is nehéz már most megfelelnünk arra a kérdésre, hogy mik voltak a főkülönbségek a vármegye és a nemesi szék között, és mik ezen nemesi székeknek a specialis sajátságaik.

A fő és legnagyobb különbség, hogy függési viszonyban voltak uruktól, az esztergomi érsektől. Az ő kiváltságaik a régi oklevelek nyelve szerint voltaképen az *esztergomi egyház* kiváltságai voltak. A magyar közjog alig vesz tudomást ezen nemesi székekről, mert az ő összes jogaik nem önálló jogok, hanem csak a herczeg-primás és esztergomi érsek kimagasló fényes közjogi állásának és hatáskörének egyik része voltak. Amint az érseki nemesek sem birtak közjogi önállósággal, hanem olyanokul tekintettek, akiknek uruk volt [1]) és az esztergomi érsek nemeseinek neveztettek: azonkép a nemesek összesége, — a nemesi szék se birt közjogi önállósággal, az is csak az esztergomi érsek privilegiuma gyanánt szerepel közjogunkban. „Humillimi vasalli sedis Nobilium Archiepiscopalium Vajkensis“ — igy irják alá a székek felterjesztéseiket az esztergomi érsekhez és megerősitik azzal a pecséttel, amelynek az ő uruk az esztergomi érsek adott hitelességet.

Az esztergomi érsek ezen kizárólagos hatósága megalkotja a második főkülönbséget, amely a vármegye és a nemesi székek közt létezett. — Azt, hogy ezek a székek a magyar kir. kormányszékek hatósága alól ki vol-

[1]) Zsigmond király V. decretuma: „qui dominos habere dignoscuntur.“

tak véve. És ez a — amily ritka époly érdekes közjogi exemtio oly különvált állást adott ezeknek a székeknek, hogy — mint Hamar Pál volt érsekségi főügyész s később közalapitványi ügyigazgató helyesen mondja, — mintegy külön államot képeztek az államban. Mintegy a herczeg-primás és esztergomi érsek külön állama gyanánt állottak az országban. Mert az esztergomi érsek gyakorolta velük szemben azt a hatáskört, amelyet a kormányszékek a vármegyékkel szemben. Fölülvizsgálta a közgyüléseik jegyzőkönyveit, számadásaikat. Megerősitette hozott statutumaikat. Rendeleteket küldött hozzájuk a maga érseki kanczelláriája utján, amelyeket közgyüléseiken felolvasni s végrehajtani tartoztak. *Recursust* emelhettek ugyan ezen rendeletek ellen, de csak az esztergomi érsekhez, aki egyedüli hatóságuk, illetve uruk volt. Erélyesen is védték az esztergomi érsekek ezen kiváltságaikat és székeik kiváltságait a vármegyék terjeszkedései és tulkapásai ellen, s ha kellett, a kormányszékek ellen is; — sőt Keresztély Ágost erélyesen és sikerrel tiltakozott az országgyülésen is, mikor az ő nemeseit megadóztatni akarta. Széküresedés alkalmával sem jöttek ezek a székek függésbe a kormányszékektől; — ilyenkor az esztergomi érsek ezen előkelő kiváltságai visszaszállottak oda, ahonnan származtak, — a kiváltságok kutfejére, a koronás királyra, aki azokat a kormányzati ügyekben a királyi kamara, a törvénykezésiekben pedig a Causarum regalium Director utján gyakorolta.

További nevezetes különbség az volt köztük és a vármegye közt, hogy a törvényhozásban részt nem vettek, az országgyülésre követeket nem küldöttek, aminek természetes folyománya az volt, hogy a székek közgyüléseinek tárgysorozatából mindig hiányzott az országos ügyek fölötti tanácskozás, ami a vármegyét megillette, és mint omladozó rom az elmult szép időkből, ma is ott áll a vármegyék hatáskörében. A mult század végéről II. Lipót uralkodása idejéből, mikor a magyar nemzetnek sok sérelme talált orvoslást és sok óhaja teljesült, a ne-

mesi székek irataiból fel-felhangzik az óhaj a követküldési jog iránt. — Nekik — ugymond egy felterjesztés — sokkal régibb és előkelőbb kiváltságaik vannak, mint a jászkunoknak s azok küldenek követeket és ők nem! De ez az óhajtásuk se akkor se később nem teljesült, s ennek könnyen érthető oka s egyszersmint magyarázata is az, hogy ő nekik uruk volt, — ők függési viszonyban állottak az esztergomi érsekhez.

A székek élén nem főispánok, mint a vármegyékben, — hanem nádorok — Palatini — állottak. Hatáskörük nagyjában ugyanaz volt, ami a főispánoké; de voltak nevezetes különbségek a kettő között nemcsak nevükben, hanem hatáskörükben is.

Az eszt. érsek nevezte ki a nádort, aki illustrissimus volt ugyan, de mégis szolgája volt az urának. — Olvastuk hogy szolgálatára lenni tartozott az érsekujvári felügyelőnek épp ugy mint mások. (Sicut alii servientes.) Kinevezési oklevelében szolgálati szabályzatot (instructio) is kapott, amelyben jogköre és kötelességei meghatároztattak.[1]

[1] Kivonata egy ilyen instructiónak Pázmány Péter idejéből: 1. Hogy a praed. nemeseket a kath. vallásban is megóvja 2. *Fölkelés esetén ősi szokás szerint mellettünk banderiumunkkal személyesen megjelenjék és a nádorsága alatt levő praed. nemesekkel köteles hüséget tanusitson.* 3. A nemeseket szabadalmaikban és jogaikban védelmezze. 4. Ha az érsekujvári provisor által felhivatik, — annak segélyére legyen. 5. *Hadjárat idején négy jól felszerelt lovast tartson és gondja legyen, hogy a praediálisták, akikkel jön* a hadjáratba, jól föl legyenek szerelve. 6. Gondja legyen, hogy ami előjogaink és a praediálisták jogai elleni visszaélések megszüntessenek. 7. Akaratunk nélkül ne engedjen se több se kevesebb jogot, az eddigi kiváltságoknál. 8. A szétszórtan lakó érseki nemesek minden ügyeikben tőlünk, vagy megbizottjainktól függjenek. 9. Fellebbezett peres ügyekben hozzánk az egész csomó felterjesztessék. 10. Azt is tudni tartozik a palatinus, hogy a praed. telkek adományozása egyedül minket illet, a magvaszakadtak jószágai ránk szállanak vissza; azért gondja legyen hogy a magszakadás el ne titkoltassék, — azt nekünk bejelentse. 11. Ne engedje hogy a praed. javak a szomszédos megyék nemeseinek eladassanak és eldaraboltassanak; ha ilyenek volnának: kutassa ki és szerezze vissza. És ezen kinevezésüknél fogva (collatione Palatinatus) mindaddig amig nekünk tetszeni fog, a mi érseki székünk iránt egész hüséggel fog viseltetni s mindazokban amelyek itt össze nem foglal-

A kinevezett esküt tett[1] s azután beiktattatott olyan fénynyel és szertartással, mint megyékben a főispán. Ezen kinevezés is mutatja, hogy a nemesi székek egészen az esztergomi érsektől függöttek; — viszont a nádori méltóságot emeli az, hogy az érseki szék üresedésben létekor maga a király nevezte ki a palatinust. Szokásban volt ugyan, hogy az érsek a kinevezendő egyén nevét előlegesen felterjesztette a királynak; de ez a fölterjesztés sohasem erősbült a kinevezés korlátozásává, s egyszerüen azért történt, hogy az érsek véletlenül ne nevezzen ki olyant, aki a koronánál kegyben nincsen.

Méltóságra nézve a nádor egyenlő volt a megyék főispánjaival, — czime is az volt ami azoké: illustrissimus. De amint a székek se birtak követküldéssel: azonkép nádoruk se volt tagja a főrendiháznak. Hatásköre tágasabb volt különben mint a főispáné, mert a nádor birás-kodott is, jogositva volt birói parancsokat is kibocsátani és elnöke volt az oktavalis törvényszéknek, — ami szintén diszt kölcsönözött méltóságának és emelte hatalmát. Mindig is vagy főuri, vagy előkelő nemesi családok tagjai foglalták el a nádori méltóságot. Teljes névsort nem adhatok a volt nádorokról, de néhányat a jegyzetben felsorolok.[2]

---

tattak jó belátása szerint hüséggel eljárni. Archivi secularis Aeppatus Strig. Protocollum U.

[1] *Formula juramenti:* Ego N. N. juro per Deum vivum etc. quod omnibus coram me causantibus et sic in omni negotio, quod ad officium meum Palatinale pertinebit, absque cujusvis personae, divitis scilet et pauperis exceptione, prece, praemio, favore, timore, odio, amore, et complacentia remotis et postpositis prout secundum Deum et ejus justitiam faciendum cognovere, justum et rectum Judicium instituam, atque executionem omnibus in rebus pro meo posse faciam, erga suam Eminentiam Primatialem AEppum Strigon. modernum et futuros adeoque metropolitanam nominis ejus Ecclesiam non tantum me fidelem et devotum exhibebo, sed in pari fidelitate atque devotione Jnclytas sedes continebo, praediales *exercituantium* nobilium libertates, jura item et immunitates et praerogativas AEppat. Strig. quantum in me et per me futurum, conservabo, tutebor et defendam, — sic me Deus adjuvet etc. (1783-ból.) — Nr. 139. R.

[2] Vajkai és érsekleéli székek nádorai voltak: Scherudam Bertalan (aulae et bonorum praefectus — Kollonics idejében) — Managetta György

Ezek azon fő speciális sajátságok, amelyek az érseki nemesek székénél mint kivételes törvényhatóságoknál kiválóan felötlenek.

És ezzel befejeztük az esztergomi érsek nemesei fölött tartott rövid szemlénket. Sok érdekes dolgot csak megérintettünk, sokat meg éppen mellőznünk kellett, mert nem fért bele ezen tanulmány keretébe. Befejezésül még egy történeti kérdést.

Végeztek-e vár-szolgálatot az érseki nemesek az érsekujvári várban? — S ebben a kérdésben ujra előttünk áll, s ujra választ fog kapni azon már előbb vitatott kérdés: hogy csakugyan voltak-e banderiumaik és megvolt-e mind a kettő az esztergomi érsekeknek akkor is, mikor az érsekujvári várat felállitották és benne őrséget tartottak?

Határozottan azt felelhetjük erre a kérdésre, hogy az érseki nemesek az érsekujvári várban hadi szolgálatot nem teljesitettek. — Kétfélekép is igazolhatjuk ezen feleletünket: okszerü következtetéssel és kétségtelen adatokkal.

Az által hogy az esztergomi érsekek az ujvári várat felállitották és abban őrséget tartottak hazaszeretetből és áldozatkészségből, — azáltal nem szabadultak és nem is akartak szabadulni a banderiumok kiállitásának ter-

---

kir. tanácsos és referendarius a kir. kanczelláriánál (Eszterházy idejében.) — Rimanóczy Antal tiszt-tanácsos (Csáky érsek idejében.) — Balogh László (Barkóczy után széküresedés alkalmával a király által neveztetett ki.) — Várkonyi gróf Amade Thádé (1783.) — Az utolsó nádor: Fogarasföldi gróf Nádasdy Lipót, cs. k. aranykulcsos és v. b. t. tanácsos. — Látjuk, hogy ez egészen előkelő társaság, amely cseppet se derogálhat Prileszky Thádénak se. Mert hát Prileszky Thádéról (— persze azon hitben, — hogy rovására is, —) a „Budapesti Társaság" szellemes irói azt csevegik el, hogy neki egy furcsa méltóság — névszerint a vajkaszéki nádori méltóság elnyerése volt az egyik *ifjukori* álma. Nincs mit röstelkednie miatta, még ha nem lett volna is ifjukori.

Verebély-szentgyörgyi székek nádorai: Paluska Antal kir. táblai ülnök (1731) Köpösdi gróf Tolvay János aranykulcsos és septemvir (1741.) Köpösdi gróf Tolvay Ferencz cs. kir. kamarás és a dunán inneni ker. tábla elnöke (1776.) — Boronkay János kir. táblai ülnök (1840.) — Utolsó nádor: Ocskay Ignácz hétszemélynök.

hétől. Az érsekujvári vár felállitása áldozatkész hazafiság volt, — a banderiumok kiállitása törvényes kötelesség. A banderiumok összege képezte akkor a rendes hadsereget, a főpapi banderiumok ennek törzsökét; s a táborból az ország első főpapja és méltósága el nem maradhatott zászlaival Ujvár bástyái mögött. Nem is kellett elmaradnia; — elég gazdag és hatalmas volt, hogy hazafiságból banderiumainak kitartásán kivül az ujvári várat is felépitse és tekintélyes erődöt csináljon belőle. — Ez volna a következtetés, melyet positiv adatokkal nyomban megerősitünk.

Az esztergomi érsekség jószágai a 16 és 17. században hét osztályba voltak sorolva. Az elsőbe tartoztak a praediális javak; a másikba az ujvári kerület (curia); a harmadikba a szent kereszti; a negyedikbe a drégelyi; az ötödikbe a nagyszombati; a hatodikba a pozsonyi; a hetedikbe Rozsnyóbánya négy faluval. Kétségtelen, hogy ez gazdászati felosztás volt. — A mohácsi vész után a hadi szolgálat a leglényegesebb. — Ezen szolgálat szempontjából egy másik, főosztályozás keletkezik; s ebből a szempontból — mint azt Oláh Miklós érsek könyvéből világosan kivehetjük, két osztályban állanak az érsekség jószágai: az egyikbe azok az egyének és jószágok tartoznak, akik az ujvári várban szolgálnak és annak védelmére tartanak katonákat; — a másikban azok, akik a váron kivül teljesitettek katonai szolgálatot.

Ez utóbbi szempontból az ujvári várhoz 12 kerület (officiolatus) tartozott. Mindenik élén egy vagy két tiszt állott, — aki köteles volt bizonyos határozott számu lovast tartani, akikre fizetést huzott. Oláh Miklós könyvében megvannak az egyes kerületi tisztek kinevezései. A kinevezési okmány czime ez: „*Conventio* Georgii Nagy de Posega cujus seruitium incipit prima die mensis aprilis anno Domini 1563. *Ad Equites 6.*“ Azután igy szól:

„Habebit officiolatum Zalka, Bersen etc.“

„Eidem dabuntur in singulos menses dum intra regnum in serviciis nostris in *Castro Oláhujwár* siue alibi

ex commissione nostra supra unum mensem extra officiolatum suum fuerit in singulos equos fl, 2." Majd egy további pont igy szól:

„Cum opus fuerit Colonos ad opera castri expediat et mittat."

És ezek a pontok minden egyes kinevezésben előfordulnak. A lovasokról az rendeltetik, hogy azok: „strenui, — militares, bono militari apparatu" legyenek és tartassanak. És igy állott össze az ujvári őrség lovassága, mely amint a conventiokból kiszámitható, — az érseki jószág kormányzó 12 lovassal — az ujvári főkapitány 12 és a várnagy 9 lovasával 177 főre ment. A gyalog őrség zsoldosokból állott, — kiket Oláh Miklós alatt egészen az esztergomi érsek tartott és zsoldjukat a várnagy adta ki.[1]

Ezen conventiók után egy másik osztálynak: — a váron kivül szolgálók osztályának conventiói következnek. Igy:

„*Conventio Servitorum Rmi Domini extra arcem servientium.*

Officiolatum Palatinatus nobilium praedialium Archieppatus Strigon. Dominus Rmus contulit pro media parte Emerico Sághy, alteram simil. mediam partem Georgio Babindaly durante bene placito ita ut sequetur, quorum annus incipit 21-die mensis Majii Anno Domini 1564. — ad Equites 8."

Azután következik az utasitás, melyet már ismerünk. Ez a 8 lovas mint futár szolgálta az esztergomi érseket.

Ebből világos, hogy a nádorok az ujvári várban nem szolgáltak, — tehát nem szolgáltak azok a nemesek se, akiknek vezéreik voltak.

Az imént látott nádori kinevezések 1564-ből valók.

---

[1] Ebben a könyvben — Protocollum B. — Ujvár mindenütt *Oláh-Ujvár*-nak neveztetik, ami azt látszik mutatni, hogy azt tulajdonkép Óláh tette számbavehető erőddé. Az *Érsek-Ujvár* név ugy származhatott, hogy a vár érseki tulajdon volt és az esztergomi érsekek folyton ugy emlitették, pl. „in nostra arce Archiepiscopali Ujvár." A tulajdonnévből és állandó jelzőjéből eredhetett az összetett tulajdonnév *Érsekujvár*.

Az ujvári várnak főkapitányát Gyczy Györgyöt pedig 1557-ben, a várnagyot — Loranth Pétert 1565-ben nevezi ki Oláh Miklós esztergomi érsek. — A kinevezés ideje között alig egy-két esztendő van. — És ez azt mutatja, hogy bizony egyszerre volt szüksége az ujvári várba egy főkapitányra, — és az ezzel a várral kapcsolatban nem álló két banderiuma élére két vezérre — a két nádorra.

AZ EGYHÁZNEMESI VAGY PRAEDIÁLIS BIRTOK.

Irta: DR. OZORAI JÓZSEF.

Az egyházi nemesség elnyerésének, mint már az előbbi részekben láttuk, — tulajdonképen csak egy módja volt: a főpapi adomány.

Ennek a szónak: adomány, (donatio) hasonlithatlanul nagyobb forgalma volt nálunk a jogi életben régente mint ma; sokkal előkelőbb és tartalmasabb volt a jogi fogalma, mint ma. A „királyi adomány", „főpapi adomány," vagy egyszerüen „adomány" fogalmába régente mindig beleértendő volt bizonyos birtok, vagy bizonyos kiváltság s vele bizonyos jogositványok összesége, melyeket a király vagy a főpap eladományozott. Birtok és pedig ingatlan nemesi birtok: ez volt az *adomány* fogalmának fő alkotó része. Az adományrendszer eltörlésével — persze — az adomány régi jogi fogalma is befejezte pályafutását a gyakorlati élet terén, és csak a jogtörténelem terén, mint pl. most itt nálam, — van egy kis kelendősége.

Nem érdektelen azonban megfigyelni, hogy a közhasználat hogyan viszi át az eredeti jelentőségükből ki-

vetköztetett szavakat a régi viszonyok helyébe nőtt uj hasonló viszonyokra. Igy pl. ma azt mondjuk és naponként olvassuk, hogy a király Ő Felsége X—y-nak a magyar nemességet *adományozta*. Hajdan nem adományozott nemességet; hanem adományozott nemesi birtokot vagy czimeres levelet; s a személyt, akinek ezeket adományozta, fölemelte az igazi, ősi és kétségtelen nemesek gyülekezetébe. A formula igy szólt: „. . . Te Joannem Várhegyi etc. etc. in Coetum, Statum et Numerum verorum, antiquorum et indubitatorum dicti Regni Nostri Hungariae Partiumve eidem annexarum Nobilium cum praedicato de Várhegy duximus aggregandum (connumerandum, adscribendum) et condecorandum.“ Azután: „nobilitamus (a személyt), damus (a nemesi czimert), és concedimus (a nemesi kiváltságokat).

Hajdan a nemesi birtok volt az adomány tárgya; — ma azt mondjuk, hogy a nemesség adományoztatik. S a közhasználat nem ok nélkül vitte át az uj tárgyra a hajdan más értelmü szót. Azért vitte át, mert — mint a jogtörténet is tanitja, — a nemesség elnyerésének leggyakoribb és fő módja a királyi adomány volt, vagyis a nemesi birtoknak adományozása a király által. És igy a magyar nemességnek fő alapja és fentartó ereje a kiváltságokkal körülbástyázott nemesi birtok volt.

Az egyházi nemességnek nem is volt más szerzési formája mint a főpapi adomány. Armalistáik nem voltak a főpapoknak, mert az egyházi nemesség czimeres levelekkel nem osztogattatott; nem is kaptak az egyházi nemesek se czimert se előnevet. Ezen nemességnél tehát a birtok még fontosabb volt, mint a királyi nemességnél. Hiányos maradna tehát ezen tanulmány: ha az egyházi nemesség intézményének dologi elemét, a praediális birtokot figyelmen kivül hagynók.

Emlékezhetünk ezen tanulmány elejéről, hogy mikép keletkezett az egyházi nemesség. Akkép, hogy a főpap a templom az egyház védelmére és a lázadások elfojtására fegyveres csapatot szervezett magának, s ezen

fegyveresek szolgálati viszonyát a király is megerősitette. Szent-István idejében történt ez; — tehát akkor mikor az ingó javaknak forgalmi értékük alig volt. A katonák zsold fejében földeket, telkeket kaptak a főpaptól, épp ugy mint a várjobbágyok várföldeket a királytól. Ezek a zsold fejében átengedett telkek mentességeket nyertek a közterhek alól; — és ezek a mentességek hasonlóvá tették a praediumokat a várföldekhez és megkülönböztették őket minden más birtoktól.

A XI. és XII. században tehát, amint a későbbi egyházi nemes pusztán csak katonája volt az egyháznak: azonkép a neki átengedett telek sem volt egyéb, mint az ő katonai szolgálatának bére. S minthogy a katonai szolgálat örökös volt és apáról fiura szállt, azért a bérfizetés vagyis a telek használatának átengedése is örök időkre szólt, és csak a fiág kihaltával, vagyis a katonai szolgálatra képes fiutód nem létében vonatott vissza.

S amint azok a katonák az egyház katonái voltak: azonkép a nekik zsold gyanánt átengedett birtokok is megvitázhatlanul az egyház birtokai voltak.

És igy a főpapi egyházaknak mindjárt szent István idejétől fogva háromféle birtokuk volt: 1. majorsági birtok (allodium), melyet a parasztok müveltek meg nekik; 2. paraszt birtok, melyből a nekik szolgáló parasztok éltek s a földesuri és országos terheket viselték; és 3. praediális birtok, melyet katonáik hadi szolgálat fejében birtak. Ezen háromféle rendeltetésü birtokból állott az egyházi javadalom, amely egészben véve nemesi jószágnak tekintetett.

A majorsági birtok megmaradt ilyennek egész 1848-ig. A paraszt birtok is megtartotta rendeltetését; de Nagy Lajos idejében s még inkább a Mária-Teréziai urbéri rendezés által bizonyos meghatározottságot nyert, mely korlátokat szabott a földesuri hatalomnak. De az egyházak praediális birtoka csak privilegiumokkal volt megkülönböztetve; a paraszt birtokéhoz hasonló rendezést

soha sem élt át, — ilyen rendezésnek mindig utját állotta a főpap, illetve az egyház *tulajdoni* joga, amely egész a jelen század elejéig olyan kétségtelen volt, s oly tiszta magánjognak tekintetett, mint amelyhez a törvényhozás hozzá sem nyulhatott, és 1830-ig hozzá nem is nyult.

Ez volna röviden a praediális birtok származása és rendeltetése. Látjuk, hogy sajátságos a származás is és kivételes a rendeltetés is; és tudjuk, hogy már — körülbelül — a mult század közepétől mindössze csak öt egyházi javadalomban létezett ilyen birtok: nem csoda tehát, hogy ez a birtok egy különös kivétellé, egy specialitássá lett a magyar birtokjogban.

És mert specialitás volt: talán azért történhetett, hogy e század közepén ugy a jogászok, mint a törvényhozás többé-kevésbé tévesen fogták fel; s talán azért történhetett, hogy a magyar birtoklási rendszer gyökeres modernizálásakor ennek a birtoknak elavult, ősi viszonyából való kifejtése — nem politikai, hanem jogi szempontból tekintve — nem tartható oly szerencsésnek, oly sikerültnek, mint pl. az urbéri birtok felszabaditása.

Megfogom indokolni ezen merésznek látszó véleményt a praediális birtoknak s a róla forgalomban volt felfogásoknak és az 1855. febr. 3-iki patens által történt felszabaditásának birálatos ismertetésével. Nem lesz ez az ismertetés se olyan száraz, mint egy törvény, — se olyan unalmas mint némelyik angol regény. És az érdeklődő olvasó nem vallja kárát, ha a következő czimektől el nem ijedve jóakaró figyelmével továbbra is elkisér.

(Folyt. köv.)

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.

Irta: DR. PETHŐ.

III.

A nesztelen folyosókon sürün egymás mellett nyiltak az ajtók a még csendesebb hajlékokba. Némely hajlék kalitkának is beillett volna. Nem hiába hivták egyik sorjukat „columbárium"-nak. A novicius a tisztelet szelid tekintetével nézett arra, ki ily kalitkát magáénak mondhatott s ártatlan aspirációi néha azon időn s azon boldogságon andalogtak, mikor majd ő is igy lakik. Addig pedig a muzeum lett a disciplina, a rend, a pontosság palesztrája, ott gyakoroltattak az ujonnan jöttek a házi tradiciók pontos felértésében. Az első évet közös muzeumban s dormitoriumban folytonos felügyelet s közvetlen vezetés alatt töltik, mig beléjük nem oltódik az esprit de corps, a hagyományos rend, mely valamennyi regulának és a közszellemnek megtestesülése, mely az egyesekben tanit, hallgat, játszik, sétál — csenditésre alszik, ébred — parancsszóra, némelyiknek még a fejét is megnyitja a sz. engedelmesség késztető hatalma alatt, de ha a fejét nem is, — a szivét bizonyára.

Hogy az esprit de corps a collegiumban milyen, arra sok szó és sok jelző kellene. Nem fejlekonyitó, hanem életteljes. Ahol ifjuság él, ott az élet telje, — hajtson hát, sarjadzék, mint a fa, midőn ágain s rügyein a duzzadó tavasz ingerkedik. Az egyház intézetei, hol ifjait neveli, nem üvegházak, se nem melegágyak, valami természetes, gyökeres erő jellemzi szellemüket, mely az egyesekre üditőleg s alakitólag hat s az idegenre is azt a benyomást teszi, melyet a tavaszi erdőszélen sétáló érez.

Valaki a collegium-germanicumot üvegháznak nevezte el; nem tudom, valjon az üveget vagy a meleget vette-e tertium comparationisnak, vagy talán a növényre reflektált? De az üvegház növényzete mindig importált valami, csenevész és sápadt, álmosan bólintnak levelei, nem mosolyg le rájuk szülőföldjük ege s ugy érzik magukat mint a jobb hazába kivánkozó, mint az öreg ember, akinek kályha kell: már pedig a collegium szelleme oly eleven s erőteljes, s ugy sarjad és hajt, hogy akit megragad amugy szive mélyén, fölrezzenti benne ami életképes csirát fektetett lelkébe a Teremtő keze.

Szellem! ki ne érezné e szónál valami természet fölötti, különös erőnek szárnycsattogását; mely oly magasan jár, de meg épp oly mély csendben müködik, mely szilárdul épit, hat, mely cseppenkint szivárog s összegyülemlik, — mely finom szálakat fon s megtörhetlen kötelékekké sodorja azokat, egybeköt velük sziveket lelkeket tér és idő határain tul az eszme szolgálatára. A szellem a lelkek közérzülete, a szivnek közdobbanása, egy átértett s átérzett közlelkesültség.

A collegiumnak sajátos szelleme van, melybe belejátszik s beleszövődik sokféle tényező. Volt valami puritanismus a cincinnatusi ridegséggel fölszerelt házon, ezen a csupasz téglapadlón, ezeken a kép- s disznélküli falakon, mintha középkori lovagterembe lépnél, hol nagyjában faragott tölgyfa asztal s székké bárdolt fatuskók kinálkoznak s a szögletben medvebőr terpeszkedik pamlag helyett, — de a puritan egyszerüségbe Róma fénye, pompája, márványa, s müvészete sugárzik bele csodálatos kontrasztként. Az olasz könnyüvérüség szemben áll a német komolysággal, — lendületes kedélyük életet önt a nyugodt, kissé ködös északi fölfogásba. Az a mély kereszténység, az a bensőséges hit az olaszban tágitja az ultramontán ifjak szorongó lelkét; a férfias erény, az önmegtagadó élet, a kritikával müvelt tudományok folyton önállóságra biztatják s lábra keltik a kevésbé elszántakat is.

Környezeted egyre int nógat férfias, elszánt cselekvésre; közvetlen közeledben látod az erény legszebb példáit, s szinte belekényszerülsz s beleragadtatol életük folyamába, melytől kezdetben kissé borzadsz, de utóbb észreveszed, hogy jó is, édes is.

Mindjárt kezdetben nihilistává tesznek: elveszik mindenedet. Pénzedet a P. Ministernek adod át, ruhádat a guardarobát gondozó fraternek. E percztől fogva hét évig pénzt nem látsz, hiába viszket tenyered, — még ez az általános omen is kivetkőzik ez időre jelentéséből. Zsebed szüz tiszta lesz, a legkegyetlenebb vegyi kutatás sem fog benne találni soha olyasmit, ami a krajczár penészéhez, vagy az elnyütt bankó mikroskopos foszlányához hasonlitana. A koldus kitér utadból, azt se kell mondanod, hogy „sono pittore," tudja hogy zsebed egészen „piktori" festői ürrel diszeskedik.

Nincs semmid; nemcsak a szék nem a tied, melyen ülsz, — a könyv melyből tanulsz, de az a ruha sem a tied, mely takar, még a fehérnemü sem, mert mindezt a collegium szolgáltatja; egészen másnak kegyelméből élsz s nem magadé vagy, hanem azon egyházé, azon szentszéké, amely téged eltart, ápol, ruház, gondoz. Arra nem is gondolhatsz, hogy valamid különb legyen a másénál, de amire szükséged van, azt bőven megkapod; — aki két pár czipőt szakit, kettőt kap, aki ötöt, ötöt kap; csak a „guardaroba" vagy a „calfoleria" főnöke előtt fogsz örvendezni kétes dicsőségnek, aki amugy könnyen elgondolja rólad: hadd szolgáljon reá erre az uj párra, vagy az uj fejelésre az utcza kövezetén, hogy ha kedve tartja. Hét évre az anyagi gond nem lohasztja lelked szabadságát, föllendülsz s énekelheted:

> Nem törődve semmi gonddal élünk mint madár,
> Mely a völgy kis patakához csevegni eljár!

De ez a szabadság nem pajkos, illik a tógához! Nem ereszti szabad pórázra a tombolni szerető ifju kedvet, nem nevel csikókat, — csak a terhét veszi le, hogy ke-

ményebben fogja a szellemi munka hámjába. Ezt a hámot beleakasztják a lélek valamennyi tehetségeibe, s haladnak hol nyikorogva, hol meg jó kedvüen.

Körvonalozzuk tüzetesebben a Collegium benső szellemének természetét és kifejlését. Az oroszlán rész e tekintetben a P. Spiritualist illeti. Szentsége, buzgósága, okossága elé nagy feladatok tüzvék. De a P. Spiritualis nem az egyedüli, aki a lélek benső világát teremti, hanem van ott sok más tényező.

Első a teljes elzárás a külvilágtól. Messze az alpesek jégfalai mögött van az a ház, a családi kör, az iskola, a város vagy falu, az embercsoport, akik közt és ahol életünk 17, 18, 20 éve folyt le már. Mig otthon vagyunk, észre sem veszszük, mennyire állunk a környezet befolyása alatt, mely reánk erőszakolja gondolatait, érzelmeit, vagy ha nem is erőszakolja, bizonynyal nagy könnyüséggel teliti meg velük lelkünket. Igy mulik év év után s midőn észre kellene vennünk, hogy önállók lettünk s magunké vagyunk, észreveszszük, hogy legnagyobb részünk másé: az iskoláé, a nemzeté, a társas köré. Még kevésbé tudnók szétszedni a befolyások azon ezer meg ezer finom csalóka szálait, melyekből a kor, a nép, a beszéd, a szokás, az élelem, a dajka, az ujságok, s mindenféle elsorolhatlan jó, rossz vagy közönyös viszonyok, fölfogásunkat s jellemünket szőtték. Természetünk, lelki tehetségeink, a kedély s a sziv tulajdonságai ugyszólván csak a keretet, — s adjuk hozzá, a vásznat képezik, maga a kép, melyet a vászon felvesz s a keret diszit, javarészében a külső befolyások majd darabos, majd mesteri ecsetének vonásait tünteti fel. De az ifju most messze, idegen országba, egészen uj körbe költözik. A befolyások egyszerre megszakadnak. Kivenni a lelket huzamos időre, hét egész esztendőre a pezsgő életkedv, a receptivitás korában a szokásos befolyások büvköréből, — átültetni azt egészen más talajra, s miután elzártuk, hatni reá a bensőséges, szellemi élet valamennyi csendes de ellentállhatlan erőivel: lehetetlen, hogy ezáltal a gyökeres vál-

tozások legvalószinübb kombinációja elő ne álljon. Rómában nincsenek ismerőseink, nincsenek barátaink; — ha valaki a messze otthonból meglátogat, az mint a csendes viztükörbe esett kő, fodrozza, felveri darab időre a megszokott nyugalmas lelkületet, de a vendég hamar tér haza, s a benyomások elsimulnak.

Igy fogva fel a dolgot, mondhatni, hogy a ki a Collegiumba jön, az nincs otthon, hanem hasonulnia kell. Ugy érzi magát, mint az idegen egy előkelő, barátságos házban, ki iránt nagy figyelemmel vannak, de kitől viszont figyelmet kivánnak. Az idegen azon van, hogy minden házi szokást, minden előirt szabályt megtartson; nem kivánhatja, hogy egyéni fölfogását ráerőszakolja a nagy többségre, hanem ellenkezőleg minden előzékenységet, minden szives figyelmeztetést, minden utbaigazitást a legkészségesebb szivvel fogad.

Igy vagyunk a Collegiummal. Az a néhány ifju, ki évenként belép, egy nagyhirü és jeles intézet tradiczióival, szabályaival, szokásaival áll szemben. A P. Rector, a tanárok csupa kitünő, sokszor világhirü férfiak, tárt karokkal, a tiszta szeretet s az őszinte alázat leereszkedésével fogadják. Nem bizalmatlankodnak; velök társalog, velök étkezik a növendék, egy csengetyüszóra kelnek, imádkoznak, velök sétál, velök értekezik tudományos kérdésekről, a hideg tekintély és a mesterséges tisztelet, mely a szemináriumokban sokszor „blinde Kuh-t," bekötősdit játszik, nem létezik. S ami megnyeri szivét a most belépőnek ezen előzékeny, himezés-hámozás nélküli modorral, az megnyerte az előző években valamennyi elődeinek lelkét. Az első alumnusokat is igy fogadták, igy képezték, kiket még sz. Ignácz választott meg s ültetett zsenge hajtásokként a legislegelső évben, — a következő év ugyan csak igy oltotta az ifjabb növendékekbe a szellemet s hozzá ezek már öregebb testvéreiken is épültek. Ugy van az most is: az öregebbekbe fektetett szellemi fáradság uj erő forrásává válik s nemcsak hogy gyümölcsöt hoz bennük, hanem befolyásolja, neveli az ifjabbakat is.

De ha nem is nevelne, ha nem gyakorolna is pozitiv befolyást, legalább erős, konzervativ szellemet és pártot képez. A belépő ifju, aki teljesen idegen, az előljárók és alumnusok kitünő szellemén ki nem foghat, ha akarna is ilyesmit, árván és egymagára maradna. De hisz a jóakarat mellett, mely minden ujoncznak lelkét szeliditi, eszébe sem jön az opponálás, viszi őt árként az életbe átment szokás, a megtestesült közszellem és közérzelem.

Ha boldog akar lenni, meghasonlás nélkül élni önmagával és környezetével, hasonulnia és alkalmazkodnia kell.

Mialatt a teljes elzárást a külvilágtól emlegettem, azalatt a második tényezőnek is adtam kifejezést. Melyik az? a teljes bizalom az alumnusok részéről s az igénytelen egyszerüség s a folytonos közlekedés az előljárók részéről. Ez megvan minden jezsuita intézetben? s minél előhaladottabbak az ifjak, annál nagyobb mérvü e bizalom. A legellenségesebb emberek elismerik a jezsuita nevelés kitünő jellemvonását: az atyai bánásmódot s a gyermeki bizalmat. Az egyiptomi stylus esetlen, szögletes, rideg vonásait a későbbi haladás az élet hajlékonyságával áldotta meg s a mumiákból élő alakok lettek: ép ugy a fölvilágosult Jézus-társasági atyák a tekintély rideg és törékeny feszelgései helyett a szeretet és jóakarat leereszkedő szellemét öltötték magukra, ezáltal tanitványaikba a bizalmat s egy hü, az iskola padjain tulra terjedő lovagias ragaszkodást teremtettek. Ha a P. Franzellin, Palmieri, Secchi, Ballerini szobáját söpri, ha lámpájába olajat önt; ha vizért megy, — ezen meglepő s nagy férfiakat nem igen jellemző mütétek által semmit sem veszt tekintélyéből. Az alumnus esetleg tanárja kezéből kapja a söprőt s törekszik megfelelni a szabálynak, melynélfogva czelláját mindig tisztán tartsa.

Harmadik tényező: a hallgatás.

Az ebédutáni s vacsora utáni köteles társalgáson és a sétán kivül mindig hallgatnak. „Jaj be fád élet s miféle embergyülölő anakhoréta legénység lehet ott egy rakáson.“ Ez ellenvetésből is napnál világosabban kitü-

nik, hogy hallgatni sokat ér. Miért? A kolostorok csendje a lélek benső szavának ébredése. Némileg ama régi puszták pótléka, melyekben a legnagyobb s a legférfiasabb erény született. Az egész ház a puszta csendjében, mélán, csak néha töri át falait s óriási ablakait egy jótorku olasznak zenditése, ki az utczán eltrillázza Lucrezia Borgia vendégségének áriáit; — a folyosó csendes, a cella csendes; — ha dolga akad valakinek napközben, röviden és halk hangon végzi el. Beszélgetni nem szabad. Mosónék és suroló asszonyok rikácsolása sohasem hallatszik, mert a klausurát asszony át nem lépi, a klausura pedig a kapunál kezdődik; fütő „Józskák", „Jancsik", „Zadudajok" a folyosókon nem csoszognak, mert mesterségük itt se télen, se nyáron nem divik; — „Miska" inasok a földszinti lépcsőről a második emeletben hivalgó ágyazók közé tekintélyes szavuk ostorával nem csörditenek, mert az inasok a ház oly termében laknak, hogy két-három évi alumnusi élet kell hozzá, hogy valaki oda eltaláljon; — „Tercsik" és „Zsófik" a „Summa theologicá"-n sóhajtozó alumnus conceptusai közé sem a „Biró uram"-ot, sem a „Káka tövén"-t közbe nem nyögdécselik; — az esti lelkiismeret bánatát sem az ariston, sem a „Hausknecht" harmonikája körül nem zsongja; az udvaron nem garázdálkodik a gazdasszony kedvencz kakasa, mert ott sem kakas, sem gazdasszony nem létezik; — szárnyaszegett varjuk, csókák, farkavesztett szarkák károgása, a legközelebbi vasárnap szörnyü halállal kivégzendő pulykák pulypogása az udvar csalitját nem viszhangoztatja; — legföllebb a tavaszi éjjeleken csendül meg az olasz macskák ditirambbá hevült symfoniája megszakittatva a legenchantirozottabb kandur fantasztikus solóitól. Denique beszélni nem szabad; a suszter is ugy látszik felérti a silentium aranyértékét s bölcseséggel együttjáró természetét, — nem hiába ül a triposzon, — mert a czipő sem kopog, nem recseg s nem nyikorog. De azért a jó kedv el nem vész, ut figura docet.

A lármás, a fecsegő, s közbe-közbe, — mert mora-

liter impossibile, hogy meg ne történjék a sok beszédben, pláne ifjak közt, — a megszóló beszédáram olyan mint a hegyi patak parttalan folyása, mely törmelékkel hány be rétet, virágot s amellett folyton kaparja s hordja el a termő földet s haszontalan zátonyokat kanyarit belőle. A csend békéltetően és szendén hat a szivre, kifejleszti a szivnek, a léleknek sajátos gondolatait és érzelmeit, s ha van saját gondolata és érzelme a léleknek, akkor nem kapkod folyton másé után, nem érez unalmat a magányban. A csend időt hagy a gondolat meggyökerezésére és a jó föltét s az isteni sugallat termékeny s erőteljes életbeléptetésére. Ha van a lélekben produktivitásra hajlam, a háboritatlan csend, mely a bensőséges életre szoritja, segiti önálló irányra. Minél inkább találja föl valaki a bensőséges élet forrását önmagában, annál eredetibb s gazdagabb lesz szellemi világa. A lélekbe tömött ismeretek csak olyanok, mint a külső reáaggatott disz, mely életkedvet, teremtő erőt s erényt nem kölcsönöz; — de a bensőséges, szellemi élet a léleknek legsajátosabb kivirágzása és kifejlése, melyben az önérzet ereje, az öntudat boldogsága s egy tenni s türni képes lélek vigasza s e vigaszban folytonos megifjulása rejlik.

A bensőséges élet által felgyülemlik bennünk a külre ható erő, melylyel nem lármát csapni, hanem hatni, boldogitani akarunk; evvel a svindlér nem bir s tevékenysége legáldásosabb része saját személyét illeti, ephemér dicsőség babérja s néhány forintocska a legvégső eredmény. Csak a bensőséges életnek van igazi termelő ereje; ha szórakozunk, érezhetjük, hogy üresedünk, hogy hülünk, hogy vész a lélekből az eredeti gondolat és felfogás. Az örök igazságokba merülve, teljességükben résztveszünk, ezek ébresztenek bennünk gondolatokat, kiható szándékokat, áldásos terveket; világosságuk mélyreható fényében közelünkbe lép az emberi szükség millió alakja, — szeretettől hevülő lelkünk érdeklődik irántuk, hallja a lelki nyomor nyöszörgését, látja a feléje kiterjesztett koldus kezet s indul segiteni.

A negyedik tényező a P. Spiritualis. Az ő feladata és tevékenysége egészen beleillik az önálló, benső életre irányuló nevelés keretébe. Mi dolga van neki? A rectorral felváltva tartja minden két hétben az exhortatiót, sz. beszédnek mondhatjuk. Tehát minden második vasárnap félóráig tartó beszéd, ez az ő dolga, melyet nyilvánosan a communitással mint testülettel szemben végez, különben pedig minden egyest külön-külön fogva müvel és nevel. Erre való a gyónáson kivül az ugynevezett „directio." A „directio" sorban megy. Az első évben minden héten egyszer, a következő években minden hónapban egyszer kell a P. Spiritualist meglátogatni. Ott azután el kell mondani minden testi, lelki bajt; kezdve a gyomron, melyet talán valami olasz nemzeti étel megnyom, folytatva a fejen, melyet talán a metafizika szédüléssel kerülget, végezve a kisérteteken, nehézségeken, föltételeken s ha volnának — a heroikus áldozatokon. A P. Spiritualis dirigál, jobbára mérsékel, kijelöli a lelkioí vasmányt, s ad egészségtani óvszabályokat. És a meditációkat ki tartja?

A Collegiumban nincs közös meditáció, valamint semmi társas ima. Nincs reggeli, nincs esti ima, csak a litániát szokás elmondani közösen a vacsora vagy az ebéd előtt. Hanem a reggeli-ima helyett van rövid szentséglátogatás s azután mindenki hazasiet, szobájába v. a muzeumba, s ott térden állva, háboritlan lélekkel elmélkedik egy félóráig azon pontok fölött, melyeket előző este, külön e czélokra kitüzött negyedórában kijelölt s meghatározott. Épp igy nincs esti ima, hanem ehelyett van negyedóráig tartó lelkiismeret vizsgálat, melyet mindenki szobája csendjében végez; a negyedóra végén szól a csengetyü, s néhány perczre a kápolnába v. a templom kórusára mennek üdvözölni Jézust az oltáriszentségben. Látni ez intézkedésen, hogy mindenkit, magamagára utalnak, késztetik bensejébe hatolni, gondolkozni, reflektálni, önmagát kiismerni, önmagát megtörni.

Ismeretes dolog, hogy a szóbeli ima sokkal erőtle-

nebb, s hatástalanabb, mint az elmélkedés. A szóbeli ima nem a mienk, legalább rendesen. Amit olvasunk, az másé; átérezve ugyan sajátunk lesz; de sohasem ugy s annyira, amint az elmélkedésben fakadó gondolat és érzelem. A szóbeli imák legjobb esetben átültetett növények, de ha meg is fogamzanak bennünk, mégis igaz marad, hogy nem belőlünk vannak; sok esetben épp azért meg sem fogamzanak, — vagy ha az egyikben meggyökereznek, a másikban gyümölcstelen kórókként disztelenkednek; — ugyanazoknak a különböző, egymástól eltérő természetek, jellemek, hangulatok talaján nincs sikeres fejlődésük.

Ehhez járul a megszokás mechanismusa, melyben csak a száj jár, a sziv már nem nyilik. Főleg ha latin nyelven vannak az imák irva, némely ifju soha sem fogja fel értelmüket s a szokás száraz malma később sem őrli meg a szót a gondolat lánglisztjévé. Végül a szóbeli ima szép gondolatokat adhat és érzelmeket is fakaszthat, de amint közönségesen recitálják, a behatolásra időt nem enged. Pedig minden értelmi, vagy érzelmi jelenség, mely lelkünkben feltünik, erőt csak az által nyerhet, ha beléje hatolunk. Föl kell aprózni a gondolatot, az igazságot, a titkot, egy gomolyban ereje nincs.

Épugy áll a dolog az akarattal. Hogy valamit hevesen és szivósan megragadjon, fel kell hevülnie az érvek, az inditó okok kereszttüzében; — meg kell győződnie, meg kell törődnie, enélkül feltételei csak a gyenge jóakarhatnámság mindenre kész, de tehetetlen kezében inognak. S hol marad a praktikus, a detailba ható s elkerülhetlenül szükséges megfontolás a szóbeli imában, — hogy hatolhat a recitáló lélek lelki szükségletei tömkelegébe, hogy ott szemen szedje, kiválaszsza s kura alá fogja az egyes hiányokat, melyeket a jóakarat nagyjában leöntheti a mindenre való készség levével, rámondhatja rögtöni lelkesülésében „akarom, akarom"; de sikert csak ugy arat, ha a paréjos talajt mélyen felszántja, ha az egyes bünöket, szenvedélyeket, szokásokat veszi üldözőbe. Az egyes fákat vágva, dől az erdő.

Az imák recitálásával nem lehet bensőséges életet teremteni. Mire valók tehát? Sok más jó czélra; többi közt arra is szolgálnak, hogy az intézetekben a közösség kapcsát képezik. De akit nevelni akarunk a papságra, akinek szivében az apostoli buzgalom s az áldozat forrását akarjuk megnyitni, — akit az önálló, bensőséges s a bensőből áldásosan kiható életre és müködésre akarunk képesiteni, attól az önálló elmélkedést sohasem szabadna megvonnunk azon czélból, hogy azt az időt az imarecitálásra forditsuk.

A Collegiumban tehát semminemü társas ima nincs; a reggeli elmélkedés s az esti lelkiismeretvizsgálat két sarkát képezi a buzgó, bensőséges életnek. Ezenkivül mindenki köteles naponkint félóráig olvasni valamit az ascetikus irodalom müveiből; első helyen szerepel Rodriguez, másodikon Rodriguez, harmadikon Rodriguez. S e belülre forditott életnek őrangyala folyton virraszt, őrzi lépteinket: a silentium, — üzd el e jótevő s nem rendkivüli lelkek közt ami tökélyessé válhatott volna, sekélyessé leszen. Legyen szabad állitásomat az Árs-i plébános, M. Vianney szavaival nyomósitani: „Ce qui nous empêche d'être saints, nous autres prêtres, c'est le manque de reflexion. On ne rentre pas en soi-même; on ne sait pas ce qu'on fait. C'est la réflexion, l'oraison, l'union a Dieu, qu'il nous faut! . . . Oh! que c'est malheureux un prêtre, qui n'est pas interieur! . . . mais pour cela il faut la tranquillité, le silence, la retraite, mon ami, la retraite! . . C'est dans la solitude, que Dieu parle . . . Je dis quelquefois à Mgr. Devie: Si vous voulez convertir votre diocèse, il faut faire des saints de tous vos curés.“[1]

[1] A reflexio hiánya ez az, ami minket papokat akadályoz, hogy szentek legyünk. Nem térünk magunkba, nem tudjuk, hogy mit teszünk. A reflexio, az ima, az Istennel való egyesülés, ez kell nekünk. Oh, be szerencsétlen a pap, aki nem bensőséges! . . . de hogy valaki az legyen, a nyugalmat, hallgatást, a visszavonulást kell szeretnie. A magányban szól hozzánk az Isten. Néha azt mondom Monsignor Devie-nek (Belley dioecesisnek, melyben Ars falu fekszik, püspöke :) Ha Ön meg akarja tériteni egyházmegyéjét,

Csakhogy épp e fejezet végén érzem, hogy hangoztatnom kell valamit, ami a leirásban nincs, de könnyen beleszövődik a képzelet nyomán. Aki a sok silentiumban és lelki törekvésben a világfájdalmas, komor, embergyülölő érzület bacillusait keresné, az jobb adresse után nézzen. A barátságos, nyilt, vidám természet, melyet az ifju szülőföldjéről hozott magával, lassankint a férfiu nyugalmas, elszánt, de nem erőszakos se nem elkeseredett tulajdonaival párosul. Derült marad, s hogy mindig derült maradjon, önállóvá fejlik. Békülékeny, szende marad, de erőteljességre is törekszik itéletében és akaratában erőszakoskodás nélkül. S mig e belső processus az erény alapjait megveti s kitartó törekvésben épiti s emeli falait, addig a komoly tanulmányok is fejlesztik a lélek erőit. Róma impozans emlékei, a templomok remekei, a muzeumok élvezetei, a séták az Anio mentében elterülő sikság buja rétein, az andalgás a klassikus szép formákban elnyuló Albáni lejtőkön — a komoly életre gyönyörteljes varázst s mosolygó bájt hintenek, mely belemosolyog legelszántabb s legkomolyabb törekvéseidbe, még fájdalmaidba is.

(Folyt. köv.)

ADALÉK AZ ESZTERGOMI FŐSZÉKESEGYHÁZI KINCSTÁR TÖRTÉNETÉHEZ.

Közli: Dr. CSERNOCH JÁNOS.

Ipolyi Arnold b. e. nagyváradi püspök a magyar szent koronának és a koronázási jelvényeknek leirását tartalmazó hires munkájában a többi között fölemliti és leirja az esztergomi főszékesegyházi kincstárnak tulajdonát képező koronázási és eskü-keresztet is, s mindkét

szentekké kell változtatnia valamennyi plébánosát." Le Curé D'Ars. Par A. Monnin II köt. 194. l.

keresztről azt jegyzi meg, hogy azok jelenleg az esztergomi főszékesegyházi kincstárban őriztetnek. A ki tudja, hogyan támadnak sokszor a különféle igények, keletkeznek a jogok és kötelességek s ismeri ennélfogva a „vigilantibus jura“ nevezetes jogi axiomát, az legkevésbé sem fog csudálkozni azon, hogy a Bibornok Herczeg-Primás Ő Eminentiája némi veszélyt látott az esztergomi főszékesegyház tulajdonjogára nézve abban, hogy a nevezett két tárgy az ország első tudományos testülete, az akadémia által kiadott munkában, az ország tulajdonát képező kincsekkel együtt van fölsorolva s az mondatik róluk, hogy jelenleg az esztergomi főszékesegyház kincstárában őriztetnek. Az ily tágértelmü állitásból az is következhetik, hogy volt idő, a midőn nem az esztergomi főszékesegyház által őriztettek s következőleg nem is képezték annak tulajdonát.

Az esztergomi főszékesegyház tulajdonjogának minden ily kétség elleni megvédése volt tehát indoka ama levélnek, melyet ő Eminentiája annak idején a tudós szerzőhöz intézett s melyet fontosságánál fogva, mint becses adalékot az esztergomi főszékesegyház kincstárának történetéhez, van szerencsém egész terjedelmében közölni. A levél szövege a következő:

Nagyméltóságu Ipolyi Arnold v. b. titkos tanácsos s püspök urnak Nagyváradon. Mély köszönettel vettem Exczellenczidnak legujabb nagyszerü munkáját, mely hazánk egyik legnagyobb, kegyeletteljes féltékenységgel őrzött kincsének, a magyar szent koronának és a koronázási jelvényeknek történetét és müszaki leirását tartalmazza. S ámbár a legközelebb lefolyt jubileumi ünnepélyek miatt még mindig a szokottnál is nagyobb mérvben vagyok igénybe véve, mindazonáltal iparkodtam annyi szabad időt szerezni, hogy a már szent tárgyánál és tudós szerzőjénél fogva is tanulságos és élvezetes olvasmányt igérő monumentális művel alaposan megismerkedjem. Ez megtörténvén, amiről előre is megvoltam már győződve, most annál inkább mondhatom, hogy amint a magyar szent korona

századokon keresztül annyi fényt árasztott hazánkra, ugy Exczellenciádnak ezen, nemzeti kincsünk történetét és leirását tárgyaló, nagyszabásu munkája ujabb dicsőséget hozott a magyar katholikus klérusra, melynek egyik nagy tudományu tagját a nemzet épp Exczellenciádban tiszteli. A kitünő munkának bizonyára maradandó hatása lesz hazánk történetében; meg fog szüntetni egyes balvéleményeket, alaptalan hypotheziseket és a szorgos kutatás után megállapitott eredményeket a nemzet közkincsévé teendi. S éppen ez a körülmény az, mely arra késztet, hogy Exczellenciádnak nagybecsü figyelmét annak két közleményére felhivjam. A koronázási jelvények között ugyanis ott látom az ugynevezett koronázási és eskükeresztet is, melyről a nagybecsü munkában az mondatik, hogy azok jelenleg az esztergomi főegyház kincstárában őriztetnek. E helyen szivesebben láttam volna oly értelmü megjegyzést, mely az előbbi észrevételt kiegészitvén, körülbelül ekkép hangzott volna; „*és annak tulajdonát képezik*;“ mert azon körülmény, hogy a koronázásnál az esztergomi főszékesegyházi kincstárból használtatni szokott egyéb tárgyak, mint pl. olajtartó, aranykehely stb. közül éppen e kettő vétetett föl a fendicsért munkába, könnyen azon balvéleménynek szolgálhatna alapjául, hogy a két tárgy is, a szorosan vett koronázási jelvények közé tartozik, s nem az esztergomi főszékesegyháznak kizárólagos tulajdonát képezi, holott tudvalevő dolog, hogy eredetileg nem is ez volt a rendeltetésük s különösen az ugynevezett apostoli kereszt az esztergomi érsekek előtt is szokott volt vitetni mindaddig, mig az esztergomi főegyház, más hasonló keresztek birtokába nem jutott s a szóban levőt nevezett czélra nem szánta. Mennyire nem alap- s oknélküliek észrevételeim, méltóztatik Exczellenciádnak az általam előadandókból meggyőződnie. Midőn a legutóbbi koronázás alkalmával magammal vittem a szükséges egyházi tárgyakat, az azokat nálam szemlélő főurak közül többen csodálkozásukat fejezték ki a felett, hogy nem is tudták, mily szép koronázási kincsei vannak

az országnak, olyannyira, hogy kénytelen voltam kijelenteni, hogy azok nem az ország, hanem az esztergomi főszékesegyház tulajdonát képezik; országosak csak annyiban, amennyiben az országban őriztetnek és országos egyházi ünnepélyeknél használtatnak. Ez alkalommal engedje meg egyszersmind Excellentiád, hogy őszinte köszönetemnek kifejezést adhassak, azon kegyes jó és szerencsekivánatokért is, melyekkel ötvenéves áldozári jubileumom alkalmából saját és a bölcs vezetésére bizott egyházmegyei papság nevében megörvendeztetni méltóztatott. Fogadja stb. Kelt Esztergomban, 1886. évi november hó 15-ikén. Herczegprimás *Simor János.*

A herczegprimás e levelére Ipolyi Arnold püspök következőleg válaszolt:

Főmagasságu és Főtisztelendő Bibornok Herczeg-Primás és Érsek Ur! Kegyelmes Uram!

Mélyen megtisztelve Főmagasságodnak a sz. koronáról irt müvemet kegyesen fogadó válasza által, élénken sajnálom, hogy éppen a koronázásnál ujabban használtatni szokott esztergomi főegyházi tárgyak tulajdona természetének szabatosabb és megfelelőbb kifejezést használni elmulasztottam. Reméllem azonban, hogy amennyire ez szükséges volna, kellőleg pótolható Eminentiád megjegyzésével, ha azt az esztergomi főegyház részéről kincsei egyik legavatottabb szakismerője: Dankó praelatus ur talán legalkalmasabban a Magyar Sionban helyreigazitaná akár Eminentiád által utasitva, akár az én egyenes beleegyezésemre hivatkozva. Bocsánatot kérve Eminentiádtól, hogy a kellő szabatosság elmulasztása miatt e megjegyzésre okot adtam, magamat magas kegyébe ajánlva sz. bibora csókjával maradtam Nagyváradon november 22. 1886. Eminentiádnak legalázatosabb szolgája: Ipolyi Arnold váradi püspök.

Ipolyi püspök leveléből látszik, hogy ő maga is nem találja indokolatlannak a fölszólalást és Dankó praelatus ur által kivánja a helyrehozást lapunkban eszközölni. Mivelhogy azonban ő Eminentiája saját levelét,

s Ipolyi püspöknek arra adott válaszát annak idején a főszékesegyházi káptalannak, mint a kincstár őrének is megküldötte azzal, hogy azt tájékoztató tudomásul vegye, azt hiszszük, hogy mind e tények által eleje vétetett annak, hogy a föntebbi kevésbé szabatos kifejezés bármi módon hátrányos lehetne az esztergomi főszékesegyház tulajdonára nézve.

A két keresztre vonatkozólag Dankó munkája nyomán közöljük a következőket: Az eskü-keresztben nevezett tudós szerint, székesegyházunk kincstára egy román ereklyetartó kereszttel bir, mely nemcsak mint kiváló tiszteletnek tárgya, hanem a történelmet és müvészetet tekintve is nagybecsü.[1] Egy régi (1528 után készült) leltár következőleg irja le: „Crux aurea continens lignum vitae" Oláh érsek „parvum pacificale aureumnak" nevezi. Bővebb leirása foglaltatik az 1609. és 1659. évi leltárakban. A kereszt maga a román stil legjobb korából (XII. század) származott latin keresztek közé sorozható. Ez egy crux non exemplata vagyis a felfeszitett alakja nélkül való, aranylapokból, sodronymüvel és drága kövekkel diszitett kereszt. Vizszintes ágának azon pontján, hol a függőleges nyelet átszeli, kristályfödél alatt van a kereszteréklye; szépen kidolgozott hátulsó oldala négy ágának végein rózsa alaku gömbölyü tartók láthatók, melyek könnyen nyilnak s melyekben egykoron ereklyék valának rejtve; maig ott található még a kereszt felső ágának jobb oldalán sz. Bálint ereklyéje.

Mostani alakzata egy a kereszt belső szélén foglalt felirat tanusága szerint „anno 1634. renovata." A régi formához ragaszkodva ugyanakkor készült a növénydiszlet, mely Krisztus és Mária névvonásait, valamint a kinszenvedés eszközeit gazdag vonásokban mutatja, mig hátulsó oldalán a Regina coeli Patrona Hungariae vert aranyból készült alakja látható. Alapját a régi alak három

[1] Történelmi, müirodalmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából, Esztergom 1880. 63. l. E munka csak korlátolt számu példányban nyomatott.

hosszkörönd lapja képezi. II. Lipót királynak 1790. évben történt koronázása alkalmából az előrész drága köveihez négy köszörületlen saphir és keleti gyöngyök, valamint több uj metszett kő alkalmaztattak. Ferencz József király ő Felsége is 1867. junius hó 8-án történt megkoronáztatása alkalmával e keresztre tette le a királyi esküt, hogy az ország alkotmányát és jogait védeni és biztositani fogja.

Az ugynevezett apostoli vagy szentmeneti keresztről a főszékesegyházi leltárak legelőször 1553-ban tesznek említést, (Dankó id. h. 71 l.) s azt mondják, hogy az érsekek előtt szokott vitetni. „Crux argentea longa in frustis divisa, *quae Archi-Episcopo praeferri solet.*" Majd ugyanezen szavakkal irja le az 1687. évi leltár, de legkörülményesebb az 1762. évi leltárban foglalt leirása, melynek végén már ez foglaltatik : „*quae regibus Hungariae et Archi-Episcopo* praeferri solet" Battyány bibornok idejétől kezdve, ki egy más keresztet készittetett az érsek számára, csak a királyok előtt hordozzák.

Anyaga ezüst, kék zománczu homlokzatának mélyedő lapjai középen a fölfeszitett Megváltónak képét tüntetik fel, a kereszt négy ágát Mária és János, Krisztus lábainál pedig Magdolna alakja diszitik, egészen fölül a pelikán jelképezi az Istenember áldozatát. Ez alakok finom vésetü, öntött dombormüvek. A kereszt fölirása későbbi korból származik; a hátfél sokkal müvésziebb. A kereszt átmetszetének középrózsájában van az isteni gyermek anyja, a négy ágban pedig a négy evangelistának félalakjai sajátos jelvényeikkel. A mű a „hauterenaissance" korából való. Az olasz mesternek rajza azon mély gyengéd érzékről tanuskodik, mely a Rafael előtti flórenczi festőknek egyik kiváló tulajdonát képezi.

Gombja és nyele Ő Eminentiájának költségén javittattak ki, miről a felirat tanuskodik: Crucem restaur. nodum et hastile novum fieri jussit Card Simor a. D. MDCCCLXXV.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Les progrès de l'apologétique leur nécessité et leurs conditions. Par l'abbé de Broglie, professeur d'apologétique à l'Institut Catholique de Paris. — Paris, Putois-Cretté, 1886. 8-rétü 48 l. Ára 1 franc.

Szives olvasóink talán egyetértenek velünk, ha azt mondjuk, hogy a hitvédelem jelen állapotáról beszélni senki sem lehet illetékesebb, mint maguk a franczia apologéták. Sehol a világon nincs a kath. hit annyira és pedig minden oldalról megtámadva az uralomra jutott szabadkőmives klikk által, mint Franczíaországban; és ismét sehol a világon nincsenek a hitnek oly nemcsak hü, hanem érzékeny fiai, mint Franczíaországban (és a vele különben egy *szellemi* életet élő Belgiumban). Ezen két áramlat között az emlitett apologéták oly üdvös keresztttüzben vannak, melyhez hasonlót hiába keresnénk a kath. világban. Ezen körülményeknek köszönheti a franczia védekező hittudomány, hogy elsőbbségét még a németek is elismerik.

Ezen helyzet nevelte de Broglie abbét (a hires politikus B. herczeg fivérét) a legjelesebb apologéták egyikévé, kinek nagyszerü irodalmi müködése a ker. hitvédelem minden igényére kiterjeszkedik és annak mindkét irányában (történelmi és bölcseleti irány) oly világitó tornyokat állitott fel, melyekért neki a tudomány mindig hálás leend.

Jól felismerte korunk szellemét, midőn ennek minden ambitióját abban találja fel, hogy a „tények korának" neveztessék. A tények kutatása a modern tudomány jelszava; ebből magyarázható a lázas tevékenység, melylyel a természettudományi és a történelmi kutatásokat eszközlik; ebből magyarázható az elvont bölcselet elhanyagolása, sőt létjogosultságának tagadása a „tények

bölcselete," a pozitivizmus által; ebből magyarázható a legujabb „theologiai" rendszer, mely évről-évre terjed és hódit: azon „theologia," mely a vallásokat egyszerüen mint történelmi tényeket kutatja és ismerteti, minden tekintet nélkül a tárgyilagos igazságra, sőt gyakran éppen ezen igazság eszméjének kizárásával; azon „theologia," melynek szemében „a kereszténység nem a vallás, hanem csak egy a vallások közül, sem több sem kevesebb."

Broglie szemügyre vette a tévedést mind: irt a pozitivizmusról két kötetet; kimutatta a független morál és az evolutionista morál bél nélkül való ürességét; elsőként a katholikusok közül ismertette az összehasonlitó vallástudomány problémáit és vivmányait és számos kisebb értekezéseiben feldolgozta a keresztény apologia egyes korszerü kérdéseit. Ezen értekezések közül kiválasztottunk egyet, hogy azt a M. S. mt. közönségével megismertessük.

A tudós szerző joggal csodálkozik azon a szomoru tényen, hogy sokan azt hiszik, hogy a kath. vallás a tudomány vivmányaival ellentétben áll (megjegyzendő, hogy ezen csodálkozás Franciaországra vonatkozik; mert mikor megtudtam, hogy minálunk a szabadkőmivesek is jó katholikusok, magyar szótáromban a „csodálkozni" igét kitörültem és vastag ignorantiát irtam a helyébe; lett volna kedvem mást is odairni . . . . . .).

Ennek okát helyesen keresi a természetfölötti vallás két főellenségében, melyek a gőg és az előitélet. A vallás azt mondja a megváltóról, amit Pilátus: Ecce rex vester. De a gőg felkiált a bőszült csőcselékkel: Nolumus hunc regnare super nos! — Non habemus regem, nisi caesarem! — A gőg sem ismeri el az Üdvözitőt királyául; ő sem ismer más királyt, mint a despotizmust, — mely hogy felülről jő-e, vagy alulról, nem sokat határoz. Ezen ellenfél meg fog maradni addig, mig emberek lesznek a földön. Éppen igy megfognak maradni egyes emberek lelkében az előitéletek is a ker. vallás ellen.

De tagadhatlan, hogy ezen általános akadályok kö-

zül az előitéletek egyike a szokottnál is sokkal nagyobb mérveket öltött, és ezen körülménynek kell, hogy külön oka is legyen. A bajt fentebb érintettük: azon balhit, hogy a tudományok vivmányai a valláson rést ütöttek, hogy a tudomány és a vallás ellenkezik és igy müvelt embernek kell a vallással szakitani. Ennek főoka mindenesetre a tudomány egyes képviselőinek tulkapásaiban rejlik, kik soha meg nem valósuló hypothesisekre alapitják kutatásaik rendszerét és igy oly légvárakat épitenek, melyek a kereszténység talaján meg nem állhattak.

De Broglie tovább megy az okok fürkészésében és azon kérdést is felveti, hogy miért talál a „falsi nominis scientia" oly nagy hitelre jóakaró, egyenes lelkü embereknél is? Erre pedig nyiltan azzal felel, hogy az ok nem egyéb, mint az apologia látszólagos elégtelensége, mely bizonyos tétovázó tapogatódzásban nyilvánul. A Szentlélek azt mondja: tempus tacendi, tempus loquendi; mi a tudós párisi apologétával tartunk, ha azt állitja, hogy immár itt van a tempus loquendi; nem fog ártani, ha rámutatunk egy sebre, mely a ker. hitvédelem testén rágódik és annak hathatósabb müködését nagyon is megbénitja.

Ezen seb aligha más, mint azon mélyreható eltérés, mely az apologétákat három oly csoportra osztja, melyek közül az egyik bizonyosan csakis árt a vallásügyének, a másik is amit nyer a réven, elveszti a vámon, a harmadik pedig a két elsőnek hogy ugy mondjuk absolutismusa miatt nem is igen meri a fejét felemelni. Ezen három iránya a hitvédelemnek az ultratraditionalismus, a conservativismus és a progressimus. Kezdjük az elsővel:

A tudós szerző aligha téved, midőn a hagyományos nézetek tulbuzgó védelmét a gallikán és janzenista áramlat egy maradványának állitja, melyet Bossuet és kora inaugurált. Mindkét áramlat oda irányult, hogy a pápának és a püspököknek hatáskörét megszoritsa, ami szükségképpen arra vezetett, kogy a fennálló egyházat annak fejével együtt nem tekintették a felmerülő viták és kér-

dések birájának, hanem egyesegyedül az eddigi egyházi hagyomány tanujának, őrének. Attól látszottak félni, hogy az egyház visszaél az ő tanitási hatalmával és azért folyton azt hangoztatták, hogy az egyházat az elmult századok tana mindenben kötelezi. Innen jött minden önálló gondolatnak, általában a speculatiónak kiölése; ebből származott azon hittudományi rendszer, melynek összes virtusa a citatiók bemagolása; innen eredt a ker. hitvédelem azon állapota, melyen az egyház ellenei örültek legjobban, mert a theologia maga is elismerni látszott, hogy neki jelene nincs, csak multja . . . mint ezt a Sionban csak az imént volt alkalmunk olvashatni. (Dr. Pethő czikkeiben a theol. tanulmányok reformjáról.) Az ultratraditionalisták alatt azokat kell érteni, kik a profán tudományok fejlődésével mit sem törődve, csakis azt tartják helyesnek, amit már legalább nehány száz éves kódexekben lehet olvasni, akiknek szemében mindenki „per inanem philosophiam deceptus pari stultitia et impietate neotericas fabulas deblaterat," aki tagadni meri, hogy Isten az eget és a földet 4004 évvel Kr. e. azon éjjel teremtette, mely okt. 23-át megelőzte, e napon délben pedig teremtette a világosságot stb. mint ezt a szentirás mechitarista kiadásához csatolt kortábla fejtegeti. Ily apologia nagyon természetesen illuzióvá tenné a vaticáni zsinat tanitását, mely szerint a hit és tudás nem ellenkezhetnek. Müvelői személyeit a jó szándék és a bona fides mindenesetre kimenti, de azért igaz marad, hogy a hitnek egy ügyetlen apologia többet árt, mint egy ügyes megtámadás, mert compromittálja a vallás ügyét és sok emberben azon véleményt keltheti, hogy veszett ügy lehet az, mely ily védelemre szorul.

A másik, a konzervativ irány, elvben egészen helyes alapon áll; hanem sokszor árt az ügynek módszere által. A szerző találóan jellemzi azt a 20 és k. lapokon. Principiumai a következők: Lelkiismeretesen kell tanulmányozni a profán tudományokat, különösen a történelmet; meg kell engedni azt, ami bizonyos; be kell bizonyitani,

hogy a biztosan megállapitott igazságok nem ellenkeznek a hittel; a feltevések és probabilis nézeteket illetőleg várni kell, mig tisztába hozatnak; addig nem szabad változtatni semmit a hagyományos állitásokon és a szentirás régi értelmezésein, mig ezen feltevések alaposságа be nem bizonyul.

Első tekintetre azt hinné az ember, hogy ennél okosabb elveket nem lehet felállitani. Igen ám, de mire vezet ezeknek alkalmazása? Halljuk tovább a szerzőt: Megtörtént, hogy fel kellett adni oly állitásokat, melyekről az apologéták azt mondogatták, hogy hithez tartoznak, vagy legalább minden keresztény által fenntartandók. Ezen feladás pedig mindig ugy történt, mintha ott a tudomány győzelmet aratott volna a theologián, — mint ezt de B. több példán illustrálja. Joggal kérdezi azután, hogy megfelel-e az apologia igényeinek azon módszer, mely lépésről-lépésre hátrál a tudomány haladása előtt? Nem hasonlit-e ez nagyon egy a rückwärtsconcentrirung taktikáját követő hadsereg harczmodorához? Kelthet-e ez bizalmat a kétkedőkben, kiknek leginkább van szükségük az apologiára, hogy a hitben megerősödjenek? Nem hinnők, — sőt mernők állitani, hogy ezen eljárás is ok nélkül szoritja meg valamint a tudománynak, ugy a lelkiismeretnek is a szabadságát.

A konzervativ apologia megengedi a tudománynak azt, amit mint biztosat bebizonyit; de a tudománynak a fejlődéshez okvetetlenül szüksége van feltevésekre is, melyek elejénte csak feltevések, de később bebizonyitott igazságokká válhatnak. Ha már most egy ily uj feltevés ellenkezik nem a hittel, hanem csak egy hagyományos nézettel is, a konzervativ iskola emberei neki esnek és addig bizonyitják, hogy ez nem igazság, csak feltevés stb. mig a tudomány esetleg kimutatja, hogy a feltevésből végre biztos tétel lett; csak ekkor jut eszökbe utánna nézni, hogy tulajdonkép a szentirás illető helyét mégis máskép is lehet érteni. A theologia tehát magyarul mondva belesül a dologba, a hivő tudósok röstellik a ku-

darczot, a hitetlenek pedig nevetnek a „sötétenczeken", amint lépésről-lépésre kénytelenek hátrálni az ujkor vivmányai előtt. Ha valaki példát akarna erre olvasni, ajánlhatjuk neki Flammarion gunyolódásait a theologiára.[1]

Ezen inconveniens dolog elháritását czélozza a harmadik iskola, mely szerint jobb volna előre lehetőleg pontosan meghatározni, hogy mennyit kell fenntartani mint kinyilatkoztatott igazságot és mennyit lehet esetleg elejteni, mivel helyességét az egyház nem garantirozza. Alapgondolatai tehát: előre kizárni minden összetüzést a hit czikkelyeinek lehetőleg pontos körvonalozása által; a lehető legnagyobb szabadságot hagyni a tudósoknak és nem róni a hivekre egyebet mint azt, ami okvetetlenül szükséges. Sok apologéta ezt a vakmerő iskolának nevezi; de Hulst pápai praelatus, a párisi kath. egyetem rectora inkább az okos iskolának mondja. — Ezen iskola szerint tehát a hitvédő maradjon theologus, ne okoskodjék más terrénumon, ahol talán nem is nagyon otthonos és igy legföljebb kudarczokat arathat. A példa világossá teszi a dolgot. Vegyük pl. a Flammarion követői által támasztott nehézséget a ker. hit ellen, mely azt a csillagok lakói által akarja halomra döntetni. A fődolog a bölcseleti gondolkozás; e nélkül lárifári az egész. Ezért szedjük szillogizmusba a nehézséget: ha a csillagokon is vannak eszes lények, a kereszténységnek nincs alapja. Már pedig a csillagokon is vannak eszes lények: — tehát a kereszténységnek nincs alapja.

A konzervativ iskola azonnal rátámad az altételre és azt mondja, hogy ez nincs bebizonyitva, légből kapott feltevés, melyre nem kell adni semmit. A progressziv iskola azt mondja, hogy ő nem csillagvizsgáló és az altételt szükség nélkül nem bolygatja, hanem foglalkozik a föltétellel, mely a hittudomány körébe tartozik. És ezt joggal tagadja, (mint tették is Zádori, Secchi és legujabban Pohle) mert a kereszténységgel az égi testek lakha-

[1] La pluralité des mondes habités. Paris 1880, 372 és k. ll.

tósága és lakottsága nagyon is összefér. A tudomány fejlődése elé igy semmi gátat nem emel és akár bebizonyitja Flammarion az ő nézetét, akár nem, a progresszisták nem kénytelenek forditani a köpenyegen. A konzervativek pedig jelenleg akadályozzák némileg a tudomány fejlődését, mert a hivő katholikust csak mintegy szivszorulva hagyják ezen problemát kutatni és végre is, ha a kérdés nem az ő javukra dől el, kénytelenek lesznek meghátrálni.

De a haladó iránynak is sok akadály van utjában. A hagyományos nézetek tulbuzgó védői a kathol. részről is sok nehézséget csinálnak, amennyiben a náluknál tovább látó hitvédőket mindig készek akár eretnekeknek is tartani. Igy voltak már többen oly szivesek a világ legnagyobb kath. nyelvtudósát Harlez pápai praelatust tévtanokkal vádolni, mert egynehány régen elkopott argumentum használatától óva intette a hittudósokat, nehogy a filologusok előtt nevetségesekké váljanak. Egy másik baj, hogy olyanok is szegődnek a haladó iskolához, kiket csak az ujság ingere vonz ide, nem pedig a lelkiismeretes tanulmányok szeretete, — ezek aztán könnyen rossz hirbe tudják hozni az egész ügyet, aminek utoljára is az a vége, hogy alig mer valaki ezen utra lépni, nehogy igazhitüségét kompromittálja. A legnagyobb nehézség azonban abban áll, hogy a föntebb érintett elveket nem lehet mindig keresztülvinni; mert azt most rögtön nem lehet a hittudomány egész területén eldönteni, hogy mi van minden kétségen kivül kinyilatkoztatva, mit tanit az egyház egészen világosan és miben lehetséges más vélemény is. Ide idő és türelem kell.

Száz szónak is egy a vége: egyelőre hagyjunk fel a janzenismus, gallikanizmus és jozefinismus által reánk tukmált módszerrel, mely csak a mult emlékein tud rágódni és hittudományunkat egy élettelen formulahalmazzá teszi, melyet sok helyen lehetetlen már megvédelmezni. Térjünk vissza a középkor remek rendszeréhez, mely a profán tudományokra nem volt kénytelen kancsal sze-

mekkel félve tekinteni, hanem a legnagyobb mértékben értékesitette azokat saját nagyszerü épületének diszitésére és szilárditására. Higyjük el, hogy a mostani tanitó egyház nem vesztette el régi hatalmát, hogy annak látható feje most is bir a csalhatatlanság charismájával és hogy az igazságot itt éppen oly teljesen, de sokkal könnyebben feltalálhatjuk, mint a százados porlepte fóliansokban. Végre várjuk türelemmel Isten irgalmának napját, melyen a világ, a hit és tudás örök harmoniáját annak teljes szépségében ujra be fogja látni.

Fischer-Colbrie Ágost.

Die hebräische Sprache als Sprache der Bibel. Von D. Konrad Furrer, Pfarrer an St. Peter in Zürich. Zürich, Schulthess, 1887. 8-rétü 26 l. ára 80 fillér.

Érdekes kis füzet, mely Furrer kálvinista lelkésznek vegyes hallgatóság előtt tartott fölolvasását foglalja magában és ügyesen adja a héber nyelv általános jellemzését. Magukból a szókból, illetőleg ezeknek képzéséből helyesen következtet az ó-szövetség választott népének lelki életére is, mert például nagyon jellemző, vajjon egy nép a szerencse szót az esetlegből képezi-e (mint a fortuna a forte-ből) vagy az igazságból (zsidóban szedaka = szerencse, ezen igétől szadak = igazságos volt.) Van a szentirásban szerinte 5642 szó, vagy 500 gyökből képezve. A héber nyelv szereti a szemlélhetőséget, azért az egyes dolgok hátterét is emliti, mint az *ég* madarai, a *tenger* halai, az *est* farkasai stb. A hegy fogalmára van 30 szava, a völgyére 5, a pusztáéra 15. Elejénte nomádok lévén a vándorlásra 15 szót képeztek. Később földmüvelésre szánták magukat, az egyes telkek pontos felosztásáról a fennmaradt 27 ige tanuskodik, mely határolást jelent. A héber nyelv iránt érdeklődők sok ilyféle adatot fognak benne találni.

Fischer-Colbrie Ágost.

Die Selbstbiographie des Cardinals Bellarmin, lateinisch und deutsch mit geschichtlichen Erläuterungen herausgegeben von Joh. Jos. Ign. v. Döllinger und Fr. H. Reusch. Bonn, Neusser. 8-adr. VI. és 352 l.

Hefele a nagynevü rottenburgi püspök egyik munkájában említést tevén Bellarmin bibornok szentté avattatásának ügyéről, mely XIV. Benedek pápa alatt különösen a Bourbon udvarok részéről a jezsuiták ellen támasztott politikai zivatarok miatt abban maradt, azt jegyzi meg, hogy „Bellarmin neve azért nagy tiszteletben lesz minden katholikus előtt s azok akik azt be akarták szennyezni, csak saját szégyenöknek állitottak föl emléket". Hefelének e nevezetes szavai jutottak eszünkbe, midőn a két német apostata papnak, Döllinger és Reuschnak legujabb munkáját olvastuk, mely fenti czim alatt a napokban hagyta el a sajtót. Bellarmin bibornok ugyanis Eudaemon János a palaeologok császári családjából származó hires rendtársának és meghitt barátjának kérésére rövid kis füzetkében saját életrajzát irta meg, mely mindössze kétszer volt nyomva s mindig kevés számu példányban.[1] A két német haeretikus neki esett, mint a sáskák a kis munkácskának és a mit a hires jezsuita keresetlen egyszerü modorában elmond, azt egyes jegyzetekkel kisérik, ugy hogy valóságos Luther korára emlékeztető pasquillet csinálnak e munkából. Az eretnekeknek régi szokások az, hogy a jezsuitákon töltik bosszujokat

[1] Bellarminnak önéletrajza először kézirat gyanánt jelent meg Rómában 1675-ben. Később 1753-ban Löwenben ujra kiadták kevés számu példányban. Ugyanennek egy ujabb lenyomata 1762-ben jelent meg Ferraraban. Döllinger és Reusch ez utóbbi kiadást közlik egész terjedelmében, mely mindössze 22 lapot foglal el munkájokban; a német forditást a „fiatalabb munkatárs" készitette. Az előbb emlitett löweni kiadásból Ő Eminentiájának is van egy példánya. Kis 12-edr. 46 oldalra terjedő könyvecske. A ferrarai kiadás csak a szöveg beosztása által tér el tőle. Ő Eminentiája e ritka és nagybecsü kiadást a vatikáni zsinat alatt szerezte meg Rómában, ahol miként Dankó „Monimentum quinquagenariorum sacerdotii E. D. J. Card. Simor" cz. munkájában (28. l.) mondja „visitare non dedignatus est tabernas librariorum." Ez időben sok más értékes könyvet is vásárolt.

és dühöket. Igy tett élete alkonyán Döllinger, midőn a szóban lévő munkához, miként dicsekvőleg mondja, az anyagot ő állitotta össze, a rendezést pedig a fiatalabb munkatárs t. i. Reusch vállalta magára. A munka különben ujabb tanujele annak, hogy mennyire képes az egyháztól elszakadt s önmagával meghasonlott ember süllyedni. Miként Schulte a hires jogász azóta, a mióta az ó-katholikusokhoz szegődött közönséges pamphletistává aljasodott, sárral dobálván egykori tanárait és jótevőit, ugy a két szóban lévő német professor is ujra fölveszi a százszor megczáfolt hazugságok és rágalmak salakját s iparkodik vele beszennyezni a hütlenül elhagyott zászlót.

A munka különben nem is mondható Bellarmin életrajzának, mert a jegyzetek, melyekkel a kis önéletrajzot kisérik, inkább a pápákra, az egyházra vonatkoznak, mint a nagynevü bibornokra. Az ó-katholikus vagyis szerintök a vatikáni zsinat előtti állásponton álló két professor hosszas értekezést szentel a bucsuknak s épp oly dühhel neki ront az egyház tanának, mint elődjük Luther; különös előszeretettel foglalkoznak a pápák nepotismusával és a lutheránusok által koholt visszaélésekkel. Előhuzakodnak a százszor megczáfolt ráfogással, hogy V. Pius pápa, kit az egyház tudvalevőleg szentjei közt tisztel, meg akarta gyilkolni Erzsébetet, az angolok szüz királynéját. Ráfogják a jezsuitákra, hogy ők részesei voltak a lőporösszeesküvésnek. Irgalmatlanul neki rontanak V. Sixtus pápának, azért, hogy a bibliát javitotta. Elmondják, hogy mily kegyetlenséggel s hány eretneket égettek el Rómában. Mindezeknél legfontosabb s legtöbbször idézett kutforrás gyanánt szerepelnek a velenczeiek akkori római követjének tudósitásai. A ki azonban tudja, hogy a velenczeiek akkoriban micsoda ellenséges viszonyban állottak a római szentszékkel, s hogy római követük minden pletykát fölvett tudósitásai keretébe s azokat ugy szerkesztette, hogy a minden sorból kirivó Róma elleni gyülölet által magának küldőinek kegyét biztositsa, az

kellő értékére le fogja szállitani a tudósitások alapján szerkesztett életrajz hitelét.

Döllinger és Reusch azt mondják, hogy mindeddig nem létezik Bellarmin bibornoknak „tudományosan megirt életrajza“ s ez késztette őket arra, hogy egy, a tudomány követelményeinek megfelelő életrajzot irjanak. Erre azt mondhatnók, amit ők a megátalkodott haeretikusokhoz illő cynismussal egy helyen a szent életü Bellarminról mondanak, hogy „mindinkább lefelé halad a hazugság lejtőjén;“ mert bizony mentita est iniquitas sibi. Eltekintve ugyanis attól, hogy Fuligatti már 1624-ben adta ki Bellarminnak életrajzát s később 1677-ben Bartoli egy másikat s ujabban 1846-ban Augsburgban, majd 1868-ban Paderbornban jelent meg egy jó életrajz s magának Cavalchininak a canonizatio ügyében szerkesztett Relatiója is (Róma 1753.) teljes életrajzot képvisel, addig Döllinger és Reuschnak munkája nem is érdemli meg az életrajz nevét, lévén abban minden egyébről inkább szó s aránylag legkevésbé Bellarminról. A munka olvasása közben bennünk érlelődött nézetünk szerint ezeknek az uraknak nem is az volt a czéljuk, hogy Bellarmin életrajzát nyujtsák a tudományos világnak, hanem Bellarmin életrajzának ürügye alatt munkálatukkal az egyháztól való elszakadásukat akarták igazolni. Tartalma hasonlit azon jeles termékhez, melyet annak idején „A pápák bünei“ czim alatt adott ki minálunk Szokoly Viktor. És amint azt elsöpörte a közmegvetés, ugy e fölött is napirendre fog térni a józan tudomány és kritika. A könyvtárakban megőrzött példányok különben hirdetni fogják, mennyire képes sülyedni a tudós ember is, ha elhagyván az igazság szikláját, a tévely süppedékes talajára lépett. A német protestánsok még Bellarmin életében adtak ki egy munkát, melyben az akkori időben divatos modorban a rágalom nyilaival törnek az általuk gyülölt jezsuita ellen; több mit kétszáz esztendő mulva találkozott egy uj sektának két korypheusa, a ki egykori földieinek példáját utánozva, iparkodik be-

szennyezni e „malleus haereticorum"-nak dicső emlékét. Látszik rajtuk mennyire örülnek, hogy szentté avattatásának ügye nem sikerült; azt hiszszük azonban, hogy az inkább politikai okokból abbanmaradt causa beatificationis et canonizationist az eretnek ármánykodása csak elő fogja mozditani s a kit a katholikus világ venerabilis-nak tisztel, azelőtt idővel az oltárok tisztelete is meg fog nyilni; az ó-katholicismust pedig és annak fejeit a feledékenységnek át fogja szolgáltatni az utókor.

Dr. Cs. J.

Das Familienleben in Leid und Freud und mit vielen eingeflochtenen Beispielen dargestellt von Leopold Kist. Vierte vermehrte Auflage. Mainz. Kirchheim 1885. 8-rét XIV — 539 l.

Szerző nem először szerepel a nyilvánosság előtt. Jelen művét már tiz népies épületes könyv előzte meg részben ismételt kiadásban, melyek megalapiták Kist nevét az egyházirodalomban. Ő az épületes irodalomban kettős feladatot tüzött ki magának: az orvosét és a gyógyszerészét; amiért is egyes könyveit házi gyógyszertárnak nevezé el, ezek sorába tartozik a jelen munka is. Mint orvos nyomozza s felfedezi a bajokat s azonnal vényt ir a baj ellen, azután kiszolgáltatja a gyógyszert hatalmasan felszerelt tárából. Mint orvosban csodáljuk dus tapasztalait a lélek, a családi s társadalmi bajok körül. Ő e tapasztalatait közel négyven évi praxisában — ennyi ideig lelkészkedik már — szerzé gondos megfigyelés s buzgó megszivlelés által, szerzé pedig nemcsak házi tüzhelyénél, hanem nagy világutjaiban is: amennyiben járt Afrikában, Indiában, Amerikában.

A bécsi általános kórházhoz tartozó boncztermet e felirás jelzi: Indagandis sedibus et causis morborum. Szerző is ilyenféle teremben tanulhatta bonczolni az embereket s nyomozni a családi s társadalmi bajok fészkeit s okait és pedig mint valóságos mester a tudományban.

Mint gyakorlati orvos nem tartozik azok közé, kik kéztyüvel födött kézzel tapogatják a pulsust, simán bánnak a beteggel s titkolják a baj sulyos voltát, sőt ellenkezőleg, ő azon régi, mondhatnók nyers praktikusok egyike, kik azonnal nevénél nevezik meg a gyermeket, nem titkolják a fennforgó veszélyt s erősen ráparancsolnak a betegre, hogy az orvosságot pontosan használja, hacsak meghalni nem akar. Szókimondó modorában nem keresi a sima, kiméletes beszédet és az orvosságot keserü porokban szolgáltatja ki.

Ha Stolz Albán modorára s irályára nézve nem volna utólérhetetlen: ugy Kistet második Stolz Albánnak neveznők el. Elég dicséret, ha azt mondjuk, hogy ő nagy szerencsével lép Stolz nyomdokaiba. A bün, a gonoszság, az istentelenség fölötti felindulásában pattog, mint a lángoló tüz; a családi s társadalmi életben divó visszásságokat, ferdeségeket, megrögzött rossz szokásokat majd kemény szóval, majd egészséges humorral, majd találó élczczel ostorozza, és teszi nevetségessé, nem kegyelmezvén sem nagynak, sem kicsinynek, sem államnak, sem törvénynek, sem társadalmi intézménynek, amennyiben ezek rosszak, károsak; és megkapja mindegyik a maga titulaturáját. De mikor megakarja az olvasót inditani, akkor a résztvevő, meggyőző, kenetes beszéd hurjait penditi meg, azon beszédét, mely fogékony léleknél hatását soha nem téveszti. Ha őt kitöréseiben néha kiméletlennek, keménynek, sőt irgalmatlannak találjuk: ugy azt a buzgóság ama hevének kell tulajdonitanunk, mely néha a higgadt embert is elragadja egy-egy pillanatra. Mind ezen változatosság, a magvas, eredeti nyelv, a sok jeles, megható példa s hasonlat, a fontos statistikai adatok, az egészséges humor, elmésség, adoma, igen kedvessé teszik az olvasmányt. Valóban delectando docet. Ennyit szerző irói tulajdonairól.

Magát a könyvet a mi illeti: az családok számára van irva, tehát családkönyv, még pedig felette hasznos családkönyv, mint amely a családi élet alapjával s alap-

kötelességeivel: a házassággal, a gyermeknevelléssel, a cseléddel való bánásmóddal, a nevezetteknek egymás iránti kölcsönös kötelességeivel behatóan foglalkozik. Szerző azon elvből indul ki, hogy a családok alkotják az államot; keresztény, erkölcsös családokból tehát keresztény, erkölcsös állam fog alakulni. Család, állam, egyház a legbensőbb kölcsönös viszonyban állnak egymáshoz s vannak befolyással egymásra. Ha az állam szenved, szenvednek a családok is, ha a családok virágoznak, virágzik az állam is. Ha az állam aláásatik, megrendittetnek a családok is, ha a családokban vallás, jó erkölcs, fegyelem és rend uralkodik: ugy az állam is a keresztény társadalom jellegét hordja magán. Ugyan e kölcsönös hatás van az egyház és a család között is. Szerző kettős tükröt tart az olvasó elé: az egyikben mutatja, milyen a keresztény, erkölcsös család, a másikban ennek torzképét mutatja, amint azzal mainapság rendesen találkozunk. Az elkereszténytelenedett, az erkölcseiben megromlott családot kereszténységre, erkölcsösségre vezetni — ez a könyv czélja.

A könyv három önálló részre oszlik, melyek ismét vényekre (Recept) vannak felosztva. Az első vény házasfelek, — a második szülék, — a harmadik gyermekek, — a negyedik cselédtartók, — az ötödik cselédek számára van irva. Mindegyikben az illetők kötelességei tüzetesen, kimeritve adatnak elé, megvilágitva a bibliából, szentek életéből, történelemből, napi krónikából, szerző pásztorkodásából meritett szebbnél-szebb, megható példákkal. Minden tételre nem egy, de több példa is esik. Maga ezeknek sokasága nagy olvasottságra, dus ismeretekre, komoly tanulmányra s kitartó munkára vall.

A könyv tartalma sokkal kiterjedtebb, hogysem azt a kimért szük térben részletezhetnők, elég mondanunk, hogy mindegyik fél tökéletesen utmutatást kap kötelességei felől, hogy a házas és a családi élet minden mozzanatára gondos figyelem van véve. Különösen érzékeny s szivrehatólag van irva a gyermekeknek szánt vény, ez magában mestermü. Lássunk azonban egy két rövid mutatványt.

A sok boldogtalan házasság egyik okának szerző azt mondja, hogy az emberek a házassági állapotnak komoly meggondolása nélkül bolondul neki házasodnak. „Az ilyen házasok — mondja — tulfeszitették reményüket s várakozásukat, elfeledték, hogy a paradicsom eltünt a földről és hogy az emberek nem angyalok. Ők a házasságban csak mézet kerestek, azért csak ürmöt s epét találtak benne. Azt hitték, hogy a házasság boldoggá teszi őket saját közremüködésük nélkül is; boldoggá anélkül, hogy azt a boldogság egyedüli alapjára: vallás és erényre fektették volna; anélkül, hogy eltávolitották volna a boldogság akadályait: a hibákat, bünöket, szenvedélyeket, a nagyravágyást, az önzést, haragot, hazugságot, kéjvadászást, fösvénységet, szeretetlenséget sat. A balgatagok azt hitték, hogy ők a házasságban elkerülhetik a keresztet, amely osztályrésze az embernek s melyet azért mindenkinek éltén át viselnie kell. Ők azt hitték, hogy a házasság örökös lakodalom, melynél soha sem fogy ki a bor.“

Szólván a szülék azon meggondolatlanságáról, mely zerint azok korán odaigérik egymás gyermekeit s ezek előtt minduntalan az eljegyzésről és a nekik szánt vagyonról beszélnek, kérdi a szerző: „Csoda-e ha ezek fejükbe verik, hogy a földön nincs nagyobb boldogság, mint házasodni s gazdaggá lenni. Ha a szülék gyermekeik kezében fajtalan képeket, regényeket türnek, melyeknek tartalma kevés szóba foglalva: istentelenség, fajtalanság, ármány, csábitás, botrány; ha gyermekeiket erkölcsrontó szindarabokba viszik s időnek előtte társaságba vezetik, sőt ha az ugynevezett gyermekbálokba menni engedik őket: akkor önmaguknak tulajdonitsák, ha igen korán felkel gyermekeikben az ösztön s éretlen fővel álmodoznak a házasságról.“

Az egyház szine előtt kötött házasságokat illetve, szemben a polgári házassággal, ezeket mondja: „Maguk a mélyen sülyedt s vak pogányok is a házasságot valami vallásosnak, szentnek nézték és azt vallásos szertartások

közt, rendesen pap előtt s templomban kötötték. Mi tehát a pogányoknál is alább sülyedünk, ha tagadjuk, hogy a házasság vallásos valami; ha a házasulandókat a templomból ki — és a polgármester iróasztala elé hurczoljuk és ott policzajbottal összeadjuk őket... Vajjon az összeadás a városházán, pipafüstben, polgári tisztviselő és a policzaj szine előtt méltóságosabb, hatályosabb-e, mint az összeadás a templomban, az oltárnál, az egyház szolgája által s Jézus nevében?"

A házasságokban divó egyenetlenség, per-patvarra nézve egy adomát hoz fel: „Nem fogjuk-e megülni ezüstlakodalmunkat" — kérdi a nő férjétől, miután a házasok már huszonöt évig éltek egymással? — A férj szárazon ezt felelé: „Várjunk még öt esztendőt, azután a harmincz éves háborut ülhetjük."

Oly aggszüzeknek, kik még nagy későn sem tudnak beletörődni hajadonságukba, vigasztalásul egy hasonlatot: „Egy élettapasztalt nő mondá: a házasság tyukketrecz. Azon tyukok, melyek nincsenek benne, erőnek erejével beakarnak jutni, azok pedig, melyek benn fogva vannak, szintannyira szeretnének kijutni." „Socrates, a hires pogány bölcs neje, Xantippa czivakodó, heves, haragos nő volt, az egész világ ismeri. De Socrates neje bántalmazásait, csufolódását, piszkolódását bölcsészhez illő nyugalommal türte. Mikor Xantippa egy nap rossz kedvének minden változatait, haragjának zabláit megeresztette s férjének nyugalmára s hallgatására csak még dühösebb lett volna: Socrates tanácsosnak találta, a tüzokádó hegytől odább állani s hazulról elmenni, a mire Xantippa annyira dühbe jött, hogy távozó férjére egy korsó vizet öntött. Socrates ezáltal nem engedte magát egykedvüségéből kizavartatni, stoicus nyugodtsággal ezt mondá: „Gyanitottam, hogy erre a menydörgésre záporeső fog következni."

Hogy sok házasságban nincs takarékosság, az onnan van, hogy a házasfelek mint nőtlenek megszokták a költséges mulatást, meg a luxust, melyet azután a házasság-

ban is folytatnak. Haszontalan, sőt épen luxuskiadásnak tartja szerző a lefényképezést is, mely ellen e szavakkal kel harczra: „Mit mondjak a lefényképezés nemzetközi epidemiájáról? Három évtized óta elkapta e mania a társadalom minden rétegeit, és sajtol hallatlan pénzt az áldozatokból. A fényképezés, az ujabb idő találmánya, nagyon alkalmatos szer, a hiuságot, a nagyratartást, a fényüzést, az ön- és mások imádását nagyranevelni és a lélek e gyilkosait uralomra segiteni. Ma már minden kocsisnak, minden szolgálónak, minden iskolás fiunak, s serdülő leánykának, minden falusi szépnek fénykép-albumának kell lenni, és ezt az albumot szükségesebbnek, hasznosabbnak, üdvösebbnek tartják, mint az imakönyvet. E fényképmania pedig rettenetes sok pénzt nyel el, miután általános divattá vált már magát levétetni és az arczképet rokonnak, ismerősnek, jóbarátnak megküldeni, és mivel a divatos mania kitünő eszköz, magamagát kényelmesen csodálni s imádni, magamagának tömjénezni, magát minden fáradság s érdem nélkül megörökiteni. Nem tudjuk, nevessünk-e inkább, avagy sirjunk-e a 19-ik század e deliriuma fölött. Alig mutatkozik az ajak fölött az első bajuszpehely, és a bajuszjelölt azonnal a fényképész mütermébe siet. Alig öltöztették be az ujonczot a katonamundurba, ugy ő is pipaszárfeszesen a kényképész mütermébe masiroz. Ha a katona gallérjára egy fehér posztócsillagocskát kap, ugy első járása a fényképészhez viszi, hogy előléptetését fényképileg megörökitse. Ha fiatal ember ismeretséget tett, ugy a fénykép gyöngéd hivatása, a két boldog sziv frigyét megpecsételni. Valahányszor a család egy taggal megszaporodott vagy megfogyott, ugy okvetlenül fénykép kell, hogy a nemzetségi leszármazás csonkitlanul adassék át az utókornak. Mihelyest a leány a tükröt méltányolni tudja, azonnal viharos vágy támad benne fényképészeti felvétel után, és valahányszor testi fejlődésében észrevehető előmenetelt tesz, ugy e fontos eseményt fényképészileg kell constatálni. Később pedig az eljegyzések, az uj divatok, a jel-

mezbálok világrenditő eseményeinél csaknem mindegyiknek külön fényképészre volna szüksége.“

Még keményebben ostorozza szerző a divatot, mely szerint házasodni akarók ujsághirdetés utján keresnek élettárst. „Ki nem olvasta már gyakrabban az ujságokban, — igy ir — hogy „kellemes külsejü, a legjobb években álló, szelid és szeretetreméltó jellemü férfiak, némi vagyonnal“ házasságra kinálják magukat s ujság utján keresnek feleséget. Oh ti szalmafejüek! Ezek azután derék vőlegények lehetnek már! — méltók, hogy valamely menazseriában fehérmedve, iramszarvas, bivaly mellé kiállittassanak. Ám az az ara is jó fajta lehet, amely ilyen ujságban kikürtölt, pelengérre állitott vőlegény után kap! — szintén méltó, hogy valamely állatgyüjteményben mint óriáspók, vagy mint kitömött liba szerepeljen s bámultassék a világtól. Az ur Istennek mégis csak furcsa kosztosai vannak a világon! Mely eszes ember gondolta volna valaha, hogy valamely vőlegény ujsághirdetésekben „eltévedt kutyák, kimustrált katonalovak, friss lúdmájak, ujonnan érkezett stockfisch, első minőségü ágyitollú“ sat. között keressen feleséget, még pedig szelid lelkületü s vagyonos feleséget is!“

A gyermekkeresztelésre nézve beszéli szerző, hogy a protestans Észak-Németországban már sokan nem is kereszteltetik gyermekeiket. „Pachmann, consistoriumi tanácsos, már 1874-ben komor szinekben festé a berlini evangelikus egyletben az ottani valláserkölcsös állapotokat. Ő hivatalos adatok nyomán előadja, mikép az evang. Jakabtemplomban a nevezett év október havában 63 pár közül csak 12 adatta magát össze egyházilag, és hogy 150 gyermek közül csak 12 kereszteltetett meg. De hogy még rosszabbul áll a dolog a Tizenkét apostol-templomban, melyhez Berlin előkelő világa, a honoratiorok tartoznak. Ott október havában egyetlenegy pár sem adatott össze egyházilag, és csak 6 gyermek hozatott keresztségre.“

Mikép jutott légyen egy bizonyos Hadrian a maga

nevéhez, azt szerző saját pásztorkodásából beszéli: „1848-ban mint káplán egy házikeresztelést végeztem. Az illető szülék tudvalevőleg örökös czivódásban (Hader) éltek, csak néha állt be köztök rövid fegyverszünet... Mikor az apától kérdém, hogy mi legyen a gyermek neve, ez azt felelé: „Vagy ugy, arra nem is gondoltam még.“ — „Nos hát kérdezze meg nejét“ — mondám én, amire ő a mellékszobába ment, de csakhamar visszatért savanyu pofával s mondá: „Annak mindegy, akárminek keresztelik.“ — E szavakra a nagyanya meghuzott karingemnél fogva s suttogva mondá: „Keresztelje a gyermeket Hadriánnak, ugy az apjának s anyjának nevét fogja viselni.“ — „Tehát Hadrián legyen a gyermek neve?“ kérdém az apától, hogy véget vessek a kinos helyzetnek. — „Nekem is mindegy“ vala a válasz és én igy a harczias szülék gyermekét Hadriánnak keresztelém, az egyetlenegy példány e néven, egész pásztorkodásom alatt.“ Milyen szülék olyan gyermekek.

„A prágai emausi bencze-apátságban, melyben a Beuronból kiüzött benczések telepedtek le, 1883-ki pünkösd ünnepén egy 63 éves agg fogadalmakat tett mint laicustestvér. Ő egy számos tagu család atyja, és csak most tette e lépést, miután neje, akivel ő példás házasságban élt, csak nem rég halt meg. Három leánya apácza, három fia benczés. Most az apa fiainak legfiatalabb confratere lett.“

Egy más példa: „Hafner János György 1738—1783. tehát 45 éven át a tiroli Reuttenben iskolamester és kántor volt. Ő négy községnek összes gyermekeit tanitotta és ez életemésztő tisztje után fizetése volt: 20 frt a polgárságtól, 8 frt a bekebelezett községektől, 2 frt a reutten[1] sz. ferenczieк zárdájától. E fizetés mellett egyes ember is éhenhalhat. De Hafner házas (neje Hengg Borbálya) és hét gyermek atyja volt. Éppen megfoghatatlan, hogy mikép volt képes Hafner 30 frt fizetése mellett a maga hét gyermekét, kiket ő nejével kitünő nevelésben részesitett, valami rendkivülire tanittatni. S mégis ugy volt, mert hét gyermeke valóban rendkivüli czélt ért: Emilian

füsseni apát lett; Alfonsz ettali apát; Hildegard zárdafőnöknő Mariahofban; József sz. ferenczrendi hitküldér Egyiptomban s Palestinában: Cziczele orgonamesternő a säkingeni zárdában; Jeremiás, szinte sz. ferenczrendi, karvezető Schwatzban; József Mária végre általános helynök a st. galleni kolostorban. Ők heten közösen siremléket emeltek elholt szüléiknek Breitenwangban, hova a reutteni egyház tartozik."

„1884-ki februárban a Bregenz melletti Riedenburg egy ritka és megható ünnepélynek volt tanuja. Ez nap tartotta zsengemiséjét Dr. Stemmer, ezelőtt gyakorló orvos és ő ugyanekkor beöltöztette Hedvig leányát a sz. Sziv (sacré coeur) leányai közé. Dr. Stemmer a württenbergi királyság különféle helyein, magában Stuttgartban pedig tizenöt évig mint gyakorló orvos müködött. Nejének halála után a leggondosabban nevelé két gyermekét, egy fiut és egy leányt. Mi eredménynyel pedig, az abból látható, hogy fia, egyetemi orvostanuló, atyjának első miséjénél minden jelen voltak épülésére ministrált, leánya pedig élte virágában lemondván a világról, szerzetbe lépett, és ma atyja kezeibe tette le a fogadalmakat és lett általa beöltöztetve. E megható kettős ünnepély egy szemet sem hagyott szárazon és vajmi jótékony fényt vet az mai szegény napjainkra, hol már csak istentelenség, büntény, nihilismus, socialismus, gyilkolás, gyujtogatás, dynamit, Schenk Hugó és társairól hallunk!"

És ennyi elég mutatványul. Kétséget nem szenved, hogy a jeles munka sok jót eszközölhet a családokban, sok elkapatott főt józanithat ki. Az alkalmilag felhasználható jeles példák kincstárt képeznek, mely maga is dusan fizeti meg a költséget."

Várnai.

Der Heilige Joseph Calasanza. Mit kirchlicher Approbation. Lebensbilder katholischer Erzieher. Herausgegeben von Dr. W. E. Hubert I. Band. Mainz. 1886. Franz Kirchheim. Kis 8° 192 lap. Ára 2 márka.

A jelzett munkában oly nagy irodalmi vállalatnak első kötete fekszik előttünk, mely egyes, külön is megszerezhető kötetekben a katholikus nevelők életrajzait fogja magában foglalni.

A vállalat eszméje igen szerencsés és bizonyára örömmel fogják azt üdvözölni mindazok, kik a nevelészet tudománya iránt érdeklődnek és meggondolják, hogy mig e tudományszak terén évről-évre emelkedik azon müvek áradata, melyek a nevelés *ujabb*, a kath. egyház iránt legnagyobb részben ellenséges indulatu elméleteit és ezeknek dicső szerzőit ismertetik, terjesztik, magasztalják: addig e munkássághoz viszonyitva vajmi csekély az oda-irányuló tevékenység, hogy terjedjen és hóditson azon nevelőknek és elveiknek ismerete, kik a szó legteljesebb és legnemesebb értelmében nevezhetők a nevelészet utánzásra méltó *mestereinek*.

Szerencsésnek mondottuk e vállalat eszméjét. Igen. Mert, hogy valaki jó nevelő lehessen, nem elégséges ismerni a nevelészeti elméleteket és rendszereket, hanem elengedhetlenül szükséges, hogy magas lángokban lobogjon keblében az ifjuság önzetlen szeretete; áldozatképes odaadás töltse be szivét magasztos, de nem ritkán hálátlan tevékenysége iránt; rendelkezzék kimerithetlen türelemmel a gyermekek hibáival, tévedéseivel, korlátolt értelmiségével, felfogási lassuságával szemben és hassa át lelkületét oly mély vallásosság, mely csak azon feladatot ismeri, hogy az ifjuság jelen és jövő boldogságát munkálja és biztositsa.

E tulajdonok megszerzését azonban misem mozditja elő hatékonyabban, mint azon katholikus nevelők életének és tevékenységének tanulmányozása, kik a tudománnyal szent életet párositva, nemcsak tanitásuk szavával, hanem erényeik példájával is ügyekeztek kivivni bámulatos sikereket.

Ily czélt tüzött maga elé a jelen vállalat, melynek első kötetében a kegyesrendiek alapitójának, Calasanza

sz. Józsefnek életét találjuk. Többektől birjuk e bámulatos tevékenységü szent férfiu kimeritőbb életrajzát. Megirták azt Bianchi Gábor, Musseti Péter, Armini Elek és mások. Tulszárnyalja azonban valamennyit Tosetti Orbán kegyesrendi áldozár nagy munkája, mely az életrajzi irodalom legkitünőbb termékei közé sorozható és a leghitelesebb történelmi müvek egyike. Tosetti e nagyszerü müve után indul főleg a jelen munka névtelen szerzője.

Az egész mü négy „könyvre" oszlik.

Az első Cal. sz. József életét egészen azon időpontig ecseteli, midőn a szegény, elhagyatott gyermekek szánalmas helyzete által indittatva, erélyesebben kezd dolgozni a számokra felállitandó iskolák érdekében. (1—36.)

A másik könyv (36—68. lap) hat fejezetben leirja a „jámbor iskolák" (scole pie) keletkezését (1597. év őszén.) VIII. Kelemen pápa dicsérő jóváhagyása mellett. Ismerteti aztán röviden, de valóban nagyon röviden ez iskolák szervezetét. Szól sz. József azon páratlan tevékenységéről, melyet Rómában az 1598-iki vizár alkalmával kifejtett. Vázolja továbbá a sz. férfiu sokoldalu fáradozásait iskolái és buzgó törekvéseit oly szerzetes társulat létesitése érdekében, melynek tagjai a jelzett iskolák vezetésével foglalkoznának. — Közli aztán a szerző, mily nagy örömmel fogadá VIII. Kelemen ezen ügyekre vonatkozó előterjesztéseit, mily hathatósan támogatá őt czéljainak megvalósitása körül és mint vonult a sz. férfiu a magányba, hogy társulatának alapszabályait kidolgozza.

A sz. férfiu tiszteletet gerjesztő életének, a legnagyobb önfeláldozásokra kész munkásságának és rendtársai áldásos tevékenységének hire mind szélesebb körökben terjedvén el, tömegesen fordultak hozzá fejedelmek, bibornokok, herczegek, püspökök, hatóságok Siciliából, az egyházi államból, Nápolyból, Lombardiából, Piemontból,

Lengyelországból, *hazánkból*, Cseh-, Németországból stb., hogy rendjét és iskoláit hozzájuk átültesse. Különösen megszerették és óhajtották sz. József szerzeteseit — Németországban. „Ha 10,000 szerzetesem volna, — irta onnét 1632-ben a tartományi főnök Alacchi — mind szétoszthatnám őket egy hónap alatt azon vidékekre, hová őket folytonosan kérik.“ (103. lap.) A rend ilyetén elterjedését, sz. József idevonatkozó tevékenységét tárja elénk a harmadik könyv. (69—115. lap.)

Ha sokat fáradozott sz. József, ha élvezhette gyakrabban törekvései sikerének ártatlan örömét, ha sok lelki vigasztalással enyhitette az Ur soknemü keserüségeit, mindazáltal mondhatni, hogy sok szenvedést is bocsátott hü szolgájára és igen gyakran nehéz próbákra tevé állhatatosságát és erényeit. Legtöbbet kellett bizonyos Sozzi Marius rendtársa ármánykodásai folytán szenvednie. Sozzi nem nagy tudományu, még kevesebb erényü, de annál több nagyravágyástól eltöltött, rendkivül ravasz és ármányok szövésében különös ügyességgel biró pap volt. Azon reményben, hogy a mind nagyobb tekintélyre emelkedő uj rendben valami előkelő állásra vergődhetik, gonosz ámitásai által kieszközölte, hogy a nápolyi provinciális 40 éves kora daczára 1630-ban a rendbe felvette. Letevén az ünnepélyes fogadalmat — szint kezdett vallani és jelzett czélja elérésére a legaljasabb fegyverekkel küzdött a sz. férfiu ellen. Nem hagyta azonban Isten büntetlenül Sozzit. (116—138. lap.) Ezen alávaló üzelmek nyitják meg a negyedik könyvet, melynek további fejezeteiben még más szenvedéseknek, több csodának és jövendölésnek, valamint a sz. férfiu utolsó betegségének, halálának, temetésének és szenttéavattatásának leirását találjuk. (139—192. lap.)

Ha örömmel üdvözöltük már magát e vállalat eszméjét, még inkább kell annak örvendeznünk, hogy oly férfiu vette át vezetését, ki fog tudni gondoskodni arról, hogy a müvek beltartalma kielégitsen minden várakozást. Ez első kötet jeles toll munkája.

Az őszinte lelkesedés legmelegebb hangján ecseteli a szerző a sz. férfiu erénygazdag és áldásteljes életét, mely a leghősiesebb önmegtagadás és lemondás, a legbuzgóbb ima és lankadatlan munkásság lánczolatát képezé. Nagy szellemének sokoldalu tehetségeit bámulatos munkaerővel és alkotási vágygyal párositva, folytonosan csak azért fáradozik, hogy a szegényeknek, árváknak, elhagyatottaknak és tudatlanoknak szellemi és anyagi javát mozditsa elő. Részint a körülmények, részint az emberek gonosz akarata folytán rendkivüli nehézségek gördültek nemes törekvései elé, de Isten iránti rendithetlen bizalma sohasem engedé őt csüggedni. E fegyverrel mindig diadalmasan győzött és megérte az örömet, hogy fáradozásai oly alkotásoknak adtak létet, melyek már életében is számtalanokra nézve lőnek a legnagyobb jótétemények forrásaivá, halála után pedig maiglan éreztetik jótékony hatásaikat. Mindezen tények a legvonzóbb alakban soroltatnak fel a jelen munkában, mely kedves olvasmányt nyujthat bárkinek.

Van mégis egy pont, melyet nem hagyhatunk megjegyzés nélkül.

A vállalat katholikus *nevelők* életrajzait helyezi kilátásba. Önkéntelenül várja tehát az olvasó, hogy az illető nevelői tevékenységével, nevelészeti elveivel, rendszerével, a jelen esetben az iskolák szervezetével stb. fogja őt a munka megismertetni. E pontokról azonban vajmi keveset szól a szerző, ugy hogy inkább ascetikus, mint paedagogicus szempontból tárja fel sz. József életét, holott ez utóbbi pontra — a vállalat különös czéljánál fogva — nagy figyelmet kellett volna forditania. Nem remélhetjük ugyan, hogy e megjegyzésünk tudomására jusson a vállalat t. szerkesztőjének, de óhajtanók valóban, hogy a további kötetek e tekintetben is teljesen kifogástalanok legyenek.

Dr. Walter Gyula.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

(A „Nemzet“ april 15. számában) Barna Jónás zsidó tanitó „a zsidó felekezet és a magyar biblia“ czim alatt igen magasztalólag nyilatkozik egy bibliafordításról, mely Deutsch Henrik izr. tanitóképezdei igazgató munkája. Hát ez igen szép dolog, hanem ne vezesse félre a czimben a czikkiró ur a közönséget, bibliát emlegetvén, holott aztán kisül, hogy csupán a Genesisről van szó, s az egész könyv csak 227 oldal; (egyik-másik napilap csakugyan félrevezettetett); továbbá ne mondja a czikkiró ur, hogy a „keresztény fordítók (magyarra t. i.) nem mindig a héber szöveget vették alapul, hanem vagy a septuagintát vagy annak latin fordítását.“ A katholikusok latin Vulgatája legalább nem a LXX. fordítása, hanem (a legnagyobbrészt) közvetlen fordítás az eredetiből s ezt vették alapul a kath. fordítók, a héber szöveg figyelembevételével. És éppen ezért abban is téved, ha azt hiszi, hogy csak a zsidó által végzett fordítás „zár ki minden önkényes, individualis magyarázatot.“ Legfurcsábban hangzik azonban, midőn a rabbikat következetesen „papjaink“-nak czimezi. E czimet, azt hiszszük, ők magok sem vindikálják magoknak. Nem elég, hogy a kálvinisták és lutheránusok a „püspök“ elnevezést már-már meghonositották nálunk (Luther és Calvin bizonyára nem adnák beleegyezésüket ez elnevezéshez); most már a rabbik is „papok“ lesznek? A pap fogalma az áldozat fogalmával van összekötve; sacerdos, qui sacra dat, aki nem mutat be áldozatot, nem pap. — Szép tehát, ha a zsidók magyarosodásának czikkiró ur örül; de mindenekelőtt irjon helyesen, fejezze ki magát helyesen, ha a nyilvánosság számára ir.

(Katholikus egyletek Austriában.) Tirolban egy uj katholikus politikai egylet keletkezett, melynek czime:

„Katholisch-politischer Volksverein für Deutschtirol. Voralbergnek ilynemü külön egyesülete van. — Alsóausztriában támadt egy nagyszabásu katholikus iskola-egylet, fővédnöke a bécsi biboros-érsek. Ilyen egyesület égető szüksége forog fenn nálunk is, különösen Budapesten, a hol a városi iskolák mind felekezetnélküliek felekezetének szolgálatában állanak. A tanitók közül igen sokan megvetik az egyház tekintélyét, lábbal taposssák parancsait, s a keresztény katholikus szülők gyermekeit bőjti bálozás példájával oktatják az Istentől és egyházától való emancipáczióra. Mikor fogja a főváros katholikus része belátni, hogy a felekezetnélküli iskola fából vaskarika? Minden együgyü ember is meggyőződhetett eddigelé, hogy a felekezetnélküli iskolák a vallástalanok felekezetének szeminariumai. — Bécsnek és környékének van 8 kath. politikai kaszinója, egy gazdasági egyesülete, egy keresztény müvészeti egylete, 11 kath. jótékonysági egylete, 63 kath. vallásos társulata, egy kath. olvasó egylete, két kath. tanulószövetkezete „Austria“ és „Norica“, egy kath. népiratkákat terjesztő egylete, végre egy kathol. kereskedelmi kaszinója. — A redemptoristák Hernalsban Bécs egyik elővárosában az örök segélyü Szüz-Anya tiszteletére templomot épitenek collegiummal. Eddig a 75,000 katholikus hivő Hernalsban csak egy kis templomocskával birt, mely alig képes 8000 embert befogadni.

(*Taxil Leo*) a volt szabadgondolkozó és szabadkőmives, kit anyjának könnyei s az egyháznak, melyet üldözött, imái Saulból Pállá változtattak, igen érdekes, eleven hetilapot „La petite guerre“ szerkeszt, ára egész évre csak 5 frank. A kik francziául tudnak, egyházukat igazán szeretik, örömeit s szenvedéseit érzik, harczait s győzelmeit figyelemmel kisérik, a kik megismerkedni óhajtanak az egyháznak legnagyobb modern ellenségével, ennek minden hadi taktikája és praktikájával, gonosz czéljaival s hazug, csalárd és erőszakos eszközeivel: azok 2 frt 50 krt küldjenek ily czim alatt: M. L'Administrateur de la petite guerre, 51. Rue de Lille, Paris. E la-

pocska meggyőz mindenkit tényekkel arról, hogy jaj a lelkismereti szabadságnak, jaj az erkölcsnek ott, hol a szabadkőmives álliberalismus uralomra vergődött. Ennek megvilágitására szolgáljon a petite guerreben közölt e két tény. — Egy községi iskolai tanitó az állami hivatalnoktól, ki még arról is szerez informatiót, hogy a tanitó micsoda lapokat olvas, azt a parancsot kapta, hogy a feszületet az iskolából dobja ki; a városi tanács ellenkezőleg azt határozta, hogy a feszület ott maradjon. Mit csinált zavarában a tanitó? Ugy vélte megnyugtatni lelkiismeretét, s megtartani állását, hogy a feszületre egy nagy térképet akasztott. — Thomé Felicie 20 éves hajadon ült Charlevilleben a vádlók padján. Nagy büne volt: tüzbe vetette élő csecsemőjét. E szerencsétlen leány áldozata volt a szabadkőmives orgiáknak. Vallomása szerint, korán tagjává lett a „fraternité“ nőpáholynak, melynek példás ritualis szokásai temették el erényét. Vesseron szabadkőmives testvér, védője fölmentetni kivánta a vádlottat, bünét könnyelmüségnek minősitvén, a szabadkőmivesség tekintélyével is iparkodott hatni Lejeun ügyészre és a birákra. Az kijelenté, hogy a szabadkőmivesség által nem engedi magát befolyásoltatni s a birák, kik között egy szabadkőmives sem volt 2 évi börtönre itélték az elcsábitottat. Taxil hozzá teszi: minő büntetést érdemelnek azok, kik a szerencsétlent elcsábitották? Mi meg hozzáadjuk, hogy ily rút szabadkőmives históriák nálunk sem lehetetlenek; mert Kramer, Latomia főszerkesztője azt állitja, hogy a szabadkőmivesek az egész világon ugyanazok.

(Sybel, a nagyhirü udvari történetirónak) „Historische Zeitschrift“-jában olvasni valami meglepően uj hirt: „minden elfogulatlan történésznek egyetérteni kell velünk arra nézve, hogy a csalhatatlan pápaság maga magának ásta meg sirját és hogy daczára pillanatnyi virágzásának, melyre jelenleg az ultramontánokkal protestánsok, államférfiak és hitközönyösök segédkeznek, csak idő kérdése, hogy mikor temessük el.“ Csak tessék azután megjelen-

teni, hogy mikor harangozzunk neki, s hogy hány hasonszerü „historikus“ vállalkoznék esetleg a nagy halott Nekrológjának megirására. Egyelőre az elfogultak közé kell sorakoznunk, s az elfogulatlanok prófétái tehetségét bámulnunk.

(A német „evangelischer Bund“) tendenciája ismeretes. Mozgósitani akarja a protestansokat a kath. egyház ellen, s valjon a „Bund“-hoz szegődők hisznek-e valamit, keveset vagy semmit, attól elakartak tekinteni s mindnyájukat egy kalap alá szoritani. Erfurtban, ahol a kertészet virágzik s a kiszáradt „Makart“ csokrok teremnek, mélyesztették a „Bund“ csiráját az elkeseredett lelkesülés „Mistbet“-jébe. Voltak ott jobbpártiak, akik hisznek, s balpártiak akik csak protestálnak, de nem hisznek; voltak közepesdiek, kik két szék közt majd a földre ülnek; s ennyi habarékból mint az ősnemzés titokzatos iszapjából megfoghatlanul kivirágzott az „egyetértés“ varázsvirága. Most már más virágok is felütik fejüket, mert ahol annyi az öntudat és önérzet termelő ereje, ott a virágnak megtiltani nem lehet, hogy ne nyiljék, ha eljön a kikelet. A „Reichsbote“ az orthodox lutheranismus lapja „vető“-t mondott. Kesereg e fölött a „Magdeburger Zeitung“: „Aki manapság a porosz prédikátorok javarészét megakarja nyerni, az ügyekezzék, hogy a „Reichsbote“ ajánlását valahogy kiérdemelje.“ Atqui a „Reichsbote“ nem ajánlja az „Evangelischer Bund“-ot, hanem szapulja kegyetlenül. E kiméletlen viselkedés eredményét ekkép irja le a Magdeburgi: „A „Reichsbote“ óvásainak volt is széles, tág körökben foganatja. A jobb párt tekintélyes része az „Evangelischer Bund“ direkt fölszólitását olyforma utbaigazitással küldte haza: Az ügygyel rokonszenvezünk, de sajnáljuk.“ Sajnáljuk t. i. hogy az ügynek érdekeit Krisztust hivő és Krisztust tagadó, szedett-vedett, gyülevész egyesület képviselje és óvja. E rengeteg veszedelemmel szemben mi dolguk van a katholikusoknak? Várni türelmesen a bomladozás fejleményét és végét.

(Kommunista községek az Egyesült-Államokban.) A

legrégibb kommunista községek a Shakers-ektől datálódnak, 1784-ben az Unio keleti részén, 1808-ban nyugaton is; követték őket a Rappisták vagy Harmonisták 1805-ben, a Zoaristák vagy Separatisták 1817-ben, az Amana-Kommunisták vagy az igaz sugallatról nevezett községek 1844-ben, ugyanazon évben a Bethel község, 1848-ban az oneidai Perfectionisták, 1849-ben a Icáriaiak, és 1852-ben az Aurora-község. Ezen nyolcz egyesület jelenleg 72 községet számlál, melyek közül a Shakers-ekre esik 58, az Amana-Kommunistákra 7, a perfectionistákra 2, a többire pedig egy-egy község. Ez a 72 község nem csap nagy lármát a világban, csendéletet él s örül ha idegent nem lát. 1874-ben számuk a gyermekeket beszámitva 5000-re rugott, birtokuk 150,000 holdra vagy tán 180,000-re terjedt. A 72 község körülbelül 2 millió dollárig birja magát, amely összeg azonban nincs egyenlően elosztva, mert a régibb községeknek több jut ki belőle. Majdnem az egész birtok kitartó szorgalomnak, takarékosságnak s talpig való becsületességnek gyümölcse. Eredetükre nézve, az Icáriaiak francziák, a Shakers-ek és Perfectionisták amerikaiak, a többi német, tehát javarésze; Nordhoff szerint ezek a legjobb kommunisták. A községeknek vallásuk is van, csak az Icariaiak, nem ismernek el semminemü vallást, a kommunista-eszmény egyedüli hitök. Bethel és Aurora községek szintén keveset törődnek vallással, de azt mégis vallják, hogy a kereszténység szelleme az önzést gyülöli, s következőleg a birtokközösséget pártolja. A Shakers-ek, Rappisták, Perfectionisták mélyen gyökerezett vallási érzülettel birnak. Oneidában és Wallingfordban a perfectionistáknál meg van engedve a soknejüség és sokférjüség; a többieknél ki van zárva; Icaria, Amana, Aurora, Bethel, Zoarban a családok külön háztartást vezetnek; azonban Icariában, hol a caelibátus tilos, és Amanában a kommunisták közös csarnokokban étkeznek. A Shakers-ek és rappisták a coelibátus hivei, az elsők azt vallják, hogy a communismus hosszu időre tarthatatlan coelibátus nélkül, de a

többi község virágzó állapota az ellenkezőt bizonyitja. A községbe való fölvételben nagy óvatosságot tanusitanak; az Eben-Ezer község leginkább németországból toborozza hiveit, a környéktől elzárkozik s nem kiván a közelből kanditátusokat. A Perfectionisták a sajtó terén is müködnek, megküldik bárkinek programmjukat, de a jelentkezőket nagyon megrostálják. Mindezen communista községek közös talaja — a protestantismus.

(*Freppel püspök ékesszóló fölhivásban*) lelkesiti az Angersi dioecesis hiveit, az uj egyházi adó nagylelkü lerovására; ez az uj adó a „keresztény iskola fillér.“ E főpásztori szózat megjelöli az irányt, melyben a védelemnek meg kell indulnia az iskolák istentelen megrontása ellen. Önkénytelenül Belgiumra gondolunk, hol az 1879-diki iskolatörvény a legáldozatkészségesebb lelkesülést ébresztette a belgákban a keresztény iskoláért. Ezen években a katholikus iskolafillér csodákat müvelt. Népszerüvé tette az ellentállást a liberalismus ellen, érdekközösségbe vonta a legszegényebb tüzhelyt, a hol keresztény anya karjain dadogott a gyermek; támasztotta azt az általános méltatlankodást, és megvetést, mely az 1884-diki választásokban utat tört magának a páholyok megdöntésére. Freppel püspök is e sokféle kihatással biró utat választotta, hogy a franczia, fékvesztett szabadkőmivesség terveit meghiusitsa. Mint minden keresztény mü, ugy ez is kezdetében alázatos és kisszerü, de sikerében mindesetre nagy lesz. „Csak a katholikusok s az Isten tudnak semmiből valamit csinálni,“ mondá egy épitész, ki Britania egyik fönséges templomát bámulta, melyet a szegény irek fillérei emeltek.

(*Hitze a munkás-szövetkezetekről*) e megfigyelésre méltó nyilatkozatot tette, mely részben minden társulásnak elvéül tekinthető: „Legmélyebb meggyőződésem az, hogy minden fáradságunk hiábavaló, a törvényhozás s a munkátadók legjobb szándékai sikertelenek, ha el nem érjük azt, hogy maguk a munkások melegedjenek a socialis reform eszményeért és ők maguk sorakozzanak az oltár

és trón védelmére. Ha arra gondolok, hogy több mint 600,000 német férfiu elvesztette hitét Istenben és igazságában, hogy a fönnálló rendet igazságtalannak tartja s rombadöntésére minden perczben kész; hogy a hitetlenség s a gyülölet e hadserege katholikus vidékeinken is napról-napra növekszik: akkor csodálkozom, vagy inkább — sajnálkozom azok bátorságán, kik még most is reménykednek, okoskodnak és semmit sem tesznek." A legtalpraesettebb e fölszólalásban az, hogy hangsulyozza „a munkások melegedését," lelkesülését a socialis reformért. Más azt helyettük nem teheti. Nálunk nincs socialismus, ugy mondják. Meglehet azért, mert még nem volt oka élesen nyilvánulni. A husvét ünnepek alatt Pesten tartott munkásgyülés csupa praktikus irányzatu határozatokra szentelte idejét, melyekkel minden ember, pláne minden keresztény rokonszenvez. Hogy a munkásgyülés néhol a „szabadelvüséghez" appellál nagyobb hatás kedvéért, mutatja, hogy nincs tisztában azon áldásokkal, melyekkel az ipart a manchesteri szabadelvüség agyonboldogitotta.

(*50 év óta a szabadkömivesek a kolostorok ellen*) a következő rendszabályokat hozták: Olaszországban 1866. jul. 7-én a kolostorok eltörültettek és birtokaik elkoboztattak; 1834-ben Portugalban valamennyi férfiszerzet eltiltatott; Spanyolország 1841-ben hasonlókép intézkedett, azonban kivette azon szerzeteket, melyek missiókkal, a nevelés és betegápolással foglalkoznak. Svédorsz. és Norvégia kolostorokat nem ismer. Svajcz a jezsuitákat kitiltotta, uj kolostorok alapitása tilos. Németország 1872. jul. 4-iki rendeletével a jezsuitákat a birodalomból számüzte; Poroszország 1875. maj. 31-én minden szerzetet kitiltott, kivéve a belegápolókat. Franciaország 1880 marcz. 29-én a jezsuitákat kitiltotta, a többi szerzeteket nyomorgatta, mig végre ugyananazon év novemberében mindannyit elnyomta. Viszonzásul Amerika valamennyit szivesen látja.

(*Jézusról nevezett*) boldog Máriának, az Agredai extatikus szüznek müvét, melynek czime: Mistica ciudad

de Dios. etc. Az isten titkos városa, etc. Pustet adta ki német forditásban. A theologiai irodalomban ismeretes, nagy vitákra adott alkalmat. Sokan elragadtatva „a titkos városnak", mely mellesleg mondva a bold. Szüz élettörténete, mély felfogásától, a dogmák preciz magyarázatától, s a kényes pontok és nehézségek mesteri kezelésétől, isteni sugallást tételeztek fel az iró szüzben, mások hevesen megtámadták, tévelyeket, hibákat kerestek benne. Agredai b. Mária a gyáva és erőtlen IV. Fülöp spanyol királylyal levelezésben állt; a király maga kereste őt fel Agredában. Az egyszerü zárdaszüz tartotta e gyenge árnyék királyban a lelket. Levelezésüket németben Clarus Lajos tette közzé. Megjelent Manznál, Regensburgban e czim alatt: Die Schwester Maria von Agreda. u. Philipp IV. — Rómában meghalt P. Marc Clemens, redemptorista. Két éve, hogy kiadta moralisát, mely érdeklődéssel fogadtatott a theologusok körében. Müve Institutiones Morales Alfonsianae 1885, már a következő évben második kiadást ért.

(*Dante Divina Commediája.*) U. Hoepli milanói udvari könyvárus bizományában Umberto olasz király különös engedélyével meg fog jelenni Dante Divina Commediájának uj kiadása, Stefano Talice de Ricaldone által kommentálva. E kommentár első kiadása tudvalevőleg az olasz trónörökösnek volt ajánlva atyja, a király által és csak kevés, kizárólag elajándékozásra szánt példányban látott napvilágot. Az engedély ez uj kiadásra, mint az illető kabinetirat mondja: a Dante tanulmányok érdekében történt. A kiadvány alakját maga a király határozta meg. Az uj kiadás e szerint három 16-odrét kötetben fog megjelenni, az első kiadás változatlan szövegével, czimével és ajánlásával, kiállitását a kiadók (Comm. Promis és Comm. Negroni) fogják ellenőrizni.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

Felelős szerkesztők: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1887. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

ICONOGRAPHIA MARIANA.

Irta: DR. DANKÓ JÓZSEF.

Tagadhatatlan, hogy korunk tudományos iránya a részleges történelemnek hódol. Ki körülszabott tárgyat választ, könnyebben ér czélt, mint az, ki általános, gazdag, sokoldalú anyaggal foglalkozik. Ez még a legjobb esetben is kevesebb olvasóra számithat, és örvendhet ha a kritika dilettantismussal nem vádolja. *Pray* és *Horvát* I. ha manapság irnának, csak nagy nehezen boldogulnának. E föltünő jelenség leginkább észlelhető a történelmi tanulmányok legifjabb, de napjainkban kedvelt ágánál, a műtörténelemnél, melyben szaporán egymást követő monografiákkal találkozunk az értők figyelmét kihíva. Az egyházi müvészet története sem kerülhette el e speciális kezelést, naponta jelennek meg de csak is részletekkel foglalkozó monografiák. Ilyen, hogy a sok közül egy példát válaszszunk, az „*Iconographia Mariana*," melyről egész irodalom keletkezett. Legyen szabad e helyen a jelentékenyebb idevágó müveket időrendben felsorolni.

Cavedoni C., sacra imagine della beata Vergine Maria. Modena 1855.

Helmsdörffer G., die bildlichen Darstellungen vom Tode und der Himmelfahrt Mariae. Frankfurt 1854.

Ulrici H., ueber die verschiedene Auffassung des Madonnenideals bei dem aeltern deutschen und italienischen Malern. Halle 1854.

Walker J. P., book of Raphael's Madonnas. New-York. 1860.

G. B. Rossi, Imagines selectae Deiparae Virginis. Romae. 1863.

Gruyer F. A., les Vierges de Raphael et l'iconographie de la Vierge. III. köt. Paris. 1869.

Hellis M., Monographie des Vierges de Raphael. Rouen. 1869.

Humbert, das Bild der Bilder. Vortrag ueber die Sixtinische Madonna. Berlin. 1869.

Jameson, legends of the Madonna. London. 1872.

Hasenclever, Maria die Mutter Jesu in Geschichte und Kunst. Carlsruhe. 1874.

Ulrici H., Abhandlungen zur Kunstgeschichte. Leipzig. 1876.

Rohault de Fleury, la sainte Vierge, études archéologiques et iconographiques. II. köt. Paris. 1878.

Schultz A., die Legende der Jungfrau Maria, und ihre Darstellung in der bildenden Kunst des Mittelalters. Leipzig. 1878.

Bayet Ch., recherches pour servir à l'histoire de la peinture et de la sculpture chrétienne en Orient. Paris. 1879.

Schultze V., die Marienbilder der altchristlichen Kunst. Archäologische Studien über altchristliche Monumente. Wien. 1880. 177 l.

Lübke V., Raphaels Madonnen und heilige Familien. Dresden, 1882.

Eckl B., die Madonna als Gegenstand christlicher Kunst und Sculptur. München, 1883.

Fäh A., das Madonnenideal in den älteren deutschen Schulen. Leipzig, 1884.

Schultze V., das Marienbild in der mittelalterlichen Kunst. Leipzig, 1884.

Keppler, Raphaels Madonnen, hist. pol. Blaetter, 1885. 96, 1. 2.

Müntz E., étude sur l'histoire de la peinture et de l'iconographie chrétienne. Paris, 1885.

Tappehorn, ausserbiblische Nachrichten über Jesu und Maria. Paderborn, 1885.

Hach F., die Darstellungen der Verkündigung Mariä in christlichen Alterthum, Luthardt, Zeitschr. f. K. W. u. L. Leipzig, 1885.

**Lehner F. A.*, die Marienverehrung in den ersten Jahrhunderten. Stuttgart, m. k. 1886. (Ára 6 m.)

**Schreibershofen H.*, die Wandlungen der Mariendarstellung in der bildenden Kunst. Heidelberg, 1886.

Az ujabb nemzetközi irodalom tehát az *Εἰκωνογραφία* Mariana-t illető munkákban gazdag; mindazáltal nem lehet ez alkalommal feladatunk ezek kritikai méltatásába bocsátkozni, bár tartalmuk és szerzőik ezt megérdemelnék. Itt csak a két utóbbival Lehner- és Schreibershofennel szándékunk foglalkozni. Lehner az archaeologikus tanulmányokkal régóta foglalkozik, s müvének megirásához is nagy készültséggel fogott. Könyvének czimére: „die Marienverehrung in den ersten Jahrhunderten" meg kell jegyeznünk, hogy az tartalmának nem felel meg, mert az nemcsak a Boldogságos Szüz tiszteletének történetét nyujtja, hanem az egyházi régiségtan egyik ágával, t. i. az ikonografiával is foglalkozik, nagyszámu, az első négy századból való müemlékeket leirván és fejtegetvén. Czélja és feladata nem hitágazati, hanem régészeti és mütörténelmi.

Munkája sajátkép két nagy részre oszlik: az első a bevezetésen kivül 1—8, az Isten anyját mint szüzet 9—36., mint anyát 37—85., sz. József hitvesét 86—119., örökös szüzességét 120—143., szellemi lényét 144—171., részességét a megváltásban 172—181., tulajdonképeni tiszteletét 182—221., tárgyalja. Feltünő, hogy a Boldogasszony szeplőtelen fogantatása, melynek hite, mint azt Malou, Passaglia, Schrader, Rohault számos bizonyitékokkal begyőzték,

már az első századokban napkelettől nyugatig terjedt, a sorozatból kimaradt. Mi az előzményekben emlitettek kezelését illeti, szerző a szentiráson kivül, a szent atyákat és egyházi irókat, majd az eredeti görög, majd latin szövegben sürün idézi; szivesen látnók tehát, ha az általa használt idézetek kiadásai is, könyvészeti pontossággal tüzetesen megjelöltettek volna. Régibb nagy tudományu hittani iróinkat: Canisiust, XIV. Benedeket, Trombellit mellőzte, s állitásainak támogatására sokszor adatait az ugynevezett apokryphus könyvekből szedi. Kétségtelen, hogy az apokryphokat hasznunkra forditani, azokban bizonyos érveket, adatokat, bizonyitékokat keresni nemcsak szabad, de kell is. Cselekedte ezt sz. Jeromos is, azonban óva int: „grandis esse prudentiae, aurum in luto quaerere". Az apokryphok ugyanis késői, gyanus irodalmi termékek levén, csak szigoru birálat mellett szolgálhatnak tanukként ama korra nézve, melyben keletkeztek, mit kisütni nem gyermekjáték.

Könyvének második részében szerző a keresztény költészettel 222—282., és müvészettel 283—342. foglalkozik. A legrégibb időktől fogva nem hiányoztak görög, syrus, latin költők, kik a Boldogságos Szüz életét és erényeit, majd népszerü, majd müvészi, de mindig báj- s méltóságteljes nyelven énekelték meg. Ezeket Lehner meglehetős teljességben de csak is forditásban ismerteti. Ezeknél nagyobb gondot forditott az emlékszerü müalkotásokra. Napjainkban nincs már többé szükség arra, hogy valaki hosszadalmas uton bizonyitsa, mintha az első keresztények a müvészettől irtóztak volna, ezen vádat a számos fenmaradt, s átalán elterjedt keresztény müemlékek tönkre silányitják. Szerző első sorban huszonnégy, nagyobbára falfestményt, ezek eredetét, értelmét s jelentőségét alaposan irja le; mig a keresztény szobrászat emlékei közül, nem kevesebb mint hatvanhárom kerül nála napfényre, tehát összesen nyolczvanhét

müemlék, melyek redukált alakban nyolcz könyomatú táblával illusztrálják a müvet. Elengedhetlen volna még egy tartalomjegyzék.

Szerző munkáját, melyet jó lélekkel ajánlhatunk, ezen szavakkal végzi: „Das Wunderweib, das über dem Naturgesetze steht, das von der Suende unberührt ist, und doch mit dem ganzen Glück und Wehe der Menschheit zusammenhaengt, in einem überzeugenden Bilde darzustellen, ist der Triumph der Renaissance, und ist vielleicht im ganzen Verlauf der Kunstgeschichte kein zweitesmal so gelungen wie in der Sixtina des Raphael.“ Ehhez már csakugyan szó férhet. A praerafaeliták Madonnáin nemcsak a kedély bensőséget, hanem a formai tökélyt is méltán becsüljük. Különben a Sixtináról levén szó, nem hagyhatjuk megrovás nélkül Grimm H. paradoxonát, ki (das Leben Raphael's. Berlin, 1886. 428 l.) azt meri állitani, hogy mi katholikusok a Sixtinában csak a szép képet csodáljuk, a benne rejlő fönséges érzelmeket pedig felfogni képtelenek volnánk! Önkénytelenül eszünkbe jutnak itt a hires kath. régész Ciampini J. (Vetera Monimenta 1690. I. 90.) éles szavai: „Spectatum admissi risum tenerent ne progenitores nostri, si eis e sepulchro datum esset observare, quam depravatum, quam insulsum, et a veritate prorsus alienum, de quibusdam statuarum figurarumque formis atque figuris, . . . ac genuino interpretationis sensu a nonullis recentioris aevi scriptoribus judicium fuerit pronuntiatum.“

Egész más itéletet kell mondanunk *Schreibershofen* értekezéséről: die Wandlungen der Mariendarstellungen in der bildenden Kunst. Szerző a Boldogasszony ábráit a második századtól kezdve a jelenig, kilenczvenhárom lapon keresztül a mai mütudomány és müismeret világánál kisérli meg jellemezni. Alta petis Phaeton! E nehéz és kiterjedt tárgyhoz vajmi kevés volt készlete. Kutfőkkel nem törődvén, anya-

gát több közkézen forgó mütörténelmi könyvekből (milyenek: Schnaase, Görling, Hettner, Crowe-Cavalcaselle, Grimm, Lübke, Dohme) és egynémely fenn elősorolt monografiából meritette, sajátjából kevéssel toldá meg e tágas munkatért.

Az első századok római ó-keresztény katakombabeli, és a reá következő mozaik Madonnákról szólván Lehnerünket hiven követi. Elismeri, hogy bármi kevés is maradt hirmondóul számunkra, mindamellett az akkori müvészet teljes magaslatán álló alkotások azok. Furcsa, sőt ferde eredményhez jutott szerzőnk, midőn azt védi, (13. lap,) hogy a Máriaképek typusát, sőt szinezését is, a hetedik században az egyház határozta meg? Ugyan hol és mikor? Röviden megemlékezvén az ikonoklastikus harczról gyorsan áttér a XIV-ik századra, midőn a müvészetben Firenze vette át a főszerepet. Az uj műidom mestereiről, Cimabue-, Giotto-, Gentile da Fabriano-, Fra Angelico-, Gaddi-ról, három lapon át meglehetős felületességgel szól. Gentile-re azonban visszatérve S. fra Filippo Madonnái szerinte a képirás e nemében legnagyobb tökélyt mutatják. Téved, midőn kedvelt müvészének fra Filipponak e tekintetből a szobrászatra döntő befolyást tulajdonit. Röviden emlékezik meg a németalföldi s délnémetországi hirneves festőkről, majd meg visszatér Olaszországhoz. (36—56. l.) Nagyobb ügyességgel mint szakavatottsággal jellemzi S. a festői motivumoknak Bartolomeotól Michelangelóig a franczia mütörténészek által „*transformation progressiv*"-nek nevezett fokozatosan haladó fejlődését. A velenczei képirók, (67—70. l.) irányát, modorát és külön sajátságaikat vizsgálja, majd a trienti zsinatnak a müvészetre közvetitett befolyását elég fonákul beszéli meg 71—75. l., közben a német müvészetről értekezik 57—65. l., azonban ennek előharczosa Dürer A. nem részesül méltányos ítéletben. Holbein felől azt állitja: hogy protestans nézeteit fennen han-

goztatta volna, elárulván, hogy nem ismeri Leithaeuser G. értekezését: „Hans Holbein der Jüngere in seinem Verhältnisse zur Antike und zum Humanismus. Hamburg, 1886.“, melyben az állitás határozottan tagadásba vétetik. Rubens, Zurbaran és Murillo 76 k. nagyszerü festményei sem érdemelték ki S. ur tetszését.

Az „Immaculata“ képeiről szólván, egy kis kirándulást tesz az egyházi történelem mezejére, itt azt akarja látni, mintha XVI-ik Gergely nem engedte volna meg a misében és officiumban a „conceptio“ szót használni! 79. l. mig 1848-ban a Dömések a misét és *offertoriumot* (?) ezen dogmáról elfogadták 91. l. Szerinte a XVIII-ik században bekövetkezett hanyatlással karöltve jár a vallási képirás iránt való érdeklődés hiánya, melynek az uj, nagyobbára német müvészekből álló római, az ugynevezett nazarénus iskola vetett véget. Ezekhez sorolja a következő müvészeket: Overbeck, Veit, Schnorr, Cornelius, Führich, Schadov, Deger, Steinle-t, elismeri, hogy a szinezet gyarló kezelése mellett, müveikben a vallásos érzület s a legtisztább kedélyélet megkapó. Nyilvánvaló, hogy ez iskolához tartoznak Ittenbach, Müller, Rhoden sőt Schwind is, kikről azonban mélyen hallgat. Végre dicsérőleg emlittetnek: Palme, Hess, Schraudolf, Anschütz, Schwanthaler, Rietschel, Achtermann; a francziák közül: Delacroix, Flandrin, Orsel és Delaroche. A most élő festőkről igen kicsinylőleg nyilatkozik, és összegezvén münézeteit kérdi: vajjon a katholicismus csökken-e vagy a Madonnakultusz? mindkét kérdésre tagadó feleletet adván, e szavakkal fejezi be könyvecskéjét: „So wenig sich ein Protestant mit dem Mariencultus einverstanden erklaeren kann, so wenig man die von der Kirche nicht bloss geduldeten, sondern sogar von ihr unterstützten Missbräuche (?) entschuldigen darf, so ist doch vom katholischen Standpunkte aus wünschens-

werth, dass bald wieder eine Kunst entstehe, durch deren ueberzeugende Darstellungsweise die heilige Jungfrau als Gebenedeite der Gemeinde wieder zum Herzen geführt, dadurch der Glaube in der Gemeinde vom Neuem gekraeftiget werde." A bibliai és átalán a vallásos festészet háttérbe szorulását katholikus irók is mélyen sajnálják. L. Der Kirchenschmuck. Graz, 1887. 1. sz.

Rövid elemzéseinket befejezvén, legyen szabad még fölemliteni, hogy hires tudósaink, Lonovics J. és Ipolyi A. az Iconographia Mariana irodalmához szintén nagybecsü adatokkal járultak. Előbbi népszerü egyházi archaeologiájában; utóbbi pedig akadémiai felolvasásaiban: a középkori szobrászat Magyarországon, és a középkori magyar festészet emlékeiről. Suum cuique!

AZ EMBERI NEM KORA ÉS A SZENTIRÁS.

Irta: Dr. SZÉKELY ISTVÁN.

„Egy napos gyermekei vagyunk a vén földnek."
Marcel de Serres.

Alig van korunkban a tudománynak érdekesebb és hevesebben vitatott problemája, mint az emberi nem korának kérdése. Hittudomány, történelem, régészet, nyelvészet s a természettudomány több ága vállalkozott annak megoldására; és mégis alig van tudományos kérdés, mely körül eltérőbb felfogással s nagyobb eszmezavarral találkoznánk, mint éppen e fontos tárgy körül. A szent és profán történelem egyiránt a mellett tanuskodik, hogy az emberi nem kora nem nagyobb, legalább nem *sokkal* nagyobb 7—8000 évnél; de a régészek s

geologusok legnagyobb része ezzel ellentétben tizezer sőt százezer évekről beszél.

Régebben eszébe sem jutott a tudósoknak, hogy a szentirást ez oldalról megtámadják s egész a mult század végeig igen jelentéktelen pártot képeztek a tudományban azok, kik e hálátlan szerepre vállalkoztak. De századunk hamis felvilágosodása itt is kisérletet tett a szentirás tekintélyének s közvetve a kereszténység alapjainak megingatására. Először a történelem s a népek hagyományai nevében kezdettek kételyeket támasztani a szentirásra épitett korszámitás ellen; azután felkutatták a különböző világrészekben talált régi emlékeket; mióta pedig a geologia némi részben világot vetett földünk multjára, de egyszersmint tág mezőt nyitott a csapongó képzelemnek is; különösen pedig mióta Darwin — a XIX. század Ovidiusa — egy uj „Metamorphosissal" lepte meg a világot: azóta a természettudományok nevében is sokan hadat izentek a szentirás és komoly történetirás időszámitásának.

Ma tehát az emberi nem kora nem csupán theologiai kérdés, hanem egyik legfontosabb problemája a történelemnek, régészetnek és természettudománynak, kivált a geologiának. S daczára annak, hogy a szentirás ellen e tekintetben támasztott ellenvetések már számtalanszor meg voltak czáfolva, az ellenkező nézet éppen hazai irodalmunkban is makacsul tartja magát; sőt nem ritkán iskolai könyvek is az emberi nem mesés nagy korát — természetesen a szentirás ellen irányzott oldalvágások kiséretében — hirdetik.

Ezen okok párosulva azon körülménynyel, hogy a kérdés honi irodalmunkban éppen a szentirástan szempontjából behatóan megvitatva tudtomra még nem volt, holott mindenkinek, ki a szentirás iránt érdeklődik először is a kérdés ezen oldalával kell tisztába jönnie: birtak reá e kérdés kidolgozására. A jelen értekezésben csak a kérdés theologiai oldalára szoritkozom, a szentirási korszámitást ismertetve s annak tekintélyét latolgatva.

Előleges megjegyzések.

1. Kérdésünknél nem jön tekintetbe sem a Krisztus utáni idő tartama, sem Krisztus születési éve. Nem valószinü ugyan, hogy Jézus Krisztus Róma épitése után 754-ben született, mint időszámitásunk feltételezi, — de mivel ugyanazon évtől, a melytől a Krisztus utáni éveket számitjuk — t. i. 754-től U. C. — számitjuk a Krisztus előtti éveket is, csakhogy visszafelé: ezen vitás kérdés az emberi nem korának meghatározására semmi befolyással sincs.

2. Aprólékos eltérésekre tekintettel nem leszünk. Az ó-szövetségi szentirás chronologiájában annyi vitás kérdés van egy-két évről, sőt hónapról, hogy azokat bátran mellőzhetjük; először mert többnyire soha meg nem oldhatók, másodszor azért, mert az emberi nem koránál ugy sem lehetséges, de nem is szükséges évekre, sőt hónapokra kiterjeszkedő pontossággal számolni. Elég ha az évszázadokkal, vagy csak évezredekkel is tisztába jövünk.

3. Nem beszélünk itt a *világ* koráról. Ma a legtekintélyesebb hittudósok megengedik, hogy az anyag teremtésétől, a földfelület kifejlődéseig vagy pláne az ember teremtéséig igen hosszu idő mulhatott el; ennek meghatározását a csillagászokra és geologusokra bizzuk.

4. Tárgyunk az *emberi nem* kora lesz, vagyis azon idő hossza, mely az ember teremtése és a mai nap közt lefolyt. Mivel a Krisztus utáni idő hosszáról kétség nincs: a kérdés tulajdonképen a körül fog forogni, mennyi ideig tartott a Jézus Krisztus eljövetele előtti időszak.

A szentirási számok tekintélye.

Tudjuk, hogy a szentirás egész terjedelmében inspirált vagyis positiv isteni közremüködéssel irott könyv. De kérdés: mily határokig terjed ki az inspiratio, névszerint a chronologiai adatok inspiráltak-e vagy nem.

Voltak, kik az inspirátiot nemcsak a sz. könyvek

tartalmára, hanem azok *alakjára* is kiterjesztendőnek vélték. Ma alig van nézeteltérés arra nézve, hogy az inspiratio csak a sz. könyvek *tartalmára* vonatkozik; az alak, a styl, a nyelvezet az irónak tulajdonitandók.

Azonban a sz. könyvek tartalmára való isteni befolyás foka is különböző lehet. Itt ismét némelyek per defectum, mások per excessum tévedtek.

Némelyek azt tartják, hogy az inspiratio tárgyát csak a hit- és erkölcstan képezi; a szentirásban tehát csak ez csalhatatlanul igaz és helyes. Ami nem vág a hit- vagy erkölcstanba, azt a szerző maga erejére hagyatva irta, tehát abban mint más közönséges iró csalódhatott.

Másik végletbe esnek azok, kik a szentirás minden szavának és számjegyének, ugy mint azok *most* állanak, isteni tekintélyt, inspiratiót tulajdonitanak. E vélemény hibás volta alább eléggé ki fog tünni a szentirási számok roppant eltéréséből a különféle szövegekben. Tehát in medio veritas. Mai nap a katholikus tudósok által nagyobbrészt elfogadott elvek a következők:

1. A szentirás minden könyve és része — tehát a chronologiai részek is — a sz. Lélek befolyása alatt iratott, vagyis inspirált volt akkor, midőn a szerző kezéből kikerült.

2. Lehetséges, hogy a chronologicus részekre is positive befolyt a sz. Lélek: eas suggerendo; de bizonyosan befolyt legalább negative: omnem errorem arcendo. — Talán nem folyt be positiv módon, mert az inspiratio czélja volt az embereket hit és erkölcs dolgában, nem pedig profán ismeretekre tanitani; de bizonyosan befolyt legalább negativ módon, a mennyiben a szerzőt tisztán profán dolgokban is megőrizte minden botlástól. Ezt követeli a kinyilatkoztatás méltósága és tekintélye. Mert ha a szentirás még tisztán profán kérdésekben is hamisat állitana, a tévedés, vagy hazugság vádja Istent, a principalis auctort illetné s egyszermindenkorra oda volna a szentirás minden isteni tekintélye vallás és erkölcs dolgában is. — Tehát ámbár a chronologia kétségkivül nem

„res fidei et morum“ s azért valószinüleg nem volt *positive* inspirálva: mégis téves vagy hamis, midőn azt a szentiró megirta, nem lehetett.

3. Egészen más kérdés az, hogy a szentirási szöveg, amint az *ma* közkézen forog, chronologiai hibáktól ment-e. Erre már tagadó választ kell adnunk.[1] Bizonyságunk a különféle szövegek és forditások számainak eltérése, melyből kitünik, hogy vagy egyik vagy másik szöveg, vagy valamennyi változást szenvedett. Megjegyzendő azonban:

a) hogy a szentirási szövegben ma előforduló kortani eltérések és hibák nem a szerzők hibája folytán csusztak be, hanem kritikai okokból eredtek a szöveg sokszorozása közben. „Les chiffres primitifs du texte hebreu étaient sans doute parfaitement exacts. Mais suivant toute apparence des scribes negligents ont d'âge en âge altéré ces chiffres dans un grand nombre de manuscrits,“ — mondja Valroger.[2] Hasonlóképen nyilatkozik Knabenbauer S. J.: „Der inspirirte Schriftsteller allerdings erfreut sich eines solchen Beistandes von Seiten Gottes, dass er nichts Falsches berichten wird; — aber der Abschreiber . . . hat keinen aussergewöhnlichen Gnadenbeistand, der ihn verhinderte, beim Abschreiben entweder falsch zu sehen oder zu hören, ähnliche Buchstaben unter einander zu verwechseln, hie und da etwas auszulassen und was dergleichen allbekante Fehler der Copisten sind.[3]

b) Az anyaszentegyház ugyan tanuskodik a szent könyvek épségéről, (integritas) de csak a dogmaticus és erkölcsi tartalomra nézve, legalább a chronologiai adatok épsége mellett bizonyára nem. A szent könyvek dogmaticus épségének fenntartása rendkivüli, természetfölötti,

---

[1] „Les chiffres, qui se lisaient dans les originaux étaient certainement corrects, mais Dieu a permis que des erreurs de copiste se soient glissées dans les chiffres de la Bible, comme dans tous les autres livres de l'antiquité.“ — mondja Vigouroux La Bible et les découvertes, 1885. Paris. VI. k. 30 l.

[2] L'âge du monde et de l'homme. Paris, 1869. 69. l.

[3] Stimmen aus M. Laach. 1874. I. 358. l.

isteni mü; már pedig Isten természetfölötti módon csak az emberi nem üdvössége érdekében müködik, nem pedig, hogy a tudománynak szolgálatot tegyen.

Ezek előre bocsátása után I. tartsunk szemlét a különböző szentirási szövegnek az emberi nem korára vonatkozó chronologiai adatai felett.

II. Lássuk mit szól az egyházi hagyomány s az egyház e kérdéshez; mert katholikus embernek a szentirás magyarázásában mindig tekintettel kell lenni a hagyomány és az egyház szavára.

III. Miután igy a szentirás és egyházi hagyomány adataival megismerkedtünk, megfogjuk vizsgálni, hogy minő tekintélye van a különféle szentirási számadatoknak, általában: a szentiráson alapuló időszámitásnak.

I. RÉSZ.

I. A szentirási időszámitás.

Az ember teremtésétől a vizözönig.

E korszak tartama a vizözön előtti ősatyák nemzetség tábláiból volna meghatározható, ha szerencsétlenségre éppen a nemzetségtáblák számaiban a legtekintélyesebb szentirási szövegek jelentékeny eltérést nem mutatnának. Igy azonban tág tér nyilik a véleményekre.

Már I. Móz. 4. 17—22. fel van sorolva Kain utódainak nemzetségtáblája, de chronologia nélkül, miért is annak tárgyunknál mi hasznát se veszszük. Van azonban I. Móz. 5, 3—31 egy nemzetségtábla, melynek minden egyes tagjáról meg van mondva, hány éves volt midőn fia született; igy tehát az egyes ősatyáknak fiuk születése előtti éveit összeadva, a vizözönig terjedő időszak hosszát ki lehet számitani. Felvilágositásul közöljük a héber szöveg nyomán összeállitott következő táblázatot:

Ádám	130	éves	korában	születik	Seth,
Seth	105	„	„	„	Enos,
Enos	90	„	„	„	Kainan,
Kainan	70	„	„	„	Malaleel,

Malaleel	65	éves	korában	születik	Jared,
Jared	162	„	„	„	Henoch,
Henoch	65	„	„	„	Mathusala,
Mathusala	187	„	„	„	Lamech,
Lamech	182	„	„	„	Noë.

Tehát 1056 év telt el Noë születéseig, mihez ha Noë 600 évét, melyet a vizözönig átélt, hozzá adjuk, azt találjuk, hogy a vizözön Ádám teremtése után *1656. évben történt a héber szöveg s az ennek nyomán készült Vulgata szerint.*

Jelentékeny összegben eltér ettől az *alexandriai görög fordításból* hasonló uton nyert évszám.

Itt ugy találjuk, hogy az ősatyák fiuk születése előtti éveinek számai az első öt nemzedékben (Ádámtól Malaleelig) valamint a hetedik ősatyánál (Hénochnál) 100 évvel nagyobb mint a héber szövegben; a hatodik ősatyánál (Járednél) változatlan; a nyolczadiknál (Mathusalánál) 20 évvel kisebb; a kilenczediknél (Lamechnél) 6 évvel nagyobb. Ha tehát az ősatyáknak fiuk születése előtti éveit — a Septuaginta fordítás szerint — összeadjuk, 1642 évet nyerünk Noë születéseig; mihez Noë 600 évét hozzá adva, a vizözönig 2242 év telt volna el.[1]

Mindkét szövegtől eltér a *Samariai héber szöveg* számitása. E szerint midőn fia született volt Ádám 130 éves, Seth 105 éves, Enos 90 éves, Kainan 70 éves, Malaleel 65 éves, Jared 62 éves, Henoch 65 éves, Mathusala 67 éves, Lamech 53 éves; tehát Lamech fiának Noënak születéseig eltelt 707 év, melyhez Noe 600 évét hozzá adva a vizözön az ember teremtése után *1307. évben* történt volna.

A vizözöntől Ábrahám születéséig.

Még nagyobb a szentirási szövegek eltérése a vizözöntől Ábrahám születéseig terjedő időszak hosszaságának meghatározásában.

[1] Némely régi irók hasonlóképen a LXX (a Septuaginta fordítást rövidség okáért igy jelezzük) fordítás alexandriai codexe nyomán 2256 évet számitanak.

Itt ismét alapul szolgál Noe utódainak I. Móz. 11, 10—27 közlött nemzetségtáblája. (Ezzel parallel hely I. Krón. 1. a hol azonban a számok hiányzanak) Móz. I. könyve 11. fejezetéből a fentebbi táblázat mintájára következő nemzetség tábla állitható össze a *héber szöveg* szerint.

A vizözön után 2 évvel születik[1] Arphaxad.

Arphaxad	35	évében	születik	Sale,
Sale	30	„	„	Heber,
Heber	34	„	„	Phaleg,
Phaleg	30	„	„	Reu (Ragan),
Reu	32	„	„	Sarug,
Sarug	30	„	„	Nachor
Nachor	29	„	„	Tare,
Tare	70	„	„	Abram.

Tehát 292 *évvel a vizözön után születik Abram.*

Azonban a Genesis több ide vonatkozó helyének összevetéséből valószinü, hogy Abram atyjának nem *hetvenedik*, hanem legalább is *százharminczadik* évében született.

Ugyanis I. Móz. 11, 31. olvassuk, hogy Tare fiával Abrammal s unokájával Lottal — Aran fiával — a chaldeai Ur városból Kanaan felé tartván, utközben Haran városban (Aram-Naharaim vagyis Mesopotamiában) ideiglenesen megtelepedett s ugyanott Tare meg is halt, élete 205. évében — mint I. Móz. 11, 32 és Ap. Csel. 7, 2-ből kitünik.

Szintén Móz. I. könyve 12. fejezetének elején olvassuk, hogy Ábrahám Isten parancsára Haranból csakugyan Kanaanba költözött. (V. ö Józ. 24, 2. II. Esdr. 9, 7. Judith 5, 6. Ap. csel. 7, 2.) De I. Móz. 12, 4.-ből tudjuk, hogy Ábrahám csak 75 éves volt, midőn Haranból Kanaanba költözött. Tehát — feltéve a nekünk legkedvezőtlenebb esetet, — hogy Ábrahám mindjárt atyja halála után kiköltözött Haranból: még akkor is atyja életének

[1] A „genuit" szó itt általában ily értelemben veendő.

nem 70, hanem 130 évében kellett születnie. Innen tárgyunkra nézve nyilván az következik, hogy Ábrahám a vizözön után *nem 292., hanem legalább 352. évben született*, még a héber szöveg adatai szerint is.[1]

De hogy egyeztessük ezt meg I. Móz. 11, 26. versével, a hol határozottan Tare életének 70 évére tétetik Abram, Nachor és Aran születése?

Fel kell tennünk, hogy nem mind a három ez évben született, hanem csak a legidősebb, a többiek csak később. Az sem bizonyos, hogy Abram volt a három közt legidősebb, daczára annak, hogy első helyen emlittetik. Ugyanis a szentirásnak szokása több testvér közül azt, a melyik a következő történetre legfontosabb személy, *bátyjai* előtt sorolni fel. Könnyen történhetett ez a szóban forgó helyen is, s igy *történt* valószinü abból, mert máskép az idézett helyek egymással ki nem egyeztethetők, legfeljebb ha a számok megrontására gondolunk.

A *LXX. fordítás* is közli I. Móz. 11, 11—27. Ábrahám őseinek nemzetségtábláját a következő eltérésekkel: a) Arphaxad és Sale közt egy Kainan nevü ősatyát emlit, a ki életének 130. évében nemzé Salét. b) Arphaxadtól Saruchig minden egyes ősatya nemzés előtt éveit 100 évvel magasabbra teszi, mint a héber szöveg. c) Nachorról mondja, hogy élete 179. (más kiadások szerint 79.) évében nemzé Tarét. Ezen adatok szerint tehát *Ábrahám született 1172.* (vagy 1072.) évben a vizözön után; ha pedig a fentebb mondottak nyomán felteszszük, hogy Ábrahám születése atyja életének nem 70., hanem legalább 130. évére esett: akkor ugyancsak Ábrahám születése a *vizözön után 1232.* (vagy 1132.) évben történt a LXX. forditás szerint.

A *samariai szöveg* ide vágó adatai általában megegyeznek a LXX. adataival kivéve, hogy a) Kainan ősatyát nem emlitik; b) Nachor 79. évére teszik Tare szü-

[1] Ezt már Calmet észrevette, (Dictionarium bibl. ed. Augustae Vind. 1759. 42. l.) s hogy az ellenmondást megszüntesse, állitólag a samariai szöveg nyomán feltételezi, hogy Tare nem 205, hanem csak 145 évig élt.

letését — a LXX szöveg némely kiadásaival. E szöveg szerint tehát Ábrahám született volna *a vizözön után 942.* évben, vagy ha atyja életének 130. évében, akkor *1002.* évben a vizözön után.

Ábrahám születésétől az Egyptomból való kiköltözésig.

A héber szöveg és Vulgata szerint I. Móz. 17, 17. és 21, 5 verséből kitünik, hogy Ábrahám 100 éves volt, midőn Isaac született.

I. Móz. 25, 26 szerint: Isaac 60 éves volt, midőn Jákob született.

I. Móz. 47, 28. szerint: Jákob 130 éves volt, midőn Egyptomba költözött.

Tehát 290 év telt el Ábrahám születésétől, Jákob családjának Egyptomba jöttéig. Ebben a héber szöveggel megegyez a *LXX. fordítás és a samariai szöveg is.*[1]

Az a kérdés már most, meddig tartott a zsidók Egyptomban való tartózkodása.

Megfelel erre II. Móz. 12, 40.: „Habitatio autem filiorum Israel, quâ (qui) manserunt in Aegypto fuit quadringentorum triginta annorum.“ — Megerősitik e számot

[1] Ábrahám korára nézve két igen érdekes synchronismust szoktak felhozni.

II. Usurtasen (XII. dyn.) Farao egyik főhivatalnokának Chnumhotepnek sirjában találtak egy képet, mely bebocsátást kérő semitákat ábrázol; legalább a felirat, az arczvonások, a ruházat és a hozott ajándékok palaestinai nomád semitákra vallanak. Sokan e képben Ábrahámnak az éhség elől Egyptomba menekülő családját sejtik. — Hasonlóképen Chodorlahomor elamita királyt, ki több, mezopotamiai fejedelemmel szövetkezve a chanaanita fejedelmeket legyőzte és Lótot fogságba hurczolta, s kit éppen azért Ábrahám haddal támadott meg és legyőzött: általában azonositják Kudur-Lagamara elami királylyal, ki valószinüleg 2100—2200. körül Kr. e. uralkodott egész Mesopotamia felett. (V. ö. Fr. Hommel, die semitischen Völker und Sprachen, Leipzig, 1883. I. 117—118. ll.)

Azonban az első synchronismusban az Ábrahámmal való azonosság csak gyanitás, a chronologia pedig mindkét synchronismusnál nagyon ingatag; s jóllehet a szentirásból alkotott időszámitással a lényegben összevág, annak megvilágitására vagy éppen Ábrahám idejének pontos chronologiai meghatározására nem szolgálhat.

a szentirás egyéb helyei is. Igy I. Móz. 15, 13. a hol Isten Ábrahámnak megigéri, hogy utódai 400 évig (kerek szám) lesznek idegen földön. — Továbbá Judith 5, 9. Achior moabita fejedelem Holofernes előtt vázolva a zsidó nép történetét, annak egyptomi tartózkodását 400 évre teszi. — Ugyanezt állitja szent István vértanu a zsidó történelemben bizonyára nem járatlan synedrium előtt a nélkül, hogy valaki neki ellentmondana. (Ap. csel. 7, 6.)

Jelentékenyen különböző adattal találkozunk azonban a *LXX. forditásban* s a vele itt megegyező *samariai héber szövegben.* II. Móz. 12, 40. verse a LXX. után leghivebben visszaadható latinul a következő módon: „Habitatio autem filiorum Israel, quam (!!) habitabant in terra Aegypti et in terra Kanaan: 430 anni." Mivel máshonnan tudjuk, hogy Ábrahám, Isaac és Jákob együttvéve 215 évig tartózkodtak Kánaánban: a LXX. forditás szerint az Egyptomban való tartózkodásra csak 215 évet kapunk.

De lássuk a parallel helyeket, talán megvilágitják a dolgot.

I. Móz. 15, 13. a LXX. forditásban is a héber szövegnek kedvez; Judith 5, 9.-ben a LXX. forditás a számot nem emliti. A mi az uj-szövetségi szentirást illeti, mig Ap. csel. 7, 6. a héber szöveg mellett, addig Gal. 3, 16—17. a LXX. forditás mellett szól.

A chald paraphrasis (Targum Jonathani) II. Móz. 12, 40. verséhez a zsidók Egyptomban való tartózkodása idejét 30 évhetedre, vagyis 210 évre teszi. Ábrahám meghivásától pedig 430 évet számit.

A görög[1], samariai és chald szöveg e kisebb számait látszik megerősiteni Mózes őseinek nemzetség-táblája az eredeti szövegben is. Ha Mózes őseinek nemzés előtti éveit Lévitől számitva összeadjuk s ehhez Mózes 80 évét hozzá adjuk, az összegnek meg kellene egyezni

[1] P. Brucker (La controverse et le Contemp. folyóirat 1886. szept. 103. l.) azt állitja, hogy e szavak: „et in terra Kanaan" nem találhatók a LXX. minden régi codexében.

az egyptomi tartózkodás idejével s tényleg meg is közeliti az a LXX. forditás 215 évét, mint az alább (a III. részben) közlött adatokból kitünik. Azonban egyrészt alapos okaink vannak e nemzetség-táblák teljességében kételkedni — mint alább ki fogom mutatni; — másrészt teljesen osztom ama — Riehmnél[1] kifejezett gyanut, hogy a hetven forditó, vagy már előbb mások, az eredeti szöveg 430 évét éppen azért röviditették meg, hogy azt Mózes nemzetség-táblájával összhangzásba hozzák.[2]

Megoszolván tehát a szentirási bizonyságok, pro et contra lehet érvelni. Mi az egyptomi történelem synchronismusaira való tekintetből hajlandók vagyunk itt a héber szöveg adatának a LXX. felett előnyt adni; okaink a következők:

I. Zoan-Tanis városban találtak II. Ramses (XIX. dyn.) idejéből egy feliratot, melyen a következő adat olvasható: „mezori hónap 4-én Nub király 400 évében.“ Nub vagy Nubti hykschos király volt,[3] és pedig minden valószinüség szerint a hykschos korszak vége felé uralkodott. — Mivel pedig a zsidók kivonulása közönséges feltevés szerint a II. Ramses után közvetlenül következő időbe esik: a Nub királytól II. Ramsesig számitott 400 év egészen vagy legnagyobbrészt a zsidók egyptomi tartózkodásának idején belül esik. Ez tehát a héber szöveg számát igazolná.[4]

II. Alább kifejtendő okokból valószinü, hogy a zsidók a velük rokon hykschosok uralma alatt jöttek Egyptomba. Az uj ellenséges dynastia tehát bizonyára a pásztor királyokat kiüző XVIII. dynastia, — vagy mivel a zsidók elnyomatása ugy látszik, hogy nem tartott több

[1] Handwörterbuch des biblischen Alterthums. Bielefeld-Leipzig. 1884. II. K. 1825. l.

[2] Hogy e helyen a héber szövegben olvasható számnak kell előnyt adni, azt terjedelmesen és igen ügyesen bizonyitja Brucker i. h. (szept. füz.) 101—111. lapon.

[3] V. ö. Wiedemann, Aegyptische Geschichte, Gotha, 1884. 295. l.

[4] V. ö. Brugsch, Geschichte Aegyptens, Leipzig, 1877. 242—3. l.

századon át, — a XIX. dynastia. Azonban mindenesetre az egyptomi tartózkodás idejére esik az egész XVIII. dynastia; továbbá a hykschos uralom alatt és a XIX. dyn. alatt Egyptomban töltött idő. Már pedig ezen időszak hossza — akár Manetho kivonatolóit, akár az egyptomi emlékeket kérdezzük meg, — 400 évnél kevesebbre nem tehető. — Ugyanezen eredményre jutunk, ha a XVIII. dynastia kezdetének és a kivonulásnak absolut datumára nézve az egyptologusokat megkérdezzük. A XVIII. dynastia kezdetét Brugsch 1706-ra (máshol 1700-ra), Unger 1796-ra, Mariette 1703-ra, Champollion-Figeac 1822-re teszi,[1] mig a zsidók Egyptomból való kivonulását körülbelül 1300-ra teszik.[2] A két szám közti különbség körülbelül 400, a mi megfelelne az egyptomi tartózkodásnak.

Az Egyptomból való kiköltözéstől a templomépitésig.

A Királyok III. 6, 1. és II. Krón. 3, 2. szerint Salamon a templom épitését megkezdette uralkodása negyedik évében. Hogy pedig ezen időpont mily távol esik az Egyptomból való kiköltözéstől, megtudjuk III. Kir. 6, 1. verséből. — Azonban e versben ismét eltér a héber szövegtől a LXX forditás. A héber szövegben és Vulgatában 480 évet, a LXX forditásban 440 évet olvasunk.

Növeli a zürzavart a Birák könyve, mely megemliti minden egyes Biró kormányzási idejét s a megelőző vagy következő béke vagy szolgaság tartamát. Ha e számokat összeadjuk, az összeg ugy a héber szövegben (480) mint a LXX forditásban olvasható számot (440) messze tulhaladja, mint a következő táblából kitünik:

---

[1] Wiedemann Aegy. Gesch. II. 732—3 l. Azonban Bunsen 1625-re teszi. Lepsius 1591-re. De Lepsius az egyptomi tartózkodás idejét erőszakosan röviditi meg.

[2] Részemről ezen absolut datumokat nem osztom, s itt csakis a számok közti különbségre fektetek sulyt.

Josue halála után Chusan Rasathaim Mesopotamia királya uralkodott (Bir. 3, 8.)			8	évig.
Othoniel (Bir. 3, 11.)	40	évig[1]	—	„
Eglon Moabita király (Bir. 3, 14.)	—	„	18	„
Aod és utána béke (Bir. 3, 30.)	80	„	—	„
Samgar (Bir. 3, 31.) rövid ideig	—	„	—	„
Jabin Asor királya (Bir. 4, 3.)	—	„	20	„
Barak Deborával (Bir. 5, 32.)	40	„	—	„
Madianiták (Bir. 6, 1.)	—	„	7	„
Gideon (Bir. 8, 28.)	40	„	—	„
Abimelech (Bir. 9, 22.)	3	„	—	„
Thola (Bir. 10, 2.)	23	„	—	„
Jair (Bir. 10, 3.)	22	„	—	„
Ammoniták (Bir. 10, 8.)	—	„	18	„
Jephte (Bir. 12, 7.)	6	„	—	„
Ahesan (Bir. 12, 9.)	7	„	—	„
Ahialon (Bir. 12, 11.)	10	„	—	„
Abdon (Bir. 12, 14.)	8	„	—	„
Philistheusok (Bir. 13, 1.)	—	„	40[2]	„
Samson (Bir. 15, 20.)	20	„	—	„
Heli (I. Kir. 4, 18.)	40[3]	„	—	„

Sámuel kormányzási idejének tartama bizonytalan, de a Kir. I. könyvéből valószinü, hogy legalább

	40[4]	évig	—	évig.
Saul (Ap. csel. 13, 21. Jos. Fl. Ant. VI. 14.)	40[4]	„	—	„
Dávid (II. Kir. 5, 4. III. Kir. 2, 11.)	40	„	—	„
Salamon 4-ik évében épült a templom	4	„	—	„
	463	év +	111	év.

A birák előtti korszak tartama egy kissé bizonytalan. Hogy a zsidók 40 évig voltak a pusztában, tudjuk; de Josue vezérkedésének tartamáról a szentirás nem szól s a régi irók nem egyeznek meg. Többnyire 27 és 30 év

[1] Eusebius szerint (Praep. ev. x. 14.) 50 vagy (Chron. arm.) 60 évig.

[2] Chron. arm. szerint 20 évig.

[3] LXX szerint 20 évig.

[4] Mások mindkettőt 20 évre teszik.

közt ingadoznak.[1] — Éppen ily kevéssé bizonyos a Josue és Otoniel közötti időszak hossza. Hogy csak a Bir. 3, 8. említett 8 év esett-e közbe vagy ennél több, eldönteni nem lehet. Mindenesetre merésznek tartom Reusch nézetét, a ki[2] a Josue vezérségétől Othonielig terjedő időszak hosszát *60* évre teszi. Mi tegyük azt a minimumra 8 évre.

Tehát az Egyptomból való kijöveteltől Josueig eltelt 40 év; Josue vezérkedett 30 évig. (Euseb, Praep. ev. X, 14.) Ha e 70 évet a fentebbi számhoz adjuk a kérdéses időszak hossza lesz 463 + 70 + 111 = 644 év.

Ap. csel. 13, 20. találunk egy adatot, melyet némelyek ugy értenek, hogy az apostol Palaestina elfoglalásától Samuelig 450 évet számit, ha ehhez a Palaestina felosztása előtti 70 évet, Sámuel 40 (?) évét s a Sámuel utáni időt (84 év) hozzáadjuk 644 évet kapunk, a mi meglepően összevágna a Bir. könyvének adataiból nyert számmal. Mivel azonban az Ap. csel.-ben említett 450 év meggyőződésünk szerint nem a Birák korára, hanem Ábrahám hivatásától vagy a mi még valószinübb Isaac feláldoztatásától Palaestina felosztásáig terjedő időszakra vonatkozik, itt komolyan számításba nem jöhet.

Ily módon csupán két adat: a Kir. III. könyvének (6, 1) adata és a Birák könyve számainak összeadásából eredő adat olyan, melyeknek tekintélye komoly vita tárgyát képezheti és képezi. Több hypothesis létezik azok tekintélyének megállapitása, illetőleg azok kiegyeztetése körül.

1. Némelyek szerint III. Kir. 6, 1. foglalt szám ugy a héber szövegben mint a LXX-ben meg van rontva. Ezt védi pl: Reusch[3] s hivatkozik arra, hogy e szám „480“ hapax legomenon, azaz: a szentirásban csak egyszer fordul elő, tehát ha megromlott nem lehetett a pa-

[1] Josue életkorának (Józ. 24, 29.) Kaleb életkorával (Józ. 14, 7. 10.) való combinatiója ezt megerősiteni látszik. — A Josuera következő vének uralma ugy látszik nem sokáig tartott. (Bir. 2, 10.)

[2] Szentirás és természet ford. pesti növ. paps. 396. l.

[3] I. m. 396. l.

rallel helyekből kijavitani. Hasonlóképen Raska[1] ugy a héber szöveg 480 évét mint a LXX. 440 évét 540-ből származtatja a héber szövegben számokat jelző betük összetévesztéséből s a másolók erroneum iudiciumából. Magyarázata azonban nagyon erőltetett.

2. Mások a Kir. III. könyvének adatát 12 nemzedéknek (40 évével) megfelelő, mesterségesen alkotott számnak tekintik (12 × 40 = 480.) — Igy Röckerath, Bunsen, Lepsius, Bertheau.[2]

3. Mások a Kir. III. k. adatát védik s a Birák könyvében foglalt számokat különféle forrásokból compilált s megbizhatlan adatoknak tekintik. Igy Ewald, kit Schäfer[3] idéz. A föltevés nem éppen absurd, de nehéz volna azt bebizonyitani.

4. Ujabb időben többen Eusebius[4] s más régi keresztény és zsidó irók nyomán azt vitatják, hogy a Birák könyvében a szolgaság évei a béke éveiben bennfoglaltatnak. Mivel pedig a szolgaság évei 111 évet tesznek ki, az egész korszak ennyivel volna megröviditendő. Az igy megmaradt 533 évet különféle önkényes föltevések által 480 évre olvasztják le. Erre azonban Schäferrel[5] csak annyit jegyzünk meg, hogy a szöveg elég világosan megkülönbözteti a szolgaság éveit a béke éveitől s kimondja, hogy egyik a másikra következett.

5. Egy más ujabb hypothesis felteszi, hogy némely birák egyidejüleg kormányoztak Palaestina különböző részeiben, tehát a liber iudicum chronologiájának némely része parallel.[6] De e nézet is nehezen egyeztethető meg a szentirási szöveggel. Maga Schäfer még nehány jelen-

---

[1] Die chronologie der Bibel. Wien, 1878, 35. l.

[2] V. ö. Schäfer, die biblische Chronologie vom Auszuge bis zum Beginne des babyl Exils." Münster, 1879. 68—71. lap — a hol e hypothesis beható czáfolatban részesül.

[3] I. m. 71. lapján.

[4] Chron. arm. ed. Migne, opp. Eusebii t. I. col. 168.

[5] I. m. 72. l.

[6] V. ö. Schäfer i. m. 73. l.

téktelenebb hypothesis előadása után saját véleményét terjeszti elő a következőkben:

6. Kétféle chronologiája van e korszaknak: egy pontos, mely annak hosszát 480 évre teszi, s egy kevésbé pontos: a Birák könyvében. Az utóbbiban sokszor (hétszer[1]) előfordul a negyvenes szám, miből valószinü, hogy ez kerekszám, mely egy nemzedéket jelent. (Valószinü, hogy az egy nemzedéken át tartó pusztai bolyongás 40 évére való tekintettel s még inkább, mert a 40 szent szám volt, a zsidók régebben csakugyan 40 évet számitottak egy nemzedékre.) Mivel pedig tényleg egy nemzedék csak 30—33 évre terjed, minden 40 év helyett ennyit kellene tenni s igy a kérdéses időszak 100—120 évvel megrövidülne, s a Birák könyvének és Kir. III. könyvének idevonatkozó adatai közt az összhang helyre állana. De a hypothesis valamennyi közt talán legerőltetettebb s legkevésbé valószinü.

Már maga a nézeteltérés s még inkább az egyes szerzők érvei pro et contra mutatják, hogy e kérdés a tudomány mai álláspontján a szentirástanból el nem dönthető. Sokan tehát az egyptologiához fordultak s jóllehet e kérdést annak világánál sem dönthették el — mert mint mindjárt látni fogjuk az egyptomi történetből is lehet pro et contra érveket hozni fel; — de annyit elértek, hogy ma a tudósok legnagyobb része a Kir. III. 6, 1. közlött számnak (480) ad előnyt. E kérdés fontossága azonban bővebb megvilágitást igényel.

[1] Csak ötször.

(Folyt. köv.)

AZ ÖSSZEHASONLITÓ VALLÁSTUDOMÁNY JELEN ÁLLÁSA ÉS EDDIG ELÉRT EREDMÉNYEI.

— Történelmi és kritikai essai. —

Irta: KARÁCSON IMRE.

Jelen sorokban egy uj tudományt szándékozunk bemutatni, mely csak alig egy évtizeddel ezelőtt lett, ugyszólván, némileg rendszerbe hozva, de a külföldön máris nagy irodalma van s Európa néhány nevezetesebb egyetemén már elő is adják. E legujabb keletü tudomány, a vallások összehasonlitó történelme, vagyis *az összehasonlitó vallástudomány*, melynek számára mindjárt terminus technicust is gyártottak, elnevezve azt *hierographianak*, vagy sokkal helyesebben *hierologiának*.[1]

Az összehasonlitó vallástudomány ama kérdés megoldásával foglalkozik, hogy mikép keletkeztek és fejlődtek ki a különféle vallások, — mint az emberi szellem subiectiv nyilvánulásai, — a különböző népeknél. Az összehasonlitó vallástudomány a jelenlegi és a legrégibb népek vallását mind vizsgálódása körébe vonja, s a vallások elemeit és változásait kutatva, azokban bizonyos általános törvényeket keres, melyek szerint, — eltekintve minden revelatioktól, — iparkodik megfejteni azok eredetét, s megmagyarázni, hogy miként fejlődtek ki, mig a legkezdetlegesebb állapotból a jelen alakjokba jutottak; egyuttal előadja e tudomány a különböző vallásfejlődés okait, ama körülményeket, melyek elősegitőleg vagy gátlólag hatottak arra, hogy e psychologiai phaenomenon, — a vallás, — vagy silány polydémonismusra sülyedjen le, vagy az istenségről való magasabb, tisz-

[1] *Tiele*, kiről majd alább szólni fogunk, kiválólag ez utóbbi elnevezést akarja alkalmaztatni.

tultabb fogalmakra emelkedjék.[1] Az összehasonlító vallástudomány minden vallást egyformán igaznak s egyformán hamisnak tart, mert valamennyit, — nem véve ki a kereszténységet sem — az emberi szellem természetes productumának itéli s valamennyit ugyanazon természetes és spontan psychologiai alapra viszi vissza.[2]

Az összehasonlító vallástudomány, a rationalismus theologiája,[3] s a kereszténységnek valóban alapját támadja meg. Nyiltan bevallja ezt a rationalismus egyik organuma a *Flandre liberale* midőn 1886. jul. 17. számában azt irja, hogy „a történelmi kritika, midőn megmutatja, hogy miként alakultak vagy fejlődtek a vallások, beleértve a kereszténységet is, oly egyenes csapást mér a legendákra, melyek fölött az egyház praetentiói nyugszanak, hogy ez nehezen tud előle kitérni.“ Az összehasonlító vallástudomány félelmes fegyver lett a modern hitetlenség kezében a kinyilatkoztatás és vallásunk alapdogmái ellen.

Apologetikai szempontból nagy fontosságu a tudomány e legujabb áramlatának ismerete, mert a külföld irodalma hozzánk is importálja azt, azonkivül meg honi irodalmunkban is ismertetve lett már rationalista szempontból.[4] Nem zárkózhatunk el a támadások elől s nem mellőzhetjük a tudomány egész apparatusával felczifrázott sophismákat szó nélkül ama gyarló ürügy alatt, hogy vallásunk igazságainak nem kell félni semmi támadástól. Az igazság kétségkivül megdönthetetlen, nem is ezt féltjük, hanem féltjük azokat, kiket az álokoskodás eltévelyit s ingadozókká tesz. Az apologiának ez uj irányu támadásra is

[1] Tiele, Manuel de l'histoire de religion. Traduit du hollandais par M, Vernes. Paris 1885. p. XIX, 5, 6.

[2] La Controverse et le Contemporain. Lyon. 1876. T. VII. p. 165.

[3] U. o. 168.

[4] Goldzieher. Az összehasonlító vallástudomány jelen állásáról. Budapesti Szemle 1881. XXVI. 203—225. Midőn e sorokat befejeztük, örömmel vettük észre, hogy katholikus részről is történt valami. A „Bölcseleti Folyóirat“ legutóbbi füzetében, Fischer-Colbrie Ágost irt ügyes tollával ismertetést az összehasonlító vallástudományról.

felelnie kell, azért követnünk kell elleneinket a kutatások ezen a terén is.

E tudomány noha most fejletlen korában erős támadást intéz is vallásunk ellen, de egykor majd betölti igazi szerepét, megmutatva „mennyivel fölötte áll az igazság a legcsábitóbb tévelyeknek s mily gyengék, kisszerüek s alantiak az emberi tanok összehasonlitva az igaz vallással."[1] Csak nagyjában vannak meg még e tudomány körvonalai s már is sokban világot vet a ker. apologiára.

* * *

Az összehasonlitó vallástudományt a rationalismus alkotta meg, amely a hitében ingadozó, utóbb minden fölött kételkedő protestáns theologiát teljesen hatalmába keritette. A protestantismus elvetette a szilárd alapot, melyen a keresztény vallás rendszere nyugszik, nem tudta tehát azt megvédeni a támadások ellen. A protestantismus a rationalismus diadala folytán, a természetes evolutio következtében többeknél feltétlen nihilismusban végződött, amely már a ker. vallás igazságának bizonyitására más vallásokkal szemben nem akart s nem is volt képes felhozni semmi érvet sem. A rationalismus e hivei a keresztény vallást épp oly emberi münek tartották mint a többit, s bizonyos természetes törvényszerüségü fejlődési menetet véltek feltalálni a különböző vallások történetében. E törvényszerüség felfedezésére kiindulási pontul szolgáltak a legrégibb vallási fogalmakban s mithoszokban található hasonlóságok; miként ugyanis az összehasonlitó nyelvészet kimutatta, az istenek nevei igen sokszor természeti tüneményeket, vagy tulajdonságokat jeleznek s az egymástól távol eső, egymással nem érintkező népek ősvallási hagyományaiban némi rokonság vehető észre.[2] A vallási eszméknek, melyek az emberi szel-

[1] Broglie, Discours d'ouverture du cours d'histoire des religions. Paris, 1886.

[2] Igy pl. a chinai vallás, a Tao-ista rendszerben feltünő hasonlóságot mutat a semitismussal. Lásd. De Harlez, Les livres sacrés ou canoniques de la Chine. Le Controverse et le Contemporain. T. VI. p. 71. 1886.

lem általános phaenomenonját képezik, a legősibb felfogási és kifejezési módját feltaláljuk ama szavakban, melyek az egyes nyelvcsaládhoz tartozó összes nyelvekben, mint igen régi fogalmak vannak meg. Az árja[1] és a turáni népeknél az ősi fogalom, mely nagy általán az istent, vagy a sok isten között a főistent jelzi, természeti tüneményt jelent,[2] a sémi népek vallásaiban pedig tulajdonságot.[3]

Eme hasonlóság, mely feltalálható a különböző népek ősi, primitiv vallási fogalmaiban és az idő folytán azokból leszármazott vallási rendszerekben, feltünt már a mult században a keresztény vallás elleneinek, kik fel is használták e körülményt czéljaikra, és a ker. vallásnak a többi vallásokkal való hasonlóságából érveket készitettek arra, hogy valamennyinek hitelét egyformán lerontsák. E czélra törekedett már *Dupuis*, ki *L'origine de tous les cultes*[4] czimü munkájában a vallásokat astronomiai tüneményekre vezeti vissza.

Az összehasonlító vallástudomány utját nagyban előkészitették a német naturalisták és pantheisták. Már Hegel az ő vallási tanulmányaiban ama nézetnek hódolt, hogy a keresztény vallás is a pogány vallásokból, sőt a durva fetischismusból fejlődött ki.[5] Utána Schelling az

---

[1] A terminologiára nézve, az európai irodalomban az általánosan elfogadott, tehát a tudományos müszavakat fogjuk használni.

[2] Ilyen a sanscrit *Dyaus*, a görög *Ζεὺς*, a latin *Jovas*, a german *Tiu*, a szláv *Dewas* stb. e szavak etymologiailag az eget, a világosságot jelentik, s hasonlóságuk azonnal szembeötlő. Müller, Einleitung in die vergleichende Religionswissenschaft. Vier Vorlesungen an der royal Istitution in London. Strassburg, 1876. 154. — Tiele, Manuel de l'histoire des religions. 259. Paris, 1885.

[3] A sémi nyelvekben a legrégibb szó az isten jelelésére, valószinüleg *El*, ami erőt, hatalmast, urat jelent. — Müller szerint árja népek vallásának characteristiconja „Isten a természetben"; a sémi népekének pedig „Isten a történelemben." Müller i. m. 159 és 179.

[4] Dupuis, L'origine de tous les cultes. 3. nol. in 4°. Paris, 1795.

[5] Hettinger, A kereszténység védelme. V. 395. Eger. 1883. Lásd Hegel, Philosophie der Geschichte czimü müvét.

ő naturalismusával egyengette annak utját; ő már az utazók tudósitásait a nem keresztény népek vallásairól is figyelembe vette és a kutatásokat ez irányba terelte.[1]

Be kell vallani, hogy az összehasonlitó vallástudomány tárgyát, a keresztény apologeták közül az ugynevezett traditionalista iskola tagjai is előkészitették.[2] Ez iskola, mely kiválólag e század elején virágzott, de még manap is számos követője van, a keresztény igazságok bizonyitására az emberi nem közös hagyományaira hivatkozott. A traditionalisták a pogány mithoszokban mindenütt elferditett keresztény igazságokat láttak[3] s a revelatio nyomait keresték a különféle kultuszokban és hitregékben.[4] Azt vitatták, hogy minél feljebb megyünk a pogány ősvallásokban, annál világosabbak lesznek azok s annál nagyobb lesz a hasonlóság a keresztény tanokkal.[5] Ez iskola tagjai a régi népek hagyományairól s vallásairól temérdek munkát termeltek, de hiányzott náluk a kritika, a tényeknek systematikus értelmezést adtak. Telve voltak a kereszténység iránt jó akarattal, de tagadhatatlan, hogy elfogultak valának, mert mindenütt keresztény dogmákat kerestek a legrégibb pogány vallá-

[1] Közremüködött az összehasonlitó vallástudomány előmozditására, az uj philosophiai elmélet, az emberi nem folytonos haladásáról is, ennek bizonyságára ugyanis az összes kultuszokat egy csoportba gyüjtötték össze. Ez irányu Creuzer, Symbolik und Mithologie der alten Völker czimü müve. Leipzig 1821.

[2] Broglie, Problémes et conclusions de l'histoire des religions. Paris 1886. IV.

[3] Igy pl. Pandora amphorájában, amelyből a bajok kiáradtak s csak a remény maradt meg benne; az első embernek s különösen Évának és az isteni büntetésnek eltorzitott alakját keresték. Prometheus megszabaditásában a megváltást, Adonis, Osiris halála és feltámadásában a Krisztus halála és feltámadásának jövendölését látták. Broglie, Problémes etc. 401. V. ö. Müller, Über falsche Analogien in der vergleichenden Theologie. Einleitung etc. 261.

[4] Nevezetes ez irányban irt müveiről a korán elhunyt tudós franczia pap Ancessi Victor. Job et l'Egypte, Paris 1877. müvében egész lelkesedéssel indentificálja a régi egyptomi vallást a ker. vallással.

[5] Broglie, Problémes etc. IV.

sokban; pedig ennek mind a Biblia ellene mond, mind a profán történelem, mert a Biblia ugy tünteti fel az első embereket, mint akik egy Istenben hittek s annak a maguk módja szerint áldoztak s ebben állt jobbadán egész vallásuk; a Megváltóról való fogalmuk, ha talán az ősi igéreten alapulva volt is, csak nagyon homályos lehetett.

Midőn a traditionalisták mindenütt hasonlóságokat kerestek a keresztény és a pogány vallások között, a rationalisták e hasonlóságokból azt következtették, hogy azok mind közös eredetüek s a keresztény vallás minden részében, csak a sokkal régibb pogány vallásokból van átvéve s némileg átalakitottan rendszerbe hozva, tehát nem is természetfölötti annak eredete, hanem csak természetes. Ezzel a traditionalista iskola apologetáinak okoskodása halomra dőlt, a fegyver kiesett kezükből, a rationalisták felvették e fegyvereket s a keresztény vallás ellen forditották.[1]

Ők minden irányban folytatták a nem keresztény vallások leirásának s magyarázatának munkáját. A mind jobban napfényre jött egyptomi és assyr emlékek egész teljességükben megismertették e népek ősi vallását. Leforditották India, China, Persia régi sz. könyveit, az utazók leirták a nem civilizált népek vallási hagyományait és szokásait.[2] Ezt azért tették, hogy a vallások evolutiójának törvényeit és módját megfejtsék, mindez azonban ama rosszul titkolt szándékkal történt, hogy a keresztény-ség isteni eredetét lerontsák.

A protestans theologiának fönnebb vázolt állapota, a skeptikus bölcseleti irány és az imént leirt körülmények összetalálkozása készitette elő az utat a nyugoti nemzeteknél az összehasonlító vallástudományra. Többen megkisérlették ugyanis a felhalmozott anyag összehason-

[1] Broglie, Problémes etc. p. V—VI.

[2] Az olvasót, ki ez irodalmat akarja ismerni, utaljuk Tiele idézett müve második franczia kiadására.

litása és feldolgozása által a vallás eredetének általában és különböző fejlődésének magyarázatát adni; igy Schwarz[1] Burnouf[2], Scholten[3], Pfleiderer[4] és mások, azonban müködésüknek nem sok hatása volt, többé-kevésbé csak rég elkoptatott támadások voltak azok a kereszténység, mint általán a vallás ellen.

Az addig összegyüjtött anyagból egy uj tudománynak, az összehasonlitó vallástudománynak megalkotása Müller Miksa nevéhez füződik. Az összehasonlitó nyelvészet adta Müllernek az eszmét, hogy az emberiségnek a nyelven kivül másik egyetemes tulajdonát a vallást is hasonló vizsgálatnak vesse alá, s ezen czélból az összehasonlitó nyelvészet mintájára 1870. a londoni *Royal Institutionban* összehasonlitó vallástudomány czimen felolvasásokat tartott.[5] Első felolvasásában, mivel szokatlannak tünt fel az uj eszme — a vallások összehasonlitása, — hogy azt megkedveltesse, felveti a hasonlatot a nyelvtudománynyal. Vajjon mit eredményezett, ugymond, az összehasonlitó nyelvészet? — Azelőtt a hébert tartották egy ős, szent nyelvnek, melyre a többieket visszavezetni iparkodtak s most kiderült, hogy az csak a semi nyelvek egyik dialectusa; azonkivül a nyelvek nagy részének osztályozása teljes bizonyossággal meg lett állapitva s fejlődésének theoriája biztos alapokra lett fektetve. Szintugy a vallások összehasonlitó tanulmánya is csak jót eredményez a tudományra, de *„hogy ezáltal a vallás eredetéről, természetéről, növekvése és romlásáról való uralkodó nézetek változni fognak, az tagadhatatlan.“*[6] A vallás

[1] Schwarz, Ursprung der Mithologie. Berlin 1860.

[2] Burnouf, La science des religions 1864. és 1872. Paris.

[3] Scholten, Geschiedenis der Godsdienst en Wijsbegeerte. Leyden 1863. francziául is.

[4] Pfleiderer, Die Religion, ihr Wesen und ihre Geschichte. 2. vol. Leipzig 1869.

[5] Lectures on the science of religion. London 1873. német forditása, Einleitung in die vergleichende Religionswissenschaft. Strassburg 1876.

[6] Müller, Einleitung in die vergl. Religionswissenschaft. 13. l.

azon módon tárgyalja mint a nyelvészetet vagy más egyébb profán tudományt; ez pedig szerinte senki vallási meggyőződésére nem lehet sértő, mert valamint az összehasonlító nyelvészet egyik nyelvnek sem ad előnyt a másik felett, mert az a tudományra mind egyformán becses: ugy az összehasonlító vallástudomány is, egyik vallásnak sem adva igazat a másik felett, ugy tekinti azt mint positiv tudományt, s teljesen egyformán tárgyalja valamennyit.[1]

Müller, ki még a legelfogulatlanabb s legigazságosabb a rationalisták között, összesen négy felolvasást tartott, melyekben az összehasonlító nyelvészet mintájára a vallások osztályozását kisérli meg. Eme felolvasásaiban kezdett rendszerét világosabban és tüzetesebben csak nyolcz évvel utóbb fejtette ki Hibbert Lecturjeiben.

Mielőtt azonban ezt megismertetnénk, — a történelmi sorrend kedvéért, — előbb egy más vallástudományi rendszerről kell szólanunk, melyet a hollandiai *Tiele* állitott fel, ki jelenleg egész Európában legfőbb képviselője ez uj tudománynak.

Tiele C. P. már 1870 előtt feltünést keltett az ó-kori népeknek, különösen az egyptomiaiak és a sémi népek vallásáról irt jeles müvei által; mignem 1875. „*A vallások történetének vázlata*“ czim alatt egy rendszeresen összeállitott vallástudományi munkával lépett fel, mely munka, mint az uj tudomány rendszeres tankönyve első volt az irodalom terén, s noha nézeteit sokban nem fogadhatjuk is el, be kell vallanunk mégis, hogy e nemben most is páratlanul áll. Benne mindazt, amit a különböző vallásokra nézve felfedeztek, röviden, systematikusan előadja, s a vallás keletkezése és kifejlődésére önálló elmélettel áll elő, melynek számos hive van; ez uj tudomány általános elveit és módszerét igazi tudományos alakban terjeszti elő. Ez tette Tiele munkáját oly nevezetessé, hogy rövid

[1] I. m. 1—15. ll.

idő alatt nyolcz kiadást ért, kettőt hollandul, hármat angolul, kettőt francziául[1] és egyet németül.[2]

A legelső kérdés a vallási tanulmányokban, vajjon honnét eredt a vallás s minő volt az a legrégibb alakjában? A rationalistáknak kedvelt theoriájuk volt egy ideig a fetisista elmélet, mely szerint az emberi nem vallása a fetisimádáson kezdődött, vagyis a kövek, amulettek s más különféle kis tárgyak tiszteletén.[3] A fetis név a mult századból ered. De Brosses használta azt először 1760. az afrikai népek vallásának jelölésére,[4] s ugyancsak ő, Voltairnek jó barátja, volt a feltalálója a fetisista elméletnek. A jelen században felujitotta ez elméletet Comte, ugyancsak ezt védi Herbert Spencer is.[5] S ez igen egyszerü magyarázat is volna a vallás keletkezése és fejlődésére, ha az ember Darwin theoriája szerint csak lassankint fejlődött volna ki az állatból, mert akkor megengedhető volna, hogy oly otromba alakban kezdődött a vallás is; de mivel éles megkülönböztető jele volt mindenkor még a legalsóbb müvelődési fokon álló

[1] Mindkét franczia kiadás a Vernes Móricz által készitett forditásban jelent meg Párisban. Az utóbbi kiadás 1885. Leroux Ernő kiadónál „Manuel de l'histoire des religions." czim alatt. E kiadást használjuk jelen tanulmányunknál.

[2] La Controverse et le Contemporain. 1886. T. VII. 168.

[3] Broglie, Problémes et conclusions etc. 60. Müller Ursprung und Entwickelung der Religion. Strassburg 1881. 68.

[4] A *fetis* származik a portugal *feitiços* szóból, ami megfelel a latin *factitius* szónak s jelent valamely kézzel készitett, tehát mesterségesen előállitott s nem természetes tárgyat; ismét azután átvitt értelemben büvölő, varázsoló, magicus dolgot jelent; ugyancsak e szót használja a portugal nyelv az amulettek s más babonás tárgyak jelelésére is. Fetis szóval nevezték a portugal hajósok az afrikai benszülöttek vallási tiszteletének tárgyait, akik pedig ily tárgyakat készitettek, vagy azokkal kereskedtek *feitiçerok*-nak hivattak. A négerek különben saját nyelvükön fetiseiket *gri-grinek* nevezték s az összehasonlitó vallástudomány irodalmában gyakran előfordul e szó a fetis helyett. — A fetis szót az irodalomban De Brosses használta először „*Du culte des Dieux Fétisch*" czimü müvében.

[5] Herbert Spencer, Principes de sociologie. Paris 1880. az ősök kultuszából származtatja a vallást, mely nem volna egyéb, mint ama hiedelem eredménye, hogy az elhunytak egyik tárgyból a másikba vándorolnak.

embernek is, *a vallási tehetség, a vallásosság*, azért más egyszerü ugyan, de tisztább alakban kellett annak kezdődni. Azért a rationalisták nagy része is lemondott a fetisista elméletről, mint nem kielégitőről s helyette más elméletek támadtak. Ilyen Tiele elmélete is. Szerinte a legrégibb vallása az emberiségnek ismeretlen: eme legrégibb, ismeretlen vallásra következett egy időszak, melyben az *animismus* uralkodott általánosan,[1] s ez szolgált kiindulási pontul a történelmileg ismert vallásoknak. Az animismus, melynek nyomait találjuk a *sumir* és *accad* népek[2] vallásában, valamint jelenleg is a vad népek nagy részének vallási fogalmaiban, Tiele szerint „*magában véve nem vallás; hanem egy primitiv filozofia féle, mely nem csak a vallás fölött, hanem a természetes állapotban levő ember egész élete fölött uralkodott. Ez a lelkek vagy szellemek létében való hit, melyek közül csupán a leghatalmasabbak, a melyektől az ember függve érzi magát, vagy melyektől fél, lettek az isteni lények rangjára emelve és lettek az imádás tárgyai.*“ E szellemek vagy szabadon járnak a földön, a levegőben, vagy pedig ideiglenes vagy állandó lakásul kiválasztanak valamely élő vagy élettelen tárgyat.[3] Az animismus által áthatott vallások jellege a rendszer nélküli polydemonismus és a magia, mely csak ritkán emelkedik igazi kultuszra.[4] Az animista vallások semmi viszonyban nincsenek az erkölcsiséggel, a szellemek áldásai vagy büntetései semmi viszonyban sincsenek a jó vagy rossz cselekedetekkel, hanem egyedül az áldozatok és ajándékoktól függnek, melyeket az ember megad nekik vagy megtagad tőlök.[5] Hogy a vallások az animismusból különféleképp fejlődtek,[6] annak oka volt részben a nemzeti jelleg, részben a lakóhely és életmód különfélesége és a

[1] Tiele Manuel etc. 6.
[2] Babylonia őslakói.
[3] Tiele Manuel etc. 17.
[4] I. m. 18.
[5] I. m. 20.
[6] I. m. 26.

a más népekkel való érintkezés.[1] *Az animismus vagyis a szellemekben való hit a forrása a jelenlegi nagy vallásoknak,* melyek az emlitett körülmények folytán különféleképen fejlődtek.[2]

Az animismusból már jó korán kifejlődtek a müveltebb népeknél a hagyományon nyugvó nemzeti polytheista vallások. Ily szóbeli hagyományon alapuló nemzeti polytheista vallások az árja (indogermán) népek egy részének vallásai, valamint az egyptomiak és a semi népek vallásai. Később a traditionalista vallásokból fejlődtek a *nomistikai* vallások, melyek már irott törvényen, szentiráson alapulnak. Eme polytheista nomistikai vallásokban már a polytheismus vagy pantheismussá vagy monotheismussá változik. Nomistikai vallások: a chinai *Confucianismus*[3]; a Zarathustraféle *Mazdeismus*[4]; a brah-

---

[1] Tiele Manuel etc. 26.

[2] A különféle fejlődésnek némi analog módját mutatja az afrikai, amerikai és ausztráliai népek vallási állapota a jelenben. Máskép fejlődött a négerek s máskép az amerikaiak vallása. Amazok mithologiában szegény vallása, vidám, gondatlan természetüket tükrözi vissza; emezeké poetikusabb de komoly, melancholicus. A nemzeti jelleget kidomborodva látjuk a papuák, polynesiaiak vallásában, kik egyforma égalj s egyforma viszonyok közt élnek, de a vallásfejlődés különböző niveauján állnak; az amerikaiak vallása pedig, noha különböző klima alatt s nem egyforma körülmények között éltek, mindenütt ugyanazon jelleget mutatja. Az életmód különfélesége látszik a baromtenyésztéssel foglalkozó kafferek szelid vallásában, mig a harczias négertörzsek vallása kegyetlen jellegü. Tiele Manuel etc. 27. 28. 30.

[3] A chinaiak ősi egyszerü vallását, mely egy főisten, a személyesitett ég (Thian) imádása körül csoportosul, reformálta a VI. században Kr. e. Kong-fu-tse (Confucius.) Tanitása tisztán naturalismus, dogmákat nem igen hirdetett, csak az erkölcstisztaságot, azért a népnek nem is igen tetszett s ez volt az oka, hogy oly könnyen felcserélte azt a babonás Taoismussal s később a buddaismussal. Kong-fu-tse gyüjtötte össze s részben irta a chinai szent könyveket, az öt *King*-et. Ezek leirása bőven olvasható De Harlez, Les livres sacrés ou canoniques de la Chine. Controverse et Contemporain, 1886. T. VI. I.

[4] A *mazdeismus* az ó-perzsa nép vallása, igy neveztetik a fő-isten, *Ahura-Mazda* (Ormuzd) nevéről; különben nevezik e vallást alapitójáról Zarathustra vagy mint nálunk szokottabban, Zoroasterről is. A mazdeismus dualistikus vallás; (Ahura-Mazda; Ahriman) az egymással ellenkező két

manismus vagy jobban mondva *vedikus*[1] vallás, igy nevezve a hinduk régi sz. könyveitől a Vedáktól; továbbá nomistikai vallás a mozaismus és a judaismus. Tiele ugyanis két különböző vallásnak tekinti a fogság előtti és utáni zsidó vallást, mert a fogság idejében a mózes vallás az iráni (ó-perzsa) befolyás alatt ez utóbbitól sokat átvett; különösen három főpontban véli ezt Tiele felismerni: először a perzsa vallás erkölcsi elveiben; azután az iráni befolyásnak tulajdonitja, hogy a fogság után a jó és rossz angyalokról szóló tan kifejlődött s végre „nem kevesebb világossággal felismerhetők a perzsa fogalmak a zsidóknak a végső dolgokról való tanában.“[2] A mozaismus Tiele szerint szintén a hagyományos polytheismusból fejlődött ki. Érdekesnek tartjuk e helyet szóról-szóra idézni: „A keresztény időszámitás előtt a XIII-ik században az izraelitáknak rendkivül egyszerü vallásuk volt, noha nem volt monotheista; jellege nem igen különbözött az arab vallástól és mint látszik legjobban megközelitette a Queniták vallását. Legrégibb nemzeti istenségüknek El-Schaddai volt a neve, hanem elismerjük és nem ok nélkül, hogy nagy főnökük Mózes ebben az idő-

istenen kivül, alsóbbrendü szellemeket a *fravashikat* vagyis angyalokat is hirdet. A zsidó-keresztény eszmékkel sok hasonlóságot mutató Zoroaster-féle tanok a Zend-Avestában vannak.

[1] A hinduvallásban szorosan véve meg kell különböztetni a vedikus vallást a brahmanismustól, mely belőle fejlődött ki. A vedikus vallás a legrégibb szent könyvben a Rig-Vedában van s hagyományos polytheista vallás, de amelyben monotheista nyomok is vannak. A brahmanismus a vedikus vallásból keletkezett a kasztokkal együtt s teljesen kifejlődött a hierarchiával, ami a vedikus vallásban nincs meg. E szó *brahman* eredetileg szent énekest s innét általán papot jelent. A brahman vallásban a főisten neve Brahma, ki azonban a brahmanismus kezdetén még nagyon határozatlan jellegü. A hinduk szent könyvei: a *Rig-Veda*, amely nem egyéb, mint bizonytalan korból eredő hymnusok gyüjteménye, különösen megkapó szépek s a zsoltárokkal versenyeznek a Varuna istenhez intézettek. (Forditásban l. Müller Einleitung etc. 209—218.) *Sama-Veda* az áldozati énekek; a *Yayur-Veda* az áldozati szertartások; végre a későbbi, brahmankorszakbeli hymnusok gyüjteménye az *Atharva-Veda*.

[2] Tiele Manuel etc. 130.

ben Jahveh imádását rendelte ennek a helyébe."[1] A Mózes által behozott Jahvismus azonban csak később, nem csekély küzdelemmel lett általánosan elfogadva.

A nomistikai vallásokból származtak az universalista vallások, minő három van u. m. a kereszténység, izlam és a buddhaismus.[2] Az előbbi kettő a zsidó vallásból, az utóbbi pedig a brahma vallásból. A kereszténység Tiele szerint több tényező közös együttmüködéséből eredt, t. i. a zsidóknál kifejlődött idő folytán nemzeti Istenük Jahvehnek universalis hatalmáról való nézet s ebből származott egyuttal az izraeliták világuralmi vágyódása is. Midőn a zsidók a perzsákkal érintkeztek ezektől átvették a tiszta elveket, később a görögökkel való érintkezés alkalmával ezek polytheismusának ellenálltak ugyan, de a görög philosophia és humanismus lassankint áthatotta őket. A rómaiak egyetemes uralma feltámasztotta bennök uj erővel a nemzeti Istenük egyetemes uralmáról való eszmét. S e faktorok összetalálkozása: az izraelita vallásosság és perzsa erkölcsiség, a görög humanismus és a nemzeti Istenük hatalmáról való universalismus eszméje, melyet a római birodalmi universalismussal szembe állitottak, hozta létre a hatalmas universalista vallást a kereszténységet, mely a semi és árja szellem szülöttje és a kettőnek kiegyeztetője.[3] Ez volt képes a civilizált világ

[1] Tiele Manuel etc. 123.

[2] Világosság kedvéért e táblázatban tüntetjük fel Tiele osztályozását.

Ismeretlen ős vallás
|
Animismus
|
Nemzeti polytheismus
Nomistikai | vallások
Brahmanismus. Mozaismus. Mazdeismus. Confucianismus. Taoismus.
|
Judaismus.
Universalista | vallások
Buddhismus. Kereszténység. Izlam.

Lásd Broglie Problemes etc. 388.

[3] Tiele Manuel etc. 129. 130.

szükségleteinek megfelelni; ennek befogadására nyugaton volt elkészitve az ut s azért „a kereszténység első megállapodásában római formát vett fel; s a római katholikus egyház nem egyéb, mint a keresztény eszmék által szentesitett és módositott római egyetemes uralom.“[1]

Ezekben áll Tiele vallástudományi rendszere főbb vonalaiban. Mint látnivaló e vallásfejlődési elméletben a kinyilatkoztatás és a kinyilatkoztatott igazságokat fentartó gondviselés hiábavaló hypothesisek; minden változás, minden reform a vallásokban a természetes hivés következménye. Szóval Tiele szerint a természetes kifejlődési hypothesis képezi a vallások történetének kiindulási pontját. E kiindulási pontot azonban nem csupán a katholikus, de minden elfogulatlan embernek is — mint ezt alább látni fogjuk — ha csupán a vallási kritika biztos és positiv adatait veszi is figyelembe, elfogadhatatlannak kell tartani;[2] hasonlóan több más hypothesisét is — minők a polytheismus mint legrégibb vallás; a vallásban végtelen haladás; a Biblia kölcsönzései a Zend-Avestából — melyek nem csak a kinyilatkoztatásra, de a tudományra is veszélyesek, mivel a tények azokat megczáfolják.

Az összehasonlító vallástudomány, melyet Tiele művében a leirt systema szerint előadott, ugyancsak az ő hazájában Hollandiában nyert először polgárjogot. Az 1876. april 28. szentesitett hollandi közoktatásügyi törvény, Holland négy egyetemén, Leyden, Utrecht, Grőningen és Amsterdamban az összehasonlító vallástudomány számára tanszékeket állitott s 1877. okt. 1. az előadások megkezdődtek.[3] A tanszékek felállitása azonban oly módon történt, hogy az sem a katholikusokat sem a protestansokat nem elégitette ki, mert a törvény által az állami egyetemek theologiai fakultásai világi fakultásoknak nyilvánittattak

[1] I. m. 349.

[2] Tiele művére kimerítő czáfolatot irt *Vanden Gheyn* a holland *De Wetenschappelyke Nederlander* folyóiratban.

[3] Controversa 1886. 174.

s onnan mindenféle felekezeti theologia számüzetett, s helyettesitette azt a „laikus theologia", az összehasonlitó vallástudomány, mely minden positiv hittől független kritikai s történelmi szempontból tárgyalja a vallásokat s a revelatiónak még a lehetőségét sem engedi meg.

Két évvel utóbb Angolországban is jelentékeny mozgalom történt az összehasonlitó vallástudomány népszerüsitésére és előmozditására az által, hogy a Hibbert alapitvány czélját megváltoztatták. Hibbert Róbert, 1849. elhalt gazdag angol polgár, nagy összeget tett le alapitványképen, melynek kamatait 1878-ig theologusok között ösztöndijul és tudományos utazásokra osztották ki, ekkor azonban tizennyolcz angol tudós, élükön Müller Miksával, előterjesztést nyujtott be az alapitvány kezelőihez, hogy ezentul annak kamatai Hibbert-Lecture czimen összehasonlitó vallástudományi felolvasásokra fordittassanak. Érdekesnek tartjuk az emlékiratból a következőket idézni, melyek megvilágitják a protestantismusnak hitében ingadozó állását: „A legfőbb theologiai iskolák nálunk, mondják az emlékirat szerzői, a hagyomány korlátai között vannak, melyektől a kutatások más ágai már régen megszabadultak, a vallási kérdések tanulmányozása fölött pedig általában az egyházi érdekek és felekezeti előitéletek uralkodnak. A hagyományos akadályok daczára, melyek utjában állottak Angolországban a vallás előitélet nélkül való theologiai és történelmi tanulmányozásának, a németországi és hollandiai liberalis iskolák gazdag vallási irodalma behatott közénk és a jelenlegi nemzedék szellemére félreismerhetetlenül oly befolyást gyakorolt, hogy nem fognak hiányozni a tehetséges munkások a vallási nézetek ez átalakitásában, mely közöttünk megindult. Egy ily intézmény, mely időről-időre megismerteti világos előadás által a filozofia, a bibliai kritika és az összehasonlitó theologia tágas terén tett ujabb vizsgálatok legfontosabb eredményeit, nagy szolgálatot fog tenni a független előitélet előmozditására, mely minden vallás iránt való tisztelettel

van egybekötve."[1] Az alapitvány kezelői elfogadták a memorandumot s ilykép alakultak meg a hires Hibbert-Lecture-ok az összehasonlitó vallástudomány müvelése és népszerüsitése czéljából. Az első felolvasó 1878. *Müller Miksa* volt, ki a Westminster apátság „Caupterhouse"-jában hét felolvasást tartott „A vallás eredete és fejlődéséről megvilágitva India vallásai által."[2] A következő évben a hires aegyptolog *Lepage-Renouf* tartott előadásokat, a vallás eredetének megfejtésére az egyptomi vallás segélyével.[3]

Ezután következtek, *Renan*, ki a római kulturának és eszméknek a kereszténységre való befolyásáról értekezett;[4] *Rhys-Davids* a buddha vallásról,[5] *Kuenen* a nemzeti és universalis vallásról,[6] *Reville Albert* a mexikói és perui vallásokról,[7] a berlini *Pfleiderer* sz. Pál kereszténységéről, a mult évben pedig ujra *Rhys-Davids* kisérlette meg a vallás eredetének és fejlődésének problemáját megoldani a kelták vallásának adataival.

A felolvasások között legérdekesebb Mülleré, ki a vallásfejlődésre felállitott theoriáját tetszetős alakban s világosan kifejti. Müller hevesen kikel ama téves állitás ellen, mely a vallás ősi alakját a fetisismusban keresi s az arra felhozott érveket mind megczáfolja.[8] Szerinte a vallás egy az emberben benne levő subiectiv s egy kivülről ható objectiv elem egyesüléséből származik. A subjectiv elem az

[1] L. ez emlékirat szövegét, Müller, *Vorlesungen über den Ursprung und Entwickelung der Religion* czimü müve elején.

[2] Max Müller, Origin and growth of Religion as illustrated by the religions of India. Francziául Darmesteter fordításában Párisban 1879. Németül kiadatott Strassburgban 1881.

[3] Lectures on the Origin etc. London 1881.

[4] Megjelent franczióul is „Conférences d'Angleterre" czimmel. Paris. 1881.

[5] Lectures etc as illustrated by some Points in the Hristoy of indian Budhism. London. 1881.

[6] Kuenen National and universal Religion. 1882. franczióul Vernes Móricz forditásában. Páris. 1883.

[7] Les religions du Mexique et du Pérou. 1884.

[8] Müller Vorlesungen über den Ursprung und die Entwickelung der Religion. Strassburg 1881. 58—145.

emberben ama tehetség, melylyel a végtelent észreveszi, a végtelennek perceptiója s amint Müller nevezi a „*sensus numinis*“; az obiectiv elem maga a látható mindenség, az universum, kiváltképen pedig a természet nagy tüneményei. A természeti phaenomenok felébreszték az emberben a végtelen perceptióját s a végtelen ez észrevevése vezette csak később az embert az isten eszméjére, akkor, miután már a természeti tüneményeket személyesitette. Az istenek nevei csak természeti tünemények, a mythologia e tüneményekről vett egyszerü kis mondás, s hogy ezek istenekké és hitregékké váltak: ezt a nyelv hiányossága, „a nyelv betegsége“ okozta. Az ily módon származott vallás eredetileg nem volt sem monotheismus, sem polytheismus. Monotheismus nem lehetett, mert ha már egyszer az egy Isten eszméje, akivel senki sem egyenlő, áthatotta a lelket, akkor nem származhatott volna a polytheismus; de nem volt a polytheismus sem, legalább az igazi értelemben nem, mert hogy több istent képzelhessen az ember, szükséges, hogy legalább előzetesen az isten fogalmával birjon. A vallás legelső alakja volt a henotheismus, mely ellentétben áll a polytheismusban a sok istennel és a monotheismusban az egyetlen egyedüli Istennel. A henotheismus a vallás legrégibb primitiv alakja, midőn majd az egyik majd a másik természeti tüneményben látta az ember a végtelennek, az istennek eszméjét s mindegyiket személyesitette, ugy azonban, hogy az Isten eszméje egyik alakban sem emelkedik ki, akár mint a többi között egy legfőbb mindenható, akár pedig mint egyedüli Isten. A henotheismus jellege tehát, hogy benne az istenek fogalma még határozatlan s egymással egyenranguak, egyik sem emelkedik a másik fölé. A henotheismusban az istenek egymástól teljesen függetlenek s az imádkozó elméjében az imádás perczeiben csak egy isten van s az a mindenható.[1] A henotheismus e példáját látjuk a Rig-Veda

[1] Müller Einleitung etc. 127.

hymnusaiban, e hymnusok majd egyik majd másik isten hez intézvék, s az illető istent mint egyedüli s legfőbb istent magasztalják, anélkül, hogy a többihez való viszonyát érintenék vagy azokat kisebbitenék. A vádak hymnusai az emberi sziv változó óhajai vagy a természet változó tüneményei szerint majd Indrát a villámlás és zivatar istenét, majd Agnit a tüz istenét, majd Varunát a mindent átfogó égboltozat istenét dicsőitik.[1] S a Rig-Veda hymnusai a legrégibbek, melyek a henotheismus nyomait mutatják.

(Folytatása következik.)

AZ EGYHÁZNEMESI VAGY PRAEDIÁLIS BIRTOK.

Irtà: DR. OZORAI JÓZSEF.

I. Folytatás.

1. A praediális birtok jogi természete.

Az 1848 előtti magyar magánjogban a fekvő birtoknak három neme fejlődött ki és nyert határozott jogi egyéniséget: a nemesi birtok, a városi birtok és a paraszt birtok. Ez a háromféle birtok uralkodik régi magánjogunk dologi részében. — Ezeknek a birtokoknak volt olyanforma joguk, melyet közönséges jognak nevezhetnénk. — A szabadkerületekben létezett birtokok, a hajdani király földi és székely birtok privilegiumokon állottak, vagyis különös joggal birtak és igy kivételek gyanánt szerepeltek.

Hogy a praediális birtok is ezek közé tartozott és

[1] Példákat hoz fel erre Müller (Ursprung und Entwickelung der Rel. 324.) a Varunákhoz és Indrához intézett szép hymnusokban.

saját különös joggal birt: azt már érintettük. — Minő volt tehát voltaképen ez a birtok?

Korunk jogászai közül dr. Wenzel Gusztáv ugyszólván az egyedüli, aki a praediális birtokkal még foglalkozott. A többiek vagy egyátalán meg se emlitik már, vagy csak mellékes jegyzetben néhány szóval bánnak el vele. És igy csak annál fontosabb ránk nézve Wenzelnek felfogása.

A fentebbi kérdésre ezen kiváló tudósunknál egy helyütt olyan feleletet olvashatunk, hogy a praediálisták a praediumokat *hübéri adományul* birták; másik helyen a praediális birtokot *hübéri viszonyokhoz hasonló* **jogositványok** közé sorozza; harmadik helyen pedig a „hübéri" jelzőt egészen elejtve azt mondja, hogy „a praediumok kir. privilegiumok alapján a nemesi javakhoz több tekintetben hasonló kedvezményekben részesültek" és hogy a nemesi birtok módjára voltak szervezve.[1]

Ime három korántsem összevágó nyilatkozata ugyanazon birtokról ugyanazon jogásznak, ugyanazon könyvben. Es ha jogászaink egyik legkiválóbbikánál ilyen homályos és ingadozó felfogást találunk a praed. birtokról: jele hogy ezen birtoknak jogi mivolta teljesen tisztába hozva soha sem volt. Sőt talán vitatva sem igen volt, — mert különben Wenzel határozottabban állitotta volna föl véleményét. S minthogy Wenzel szavaiból helytálló véleményt nem meríthetünk: kénytelenek vagyunk jobbnak keresésére indulni.

Abban teljesen egyetértek Wenzellel, hogy a praediális birtokok a nemesi birtok módjára voltak szervezve. T. i., hogy egészen hasonló volt ezen birtokokra nézve az adományrendszer — csakhogy a főpap volt az adományozó, — hasonló az átruházás módja, a törvénykezési és öröklési rend, — a magszakadás és hütlenség esetén az egyházra való visszaszállás sat. sat. — Mindezek mintegy másolatok voltak, amelyeknek eredetije ott volt a nemesi birtok jogi szervezetében.

[1] Wenzel: A magyar magánjog rendszere I. 182. — 360. és 346. lap.

Az az állitás is helyt áll, hogy a praediumok kir. privilegiumok alapján a nemesi javakhoz több tekintetben hasonló kedvezményekben részesültek. T. i., hogy országos terheket nem viseltek, — hogy a katonabeszállásolás alól mentesek voltak sat.

De jogi mivoltuknak nem képezik lényegét se az a szervezet, se ezek a kedvezmények, — hanem csak sajátságait. Lényegét az a viszony adja meg, amelyben ezek a birtokok a főpaphoz, illetve az egyházhoz állottak, s amely viszony az egyházi nemesség intézményének egyik fő alkotó részét képezi. — Szervezetük csak azon formákat adja meg, amelyek közt a jogi forgalom utján megjelennek és haladnak; kedvezményeik is inkább külső sajátságok. — Tehát nem ezekből, hanem az egyházhoz való viszonyukból kell kiindulnunk, hogy jogi mivoltukat helyesen meghatározhassuk.

Az egyházi nemesről azt mondottuk: hogy az ő függési viszonya az egyházzal szemben nem hübéri; se nem olyan közjogi, mint a milyen a király és nemese közt volt; hanem a magánjog területébe tartozó olyan szolgálati viszony volt, amelynek a királyi megerősités és a szolgálat minősége közjogi sajátságokat adott.

A praediális birtoknak az egyházhoz való kapcsolata is csak ezen három alap egyikéből eredhetett. Vagyis ez a kapcsolat vagy *hübéri*, — vagy *sajátságos, magyar közjogi*, — vagy tisztán *magánjogi* volt. — Az a kérdés már most: melyik volt a három közül.

1. *Hübéri volt-e?* — Wenzel azt mondja, hogy a praediálisták azon személyek voltak, „kik régenten az ország főpapjai és főuraitól, hogy bármikor is kész katonájuk legyen, bizonyos földeket (u. n. praediumokat) birtak *hübéri* adományul.“ — Eltekintünk attól, hogy (miként ezt az aranybullából tudjuk) a főuraknak az Árpádok alatt *privilegált, szabad*, oly hadi népük nem is volt mint a főpapoknak; és eltekintünk attól is, hogy a főurak praediálistái soha sem voltak egyenranguak a főpapok praediális nemeseivel. De azt már kérdés tárgyává kell

tennünk, — miért mondja kitünő tudósunk: hogy „*hübéri*“ adományul? — Hiszen nekik nem *hübéresekre* hanem *katonákra* volt szükségük! Miért kellett volna ezeknek a katonáknak hübéresekké lenniök? — Azért mert az akkori nemzetgazdászati viszonyok között zsold gyanánt földbirtokot kaptak? — Vagy talán hübéreseknek tekintendők-e az egykori várjobbágyok és határőrök is?

Nehéz, — nagyon nehéz volna a praediális birtok hübéri voltát csak valószinüvé is tenni. Kitünő tudósunk ilyenné se teszi állitását; sőt más helyen már a praediális birtokot csak a „hübérihez hasonló jogositványnak“ mondja — s a harmadik helyen (i. m. I. 346. lap.) egészen kifelejti a hübéri minőséget. — De tagadja a hübéri minőséget az egyházi nemesség intézményének egész története is. Szent István idejében, tehát akkor keletkezik ez az intézmény, mikor a hübéri jognak még talán a hire se jutott el hozzánk. És fönn állott ez az intézmény a maga viszonyaival még a jelen században, — tehát még akkor is, mikor a hübéri jog hatásának nálunk is, másutt is az utolsó hullámgyürüje is régen elsimult.

Hol vett volna Szent-István hübériségeket, hogy azokból alapitsa meg a püspökségeket? Vagy azért adott az egyházaknak terjedelmes birtokokat, hogy a főpapok azokat hübérekké alakitsák és az egyház tulajdonából kiszalasszák? s az egyházak érjék be a hübéri főtulajdon a dominium directum dicsőségével?

Szerintem a hübéri alap tarthatatlan positio. S a hübériségnek mindössze annyi köze van a praediális birtokhoz: hogy ez a birtok több olyan sajátsággal és vonással birt, amelyek őt a feudumhoz hasonlóvá teszik. De ami hasonló; az még nem egyenlő. S azok a rokon vonások mind olyanok, amelyek minden időben és mindenhol megvoltak és meglesznek az olyan földbirtoknál, amely bizonyos, akár köz-, akár magánszolgálatokért használatul átengedtetik. — Hiszen az adomány, az iktatás, amely hasonló a hübéri investiturához, — a hütlenség, amely hasonló a hübéri feloniához sat.: épp ugy meg van-

nak a nemesi birtoknál, mint a praed. birtoknál. És igy ha elfogadnók, hogy a praed. birtok hübéri birtok és az egyházhoz való viszonya hübéri viszony volt: akkor a nemesi birtokot is királyi feudumnak kellene tekintenünk. Ez ellen pedig kitünő tudósunk dr. Wenzel Gusztáv maga is erősen tiltakozik.

2. Azt mondhatnók másodszor, hogy a praed. birtoknak az egyházhoz való kapcsolata nem hübéri ugyan, de nem is magánjogi, hanem *sajátságos, közjogi kapcsolat.* Olyan forma, mint az a kapcsolat, amelyben a nemesi birtok a szent koronához áll. És hogy a magvaszakadt praediális javaknak az egyházra való visszaszállása egészen olyan közjogi jellegü, mint a koronának háramlási joga; vagy legalább is közjogi forrásból eredő, — olyan mint a földesuri háramlási jog. És igy végső vonalban az egyháznak adományozási, törvénykezési és (más alkalmas szó hiányában mondjuk, hogy:) háramlási joga összevéve, — vagyis az ugynevezett jus praediale — nem egyéb: mint a jus regiumnak, vagyis a szent korona által a nemesi birtokok fölött gyakorolt hatóságnak kisebb kiadása.

Ugy látszik, hogy az ősiségi patens megalkotói ilyenformán foghatták föl a praediális birtokok viszonyát; mert a patensben a korona és a földesur háramlási joga mellett emlitik a praediális birtokokra vonatkozó — háramlási jogot is. De ezekkel egészen azonosnak még se tekintették, mert nem ott döntöttek ezen viszony fölött; és az egyház jogát *öröklési* jognak nevezték.

Ezt a — közjogi jellegü — álláspontot nézetem szerint csak oly bajos megvédelmezni, mint a hübérit.

Sehol semmiféle történeti nyom, amely igazolná, kogy a király a saját adományozási jogát részben átruházta volna a főpapokra, — olyan formán, mint a nádorra. Az egész Corpus jurisban nincs egy betü sem (az 1830. 14. t. cz.-ig) amely a főpapoknak a praed. birtokok fölötti jogát csak érintené is, — s ezen jogot közjogi kön-

tösbe öltöztetné. Sehol semmiféle törvény, se törvényes szokás, amely a főpap kezében a praediális birtokok fölötti, teljes szabad-rendelkezési jogot bármikép is megkötné.

Ellenben tudjuk, hogy a főpapok ezt a birtokot *önhatalmulag átalakithatták paraszt birtokká*, mint ez az esztergomi érsekségben a szentgyörgyi nemesi szék nagyobb részével megtörtént a 17. század végén és a 18. elején. Az ezen birtokról fenmaradt kimutatások tanusitják, hogy némely, azelőtt praediális birtokot parasztok birtak *haszonbérben*. És se a király Ő Felségének, se az országgyülésnek, se a kormányszékeknek — nem volt ezen átalakitások ellen egy szavuk se. — S megtörténtüket bizonyitja egy már hivatkozott királyi rendelet is 1753-ból, mely szerint a parasztok kezére jutott praediális birtokok elvesztették adómentességüket. És egyszersmind bizonyitja, hogy akkor a praediálisták megszüntetése tömegesen történhetett, — mert lényeges volt s királyi rendeletet is provokált az, hogy a paraszt birtokokká lett praed. birtokok megadóztassanak.

Átalakithatták a főpapok majorsági birtokká is a visszaszállott praediális birtokot, és pedig akár örök időkre, akár csak időlegesen addig, amikor eladományozni jónak látták. Akármennyi adatot lehetne erre felhozni.

S olvastuk Timonnak idézett könyvéből, hogy ő azt tanácsolta Keresztély Ágost esztergomi érseknek, *hogy tartsa meg az egyházi nemességet, ha a banderialis törvények hatályukat vesztik is, s akármit csinálnak is a többi főpapok a maguk nemeseivel. — És ha csökkenteni akarná számukat: akkor a szétszórtan létező egyes kuriákat szüntesse meg.* — Ezek a sorok kétségtelenné teszik a főpap szabad rendelkezését a praediumok fölött; — de kétségtelenné teszi maga az a történeti tény is, hogy a banderiális rendszer felbomlása után az egyházak, ötöt kivéve, egyházi nemességüket csakugyan megszüntették s a praediális birtokkal máskép rendelkeztek.

Ez a teljes és kétségtelen szabadrendelkezés már

magában kizár minden közjogi korlátot; halomra dönt a praed. birtok viszonyának közjogi eredete és mivolta mellett fölhozható minden érvelést, és föltétlenül tagadja a közjoggal való — bárminő távoli rokonságot. De nemcsak ezt tagadja: hanem egyszersmint megingathatatlan, döntő bizonyiték gyanánt áll a harmadik vélemény mellé. amely szerint:

3. *A praediális birtoknak az egyházhoz való viszonya se nem hübéri, se nem közjogi eredetü, hanem tisztán magánjogi viszony,* a melynek alapja *az egyháznak* a praediális birtokhoz való *tulajdoni* joga.

Ebből a tulajdoni jogból, mint gyökérből sarjadzanak ki azok a jogositványok, melyek szerint a főpap ezt a birtokot: 1. hadi szolgálat bére fejében egyesek közt kioszthatja; (adományozási jog) 2. a kikötött szolgálatokban hütlenektől és a fiágon kihalt, tehát a hadi szolgálatra képtelen adományosoktól vissza veszi (háramlási jog); és 3. ha hadi szolgálatért odaadni nem kénytelen azt a birtokot, — ugy rendelkezik vele ahogy neki tetszik (szabadrendelkezési jog.)

S ezek után már nem nehéz dolog fogalmat alkotni magunknak a praed. birtok jogi mivoltáról. S anélkül, hogy szükséges volna arra is kiterjeszkednünk, hogy miben is különbözött ez a birtok a nemesi birtoktól és miben a paraszt birtoktól: nyomban megmondhatjuk, hogy minő birtok volt a praed. birtok.

A praed. birtok az egyháznak tulajdona volt; de nem miveltette a maga számára, mint más majorsági birtokait: hanem — mivel katonákat tartani kénytelen volt, — ezeket tartottá ki rajta. S minthogy a hadi szolgálat nemesi foglalkozásnak tekintetett, és az egyházak katonáik számára nemesi kiváltságokat kaptak: az az egyházi birtok is kiváltságokkal lett megkülönböztetve s mindaddig mig ilyen czélra, vagyis egyházi nemes harczosok (nobiles exercituantes Ecclesiarum) kitartására szolgált: a nemesi birtokhoz hasonló kedvezményekben részesült, és a nemesi birtok módjára volt szervezve. Ameddig a fő-

papok kénytelenek voltak katonákat tartani: addig szükségkép forditották birtokaik egy részét ilyen katonai czélra; s az ilyen rendeltetésre szánt egyházi birtok neveztetett praed. birtoknak. S minthogy a katonatartási kötelesség állandó kötelesség volt: azért az egyes harczosoknak átengedett birtok adománya is a fiágra szoritkozva örökre szólott. S mikor a főpapok katonatartási kötelessége a hadi rendszer változtával elesett: a főpapok nagyobb része a volt praediális birtokkal máskép rendelkezett; öt főpapi egyház birtokain azonban az ősi szokás iránti kegyeletből a főpapok ezen birtokokkal mint egyházuk tulajdonával továbbra is akkép rendelkeztek, hogy azokat egyes érdemesült férfiaknak bizonyos szolgálatok fejében és föltételek kikötésével visszavonhatlanul ugyan, de az egyház *kétségtelen tulajdoni jogának* fentartásával oda adományozták.

* * *

Ha ezt a felfogást ugy az ötvenes évek elején küldöttem volna világgá, amikor a praed. birtok még a gyakorlati élet szőnyegen forgó kérdése volt: ugyancsak harczra készen kellett volna tartanom a tollamat, hogy a feljajduló érdekek tiltakozására, indokoltaknak tetsző kételyekre és tiszteletreméltó ellenvéleményekre megfelelhessek. — Megfeleltem volna rájuk. Ma azonban már nem fog nagy port fölverni a praed. birtokról szóló ez a tan. Legföllebb elolvassák. — A védelem és a diadal dicsősége tehát ezen a téren már nem jut osztályrészemül. — A praed. birtok ma már jogtörténelmi tárgy, s mint ilyen ezerszer ritkábban válik vita tárgyává mint akárminő jelentéktelen napi kérdés. De ha a praed. birtok jogának tisztázása ma már mindössze csak némi kicsi kis tudományos értékkel birhat is: ez nem ment föl engem attól, hogy felfogásomat igazoljam. Mert a koczkáztatott és nem indokolt felfogásnak (amely tévhitet is terjeszthet, s ezáltal akadályokat is gördithet az igazság megközelitése elé,) sokkal kevesebb jogosultsága van a tudomány-

ban: mint a mindennapi életben, ahol különféle érdekek is tekintetbe jöhetnek, és az igazság fogyatkozása a jogosult érdekek kívánalmaival compensálható. S minthogy a jogtörténelem tudomány: tehát felfogásom alapos igazolása semmivel se csekélyebb kötelesség nekem ma, mint az ötvenes években a gyakorlati élet küzdterén lehetett volna.

II. A praediális birtok tulajdona.

Az előbbi pontban azt vezettük le, hogy a praed. birtok nem volt az egyháznak majorsági birtoka, sem urbéri birtoka, hanem ezektől különböző, sajátszerü czélra használt birtoka. És hogy ennek a birtoknak *tulajdonosa* az egyház volt. S ez a tulajdoni jog hangsulyozva volt.

Más részről az is előfordult már, hogy a főpap a praediumokat örökös joggal és visszavonhatlanul adományozta a maga nemeseinek. S az ilyen adomány a mi jogunkban olyan jogczim volt, amely tulajdont adott.

Ez a két tétel hajmeresztő ellentétben áll egymással minden jogász előtt, — mert egy és ugyanazon jog osztatlan állapotban ugyanazon időben két személyt nem illethet. Olyan jogi lehetetlenség ez: mint aminő fizikai lehetetlenség pl. az, hogy egy és ugyanazon kalap egyszerre két ember fején legyen. No de az az ellentét csak látszólagos. És mihelyt közelebbről megnézzük a főpapi adományt: azt hiszem hogy sikerülni fog azt a hadi lábon álló két tételt egymással kibékitenünk.

Lássuk előbb, hogy csakugyan tulajdonosa volt-e az egyház az egyháznemesi birtokoknak? — És ha erről meggyőződtünk: akkor felfogjuk állitani azt a további kérdést, hogy az eladományozás folytán nem adta-e ki az egyház ezt a tulajdoni jogot?

A „Magyar Sion“ 1868. évi folyamában egy értekezés foglaltatik az egyházi javakról. Fölösleges mondanom, hogy ezen értekezés alaposságához hozzá nem férhet a kétely; elég annyit mondanom róla, hogy Knauz Nándor tollából ered. Ebből az értekezésből kivonom az

egyházi javak eredetéről egész röviden azt, amire itt szükségem van.

Az egyházi javak két forrásból eredtek: királyi adományból és egyesek adományaiból.

A királyi adomány volt a nemesi javak alapja, s minthogy teljes tulajdont adott: tehát az egyháznak a királyi adományból származott birtokaiban való tulajdoni joga épp oly kétségtelen, épp oly erős, mint bármely ezen czimből származott más nemesi tulajdon.

A második forrás, — az egyesek adománya szintén tulajdoni jogot adott az egyháznak a kapott birtokokra. Mert (miként Knauz kimutatja és kétségtelenné teszi) sem az egyesek nem voltak korlátolva a szabad rendelkezési jogban, sem az egyház ilyen adományok elfogadásában. Sőt az egyháznak szóló ilyen adományhoz kezdetben királyi megerősités sem kellett. A nemesek ezen korlátlan szabad rendelkezési joga csak Nagy Lajos által törültetett el. Az a birtok tehát, amit az egyházak egyesek adományából kaptak, az egyházaknak épp oly kétségtelen tulajdonává lett, mint aminő tulajdon pl. az örökvallásból származhatott.

Kiegészitjük ezt a kivonatot azzal, hogy azok a királyi adományok, melyekben az egyházak a királyoktól, különösen II. Endrétől és IV. Bélától várföldeket kaptak, semmiben se különböztek jogi hatály tekintetében más kir. adományoktól. És kétségtelen tulajdont adtak az egyházaknak, ha az eladományozott várjobbágyok szabadságait fentartatni rendelték is.

Más jogczimeken az egyházak nem szereztek birtokokat. S minthogy ez a két jogczim kétségtelen magánjogi tulajdont adott: önként következik, hogy mindazok a birtokok, amelyekhez az egyház igy hozzájutott, — az egyháznak kétségtelen tulajdonává lettek.

S további kétségtelen következmény gyanánt az áll elő: hogy — miután az egyház a maga katonáit csak a maga vagyonából tarthatta ki; s miután a kitartásukra szükséges telkeket csak a maga birtokaiból hasithatta

ki, s engedhette át katonáinak: — a katonatartásra használt praediumok az egyházak kétségtelen tulajdonának egyik alkotó részét képezték.

Hiszen nézzünk csak meg egy idevágó példát.

Wenzel Árpádkori uj okmánytárának III. kötetében a 200. lapon olvasható az az adománylevél, amelyben IV. Béla Keért az esztergomi érseknek adományozta. Ezt mondja ez az adomány levél szó szerint: „.... ad ipsius instanciam et peticionem quandam terram Castri Nitriensis Keer vocatam juxta fluvium Nitra sitam cum suis utilitatibus sub metis infrascriptis *dedimus donavimus* et *contulimus* ex Regia munificencia praedicto Venerabili patri Archiepiscopo *perpetue donationis titulo possidendam* eandem sibi per dilectum et fidelem Nostrum Chak Banum Comitem Nitriensem assignari facientes. Mete autem sat. Ut igitur hujus-modi nostre *donationis* et collationis series robur obtineat *perpetue firmitatis, nec per quemquam lapsu temporum in irritum valeat revocari,* presentes eidem Venerabili patri concessimus litteras duplici Sigilli Nostri munimine roboratas. Datum sat."

Kétségtelen, hogy Kér az esztergomi érsek tulajdona lett. Kétségtelen az is, hogy ezen a Kéren egyházi nemesek, s egyháznemesi birtokok nem lehettek addig: mig Kér maga nem lett az egyház tulajdonává. S minthogy később ezen a Kéren egyháznemesi telkek voltak egész 1855-ig: bizonyos, hogy ezek az egyház tulajdonából eredtek, s az egyháznak megingathatlan jogczimen álló tulajdona voltak.

Azt hiszem szükségtelen tovább is érvelnünk a mellett, hogy a praediumok eredetileg az egyház meg sem támadható tulajdonát képező birtokok voltak.

És ezzel eljutottunk ahhoz a második kérdéshez: hogy *megmaradt-e az egyháznemesi birtok az egyház tulajdonának az eladományozás után is?*

Igen! — az maradt.

Azt mondhatjuk ennek bizonyitásául, hogy a királyok nem azért adták a birtokokat a főpapoknak, hogy

azokat szétosztogassák; hanem hogy az egyház czéljaira és saját czéljaikra forditsák és használják. S minthogy a Szent-István alkotmánya ugy rendelte, hogy a főpapi rend az ország védelmében, a táborban is első és leghatalmasabb legyen: birtokaik egy részét kénytelenek voltak katonai czélokra használni. S azok a birtokok, amelyeket igy használtak, nem szüntek meg, nem szünhettek meg az övék lenni csak azért, mert igy használták őket.

Azt mondhatnók, hogy az egyházak ezeket a birtokokat mindig tulajdonukul tekintették s rámutathatnánk arra a korlátlan szabadrendelkezésre, amellyel a főpapok a praed. birtok sorsa fölött határoztak, — s amelyet csak az imént részleteztünk.

Hivatkozhatnánk arra is, hogy ezekhez a birtokokhoz még az ország birái sem közeledhettek, — hogy az egyház azok vitás kérdéseit mintegy a maga házi ügyeinek tekintette és önmaga intézte el; s a királyok is annyira az egyház saját magán, mintegy házi viszonyának tekintették a praed. birtok és a praediálisták ügyeit, hogy azokba soha bele nem avatkoztak, — sőt az ily beavatkozást, mint jogtalant büntetések terhe alatt tilalmazták.

S ezek magukban is elegendők arra, hogy a praed. birtokot az egyház kétségtelen tulajdonának tekintsük. De ne érjük be ezekkel, hanem nézzük meg, hogy hogyan adta oda a főpap ezt a birtokot a praediálistáknak? Minő kikötményekkel? — minő föltételekkel?

A főpapi adománylevél ide vágó része igy szólt:

„... praeattactas portiones Andreae N. ejusdemque masculini sexus successoribus Auctoritate et jurisdictione nostra Aeppali, qua pleno jure fungimur, perpetuo et irrevocabiliter tenendas ac possidendas jure Praediali et ... dederimus, donaverimus et contulerimus his per expressum subinsertis conditionibus: ut a nobis succesoribusque nostris ac praefatis sedibus nostris Archiepiscopalibus de Verebéll et Sancto Georgio dependere et obligationibus, quibus ceteri nostri praediales Metropolitanae

Ecclesiae Strigoniensis Nobis et successoribus Nostris ab antiquo usque ad presens obstricti essent *subjectus* permanere, fidelemque, gratum et subordinatum se unacum praescriptis suis reddere non intermittat imo debeat et teneatur, — neque praespecificatas portiones curiales Eidem et suis praescriptis praevio modo collatas in toto, vel in parte ex quibuscumque tandem motivis et cuicumque sine previo Aeppi (cujus nimirum esset habita tamen causarum rationabilium et necessariarum in Lege Regni fundatarum alienationis condigna et rationabili refelexione, conservationi **bonorum Ecclesiae** providere) *elocare arendare, inhypothecare, inpignorare* aut perrennaliter *vendere*, vel quocumque modo *in alium transferre sub nullitate hujus* Donationis et collationis ipse vel ejusdem praeattacti descendentes audeant vel praesumant. Quem admodum damus stb.[1]"

Látjuk, hogy az adományozó érsek a praediumot egyházi jószágnak nevezi. Látjuk, hogy az adománylevél az egyháznemesi birtokot annyira az egyházhoz lánczolja, hogy még használatának módjába is bele nyulhat.

Látjuk továbbá ezen záradékokból, hogy a jog, az amit a praediálista az adománylevélben kap, nem tartalmazza a tulajdonjognak jogositványait; nem tartalmazza nevezetesen a szabadrendelkezést, nem tartalmazza más befolyásának kizárását, nem tartalmazza az elidegenités-, sőt nem tartalmazza a szabad használat teljes jogositványát sem. És miután ezeket, a tulajdon jognak alkatrészeit nem tartalmazza: tehát az a jog, amit a praediálista kap, nem tulajdoni jog.

De hát a praediálista örök időkre és visszavonhatlanul kapja a praediumot („portiones perpetuo et irrevocabiliter tenendas"); milyen joga van tehát a praediálistának?

A rendelkezési jog hiányából s az adomány levélben látott egyéb korlátolásokból mindjárt az első tekin-

[1] Archivum seculare AEppatur Strigoniensis Protocollum O.

tetre szembe ötlik, hogy itt a tulajdonnak azon nemével állunk szemben, amely nem teljes tulajdonnak, — haszonvételi tulajdonnak neveztetik. A tulajdon ezen neméről pedig Zlinszkynél (a magyar magánjog mai érvényében 189 lap) ezt olvasom: „a haszonvételi tulajdon tulajdonképeni lényegét tekintve nem egyéb *idegen* dologra vonatkozó dologbeli jognál; mert egyrészről a tulajdonjog tartalma mások jogai által korlátolható ugyan, de fogalmában feloszthatlan és csorbithatlan: minélfogva jogi ellenmondás, hogy valamely dolog egy tekintetben egyiknek, más tekintetben másiknak legyen tulajdona, — más részről a haszonvételi tulajdon szükségképen főtulajdont feltételez, melyre vonatkozik, minél fogva *valóságos tulajdon csak az utóbbi lehet.*"

Ime tisztán áll előttünk, hogy: a praediumra nézve a valóságos tulajdonos az egyház volt, a praediálistát pedig csak az örökös és visszavonhatlan használat és birtoklás (tenendas) illette.

És ez által simára van boronálva az a hajmeresztő ellentét, a mely ezen § elején reánk meredt; és ki vannak békitve az ellent mondó tételek anélkül, hogy az egyház jogához bármit hozzátennem és a praediálista igazaiból bármit letagadnom kellett volna.

Az egyház a praediumokhoz való ezen tulajdoni jogáról soha le nem mondott; — azt a praediumok fölötti rendelkezés és joghatóság gyakorlása által folytonosan érvényben tartotta és minden egyes adománylevél ahelyett hogy kétségessé tenné: kikötményeiben uj meg uj tanuságot tesz mellette.

De nem is volt szabad az egyháznak a kapott birtokok tulajdonát kezeiből kisiklani engednie, — annál kevésbé azokról lemondania. Egész serege van a törvényeknek, amelyek az egyházi birtokok elidegenitését tilalmazzák, anélkül hogy ezen tilalom alól az egyházi birtoknak hajdan majdnem egyharmad részét, a praed. birtokokat kivették volna. Mert ezek csak olyan egyházi tulajdonnak tekintettek, mint az egyháznak máskép hasz-

nált birtokai. Ezekre a tiltó törvényekre hivatkozva mondja Kelemen: „(Ecclesiastici) — fundationum suarum Bona in sua integritate conservandi, quin aliquid inde seu perennali, seu temporaneo titulo elicuetur; *imo quocunque ratione avulsa* revindicandi non modo jus sed etiam strictam obligationem habeant."

Ezekből tisztába jövén azzal, hogy a praed. birtok egyházi tulajdon volt nemcsak eredetileg, hanem az volt akkor is mikor azt tényleg az egyházi nemes birta és használta: lássuk röviden azt a körforgást, amelyet az egyháznak ez a birtoka befutott. Vagyis lássuk: hogyan jutott ez a birtok az egyházi nemes kezébe; (adomány) hogyan cserélhetett gazdát (átruházás); hogyan került vissza tulajdonosához az egyházhoz (háramlás); és végül köteles volt-e a főpap a visszaszállott praediumokat ujra eladományozni?

III. Az adomány-rendszer, az adomány-levél és a praedium átruházása.

A praed. birtokok adományozása körül kifejlődött adományozási rendszer egészen hasonló a királyi adomány-rendszerhez, melyet az érdeklődő olvasó megtalálhat Verbőczynél és minden rendszeres magyar magánjogi munkában. Fölösleges volna tehát ennek ismertetésébe belemennünk s elég itt röviden rámutatnunk azon lényegesebb sajátságokra, amelyekben a főpapi adomány a királyi adománytól különbözött.

Az adomány nemei közül a praed. birtoknál nem fordult elő a *vegyes* adomány; — oly értelemben véve ezt, amily értelemben a nemesi birtoknál szerepelt. Vegyesnek t. i. akkor neveztetett az adomány: ha az adományos a birtokot részben ingyen kapta, és részben megfizette. Az ily adomány kifejlődésének régente az is ellent állott, hogy a praediális birtok az állandó hadi szolgálatnak állandó bére volt, s ebbeli rendeltetése kizárta azt, hogy a főpapok a praediumokat pénzért adományozzák. De nem fejlődött ki ilyen adomány ezen

birtokoknál akkor se, mikor a hadi szolgálat terhe elesett; mert kifejlődését mindig gátolta az egyháznak a praediumokhoz való tulajdoni joga. Azért ha ezen birtoknál vegyes adományról beszélünk: ez alatt nem érthetünk mást, mint a praediumnak az adományos egyházi nemes által történt eladását, amelyhez a főpap beleegyezése okvetlenül szükséges volt. Az egyház tulajdoni jogából folyt ez, valamint a megerősitésnek azon sajátságos jogi hatálya is, mely szerint a praediumnak ilyen megszerzése főpapi *adománynak*, és a vevő *adományosnak* tekintetett.

Nem fordult elő a *peres* adomány sem. Ezt is ugyanazon okok zárták ki, amelyek az előbbit, t. i. a hadi szolgálat és az egyház tulajdoni joga.

A főkülönbség a királyi és a főpapi adomány között az volt, hogy az utóbbi tisztán fiági volt és maradt akkor is, mikor a praediálisták állandó hadi szolgálata kötelesség lenni megszünt. De másrészről a fiúsitás itt is előfordult és pedig olyan hatálylyal mint a kir. adománynál.

Az adományozott telek birtokbavétele is egészen olyan formák szerint történt, mint a nemesi birtoké. A főpap az adomány-levéllel vagy a beegyező-levéllel egyidejüleg igtató parancsot is (mandatum statutorium) adott ki; ebben egy főpapi embert (homo archiepiscopalis) nevezett, aki azután az igtatást, — vagyis az adományosnak a birtokba való bevezetését a szokott módon teljesitette. Az ellenmondás és az igtatásból támasztható keresetek itt is megvoltak.

Fölösleges volna ezek fejtegetésénél tovább időznünk. De a főpapi *adomány-levél (litterae donationales)* már jobban igényli figyelmünket.

A *II.* pont alatt elmondottakból és az adomány-levélnek imént látott záradékaiból nem nehéz ezen adomány-levél jogi mivoltával tisztába jönnünk.

Nem egyéb ez az adomány-levél, mint: *tisztán magánjogi szerződés a főpap és az adományos praediálista között, — olyan szerződés, mely által a főpap a praediumnak*

haszonélvezetét bizonyos kötelességek és föltételek kikötése és az egyház tulajdoni jogának fentartása mellett örök időkre, helyesebben — a fiág kihaltáig oda adományozza.

Tisztán magánjogi természetü pedig azért, mert az egyháznak tulajdoni jogából, tehát tisztán magánjogi forrásból ered; — nem pedig valamely a főpapra átruházott közjogi forrásból, mint pl. a nádori adomány.

Azért a főpapi adománylevelet a királyi adománylevéllel formai rokonságuk daczára egyenlő jogi természetünek tartani, s alapját — az egyház tulajdoni jogát, a jus regiummal egyenlő jognak tekinteni: határozottan tévedés. És tévedés egyenlőnek tartani és egyformán elbirálni a belőlük kisarjadt háramlási jogot is — amint ezt az 1855. febr. 3-iki patens tette.

Mert a nemesei között kiosztott birtokokat ugyanazon jogczimen kapta az egyház a királyoktól, mint egyéb birtokait, s ezek a telkek épugy tulajdonai voltak az egyházaknak mint egyéb birtokaik. S ebből a tulajdoni jogból, ebből a magánjogi hatalomból nőnek ki a praedium fölötti összes jogai, amelyeket *jus praediale* elnevezés alatt összefoglalhatunk. A jus praediale alapja tehát jog és pedig magánjog s azért ez a fogalom tisztán magánjogi fogalom.

A koronának az ország területe fölötti hatalma közjogi hatalom. Ezen közjogi hatalomból nő ki századok alatt az Anjouk idejében az a felfogás, mintha a korona volna a nemesi birtoknak forrása, amelyből ered és amelybe visszatartozik. És ezen felfogásból jegeczedik a jus regium fogalma. A jus regium alapja tehát fictio és fogalma történeti fogalom.

S minthogy a jus praediále se nem közjogi, se nem történeti, — hanem tisztán magánjogi fogalom: azért az egyháznemesi birtokot sokkal erősebben lánczolja hozzá az egyházhoz, mint a királyi jog a nemesi birtokot a koronához; azért annak egyik alkotó része a főpapi adomány-levél sem lehet másminő, mint tisztán magánjogi természetü.

Ezen természetéből nem vetkőzteti ki a főpapi adománylevelet az sem, hogy benne bizonyos nemesi kiváltságok adatnak. Mert ezeknek a kiváltságoknak az alapja nem a jus praediale; — forrása nem a főpap: hanem alapja a királyi privilegium, melynél fogva azok a nemesi kiváltságok minden egyes személynek sajátjaivá lesznek, akit a főpap katonájául vagy nemeséül kiválaszt; — és kutfeje a koronás király.

A főpapi adománnyal vele járó nemesi kiváltságok a főpap által nem módosithatók, — ki nem terjeszthetők — meg nem szorithatók. Mert a főpap nem gyakorol átruházott felségjogot, t. i. a kiváltságok alkotásának mindenkor fentartott felségjogát. Azokat a kiváltságokat nem a főpap alkotta meg, — hanem a királyok adták, vagy a gyakorlat fejlesztette ki és a királyok megerősitették. És a főpap csak kiosztja a királyok által megalkotott kiváltságokat. Ezekből se elnem vehet semmit, se hozzájuk nem adhat semmit. Csak akkor tehetné, ha a jus praediale közjogi hatalom volna.

Ellenben a praediumot ő a főpap alkotta meg, és nem a király; átváltoztathatta más czélu birtokká; megszabhatta, változtathatta, kiterjeszthette és megszorithatta a föltételeket és kikötéseket, amelyek mellett a birtokot odaadta. Tetszése szerint tehette hol tartalmasabbá, hol szükebbé azt a jogot amit a praediálistának a praedium fölött engedett. És ez az ami kétségtelenné teszi a főpapi adomány-levél magánjogi természetét.

Kétoldalu, terhes és föltételes szerződés ez az adomány-levél, amelyben az adományozó főpap a praedium haszonélvezetét engedi át, — s ennek elfogadásával a praediálista meghatározott szolgálatokra kötelezi magát. Feltételei mind megengedettek, — tehát jogilag lehetségesek, — és mind föloldók. S minthogy föloldók: azért a szerződés hatályának tartama meghatározatlan, és a föltételek beálltától függ.

Két okból köttetnek ki ezek a feltételek, ugymint:

1. hogy az egyháznak a praediumokban létezett tulajdoni jogát megóvják; 2. hogy a praediálistáktól várt ellenszolgáltatást, — a kötelességek teljesitését biztositsák.

Az egyik föltétel az, hogy az adomány csak a fiágra szól — (haeredibus masculini tantum secsus.) S mihelyt fiutód nincsen: a föloldó föltétel beállott, a szerződés hatályát veszti és a birtok visszaszáll a tulajdonosára. Ez a föltétel azt biztositotta, hogy a főpapnak a birtok átengedett haszonélvezeteért mindig volt katonája.

A másik föltétel a hüségnek és a szolgálatok teljesitésének kikötése. Ha az adományos ezt elmulasztotta: hütlenségbe esett; a föloldó föltétel beállott s a tulajdonos egyház visszavette a birtokot. Ez a föltétel a kötelességek pontos teljesitésének volt biztositéka.

Harmadik helyen a kikötések egész csoportja áll, melyek mind arra vonatkoznak, hogy az adományos praediálista hogyan bánjék az egyházi birtokkal. Hogy azt meg ne terhelje, el ne zálogositsa, bérbe ne adja sat. Leglényegesebb ezek között az elidegenités tilalmazása. Ezen kikötések megszegése az adomány semmiségét vonja maga után; s igy olyan föloldó föltételeket képeznek, amelyek ha beállanak: a szerződés hatályát veszti. S ezek a föltételek és kikötések első sorban az egyház tulajdoni jogának biztositására szolgáltak.

Ezekkel a föltételekkel adományoztatott a birtok visszavonhatlanul és örök időkre. (Irrevocabiliter . . . perpetuae possessionis titulo.)

(Folyt. köv.)

A SZOMSZÉDBAN.

Irta: VÁRNAI.

Diogenes hordóban lakott. Boldog ember! klassikus szabadság! A mai világ elől is jó volna hordóba bujni, de nálunk ki teheti ezt? A hordóban való háboritatlan lakást s bölcselkedést sem jeles rendőri intézményeink meg nem engednék, sem az állam becsülete meg nem türné. Mert miután ez minden deficzit, minden parlamenti megsokalás daczára, palotát palotára épit; miután az már az iskolás gyermeket palotába járatja és a maga valamennyi kosztosát: katonát, fegyenczet, munkakerülőt palotákban tartja: vajjon mikép türhetné az meg az Ubrik-féle állapotot, hogy e haza valamely polgára hordóban lakjék?

IV. Henrik akkép kivánta előmozditani Franczia-ország jólétét, hogy minden franczia embernek vasárnap tyuk legyen a fazékában. Ez a gourmand fejedelem csak a gyomor prózájára gondolt: nekünk a józanabb állam a lakás kényelmét, comfortját adja — jóllakás helyett jó lakást.

Igaz ugyan, hogy a vidéken sokszor hordó sem marad lakásul annak a szegény embernek, kit a végrehajtó meg az uzsorás zsidó kiszoritottak mindenéből; ám ez ennek a gondja. Szegeden csaknem ingyen adnak házat. Elég, hogy a fővárosi fényes paloták benszülöttnek ugy mint idegennek fényesen tanuskodnak az ország anyagi jólétéről. De ha vajjon kinem szoritották-e azt a szegény adózót az ő viskójából épp e fényes paloták fedetlen költségei és az országos kiállitás meg az operaszinház deficzitje, azzal ki gondol?

Miután tehát a paloták luxusával szemben a világ boszantásai elől állandóan hordóba nem menekülhetünk; hogy mégis legalább egy időre meneküljünk: felkötjük

saruinkat, botot veszünk kezünkbe s kivándorolunk a szabad természetbe, zöld hegyek és völgyekbe, hogy Lethe vizéből boldog feledést igyunk s magányos remete életet éljünk. Ezt az utóbbit egyébiránt nem kell éppen künn keresnünk, mert „bárhol vagyunk, czellánkat mindig magunkkal hordjuk: testünket, melyben a lélek mint remete lakik.“

Csakhogy a mai viszonyok közt ez a vándorlás sem oly könnyü, mint mondva van. Mielőtt ugyanis utra kélsz, tárczádon kivül még saját embereddel is szigoruan számolnod kell. Jól meg kell vizsgálnod, vajjon nem vagy-e még tartalékos katona vagy népfölkelő, és ha már nyomorék voltodnál fogva semmi czimen sem tartozol a hadköteles emberiség sorába, vajjon megfizetted-e a katonai taksát, mert csak ugy mehetsz nyugton és szabadon, ha előbb jelentést tettél katonai hatóságodnál, utlevelet is csak ugy kapsz, ha előbb lefizetted az esedékes katonai taksát.

De van a katonain kivül még polgári, illetve egyházi hatóságod is, hol szintén jelentést kell tenned magadról, és ha esetleg még valamely választmány vagy bizottmány tagja is vagy — pedig ki nem az a mai időben? — ugy még ezt sem szabad mellőznöd. Ennyi hatósággal szemben jó fejed legyen, hogy megtudjad mondani, ki fia vagy.

Horácz az apák korát rosszabbnak mondja a nagyapákénál — aetas parentum peior avis — de a mi esetünkben éppen helytelenül. Ha engem egy boldogabb, egy szabadabb kor nem szül: a mai szabadsági viszonyok között bizony lábamat se mozdithatnám ki a falumból, annyira békóba veri azt a katonai törvény. Táblabirói koromnak köszönöm azt az előnyt, hogy legalább szabadon járhatok-kelhetek még, ellenőrzés, be- és kijelentés, taksafizetés nélkül.

Utainkban, ha azok merőben szórakoztatók is s inkább csak a gondtalan odaadásnak a szabad természetben szánvák, figyelmünket mégsem kerülhetik ki az em-

berek és az ő különféle viszonyaik: ezek keresetlen is utunkba ejtik magukat. Igy azután minden utunkból haza hozunk némi tapasztalatokat egyházi, politikai, társadalmi térről s szeretjük ezeket a mi állapotainkhoz viszonyitani. Növényekkel, érczekkel, üres tárczával magunkkal hozunk egy kis tanulmányt is, mely ha másra nem is való, legalább beszélgetés tárgyaul szolgál, adott alkalommal.

Ilyen alkalmat adtak nekem a M. Sion becses lapjai, ha nem azt kell inkább mondanom, hogy magam veszem magamnak, elég szerénytelenül, az alkalmat. A dolog ebben van:

A M. Sion ez évi folyamának I. füzetében, mindjárt az első levelen (Programmunk) szomoru képét veszszük a hitéletnek Magyarországban. „A kath. hit Magyarországban az indifferentismus, a vallási lethargia karjaiban fekszik.“ Ujjainkon számithatjuk el — mondatik tovább — a hitüket gyakorló katholikusokat és az ujjakon való elszámolás után is néhol csak törtszámok jelentkeznek.

Sulyos panasz ez. De vajjon egy merőben képzelt baj fölött kitörhet-e az ajk ennyire keserü panaszra? Nem: satagentis, solliciti, in tribulatione positi sunt verba ista. Nem is tudom, mikép felelnének meg érte a t. aláiró urak, ha a dolog ugy nem volna. De ha hinni nem akarnánk az általánosságban tartott panasznak, vagy ha tulzást keresnénk benne: utaltatunk részletesen parlamentumunkra, utaltatunk az egyetemi ifjuságra, az iskolaügyre, az irodalomra, a magyar társadalom egész testére, miszerint magunk észleljük, mikép az indifferentismus minden téren, minden körökben csakugyan oly félreismerhetlenül jelentkezik, hogy a panasz jogosultságát csak az önzés, az önámitás képes kétségbe vonni.

És az önámitásban — valljuk csak be — van is egy kis részünk. Egyik kedvelt s gyakran hangoztatott szójárásunk az: „Nincs mása a magyarnak.“ Ez a képzelt s képzeletünkben szinte hitté vált fölényünk vakká, siketté tesz bennünket hibáink, hiányaink iránt, azért

minden jól van nálunk ugy amint van. Avagy mondjad csak, hogy mennyire szomoru, látni nálunk a nagy hitközönyösséget, mig Német-, Angol-, Franczia-, Olaszországban határozott kath. öntudatosság, eleven hitélet, lángoló vallásbuzgóság jelentkeznek. Ezt képzelt fölényünk el nem viseli. Ellentmondani ugyan nem bátorkodunk, de mit teszünk? Elszámláljuk árpádházi szenteinket, nevezzük a magyarok Istenét, hivatkozunk Mária országára, elmondjuk, mikép viseltek vallásos őseink rózsafüzért kardjok markolatján, mikép verették pénzükre Szüz Mária, Magyarország védasszonyának képét sat. Mi — mondjuk azután nagy öntudatosan — kik őseink lovagiasságát, haza- és szabadságszeretetét, jellemszilárdságát örököltük, örököltük vallásosságukat is és igy e tekintetben sincs mása a magyarnak, mert nála vallásosság szinte avitikus — avagy talán avitott? Ime nálunk nem az ősök élnek már az utódokban, hanem megforditva, az utódok az ősök erényeibe burkolóznak s nagyra vannak ezekkel, mintha csak az ő személyes erényeik volnának.

Was du erebt von deinen Vätern hast,
Erwirb es, um es zu besitzen.

Ez a helyes. De mi teljes kielégitést találunk történelmi multunkban, azért vallásos erényeink is csak a multban vannak; magunk mitsem szerzünk azokhoz. „Akinek nincs multja, az áldozatot hoz a jelennek.“ Nekünk van multunk, azért nem hozunk áldozatot, azért nincs is jelenünk.

Egyik ismerősöm világot akart látni, tett utazást a külföldön. Anyanyelvén, a magyaron kivül mást nem beszélt, de vigasztalva magát azzal, hogy boldogul majd latinságával, mert hát latin papot mindenütt talál. Utazásának mi volt az eredménye?

„Denique nincs párja a magyar clerusnak! Ez még talárist visel és beszél latinul, amit künn seholsem találtam.“ Ezzel azután beleült ismét ősi boldogságának karszékébe, azon édes tudattal, hogy nincs ő hozzá fogható

pap a világ hátán és hogy mindhiába — extra Hungariam non est vita. Ime igy szeretjük ámitani magunkat, igy törpülünk el elképzeltségünk szülte korlátoltságunkban.

De emelkedjünk csak „a falusi torony sugarával leirt és a pipa füstjének bodor fellegeivel tarkitott“ láthatáron fölül; járjunk csak nyitott szemmel, figyelve és tanulva a világban; szerezzünk csak magunknak sajtó s irodalom utján tudomást a külföld vallásos mozgalmairól, a kath. élet mozzanatairól, a kath. öntudat nyilvánulásairól: s el fog oszlani a szemeinket lekötő homály és mi befogjuk látni, hogy Német- Angol- Franczia- Olaszországban mégis másképp áll a katholicismus ügye, *mint minálunk.*

Minek azonban a távolba szállongni, mikor legközelebb szomszédunknál is kaphatunk tanubizonyságot. A határos osztrák tartományokban több érintkezési pontunk, számos összeköttetéseink lévén, e tájakon magunk is gyakrabban megfordulván, kivált a nyár évszakán a havasokban, az ottani állapotokat közelebbről, sőt per autopsiam ismerhetjük. Huzzunk tehát csak magunk s dualistikus testvéreink között párvonalat.

I.

Austriában a közviszonyok mivel sem kedvezőbbek az egyház ügyének, sőt részben még kedvezőtlenebbek mint minálunk. A liberalismus itt is az uralkodó szél, mely dulásában kiforgatni indul minden alapot, melyekben a keresztény élet sarkal. Részben meg is renditette már azokat. A 60-as években a törvényhozás, tudjuk, mily ellenséges törvényeket alkotott iskola és házasság ügyében, két oly ügyben, melyek a legmélyebben, a legérzékenyebben vágnak a keresztény család, a keresztény társadalom életébe. A gyermek elszakasztatott az egyház anyai keblétől, a házasság szentsége s felbonthatatlansága megtöretett a polgári házasság által.

Az osztrák sajtó semmivel sem előzékenyebb, semmivel sem fékezettebb a mienknél, el van az csak ugy

zsidósodva mint minálunk, nem is viseltetik kevesebb gyülölettel egyház és minden ellen, ami ezzel összefügg. Az élczlapok ledérsége, a szépirodalom ocsmánysága, a szinpad frivolitása csak ugy pusztit vallás és erkölcsökben itt, mint minálunk. Hogy ugyanazon ellenséges tényezők megteremtették itt is az indifferentismust, azt tagadni nem lehet. A liberalismus olyan mint a pestis: ahová csak elhordja a szél, ott fertőztet, pusztit, életet irt.

Mindazonáltal nem alkalmazhatjuk Austriára a panaszt, hogy itt a kath. hit lethargiában fekszik, vagy a hitüket gyakorló katholikusokat az ujjakon meglehetne számlálni: sőt találkozunk itt több jelenséggel, melyek igenis éber kath. öntudatra s tettekben nyilvánuló vallásbuzgóságra vallanak.

Van itt, amit mi fájlalva nélkülözünk, a törvényhozó testületben egy határozott katholikus, vagy amint nevezik, klerikális párt, amely minden alkalommal férfiasan kiáll a vallás és az egyház érdekében. Közege a conservativ katholikus „Vaterland.“ Hogy ez a lap ugy mint maga a párt a liberálisok gyülöletének napirendjéről soha le nem szorul, ez maga elég dicséret reá. Nálunk még eminenter egyházi kérdés tárgyalásánál is csupáncsak a papképviselők szólalnak fel az egyház érdekében, az ellenzéki szónokokat nem a kath. öntudat, hanem csak a pártállás vezérli. Hogy a mi törvényhozó testületünkben nincs katholikus, vagy ha ugy tetszik, klerikális párt, az azon föltevésre vezethetne, hogy nálunk nem is adja magát elő politikai-egyházi kérdés, hogy tehát nálunk ilyen pártra nincs is szükség. A keresztény-zsidó vegyes házassági kérdés tárgyalásában szomoru szegénységi bizonyitvány jutott ki a katholikusoknak a kéviselőházban. Ne is szóljunk felőle.

Van itt továbbá, legalább a székvárosban kath. kaszinó, amit mi ismét nélkülözünk, aminek fontosságát pedig, hogy ne mondjuk szükségességét, nem lehet félreismerni. Kell ugyanis, hogy legyen a katholikusoknak egy nyilvános gyülhelyük, hol azok bizalmas társalgás-

ban eszméiket kicseréljék, terveiket megalkossák, actiójukat megalapitsák, hol azok egymást ismerni, együtt érezni tanuljanak. A kaszinó a tábori törzstest, hol a tervek elkészülnek, honnan az egységes actio kiindul.

Akárhány sport divik Budapesten, megvan mindegyiknek a maga clubbja, csupáncsak akatholik usoknak nincs gyülhelyük a fővárosban. De hiszen a katholicismus nem sport, fogja valaki mondani. Nem az, de miért nem? azért, mert senkisem gyakorolja, pedig ez volna a legszebb, a leghäladatosabb sport. A különféle clubbokban nagybuzgón megbeszéltetnek a sport érdekei, csak a katholikus érdek nem érdekel már senkit? Még ős kath. családjaink fiai is inkább a zoologiára, ló- és kutyakedvelésre adják magukat és ezeknek szentelik, mint Eötvös csipősen mondja, minden szeretetüket s barátságukat. Az ő legnagyobb büszkeségük, ha lovaik jobban futnak, kutyáik jobban hajtanak. Ők nem keresnek más kört, hanem csak azt, melyet istállójukban találnak, hol ők marháik közt legalább magasabb lényeknek tarthatják magukat. — Bocsánat, nem én, hanem Eötvös mondja ezeket.

A közönyösség szomoru jele: hiánya egy kath. kaszinónak Budapesten, holott meg van reá minden tényező: kath. főuri családok, intelligens müvelt polgárság, fönkelt főpapok s egyházi méltóságok, tudós egyetemi tanárok, buzgó lelkészkedő papság és hogy mindent mondjunk: a Szent István-társulat, melyben mind e tényezők képviselvék. Itt vannak ők, csak egyesülniök kellene és erre nézve nem kivántatnék egyéb, mint hogy valamely tekintélyes férfiu megpenditse az eszmét s kezébe vegye a dolgot. Avagy talán meg volna még a katholikusoknál is a kasztszellem, hogy mágnás polgárral, a magasabb klerus az alsóval egy helyiségben megnem férne? Ime a képviselőház padjain megfér minden rang, minden osztály; ott nem vagyunk válogatók, csupáncsak a katholikusok megnem férnek egy kath. kaszinóban? Ez nem lehet. Hanem talán a dolog szük-

ségét nem látjuk be? pedig kézen fekszik az. Sajtó, iratok utján ébreszteni a kath. öntudatot, megtorlani az ellent, védeni a kath. érdekeket, terjeszteni erényt s erkölcsiséget: ez igenis mulhatatlanul szükséges, de magában nem elegendő.

A sz. István-társulat évi közgyülései a katholikusok egyedüli gyülekezése, egyedüli manifestatiója hazánkban. De a megnyitó beszéd után ismét elszélednek a tagok és az épülés, a felbuzdulás, a lelkesedés tüzének egy álló évig kell égnie! Hol van, kérdem, az a láng, melynek folytonos tápra ne lenne szüksége? Hogy pedig ezt az élő szó szolgáltatja leginkább, azt ki fogná tagadásba vonni? Az apostolkodás is élő szóval kezdődik, azután jön az irás. Kell tehát, hogy legalább egy hely, egy alkalom legyen az élő szóra, — kath. kaszinó. Ebben a vidéki ember is megfogja találni a kath. férfiakat, kiket különben százszor eltéveszt.

Egyesek mennyit irtak már, a sz. István-társulat egymaga mennyi jó és épületes könyvet terjesztett már el, és a hit nálunk mégis a lethargia karjaiban fekszik! Minek a jele az? Annak, hogy a sajtó, az irodalom egy maga nem elegendő, egymaga nem felel meg a szükségnek. De még azzal se hitegessük magunkat; mintha az a sok jó könyv rendesen olvastatnék is. Magam tapasztalása után beszélek. Volt a sz. István-társulatnak egy érdemes tagja, ki nekem időről-időre fölvágatlan jutalékkönyveket adott át, osztanám szét, ha van aki olvasni akarná; mert ömaga — ugymond — rá nem ér „még ezt is“ olvasni. És hányan rá nem érnek még! Csak örülni tudnék, ha csak én magam akadtam volna ilyen „tiszteletbeli“ tagra, aki csak a társulat iránti tiszteletből, illetve becsületből iratkozott be, de nem olvasott semmit az iratokból. Amint pedig ismertem a jó urat, kaszinóba eljárt volna, amiből legalább valami haszna lett volna, mig a könyvnek semmi hasznát sem vette.

. (Folyt. köv.)

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Természettudomány és szentirás a teremtéshez való viszonyukban. Irta Güttler Károly, bölcselettudor. Forditotta a csanádi növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája. — Temesvárott. Nyomatott a csanád-egyházmegyei könyvsajtón. Nagy 8-rétü XVI. — 325 l. Ára 2 forint.

Örömmel üdvözöljük szent Gellért megyéjének reményteljes levitáit ezen alkalomból, midőn ily szép jelét adták nemes ügyszeretetüknek, kitartó szorgalmuknak és irodalmi szükségleteink tapintatos felismerésének, mely Güttler jeles müvének leforditásában nyilvánul.

Hora est jam nos de somno susgere, itt van a „tempus loquendi," mint minap hallottuk Broglie herczeg szájából; közeleg a tizenkettedik óra, amikor igen-igen nagy szükség lesz reá, hogy a hitvédelem ügyével készen legyünk. — A világi közönség indifferentismusa, mely jelenleg az egyházat erejének kifejtésében gátolja, nem fog soká tartani. Eltekintve azon aprioristikus bizonyitástól, hogy a nyilvánvaló logikátlanság, rendszertelenség és gondolathiány semmi körülmények között sem uralhatja soká az emberiség gondolkozó részét, más jelek is azt mutatják, hogy rohamosan közeledünk azon ponthoz, melyen a müvelt külföldi népek állanak: a teljes discretio spirituumhoz. Akár kivánják, akár nem: nem fogjuk megakadályozhatni annak eklatans valósulását: qui non est mecum, contra me est. — Most a következetlenségnek átmeneti időszakát éljük; de nem lehet messze az idő, midőn az megszünik és valamint a hivő, ugy a hitetlen fél is levonja majd a következményeket, melyek akár az egyik, akár a másik alapelvből lehozhatók. Az ébredő hitélet örvendetes mozzanatai arról győznek meg, hogy a kereszt zászlaja nem lesz harczosok hiányában az ellenség prédája; de hogy Isten

nem fogja harcz nélkül győzelemre vezetni az Ő saját seregét, erről meggyőződtet bennünket egy tekintet a páholy oduiba, — egyetemi és gymnasiumi nevelésünkre és sok-sok más dologra, mely nem éppen ide tartozik.

Megjövendölte az öreg Simeon a világra született Istengyermekről: „Ime tétetett ez sokak romlására és feltámadására Izraelben és jelül, melynek ellene mondatik.“ (Luk. 2. 34.) Mióta a szent aggastyán szavai a jeruzsálemi templomban elhangzottak, igazságuk nap-nap után nyilvánul; de talán soha nem bizonyodott be világosabban, mint ezt napjainkban látjuk és a közel jövőben látni fogjuk. „Sokaknak romlására és sokaknak feltámadására“ lesz a megváltás szent jele már itt a földön is; a tényen nem fog semmisem változtatni; de a két rész számaránya a mi közremüködésünktől függ. „Dei enim adiutores sumus.“

Valamint Mihály arkangyal az ördöggel vetekedett, tusakodván Mózes testéért (Jud. 9.) ugy kell már-már nekünk is harczolnunk minden egyes lélekért a müveltebb körökben. „Ezen harcznak jellege kiválóan tudományos. Akarva-nemakarva szembe kell szállanunk az uj problémákkal, melyek korunk legjelesebb elméit foglalkoztatják: szemügyre kell venni a tudományos valóságot egész nagyságában, egész rettenetességében. Az emberi nem tévedéseinek történelme soha sem mutatott szomorubb képet, mint most; gyermekesség volna ezt tagadni, bün vele nem törődni.“[1]

A hitetlenség uj hirdetői első sorban a természettudományokból kovácsolják fegyvereiket, — azon fegyvereket, melyekkel minden hitet, minden vallást kiirtva a materialismust akarják uralomra segiteni. Nem egyes dogmákat támadnak ők; nem is csak a kereszténységet; élet-halálra harczolnak minden ellen, ami nem esik az érzékek alá. Nemcsak a hexaemeront állitják oda, mint absurdumot — ezen Clifford püspök vagy Schaefer tanár

[1] Duilhé de St. Projet, Apologie scientifique de la foi chrétienne. 2. kiad. Paris és Toulouse 1885. 17 és 18 l.

magyarázata igen könnyen segithetne: tagadják a teremtést, a Teremtőt, az erkölcsi világrendet, a metaphysicát — tagadnak mindent, ami nem „anyag és erő;“ tagadják pedig „a természettudományok nevében!“

Azon müvek között, melyek ezen nagyhangu támadás alapját vették vizsgálat alá, Güttleré a legjobbak közé tartozik. Nagy baja ugyanis sok apologiának, hogy theologus által iratott, ki a természettudományokban nem elég otthonos és igy csak másodkézből veszi az adatokat. Igy azután sokszor van helyük az elavult nézeteknek és félreértéseknek, melyek az illető hitvédelmi munka értékét csökkentik. Güttler világi ember és első sorban természettudós: állitásai után tehát bárki bizton elindulhat. De müve oly theologiai ismeretről is tanuskodik, melyet világiaknál egyenesen példátlannak nevezhetünk.

A korszerü munka tartalma a következő: A bevezetésben dicsérendő pontossággal irja körül müvének hittudományi alapját. Kétségtelen, hogy a szentirás a Szentlélek sugalmazásából iratott: erről katholikusok között nem lehet vitatkozni. De hogy miben áll a sugalmazottság, eziránt nagyon eltérnek a nézetek. Egy rész azt véli, hogy az ihlettséget **egyaránt** mindenre, ami a szentirásban van, kell alkalmazni, tekintet nélkül arra, hogy a tartalom a vallás, a történelem vagy a természettudomány keretébe tartozik. Ezen értelemben Mózes minden képzelhető tudományos ismeretekkel lett volna felruházva, és a geologiában stb. mint szaktekintély volna idézhető. Mások az ihlettséget a kinyilatkoztatott *vallási* igazságok hamisitatlan közlésére szoritják és más dolgokban minden természetfölötti felvilágositást megtagadnak. Ezen nézet tehát nem zárja ki a positiv tudományos tévedések lehetőségét. G. középutat választ, mely szerint „az isteni vezetés a sz. könyvek leirásánál első sorban a kinyilatkoztatott *vallási* igazságok hamisitatlan közvetitésére terjeszkedik ki. Felöleli továbbá a természettudományokat éppen ugy mint a történetet és időszaki rendet, de itt már nem oly módon müködik, hogy a szentirási irók

különös anticipáló felvilágositásokat adjanak az emberi kutatás tételeiről, hanem csak azt eredményezi, hogy a szentirási okmányok szószerinti, vagy megengedett tropicus értelmének, mint Istentől származónak, *a tudományok alapelveivel* egyetértésben kell lennie." (11. l.)

A könyv maga hét részre oszlik, melyeknek mind egyike két fejezetből áll: az egyik fejezet a tudományos vivmányok egy bizonyos csoportját ismerteti, mig a másik ezeket a szentirás adataival összeegyezteti.

Az emlitett hét rész a következő: 1. a világképződés. 2. A földképződés. 3. A csillagzatok. 4. A növény- és állatvilág. 5. Az emberről. 6. Az ember őstörténete. 7. Az időtan.

Az első részben a Kant-Laplace-féle elméletet ismerteti és kifejti, hogy ez is feltételezi a világmozgás *kezdetét* és igy a szabad akarattal biró Teremtőt nemcsak hogy feleslegessé nem teszi, mint a materialisták akarják, hanem ellenkezőleg létezését uj okkal bizonyitja.

A másodikban kimutatja azon csodálatos harmoniát, mely az első, második és harmadik teremtési munka és a földtani kutatások között létezik, melyek ma is megerősitik Cuvier, Ampère, de Serres és mások állitását, hogy Mózes vagy a világ legnagyobb geologusa vagy Isten küldöttje volt. Az első három napnál igen könnyü az összeegyeztetési elmélet alkalmazása, a három utolsónál a harmonia nem oly szembeötlő, de a Schaefer-Hummelauer-féle látomási magyarázat minden nehézséget itt is megfejt.

A harmadik rész a csillagok tudományának van szánva; itt a sz. kimutatja, hogy a szentirás nem tanitja azt, hogy földünk a mindenségnek objectiv középpontja és Laplace elmélete alapján magyarázza meg a nap, hold és csillagok feltünését a föld látóhatárán a teremtés negyedik napján. A negyedik rész a növény- és állatvilág őskori maradványairól szól. Mulatságos epizódot hoz fel egy ilyen ősrégiségtani leletről, amennyiben egy szenvedélyes archeologusnak tanitványai mindenfelé gipszönt-

vényeket ástak el ama helyen, hol ő a régiségeket találni szokta. Az öreg ur ráment a lépre és nagy apparatussal értekezést is irt az ő leleteiről. — Különben akik a hetvenes évek vége felé a győri gymnáziumot látogatták, talán emlékeznek hasonló deákcsinyekre, melyek azonban egészen másképen sikerültek.

Az ötödik rész az ember eredetét kutatja és joggal utasitja vissza a majomelméletet. Bebizonyitja azt is, hogy az összehasonlitó nyelvtudomány korántsem dönti meg az emberi nem származását egy ősszülőpártól.

A hatodik rész a vizözönről szól, melynek viszonlagos általánosságát védi (az embereket illetőleg).

Nagyon könnyü a harmoniát kimutatni a hetedik részben az emberi nem korát illetőleg. A természettudomány itt eddig nem mondott semmi bizonyosat; a szentirás sem szól határozottan ezen kérdésről: egy bizonytalan és egy határozatlan állitás pedig nem igen szokott egymással ellenkezni.

Nem vázolhatjuk bővebben a jeles munka tartalmát; ha minden korszerü adatára rá akarnánk mutatni, le kellene irnunk az egész könyvet; ily fölösleges plágiumra azonban az embernek nincs kedve — különösen két héttel a rigorózum előtt. Azért a könyvre csak azt mondjuk: Tolle, lege!

A forditás nagy gonddal készült; „ex ungue leonem" — meglátszik rajta, hogy ugyanott lett eszközölve, ahol a „bölcselet magyar nyelvének" megalkotásán fáradoznak. A külső kiállitás fényesnek mondható és igen alkalmassá tenné a müvet arra is, hogy gymnáziumainkban mint jutalomkönyv osztogattassék.

Fischer-Colbrie Ágost.

Das deutsche Schulhaus. Vergangenheit und Gegenwart des Lehrerstandes und seiner Heimstätte. Von Otto Rocca. Pyrmont, 1887. Selbstverlag. (In Kommission bei Fr. Cruse. Hannover.) Kis 8. 167 lap. 2 márka.

Egyszerünek és igénytelennek látszik ugyan a czim, melyet e munka homlokán visel, de nem éppen egyszerü és könnyü a feladat, melyet abban a szerző maga elé tüzött. Nem csupán, mint a nevelő-tanitás szinhelyével, annak paedagogiai és hygienikus követelményeivel akart u. i. Rocca az „iskolaházzal“ foglalkozni, hanem a *„német iskolaház“* azon sokoldalu és mint a mü mutatja, legkevésbé sem jelentéktelen szerepét óhajtotta feltárni, melyet az a lefolyt századok alatt a társadalmi élet legkülönfélébb viszonyainak szempontjából játszott.

A munka két főrészre oszlik. Az első *„az iskolaház multját“*, (11.—99. lap) a második annak *„jelenét“* (103—152. lap) ismerteti. Mindkét rész ismét több szakaszt foglal magában. A szakaszok hosszu sorát az nyitja meg, mely szorgalmas olvasás és kutatás által gyüjtögetett adatokból összeállitja, mily szerepet játszik az iskola *a szépirodalom és müvészet mezején*. Felsorolja a szerző mind azon irókat, kik müveikben az iskolát érintik. Mint a müből látjuk, alig van jelesebb német szépirodalmár, ki e tárgyat meg ne énekelte, egyik-másik müvében ne szerepeltette volna. Sajátságos azonban, hogy még a legjelesebbek is ez oly magasztos, szent tárgyat, mely kétségkivül sok költőiséget is rejt magában — leginkább a humoros oldaláról fogták fel! Hasonlókép találjuk e jelenséget a müvészeknél. Az élczlapok mily gyakran fordulnak az iskolához, holott a komolyabb müvészet csak elvétve kölcsönzi annak köréből tárgyát!

A második szakasz az iskolaháznak, mint ilyennek történetét adja elő, vázolván röviden, miként folyt a tanitás az ősi századokban a szabad ég alatt, mint nyert aztán később helyet egszerü sátorokban, fabódékban, majd a zárdák falai között és mint költözött lassan-lassan a külön e czélra emelt épületekbe.

Az első főrész legterjedelmesebb szakasza — a harmadik, mely *a német tanitóság jelentőségét tárgyalja a közmüvelődés terén*. (46—99. lap) A tudomány és müvészetek különböző ágait egymás után véve, felsorolja szerző azok

oly kiválóbb képviselőit, kik tanitói családokból származtak. Nemcsak a legterjedelmesebb azonban e szakasz, hanem a legérdekesebb is. Hacsak kissé részletesebben akarnók is ismertetni, át kellene irnunk az egészet. Azért is csak a tartalom felemlitésére szoritkozunk, örömmel jegyezvén meg, hogy e szakasz minden figyelmes átolvasója önkéntelen tiszteletet fog érezni a tanitóság iránt, melynek kebeléből a tudományok és müvészetek oly nagyszámu müvelője került ki.

A második főrész három nagyobb terjedelmü szakaszt, ugyanannyi függeléket és rövid zárszót foglal magában.

Az első szakasz az iskolaház külső és belső berendezésével foglalkozik. A második az iskolaház viszonyáról a községhez szól. A harmadik a tanitók egymáshoz való viszonyára nézve mond el tanulságos és megszivlelésre méltó dolgokat. A függelékekben tájékoztatást találunk az iskolák állapotáról a különböző birodalmakban, továbbá rövid bibliographiát a munkában megbeszélt kérdésekre vonatkozólag, végre egy hymnust a tanitóra.

Ez rövid tartalma Rocca jelen munkájának, mely leszámitva nagy részrehajlóságát, elég tanulságos és tehet szolgálatokat azon czél érdekében, melyre szerzője törekedett, midőn azt akarta, hogy a tanitóknak örömet szerezzen, azok kicsinylőit pedig tiszteletre és szeretetre keltse irántuk. Még érdekesebb és értékesebb volna a munka, ha több figyelmet, nagyobb gondot forditott volna a szerző kidolgozására. Az egész töredékes adatok rendezetlen felhalmozásának benyomását teszi az olvasóra. Rá alkalmazhatjuk a magyar közmondást: Hamar munka nem állandó. A tárgy megérdemelné, hogy a szerző azt alaposabban átdolgozza és leküzdve azon borzadalmát, „melylyel — mint önmaga megvallja — a jegyzék készités iránt viseltetik“ (166. lap) a nevekre, évszámokra és történeti adatokra nézve nemcsak mint irja, „emlékezetéből“, hanem biztosabb forrásokból meritve — nagyobb

megbizhatóságot kölcsönözne munkájának, mint a melylyel az jelenleg bir. Hátránya a munkának az is, hogy nincs kimeritő tárgymutatója. Ez nagyon megkönnyitené használhatóságát.

Erintettem már, de talán felesleges is volt megjegyeznem, hogy protestáns ember levén, felekezete ismert „türelmességénél“ fogva, nem hagyhatja a katholikusokat békében. Lelkesedve magasztalja pl. a reformáczió által felidézett vallási küzdelmeket, melyek a németeknek „az önálló gondolkozás szabadságát megszerezve, felmentették őket azon kötelem alól, hogy változhatlan dogmákat utána mondjanak a papoknak.“ (27. 28. lap) Hogy Rocca szerint csak Luther érdeme a népnevelés dicső eszméje, azt ugyis gondolhatjuk (32. lap), valamint azt is, hogy „a *nemes* és hü Zwingli . . . e *dicső* (!) férfiu szintén a mai iskola társalapitói közé sorolandó.“ (33. lap.) A jezsuiták Roccának nem emberei. (129. lap.) Azt hiszem, e felett sem fog senkisem csodálkozni és velem együtt meg lesz győződve arról is, hogy ez érdemgazdag rend sem fog Rocca ur vélekedése miatt halálra busulni.

Dr. Walter Gyula.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

(*Modern tudomány és a sz. irás.*) Nemcsak Józsuének az amorreusokon vivott győzelmekor állt meg a nap „mig a nép boszut állott ellenségein;“ hanem máskor is. E történelmi tény, melyre itt reflektálunk kevésbé ismeretes, de aligha vonható kétségbe. Kifogástalan tanuságok bizonyitják, hogy a mühlbergi csatában, melyet V. Károly vivott a Szász választófejedelem ellen, ki akkor fogságba is esett, a nap megállt. Két jeles belga csillag-

vizsgáló nem régiben tudományos vizsgálat alá fogta a jelzett eseményt, hogy annak természetes okait, ha lehet kinyomozza. Magától értetik, hogy a természet révén beállható esemény lehetősége az egyik esetben, nem renditi meg más hasonló esemény csodás jellegét, mely a természetes föltételek nélkül állt be. Azonban itt most nem arról van szó, hogy valaki tán a Józsue könyvében elbeszélt napmegállást természetesen kimagyarázni akarja, hanem csak föltüntetni kivánjuk a modern tudomány „tárgyilagos," „korrekt" viselkedését; önhitt felületessége elkapta és formális bolonderiákra ragadta, midőn észrevette, hogy a vénasszony mesékhez sorolt napmegállás nem valami absurdum, még természettudományos szempontból sem. A dolog ugyanis igy történt. Hueran ur, a brüsseli Observatorium volt igazgatója és Lagrange csillagvizsgáló fejtegette a mühlbergi napmegállást a „Revue populaire de l'astronomie"-ban, még pedig elismerőleg a tény valószinüségét illetőleg; Lagrange ur reflektál Józsue elbeszélésére s hozzá teszi, hogy nincs ok rá, hogy az eseményt kétségbe vonjuk. Azután általában előadja az astronomia és meteorologia hypothesiseit, melyek által valamely napmegállást természetesen kimagyarázni lehetne. Értekezését ekkép végzi: „Ismeretes, hogy mielőtt Józsue a napmegállását leirja, kőesőről tesz említést, mely az ellenséges sereget borzasztóan megviselte. Voltaire ezt a kőesőt és napmegállást a sz. irás kritizálásában mély megvetésével tüntette ki. Még nem mult el 50 év, s az Akademia elismerte a kőeső lehetőségét; ki mondhatná már most, mi lesz még sorsa a „napmegállásnak" is?" Összeröffent erre a szabadkőmives klikk s szörnyüködésének csatornáit megeresztette; klerikálisnak csufolta Lagranget. Ez védekezett az „Independance"-ban s kijelentette, hogy ő protestáns. A gúny kardja, melynek éle a „klerikalismus vádja" volt, ekként elcsorbulván, a hősök diadalmasan visszavonulhattak. Lagrange pedig kijelenté, hogy keresztény hivő marad, mint voltak Kepler, Newton, Faraday, Ampère és

Cauchy; „férfiakat nevezek meg, igy végzi Lagrange, kik dicsőségüknek tartották, ezt a hitet vallani.“ S ily előitéletekkel telt, pipogya klikkek merik bérbe venni kizárólag a tudományt!

(*Adatok az egyházi különállásra vonatkozó nézetek tisztulásához.*) A gondolkozó protestantismusnak, melynek eszmeszegény és szájattató paródiája, főleg a „Nemzet“-ben szokta az olvasót szánalomra gerjeszteni, — egyik jeles képviselője Dr. Brüel a porosz képviselőházban 1885. május 11-én többi közt a következőket mondá: — Uraim! az evangelikus egyház érdekében én nem kivánom a kath. egyház megszoritását, éppugy nem a kath. életnek megbénitását a szellemi alkotások és törekvések terén. Dr. Gneist képviselő ur néhány nap előtt sok mindenféle borzadályos dolgot mesélt itt, — mindez előttem vén asszonyoknak való mese, semmi más, amin rég tulvagyunk s amitől borzadni többé nem tudunk. Ma ismét azt mondja: hogy adhatunk mi egyenjoguságot a kath. egyháznak, mikor az magát egyedül, jogosultnak tartja? Igaz, mindnyájan tudjuk, hogy a kath. egyház egyedül üdvözitő vallásnak adja ki magát, s ezt a meggyőződést tőle el nem vehetjük, ha csak ki nem pusztitjuk őt magát. Ez a meggyőződése benne van legeslegmélyebb gyökerében. De kell-e azért s a fölött tépelődnünk? Kit illet s kit kötelez ez a hit? Csakis azokat, kik a hitet vallják. Nekünk mindnyájunknak azon hitczikkelyekhez semmi közünk. Igy állván a dolog, mi volna reánk nézve egyedül veszélyes? Az, ha a világi hatalom e kath. meggyőződés szolgálatára fegyveres karját nyujtaná, az evangelikusok elnyomására. Már most fél-e a nemzeti-szabadelvü urak közül csak egy is, hogy a porosz állam e kisértetbe jönne. Uraim! én a kath. egyház szabadságát a szellemi téren szivesen látom s őt magát, mint testvéregyházat üdvözlöm. Testvéregyháznak hivom még azon esetben is, ha félnem kellene, hogy a kath. egyház az én egyházamtól ezt a viszontmegszólitást megtagadná. De én ezt a nevet ismétlem, a kath.

egyháztól meg nem vonhatom, mert tudom, hogy eltekintve a számos tévedésektől, melyeket egymásnak kölcsönösen szemünkre hányunk, az evangéliumi igazság nagy kincse közösen föltalálható a katholikusok- és protestansoknál; tudom azt is, hogy a kath. egyházban a keresztény életteljesség nagy mérvben föllelhető s a keresztény szeretet benne bőven nyilvánul, ami nekünk protestánsoknak sarkalásul szolgálhat, hogy részünkről a szellem és az erő ezen nyilvánulásait lehetőleg utánozzuk. Amit egyedül óhajtok és kivánok, az, az evangelikus egyházak teljes egyenjogusága a szellemi téren. Ez az egyenjoguság hiányzik már most s hiányozni fog később még inkább.“ Itt áttér a német evangelikus egyházak lelketölő ölelkezésére az állam gondviselkedésével.

(A paderborni Szemináriumban) a nyári félévben a következő órabeosztás divik: Logikára van szánva hetenként 3 óra; noetikára 2 óra; a filozofia történetére 2 óra. Ugyancsak hetenként 2 órában fordítják és magyarázzák aranyszáju sz. János: de sacerdotio czimü művét és azonkivül a német irodalomtörténetre Klopstock óta szintén két órát szentelnek. A theologiai előadások következőkép vannak beosztva: a mózesi teremtéstörténetből van hetenként 2 óra; a héber nyelvtanból 2 óra; a theologiai ismeretek encyclopaediájából 2 óra; a zsidónép történetéből 2 óra; az egyháztörténelemre a reformatio óta esik 3 óra; patrologiára 2 óra; apologeticára 1 óra; a dogmaticából még pedig a bevezetésre szántak 1 órát; a tulajdonképeni theologiára (1-ső rész: de deo uno et trino) 6 órát. Az erkölcstant 4, a neveléstant 2, az egyházjogot három órában tanitják. Végül a sz. irás részesül alapos gondozásban: a bevezetés az ó-szövetségbe hetenkénti 3 órára; Dániel próféta magyarázata 3 órára; sz. Máté evangeliumának magyarázata 3 órára és sz. Pál efezusiakhoz irt levelének exegetizálása hetenkénti két órára van szabva. Ezen órarend csak variációja dr. Alzog inditványának, mely „a theologiai tanulmányok reformjáról“ irt czikkek végén olvasható. A tanárok

száma nyolcz. Hogy hány órát ülnek az előadásokban az egyes évek, azt a kimutatásból ki nem vehetjük; de a fődolgot kiveszi bárki, azt t. i. hogy a tárgyak a félévre pontosan vannak kijelölve, s hogy alapos tárgyalásukra elég idő kerül.

(Kicsoda Güttler?) A „M. S." ezen füzete ismertetését hozza Güttler magyarra forditott müvének. Güttler a német katholikusok fajtájából való, elszánt, lelkes hive az egyháznak s müvelője a természettudományoknak. P. Secchinek nagy tisztelője volt. Midőn e tudós jezsuitának exequiái tartattak sz. Ignácz templomában s a Mozart Requiem ünnepélyes és méltóságos siralma bugott a magas ivek alatt, Güttler egy nagy myrtus koszorut tett le a katafalkra. Máskor ismét lelki gyakorlatokat tartott a Collegium Germanicumban s a refektóriumban az alázatosság erényének gyakorlása és megnyerése végett sorba csókolta az asztalnál ülők lábait. Ó tudomány, mely ott derengsz a modern tudósok kopaszodó homlokán, vagy arczukon pirulsz a tudományt ünneplő jubileumos banketek alkonyán! erudicio, mély itélet, mely bugyburékolsz a reporterek és zsurnaliszták szüken mért agyvelőjéből, nemde borsódzik a hátad, a gyomrod felfordul, gondolsz egyet s gunyos mosolyra szánod el magad; de ez sem sül el, oly kesernyés a zamatja, mintha vaczkorba haraptál volna. Hát mit tégy? huzd fel a kothurnus csizmát s önérzetes dicsőséged egész sulyát vesd oda a megvetés mérlegének serpenyőjébe; akkor fogod meglátni mily könnyü portéka vagy, meg se billen tőle az igazság s a katekizmust értő hit érzékeny nyelve.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

Felelős szerkesztők: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1887. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

ABBATIA S. HENRICI.

Irta: PÓR ANTAL.

Ő cs. és apostoli királyi fölsége „főpártfogói joga erejével“ a „szent Henrikről nevezett apátság czimzetes apátjává“ neveztetvén ki, természetes érdeklődésem föltámadt apátságom multja iránt tájékoznom magamat.

Az esztergomi főegyházmegye 1886. évi Schematismusa ezen rovat alá foglalja sz. Henrik apátságát: „Abbatiae exemtae ad iurisdictionem archidioecis spectantes,“ mig a nagy-váradi l. sz. egyházmegye papjainak névtára „intra ambitum dioecesis Magno-Varadiensis latinorum“ levő apátságok közé sorolja, valamint kinevező levelem is „a nagyváradi latin szertartásu egyházmegyében“ fekvőnek állitja azt.

Visszamenve régibb kutfőkre, *Pázmány Péter* sorozatában „de religiosis Ordinibus, qui olim in Vngaria floruere“[1] ezeket irja: „Reperi insuper abbatias aliquot, quae cuiusnam ordinis fuerint, non liquet,“ és ezek közé számitja a sz. Henrikről nevezett apátságot is, hozzátevén, hogy az 1219-ben fönnállott.

Hanem már *Czinár Mór* Monasteriologiájának II. kötete 121. lapján a szent-kereszti cisterciták kézi-

[1] Appendix secunda ad Acta et Decreta Synodi Dioecesanae Strigoniensis celebratae Tyrnaviae a. D. 1629. d. 4. octobr. et seqq. 3667. évi, Szelepcsényi-féle kiadás 107. lapján.

rati Catalogusa nyomán cistercita apátságnak mondja a Magyarországon hajdan virágzó szent Henrikről nevezett apátságot, mi annál feltünőbb, mert Pázmány gondosan felhasználta a cistercita apátságokról szóló kutfőket is, melyekről idézett értekezésében számot adni el nem mulasztja.[1]

Történeti, kiadott kutfőink körül a classicus hitelü *Regestrum de Varad*[2] tudtomra az egyedüli, mely apátságunk hajdani létezéséről teljes hitelességgel tanuskodik ekképpen:

„122. Abbas de s. Henrico et patronus ecclesie impeciit filios Stephani, scilicet Michud, Aladarum et Bazlou pro centum marcis violenter ablatis, judice Benedicto bano, pristaldo Pouca de uilla Cokot. qui cum Uaradinum uenerunt, filü Stephani conuenerunt dari abbati et patrono ecclesie triginta marcas et satisfacere pristaldo, abbas iuro iudici satisfacere conuenit.[3]

Minthogy pedig a váradi Regestrum neve alatt ismeretes törvénykezési jegyzőkönyv, ezen „libellus vere aureus," mint azt Bartal nevezi,[4] csupán az 1205—1235. évek közötti eseteket tárgyal, kétségtelenné válik Pázmány azon állitása, hogy apátságunk 1219-ben fennállott, sőt valószinü az is, hogy Pázmány ugyanazon kutfőből, a váradi Regestrumból t. i., melyet Oláh Miklós könyvei közt talált és mely évrendet nem tartva 1219-ből közli első esetét, vette érintett adatát.

Megállapitván igyen azt, hogy a szent Henrikről nevezett apátság létezett, azon kérdés merül fel: hol feküdt az apátság?

---

[1] Ugyanott 104. l.

[2] A váradi Regestrum keletkezéséről és hiteléről lásd Bunyitai Vincze jeles értekezését „A váradi püspökség története" I. kötete 77—80. lapjain.

[3] *Endlicher*, Monumenta Arpadiana, 670 lap.

[4] Commentariorum l. I., j. 39.

Minthogy a váradi Regestrum legtöbbnyire Bihar-vármegye ügyeit tárgyalja, annak több mint száz községét emlitvén; minthogy kinevező levelem s a váradi egyházmegyei névtár e megyére utalnak: keresnem kellett azt a váradi egyház-megyében.

Elindultam tehát apátságom fölkeresésére folyó 1886. évi julius havában, követvén dicső emlékü Ipolyi püspök szives meghivását és számitván Bunyitainak, a váradi egyházmegye legcompetensebb ismerőjének utmutató barátságára.

Mielőtt azonban e kirándulásom eredményéről szólanék, észben kell tartanunk, hogy szent István első királyunk fiát, kit jelenleg szent Imrének, sanctus Emericusnak nevezünk, tulajdonképen Henriknek hivták.

Nevét a szent keresztségben nagybátyjától, a bajor Henriktől kapta. Árpádkori okmányaink nagyrészint Henriknek nevezik. Igy például, a pozsonyi krónika ezt jegyzé fel róla: „MXXXI. Henricius filius Stephani regis obiit.“[1] Századokik tartott, mig a *Henricius*, *Hemericus* latin név *Hemré*-és *Imré*-re magyarosodott. Imre királyunkat is (1196—1204) nemcsak a külföldiek nevezik Euricusnak, Enricusnak, hanem ő maga is *Henricus*-nak, Hemericusnak, Hemiricusnak, Emricusnak irja magát.[2] Arany pecsétjén is 1202-ből ezen körirat olvasható: „Henricus tercii Bele regis filius Di gracia Hungarie, Dalmacie, Chroacie Rameque rex.“[3] Még IV. Béla király *Henrik*-nek nevezi szent Imre herceget.[4]

Ezek után könnyü volt (Bunyitai barátom kalauzolásával) rájönni, hogy az Abbatia Sancti Henrici voltaképen *Szent Imre apátsága*, melynek székhelye

[1] *Endlicher*, Monum. Arpad. 55.

[2] *Knaus*, Kortan, 516. A váradi statutum is *Henricus*-nak nevezi Imre királyt, l. Bunyitay kiadása 7. 11. 15. ll.

[3] *Pray*, de Sigillis tab. VI.

[4] *Fejér*, Codex diplom. IV. III, 195.

volt a mai *Hegyköz-Szent-Imre* helység Bihar-vármegyében a micskei járásban, melyről *Budai* Ferencz polgári lexicona[1] ezeket jegyzi föl: „A szent-imrei hegyen most is megvan egy elpusztult klastromnak fundamentuma, melynek helyén már most szőlő vagyon plántálva.“

Kirándultunk tehát Beöthy Andor alispán és Bunyitai Vince tisztelt barátimmal Hegyköz-Szent-Imrére.

Utunk Nagy-Váradtól éjszak felé vitt a dús rónán, mely mint Istennek százezer búzakereszttel megteritett kerek asztala pompázott a verőfényes napon. Jobbra hagytuk *Bihar* földvárát, mely e megyének nevet kölcsönzött; betekinténk *Szalárdi* régi templomba, a keresztszegi Csákyak temetkező helyére, melynek zárkövét a jelenben grófi család eredeti czimere ékiti: inkább egy tudós feje csipkézett gallérral, mintsem a használatos vértcsepegő saracén fő. Elhaladtunk *Adorján vár* gyér romjai mellett. Még két hatalmas fal meredez az ég felé az ötszáz év előtt oly vakmerő erősségből, melyet a Berettyó tekervényes ere, „mely ha egyszer átgázoltad, ellenkedve visszatér,“ tett daczossá; de mégis elfogta azt Borsai Tamás fiától a hütlen Kopasz nádortól I. Károly király, miként alkanczellárja János esztergomi kanonok és küküllei főesperes 1319. junius 21-én ékesen leirá.[2]

S ekkor, hogy a Berettyón átkelénk, előttünk terült a szelid érmenti halmok alján, melyek Szalács fölött kezdődnek és kevéssel alább, Vajdánál végződnek, *Szent-Imre*, az ezerkétszáz lakost alig számitó falu, hajdan a hasonnevü apátság székhelye, mig jobbra a szent-jobbi apátság felé révedezett pillanatunk.

A dombtetőn, szőllők közepett a temető terül el. Hajdan itt állott kétségkivül a templom és körü-

[1] II. kiadás, II. rész, 105. lap.

[2] Anjoukori Okmánytár, I. 522.

lötte a czinterem. Az alapok a földszinen már nem tünnek elő, hanem ha sírt ásnak vagy a szőllőt mivelik, gyakran bukkannak rájok. Épületi terméskőtörmelék és tégladarabok, mely utóbbiak a középkor kétségtelen jellegét viselik magukon, bőven elszórva lépten-nyomon találhatók, azért is ez előhegynek „Kövecses“ a neve. Hogy pedig mind e törmelék a monostor maradványa, abból is következtethető, mert a dűlőt a temető alatt maig is „Monostoraljá“-nak nevezik, mint azt nekünk a helybeli ref. lelkész szives készséggel magyarázgatá.

Ime tehát megtaláltam a helyet is, melyen a sz. Henrikről nevezett, helyesebben *Szent-Imrei apátság* állott.

Tudnunk kellene még, ki alapitotta a szent-imrei apátságot; mely szerzet fiai népesiték be, vagy legalább mikor pusztult el? Hogy e kérdésekre felelhessünk, sajnos, minden adatunk hiányzik.

Bunyitay azt véli, hogy nem volt az cistercita-zárda, mert a cisterciták rendszerint völgyekben települtek le. Szerinte inkább hihető, hogy a szent-imrei apátság párhuzamos volt a vele szomszédos szent-jobbival, rendeltetésök is rokon levén: itt sz. Istvánnak, ott sz. Imrének őrizék ereklyéit és zengék dicséretét sz. Benedek fiai.

Hogy kedvező anyagi körülményeknek örvendett, mutatja a váradi Regestrumból idézett adatunk: mert az apát birta a templom pátrónusi jogát és mert száz márka akkori időben nagy kincs volt.

Elpusztulhatott biz az már a tatárjáráskor, melynek borzalmait Rogerius mester, váradi kanonok oly élénken leirta; talán ezért oly gyérek felőle adataink.

E kérdésre: melyek voltak és kire szállottak javai? sem felelhetünk; azonban nem lehetetlen, hogy a váradi püspökségnek gyönyörü és nagy szőlleit Szent-Imrén hajdan az odavaló szerzetesek ültették.

E kevés mindössze, a mit a szent-imrei régi apátságról megtudhattam.

Czimét I. Lipót császár és király elevenitette föl, midőn azt *Czirkelbauer Placidus* cisterci rendü áldozárnak érdemei jutalmául, „quae sibi ut capellanus castrensis indefesso circa peste laborantes zelo sollicitaque animarum cura non minus, quam armis cum turca ad Szalánkemén et multis aliis locis pugnando et sanguinem pro pro patria fundendo procuraverat[1]“ 1703. évi october 23-án adományozta.

A vitéz cistercita után *Castellani Péter Vilmos* (Petrus Guilelmus de Castellain de Montigni) lett kitüntetve e czimmel 1725. october 2.

E jeles férfiu születése helyét és évét kipuhatolni nem sikerült. 1720-ban szepes-váraljai plebános lett s ezen hivatalt csaknem 1747. évi october 4-én bekövetkezett haláláig viselte. E mellett trauri választott püspök, valóságos belső titkos tanácsos és a szepesi káptalan őrkanonokja volt.

Kitünt sokoldalu tudománya és nagy nyelvismeretei által. Az irgalmas rendiek templomához Szepes-Váralján ő tette le az alapkövet 1736-ban.[2]

Utána *Salbek Mátyás* nyerte el a szent-imrei apátság czimét 1753. julius 2-án, mint Gyulafehérvári nagyprépost.

Salbek születésére erdélyi magyar volt. Gyulafehérvári plébánosul lett 1745. februárius 20., a káptalan hatodk kanonokjává, s mint ilyen első élvezte annak jövedelmeit; mert a kanonoki javadalom tőkéi eddig kamatozás nélkül hevertek a királyi kamarában, Klobusitzky püspök, a káptalan hosszas sürgetéseinek, kivált pedig Salbek Süve, Csatári Nagy János, az állami javak kezelője és kir. tanácsos buzgó közremüködésének sikerült azokat folyóvá tenni.

Lemondván báró Sztoyka az erdélyi püspöki méltóságról, a kath. rendek közgyülése összeült Sze-

[1] *Czinár*, Monasterologia II. 121.

[2] Horváth Viktor tanár ur szives közlései.

benben 1759. márczius 12-én a püspöki hármas kijelölést megejtendő. Első helyre 46 szavazattal kijelöltetett Salbek Mátyás, szent-imrei apát, apostoli főjegyző és a fehérvári káptalan nagyprépostja; második helyre 32 szavazattal: Batthyány József gróf, pozsonyi prépost, a nádor fia: harmadik helyre 19 szavazattal: Kemény László gróf, egerszegi plebános, Erdély kormányzójának fia.

Minthogy Mária Terézia királyné Batthyányit kivánta erdélyi püspökké kinevezni, nehogy e mellőzés igen zokon essék Salbeknek, őt váradi nagyprépositá, cimzetes dulcignoi püspökké és királyi tanácsossá nevezte ki. (1759. április 2.)[1] Meghalt 1764. szeptember 14-én, mely év végén deczember 27-én *Bartha István* egri kanonok kapta meg a szent-imrei apátság czimét, kitől egy halotti beszéd maradt reánk, melyet elmondott „Gyaraki gróf Grassalkovics Antal magyar kir. Tárháznak Előljárója stb. utolsó eltakaritása alkalmatosságával, Budán 1772. fol.“[2]

Utóda a szent-imrei apáti czim viselésében *Mattyassovszky István* lett 1804-ben.

Mattyassovszky Micsedel-falván Szepes-vármegyében született. Lőcsén végezvén gymnasiumi tanulmányait, fölvétetett az esztergomi főegyházmegyei papnövendékek sorába, a nagy-szombati papnevelőbe küldetett s az ottani egyetemen végezte bölcsészeti és theologiai tanulmányait. Áldozárrá szenteltetvén legelőbb a lelkipásztorkodás terén a viderniki plebánián alkalmaztatott (1766—1768); aztán plebános lett Kubachon (—1785), Csorbán (—1790). Innét szepesi kanonokká neveztetett ki. Volt apostoli főjegyző, szepes-váraljai lelkész, 1809-től szepesi nagy-

[1] Excerpta ex annalibus capituli Albensis Tarss. per Antonium Szeredai canonicum conscriptis, Beke Antal kanonok szivességéből.

[2] *Emlékkönyv* Bartakovits Béla aranymiséjére, 262. l.

prépost, mint ilyen halt meg 1814 márczius 15-én.[1]

Talabér Boldizsár született Pápán, 1749. január 4-én. csicsói plébánosból, ki 1773-tól vala, 1806. márczius 9-én esztergomi kanonokká, — 1815-ben szent-imrei apáttá neveztetett ki; meghalt 1828. julius 26-án mint kántor-kanonok. Végrendeletében megemlékezett a csicsói egyházról, iskoláról, lelkészről, segédlelkészről és néptanitókról, alapitványokat rendelvén számokra.[2]

Ki utána következett a szent-imrei apáti czim viselésében, *Wiederspergi* lovag *Wiedersperger* Nep. János Kázmér Nándor, Prágában született 1799. augusztus 11-én. Bölcsészeti és hittani tanulmányait ugyanott elvégezvén, 1824. szeptember 14-én áldozó pappá szenteltetett. Troppauba küldetvén segédlelkésznek, mint ilyen neveztetett ki canonicus regiusnak az olmützi káptalanhoz 1827. december 20-án, megmaradt azonban segédlelkészi minőségében, miközben theologia tudorrá graduáltatott, mignem 1834. szeptember 22-én megengedtetett neki, hogy helyét káptalanában elfoglalhassa. 1838. évi december 31-én elnyerte a szent-imrei apáti czimet és vele együtt a magyar indigenatust. Meghalt 1871. julius 10. mint III. székesegyházi praelatus és főesperes Olmützben. Igen tiszteletre méltó tagtársnak jellemzi őt gróf Belrupt Gusztáv fölszentelt püspök ur, kinek közbenjárására nyertem ez adatokat az olmützi káptalani levéltárból P. Kobliha Antal levéltáros által.

Az előbbivel ugylátszik egyidejüleg viselte az apáti czimet *Körmöczy Imre*, ki Pestmegyében 1811. született. Husz éves korában elvégezvén a theologiát, Kalocsán tanulmányi felügyelővé és csakhamar az egyháztörténet és jog tanárává neveztetett ki; ugyan-

[1] Horváth V. tanár ur szives közleménye.

[2] *Memoria consecratiouis* basil. Strigon. 182. — *Rimely*, Capitulum eccl. Poson. 286.

itt mint egyházi szónok, a szegények ügyvédje és szentszéki ülnök müködött. Hirlapokban és megyei gyüléseken pedig mint a conservativ párt tevékeny tagja tünt fel, mire 1844-ben a pesti tudományos egyetem tanárának választatván — nagyobb tere nyilt, mely érdemei jutalmául 1846-ban a nagyváradi káptalanba vétetett föl, később a lipótrend kiskeresztjét és 1852-ben a szent-imrei apáti czimet kapta. Viszontagságos életét 1871. október 22-én végezte.

Utóda *Jurkovich Henrik* Liptó-Szent-Miklóson született 1814. A gymnasiumi osztályokat Rozsnyón, Lőcsén és Egerben, — a theologiát a szepesi papnevelőben végezvén, 1837. szeptember 22-én szenteltetett áldozó pappá. Káplánkodott Rózsahegyen, Lőcsén; 1843-ban bussóci, 1852-ben bélai, 1869-ben iglói plebánossá lett. 1875-ben neveztetett ki szent-imrei czimzetes apáttá és meghalt 1885. februárius 5-én. Kitünő hitszónok, szelid, szolgálatkész és jótékony pap volt, mi által köztiszteletet és szeretet vivott ki magának.[1]

Pozsony, 1886. december 17.

AZ ALAPVETŐ HITTAN MEGHATÁROZÁSA.

(De theologiae fundamentalis definitione.)

Irta: Dr. DUDEK JÁNOS.

Minden tudományszaknak megvan a sajátlagos tárgyköre, ismeretforrása, meghatározott feladata, melynek határai között érvényesül; ezek által különbözik más tudományszaktól, a mely különbség s annak szoros megtartása a tudomány praecisitásának alapja; mig ellenben

[1] Horváth V. tanár ur följegyzéseiből.

a határvonalok átlépése, valamely tudományszaknak keretébe nem tartozó tételeknek abba való bevonása — a tudomány fejlődésének rovására szolgál. Azért Flammarion pl. hevesen kikel Büchner és társai ellen, a kik a tapasztalásra, mint sajátlagos ismeretforrásra támaszkodó természettudományba belevonják a lét kérdéseit, melyek a merő tapasztalásokon kivül esnek s a bölcseletnek tárgyát képezik.[1] Az alapvető meg az ágazatos hittan két különálló hittudományi szak, amely vonatkozással bir ugyan, de mint különálló sajátlagos tárgykörrel, ismeret forrással, meghatározott feladattal rendelkezik; ezeknek megalapitása, kellő megkülönböztetése a két tudományszak helyes tárgyalásának alphája.

Az alapvető és az ágazatos hittan, mint két különálló hittudományi szaktárgy, ismeretelvi és igy különállósági szempontból theologiai munkáinkban nincs eléggé világosan megkülönböztetve, hogy különböznek egymástól, az némileg jelezve van, de ha valaki egybeveti a használt theologiai könyveket, a két tárgyat megkülönböztető elemekről tiszta fogalmat alig alkothat magának; különösen a megismerés elve, (principium cognoscendi) mely az alapvető hittant az ágazatostól határozottan megkülönbözteti, — az alapvető hittanra nézve szemben az ágazatos hittannal, nem szokott világosan kifejtve előfordulni. Tudtommal az egy Hettinger[2] s némileg Jansen[3] fektettek sulyt e fontos bevezető kérdésre.

Lássunk néhány példát a kérdés állásának megvilágitására. Schouppe[4] megkülönböztetvén a theologiát a philosophiától, azt modja: „Theologia vero supernaturalis est, sive consideretur ea pars quae generalis dicitur, sive altera quae dicitur specialis. Theologia generalis dicta, est supernaturalis ratione objecti materialis .... Theologia specialis et stricte dicta, supernaturalis est

[1] Gott in der Natur. 1870. Leipzig. 30 l. s. k.
[2] Fundamental. Theologie 1879. I. 19—42 l.
[3] Praelect. Theol. fundamentalis 1875. I. 24 l.
[4] Elementa Th. Dogmaticae. edit. 19. 5 l.

quantum ad principia attinet . . . .“ Mi azonben a theologiae generalis principium cognoscendi-ja azt itt nem mondja meg. Többet mond a theologia meghatározásánál[1], melyet a többi között ezen szavakkal is kisér: „At vero quoniam principia rationis etiam adhibentur, in ea praesertim parte, quae theologia generalis dicitur, ideo utraqua principia conjunctim in definitione adhibentur.“ Azonban az alapvető hittan a szerzők által praembulum fidei-nek neveztetik, az a kérdés támad: az észen mint megismerési elven kivül, mennyiben érvényesül az alapvető hittanban a kinyilatkoztatás, melyet második megismerési elvnek tart? Erre Schouppe nem felel, sőt annál határozatlanabb az előadása; mert egy definitió alá foglalja mind a két hittant.

Hurter szerint[2] a theologia: „Ratione fontis et luminis distingui potest in theologiam naturalem, quae philosophiae est pars, si scil. sola ratio fons est cognitionis: et revelatam seu supernaturalem, si revelatione utitur duce, et magistra.“ Később[3] ennek a supernaturalis theologiának adja a felosztását: a specialis és fundamentalis theologiára, mindkettőt mint ugyanazon theologia supernaturalis részét tüntetvén fel, ami implicite a megismerési elv azonosságát foglalja magában mindkét részre nézve; de akkor miként nevezhető az alapvető hittan praeambula fidei-nek? Utal ugyan a következő oldalon a jegyzetben Hettingerre, ki helyesen értekezik tankönyvében az alapvető és az ágazatos hittan közti különbségről, s azt mondja: „Illa (specialis th.) enim innititur revelationi, haec, (fund. th.) plurimum utitur ratione, cum hominem ducere debeat ad revelationem;“ de mi az a plurimum ex ratione az alapvető hittanban — tőle nem tudjuk meg.

Jungmann azt mondja:[4] Theologia dogmatica in

[1] U. o. 4 l.

[2] Theol. Dogmat. Compendium edit 5. I. 2 l.

[3] U. o. 7 l.

[4] Trac. dc vera Relig. 1874. 2 l.

generalem dividi solet et specialem.“ Felfogását a th. generalis megismerési elvére nézve abból tudjuk meg,[1] hogy a 8. pont mellé a margóra nyomatta „praesupponitur fides,“ e pontban pedig az alapvető hittan tárgyalásának álláspontjáról értekezik: „Primitivam supernaturalem persuasionem de veritate religionis chistianae, que ex lumine fidei cuivis christiano inesse debet, omnino supponimus.“ „Est enim theologia fidei scientifica explicatio, adeoque si nexus ille desit, haberi quidem potest inquisitio quaedam praevia et more philosophica de fidei fundamentis, sed theologiae pars eadem non erit.“[2] Az álláspont ilyetén jelzése amily helyes, éppen oly kevéssé világitja meg a kérdést, mennyiben előzi meg az alapvető hittan tárgyalása a hitet, mely az ágazatos hittan megismerési elve?

Ugyanezen alapvető hittanról, melyről Jungmann azt mondja, hogy az „fidei scientifica explicatio,“ — Zádori azt mondja[3], hogy: „Principia fidei generalia seu fundamentalia demostrat; motiva credibilitatis (officium fidei) per principia rationis expendit, transitum facit a scientia naturali ad supernaturalem, locorum theologicorum veritatem manifestat, ut tuto et sine erroris periculo salutares doctrinae ex illis erui possint“ és Perrone[4] értekezvén a módszerről: „Major adhuc excitari quaestio posset circa methodum aptiorem alteri theologiae *generi*, quam praeparatoriam seu generalem nuncupavimus: quandoquidem ista non in dogmatibus firmandis versatur, sed in ipsa fidei fundamenta inquirit, revelationis nempe existentiam etc.“

Ezekből kettő tünik ki: 1. hogy az alapvető és az ágazatos hittan között határozott különbség létezik és 2. hogy e különbségnek a kettő között a megismerési elven kell sarkalnia. De vajjon olyan-e ezen különbség, hogy

[1] U. o. 5 l.
[2] U. o. 6 l.
[3] Syntagma Th. Dogm. fundam. 14 l.
[4] Praelect. Theologicae edit. 21. Vol. III. 430 l.

az alapvető hittannak a megismerési elve egészen más, mint az ágazatos hittané, vagyis más szavakkal: valjon az alaphittannak a megismerési elve kizárólag az ész, ennek elveiből vezeti-e le tételeit, ezek alapján oldja-e meg feladatát, a kinyilatkoztatásba való hitnek teljes kizárásával, — vagy pedig a hitből, mint kizárólagos megismerési elvből indul-e ki, s igy a megismerési elv tekintetében teljesen az ágazatos hittannal azonositatik-e, ugy hogy a különbséget közöttük csak a tárgy, annak megkülönböztetett szempontja képezi-e, — vagy pedig az-e a különbség, hogy az ágazatos hittan megismerési elve kizárólag a hit, az alapvető hittanban pedig a hit és az ész, mint megismerési elv együttesen szerepel? — e kérdésre, mely fontos, — határozott, világos feleletet nem kapunk az idézett szerzőktől. Az ágazatos hittanról nincsen kétség, annak megismerési elve a hit, tárgya a kinyilatkoztatott s az egyház által eléadott igazságok. De az alapvető hittan? Ha megismerési elve a hit, mint az ágazatos hittané, akkor nem praeambula fidei, a milyennek általában el van ismerve, akkor egybeesik az ágazatos hittannal; ha megismerési elve az ész, akkor a bölcseleti tárgyak közé sorolandó s a theologia supernaturalis alá — mint Schouppe mondja, vagy theologia revelata alá — mint Hurter állitja, nem vonható.

Ha felvilágositásul veszszük az alapvető hittan kézikönyveit s figyelemmel kisérjük a tételek tárgyalását; a bizonyitékok, melyek azokban szerepelnek s melyekben éppen a megismerési elv természete nyilvánul, nem olyanok, hogy feltünővé tennék az alapvető és ágazatos hittan bizonyitási módja közötti különbséget; kezdve a kinyitkoztatás théoriáján egész végig találkozunk a dogmatikai kánonokkal: si quis dixerit . . . . . találkozunk a kinyilatkoztatás forrásaiból meritett idézetekkel, mint bizonyitékokkal; de ilyen eljárást követnek az ágazatos hittanban is.

Pedig Perrone[1] szerint az alapvető hittan: „Non

[1] Idéz. könyv 430. l.

in dogmatibus firmandis versatur, sed in ipsa fidei fundamenta inquirit, revelationis nempe existentiam, divinamque originem, veram Christi ecclesiam, Scipturas sacras et Traditionem, e quibus veluti fontibus tota dein propria ac specialis theologia dogmatica sit derivanda" és Hettinger[1], valamint Zádori[2] szerint: „Transitum facit a scientia naturali ad supernaturalem."

Tehát miként mondható az alapvető hittan praeambula fideinek, ha a theologia supernaturalis-hoz tartozik, éppen ugy mint az ágazatos hittan? S ha praembula fidei, si in ipsa fundamenta fidei inquirit, miként egyeztethető össze ilyetén természetével a szokásos bizonyitási mód, mely érveit a hit igazságaiból is meriti, nem nevezendő-e ilyen bizonyitási mód circulus vitiosus-nak?

A kérdés világos megoldása a megismerési elven fordul meg.

Mint emlitettem az idézett szerzők nyilatkozataiból az tünik ki, hogy az alapvető és ágazatos hittan között a különbségnek a megismerési elven kell sarkalni, de a kérdésnek világos kifejtését nem adják, sporadikus nyilatkozataikban a dolog praecisirozva nincsen, ugy hogy ezen egyik legfontosabb bevezető kérdésre s igy magára az alapvető hittanra nézve akárhány kétely merülhet fel. Igy midőn Reinerding[3] különösen Perroneval szemben a a petitio principii-t mondja ki, Krisztus missióját bizonyitják s ezekből megforditva következtetnek a szent irásra; nemde az egész eljárás, az egész félreértés kikerülhető lett volna, ha az alapvető hittant az ágazatostól kellően megkülönböztetik? ha mindkettőnek a tárgya és megismerési elve világosan körül van irva?

A kérdés eléggé megérett arra, hogy vele az alapvető hittan érdekében részletesen foglalkozzunk. Az alapvető hittannak az ágazatos hittantól különböző jellege amannak meghatározásában fejezhető ki legalkalmasab-

[1] Idéz. könyv 27 l.

[2] Idéz. könyv 27 l.

[3] Theol. fundamentalis tract. duo. 1864. A bevezetésben.

ban; ehhez azonban az alkatelemeknek: a tárgynak és a megismerési elvnek megalapitására van szükségünk; azért első sorban ezekkel kell foglalkoznunk.

I. *Az alapvető hittan tárgya.* A kereszténység ugy jelent meg a történeti időben, mint történeti, positiv,[1] absolut vallás, mely azonosittatva a ker. katholika egyházzal, melytől fogalmilag igen, de tárgyilag el nem választható,[2] mint feltétlen szükségességü nyujtatik az embernek. A kereszténység megjelenésekor éppen ugy, mint manap két dolog áll egymással szemben: az ember és a kereszténység; az ember: eszével, mint természeti megismerési elvével és a kereszténység, mint kinyilatkoztatott uj életrend, mint a hittitkok tana, mely a hit, mint az ész felett álló megismerési elv által lesz sajátságává az embernek.

A kereszténység, mint a kinyilatkoztatott igazságok rendszere, az egyház előadása értelmében az ágazatos hittanban foglaltatik. Ezen hittan az emberi ész birtokát képező tudományok között a középpontot foglalja el. Ez az emberi ismeretekre vonatkozó, az emberi élet összes viszonyait felölelő — legfőbb és legmagasabb igazságok rendszere. Az ember, a létező dolgok, — eredetükben, létükben összes viszonyaikban az Isten által kinyilvánitott igazság fénye mellett világittatnak itt meg és az emberi tudás végső kérdései ebben nyerik megoldásukat.

Az ágazatos hittanba foglalt igazságok — a hittitkok természetével birnak, melyeket az ész elfogad, noha tartalmilag reá nézve felfoghatlanok s azért nem is természeti, vagyis az ész megismerési elveiből folyó, hanem természetfeletti, az ész megismerési elvei felett álló igazságoknak neveztetnek. Az ész ezen igazságoknak sem létét, vagyis, hogy a megismerés rendjében is ilyenek léteznek, magától meg nem ismerte; sem létezésük módját, vagyis milyen módon igazságok ezek, — mi-

[1] L. v. Drey: Apologetik I. 1838.

[2] Hettinger: Fund. Theol. I. 22. l. és Apologie des Christenthums. 1880. IV. 412. s k.

után tudomására jutottak, nem ismeri meg: azok ugy adatnak elő, mint a melyeket maga az Isten közölt az emberekkel, ugy, hogy azok egyedül ezen isteni közlés folytán jutottak az ember tudomására, anélkül azonban, hogy a közlés után természetfeletti, vagyis az ész megismerési elveit felülhaladó jellegüket elvesztették volna. Mint igazságok: titkok voltak azok az észre nézve a közlés előtt s olyanok maradnak mindenkor. Positiv feleletek azok az embert érdeklő legfőbb kérdésekre felruházva a nyilatkozó Isten csalhatatlan tekintélyével: létük világit, mint az égő nap, de az ész szeme beléjük nem tekinthet.

Az ágazatos hittan tárgya tehát az Isten által kinyilatkoztatott és az egyház által, hogy higyjük, elénk adott igazságok; megismerési elve az ész azon ténye, melyet hitnek nevezünk s melyet az Isten kegyelme létesit,[1] ugy azonban, hogy az ész müködése, a szabad akarat befolyása a kinyilatkoztatás e megismerési elvénél legkevésbé sincs kizárva.[2]

A kereszténység, mint az ember felett álló isteni mü, akkor érvényesül az egyes emberre, midőn az a hit ténye által hozzá csatlakozik. A természet alkotója azonban az emberrel — embernek megfelelő módon bánik, a mit a kereszténység megalapitója, Krisztus Jézus, eljárásával bebizonyitott, midőn felhivta az embereket, hogy vizsgálják meg az indokokat, melyek kilétét velök felismertetik.[3] Ezek folytán a gondolkozó ember önmagára nézve is azt tartja Tertuliánnal: „Nihil interim credam, nisi nihil temere credendum," (C. Marcion. V. 1.) és ezt az elvet alkalmazza a kereszténységgel szemben is. Az észnek csak az felel meg az ismeret rendjében, kivált ha annak tudomására másnak közlése folytán jut, a mi kielégitő indokokra támaszkodik; tehát az Isten, a ki teremtője az észnek s a ki megadta neki a megismerési tehet-

[1] L. Zeitschrift für kath. Theologie. 1886. I. 36. s k.

[2] L. Hurter Th. Dogm. Compend. I. 432. s. k. De fidei genesi.

[3] L. Hettinger Fund. Theol. I. 23. l.

séget, hogy ez által vezetője legyen az embernek a természeti rendben: a történeti időben adott kinyilatkoztatása által az észt le nem ronthatta, sőt éppen mert e kinyilatkoztatást az ember számára tette, az csak az ember gyámolitására, felsegitésére szolgálhat, azon ember gyámolitására, a ki a kinyilatkoztatásnak a vele való közlése közben is eszes, gondolkozó ember marad és a ki az isteni közlést csak azért fogadja el, mert azt istenitől, hitelreméltónak találta. Az emberi természet ezen észszerü követelményét fejezi ki sz. Tamás, midőn mondja: „Nemo crederet, nisi videret, esse credendum.“ [1]

Miután tehát az ember csak azt fogadhatja el, a mi észszerü és a kereszténység mint istenileg kinyilatkoztatott uj életrend, mind tárgyára, mind megismerési elvére nézve az ember természetes ismeretrendjét fölülhaladja, kell oly támaszpontoknak lenniök, melyek segélyével az ember az Isten kinyilatkoztatását mint olyat felismeri s annak elfogadhatóságáról, valamint elfogadandóságáról meggyőződik.

E támaszpontok magában az emberben és az idő folyamában létesült kereszténységben keresendők. E támaszpontokat megalapitani, az embernek viszonyát a kinyilatkoztatáshoz kifejteni, a kinyilatkoztatást magát, a mint az egyedül a kereszténységben jelentkezik, s ez ismét a kath. egyházzal azonosul, — történeti valóságában megbizonyitani, az embert a kinyilatkoztatott igazságok megismerési elvének — a hitnek észszerü természetéről kitanitani, mig az tiszta tudattal a hitnek szolgálatába szegődhetik — feladata s egyszersmind tárgya az alapvető hittannak. Vagy mint azt Hettinger és Zádori kifejezik: [2] „Fundamentalis, principia fidei generalia seu fundamentalia, demonstrat, motiva credibilitatis (officium fidei) per principia rationis expendit, transitum facit a scientia naturali ad supernaturalem, locorum the-

[1] Summa theolog. II. quaest. 1. art. 4.

[2] Id. mű 14. l.

ologicorum veritatem manifestat, ut tuto et sine erroris periculo salutares doctrinae ex illis erui possint."

A miből világos, hogy az ágazatos hittan a kinyilatkoztatás tartalmával, mig az alapvető hittan annak külső feltételeivel, hogy ugy mondjam, külső alakjával foglalkozik.

Az alapvető hittan tárgyát a bölcseletből és a történelemből meriti.

A bölcselet bemutatja az embert a maga természeti alkotásában s ebben felleli a vallásnak alapját, mely egyuttal végső szava minden tudománynak. Bemutatja az ész megismerésének eredményeit, a mennyiben azok az emberre magára s annak a külvilághoz való viszonyára, az ember eredetére, rendeltetésére s ezek folyamaira vonatkoznak. Feltünteti ezen megismerésnek hiányait, s emberileg betölthetlen hézagait. Az Istennek az emberhez való viszonyából, melyet az ész biztossággal megismer, bebizonyitja a kinyilatkoztatás lehetőségét, annak ismérveit.

A történelem a kinyilatkoztatásról, mint megtörtént tényről, tesz tanuságot, megismertet azon személyekkel, a kik által Isten a fensőbb igazságokat közölte az emberekkel; folyton őrzi az adatokat, melyek által a kinyilatkoztatott igazságok összege, mint valóban isteni eredetü, tehát nem az emberi ész által feltalált tan — megbizonyitható. Megismertet e tannak letéteményesével: az egyházzal, mely ismertető jegyeivel, mint a kereszténység igaz egyháza, végig vonul a századok történelmén.

Ekképen a vallásbölcselet és a vallás történelme — együttesen s nem egymástól elkülönitve — képezik az alapvető hittan lényeges tartalmát; mert a kereszténység, mint positiv és történeti vallás csak történelmi uton ismerhető fel.[1]

Ezen két ismereti forrásból meritett tárgyát, mely az embert a kinyilatkoztatás tartalmának észszerü elfo-

[1] V. ö. Drey: Apologetik I. 3. l. s. k. és Hettinger: Fund. Theol. I. 28. l.

gadására előkésziti, — az alapvető hittan négy részben szokta kifejteni. Az első rész, mely kiválóan bölcseleti a vallás és a kinyilatkoztatás elméletét adja. Azon tételből indul ki, hogy a vallás (religio) nemcsak alanyilag (subjective) jogosult, de és főképen hogy tárgyilagos igazságot fejez ki. Ezen a vallásban nyilatkozó igazság hármas alapon nyugszik: Isten léte, a világ teremtett volta, az emberi lélek szellemisége és halhatatlansága.

Az összes tudományok adataival a hármas alap objectiv bizonyosságát megalapitja s evvel a vallás realitását, miként ezt Hettinger a kor szinvonalán álló alapvető hittanában eszközölte. Hasonló módon és hasonló eszközökkel szokás a kinyilatkoztatás elméletét kifejteni, mely a vallás elméletével s annak alapjaival a legszorosabb kapcsolatban áll. Ezen két reálitás megállapitásával és kifejtésével az alapvető hittan a második részben a történelmi térre lép át s az e téren a kereszténység nevezete alatt jelentkező isteni kinyilatkoztatással szemben kettős feladatot old meg: ezt mint történeti tényt megbizonyitja és annak isteni eredetét megalapitja. E második rész tárgya és feladatánál fogva: demonstratio christiana nevet visel.

E két első részben a tudományos kutatás hármas eredményre jut: bebizonyitja a vallás tényét s annak szükségességét; a természetfeletti kinyilatkoztatás szükségességét és annak történeti valódiságát; a keresztény vallás igazságát és isteni eredetét. Ezen történelem-bölcseleti kutatás közben az isteni eredetü kereszténységet azonositva találja a kath. egyházzal, mely nem egyéb, mint a történelemben jelentkező kereszténységnek lényeges kialakulása.

A harmadik rész ezen egyház történeti alapitásával, lényeges ismertető jegyeivel, szervezetével foglalkozik és demonstratio catholica nevet visel.

Miután pedig az isteni kinyilatkoztatás megléte s annak istenileg rendelt letéteményese az ész előtt kétségtelenül bebizonyitva áll: a negyedik rész a katholikus

hit lényegével s oeconomiájával foglalkozik s szorosan vett bevezetést képez az ágazatos hittanba.

Ez az alapvető hittan tárgya önmagában s megkülönböztetve az ágazatos hittan tárgyától. Ezen tárgynak tudományos megalapitása s kifejtése által lesz az alapvető hittan valósággal: praeambula fidei, vagy mint Perrone nevezi: theologia praeparatoria. Jóllehet azonban az alapvető hittan tárgyát a bölcselet és a történelemből meriti, azért nem esik egybe sem a történelemmel sem a bölcselettel, csak azok adataira támaszkodik. Az emberi tudomány végső szava: a vallás; az alapvető hittan ezt első szónak veszi, s feltárja annak mély értelmét, a mennyiben a nyilatkozott Isten szavával hozza kapcsolatba, a mi által a természetes tudást a természetfeletti megismeréshez csatolja s a bölcselet meg a theologia között a közvetitő tudomány szerepét viseli.[1]

Azonban az alapvető hittan, melynek tárgyát az imént jeleztem, s mely a kinyilatkoztatott igazságok befogadásának előfeltételeire vonatkozik, tehát szorosan vett praeambula fidei, — mégis a theologia tudomány keretében foglal helyet; Schouppe hattározottan a „theologia supernaturalis" fogalma alá veszi; Jungmann szerint: tárgyalásánál — praesupponitur fides; Hurter a theologia naturálistól megkülönböztetve a theologia revelata-hoz sorolja. Ezen látszólagos ellentétek megoldása, az alapvető hittannak iskoláinkban szokásos tárgyalási módja, valamint e tantárgynak egész természete: megismerési elvének természetétől függ.

II. *Az alapvető hittan megismerési elve.* Az elv, melyre az alapvető hittan megismerési körét alapitja (principium cognoscendi) *első sorban az ész*, mint bármely más természetrendi tudománynál. E tudományszak nem tagadja a bölcselet lehetőségét, jogosultságát, hogy hitet állitson helyébe, sőt azt teljes érvényében meghagyja. Az alapvető hittan megelőzi a hitet, kizárólagos feladata lévén az embert arra képesiteni, hogy az a bölcseleti megis-

[1] L. Hettinger i. mű 27. l.

merés és a történelmi tények alapján a ker. kinyilatkoztatás hitelreméltóságáról s a neki szükségkép nyujtandó hitről észszerü meggyőződést szerezzen.[1] Ezen feladatának megoldását az alapvető hittan a természetrendi megismerés körén belül eszközli, a minthogy oda — ezen térre — köztudomásra mind a bölcselet, mind a történelem tartozik.

Az alapvető hittan tárgya és megismerési elve az ember által megközelithető, rendes értelmi munkálkodását határoló téren mozognak és éppen azért az őket megillető feladat csak odáig terjed, a hol az észszerü hit kezdődhetik, magát a hitet, azt t. i., mely az ágazatos hittan megismerési elvét képezi — tudományos érvelései által létesiteni s mintegy az észtől kicsikarni, valamint nem feladata, ugy máskülönben is természetes hatáskörét teljesen felülhaladja.[2] A tudomány általán s igy az alapvető hittan is észszerünek, az észt teljesen kielégitő

---

[1] Hettinger: Fund. Theologie I. 24 l. „Wohl ist die Offenbarung ein Neues, die natürliche Vernunft Ueberschreitendes, aber nicht der Vernunft schlechthin Fremdes, das in dieser keinen Anknüpfungspunkt irgend welcher Art hätte. Sie ist für den denkenden Geist, und darum soll sie sich dieser denkend vermitteln, und darum hat die Vernunft, ein Recht auf die Kritik der Offenbarung. (Examen fundamentale et externum.) És 29 l. „Die Apologetik hat die Aufgabe, die göttliche Auctorität Christi und seiner Kirche auf dem Wege philosophischer und historischer Forschung zu begründen als äussere, menschliche Vorbedingung zum göttlichen Glauben an Christus." V. ö. Jansen i. mű. 23. l. „Factum (revelationis et institutionis ecclesiae) testimonio constare debet, testimonium istud petendum est ex historia, praecipue ex libris s. Scripturae, qui hoc loco non considerantur veluti inspirati, sed ut monumenta historica, fide digna. In testimonio illo investigandò et in probanda revelatione utendum est auxilio et principiis humanae rationis, tum propter eos, qui revelationi adversantur, tum ob naturam rei."

[2] „Haec cognitio (melyet az alapvető hittan eszközöl) extrinseca prorsus est actui fidei theologicae, neque absoluta necessitate ad illum requiritur; est tota praeterea naturalis, ac humana industria comparari potest; proiude nunquam eam appellaveris actum fidei, aut recte dixeris illi inniti actum fidei supernaturalis, quin incidas in doctrinam uti haereticam ab ecclesia damnatam." Perrone i. mű III. 359 l. V. ö. Hurter i. mű 453 l.

alapokon nyugvónak megbizonyithatja — a ker. hitet, de azt létesiteni nem képes.

Az alapvető hittan a benne érvényesülő megismerési elv szerint — a bölcselethez tartozik.[1]

Azonban e tudományszak feladatának megoldásában korántsem helyezkedik merő tagadólagos álláspontra (dubium positivum), mely éppen oly hamis a bölcseletben,[2] mint a hittudományban[3] és az igazság felismerése helyett az észt sorvasztó scepticismusra vezeti. A czélravezető kutatás kiindulási elve az alaphittanban csak ez lehet: fides quaerens intellectum. E szerint az alapvető hittanban az észhez, mint első sorban érvényesülő megismerési elvhez *csatlakozik a ker. hit,* mint társmegismerési elv, a mely által e tudományszak a supernaturalis theologia körébe vonatik. Ezen másodelv hatása abban nyilvánul, hogy az alapvető hittan — mint praembula fidei — tételeinek tudományos megalapitása: a hit — fides — alapján történik, a mennyiben mi a kutatásnál keresztény meggyőződésünket, melylyel már az előtt birtunk, nem zárjuk ki, nem tagadjuk meg, csakhogy azt tudományos vizsgálódásunkba nem foglaljuk be.[4] — Ezen alapon e tudományszak jogosan tartozik a theologiához.

Miután pedig a hitbeli megismerésnek nincs bizonyitó ereje az alapvető hittanban,[5] innen nincs is szüksége e tudományszaknak valamennyi dogmának, hanem csak a Krisztusról és egyházáról szóló alapdogma isme-

[1] Hettinger i. mű 28 l.

[2] Egger: Propaedeutica 175 l.

[3] Perrone i. mű III. 328 sk. l. Hermes rendszere birálva.

[4] Hettinger i. mű 28 l.: „So gehört die Apologetik unter dem einen Gesichtspunkt der Philosophie, unter dem andern der Theologie an; letzteres ist dann der Fall, wenn die wissenschaftliche Darstellung der praeambula fidei selbst wieder auf Grund des Glaubens geschieht, indem wir die christliche Ueberzeugung nicht ausschliessen (dubium positivum, aber nicht in den wissenschaftlichen Calcul mit aufnehmen (dubium confirmativum, methodicum.)"

[5] „Falsum est nos ab ecclesia certiores fieri de veritate ac divinitate miraculorum." Perrone i. mű. 362 l. V. ö. Jansen i. mű. 24. l.

retére.[1] Az alapvető hittanban, mint ilyenben, dogmák nem fordulhatnak elő,[2] ezek az ágazatos hittannak ismeretelvei; e tudományszak bizonyitásában, eredményeiben — emberi tekintélyre támaszkodik,[3] és azért a végső eredmény, a melyhez az alapvető hittan juthat: a kinyilatkoztatásba és az egyházba való természetes, emberi hit (fides humana).[4]

Az alapvető hittan kutatásának eredményét, a menynyiben az ágazatos hittanba előkészitőül szolgál s vele összefügg, igy fejezi ki Perrone (362 l.): „Juxta analysin fidei ex principiis a nobis constitutis, nos prius perducimur per motiva credibilitatis tamquam praembula et praerequisita in certam cognitionem verae Christi ecclesiae, quae est fidei regula proxima: deinde per Dei gratiam elicimus actum fidei de vera ecclesia et infallibili ejusdem auctoritate; ab ecclesia accipimus Scripturam et Traditionem, objecta denique reliqua fidei, quae in iisdem continentur. Falsum propterea est nos credere, fide scilicet divina ecclesiae ob motiva credibilitatis: falsum nos ab ecclesia certiores fieri de veritate ac divinitate miraculorum: falsum denique fidem nostram inniti auctoritati humanae.“ V. ö. 366 l.

Igy állván a dolog, ha az alapvető hittan tételeinek iskolai tárgyalásánál az egyház hitczikkelyei is: Si quis

[1] „Die Apologetik strebt vom allgemein Menschlichen zum specifisch Christlichen hin, zu dem es nach dem Plane der Vorsehung angelegt und bestimmt ist, und sucht das „anima naturaliter christiana“ zum Verständnisse zu bringen. Dazu bedarf sie nicht einer Erkenntniss sämmtlicher Dogmen, sondern nur des Grund — und Haupt Dogma's von Christus und seiner Kirche.“ Hettinger i. mű 29 l.

[2] „Ista (nempe th. generalis) non in dogmatibus firmandis versatur. Perrone i. mű 430 l.

[3] „Credendi motiva prout praerequisitum, praeambulum aut conditonem denotant ad prudenter assentiendum revelationi tamquam divinitus datae, innituntur auctoritati humanae.“ Perrone i. mű 361 l.

[4] „In der Apologetik ist es zunächst die Vernunft, die uns leitet und bis zum menschlichen, natürlichen Glauben (fides humana) im Gegensatze zum göttlichen (theologica) an Offenbarung und Kirche zu führen vermag.“ Hettinger i. mű. 30 l.

dixerit . . . . alkalmazásba vétetnek, ennek kettős jogos alapja van, a nélkül, hogy az ilyen tárgyalási mód a tárgynak az imént vázolt természetével ellenkeznék. Először is ez a dubium confirmativum természetéből következik; mert ez teljességgel ellenkezik a dubium positivummal, mely ismeretének construálásánál a merő tagadásból akar kiindulni. Mi midőn hitünk észszerüségéről megakarunk győződni, már is kereszténveknek találjuk magunkat, ezen az alapon kezdjük meg vizsgálatunkat, vagyis fides nostra quaerit intellectum.[1] Mennyire észszerü ezen eljárás, s mennyire hasonló ez az összes tudományokban, ha czélt akarunk érni, érvényesülő eljáráshoz, alaposan kimutatta Perrone Hermes sceptikus rendszerének taglalásában.[2] Azért az egyház kánonjai az alapvető hittanban alkalmasan idéztetnek, ezek megjelölik a határpontokat, a melyekhez az ész saját elvei alapján amugy is elvezet s a mely kánonokban a kutatás kezdetének keresztény jellege nyilvánul. Ezen az alapon az alapvető hittan a theologia körébe tartozik.

A második ok, amely különösen kiemelendő, abban van, hogy miután az alapvető hittan imént jelzett első oknál fogva a theologia supernaturalis körébe tartozik, a dogmatikusok az alapvető hittanba oly részeket is vesznek fel, melyek az ágazatos hittanba tartoznának, melyek szorosan dogmatikus jellegüek, de a melyeket a tárgyi kapcsolásnál fogva már az alaphittan tételei mellett czélszerünek gondolnak előadni, áll ez különösen az egyházról szóló tractatusban előforduló hitczikkelyekről.[3] Ennél-

[1] „Primitivam supernaturalem persuasionem de veritate religionis christianae, quae ex lumine fidei cuivis chistiano inesse debet, omnino supponimus. Eo autem pertinet tractatio nostra, ut per districtam comprehensionem motivorum credibilitatis persuasio haec explicetur et evolvatur, atque ita intelligentia rationum, ex quibus factum divinae revelationis elucet, extensive et intensive amplificetur.“ Jungmann i. mü 5. l.

[2] Id. mü 328—353 ll.

[3] Verum quidem est tractatum de Ecclesia etiam ad theologiam specialem haud immerito referi posse, cum de ea plura speciatim credenda doceat revelatio; quocirca non desunt, qui, ut accurate plane in tradenda

fogva az alaphittan megismerési elvével nem állanak ellenkezésben, miután csak az irónak tárgyfelosztásánál fogva kerülnek az alaphittanba.

Az alapvető hittan tárgyáról és megismerési elvéről mondottak feltárják e tudományszaknak egész természetét; ezek alapján könnyü a szerzőknek e tantárgyról tett nyilatkozatait harmonikus egységbe állitani; megérthető, mely alapon sorozzák az alaphittant a „theologia supernaturalis“ fogalma alá; ezek szemmeltartása mellett a tanuló tudni fogja a különbséget, mely az alapvető és az ágazatos hittan között létezik, jóllehet tankönyvében magában az alaphittanban a kinyilatkoztatás forrásaiból vett argumentumokkal találkozik.

III. *Az alapvető hittan meghatározása.* Ismervén az alapvető hittan tárgyát és megismerési elvét, azt következőképen határozhatjuk meg: az alapvető hittan azon theologiai tudományág, mely a kereszténységnek, mint Isten által kinyilatkoztatott, absolut vallásnak a hitből kiinduló, mindazonáltal az ész kizárólagos elveiből meritett tudományos megbizonyitását eszközli, kimutatván, hogy e vallás a katholikus, egyedül igaz egyházban jelentkezik, őriztetik és az egész emberi nem számára közvetittetik.[1]

Az alapvető hittan különféle nevek alatt fordul elő a dogmatikusoknál. Legmegfelelőbb a theologia fundamentalis elnevezés. Theologia[2], nem oly értelemben, a miként a theologiát „scientia fidei“-nek szokás meghatá-

---

theologia procedant omnemque circuli vitiosi umbram caveant, duplicem instituunt de Ecclesia disputationem, praeviam alteram et spectantem ad theol. fundamentalem, stricte dogmaticam alteram et spectantem ad theol. specialem. Nos compendii gratia conjunximus utramque; quod si contra incredulos vel protestantes instituetur disputatio, haud difficile erit prudenti theologo ita procedere, ut circuli vitiosi ne umbra quidem admittatur.“ Hurter i. mü 8 l.

[1] V. ö. Hettinger i. mü 20 l. Jansen szerint definitur: scientifica demonstratio divinae originis (veritatis) religionis christianae et ecclesiae catholicae. I. mü 20 l.

[2] V. ö. Jansen i. mü 7 l.

rozni, hanem, a mint fennebb mondva volt, mivel kutatásánál nem a puszta tagadásból indul ki, sőt ellenkezőleg a hitet feltételezi. Fundamentalis, mivel azokat az alapokat, melyekre az egész szorosan vett theologia támaszkodik: a kinyilatkoztatást és az egyház tekintélyét — megbizonyitja. Ezzel azonos a theologia generalis elnevezés.

Szükebb értelmü a dogmatica generalis név, mivel a theol. fundamentalis ugyanazt a szolgálatot teszi a többi theologiai disciplinákra, a mit a dogmatica specialisra nézve.

Gyakran: apologetikának is neveztetik, hitvédelmi tannak, vagyis azon bizonyitékok tudományának, a melyek által a ker. kinyilatkoztatásnak és a kath. egyháznak isteni erejét vagyis igazságát kimutatja. Különbözik az apologetika a theologia fundamentalistól — tárgyi terjedelmére nézve, mert ez utóbbi megoldván az apologetika feladatát egyszersmind azonfelül utat készit az ágazatos hittanba, meghatározván annak anyagát, forrásait s megismerési elvének természetét. Apologetikával azonos a demonstratio christiana et catholica elnevezés is.[1]

E theologiai bevezető kérdés világos megértése fölötte fontosnak látszik; mert az alapvető hittannak az ágazatostól való kellő megkülönböztetése mind a két hittannak megbecsülhetlen hasznára van, valamint az ész és a hit egymáshoz való helyes viszonya magának a két hittannak tárgyalásában is megfelelő módon érvényesülhet. E megkülönböztetés különösen az alapvető hittannak egész természetét állitja előtérbe, melyet hogy jól ismerjünk és helyesen kezeljünk — követelik azon szellemi és vallási harczok, melyek manap vívatnak. A részletes tévtanok kora lejárt, a kereszténység alapjait éri most a

[1] Ezen elnevezésekről lásd: Jansen i. mű. 20—1 l. — Hettinger i. mű 20—21 ll.

támadás, — ezek védelme pedig az alapvető hittanhoz tartozik, mely megis fogja tenni kötelességét, ha megismerési elve a bölcseletet és a történelmet a saját javára helyesen értékesiti.

AZ EMBERI NEM KORA ÉS A SZENTIRÁS.

Irta: Dr. SZÉKELY ISTVÁN.

(Folytatás.)

Az egyptomból való kimenet ideje az egyptologia világánál.

A szóban forgó időszak egyik határpontja a templomépités, másik az egyptomból való kiköltözés.

A temlomépités idejét közelitőleg — 20—30 évnyi ingadozással[1] — meg tudjuk határozni; ha tehát e korszak másik végpontját, az exodus idejét is sikerül legalább közelitő pontossággal megállapitani: ez által közelitőleg adva lesz e korszak tartama is. Ily meghatározásokra nézve csakugyan több kisérlet történt; bizonyosságra azonban még ez ideig nem juthattunk. Még mindig kétes, melyek az egyidejü események s az egyidejü faraók; és az exodussal közönségesen egyidejünek tartott faraók (II. Ramses vagy utódja) absolut korának meghatározása még a legnagyobb egyptologusok közt vita tárgyát képezi. — Minden ide vágó combinatio alapját Manetho, Kr. e. a III. században élt egyptomi pap és történetirónak Josephus Flavius által[2] fenntartott elbeszélése képezi, melyet azért jónak látok itt terjedelmesebben megismertetni.

[1] Némelyek Salamon halálának idejét 929-re (Brandes) vagy 932-re (Neteler) teszik, s igy félszázaddal eltérnek az eddig bevett számitástól. Azonban nézetüket sem a szentirási chronologia, sem a profán történelem synchronismusai nem támogatja.

[2] Contra App. I. ed. Coloniens. Opp. Jos. Fl. 1961. col. 1039. seqq.

Manetho beszéli, hogy bizonyos nép (homines ignobili genere) keletről Timaos[1] egyptomi király alatt betört Egyptomba, azt (facile et sine bello) meghóditotta, s ott kegyetlen pusztitást vitt véghez. Azután saját kebeléből egyet királylyá tett, kinek neve volt Salatis.

Ez Memphisben tartózkodott, a felső és alsó provinciát adózóvá tette, s kivált keleten várakat épittetett az Assyrok ellen. Avaris városát megerősitvén, abban nagy hadsereget (240,000 embert) helyezett el. Uralkodott tizenkilenc évig. Utána uralkodtak: Baeon 44 évig, Apachnas 36 évig és 7 hónapig, Aposis (vagy Apochis) 61 évig, Samnas (Janias) 50 évig, Ases (Assis) 49 évig. A nép neve volt hyksos, vagyis pásztorkirályok (vagy fogolypásztorok,[2]) mert hyk a szent nyelven királyt (vagy foglyot,) sos pedig pásztort jelent. Némelyek őket araboknak tartják. Mondja, hogy Egyptomot hatalmukban tartották 511 évig. — Azután a thebaisi királyok (Alisphragmuthosis[3] és fia Thumosis vagy Themusis) ellenök hadat inditottak, mely soká tartott; végre Avaris városába szoritották őket, s ott ostrom alá vették. Nem tudván a várost bevenni, kiegyeztek az ostromlottakkal ugy, hogy ezek elhagyva Egyptomot, a hova tetszik oda menjenek bántódás nélkül. Akkor családjukkal és vagyonukkal 240,000-en a pusztán át Syriába mentek, s Jeruzsálemet alapitották.

Ugyancsak Josephus Manetho után alább beszéli,[4] hogy Amenophis egyptomi király országából a poklosokat és egyéb tisztátalanokat a Nilustól keletre fekvő kőbányákba küldötte kényszermunkára, miután egy hasonnevü próféta elhitette vele, hogy csak ugy lesz „istenlátó“ — a mi lenni kivánt, — ha azoktól országát megszabaditja. Később kérelmükre oda adta nekik Avaris

[1] E szót többen köznévnek veszik, s honorabilisnak forditják.

[2] A hykschos szó utóbbi értelmezését ma általában elvetik. L. Wiedemann i. m. 285. s k. l.

[3] Eusebiusnál Misphragmuthosis.

[4] contr. App. I. ed. colon. 1691. opp. Jos. Fl. col. 1052.

városát. Elfoglalván ezt, vezérül választották Osarsiphus Heliopolisból (Hieropolisból) való papot, ki nekik törvényt adott, mely szerint isteneket ne imádjanak, az egyptomiak által szenteknek tartott állatoktól ne tartózkodjanak, hanem azokat áldozzák és egyék, s idegenekkel ne érintkezzenek. Miután ezen és más, az egyptomi szokásokkal egészen ellenkező törvényeket adott nekik, felépittette velök a város falait, s előkészitette őket a háborura Amenophis király ellen. Maga követeket küldött Jerusalem városába a Themusis által kiüzött pásztorokhoz, s őket Egyptom ellen segitségül hivta. Akkor azok mintegy 200,000-en Avarisba jöttek. Amenophis király is sereget gyüjtött, öt éves fiát Sethot, ki atyjáról máskép Ramsesnek is hivatik, barátjához az aethiopiai királyhoz küldötte, s 300,000 emberrel hadba indult; de mivel ugy hitte hogy az istenek ellen harczol, még az ütközet előtt visszatért Memphisbe, s onnan seregestül az aethiop királyhoz menekült s ott volt 13 évig. — Ez alatt a solymiták és tisztátalanok gyalázatosan bántak a lakosokkal; a városokat és falvakat felégették; s nem elég, hogy a szentélyeket és istenképeket megbecstelenitették, hanem felhasználták a megsüthető szent állatokat, s papokkal és prófétákkal vágatták le azokat. Mondják (*λέγεται*), hogy az a pap, ki nekik törvényt adott, heliopolisi születésü s Osarsiph nevü volt, s miután hozzájuk pártolt, Mósesnek neveztetett. Ezt beszélik az egyptomiak a zsidókról, — teszi hozzá Josephus.

Később — mondja Manetho tovább — Amenophis nagy sereggel visszatérvén, fiával Rampsessel együtt a pásztorokkal és tisztátalanokkal megütközött, őket legyőzte s a többit Syria határáig üldözte.[1]

---

[1] A görög és római iróknál is találunk hasonló elbeszéléseket. Igy Trogus Pompejusnál, Strabonál, Lysimachusnál s Tacitusnál, melyeket közöl Duncker, Az ó-kor története, magy. akad. kiad. I. k. 348—55 lap. — Azonban legérdekesebb elbeszélés olvasható Diodornál, melyet abderai Hecataeus (I. Ptolomaeus kortársa) után közöl. A leirás egészen hasonló a

Manetho itt nyilván két eseményt közöl. *Az a kérdés, azok egyike vagy másika a zsidókra vonatkozik-e; s ettől függ a chronologiai kérdés: mikorra esik a kivonulás.* S csakugyan Manetho e helyének alapján három vélemény jött létre.

1. Némelyek a zsidókat tartják hykschosoknak. E nézetben volt már Josephus Flavius,[1] kit követnek a régi zsidó tudósok általában, igy akarván emelni nemzetük dicsőségét. Több szentatya és régi egyházi iró ezt tartotta; sőt ezt tartják még ujabb időben is néhányan.

2. Mások szerint a zsidóknak semmi közük nem volt a hykschosokkal; mert ezeket már a zsidók Egyiptomba jövetele előtt onnan ki is üzték.

3. Jelenleg általános azon vélemény, hogy *Israel fiai a pásztorkirályok alatt jöttek Egyptomba, s valamely erre következő bennszülött dynastia alatt mentek ki.*

Hogy a pásztorkirályok zsidók lettek volna, azt ma általában tagadják s megczáfolja azt először is *a chronologia.* Lauth szerint — kivel ebben a lényegre nézve legtöbben megegyeznek, — a hykschosok Salatis király vezérlete alatt Kr. e. 2100 körül jöttek be, s Apophis királyuk alatt 1840. körül Kr. e. Amosis (a XVIII. — diospolisi dynastia alapitója) által üzettek ki 260 évi uralom után.[2] — Az „apriu" nép pedig, mely alatt

---

Manethoéhoz; csakhogy sokkal határozottabban ki van emelve az, hogy a kiüzött idegenek a zsidók ősei voltak. — Diodor szövegét forditásban lásd Dunckernél i. m. 346. s k. lapján.

[1] Josephus hevesen kikel Manetho azon állitása ellen, mint ha az Amenophis által kiüzött poklosok és tisztátalanok a zsidók lettek volna. (I. h. 1052—57. col.) Hivatkozik arra, hogy mig Manetho előbbi elbeszélésének forrását a „szent iratokat" (ἱερα γραμματα) megnevezi, utóbbi elbeszélését önvallomása szerint mesékből és szóhagyományokból (fabulis vulgaribus) vette; miért is Josephus ezt anilia deliramenta-nak és hazugságnak nevezi, vagy a zsidók ellenségeitől vett hirnek tartja. Josephus különös sulyt fektett arra, hogy Manetho szerint a poklosok és tisztátalanok *bennszülöttek voltak* s a lázadás és üldözés közben *elpusztultak.*

[2] Champollion—Figeac szerint 1822-ben Kr. e. — L'Egypte ancienne. Paris 1863. 267. 274 és 295. lap.

sokan a zsidókat értik, Mineptah (Menoptah, Merneptah) utolsó évében Móses (Hasarsiph vagy Salich) vezérlete alatt ment ki.[1] Továbbá igen helyesen jegyzi meg Wiedemann,[2] hogy a zsidók és hykschosok egész szerepe, melyet azok Egyptomban játszottak, a két nép azonositása ellen szól. A hykschosok Egyptomban *uralkodtak*, mig a zsidók József idejében is csak *alattvalók*, később meg éppen *szolgák* voltak. — Hasonlóképen mit sem tud a történelem a zsidók százados harczáról a benszülött fejedelmek ellen. — Azon körülmény meg, hogy a pásztorok kiüzetésük után Jeruzsálemet alapitották, éppen a zsidókkal való azonosságuk ellen bizonyit; mert tudjuk, hogy Jeruzsálem a zsidók kivonulása előtt régen létezett s azt is tudjuk, hogy Jeruzsálem (Sebus) várát a zsidók csak Kanaan elfoglalása után századokkal — Dávid alatt — keritették hatalmukba. — Ily formán az egész hykschos — zsidó atyafiság a zsidó irók hiuságán s azon sejtelmen alapul, hogy a hykschosok valószinüleg nomád semiták voltak. Azonban a hykschosok idejében igen sok nomád nép volt; valamint a zsidókon kivül igen sok más semita is volt: s igy merész a következtetés, hogy a hykschosok nomád semiták — tehát zsidók.

De másrészt minden jel arra mutat, hogy Manetho poklosai és tisztátalanai alatt a zsidók értendők; csak-

[1] L. Lauth, Aus Aegyptens Vorzeit, Berlins, 1881. — 228. 238. 281—82. 18. 320. 332. lapon; és v. ö. ugyancsak Lauth müveit: Moses der Ebräer, Aegyptische choronologie, és Moses-Hosarsyphus-Salichus. — Nem hallgathatom azonban el, hogy sokan Lauth abbeli kisérleteit, hogy az exodus nyomait egyptomi emlékekben feltalálja, elhibázottaknak tartják. Igy Wiedemann. (I. m. 492. l.). — Az apriuk és zsidók azonosságát is, a mit Chabas és Lauth erősen védelmeznek, Brugsch (i. m. 582. l.) és Wiedemann (i. m. 491 l.) határozottan tagadják. Hivatkoznak arra, hogy az apriuk már III. Thutmes alatt (XVIII. dyn.) mint lovasok szerepelnek, s még III. és IV. Ramses alatt is Egyptomban vannak. Azonban lehetséges, hogy a zsidónép némely töredékei Egyptomban maradtak; vagy az is lehet, hogy a később Egyptomban talált apriuk nem zsidók, csak másféle semiták, a milyenek ugy a zsidók előtt, mint azok után Egyptomban nagy számmal laktak.

[2] I. m. 298. l.

hogy természetesen a szentirásban elbeszélt esemény egyptomi szempontból, a zsidók iránti megvetés és gyülölet hatása alatt van feldolgozva.

Mindazonáltal a zsidók és hykschosok is annyiban összeköttetésbe hozandók, hogy a nomád zsidók a szintén baromtenyésztő, s velük talán faj és nyelv tekintetében is rokon[1], pásztorkirályok alatt jöttek Egyptomba. Ez megmagyarázná a kedvező fogadtatást, melylyel ott találkoztak, s melyben valódi bennszülött egyptomi Dynastia az annyira utált pásztornépet még József érdemei daczára is alig részesitette volna. De megmagyarázza azt is, hogy miért támadták meg a trónjukat visszafoglalt bennszülött királyok oly elkeseredéssel a zsidókat; méltán féltek, hogy a szapora zsidó nép csakhamar felülkerekedik, s a pásztoruralom még sokkal élénkebb emlékezetben volt, hogysem annak ismétlődését a legbrutalisabb eszközökkel is megakadályozni készek ne lettek volna. Ha tehát Manetho elbeszélését az exodussal összevetjük, igen valószinü, hogy a zsidók ősei a pásztoruralom alatt mentek Egyptomba, s valamely bennszülött dynastia alatt (a XVIII. vagy XIX. alatt) vonultak ki. E körülményből méltán következtetünk a kivonulás idejére; azonban éppen az egyptomi chronologia bizonytalansága miatt a vélemények itt is megoszlanak.

1. Első vélemény az, hogy Jákob a pásztordynastia alatt (talán Apophis király idejében) ment Egyptomba, s utódai a XIX. dynastia alatt II. Ramses Miamun alatt nyomattak el és ennek utóda Mineptah (Menoptah, Mernoptah) alatt vonultak ki. Igy Champollion-Figeac, Ebers, De Rougé, Chabas, Lauth, Lepsius, Brugsch, Lenormant stb.[2] E vélemény hivei közül ismét

a) némelyek szerint II. Ramses uralkodott Kr. e.

[1] Brugsch szerint a hykschosok részben phoeniciaiak (charok) voltak, kik szerinte ősrégi idők óta megtelepedtek Egyptomban; részben nomád semiták (schasuk) vagy beduinok. (I. m. 207. sk. 217. sk. l.)

[2] V. ö. Vigouroux La Bible et les découvertes modernes. Paris, 1884—85. 4. kiad. II. k. 250. s k. l.

a XIV. században (Brugsch szerint 1333—1300., Lepsius szerint 1394—1328.); az exodus tehát II. Ramses utóda: I. Menoptah alatt, Kr. e. 1300 körül történt volna.

b) Mások II. Ramses korát tovább viszik vissza. Igy Lauth egész a XVI. századba Kr. e. (1577—1511.) s a kivonulás idejét Kr. e. 1492-re vagy 1491-re teszi.[1] E nézet érveit alább közlendem.

2. Másik vélemény azoké, kik a zsidók kivonulását már a XVIII. dynastia idejére teszik. Igy pl. Raska[2] III. Tutmest tartja az elnyomónak, s utódját II. Amenophist (Amen-hetep), ki némelyek szerint 1573—1565. uralkodott, az exodus fáraójának. Azonban meg kell vallanunk, hogy e nézet hivei sem számra, sem tekintélyre nem versenyezhetnek az előbbi nézet hiveivel. De viszont hangsulyozzuk azt, hogy e második nézet bár kevésbé valószinü, lehetetlennek vagy tarthatatlannak nem mondható.[3]

Mint látjuk, az egész vita a körül forog, először vajjon a zsidók mindjárt a XVIII. vagy csak a XIX. dynastia alatt mentek-e ki; másodszor, mikor uralkodtak e dynastiák, különösen II. Ramses és Menoptah. — Közvetve függ a megoldás attól is mikor üzettek ki a pásztorkirályok, mert ettől függ a XVIII. és XIX. dynastia chronologiája.

Már pedig az első és második kérdésre még ez idő szerint határozott feleletet adni nem lehet, hanem csak közelitő, valószinü számításokkal kell beérnünk,[4] — Épp igy a hykschosokról is van elég hypothesis, de kevés

[1] Aus Aegyptens Vorzeit, 332. lap.

[2] I. m. 191. l.

[3] Wiedemann (i. m. 291. 493. s k. l.) a kivonulást a közvetlen III. Ramses előtti időre teszi, tehát körülbelül 1200-ra Kr. e. — De véleményével tudtomra egyedül áll.

[4] Bizonyitja ezt a szaktudósok által felállitott időszámitások eltérése. Maga Brugsch-Bey bevallja, hogy az egyptomi chronologia *csak* a XXVI. dynastia kezdetétől olyan, hogy kevés kívánni valót hagy hátra. (Geschichte Aegyptens, Leipzig, 1887. 36. lap.)

bizonyosság. Még az sincs eldöntve, hány pásztordynastia volt, s melyek voltak azok. Manetho kivonatolóinak adatai igen eltérők. A Vetus Chronicon és Eusebius szerint a XVII. a pásztordynastia, de az az előbbi szerint 103 évig, Eusebius szerint 106 évig uralkodott. Julius Africanus azt állitja, hogy a XVII-en kivül (melynek 153 évi uralmat tulajdonit) a XV. és XVI. is pásztordynastia lett volna. — S éppen itt hagynak bennünket cserben az egyptomi emlékek is. Az abydosi királytábla a XII. dynastiáról közvetlenül a XVIII-ra ugrik, pedig ezek közt Brugsch szerint[1] legalább 500 év fekszik. A hires turini papyrus királysorozata is éppen e pontban a leghiányosabb. — Az ujabb egyptologusok többnyire a XV. dynastiát tartják pásztordynastiának, de többen e mellett a XVI. és XVII-et is. Ismét mások szerint tulajdonképen a XVII. a pásztordynastia; a XV. és XVI. bennszülött, de a nomádoknak kedvező dynastiák, melyeket éppen ezért gúnyból neveztek el hikschosdynastiáknak. Az is kérdés, hogy a bennszülött és pásztordynastiák mind egymásra következtek-e, vagy részben együtt uralkodtak.[1] Ily körülmények közt nem csoda, ha a chronologiában is quot capita tot sensus.

Absolut bizonyosságról tehát mai nap még szó sem lehet, csupán véleményekről és hypothesisekről. És pedig a fent közölt három vélemény közül az a) alatti feltétlenül elvetendő; a b) és 2) alatti mindegyike mellett lehet érvelni, legvalószinübb azonban a b) alatti vélemény.

Feltétlenül elvetendő mondom az a) alatti vélemény, mely szerint Kr. e. 1300. körül jöttek volna Egyptomból.

1. Mert határozottan ellenkezik ugy a Birák, mint a Kir. III. könyvének adataival. A Mózestől Salamonig lefolyt történetet három évszázad keretébe szoritani lehetetlen. Ha tehát teljesen bebizonyulna, hogy II. Ramses

[1] I. m. 37. s. k.

[1] Brugsch szerint (i. m. 174. l.) a XV. és XVI. voltak a pásztordynastiák, melyekkel egyidejüleg uralkodott a XIII. és XVII. tebai törvényes, és a XIV. sachaui (xoita) törvénytelen bennszülött dynastia.

a XIV. században uralkodott, okvetlenül fel kellene adni azon állitást, hogy ő alatta a zsidók még Egyptomban lettek volna. Azonban

2. több jel arra mutat, hogy II. Ramses nem a XIV. században, hanem jóval előbb uralkodott, s az ujabban lábrakapott ellenkező nézet II. és III. Ramsesre vonatkozó emlékek összetévesztésén alapul. Ezt gyanittatják a következők:

a) A medinet-habui templomban III. Ramses 11 évéből fel van jegyezve a Sothis (Sirius) csillag kelte következő szavakkal: „a vegetatio első hónapja (Thot), a Sothis csillag megjelenése, Ammonnak az istenek királyának bemutatandó áldozat napja.“[1] — Érteni kell a Sothis keltét Thot hónap elsején; mert ha más napról volna szó, az szokás szerint jelezve volna.

Tehát III. Ramses 11. évében a Sothis Thot hónap első napján tünt fel azon évben először, vagyis a kérdéses év egy Sothis korszak első éve volt, melyben a csillagászati sidericus év (annus fixus) kezdete — a mit a Sothis első feltünése jelzett, — és a polgári év (annus vagus) kezdete összeesett. Ez pedig Kr. e. 1322-ben (s az előtt minden 1461-ben) történt.[2] Igy tehát III. Ramses 11 éve volt 1322. Kr. e. Uralkodott tehát III. Ramses 1333. (vagy 1335.) évtől 1301-ig (vagy 1303-ig) Kr. e.[3] Mivel pedig II. és III. Ramses közt csaknem két század fekszik, II. Ramses uralkodása Kr. e. a XVI. századra volna teendő.

b) Egy elephantinei, Chnum vizesés-isten tiszteletére szentelt templom romjaiból fennmaradt s jelenleg a Louvreban őriztetik egy kődarab, melyen egy nagyobb kalendariumszerü felirat olvasható. E kőtöredék érdekes chronogiai adatot tartalmaz. Epiphi hónap 28 napja van ott mint a Sothis (Sirius) csillag keltének napja megje-

[1] Németül (Biot után) idézve Schäfernél, i. m. 94. lap.

[2] Faselius, Altägyptische Kalenderstudien, Strassburg és London, 1873. 4. lap.

[3] Éppen ezen időre teszi Brugsch II. Ramses korát. Feltéve tehát hogy Biot a közlött számitásban nem csalódott, Brugsch II. és III. Ramsest összetévesztette.

lölve, a mi Biot számitása szerint 1445. julius 12-nek felel meg Kr. e. — E követ sokan a XVIII. dynastia valamely királyának korából származtatják; de könnyen lehetséges, hogy mint Wiedemann Ungerrel együtt gyanitja, a kő II. Ramses korából való, a ki Elephantine környékén szintén sokat épitett. Ily módon II. Ramses kora ismét Kr. e. a XV. századba esnék.[1]

c) Még régebbre teszi II. Ramses korát egy sarkophagján talált kép, mely Seyffarth szerint a csillagok állásának 1693-ban felel meg.[2] Ez év tehát születésének vagy halálának éve volna, s igy II. Ramses élete Kr. e. a XVII. századba nyulnék vissza.

Azon véleményt, hogy a kivonulás a XVIII. dynastia alatt történt, támogatja ugyan a Birák könyvének chronologiája; de szemben áll vele III. Kir. 6, 1. verse. Annyi bizonyos, hogy egyptologiai szempontból semmi döntő érvet még eddig e nézet ellen felhozni nem lehet s igy azt kiki joggal követheti.[3]

Mi azonban valószinübbnek tartjuk a harmadik — III. Kir. 6, 1. versének is kedvező — véleményt, hogy a kivonulás II. Ramses utódja Menoptah alatt történt, de II. Ramses Kr. e. a XVI. században uralkodott. Érveink a mar felhozottakon kivül a következők:

1. A XVIII. és XIX. dynastia fáraói hadjáratokat intéztek Ázsiába. Igy pl. Ahmes, (Amosis) I. és II. Tutmes. Különösen az utóbbi hosszu ideig szerencsével küzdött a Khéták és a Kanaanita népek ligája ellen. — A XIX. dynastiából I. Seti, I. de kivált II. Ramses Ázsia

[1] V. ö. Wiedemann Aegypt. Gesch. 363. lap. — Továbbá Riehm Handwörterbuch des bibl. Alterthums. II. 1824. l. Zeitrechnung czikk.

[2] Wisemann. A tudomány összhangzásban a kinyilatkoztatással. 293 lap.

[3] E nézet mellett látszik bizonyitani egy III. Tutmes (XVIII. dyn.) korából fennmaradt kép az abdel — gurnahi dombba vágott egyik sirkamra falán, mely téglátvető, határozottan zsidó arczvonásu férfiakat ábrázol, hátuk mögött a szentirás emlitette felügyelőkkel. (Brugsch i. m. 359. lap.) A kép Soos müvében (A keresztény állásp. a term. II. 470—71. lapján) látható. Hogy azonban a zsidó arczvonásu munkások éppen zsidók-e, az kérdés.

közeleső népeit csaknem mind leigázta. — E hatalmas fáraók hadjáratai a zsidók országát ha az már Palestinában lett volna, vagy eltörölték volna a föld színéről, vagy legalább is fenn volna az ellenök folytatott harczok emléke a szentirásban.[1]

2. A másik érvet II. Móz. 1, 11. szolgáltatja, a hol olvassuk, hogy a zsidók a többi kényszermunka közt Pithom és *Ramses*[2] városok épitésére is kényszeritettek. Már pedig az utóbbi név nyilván valamelyik Ramses — valószinüleg a nagy épitő II. Ramses — korára vall.

3. A zsoltáros szerint (77, 12. 43.) Mózes csodáit Zoan-Tanisban müvelte Fáraó előtt; már pedig e város II. Ramses és utóda Menoptah kedvencz tartózkodási helye volt.[3]

4. Brugsch feltünőnek találja,[4] hogy II. Menoptah haláláról és utolsó viselt dolgairól következetesen hallgatnak a feliratok, mintha csak valami titkolni valójuk lett volna! „Der Stumme Grabhügel über dem erlebten Unglück."

Nézetünk szerint tehát a kivonulásban szereplő Fáraó Menoptah volt; II. Ramses jellemével az exodus-fáraó ingatagsága nehezen egyeztethető meg. Azonkivül Manetho Amenophisa is egészen Menoptahra emlékeztet. II. Ramses uralkodási idejét pedig Lauthtal 1577—1511-re teszszük.

Ha 1511-ből Menoptah 19 évi uralkodását, — melynek a Verestengernél történt catastropha vetett véget — levonjuk, az 1491/92. évet kapjuk. Mivel pedig Salamon templomának épitése valószinüleg 1010—1030 évek közt történt, a kettő közti különbözet körülbelül 480 évet ad, a III. kir. 6, 1. versével megegyezőleg. Az egyptomi történet synchronismusa ily módon meglehetős valószinüséggel a III. Kir. 6, 1. közlött szám mellett látszik bizonyitani. — Ne feledjük azonban, hogy mindez csak coniectura, mert eddig a kivonulásnak minden kétséget kizáró nyo-

[1] Igy Schäfer i. m. 98. l.

[2] LXX. szerint: Pithom, Ramses *és On.*

[3] V. ö. Brugsch i. m. 582. l.

[4] I. m. 583 l.

maira akadni az egyptomi emlékekben nem sikerült; s ha meggondoljuk, hogy az egyptomiakra ily szégyenletes eseményt egyptomi ember bizonyára meg nem örökitett, — legalább hiven nem —: még reményünk is kevés lehet, hogy e tekintetben valaha teljes bizonyosságra juthatunk.

A templomépitéstől Krisztusig.

E korban a zsidó nép már élénk érintkezésben volt más népekkel, miért is történelme a szomszéd népekével össze van fonva. Azonfelül, ugy a zsidó, mint a szomszéd népek története ismételve irásba foglaltatott. Ily módon elég megbizható *közelitő* adataink vannak. *Teljes összhangzás* azonban a források közt nincs, éppen azért, mert a források — zsidóknál ugy mint nem zsidóknál — sok szövegváltozást szenvedtek, kivált a számokban. Mi azonban czélunkhoz hiven csak az emberi nem koránál tekintetbe jövő nagyobb eltérésekre terjeszkedünk ki.

Salamon király a templomépitést megkezdette uralkodása 4-ik évében[1] s hét év mulva, uralkodása 11-ik évében befejezte azt.[2] — Lássuk hányadik év volt ez Krisztus születése előtt.

Salamon uralkodott 40 (nem 80 évig, mint később a Rabbinusok költötték) évig, tehát a templomépités megkezdése után még 37 évig.

Salamon halála után két részre szakadt az ország, s az egyes országokban III. és IV. Kir. s II. krón. tanusága szerint a következők uralkodtak:

Juda-országában.		*Israel-országában.*	
Rehabeam	17 évig	I. Jeroboam	22 évig
Abia	3 „	Nabad	2 „
Asa	41 „	Baasa	(22) 24 „
Josaphat	25 „	Ela	2 „
Joram	8 „	Zimri	—
Ahasja	1 „	Omri	12 „

[1] III. Kir. 6, 1. és II. Krón. 3, 1.

[2] III. Kir, 6, 37—38.

Juda-országában.		*Israel-országában.*	
		Achab	22 évig
		Achasja	2 „
		Joram	12 „

Ez évben t. i. Achasja első évében, mely Jóram 12. évével összeesett, Iehu mind a kettőt megölte.

Athalia	7 évig	Iehu	28 évig
Joas	40 „	Ioachaz	17 „
Amazia	29 „	Ioas	16 „
Uzias	52 „	II. Jeroboam	41 „
Jotham	16 „	Interregnum?	11 „
Achaz	16 „	Zacharia	½ „
Hiskia	*(23+) 6* „	*Schallum*	½ „
		Menahem	10 „
		Pekachjah	(3) 2 „
		Pekach	20 „
		Interregnum?	8 „
		Hosea	9 „

Ez évben IV. Salmanassar (vagy utódja: Sargon-Sarrukin) Samariát elfoglalta és feldúlta.

Összeg 261.	illetőleg	*260 év 7 hónap.*
Hiskia még	23 évig	
Manasses	55 „	Tehát
Amon	2 „	261+133+37 (Salamon évei száma a templomépitás után) = *431 év a templomépitéstől Jeruzsálem pusztulásáig.*
Josias	31 „	
Joachaz	¼ „	
Jojakim	11 „	
Jojachin vagy Jechonias	¼ „	
Zidkia	11 „	
	133½	

Két időpont van, melyben a két ország parallel története érintkezik: egyik Jehu uralkodásának kezdete, másik Samaria pusztulása.

Ha az egyes királyok éveit a két országban Jehuig, aki mindkét ország királyát egyidejüleg megölte, össze-

adjuk, Juda királyai számára 95, Israel királyai számára pedig 98 évet nyerünk. Több kisérlet történt ezen eltérés kimagyarázására.[1] A különbség vagy szövegromlásból vagy az elődök és utódok együtt uralkodása idejének külön számitásából, vagy más hasonló okból ered.[2]

Samaria pusztulása a másik érintkezési pont. Történt Israel királyának Hoseasnak kilenczedik, s Hiskiasnak Juda királyának hatodik évében; tehát e két időpont ismét összeesik. De ha Juda királyainak uralkodási idejét Hiskias 6 évéig összeadjuk, 261 évnyi összeget kapunk; ellenben Israel királyai uralkodási éveinek összege Hoseas kilenczedik évéig csak 241 évet tesz ki.[3]

E jelentékeny különbség oka már tisztán pontatlanság nem lehet, hanem az adatoknak kell hibásaknak lenniök. A hiba eredhetett a számok corruptiójából, de kérdés, hol történt a corruptió? Némelyek, — kivált a protestánsok — Judaország királyainak éveiből nyert összeget tartják a valóságnál nagyobbnak, s azt megröviditik, különösen az által, hogy Uziás 52 évének nagyobb részét az atyjával és fiával való együtt uralkodásba számitják be.[4]

Mások — kivált a kath. tudósok — feltételezik, hogy Israel országának királyai közt legalább 29 évnyi hézag van. Némelyek e hézagot ugy töltik ki, hogy II. Jeroboam uralkodását 11, és Pecach uralkodását 8 évvel hosszabbra teszik, mint a szentirási szöveg állitja,[5] s ily módon toldják be a 19 évet. Mások IV. kir. 15, 1. a 8. verssel, combinálva II. Jeroboam után 11, — és IV. kir. 16, 1. a 17, 1 versével combinálva Pecach után 8 évi

[1] V. ö. Schäfer i. m. 77—81. lap.

[2] Riehm szerint (Handwörterb. II. 1805. l.) az eltérés oka az, hogy a két ország különböző módon számitott; Judaeaban a csonka éveket egészen az elődnek számitották be (Nach-Datirung), mig Israelben a csonka évet mind az elöd, mind az utód éveihez hozzászámitották teljes év gyanánt.

[3] Jehu uralkodása kezdetétől Samaria pusztulásáig Israelben számittatik 143 év 7 hónap, Judában 165 év; tehát a különbség 21 év és 5 hónap.

[4] Igy Riehm, Handwörterb. II. 1814—17. lap.

[5] Igy Raska i. m. 71. l.

interregnumot vesznek fel. Ujabb időben e feltevés általános.[1]

Judaország királyai uralkodási éveinek összeadásából 431 évet kapunk. Lehetséges azonban, hogy e szám sem egészen helyes; s e korszak pár évvel rövidebb vagy hosszabb volt; ugyanis

a) Nem lehetetlen, hogy némely szám idő folytán kritikai okokból megváltozott.[2]

b) Lehetséges, hogy egyik-másik király már atyja életében kormánytárs volt, s igy néhány éve atyja uralkodásával összeesik.

c) Valószinü, hogy néhol azon év, melyben valamely uralkodó meghalt, keleti szokás szerint az elöd és utód uralkodási éveihez egész év gyanánt számittatott hozzá. (Niehm szerint Jehu után mindakét országban igy történt.) Vagy egy másik keleti szokás szerint a csonka év egészen az elődnek számittatott be (Nachdatirung) vagy egészen az utódnak (Vorausdatirung.)

d) Valószinü, hogy e szám már a keresztény korban is változott. Ezt gyanittatják velünk a régi keresztény irók adatai, kik szintén a szentirás tekintélyére hivatkozva, Juda királyainak összes idejét 439 (Clemens Alex.), 442 (Eusebius; de máshol 432-re), 436 (Chronicon paschale), 435 (Syncellus) évre teszik. Josephus Flavius meg éppen 466 sőt 511 évet számit. De e szám vagy szövegrontás müve, vagy azon rabbinusi feltevésen alapul, hogy Salamon 80 évig uralkodott.

E korszak tartamára vonatkozó profán történelmi synchronismusok.

Oly synchronismusok, melyekből e korszak kezdetét teljes bizonyossággal meg lehetne határozni, nincse-

[1] Bővebben l. Schäfernél i. m. 85—88. lap.

[2] Riehm itt kétféle számokat különböztet meg: hagyományon alapulókat, mint pl. a kormányzás tartama, s a királyok uralkodási éveitől számitott adatok; — és synchronisticus, vagy az iró combinátióján alapuló számokat. De nagyon téved, midőn az utóbbiakat már *eredetileg* kevésbé tekintélyeseknek tartja. (Handwörterb. II. 1803. l.)

nek; de van mégis néhány oly történelmi adat, mely arra némi világot vet.

Egyptom története Salamon idejétől kezdve ismételve érintkezik Israel népének történetével; de ezen érintkezési pontok csak arra szolgálnak, hogy a szentirási elbeszélést s annak chronologiáját *lényegében* igazolják, de *részletes* chronologiai meghatározást nem lehet azok alapján tenni, nem lehet éppen azért, mert az illető egyptomi események és személyek ideje is egész a XXVI. dynastiáig nagyon bizonytalan.

Az *assyriai* és *babyloni* történet hasonlóképen elég synchronisticus eseményt tartalmaz.[1] Teljes összhangzásban azonban az assyr chronologia a szentiráséval nincs; s ez nem is csoda, ha meggondoljuk mily bizonytalan a chronologia mindkét részről.[2]

Legmegbizhatóbb synchronismus Nebukadnezár expeditiója Jeruzsálem ellen Sedekiás 9 évében és a város bevétele Sedekiás 11 évében.

Tudjuk Ptolomoeus canonjából,[3] hogy Nebukadnezár 606—565-ig Kr. e uralkodott. IV. Kir. 24, 5. és k. továbbá 25, 1. és k. valamint Jerem. 52, 1. és kk. II. Krón. 36., 20. s. k. tanusága szerint Nebukadnezár uralkodása nyolczadik évében — 600 vagy 599-ben K. e. — Jojachim királylyal a

[1] Ezeket bővebben tárgyalja Schäfer i. m. 125—138 és Schrader Keilinsch. und das A. T. II. kiad. 356—421. lap.

[2] Maguk az assyr történelem legpontosabb forrásai: az eponym-listák (893—666-ig), melyek egyébiránt a történelmi előadásban a szentirással a legszebben egyeznek — a számokban a szentirástól többé-kevésbé eltérnek, s tulajdonképen csak Samaria pusztulásának évében (722. Kr. e.) egyeznek meg vele. Az eltérés valószinüleg onnan ered, hogy a szentirás, Berosus és az ékiratok által említett Phul király, mint a ki tulajdonképpen nem assyriai, hanem babyloni király, az eponym-listában hiányzik.

[3] Ez egy kortani tábla, mely Babylonban kezdetett meg, onnan később Egyptomba jutott s ott folytattatott. Számunkra fenntartotta Claud. Ptolomäus Kr. u. a II. században élő csillagász. E táblázatban Nabonnassartól kezdve (747. Kr. e.) fel vannak sorolva a babyloni, perzsa, görög királyok, a ptolomäusok és a római császárok, uralkodási éveikkel együtt. A táblázatban évről-évre fel vannak sorolva a csillagászati észleletek, a mi azt teljesen ellenőrizhetővé tette s hitelességét minden kétségen felül emelte.

nemeseket és még 10,000 embert fogságba hurczolt, s Jojachim helyett királylyá tette Sedekiást. Miután ez uralkodása kilenczedik évében (591—590. Kr. e.) Nebukadnezár ellen felfázadt,[1] eljött a babyloni király serege, s két évi ostrom után Sedekiás tizenegyedik és Nebukadnezár 18 vagy 19 évében[2] vagyis 588-ban (vagy 589-ben vagy 590-ben) Kr. e. Jeruzsálemet bevette s elpusztitotta.[3]

Nagyfontosságu, de nem elég pontos synchronismus a Salamon féle templom épitésére, Carthágó alapitása.

Jos. Flavius[4] Hirám első évétől Pygmalion 7. évéig, midőn ennek testvére Carthagót alapitotta, 155 évet és 8 hónapot számit; tehát Hirám 12. évétől, melyben Salamon a templomépitést megkezdette Carthagó alapitásáig 143 évet és 8 hónapot.

Lehetséges azonban, hogy a Hirám és Pygmalion közti uralkodóknál — keleti szokás szerint — az uralkodás első és utolsó éve teljes év gyanánt van számitva s igy egy és ugyanazon év kétszer számitva: egyszer mint az előd utolsó, másszor mint az utód első éve. — Ha ez igy volna, e czimen 9 évet kellene levonni s az összeg 134 évre olvadna le.

Kérdés már most, mikor épült Carthago? Aelianus szerint 1243. vagy 1233. Kr. e. — Eusebius különféle adatokat közöl: 1039. 1050. (1040.) 1015. 892. 856. 818. Vellejus Paterculus szerint 819. — Ugy látszik, hogy 892. mellett legjobb érvek szólnak.[5]

Ily módon tehát Salamon temploma épült volna, vagy 892 + 144 = 1036-ban, vagy a mi valószinübb 135 + 892 = 1027-ben Kr. e.[6] E szám azonban csak megközelitő szám s nagy hiba volna akár e mellett, akár más mellett határozottan állást foglalni.

[1] Jer. 52, 4.

[2] Jer. 52, 12.

[3] Ideler Nabonassar 162. évére = 586. Kr. e. teszi. Chronologie, Berlin. 1825. I. 529. l.

[4] C. App. I. a kölni 1691. Weidmann. kiadás. 1043 s. k. col.

[5] Ezt bizonyitja Raska, i. m. 81—82. lapján.

[6] Raska u. o.

Részünkről még ujabb időre teszszük ezen eseményt. — Bizonyosra vehető, hogy Jeruzsálem pusztulása történt 558-ban. A templomépitéstől eddig mint láttuk eltelt valószinüleg 431 év; e két számot összeadva, a templomépités éve gyanánt Kr. e. az *1019 évet nyerjük.* Nézetünk szerint e szám, ha talán egy-két évvel hibás is, legközelebb áll a valósághoz.

Áttekintés.

	Héber.	LXX.	Samariai.
Ember teremtésétől Vizözönig	1656	2242	1307
Vizözöntől Ábrahám születéseig	352	1232(1132)	1002
	(292)	(1172,1072)	(942)
Ábr. szül. — Egyptomba költözésig	290	290	290
Egyptba. költözéstől az exodusig	430	215	215
Exodustól a templomépitésig			644—480 közt.
Templom ép. — Jer. pusztulásáig		431	
Jer. pusztulásától — Krisztusig		588	

Összeg.

	Héber.	LXX.	Samariai.
Maxim.	4391	5642	4477
Minim.	4167	5318	4253

A SZAJKÓK.

Irta: Dr. PETHŐ.

A ki „romantikus rajongás“ „reformatoriönfelelősség“-ről, „sötét fanatizmusról“ és bizonyos „legerősebb keresztyénről az apostolok napjai óta“ akar olvasni émelygős szóllamokat, az vegye kezébe a „protestans egyházi és iskola lapot.“ Találkozik ott időnkint bizonyos mély értelmü theologgal, aki az „ismeretes Janssen“ mellett

természetesen egészen ismeretlen. Különféle thémákkal próbálkozott már, legujabban a „római és protestáns egyházpolitika“ czim alatt közöl csevegéseket nem éppen uj dolgokról. Feladata leforditani amit Beyschlag s más „ismeretes“ emberek már rég elmondtak, s szajkómódra utánuk mondani mindazon rágalmakat, melyeket tudatlanság és a komoly studium hiánya elmondat velük. Különben studium neki s nekik nem kell, csak tartsák s el ne ereszszék a protestantismus egyedüli, összetartó elvét az „odium Papae“-t.

Emlékszik-e czikkiró ur arra, hogy Hamburgban még Lessing idejében divott az a lélekemelő szokás, hogy minden prédikáczió előtt elátkozták a pápát és csatlósait. Ugy ám; — mily türelmes, kenetes könyörgés lehetett az a „türelmes s lelkiismereti szabadságot elátkozó“ pápaságra. — Ezt különben csak odavetőleg emlitem; mert alighanem nincs meg Beyschlagban, pedig pikáns causeriát lehetne belőle csinálni.

Azonban lássunk dolgunkhoz. Beyschlag ur „egyik kitünő értekezése“ az a csurgó, melynek vizével a szerző a szabadságot kereső német szellemnek harczát a czudar, rafinirozott, karmos és kecskelábu római zsarnoksággal — bőségesen fölereszti. Uszik aztán e vizenyős szüredéken néhány zsirszem, hogy ízt adjon a soványságnak; e szivvigasztaló szereppel meg van bizva néhány tiráda a jezsuitákról, a vatikáni dekretumokról, a Syllabusról; a zárszóban ott figurál „aquinoi Tamás“, s ijesztőül az „obscurus püspöki seminárium“; nem elég; a szónoki hév végre a climax lajtorjájának széditő fogán áll tótágast, midőn „az ismeretes Honorius esetét“ s „az ismeretes Janssent“ lépteti föl az utolsó fölvonásban, hogy e komoediát rendező uri ember azután önérzetes pennájának hegyére vegye s irja ki nevét: Dr. Szlávik Mátyás.

Bravo! hogy volt! ujra! s a német hozzátenné: Löwe, gut gebrüllt!

De hát Uraim! jól van, helyesen van; privát passzióját senki sem akarja másnak megrontani; csak azt

akarjuk tudni, valjon komoly számba kell-e az efféle „Leistung"-okat venni, vagy pedig csak a. hagyományos, ellenzéki szellem melldüllesztő próbáinak. Ha ez utóbbi áll, akkor szemet hunyunk s tollat nem koptatunk; mert értjük, éleszteni kell az eklezsia szellemét legalább nagyokat puffogtatva; de ha komoly, tudományos számba akarnának vétetni, akkor desperátus, maradandó párti maguknál a tudomány.

Beyschlag úr, Bärwinkel úr, az „evangelikus szövetség" két üstököse s annálinkább Szlávik úr, a két német „kiáltónak a harczban" magyar telefonja sokat dörmögnek ugyan Papismus, Romanismus, Vaticanismus, Jesuitismus, Ultramontanismusról, de egy bajuk van, hogy a kath. tant nem ismerik; ahelyett, hogy azt amit a katholikusok tanitanak, a kath. müvekből meritenék, iskolába járnak a vén Cheminiciushoz és a magdeburgi Centuriatores-ekhez, itt meritenek, itt lelkesülnek s kezdenek szólni azon régi ihlet erejében, mely a „legerősebb keresztyénnel" is oly mézédesen és keresztyénesen elmondatta, hogy „meg vagyunk győződve, hogy a pápaság a megtestesült Antikrisztus széke, s azt gondoljuk, hogy megrontására és rászedetésére minden szabad." „Aber Pfui Ihr Herren, das schickt sich ja nicht", mondhatnák Halleben, a XIX. század illemszabályaira támaszkodván.

Pedig ezek Luther szavai (de Wette, 1, 478.); ilyesmit „a jezsuitarend, a contrareformációnak ezen janitsár csapata", a „reformácziónak dämoni ellentéte," a „spanyol egyházi szellemnek kinövése, a melyben romantikus rajongás és raffinirozott észszerü mérlegelés sötét fanatizmussal párosult," sohasem mondott. Ilyesmi a sötétencz, tökkelütött, katholikus morálban nem terem. Hát még e czimek! ez aztán türelem!

Ismételjük, hogy sem Beyschlag ur, sem Bärwinkel ur, s annálinkább Szlávik ur a kath. tant nem ismerik; pedig ha nem csak dörmögni, szitkozódni és zsirosokat czuppantani, hanem érdemlegeset mondani is akarnának, akkor tanulniok kellene. De minden a mi katholikus, az

önök előtt zártabb, mint az Apokalypsis 7 pecsétü könyve. Elvük ez: catholica sunt, non leguntur; sőt óvják az embereket, hogy hozzá ne nyuljanak mint az „ismeretes Janssen“ müveivel teszik. Hanem igen azokat a ropogós, sistergős, szellemi röppentyüket a bálványimádásról, a szentek imádásáról, a biblia számüzéséről, az antikrisztusról, a kadaverengedelmességről hüségesen hadisorba állitják s csak oly szellemi szikrával is, milyen a paklis masinának a tüze, levegőbe röpitik a pápisták ellen. De uraim, tudják-e, hogy mikép énekelte meg egy becsületes magyar ember az efféle harczot?

„Ezalatt az ágyu dörge-morga folyvást,
Nem golyókat lövén, — lövén puszta fojtást;
Nem kimélik a port, egyre pufogtatnak
Örömére a nagy, nevezetes napnak.“

Puki Mihály hadjáratairól szól az ének amott Nagy Ida körül. Nem veszik észre a finom analogia árnyalatait?

Szlávik úr czikke is egészen a protestans polemiának reguláì szerint iródott. Van ott történelmi áttekintés Németország nyomoruságain, melyekkel az országot az átkos, római dölyf és uralomvágy boldogitotta s azután a fölvirágzás mozzanatain, melyek Németországnak protestans feléből indulnak ki s a század hajnalán képesek „egy Schleiermacher herrnhuti vallásosságot s Jézus iránti szeretetet, Lessingi birálattal s a Kant utáni bölcsészetben való önálló kutatásával egyesiteni.“ Adieu Biblia, kiyilatkoztatás, hit! egy rationalista Schleiermacher két Krisztustagadó, Lessing és Kant képezik a mérföldjelzőt, ameddig a reformatio a tagadás és atomizálás országutján szerencsésen elvánszorgott s átadva a páráját a szellőnek, szétterpeszkedett. Ez hivő, protestans, theologiai felfogás!

Hogy mi hozta Németországra a legnagyobb csapást azt Szlávik úr tehát nem tudja? a reformatio s ez karonfogva járt a harminczéves háboruval, a rendek perfid, hazaáruló viselkedésével, török-tatár, franczia barátság kunyerálással, az erkölcsi fogalmak általános hanyat-

lásával, a szakadozottságnak és pártoskodásnak s később a szellemi petyhüdtség és nyárspolgárságnak nemzeti jellegeivel. Ez „a világtörténeti szivesség," melyet a reformatio Németországgal szemben gyakorolt.

Nem hivatkozom az „ismeretes Janssen"-re, mert nem akarom elcsábitani rosz könyvek olvasására, jóllehet másrészt gyanitom, hogy Szlávik úrnak sikerült az „önfelelős lelkiismerettől" magának dispenzációt kikérni, hogy az „ismeretes Janssent" is olvashassa; ezt pedig azért gondolom, mert nem képzelhetem, hogy valaki amugy lóhátról beszéljen egy feltünést keltett müről, mint Szlávik úr az „ismeretes Janssenről" anélkül, hogy azt alapos tanulmányozás által izre porrá ne tépte volna. Szlávik urat ez esetben figyelmeztetem is, hogy az „ismeretes Janssen" cáfolatára, protestáns részről kitüzött nagy pályadijat is elnyerheti, ha az „ismeretes Janssen" csalásait és szemfényvesztését feltüntető nézeteit papirosra teszi. Ez nagy dicsőségére is fog válni az eperjesi collegiumnak, melynek talán külföldön ugy sincs még nagyobb hire. Ergo macte puer!

Az „ismeretes Janssen" helyett hivatkozom annak egyik protestáns kritikusára: Jentsch K. „Die Gegenwart" czimü, berlini hetifüzetekben megegyezik velünk Németország hanyatlásának datumáról; Böhmer, Leo történészek detto. Jentsch azt irja: *Kein Zweifel, das Siebenzehnte Jahrhundert wird vom fünfzehnten weit überragt in materiellem Wohlstand, in der individuellen Freiheit, in der geistigen Bildung, im Kunstgeschmacke und in den Kunstleistungen.*" Ami pedig vonatkozik a szerepre, melyet a protestáns tudomány az „ismeretes Janssennel" szemben játszik, azt Rodenberg „Deutsche Rundschau"-jából, tehát ismét protestáns lapból akarom szóról-szóra czitálni: „Die Schläge, mit denen der Frankfurter Gymnasiallehrer (Janssen) die Zierden der gläubigen protestantischen Wissenschaft heimgeschikt hat, sind ein Memento, welch fruchtbare Gelehrsamkeit im Schatten des gegenwärtigen Systems zu wachsen vermochte." Szitokkal és perlekedéssel,

gáncscsal és rágalommal tudományos kérdéseket eldönteni nem lehet. S jön-e szemünk elé csak egyetlen, tudományos fejtegetése valamely kontrovers kérdésnek? Soha! ez az a „gegenwärtiges System.“

Térjünk át az irányeszmétől a czikkben foglalt tudományos állitásokra és nézetekre. Az egész tudományos apparátus, mely mint bömbölő ágyusor avval van megbizva, hogy az irányeszme fedezetében szórja a tüzet az ellenre, az alapos studiumnak egyetlen foszlányát sem képes felmutatni; azt a benyomást teszi, mintha Kalendáriumokból s mindenesetre az „Evangelikus szövetség“ által szélnek eresztett röpiratokból volna kihalászva.

Csak ugy trombitál róla a tudatlanság és az elfogultság, melyet a zsiros és zamatos frázisok komédiás toiletteje sem bir elfödni. Szerzőnek a kath. egyház szervezetéről fogalma sincs, sem a tridenti zsinat előtti egyházról, sem a „restaurált pápaságról.“ A pápai csalatkozhatatlanságról mindent összevissza zavar; azt mondja hogy mint „istenileg kijelentett ige“ köti meg a hivők lelkiismeretét a pápai dekretumoknak a multban szentesitett egész sorozata. Hátha most megmondjuk, hogy ez nem a kath. tan, hogy nem a kath. tan ellen támad, hanem saját ész ficzamata ellen; elhiszi-e azt nekünk? „A pápai dekretumok egész sorozatából“ előrántja „VIII. Bonifácius ismeretes bulláját.“ Ugyan maradjunk saját szavainál; azt mondja „ismeretes“; kérdem „ismeretes“-e annyira, hogy a czikkiró e bullát olvasta volna, vagy csak Beyschlag urnak szajkója? Ha olvasta szivesen vesszük fel a keztyüt, hogy helyes értelmezését a czikkiróval megértessük. Ismételjük „Bonifácius ismeretes bullájáról“, annak helyes és való értelmezéséről szivesen állunk Szlávik úrral szóba; szerinte e bulla „a pápa egyeduralmát szentesiti az összes állami ügyek felett;“ mi azt mondjuk: nem igaz, bizonyitsa be; nem ugy értette a pápa, s nem ugy értette az egyház, mint Szlávik úr. De hát olvasta-e, hogy megérthette volna? Próbálkozzék meg vele; megsegitjük.

Vegyük tovább szemügyre a tudományos apparatust! „A türelmet s a lelkiismereti szabadságot elátkozó Syllabusra“ is rájár a dorong! Mondja csak Szlávik úr beszélhet-e így egy hivő protestáns, aki a Syllabust olvasta? „A türelmet s a lelkiismereti szabadságot átkozó Syllabusban“ az első propositio damnata ez: Nullum supremum, sapientissimum, providentissimumque Numen divinum existit ab hac rerum universitate distinctum, et Deus idem est ac rerum natura et idcirco immutationibus obnoxius, Deusque reapse fit in homine et mundo, atque omnia Deus sunt et ipsissimam Dei habent substantiam, etc. nem átkozza-e el a hivő protestáns e tételt; mondhatja-e, hogy ezt is lehet hinni? Jóllehet benne csak az „Isten előtti reformátori önfelelősség“ érzete honol, de nem terjed-e ez ki legalább annyira, hogy az Istentagadást szabadnak ne deklarálja; hiszen ha ez is szabad, akkor „Isten előtti reformátori önfelelősségét“ is elviszi a patak. Tehát egyet kell érteni a hivő protestánsnak is legalább részben „a türelmet s a lelkiismereti szabadságot elátkozó Syllabussal.“ Válaszszon Szlávik úr, vagy nem hivő protestáns vagy nem olvasta a Syllabust!

A Syllabus hatodik tétele: Christi fides humanae refragatur rationi; divinaque revelatio non solum nihil prodest, verum etiam nocet hominis perfectioni. A protestantismus a hitből él, „ami erős várunk az Isten,“ Tőle nem szakadhatnak el ugy mint a pápától. Mily állást foglal el a Krisztusttagadó hatodik tétellel „reformatori önfelelősségük?“ Kárhoztatja-e, javalja-e? S ha kárhoztatja, nem átkozza-e el az ily tételeket termelő „lelkiismereti szabadságot,“ legalább is oly mélyre, mint a pápát? Hol van a szent ihletü „Luther-düh“? Feltéve, hogy Szlávik úr keresztény, méltatlankodhatik-e azon, hogy a pápa ily ördögi tételeket elátkoz, hogy azoktól a kereszténységet óvja, de meg a keresztyénséget is? Vagy tán nem olvasta soha a Syllabust, hanem csak hallott róla — valamit? azt, hogy „a legellenségesebb érzület nyilatkozik benne a reformatio és a modern eszmevilág ösz-

szes vivmányai, igy nevezetesen a modern állam ellen.“ Igy ír Szlávik úr! Ez igazán meglepő fölfödözés, tehát „reformáczió és a modern eszmevilág összes vivmányai“ karonfogva járnak! Ha Szlávik úr olvasta a Syllabust, akkor „a modern eszmevilág összes vivmányait,“ melyek a Syllabusban elátkoztatnak, nem füzheti össze barátságos frigybe a reformáczióval. Mert a Syllabus kárhoztatja az Istentagadást, I. a kinyilatkoztatás tagadását, IV. a szentirás teljes megvetését, VII. — kárhoztatja, hogy a tudomány ellenkezhetik a hittel, VIII—X. — kárhoztatja, hogy a socialismus, communismus helyes társadalmi elyek, (§. IV.) — kárhoztatja a tekintélyt végleg számüző liberális bolonderiákat; 39—44. — hát Szlávik úr nem akarja kárhoztatni „a modern eszmevilág összes vivmányai“ közül legalább ezeket? Kárhoztatja a Syllabus a reformációt is, igaz; de Szlávik úr nem csak azért haragszik rá, mert a reformációt kárhoztatja, hanem azért is, mert „a modern eszmevilág összes vivmányait“ átkozza? De a megfejtés könnyü Szlávik úr a „Syllabust“ nem olvasta, — hanem csak ír ellene!

S elhisznek-e olvasói neki bármit, mihelyt azt a protestáns polemia frázisaival felbokrétázott mundurba öltözteti, s mindazt, ami rosz, nyomoruságos, fejletlen van az egyház és államban a megtestesült ördögnek, a pápának nyakába keriti? Akkor ugyan bátran írhat, csak óvakodnia kell, hogy másokkal, akik e publikumhoz nem tartoznak, ki ne kössön. Ezt a polemiát jellemezte Dr. Rosenthal A.: „Von den Tagen Luthers bis auf die Gegenwart ist die protestantische Polemik und Taktik immer dieselbe gewesen. Da ist von Redlichkeit, Wahrhaftigkeit, von Ruhe und Würde keine Rede. Da sind alle Mittel gut, Lügen und Verleumdungen die Hauptwaffen, die mit beispielloser Unverschämtheit und Frechheit angewendet werden.“ Kommentárul tessék átolvasni Luther idézett szavait!

Van azonban a czikk végén még egy állitás, mely gyönyörködtető belátást enged Szlávik úr tudományába!

„Az ismeretes Honorius esete"; no ugyan mennyire „ismeretes"? Délszinnél világosabb, hogy Szlávik úr előtt ismeretlen. Miért? Szlávik úr irja: „mindaz, ami a pápaság történetére nézve hátrányosnak bizonyult be, elhagyatik vagy módosittatik, a mint p. o. az ismeretes Honorius esetét interpolátiónak keresztelik Mansi zsinati aktáiban." Jól van; és ki azonositja Mansit a kath. tudománynyal? Szlávik úr? akkor arról csak ő tehet. Vagy nem tud Szlávik úr az „ismeretes Honorius esetéről" többet, mint hogy azt Mansi interpolátiónak kereszteli? akkor ugyan keveset tud. Ha tetszik, ajánlani fogok Önnek más kath. könyveket, melyekben az „ismeretes Honorius esetét" se interpolátiónak se másnak nem keresztelik; hanem csak annak veszik, ami valóságban. Ha kedve volna nekünk bebizonyitani, hogy másképp, mint az interpolátio hypothesisével kudarczot vall az „ismeretes Honorius esetében" a pápai csalatkozhatlanság, tessék; addig mig ezt nem teszi, az ilyen szóbeszédet elfogult emberek számára irt laptölteléknek veszszük.

Valami nagyon igazat olvastunk a szelidebb második czikkben: „A protestantismus gyengesége a prot. gondolkodás skeptikus jellegében, a theol. és egyházi pártok vitás küzdelmében s a világi és vallási ismeret közötti mély ürben rejlik, úgy hogy igen nehéz a tájékozás a tanok tömkelegének babyloniai zavarában." Hogy ezen zavar daczára mégis léteznek még protestánsok, azt néhány jeles, mérsékelt, hivő protestáns elem kivételével, legnagyobb részük s főleg az „Evang. szövetség" az „odium Papae" igézetes hatalmával létesiti. De bármikép létesiti, tekintélyt és súlyt támadásainak csak úgy fog szerezhetni, ha beljebb húzza a hangzatos szavak czégérét s tudományt és logikát mér észbódító frázis helyett.

AZ EGYHÁZNEMESI VAGY PRAEDIÁLIS BIRTOK.

Irta: Dr. OZORAI JÓZSEF.

(II. folytatás.)

Ha a feloldó feltételek bármelyike, vagyis a magszakadás, vagy a hütlenség esete beállott: Az egyház visszavette a praediumot. — S ez az a jog, amit a törvényhozók és jogászok majd háramlási, majd öröklési jog gyanánt fogtak föl. Persze helytelenül; mert sem az egyik, sem a másik. Mert ami egyszer már az én tulajdonom; s ami egész terjedelmében s igy föltételeiben is teljes jogérvényes szerződés hatálytalanultával kerül vissza birtokomba: azt én se nem örökölhetem, se háramlás czimén nem szerezhetem; mert ez jogi lehetetlenség.

Nem kell tehát a praedium visszaszállásának joga mögött (ami helytelenül mondatik itt háramlási jognak) valami homályos eredetü közjogi forrást képzelnünk. Ilyen forrás nem létezett s nem is létezhetett. Erősebb alapja volt az egyház ezen jogának, t. i. a tulajdoni jog. S a főpapi adomány-levelek, ezek a szigorú szerződések elegendő biztositékai voltak. Azért mikor IV. Béla oklevelében azt olvassuk, hogy az egyházak magvaszakadt vagy hütlen katonáinak birtokaiban ne örököljön a királyi ügyész, hanem az illető egyházra szálljanak azok vissza: pillanatig nem vagyunk kétségben ennek értelme iránt. Tudjuk hogy ebben a háramlási jog se meg nem alkottatik, se meg nem erősittetik; hanem csak az egyházak meglévő joga nyer oltalmazást. Az a meglevő, — az a szerzett joga: amelyet, mint a praediumok tulajdonosa, magának az adomány-levelekben jogérvényesen kikötött.

Nem is korlátozta az egyháznak a praediumokban létezett tulajdoni jogát semmi sem, csak az adomány-le-

vél. Nem volt a praediálista birtokának egyéb alapja; nem volt olyan köztekintély által felállitott védeszköze, mint aminőt például a paraszt birtok az urbéri táblákban birt. Nem voltak ezek a birtokok közhatóságilag összeirva és nyilvántartva soha sem; mert ezt nem türte az egyháznak tulajdoni joga, amely sokkal erősebb, sokkal tartalmasabb volt a paraszt birtok fölött létezett földesuri jognál.

S minthogy az adomány-levelet a praediumok tulajdonosa, — a főpap adta ki; — s minthogy az adományt az egyház tulajdoni jogának fentartásával s meghatározott feltételek és kötelességek mellett adta: azért az adománylevél megmaradt a magánjog keretén belül és nem vesztette el szerződési mivoltát, ha ahhoz a királyi privilegiumok sajátságos, — a magánjogi szerződés természetéből nem folyó erőt és jogi következményeket csatoltak is.

Nem nehéz belátni azokat az ellenérveket, amelyekkel a főpapi adomány-levél tisztán magánjogi természete és szerződési mivolta ostromolható. — Ilyenek lehetnének: az adomány örökletessége és visszavonhatatlansága, — a kikötött szolgálatok sajátszerü minémüsége, — az a ténykörülmény, hogy a szolgálatok az adománynyal szemben már a mult században is csekélyek voltak, — az adomány-levél ünnepélyes formája sat. De mindezek az ellenérvek megtalálják magyarázatukat az egyházi nemesség történetében és rendeltetésében s erőtlenül lehullanak az adomány-levél alapja az egyháznak a praediumokban létezett tulajdoni joga előtt.

Nagy fát mozgatunk: kideritve azt, hogy a főpapi adomány-levél voltaképen magánjogi szerződés volt!

Homlokegyenest ellenkezik ez azzal a felfogással, amely az 1855. február 3-iki patensban jogerőre emelkedett és végrehajtatott. Mert ezzel egyszersmind azt is allegáljuk, hogy ez a patens a praediumok felszabaditásánál az adomány-leveleket s azok föltételeit egészen figyelmen kivül hagyva — magánjogi szerződéseket forgatott föl; szerzett jogokat vett el az egyházaktól, anélkül, hogy azokat nekik bármivel is kárpótolta volna.

Fogunk erről a patensről csakhamar bővebben is szólani. — De előbb még egyéb kérdésekkel kell foglalkoznunk — és pedig mindenek előtt a praediális birtok jogi forgalmában szerepelt második nevezetes okirattal: az érseki beleegyező véllel (litterae consensuales).

Szó volt erről az okiratról már a II. részben, ott ahol az egyházi nemesség megszerzését fejtegettük. Utalva az ott mondottakra — röviden végezhetünk ezzel az okirattal.

Szabály volt: hogy az adományos praediálista a kapott birtokot el nem idegenithette, el nem adhatta. S ha mégis eladta volna: adománya semmis lett. Sőt nemcsak általános szabály volt ez: hanem egyszersmind olyan feloldó feltétel is, amely minden adomány-levélbe külön is kitétetett. No de ilyen szikla-merevségben ez a szabály — mondhatnók talán — sohasem állott fönn. Hiszen — mint tudjuk — Jerichot is be lehetett venni, csak ki kellett találni a módját; hogyne lehetett volna ezen szabály szükségtelen merevségén is enyhiteni? Ennek is csak a módját kellett megtalálni. S az lett a módja: hogy az adományos praediálista, ha a praediumot el akarta adni, — előbb erre engedélyt kellett nyernie a főpaptól; — és az aki megvette a birtokot, köteles volt a vételre a főpap jóváhagyását kikérni. S az az okirat neveztetett „beegyező levélnek", amelyben a főpap ezt a jóváhagyást megadta.

Az imént utalt helyen összemértük ezt a jóváhagyást a nemesi birtok vételénél szerepelt királyi megerősitéssel, — s azt találtuk, hogy amaz sokkal tartalmasabb volt ennél; hogy a főpapi jóváhagyás az örökvallásnak olyan feltétele volt, amely nélkül a birtok átruházása jogérvényesen meg sem történhetett; — ellenben a kir. megerősités csak biztositékául szolgált a nemesi birtok vallományosának.

S minthogy a jóváhagyás a főpaptól függő föltétel volt: magától értetődik, hogy azt meg is tagadhatta. S ez nagyon természetes is volt, mert a birtokkal szolgá-

latok jártak, melyekkel a praediálista a főpapnak tartozott; minthogy a birtok maga is az egyház tulajdona volt: semmi sem korlátozhatta a főpapot annak elhatározásában, hogy a vallományost a teljesitendő szolgálatokra képesnek tartsa, vagy ne tartsa; s hogy azon szolgálatokat tőle elfogadja, vagy el ne fogadja.

Ezen függetlensége a főpapi beleegyezésnek erős védeszköze volt az egyház tulajdonjogának. — Erős bizonyiték azon állitásunkhoz, hogy az adomány-levél magánjogi szerződés, a melynek felbontása a feloldó föltételek beálltán kivül csak mindkét fél összhangzó akaratával volt lehetséges.

Jogi természetére és mivoltára nézve tehát a litterae consensuales semmiben sem különbözik az adomány-levéltől. Szerződés egyik is, másik is.

De lényegére sem különbözik tőle; mert magában foglalja az adomány-levélnek összes lényeges kitételeit (damus, donamus) — és föltételeit. — Csak formájára nézve más; — lényegére nézve adomány-levél, amely által a felvalló egyházi nemesnek a birtokára vonatkozó jogai és kötelességei a főpap által a vallományosra vitetnek át. — S a főpapnak elhatározó szavai a „damus donamus“ szolgálnak jogczimül, nem pedig az örökvallás; — és a vallományos nemcsak hogy helyébe lép az adományosnak: hanem ilyennek tekintetik, sőt neveztetik is.

S minthogy ezek szerint a litterae consensualesben a főpap semmivel sem ad több jogot, mint az adomány-levélben; s minthogy az adományos praediálista is csak annyi jogot ruházhatott át a vallományosra, vagyis vevőre, mint a mennyit maga birt: világos, hogy a praed. birtok semmivel sem esett távolabb az egyháztól azáltal, hogy azt az egyházi nemes a főpap beleegyezésével másnak eladta; vagyis világos, hogy a beegyező-levél semmivel sem korlátozta jobban az egyház tulajdoni jogát, mint az adomány-levél.

Az adomány-levél és a tőle csak formailag különböző főpapi beegyező-levél voltak azok az alapok, ame-

lyeken a praediálistának birtoklási joga állott. S. minthogy ezen birtoklási jog nem gyökerezett törvényben, sem országos jogszokásban, hanem az adomány-levélben; s minthogy a praediálista joga fölött más nem is birás-kodhatott, mint a praediálista ura és a praedium tulajdonosa a főpap: kétségtelen, amit az imént mondottunk, hogy az egyházaknak a praediumokban létezett tulajdoni jogát semmi sem korlátozta, — pusztán csak a főpap által kiállitott magánjogi szerződés, az adomány-levél, — és beegyező levél.

No már most hallgassuk meg, hogy mit tanit két igen előkelő jogászunk: Wenzel és Suhajda.[1]

Azt tanitják: hogy a főpapok az egyházukra visszaszállott egyháznemesi telkeket meg nem tarthatták; hanem kötelesek voltak azokat ujra eladományozni.

Hát ez a tan nagyon ellene mond annak az álláspontnak, amelyen mi állunk t. i.: hogy a praed. birtokban az egyházak tulajdoni jogát csak az ő magánjogi szerződésük — az adomány-levél korlátolta. Tehát ez ellen a tan ellen is meg kell védnem álláspontomat. Szinte önmagam előtt is merészségnek tünnék fel ellenvéleményt nyilvánitani olyan tekintélyekkel szemben, aminők Suhajda és Wenzel, ha nem bátoritana az: hogy véleményem jogosultságát és helyességét indokolni és igazolni tudom. Kicsinyke porszem ez a kérdés a magyar magánjog épületében, melyben most nevezett jeleseink oszlopokat emeltek; s minél kisebb: annál kevésbé tekinthető szerénytelenségnek, ha én pályám elején állva még, föl merem emelni ezt az általuk elejtett porszemet.

Az én véleményem az, hogy ez a formailag igazoltnak látszó tan ilyen általánosságban mondva nem állhat meg. Vegyük tehát bonczoló kés alá és állitsuk föl a kérdést:

---

[1] Wenzel G.: i. m. I. 346. lap. — Suhajda: A magy. polg. anyagi magánjog rendszere.

IV. Kötelesek voltak-e a főpapok a visszaszállott egyháznemesi telkeket újra eladományozni?

Azt kimutattuk, hogy az egyháznemesi telek az egyház tulajdona volt; s ebből kétségtelen, hogy a főpap ezen telek fölött — annak használatát illetőleg, — ugyanolyan rendelkezési szabadsággal birt, mint aminőt neki törvényeink az egyházi javak fölött általában megadnak. Kimutattuk továbbá azt, hogy az egyháznemesi telek azt a rendeltetését, amely szerint hadi szolgálat fejében és utóbb érdemek jutalmául osztogattatott, a főpaptól nyerte; s ebből kétségtelen előttünk az is, amit különben az egyházi nemességnek története is igazol: hogy a főpap, aki ezt a rendeltetését adta, — ugyanazt a hadi rendszer változtával el is vehette, és mint tudjuk el is vette.

S a tulajdoni jogból és a rendelkezési szabadságból önként következik, hogy az eladományozás nem lehetett kötelesség. Igazolják ezt a következtetést a következők:

1. A királyi adomány-levelekben, melyekben az egyházak birtokokat kaptak, egyikben sincs a főpapoknak kötelességükké téve, hogy a kapott birtok egyrészét eladományozzák.

2. A praediálisták kiváltságait megállapító kir. oklevelek egyikében se tétetik szabálylyá az adományozás köteles volta.

Különös jogforrás nincs tehát, amelylyel a tovább adományozás köteles voltának tanát igazolni lehetne.

3. Nem támadhatott ezen tan iránt kötelező jogszokás sem. A főpapnak a praed. telkek fölötti, teljesen szabad rendelkezése, szokássá igen, de jogszokássá soha sem emelkedhetett; mert a praediálisták ugy személyükre, mint birtokaikra nézve ki voltak véve a királyi bíróságok hatásköre alól, és az illető főpap bíráskodott fölöttük. S minthogy e szerint nem volt forum, amely az egyházakra visszaszállott ilyen telkek ujból való eladományozása iránt létezett szokásnak szükség esetén érvényt szerezzen: az egyszerü szokás jogszokássá meg nem alakulhatott.

4. Az 1830. 14. t. cz. meghozataláig nem volt se törvény, se királyi rendelet, amely a visszaszállott praediumok ujbóli eladományozását rendelné.

És igy általános jogforrás se létezett, amely ezen tan jogosultságát megállapitaná. Sőt ellenkezőleg:

5. A praed. telkek hatóságilag összeirva és nyilvántartva soha sem voltak; mikép lehetett volna tehát annak a kötelességnek teljesitését ellenőrizni?

6. Nyoma sincs annak, hogy bizonyos forum, vagy bizonyos közeg létezett volna, amely a főpapok ezen kötelességét szemmel tartsa, s elhanyagolás esetén őket annak teljesitésére reá kényszeritse.

7. A főpapok nemesség-tartása és a sajátszerü telek osztogatás *jog* volt, nem pedig *kötelesség*. Azt a főpapok, mint akarminő más jogot tetszésük szerint gyakorolhatták, vagy nem gyakorolhatták; mert ha gyakorolniok kellett volna: akkor az nem lett volna jog, hanem kötelesség; — már pedig *adományozási kötelesség* már magában is ellenmondás — contradictio in adjecto.

8. S mig az adományozás köteles voltát semmi sem bizonyitja: addig egész sereg adatunk van az ellenkezőnek, vagyis a *tetszés szerinti* rendelkezésnek bizonyitására. Foglalkoztunk ennek részletezésével már más helyen, sőt olvastuk Timon könyvéből azt is, hogy a főpapok az eladományozott egyháznemesi telkeket a visszaszállás czimein kivül valahogy máskép is (jure recto) visszavehették. S emlitettük Mária Teréziának 1753. okt. 22-ről kelt resolutioját is, amely a volt praed. telkeket biró parasztokat megadóztatja. Hogyan birhatták volna a parasztok az ilyen telkeket, ha a főpap köteles lett volna azokat eladományozni?

Mindezek semmi kétséget sem hagynak fenn az iránt, hogy *a főpapok 1830-ig nem voltak kötelesek a visszaszállott egyháznemesi telkeket ujra eladományozni.*

(Vége köv.)

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Die katholische Wahrheit oder die theologische Summa des heiligen Thomas von Aquin, deutsch wiedergegeben von Dr. Ceslaus Maria Schneider. Erster Band. Erster Hauptteil. Über Gott und seine Werke in der Natur. Erste Abhandlung. Der einige Gott und seine Vollkommenheiten. Regensburg. Verlags-Anstalt vorm. G. J. Manz. 1887. LXXVIII. 428 l. Ára 5 m.

A sz. Tamás irodalom mind nagyobb és nagyobb terjedelmet nyer. Sz. Tamás összes müveinek folyamatban lévő római kiadása e müveket hiteles szövegben teszi a tudomány közös tulajdonává. A fent czimzett művel Schneider, ki eddig már két nagyobb szabásu munkával sz. Tamás tana alapján gazdagitotta a hittani irodalmat, a „Summa Theologica"-nak kiadását „német nyelvre visszaadva" inditotta meg, megtoldott czimmel, a szöveg egyes fejezetei elé irt bevezetésekkel.

A czimben jelzett mü, mint a nagyszabásu vállalatnak első kötete, két részből áll: egy hosszabb bevezetésből és a Summa I. főrészének: Istenről és tökéletességeiről szóló részletéből.

A bevezetés négy fejezetre oszlik. Az elsőben az „Aeterni Patris" encyklikát adja németül, mint amely egyrészt sz. Tamás főmüvének a „Summának" alapvető jelentőségét a speculativ tudományra legjobban feltünteti, másrészt igazolja a fordítónak eljárását, midőn a Summát „Katholikus" igazságnak czimezte.

A második és harmadik fejezet egy alapos tudós tollával a „Summának" egész jelentőségét tárja fel az olvasó elé mint szerzőjét, mint belső tartalmát illetőleg.

A második fejezet szól a Summa tekintélyének külső érveiről, a mennyiben azok az egyházi tanitó-tekintély elismeréséből merithetők.

Sz. irásból (Ekkli, 27, 12.) indulván ki, vázolja a hold fényváltozásait szemben a nap fényének állandóságával, hogy e hasonlat alapján párhuzamba állitsa sz. Tamás egységes, tiszta s mindig egyformára fénylő tanát szemben a tévely folytonos változásaival. De nemcsak a folyton változó tévely az, mely ellentétben áll sz. Tamással, hanem a kath. tudósok között is találkoztak, kik sz. Tamás tekintélyét lerontani, tanát a változások esélyeinek kitenni akarták. Igy Durandus az „egy tanitóhoz" való szoros ragaszkodásban veszélyt látott a tudomány fejlődésére. Mások szerint sz. Tamás következtetéseit a tudomány haladásához képest kell módositani. Molina, Vasquez, Suarez és mások Durandus nézetét, bár más formában, ujból ismételték. Erővel akartak sz. Tamás Summájában a „scientia mediára" bukkanni, melyet ő nem tanitott.

E nyilatkozattal Schneider anti-molinistának mutatja be magát, a mely irányt különben önálló müveiben is ostromol.

Az emlitett mozgalmakkal szemben a pápák állást foglaltak sz. Tamás mellett, amint az eddigelé egy szerzővel sem történt. Evvel átmegy arra a kérdésre, hogy hányféle lehet az egyház elismerése az egyes tanokra vagy szerzőkre vonatkozólag? Részletesen kifejtvén az elismerés vagy megerősités hat fokozatát, amely fejtegetésből az egyik példára (XXVI. l.) az a megjegyzésem, hogy a bécsi egyetemi hittudományi facultáson külön thomista és molinista tanszék csak létezett, de jelenleg nem létezik többé, — a fokozatok részletes kifejtésével áttér a kérdésre, hogy az elismerés vagy megerősités mely fokozata vonatkozik sz. Tamás Summájára? A felelet az, hogy sz. Tamás tana, az általa kifejtett negyedik fokozat alá esik, mely fokozat szerint az egyházi tanitó-tekintély valamely egyháztudort különösen ajánl, tanát maga követi, a mennyiben kinyilvánitja egyuttal, hogy e tan ment minden tévelytől s az a sz. Lélek különös megvilágitásából származik. Ebbeli állitását sz.

Tamásra vonatkozólag a nagy szent életéből vett egyes hiteles jelenetekkel (Krisztus nyilatkozatai) és az egyházi tanitó-tekintély nyilatkozatával bizonyitja be.
Fölötte érdekes a további fejtegetés, mely az egyház részéről történt megerősités (approbatio) gyakorlati következményeire vonatkozik. Szabad-e eltérni sz. Tamás tanától vagy sem, s ha igen, milyen határok között? Két ellentétesen álló szélső vélemény elvetése után világos és kerekded előadása e nehéz kérdésről a következőkben foglalható: a Summában letett tan semmi téveset sem foglal magában. Az egyes vélemények oly valószinüséggel vagy bizonysággal birnak, aminőt nekik azon érvek kölcsönöznek, a melyekre alapitvák.

Az egyház megerősitő nyilatkozata azt, ami sz. Tamás tanában valószinü — bizonyossá és azt ami bizonyos — hitté, a hit tárgyává nem emelte, hanem mindkettőre azt mondta, hogy az valóban olyan, a milyennek állittatik, valószinü vagy más tételnél bizonyos. A mit sz. Tamás bebizonyitani akar és a mennyire azt bebizonyitani akarja, a használt érvek csakugyan a bizonyosság azon fokára vezetnek. Ha valamely részletes esetben az érvek nem elégitenek ki, bárki is csatlakozhatik egy más véleményhez, melynek érvei meggyőzőbbeknek látszanak. Az egyház csak ovatosságra int, de tétlenségre a tudomány munkájában senkit sem kárhoztat. Sz. Tamás érveit a tudomány ujabb vivmányaival — ha ilyenek előfordulnak — kiegészithetjük. Egyedül az helyezkednék az egyház megerősitésével ellenkező álláspontra, aki azt mondaná, hogy az érvek, melyeket sz. Tamás használ, nem vezetnek ama valószinüségre vagy bizonyosságra, mely nekik megfelel, hanem hogy azokból az ellenkező t. i. valamely tévely következik.

Ezekből következik a felelet az utolsó kérdésre, vajjon censura alá esik-e az a tudós, aki sz. Tamás valamely tanával ellenkező tant véd? Aki előre is megvetné sz. Tamás tanát, minden tekintet nélkül az általa használt érvekre, az a vakmerőség (temeritas) fenyitékét nem

egy könnyen kerülné ki; aki ellenben a meggyőzőbb érvek folytán ragaszkodik más véleményhez, mint ezt pl. Scotus tette, az nem esik fenyiték alá. Az egyház az érdemnek szolgáltatott igazságot, anélkül hogy mások jogait csorbitaná. A harmadik fejezetben a Summa irányadó jelentőségét annak benső tartalma szerint fejtegeti.

Az egyház kiváló tiszteletét sz. Tamás iránt azon kapocsból magyarázza, amely van az egyház egyetemes jellege és sz. Tamás egyetemleges előadása között, a ki az egységes igazság katholikus, egyetemes jellegének — minden egyháztudor között — leghübb kifejezője. Az egyes igazságok elszórtan fordulnak elő a különféle vallási rendszerekben: az egyház az egész igazságnak birtokosa, melyet egy szellem, az isteni szellem, élő egésszé képez. A Summa az egyetemes, a katholikus igazságnak a tana; mert a lét mindent átölelő forrásából indul ki és a teremtményeket azon igazságokkal, melyeket magokban foglalnak — e forráshoz vezeti vissza. Ebben nyilvánul sz. Tamás tudományos eljárásának egyetemessége — katholiczizmusa.

Nagyszerü ennek kimeritő bebizonyitása, akár midőn az egyház igazságát az összehasonlitó s önmagának sokat igérő vallástudománynyal — napjaink ezen uj termékével — szemben bebizonyitja, akár midőn szent Tamás Summájának tani katholiczitását vázolja.

Ezután átmegy a részletekre, hogy magából a Summa tartalmából igazolja, a Summának adott uj czimet: „Katholikus igazság", a mi mellett természetesen magának a Summának egész rendszerével ismertet meg. Az összes létezőknek egy szempont, az egységes igazság alá vonása, — ez az, a mi a Summának tartalmát páratlanná teszi, s szerzőjének lángelméjét egész nagyszerüségében feltünteti. Az általánositás s az egységre vonás a létezők körében hármas okfőből történik: a természet, az ész és a hit közvetitésével. Ezek kifejtése közben méltatja Schneider a theologia és a természettudomány közti összefüggést; szent Tamásnak helyes természettudományi elveit,

melyekre a komolyabb tudósok már is kezdenek visszatérni; ezen elveket különben Pesch „Welträthsel“ czimü müvében egész terjedelmükben alkalmazta a mai természettudomány tételeire s helyességüket beigazolta.

Schneider e harmadik fejezetben a Summának az össztudományra való irányadó jelentőségét annak tartalmából alaposan, begyőzően kimutatta; ugy hogy a szellemóriás e kiváló terméke előtt az ész, ha megismerte, meghajolni kénytelen. E fejtegetés önálló értékkel bir, bár szerzője mást czélzott t. i., hogy az általa megtoldott czimet: „Die katholische Wahrheit oder die theologische Summa“ igazolja. Jóllehet tudom méltányolni a szerző eljárását, de e czim megtoldását nem találom szükségesnek; a régi czim amúgy is eléggé jelzi a mü tartalmát, a tudomány számos megtévedt müvelője pedig elfogultan nézi mindazt, a mit előre is katholikusnak jelzünk. A természettudós nem hajlandó természettudományi elveket keresni oly müben, melynek czime: katholikus igazság; pedig a Summa éppen a mai kor e dédelgetett gyermekét jobb elvekre fogja tanitani. Ugyanez mondható a bölcsészekről is.

A negyedik fejezet a német nyelvre való áttétel indokolását s módját vázolja. Ezen indokolás irodalmi szempontból felette érdekes. A mi a Summának németre áttételét indokolja az Schneider szerint azon körülmény, hogy a latin spekulativ nyelvezetet ma már kevesen értik meg. Indokolja ezt az ujabban megjelent bölcseleti müvekkel, melyekben annak daczára, hogy a czimlapon ki van irva, miszerint sz. Tamás szellemében vannak irva, szent Tamás bölcseleti alapelvei tagadásba vétetnek. Miért? Vajjon az illető nem olvasta szent Tamás müveit? Nem! Hanem azért, mert az angyali tudor nyelvhasználata reá nézve idegen maradt. — Hivatkozik továbbá Schneemann müvére, mely a molinismus és thomismus történeti fejlődését tárgyalja s mely a legujabban erős birálatnak lett alávetve az irodalomban. „Ez a mű — mondja Schneider — legcsattanósabb bizonyitéka annak, meny-

nyire szükséges szent Tamás terminus technikus-ait németben visszaadni, nehogy az iskola tudorával kevésbé illő játékot üzzenek." (LXIII. l.) Számos példával illustrálja, hogy Schneemann rosszul czitált, maga ellen czitált, megcsonkitotta a szöveget. Mentségére azt hozza fel, hogy nem értette szent Tamás nyelvezetét. — Erre munkába veszi Pesch Tillmann „Die grossen Welträthseln" czimü müvét s kimutatja, hogy az isteni okságról szóló tana, melyet sz. Tamás tanának mond, de mely sz. Tamásnak ellentmond — pantheistikus alapon áll. Tehát nem értette meg szent Tamást. — Végtére, miután Gurynek is szentelt egy kis reflexiót, megteszi a levezetést, hogy ilyen körülmények között, midőn a latin spekulativ nyelvezet ennyi félreértésre ad alkalmat, utoljára is nem a sz. Tamás tana lenne az irányadó, hanem hogy inkább minden szerző a saját véleményéhez fogja sz. Tamást alkalmazni; azért e bajon csak a sz. Tamás egész müvét a mai nyelvezettel visszaadó forditás segithet, melynek utján bárki is szent Tamás tanának igazi szellemével megismerkedhetik.

A mi már magát az áttételt illeti, Schneidernek czélja az: megkönnyiteni a Summa theologica megértését. A ki szent Tamást akarja tanulmányozni, az vegye elő a Summát magát, ha nem értene meg egy mondatot, irja azt fel és bizonyos lehet róla, hogy előbb-utóbb magától a mestertől megtudja annak értelmét. A legfőbb nehézséget a mükifejezések okozzák; azért ezekre különös gondot fog forditani, a mi által azt akarja elérni, hogy német könyvéből megismervén az olvasó sz. Tamás tanának szellemét, kifejezésmódját: annál könnyebben foghasson a latin szöveg tanulmányozásához. Schneider nem akarja az eredeti szöveget feleslegessé tenni, legkevésbé sem, csak annak tanulmányozását akarja megkönnyiteni.

A tudománynak tett szolgálat mellett a praktikus életről sem akart megfeledkezni. Gyakorlatilag is be akarja mutatni, hogy mit nyujthat a Summa komoly tanul-

mányozása. Teszi pedig ezt a szöveg egyes fejezetei (quaestio) elé csatolt átmeneti bevezetésekben, melyekben a mély szemlélődés egész erőteljességével tájékoztatja az olvasót a tárgyalandó igazságról, a szentirás, a természet és a letárgyalt igazságok alapján, — a mi által azt célozza, hogy a gyakorlati élet emberei is sz. Tamásban ismerjék fel követendő vezetőjüket. Bevezetését annak feltüntetésével zárja be, mily értelemben érvényesitendők sz. Tamás bölcseletének és hittanának elvei a mai tudományban, anélkül, hogy a tudomány hátraszoritásáról lehetne szó, mely éppen szent Tamás elveitől legjobbat remélhet.

Ezen értékes bevezetés után, mely a Summa theologica külső és belső mivolta felől kimeritő tájékoztatást nyujt, *következik maga a szöveg*. A Summa első főrészének 26 quaestióját, fejezetét foglalja magában, mely *egy teljes részletet* képez és az első fejezetet kivéve, mely a hittudománynyal s annak természetével foglalkozik, a többi 25 fejezet: Istenről s annak tökéletességeiről szól. Az egyes fejezetek elé csatolt részletes bevezetéseken kivül, melyeknek jellegét már előbb kiemeltem, maga a szöveg áll előttünk, azon berendezéssel, a miként azt szent Tamás Summájában megirta.

Némi eltérés mégis van a kettő között, de az csak a mü előnyére szolgál. Először is a tételek (artikulusok) czimeit az eredeti szöveg kérdés-formája helyett kijelentő alakban és sokszor a tartalomból meritett és sz. Tamás által elfogadott nézet szerint adja vissza. Ugyancsak némi eltérés van a tétel letárgyalásának alaki visszaadásában is, a mennyiben: az ellenvetések, az ezekkel szemben álló uj ellenvetés, a felelet és az ellenvetéseknek a feleletben foglalt tan szerinti megoldásában a főgondolat és az észszerü összefüggés határozottabb feltüntetése, a közbevetett rövid, alkalmas példák használata, a mü szavaknak helyes, mai alakban visszaadása és sokszor egyenlő jelentményü szavakkal való körülirása — a tanulóra ezen igazi müfordität használhatóbbá teszi az eredeti szövegnél.

Szóval Schneider kitüzött czélját, mely abban áll, hogy a tanulóra megérthetővé tegye sz. Tamás Summáját, teljesen elérte. Főérdeme azonban a müszavak helyes visszaadásában áll, mi által munkája nyereség a hittudományra. Bámulatraméltó az a könnyüség, mely által a legnehezebb pontokat is megérthetőkké tette.

A mi kifogás alá eshetik, az másodrendü jelentőséggel bir s a mü értékéből, különösen főczélját tekintve, keveset von le. Igy az 1. fejezet (quaestio) 8-ik és 9-ik artikulusaiban a szentirást azonositja a theologiával, pedig szent Tamás csak azt akarja bebizonyitani, hogy a szentirás metaphorákat használ, tehát hogy a theologia is használhatja azokat, de azért a szentirás különbözik a theologiától.

A 8-ik fejezetben a 3-ik artikulus b) pontja alatt az eredeti szöveg házról vesz példát, Schneider szobával cseréli fel s magyarázza az emberi jelenlétet, — de e magyarázata nem helyes.

A 18-ik fejezetben a 6-ik artikulus a) pontja alatt a „nicht“ szó törlendő, mert a mondat állitást foglal magában.

A 19-ik fejezetben a 6-ik artikulus c) pontja alatt a a forditás: Ferner wird es nach Damascenus erklärt von dem vorhergehenden Willen und dem nach folgenden — kiigazitandó: und nicht von dem nachfolgenden.

A 22-ik fejezetben a bevezetés elején: Es ist der Vorzug der h. Kirchenlehrer, dass ihre Lehre überall in der Schrift wiedergefunden wird — minden további megkülönböztetés nélkül túlhajtott állitás. A dolog veleje alaposan vissza van adva, itt-ott bár kevés helyen — alárendelt szófüzésben nem érte el teljesen a szöveget, azonban egészében véve a legnagyobb elismerés illeti meg Schneidert, ki nagy munkát és egyuttal jó munkát végzett, ugy hogy müvének folytatása nagy reményre jogosit.

Ajánljuk mindazoknak, kik sz. Tamást summáját érteni óhajtják.

Dr. Dudek János.

Edelreben im Weinberge der Kirche, oder: die Heiligen und die Gottbegnadigten. Von Albert Werfer. Regensburg. G. I. Mainz, 1887. 8° 337. l. Ára 3 márka 50 fillér.

Szellemes és mélyen érző irónak, Werfer Albertnek posthumus művét ismertetem. Werfer a közhirnek örvendő Schmid Kristóf unokaöcscse, ki a gyermekvilág e kedvelt irójának müveit többször adta ki; valamiben elüt Schmidtől amily határozottan épp oly előnyösen, abban t. i., hogy a katholikus szellemnek irataiban éles kifejezést adott.

Ezen müve nem egyes szentek életrajza; a személyek, az idők itt háttérbe lépnek, hanem ha lehet ugy mondani, a szentek általános szelleme, az, amit a szentekben éltető, teremtő, jellemző erőnek és pregnans jellemvonásoknak nevezhetnénk, — az nyer illusztrálást még pedig az egész hagiografiában felhalmozott adatok, jellemek és csodákból. Az egyes fejezetek jobban értetik meg a t. olvasóval a könyv tervezetét: ilyenek: I. a szentek hazája, állása, szülői; II. hivatásuk; III. ima és elmélkedés; IV. külső és belső önmegtagadásuk; V. alázatuk; X. bátorságuk a világ nagyjaival szemben; XI. szeretetük a természet s a teremtmények iránt; érintkezésük velük; XII. érintkezésük a szellemvilággal; XIV. titkos örömeik és keserveik; XVI. a szentek külső megjelenése és társalgása; XX. a szentek symbolumai és attributumai. A kihagyott fejezetek hasonló tartalmuak.

Ami már a tartalom földolgozását illeti, abban a szerző egészen eredeti. Mint a virtuóz a zongora billentyüin végigsiklik s a változatos hangok összezengésében ad kifejezést a gondolatnak vagy érzelemnek: épp úgy Werfer a szentek változatos életének üdénél üdébb szineiben tünteti fel azt a szellemet, mely minden sziporkájában eltér a tehetetlen világi szellemtelenségtől. Az egész mü sikerült mozaik, összerakva a szentek gondolatainak, érzelmeinek, tetteinek apró, éles vonásaiból. S miután a fény magában világit s nem kell tényező, hogy a szem a fényt észrevegye: épp a szentek szellemének e mozai-

kos, érdekes ecsetelése magában véve a legsikerültebb apologiája a szentségnek. Ha e könyvet olvassuk; úgy a szentek alakjai, mint túlvilági, erőteljes lények emelkednek, az életunt, tehetetlen, pipogya világ és örömeinek keretéből, oly megragadóan és szivszólóan, hogy nevetségesnek látszik a gondolat, hogy valaki komolyan kétségben foroghatna az iránt, melyiknek adjon elsőséget. A szellem közvetlensége s ami a közvetlenségnek mintegy illata, az üdeség úgy száll a lélekre e műből, mint az őszi sétálóra a friss, falusi széna illat. Ezt akarta elérni a szerző; ki akarta nevettetni vagy tán nem is, hanem megvettetni azt a nyomorék, büszkeségen, élvezeten élősködő világszellemet, melynek vége ostoba lemondás és czéltalan nirwana, még oly emberekben is, kiknek szellemi üdeségétől azt lehetne várni, hogy még sem mállnak szét, mint a jólsült, porbanyós krumpli. Kossuth Lajos Kis-Kun-Félegyháza városához irt levelében is tükröződik ez „erős lelkek" vagy mint sz. Ágoston mondja: superbae animulae-k érzülete: „Több mint 84 év terhe nyomja roskatag vállaimat. Oly teher ez, melynek súlya alatt a test elzsibbad, a lélek eltompul, az élet sivár tengerré válik, az ember porladozó romnak érzi magát, mely az élők világába nem illik bele, az ily késő aggkor alig egyéb, mint hosszura nyuló haldoklás, a mi kétszeresen szomoru, mert nem öntudatlan s az öntudat, mely mellette virraszt, folyton belesugdos gondolataiba a karthauziak melancholikus köszöntésével, jövője más nincs, mint a sir, melynek szélén magának örömtelenül, másoknak jóra tehetetlenül ténfereg, röppenő jelene pedig olyan, mintha az ürbe vonszolná magával az enyészet angyala, mint Madách remek költeményének egyik remek illusztrációján Ádámot vonszolja a tagadásnak szelleme. Ez űrnek, a tehetetlenség űrjének komor hasábján csak egy halvány csillám rezeg keresztül, a neve emlékezet! mely végig álmodtatja az öreg emberrel a dolgok álmát, melyek voltanak. Az utolsó fillér ez, melyet a lerótt élet szakmánybéreül a végzet az aggkornak lefizet, nehogy

egészen üres kézzel térjen a fáradt munkás pihenni!“ Nagyon roszul fizet tehát az a végzet, s aki neki szolgált napszámba, rámondhatja: bolond voltam.

Dr. Pethő.

Monumenta vaticana historiam Hungariae illustrantia. Series prima, tomus primus. Rationes Collectorum Pontificiorum in Hungaria. Vatikáni okirattár. Első sorozat, első kötet. Pápai tizedszedők számadásai 1281—1375. Budapest, 1887. Nagy negyedrét. LXXVII. és 520 lap.

Ez a czime a magyar püspökök és főpapok költségén meginditott nagyszabásu történettudományi vállalat legujabb kiadványának. A Magyar Sion olvasói értesültek arról, (Lásd 1885. VII. VIII. füzeteit.) hogy, midőn Szentséges Atyánk XIII. Leo Pápa mindenre kiterjedő bölcsesége a vatikáni levéltárt a történetbuvároknak megnyitotta, a magyar püspökök és főpapok a kalocsai biboros-érsek elnöklete alatt elhatározták, hogy közköltségen kiadják a hazánkra vonatkozó vatikáni okiratokat s hogy e végett végrehajtó bizottságot is alakitottak ennek elnökségét a tudós Ipolyi Arnold püspökre ruházván, a kiadványok szerkesztésének nagy és terhes munkájára pedig a kitünő történettudóst Fraknói Vilmos nagyváradi kanonokot és akadémiai főtitkárt kérvén fel. A végrehajtó bizottság a vállalat kivitelére nézve abban állapodott meg, hogy a mü kiadása két külön sorozatban indittassék meg; ugy hogy az első sorozat a vatikáni levéltár ama régibb okmányait foglalja magában, melyeket Theiner Ágoston nagy munkájában vagy egészen kihagyott vagy csak rövidebb kivonatban és nagyobbrészt hibásan közölt; a második sorozat pedig az ujabbkori emlékeket közölje mintegy a XVI. század elejétől, onnét hol Theiner kiadását félben hagyja.

A jelen kötet, mely a pápai tizedszedők számadásait tartalmazza, az első sorozat első kötetét képezi. Ma-

gát az okmánygyüjteményt két előszó előzi meg latin és magyar nyelven; az elsőben Ipolyi Arnold püspök az eddigi nagyobb magyar okmány-gyüjteményekre visszapillantván e vállalat keletkezéséről és hasznáról elmélkedik, a másodikban Dr. Fejérpataky László a pápai tizedek s egyéb adózásokról a pápai tizedszedők működéséről s e kötetben közölt számadásairól érdekesen és szakavatottan értekezik. E szerint az első pénzgyüjtést Magyarországban III. Honorius pápa rendelte el II. Endre király idejében támaszkodván a IV. laterani zsinat (1214—15.) határozatára, mely az összes egyházi javadalmak jövedelmeinek huszadrészét három évre a szentföld visszafoglalásának költségeire rendelé fordittatni. Ugyanerre a czélra az első Lyoni zsinat 1245. az egyházi jövedelmek huszadrészét három évre, s IV. Orbán pápa 1262. századrészét öt évre rendelte beszedetni. E pénzgyüjtésekről azonban részletesebb iratok nem maradtak reánk.

A második lyoni zsinat 1274. ugyanez évi keresztelő szent János napjától hat éven át mindennemü egyházi jövedelemből tizedet rendelvén a keresztes hadak költségeire, X. Gergely pápa 1275. évi szeptember 20. kelt bullájával *Gerardus de Mutina* nevü subdiaconusát küldé következként Magyar- és Lengyelországba valamint Szlavoniába, hogy az emlitett tizedeket behajtsa; 1287. IV. Honorius pápa *Adamus de Polonia* krakkói kanonokot rendelé helyébe. Az előbbinek ki 6 évig és 5 hónapig volt Magyarországban s a reá bizott tartományokban rövid számadását a Magyarországban gyüjtött tizedekről első helyen közli e kötet 1—12 lapokon.

XXII. János pápa megürült beneficiumok megadóztatásával uj adónemet hozott be. Mindjárt pápasága kezdetén 1316. az esztergomi és kalocsai érsekhez és suffraganeus püspökeihez intézett bullájával elrendelé, hogy a szentszék szükségleteinek fedezésére mindazon egyházi javadalmak első évi jövedelmei, melyek vagy a bulla keltekor üresedésben voltak, vagy három évi határidőn belül megürültek, a pápai kamara számára szedendők be.

Kivétettek ez adó terhe alól az érsekségek, püspökségek, reguláris apátságok, szegény és ájtatos alapitványi javadalmak. A pápa 1317. *Rufinus Alberti de Cibinio* tolnai esperest küldé mint pénzszedőt az országba, kire azon összegek behajtását is bizta, melyekkel az esztergomi érsek, az erdélyi, pécsi és veszprémi püspökök követtartás — procuratio — czimén Gentilis bibornoknak adósai maradtak.

A procuratiók czimén 1054, a vacans beneficiumok jövedelméből pedig 1913 arany forint került Rufinus kezébe; ez utóbbi eredmény számadásai közöltetnek jelen kötet 13—39 lapjain.

A viennei zsinat alapján (1311—12.) XXII. Jánospápa 1331. kelt bullájával, melyet Magyarország összes papságához intézett az egyházi jövedelmek tizedét hat egymás után következő éven át a szentföld czéljaira rendelte beszedetni. Két tizedszedőt küldött az országba, ugymint Jacobus Beregarii-t és Rajmundus de Bonofato-t. Ez utóbbi 1334. elhalálozván (eltemettetett Esztergomban a domonkosok templomában) helyébe Jacobus de Lengres neveztetett ki, aki 1339. halt meg. Az 1332—1337. eszközölt pénzgyüjtésről beszámol e kötet 39—402. lapjain teljesen közölt nagy tized lajstrom: topographiai, historiographiai s numismatikai szempontból a kiadvány legbecsesebb része, mert alig egy-két egyházmegye hijján teljes képét adja Magyarország egyházainak a XIV. század első feléből. Rajmundus de Bonofato beszámol egy külön jegyzőkönyvben, (406—410. lap) mely az esztergomi főegyházmegye tizedeit tartalmazza. A nagy tizedlajstromot már Koller József a pécsi püspökség történetének irója fedezte fel, de csak a pécsi egyházmegye tizedeit tette közzé, Pray a veszprémi tizedeket s a nagyváradiak és kalocsaiak egyes részeit közlé, Balássy Ferencz pedig ujabban az egri egyházmegye tizedeit. Theiner Ágoston az összes dioecesikre terjeszkedik ugyan ki, de csak mutatványokat közöl s azokat is hibásan.

XI. Benedek 1337. Galhardus de Carceribus titeli

prépostot küldé Magyarországba, hogy az előbbiektől a számadásokat és pénzeket bekövetelje s a hátralévő tizedeket beszedje; társul Petrus Gervassii viviersi kanonok adatott ugyanazon évben. Ezek együttes müködése 1341. év végeig tartott. A gyüjtés eredménye 9385 budai márka; ennek egyharmadát azonban Károly királynak kellett átengedni, ki csak e föltétel alatt engedé vala meg a gyüjtést. Galhordus számadása 406—410. lapon közöltetik.

VI. Kelemen 1344. *Arnoldus de Caucina* titeli utóbb krakkói kanonokot bizta meg, hogy mindazon hátralékokat, melyek Magyar- és Lengyelországon a viennei zsinat által kivetett hat évi tizedekből fenmaradtak, behajtsa s Galhardus vagy más pápai követek által kirendelt altizedszedőktől a számadásokat bekérje. Arnoldus évtizedeken át volt a pápa megbizottja az országban, csak rövid időre váltotta fel őt 1359—60. táján Joannes de Capraspina. VI. Kelemen reá bizta még a megürült és reservalt egyházi beneficiumok egy évi jövedelmének beszedését is. Ez utóbbi czimen 4539 forintot gyüjtött; számadása 438—451 közöltetik.

Arnoldus 1359—1363. folytatta a pénzgyüjtést, mig őt ebben Lajos király tilalma megakasztá. E négy év alatt a magyarországi reservált javadalmakból mintegy 1519 forintot szedett be. Összegezett számadása rövid jegyzékben maradt reánk (452. lapon).

Az utolsó számadás (452—516. lap). Petrus Stephani pápai collectoré, kit XI. Gergely pápa 1372. küldött az országba, hogy az V. Orbán pápa által a Viscontiak visszanyomására rendelt három évi tizedeket s a megürült, VI. Kelemen pápa által reservalt egyházi javadalmak egy évi jövedelmeit összegyüjtse. Miután Lajos király gyüjtési tilalmát Agapitus püspök, pápai követ kérelmére visszavonta, Petrus Stephani kétszer járta be az ország egyházait s 1375-ig gyüjtött tizedek czimén 11898½, a reservalt beneficiumok jövedelmeiből pedig 1169½ forintot. Ezen pápai pénzgyüjtések odiosus részét tán fö-

lösleges ellensulyoznunk azon megjegyzéssel, hogy az emlitett összegek együttvéve is alig adják a kamatját azon rengeteg sommáknak miket később a római pápák Magyarországra költöttek.

Ez a kötetnek történeti vagy is jobban elbeszélhető része, a többi valóságos és kiaknázhatlan kincses bánya ezer meg ezer hely és személy név, datum, pénzmennyiség a legkülönfélébb nemben és értékben alkalmas arra, hogy a kutató tudósnak számos hazai történeti, helyrajzi, kor- és pénztani kérdés megoldására szolgáltassa az eddig hiába keresett adatokat, s igy nemzeti történettudományunkat a haladás utján messze előre segitse.

Dr. Horváth Ferencz.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

(Az irek helyzetét), amelyet a „Coercion Bill“ (a kényszertörvény) csak még nyomasztóbbá tett, élénken illusztrálja King-Harman ezredesnek, az angol parlamentben tett, azon kijelentése, hogy 1887. évi januárban 1678; februárban 2749; márcziusban 7147; áprilisban 18,986! ir vándorolt ki hazájából. Victoria királyné jubileumának méltó megünnepelhetése czéljából az angol kormány 17000 fontot kér, a „Westminster Abbey“ feldiszitésére. O'Conno Arthur képviselő ez alkalommal arra figyelmezteti a t. Házat, hogy e szó „jubileum“, annyit jelent, mint a „szabadság kihirdetése.“ Azután igy folytatja: „Victoria királyné 50 évi uralkodása alatt 3,609,000 irnek kobozták el vagyonát; 4,186,000-t tettek hajléktalanná és 1,225,000 veszett éhhalállal. Ime, — folytatta gunyorosan — a századokra szóló emlék! Nem fog nyoma veszni a történelemből annak, hogy mig Victoria királyné

alattvalóiból száz meg száz ezer vesz el nyomorultan, addig parlamentje, 124 szótöbbséggel 17000 font sterlinget szavaz meg a „Wetminster Abbey"-nek néhány órára panorámává történő átváltoztatására!" Catholic Times. 1887, Május 20. A legszebb jubileumi látvány volna az, amelyben Victoria királyné szemsugára, hü ireinek örömkönyüiben törnék meg.

(*Dr. Cohn boroszlói egyetemi tanár*) a természettudományok terén első rangu tekintély a természetvizsgálók és orvosok gyülésén, melyet Berlinben mult év szept. 22. tartottak, jeles beszédet mondott. A beszéd áttekintést nyujt a természettudomány állásáról, melyet a legvégsőbb, tehát metaphizikus problemákkal szemben, milyen az élet, a lélek, az élet kezdete és eredete a földön, stb. elfoglal. Egyes nyilatkozatok fényesen jellemzik a tudás és haladás áramlatát. Például: „Midőn 27 év előtt Darwin meggyőző Inductiója, a leszármazási elmélet, a természettudomány dogmájává tett, azt remélhettük, hogy általa minden élettevékenység kivétel nélkül tudományos megfejtést nyer. Nem hiszem, hogy most is még e reményben élnénk; mert eltekintve attól, hogy az élet első eredete és e földön való megjelenése iránt homályban maradunk, Darwinnak valamennyi fajátalakitó tényezői: a változatok és az öröklés, a létért való küzdelem s az előnyös körülmények közt élő példányok fenmaradása, a természetes és a nemi kiválasztás, az alkalmazkodás, a használt szervek kifejtése s a használatlanok eltörpülése, ha még oly tágra is eresztjük kihatásukat, mégis csupa oly erők, melyek egyesegyedül a szervesek országában lépnek fel s következőleg az élet mechanikus magyarázatára fel nem használhatók." „50 év óta a lélekre irányuló Studiumot a sejt kutatása váltotta fel." „A mennyiben chemiai mütétekről van szó, annyiban az élet meg van fejtve. Valamint a chemiai gyárak nagyban, ugy a sejtek kicsinyben végzik ugyanazon mütéteket. Az egyszerübb növénysejt avval biztat, hogy könnyebben érünk czélt, mint az összetettebb állat-

sejt. Igaz, hogy a növényektől nem sikerült elragadni a legfontosabb szervestesteket alkotó s tápláló anyagok előállításának monopóliumát, milyenek a fehérnye és a szénhydratok. Fájlalhatjuk ezt nemzetgazdasági szempontból is; mert amely napon sikerül mindenütt fellelhető alapelvekből [a széneny, éleny és könenyből] szénhydratokat, pl. keményitő liszttel előállitani, meglesz fejtve akkor a socialis kérdés is, a kenyér kérdés. Mivel pedig legfontosabb alapelemnek negyedik alakja is, a légeny mindenütt fellelhető, megtennők az aránylag kis lépést a protein-anyagok előállításához, milyenek a tojás fehérje, a tej, a hus, a vaj. Ha tehát elragadjuk a növények titkát, mint kell levegőből (éleny és légeny) és vizből (éleny és köneny) keményitőt, czukrot és fehérnyét gyártani, akkor aztán reánk hasad az aranykorszak. Ez a reménység, ha a keményitő liszt sejtjének előállitására, erre az apróságra is terjed csak ki, mégis messze távolba rejtőzik." „A fizikai erők a növényben csak ugy viselkednek, mint a chemiai hatók s ami különösségeket mutatnak, azokat chemiai tulajdonságaikból, az alkatrészek összeköttetéséből s a sejtek elhelyezéséből lehet megmagyarázni . . . . Különcz magaviseletet mutatnak a kivülről beható erők: a villanyosság, hő, fény és nehézkedés. Ezen erők az élő növényre egészen máskép hatnak, mint az élettelen tárgyakra." Ez alapos, mérsékelt vallomások, melyek oda utalnak a számkivetett metafizika jogosultságára: a legalkalmasabb keretet képezik, hogy a tizenhárom próbás liberalismus amily nagyszáju, oly kiseszü frázis-gyakorlatait, az ostobaság és szemtelenség bübájával beárnyékolják. Hadd élvezzék!

(*A „munka lovagjai" s a római sz. egyház bibornokai.*) Ismeretes, hogy a kanadai püspökök eltiltották a „munka lovagjai" czimü egyesületet s tagjait a szentségekben való részesüléstől kizárták. Gibbons kardinális s az Egyesültállamok püspökei ötöt vagy hatot kivéve s legujabban Manning bibornok pártjukat fogták, minek következtében a római sz. szék. az egyesületet elismerte és megengedte.

A „munka lovagjai“ lehetnek tehát jó katholikusok, amint hogy Gibbons kardinális is mondja, hogy ez időszerinti elnökük buzgó katholikus; hogy Takátsy József e tekintetben micsoda, azt nem tudjuk, hanem hogy naiv demokrata, az kitünik azon levelező lapból, melyet Ő Eminentiájának, Simor bibornoknak küldött. Érdekes ez okmányt közelebbről megismertetni. Nyilt levelező lap s mint a bélyeg mutatja két cents-be került; homlokán „Nev-York“ és „Esztergom“ két ismeretes póstaállomás stampigliái barátságosan megférnek egymás mellett; a czim a nemzetgazdászati elvek nyomán a lehető legnagyobb szó- és tér kiméléssel van kivive: „A herczegprimás Ő Eminentiájának Simor bibornok érsek urnak, Esztergom, Hungary.“ A hátlapra következő bizalmas üzenet van bizva: „Nev-York, 1887. április elsején. Eminentiád szintén megkaphatta „Nincs többé paraszt a világon“ czimü legujabb proclamátióját a „nemzeti párt“-nak. Én mint Gibbons és Tascheraunak tisztelője állithatom, hogy a „nemzeti párt a r. k. vallás érdekében müködik inkább mint más felekezetek mellett. — Tisza Kálmántól tehát nem volt szép, hogy az innen Gödöllőre küldött lobogókat lefoglaltatta. — Maradtam Eminentiádnak hive Takátsy József képviselő jelölt.“ A levelező lap keresetlen nyiltsága egészen megfelel e naiv democraticus irománynak, mely két „cents“-os mivoltával tüntet az ó-világ ceremoniás teketoriái ellen; a legelragadóbb azonban az a logika, melylyel képviselő jelölthöz illő tájékozottsággal kisüti, hogy Tisza Kálmántól nem volt szép a lobogókat lefogni, mert hiszen a „nemzeti párt“ a r. k. vallás érdekében müködik. Ugy látszik, hogy a jóindulatu „lovag“ Gödöllőn majd lóvá tétetik. Akkor aztán hogy illik a parlamentbe?

(*Cecchi Fülöp †.*) Az olasz kegyesrendiek egyik legkiválóbb tagja, a kath. tudomány egyik méltó büszkesége volt Cecchi Fülöp atya, ki mint a természettudományok hirneves tanára és a flórenczi csillagda igazgatója hunyt el közelebb Flórenczben. Az egyszerü szerzetes irányadó

szerepet játszott Olaszország tudósai körében és nagyszerü munkálatai által hazájának határán messze tul terjedő hirt és dicsőséget szerzett nevének. A szegény Nievole völgy Buggianese városa volt szülőhelye, hol 1822. május 13. pillantotta meg először a napot. Tizenkét éves korában lépett a „Scuole pie" szerzetébe. Hires tudósok: Giorgi, Tanzini, Antonetti, Scolopi alatt végezte tanulmányait és szivta be a mélyebb kutatás kiolthatlan szomját. Tanulmányai végeztével néhány évig kisebb városok intézeteinél müködvén, 1848-ban Flórenczbe hivatott, hogy Tanzini után elfoglalja a phisikai tanszéket az egyetemnél. Ezen időtől fogva állandóan Flórenczben müködött. Egykori tanárának P. Antonettinek 1872-ben bekövetkezett halála után a Ximenesi csillagda igazgatójává neveztetett ki, miután csillagászati munkálatai, tudományos készülékei stb. rég ismertté tevék már nevét. Különösen a seismologiával (földrengés észlelet) foglalkozott. E téren nagy tekintélynek örvendett. Seismographjai a legkitünőbbek és Olaszország observatoriumaiban általánosan használtatnak. A turini országos kiállitás alkalmával ki is lőn tüntetve e készülékekért. Amily mély tudományu volt azonban P. Cecchi, épp oly szerény, egyszerü, igénytelen szerzetes maradt egész életén keresztül. Flórencz legismeretesebb és legkedveltebb egyéniségei közé tartozott. Általános részvét kisérte a kitünő tudóst örök nyughelyéhez. R. i. p.

(*„Retrográd" hatalmak.*) Bismarknak a német Reichstagban 1884. május 10. tartott beszédéből: „Ha az előttem szóló (Richter. radikális szabadelvü) beszéde végén azt mondja, hogy szó van most arról, vajjon van-e a liberalismusnak jövője Németországban, arról az a mély meggyőződésem, hogy nincs jövője. A liberalismusnak, annak, melyet az előttem szóló a haladó demokraciában akar megvalósitani s a parlament uralkodásában kormányrúdra segiteni, Németországban jövője nincs s én éltem feladatául s a császár és az ország iránt kötelességemül fogom tekinteni, ezt a liberalismust utolsó leheletemig

porba gyurni. Multam után aki itél, az nem lehet kétségben az iránt, hogy én a parlamentek uralmának phantas magoriáit végső leheletemig fogom üldözni.“ Merte volna-e ezt bárki is a politikusok közül nyiltan és a parlament szeme közé mondani a hatvanas években, midőn a liberalismus piszok árja magasra dagadt. Nézői vagyunk a nagy „retrográd“ hatalmak és elvek érvényrejutásának.

(*A katholikus egyháznak szánt szemrehányások katalogusában*), mindjárt az elején, a „B“ betü alatt találni ezt a czimet is „Bibliaolvasás“, mely alá sok mindenfélét gyurtak s többi közt azt is, hogy az egyház megakadályozta, hogy a biblia a nép könyve, a családok könyve legyen s közkézen forogjon. Ezen idézőjelbe foglalt biblia olvasásról Dr. Theol. M. Schwalb református predikátor Brémában „Kritik der revidirten Luther-Bibel“ czimü füzetkében többi közt ezeket irja: a biblia nem való gyermekek kezébe s a családi asztalra. Bünt s hibát követünk el, melyet gondatlanságunk és vallási hanyagságunk is alig képes menteni, ha gyermekeinknek a bibliát jelenlegi alakjában kezükbe adjuk, ha nekik megengedjük, hogy azt otthon, az iskolában, a hittani óra alatt szabadon olvassák és lapozgassák. Ezen bünért azonban nem lehet okolni sem a bibliai irókat, sem Luthert; mert azok nem gyerekek, hanem kortársaik elittje számára irtak, tehát gondolkozó férfiakat tartottak szem előtt, Luther pedig a gyermekeknek nem németre forditott bibliáját, hanem a katekizmust szánta. Ennyit Schwalb; vele egy véleményben vannak Wiese, Dittes és sok más. Kérdjük: más érvek-e ezek, mint melyekből kiindul a kath. egyház, midőn a gyermekektől s gyermekekkel itélet és belátás tekintetében egy rangon álló tudatlanoktól a bibliát megvonja? A tévhit, mely szerint a világnak a bibliát olvasni nem volna szabad, a protestans körökben még mindig hivekre talál. Schwalb fejtegetései alkalmas utmutatásul szolgálhatnak a gondolkozó protestansoknak, hogyan nem kell érteni Krisztus szavát: „Kutassatok az irásban.“

(*Két érv a német socialista törvények ellen.*) Bebel a német socialisták vezére igy érvel: „A socialismus atheismusát akkép helyezik előtérbe bizonyos birodalmi és hitfelekezeti pártok, hogy eljárásuk után indulva, azt kell hinnünk, hogy többi közt a socialisták isten-tagadása az, ami följogositja a kormányokat a socialismus elnyomására. De mint teheti jogosulttá a socialista törvényeket a párt atheismusa? Nem terjesztetnek-e büntetlenül isten-tagadó müvek, pl. Strauss Dávid iratai?“ Igaz s épp azért lesujtó argumentum. Egy másik ezeket mondja: „Wagner tanár a socialista tant nevetségesnek és kivihetetlennek állitja, mert a socialismus a termelés minden eszközét, a földbirtokot sem véve ki, közösbirtokká kivánja változtatni. De ha Bismark a lengyel földbirtokosok expropriáczióját követeli, akar-e más valamit? Amint a lengyel földbirtok kisajátitása bizonyitja, Bismark maga is socialista.“ — A logika bosszuja mindig kegyetlen, a legelementárisabb hatalom, melyet elnyomni lehetetlen.

(*Háboruk Európában.*) Beaulieu franczia iró összeállitotta a háboruk statisztikáját, melyek Európában az utolsó 400 év alatt dühöngtek. Számuk 286 s okaik szerint ekkép osztályoztatnak: 44 háboru viseltetett terjeszkedési czélokból; 22 adó kirovások érdekében; revanche háboru volt 4, előjogok és kiváltságokért folyt 8, kétséges területekért 6, koronaigényekért 41, 30-at támasztott a szövetségesek védelme, 23-at dicsőség és hirnév után való áhitozás, 5-öt kereskedelmi érdekek; vallásháboru volt 28, poigárháboru 55. Voltaire a világot harczczal egyértelmünek vette. Európa igazolta e cynikus véleményt.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

Felelős szerkesztők: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1887. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

AZ ÖSSZEHASONLITÓ VALLÁSTUDOMÁNY JELEN ÁLLÁSA ÉS EDDIG ELÉRT EREDMÉNYEI.

— Történelmi és kritikai essai. —

Irta: KARÁCSON IMRE.

(Folytatás.)

A henotheismus azonban nem sokára átalakult polytheismussá, egy isten a többi között kiemelkedik mint leghatalmasabb fő isten; ezt látjuk a polytheista vallásokban általában, legvilágosabban a görögök s rómaiak vallásában. A Rig-Vedában a henotheismus az átalakulásának nyomait is feltaláljuk, midőn az istenek között az elsőségért való verseny megkezdődik; az egyik hymnusban a következő dicsőités van Indra istenről: *„Indra előtt meghajolt Dyaus,*[1] *az élő isten, megalázkodott előtte a föld virányaival.*[2] Ez az átmeneti korból való, midőn egy főisten emelkedik a többi fölé. Az ily módon létrejött polytheismusból fejlődött ki a monotheismus, pantheismus és atheismus. Az istenség eszméjéről való elmélkedés arra vezette az embert, hogy az csak egy és oly lényt illethet legtökéletesebben, akihez hasonló természetü senki sincs. Ez egy isten után való vágyódás, e monotheistikus irány föltalálható a Rig-Veda nehány

[1] Dyaus a hindu vallás legrégibb istene, a brahmanismus kifejlődésével azonban lassankint kimaradt a kultusból.

[2] Rig-Veda I. 131. 1. Müller, Ursprung etc. 322.

hymnusában, anélkül azonban, hogy e monotheista szellem meghonosodott volna a hinduknál.[1] A monotheismus csak a zsidó népnél fejlődött ki s pedig Müller szerint ama körülmény folytán, hogy a semi felfogás az istent nem annyira a természetben, mint inkább az ember életeseményeiben látta nyilatkozni, s nem mint a természet urát, hanem mint az egyesek és népek sorsának intézőjét vette tekintetbe, azért a semi népeknél az isten fogalom *erőst*, *urat*, *királyt* jelent, amint ezt a semi nyelvekben az isten jelelésére használt legrégibb szó az *El*, *Ilu* bizonyitja.[2] Eme felfogás eredménye volt, hogy ez egy isten a többiek közül kiválóan éles körvonalokkal emelkedett ki, s idő folytán a többiek lassankint benne összefolytak, ugy hogy nem nagy megerőltetésbe került az átmenet a monotheismusba, különösen ama népnél s ama törzseknél, melyek a monoton pusztaság folytonos egyformaságában éltek, ahol is a henotheismus és polytheismus majdnem észrevétlenül átváltozott egy isten imádássá.[3]

Egy érdekes megkülönböztetés van még Müller vallástudományi rendszerében: az atheista vallás, mely magában ellenmondásnak látszik, de Müller azt, mint a budha vallás kezdetét tünteti fel. Budha ugyanis a hindu vallás isteneinek semmiségét belátva, azokat elvetette, csakhogy helyettök eleinte semmit sem adott. Budha vallása kezdetben csak erkölcstanból állott, s az istenről semmit sem tanitott. „Csodálatos, — ugymond Müller, — hogy a legmagasabb erkölcsiséget, mely a kereszténység előtt valaha ta-

[1] E hymnusok közül nehányat bemutat Müller. Ursprung und Entwickelung etc. 238.

[2] Az *El* vagy mint a babyloni feliratokban előfordul *Ilu* a semiták legrégibb isten neve; ugyanezt a himjari ásatásoknál is feltalálták. Többen e gyökből származtatják az Eloah s az arab Ilah szót is, mint már Philo Judaeus tette s akkor az Elohim (Eloah pluralisa) s az arab Allah (Al-Ilah) ugyanezt jelentenék, de Fleischer, Kuenen tagadják ezt.

[3] Müller. Einleitung in die Religionswissenschafft. Strassburg 1876. 141.

nittatott, egy olyan ember tanitotta, aki előtt az istenek hiábavalóságok voltak, a ki semmi oltárt sem ismert, még az ismeretlen istenét sem.“[1]

Müller a Vedákban a skepsis nyomait is feltalálja; a későbbi hymnusokban már fordulnak elő egyes helyek, a melyek a hatalmas Indra isten léte fölött való kétséget fejezik ki.[2] E skepsis Buddhánál már teljes atheismussá válik; ő az istenek helyébe a *Nirvánát*, a megsemmisülést állitja. A *Nirvana* a hindu világnézletben a pessimismus kifejezője, minden létezésnek gyülölete, a teljes nyugalomnak, a megsemmisülésnek, a legfőbb boldogságnak ideálja. Az atheismus, Müller szerint, szükségképen fejlett ki a hindu vallásban; az atheismus azonban nem az isteni lét absolut tagadása, hanem csupán tagadása ama nézeteknek, melyek addig uralkodtak az istenség felől, vágyódás tökéletesebb, tisztább nézet után. Az atheismus ezen értelemben minden vallás czélja, mert mindegyiknek az evolutio következtében tökéletesednie kell. Az atheismus ezen értelemben nem csak a hindu vallásban található fel, de a többiek történetében is. Sokratest az atheniek atheusnak tartják, nem azért, mintha absolute tagadná az istent, hanem mivel a görög nemzeti vallás, a nemzeti istenek nem elégitik ki többé, s tökéletesebb, tisztultabb vallási nézet után sóvárog. Hasonlóan a rómaiak a kereszténveket atheusoknak nevezték. Az atheismus ez értelemben folyton tart,[3] csakhogy ez nem a vallás halála, hanem egy uj életforrás, a jövő vallásának forrása, mert Müller szerint minden vallásnak az emberrel tökéletesedni kell.

[1] I. m. 128.

[2] Lásd Müller Ursprung und Entwickelung der Religion. 345, 346.

[3] Budha atheismusának felélesztése jelenleg az Angolországban lábrakapott *aguosticismus*, mely nem absolut tagadása a legfelsőbb lénynek, hanem nem törődés vele, mint olyannal, akinek létét sem állítani sem tagadni nem lehet.

A változhatatlan egyformaság nem bizonyiték a vallás igazsága mellett, sőt ez azt bizonyitja, hogy abból az életerő, a fejlődés kihalt, az megkövült. Müller ez állitásával a katholikus vallás fölött akarja kimondani a halálos itéletet, mint amely dogmáit sem meg nem változtatja, sem meg nem szünteti, s ki is fejezi Hibbert-Lecturejeiben ama reményét, hogy a kereszténységnek mint világvallásnak helyét egy uj, egy tökéletesebb vallás, a jövő vallása foglalja el, mely tisztultabb eszmékkel a jelenlegi nagy vallások eclectismusából fog létre jönni, „Bizalommal várom, — ugymond Müller, — hogy el fog érkezni az idő, melyben az emberiség valamennyi vallásának legmélyebb alapjai mindinkább megközelithetők lesznek és amelyben a vallástudomány mely jelenleg még csak kezdet és remény, teljes kifejlődéséhez és bő aratásához fog jutni. Midőn ez idő elérkezik, midőn a világ minden vallásának legmélyebb alapjai felfödözve és helyreállitva lesznek, ki tudja vajjon emez alapok nem szolgálnak-e még egykor, mint a katakombák és a régi székesegyházak kriptái, bizonyos értelemben menedékhelyül *azok számára*, kik valamely jobb, tisztább, régibb és igazabb után sóvárognak, mint amit a liturgicus áldozatokban, az isteni szolgálatokban és azon időbeli hitszónoklatokban találhatnak, melyben sorsuk őket a földön élni kényteti; *azon emberek számára*, akik megtanulták elvetni a gyermekes dolgokat, nevezzék azokat legendáknak, genealogiáknak, csodáknak, jövendőléseknek, hanem nem szakadhatnak el szivük gyermekded hitétől. Akkor elhagyva egy jó nagy részét annak amit a hindu pagodákban, a buddha viharákban, a muzulman mecsetekben és a keresztény templomokban imádnak és hirdetnek, minden hivő magával hozza e néma kryptába azt amit legtöbbre becsül, saját értékes drága gyöngyét: a hindu veleszületett meggyőződését e világ semmiségéről és rendithetetlen hitét egy más

világban; a budhista egy örök törvény ismeretét, szelidségét, engedelmességét, könyörületességét; a muzulmán ha egyebet nem legalább józanságát; a zsidó bizalmát és ragaszkodását egyetlen egy istenhez, jó és rossz napokban; mi keresztények odahozzuk azt, a mi mindennél többet ér, a mi jobbnak látszanék azok előtt, kik arról kételkednek, ha azt megvizsgálnák, — szeretetünket az Isten iránt, bármikép nevezzék is azt, végtelennek, láthatatlannak, halhatatlannak, atyának, a legfőbb lénynek, ki minden fölött és mindenben van, s e szeretet nyilvánul a felebaráti szeretetben, szeretetünkben az élők és holtak iránt, a mi élő és el nem muló szeretetünkben. E kryptát, noha még kicsiny és homályos, már most látogatják azok, kiknek elviselhetetlen a sok szó zaja, a sok világítás fénye, a vélemények összeütközése. Ki tudja vajjon nem lesz-e ez idővel tágasabb és világosabb és a multnak kriptája nem lesz-e a jövőnek egyháza?"[1]

Ez, Müller szerint a jövő vallásának programmja, ez uj egyházba, a jövő egyházába vezet majd a vallások összehasonlitó tanulmánya. Poesisnek az igaz hogy mindez igen szép, a phantasia eljátszhatik rajta, amint már akadt is dicsőitője eme még nem létező egyháznak az amerikai költő Emerson személyében,[2] csakhogy az már még sem engedhető meg, hogy midőn valaki komoly tudományos dologról akar szólni, mint Müller a Hibbert-Lectureökben, akkor ilyen chimerákkal álljon elő.[3]

[1] Müller, Hibbert Lecture-jének záradéka.

[2] Revue Belgique 1884. 382. La Controverse et le Contemporain 1886. Tome VII. 380.

[3] Mint curiosumot fel kell emlitenünk, hogy a jövő vallásának e programmját gyakorlatilag is valósitani akarták. Azt hihetné az ember, hogy ez uj vallás Müller-féle hires tudósokból gyült össze, azonban nem igy történt. A Ganges partjain a szegény hindukkal tették meg ezt a próbát, hogy a legfőbb vallásokat, kiváltképen a kereszténységet és a hindu vallást egybe akarták olvasztani. 1880. ugyanis a Brahma-Somaj felekeze-

Müller vallásfejlődési elméletében kiválóan csak India vallásaira forditotta figyelmét, azért nincs is meg nála a vallások teljes osztályzata,[1] s több nagy vallást egészen figyelmen kivül hagy. Müller rendszere a vallás eredetéről és fejlődéséről általában igen elmésen van kigondolva s látszólagosan világos is; a henotheismus igen jó kibuvó ama kérdés elől, vajjon a monotheismus volt-e előbb, vagy a polytheismus? egyátalán Tiele rendszerét sokkal felülmulja. Noha Müller volt az összehasonlitó vallástudomány megindítója, s noha a Hibbert-Lectureök e tudomány népszerüsitése czéljából rendeztetnek, Angolországban azért az angol nép conservativ jelleménél fogva nem igen nagy hóditást tett még eddig, mert a hivatalos oktatásba mostanáig még nem lett felvéve, az angol egyetemeken még nincsenek tanszékek e tudomány számára. Hollandia példájára Svájczban lett először behozva az összehasonlitó vallástudomány, a genfi egyetemen Strőhlin tart előadásokat róla; Poroszországban pedig a berlini egyetemen Pfleiderer adja elő már évek óta.

Ekkép hóditott magának tért az összehasonlitó vallástudomány a protestans országokban s ezekből áthatott azután a katholikus országokba[2] melyek némelyikében a rationalismus már elkészitette ennek utját.

---

tet ez eclecticismus szerint reformálták, de a nagy reményekkel megalakult uj secta, melytől a világ meghóditását várták, azonnal több ágra szakadt s Bengáliából még nem jutott ki. Broglie Problémes etc. 295. Tiele Manuel etc. 225.

[1] Müller osztályozását feltünteti e táblázat:

Henotheismus
|
Polytheismus
|
Monotheismus, Pantheismus, Atheismus Vad népek vallása.
| | |
Judaismus. Kereszténység. Izlam. Brahmanismus Buddha vallása.

Broglie i. m. 389.

[2] A protestans theologiát létében támadta meg az összehasonlitó vallástudomány. Érzékenyen panaszkodik erről Dr. Holtzman a strassburgi

Franciaországban Renan, aki a kereszténység eredetét tárgyaló müveiben folyton arra törekedett, hogy letörölje arról az isteni jelleget[1] már 1870 előtt különböző irataiban, mint a „*La chaire d'hébreu*“ és a „*Réforme intellectuelle en France*“-ban, éppen nem leplezett czélzatossággal sürgette, hogy a keleti vallások kritikai tanulmányozására tanszék állittassék[2] noha még az előmunkálatok is nagy részben hiányosak voltak. Egy évvel azután pedig, hogy Müller Miksa a Westminster-apátságban a Hibbert-Lecture-ket megkezdette, egy *franczia protestans* — Vernes Móricz — élénken sürgette, hogy az összehasonlitó vallástudomány a nyilvános oktatás keretébe felvétessék.[3] Tudta jól Vernes, hogy találkoznak majd elegen, akik készek lesznek feláldozni a párisi egyetem több százados katholikus theologiai fakultását a Sorbonnet, hogy helyét a rationalismus theologiája foglalja el. Tervét kiváló örömmel fogadták a rationalista protestansok, s több oldalról felmerült az óhaj e terv valósitására. Azért 1879. deczember havában Ferry Gyula akkori közoktatásügyi miniszter előterjesztést tett az összehasonlitó vallástudomány behozataláról a felsőbb oktatásba; a miniszter javaslatát a képviselőház és a senatus azonnal elfogadta, s ennek értelmében a Collège de France-ban az összehasonlitó vallástudomány számára tanszék állittatott, melyre a kormány Reville Albertet nevezte ki, aki szintén protestans sőt sokáig prédikátor is volt, s egyuttal a rationalismus legbuzgóbb képviselője.[4]

egyetem rektora, 1878. május 1. tartott rektori beszédjében. Über Fortschritte und Rückschritte der Theologie unseres Jahrhunderts und über ihre Stellung zur Gesammtheit der Wissenschaften. Strassburg, Trubner 1878.

[1] Histoire des origines du Christianisme 8 kötetben.

[2] Le moniteur Hebdomadaire de Rome, 1886. nr. 7.

[3] A theologiáról mint positiv tudományról irt értekezésében a Revne scientifiqueben 1879. febr. 1.

[4] La Controverse et le Contemporaim Lyon, 1886. Tome VII. 337.

A franczia katholikusok folyton figyelemmel kisérték e rationalista-protestans mozgalmat, mely már 1878. kezdődött az összehasonlító vallástudomány érdekében. Érezték, hogy félelmes támadás készül sz. hitünk ellen, azért iparkodtak, hogy váratlanul ne lepje meg őket. Midőn 1879. deczember havában a senatus megszavazta az összehasonlító vallástudomány tanszékének felállitását a Collège de France-ban, ugyanakkor a párisi katholikus Institut hasonló tanfolyamot nyitott: 1880. január 29. Broglie abbé a nem keresztény vallások történetéből egy előadási sorozatot kezdett a keresztény vallás védelmére; mindez öt hónappal előbb történt, mielőtt Réville előadásait megkezdette volna. Ez volt az első, de hatalmas ellenhatás katholikus részről; az összehasonlító vallástudományt, melyet eddig csak a rationalisták terjesztették irataikban és tanszékeikben, a katholikusok is felvették a felsőbb oktatásba, és a pogány vallások történetéből vont érveket, melyeket a rationalisták terjesztették irataikban és tanszékeikben, a katholikusok is felvették a felsőbb oktatásba, és ugyanazon pogány vallások történetéből vont érveket, melyeket a rationalisták a kereszténység ellen használtak fegyverül, a katholikusok most éppen annak védelmére kezdték forditani. A rationalistákat nagyon bántotta, hogy a katholikusok is tanszéket állitottak — apologetikai czélból, — az összehasonlító vallástudomány számára, azért meg is támadták Broglie abbét, hogy tanitásában részrehajló s szemére vetették, hogy a vallástudományban „amaz utógondolattal használja az összehasonlító módszert, hogy uj érveket találjon az igaz hit bizonyitására."[1] Pedig akarva nem akarva az összehasonlító vallástudomány oda fog jutni végeredményében, hogy a kereszténység transcendentalis voltát bizonyitja más vallásokkal szemben.

[1] La Controverse etc. 378. Goblet d'Alviella szavai a Revue de Belgique-ben 1882. márcz. 15.

Mint emlitők 1880. két tanszék nyilt meg az összehasonlitó vallástudomány számára Párisban: Broglie abbé-é az *Institut catholiqueban* és Réville Alberté a *College de France*-ban. A jeles Broglie csakugyan derekasan megoldotta feladatát s minden tekintetben megfelelt a beléje helyezett várakozásoknak. Az ő dicséretes munkálkodásának eredménye, hogy az összehasonlitó vallástudomány a katholikus theologiában már helyet foglalt[1] s idő folytán majd mindenütt annak kiegészitő részét képezi. Broglie első előadásában a keresztény apologia állásáról értekezett, a vallások összehasonlitó történelmével szemben,[2] ami egyuttal bevezetés volt az összehasonlitó vallástudományi előadásokba.[3]

Mindazt amit Broglie a nem keresztény vallásokról, ezeknek eredetéről s a kereszténységhez való viszonyukról előadott, összefoglalta s rendszeresen feldolgozta remek müvében, mely „*Problemes et conclusions de l'histoire des religions*“ czim alatt jelent meg 1885., a következő évben pedig már a második, javitott kiadásban.[4] E mü szerzőjének nevét európai hirüvé tette s még maguk a rationalisták sem tagadhatták meg tőle a dicséretet.[5] Ama kétes értékü hypothesiseket, melyek valódi arsenáljai voltak a kereszténység ellen való támadásnak, igazi értékükre leszállitja, s csupán a biztosan megállapitott törvényeket alkalmazza s igy is kimutatja sok fontos kérdés igazságát a kereszténységet illetőleg, jóllehet e biztos törvények még nagyon csekély számmal vannak. A vallás eredetét Broglie elég világosan s meggyőzőleg fejti ki, s elmélete egyedül elfogadható az

[1] La controverse etc. 383.

[2] L'apologétique chrétienne en présence des progrès des sciences historiques. Paris, 1880.

[3] Ez előadások czime volt *Histoire des cultes non chrétiennes.*

[4] Abbé de Broglie, Problémes et conclusions de l'histoire des religions. Paris, 1886. Potuis-Cretté, libraire éditeur.

[5] Lásd Barth szavait a Revue de l'histoire des rel. 1885. maj.—jun.

eddigi elméletek között. E szerint ugyanis amaz általános tényből indulva ki, hogy az emberben benne van a vallási tehetség vagyis a vallási hajlam, eme tehetségnek szüksége van valamely külső okra, mely azt felkeltse s müködésbe hozza; eme külső oknak pedig olyannak kell lennie, hogy az nemcsak elvétve, egyes embereknél, hanem általánosan is az Isten fogalmát keltse fel. Ehez pedig csak egyenes külső közvetités által juthat az ember, tehát amaz első oknak is külsőnek és *határozottan nyilatkozónak* kellett lennie, vagyis a revelatiónak. S mindezt igen szépen igazolja Broglie a vallások történetének s a psychologiának adataival.[1] Ez egyuttal megoldását nyujtja ama kérdésnek is, hogy minő volt a vallás legelső formája, amelyből mind az animismus, mind a henotheismus levezethető, s amelyekből a hagyományos polytheista vallások származtak.[2] Broglie a kereszténység s a többi vallások közötti hasonlóságok magyarázatát is adja; e hasonlóságok amennyiben lé-

[1] Broglie Problémes etc. 88—82.
Broglie vallási osztályzását e táblázat tünteti fel.

Ős monotheismus

A patriarchák monotheismusa	Animismus	Henotheismus
	Hagyományon nyugvó polytheismus	

Zsidó vallás	Nyugoti polytheismus	Zoroaster vallása	Brahman vallás	Confucius Taoismus	Vad népek vallása
	Görög vall. Egyptomi vallás		Uj brahman. vallás	Buddha vallás	
		Parsok Géberek	Uj brahmanismus	Budhismus	
Uj zsidó vallás	Keresztény vallás	Izlam			

Ezután az ujabb keletü vallások következnének, melyeket fölöslegesnak tartunk itt feltüntetni.

teznek, távol attól, hogy ellene szólnának, inkább mellette bizonyitanak.[1]

Általában Broglie müködése mind az irodalomban, mind az Institut catholiqueban, nagyon megzavarta a rationalistákat illusiojukban; az ő általa kijelölt irányban mindenfelől megindult a katholikusok tevékenysége ez uj tudomány terén s annak a rationalisták által nem várt uj fordulatot adott. Bevallja ezt a rationolista tudós Barth is ki Broglienak fönnebb emlitett müvét *„az idők jelének“* tarja.[2]

Réville Albert ugyanabban az évben kezdette meg előadásait a Collège de France-ban, melyben Broglie. Ez előadásainak eredménye lett a *„Prolégoménes de l'histoire des religions“* czimü munka,[3] mely általános bevezetést képez az összehasonlitó vallástudományba.[4] Réville élesen megtámadja a kath. álláspontot, mely a vallás eredetére az ős revelatiot feltételezi, s ezt egyszer mindenkorra ki akarná küszöbölni a vitából s hogy ezt megtehesse, kemény polemiát kezd a traditionalista iskola ellen, pedig a szigorun katholikus álláspont nemcsak nem azonos a traditionalistákéval, hanem az egyház kárhoztatta is a traditionalismust. A traditionalisták tulzásba mentek; az egyház soha sem megy tulzásokba. A traditionalisták a Szentháromságot s annak már az első ember előtt való kijelentését akarták kimagyarázni a Genesis szavaiból: *Alkossunk embert*, s Réville he-

---

[1] Broglie Problémes etc. 242—285.

[2] Broglie abbénak az összehasonlitó vallástudományt tárgyaló nevezetesebb müvei még a következők: *L'apologetique chrétienne. Le progrès religieux. Religion de Zoroastre et religion Védique. Le Buddhisme. Réligions néo-brahmaniques de l'Inde* különösen pedig *La définition de la religion*, ez utóbbi ismertetve lett a kath. Theologia folyóirat. I. 452.

[3] Paris, Sandor et Fischbacher kiadóknál 1881.

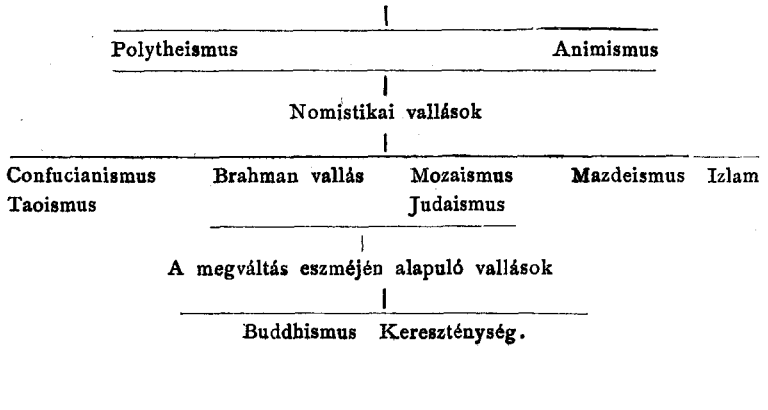
[4] Megkisérli a vallás meghatározását is, mert megjegyzendő, hogy a vallásnak általánosan elfogadott definitiója maig sincs. Egészen máskép határozza meg Tiele, máskép Müller, máskép Réville s máskép Broglie.

vesen kikel az ellen, mintha ez a katholikus hittudósok véleménye volna, pedig egyetlen valamire való theologus sem hivatkozik erre. Réville a vallás eredetét a természet kultuszából származtatja, ugy ha a naturalismus, a természetimádás lett volna szerinte a vallás legelső formája. Nevezetes az ő vallásfejlődési elméletében *a Megváltó eszméjén alapuló vallások* osztályozása, mely osztályba tartoznak a buddhismus és a kereszténység. Emez osztályozásnak alapjául az szolgált, hogy a hindu vallásban a legenda Buddha megtestesüléséről beszél, aki leszáll az égből, hogy a világot megszabaditsa. Csakhogy meg kell különböztetnünk a történelmi Buddhát a legendák Buddhájától; a történelem semmit sem tud Buddha csodás származásáról s megváltási eszméjéről, csak a legendák Buddhájának élete és müködésében fordulnak elő meglepő hasonlóságok Krisztussal.[1]

Réville egyszerüen a természeti tünemények istenitéséből vezeti le a vallásokat, olykép, hogy legelőször a polytheismus és mythologia, valamint az animismus és fetisismus terjedtek el.[2] Érdekes dolog,

[1] A legendabeli Buddha és Krisztus között csakugyan feltünő hasonlóságok vannak, igy még Buddhának metaphoricus neve: *Szakia-Muni*, a *Szakia törzséből való oroszlán* is, a Szentirásban használt *Leo de tribu Juda a Juda törzséből való oroszlánhoz* hasonlit.

[2] Réville rendszerét feltünteti e táblázat:

hogy kit támad meg Réville, mint az ős revelatio és monotheismus védőjét? Mivel az egész katholikus theologia mindig egy ős revelatiot tanitott, azt várná az ember, hogy bizonyára valamely hirneves katholikus theologust; — de ime nem azt, hanem a hirneves angol államférfiut *Gladstonet*. A nagy angol államférfiu sokféle elfoglaltsága mellett is tudott magának időt szakasztani, még miniszterségе alatt is, a theologiai tanulmányokra s több munkával lépett fel az irodalomban is. Még 1885. ama nevezetes választási mozgalmak alatt is adott ki munkát,[1] valamint e választási izgalmak ideje alatt felelt Réville támadásaira is. Gladstone czikke a *Nineteenth Century* folyóiratban jelent meg;[2] e czikkében a Genesis alapos exegesise és Homer költeményeinek elmés értelmezése által igyekszik bebizonyitani az ős kinyilatkoztatás hypothesisét.

Gladstone az összehasonlitó vallástudomány egyik szorgalmas munkása s müveiben nem csak a keresztény conservativ iránynak, de a szó szoros értelmében a traditionalista iskolának hive. Szerinte már az ős kinyilatkoztatásban ki voltak jelentve a következő hitigazságok: az Isten egysége, a Szentháromság, a Megváltóról szóló igéret, a teremtés, a Megváltó megtestesülése és a gonosz lélek létezése. A modern hitetlenség rendkivül felzudult azon, hogy Gladstone közbelépett s neki éppen nem tetsző állást foglalt el ily nagy fontosságu theologiai kérdésben; tekintélye által nagyon fenyegetve érezték magukat a rationalisták s azért mindenfelől meginditották ellene a támadást;[3] Gladstone mindig ügyesen védi magát s

[1] Gladstone, Ecce Homo. London 1885. Higham kiadónál.

[2] Daron of creation und Worsiph (A teremtés és a vallás hajnala) Nineteenth Century 1885. nov. 1.

[3] Lásd Huxley, Réville, Müller, Drummond czikkeit a Nineteenth Centuryban 1885.

habár minden állitását nem is fogadhatjuk el — mert Gladstone a mellett, hogy őszintén, meggyőződésből keresztény, de egyuttal erős protestáns is — annyi mindenesetre áll, hogy müvei, mint a skepsisnek, a hitetlen rationalismusnak czáfolatai, nagyon tanulságosak.

Az összehasonlitó vallástudomány, külföldről behozva, Francziaországban vett legnagyobb kifejlődést, a mennyiben elterjesztése nem csak a főiskolai tanszékek által történik, hanem az iskola falain kivül az erre leghathatósabb segédeszköz, egy szakfolyóirat által is. 1880. alakult meg az összehasonlitó vallástudomány számára az első s még eddig egyetlen folyóirat:[1] a *Revue de l'histoire des religions* (A vallások történetének szemléje), Párisban[2] melynek első szerkesztője a fönnebb emlitett Vernes Móricz volt. A folyóirat megalapitása a következő körülmények között történt. 1876. a gazdag lyoni tudós, Guimet Emil, nagy keleti utazásra indult azon czélból, hogy India, China és Japán vallási emlékeit és documentumait teljes számmal összegyüjtse. E vállalatot, melyben Guimetet nagy vagyonán kivül a franczia kormány pártfogása is segitette, szép siker koronázta. Két év mulva visszatért Francziaországba, megrakodva tudományos kincsekkel. Csak magából Japánból háromszáz vallásos képet, hatszáz istenszobrot és ezernél több könyvet hozott. Hogy ez expeditio eredményei fennmaradjanak, Guimet Lyonban saját költségén, e tudományos kincsek elhelyezésére muzeumot

[1] Az *Allgemeine österreichische Literatur-Zeitung* 1886. aug. 10. számában jelentette, hogy ez évi jan. 1. Bécsben is meg fog indulni egy összehasonlitó vallástudományi folyóirat. Megalakulásáról még eddig nincs tudomásunk.

[2] A *Revue de l'histoire des religions* megjelenik minden két hónapban, 8—10 ivnyi füzetekben, Párisban, Leroux Ernő kiadónál, Rue Bonaparte 28. Előfizetési ára 25 franc.

és könyvtárt állitott s egyuttal a keleti nyelvek elsajátithatása végett keleti iskolát alapitott.[1] Ez intézmény adott létet két időszaki kiadványnak: *A Guimet museum évkönyvei*[2] és az összehasonlitó vallástudományi *Szemlének;* mindkettőnek czélja a régi vallások népszerüsitése, az *Évkönyvekben* azonban csak az eredeti documentumok kiadványai jelennek meg.

AZ EMBERI NEM KORA ÉS A SZENTIRÁS.

Irta: Dr. SZÉKELY ISTVÁN.

(Folyt.)

II. RÉSZ.

II. A hagyomány az ember korára vonatkozó számitásokról.

Az egyház mint mindenben, ugy e kérdésben is folyton szem előtt tartotta sz. Ágoston azon elvét; in necessariis unitas, in dubiis libertas. Erről tanuskodik a kath. tudósok eltérő nézete; de különösen az egyház eljárása a különféle szentirási szövegekkel szemben.

Mint a zsidó tudósok (Jos. Flavius, Philo, Talmud) K. u. a II. századig a legnagyobb tisztelettel viseltettek a LXX. iránt, sőt közönségesen azt használták, ugy az egyház is — bár a héber szöveget teljesen nem mellőzte — keleten a LXX. fordiást, nyugaton pedig egész a VI. századig, azonkivül a LXX. után készült Itala nevü latin fordiást használta; és pedig sz. Ágoston tanusága szerint[3] oly általánosan, hogy a keletiek közül legtöbben

[1] La Controverse et le Contemporain. Lyon. 1886. Tome VIII. 257.

[2] Az *Annales du Musée Guimet* nagy negyedrétü kötetekben jelenik meg illustrálva. Leroux Ernő kiadónál. Eddig tizenegy kötet jelent meg.

[3] De civ. D. XVIII. 63, 1.

azt se tudták, van-e még más fordítás ezen kivül, sőt sokan, mint pl. sz. Ágoston,[1] azt határozottan inspiráltnak tartották, amely nézetet némi tartózkodással s legalább egy időre sz. Jeromos is vallotta.[2] — E szövegből készült több fordítás is. Nem csoda tehát, ha a hivatalos szentirási szöveg számait, és különösen az ember korára vonatkozó adatait a keresztény irók nemcsak elfogadták, hanem még a héber szöveg adatainál is többre becsülték. Ezen adatok plane az egyház liturgiájába — a martyrologiumba — is felvétettek, s igy mintegy hivatalos helybenhagyást nyertek.

Csak a VI. században, midőn a Vulgata fordítás a nyugati egyházban használatba jött, kezdették a LXX. fordítás számait elhagyni s helyettük a héber szövegnek a Vulgata által népszerüsitett adatai is polgárjogot nyertek a LXX. adatai mellett. — Az egyház azonban soha sem egyik, sem másik számitás mellett állást nem foglalt.

Eusebius előtti zsidó- és keresztény tanubizonyságok.

A zsidó hagyomány legrégibb és legtekintélyesebb képviselője e kérdésben *Josephus Flavius*. Müveiben számtalan chronologiai adatokat közöl az ó-szövetségi történelemre vonatkozólag, a melyek azonban — kritikai változások, vagy későbbi kontárok oktalan javitgatási kisérletei folytán — egymásnak lépten-nyomon ellenmondanak.

Ant. I. cap. 4. (máshol 5.)[3] mondja: „Vim autem imbrium coepisse ait (Moyses) 27. mensis (secundi) post annum ab Adamo primo homine bis millesimum sexcentesimum quinquagesimum sextum.“ De még ugyanazon lapon közli Ádám utódainak nemzetségtábláját, melynek összeadásából a vizözön előtti korszakra csak 2193 (más kiadás szerint 1893) évet nyerünk. Egyik vagy másik adat

[1] Dr civ. D. XVIII. 43.

[2] V. ö. Zschokke Hist. S. A. T. 2. kiadás, 418—419. lap.

[3] A kölni 1691. kiadás 9. columnáján.

corrumpálva van; máskép nem mondhatná Josephus ugyanott: „Hi anni (successorum Adae) in unam summam contracti suprascriptum tempus conficiunt.“ A két szám, tehát eredetileg egyforma volt.

A vizözön utáni genealogiát szintén közli Josephus[1] s abból Ábrahám születéséig 295 évet kapunk, jóllehet Josephus, csak pár sorral fentebb mondja, hogy Ábrahám a vizözön után 292-ben született.

Ant. II. 13. szerint a zsidók Egyptomból kimentek 430-ban Ábrahám Canaanba jötte után, s 215-ben Jákob Egyptomba költözése után. Ezzel körül-belül megegyez azon állitása,[2] hogy a templomépités az Egyptomból való kijövetel után 592-ben, Ábrahám Canaanba jövetele után pedig 1020-ban történt, ugyanis 1020—592=428.

Josephus adataiból tehát kettő tünik ki. Először, hogy az ő idejében a mazoreticus szöveg számainál nagyobb számok is forgalomban voltak a zsidók közt, s igy talán a számokban a LXX. adataira hasonló héber codexek is voltak. Kitünik másodszor, hogy az ő idejében az emberi nem koráról sőt az egyes bibliai korszakokról sem voltak a zsidóknál megbizható traditiók.

A zsidó hagyomány másik tanuja a *Seder olam rabba* czimü munka, mely Kr. u. a II. századból származik s szerzője valószinüleg R. Jose Ben Chalefta. E chronologicus mü számit

Ádámtól a vizözönig	1656	évet
A vizözöntől Ábrahám hivatásáig	367	„
Innen az exodusig	430	„
Ettől a templomépitésig	480	„
Innen a templom elpusztulásáig	410	„
Innen Krisztusig	590	„
	3933	évet[3]

A chronologiára vonatkozó zsidó hagyomány har-

[1] Ant. I. 7. Kölni 1691. évi kiadás 15. col.
[2] Ant. VIII. 3. Ugyanazon kiad. 259. col.
[3] V. ö. Raska i. m. 328—333. lap.

madik tanuja a *zsidó világaera.*[1] A zsidók a világ teremtésétől Krisztusig 3762 évet számitanak. Érdekes, hogy ezen aera a vizözön előtti kort a samariai szöveg szerint számitja, t. i.

Ádámtól a vizözönig	1307
A vizözöntől Ábrahám születéséig	291
Innen az exodusig	504
Az exodustól a templom épitésig	592
Ettől Jeruzsálem pusztulásáig	477
Ettől Krisztusig	591
	3762[2]

A keresztény hagyomány tanui közt első helyen emlitendő a *római Martyrologium*, mely az egyháznak nyilvános bizonysága, ha nem is a mellett, hogy a LXX. fordität kövessük, legalább a mellett, hogy a héber szöveg chronologiáját követni nem okvetlenül szükséges.

A római Martyrologium deczember 25-én Üdvözitőnk születésének idejét következőképen határozza meg: „Anno a creatione mundi, quando in principio Dens creavit coelum et terram, quinquies millesimo centesimo nonagesimo nono; a diluvio vero anno bis millesimo nongentesimo quinquagesimo septimo; a nativitate Abrahae anno bismillesimo quintodecimo; a Moyse et egressu populi Israel de Aegypto anno millesimo quingentesimo decimo; ab unctione David in regem anno millesimo trigesimo secundo“ — — született az Üdvözitő. E számoknak egymásból való kivonása által a következő számokat nyerjük az egyes ó-szövetségi korszakok tartama gyanánt:

Ádámtól a vizözönig	5499—2957=2242	év
A vizözöntől Ábrahámig	2957—2015= 941	„
Ábrahámtól az exodusig	2015—1510= 505	„
Az exodustól Dávidig	1510—1032= 478	„
Dávidtól Krisztusig	1032	„
Összeg	5199	év

[1] Hogy mikor jött használatba, nem tudjuk; de mindenesetre a Talmud befejezése után, mert ez még más aerákat használ.

[2] L. Raska i. m. 333—335. lap.

Az első és harmadik szám mint látjuk megegyez a LXX. fordítás számaival; a második szám a samariai szöveg adataival, de a többi szám sem ezekkel, sem a masoreticus szöveg adataival össze nem vág, tehát valószinüleg e háromtól különböző recensióból vagy fordításból van meritve.

Az első századok szentatyái és egyházi irói a Megváltó születését 5500. sőt 6000. évre tették az ember teremtése után.

Alexandriai sz. Kelemen († 217 körül) — a Stromata I. könyvében számit

Ádámtól a vizözönig	2148 évet
Sem születésétől (100 évvel a vizözön előtt) Ábrahám 75 évéig 1250 évet; tehát a vizözöntől Ábrahám 100 évéig	1175 „
Innen az exodusig	616 „
A pusztai bolyongásra	40 „
A bíróktól Sámuelig	463 „
Sámuelre és Sauira	20 „
Dávidtól Jedekias 11 évéig	483 „
Innen Krisztusig eltelt	588 „
Összeg	5533 év

Mindazonáltal máshol Ádámtól Krisztusig *5624 évet* számit.[1]

Sz. Kelemen tanitványa a nagy *Origenes* (élt 185—253. Kr. u.) a marcionitak elleni dialogusában mondja, hogy a világ *„már 6000 év óta létezik.“*[2]

A III. századnak legnagyobb chronologusa *Julius Africanus* († 232. Kr. u.). Müvei ugyan elvesztek, de egyes töredékei fennmaradtak Syncellus VIII. századi történetirónál. Africanus általában követi a LXX. chronologiáját, de Kainant mellőzi. Számit

[1] L. Raska i. m. 322—23. lap és Petavius, De doctrina temporum, Venet. 1757. II. köt. 2. lap.

[2] L. Valroger L'âge du monde et de l'homme. Paris, 1869. 79. lap.

Ádámtól a vizözönig	2262 évet
A vizözöntől Ábrahám 75 évéig	1015 „
Ábrahám 75 évétől az exodusig	430 „
Innen Sedekias 11 évéig	1186 „
Összesen	4913 évet.

Ehhez a Jeruzsálem bevételéről Krisztusig eltelt 588 évet hozzáadva: *4913+588=5501 vagy 5502 év Ádámtól Krisztusig.*[1]

Theophil antiochiai püspök († 181.) V. könyvében ad Autolycum Krisztusig 5345 évet számit. Máshol (l. III. 22. ugyanazon műben) tyrusi források nyomán állitja, hogy Salamon temploma az Egyptomból való kijövetel után 566. évben épült.[2]

Sz. Cyprián († 258.) irja: „Sex millia annorum iam pene (más példányokban: plene) complentur, ex quo hominem diabolus impugnat.“[3]

Hasonlóképen *Lactantius* (III—IV. században élt) a teremtéstől Krisztusig körülbelül 6000 (vagy 5800) évet számit.[4]

Eusebiustól a Középkorig.

Eusebius caesareai püspök († 340.) a legnagyobb keresztény chronologus volt az első, ki az ó-szövetségnek akkor általánosan elfogadott tartamát pár századdal megrövidítette. Néha 5500 évre teszi ugyan az ó-szövetség hoszszát; közönségesen azonban 5200 évet számit.

Kortanának alapelvét mindjárt a Chronicon bevezetésében[5] kimondja e szavakban: „Jam inde ab exordio palam cunctis edico, ne quis unquam arroganter contendat, quasi fieri possit, ut temporum certissima cognitio

[1] L. Raska i. m. 318—331. lap a hol Africanus chronologiáját részletezi. Ugyanazon Africanus máshol az exodustól a templomépitésig 758 vagy 744 évet számit, amely következetlenségért Eusebius Chroniconjában ellene élesen kikel.

[2] Enseb. Caes. Chroricon arm. ed. migne col. 263. nota 7.

[3] Idézve Valroger i. m. 81. lap.

[4] Ugyanott.

[5] Migne kiadás 103—104. col.

acquiratur." „Neque Graecorum, neque Barbarorum, neque aliarum quarumvis gentium, neque ipsorum Hebraeorum universalem chronologiam nos posse evidenter addiscere. Porro autem *contenti erimus, si praesens noster tractatus ad duo statuenda nos adiuvet: nempe primo, ut nemo sibi persuadeat, fieri posse, ut accuratâ scientiâ ratio temporum comprehendatur, quae profecto hallucinatio est; deinde, ut quisque probe sciat, id tantummodo curatum a nobis, ut aliquo pacto quinam sit huius controversiae status, percipiatur, ne prorsus in ambiguitate nutemus.*"

Eusebius általában az exodus idejéig követi a LXX. fordítás chronologiáját; csak abban tér el ettől, hogy Kainant kihagyja, ezáltal akarván a LXX. és a Samariai fordítás közt az összhangot helyreállitani a vizözön utáni korszakra nézve. A vizözön előtti korszak genealogiájában ugy a masoreticus, mint a Samariai szöveget megrontottnak tartja.[1] Az exodus és templomépités közti korra nézve követi a héber szöveget, s a 380 évet hevesen védi.

A héber szöveg számai elleni érvek előadása után igy folytatja: „Ergo quaquaversus manifestum est, *Septuaginta virorum interpretationem ab antiquioribus, nulloque errore vitiatis hebraeorum exemplaribus fluere.* Ideoque et nos merito ad hanc chronologiam construendam eâdem utimur praesertim *cum Ecclesia quoque Christi toto orbe diffusa huic uni adhaereat, cuius usus a Servatoris nostri tum Apostolis, tum discipulis nobis commendatus est.*"[2] E szavak világosan elárulják, hogy Eusebius korában az egyház és annak tudósai a LXX. fordítás számait követték: kitünik másodszor, hogy Eusebius a LXX. fordítás számait bizonyos régi héber szentirási példányokra vezette vissza. Mindkét állitás igen fontos ránk nézve.

Ennyit Eusebius *elveiről.* Idézett müvében a következő adatokat közli.[3]

[1] L. Chronicon arm. Migne, col. 158—159.

[2] U. o. 159. col.

[3] 177. col.

Ádámtól a vizözönig	2242 év
Innen Ábrahám születéséig	942 „
Innen az exodusig	505 „
Innen a templomépitésig	480 „
Innen Dárius 2 évéig midőn a templom ujra épült	502 „
Összesen számit	4680 évet.

(Az összeg tulajdonképen 4671 év.)

Mivel Dárius 2 éve összeesik a LXV. Olympias első évével, innen Krisztusig (Kr. 30 életévéig) 137 Olympias=548 év számitandó[1]; tehát Krisztus urunk nyilvános müködésének megkezdéséig (Tiberius 15 évében) *5228* év telt el Ádámtól.

Ugyanezen eredményre jut Eusebius a Chronicon II. könyvének bevezetésében[2], jóllehet az egyes korszakokban az előbbitől kissé eltér. — Krisztus nyilvános fellépésétől (CCI. CCII. vagy CCIII. Olympias) Tiberius 15 évében visszafelé számit

Darius 2 évéig	548 (552, 556) évet
Innen Hoseas[3] 50 évéig (64 Olymp.)	256 évet
Innen Sámsonig	406[4] „
Innen Moyses 80 évéig	329 „
Az exodustól Ábrahám születéséig	505 „
Ábrahámtól a vizözönig	942 „
Vizözöntől Ádámig	2242 „
Tehát Tiberius 15 évétől Ádámig visszafelé összesen	*5228* „

A Chronicon 324. columnájában Ábrahám születésétől Tiberius 15 évéig következőképen számit:

Mózes 80 évétől a templomépitésig, 479 év

de ehhez hozzáadja: „secundum mi-

[1] Kr. született valószinüleg a CXCV. Olympias első évében.

[2] Migne kiadás 319. sh. col.

[3] Érti Usiast Juda királyát. A kérdéses (50) év esik 760—770-re Kr. e. Eusebius ez év alatt nyilván az első Olympias évét értette (776. Kr. e.), de aligha helyesen.

[4] 408. chron. gr.

norem tamen numerum, quem III. Regnorum liber continet; nam iuxta volumen Judicum supputantur anni 600.“ Eusebius azonban a III. kir. számitását követi, s — 168. col. — a Birák könyvének adatait meglehetős erőszakos módon igyekszik azzal kiegyeztetni.

Salamontól a Darius alatti templomépitésig	512 év[1]
Dariustól Krisztus fellépéséig (Tiberius 15 évében)	548 „
Tehát Ábrahámtól Tiber. 15 évéig	2044 év
Ádámtól a vizözönig	2242 „
A vizözöntől Ábrahám születéséig	942 „
Krisztus *fellépéséig*	5258 év

Mennyi számitandó ebből Krisztus *születéséig*, kitünik a canon chronicusból, a hol Ábrahám születésétől Krisztus születéséig 2016 évet számit. Tehát 2016+942+2242=5200 Ádámtól Krisztus születéséig.[2]

Előfordulnak azonban némely töredékek Eusebiustól[3] — amelyekben elődei példájára Krisztus megkeresztelteteését az ember teremtésének 5533. évére teszi, s igy Krisztus születése előtt 5503 vagy 5505 évet számit. S e régi szám Eusebius Chroniconja daczára — kivált a görög iróknál — továbbra is fenmaradt.

Paulus Orosius V. századi történetiró Eusebius módjára Krisztusig 5198 évet számit.[4]

A chronicon paschale vagy Alexandriai chronicon, mely valószinüleg Constantius császár idejében iratott, s Heraclius alatt folytattatott, meglehetősen követi a LXX.

---

[1] Máskor 502 évet számit.

[2] Eusebius tehát Krisztust nyilvános fellépése idején csak 28 évesnek tartotta.

[3] A Migne kiadásban a Chronicon parchale appendixében, patr. gr. XCII. köt. 1054. col.

[4] V. ö. Petavius de doctr. temp. I. h. 3. l.

fordítást, s Krisztus születéséig 5507 évet számit. És pedig:

Ádámtól a vizözönig	*2262*	évet[1]
A vizözöntől Ábrahám 75 évéig	*1145*	„ [2]
A zsidók Egyptomban tartózkodására	*215*	„ [3]
Ábrahám 75 évétől az Egyptomba menetelig	*215*	„ [4]
A pusztában	40	„

Josue 27, Chusarsathem (!), Mesopotamiai király 8, (idegenek 8), Gothoniel 32, Aod 56, Semegar 24, Jabis 20, Debore 40, Oreb-Zeb 7, Gideon 40, Abimelech 3, Thola 23, Tair 22, Jephte 6, Esebon 7, Aealon 10, Labdon 8, Philisthaei 40, Samson 20, interregnum és béke 40, Heli 40, Samuel 20 évig uralkodott szerinte.

Ezek kormányzásának összege 437 (vagy 445) év. Ha azonban a Chroniconnak az Egyptomból való kijövetelre és Sámuelre vonatkozó időmeghatározását[5] összevetjük: e korszakra nem 437, hanem *569 évet* kapunk.

Saul 20, Dávid 40 és Salamon 40 évét összeadva kapunk *100* évet. Tehát az exodustól a templomépitésig 633 év, (Igaz, hogy a Chronicon máshol[6]) e korszakra csak 630 évet számit, de ugy látszik, hogy ott csak Salamon uralkodása kezdetéig számit.)

Salamon halálától Hoseas Juda királyának 51 évéig, vagyis az I. Olympiasig számit	*226*	évet
Innen Krisztusig	*776*	év
Összeg	5507[7]	év

[1] Migne kiadásban patr. gr. t. XCII. col. 106.
[2] Col. 174.
[3] Col. 198.
[4] Col. 218.
[5] Col. 218.
[6] Col. 254.
[7] Tulajdonképen az összeg: 5508. Megjegyzendő még, hogy Krisztus születésétől megkereszteléseig a chronicon paschale 29 évet számit.

Egy másik helyen[1] a chronicon paschale ismét másképp számit, t. i.:

A templomépitéstől Cyrusig	480 évet
Cyrustól Nagy Sándorig	248 „
Nagy Sándortól Tiberius 15 évéig	356 „
Tehát a templomépitéstől Tiberius 15 évéig	*1084 évet.*

Ha ebből Krisztus urunk életének körülbelül 30 évét levonjuk, *a templomépités és Krisztus urunk születése közti időre 1054 év* marad. Egyedül álló számitás!

Sz. Jeromos († 420.) a latin biblicusok királya rendkivül kevés sulyt fektet a chronologiára. Általában a héber szövegnek kedvez, melynek számadatait a Vulgatába is átvette. Nem csoda, hisz mesterei részben a Tiberiasi rabbinusok voltak. De egyáltalában nem kárhoztatja a LXX. chronologiáját sem. Bizonysága ennek ama ténye, hogy Eusebius chroniconját, mely a LXX. számitásainak valóságos apologiája, érdemesnek tartotta latinra forditani. — Egyébként nézetét a chronologia felől összefoglalja Vitalishoz irt levelében[2] és a Titushoz irt levél commentárjában. A szentirási számoknak kevésrebecsülésében azonban természetesen nem érthetünk egyet Strido tudós szülöttével.

Sz. Ágoston (354—430.) idevágó nézeteit alább adand-

[1] Col. 523.

[2] Ep. ad Vitalem, Opp. ed. Migne t. I. col. 676. „Caeterum apostolus interminabiles genealogias et Judaicas fabulas prohibens, de istiusmodi mihi videtur interdicere quaestionibus. Quid enim prodest haerere in littera, et vel scriptoris errorem, vel annorum seriem calumniari, cum manifestissime scribatur: Littera occidit, spiritus autem vivificat? (II. Cor. 3.) Relege omnes et veteris et novi Testamenti libros, et tantam annorum reperies dissonantiam et numerum inter Judam et Israel, id est inter regnum utrumque confusum, ut *huiuscemodi haerere quaestionibus non tam studiosi, quam otiosi hominis esse videatur.*" És a Titushoz irt levél commentárjában ad cap. 3. v. 9. (Mignénél 7. k. 596. col.) a chronologiáról beszélve igy folytatja: „Quid prodest scire . . . . quae aut difficile est invenire propter librorum varietatem, et (dum paulatim de inemendatis inemendata scribuntur) errores inolitos aut etiam si inveniremus magno studio et labore, nihil profutura cognovimus."

juk. Itt legyen elég jelezni, hogy rendesen a LXX. chronologiáját követi s Ádámtól a saját koráig több izben kerek 6000 évet számit[1], bár a régi latin irókat jellemző habozást a két legtekintélyesebb szöveg chronologiája közt ő sem kerülte ki. Nagy sulyt különben ő sem fektet a chronologiára.

Hesychius († 608. körül) Jerusalemi patriarcha „ad illustrationem chronici paschalis" irott karácsonyi homiliájában Krisztus halálát a világ teremtésének 6000. évére teszi. Névszerint számit

Ádámtól Phalegig	3000 évet
Phalegtől Krisztus születéséig	2967 „
Krisztus életére	33 „
	6000 évet

s hozzáteszi: „quemadmodum enim hominem die sexta creavit Deus, ... sic millenarii die sexta in terram venit, illumque salvum fecit." Bizonyságul hivatkozik Clemensre, Theophilusra és Timotheusra, a kik szintén „dicunt, sexto annorum millenario apparuisse Dominum, — — — Alii autem dicunt, venisse Dominum anno 5500. Sed pauci in *hoc* consentiunt; *in anno vero 6000.* omnes accurati scriptores conveniunt."[2]

Georgius Syncellus (a VIII. század végén élő) történetiró következőleg számit[3]

Ádámtól a vizözönig	2242 év
A vizözöntől Ábrahám születéséig	1070 „
Innen az exodusig	505 „
Az exodustól a templomépitésig	654 „
Innen Jerusalem pusztulásáig	435 „
Innen Krisztusig	595 „
Ádámtól Krisztusig	*5500*[4] *év.*

Hasonlóképen más irók is — még a latinok is, mint Aquitaniai sz. Prosper († 463.), Cassiodorus (470—562.),

[1] L. De civ. Dei XVIII. 43.; XII. 12.; XVI. 10.

[2] Migne. Patr. gr. t. 92. col. 1058.

[3] L. Raska i. m. 327—328. l.

[4] Az összeg 5501.

Sevillai sz. Isidor († 636.), Toursi sz. Gergely (VI. században) — chronologiájukat a LXX. fordítás számai alapján épiték fel.[1]

A középkortól napjainkig.

A középkori chronologusok általában a LXX. számitását követték, s csak kevesen a héber szöveg és Vulgata számait, különösen pedig „ab Eusebianis calculis aegre divellebantur" — mint Petavius megjegyzi.[2]

Venerabilis Beda († 735.) a középkor egyik legnagyobb történetirója követi ugyan a héber szöveg számitását, de a LXX. fordítás számainak sem ellensége. Néha meg éppen a Martyrologiummal 5199 évet számlál Krisztus eljöveteléig.

Georg. Cedrenus († 1060. körül) Ádámtól Krisztusig 5506 évet számit.[3]

A trienti sz. zsinat a Vulgatát authenticusnak s a latin egyház hivatalos fordításának nyilvánitotta[4], miből azt következtették némelyek, hogy ezáltal annak chronologiája, s közvetve a masoreticus szöveg chronologiája is szentesitést, vagy plane dogmaticus erőt nyert. — Azonban minden valamirevaló theologus tudja, hogy a zsinat a Vulgatát csak hivatalos fordításnak nyilvánitotta, a tartalomra nézve pedig csak azt nyilatkoztatta ki, hogy abban lényeges hiba, különösen dogmaticus vagy erkölcstani tévely nincsen. Arra, hogy e fordítás minden részecskéjét, minden szavát vagy számát helybenhagyja, authenticusnak, rontatlannak, s pontosnak nyilvánitsa és igy annak chronologiáját igazinak és pedig egyedül igazinak nyilvánitsa, sőt a LXX. chronologiáját elitélje: a zsinat egyáltalában nem gondolt. Azért is a trienti zsinat után és annak végzése daczára is, akárhány katholikus

---

[1] V. ö. Valroger i. m. 91. l.

[2] I. m. 2. l.

[3] L. Petavius i. m. l. VIII. c. 1.

[4] Sess. IV. cap. 2.

tudós, az emberi nem korának meghatározásában a LXX. fordítás számitását követte, sőt azt tullicitálta.

Igy *Onuphrius Panvinius* sz. Ágoston-rendi tudós († 1568.) az ember teremtését Krisztus előtt 6211 évre tette, anélkül, hogy valaki az ellen reclamált, vagy az Egyház elitélte volna.

Hasonlóképen a hires *Baronius* († 1607.) a LXX. számitását követi és védi.[1]

Cornelius a Lapide — Samerius Henrik után — Ádámtól Krisztusig 3950 évet számit, s a noachidák nemzetségtáblájából Kainant törli.[2]

Sőt *maga az Apostoli sz. Szék* e kérdésben egyszer odanyilatkozott, hogy a masoreticus szöveg és a Vulgata chronologiája nem okvetlenül követendő.

Ugyanis a XVII. században a Chinában müködő Jézus-társasági hittéritők, azon nézetben lévén, hogy a héber szöveg chronologiáját a chinai történelemmel összhangba hozni nem lehet, kérdést intéztek az Apostoli Székhez, szabad lenne-e nekik a LXX. chronologiáját követni. 1637. évben azon választ nyerték, hogy miként a sz. Atyák és a Martyrologium, ugy a Szent-Szék is nekik e tekintetben teljes szabadságot enged.[3]

A *Pagi testvérek* Baronius Annaleséhez irt' „dissertatio critica"-jukban irják: „Annorum ab orbe condito ad Christum natum numerus incertus. Alterutri textui adhaereas, certum annorum mundi numerum ante incarnationem nunquam reperies."[4]

Csak a tizenhatodik századtól kezdve midőn részben a protestánsok példájára a katholikusok is kezdettek nagyobb sulyt fektetni a héber szövegre s elhanyagolni a LXX. fordítást, szorultak háttérbe a LXX. számai s lett a „négyezeréves ó-szövetség" — mely ellen még akkor semmi komoly nehézség nem forgott fenn — a

[1] L. Valroger i. m. 101. l.

[2] Comment. in Pent. Moysis. Venetiis, 1717. 22. és 111. lap.

[3] Valroger i. m. 102. lap. Jegyzet.

[4] Valroger i. m. 102. lapján idézve.

tizenhat százados traditio ellenére theologiai munkákban megszokott frázissá. E fordulat jó részben *Scaliger Józsefnek*, kétségkivül az ujkor egyik legtekintélyesebb chronologusának müve. Ő a LXX. mellőzésével a masoretikus szöveg és Vulgata nyomán az emberi nem korát *3950* évre viszi vissza Kr. előtt.[1]

Kissé enyhébb álláspontot foglal el a LXX. számaival szemben *Petavius* De doctrina temporum czimü — (1672-ben először kiadott) müvében. Szerinte az ember teremtése Kr. e. *valószinüleg* 3983. évben történt.[2] De e számot maga is csak subjectiv calculusnak tartja.

Máshol pedig[3] előadván a görög irók háromféle számitását, kik Ádámtól Krisztus születéseig 5493, 5501, vagy 5509 évet számitanak, e megjegyzést füzi hozzá: postrema (opinio chronologica) omnium celeberrima, qua Constantinopolitana ecclesia eique subjectae utuntur. In codice Juris orientalis imperatorum edicta hac aera consignantur.“ Ebből látszik, hogy Petavius a görög szöveg számitását nagy tekintélyünek tartja.

Ugyanazon müvében[4] Scaliger ellen irja: „Annorum ab orbe condito ad haec tempora numerum neque certa ratione compertum esse, neque citra divinam significationem posse comperiri. Errare proinde, qui id non modo certo definire audent, sed qui alios insuper, quod ad summam suam aliquod adiecerint aut detraxerint, proterve atque arroganter insectantur.“ S valamivel alább az okok felsorolása után mondja: „Fieri non posse dicimus, ut annorum numerum qui condito ab orbe lapsi sunt, certo ac sine errore vel saltem dubitatione statuamus. Proinde *coniecturâ* et probabili ratiocinatione opus est.“ S valamivel alább mondja: „Nihil certi de accurata annorum summa pervestigari posse.“

Riccioli „Chronologia reformata czimü (Bolognában

[1] Valaoger i. m. 103. lap.
[2] T. II. p. 10. Venentiis 1757.
[3] T. II. p. 3.
[4] T. II. p. 9.

1668-ben megjelent) müvében mondja, hogy az ó-szövetség hossza a héber szöveg és a Vulgata szerint 4184. évnek látszik, de valószinünek látszik, hogy 5634. (!) évig tartott, mint a LXX. fordítás mondja.[1]

1687-ben *Pezron* cistercita „L'antiquité des temps ètablie et défendue contre les Juifs et les nouveaux chronologistes" czimü müvében a zsidókat szántszándékos szövegrontásról vádolja, a LXX. számait védi, s Krisztusig *5972 évet* számit.

Nagyobb hévvel, mint tudománynyal támadták őt meg Martianay Benedictinus ét Lequien Dominicanus. Ezek nézetét feleleventte *Alexander Natalis* (O. P.) „Historia eccl. Veteris Testamenti" czimü, máskép kitünő munkájában.[2]

A mult század elején *P. Tournemine* (S. J.=1739.) hivatkozva a szamariai szöveg és LXX. összhangjára a vizözön utáni patriárchák korára nézve, legalább a vizözön utáni korra nézve a Septuaginta hitelét védte, s Krisztusig 4891 évet számit.[3]

A tudós *Calmet* azon hitben, hogy a Vulgata helybenhagyása által a trienti zsinat részéről az eredeti szöveg chronologiája is approbáltatott, pontosan követi a masoreticus szöveg számitását. Dictionarium biblicum czimü müvében[4] az aetates mundi czikkben Krisztusig hat világkort számit, ugymint:

1656 évet a vizözönig,
426 „ Ábrahám Kanaanba jöttéig,
430 „ az Egyptomból való kivonulásig,
479 „ a templomépitésig,
424 „ a babyloni fogságig és
584 „ innen Krisztus születéséig;

Tehát *3999 évet Ádámtól Krisztusig*. Ehhez a ker. aera-

[1] Valroger i. m. 108—109.

[2] E vita bővebb leirását l. Valrogernél i. m. 109—127 lapján.

[3] Valroger i. m. 128. s. k. lap.

[4] Augustae Vind. 1759. 41. lap és tabula chronolog. in fine t. II. p. 544. — Calmet a chronologiájában Usseriust követi.

nak (szerinte) 4 évvel való késését hozzáadva: időszámításunk előtt 4003 évet számit. Ugyanott a LXX. számításra a következő megjegyzést teszi: „Cur autem Septuaginta Patriarcharum vitam adeo produxerint. (?) incertum.“ „Quidquid sit, nihil ambigitur, quin Septuaginta interpreces Patriarchum annos auxerint (?); nulla enim ratio est (?), cur Hebraei scriptores annos illorum minuisse dicantur.“

Patrizzi[1] irja: „Facile iam intelligis, nullam unquam extitisse de anno Christi natali opinionem, quam Ecclesia veluti sibi propriam habuerit.“

És Pianciani: „Ecclesia semper in quaestionibus chronologicis libertatem concessit opinionum.“[2]

Az ujabb irók szavait és számításait azok roppant száma miatt nem közölhetjük, de az nem is szükséges. Nézeteik a következő pontokra vonhatók össze:

a) A szentirás *számai is* eredetileg inspiráltak voltak, a mennyiben az isteni befolyás a szerzőt itt is minden tévedéstől megóvta;

b) mindazáltal e számok sok helyt megrontva jutottak hozzánk;[3]

c) a szentirási számokból, amint azok ma kinéznek pontos chronologia nem alkotható, tehát

d) azon számításoktól, melyeket a keresztény tudósok saját szakállukra összeállitottak és összeállitanak, szabad eltérni és még jelentékenyen is eltérni, ha arra elegendő ok van, vagy lesz, — anélkül, hogy ez a hit, vagy a kinyilatkoztatás elleni vétséget képezne.

E nézetet vallják: Reusch (Szentirás és természet), Güttler (Naturforschung und Bibel), Valroger i. m.) Vigouroux (La chronologie biblique a „questions controversées de l'histoire et de la science“ czimü vállalatában.

---

[1] Idézve Valrogernél i. m. 134—35 l.

[2] Commentatio in hist. creationis mos. — praemisso commentario Corn. a lap ed vives, Paris, 1874.

[3] Ezen nem csodálkozhatik, aki sokkal ujabb munkákban — pl. Eusebius Chroniconjában — a lectio variansok *ezreit* látta.

Páris, 1881.) Raška (i. m.) Knabenbauer S. J. (Stimmen aus M. Lach 1874.), Hummelauer S. J. (ugyanott 1878. és 1879.), Bruckner S. J. (a „La controverse et le contemporain" folyóiratban 1886.), Hettinger (Apologie des Chr. II. 1.), Zschokke (Historia sacra), továbbá Röckerath (Biblische Chronologie 1865.) Champollion, le Jeune Lepsius és sok más, ugy hogy ma alig alig lehetne tudóst találni, ki e kérdést behatólag tanulmányozta volna, s mégis a héber szöveg számaihoz mereven ragaszkodnék. Rómában a szent Szék szine előtt jelennek meg müvek, melyek a legszabadabb nézeteket vallják e tekintetben. Maga az apostoli sz. Szék a kérdésben döntő határozatot nem hozott, s mivel a kinyilatkoztatás egyik forrása sem nyujt biztos támpontot, bizonyosan nem is fog hozni soha. E kérdésben tehát az egyházban teljes vélemény szabadság uralkodik.

A következőkben a különféle számitások birálatába bocsátkozunk, s kifejtendő nézetünket bebizonyitjuk.

(Folyt. köv.)

AZ EGYHÁZNEMESI VAGY PRAEDIÁLIS BIRTOK.

Irta: Dr. OZORAI JÓZSEF.

(Vége.)

Tovább menve lássuk már most, vajjon az 1830. 13. t. cz. által kötelezve lettek-e erre?

A II-ik részben, ott ahol Kelemennek mystikus rendeltetési tanát a történet fáklyája elé állitottam s lelepleztem, — ott reá mutattam arra a téves felfogásra, amelyből ez a törvény keletkezett. De hát akárminő téves alapokon keletkezett is az a törvény: törvény lett mégis, mert a törvénynek összes közjogi kellékeivel bir.

Nézzük meg azonban közelebbről ezt a törvényt.

Czíme: „De obligatione Archi-Abbatis Montis Pannoniae Curias praediales conferendi.“ S *tartalma:* hogy a szentmártoni főapátnak és utódainak a praediális kuriákat rendeltetésüktől (Ime a törvényhozó vallja a „rendeltetés“ hamis dogmáját!) elvonniok nem szabad, hanem ha visszaszállanak, — kötelesek azt ujra eladományozni.

Tehát ez a törvény egyenesen a szentmártoni főapátnak és csak neki szól. Az ő adományozási jogát ezen minőségéből kivetkőzteti és egy jogi ellenmondássá: „adományozási kötelességgé“ változtatja át. De hát ha jogi ellenmondást alkot is ez a törvény: érvényességéhez és hatályosságához szó nem férhet, és a szentmártoni főapát vállairól az „adományozási kötelesség“ terhét többé leemelni nem lehet.

Az a kérdés már most, hogy az a törvény, amely egyenesen a pannonhalmi főapátra van czimezve, kötelezi-e azon többi főpapokat is, akiknek szintén voltak praediálistáik?

Nem kötelezi. Mert:

1. a főpapok nem egy lex specialis alapján, hanem külön-külön szerzett és megerősitett kiváltságok alapján gyakorolták az adományozási jogot, s azért ez a jog a főpapok kezében nem egy és ugyanaz; nem lehet tehát azt mondani, hogy ami áll e tekintetben az egyik főpapra, — az áll a másikra is;

2. De a törvényhozó ezen törvényben nem is akart általános szabályt alkotni; hanem csak kivételt. Mutatja azt a törvény czime; de mutatja szövege is. Azért ez a törvény — mint kivétel — kiterjesztő magyarázatot nem tür.

3. Mert az esztergomi érsek ezt a törvényt magára nézve soha kötelezőnek nem tekintette. Bars vármegye tekintetes KK. és RR. zugolódtak is ez ellen, s 1843-ban követjeiknek utasitásul is akarták adni, hogy az adományozás gyakorlását követeljék. De ez nem imponált az esztergomi érsekeknek. Scitovszky érsek a hatvanas években olyan egyháznemesi telkeket adományozott el, amelyek az érsekségre már a század elején szál-

lottak vissza; tehát félszázadnál tovább visszatartattak; — az érsekség birtokai voltak, s azok is maradtak volna, ha Scitovszky bőkezüsége el nem adományozta volna. Ez nem történhetett volna meg, ha az a törvény az esztergomi érseket is kötelezte volna. Mert ama törvény óta az esztergomi érseki szék többször volt üresedésben; s ekkor a törvényhozó — illetve a koronás király maga is eladományozhatta volna a visszaszállott egyháznemesi telkeket, miután azt az érsek elmulasztotta. Nem tette ezt a király, mert azt a törvényt az esztergomi érsekre és igy a többi fel nem sorolt kiváltságos főpapokra is kiterjeszkedőnek a király se tekintette.

Ezekből kétségtelen, hogy az 1830. 13.t. cz. az adományozási kötelezettség egész általánosságban fölállitott tanát nem igazolja. Csak a pannonhalmi főapátot kötelezi az a törvény; s minthogy azóta se keletkezett se törvény, se királyi rendelet, amely az „adományozási kötelességet“ a többi kiváltságos főpapokra megállapitotta volna: egészen bizonyos amit én állitottam, hogy a főpapok a visszaszállott egyháznemesi telkeket ujra eladományozni kötelesek soha sem voltak; — és hogy az egyház ezen telkekre vonatkozó tulajdoni jogának az adomány-leveleken kivül semmiféle más jogi korlátjai nem voltak.

V. Az 1855. február 3-iki patens.

Az előbbi pontokban leirt sajátszerü viszonyban jutott el az egyháznemesi birtok a jelen század közepéig. Mondjam-e hogy ez a viszony — ha lehetséges — még elavultabb volt, mint az ősiség és az urbéri viszony?

Schmith Ádám nyitja ki a nemzetgazdászat uj korszakának kapuját. Eszméi — közöttük első helyen a föld felszabaditásának nagy elve, — csakhamar bejárják a czivilizált világot, s mint a levegő ozona üditőleg hatottak az eltikkadt, elsatnyult viszonyokra — és uj életet teremtettek.

Ezen eszmék világánál tünt ki: hogy az addigi birtok rendszer nemcsak rendszer, – hanem nehéz nyüg is az ország földjén és munkaerején. És csak idő kérdése volt, hogy az ősiség és urbériség, ez a kettős bilincs összetöressék. S az a kor, amely ezt megtette, és a magyar birtokrendszert reformálta: nem hagyhatta érintetlenül a praediális birtok viszonyát sem.

A politikában, vagyis az állami élet tudományában el van fogadva az a tan, hogy az állam közérdekből és fontos politikai okokból belenyulhat a magánjogi viszonyokba is. Nem lehet tehát kifogásolnunk azt, hogy a praediális telkek, jóllehet őket tisztán magánjogi kapocs kötötte az illető egyházakhoz, a nemzetgazdasági politika okaiból reform alá vétettek. De az már — igenis — bírálat tárgyát képezheti: hogy helyesen bontotta-e szét az állam az elavult viszonyt? Hogy az állam, mikor okszerü reform czéljából rendező kézzel belenyult az egyházak tulajdoni jogába, — magával vitte-e a kiegyenlitő igazságot?

Midőn a törvényhozás (nem nézem itt, hogy alkotmányos-e, nem-e?) birtokviszonyaink átalakitásának nagyszerü munkáját végezte: mintha az egyháznemesi telkek jogi minősége s az egyházhoz való jogviszonya nem állott volna tisztában előtte.

Tanusitja ezt az a habozás, amelylyel a tövényhozás ezen birtokok rendezéséhez hozzányúl és tanusitja az a mód is, amelylyel a rendezést keresztül vitte; ha ugyan valamely jogviszonynak a hatalom szavával való megszüntetése rendezésnek nevezhető.

A habozás ott van az ősiségi patensben, a mely megszünteti a korona és a földesur háramlási jogát, de az egyházaknak a praediális birtokhoz való jogát nem bántja még; a 2. §-ban későbbre halasztja ezt, és a főpapokat illető „öröklési jog“ (!) tárgyában *különös* határozatokat igér. Mert csak azt látja a törvényhozó, hogy az egyházak praediális joga különbözik a korona és a földesur háramlási jogától; s ezen különbséget ki is fe-

jezi azáltal, hogy az egyházak jogát megkülönböztetés okáért (persze nagyon helytelenül) „öröklési“ jognak nevezi; s azt látja, hogy ezt a jogot a korona és a földesur jogához használt kaptafa szerint át nem alakithatja: de mintha nem látta volna tisztán, hogy tulajdonképen minő ez a jog.

Közel három év telt el az ősiségi patens kihirdetése óta. Azt hinnők, hogy a törvényhozó nemcsak kereste, de meg is találta azt a formát, amely szerint az egyháznak a praediumhoz való, korszerütlenné és lehetetlenné vált jogviszonya természetének megfelelőleg rendezhető. Nem találta meg. — Sőt három év alatt elvesztette szemei elől azt a különbséget is, amit eleinte látott. Azt a jogot amit 1852-ben *öröklési jognak* nevezett: 1855-ben már *háramlási jognak* mondja. S előveszi a földesur háramlási jogánál használt kaptafát, s arra üti rá az egyháznak az egyháznemesi telekhez való tulajdonjogát, — akár ráillik, akár nem.

A viszonyok is sürgetik a rendezést; a telekkönyvi rendelet végrehajtása a küszöbön áll. És igy a körülmények nyomása alatt, s a fogalmak összezavarásából és a praediális birtok viszonyának tökéletes tisztázása nélkül született meg az 1855. febr. 3-iki rendelet, amely igy szól:

„A volt ősiségből származott viszonyok szabályozása iránt 1852. nov. 29-én kelt nyilt parancsom 2. §-ára vonatkozólag rendelem, hogy az esztergomi érseket, a zágrábi püspököt sat. ezelőtt illetett *háramlási jog* megszüntetettnek tekintendő, *ugyanazon feltételek alatt*, mint az a más személyeket illetett háramlási jog tekintetében 1852. nov. 29-én . . . az ősiségi viszonyok szabályozása és az általános polgári törvénykönyv behozatala iránt kelt nyilt parancsaim által rendeztetett.“

„Az egyháznemesi birtokkal egybe kapcsolt *valóságos szolgálatok megválthatók*, s ezen megváltásra az 1853. mart. 2-án kelt nyilt parancsommal a volt jobbágyi tartozások megváltása iránt sat. kiszabott evek alkalmazandók.“

Ez a nyilt parancs az ősiségi patensnek kiegészitője gyanánt jelentkezik. Az ősiségi patenst pedig átvette a gyakorlat, fenntartotta az országbirói értekezlet az ideiglenes törvénykezési szabályok 20. §-ában. S ez által a praed. birtokra vonatkozó 1855. február 3-iki nyilt parancs is elfogadottnak tekintetik, és magyar jogforrás gyanánt szerepel.

Elemezzük egy kissé ezt a nyilt parancsot.

Ez a nyilt parancs megszüntette a nevezett öt főpapi egyháznak *„háramlási"* jogát. Vagyis kimondotta, hogy a praediális birtokok semminemü czimen sem szállhatnak többé vissza az illető egyházakra. S ennek elhatározásával az egyházak tulajdoni jogát minden kárpótlás nélkül kiszolgáltatta a birtokban volt praedialistáknak. — Olyan magánjogot vett el az egyházaktól, amely nekik szerzett joguk volt, s melyet maguknak praedialistáikkal szemben az adomány-levelekben szerződésileg is föntartottak és biztositottak.

Másodszor: föloldotta a praedialistákat kötelességeik alól, — megválthatóknak jelentvén ki a *valóságos* szolgálatokat. Minthogy pedig az illető egyházak praediális nemességüket csak egyházuk diszeül és ékességeül tartották fenn; s minthogy a praedialisták szolgálatai ilyen czélra irányulván, *valóságos szolgáltatásoknak* tekinthetők nem voltak: ennélfogva az illető egyházak ezen a czimen semmi kárpótlást nem kaptak, s nem is követeltek.

S igy ez a nyilt parancs arra az öt egyházra olyan procrustesi ágy lett: amelyben praediális jogaikból az a rész esett el, ami rájuk nézve értékkel birt; — és az maradt meg — ami kárpótlás alapjául sem szolgálhatott.

Ellenben a praedialista: 1. ingyen kapott tulajdoni jogot; 2. ingyen oldatott föl bizonyos kötelességek alól.

S e szerint a praedialista, aki a főpap kegyéből a mult század közepe óta ugyszólván teher nélkül és adómentesen birta az egyházi tulajdont, — jobban járt mint a volt földesur, mert ez urbéri jogokat és járandóságokat vesztett, — habár kárpótlás mellett is; — jobban

járt mint a paraszt, mert ennek váltságokat kellett fizetnie. A praedialistának az állam bőkezüsége az egyházak vagyonából egészen ingyen tulajdont adott.

És hogy a praediális viszony ilyetén felbontása még messzebb essék az anyagi igazságtól és még kirivóbb legyen: azok a terhek, amelyek az egyházat, mint volt földesurat terhelték pl. a kegyuri jog, — vagy amelyek a praed. viszonyból keletkeztek pl. a praedialistáknak itt-ott engedett fajzási jog, — továbbra is az illető egyházak nyakán maradtak.

A praediális joggal birt egyházak tehát ezen nyilt parancs hatályba léptével nagy veszteségeket szenvedtek. Kétségtelen tulajdonukat vesztették el, ahelyett, hogy annak visszaszerzésére módot nyertek volna; és anélkül, hogy veszteségükért kárpótoltattak volna. És az a nyilt parancs, amely ezt okozta: nyilt ellentétbe lépett a királyi adomány-levelekkel, amelyekben az egyházak a kérdéses birtokokat kapták; nyilt ellentétbe lépett sok törvénynyel (1545. 2. — 1550. 17. — 1565. 44. 1567. 31. 32. — 1609. 2. 1622. 5. — 1687. 7. — 1715. 12. sat. törvényczikkekkel), amelyek az egyházaknak kötelességükké teszik, hogy birtokaikat csorbittatlanul megtartsák, s az elvesztetteket visszaszerezzék.

Egy pillanatig sem kételkedem, hogy a törvényhozás nem akart nagyobb csorbát ejteni az érdekelt egyházak jogán, mint amekkorát a változott viszonyok követelményei és approbált nemzetgazdasági elvek az elavult viszony feloldásánál kimenthettek.

És egy pillanatig sem kételkedem abban sem, hogy az egyházi javakról szóló törvényeinket ama nyilt parancs megalkotói sokkal jobban ismerték mint én.

Hogyan történhetett mégis: hogy a praediális birtok felszabaditásánál az illető egyházakat ilyen felötlő, — ilyen a törvényekkel merev ellentétben álló, s a közérdekkel és a reform szükségével sem igazolható veszteség érte?

Ennek okait a praed. birtok tulajdonáról, a belőle

származott *háramlási* jogról és az adománylevél jogi mivoltáról előrebocsájtott fejtegetéseink után nem lesz nehéz megtalálnunk.

Hogy bárminő jogviszonyt alaposan megérthessünk, — kettővel kell tisztába jönnünk: jogalapjával és ténykörülményeivel. S midőn a jogviszony felbontásáról vagy elbirálásáról van a szó: nem közelithetjük meg az anyagi igazságot, ha akár az egyiket, akár a másikat elhanyagoljuk.

A szóban forgó nyilt parancs megalkotásánál ez a jogi axioma aligha érvényesült. Ott a ténykörülmények voltak az irányadók, s a jogalap oly kevéssé lett latba vetve, hogy szinte azt mondhatnók — — elmellőztetett.

A törvényhozó előtt három döntő ténykörülmény állott: 1. hogy a praedialista az egyháztól kapott telket örökösen birja; 2. hogy az egyháznemesi telek magszakadás és hütlenség esetén visszaszáll az illető egyházra; és 3. hogy a praedialisták uraiknak a főpapoknak bizonyos szolgálatot teljesitettek.

A jogalap szinte magától kinálkozik. Hiszen az ember önkénytelenül is kérdezi: 1. miért birja a praedialista az egyháznemesi telket? — Mert kapta. Be tudja bizonyitani oklevéllel — a főpapi adomány-levéllel. Nézzük hát meg ezt az adomány-levelet. 2. Miért száll vissza a birtok az egyházra? — Kutassuk ki, hogy kir. privilegium alapján-e, vagy törvény alapján-e, vagy hát minő alapon? — 3. Miért függenek a praedialisták a főpaptól és mért tartoznak neki szolgálatokkal? — Kutassuk ki ezen kötelességek alapját.

Ezen kérdések alapos vizsgálásával szépen kezünk ügyébe kerül a praed. birtok viszonyának jogalapja: *az egyház tulajdoni joga* és a *főpapi adomány-levél.* Rájövünk, hogy a visszaszállás tényének forrása nem királyi privilégium, mert ilyet nem találunk; sem törvény, mert ilyen nem létezik; hanem forrása az egyház tulajdoni joga, mely királyi adomány-leveleken gyökeredzik, és minden egyes főpapi adomány-levélben uj meg uj bizto-

sitékát birja. És rájövünk, hogy praedialista örökös birtoklásának (possessio) és az egyes praedialisták kötelességeinek alapja a főpapi adomány-levél, amely tartalma szerint sajátságos, magánjogi szerződés, s királyi privilegiumok szerint jogérvényes szerződés.

A praediális viszonyt a főpap és az egyes praedialisták között a főpapi adomány hozta létre; és az adomány-levél meghatározta az egyháznak és a praedialistának az adományozott birtokban leendő jogositványait, és meghatározta a praedialista kötelességeit. Ezen viszony tanulmányozása alkalmával az első lépésnek tehát annak kellett volna lennie: kézbe venni az adomány-levelet, tisztába jönni annak jogi mivoltával és tanulmányozni rendelkezéseit és föltételeit tételről-tételre.

Nem igy történt. A primási levéltár előttem fekvő adataiból nem láthatom egészen, hogy mekkora előtanulmány előzte meg az 1855. febr. 3-ik patenst. De ezek az iratok azt mutatják, hogy a praedialistának irásbeli szerződése, — a főpapi adomány-levél tartalmának megfelelőleg méltatva nem lett; — sőt azt a hiedelmet keltik bennem, hogy a praediális viszony tanulmányozása befejeztetett, és a nyilt parancs által eldöntetett anélkül: hogy az adomány-levél a törvényhozó kezei között csak meg is fordult volna.

A viszony tanulmányozása akkép történt, hogy az akkori kormány 1853. márczius 21-ről 11975/175. számu leiratban felhivta az esztergomi érseket (bizonyosan a praediális joggal birt többi főpapokat is,) hogy hübéri jószágait irassa össze, és az összeirást terjessze föl. Később ugyanazon évi junius 29-ről az akkori igazságügyi minister 10213. számu leiratában részletes kérdéseket intézett a praed. viszonyról. Az esztergomi érsekség eleget tett a leiratok kivánalmainak; — fölterjesztette az összeirást is, és megfelelt a föltett kérdésekre is. Hogy nyilatkozatai mennyiben voltak befolyással a törvényhozó véleményének és elhatározásának megalakulására: azt nem lehet tudni. De ha az volt a hivatásuk, hogy a törvény-

hozót a praediális viszony megismerésére reávezessék és az iránt minden kétséget eloszlassanak: erre — nekem ugy tünik föl — mintha nem lettek volna elég jók, — elég szabatosak.

Ezekben a nyilatkozatokban az egyháznemesi telkek megtétettek *hübéri javakká*, amelyek az érsekséget (hübéri voltuk daczára) *gyökeres joggal* illetik. Az mondatik bennük továbbá, hogy ezekben a *hübéri* birtokokban „az egyháznak *tulajdoni*- és az érseki ügyésznek a magvaszakadás esetébeni *örökösödési joga* soha senki által nem tagadtatott;“ mintha ez a kétféle jog megférhetett volna egymás mellett. És hogy ezek a *hübéri javak vissza háramlásuk* után többé nem ujra elajándékozandók, hanem az érsekség részére megtartandók legyenek; mintha az esztergomi érsek azelőtt köteles lett volna őket ujra elajándékozni.

Az ellentétes állitások és egymást kizáró jogok ezen csodálatosan zürzavaros kevergéséből a praediális viszonynak jogalapját felismerni és az egész viszonyról tiszta képet nyerni nem lehetett.

Nem volt kideritve, — amint azt mi kimutattuk — hogy az egyháznak a praed. birtokhoz való joga tiszta *magánjogi tulajdon* volt. Vagy is olyan, mely mentes volt minden hübéri, vagy ahhoz hasonló urbéri és közjogi bilincsektől. Ezt a tulajdonjogot a maga tisztaságában kellett volna a törvényhozó elé állitani és bebizonyitani, hogy azt az egyház soha el nem vesztette, soha el nem idegenitette; sőt föntartotta, — ime bizonyitja az adománylevél. Sőt hogy ez a joga vitássá se válhassék soha, és tőle az egyház valahogy birói itélettel se fosztassék meg: az egyház a praediális birtok kérdéseibe semmiféle birónak beleszólást soha nem engedett.

Nem volt kideritve, hogy a praediumoknak az egyházra való *visszaszállása* nem valami olyan különleges jog, mint aminő a korona és a földesur háramlási joga volt; — hanem szerződésből folyó olyan jogositványa a tulajdonos egyháznak, amelyet magának jogérvényes és joghatályos szerződésekben kikötött s kiköthetett. —

Erre a jogositványra tehát nem illik reá se az „örökösödési jog," se a „háramlási jog" fogalma.

Nem volt kideritve, hogy a főpapi adomány-levél nem egyéb, mint olyan sajátságos, magánjogi szerződés, aminőt az illető főpapok privilegiumok alapján jogositva voltak megkötni. Ez a szerződés jogérvényes és joghatályos volt; — ezen szerződés nélkül praediális viszony nem is létezhetett; ez a szerződés volt a praediális viszonynak alapja és jogszabálya. S mint ilyen kötelezte mindakét felet: az urat, a főpapot, a ki a birtokot szolgálatokért adta; s a szolgát — az egyházi nemest, aki a birtokot elfogadta. — És jogérvényes volt ezen szerződésnek minden kikötése, minden föltétele: mert ezek a kikötések és föltételek mind lehetségesek és mind megengedettek, vagyis olyanok voltak, amelyek kiköthetésére az illető főpapok egyházuk privilegiumai szerint föl voltak jogositva. Ezt a jogérvényes és joghatályos szerződést, amely a főpap és nemese között a jogviszonyt megteremtette, — a törvényhozónak nemcsak ilyenül ismernie, hanem minden kikötményeiben és föltételeiben respektálnia is kellett volna, mikor arról volt a szó: hogy mikép bontassék föl a praediális viszony? — mikép oldassék föl ez a jogérvényes és joghatályos szerződés? És mégis azt se látom az előttem fekvő iratokból, hogy az adomány-levél felkivántatott és felterjesztetett volna; — annál kevésbé látom azt, hogy a praed. viszony tanulmányozásánál döntő fontosságunak tekintetett volna.

Ez volt a jogalap, amelyen a praediális viszony állott. Ezt a törvényhozónak tisztán látnia és alaposan ismernie kellett volna.

Azt kell hinnünk, hogy nem ismerte a maga valódi mivoltában.

Mert a praediumok visszaszállását (amit 1852-ben az ősiségi patensben még öröklési jognak mondott) a korona és a földesur háramlási jogához hasonló különleges jognak tekintette. Mert az egyházaknak a tulajdoni jog elvesztéseért kárpótlást nem adott. Mert a főpapi

adományleveleket, ezeket a jogérvényes és hatályos szerződéseket egészen tekinteten kivül hagyta.

S a jogalapot nem ismerve a törvényhozás azt se láthatta, hogy voltaképen mit vesz el az illető egyházaktól.

S igy jött létre az 1855. febr. 3-ik patens. S ez az oka, hogy illető egyházak olyan érzékeny veszteségeket szenvedtek, a melyeket a reform szüksége s a föld-felszabaditás kétségkivül helyes elve meg nem követelt. Tulajdont veszitettek minden kárpótlás nélkül. S ez a veszteség az egyházakra annál sulyosabban nehezül, mert ők a birtokszerzésben akadályozva vannak; és annál érzékenyebb volt akkor, mikor javadalmuk egy tekintélyes részéről a tizedről különben is kárpótlás nélkül lemondottak.

A praediális birtok felszabaditásánál tehát hiányzott a kiegyenlitő igazság. S hiánya csak magyarázható a jogviszonynak félreismerésével, de nem menthető sem ezzel, sem jogi sem politikai okokkal.

Egy pillanatig sem kételkedem, hogy a törvényhozó ilyen érzékeny sérelmet okozni nem akart. Hiszen a koronát is kárpótolta az egyenértéki adóval és a birtok átruházási illetékkel; a földesurnak is adott urb. kárpótlást, pedig ezeknek csak háramlási joguk volt, — holott az egyháznak tulajdoni joga. — De abban, hogy a törvényhozás nem szándékosan okozott nem igazolható magánjogi sérelmet, — kevés vigasztaló van a praediális joggal birt egyházakra. Mert a törvényhozásban nincs fellebbezés mint a törvénykezésben. A meghozott patens hatályos lett, nyomban utána jött a telekkönyvi rendelet az osztrák polgári törvénykönyv elbirtoklási tanával. Az egyháznemesi telek a praedialistára telekkönyveztetett; s minthogy az ő birtoka jogszerü, jóhiszemü és valódi birtok volt: tulajdonosa lett a birtoknak a telekkönyvi rendszer behozatala által is, — ha már az 1855. február 3-iki patens által nem lett volna azzá.

És ez a patens volt az utolsó akta, amelylyel a törvényhozás a praediális viszonyt érintette. A törvénykezés

terén a birtokrendezések alkalmával persze később is szerepel az egyháznemesi telek mint ilyen, s kiváltságának mintegy — kárpótlásául, és volt tulajdonosa — az illető egyház mint földesur rovására nagyobb mérvben részesittetett a közös területekből mint az urbéri telek. De ez a szereplése ránk nézve itt nem birhat érdekkel.

Csak egy érdekes kérdésünk van még hátra t. i.: *hogyan kellett volna a praediális birtokot felszabaditani?* Vagyis: *hogyan kellett volna ezen birtok tarthatatlan jogviszonyát felbontani?*

Legtermészetesebbnek látszott, és az anyagi igazságnak legjobban megfelelt volna: szépen bevárni, hogy a szerződések feloldó föltételei beálljanak, hogy a praed. telkek egyenként visszaszálljanak a tulajdonos egyházra, — s ez azután ne létesitsen többé ilyen antiquált viszonyt.

Az esztergomi Érsekség ezt az álláspontot foglalta volt el. Azt mondja a kormányhoz felterjesztett nyilatkozatában, hogy: „az érseki ügyész az egyházi hűbéri javakban az azokkal megadományoztatott családok magvaszakadásának esetére successionalis jogát továbbá is sértetlenül fentartja.“

Hát ez az álláspont tarthatatlan volt; — ez a kivánság a körülményekkel számot nem vetett, és teljesithetetlen volt. Homlokegyenest ellenkezett az ősiségi és urbéri patensekkel; ellenkezett a nálunk is hatályba léptetett osztrák polgári törvénykönyvvel és a telekkönyvi rendszerrel. De lehetetlen és fentarthatatlan volt a nemzetgazdászat uj tanaival, s a kodifikáczió felé törekvő jogfejlődéssel szemben, mert ezeknek egyenes tagadását foglalta magában.

Ezen viszony fentartásával az uj jogrendszerben egy darab középkor maradt volna; amely jogosulatlan akadály lett volna a jogforgalom szabadságának utjában és nyüg az illető egyházakon.

Azért abban a patensben nem is az a sérelem, hogy ezt a helyt nem álló kivánságot mellőzte és az egy-

házak „háramlási jogát“ megszüntette; hanem az: hogy nagy birtokokat (az esztergomi érsekségnél 29967 holdat) szakasztott ki az illető egyházak tulajdonából, anélkül, hogy akárminő kárpótlást rendelt vona érettük.

Az illető egyházaknak tehát nem kellett volna ahhoz ragaszkodni, hogy a praed. birtokokat magszakadás utján visszakapják, mert ez lehetetlen a viszonyok változása folytán tarthatatlan álláspont lett; hanem megkellett volna jelölniök a viszony megoldásának azt a módját, amely nem kárositotta volna se a tulajdonos egyházakat, se a birtokos egyházi nemeseket, se nem ellenkezett volna a jogfejlődés uj irányával.

És ha az egyházak nyolcz százados jogaik erejében bizakodva, s azok védelmezésében elfogulva a kor követelményeit meg nem értették és ezt a helyes módot megjelölni nem tudták: az elfogulatlan és magasabb látkörü törvényhozásnak kellett volna azt megtalálnia.

Ezt a módot pedig csak a viszonynak alapjából — az adomány-levélből kiindulva — lehet megtalálni.

Az adomány-levélből — ebből a szerződésből kiderül, hogy a praed. birtok tulajdona az egyházat, — haszonélvezete az egyházi nemest illette. Ezen szerződés, s a rajta állott viszony feloldására két ut kinálkozott:

1. vagy a praedialista vegye meg a tulajdonjogot az egyháztól, amelyet ez magának fentartott;

2. vagy az egyházak váltsák vissza a praedialistáktól a visszteher mellett átengedett, s határozatlan időre szóló haszonélvezési jogot.

Politikai okok szólhatnak az előbbi mellett, — jogi okok és tételes törvények a második ut mellett. De e kettő közül akármelyik uton vezette volna a méltányosság a törvényhozót: sokkal jobban megközelitette volna az anyagi igazságot, mint a sokszor hivatkozott patenssel, amely az egyházak tulajdoni jogával s a jogérvényes szerződésekkel — az adomány-levelekkel ugy bánt el, mintha azok egyátalán nem léteztek volna.

Mikor a szolgálatok megváltásának kérdése for-

gott szőnyegen: az akkori pozsonyi földtehermentesitési bizottság 1858-ban felkivánta az adomány-levél hiteles formuláját, mert azt — igen helyesen — szerződésnek tekintve, a szolgálatok minémüségét és megválthatóságát belőle akarta megállapitani. De a praediális joggal birt egyházakra a patens azon rendelkezése, mely a praedialisták valóságos szolgálatait megválthatóknak nyilvánitja, nem birt értékkel; — mert ezek nem voltak olyanok, hogy kárpótlási czimül szolgálhattak volna.

Kevés mondani valóm van már. S megköszönve a szives olvasó érdeklődését, nehány tollvonással befejezem tanulmányomat.

A praediális telkek tehát az egyházi vagyonnak olyan alkotó részei voltak, amelyeken a főpapok a maguk katonáit kitartották. A főpapi javadalomnak ez a része viselte tehát a hadi terhet; — és ezen telkek használnának átengedésével a főpap mintegy megszabaditotta, mintegy megváltotta a hadi tehertől javadalmának egyéb alkotó részeit, más birtokait.

Később a századok során az egyház katonájából egyházi nemes lett; s az egyházi birtok, amely őt kitartotta, a nemesi birtokhoz hasonló sajátságokat öltött. De amint az egyházi nemes sem szünt meg az egyház katonája és szolgája lenni, hanem folyton az maradt és a főpap nevében, a főpap zászlaja alatt s a főpap költségén harczolt: ugy az a birtok is, melyen élt, nem szünt meg egyházi birtok lenni. S ennek a birtoknak és az egyházi nemesnek az egyházhoz való ezen jogviszonya lényegében ugyanaz maradt akkor is: mikor a hadirendszer változtával az egyházi nemes csak a nemesi fölkelések alkalmával fogott fegyvert, — és az egyházi nemesség kevés főpap által inkább csak főpapi székük diszeül és ékességeül tartatott meg.

Nemcsak a méltányosság, hanem a szigoru jog is azt hozta volna magával, hogy azok a főpapok akik igy

megtartották praedialistáikat, — praediális birtokaikat — jure recto — azonnal visszavehessék: mihelyt az egyháznemesi intézmény az ő hadviselési terhük lerovására alkalmas lenni megszünt; s mihelyt a hadviselési teher a közteherviselés formájában többi birtokaikra is ránehezült. S visszavehessék azért, hogy adózássá átváltozott hadviselési terhüket ugyanazon birtokaik hozadékából födözhessék; amely birtokaikkal ezt a közterhet azelőtt *természetben*, katonatartással teljesitették.

Magával hozta volna ezt a szigoru jog is azért, mert csak ez a jogviszony vált a jogfejlődés haladása folytán elavulttá; csak ez a jogviszony vált az uj birtokrendszerben tarthatatlanná: — az egyháznak praediumokban létezett tulajdoni joga se el nem évült, se a jogfejlődés haladásával nem ellenkezett.

És amit magával hozott volna nemcsak a méltányosság, hanem a szigoru jog is: azt az 1855. február 3-iki patens egészen elejtette.

Ez a patens tehát messze esik nemcsak a szigoru jogtól, hanem a méltányosságtól is. Messze esik a szigoru jogtól: mert érdekelt egyházaktól tulajdont vett el. És messze esik a méltányosságtól is: mert a tulajdont minden kárpótlás nélkül vette el.

Ezt a megoldást nem lehet se politikai okokkal, se a rendezés szükségével igazolni. De épp ugy nem lehet feltételezni egy pillanatig sem, hogy a törvényhozás ilyen magánjogi sérelmet ejteni akarhatott volna. És igy az a *nyilt parancs olyan jogforrás gyanánt áll előttünk*, mint amely elhibázott alapokon indult, és a föloldott jogviszony alapos ismerete nélkül jött létre.

Az alkotmány szünetelésekor s az osztrák jog uralma alatt az érdekelt főpapoknak nehéz volt egyházuk kétségtelen jogainak érvényt szerezniök. Ők alig tehettek többet azon nyilatkozat felterjesztésénél, hogy jogaikhoz, az egyháznemesi telkek megszakadás esetén való visszavételéhez továbbra is ragaszkodnak. És ha ez az álláspont — jogos ugyan de — az uj jogrendszerbe bele foglal-

ható nem volt is: a megoldás sérelme, — egyházuk vesztesége az ő számlájukra nem irható. — A törvényhozás rendezte a jogviszonyt; — a törvényhozásnak kellett volna ezt alaposan ismernie; — a törvényhozásnak kellett volna a megoldás megnyugtató módját megtalálnia. Nem lehet tehát azt mondanunk, hogy az érdekelt egyházak joga az akkori javadalmas főpapok belenyugvásával, vagy talán a lehető védelem elmulasztásával kallódott el.

Alkotmányunk és jogunk visszanyerése óta — nem tudom, hogy szóba került volna az egykori praediális birtok. Az idők mulnak, a szenvedett veszteség érzete csökkent, és a sérelem megmaradt tovább is sérelemnek. De sokkal nehezebb is jóvátenni a multaknak tévedéseit a jog terén, mint a szükebb értelemben vett ethikai világban. Birtokrendezések, birtok-változások s egyéb jogviszonyok ujabb meg ujabb rétegei, mint egy-egy homokfelhő, annyira behordották már az egyházak ledöntött jogát, hogy azt kiásni és visszaszerezni többé alig lehetséges. De ma már nehéz, sokkal nehezebb volna megtalálni a sérelem orvoslásának módját is, ha ez kérdés tárgyává tétetnék és a törvényhozás asztalára vetődnék.

Fog-e ez még kérdés tárgyává tétetni? Fog-e a magyar törvényhozás intézkedni, hogy az ország herczegprimásának és a többi főpapoknak a magyar királysággal egyidejü szép, ősi jogaikból pecsétes királyi okleveleken, csatákban elkoptatott praediális zászlókon és poros levéltári aktákon kivül egyebük is maradjon? Meg fognak-e jelenni az egyházi nemesek még egyszer a magyar törvényhozás előtt, hogy a magyar törvénytárban, melynek lapjai nyolczszázados életüket hirdetik, — legalább egy magyar siriratot kapjanak?

Nem tudom. Nem tartom lehetetlennek. De nem hallgathatom el, hogy jogtörténelmi tanulmányomban annak a nyilt parancsnak birálatos ismertetésére is kiterjeszkedve — azzal az érzéssel irtam ezt az ismertetést: mintha nem eszmét gyujtanék meg, — hanem — — hanem — — mintha történeti igazságot szolgáltatnék.

A SZOMSZÉDBAN.

Irta: VÁRNAI.

(Folytatás.)

Austriában, mint feljebb emlitve volt, az állam 1886-ban tökéletesen lefoglalta az iskolát, nem létezik itt más, mint felekezetlen iskola. Mennyivel jobban állunk e tekintetben mi, kik jóformán nem is tudjuk, hogy hogy néz ki az a felekezetlen iskola. Megmutatom képben. Elvezetem a t. olvasót egy népes vidéki városba. Huszonkétezer lélek lakja azt, közte kétezer nehány száz zsidó. Van itt négy népiskola fiuk számára, ugyanannyi a leánykák számára, mindegyik négy osztálylyal, azonkivül hat osztályu polgáriskola leányok számára. Müködik ez iskolákban negyven tanerő, köztök nyolcz zsidó. A kath. gyermekek virágvasárnaptól egész október közepéig vasár- és ünnepnap templomba vezettetnek, a zsidó tanitó is vezeti a maga osztályát és beül szépen a stallumba. Ha vajjon a gyermekek imádkoznak vagy énekelnek-e, arra semmi gond sincsen, a tanitók csak arra ügyelnek, hogy a gyermekek hangosabban ne fecsegjenek, ne pajkoskodjanak, másokat ne zavarjanak. Az egyház felügyelete, befolyása tökéletesen ki van zárva az iskolából. A hitelemzőnek két heti órája van minden egyes osztályban, ugyanannyi a rabbinak is. Az iskolaszék, tekintettel a zsidó gyermekekre, nem tűr meg semiféle vallásos jelvényt, az iskolában: sem feszületet, sem Máriaképet, sem viztartót. A hitelemző, ha elég buzgó, magával hoz feszületet, kifüggeszti azt a falra s órája után ismét magával viszi, ő itt inkább missionarius, mint hitelemző. Másutt talán türelmesebb az iskolaszék. A tanitót az állam fizeti, ugy mint az államhivatalnokot. Miután pedig a liberalis állam alkotta meg ezt az iskolát; miután ő tartja s fizeti a tanitót: ugy a tanitók mind liberalis em-

berek s müködnek is liberalis szellemben. Valahányszor rendes gyüléseiket tartják, először is a liberalis érzelmüknek adnak kifejezést, ez az ő homágiumok, ezzel tanusitják loyalitásukat. Ime a felekezetlen iskola! Az állam közt, mely ezt az iskolát megalkotta, s Heródes közt nincs különbség. Ez a kisdedek testeit ölte ki, az lelkeiket öli ki. A liberalismus az emberiséget az ő gyökerében, az ifjuságban mérgezi meg és már ezerszámra vannak, kiket megrontott az iskola.

Az egyház, mint Rachel, siratja gyermekeit, de nem tétlenül. A kath. párt a birodalmi tanács minden ülésszakában, valamint az ország — illetve tartományi gyülésekben is erélyesen és állandóan visszaköveteli az iskolát, de szivóssága megtörik a liberalis többség konokságán. Ez ki nem bocsátja a prédát karmai közül, jól tudván azt, hogy a kié az ifjuság, azé a jövő. A katholikusok a tizennyolcz évi küzdelemben nem tudtak egyebet, hanem csak némi enyhitést az iskolalátogatásban kivivni. De a küzdelem eléggé mutatja, hogy él itt a katholikus öntudat és hogy a katholikusok megfeszitik minden erejöket. Az eddigi eredménytelenséggel szemben mit tettek? Megalakitották Bécsben a „Katholikus iskolaegyletet" és ez a mult évben már megnyitotta az első kath. magániskolát, a többi következni fog. Mássa ez az egylet a németországi Canisius egyletnek, mely már eddig is bokros érdemeket szerzett magának a kath. gyermeknevelés terén.

És még egyben nyilatkozik itt különösen a katholikusok vallásbuzgósága; a templomépitésben. Amióta bedőlt a budapesti lipótvárosi templom kupolája, azóta Bécsben már három diszes templom épült ki, a negyedik pedig a török sánczokon, már befejezéséhez közeledik. És ez korántsem történik valamely közalapból, hanem merőben a hivek kegyadományaiból, legföllebb hogy az illető városkerület hozzájárul nevezetesebb összeggel a közpénztárból. Mi a lipótvárosi templomot annyi évek alatt nem birtuk kiépiteni és ha ki fog az végre épülni,

kinek fogjuk azt köszönni? A felekezetlen tőzsdének, a nemzetközi spekulációnak, protestans, rácz, zsidó muhamedánnak! Mi egybevetett karokkal tudjuk nézni a bús romokat, mig körüskörül diszes házak, fényes paloták emelkednek. Nem jogosult-e tehát csak e szempontból is a panasz, hogy Magyarországban a hit a lethargia karjaiban fekszik?

II.

Az idáig huzott párvonal csak a két főváros kath. öntudatosságára vonatkozik. Terjesszük ki a párhuzamot még a vidékre is, miszerint a viszonyitás tökéletes képet nyujtson. Mert a mit a fővárosokban észleltünk, az nem lehet mérvadó a vidékre is, jóllehet a főváros irányadó szerepénél fogva, légmérőül szolgál némileg erre nézve is. Paris c' est la France — mondja a franczia.

A vidék, a köznép tekintetében a közviszonyok Austriában annyira kedvezőtlenebbek, hogy itt a liberalizmus már a köznépet is és kivált a kisiparos osztályt megnyalta, azaz megmérgezte, mert a liberalismus nyálkája méreg.

Nálunk a köznép nem igen szerepel a közéletben és nem is vonatik belé, öntudatos szerepe tehát nincsen. A képviselőválasztás csaknem az egyedüli mozzanat, amikor kijut neki is az ő szerepe, a mikor ő is felhasználtatik politikai szolgálatokra. De ha egyszer vége van a mozgalmas korteskedésnek, ha megvan választva az ő bizalmának embere: azután ismét fejét vakarja a kijózanodott választó s panaszolja, hogy az adóteher, minden szép igéret daczára megint csak nagyobb, s fejcsóválva nevet, ha azt beszélik neki, hogy Tisza azt mondotta az országgyülésen, hogy a parasztbirtokos Európa semmiféle államában sem él oly jól mint Magyarországban — talán még a Tátra alatti árva tótságban is?

Nálunk a vidéki lapok rendesen nem politikai lapok, hanem inkább csak a vidék társadalmi s anyagi érdekeit képviselik, a mi az ő helyesen fölfogott

hivatásuk is. Nem ugy Austriában. Itt a vidéki lapok is a nagy politikával foglalkoznak, még pedig a legszélsőbb liberalis irányban s hóditanak is polgári s népkörökben, a vallás és az erkölcsök tetemes kárával. Liberalis eszméket terjeszteni a nép között, ezt az egyháztól elidegeniteni, minden egyházi intézményt s tekintélyt gyülöletessé tenni — ez itt kifejezett tendentiája a lapoknak.

Ha én künn vagyok, az ujság az utolsó a mi után vágyódom. Hoványi sz. földi utjában mondja, hogy mikor hajóra szállt, örült azért is, hogy most egy ideig ujságot nem kell olvasnia. És ha mi menekülünk egy időre az emberek, a világ elől, ugy még inkább menekülni akarunk az ujság elől, mely maga a rossz világ. Emberrel, ha alkalmatlan is, ha bosszant is, még csak elbánsz: vele szólni, vele vitázni, őt capacitálni is lehet. Nem ugy az ujságiróval. Ez bármi badarságot állit is, bármi elveken nyargal, bármi nézeteket feszeget, bármit hazudik, bármi piszkot, rágalmat hord össze lapjában: mind ezt szó nélkül meg kell emésztened, vele nem szólhatsz, nem feleselhetsz, őt nem capacitálhatod; ő a maga rejtekében hozzáférhetlen. Ez az a mi engem leginkább bosszant az ujságolvasásnál; és én nem tévedek, ha az idegességet, izgatottságot, epésséget, melyben ma, ugy látszik, már mindnyájan szenvedünk, az ujságolvasás, a magunkbafojtás rovására is irom. De mi haszna! peregrinus in Israel mégsem lehetsz és nagy a kisértet, mikor az illatos mokkával a nyomdaszagu friss ujságot is tálczán asztalodra hozzák. Igen, ez a petytyegetett nyomdakigyó csak úgy kisért, mint az öreg a paradicsomban: eritis sicut dii, scientes bonum et malum — azaz mindentudók. És csakugyan, a ki szorgalmasan olvas ujságot, az mindent tud. Az ujság mai nap sok embernek összes tudása, minden bölcsessége, hitének summája.

Rajtam is tehát erőt vett a kisértet és én itt-ott márcsak kiváncsiságból is átlapoztam ezeket a vidéki lapokat, melyek rendesen a liberalis czéget tüzik ki hom-

lokukra, mert hát csak ez kapós a mai világban. A publicistika ez epigonjai felülnek a magas lóra s segédkeznek a vezérlapok oldalán. Ez az ő kicsinységök nagysága.

Mit Kleinen thut man kleine Thaten,
Mit grossen wird der Kleine gross.

Volt tehát alkalmam megismerkedni e vidéki lapokkal s azok egész alávalóságával, perfidiájával, kiszámitott gonoszságával. Mig a vezérlapok bizonyos decorumot, bizonyos mértéket tartanak, azalatt ezek olyanok mint a darázs, melynek semmi méze, hanem csak fulánkja van. A továbbiak helyes megértésére szolgáljon egykét mutatvány, feljegyzéseim után.

A városban, melyet az egyik lap képviselt, a városi képviselő testület vala kiegészitendő. A lap csodálkozik, hogy a zsidóság miért nem törekszik mandátum után. A derék zsidókban — mondja a lap — öregbedést, támot nyerne a német meg a liberalis elem. „Mi vallásfelekezettel mit sem törődünk, csak cseh meg klerikalis ne jusson a képviseletbe.“ Lehet-e a vallásközönyösséget leplezetlenebbül, fesztelenebbül hirdetni? Pedig a lap nem volt zsidó kézben.

Egy másik nekrologot hozott az éppen elhalt polgármesterre. Ez iparára nézve aranyozó volt, s mint ilyen nemcsak a környék templomainál, hanem az ország határain tul is nyert sürü megbizást: vagyonát templomi munka után szerezte. A lap kiemeli a boldogultnak liberalis érzelmét, a mit ő az által is tanusitott légyen, hogy aláirta volt ő is, még mint várostanácsos, a Döllingerhez menesztett bizalmi feliratot. De ez — mondja a lap — kárára vált a derék féfiunak, mert a papság innen kezdve megvonta tőle a bizalmat s inkább cseh iparosoknak ad munkát. „Ez aztán a keresztény szeretet, melyre tanit a kath. papság“ — jegyzi meg a lap. Képzelhető-e ennél nagyobb perfidia? De elég ennyi is a halászatból, a kérdéses lapok minőségének megismertetésére.

Öntudatos, gondolkozni s itélni tudó katholikuson nem fog ez a méreg. De hányan vannak az alsó réte-

gekben, kik, nem tudván önállóan itélni, csak a szó után indulnak. Ezeknek kezében az ilyen néplap valóságos méreg. A falusi ember, a kis iparos ránem ér hétköznap ujságot olvasni, különben is nem igen foglalkozik politikával: de ha vasárnap korcsmába megy s ott találja a lapot, csak olvas belőle, avagy olvassa más neki s értelmezi is ugyanazon szellemben, melyben az szerkesztve van. Találkozik ugyanis minden községben egy-egy tudákos, a liberalizmustól megnyalt egyén, a ki azután sörös kancsó mellett hóditásokat tesz a tudatlan s félig tanult tömegben. Rendesen az iskolatanitó a hordnoka és zászlóvivője a liberalismusnak, melynek ő zsoldjában áll s melynek eszméivel már a képezdében telittetett.

„Én ma egy oly elhatározásra jutottam, mely sok embernek életébe fog kerülni“ — mondja a társaságban az egyszeri diák. — „Talán csak nem állt be nihilistának?“ — kérdik tőle. — „Nem, hanem orvostanulónak megyek az egyetemre.“ — Ugyanezt mondhatná magáról a tanitóképezdei jelölt is, sok gyermeklélek életére nézve ő is végzetes.

De van a liberalizmusnak a tanitón kivül még sok más buzgó ügynöke. A néptribunok, kivált azok, kiknek „Dr.“ áll a nevök előtt, kik tehát kitanulták a dolog csinját-binját, beletudják huzni a földmivest a politikai élet mozgalmaiba, beleviszik őt politikai egyletekbe, gyülésezésekbe, tüntetnek vele, kitüntetik, lóra ültetik őt, ugy hogy a jámbor nem is tudja, mikép lett ő liberalis, vagy hogy merre viszi a lova.

E fortélyos néptribunok kezében, nem is hinnéd, hogy mennyire hatalmas eszköz az a vidéki lap, melynek szerkesztésébe ismét ők befolynak. — Ha a falusi ember hallgat már ujságra: ugy erre hallgat leginkább. Ez képviseli a várost, a hol az ő minden ügye s üzlete megfordul; ez hoz közleményeket ismert egyéniségekről; elbeszél dolgokat, eseteket, melyek a vidéken előadták magukat; védi a falusi nép érdekeit; közöl hirdetményeket, termesztményi árakat stb. A vidéki lap mind e

tekinteteknél fogva nagyon érdekes és a nép kedveli azt, ez rendesen az ő egyedüli lapja is. Ha a liberalismus ügynöke tud tehát vele élni, amint igenis tud: ugy ő az abban lefektetett perversiv doctrinákat könnyen érvényre hozza és a vidéki lap a vidéki nép politikai credojává válik, hacsak utánmondja is, de nem érti.

Megesett azonban már az is a tudós doctorokon, hogy az általok lóvá tett s féken vezetett parasztnép lerázta magáról a kapiczánt (huszárműszó a német Kappenzaum-ból) elrugta lovászmesterét s saját lábára állt. Van már Ausztriában több önálló „paraszt-egylet" melyek semmit sem perhorreskálnak inkább, mint a tudós doctorokat, egykori mestereiket, talán azért, hogy bőven kitanulták őket. Az egyletek maguk vették kezökbe ügyüket s hoznak határozatot határozatra, oly szépen kikerekitve, hogy a doctor urak sem formulázhatták különben azokat. A lerázott doctor urak pedig keservökben elmondják magukban Göthe szavait:

Man freut sich, dass das Volk sich mehrt,
Nach seiner Art behaglich nährt,
Sogar sich bildet und belehrt —
Und man erzieht sich nur Rebellen.

Egy másik hatalmas eszköz a népvezérek kezében az ujabban szinre hozott és már divattá is vált Józsefkultus. II. Józsefet, a „népcsászárt" csaknem oltárra emelik a liberalisok. De mivel az oltár mégsem járja meg: ugy legalább oszlopra emelik őt.

Német vidékeken a Józsefszobrok felállitásában vetélkednek városok és falvak, e szobrok a németség és liberalismus jelvényei egyszersmind. Valahol Józsefszobrot látsz, tudod hogy mennyit ütött az óra. A népszónokok magasztaló beszédeikben kitanitják a népet a császár minden egyes pátensére: mikép szabaditotta fel ő a parasztot a szolgaság alól; mikép engedett ő liberalis szellemében protestansoknak s zsidóknak szabad vallásgyakorlást; mikép törült ő el henye tétlenségben kihizott 783 kolostort; mikép vette kezébe erélyesen az

egyház gyeplőjét is, stb. Odaállitják őt továbbá mint a legnagyobb, leglelkesebb németet, ki is összes országait egy nagy német birodalommá egyesité: szóval József császárt ugy is mint nemzetiségi, ugy is mint liberalismus ütőkártyát játsszák ki és saturálják a népet ez uton liberalis tanokkal.

A mellett pedig elkövetik azt a perfidiát, hogy a papságot denunciálják mint nemzetellenest, azért hogy nem tart, nem tüntet velök. A papság bizonyosan szereti saját és hiveinek nemzetiségét, de mivel a liberalismus sok a nemzetiséggel elválaszthatatlanul követelik a liberalismust is: ugy minden józan gondolkodó befogja látni, miszerint a pap velök karöltve nem mehet. Ez okon annyira gyülölik már s gyülöltetik meg a papságot, hogy lapjaikban nyiltan az egyháztól való megválásra hivják fel a népet. Ismeretes dolog, mikép a leitmericzi püspök szükségesnek találta, papsága s hiveihez az agitatio ügyében pásztori levelet közrebocsátani. Azt is csak nem rég olvastuk a lapokban, mikép a közoktatási miniszter kénytelen volt hivatalától elmozditani egy középtanodai tanárt, azért hogy az szintén röpiratban felhivta a német katholikusokat, váljanak meg oly egyháztól, melynek papjainál nemzetiségök sem rokonszenvre, sem ápolásra nem talál. Nemzeti üdvöket — ugymond — csak a gyökeresen német protestantismusban lelhetik.

Talán nagyon is sokáig időztünk e tényeknél: de igy annál jobban fogjuk belátni, hogy a katholicismus mily nehéz viszonyokkal küzd Austriában. A liberalismus lépten nyomon tőrt dob ki a katholikusok után, polypkarjai körülfogták már a vidéki népet is, de leginkább a polgári köröket, melyeknél leginkább is észlelhető a vallásközönyösség. Ámde mennyire jól esik látni más részről, öntudatos katholikusok mikép fejtenek ki annál elevenebb hitéletet, annál lángolóbb ügybuzgóságot s mikép igyekeznek gátot vetni a liberalismus elhatalmasodásának. Ha itt a hit a lethargia karjaiban feküdnék, ugy a liberalismus már is erőt vett volna a katholicis-

muson, a mi azonban nem az eset, sőt mindenütt találkozunk a katholikus öntudat nyilvános kinyomatával. Megfordultam egy népiesebb vidéki városban a hegyekben. A német város szelleme kifejezetten liberalis, amiről már a Józsefszobor és a helyi darázslap eléggé tanuskodnak. Ez utóbbi szinte terrorisálja a polgárságot s proscribál vak dühében mindent, a mi katholikus, a mi egyházi. Mily jól esett a liberalismus e fészkében egy épület homlokzatán olvasnom e feliratot: „Katholikus politikai egylet.“ Itt tehát a kath. polgárokban, minden nyomás, minden odium daczára, elég bátorság van, határozottan fellépni, zászlójukat kitűzni. Nyomni lehet őket, de elnyomni nem. Ez a helyiség az ő kaszinójuk, itt beszélik meg bizalmasan dolgaikat, itt töltik barátságos társalgásban az estéket. Ugyanez épületben van helyisége a kath. legényegyletnek is, mely az előbbinek dependentiája. Mily szép az, hogy a mester urak legényeikkel a mühelyen kivül is közösségben élnek! Mily jótékonyan folynak be ez által legényeik erkölcseire! És ez a kath. politikai egylet minden ünnepélyes alkalommal ünnepélyes kifejezést ad öntudatának. Egyházi körmeneteken testületileg résztvesz, küljelvénynyel is megkülönböztetve; tagjai gyakran járulnak a szentségekhez; az isteni tiszteletben, az adakozásban ők a legserényebbek. A hol az egyház van, ott ők is vannak, mint ennek hű gárdája.

(Vége következik.)

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Die Gabe des heiligen Pfingstfestes. Betrachtungen über den hl. Geist Von M. Meschler S. L. Freiburg, Herder. 1887. 8⁰ 439 l. Ára 3 M.

A semmitmondó s az életre hatástalan fogalmak,

melyeket a Szentlélekről birnak általában az emberek, a legkevésbé illenek ezen a ker. életet termékenyitő hitczikkelyhez. De még vallásosabb, sőt lelki életet élő keresztények öntudatában is a Szentlélek imádása s az egész természetfölötti életnek belőle való származtatása csak halvány szinekben lép föl.

Átlag mondhatni, hogy mindenki tudja magáról. Egy darab ez abból a régi Pelagianismusból, csakhogy nem theoretikus, hanem praktikus; vagy hogy modern néven nevezzük a régi hibát, egy darab ez a most divó naturalismusból, mely oly könnyen sarkunkhoz tapad.

A Szentlélek pedig tudjuk, az egész természetfölötti életnek szive és szivverése, minden fensőbb életnyilvánulásnak örök termékeny gyökere; az egész egyház s annak charismái, a benne élő, s érvényesülő hatalmak, — s minden ember lelki élete, a benső világnak a külsőt utólérhetlenül meghaladó pompája és bősége e Szentlélekből valók.

E változatos pompát és hatalmat először magában a Szentlélek benső végtelen lényteljében, azután mindent eltöltő külső hatásaiban feltüntetni, — képezi tárgyát az itt ismertetett műnek, mely 49 fejezetre terjed. A pünkösdre való előkészülettel kezdi: „A pünkösd a természet nyári ünnepe! Az élet szelleme a szó teljes értelmében kiáradt a földre. A hő és fény áramain hullámzik le az égből, ringatódzik a kalászok aranyos hullámain és a gyümölcscsel terhes fák ingó-bingó ágain és tüzes nyelvek gyanánt, mintha az égből estek volna lángolnak a sötétes zöldben a pompás pünkösdi rózsák. Az élet áldása érik, a földi lakoma készen áll, s minden ittas az élet teljétől. Mintha csodás nyelvek szóllamlanának meg ugy zendül mindenfelé a tollas énekesek s a csalogány dala: még az erdő fái is reszketnek és suttognak a déli szellőben mintha csak álmukban összevissza beszélnének. A természet üli immár pünkösd ünnepét.“

„De a pünkösd az egyházi évnek is nyári ünnepe. A téli éj borzalmai és fergetegeiben felénk fordult az

igazság napja; husvétkor győztes örökkévalóságra kelt fel; az Ur menybemenetelekor delelőjét érte el és most a magas égből a Szentlelket küldi, hogy velünk maradjon s áldásos müködését betetőzze. Igen, a Szentlélek Jézus élete és halálának szép gyümölcse, minden igéretek teljesülése és befejezése; müködése a nyári munkát képezi az örök élet aratásában, melyet Krisztus elvetett. A Szentlélek az utolsó világkorszak kormányzója."

Ime a bevezetésnek ezen itt hangoztatott gondolata az alaphang, mely a változatos és bőséges tartalmu művön átzeng, s mindenféle változatban lép elénk. Az utolsó világkorszakot alkotó kegyelmi művek, melyek közt első a Szentegyház maga, fönséges charizmáival, s utolsó s legbensőségesebb az emberi lélek, ezek tüntetik fel a Szentlélek mivoltát s reánk nézve megbecsülhetlen kihatásait. A szerző kezdetben a Szentlélek istenségét, személyét, származását ismerteti, amely fölötte elvont dolgok nem alkalmasak ugyan kenetes elmélkedésre, de amennyire lehet e szempontnak is szolgálnak. Azután következnek a Szentlélek művei: az Istenember, a Szentlélek jegyese, a szent angyalok s az anyagi teremtés, — külön-külön fejezetekben, — theologiai preczizióval s a fönségesnek sajátos poëzisével. Mindezekben teremtő szerepe van a Szentléleknek, nemcsak mert a teremtés az egy Isten müve, hanem azért is, mert per appropriationem a szeretet lelkéé az Istenben, a teremtésnek ugyanis mintegy inditó oka és alapja a szeretet, — bonum est diffusivum sui.

A 12-ik fejezet bevezeti a már kész teremtésbe az isteni, természetfölötti intézvényeket: az ó-szövetséget, az egyházat, a hierarchiát, az egyház tanitói, pásztori és papi hivatalát, a szentkeresztséget, a poenitenciatartásnak s a Szentléleknek szentségét, az oltáriszentséget; a 22-ik fejezettől kezdve tárgyaltatnak a kegyelmi ajándékok és keresztény erények, főleg egyenkint a Szentlélek ajándékai. A 36-ik fejezet ismét uj fogalmi kört nyit: a kegyelemből való életet, az imát, a keresztény édes tit-

kát, a családot, a keresztény községet lépteti fel a Szentlélek teremtő s termékenyitő működésének fonalán. Szó van végül a keresztény mystikáról, a Szentekről, a Szentlélek tiszteletéről, a legszebb kultusról és a müvészetnek szolgálatáról a Szentlélek kultusában.

A fejezetek elején ki vannak tüzve a pontok, melyeknek eszme és érzelemdus fejtegetéséből logikus rendben épül fel a fejezet. A bensőség sugárzik minden szavából és mondatából. Lelki olvasmányul és elmélkedési pontok összeállitására is szolgálhat ez a mű, csakhogy ez utóbbi esetben szorgos és figyelmes átolvasást igényel.

Az affektiv részre nagy figyelmet forditott a szerző; szem előtt tartotta, hogy a Szentlélek tüz, hogy édes kedves fuvalom, hogy üditő, hüsitő, lelkesitő, elandalitó lélek, s utánozta müveinek bensőséges ecsetelésében a müvek alkotójának e szeretetreméltó vonásait. A fejezetek nagyjából felsorolása kimutatja, hogy a Szentlélek kis és nagy működési teréből nincs kihagyva egy talpalatnyi föld, mindenütt megfordul az elmélkedő olvasó, a hol a Szentlélek áldásának csak némi nyomára is akadni; hogy azután kimeritően volna e teremtő hatás és áldás előadva, az már más kérdés; ki merné állitani.

De a könyv átolvasása után bizonyára oly fogalom kél a lélekben és oly vágy ébred az érzelem suttogásában, hogy bár a Szentléleknek fuvalma ujra átlengne a földön. Mennyire szükséges a Szentlélek uj lejövetele, hogy az emberi társadalom zürzavarát felvilágositsa és rendbeszedje; mennyire szükséges a törvénynek uj kihirdetése, a régi s kiélt világnak megujulása; mennyire szükséges a hit s a tettető férfiainak támasztása, kik mint Mózes megszabaditsák az Isten népét a gyalázattól, a szolgaság és üldözéstől. Kivánjuk és kérjük.

Dr. Pethő.

Die christliche Staatslehre nach den Grundsätzen der Encyklika vom. 1. November 1885. — Von Christian Pesch S. J. Aachen. Rud. Barth. 1887. Ára 1. m. 50 f.

Társadalmunknak minden rétegében pezseg, forrong, sziszeg és zajong valami, ami korszellemünk uralma mellett egy elodázhatlan harcz kitörésére késztet következtetni. A társadalom feje fölé tornyosult vészes felhők gomolyából a munkáskérdés czikázó villámai rontnak elő; a lábai alatt megingott talaj repedéseiből s tátongó mélységeiből a socialismus óriási alakja emeli fel fejét. Valóban félnünk lehet, hogy a féktelen szabadság — mely korunknak törvénytelen leánya, házasságra kelvén a sápadt irigységgel oly szörnyet nemzend, mely majd nemzeteket tölt el rettegéssel: az anarchismust. A genf-i és bern-i munkás-gyülekezetek, nihilisták üzelmei és egyéb „sztrájk" néven ismeretes tüntetések — legalább azt hiszem — mindannyi kölcsönös ismerkedések, s jaj nekünk, ha e házasságot megakadályozni nem tudjuk. E látványos szomoru jelenetek, — melyek immár nem a coulissák mögött, de a világ szinpadán játszódnak le — nyitották meg XIII. Leo szentséges Atyánk ajkait 1885. november 1-én, s mindkettő behatásának köszönheti létét az előttünk fekvő valóban korszerü müvecske, mely mig kiváló katholicitása által ajánlja magát — kitünően tiszta átnézete és higgadt objectivitása erejével magával ragadja az olvasót. Szerzőnek ezen 126 lapra terjedő és 88 pontra, mint eszmemenete nevezetesebb fordulatainak sarkaira felosztott müvében a bevezetésen kivül három főrészt kell megkülönböztetnünk.

A bevezetésben mindenekelőtt utalván az Imm. Dei encyklikájában kifejtett kath. államtani felfogásra, tönkre silányitja az egyháznak az állam fölötti uralomvágyáról szélnek eresztett s egyház elleni gyülöletet szitó hamis szólamokat. Majd a ker. államtan ellenében leginkább felhozni szokott két ellenvetést — hogy t. i. az nagyon theologikus, mert mindent Isten parancsából vezet le és semmit az emberi természetből, és theokratikus, mert az államtól minden sajátos czélt és önálló rendeltetést elvitat és csak az egyház szolgájává teszi — megczáfolandó a következő két tételt állitja fel: „Az állam a társas

emberi természet productuma, és az államnak természeti neki kizárólag és lényegileg sajátos czélja van;" mig a III-ik főrészben a két hatalom egymáshozi viszonyát taglalja.

Első tételét igazolandó a „Contrat social", harczosai ellenében az ember képességeiből dedukálja, hogy az ember természeti rendeltetése, illetve az erkölcsi törvény követelménye polgári társaságban élni; s mivel az erkölcsi rend törvényének szerzője Isten: ‚Societas (civilis) a natura proptereaque a Deo ipso oritur auctore.' Ebből folyólag ezen igazságot — hogy az állam mint ilyen Istentől származik — elvitatni akarni annyi, mint tagadni azt, hogy Isten teremté az embert, vagy hogy előrelátta a szükségszerü következményeket, mint az emberi természet folyományait, hogy valamely cselekedet előrelátott következményei a tett szerzőjének tudandók be. — Ezután áttérvén az egyes államképződésekre különbséget tesz a természetes és mű-államképződés között; és mig amazt mint a társas élet primitiv rendszerét szükségképen alakultnak vallja a természetes képességek kifejlesztése és a természetes hajlamok és vágyak kielégitése végett: addig ezt a közbiztonság, rend és jogi állapot fenntartását, s a közjólét előmozditását czélzó törekvéseknek — mint melyeket meghiusithatnak a társadalom tagjai és kivülről jövő nyomás — szüleményeként tünteti fel. — Ha azonban Isten akarta e szükséget, akarta annak kielégitését is; és igy — habár az állami hatalom hordnokát kijelölő jog a népet illeti meg — elvitatni nem lehet, hogy az állami tekintély szerzője közvetve Isten maga. — Nem theologikus okoskodásnak, hanem a természetes bölcsészetnek, — melynek az államtan része — szükségszerü deduktiója s logikai folyománya tehát, hogy nincs hatalmasság, hanem csak Istentől.

Ezek után szerző a II-ik főrészben áttér az állam czéljára; s mig az első paragrafusban az állam legfőbb s végczéljául Isten dicsőségét ragyogtatja: addig a másodikban az állam legközelebbi czélját a közjólét előmoz-

ditásában találja meg. Az előbbit az első főrészben mondottak alapján a következőleg hozza le: valamint az állam az összmindenség része, ugy annak czélja a világczél részlete; már pedig az egész világot Isten nemcsak czélszerüen, de czélirányosan önmagáért teremtette: ergo . . .

Ennek folyományaként ezen felfogás: „l'état est athée" megtámadja az állam létének alapját s megsemmisiti létezésének egyetlen jogczimét nemcsak: de egyszersmind homlokegyenest ellenkezésbe jön az egyed végczéljával, a mennyiben az esetben akadályokat gördit a legfőbb jó elérése elé:

Az állam legközelebbi czélja kutatásánál szerzőnk azon elvével, hogy az állam nagy társas szervezet, s igy kell, hogy tevékenységének tárgya társadalmi legyen, mig egyrészt elébe vág az egyes osztályok előnyökben való részesitésöknek, ha csak a közjóval szoros kapcsolatban nincsenek: másrészt kötelességévé teszi az államnak mindama feltételek megteremtését, melyek az egyes polgárnak az őt illető jólét elérését lehetségessé teszik.

Ebből kitünik, hogy a ker. bölcsészet távol attól, hogy kivetkőztesse az államot az ő méltóságából, vagy elvitassa tőle kizárólag neki sajátos czélját: inkább nemességet kölcsönöz neki, midőn Isten kezéből származtatja, s megerősiti czélját, midőn az egyed végczéljával s örök rendeltetésével hozza összhangzatba.

A III-ik főrészben végre szerző az államnak az egyházhozi viszonyát röviden tárgyalja. — Az egyházat illetőleg szerzőnk mellőzve az ember lényegéből való okoskodást, melyet a társadalommal szemben követett — bár korunk irányát tekintve ez hatását nem tévesztette volna el — az egyházi hatalmat mint tényt állitja szemeink elé.

Az állam és egyház közötti viszony rejtvénye — mondja ő — lényegesen keresztény, mely ugy a zsidóság mint pogányság előtt ismeretlen. Ott a templom szolgái mint Jehova helyettesei az állam szolgái is lévén, az államlényeg a vallásnak része vala, itt az állam szolgái magokhoz ra-

gadván a vallási hatalmat, megforditott állapotot hoztak létre. Egyház és állam közötti viszonyról tehát csak a kereszténység megalapitásától lehetne szó; mert J. Kr. az egyházat önálló független s tökéletes társasággá szervezte. Mindazonáltal habár egymástól egészen különálló független testületek, különböző czéllal és rendeltetéssel birván; az egyháznak az államtól való elkülönzése lehetetlen azért, mert ugyanazon alattvalóik lévén, állandó kölcsönhatásnak vannak kitéve. Szükséges tehát, hogy egymással benső összeköttetésben, viszonyban legyenek. — De e viszony szabályozója nem lehet puszta önkény, hanem törvényeiknek alapjául szolgáló jogi alapelvek, melyek az államra nézve a természeti törvénybe, az egyházra nézve pedig a dogmákba vannak lerakva. — Egyik a másik alapelveit respectálni tartozik.

Záradékában a szerző idézi XIII. Leo pápa idevonatkozó passusát, melyben a jó viszony gyümölcseiről emlékezik meg; s azon hasonlattal zárja be munkáját, hogy valamint a földre nézve nem szégyen a nap körül forogni, ugy az állam sem szégyelheti, hogy Isten az ő tevékenységének központja. — Én pedig azzal végzem ismertetésemet, hogy e korszerü münek magyaritásával a vállalkozó nagy szolgálatot tenne az egyháznak.

Szaiff Nep. János.

A. Super: La chapelle Impériale Russe. Paris Imprimerie Gustave Picquoin 51. Rue de Lille, 51. 1886. 8°.

Az orosz császári zenekarral, igazabban magával az orosz zenével foglalkozó eme, alig 43 lapra terjedő kis füzet az egyházi zenére vonatkozólag oly helyes, józan és egészséges nézeteket tartalmaz, hogy azoknak felemlitése és megszivlelése nem lesz minden érdek és haszon nélkül.

A szerző tele van lelkesedéssel a régi egyházi — Gregorianus — ének iránt; s e lelkesedésének igazolásaul hivatkozik a többi között Mozartra, Rossini szerint

a „mesterek mesterére“ aki saját vallomása szerint, összes müveikről lemondott volna, hacsak a mise praefatiót vallhatta volna magáénak.

A szerző által Hilariusnak tulajdonitott „Te deum laudamus“, sz. Bernát éneke, Jacoponus „Stabat Mater“-e, sz. Tamásnak kora, legügyesebb énekesének (cantor peritissimus) az oltári szentségre vonatkozó énekei — mind oly alkotások, melyek évezredeket tulélni vannak hivatva s melyeket az ujabbkori szerezmények megközeliteni sem képesek. S miért nem ?

Ama régi zeneszerzők a müvészi tehetség és inspiratioval az élet komolyságát és szentségét s az orthodox hit rendithetetlenségét egyesitették magukban.

Ma, mint minden egyéb, ugy az egyházi, vagy helyesebben mondva, a kath. templomokban előadandó ének- vagy zenedarabok is kenyérkeresetileg, többnyire oly egyének által gyártatnak, akik a termékeikkel ünneplendő hittitokban nem hivén s e ker. hittitokkal együtt a ker. erkölcsöket is lábbal tiporván, alkotásaiknak nem adhatják meg a meggyőződés ama melegét, mely egyedül képes jótékonyan hatni és elragadni.

A mai egyházi ének és zeneirók továbbá többnyire praeoccupálva vannak a régiek előtt ismeretlen szinházi zene által, mely különben magát a közönséget is olyképen disponálja, hogy a komoly tiszta egyházi zenét, neki már nagyon egyhangut, el sem viselheti. Innét van, hogy ünnepélyesebb templomi előadásoknál sokszor nemcsak nem katholikus, de nem ritkán nem is keresztény szinészek alkalmaztatnak, kik a vacsorát a szinházban s a reggelit vagy ebédet a kath. templomokban keresik meg.

— „Lányok, ma elmegyünk templomba, mondja az anya leányainak, — mert a betéteket a bájos Pauline (hires énekesnő) fogja ma énekelni.“

Ezen szinházi zene behatása alatt a mai zeneszerzők merő trillás és ledér egyházi alkotásokat hoznak létre, rég megfeledkezvén, vagy talán öntudatosan nem

is törődvén a régiek azon mondásával: „mennél musicalisabb, annál kevésbé keresztény.“

Az igazán egyházias szellemü kritikus, aki a mai ugynevezett egyházi zene fejlődését figyelemmel kiséri, nem térhet ki ama gondolat és meggyőződés elől, hogy az ujabb kor szelleme amint elszakitotta az államot az egyháztól, amint megszüntetni iparkodik a befolyást, melyet eddig az egyház az ifjuság nevelése körül az iskolákban oly áldásdusan gyakorolt: épp ugy nem eléggé jellemezhető vakmerőséggel magába a szentélybe is befurakodott, hogy humanisálja, világosabban mondva, az Istenséghez emelő jellegéből kivetkőztesse az egyházi zenét is.

Toris canes, sancta sanctis.

Dr. Csáp ori.

Römische Quartalschrift für christl. Alterthumskunde u. für Kirchengeschichte. Szerkeszti de Waal; 100 oldalra terjedő, nyolczadrétü füzetekben. Ára 16 márka.

De Waal e füzetek megindításával a régiségtan barátjainak nagy szolgálatot tesz. Aki a régészettel foglalkozó köröknek tevékenységét, melyet Rómában kifejtenek, ismeri s a régiségek ujdonságain, melyek ott folyton napfényre kerülnek, csak némi áttekintéssel bir, az előtt már rég kivánatosnak bizonyult be egy német szakfolyóirat megindítása, mely az ultramontán régészeket a felfödözések gyúpontjával, Rómával eleven összeköttetésben tartsa. A római évnegyedes füzetek prospektusa helyesen fejti ki a czélbavett munkálkodás irányát: a keresztény őskor tanulmányozása részint az ásatások által, melyek főkép a római Katakombákban folynak, részint a tudósok kutatásai által mind nagyobb mérvekre terjed, elmélyed s napról-napra fontosabb szerepet játszik az első keresztények életének és hitének megismerésében; épp oly arányban nő az érdeklődés azon idők s emlékeik iránt. Egy német folyóirat tehát, melyet a kutatások helyén megejtett tanulmányok és kutatások nyomán szakférfiak irnak, bizonyára szives fogadtatásban fog ré-

szesülni ugy tudományos, mint általában a müvelt körökben, annál is inkább, mert eddig efféle publikáczióval a német irodalomban nem találkozunk.

Továbbá a vatikáni levéltár megnyitása által a történelmi kutatásnak oly tág mezeje nyilt meg, hogy az ott fölhalmozott kincsek hasznositását a fönnálló történelmi folyóiratok nem győzik. Ha tehát az oly értekezések kizártával, melyek tartalma már nyomtatásban megjelent adatok- és okiratokból vétetett, — a római levéltárak és könyvtárak okiratos kincse akár in extenso, akár feldolgozásban egy különálló folyóiratban közzététetnék, azáltal sokszor panaszolt hézag pótoltatnék.

A német Campo Santo-ban fönnálló Collégium a keresztény régészeti tanulmányoknak és a levéltári történelmi kutatásoknak szenteli erejét és idejét; ingyenes szabadhelyek alapitása, keresztény régiségek gyüjtése, folyton növekvő könyvtár által azon van, hogy tudományos czéljainak szolgáló külső segédeszközök hijával ne legyen. Évről-évre nő azon urak száma, kik ezen tanulmányok czéljából a Campo Santóban vagy személyesen hosszabb ideig tartózkodnak, vagy legalább vele szoros összeköttetésben állnak. Közelfekvő gondolatnak adtak tehát megvalósulást, midőn e collégiumból a keresztény régészet s levéltári kutatásoknak e hivatott közegét, — előremondhatni, hogy az évnegyedes folyóirat ilyennek igérkezik, meginditották. A megrendeléseket Herder közvetiti, a direkt megrendelés ugyanis külföldi póstautalványnyal nagyobb költségbe kerülne.

Dr. Pethő.

L' Allemagne à la fin du moyen âge. Par Jean Janssen. Traduit de l'allemand sur la 14-e edition avec un préface de S. A. Heinrich, Doyen hon. de la faculté des lettres de Lyon. Paris, Plon, Nourrit et. Com. 1887. 602 l.

A jogaiba visszahelyezett történeti igazság, melynek a reformációt illetőleg Janssen egyik lelkes és ügyes uttörője, betört Francziaországba, hogy ott is el-

kezdje győzelmi utját. A frázisnak hatalma a könnyü vérü franczináknál még nagyobb mint másutt, s jóllehet tudományuk nem a „Reich"-ból való, de azért a divatnak magaslatán áll, s határozottan megveti az igazságot azon esetben, ha tán katholikusnak vallaná magát. A főiskolák tudós tanárai ott is csak a liberalismus és a felületes világnézet igavonói; előttük a reformáció az emberi ész egyik „lucidum intervalluma", azelőtt egyiptomi sötétség ténfergett a világ fölött; rájuk is ragadt kegyes hagyatékul néhány frázis a franczíákat boldogitó kálvinisták korából. De a modern szélcsap tudományra is rájár a rúd!

Janssen e müvét egy hölgy forditotta bátyja segédkezése mellett, ki a Collége de France-on tanár. A forditás minden tekintetben sikerült s gondjuk volt az irálynak franczia alakot adni.

Megjegyzésre méltó szavakat intézett Taine a forditókhoz, midőn a könyv olvasása után nekik köszönetet mondott: „Mais vous devez boire cela comme du lait, vous autres catholiques: le fait est qu'il n'y a rien à répondre."

Mi volna kivánatosabb, mint hogy a liberalismussal és radikalismussal saturált Franczíaországban, a fényes világitásba helyezett kath. egyház s régi jogainak ismerete, ujra felébreszsze a veszni induló tiszteletet azon intézmény iránt, melynek Franczíaország hajdan elsőszülött leánya, legkereszténytesebb hive volt. Minél több kiadást ér Janssen forditása, annál inkább fognak a jeles forditók közremüködni e nemes czél elérésében.

Dr. Pethő.

Les livres saints et la critique rationaliste. Histoire et réfutation des objections des incrédules contre les saintes Écritures. Par F. Vigouroux, prêtre de Saint-Sulpice. Avec des illustrations d'après les monuments par M. l'abbé Bouillard, Architecte. Deuxième édition. Paris, chez Roger et Chernoviz, éditeurs. 1886. l. I. pp. XVII—536, t. II. pp. VIII—704 12-rétben. Ára egy-egy kötetnek 4 franc.

Talán várnunk kellett volna a fáradhatatlan Sulpicianus legujabb müvének ismertetésével, mig annak mind a négy kötete megjelenik: de mivel a két első kötet magában is befejezett egészet képez, nem tartjuk szükségesnek e nagyszerü kincsét addig is a véka alá rejteni, hanem sietünk ezt is bevinni a Magyar Sion könyvesházába.

Harminczkét éve annak, hogy a szent Sulpiciusról nevezett papnevelő intézetnek egy ritka tehetségü növendékére mondhatatlan mély benyomással voltak Le Hir tanárának azon felolvasásai, melyekben ez hallgatóival Guénée és Wisemann hitvédelmi munkáinak vázlatát közölte. Mindjárt az első kispapi szünidő Wisemann világhirü könyvének tanulmányozására lett szentelve; azóta az illető fiatal levita pappá lett, tanárrá lett és ma a katholikus tudomány egyik legjelesebb képviselőjét tiszteljük benne: ez Vigouroux Ferencz, az ó-szövetségi szentirástudományok tanára a párisi kath. egyetemen. Első kispapi vakációja óta meg nem szünt tovább gyüjteni az adatokat a szentirás védelmére, azon irányban, melyet a halhatatlan Wisemann biboros-főpap megjelölt. Időközben számos csoportját ezen adatoknak már a kath. tudós világ közkincsévé tette: de a jelen müben nyujtja át megtámadott édes anyjának, az anyaszentegyháznak, élte munkásságának synthesisét, harminczéves hangya-szorgalom összes gyümölcsét. Isten áldása jutalmazza érte; más jutalmat a végtelen szerénységü tudós ugysem kiván.

A jeles munka négy kötetre van tervezve; az első kettő a szentirás ellen intézett támadások történetét ismerteti és ezeknek tarthatatlanságát rövid szabatossággal vázolja. A harmadik és negyedik bőven fogja az ellenvetéseket czáfolni a genezis első szavától sz. János titkos jelenéseinek utolsó verséig. Eddig a két első kötet jelent meg és igy most csak erről szólunk.

A szerző czélja a szentirás védelme, apologiája. Hogy szándékát teljesen kivigye, igen helyesen vette foganatba azon tervet, melyet az imént érintettünk: elő-

ször elmondja azon küzdelmeket, melyeket a szentirásnak a századok folyamán ki kellett állania; másodszor kimutatja, mily üresbelüek azon ellenvetések, melyeket a hittagadás gonosz szelleme ellen felhalmoz. Az első, inkább történeti rész nem oly fölösleges, aminőnek talán első tekintetre feltünhetnék; kimutatja ugyanis, hogy a szentkönyveknek mindig voltak ellenségeik, de hogy az mindig diadalmaskodott fölöttük. A mult győzelmeiben a jövő diadalainak zálogát adja kezünkbe, mely zálog annál biztosabb, mennél nyomorultabb módon iparkodik a rationalismus — hogy a római költő legprózaibb hasonlatával éljünk — a Celzus óta hánytorgatott megromlott káposztáját naponkint uj rántással felmelegiteni. Egy más könyvében Vigouroux szépen jellemezte ezen uj vergődést, mely tulajdonképen Celzus és Porphyrius óta egyetlen ellenvetést sem tudott felhozni, melynek czáfolatát több mint másfél ezer év előtt a gyémántos doktor, Origenes le nem irta volna.[1]

Az első kötet elején egy 90 lapra terjedő bevezetés megismerteti velünk a szentirás magyarázat nehézségeinek általános okait, u. m. a kéziratok gyarlóságát, a héber nyelv szószegénységét és metaphoricus természetét és a szentirás alkmazkodását az akkori idők ismeretköréhez. Érdekes tudni, hogy mennyire tartottak tőle az ókori irók, hogy a másolók hanyagsága könyveiket meg fogja rontani. Sz. Irenaeus esdekelve kéri az ur Jézus nevében minden másolóját, hogy elvégezvén a leirás munkáját nézze azt át és vesse azt össze az eredetivel, és irja oda másolatához is szerző ezen adjuratióját (Euseb. Hist. eccl. V. 20. Migne XX. k. 484 col.) Nagy Károly pedig capitularia nevü törvénygyüjteményében (melyet az ő és Jámbor Lajos megbizásából Ansegisus apát szerkesztett) meghagyta „de scribis, ut non vitiose scribant.“ De hát persze mindhiába: illusztrálják ezt gyakran a szemináriumi kéziratok.

[1] La bible et la critique. Réponse a M. Renan. Paris, 1883. l. Uj M. Sion 1884. 629. és k. ll.

A támadások történelmét három korszakra osztja, ó-kor, közép-kor és uj-korra. Az ó-kor a hitehagyott Juliánusig, a közép-kor a hitehagyott Lutherig terjed.

Még mielőtt a Megváltó megszületett volna, a pogányok már áskálódtak a szentirás ellen. Az alexandriai Apion grammatikus ismeretes azon czáfolatból, melyet ellene Flávius József irt. Hasonló jóindulatról tanuskodik egy Pomyeiiben talált freskó-torzkép, mely Salamon bölcs itéletét ábrázolja. Az arczok körül-belül olyanok benne, mint a „Füstölő" zsidói. Az antiszemitizmus tehát régen foglalkozik a karrikaturákkal.

Az első kötetben látjuk felvonulni lelki szemeink előtt a gnostikusokat, Celzust, szamoszatai Lukianost, Porphyriost, Hieroklest, Philostratost és a hitehagyott Julianust. Mindnyájan elmondják okoskodásaikat a szentirás tekintélye ellen, egyik a kigyó ravasz sziszegésével, a másik a tigris tajtékzó dühével; de a történelem el. itélte merényleteiket. Vérrel boritottan ismerte be Julianus: „Vicisti Galilaee!" Az ókori harczok a szentirás teljes diadalával végződtek, melyet egy félezreden át alig mert valaki megzavarni uj támadásokkal. A középkor második felében a csata ujra kezdődött; ha nem is oly mértékben, mint az ó-korban, a szentirást ujra kezdték ostromolni az uj manicheusok, az első rationalisták, az álmysticismus követői, („Evangelium aeternum") és Averrhoës hitetlen tanitványai.

Legtöbb anyagot szolgáltattak ezen szomoru történelemhez a protestantizmus kezdete óta lefolyt századok, mely anyagot a tudós szerző négy könyvre osztja. Az első (még az első kötetben) a protestáns forradalomról szól, a „szabad kutatás" következményeit fejtegetve Spinozáig. A másodikban, mely a második kötetet megkezdi az angol deisták, a harmadikban a franczia bölcselők, a negyedikben a német rationalista biblikusok támadásait ismerteti. Ehhez járul egy igen érdekes függelék: a Darwin-féle transformismus kritikai története.

Vigouroux müve eddig egyetlen a maga nemében.

A münsteri Lit. Handweiser készségesen beismeri, hogy a német kath. irodalom nem tud hasonlót felmutatni, és élénken óhajtja annak német nyelvre való fordítását. Hiszszük, hogy ez nemsokára meg is lesz.

A müvet 46 jól sikerült illustratio disziti.

Fischer-Colbrie Ágost.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

(Theologiai humoreszkek Felméri Lajos urtól.) A prot. egyházi és iskolai lapban vannak az effélék közzétéve: „A reformatio a természeti életet ismét jogaiba helyezte. Ne angyal akarjon lenni ezután az ember, hanem valódi ember. Az ipar, kereskedés és tudomány szabad mozgásra tesz szert, mert a hitében szabaddá tett ember nem ismeri el többé az egyház gyámkodását, s mint igaz keresztény, többé nem a világról való lemondásra, hanem annak meghóditására törekszik.“ Ezt mondja Felméri ur; Krisztus urunk pedig azt mondja a gazdag ifjunak: ha tökéletes akarsz lenni, menj, add el mindenedet, s jöjj, kövess engem. Felméri ur „igaz kereszténye többé nem a világról való lemondásra, hanem annak meghóditására törekszik“ gyárak, vállalkozások, pénzszerzés, spekulációk által; — Krisztus iránya pedig ez: menj, add el mindenedet. Világos tehát, hogy Felméri ur a „tiszta evangyeliumot“ tanitja. — Tovább: „Tamás (Aquinói sz. Tamás) abból az alapelvből indul ki, hogy jobb a szemlélődő élet, mint a cselekvő . . . . . Legjobb lenne, ha mindenki, mint szerzetes vagy apácza, szemlélődő életet folytatna.“ Felméri urnak e lehetetlen legjobb — nem tetszik; pedig hát az örök boldogság a legjobb és mégis szemlélődésben, — az Istennek tehetségeinkkel való átkarolásában áll. S nem jobb-e az értelem, mint az izomerő?

s épp ugy az értelemnek Istenre s nem élvezet- vagy jólétre irányuló törekvése? De hiszen e részben Felméri ur jó uton mozog, mert hisz szent Tamás summájára hivatkozik, tehát reményhetőleg bele is nézett s átolvasta, hogy mikép fejti ki sz. Tamás Aristoteles nyomán a kontemplativ életnek fölényét a vita activa fölött, s mint különbözteti meg azt, ami elvontan legjobb, attól, ami a valóságban kivihető. Vagy pedig csak Uhlhorn kiadásában ismerkedik meg Felméri ur a „középkor ethikájával?“ Ez természetesen forrástanulmány volna, s akkor Ön a leghivatottabb ember, ki a középkor ethikáját tiz sorban tönkre silányitsa. — Az eszközök megjelölésében a socialismus ellen ezeket olvasni: „A kath. egyháznak vannak parochiái, de nincsenek egyházközségei, mert lelkipásztorkodása a gyónásban kulminál és a gyónás nem arra való, hogy érett eszü keresztények községi életét teremtse meg és vezesse, hanem arra van számitva, hogy éretlen gyermekeket neveljen.“ Hál' Istennek, hogy annyi lévén a hideg, közönyös keresztény, annyi lévén a tolvaj, zsebmetsző, korhely, lelkiismeretlen, szivtelen ember — legalább ezek járnak el azon fönséges hivatásban, hogy a szintén nem gyónó protestansokkal, zsidókkal stb.-vel azon legyenek, hogy az emberi nem éretlenné ne váljék. S azután Felméri ur, mi az a gyónásban, ami éretlenné tesz? A gyónásban öt értelmi aktus szerepel, melyik teszi ezek közül éretlenné az embert? A lelkiismeret vizsgálat, vagyis a reflexio, az önismeret? ugy-e nem? Tán a bánat . . . a rossz fölött? Vagy az erős fogadása a jónak? Ugy-e az sem? Tán a bün bevallás, azon példa szerint: „Atyám vétkeztem az ég ellen és te ellened“? Vagy az elégtétel? Tán a hit, hogy az Isten büneinket megbocsátja? Mi tehát? Éretlen Felméri ur fogalma a gyónásról, melynél fogva annyit ért hozzá, mint a törzsökből faragott dajka a gyermek szoptatásához. — Az eszközökről, melyeket a protestantismus a socialismus ellen felhasználni bir, nem disputálunk, hanem szerencsét kivánunk a vállalathoz. Hogy mily eszközök

fölött rendelkezik az egyház a városi és falusi missiókban, a legény- és Vinczeegyletekben, a Jézus szive társulatában és a Mária-congregációkban; a férfiak és legujabban a munkások egyleteiben, az iránt tisztában vagyunk; mindamellett szeretnők látni, hogy Berlinben és Szászországban „az evangyeliomi községi élet" mit produkál? Stöcker ugy látszik, az „evangyeliomi községi élet"-ben csak a hült semminek takarócskáját látja, azért keresztény munkás egyletet alakitott. — Találunk aztán még egy ötletet, mely legalább is nevetséges. „A római egyházban azt tartják: mennél több az alamizsna, annál jobb." — Felméri ur értelmében és okoskodása szerint e mondatnak ez az értelme: a római egyházban azt tartják: mennél több a koldus és éhenkórász, a munkakerülő és naplopó, annál jobb; a protestans egyházban ellenkezőleg; valóban érett felfogás a római egyházról s elhiszi ezt Felméri ur?! „A prot. egyház a felebaráti szeretet rendes gyakorlatával fölöslegessé akarja tenni a rendkivüli szeretet gyakorlását: . . ., a menházakat, irgalmas intézeteket stb." De mikor ezt nem lehet megtenni, mit akar? miért nem mutatja ki inkább szeretetét és irgalmát a ker. karitasz csodálatos müveiben? Talán azért nem akar, mert nem tud? de nem is igaz, hogy nem akar; hiszen amennyire lehet neki — akar; mert a diákonisszák intézete rendkivüli szeretet-gyakorlat. Tehát ugy-e bár savanyu a szőllő, azért nem akarja? „Az evangyeliomi hitközség" oly tökéletes valami, hogy ignorálni készül alamizsnát, s a szeretet rendkivüli gyakorlatait, mintha nem illenék hozzá. De változtatnak-e az ily doktrinér kontemplációk s enunciációk az eldisputálhatlan s egyre növekvő szegénységen? Megapasztják az alamizsnát s a szegénységen nem segitenek. Némelyik meg majd a tulhajtott efféle elvek nyomán oda is vetemedhetik, hogy kimondja: elvem, nem adni. — Legkönnyebb elv!

(*A vallás apologiája Darwini természetmagyarázat szempontjából.*) Ilyen is van már, csakhogy nincs köszönet benne. Dr. Dahl azon tudós, ki e járatlan utakon bo-

lyong, de nem Kolumbusként. „Tudományos szempontból“ ugy tartja, hogy az ember az állatból fejlődött, s a vallás alatt érti a keresztény vallást minden postulatumával, ugymint csodák és hittitkokra terjeszkedő hitével, az emberi szabad akarat s a lélek halhatatlanságának elismerésével s más efféle természetfölötti vagy legalább nem tudományos fejleményekkel. Dr. Dahl mindezt elfogadja s megengedi emberi ösztönök, hajlamok rovására, csak azt ne kérdezzék, mondja ő, hogy mint kellene ezeket a postulátumokat bebizonyitani? Erre nézve csak egy, észszerü felelete van; Göthe szavai: „Da steh' ich nun, ich armer Thor! und bin so klug, als wie zuvor!“ Ez tehát az apologiának első része! — Azután áttér a csodák lehetőségére. Ezt a pontot is hasonló irányban s nem kevesebb sikerrel apologizálja: A természeti törvények ismerete, mondja ő, oly hiányos, hogy egyaránt túloz, ki állitja, hogy vannak csodák, mint az, ki bizonyitja, hogy nincsenek csodák. Hála tehát az ismereti hiánynak, mert különben hiány esnék az apologiába. — A titokra terjeszkedő hitet is kibékiti dr. Dahl a darwinismussal. Hogyan? Ekkép: titkokat hinni nem lehet; mert ez a hit a darwini természetmagyarázat folytán „sem érthetőbb, sem homályosabb nem lesz.“ — Az akarat szabadságát a tudomány tatárjárása elől dr. Dahl a subjectiv csalódás ágára szökteti fel; ez a subjectiv csalódás pedig éppenséggel nem semmi; mert öntudatunk által bizonyitott tény. — Hogy a lélek halhatatlan, azt szerinte a tudomány legujabban tanusitja; mert „semmi sem veszhet el véglegesen.“ Az ebből logice folyó következtetésnek, hogy tehát minden macska halhatatlan, dr. Dahl oda se néz. — S ekkép meg van mentve a kereszténység! Mint olvassuk dr. Dahl irodalmi és tudományos müködése eddig a pókok ösztönére, a rovarok lábainak alkata- és functiójára és a vakandok téli élelem készleteire terjeszkedett; legyen szives az azon téren nyert borostyánokkal beérni és az elismerés dicsőségét hóbortossággal fel nem váltani.

(*Az állami iskolák „életrevalóságának“ és „fölényének“*) a felekezetiek fölött mindenütt vannak apostolai és bámulói. Főleg az ismeretek változatos bősége az, mi szemet kápráztat és az értelem és gondolat szegénységét takargatja. Különben ez a vád, talán minden ujkori rendszert sujt. Esetleg azonban a „kitünő“ állami iskolák szellemi fejlettségének kiállitásával találkozunk a katholikus faló „Harper Weekly“ amerikai lapban. A tanonczok ismereteiknek önálló papirra vetésében a következő ujságokat termelték a „Weekly“ gyönyörüségére: „Róma alapitása. Volt néhány szüz, aki jövendölgetett, mikor fog ezen, vagy azon ember meghalni. Egyikük megházasodott. Helytelen dolog, hogy szüzek házasodnak. S azért kitették őket (Romulust és Remust) kosárban a Tiberisbe. Midőn felnőttek, Rómát alapitották, s öreg apjukat Albalongát helyezték a trónra.“ — „Krisztus Antiochiában, Syriában keresztre feszittetett.“ — „Krisztus 19 évvel Krisztus előtt keresztre feszittetett.“ — „Krisztus Dávidban született.“ — „Krisztus Pháraó római császár alatt fölfeszittetett.“ — „Julius Caesar meggyőzte az egész ismert világot. Akkor többet ismertek a világból, mint Augusztus alatt. A Rubiconon átment Alexandriába. A senátusban köpönyegeket dobtak fejére s ő azt mondá: „Mit Brutus! s te is Casca?“ S 27-ben Kr. e., uralkodása 44-ik s életének 76-ik évében egy asszonyt hagyott hátra.“ — „Kleopatra rossz asszony volt. Anthony üldözte őt s meghalt viperaharapás folytán. Azután azon vette magát észre, hogy meglánczolva kellett neki Rómába mennie.“ — „Hedschira Mohamed neje volt.“ — Az effélék az „Üstökösbe“ valók; de még a folyton hangoztatott s kivételt nem türő komoly magasztalások is, melyek a páratlan felekezetnélküli iskoláknak bölcsességtől megkonyult fejére hullanak.

(*Az ismeretes művelődési történetiró Scherr János*), a ki sokszor tombolt az egyház s annak intézményei ellen, néha-néha valamivel jobb érzelmekre is képes. Többi közt következőkép nyilatkozik „Gestalten u. Geschichten“ czimü

művében az Einsiedelni bucsujáratokról: „Az a gonosz pártütő Kritika izgett mozgott bennem, midőn a sz. kápolna előtt álltam s a körülöttem térdelő ájtatoskodókat szemléltem. Dehát nem fontos és szent igaz csoda-e az, nem tagadhatlan tény-e az, hogy százezrek és milliók, csupa fáradozó és megterhelt ember borult le a sz. kápolna előtt, hogy a „fekete Istenatyának" elpanaszolta baját, s azután megkönnyebbülve s megvigasztalódva tért haza? S nem állnak-e ezen „lelki szegények" emberileg is, erkölcsileg is utólérhetlen magasban a városok féligmüvelt vagy müveletlen tömegei fölött, melyek csak a kontártudománytól prédikált, durván anyagias dogmát hiszik, „hogy az ember csak állat," s abból azt vonják le, hogy tehát méltán viselik magukat állatiasan. Gondolom elég volt a tapasztalatból, mely elénkbe állitotta, mint dúlhat s dühönghet a fékről eresztett emberi állat. Hogy mi lakik a népnek lelkében, — azon népről van szó, melynek semmi köze a kommunista-anarchista uszitás kotyvasztó konyhájából kikerült abstract főnévhez „nép", — arról a materialista uraknak fogalmuk sincs. Nincs is gondjuk rá. Ugy hiszik, hogy a „haladásnak" szolgálnak, ha földet Istenétől v. i. illusióitól megfosztják; de istenek, eszmények és illusiók nélkül az ember nem egyéb, mint kétlábu tollatlan állat. A materialista tanok prófétái dölyfük korlátoltságában, és tepsi vakságukban józan eszüket vesztették, ha nem törődnek azzal a ténynyel, hogy a legkedvezőbb esetben az emberiségnek csak öt százaléka termett a tudásra, a többi 95 pedig a hitre, kik is azért a „tudomány"-ból maguknak istenképet nem faraghatnak. Azután meg annyira vagyunk-e tudományunkkal, hogy kiüssük vele fenekét a világnak? Csak ostobák gondolhatják ezt s azok lehetnek csak büszkék rá! A tudásra legméltóbb tárgyról, a világ s az emberi nem létoka, jelentése céljáról annyit tudunk, mennyit elődeink ezer s ismét ezer év előtt v. i. Semmit." „Az egyház szertartásai, irja ugyancsak egy más helyen, azon bevégzett remekmüvek közé tartoznak, melyeket

embereknek valaha sikerült létrehozniok. Számitanak arra, hogy az érzékeknek jusson, ami nekik jár, mert tudvalevőleg az ember csak szerény adagban áll „szellem"-ből is. E fontos tény, nem szurta ki szemét a reformator uraknak, s azért beleestek abba a nagy hibába, hogy az istentiszteletet kivetkőztették müvészi diszéből. A katholikus kultusz ténykedéseibe külön-külön a szimbolika által szellemet s erőt önt, melyek együttvéve az egésznek összhatását emelik. Elfogulatlan, kritikus és őszinte megfigyelők bevallják, hogy a katholikus templomokban érezni, hogy állandó hatalommal van dolguk, a protestáns templomokban pedig azt, hogy átmenő vélekedéssel állunk szemben."

(Irodalmi kitünőségek.) Pannier C. A. Lille-i tanár közzéteszi tanulmányait a sz. irás egyik fölötte nehéz kérdésének megvitatásában: „Genealogiae biblicae cum monumentis Egyptiorum et Chaldaeorum collatae" czimmel. — Lopez Fereiro felfedezte a Codex Calixtinus 4-ik könyvét a Compostellai székesegyház levéltárában. Ez a könyv az öregebb Jakab apostol életét foglalja magában. A fontos irat nemsokára az Espana Sagrada 29-ik kötetéül adatik ki. — Ez évben a „Historisch politische Blätter" czimü folyóirat 50 éves fennállásának ünnepét üli. A folyóirat szellemi megteremtője Görres József volt; utána fia Görres Guido szerkesztette 1852-ig. Ugyanez évben dr. Jörg levéltáros vette át vezetését, ki jeles történésznek és éles tekintetü politikusnak bizonyult. Ez idén tehát századik kötete kerül ki sajtó alól. — Lehmkuhl Moralisának negyedik kiadása készül. Az első 1884-ben jelent meg, 1886-ban ugyancsak Compendiumát adta ki ugyanezen müvének s 11 hónap alatt 2000 példány kelt el. Az irodalom e nemében hallatlan siker!

(A freiburgi kath. egyetemről) a „Revue internationale de l'enseignement" a következő jót akaró nyilatkozatot tette közé, mely Dr. Ritter, genfi egyetemi tanárnak, egy protestánsnak tollából folyik: „Mig a protestáns Schweiz egyetemekben és akadémiákban bővelkedik, addig

a katholikusoknak nálunk egyetlen főiskolájuk sincs. Ez az arány ki nem elégitheti a katholikusok belátóbb vezérférfiait. Az eszme, hogy oly városban, melyben a kath. párt eminens tulsulyban van egyetem alapittassék, mely az országnak becsületére váljék s a külföldiekre nézve vonzó erővel birjon, annyira természetes és józan, hogy mindnyájunknak azt kell hinnünk, hogy a megvalósulás csiráját önmagában hordozza. Csak némileg ügyes vezetés s a közönség jóindulatu érdeklődése kell ahhoz, hogy az intézet kedvező fogadtatásban részesüljön. A nehézségek az óriási pénzösszegben rejlenek, mely az egyetem felállitásához szükséges s az időben is, mely az intézetnek az országban való meggyökerezéséhez kivántatik. Az egyetem látogatottságához jó reményeket füzünk. Freiburg lesz az egyedüli egyetem, mely katholikus irányu s amellett állami jellegü is lesz, s e részben nincs párja. Francziaország sok ifjat fog Freiburgba küldeni, éppen ugy Olasz-, Spanyolország, a kath. Anglia és Amerika. A freiburgi egyetem e részben hasonlitani fog a genfihez; az egyik ugy mint a másik kosmopolitikus jellegü; enélkül existenziájukhoz nincs joguk."

(A temesvári római kath. főgymnásium értesitője) jeles dolgozatot közöl „az ember kedélyi életéről." Jól esett olvasnunk föt. Martin Péter-tanár urnak a józan filozófiával megegyező fejtegetését e tárgyról, melyet a német bölcselet — épitési — jókedv tőle telhetőleg elhomályositani törekedett. A sok „Fähigkeiten", „Anlagen", „Potenzen" s más efféle gomba módra növő belső tényezők közt a kétségbeesésig lehetetlen volt magát kiismerni. A dolgozatban enemü velleitások uj bölcselet alakitására nem kisértenek; a kedély az érzéki és szellemi törekvő tehetségtől nem különböző potentia, hanem „kedély alatt értjük az alsó és felső törekvő tehetséget együtt véve" s ennek az „együtt véve" értelmének hátterében ott áll a „homo", „substantia composita." Az elkerülhetlen, érdekes fiziologiai fejtegetések ugyanezen alapon állnak. A józan filozófiának a német confusióval szemben történő

minden bevallása örömünkre szolgál, s ezért üdvözöljük e téren Martin Péter tanár urat is!

(Rövid hirek.) Reumont Alfréd meghalt, születéshelyén Aachenben. Született 1808. augustus 15-én; tanulmányait Bonnban és Heidelbergben végezte; ezután porosz követségi titkár lett Florenczben, 1832-ben Konstantinápolyban; 1848-ban porosz ügyvivő volt IX. Piusnál Gaetában. Frigyes Vilmos nagyrabecsülte Reumontot. Victor Emanuellel sehogy sem tudott megbarátkozni. 1860 óta részint Rómában részint Bonnban élt. Müvei közül kiválnak: Geschichte der Stadt Rom. (3. rész.) Geschichte Toscana's seit dem Ende des florentinischen Freistaats; más kisebb müvei közül említésre méltók a művészetre vonatkozók, Michelangelo, Andrea del Sarto, Benvenuto Celliniről. — Szentséges Atyánk, Mary Caldwell kisasszonynak egy aranyérmet és sajátkezüleg irt köszönő levelet küldött. A nevezett hölgy a nagylelkü jótevő, ki a tervbe vett kath. egyetemre 300,000 sterlinget adott. — A Lausanne-genfi püspökség bizottsága a pápa jubileumára b. Canisius Péter szobrát készitteti, mely a szentet ábrázolja, midőn ez a freiburgi tanácsnak katekizmusát átnyujtja. A német Schweiczban a nép a katekizmust mindeddig „Canisi"-nek hivja. — Nagy tévedésben vannak azok, kik Amerikát protestans világrésznek tartják. A consuli jelentések szerint a Rio grande-től délre fekvő spanyol-amerikai országok népessége 45,545,000-re rug. Átlag egészen katholikus. Az egyesült Államok 58,000,000 lakója közül legkevesebb 10,000,000 és Canadának 5,000,000 lakosa közül 2,000,000 van katholikus. Miután pedig Észak- és Dél-Amerikának lakossága 108,000,000-ra rug, egyszerü kivonási mütét katholikus részen 6,000,000 többletet mutat.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

Felelős szerkesztők: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1887. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

MIBŐL FEJLŐDÖTT A KERESZTÉNYSÉG?

Irta: FISCHER-COLBRIE ÁGOST.

Alig van ügy e széles világon, melynek egy rosz védelem többet nem ártana, mint egy ügyes támadás. Ezen gondolatot keltette bennünk a „szabadelvüséggel összepárosodott zsidóbarátság“ legujabb apologiája, melyet a választások idején megjelent hirlapokból olvasóink bizonyára ismernek. Ha az antiszemitizmus fogalmát előbb el kell ferditeni, hogy azt megtámadni lehessen, az ugyancsak gyengén bizonyitja azt a tételt, hogy: „Az antiszemitizmus oly szellemi betegség, mely minden században legalább kétszer előfordul: jött és el fog mulni.“

De nem politikával akarunk foglalkozni, hagyjuk ezt azokra, akikre tartozik és akik ahhoz értenek. A „Magyar Siont“ legközelebbről a hires levélnek azon szavai érdeklik, melyek szerint a zsidóságból *„a görög filozofia hozzájárulásával fejlödött a kereszténység.“* A kereszténység tehát nem egyéb, mint összege két tényezőnek, melyek: a zsidóság és a görög filozofia. — Nézzük csak, nem lett-e kifelejtve valami az összeadásból, és a kifelejtett tényező nem-e éppen a legfontosabb?

Igaz, hogy a kereszténység ezen elemzése most nagyon divatba jött, különösen Renan fellépése óta. Mióta pedig a hitetlenség ezen patriarkája a Megváltó életénél sokkal pikánsabb tárgyakat vett a tolla hegyére, a szóvivő szerepét az emlitett „tudo-

mány" mellett Havet E. vette át, kit a megbukott franczia kormányok egyike 1884-ben arra szemelt ki, hogy a fensőbb tanulmányok gyakorlati iskolájában a kereszténység eredetének történetét adja elő. Ezen úr 1871—1884 közt négy kötetes müvet adott ki ily czim alatt: „*Le christianisme et ses origines.*" I. és II. köt. L' Hellenisme. III. k. Le Judaisme. IV. k. Le Nouveau Testament. A szerző e müvében a hitetlenség fanatikus pártosának mutatja magát, ki a kereszténységben nem tanulmányozandó történeti tényt lát, hanem letiprandó ellenfelet, minek folytán számtalanszor a legkétségtelenebb és legvilágosabb tényekkel ellenkezésbe jön. Ezt nem mi mondjuk, hanem Allard Pál, a keresztény őskor egyik legavatottabb ismerője.[1] A „*Controverse*" pedig[2] Havet egyik dolgozatából egy remek idézetcsoportot állitott össze a megváltó életéről, melyből különösen a „la logique de M. Havet" czimü fejezetet az élczlapok figyelmébe ajánljuk. Enyhitő körülményül különben kötelezve érezzük magunkat felhozni, hogy a kérdéses dolgozat április 1-én jelent meg a „*Revue des deux mondes*"-ban; de az már megint nem illik, hogy Havet úr máskor is ugy ir, mintha minden müve április elsején látna napvilágot.

Havet-n és nézetén kivül különben sok ellensége van a kereszténység természetfölötti eredetének; ezek mind egyetértenek abban, hogy a kereszténységnek egy más vallásból kellett „fejlődnie"; de annál kevesebb bizalmat gerjeszt azon remek változatosság, mely több nézetüket jellemzi: Renan tulnyomóan a zsidóságból származtatja le vallásunkat és az isteni alapitó egyéniségét semmivé akarná nyomoritani. Kegyelemből azután megengedi, hogy azért „Hillel rabbit még sem lehet a kereszténység ala-

[1] Bölcseleti Folyóirat, I. k. 440 l. — Bővebben: Revue des questions historiques, 1886. I. 585 és k. ll.

[2] 1881. április 16. I. k. 584—594 l.

pitójának tekinteni"; jól jegyzi meg erre Freppel püspök „ne hogy oly gyanut keltsen magáról, mely rokonságát aggodalomba ejtené."[1] Majdnem egészen zsidó szektának mondja a kereszténységet egynehány rabbinus és „felvilágosodott" protestans pásztor; kétes dicsőségükben osztozik Hartmann.[2]

Az óperzsa Zarathustra — vallásból Bunsen Ernő[3] iparkodott a kereszténységet levezetni. Megczáfolta Harlez lőweni egyet. tanár[4] és pedig ugy, hogy nem igen akadt követője. Burnouf Emil tovább ment és a Ganges partján, India ősrégi védáiban kereste minden jónak eredetét.[5] De volt, a ki őt e téren felülmulta. Századunk irodalmának szennyfoltját bizonyos Jacolliot férczelményei képezik, melyeknek minden lapja nem egyéb egy bámulatos merészséggel kimondott formalis hazugságnál. E fajtából pedig összeirt 15 kötetet. Burnouf és Jacolloit méltatását is de Harlez végezte.[6]

A lábrakapott Buddhomaniáról, mely a buddhizmust a kereszténység szülőjének, vagy legalább sokkal fölötte álló vallásrendszernek tartja, a Sionban már többször volt szó: erről hallgathatunk.

A keresztény eszmék őshazáját, mely után, amint látjuk, akárcsak a perpetuum mobile után, valóságos hajsza indult meg, Draper amerikai „celebritás" „egyiptomban találta fel" ily czimü müvében: „History of the conflicts between religion ad science," mely számos nyelvre lett leforditva. A spanyol királyi erkölcs- és állam-tudományi akadémia dijat tü-

[1] Krit. Beleuchtung der Renan'schen Schrift: das Leben Jesu. Wien. 1864. 118. l. 2. jegyz.

[2] Pawlicki, Der Ursprung des Christenthums, Mainz. 1885, 6. l.

[3] The hidden wisdom of Christ. London 1865.

[4] La Controverse 1881. több füzetben.

[5] La science des réligions. Paris. 1876.

[6] La Bible dans l' Inde selon M. Jacolliot et la vérité, a lőweni Revue Catholique-ban 1880 és 1881; (külön könyvben is megjelent) Védisme, Brahmaisme et Christianisme. Paris 1882.

zött ki megczáfolására; és a beérkezett pályamüvek közül négyet jutalmazott meg: Orti y Lara, Mir, Rubio y Ors és Abdon de Paz szerzőkéit. A két első német nyelven is megjelent.

Az utolsó irány, melylyel e helyen foglalkozunk és melyet már czikkünk elején érintettünk, a kereszténységet zsidó mustármagnak tekinti, mely a görög-római levegőben nőtt terebélyes fává. Ehhez szegődött müvei nehány helyén Renan is, ki azonban általában mégis többet származtat a zsidóságból mint Havet, a „görög-római" irány főképviselője. Hogy a fővárosi levél mihez szegődik, nevezetesen mit értett a fentérintett szavak alatt, azt nem vitatjuk, de nem is kutatjuk.

A rationalisták ezen osztálya tehát igy *képzeli* magának a kereszténység fejlődését: Ha a kereszténység vallásrendszert, ugy mint az evangeliumok állitják, a názáreti próféta egyszerre a maga teljességében tanitotta, a nélkül, hogy ezen magasztos tanokat máshonnét meritette, akkor ő alig más, mint legalább is Isten küldöttje. Ez pedig lehetetlen, tehát más megfejtést kell keresni; ezt pedig nagyon könnyü megtalálni a fejlődés törvényében. Igaz, hogy az evangeliumok ezen természetes fejlődésnek homlokegyenest ellentmondanak, de az nem tesz semmit. Az evangeliumok nem érdemelnek semmi hitelt, mert természetfölötti dolgokat referálnak, ezek pedig képtelenségek, a mit „a kritika nem is köteles érvekkel bizonyitani: a mit az evangeliumok mesélnek, az hamis, egyszerüen azért, mert meg nem történhetett . . . "[1] Azt ugyan még csak megengedik, hogy az első lökés ezen fejlődéshez Judaeában történt, különösen azért, mivel Tacitus emliti a Megváltó keresztrefeszitését; de ezen a keresztrefeszitésen kivül nem hagynak egyetlen igaz szót az evan-

[1] Havet szavai. Revue des deux mondes 1881. april. 1. 587. l.

geliumokban.[1] A hittant, az erkölcstant, az istentiszteletet, az egyház szervezetét mind a római birodalomtól kölcsönzöttnek állitják. A kereszténységben semmi sincsen szerintök, ami a görögök és rómaiak hitregetanában és bölcseleti rendszereiben előbb meg ne lett volna; sőt annyira mennek állitásaikban, hogy az erkölcsi és társadalmi haladást, mely a kereszténység halhatatlan dicsőségét képezi, a stoikusok a kereszténység nélkül eszközölték és az egyház mást sem tett, mint hogy a Seneca, Epictetus és Marcus Aurelius könyveiben letett kincset magáévá tette. A megváltás müve, az Üdvözitő kinszenvedése, a vértanuk halála, az egyház küzdelmei az igazságért és szabadságért mind fölöslegesek voltak: mert az ókori társadalom magától, természetes erőinek következetes kifejtésével szükségképen elérte volna mindazon vivmányokat, melyeket eddig méltó büszkeséggel az egyház müvelő erejének tulajdonitottunk.[2] A kereszténység szükségképen jött létre, mint korának productuma; annyira szükségképen, hogy „ha *Pál* nem alapitotta volna meg éppen ezen alakjában, szükségképen másnak kellett volna azt és pedig éppen ezen alakban megalapitania.[3] Mint minden fejlődés, ugy ez is igen lassan ment; az apostolok kezdették már ugyan Jézus Krisztust Istenné emelni, de háromszáz év kellett hozzá, mig a nicaeai zsinaton a keresztény öntudat véglegesen megtette a halálugrást a názáreti prófétától a nicaeai istenhez, midőn pedig az első konstantinápolyi zsinat a Szentlélek istenségét kimondotta, a külsőleg Konstantinos által legyőzött pogányság végleges diadalt ült a zsidó monotheismus fölött, mert ezentul mindmáig a kereszténység, különösen a „romanizmus," mint ők

[1] La Controverse 1881. i. h.

[2] Havet, Le christianisme (2) I. préf. XIV. l. — Pawlicki i. m. 53. l. — Weiss, Apologie des Christenthums, Freiburg (1884) III. k. 137. l.

[3] Fichte J. G. idézve Weissnál, i. h.

a katholicizmust nevezni szeretik, nem egyéb, mint az ó-classikai pogányság javitott kiadása. stb. stb.

Ez mind igen érdekes volna, de hátra van még mindezen rémséges ujdonságnak a bebizonyitása. Ez pedig ugyancsak veszekedett gyenge lábon áll. A dolog igy történt, mert igy kellett történnie; mert csoda nélkül nem történhetett; csodákkal pedig a mai modern tudomány nem foglalkozik, — tehát a dolog igy áll, ezt mondja a mai tudomány, aki nem hiszi, annak nincs joga a tudós nevére, az középkori fanatikus stb. stb. És ha azt kérdezzük, hogy a csoda miért képtelenség, azzal felelnek: mert lehetetlen és hogy lehetetlen, azt a kritika nem köteles bizonyitani.[1] Ez a bizonyitás ugyan becsületére válik az ugynevezett *rationalizmusnak*; (az embernek önkénytelenül eszébe jut a „lucus a non lucendo.") Cur portenta refellam, exposuisse sat est! Ezen bizonyitással foglalkozni idővesztegetés volna.

De nézzük mégis a „bizonyitott dolgokat"; ha a bizonyitás nem is ér semmit, hát talán mégis mint hipotézisek megállhatják a helyüket? Ha igen, akkor legalább is tönkre van téve a theologia fundamentalis azon argumentuma, melyben a ker. vallás kitünőségéből annak isteni eredetére következtetünk (cum morali certitudine.) De azonnal meglátjuk, hogy Havet et Comp. képzelődéseit épp ugy nem lehet egészséges hipotézisekül használni, amint nem lehet szappanbuborékokkal billardozni és amint nem lehet dinamitbombával az égen lyukat ütni.

Történet, akarom mondani *igazi történetet*, fejből csinálni nem lehet; aminek Havet ur szerint igy vagy ugy *kellett történnie*, az esetleg közel kétezer év előtt máskép *történt*, ami pedig egyszer megtörtént, az

[1] Ezt az érvelést nem mi fogjuk a rationalizmusra; fentebb hallottuk Havet-t éppen ezt állitani. Épp igy beszél a többi is.

igaz marad mindörökre; akár tetszik Havet úr kritikájának, akár nem, ez épp oly keveset fog változtatni a dolgon, mint egy légy nem fogja feldönteni a bécsi Szent-Istvántornyot. (Készakarva nem mondunk lipótvárosi bazilikát.)

Hogy pedig az érintett „hipotézis"-nek egy szava sem történt meg, azt nem nehéz bebizonyitani. Lássuk a bizonyitást legalább főbb pontjaiban:

1. Nem áll, hogy a keresztény hitrendszer századok folyamán lassan fejlődött. Különösen kolosszalis képtelenség, hogy a Szentháromság tana csak a negyedik században lett volna a kereszténységbe véglegesen becsempészve. Bármit is szóljanak a rationalizmus vak követői, az ujszövetségi szentkönyvek az első században lettek irva;[1] nevezetesen szent Pál négy első levelét illetőleg *senki* sem kételkedik, (még a rationalisták sem,) hogy azokat valóban sz. Pál apostol irta. Tessék most megnézni Simar bonni tanár könyvét sz. Pál theologiájáról és láthatja mindenki, hogy csak ezekben is legalább in nuce egészen világosan ki van fejtve az egész ker. vallás. Az apostoli atyák müveiben pedig szintén egészen ugyanazon hitrendszert találjuk, melyet máig isteni kincsként őriz a kath. egyház. Bizonyságul hivatkozunk Sprinzl prágai egyetemi tanár tanulmányaira az első századok theologiájáról.[2] „Fejlődésről" tehát, mint azt a rationalizmus képzeli, szó sem lehet. A kereszténység nem keletkezett századok folyamán a már meglevő eszmékből, hanem egyszerre lépett föl mint teljes rendszer. Nem vette föl magába, hanem legyőzte és leszoritotta a római világ szinteréről a régi vallásokat. Igaz, hogy a fokozatos fejlődés

[1] Aki Pawlicki müvét végig olvassa, lehetetlen hogy ismételje a tübingeni iskola elkopott frázisait, melyekkel az uj-szövetségi szentkönyvek czimszerüsége ellen dobálódzik.

[2] Az apostoli atyák theologiája. Hittantörténelmi monografia. — Forditotta a csanádi növendékpapság m. e. i. iskolája. Temesvárott, 1885.

elmélete magában véve igen szép és egyszerü magyarázat volna; csakhogy itt az a baj, hogy a történelem nem készül a legegyszerübb speculativ elméletekből, hanem a megtörtént események egybefoglalásából, melyeknek valóságát tanubizonyságokkal nem pedig elméletekkel kell megalapitani. Jelen kérdésünknél is többet ér tehát a kereszténység ősemlékeinek tanulmányozása, mint a „legegyszerübb elméletek“ kieszelése.

2. Simar és Sprinzl tanulmányai nyomán mindenki meggyőződhetik arról, hogy a kereszténység mint kész rendszer lépett föl a római birodalomban. De talán ezen kész rendszer nem uj, hanem egyszerüen át van véve a zsidóságtól? Vannak, akik ezt állitják, mint fentebb láttuk. Mások ismét minden összeköttetést letagadnának az ó- és uj-szövetség között. Medium tenuere beati! Tulment a határon Marcion után számtalan tévtanitó, ki az ó-törvényt a sátán alkotmányának tartotta és azon rationalisták, kik a kereszténységet a zsidóságtól egészen elválasztják; de éppen ugy tévednek azok is, akik Renannal és másokkal azt a zsidóság egy szerencsés szektájának szeretnék nyilvánitani, mintha a kereszténység ebből egészen önkényt, természetszerü fejlődés által vált volna ki és az Alapitó ugyszólván csak szavakat, külső alakot kölcsönzött volna az általánosan elterjedt eszméknek. Flavius József müvéből és a talmudokból, részint alexandriai Philon és mások müveiből is, elég részletes tudomással birunk a zsidóság szellemi állapotáról, „fejlődési stádiumáról,“ melyben a kereszténység alapitásának korában volt. Ismerjük annak vallási felekezeteit, szellemi áramlatait, gondolkozási irányait, de egyik felekezet vagy áramlat sem nevezhető átmenetnek a zsidóságból a kereszténységbe. Az uj tan hirdetője minden szektánál egyaránt csak ellenmondásra, csak gyülöletre talált, mely őt végre a keresztre szegezé. Ha az uj eszmék

igazán ugy eltöltötték volna Judaea levegőjét, mint azon urak gondolják, kik a Megváltót egyszerüen Hillel tanitványává szeretnék alacsonyitani: honnét van, hogy éppen *ő jött egyedül* ezen eszmékre és csak emberfölötti fáradozás utján sikerült neki a hivőknek egy kisded seregét maga köré gyüjteni? Ha a zsidó nép „fejlődése" utján annyira jutott volna, hogy a kereszténységet létre hozza; ha az uj eszmék magában a népben, a zsidó nép géniuszában értek volna meg: akkor nem gyuladt volna az egész nép bősz haragra az uj tan hirdetője ellen. Ha a Megváltó nem hirdetett volna *uj tant*, ha tanát csak a zsidóságból vette volna, nem talált volna ellentmondásra.[1]

Még világosabban kimutathatnók ezt, ha kiterjeszkedhetnénk a Megváltó korabeli zsidó theologia összehasonlitására a keresztény hitrendszerrel. De meg kell elégednünk két idevágó classicus munka jelzésével;[2] *és csak* Langennek idézzük következő szavait: „(Das Neue Testament ist aus dem Alten) nicht hervorgewachsen, wie die ausgebildete Pflanze aus dem Samenkorn; es würde im Gegentheil seinem ganzen Wesen nach nie aus demselben haben entstehen können, und wäre der Alte Bund auch bis zum Ende der Welt in irrthumsloser Entwicklung sich selbst überlassen worden. Eine Tathsache, die sich nicht allmälig entwickeln konnte, sondern in Einem Augenblicke durch göttliche Satzung vollzogen ward, hat hier die Grenze zwischen der alten Heilsordnung und der neuen scharf gezeichnet, und durch ein ganz neues Moment dem Neuen Bunde seinen eigenen, von dem des Alten wesentlich verschiedenen Character aufgedrückt. Wir meinen die Menschwerdung des Sohnes Gottes.

[1] L. Pawlicki i. m. 6—7. l.

[2] Langen: Das Judenthum in Palaestina zur Zeit Christi. Freiburg 1866. — és Döllinger: Heidenthum und Judenthum. Vorhalle zur Geschichte des Christenthumes. Regensburg 1856. 735—859 l.

Sie begründet den fundamentalen Unterschied beider Testamente bezüglich des Mittels zur Erlangung des Heils, den Unterschied zwischen der Gesetzerfüllung in der Hoffnung auf den kommenden Messias, (ἔργα τοῦ νόμου) und der völligen Geistes- wie Herzenshingabe an die Lehre und Person des menschgewordenen Gottes (πίστις). Sie begründet ferner den durchgreifenden Unterschied in der äussern Gestaltung beider Heilsinstitute, zumal in der Opferhandlung und den übrigen gottesdienstlichen Einrichtungen."

3. A zsidóságból magából tehát nem fejlödött a kereszténység. De talán a görög filozofia hozzájárulásával? Ezzel sem: mert eltekintve egyik-másik műszótól és *talán* a tanitás „módszertani" berendezésétől, a görög filozofia semmivel sem járult a kereszténység megalkotásához; nevezetesen a kereszténység nem vette sem hitczikkeit, sem erkölcsi elveit a görög filozofiától. Akik ezt állitják, ellenkezésbe jönnek a történelemmel. A megváltó bizonyosan nem meritette tanát a görög filozofiából; a zsidók maguk állitnak ki róla bizonyitványt, midőn csodálkoznak, mondván: „Miképen tud ez irást, holott nem tanulta?" (Sz. Ján. 7, 15.) Szent Pál idéz ugyan itt-ott görög költőket, de sehol sem akadunk nyomára annak, hogy a görög bölcselőket ismerte volna; leveleiben sem nem idézi, sem nem emliti azokat, hacsak az oly helyeket, mint pl. kolosz. 2. 8.[1] nem akarjuk a görög bölcseletre érteni. De éppen ezek bizonyitanák legvilágosabban, hogy sz. Pál nem meritett semmit ezen „philosophia et inanis fallaciából." Justinus vértanu és Tertullianus határozottan tiltakoznak az ellen, hogy a kereszténység valamit a bölcseletből vett volna át.[2] Ők pedig ugyancsak ismer-

[1] Vigyázzatok, hogy valaki titeket meg ne csaljon a világi bölcseség és hiu ámitás által.

[2] L. Schwetz Theologia dogmatica, ed. V. Viennae 1869. I. k. 253—255 l.

hették a kereszténység viszonyát a görög-római bölcselethez, a ker. egyház viselkedését a pogánysággal szemben.

3. Még ha akarta volna is a kereszténység alapitója elveit a pogányságból átvenni, akkor sem vehette volna, mert azon principiumok, melyeken a kereszténység nyugszik, semmiféle classicus bölcseleti rendszerben nem voltak meg. Sokat irtak ujabban arról, hogy a kereszténység eszméit a stoicismusból vette. Erre alig felelhetünk mással, mint a közmondással: „Ahol nincs, ne keress.“ A legujabb kutatásokat e téren Msgr. Talamo Salvatore tette; eredményeit közzétette a „Scienza e fede“ czimü nápolyi folyóiratban (1885. jun.—decz. füzetek.) „Le origini del Christianesimo e il Pensiero Stoico.“ Dolgozatából kimeritő essayt készitett Rodillon abbé.[1] Hacsak a két tan hirdetésének különböző sikerét is vesszük szemügyre, látnunk kell, hogy oly nagyon egyenlők a tanok maguk sem lehettek. De sokkal világosabban mutatja ezt a részletes összehasonlitás. A stoicismus remek syllogismusokban gyönyörködik, a kereszténység egyszerü szavakban hirdeti a keresztrefeszitett Istenember igéit. A stoicismus mindent az észre épit és igy a scepticismust szüli; a kereszténység Isten nevében hitet parancsol. — A kereszténység egész erkölcstana a teremtés és megváltás dogmáiban birja alapját; a stoicismus ezekről mitsem tud, sőt pantheistikus elméleteinél[2] fogva tagadnia is kell a személyes Isten létét és igy tulajdonságait is. Ha mégis beszél gondviselésről és más effélékről, a mindenség fizikai törvényeit kénytelen alatta érteni; ez nem a kereszténység providentiája, hanem a leghatározottabb fatalizmus. Az embernek végső czélja nem Isten, hanem önmaga, az akarat szabadsága,

[1] La Controverse et le Contemporain 1886. VI. k. 547 és k. ll.

[2] Döllinger Heidenthum u. Judenthum, 574. l. Weiss: Apologie des Christenthums vom Standpunkte der Sittenlehre. 3. k. (Freiburg 1884.) 109 l.

az erkölcsi felelősség elenyészik stb. Amint látjuk, mélyebbre ható különbség alig képzelhető, mint az, melyet a stoicismus és a kereszténység között észlelünk. Hogy tehát az utóbbi hogyan vehette volna tanait az előbbitől, melyben azoknak árnyéka sincsen meg, azt nehéz lenne megfejteni. Még kevésbé lehet a kereszténység magasztos eszméit a többi classicus bölcseleti rendszerből származtatni, mert itt a különbség még sokkal nagyobb.[1]

4. Igaz, hogy a pogány erkölcsi sülyedésnek közepette, melyet annak védői hiába akarnának mentegetni, észlelhető itt-ott némi nemesebb érzés, némi kiemelkedés a minden képzeletet meghaladó romlottságból. Nyomait találjuk ennek már Senecánál és később az Antoninus császároknál. Ezen haladásnak a kereszténység fejlődését illetőleg néhányan igen nagy fontosságot tulajdonitanak, mintha ez is hozzájárult volna a keresztény erkölcstan „megalakulási-processusához.“ Könnyü kimutatni a tévedést, mert az évszámok is beszélnek. Igaz, hogy Seneca szent Pálnak kortársa volt; nem állitjuk ugyan, pedig vannak jelek, melyek azt látszanak mutatni,[2] hogy sz. Pál és Seneca ismerték egymást. De hogy az utóbbi nem volt mestere a nemzetek apostolának, az világos abból, hogy sz. Pál nem akkor lett keresztény theologus, mikor Rómába jött és ott esetleg Senecával megismerkedett; világos továbbá abból, hogy Senekánál csak itt-ott találunk sejtelemszerü nemesebb eszméket, mig sz. Pálnál az egész uj tant látjuk ragyogni a maga teljes magasztosságában és fenségében. Hogy pedig Marcus Aurelius állitólagos tisztult nézetei nem lehettek befolyással a „kereszténység átalakulására,“ azt mint emlitők, legszebben az évszámok bizonyitják. A Megváltó a közönséges számitás szerint 147 évvel, sz. Pál pedig 114 évvel

[1] Weiss i. m. III. k. 41—221. l.

[2] U. o. 160. l.

előbb halt meg azon császárnál, kit Renan — sit venia verbo! — egyik bolond órájában az igazi Krisztusnak nevezett.[1] Ha lehet itt szó kölcsönös befolyásról, bizonyosan Marcus Aurelius állott — persze önkénytelenül — annak behatása alatt, a kit gyülölt és üldözött. Különben a ki a martyrologiumnak csak egy napra szóló részét is elolvassa, azonnal belátja, mivel járult az antik pogányság a kereszténységnek, ha nem is megalakulásához, hát legalább elterjedéséhez: karddal, máglyával, kereszttel, vadállatokkal, tüzes fogókkal és más ezernyi kinzó eszközzel. Sanguis enim martyrum semen erat Christianorum.

Láttuk tehát, hogy a kereszténység nem természetszerü fejleménye a zsidóságnak és görög filozofiának. Lehet e kettőt keverni minden képzelhető arányban akár in saecula saeculorum; a keverék mindig nagyon is fog különbözni a kereszténységtől, mert az analizisből a legfontosabb alkotórész hiányzik. A kereszténység alapitója tudta volna létrehozni alkotmányát zsidóság és görög filozofia nélkül; de a zsidóság és görög filozofia nem tudta volna a világ végéig létrehozni a kereszténységet — Jézus Krisztus nélkül. Quod erat demonstrandum.

AZ EMBERI NEM KORA ÉS A SZENTIRÁS.

Irta: Dr. SZÉKELY ISTVÁN.

(Folyt.)

III. RÉSZ.

III. A szentirási számitások birálata.

Az előadottakból kitünik, hogy a különféle szentirási szövegek és azok nyomán a hagyomány az emberi nem korára vonatkozólag eltérő adatokat nyujtanak, az

[1] Marc-Aurèl 3. l.

egyház pedig egyik számitás mellett sem foglalt határozottan állást.

Különösen három szentirási szöveg van, mely itt különösen tekintetbe jön: *a masoreticus* héber szöveg, a *LXX. forditás* és a *samariai héber* szöveg. Legtöbben — kivált a régiek — ezek egyikét vagy másikát követik; mások — kivált az ujabbak — mind a hármat mellőzik annyiban, hogy egyikhez sem ragaszkodnak a részletekben, hanem csupán a szentirási chronologia szellemét, azon általános benyomást, melyet a szentirás az emberre gyakorol, t. i. hogy az emberi nem aránylag *nem nagyon régi*, nem sokkal régibb, mint a szentirásból alkotott tágabb számitások megállapitják, — fogadják el irányadóul. Véleményünk az utóbbihoz hajlik. A megoldás azonban főkép attól függ, hogyan képzeljük magunknak a különféle szentirási szövegek közt talált eltérés eredetét. Ezt kell tehát tisztába hozni, hogy lássuk melyik szövegnek kell előnyt adni, vagy esetleg nem lehet-e a részletekben valamennyit mellőzni.

A különféle szentirási számitások eredete.

A kérdéses eltérések vagy öntudatos és szándékos szövegváltoztatás folytán eredtek, minek neve hamisitás, akár jó, akár rossz czélból történt az; vagy önként, szándékos változtatás nélkül eredtek, kritikai okokból, t. i. a szöveg sokszorositásában mint mondani szokták: per errorem iudicii, oculorum, aurium stb.

Ezek előrebocsájtása után lássuk a három szöveget egyenkint.

I.

Ami a mai *héber szöveg* számait illeti, nem valószinü, hogy azok *szándékos* hamisitás folytán eredtek.

Voltak ugyan már sz. Ágoston idejében, kik a zsidókat gyanusitották, hogy csak azért, hogy a keresztények kezén forgó, s ezek által ellenük minduntalan idézett példányok hitelét megingassák, saját példányaikat

rontották meg.[1] Sz. Ágoston ezt nem meri föltételezni a zsidókról; de mi nem vélekedünk róluk ily jól; mert, ha e hamisitás lehetséges lett volna s czélhoz vezetett volna, az akarat hozzá alig hiányzott volna. Azonban éppen, mivel — mint sz. Ágoston is megjegyzi — a ker. vallás elterjedése idején a héber szöveg példányai már ugyszólva világszerte, még nem zsidóknál is közkézen forogtak: ily változtatás lehetősége ki van zárva.

Mások hasonlóképpen az első ker. századok zsidait vádolják a rontásról, de más inditó okot tételeznek fel. Igy Kennikot Benjamin Abulpharag XIII. századi iró nyomán irja: „Computi defectus adscribitur doctoribus Judaeorum. Nam cum praenuntiatum esset in lege et prophetis de Messia, missum iri ipsum ultimis temporibus; nec aliud esset Rabbinis antiquioribus commentum, quo Christum reiicerent, quam si hominum aetates, quibus dignosceretur mundi epocha, mutarent: subtraxerunt de vita Adami, donec nasceretur Seth, centum annos, eosque reliquae ipsius vitae addiderunt; idemque fecerunt in vitis reliquorum Adami filiorum usque ad Abrahamum. Atque ita factum est, ut indicet ipsorum computus, manifestatum esse Christum millenario quinto (quarto) prope accedente ad medium annorum mundi, qui omnes secundum ipsos futuri sunt 7000, dixeruntque: Nos adhuc in medio temporis sumus, et nondum adest tempus adventui Messiae designatum.“[2] Hasonlóképpen nyilatkozik Klaproth: „Dem hebräischen Texte des Pentateuchs sieht man offenbar das Bestreben einer fremden Hand an, den Zeitraum von der Erschaffung der Welt bis auf die Geburt Christi (in 4004 Jahre) zu verkürzen.“ „Das Bestreben der Juden, die Anzahl der Jahre vor der Geburt Christi zu verkürzen, und das der Christen, sie zu verlängern (?) scheint unbezweifelt darin seinen Grund zu haben, dass nach einer alten Tradition der

[1] De civ. Dei. XV. 13.

[2] Idézve E. A. Die Chronologie der Genesis, Regensburg, Manz, 1831, 6—7 lap.

wahre Messias im 6. Jahrtausend nach der Erschaffung der Welt geboren werden sollte."[1] Tény az, hogy vannak kik azt védik, hogy Krisztus korában a héber szöveg számai a LXX. és samariai szöveg számaival megegyeztek s a héber szöveg mai számai már a keresztény korban eredtek a zsidók iskoláiban.[2]

E magyarázat első tekintetre elég plausibilis, sőt azt megerősiteni látszik ama körülmény, hogy a zsidók, kik Kr. u. a II. századig maguk is a LXX. fordítást nagyon használták és tisztelték: csak a septuagintából ellenük felhozott érvek miatt hagyták el azt s fogadták el Aquila fordítását, mely a hébert betü szerint követi. Mégis megingatja e magyarázatot azon körülmény, hogy a héber codexek a Kr. utáni időben már nagyon el voltak terjedve s a keresztények kezén is forogtak, miáltal a szövegrontás lehetetlenné vált. Igy tehát azok véleménye sem valószinü, kik Krisztus és az apostolok korában a héber szövegnek a mai LXX. vagy a samariai szöveg számaival való egyezését védik. — Ha tehát a héber szöveg a számokban változott, s a változás szándékos hamisitás által nem származhatott: ugy nincs más hátra, minthogy azt *kritikai okoknak tulajdonitsuk*. Megerősiti ezt különben ama körülmény is, hogy csaknem lehetetlen is feltételezni, hogy egy negyedfélezer éves, annyi ezerszer másolt könyv, melynek tartalma éppen a kérdéses helyeken figyelemfárasztó, érdektelen s — legalább a régiekre — jelentőségnélkülinek látszott: éppen a számokban változást ne szenvedjen. „Il suffit — mondja Valroger[3] — de lire le chapitre V. et le chapitre XI. de la Génèse pour comprendre, que la transcription incessante de tant de versets monotones n' a pu se faire sans mainte distraction et mainte erreur. Les variantes ont du naturellement se multiplier avec les manuscrits."

Ami a változtatás *idejét* illeti, az *a mazoreták idejé-*

[1] Ugyanott idézve.

[2] Igy P. Morinus Valrogernél i. m. 121 lap idézve.

[3] I. m. 70 lap.

ben nem történt, mert az eltérés már a keresztények első századaiban meg volt, s igy legkésőbb Jeruzsálem pusztulása után történhetett. De talán nem csalódunk, ha annak eredetét régibb időre, a babyloni fogság idejére visszük vissza. Kétséget nem szenved, hogy akkor, midőn megszünvén a zsidó állam, fel lévén függesztve a zsidó egyház, a sz. könyvek őrizetére rendelt intézmény, s a zsidók egy része Babylonba, vagy Assyriába hurczoltatott, más része Egyptomba menekült: legalkalmasabb idő volt a szövegváltozásra. Sőt az sem lehetetlen, hogy az eltérés alapjában már a fogság előtt a schisma után megvolt, s a fogság e chronologiai zür-zavart csak növelte.

II.

Ami a *LXX. számadatait* illeti, már a régi egyházban voltak, kik a hetven fordítót *tervszerü hamisitással* gyanusitották — mint sz. Ágoston gyanuskodik. Annyi bizonyos, hogy ha a LXX. fordításnak a mazoreticus szövegtől való eltéréseit vizsgáljuk, azokban bizonyos szabályszerüséget észlelünk, ami első tekintetre a változás esetleges eredete ellen látszik bizonyitani. Ugyanis azon ősatyáknál, kiknek a héber szöveg szerint 150 éven aluli korban született fiuk, a LXX. a nemzés előtti időt 100 évvel megtoldja, illetőleg a nemzés idejét 100 évvel előre tolja. Igy van ez a vizözön előtti 1. 2. 3. 4. 5. és 7. ősatyánál. — A 6. 8. és 9. ősatyánál nincs eltérés, mert ezek a héber szöveg szerint is 150 évnél nagyobb korban nemzettek fiut; a 6. ősatya Járed 162 éves, a 8. Mathusalem 187 éves és a 9. ősatya Lamech 182 éves korában. — Ugyanezt tapasztaljuk a vizözön utáni ősatyáknál a 2. 3. 4. 5. 6. 7. nemzedékben. A 8. nemzedékben (Nachornál) a héber szöveg 29. évét némely LXX. codexben 50, másokban plane 150 évvel találjuk megtoldva. A 9. nemzedékben (Tárénél) nincs eltérés.

Kérdés, miért tették — illetőleg tették volna — ezt a fordítók.

Némelyek sz. Ágostonnal[1] a következő okot adják. A fordítók az ősatyák nemzési idejét (a héber szerint) azok életkorához viszonyitva, ugy találták, hogy oly életkor mellett 60—70 év — a mai arányokat tartva szem előtt — valóságos gyermekkor: tehát nem valószinü, hogy oly korban nemzettek, mely egész életkoruknak alig $^1/_{10}$ vagy $^1/_{12}$ részét teszi ki. Ez oly hihetetlen, mintha valaki ma azt állitaná, hogy 6—7 éves gyermek lett atyává. — Feleletünk erre a következő:

1. A felhozott szabály nem alkalmazható a LXX. e két nemzetségtáblájára általában. Már a vizözön előtti 8. és 9. nemzedékben e szabálytól eltérés van. Ugyanis a héber szerint:

Mathusalem 187. évében születik Lamech,

Lamech 182. évében születik Noe;

mig a LXX. szerint:

Mathusalem *167.* évében születik Lamech,

s Lamech *188.* évében születik Noe.

Ha a hamisitó fordítók czélja a felhozott volt, miért változtattak volna itt a szövegen, hol arra semmi ok nem volt? Máshol kell tehát keresni az okot.

Ezen érvünkre azonban már sz. Ágoston azt felelte[2], hogy a hetven fordító itt talán éppen azért változtatott, hogy a többi nemzetségnél eszközölt változtatás valódi inditó okát ily módon eltitkolja. De ez igen erőszakos magyarázat, s hogy arra maga szent Ágoston nem sok sulyt fektetett, onnan tünik ki, hogy máshol[3] a LXX. fordítás eltéréseit maga is tévedésnek, nem hamisitásnak tulajdonitja.

2. A LXX. fordítás nemcsak a nemzés előtti években tér el a héber szövegtől, hanem néha a nemzés utániakban is. Igy Lamech életéveit a héber szöveg 777, a LXX. 753. évre teszi. A hypothesis tehát nem magyaráz meg *minden* eltérést.

[1] De civ. D. XV. 13.

[2] Civ. D. XV. 13.

[3] XV. 10.

3. A LXX. fordítás különféle codexei, recensiói s kivált az abból vett idézetek jelentékeny eltéréseket mutatnak, melyek a kérdéses magyarázatnak gyakran nem kedveznek.

4. De nem kedvez annak az élettani tapasztalás sem. Látjuk ugyanis, hogy hosszu életü emberek semmivel sem érik el később a pubertast, mint rövid életü emberek. Megfoghatatlan tehát, hogy jöttek volna az alexandriai fordítók ama gondolatra, hogy a hosszu életü ősatyáknál 60—70 év még gyermekkor volt. Akármennyi kevésbé valószinü dolog van a szentirásban, a melyet a fordítóknak, — akár zsidók, akár pogányok voltak — sokkal több okuk lett volna megváltoztatni, mint ezen ártatlan számokat; ha tehát azokat nem változtatták meg, miért változtatták volna ezeket?

5. A vizözön utáni ősatyáknál szintén 100 évvel van a nemzés ideje előre tolva. Már pedig ezek alig 4—500 évig éltek, tehát a kérdéses hypothesis értelmében itt elég lett volna kevesebbet, pl. 50 évet betoldani.

6. A hypothesis nem magyarázza meg, hol vette magát a LXX. fordítók vizözön utáni Kainan patriarchája. Tudom, hogy némelyek szerint Kainan tévedésből, vagy coniectura folytán került ide, de e föltevés mivel sem igazolható ; s ha a szövegértelmezésben ilyennek is helyet adunk, oda lesz a szöveg minden tekintélye s a legveszedelmesebb subiectivismusnak nyitunk kaput, mint Knabenbauer (S. J.) éppen e föltevésre megjegyzi.[1]

7. A kérdéses hypothesis ellen ugyanazon, sőt több joggal más hypothesiseket lehet felállitani a héber szöveg számai eredetének kimagyarázására.

Hátha az volt a héber szöveg eredeti chronologiája, mely most a LXX. fordításban (vagy a samariai szövegben) van, vagy ezek legalább jobban megközelitik az eredetit, mint a mazoreticus szöveg chronologiája? A héber szöveg számai pl. eredhettek ugy, hogy a későkori érzékies zsidók lehetetlennek tartották, hogy az ősatyák-

[1] Stimmen aus M. L. 1874. I. 370. l.

nak, kik talán már a vizözön előtt soknejüségben éltek — csak 160—170 éves korukban szülessék első szülöttük.[1] Azért fogták magukat s a nemzés idejét 100 évvel előbbre tették. Kétségkivül önkényes és érvekkel alig támogatható föltevés; de gyengébb alapon alig áll, mint az, melyet czáfolunk.

Ennél még valószinübb hypothesist állit fel Eusebius a Chroniconban.[2] „Ego suspicione percutior, id (t. i. a nemzési idő korábbra tevését) Judaeorum operâ curatum esse, qui ausi sint tempora nuptiarum praecedentia mutilare atque subtrahere, ob studium accelerandi sibi coniugii liberosque gignendi. Quippe si ii vetustissimi et longaevi et annosi adeo praemature ad nuptias gignendumque accesserunt, uti lectio Judaeorum demonstrat, quis eorum morem praecocium nuptiarum sedulo imitari nollet ?"

Egy másik szintén valószinü hypothesist állit fel P. Tournemine.[3] „Le text hébreu raconte, que Sem avait cent ans quand il engendra Arphaxad, et ensuite qu' Arphaxad à trentecinq ans engendra Salé; Salé a trente ans engendra Héber, et ainsi de suite. On peut supposer, que pour Arpaxad, Salé et les cinq patriarches suivants, l' écrivain sacré a constamment sousentendu les cent ans énoncés la première fois pour Sem. L' usage de telles ellipses ne répugne en effet nullement au caractère laconique du style hébraique, et nous en faisons encore usage dans notre langue, quand nous parlons des principes de 89., de l' an 40. etc. Comme une pareille ellipse pouvait produire des doutes et des malentendus chez les étrangers et chez ceux qui ignoraient les usages hébreux, les Septantes en traduisant en grec l' original, rétablirent les chiffres sous — entendus en hébreu et écrivirent tout au long qu' Arphaxad avait en-

[1] Természetesen a szöveg nem mondja, hogy ezek elsőszülöttek voltak, de azért sokan ezt gondolhatták és gondolták is.

[2] Migne kiad. 152. col.

[3] Idézve Vigourouxnál „La chronologie biblique." 24. l.

gendré Salé à cent trentecinq ans, que Salé avait engendré Héber á cent trente ans, etc. Les Samaritains avaient déja fait la même chose dans leur texte, pour la même raison.“

Az ujabbak szerint az ok, mely a hetven forditót a szövegváltozásra birta, az volt, hogy ugy a szentirási kort megnyujtsák, s a szentirási chronologiát az egyptomi történelemmel összeegyeztették. Azonban

1. E merénylet a sz. szöveg ellen meg nem történhetett a nélkül, hogy a tisztességes zsidók az ellen szavukat föl ne emelték volna. A palestinai zsidók bizonyára nem késtek volna a szövegrontást az előttük ugyse valami kedves egyptomiaknak ujra és ujra szemére hányni. — Csak azon esetben lett volna ez lehetséges, ha a héber szöveg némely codex családai már akkor a LXX. számaihoz hasonló adatokat tartalmaztak volna. Akkor igenis lehetséges lett volna, hogy a forditók a profán chronologiával jobban összehangzó adatokat fogadják el s a kevésbbé összehangzókat mellőzzék.

2. Igen erős érvet szolgáltat a 70. forditó mellett a samariai szöveg, mely a LXX. forditásnál sokkal régibb, semmiféle egyptomi befolyás alatt nem állott, s a vizözön utáni genealogiában mégis a LXX. forditással csaknem megegyez.

Általában minden szándékos hamisitás lehetőségét kizárja a 70 forditónál ama nagy tisztelet, melylyel a zsidók általában a szentirás iránt viseltettek; a nagy buzgalom, melylyel annak épségére a zsinagóga felügyelt, de legkivált az egyptomi és palestinai zsidók versengése. Ily körülmények között a számok megváltoztatása rögtön az egész zsidó világ figyelmét és rosszalását magára vonta volna. Már pedig erről semmit sem olvasunk; ellenkezőleg tudjuk azt, hogy a LXX. forditás a zsidóknál is mindjárt létrejötte után a héber szöveggel csaknem egyenlő tekintélyt élvezett.

A LXX. számainak eltérése tehát *nem eredhettek a forditók önkénye folytán*, tehát vagy a forditás létre-

jötte után magában a fordításban eredtek kritikai okokból, — vagy az eredeti szöveg bizonyos codexeire voltak alapitva.

Kritikai okokból a fordítás létrejötte után nem származhattak. A fordítás példányai a már ekkor mindenhová szétszóródott zsidók közt csakhamar ugy elterjedtek, hogy ily nagymérvü változás a számokban az annyira szétszórt példányok mindegyikébe be nem csúszhatott. Kisebb lectio variansok ugyan támadtak, de ezek száma éppen a genealogiák számaiban aránylag csekély, s azok a LXX. chronologiájának jellemző vonását nem igen alterálják.

Ily módon nem marad hátra más, mint a LXX. számait *az eredeti héber szövegből*, illetőleg annak legalább némely példányaiból[1] származtatni. Hogy ily példányok 70 fordító előtt léteztek s talán általánosabbak voltak, azt csaknem bizonyossá teszi a samariai szöveg.

III.

A *samariai szöveg* eredetéről kevés bizonyosat tudunk. Igen valószinü, hogy e szöveg sajátságos chronologiája sem *szándékos hamisitás* müve. Először is nem lehet elgondolni, mi vezetett volna valakit az akkor még oly jelentéktelennek látszó számok megrontására; s ha a rontás mégis megtörtént volna, az a zsidók és samariaiak rivalitása folytán bizonyosan nagy zajt csapott volna. Továbbá a samariai szöveg oly helyeken, hol a samariaiaknak nagyon is érdekében állott volna a rontás, érintetlen; annál kevésbé vannak tehát megrontva a számok, ahol nem volt ok a rontásra.

Az sem valószinü, hogy a szöveg a samariaiak kezén ily nagymérvü *kritikai* változásokat szenvedett volna, sőt sok jel arra mutat, hogy a samariaiak a szöveget

[1] Ily példányok talán nagyobb számmal voltak; s ha a kisebbséget képezték, annál fontosabb okoknak kellett a fordítókra hatni, hogy az elterjedtebb számokat a kevésbé általánosak kedvéért mellőzzék.

igy *kapták*. Valószinü tehát, hogy az valamely ősrégi codex családot képvisel és tartott fenn; s nem lehetetlen, hogy éppen a samariai szöveg áll a pentateuchus eredetijéhez legközelebb. Ezen nézetünket a következő okok támogatják:

1. Manasses idejében (a ki 434. évben Kr. e. vette nőül Sanaballat leányát) a zsidók már a quadrat irást használták; mivel tehát a samariai pentateuchus a fogság előtti régi héber betükkel van irva: nem ok nélkül véljük, hogy az Israel országában már a fogság előtt kézen forgott.

2. A samariaiak csak a pentateuchust fogadták el; valószinü tehát, hogy e vallási szakadás alapja már a fogság, sőt a schisma előtt régen meg volt a Juda és Efraim közti versengésben; mert ha a szakadás csak a fogság ideje táján történt volna, nem látjuk be, miért nem vettek át más könyveket is, melyek a fogság idején már nemcsak léteztek, hanem a canonban is voltak.

3. A samariai szöveget a schisma előtti időből származtatják J. Morinus, B. Kennicott, Carpzov, Jahn, Haneberg, Herbst, Zschokke s az ujabb irók többnyire.[1] A mai samariaiak hagyománya szerint e Pentateuchus szerzője Phinees, Eleazarnak — Áron fiának — fia.

4. Hasonló nézetek a régi egyházi iróknál is előfordulnak. Igy Eusebius[2] mondja, hogy a samariai pentateuchus „antiquissimus Hebraeorum textus, qui apud Samaritanos ad hanc usque diem incolumis superest.“

És Calmet mondja róla[3]: „qui ipsissimus est textus hebraeus mosaicus.“

Láttuk tehát, a három főszentirási szöveg eltérése nem *szándékos rontás*, hamisitás müve, nem is valami *ujabb keletü kritikai változások* eredménye, hanem magában *az eredeti szövegben ősrégi időkben támadt kritikai változásokra*, s ezek folytán létrejött codex-családokra

[1] V. ö. Zschokke Hist. S. 2. kiad. 406. lap.

[2] Chronicon. 157. col.

[3] Dict. bibl. 42. lap.

vezetendő vissza. Ez állitásunkat megerősitik a következők.[1]

Ugy a dolog természete, mint a szöveg története igen valószinüvé teszi, hogy már Mózes és a schisma közti időben a szöveg épentartására irányzott minden gond daczára lectio variansoknak kellett eredni. Oly lectio variansok, melyeket több külső vagy belső bizonyiték támogatott, természetesen a többinél jobban is terjedtek s lassankint különböző *codexcsaládokat hoztak létre.* Némely codexcsaládok az ősatyák nemzés előtti éveire nézve nagyobb, mások kisebb számokat tartalmaztak. Ugy látszik, hogy a jeruzsálemi codexekben tulsulyban voltak a kisebb számok, mig más codexekben, különösen az északi tribusoknál a nagyobb számok uralkodtak. Az előbbi kisebb számok átmenetek a Tiberiasi rabbik codexeibe, s ezektől a mazoretákhoz. Hogy a Kr. utáni rabbinusok a fentjelzett okokból bizonyos előszeretetet mutattak a kisebb számok iránt, melyek a keresztények ellen nekik kedveztek, az könnyen elhihető. — Az északi tribusok a fogság után elzüllődvén, codexcsaládjuk csak a samariaiaknál maradt fenn. Valószinü azonban, hogy nagyobb számokat tartalmazó codexek Juda országában sem hiányoztak; mert (legalább Aristeas elbeszélése szerint) ama codexeket, melyekből a LXX. fordító dolgozott, Eleazar főpaptól, *Jeruzsálemből* kapták.

Ujabb időben azt tartják, hogy a 70 fordítót befolyásolta a samariai szöveg, mely ezernél több helyen a mazoreticus szöveg ellen a LXX. fordítással hangzik össze. Azonban ebből nem következik a LXX. fordítók függése a samariai szövegtől; sőt ez nem is valószinü, mert a fordítók a szöveget nem Samariából, hanem Jeruzsálemből kérték. Mi ezen összhangból éppen azt következtetjük, hogy a fordítóknak Jeruzsálemből küldött codexek — s esetleg a szintén Juda országából eredt

[1] Hasonló nézetet vall Valroger i. m. 70—71. l.

egyptomi codexei is — akkor nagyobbrészt összhangban voltak a szöveggel.

Hogy e három codexfamilia közül melyik tartotta fenn leghivebben az eredeti számokat, vagy nem tér-e el attól mind a három jelentékenyen, oly kérdések, melyekre meggyőződésünk szerint teljes bizonyossággal senki sem felelhet sem most, sem a jövőben.

Hogy a héber szöveg mellett, mely az eredetinek nyelvét fenntartotta, s melyet az egyház a szentirásnak ugyszólván hivatalos őrétől: a zsinagógától kapott, némi praesumptio harczol, azt nem tagadom. De ez csakis praesumptio, mely az ellenkezőnek lehetőségét ki nem zárja s csaknem teljesen megdől a LXX. fordítás eredetisége mellett felhozható érvekkel szemben. — Ezek a következők.

1. A LXX. fordítás régisége, ugy eredetére, mint codexeire és forrásaira nézve. Létrejött Kr. e. a III. század elején, tehát kor tekintetében csak a samariai pentateuchusnak enged. Régibb a mazoreticus szöveg mai alakjánál, mely Kr. u. a VI—X. században eredt; régibb mint a chald paraphrasisok, melyek legrégibbikét Onkelos, Gamaliel kortársa (az I. században Kr. e.) készitette: régibb, mint a Syr peschito, — mely a Kr. utáni I. vagy II. századból származik — szóval régibb a samariai szövegen kivül minden más fordításnál, vagy recensionál *eredetére nézve.*

Hasonlóképpen a LXX. fordításnak sokkal régibb codexeivel birunk, mint a mazoreticus vagy samariai szövegnek. A legrégibb datált héber bibliakézirat Kr. u. a XI. századból, s a legrégibb datum nélküli kézirat legfeljebb a IX—X. századból Kr. u. származik[1]. Ellenkezőleg a LXX. fordításnak kéziratával birunk a IV. századból Kr. u. a Vaticani (B) és Sinai (S) codexben, melyeket némelyek plane a III. századnak tulajdonita-

[1] Hogy a régi héber kéziratok ily ritkák, oka az, hogy a zsidók a zsinagógákban használt hivatalos példányokat, mikor használhatatlanná lettek, elégették. L. Wetzer-Welte Kirch. Lex. „Handschriften der Bib."

nak; az V—VI. századból meg már igen nagyszámu Septuaginta codexünk van. (Alexandriai A., Parisi C. stb.)

Hát még ha a LXX. forrásait tekintjük; ha meggondoljuk, hogy a 70 fordító bizonyára a legrégibb és legtekintélyesebb codexekből dolgozott, belátjuk, hogy e fordítás minden valószinüség szerint a legrégibb forrást képviseli, s talán első tekintély.[1]

2. Megerősiti ezt sz. Pál és Josephus Flavius tanusága. Mindkettő a rabbinusok iskolájában nőtt fel s a héber nyelvet bizonyára értette, és a héber szöveget ismerte. És mégis, a számok, melyeket müveikben közölnek, többnyire a LXX. fordításból vannak meritve, vagy legalább a LXX. számaihoz hasonlók. E számokat tehát vagy a héber szövegnek a LXX. fordítással e számokra nézve egyező codexeiből vették, vagy a görög szövegből magából; de az utóbbi esetben ismét lehetetlen,hogy minden héber szöveg a Septuagintával ellenkező adatokat tartalmazott volna; mert nem hihető, hogy a számokat a LXX. szerint idézték volna, ha azok a héberszöveg *valamennyi* codexével szembetünő ellenkezésben lettek volna.

A felhozott érvekből kitünik, hogy a LXX. fordítás által fenntartott nagyobb számok ősrégi időből származnak s a szentirás eredeti számaihoz talán közelebb állanak, mint a mazoreticus szöveg számai. Ebből következik, hogy ha nem is kell a LXX. fordítás számainak feltétlenül és mindenütt előnyt adni, mégis azok tekintély dolgában a héber szöveg számaival méltán egy rangba helyezhetők s ezek mellőzésével észszerüen követhetők. Hogy obiective melyik közeliti meg jobban az eredeti — bizonyára helyes — számokat, teljes bizonyossággal eldönteni nem lehet.

---

[1] („La version des septante) bien anterieure aux masorétes, dont des travaux critiques ont produit la recension du texte, qui a prévalu chez les Juifs, cette version représente des manuscrits beaucoup plus anciens et probablement plus exacts que ceux des masorètes. Tout au moins il est possible, qu' elle ait mieux conservé les données chronologiques primitives.“ Valroger i. m. 20—21. lap.

AZ ÖSSZEHASONLITÓ VALLÁSTUDOMÁNY JELEN ÁLLÁSA ÉS EDDIG ELÉRT EREDMÉNYEI.

— Történelmi és kritikai essai. —

Irta: KARÁCSON IMRE.

(Folytatás.)

Az összehasonlitó vallástudományi folyóiratot Gumiet alapitotta meg s jelenleg is csak az ő pénzbeli gyámolitásával áll fenn, mindamellett az ő szándékától nagyon eltért az, Vernes vezetése alatt. Guimet szándéka az volt, hogy a folyóirat tisztán történelmi legyen s a kereszténység ellen irányuló minden polemia kizárassék belőle. Meg is igérték az első füzethez irt bevezetésben, hogy a zsidó és keresztény vallás iránt tisztelettel fognak viseltetni; azonkivül most is minden egyes füzeten rajta van a szerkesztői értesités, hogy dogmaticus és polemicus jellegü dolgozat nem vétetik fel; — e szép igéreteket azonban, ugy szólván, egy füzetben sem tartották meg, mert lépten-nyomon megsérti a Revue az elébe tüzött semlegességi programmot, s ez nem is lehetséges máskép ott, ahol Vernes, Renan, Kuenen, Tiele, Havet, Réville, Goblet d'Alviella s más hasonszőrüek együtt vannak. Ők India, China szent könyveinek hitelességét minden kétség és fenakadás nélkül elfogadják, mig ellenben a kereszténység szent könyveinek hitelét tagadják, vagy erőltetett s részrehajló kritikájukkal kétségbe vonják s részrehajló magyarázatokkal eredeti értelméből kiforgatják. E revue sokat tett az összehasonlitó vallástudomány népszerüsitésére, de még többet a rationalismus terjesztésére. 1883. Vernes Móricz visszalépett a szerkesztőségtől s azóta Réville János szerkesztése alatt jelenik meg.

Az 1886. évben, az összehasonlitó vallástudomány még nagyobb tért hóditott a francziaországi közoktatásban. Eddig csak a College de France-ban volt tanszék e tudomány számára, de az 1886. jan. 30. megjelent miniszteri rendelet által az *École des Hautes-Études*-ben egy külön, teljes ötödik sectio alapittatása történt a vallási tanulmányok számára. A főiskola ez uj sectiója tiz tanszéket foglal magában; az e tanszékekre kinevezett tanárok, egy, kettő kivételével, a rationalismus zászlóvivői s nagyrészt az összehasonlitó vallástudomány megalapitói közül kerültek ki. A tanszékek a következőkép oszlanak meg: India vallásai; a sémi vallások; az izlam; a kereszténység eredete; a keresztény irodalom; a dogmák története; az egyház története és a kánonjog története.

Az előadások 1886. márczius 1. kezdődtek meg, összesen mintegy száz hallgató iratkozott be ez uj szak, a vallástudományi sectio előadásaira.[1] Ez uj fajtáju theologiai fakultáson nem valami sok jóakarat nyilvánulhat az egyház és átalán a kereszténység iránt, ami fölött éppen nem kell csodálkozni ott ahol egy Réville Albert adja elő a dogmák történelmét, Réville János az egyház történetét és a kereszténység iránt ellenszenvvel viseltető Havet Ernő a kereszténység eredetét. Az Ecole des Hautes Etudesben ez uj sectio felállitásának czélja, amint a jelentésben olvasható „szakitani a vallástudományok felekezeti tanitásával;“ a közvélemény megnyugtatására azonban kijelentik, hogy ez nem akar „vallásellenes ujitás lenni“ egyik felekezet ellen sem, mert a legnagyobb részrehajlatlansággal fog eljárni; ez uj sectio a vallástanitás világiasitása, mert a vallás amennyiben tudomány tárgya, elveszti felekezeti jellegét s az egyetemi oktatás keretébe tartozik, ugy miként az emberi ismeretek bármelyik ága „és ezáltal kibontakozik a tekintély igája alól s egyedül a komoly kritikának és a szabad vitatásnak van alávetve.“[2]

[1] Controverse etc. VIII. 261.

[2] U. o. 262.

Francziaország példája sokat tett az összehasonlitó vallástudomány terjesztésére; legelsőben is a szomszéd Belgiumban vették fel a felsőbb oktatásba. Itt a hányaveti Goblet d'Alviella gróf sürgette nagyon, hogy Hollandia, Német- és Francziaország példájára tanszék állittassék az összehasonlitó vallástudomány számára,[1] ami 1884. meg is történt; Goblet d'Alviella a brüszeli egyetemen ez uj tudomány tanárává lett. Hogy minő irányban folytatja tanitását a gróf, ennek megitélésére elég legyen felemliteni, hogy midőn a franczia katholikusok a kereszténység apologiája czéljából az *Institut*-ben az összehasonlitó vallástudomány számára tanszéket állitottak, éppen Goblet d'Alviella volt az aki a legkiméletlenebbül megtámadta őket, s egyenesen kijelentette, hogy a katholikusok képtelenek részrehajlatlanul foglalkozni e tudománynyal s teljesen illetékteleneknek nyilvánitotta őket e téren.[2] S ugyancsak ő volt az aki indiai utjából visszatérve, Brüszelben tartott egyik felolvasásában a brahman vallásnak a katholicismus fölött való fölényét vitatta. Mentségül csak azt az egyet hozhatjuk fel, hogy e felolvasás hushagyó kedden este történt 1878.[3] Gobletnál még csak azt sem találjuk fel, amit a többi rationalistánál, kik ha a kereszténység iránt ellenséges indulattal viseltetnek is, de a tudományt azért nem lehet megtagadni tőlök, azonban Gobletnál éppen ez nincsen meg, ugy hogy még a rationalista kartársai is megvetőleg nyilatkoznak róla. Vernes Móricz egyenesen kimondja róla, hogy „Goblet d'Alviella nem tudós;" nyilvánosan megjelent előadásai sorozatáról pedig azt mondja, hogy szószátyárság.[4] S ez nem is csoda, mert Goblet oly lényeges hibákat követ el, oly merész feltevéseket koczkáztat meg, minők nem származhatnak attól, aki e

[1] Revue de Belgique 1882. márcz. 15. Controverse 1886. VIII. 268.

[2] U. o.

[3] La Controverse etc. VII. 379,

[4] Revue critique d'histoire et de litterature 1885. sept. 28. Controverse VII. 268.

tudomány szinvonalán áll. Nem szándékunk ez ismertető czikk keretében előszámlálni Goblet tévedéseit, megtették ezt már külföldön illetékesebbek, végül csak Dr. Colinet szavait idézzük, ki azt mondja róla: „Goblet tanitása a brüszeli egyetemen semmi bizalmat sem érdemel. Tudományosan, rosszul készült el, vállalatára.“[1]

Legutóbb Olaszországban hóditott magának tért az összehasonlító vallástudomány. 1886. ápril havában Coppina közoktatásügyi miniszter a római egyetemen állitott tanszéket e tudomány számára, melyre Labanca Boldizsárt nevezte ki, aki eddig a paduai egyetemen a bölcsészet tanára volt.[2] Labanca az *Il Christianesimo primitivo* czimü munkájával vonta magára a figyelmet;[3] pedig e munka csak a franczia müvek silány másolata, semmi kritikai készültség nincs benne. Labanca a franczia rátionalisták tanitványa, s az általok már rég elhasznált és sokszor megczáfolt, ugyszólván eltemetett ellenvetéseket eleveniti fel a kereszténység ellen. Szerinte Krisztus az essenusok sectájából való orvos volt, ki néhány sikeres gyógyitást végzett, amiből aztán a legenda csodákat csinált. Krisztus legelőször a nicaeai zsinaton lett általánosan istennek nyilvánitva!!! S több ily már rég lejárt Renan-féle badarságokat hoz elő. Megemlitjük még, hogy Labancának is, miként Müllernek, Gobletnek s másoknak kedvencz eszméje a jövő vallása; erről a következőket mondja: „A vallási öntudat mérlegbe fogja tenni a keresztény semitismust és a buddha indianismust, hogy a kettőt egy felsőbb egységbe foglalja össze.“[4] Ez egység oly módon történik, hogy a keresztény egy Istenhez az indianismus természet-istene kapcsolódik s

[1] La Controverse etc. VIII. 271.

[2] Le moniteur hebdomadaire de Rome 1886 april 18.

[3] Il Christianesimo primitivo. Studio storico-critico di B. Labanca. Torino 1886. Nagyon hiányos munka, mert ugyszólván sehol sem jelzi a forrásokat.

[4] Il Christianesimo primitivo 425.

vele egyesül.[1] Általában Labanca tanában semmi ujabb sincsen, amint müvében is sehol önállóságának jelét nem adja.

A legnagyobb dicsérettel kell azonban megemlékeznünk a tudós jezsuita Cara atyának müvéről,[2] mely nagy tudományos apparatussal irva, egyike a legjelesebb müveknek, melyek katholikus részről az összehasonlitó vallástudomány terén megjelentek. A dicséretet nem mi, de maguk a rationalisták adták meg neki.[3] Tiele rendszerének terjesztője a flórenczi egyetemen Puini Károly,[4] a nápolyi egyetemen pedig Kerbaker,[5] mindketten a külföldi rationalismus szóvivői Olaszországban.

Végre el kellene mondanunk az összehasonlitó vallástudomány állását Magyarországban, ha ugyan erről szó lehetne, mert e tudomány nálunk jobbadán még ismeretlen. Szórványosan ugyan jelentek meg az összehasonlitó vallástudomány egyik másik kérdésére vonatkozó czikkek, de maradandóbb becsü munka, mely szorosan e tárgyról szólna, még nincsen, sem az egyetemi oktatás keretébe nincs felvéve. A rationalista irányu összehasonlitó vallástudomány hatása azonban észrevehető egyes jelenségekben; ilyennek kell jeleznünk egyik protestans egyházi lapban[6] megjelent czikket, melynek irója egyenesen kimondja, hogy „minden vallás tulajdonképen a képzeleten alapul“ s más ilyféle phrasisokkal, ugy látszik, a külföldi rationalisták echoja akar lenni.

Szorosan az összehasonlitó vallástudomány megismertetésével foglalkozik Goldziher a *Budapesti Szemlé*-ben megjelent értekezésében: „*Az összehasonlitó vallástudomány*

[1] U. o.

[2] Esame critico del sistema filologico et linguistico applicato alla mitologia et alla scieza deile religioni. Prato 1884.

[3] Dicsérettel szól róla Barth a Revue de l'histoire des religionsban, továbbá az angol protestans szemle a *The Academy*.

[4] Saggi di storia della religione. Firenze 1882.

[5] A nápolyi egyetemben tartott megnyitó beszédében *La scienza delle religioni*. Controverse 264.

[6] Protestans Egyházi és Iskolai Lapok. jan. 9. 1887.

jelen állásáról,"[1] mely nagyon egyoldalu és részrehajló, azonkivül még nem is ismerteti a főbb vallástudományi rendszereket sem. Ama vallástudományi rendszer, melyet Goldziher leir, s amely, mint látszik saját véleménye is, Müller és Révillenek elmélete vagy jobban mondva a kettő egyesitése; e theoria szerint az emberi nem ősvallása nem is volt tulajdonképi értelemben vallás, hanem ez csak a természeti tünemények személyesitése folytán keletkezett a polytheismus alakjában. E személyesitésre Müller elmondott theoriáját fogadja el. A zsidó népet eredetileg szintén polytheistának tartja, de az a belső fejlődés által monotheistává lett, a többieknél külső hatások hozták létre a monotheismust; ez utóbbi teljesen igaz, csakhogy Goldzihernek amaz állitására, hogy midőn a monotheismus kiszoritotta a polytheismust a „régi isteni alakokból szentek váltak" volna, tehát mindenesetre ide érti a kereszténység szentjeit, azt felelem Sainte-Beuve szavaival, hogy aki csak ennyire ismeri a keresztény vallás történetét: „Il ne mérite pas l'outrage, mais il mérite le sourire."

Goldziher is Révillével együtt a traditionalista iskola eljárása s legfőkép Gladstone és Ancessi Viktor ellen fordul s egyuttal ama nézetet, mely egy ős revelatión alapuló monotheismust tart a vallás első formájának, szánakozólag a hagyományos theologia, és a mult századok felfogásának nevezi, pedig eme komoly érvekkel igazolható dolgot, egy nagyon kétesbecsü uj hypothesisért, senki sem fogja elvetni, aki az igazságot valóban szereti. Goldziher, ha kissé részrehajlatlanabb lett volna szólnia kellett volna a katholikusoknak, különösen Broglie abbénak az összehasonlító vallástudomány terén kifejtett müködéséről,[2] mindezekről azonban teljesen hallgat.

[1] Budapesti Szemle 1881. 203—225.

[2] Nem szándékunk bibliographicus ismertetést csatolni e czikkhez, csak a néhány nevezetesebb kath. irót emlitjük, akik az összehasonlító vallástudomány terén irtak; azokon kivül akikről szóltunk már fönnebb,

Végre nem hagyhatjuk említés nélkül Rézbányait, ki az összehasonlító vallástudomány egyik vitás kérdéséről, a vallás első alakjáról irt.[1] Valamint legutóbb a *Bölcseleti Folyóiratban* jelent meg Fischer-Colbrie Ágosttól (Bölcseleti Folyóirat 1887. I. márcz. 15.) egy czikk, mely rövid, általános ismertetést közöl az összehasonlító vallástudományról.

Az összehasonlító vallástudomány rövid idő alatt elterjedt egyik nemzettől a másikhoz s jelenleg mind a katholikusok, mind a rationalisták nagy tevékenységgel foglalkoznak ez uj tudománynyal, melyet már-már lehanyatló századunk skeptikus eszmeáramlata hozott felszinre. Az eddig leirt ismertetésben igyekeztünk minden elfogultság és részrehajlás nélkül vázolni ez uj tudomány eredetét, kifejlődését s különféle rendszereit, hogy azonban e képet teljessé tegyük, szükségesnek tartjuk még e tudomány eddig elért eredményeiről is számot adni az olvasónak.

II.

Mindenekelőtt a rationalisták vádoló szavaira kell felelnünk, akik szemükre vetik a katholikusoknak, hogy az összehasonlító vallástudomány müvelésében részrehajlók s amaz apologetikai utógondolattal foglalkoznak vele, hogy a kereszténység isteni eredetét bebizonyitsák; sőt mi több egyenesen képteleneknek tartják a katholikusokat arra, hogy részrehajlatlanok legyenek, mert vallásuk

---

nevezetesebbek: De Harlez, Lamy, Neve, Vigouroux, Hebbelynek, Van den Gheyn, Pesch stb.

A kath. tudósoknak Francziaországban tartandó nemzetközi congressusára az előkészitő bizottság az összehasonlító vallástudományból a következő tételeket tüzte ki: 1. A vallás eredete. 2. Az őskinyilatkoztatás. 3. A különféle népek szent könyveinek összehasonlító tanulmánya. 4. A vallásalapitók élete és jellemének összehasonlító tanulmánya. 5. A kereszténység és a hindu vallás közti hasonlóságok magyarázata. 6. A nestorian missiók kiterjedése és befolyása a szélső keleten. 7. Buddha legendája és az evangelium közti hasonlóságok.

[1] Katholikus Theologiai Folyóirat I. 46–61. 1883.

természetfölöttiségét minden áron igazolni akarják. — Mindeme vádakat azonban a rationalisták ellen fordithatjuk, mert ők — amint nyilatkozataikból kitünik — ama czélból foglalkoznak e tudománynyal, hogy a kereszténységet csak emberi münek, oly természetes eredetünek tüntessék fel, mint minők a többi vallások; a részrehajlás vádja egyenesen őket illeti, mert a *priori, minden vizsgálat nélkül,* nemcsak kizárják a vallásból a természetfölöttit, a csodát, de sőt lehetetlennek is tartják. Minden vallás, eredetére vonatkozólag, természetfölötti kinyilatkoztatásra hivatkozik, a kinyilatkoztatás tehát a vallások lényegéhez tartozik; azért a rationalisták hibát követnek el, midőn ezt eleve valamennyinél — kivétel nélkül — megtagadják.

A rationalisták a részrehajlatlanság alatt teljes *neutralitást* értenek; csakhogy e neutralitás más egyéb tudomány terén sem lehetséges, még kevésbé lehetséges a vallástudomány terén; mert valamint nem nevezhetjük részrehajló természettudósnak azt, aki Ptolomaeus és Kopernik rendszere közül az egyiknek helyes voltát a másiknak tévedéseivel szemben igazolja: ugy az összehasonlitó vallástudomány terén sem nevezhetjük részrehajlónak azt, aki egyik vallás természetfölötti igazságát bizonyitja a többivel szemben. A vallástudományból *feltétlenül kizárni a polemiát, annyi mint eltiltani a tévely kárhoztatását; feltétlenül kizárni a dogmatismust, annyi mint megtiltani az igazság kimutatását.*“[1] Részrehajlatlanságot akarunk mi is, csakhogy ez alatt nem neutralitást, hanem igazságosságot, őszinteséget értünk. E részrehajlatlanság, ez igazságosság mindenekelőtt a tények konstatálásában szükséges, anélkül, hogy azoknak egyik vagy másik elméletre vonatkozó következményeire gondolnánk. E következtetések mindig csak a biztosan megállapitott tényekből vonhatók le; a nem biztos tények, melyek csak hypothesisekkel magyaráz-

[1] Broglie Problémes et conclusions de l'histoire des religions. Paris 1886. XVI.

hatók, az összehasonlitó vallástudomány problemái közé tartoznak. A rationalisták midőn a kereszténység eredetét magyarázzák, folytonosan e szabályok ellen vétenek s csak ily módon képesek félszeg vallásfejlődési theoriájukat felállitani.

Az összehasonlitó vallástudomány eddigi eredményeinek birálatában, a Bibliától teljesen eltekintve, csupán a máshonnét nyert biztos adatokat veszszük figyelembe s ezek szerint az első ami kétségtelen: *a vallás egyetemessége.*[1] A legrégibb történelmi adatok, sőt a praehistoricus korszak emlékei, és az összehasonlitó nyelvészet eredményei, a vallásról mint igen régi s általános tüneményről szólnak. Az összehasonlitó vallástudomány teljes bizonyosságot nyujt a vallás egyetemességéről, nem oly bizonyosak azonban még e tudomány adatai arra nézve, hogy minő volt a vallás legrégibb alakja. Ha a Biblia bizonyságát nem veszszük számba, hanem csupán az összehasonlitó vallástudomány egyéb adatait, ezek szerint *teljes biztonsággal* még eddig nem állapitható meg a vallás ősi alakja. Annyi kétségtelen, hogy ameddig az összehasonlitó vallástudomány visszavezet s a vallásokra világot vet, sehol sem mutatható ki még mostanáig oly idő, melyben az egész földön a monotheismus uralkodott volna általánosan, de még kevésbé jelelhető ki oly korszak, melyben mindenütt a polytheismus lett volna az emberi nem vallása. Monotheismus és polytheismus folytonosan egymás mellett vannak, ameddig csak a legrégibb emlékek visszavezetnek. Tiele állitása, hogy a zsidók ősvallása polytheismus lett volna, hiábavaló feltevés, mert erre semmi bizonyságot nem találhat. — Mint láttuk, Tiele szerint *El-Schaddai* és Jahveh különböző istenek lettek volna, pedig a Biblia határozottan az azonosságot bizonyitja. Igy az Exodus egyik verse szóról-szóra a következőleg hangzik: *Szólolt Isten Mózeshez, mondá neki: én vagyok* **Jehovah**; *megjelentem Ábrahámnak, Izsáknak,*

[1] Tiele Manuel etc. 12. Broglie Problémes etc. 36. Müller Ursprung und Entwickelung der Religion. 88.

Jákobnak mint **El-Schaddai** *és Jehovah nevemet nem ismertettem meg velök.*[1] Hogy mennyire tévednek a rationalisták, midőn El-Schaddai és Jahveh különbözőségét vitatják, kitünik nagyon is ellentmondó állitásaikból; Tiele szerint ugyanis, Jahveh **kétségtelenül** a mennydörgés istene, rationalista kollégája *Soury* pedig azt állitja, hogy **ma már be van bizonyitva,** miszerint Jahveh a világosság istene. Ime két ellentmondó állitás, egyik *kétségtelen*, a másik *bebizonyitott*, pedig kételkednünk kell mindkettőn, mert bizonyiték egyikre sincs. Igy magától elesik Goldziher állitása is, hogy a zsidók belső fejlődés által jutottak a polytheismusból a monotheismusra, mert a zsidók vallásában sehol legkevesebb nyomát sem találjuk a polytheismusnak.

(Vége köv.)

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.

Irta: Dr. PETHŐ.

IV.

Az első napokban még szabad volt a vásár. Jóllehet még nem voltunk befogva a collegium házi rendjébe, mégis a benyomások változatos játéka már is megkezdte lelket müvelő munkáját. Rómában minden nevel, — minden emel, minden nemesit, — tágitja a szivet, eszmékkel tölti el az értelmet.

Először gyerünk Sz. Péterbe! Sz. Pétert akarjuk mindenekelőtt látni, ez volt a jövevény kis csapat jel-

[1] Az Exodus e verse VI. 2. 3. a következő: „Vajdabber Elohim el-Moseh vajjomer elavani Jehovah; vaera el-Abraham el-Izchak el-Jakob beel-Schaldai usmi Jehovah lo nodathi lahem."

szava. Tehát Sz. Péterbe irányult első menetünk. A szük utczákat lármás élet viszhangoztatta. Mindenszentek előnapján, de különben is volt mit kikiáltani. A füvek, saláták, gyümölcsök, káposzták, virágok, bogyók sohasem hallott neveit, mindenikét más-más melódiában hangoztatták asszonyok, férfiak; némelyik a „broccoli“ és „carciofoli“ prozaikus hangzását valamely népszerü opera motivumára húzta, közbe az „aqua acetosá“-t kiabálták a Magnificat hatodik módusára emlékeztető neumával, azután az „Olive“ zengett monotom recitativóban; a „Fanfulla“ és „Capitan Fracassa“ érczmellü kikiáltói változékony sikerrel torkolták le egymást s a vad zsibajba szelidebb zönge gyanánt vegyült az „Italie“ költői nevének melancholiája. De mily hangok, melyek e város utczáin és terein rezegnek! mintha a debreczeni megbukott szinház első énekeseiből szakadtak volna ide. Itt-ott a magas emeletek szük ablakaiból vagy a háztetőkön emelkedő Logiákból lepedők és ingek, s más megnevezhetlen vászonformák lengtek ünnepi zászlók gyanánt. A boltokban sajtok és mindenféle szinü és átmérőjü hurkákból finom renaissance stilben pantheonok és portikusok emelkedtek; babérkoszorus szalona s más hús-hasábok pyramisokká rendezkedtek; melyek közt a Madonna képe s az olivolaj-lámpa fénye mosolygott szendén. Kovács mühelyekben s más utczára szolgáló s nyilt asztalos, bádogos, rézmüves mühelyekben a pőrölynek s kalapácsnak akadt dolga; — tőszomszédságukban jeles antiquarius boltok nyiltak, az ajtó előtt a falhosszában a theologia és filozófia lángelméinek gondolatai tömörödtek vaskos fóliansokká; — a fóliansra támaszkodik az éppen alkuba keveredő ostiai vagy tiberisi halász, lóg elől nyakáról a széles, kagylóalaku kosár, kurta, torpedóalaku halait méregeti, a mellette elsurranó dáma önkénytelenül elforditja fejét, az a sós halszag még destillálva sem jó parfume. Itt egy Monsignore koczog botjával, zsebéből kilóg a konyhára való vásárfia. S amit az ember lát, az alakot, a szint, azt csak leirhatja, de amit hall a sürgő,

nyüzsgő embergomolyban, eszeveszett lármává, zsibajjá kuszálódik.

Sötéten néz le a Pantheon a lármás, ujkori népre; oszlopai feketék, piros tégláit néhol porrá őrlé az idő; nehézkesen emeli tágas kupoláját, mely hajdan bronzöntvényekkel diszitve ragyogott Agrippának itt terjeszkedő fürdőiben. Kerületének hátsó része mélyen lenn van a földben, a fölhalmozott törmelék fölemelte a város talajszinét sok emlék kárára, de a város hasznára — a féktelen Tiberis ellen. A Pantheon nem emelkedhetett, s azért mihelyt a Tiberis kiönt, a Pantheon mindjárt úszik.

Törtettünk előre a girbe-görbe utczákon. Minden uj volt, minden meglepett. A falusi nép csúcsos kalapjával, kerek köpenyével, harisnyára zsinórozott saruival, a trasteverei asszonyok hollós szemeikkel, a városi nép kellemteljes hajlékonysága és előzékeny udvariasságával elkapkodták tekintetünket; csupa uj látvány, uj tünemény! A házak oldalán a Madonna képe diszlik, lóg előtte a pislogó olajlámpa, az emeletből csigán magához vonja azt a ház leánya, olajat önt bele, — holnap van Mindenszentek. Majd az Angyalhidhoz értünk. Ott lenn a travertini ivek alatt pillantottam meg először azt, ki az Aeneis szavaival jóval előbb mutatta be már magát:

— „Ego sum, pleno quem flumine cernis
Stringentem ripas et pinguia culta secantem.
Caeruleus Thybris, coelo gratissimus amnis."

s méltóságát zengette egy más vers:

„Corniger hesperidum fluvius regnator aquarum."

Mint a család kamaszévekbe felcseperedett gyermeke, önfejü is, szilaj is, — rontó Pál s mégis szeretik, sok jó szót mondanak neki s ha meghalna, keservesen siratnák, mert hozzászoktak s életükbe szövődött be képe: olyan ez a Tiberis az örök városban. Mennyi kárt, mennyi bajt hozott már a világ királynéjának fejére, délczegen neki rontott falainak, tréfába se vette, mintha irigyelte volna hogy örökre épültek. Aztán megint megszelidült, nem tajtékzik, nem dühöng, de azért csak meglátszik rajta

szelid indulatában is pajkos, truczos volta, mert hogy tekerődzik s hogy csatangol kénye-kedve szerint az örök városban. Rómának előtte nincs nagy respektusa. Majd balra majd jobbra vetődik árja, azután ismét széles kanyarulatban, aztán terpeszkedik s még egy szigetet is kanyarit az örök falak közt. Mire pedig kiért öreg urat játszik, lomhán kúszik Ostia felé, vonakodik sirjától, a tyrrheni tengertől.

A Tiberisen tul csakhamar elértünk Sz. Péterbe. Egy tekintet fel az aranyos, ragyogó kupolába, mely széditő magasba emeli a kereszténység trofaeumát, a keresztet, figyelmeztet a közönséges, galilaeai halász egészen isteni, egészen hitből való dicsőségére és jelentőségére. Ez a kupola csak azért mered a felhők közé, mert sz. Péter sirja fölött domborodik. A pogányság büszke volt Pantheonjára; de a kereszténység a Pantheont laposnak, nyomottnak találta, azért torony magas boltivekre emelte, s annyival hatalmasabbat létesitett, amennyivel csalhatatlanabban, nemesebben s állhatatosabban hitt.

Sz. Pál ki nem fogy a hiterejének magasztalásából; a legfölségesebb dicshymnust énekelte a hitről, a zsidókhoz irt levelének 11-ik fejezetében: „fide", „fide" ez a kezdet s a refrain, mely minden egyebet feledtet; „fide" nyilik meg előttünk a világ s minden lét értelme s „fide" épült fel az emberi megváltás története; ez a legszellemiesebb s leghatalmasabb erő ugy alkotta s valósitotta meg az Isten „hü, örök gondolatát," a „béke gondolatát", Krisztus egyházát, hogy ropogott bele a világ. Ezen hitnek egyik szikrája, lelkesülésének egyik fuvalma élesztette a pápák szivében a vágyat s a müvészek szivében az eszmét, s fölépült a galilaeai halásznak mausoleuma Nero circusában, Heliogabal szemkápráztató játékai terén.

Ne dicsérjük sz. Péter bazilikájának müvészi kivitelét, ne rajongjunk stilusáért, ne állitsuk föl eszménykép gyanánt sz. Péter iveit, kupoláját, márványfalait; — mindez kicsinyes, mindez ellapult gondolat, nem illik a hely szentsége és jelentőségéhez; — sz. Péter egész jelentő-

sége csak a kupola alatt csendbe mélyedt sirban rejlik, Péter apostol sirjában, a sir körül elterjedő püspökségének városában, ebben a darab szentelt földben, melyet Rómának hivnak. Róma a világ központja, „centrum unitatis“ s Rómának központja ismét e sir, — világossága, tanitása, hatalma szétáradó sugarainak gyúpontja. Itt csak egy gondolat villanhat meg méltóképen az egyház impozans fönségétől elcsigázott lélekben s ez, az áhitat hevében kigyúlt s reszkető ajakkal kimondott szó: Credo unam, sanctam, catholicam et apostolicam Ecclesiam! Mintha e gondolat fönségétől összeroskadna lelkünk, térdre omlunk és az ima csendes áradozásában a biztosság s az édes béke érzelmein ringatódzunk. Mert a lélek érzi, hogy itt e siron mint a forgó, nyüzsgő világ rendületlen központján veti meg lábát, mig künn a századok s a népek nyugtalan bolygásban üzik egymást; érzi, mintha a világ fölé emelkednék, mert az a kőszikla, melyen ez a templom és Róma áll, nem a mulandóság, nem a változások játékának rendjébe tartozik; s mig az imádkozó a széditő ivek s bolthajtások alatt valami halkan suttogó fuvalmat észrevenni látszik, a suttogásban a csalhatatlan uj-szövetségi orakulum „spiritus aurae lenis“-ára gondol.

De hát minek e bolyongás s sz. Péter bazilikáján kúszó merengésnek s a confessio mellett kigyuló lelkesülésnek hosszas leirása a Collegium Germanico-Hungaricum ismertetésében? Minek? Mert ezen falak, s az ott mélyedő sir a collegium szellemének egyik hőforrása. Rómához, sz. Péter székéhez és sirjához való ragaszkodás, ez a kath. szellem szivverése, a hozzávaló füződés az élet melege, az értevaló lelkesülés nagyravaló képesités.

Midőn e sz. sirhoz először térdeltünk, szendén feltárult lelkünkben a collegium egyik értelmi s erkölcsi szerzőjének a huszonnyolcz éves Canisius Péternek lelki állapota, ki ott kapta fönséges küldetését Németország megtéritésére s e küldetés támogattatta vele a collegium küzködő létét: „Midőn Péter és Pál apostolok sirjánál

térdeltem, irja lelki naplójában, uj kegyelmet adtál Istenem. Legszentebb szivedet nyitád meg nekem, melybe nézhessek s megparancsolád, hogy e forrásból igyam, midőn meghivtál, hogy az üdvösség vizét, forrásaidból meritsem, oh Üdvözitőm! Legforróbb kivánságom az volt, hogy a hit, remény, szeretet hullámait e szivből kapjam."

Midőn Sz. Péter sirjához térdeltünk először valamint később is, mindannyiszor átrezgett lelkünkön a jótétemény nagyságának érzete, melyet a sz. szék a külnemzetek collegiumának alapitása által, velünk éreztetett. A pápák a hitben akarták a népeket megerősiteni, azokat Sz. Péter székéhez füzni, bennük Róma lelkesülését, Róma hivatását megvalósitani, azért Sz. Péter sirja köré épitették a külföldi collegiumokat. „Emlékezzél meg fiam, mondá egykor IX. Pius pápa egy Rómában nevelt, hazatérő papnak, hogy Sz. Péter árnyékában növekedtél; „sotto l'ombra di san Pietro."

Amit nagyon szeretünk, azért lelkesülünk. Róma emlékei, dicsősége, nagysága, fönsége, hite, vérrel öntözött földje alkalmas arra, hogy az ifjuság fogékonyságában s őszinte érzületében a hozzá közeledőkkel megszerettesse magát; hogy e szeretet lelkesüléssé fokozódjék s az emlékezet visszatükrözésében is birjon még gyujtóerővel. Amit a Zsoltár oly mély érzéssel énekel: „Si oblitus fuero tui Jerusalem, oblivioni detur dextera mea. Adhaereat lingua mea faucibus meis, si non meminero tui," — *azt mondják Rómára alkalmazva mindazok, kik Rómában növekedtek, szellemén gyultak, emlőin erősbültek.* S ezt akarták a pápák; mert ubi Petrus, ibi Ecclesia! Főleg a reformáczió idejében érezték e szellem szükségét, melynek megteremtésére e hitehagyott korokban a collegiumok alakultak; de az eszme nem a pápáké volt. „Quo tempore Martinus Lutherus in Germania, omni jam abjecto seu pudore seu metu, omnia Sacrorum jura turbabat, nec jam dissimulata fraude, sed aperta rebellione contra Romanam Ecclesiam Romanumque Pontificem ad

arma conclamabat, innumerabilesque ex ea gente mortales, vel errore deceptos, vel solutioris vitae illecebra inescatos, in partes trahebat, Romae angebatur vehementer Ignatius de Loyola tanta nobilissimae gentis clade, reputabatque animo secum si qua posset furentis impetum remorari et gliscenti malo praesens remedium adhibere."[1]

Sz. Ignácz energikus s az Isten ügyében hajthatlan s törhetlen szelleme az egyház védelmére folyton uj meg uj védfalakat emelt. Az általa alapitott társaságnak csodával határos buzgalma és önfeláldozása gyúrta, törte a szellemek fékvesztett lázadását, de részint azért, mert kevés tagot számlált, részint azért, mert nagyobb részük külföldiek voltak, az óriási feladattal szemben még mindig gyöngéknek bizonyultak. Sz. Ignácz tehát a népből vett ifjakat akarta lelkes papokká képezni, s a germán törzsnek ifju hajtásaiba az egyház s a római sz. szék szeretetét oltani. Ezt Rómában kellett létesiteni; az Antikrisztus sokat rágalmazott városában kellett az ifjaknak nevelkedniök s az élet közvetlenségének argumentumaival meggyőződniök, hogy amit az ujitók a papságról, az egyházról s Rómáról szélnek eresztenek, az csak az elégedetlenkedők „sok tétovázó keringésekkel és czégéres gyalázatokkal fölhalmozott" rágalmai, nemkülönben „czégéres czigánysági és orczaszégyenlitő hazugságai."[2] Két hirneves bibornok Moronus János és Cervinus Marcellus, — ez utóbbi később II. Marcell névvel nehány napig pápa is volt, — támogatta Sz. Ignácz terveit. III. Gyula pápa nem idegenkedett Sz. Ignácz eszméjétől. Egybehivta a bibornokokat s felszólitotta, hogy e fontos nagy czélra bőkezüségük s áldozatkészségük szokott mértéke szerint adakozzanak. Moronus beszédet mondott. A klerus reformácziója Németországban elkerülhetlen szükséges. Egységesiteni kell a szerteszéjjel huzó elemeket, a szakadozottság átka alól föl' kell szabaditani s azáltal

[1] Cordara. Collegii Germ. et Hungarici Historia I. 1.

[2] Pázmány két iratának czimeiből.

ujra szeretetet önteni szivükbe az egyház s szent ügye iránt. A lelkesedés fogott. A pápa tetemes összeggel kezdte meg az aláirási ivet s a bibornokok követték példáját ugy hogy a collegiumnak évenkint 3065 zechino biztositttatott.

A Collegium hiven őrzi ezen első jótevőinek, nem annyira alapitóinak, mint segélyezőinek emlékét s az aula képei föltüntetik Morone-t s Cervinust s az első alumnusok hódolatát a Pápa előtt. Az egyik képen a magyar alumnusok fogadtatása van megjelenitve, akiknek dolmányos, kaczagányos öltözetükre ugyan nagy szükségük van, mert különben kecske profiljökről nehezen ismernénk rá nemzeti mivoltjukra.

Mig III. Gyula pápa élt s a cardinalisok hiven lefizették zechinoikat, addig csak fennállt az intézet. A jó kezdetnek erőteljes és sikeres fejleményeire engedtek következtetni a lutheránusok jajszavai és dühöngései a collegium ellen. A lutheránusok egyik nagy embere Kemnitz uj vészfellegeket lát tornyosulni Németország vallásszabadságának egén s fél, hogy az uj segédcsapatok a jezsuiták törtető hadával egyesülve, a németséget ismét a római járom alá hajtják.[1] Tőlük telhetőleg rágalmazták az intézetet, még pedig azon oldalról szórták reá nyilaikat, mely az ifjuságban leggyöngébbnek bizonyul. A reflexiók, melyeket első közleményemben a collegium kapuja előtt volt szerencsém tennem az állitólag „saláta," „olajbogyó," „sült tökvirág" és „kirántott ugorkából" álló emberszöktető kosztra nézve, a mely étlaptól az ember akár nyeriteni is kezdhetne, a „faczipőben" való ügetésre s más efféle gyengéden vonzó szokásokra nézve,

[1] „ . . . hoc unum defuisse scilicet, ut Ignatius de Loyola, sua societate non contentus, hanc etiam aciem adversus Ecclesiam reformatam instrueret. Sibi (Chemnicio) posthac, non externis modo, sed etiam cum indigenis negotium fore. Et magnum plane negotium sibi exhibitum iri, ubi Jesuitae pariter atque isti e Romana palaestra milites junxerint vires, portenti simile futurum, nisi Germanica res, tanto suo ac sodalium labore in libertatem asserta, iterum Rom. Pontificis jugum accipiat, ac rursum religio tam feliciter instaurata evertatur ac concidat." Cordara L. I. pag. 16.

— ugy látszik még a protestans mende-mondákban gyökereznek. Csakhogy ekkor e szellemes megjegyzések jobban imponálhattak, mert Sz. Ignácz szükségesnek látta a collegiumot Canisius Péterhez irt levelében védelmezni.[1]

III. Gyula pápa halála után keserves idők jártak. IV. Pál pápa megtagadott minden segélyt. Csak Szent Ignácz nem csüggedett; azt mondta, hogy inkább eladja önmagát, semhogy szétbocsássa német kispapjait. Segitettek magukon amint tudtak, s a kevés számu alumnus a collegiummal összekötött nemesi convictus költségein tartatott el. IV. Pius pápa alatt ismét a sz. szék pártolásának örvendett a collegium, de léte nem volt biztositva, biztonságának és virágzásának hajnala csak XIII. Gergely pápa uralkodása alatt hasadt reá.

Azalatt is, mig e fénykorszak kezdetét vette, a collegium szelleme bőséges vigasszal és fokozódó reményekkel jutalmazta Sz. Ignácz keserves gondját. Még nem mult el fennállásának első éve, s a német katholikus körökben már is élénk érdeklődést keltett; II. Ferdinand Ingolstadban, Prágában s más német egyetemeken összeszekerestette a legjelesebb ifjakat, kiknek Rómába menni kedvük volna, s saját költségén vitette el őket. Albert a bajor választó fejedelem a római collegium mintájára Bajorországban akart egy papnöveldét fellállitani, el is küldte Schweicher Henrik titkárát Rómába, hogy mindent

[1] „Collegium Germanicum quod attinet, minus prosperum illius cuscessum, si non est inimicus ille homo, quis spargat nescio. Secundum sane cursum Deo aspirante ex sententia tenet. Iniquissimis hisce temporibus omnino nihil alumni desiderant, quod ad vitae necessitatem, vel morum litterarumque profectum faciat. Qui praesentes in collegio sunt triceni, suas in classes pro doctrinae varietate distributi, spem de se praebent futurum, ut praeclari ad gloriam Dei evadant. Etiam atque etiam numerum augere cuperemus bonorum. Vestra Reverentia in id incumbat, ut adolescentes aliquot frugi seligat, ad nos mittendos. Tam paucis hi adstringuntur opinione nostra, ut miremur aequo graviorem disciplinam et obligationem videri. Singulis hebdomadis ad suburbanos agros animi causa bis concedunt. Nulla tractantur asperitate, immo maxima potius liberalitate, modo ut cum aedificatione vitam instituere velint.“ Cordara L. I. pag. 20.

megtekintsen s hazatérve a bajor papnöveldét tapasztalatai nyomán berendezze. Albert e terve azonban füstbe ment. De ami különös említést érdemel, az, a trienti zsinatnak vélekedése és a collegium szelleme és berendezése iránt mutatott nagyrabecsülése volt. A collegium germanicum adta ugyanis az utolsó lökést azon határozatok hozatalára, melyek által a trienti zsinat az egyházmegyei szemináriumok felállitását elrendelte. Lainez Jakab S. J. a pápa theologusa, egyike azon mélyeszü s felvilágosodott férfiaknak, kik akkor a kor szinvonala fölött magasra emelkedve éles szemmel észrevették az egyházi élet gyengéit, — nagyban sürgette az egyházmegyei papnöveldék felállitását, de nem ment vele sokra; midőn Morone bibornok lett a zsinat elnöke, eszközlésére ujra szőnyegre került e tárgy, s akkor a lelkes kardinalis minden követ megmozgatott, hogy ugy az érvek begyőző erejével, mint a collegium germanicumra való utalással, az inditványt határozattá, dekretummá emelje. Igy elmondhatjuk, hogy a colleg. germ. volt az egyházi élet terén oly fontos papnöveldéknek erkölcsi szülője; fénye és tüze gyujtott uj világosságot a kath. egyház számtalan egyházmegyéiben; s ha a trienti zsinat az ujkori katholicismus fárosza, akkor sz. Ignácz német szemináriuma volt egy fénykéve, melynek sugarait a zsinat decretuma (sess. 23. cap. 18. de reform.) a világegyházba lövelte.

A hősi kitartásnak és áldozatkészségnek, melyet sz. Ignácz, Lainez, Borgiai sz. Ferencz a collegium föntartásában daczára a mostoha viszonyoknak mutattak, XIII. Gergely pápa tette fel a koronát. Ez volt a collegium megalapitója. Valamint a kezdeményezésekben két jeles bibornok volt szent Ignácz támasza s a jó ügy védője; ugy most a gondviselés Truchsess kardinálist s augsburgi püspököt rendelte ki a collegium őrangyalául. Truchsess és b. Canisius Péter lettek ez ügyben a pápa tanácsadói.

A nagy erők és nagy tehetségek áldást vagy átkot hozó szereplése törekvéseiknek jól vagy roszul választott irányától függ. A pápa figyelme inkább a keletre irányult.

V. Pius fényes győzelme a török hajóraj fölött rózsás reményeket ébresztett végleges leveretése iránt s e rózsás reményekben a pápa a keleti kereszténység feltámadásának hajnalát láthatta. Jól látszott e feltámadás illeni a világegyház történetének keretébe, hogy midőn a nyugoti részekre Luther lázadása folytán éj borul, keleten az igaz hit uj fölragyogással kárpótoltassék. De a pápát ez irányától Truchsess és Canisius Péter elterelték s figyelmét és áldozatkészségét a nyugotra irányitották. Itt nem lehetett karddal és hajórajokkal hadakozni, tehát a meggyőzés szellemi hadjáratait szánta el magát. Nem kellett más a collegium alapitásához.

1573. aug. 6-án kiadta a collegium alapitásának bulláját. A bevételek, melyeket a pápa különféle jószágokból assignált, fennenhirdetik fejedelmi bőkezüségét s azt a gyengéd atyai szeretetet, melyet a collegium iránt mindig tanusitott. Jóllehet a későbbi zavarok alatt a Lombardiában fekvő birtokok veszendőbe mentek, a maradék mégis elég még most is 100 növendék föntartására, teljes ellátására, beleértve a ruházatot, még pedig az alsó és felső ruhát, a lábbelit s minden más szükségletet, csak fésüt és fogkefét nem adnak.

A szellemi hadjárat s az ellenreformáczió győzedelmes előhaladása a pápát mind lelkesebbé tette. 1577. márcz. elsején kelt bullájával magyar collegiumot alapitott, azt is a jezsuiták vezetésére bizta. E collegium föntartására egy gyönyörü birtokot ajándékozott, mely S. Maria in Celsano névvel, Galeria városka mellett fekszik. Fájhatott e szép ajándék a jó pálos barátoknak, kik a Mons Coeliuson, Sto. Stefano Rotondo mellett székeltek s a gazdag birtok jövedelmeit élvezték. A Stefano Rotondói barátok magyarok voltak; sz. Péter bazilikája mellett is volt templomuk és hospiciumuk a magyar zarándokok felvételére; a templom sz. István magyar király tiszteletére volt felavatva, s alighanem ama régi kegyeletes alapitványnak volt maradványa, melyet sz. István tett le a zarándokok segélyezésére. A pápa ugy véleke-

dett, hogy a pálos barátoknál nagyobb hasznot hoz Magyarországra a magyar collegium; csak az kár, hogy igy a nemzeti zarándokháztól is elestünk.

Az alapitó pápa szándéka szerint a magyar collegiumnak a némettől elkülönitve s önállóan kellett berendeztetnie; két ház állt rendelkezésükre; a Stefano Rotondo mellett fekvő magyar pálos zárda és a sz. Péter szomszédságában álló magyar zarándokház. Mindkettő távol fekszik a város központjától, s az iskolák látogatása az alumnusoknak terhükre lett volna, azonkivül teljes felszereletlen állapotban maradtak, s néhány magyar növendék már is megérkezett az örök városba. Ezeket tehát a Collegium Germanicumba helyezték el legalább ideiglenesen. Később pedig, midőn a tapasztalat a magyar és németek jó megférését igazolta, a kiadások megtakaritásának fontos momentuma az elüljárókat s a pápát is a különálló collegium felállitásától elterelték, s a két collegium egyesittetett. A pápa a két collegium egyesitése ügyében bullát adott ki 1580. april. 13.; ebben a magyar növendékek számát 12-re szabta, tekintettel azon alapitványra, melyet sz. István állitólag 12 pap számára tett le Rómában.

Ugyanezen szándék s hasonló bőkezüség vezette a pápát a többi collegium alapitásában; felemlitem a görög s az angol collegiumot. A keleti egyház épp ugy, mint az angolok nem menekülhettek másképp a föloszlás veszélyétől: az előbbi a schisma zátonyától s az utóbbi az eretnekség örvényétől, mint tudományosan mivelt és szentéletü papság által. A pápa még többet tett; magokban a veszélyeztetett országokban nyitotta meg az üdvös reform forrásait: Braunsberg, Dillingen, Fulda, Kolozsvár, Olmütz, Prága, Vilna, Madridban állitott fel collegiumokat, s gondoskodott róla, hogy tüzhelyei legyenek a hit fényének s a buzgalom hevének.

Minden egyes collegiumnak története van, melynek szálai behálózzák az illető korok és országok küzdelmeit és vajudásait. A mily szoros összeköttetésben állt mind-

ezen ügyek és villongások bonyodalmaiban az egyház és állam, oly mély és tág volt az egyházias érzelmet reprezentáló collegiumok befolyása a növendékek szereplésére és pályájára az államban ugy mint az egyházban. A római collegiumokban nyert kiképeztetés zálogul szolgált a pápának, hogy azok növendékeit hiveinek tekinthesse, — s épp ugy a hithez hőn ragaszkodó fejedelmek bennök látták képviselve az orthodoxiát. Innen a mindkét részről bőven juttatott kegy, melylyel buzgalmuknak tág tért nyitottak, s magát az ügyet előmozditani vélték, ha személyeiket kitüntették.

A megváltozott körülmények s hála Istennek mondhatjuk a sokban javult körülmények amint egyrészről megszüntették az alumnusok e kiváltságolt szereplését, ugy másrészről bizonyára kimentenek a szerénytelenség vádja alól; hisz bátran mondhatjuk, haec pertinent ad archaeologiam.

Valahányszor szent Péter sirja mellett térdeltünk, éreztük, hogy e sirhoz s e sir fölött lebegő, halhatatlan hatalomhoz, a sz. székhez köt minket nemcsak a hitnek, hanem a gyermeki odaadásnak kapcsa, amely megcsókolja a jótevő kenyéradó kezét. E szent, lelketgyujtó sirtól nem messze mélyed egy más sir; nem mentünk el gondolatszegényen mellette; ott a pápák siremlékei közt emelkedik Hugó Buoncompagni, XIII. Gergely sarkofágja is. Siremlékének egyik dombormüve azon emlékezetes eseményt ábrázolja, midőn XIII. Gergely az uj naptár behozója, átadja a tekercset a csillagásznak, mig oldalán egy földgömb áll. A „bölcsesség" görög, eszményi alakja félretaszitja a márvány koporsó födelét, vele szemben áll a hit, bibliát s egy táblát tart, melyen e szót olvasni: novi opera ejus et fidem. A sarkophagon emelkedik az ősi pápa hatalmas s méltóságos alakja; áldást oszt. Czimere szárnyas sárkányt mutat; emlékérmein e sárkány zsákokkal megrakott szekeret huz, melyekből gabonakalászok csüngnek alá; a fölirat igy hangzik: Semina desertis terris. A 23 collegium, melynek létet adott, igazolja e szót!

A SZOMSZÉDBAN.

Irta: VÁRNAI.

(Vége.)

A mondott liberalis város perhorreskál minden szerzetesi öltönyt, még az irgalmas szüzekéit is s nem engedné meg a letelepedést még az emberiség ez angyalainak sem, kiket már a barbár is tisztelni s szeretni tanult. A kath. egylet pedig már a katholicismus érdekében is kivánta őket behozni árva gyermekek nevelésére. A városi tanács, daczára a humanus czélnak, ezer nehézséget gördített az egylet elé. Először is azt követelé, hogy a szüzeknek tulajdon házuk legyen s ne lakjanak bérelt helyiségben. Az egyik lelkes polgár azonnal oda ajánlotta hétezer forintra becsült házát, a mely nagylelküségre nem volt elkészülve a városi tanács. Most tehát a szüzek ellátására elégséges tőke-alapot követelt. Ez ugyan nem telt az egylettől, de a lelkes polgárok egyenkint kötelezték magukat bizonyos évi összeg fizetésére, ki tiz, ki ötven forintot irt alá, amint kitől telt, és igy a szüzek ellátása biztositva lett volna. Ámde a várostanács, csakhogy megakadályozza a dolgot, tovább is a tőke követeléshez ragaszkodott. Az egylet végre a helytartó tanács elé vitte az ügyet, hol is az az ő előnyére lett eldöntve. Igy az egyletnek sok évi megerőltetésbe került kivivni ezt a kath. árvaházat. De hogy a liberálisok annyira irtóznak a szerzetesektől s félnek három-négy gyámoltalan zárdaszüz letelepedésétől, ez által csak beismerik a hatályosságot, az erkölcsi erőt, mely a szerzetességben van; elismerik be nem vallva is, hogy a szerzetes rendek védbástyái az egyháznak; és mi az ellen elismerése után csak inkább belátni tanuljuk a szerzetes rendek fontosságát e válságos időkben.

Egy másik városban szint'annyi megerőltetésébe s áldozatába került a „Kath. politikai férfiak egyletének" behozni az irgalmas néneket egy kisded-óvoda vezetésére. A városban öt Frőbel-féle gyermekkert van, háromszázat meghaladó gyermekszámmal. A város évi ezer forinttal segélyezi e kerteket, azonfelül a tüzelőfát is ingyen szolgáltatja: a gyermekkertek az ő szemefénye. Pap ide a lábát sem teheti be, annyira ki van zárva e kertekből minden egyházi befolyás. A kath. férfi egylet ellensúlyul létesitette s tartja fenn a maga költségén a kath. óvodát. A város tökéletesen ignorálja azt, a helyi lap sem vesz tudomást róla, de annál nagyobb elismeréssel vannak iránta az előkelőbb polgári anyák. Ezek mind ide szeretnék hozni kisdedeiket, csak telnék a hely. Látják ugyanis eredményben a nagy különbséget ezen és amaz óvodák között. Természetesen, az irgalmas nénék hivatásból, Isten s ember iránti szeretetből foglalkoznak a kisdedekkel, a Frőbel-féle kisasszonyok pedig megélhetés, fizetés fejében.

Egy harmadik helyen meg a lelkes plébános tartott el saját költségén három irgalmas nénét, polgári leánykák magán oktatására, nem lévén a kis városban magasabb nép- vagy polgári iskola.

Mi, kik szerencsésebb körülmények között élünk; mi, kik csaknem minden városkában birjuk már, leginkább nagylelkü főpapjaink bőkezüségéből, az irgalmas nénék, a szeretet leányainak áldását, mi alig képzelhetjük magunknak, mennyi megfeszitésbe, mennyi áldozatba kerül itt egy még oly jótékony intézet létesitése is, mihelyt annak egyházi jellege van. Erős öntudatra, lángoló buzgóságra vall tehát, ha kevés szerény, nem is legvagyonosabb polgár összeáll s kiküzd magának szivós erélylyel ily intézetet, nem is magának, hanem a közjónak, a humanismusnak, melyet pedig a liberálisok hordanak leginkább hazug nyelvökön.

Meglepett ismét egy harmadik tizenkétezer lakost számláló városban a „Kath. polit. férfi-egylet takarék-

és hitelintézete." Ismét uj és praktikus valami. Én csak azon csudálkoztam, mikép állhat meg ez az intézet, miután van a városban takarék-pénztár, hat millió — és egy második takarék- és hitelintézet, harmadfél millió forint évi forgalommal. És mégis megáll ez a kath. hitelintézet is, még pedig négyszázezer forint évi forgalommal. Hogy mily áldás a keresztény alapra fektetett pénzkezelés a hitelvevőre, azt kiki beláthatja. Nem kénytelen itt a keresztény „zsidó uzsorát" igénybe venni, kap kölcsönt szolid feltételek mellett.

És igy alig találni népesebb várost, hol a kath. öntudatot s összetartást igy vagy amugy kifejezve nem találnók. Hol vagyunk e tekintetben mi Magyarországban? Hol van nálunk az a politikai egylet vagy clubb, mely neve elé a „katholikus" epithetont tüzné oda? vagy mely ennyire buzgó s változatos tevékenységet fejtene ki, még anyagi áldozattal is? És ez egyletek nem is végzik ügyeiket nehány bizottmányi és egy közgyülésben formaszerüleg, hanem társas egyletek is egyszersmind, a katholikusoknak mindig nyitva álló gyül- és tüzhelyei. Itt kapják ők kölcsönös buzditásban a tüzet, mely lelköket átheviti s istenes tettekre lángolja. A hol ez az éltető tűz ég, ott lethargia nem állhat be.

Mondani is felesleges, miszerint a kath. öntudat ébresztése s ápolása körül a papságé a főrész. S mennél buzgóbb ez, annál kifejlettebb az öntudat, annál elevenebb a hitélet a hiveknél. A papság egyletekben egyesiti az erőket, jóra buzditja és a jóban állhatatosan erősiti őket. A pap nemcsak szervezőjük, hanem részesök is. Hat pedig a papság különösen két eszközzel a kath. öntudat fejlesztésére: valláserkölcsös iratok terjesztésével s ájtatos egyesületek, társulatok ápolásával. Lássuk csak egyes vonásokban, mikép kezeltetik mind a kettő.

A pap és a kath. polit. egyletek tájékozva vannak lapjaik utján a vallás-erkölcsös irodalom s annak ujabb termékei körül. Ők tudnak megnevezni s ajánlani ugy

polgári osztályoknak, mint a köznépnek megfelelő jó és olcsó iratokat, sőt könyvtárukból ki is adnak izleltetőül egyes füzeteket. Igy ismertetnek, igy kedveltetnek meg az egyes iratok s találnak uj meg uj előfizetőkre.

Heti vásár volt, a falusi nép sürün jött a városba. A könyvkereskedésben megfordulván, csak elcsodálkoztam, mikor három falusi nő belép s tudakolja, vajjon megjött-e már az egyiknek a „Sendbote des heil. Josef," a másiknak a „Monika," a harmadiknak a „Nothburga" füzete. A könyvkereskedő bizonyitá, hogy az itteni nép buzgón előfizet vallásos iratokra. Magam is ismerni tanultam e tájakon müveltebb osztályok ugy mint a köznép felfogási képességéhez mért kitünő iratokat. Nevezni akarom csak a beureni benczések által jelesen szerkesztett „St. Benedict-Stimmen," a Paderdornban megjelenő és már tizennyolcz évfolyamot ért „Bonifacius-Brochuren" czimü füzeteket és mint mulattató olvasmányt az általánosan ismert „Alte und neue Welt" szépirodalmi folyóiratot. Ezek a legelterjedettebbek.

Ma már a gyermekek is olvasnak s kikapnak az iskolai könyvtárból olvasni való könyveket, sokszor nem a legjobb táplálékot, legtöbb izben pedig vallásos irány nélküli olvasmányt.

Hogy mily kevéssé megbizhatók az iskolai könyvtárak, azt bizonyitja az osztrák közoktatási miniszterium ujabb rendelete, melylyel az iskolavezetőknek, illetve igazgatóknak, személyes felelősség terhe alatt meghagyatik, miszerint az ifjuságnak szánt könyveket szigoruan megbirálják s azonnal kiküszöböljék azokat, melyek vallás, erkölcsiségbe vagy hazafiuságba ütköznének. És egy paedagogiai lap e rendelet közrebocsátása után azonnal kétszáznál több iratot tudott megnevezni, melyek e categoriába esnek. Az iskolai könyvtárak ilyetén minőségével szemben kath. szülők gyermekeik számára is megválasztott, elismert jó iratokat járatnak és igy már a gyermekekben is élesztik a kath. öntudatot, melyre nézve az iskolában ugy sem történik semmi.

Szentséges Atyánk, XIII. Leo pápa, az ájtatos egyesületek s társulatokra nézve alkalmilag oda nyilatkozott, hogy ő beiratkozik minden társulatba, melyre apostoli jóváhagyását adja: annyira isteneseknek, üdvöseknek, ajánlatosaknak találja azokat. A hol az egyház feje igy nyilatkozik, ott fölös minden további szó.

De hogy az ájtatos egyesületek csakugyan üdvösek s malasztosak legyenek, arra nézve igazgatójuk részéről szorgos gondozás, egyéni áhitatosság s áthatottság, hő érdekeltség s buzgó őrködés kivántatik. Rajta kell lennie, hogy a szabályok megtartassanak, az előirt ájtatosságok s gyakorlatok végeztessenek, hogy a tagok éljenek az eszközökkel, teljesitsék a föltételeket, melyekhez a lelki kegyelmek, a bucsuengedélyek kötvék. Roszszul, vagy éppen nem felel meg tisztének az igazgató, a ki, miután kifüggesztette üveg alatt a decretumot, beirta a jelentkezőket, megnyitotta ünnepélyesen a társulatot, ezt magára hagyja vagy az előimádkozóra bizza. Példák gyülöletesek. De ha a hiányokat fel nem födözzük, csak növesztjük képzelt fölényünk szarvait.

Régen volt már, de való igaz a mit mondok. Létezett bizonyos plebánia-templomnál faluhelyen a sz. rózsafüzér társulata, canonice bevezetve. De csak papiron létezett, tényleg nem. Ugyanis soha, még a társulati főünnepeken sem tartott az igazgató nyilvános ájtatosságot, az olvasót sem imádkozták közösen a templomban. De még megszentelve sem volt sok olvasó, holott pedig csak ilyenre lehet bucsuengedélyeket nyerni. Hogy a tagok buzdittattak volna, járulnának gyakrabban, legalább a társulati főünnepeken a szentségekhez, miszerint megnyerjék a teljes bucsut, az éppen nem történt, pedig éppen ebben van az üdv és a társulat malasztossága.

Egészen máskép találtam a dolgot a szomszéd Austriában.

Augusztus hó első vasárnapján volt, a sz. domonkosiak egyik plebánia-templomában. Már a reggeli sz. misénél annyi áldozó volt, hogy én azt hittem, miszerint

itt ma valami bucsu van. Kérdésemre azt nyerém válaszul, hogy ma, a hó első vasárnapján a sz. rózsafüzér társulat ájtatossága van, amikor is a tagok seregesen járulnak a szentségekhez, hogy a teljes bucsut megnyerjék. Tehát csakugyan bucsu volt itt ma. Maga az ájtatosság a délesti órákban tartatik és mily ünnepélyesen! Megnyittatik sz. beszéddel, melyet mindig egy és ugyanaz tart, van tehát a sz. beszédekben bizonyos rendszer és összefüggés. A szónok készültsége, a tárgy szorgos kidolgozása, a beszéd kenetessége, az előadás világossága bőven bizonyitották, miszerint a Predikátorok rendje még ma is hajdani hirnevének szinvonalán áll. A sz. beszéd után a szónok maga előimádkozza szószékéről a rózsafüzért. Ezután a lorettói letenyét végzik a főoltárnál. Ennek végével előhozatik a társulatnak aranyhimzéstől tündöklő zászlója s megindul a körmenet. A társulati tagok és az egész Convent égő szövétnekekkel a Mária-hymnust zengedezve lépdelnek a feldiszitett társulatoltárhoz, hol az ájtatosság befejeztetik. Emlékeztet ez a ragyogó, szivemelő jelenet a mária-czelli gyertyaprocessiókra. Nagy hatással van s magasra emeli a tagok felbuzdult keblét az ájtatosságnak ilyetén ünepélyes megtartása. Igy már üdvös és malasztos a társulat s termékenyiti a tagokban a hitéletet, mert ezek havonkint legalább is egyszer magukhoz veszik az élet kenyerét és a sz. beszédben is éltető lelki tápot vesznek. — Itt a rózsafüzért naponta imádkozzák a reggeli sz. mise alatt, október hava pedig egészen a sz. rózsafüzér királynéjának van szentelve, különös ájtatossággal.

Sz. Domonkos fiai ma is legnagyobb érdemöket keresik Mária tiszteletének terjesztésében — a rózsafüzér által.

A hitéletet nem a templomlátogatók, hanem az eláldozott ostyák száma után mérjük helyesen. Sok ember amint üresen jön, azonképen el is hagyja a templomot. De a ki az élet kenyerét vette magához, az életet visz magával — él benne Krisztus. Ez a hitélet. Az oltári

szentség a sarkpont, melyen megfordul lelki életünk. Mivel pedig az ájtatos egyesületekben ösztönöztetünk, már a lelki kegyelmek megnyerése kedvéért is, gyakrabban járulni az oltári szentséghez: azért oly üdvösek és malasztosak ezen egyesületek. És ahol azok oly buzgón ápoltatnak mint itt, ott a szentségekkel való élés mindennapi valami.

A sz. domonkosiak ugyanazon templomában feltünt nekem egy más vasárnap ismét az áldozók sokasága. Ezeknek nagyobb része, mint értesültem, a harmadik rend tagjai, kik minden vasár- és ünnepnapon járulnak az Ur asztalához. Itt tehát divik a harmadik rend? Igenis divik s számlál helyben, mint hallám, negyven tagot, kik szigoruan a rend szabályai szerint élnek. A kapuczinus atyáknál pedig ugyanitt, sz. Ferencz harmadik rendjét találjuk. A tagok mindkét helyütt leginkább a női nemből valók. De ez nem baj, sőt előny a családi életre nézve. A család lelke ugyanis a nő: az ő kezében van a gyermeknevelés. „A nő által jött a világra a bün, de ismét a nők azok, kik Krisztussal, hozzá való hü ragaszkodásban letiporják a kigyó fejét a keresztény nevelés áldása által, melyet terjeszteni ők vannak kiválóan hivatva.“ (Allioli.) Az ő kezökben van a háznép testi lelki gondja is, ők hathatnak tehát leginkább, amint hatnak is a család keresztény életére. „Ha Istennek oltára van a keresztény anya szivében: ugy temploma van a háznál“ — mondja Sailer. De istenes nő oldalán még a férfi is istenesebb lesz. Sanctificat mulier fidelis virum infidelem. A vallásosság a szív dolga. A nőnek pedig esze is a szivében van — mondja egy közmondás, azért mennél több keresztény nő a harmadik rendben is.

Erre tehát megértették már, sőt foganatositják is szentséges atyánknak 1884-iki április 20-án közrebocsátott apostoli iratát, melyben ő szentsége a titkos szövetkezések, a szabadkőmivesség ellensulyozására nyilt szövetkezéseket ajánl és különösen sz. Ferencz harmadik rendjét. Válságos időkben a szerzetes rendek mentették meg

a keresztény társadalmat, a mire a világi papság maga elégtelen is. Ez csak mint egyes, elszórt harczos küzd, mig a szerzetes rendek mint jól fegyelmezett csapatok jelennek meg a küzdtéren. „A szerzetes rendeket — mondja Montalembert — és az erdőket egy rövidlátó politika igyekezett kiirtani, nem sejtvén azt, hogy ezek oltalmaznak elemi s társadalmi pusztitások ellen.“ És hogy mennyire oltalmazta meg a a társadalmat s javitott a közerkölcsökön a XIII. században sz. Domonkos és sz. Ferencz harmadik rendje, azt a történelem lapjaiból kiolvashatjuk. Hettinger „csodálatos intézménynek“ nevezi a harmadik rendet és ezt gyönyörüen ki is fejti „Aus Welt und Kirche“ czimü müvében. Szavait nem akarjuk ismételni, olvashatók azok a M. Sion ez évi februári füzetének 143-ik lapján.

Ha van talaj, ugy Magyarország az, melyen szent Ferencz harmadik rendje a legdusabban virágozhatnék. A rend, talán az egy Olaszországot kivéve, sehol sincs annyira elterjedve, nem is örvend sehol nagyobb népszerüségnek, mint hazánkban. Avagy nevezzünk vidéket akár a rónán, akár a hegyekben, akár a folyó mentében, hol az érdemes rendnek kolostora nem volna. És mégis a harmadik rend a legtöbb vidéken neve után is alig ismeretes, kihatása pedig az egyházi életre — amint e lapok is mondják — egyenlő a semmivel. Ismerjük csak el, hogy hátra vagyunk mások után s előre fogunk menni, sőt meg is előzni azokat.

Ime a M. Sion máris örvendetes kezdeményezést jelez a Nagy-Kanizsáról kiindult lelkes felszólitásban melyhez a legjobb reményeket szabad kötni. Mert ha fognak találkozni — s ebben ki kételkednék? — buzgó szerzetesek, kik e nagy apostoli mű előmozditására szivesen vállalkoznak és ha lesz a vállalatnak a maga népszerü lapja, milyen Jézus szentséges Szivének Hirnöke, a mely lapból a hivek a rend mivoltát, szerkezetét, szabályait, terjedését ismerni tanulják s példák által is buzdittatnak, milyen mindjárt Konrád a mai napnak (febr.

19-e) szentje, ki is sz. Ferencz alázatos harmadik rendjében tett szert a kitünő életszentségre, mely neki az oltár tiszteletét megszerezte: ugy az eredmény, az áldás nem fog elmaradni. Szentséges Atyánk lelke, reménye, várakozása csügg sz. Ferencz érdemes rendjén: elég ösztön reá, hogy életre ébressze Magyarországban is a lethargia karjaiban fekvő harmadik rendet, melynek gyarapodásában csak saját gyarapodását fogja találni. A rend mindenütt birja a hivek szivét, bizalmát: buzgó igyekezete tehát könnyen fogja azokat a harmadik rendnek megnyerni; és igy Szentséges Atyánk szava nem fog tovább is a pusztában elhangzani. Sok volt eddig is késni s hátramaradni.

Külföldön az irodalom is népszerüsiti a sz. müvet — ismertető, praktikus iratok által. A ki érdeklődik szent Ferencz harmadik rendje iránt, az minden tudnivalót találni fog az Einsidelnben, Benziger testvérek kiadásában megjelent „Regel-Büchlein für die in der Welt lebenden Mitglieder des Dritten Ordens des seraphischen Vaters Franciscus“ czimü könyvecskében. Szerkesztette Honorius Elsener kapuczinus atya, a könyv után, melyet XIII. Leo pápa legujabb rendelete szerint átdolgozott s bővitve kiadott P. Leonardus a Clivia, a rajna-westfaliai kapuczinus tartomány tagja. A könyv 1885-ben már a hetedik kiadást érte. Tartalmazza a rendszabályok magyarázatát, a tertiariusoknak előirt életrendet, a tizenhét vezércsillagot (szent tertiariusok,) az ujabb czeremonialet, a tertiariusoknak szóló imarészt stb.

Nem szövöm tovább a párhuzamot, a viszonyitást ennyi után is megtehetjük. Egyeztessük tehát össze a megbeszélt vallásállapotokat s itéljünk magunk, vajjon a kath. hitélet tekintetében előre vagyunk-e a kath. külfölddel, vagy csak legközelebb szomszédunkkal is, avagy hátra.

A gáncs, a kicsinyités nemtelen szándéka távol

van tőlem. A mit czéloztam az az, hogy valamivel alábbra nyessük a fákat, melyek önelégültségünk, önámitásunk vérmessége által növelve, oly magasra hajtanak, hogy elzárják tőlünk a láthatárt. Ezt szabaddá tenni, egyedüli czélja a jelen igénytelen soroknak.

Ha valaki azzal jönne elé, hogy egyes helyi tapasztalatok nem mérvadók az általánosságra: annak azt felelném, hogy a minori ad maius helyes az érvelés. Ha mi tehát a vallásállapotokat Austriában már a vidéken is egyes tekintetben kedvezőknek találjuk: ugy helyesen következtetjük, hogy azok a fővárosokban, a püspöki székhelyeken, honnan a vidék is az impulsust kapja, még kedvezőbbek. És csakugyan, nézzünk körül akár Gráczban, akár Salzburgban, akár Innsbruckban, vagy Linczben: ugy a kath. hitéletnek még több s örvendetesebb jelenségével fogunk találkozni.

Az „indifferentismus," a „lethargia" keserü leczke. De miért keserü? Azért mert igaz. Az igaz szó mindig keserü. De ha eleinte kellemetlen is izünknek, utóbb mégis, ha megemésztettük, egészségünkre válik, Dante szavai szerint:

. . se la voce tua sara molesta
Nel primo gusto, vital nutrimento
Lasciera poi, quando sara digesta.

Váljék nekünk is egészségünkre a keserü leczke.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Itália költészetének története. Irta Rényi Rezső. Első kötet. Itália költészete a középkorban. A m. tud. akadémia által segélyezett kiadás. Budapest. Aigner Lajos. 1887. 8-r. I—IV. 1—346. l.

„Itália, mily varázsszép, feledni nem tudom." Igy énekel a költő, kinek kebléből semmi sem képes kitö-

rölni a képet, melyet Itália az ő kék egével, nagyszerü történeti emlékeivel, páratlanul álló müvészetével reá gyakorolt. S nem is csoda; hisz az egész világon nem találunk országot, melynek minden egyes darabjához annyi fontos esemény füződnék, mint éppen Olaszországhoz. Nagy szerepet játszott az ó-korban; a rómaiak neve viszhangzott az egész világban, de sokkal ismertebbé lett, a mióta ugy akarta az isteni gondviselés, hogy itt székeljen az egyház látható feje, a római pápa. S épp azért mi legkevésbé sem csodálkozunk azon, hogy minden korban s minden nemzet között találkoztak férfiak, kik előszeretettel foglalkoztak Itália történetével, tanulmányaik tárgyává tették annak müvészetét, iparkodtak belemélyedni költészetébe s azt másokkal is megismertetni. Rafael, Michel Angelónak festményei ma is százakat vonzanak az örök városba; Dantenak Divina Commediája minden müvelt nemzet irodalmában egész külön irodalmat teremtett. Koronás fők országos gondjaik között kerestek és találtak is időt az emberi ész e halhatatlan müvének tanulmányozására s egyikök oly fordítással gazdagitá nemzete irodalmát, mely elsőrangu költők közé sorozza. Mindezek után mi nem is keressük egy másik kritikussal az okokat, s nagyon is értjük, „mily körülmények füzték oly szorosan szerzőnk vonzalmát az olasz irodalomhoz.“[1] Kiapadhatatlan forrása ez a komoly szépirodalmi tanulmányoknak, s csak becsületére válik szerzőnknek, hogy belefáradván Justinián tanulmányozásába s Ivo szolgálatába, kutató szellemével bekalandozza Olaszország szép városait, és siet szomját oltani a középkori olasz költészetnek örökké frissen csergedező forrásából.

Más kérdés azonban az, vajjon a szerző azon előkészületekkel fogott-e nehéz feladatához, a melyeket az okvetlenül megkövetel? Mert a ki Itália költészetét a középkorban tanulmányozni, ismertetni, birálni s annak

[1] Budapesti Szemle 1887. 126. sz. 471.

révén honfitársait is tanitani akarja, annak sok előleges tanulmányra van szüksége. Ismernie kell Olaszország középkori történetét, a sok apró államnak egymáshoz való viszonyát, harczaikat és azok rugóit; tanulmányoznia kell az akkori népéletet, erkölcsöket, szokásokat, s alapos ismereteket szereznie magából az olasz nyelvből. És a mit először kellett volna emlitenünk, ismernie kell a pápaságot, az egyház szervezetét és a középkornak amaz örökké nevezetes tudományát és tudományos módszerét, melyet scholasticának neveznek, s a mely sok akkori költőhöz, különösen pedig Dante müveihez a megértés kulcsát szolgáltatja. A ki mindezeket nem tudja s mindazonáltal belép a középkori olasz költészet szentélyébe, az sokat nem fog érteni, még többet rosszul fog megitélni, sokszor akarata ellenére is ferde helyzetbe jön s észre sem veszi, mig mások nem figyelmeztetik reá, s ki nem vezetik a tévedések tömkelegéből. S szerzőnk is, magyarán mondva, nagy fába vágta a fejszét. Érezte is azt lépten-nyomon, s azért terjedelmes irodalmi jegyzetekben valódi német scrupulositással számot is ad sáfárkodásáról. A tizennégy fejezetből álló munkát ugyanannyi fejezetre osztott jegyzetek zárják be; ezekben mutatja be az olvasónak tanulmányainak kutforrásait, a szerzőket, kiket itélete alkotásában, jellemzései szövegezésében hiven követett.

A mi a munka tartalmát illeti, szerző előadását a latin nyelv elfajulása- és átalakulásával kezdi; kimutatja, mikép fejlődtek a latin nyelvből különféle tényezők közremüködésével annak leányai, különösen az olasz, mely csakhamar irodalmi nyelvvé nőtte ki magát. Külön fejezetet szentel Provence nyelvének és költészetének, melynek müvelői az ugynevezett troubadourok voltak. Provence bukása az ottani troubadour költészetnek is sirját képezte, mely később annál hatalmasabban kezdett nyilatkozni Olaszországban s különösen Sziczilia partjain, honnét lassan egész Olaszországban elterjedt, s különösen a fejedelmi udvarokban talált pártfogásra.

A szerző siet kiemelni a Hohenstaufoknak, különösen pedig II. Frigyesnek az olasz költészet körüli érdemeit; kivel azonban még nekünk is lesz dolgunk. Az olasz népköltészet megteremtésében, mint érdemes tényezőt felemliti az egyházi, különösen pedig a szerzetesi költészetet. A szerzetes költészet tárgyalása előtt a keresztény századok bölcsészetébe tekint vissza, de nagyon kevés az, a mit lát, s azt is rosszul látja. Nagyon tetszik neki assisi sz. Ferencznek „Frate Sole" czimü egyszerü de szivhez szóló költeménye. Csak azon csodálkozunk, hogy nem tünt fel neki, hogy e költemény alapgondolata a Dániel könyvében előforduló Dicsénekből vétetett s voltaképen nem egyéb, mint annak paraphrasisa. Az egész V. fejezet különben meglehetős tájékozottságot árul el, kivéve a bevezetést, melyet jobb lett volna elhagyni. A mit benne a „bölcsészetről," „az egyház sivár schémáiról", a „scholasticáról" mond, azt nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül, s azzal külön fogunk foglalkozni.

Egy kis átmenet után érkezik Dantéhez, s ez Petrarca és Boccaccioval képezi a könyvnek legnagyobb részét; a három közül ismét a középső az, ki három fejezetet nyer, a mint ezt előre lehetett tudni, mert a szerző, aki Petrarcáról már külön tanulmányt is irt, sokkal szerelmesebb Petrarcába, mint Petrarca volt az ő Laurájába. Boccacciot saját szavaival vezeti be, midőn Petrarcához intézett levelét idézi. „Itália harmadik költője küldi a másodiknak az első müvét." Éppen akkor küldte ugyanis Boccaccio Petrarcának Dante Divina Commediáját; mire a hiuságában sértett Petrarca azt válaszolja: „Miután az első hely el van foglalva, vegyed te a másodikat, én megelégszem a harmadikkal." Boccaccio, kit általában az olasz próza megteremtőjének tartanak, kellő méltányolásban részesül a szerző részéről, s a hirhedt Decameronnál el nem felejti kiemelni, hogy az nem mindenkinek kezébe való. A mi a kiadásokat és a római szentszék részéről azokkal szemben gyakorolt censurát illeti, azon gondoljuk, napjainkban senki sem fog csodálkozni, a ki

elismeri az államnak is e tekintetben gyakorolt jogát. Mert a mint napjainkban az állam egyes tankönyvekkel szemben gyakorolja a javitás, használatból való kitiltás jogát, s ezzel az állami rendet védi, ugy tesz az egyház is, mint az erkölcsi rendnek őre az erre veszélyes könyvekkel szemben.

A drámai költészetnek rövid áttekintése s egy kis visszapillantás tekintettel a humanismus kezdeményezéseire, zárja be az elég terjedelmes első kötetet, mely kezdetét képezi a szerző nagyobb munkájának.

Elmondottuk már, mit kivánunk mi egy ily nagy munka szerzőjétől, mily előkészülettel kell hozzáfognia, hogy a nehéz feladatnak megfeleljen. Mindenekelőtt nyelvészeti és történelmi ismereteket kivántunk, és ha az előbbiekkel rendelkezik, nem mondhatta volna, hogy III. Leo pápának sirfeliratában érezhető már a „szavak olasz végződése.“ Abból ugyan semmi sem tünik ki, legföljebb az, hogy a latin nyelv a VIII. században csakugyan hanyatlott. Zachariás pápát (741—752.) ugy látszik a kilenczedik századba helyezi, mert a IX. századnak jellemzésére hozza föl. Ez azonban még nem oly nagy baj, mint az, a mit a pápának tulajdonit. Annak bebizonyitására, hogy a IX. század már kész román nyelvvel áll elő, elmondja, hogy Zachariás pápa „kénytelen vala a keresztségi formát, az eredeti helyestől eltérőleg, e szavakkal adni: „in nomine patria, de (igy) filia,[1] et spiritus sancti.“ Nem tudjuk, micsoda protestáns munkában olvasta ezt a szerző, de az már csak feltünhetett volna neki, hogy ha a pápa kénytelen az eredeti keresztelési formától eltérni és a papságnak a latin nyelvben való járatlansága miatt más formát adni a papság által nem értett helyes forma helyett, az nem fog egy másik még érthetetlenebbet előirni? Hiszen ez esetben az egyedüli helyes ut lett volna meghagyni a papságnak, hogy a keresztelést anyanyelvén végezze. De nem is ugy áll a dolog. Az eset, melyre itt a szerző hivatkozik, ez. Egy

[1] „Et“ filia van Gratián decretumában.

latinul nem tudó pap a keresztelés alkalmával a fönt-említett s általunk a jegyzetben kijavitott, szavakat használta. Bonifácius, a pap püspöke kételkedett az igy kiszolgáltatott keresztelések érvénye fölött, s azért Rómába fordult a pápához s kérdezte tőle vajjon az igy megkereszteltelket nem kell-e ujra keresztelni? Zachariás pápa azt válaszolta, hogy nem kell őket ujra megkeresztelni.[1] Ebből áll az egész eset, mely a szentségekről szóló tanban fölhozható ugyan például, de a melyből semmikép sem lehet kiolvasni azt, a mit a szerző kiolvasott, hogy t. i. Zachariás pápa ilyen vagy amolyan formát előirt volna.

Az sem igaz, s teljes tájékozatlanságot árul el a mit Provence romantikus müveltsége és nyelvének dicsőitésére és az egyházi tudomány hátrányára elmond. „A népek szellemi életét nyügöző és az egyház dogmáin, az ó-kor homályos emlékein rágódva szőrszálhasogató scholastikus, öt századon keresztül uralkodó fagyos müveltséggel szemben a nemzeti és világi szellem e gazdag és zengzetes szavakban bővelkedő nyelven nyilatkozott először.“ Szerzőnek a scholasticáról fogalma sincsen, a mint azt ő maga legjobban bizonyitja, midőn a 61. lapon ezeket irja: „Aristoteles, Plato tanai már korán kezdették foglalkoztatni a gondolkozókat, s az eszmék uj világot nyerve forrásnak indultak; a hatalmi állást elfoglalt egyház pedig dogmái számára foglalta le e mozgalmat, hogy azokat az ó-kor bölcsészetével egyezményitse. Ebből és

[1] Gratián az esetet decretumába is fölvette, s az egész canon ekkép hangzik: De sacerdote, qui per ignorantiam linguae Latinae in invocatione Trinitatis deliquit. Item Zacharias Papa, Bonifacio Episcopo, in Epistola decretali.

Retulerunt nuncii tui, quod fuerit in eadem provincia sacerdos, qui Latinam linguam penitus ignorabat, et dum baptizaret, nesciens Latini eloquii, infringens linguam, diceret: Baptizo te in nomine Patria, et Filia et Spiritu sancta. Ac per hoc tua reverenda fraternitas consideravit eos rebaptizare. Sed Sanctissime frater, si ille, qui baptizavit, non errorem introducens, aut haeresim, sed pro sola ignorantia Romanae locutionis infringendo linguam, ut supra fati sumus, baptizans dixisset, non possumus consentire, ut denuo abptizentur.“ De cons. IV. 86.

a kornak amaz irányából, mely a tudományok felé kezdte vonni az elméket, s a világi iskolák szaporitásában serénykedett, kezdett létre jönni a zárdákba vonuló tudományosság, mely csakhamar határozott alakot öltvén, fenhatóságot követelt sivár schémái számára.“

Ha semmi egyebet sem olvasott volna, mint XIII. Leo pápa Ő Szentségének Aeterni Patris kezdetü apostoli körlevelét, már akkor is más fogalmat szerzett volna magának a scholastikáról, mely nem hogy nem „sülyesztette módszerré a bölcsészetet,“ hanem miként a szent atya nevezett körlevelében mondja „nincs a bölcsészetnek egy része sem, melyet élesen s egyszersmind szabatosan nem tárgyalt volna.“ A scholastika, hogy csak röviden mondjunk róla mi is valamit, megalapitja a hit és tudás közti különbséget, kijelöli mindegyiknek saját föladatát, egymást érintő pontjaikat, a midőn védelmére kel a hitnek le nem rontja, hanem védi az ész jogait, s az ember méltóságát a földi magaslat legnagyobb fokára emeli.

A mit a szerző az egyházi tudomány „sivár schémáiról“ (61. l.), a „scholastika szőrszálhasogató sivár fejleményeiről“ (64. l.), a „scholastika sivárságairól“ (65. l.), a „képzelő erőnek a scholastikus törekvések általi megbénitásáról“ (117. l.), a „scholastika ólom köntöséről“ (137. s 201. l.), a „középkor és scholastikájának schematikus mértékéről“ (217. l.) mond — az mind oly tájékozatlanságra mutat a tudományos rendszerek eme legtökéletesebbikében, mint midőn a scholastika rendszerének alapjául Boëthius „Organon“-ját állitja, melyről minden jóravaló gymnasista megmondhatta volna néki, hogy Boëthius soha semmiféle „Organon“-t nem irt, s Organon név alatt a tudósok Aristotelesnek logikai iratait értik.[1] Mindezeket a szerző bizonyára olyan irókból szedte, a kik

[1] Igaz ugyan, hogy Boëthius Aristoteles munkáinak forditásával is foglalkozott, de azért mint mondottuk, „Organon“ alatt — Aristoteles logikai munkái értetnek.

maguk sohasem foglalkoztak a scholastikával s kiknek fogalmuk sincs a theologia és philosophia közti viszonyról.

Nem tartozik reánk a „felnőttek oktatása," s azért nem is foglalkozunk részletesen mind ama téves állitással, a melyet különösen a 63. és következő lapokon összeirt, csak annyit jegyzünk meg, hogy a katholikus dogmával szemközt igenis érvényesithető „az értelem és ész formai szabadsága," s csak az a baj, hogy a szerzőnek nincs helyes fogalma az ész valódi szabadságáról és a mit ő korlátnak tart, t. i.: a dogmát, nem tudja, hogy épp ez a korlát menti meg a valódi szabadságot s vele a tudományt. Mint minden más szabadság, ugy az „értelem és ész szabadsága" sem lehet korlátok nélkül. Szabályt, korlátot képeznek amaz alapigazságok, melyek az emberi nem örökségét, a századok hagyományát s a társadalom alapját képezik. Ezen souverain tévmentes szabály az isteni kinyilatkoztatás, mely nem mondhat ellent az ész igazságainak, s melylyel emezek ellentétben nem lehetnek, lévén mindkettőnek közös létoka: az Isten. De e szabályok a tudományt és annak szabadságát nemcsak hogy nem akadályozzák, de inkább megvédik. Vajjon a hajós akadályt lát-e az iránytüben, mely a szirtek és zátonyok kikerülésében csalatkozhatatlan vezéreül szolgál? Vajjon az alpeseket megjáró utas akadályt, ólomköntöst lát-e ama korlátokban, melyek őt a mélységtől elválasztják és a nyaktörő leszédüléstől megóvják? És ha csakugyan akadályt lát bennük, vajjon vakmerőségét nem saját életével fizeti-e meg? Minél több garantiája van az embernek a tévely ellen, annál szabadabb és az az ember teszi magát egészen függetlenné, aki magát az igazság szolgájává teszi. Kár, hogy szerző nem tudta magát függetleniteni a modern tudósok téves felfogásaitól, akkor nem követte volna őket alaptalan téves állitásaikban, s bele nem vegyitett volna abba oly észrevételeket, melyek homlokegyenest ellenkeznek a valódi tényállással. A scholastika nem könnyü dolog. Az emberiség legnagyobb elméi al-

kották s nekünk törpe ivadékoknak nem szabad, ha a fönséges épület előtt megállunk s azt eszünkkel föl nem érjük, azt mondanunk — hogy sivár. Azt ugyan megengedjük, hogy a formában találhatunk sivárságot is, de a rendszert magát a legelőkelőbb protestans tudósok sem mondják már manap sivárnak.[1] Egyébként ha a sivárságról egy kis fogalmat akarunk szerezni, akkor olvassuk azt, a mit a szerző a 204. lapon mond azt állitván, hogy „magának a vallásnak is egyénitett abstractumai nem egyebek allegoriánál, melyben az eszme képekbe rejtetik, hogy igy egy ki nem fejezett harmadik tényező tulajdonságaival kapcsolatba hozva, a hasonlitás utján az eszme kifejezést találjon.“ Ilyet vagy ehhez hasonló definicziót sehol sem fog a szerző aquinói sz. Tamás müveiben találni; de hát aqu. sz. Tamás világosabb ész is volt mint Hegel, a kitől fenti definiczióját kölcsönözte. Mindezen téves nézetekről azonban nem állitjuk, hogy azokat a szerző magáénak vallaná; nem, sőt inkább azt hisszük, hogy ő azokat bona fide vette át s csak a lapis lydius hiányzott nála, a melynek segélyével megpróbálta volna, vajjon a különféle protestans és német szerzőktől átvett törmelék arany-e vagy ólom.

Az előbbiekhez hasonlók II. Frigyesre vonatkozó

[1] Figyelmébe ajánljuk szerzőnek többi között Hering Rudolf hires protestans jogtudósnak „Zweck im Recht“ czimü munkáját, a ki az első kiadásban nem reflectált aqu. sz. Tamás munkáira, de figyelmessé tétetvén erre egy kath. kritikus által, a második kiadásban már sz. Tamás munkáit is felhasználta, és következő vallomást tett: „A tájékozatlanság vádját, melyet ő (a kritikus) e réven ellenem emel, nem háritathatom el magamtól; de sokkal sulyosabban, mint engem, éri e vád a modern bölcselőket és a protestans theologusokat, kik ama férfiu (Aqu. Tamás) nagyszerü gondolatait hasznukra forditani elmulasztották. Bámulva kérdem magamtól, miként volt az lehetséges, hogy ilyen igazságok, miután már egyszer kimondva voltak, ily végkép feledésbe mehettek a mi protest. tudományunk körében? Mennyi tévelygéstől megkimélhette volna ez magát, ha azokat megbecsülte volna! Én részemről talán egész könyvemet iratlan hagyom, ha előbb ismertem volna őket; mert az alapgondolatok, a melyekért én voltaképen fáradtam, ama hatalmas gondolkozó munkáiban már teljes világossággal és a legpraegnansabb alakban kimondva vannak.“

megjegyzései. Szerinte e fejedelem „jeles és ritka fejedelmi tulajdonainál fogva, alkalmas vala Itália egykori politikai értékét visszaszerezni, hirnevét visszahóditani, s mégis soha sem volt az ország végtelenebb viszályok, vérengzőbb zavarok, dulakodások áldozata inkább, mint éppen uralkodása alatt.“

„Mindezekért legtöbben e fenkölt lelkü férfiut teszik felelőssé, holott a pápákkal szemben csak koronája függetlenségeért küzdött, ha pedig az olasz városokkal, vagy az apró fejedelmekkel látjuk hadra kelni, ott leljük az indokot, mely nem volt egyéb, mint a sz. szék által felizgatott ezen lázadók ellenében fejedelmi jogának köteles védelme.“ (50. l.)

Itt is hiányzik a szerzőnél a kellő tájékozottság, alapos tudomány, mely nélkül lehetetlen a pápaság és II. Frigyes közti viszályt megitélni, mert II. Frigyest fenkölt szellemü uralkodónak aki egyebet sem tett, mint a sz. szék által felizgatott lázadók ellen fejedelmi jogait „védelmezte,“ csak az mondhatja, a ki nem ösmeri a császár esküszegéseit, nem tudja, hogy a zsinatra utazó püspököket adott szava ellenére elfogatta, börtönbe és tengerbe dobatta, nem tudja, hogy Campagna egyik várát elfoglalván, a pápának ott talált rokonait mind felakasztatta. A fenkölt szellemü uralkodónak hite sem áll minden kétségen felül és gondolkodására ugymint erkölcsiségére különös fényt vet ama körülmény, hogy az udvari állásokat csupa arabokkal töltötte be és saracén leányokból háremet tartott. Sajnáljuk, hogy mindezekről legalább Hefelenek, Conciliengeschichte czimü munkáját nem olvasta, a melyet könnyen kaphatott volna, mert a mint tudjuk, van ott Esztergomban elég könyvtár, melyekben ez bizonyára meglesz.

Idézhetnénk munkájából még ehhez hasonló részleteket, mint pl. hogy „a troubadourok dalaiban inkább a szabad lovag függetlenségi érzete, semmint a keresztény daliát emésztő, az egyház érdekében kalandos hadjáratokra sürgető mystikus tüz nyer kifejezést,“ de igy is

hosszura nyult ismertetésünk. Különben ajánljuk figyelmébe Kreitennek ide vonatkozó munkáját.[1] Veszélyes dolognak tartottuk volna a szerzőre nézve, ha munkájának hiányaira rá nem mutatnak, mert könnyen meggyőződéssé válhatott volna benne mindaz, a mit kifogásoltunk s e ferde nézeteket a további kötetekbe is átvitte volna. Igy meg azt hiszszük, hogy a liberalis és protestáns irókon kivül jövőre a katholikusokat is fogja tanulmányozni, kik az itt vázolt ismeretekkel birván, egyuttal a kellő képességgel is rendelkeznek oly fontos dolgok megitélésére, mint a minőkkel ő foglalkozott. Ne féljen a katholikus szerzőktől, hogy azok nem lennének eléggé tárgyilagosak. A kath. irót az igazság szava vezérli, melytől még akkor sem tér el, ha az hátrányosnak látszik az egyházra nézve.

A nyelvezetre és az előadás modorára nézve is van egy kis megjegyzésünk. Ily munkák csak akkor nyujtanak élvezetes olvasmányt, ha a nyelvezet tiszta, az előadás folyékony, a szereplő személyek hátterét képező események ki vannak kellőképen domboritva. Szerzőnek magyarságára azonban káros befolyással volt a sok német szerzőnek olvasása; helyenkint jobban lehet a szöveget megérteni, ha azt az eredeti németbe állitjuk vissza. A helyesirási hibákra, mint: Dyonisius, e helyett: Dionysius, nem akarunk reflektálni. Különben méltányoljuk szorgalmát, s óhajtjuk, hogy a legközelebbi kötet ismertetésénél mi is csatlakozhassunk ama lapok véleményéhez, melyek az első kötetben semmi kifogásolni valót sem találtak.[2]

Veridicus.

A katholikus vallás tankönyve. Közép- és felsőbb iskolák s magánosok részére. Német eredeti után a csanád-egy-

[1] A Dante — litteraturára vonatkozólag ajánljuk szerzőnek Hettingernek, a ki maga is egy nagyszabásu munkát irt Danteról, a Literarische Handweiser 1887-ik évi 1-ső számában megjelent „Die deutsche Dante-Literatur jüngster Zeit“ cz. értekezését.

[2] Egyetértés 1887. évf. 92. sz. Vasárnapi Ujság 1887. 16. sz. Pesti Hirlap 1887. 93. sz.

házmegyei hatóság jóváhagyásával. Kiadják: Makra Imre és Rózsa József lelkészek. Temesvár. 1887. Csanád-egyházmegyei könyvsajtó. I. Rész. A hitről. 168. lap. Ára 80 kr.; II. Rész. A parancsolatokról. 139. lap. Ára 80 kr.; III. Rész. 148. lap. Ára 80 kr.

Behatóbban ismertetvén a jelen mü eredetijét a „Hitoktatás" czimü szakfolyóirat mult évi 11. számában és azóta több helyütt levén már szó róla, nem tartom szükségesnek a munka keletkezését, beosztását, módszerét ismételve részletesebben előadni.

A külföldi és hazai sajtó egyaránt a legteljesebb elismerés oly meleg hangján szólott a bajor püspöki kar által szerkesztetett ezen középiskolai tankönyvről, hogy átültetését hazai nyelvünkre a priori már örömmel kell üdvözölnünk. Növelheti ez örömet azon körülmény, hogy a fordítás nem könnyü munkájára két oly férfiu vállalkozott, ki tehetséggel és akarattal is rendelkezik arra nézve, hogy sikerült munkát végezzen.

Miután a „Hitoktatás" hasábjain közlött ismertetésben csekélységem is kifejezést adott abbeli ohajának, vajha a munka hazai nyelvünkre fordittatnék: az óhaj megvalósításának hirére nem kis kiváncsisággal néztem a fordítás megjelenése elé és kézhez vevén azt, önkéntelenül hozzá fogtam a munka figyelmesebb lapozgatásához. Figyelmem kiterjedt mindazon pontokra, melyek egy fordítás megbirálásánál, kell, hogy szemeink előtt lebegjenek. Figyelemmel kisértem tehát, vajjon hüen vissza van-e adva az eredeti szöveg; vajjon győzelmesen leküzdötte-e a fordítás az eredeti nyelvnek a fordításokon nem ritkán igen élénken visszatükröződő befolyását; vajjon a helyesirás, szó- és mondattan szempontjából megfelel-e a fordítás tökéletesen mindazon követelményeknek, melyek ellen — főleg egy tankönyvnek — sohasem szabad vétenie?

Átolvasva mindhárom részt, *általánosságban* elismeréssel kell adóznunk a t. fordítók nemes szorgalmának és dicsérettel kell szólanunk a sikerről, melylyel munká-

jokat végezték. Engedjék meg mindazáltal a t. fordítók, ha bátor vagyok megjegyezni azt is, hogy egy esetleges második kiadásnál, tüzetesen át kell a munkát nézniök és sok helyütt kijavitaniok, hogy semmi kifogás se férkőzhessék hozzá.

Hogy a fordításban itt-ott hibákat találunk, azon legkevésbé sem lehet csodálkozni. Eltekintve u. i. attól, hogy misem nehezebb, mint kifogástalan, mondjuk klaszszikus fordítást készíteni, figyelembe kell vennünk, hogy a jelen esetben a tárgy természete is sok nehézséget görditett a fordítás munkája elé. Különben nem oly természetüek a hibák, hogy azokat, könnyü szerrel ne lehetne kijavitani. A fordítók figyelmeztetésére bátor leszek néhányat felsorolni.

Határozott hiba a feltünően gyakran előforduló — többes szám a számnevek után. Igy olvassuk: „többi népekkel" (I. 15. lap.); „többi apostolokkal" (I. 16.); „minden megbántásokat" (II. 36.); „ezer millió évek" (II. 69. l.); „számtalan szellemeket" (II. 72.); „többi bünök" (II. 119.) stb. Hasonlókép igen gyakran helytelenül vannak az alany és állitmány egyeztetve, főleg oly hosszabb összetett mondatokban, hol a közbevetett mondatrészek folytán az érintett főrészek távolabb esnek egymástól; igy pl. I. 15. lap, 17. 2. Rosszul hangzik a birtokos és birtok azon németes használata, melynél fogva a birtok megelőzi a birtokost. Ha a mondat szétválasztó és „vagy" kötszó alkalmaztatik, nem szabad e kötszót a mondat második részéből kihagyni; igy I. 9. lap, 8. pont vége felé. Azon igekötők, melyek külön állva kettős betüvel iratnak, pl. fenn, összeirva csak egy betüvel irandók, pl. fenmaradhattak. E szavak *önként, önkéntelenül* — rendesen „ny" betüvel iratnak, holott az előbbi irmodor a helyes. Nem helyes: *reá, reájok* e h. rá, rájok. *Hajdanában* helyett elég: hajdan. *Megbocsájtani* helyett irandó: megbocsátani. *Mindenkor való* helyett egyszerübb és magyarább: folytonos. Rosszul használtatik a fordításban nem ritkán: *szók* szavak helyett; *jók* javak helyett. A

felebaráti szeretet parancsa igy van szövegezve: „Szeressed felebarátodat, mint önmagadat“ — holott helyesebb : tenmagadat. Az igehatározók nem ritkán csonkitva használtatnak; pl. *egész* e h. egészen. „Vajjon“ nem irandó „l“ betüvel. Ez irmodorra nézve határozottan nyilatkozott már a t. Akadémia is. „*Hitelreméltóság*“ helyett jobb: hitelesség. „*Hitközönbösség*“ helyett használatosabb és szebb is: hitközöny. Igen sok helyütt helytelenül használtatik e szócska: *részint*, mert csak egyszer fordul elő, holott kétszer kellene előfordulnia.

Ami az egész mondatok szövegezését illeti, sok helyütt fordulnak elő germanismusok. Hosszu volna azonban ezeket felsorolnom. Azértis csak néhány helyet leszek bátor érinteni. Ily helyek: I. 7. lap. 1. pont., 8. lap. 5. pont.; 9. lap. A 9. ponthoz füzött jegyzet első bekezdése és a köv. lapon a 2. bekezdés; 11. lap. 12. pont; 13. lap „Sirák könyvét“ tárgyaló pont; 16. lap. 21. pontban főleg a), c) pontban a Kor. levélről szóló rész; 20. lap., 24. pont. — főleg 3.) 5.); 21. lap. 25. pont második apró betüi bekezdésében a vége felé; „Nem szabad“ stb. nem felel meg az eredetinek; 23. lap. 28. pont. „300 évtől“ helyett 300. év körül; Nehézkes a 34. lapon a 3. pont első része. *Tárgyakat* helyett (64. lap. 84. pont.) „dolgokat“ jobb volna tenni, mert e fogalom általánosabb. „Semmire nincs szüksége“ (66. lap. 87. pont jegyzet) — nem fejezi ki a fogalmat, sőt csaknem ellenkezőjét annak, mit kifejezni akar. E h. inkább: „semmire sincs szüksége.“ „Istenhez hü maradt“ (73. lap. 100. pont.) helyett inkább: „hü maradt Istenhez“. Hasonlókép átalakitandó volna 75. lap. 106. pont vége. Stb.

De lássuk a II. részt.

A 36. lapon áll egy hosszabb jegyzet. Ezt tanácsos volna egészen átdolgozni, mert nehézkes. Az eredetinek (l. 168. l.) e szavai: „*Das Volk Gottes rings von Heiden umgeben*“ — értelmetlenül van a mondatba szőve. Kissé alább *Muhammeddnok* emlittetnek az eredetiben, a forditás azonban „pogányokról“ beszél. Pár sorral

alább igy szól a forditás: „*Az igaz hitü katholikusok*;“ — ebből azt lehetne következtetni, hogy vannak *nem* igaz hitü katholikusok is.

A 37. lapon a 90. pont kezdetét igy lehetne szövegezni: „A szenteknek nemcsak testeit tiszteljük.“ Az 52. lapon a 134. pontot jobb volna igy irni: „A gazdák kötelességei cselédeik iránt a következők.“ Hasonlókép a 135. pontot igy: „Vétkeznek tehát a gazdák ezen kötelességeik (és nem *kötelességök*, mert több van) ellen.“

Nem felel meg az eredeti szövegnek és nem is fejezi ki helyesen az egyszerü és ünnepélyes fogadalom közötti különbséget a 137. lapon foglalt jegyzet ezen bekezdése: „Megkülönböztetünk stb.“ (L. az eredetiben 252. l.) stb.

A III. részben 2. lap. 3. 2. utáni jegyzetből hiányzik néhány szó, mint azt az eredeti (l. 256. l.) mutatja. A 3. lapon a 6. pont egészen magyartalan, épp ugy, mint a 7. pont a 4. lapon. Ujból kellene szövegezni a 8. lap 14. pontját is. E kifejezés: kiszolgáltat*óból* függ“ (20. lap 42. 2.) azt hiszem — csak sajtóhiba. Módositást igényel a 22. lap. 45. pontja, valamint a 25. lap 58. pontjának közép része. Nehézkes a 47. lapon a 101. pont után olvasható jegyzet, valamint a 112. pont mellett levő az 53. lapon. Egyszerübben és világosabban kellene szövegezni a 71. lapon a 160., a 80. lapon a 89. pontot és a 191. pont után következő jegyzetek első részét: „A kinek stb.“ A 89. lapon a 206. pont után álló jegyzetben csak *Honorius* pápa emlittetik. Hiányzik a szám. III. (L. eredeti 331. lap.) A 207. pont vége jobban hangzanék igy: „a gyóntató atyákat a fogadalmakat és a föntartott bünöket illetőleg, különös felhatalmazásban részesiti.“ Némi javitást igényel a szövegezésben a 236. pont 2. bekezdése (103. lap.), valamint a 111. lapon ily kedzetü jegyzet: „Némely államokban stb.“ A 123. lapon a 281. pont vége egyszerübb volna igy: „s azon tárgy természetéhez“ stb.

E néhány megjegyzés is bizonyithatja, mennyire

kivánatos, hogy a munka a második kiadásnál — mely a lapok közlése szerint a közel jövőben várható — tüzetesen átnézessék, főleg a harmadik rész, mely leginkább érezteti, hogy fordítás fekszik előttünk.

Nem akartam e megjegyzések által a legkevesebbet sem levonni a fordítás érdeméből, sem akadályt gördíteni talán azon mű terjedése elé, melynek kitünősége olyannyira kivánatossá teszi, hogy minél szélesebb körökben elterjedjen, illetőleg feladatához képest használtassék.

Végül még egy pontra bátorkodnám felhivni a t. fordító urak becses figyelmét, arra, t. i.: törekednének amennyire csak lehet a használatban levő katekizmusok szavaihoz alkalmazkodni. Igaz ugyan, hogy ez java részben tényleg megtörtént, mindazáltal sok helyütt tapasztalhatók eltérések is. Hogy csak néhány példát emlitsek, az irgalmasság testi cselekedetei, a sz. Lélek elleni bünök, az idegen bünök egészen másként vannak szövegezve, mint a katekizmusban. Azt hinném, ha megtartanók a katekizmusnak már ösmert szavait, az nagyon megkönnyitené a tanulást és maradandóbbá tenné az ismeretet. Hasonlókép legyen szabad még figyelmeztetnem a VII. parancs szövegezésére. E helyett u. i. „Ne orozz," sokkal jobb, mert világosabb: „Ne lopj."

A mű külső kiállitása igen csinos és csakis az volna óhajtandó, hogy mint az eredeti, kötve bocsáttassék az ifjuság kezei közé.

Dr. Walter Gyula.

Bibliography of education. By G. Stanley Hall and John M. Mansfield. Boston. 1886. Heath & Comp. 309. lap. 5 f. 80 kr.

Tekintve a neveléstudomány terjedelmes irodalmát, annak folytonos nagy gazdagodását és igy azon nehézséget, mely e tudomány müvelői elé gördül, midőn az irodalmi termékek megválasztásáról, illetőleg megszerzé-

séről van szó: nem szenvedhet kétséget, hogy egy specialis nevelészeti bibliographia a legszükségesebb és legkivánatosabb irodalmi vállalatok egyike.

Az angol irodalom már régebben bir ily bibliographiákat, de ezek több évtized előtt keletkezve, nem sok actualis értékkel birnak. A párisi paedagogiai muzeum most készül kiadni könyveinek czimtárát. Németben hasonló munka — legalább kimerítő — nem létezik. Becses tájékoztatók azonban az ugynevezett „paedagogiai évkönyvek", melyek évről-évre feljegyzik az ujabb termékeket.

Az élénken érzett hiányon segitendők, vállalkoztak a fentjelzett amerikai nevelészek ily bibliographia összeállitására.

A munka felöleli az ó- és ujvilág paedagogiai irodalmát és 60 külön rovat alatt kritikai jegyzetek kiséretében sorolja fel mindazon angol, franczia, olasz és német nyelven irt paedagogiai munkákat, melyek valóban figyelemre méltók és érdemesek arra, hogy e tudományszak müvelőinek könyvtárában helyet foglaljanak.

Az egyes rovatok alatt a szerzők nevei szerint alphabetikus sorrendben következnek a munkák egymásután.

E beosztás talán kifogás alá eshetnék, amennyiben czélszerübb lett volna a chronologikus sorrendet követni, de nem róhatjuk fel mégsem nagy hibául, ha figyelembe veszszük a Stanley Hall által irt előszó ama védekezését, hogy a chronologikus sorrend munkájokat jelentékenyen megnehezitette és késleltette volna.

Az előszó felemliti a munka keletkezését is. Stanley Hall Baltimoreban a John Hopkins-féle egyetemen a paedagogia tanára. Tanitványainak tájékoztatására jegyezgette először a paedagogiai müvek czimeit. Az anyag mindinkább növekedett, a szükség ily munka iránt fokozatosan emelkedett és igy elhatározta magát arra, hogy évek hosszu során át gyüjtögetett jegyzékét rendezve — kiadja.

Nem kis hátránya a munkának, hogy nagyon sok sajtóhiba van benne — főleg az idegen nevekben, mi zavarólag hat az olvasóra. Érezik ezt a szerzők is és

azért nem is mulasztják el megjegyezni, hogy egy esetleges második kiadásnál különös gondot fognak forditani e hátrány megszüntetésére.

Nem habozhatunk egyébként kijelenteni, hogy a munka nagy elismerést érdemel, annál is inkább, mivel nem egyszerü czimjegyzéket szolgáltatott a két tudós férfiu, hanem oly irodalmi kalauzt, melyhez bizalommal fordulhat az, ki a paedagogiai irodalom terén tájékozást óhajt szerezni.

Dr. Walter Gyula.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

(A kölni „Császár-harang.") Tiz éve, hogy a kölni dóm déli tornyának III. emeletében a német császár által ajándékozott óriási harangot elhelyezték, anélkül azonban, hogy szavát valaki hallotta volna. A „kulturharcz" némaságra kárhoztatá! Végre midőn az egyházi béke helyre állott, Krementz érsek f. évi junius 30-án felszentelé a harangot és a „Gloriosa" névvel ruházta fel, mintegy jelenteni akarván a *dicsőséges* eseményt, melynek alkalmából ajkait megnyithatta. Most tehát régi testvérei: a Pretiosa és Speciosa társaságában hallatja átható, méltóságteljes szavát. Az óriási harang sulya 27000 kgr., nyelve 600 kgr., magassága 4.40 m., átmérője (alul) 3.50 méter. Hamm András öntötte Frankenthalban. Anyagát 22 ágyucső- és 5000 kgr. zinn szolgáltatta. Két latin és egy német felirata van. Az egyik felirat a harang keletkezését adja elő és igy szól: „Ő felsége Vilmos, Németország császára és Poroszország királya, az ég azon segélyének ájtatos emlékére, melyben őt a Francziaország ellen folytatott utolsó háboru szerencsés viselése- és befejezésénél, valamint a német birodalom visszaállitásánál részeltette,

elrendelte, hogy a zsákmányul esett fegyverekből 50000 font ércz összeolvasztassék és a végre oly csodálatraméltó alakban befejezett templom számára készitendő harang öntésére fordittassék. A templomépitő társaság a harangot a leggyőztesebb és legjámborabb fejedelem akaratához képest akkor öntette, midőn IX. Pius pápa és Melchers Pál érsek volt. Köln, 1876. évben." A másik latin felirat szent Péter képe alatt olvasható és igy hangzik: „Midőn a népnek az ég hivását hirdetem, összetódulnak a hivek, hogy velem együtt hallassák szavukat. Az Ur felszentelt, hogy megnyissam a templom ajtait, nyisd meg tehát mennyei Kapus! te is kegyesen a mennyei kapukat." A harang átellenes oldalán a német birodalmi czimer alatt a következő német felirat áll:

„Die Kaiserglocke heiss' ich,
Des Kaisers Ehre preis' ich;
Auf heil'ger Warte steh' ich,
Dem deutschen Reich erfleh' ich,
Dass Fried' und Wehr
Ihm Gott bescher'."

(*Furcsa egyházi állapot.*) A hannoveri orthodox protestantismus közlönye a „Hannov. Pastoral-Correspondez" az egyházi beiktatás következő uj módját ismerteti meg a világgal. Soltau protestans pastor a Ratzeburgi városi plébániába való beiktatása vasárnap történt. Az egyházközség teljes számban megjelent, hiszen Soltau nemcsak leendő városi plébános, hanem a kieli Consistorium tagja és Superintendens egyszersmind. Már most kicsoda helyezte őt bele a pastori hivatal jogi teljhatalmába? Nem tették ezt lelkészek, mint a lauenburgi egyházi rendeletek megkivánják, hogy két vagy három lelkész kézföltétel által iktassa be az uj collegát pásztori hivatalába, hanem a lelkészek helyett Dr. Mommsen fungált, a kieli Consistorium világi tagja. Dr. Mommsen ur, egyenruhában, karddal oldalán, (nem tudjuk, hogy miféle pályán mozog?) odaállt az oltár elé, s megtartotta beszédét, mely hatalmi aktusához illett. Az orthodox pro-

testantismus glossái, melyek az ujságok hasábján Mommsen ur funktióját alkalmas kerettel ellátják, könnyen felfoghatók; nem ugyan a protestans elvek szempontjából, mint inkább azon ujabb keletü mozgalmak jellegéből, melyek a német parlamentben is a protestans egyház szolgasága, állami elnyomattatása s más effélék fölött sóhajtoztak. Mert lehet-e protestans elvek szerint ellentétbe állitani a „laikus"-t a „clerikus"-sal? lehet-e valami értelmet vindikálni a „lelkészek" kézfeltételének? S hogy az állam uralkodik az egyházon, az is elvtelen panasz; nem volt-e ez meg a reformáczió óta? A német protestansok közt feltünedező törekvések az egyházi szabadság megteremtésére magukban véve jogosak, de történelmi és reformátori szempontból alaptalanok, s azért nem is csoda, hogy az állam nem egy könnyen enged e „katholizáló praetenzióknak."

(*A propaganda Congregatiójának*) évi jelentése (Missiones catholicae ritus latini cura Sacrae Congregationis de propaganda fide descriptae in an. 1887.) betekintést nyit ezen intézet müködésébe. Közli a collegiumokat, melyek a hitterjesztés ügyének a Missiók területén szolgálnak. A Congregácziónak Rómában hat nevelő intézete van: 1. A collegium urbanum 136 növendékkel a világ minden tájáról. 2. Szent Péter és Pál collegiuma, melyet IX. Pius azon olaszok számára állitott, kik a chinai missiókra szentelik magukat. 3. Az angol collegium, melyet XIII. Gergely alapitott 1579-ben. Többen a volt alumnusok közül szenvedtek vértanui halált Erzsébet uralkodása alatt. A mult század elején egészen kihalt, csak mikor Wiseman bibornok 1818-ban néhány angol ifju kiséretében Rómába jött, kezdett ujra virágzásra jutni. 4. Az ir collegium, Ludovisi bibornok alapitványa. A collegium melletti sz. Agatha temploma őrzi O'Connel szivét. 5. A Skót collegium, melyet VIII. Kelemen alapitott 1600-ban. 6. Az északamerikai collegium. Van benne 68 növendék. Rómán kivül a Congregáczió vezetése alatt 14 növelde áll. Ezek közül 3 Franciaország-

ban és pedig; a párisi nagy szemináriuṃ a külső missiók számára, melyet VII. Sándor pápa léptetett életbe 1663-ban. Jelenleg a szemináriumok 773 missionáriusa müködik keleten, köztük van 21 püspök; ugyanott van egy más szeminárium az ir missiók részére; a harmadik pedig az afrikai missiókat gondozó lyoni collegium. Olaszországban a propagandának négy szemináriuma van: Milanóban az ázsiai, Veronában az afrikai, Nápolyban a chinai, Genuában pedig az általános missiókra. Német hittéritők Steylben képeztetnek; 1875-ben lett alapitva Mgr. Janssen által s e 12 év alatt kiváló virágzásnak örvend; most 205 növendéket számlál. Spanyolországnak két missió-szemináriuma van, mindkettő Valladolidban: az egyik Anglia-, a másik Skóczia megtéritésének szolgál. Belgiumnak Löwenben van amerikai- s legujabban Congo-szemináriuma, Portugalnak Lissabonban angol szemináriuma. Van azonkivül Palo-Pinang szigeten egy növelde benszülött hátsóindiai és chinai hittéritők kiképzésére és Scutariban ugyanolyan Szerbia és Macedonia részére, melyet a Szent-Szék s az osztrák kormány közösen alapitottak 1858-ban. Több más collegiumot (plura alia collegia) az olasz kormány embersége elnyomott.

(*Uj bölcsészeti üstökös.*) Az önteltség a német tudósokban a legmarkolhatóbb esztelenségeket érlelteti meg s képesiti őket arra, hogy ötleteiket, melyeket más ember sületlen szóhabaréknak, vagy az ember eszén végigfutó, értelmetlen sziporkázásnak tart, kelendő igazságok gyanánt Lipcsében, Gothában áruba bocsássák. Az egyik ily fajta mü czime: „Die Wahlfreiheit des Willens in ihrer Nichtigkeit dargelegt von Wald. Meyer, Pastor.“ Miután az akarat kényszerü voltát „fényesen“ bebizonyitotta, szóba kerül az erkölcsiség, mely az akarat szabadságán épül, s következőleg tagadásával halomra dől. De hogy halomra ne dőljön, Meyer ur zseniális taktikával él; tagadja, hogy az erkölcsiség az akarat szabadságán épül, s következőleg dőlhet bár halomra az akarat szabadsága, a vele kapcsolatban nem álló erkölcsiségen rés

nem esik. Hogy tehát a szabad akaratból erkölcsiség nem támadhat, azt a német tudós jeles dilemmával bizonyitja be s ezáltal ügyének szolgálatába hajtja az aczélos logika hatalmát. A dilemma következőkép szól: az akarat vagy választja a jót mint jót, s a roszat mint roszat, vagy nem választja azt mint olyat. Az előbbi esetben az akarat már erkölcsileg jó, vagy illetőleg rosz, a másodikban pedig nincs vonatkozása az erkölcsiségre. Csak oly érv ez, mintha valaki beakarná bizonyitani, hogy a Duna nem folyik le a Fekete-tengerbe következőképen: A Duna vagy lefolyik, vagy le nem folyik, ha lefolyik, akkor már ott van, ha le nem folyik, akkor le nem folyik: tehát mindkét esetben nem foly le a Fekete-tengerbe.

(*Az asszonyok jogai az északamerikai államokban.*) Az államok különféle törvényeiben előbb 40 házasság elválási okkal találkoztunk, ide számitva az ugynevezett „Omnibus-clausulát" is, mely mindenféle lehetséges s lehetetlen okból engedi meg az elválást, pl.: hortyogás, roszszagu lehelet stb. miatt; jelenleg a házasság elválási okok száma tizenkilenczre határoztatott. Csak három állam tartotta meg az „Omnibus-clausulát" s egyetlenegy t. i.: Dél-Karolina semminemü elválást nem ismer. A házasság tehát feloldható, polgári szerződés jellegét viseli. E szerződésben az asszonyok állása egyenjogu a férfiéval. Csak Kaliforniában, Dakota, Georgia és Uj-Mexikóban van kimondva, hogy „a férfi feje a családnak és az asszony neki alá van vetve;" csak Louisiána és Uj-Mexikóban „köteles neki engedelmeskedni." Itt azután kézzel fogható a liklyuk, a tétova kapkodás, a bizonytalan változatosság a törvénykezésben egy oly viszonyt illetőleg, mely a társadalomra nézve a legfontosabb, miután annak alapját képezi. Oregon és Washingtonban minden törvény eltörültetett, mely az asszonyokat a férfiak jogaiból kizárta (kivéve a szavazási s a hivatalviselési jogot.) Mississipiben pedig valamenyi törvényes megszoritása az asszonyok jogainak végleg leáldozott. Mondhatni tehát, hogy valamennyi különbség a két nem közt ami a birtok-

szerzést, a szerződést, az önálló ipar és kereskedelmi üzleti vállalkozást illeti, megszünt. Társadalmilag az asszony a köztársaságban már teljesen egyenjogu, — jelenleg szőnyegen forog politikai egyenjogusága. A köztársaság kezdetben nagyon konservativ volt. A szavazási jog csakis a férfiakat illette; de Colorado és Wiscounsin törvényhozása megengedi a szavazási jognak az asszonyokra való kiterjesztését, mihelyt azt valamely választásnál a népnek többsége kivánja. Colorado és Miunesota alkotmányában benn van, hogy az iskolai ügyekben az asszonyok is szavazhatnak. Különben az alkotmány csak ritkán zárja ki határozottan az asszonyok hivatalviselését, csak Missouri köti ki, hogy a kormányzó és törvényhozás tagjai férfiak legyenek. Louisianában ugy vélekednek, hogy a nemi különbség a socialis politikai állapotokban is különbséget vonjon maga után. Illinoisban az asszonyok a katonáskodástól kizárattak, minden egyéb állás- és foglalkozásra nyilt előttük az ut, de nem szabad nekik nyilvános beszédeket tartani, esküdteknek lenni. Három territoriumban ugymint Washington, Utah és Wyomingban az asszonyok teljes szavazati joggal birnak.

(Apró hirek.) A „Voce della Veritá" irja, hogy a sz. atya kivánja, hogy a héber nyelv tanitása az egyház minden seminariumában kötelező legyen. — Az épülőfélben levő Washingtoni kath. egyetemre eddig 750,000 sterling gyült össze. — A natali trappisták talán egész Dél-Afrikában a legnagyobb nyomdával birnak. Egy fiatal angol, ki három év előtt lépett a szerzetbe, a katekizmust immár kaffer nyelvre forditotta. A mult év folyamán egy imakönyvet s az uj szövetséget forditották kafferre.

Előfizetési dij egész évre **6** forint osztr.-m. ért.

Felelős szerkesztők: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1887. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

SIMOR JÁNOS BIBORNOK KÖNYVTÁRA.

Mielőtt Ő Eminentiája könyvtárának gazdagon fölszerelt theologiai szakáról szólnék, tüzetesebben kívántam megismertetni az Esztergom egyházmegyei könyvtárt általában s azután Ő Eminentiája magán könyvtárát, azon reményben, hogy e távolabbról vett bekezdést az olvasó szivesen veszi.

Tudjuk, hogy a kath. egyház, fennállása zsenge korától kezdve az előkelőbb püspöki székhelyeken könyvtárakat állitott föl, mint ezt a leghirnevesebb irók, köztük sz. Athanáz, caesariai Özséb, sz. Ágoston és N. sz. Gergely tanusitják. Sz. Jeromos is megemlékezik róluk, a tudós Pammachiushoz irt levelében[2]: „Ecclesiarum bibliothecis fruere.“ A magáéról pedig említést tesz Eustochium, római, nemes szüzhöz irt levelében[3]: „Quum ante annos plurimos domo, parentibus, sorore, cognatis, et quod his difficilius

[1] Dr. Dankó József praelátus Simor János Ő Eminentiája 50 éves papi jubileumának jeles, ünnepi monografiában állitott emléket, melynek czime: Monimentum Quinquagenariorum Sacerdotii Eminentissimi Domini Joannis Cardinalis Simor J. R. H. Primatis Archiepiscopi Strigoniensis. E monografiában a klasszikus latinságu iró Ő Eminentiájának érdemeit vázolja a basilika és az istenitisztelet emelése körül, azután pedig könyvtárát ismerteti. A „Monimentum“ a hazai valamint a külföldi tudományos körökben méltó feltünést okozott ugy a tárgy érdeme, mint a szerző neve miatt. A könyvtárról szóló résznek forditását, mely a szélesebb, müvelt köröket is érdekli, Ő Méltósága engedélyével a következőkben közöljük.

[2] Epist. XLIX. u. 3.

[3] Epist. XXII. u. 30.

est, consuetudine lautioris cibi, propter coelorum me regna castrassem et Jerosolymam militaturus pergerem, Bibliotheca, quam mihi Romae summo studio ac labore confeceram, carere omnino non poteram.“ Ezen időktől kezdve az egyházban a könyvgyüjtésnek jeles s minden tekintetben dicséretes szokását, mely hozzá a könyvnyomda feltalálása előtt egyáltalában nélkülözhetetlen is volt, nagy becsben tartották s mindenfelé azon voltak, hogy a kitünő irók müvei a könyvtárakba összegyüjtessenek, melyekből mint a tudás s az ismeretek tárházából meriteni lehessen.

Nem hallgathatjuk el e részben a régi esztergomi érsekeknek s néhány kanonoknak (László prépost 1277-ben, Budai János, barsi főesperes és „Krisztus Collegiuma“ alapitója 1309 körül, Kykellewi János főesperes 1385-ben)[1] áldozatkészségét, kik könyvtárak felállitása által a tudományok haladását nagyban elősegitették. Azonban fájdalom e könyvtárak amint alapitóikkal keletkeztek, ugy velük együtt el is tüntek. Beérhetjük ezek közül Vitéz János könyvtárának emlitésével, mely a legjelesebb irók változatos tárgyu müveit diszes codexekben felölelte; csak romjai maradtak ránk, ezeket is nagyobbrészt a külföld birja. Elérte e könyvtárt gyászos végzete a harczias kor zürzavarában s a dühöngés féktelen pusztitásai közt. Vitéz János e könyvtárának pusztulását régtől fogva siratták a tudósok, valamint azokét is, melyeket Estei Hyppolit (1497.), Bakács Tamás, s utódjaik Szatmári György († 1524.), Oláh Miklós († 1568.), Verancsics Antal bibornok († 1573.), a tudomány s a müvészet mindmegannyi mecenásai s részben müvelői alapitottak, sőt most sem hiányzanak hozzáértő férfiak, kik ezt a kárt, melyet a könyvtárak pusztulásában a tudomány, az iskola, az

[1] Lásd Knauz, Monumenta Eccl. Strigoniensis. — Magyar Könyvszemle. Budap. 1881. 211. 1884. p. 162. — Ignatii Com. de Battyán, Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae. Claudiopoli, 1827. III. 330.

egyház és haza vallott, fájlalni meg nem szünnek. Növeli e veszteség nagy voltát még az is, hogy e gyüjtemények végzetes pusztulásából még a katalogusok sem maradtak fenn, melyek az eltünt dicsőség sugarait őriznék. Igaz ugyan, hogy a fenmaradt katalogusok csak növelnék gyászunkat annyi kincs veszte fölött, másrészt azonban a hajdan virágzó könyvtáraknak hivebb s maradandóbb emléke nem találkozhatnék, mint éppen azok pontos s hibátlan jegyzékei. Különben Oláh Miklós végrendeletéből tudjuk, hogy korában az esztergomi egyház elegendő könyvvel rendelkezett. Forgách Ferencz bibornok, ki 1611-ben zsinati határozattal rendeli,[1] hogy a javadalmasok könyveiket az egyházra hagyják, saját költségén vett Nagyszombatban nyomdát és a könyvek őrizésére házat. Minden kétséget kizáró okmányok bizonyitják, hogy az esztergomi káptalan könyvtára Lippay († 1666.) és Szelepchényi († 1685.) könyvkészletével gyarapodott. Gróf Barkóczy Ferencz († 1765.) Pozsonyban külön primási könyvtárt állitott fel. E könyvtár választékos készletét növelték azon kéziratos és nyomtatott müvek, melyeket drága pénzen Gróf Batthyány József († 1799.) szerzett. Nem éppen sok évvel rá, Esztergomba tétetett át e nevezetes gyüjtemény; ehhez csatoltatott Kopácsy József primás halála után († 1847.) a bőkezü főpapnak a tudomány minden ágában gazdag könyvtára, melyet ügyes választékkal gyüjtött. A kánoni visitatiókor (1854.) az érseki és a káptalani könyvtár alkalmasabb házba helyeztetett át s most egyesitve, „Bibliotheca Metropolitanae Strigoniensis“ név alatt őriztetik. Azonban értekezésem korlátai, melyeket kelleténél tágabbra vonnom nem szabad, figyelmeztetnek, hogy tárgyamhoz térjek s azon könyvtárról szóljak, mely e kitérésre alkalmat adott. Az egész országot bejárta azon

[1] Péterffy, Sacra Concilia Ecclesiae R. C. in regno Hungariae celebrata. Posonii, 1742, II. 207.

könyvtár hirneve, melyet Ő Eminentiája magánhasználatára gyüjtött; de mivel nagyon is bő, nem terjeszkedhetem teljes ismertetésére, hanem csak theologiai szakát mutatom be.

Ő Eminentiájának mindig csodálatraméltó szenvedélye volt a könyvek gyüjtése. A győri püspöki székre 1857-ben történt felmagasztaltatása után fáradhatlan buzgalommal szerelte föl könyvtárát a legjelesebb müvekkel, főleg a theologiai szakból s már akkor oly könyvtár fölött rendelkezett, melynél fényesebbel a győri püspökök sorában senki sem dicsekedhetett. Miután pedig 1867-ben Magyarország primási székét elfoglalta, könyvtárának is minden tekintetben való emeléséhez és gyarapitásához fogott. Figyelmét nemcsak a hazai könyvpiaczra forditotta, hanem a haza határain tul Belgium, Anglia, Franczia, Spanyol és Olaszországra is, s a legjelesebb müvek beszerzésében áldozatokat nem kimélt. Főleg 1869—1870-es római tartózkodása kedvezett e nemes hajlamainak, ahol is személyesen ellátogatott a könyvárusok boltjaiba, s a felhalmozott munkák garmadából a jelesebbeket s ritkábbakat nagy költségen megszerezte. Mindezt pedig azon szándékból tette, hogy a kath. vallásnak mintegy fegyvertárt állitson, melyben első sorban ugyan a theol. müvek, azután a világi tudományokkal és müvészetekkel foglalkozó munkák foglaljanak helyet, melyek ha kellő irányban müveltetnek a hit igazságaival nemcsak nem ellenkeznek, hanem azokat a maguk módja szerint különféleképen védik és megvilágitják. De jóllehet e könyvtárnak becsét éppen az képezi, hogy mint alábbi kimutatásunkból kitünik, sok ritka, theologiai művel ékeskedik: nem kisebb jelentőséget és értéket képvisel a különféle képes, illusztrált kiadványok miatt, melyek főleg korunkban nagy szerepet játszanak az egyházi és világi müemlékek tanulmányozásában. Mindezt Ő Eminentiája fáradhatlan tevékenységének,

bőkezüségének és munkatürő jellemének köszönhetni, melynél fogva daczára töménytelen elfoglaltságának, mindazt előmozditja, ami a könyvtár diszére, emelésére, gyarapitására szolgál s mindezt önmunkájával győzi, mert hogy mást ne mondjak, alig van e gyüjteményben könyv, melyet Ő Eminentiája át nem lapozgatott vagy éppen tüzetesebben át nem tanulmányozott volna.

Helyén lesz megemlitenem, hogy Ő Eminentiája könyveken kivül régi és uj képeket, réz és fametszeteket, érmeket, szobrokat és szöveteket gyüjt, mind ezt nagy költségen és sok év óta, mert Quintilián szerint mindenhez, ami nagy és csodálatos, idő kell, mely alatt előálljon: igy történt, hogy e kincsek halmaza lassankint annyira növekedett, hogy a régi, érseki palota szüknek bizonyult. Amiért is a bibornok, hogy érdemeivel dicséretét és dicsérőit messze meghaladja, uj palota épitésére szánta el magát, mely a Primások méltó laka és a gyüjtemények biztos muzeuma legyen. Szándékát megvilágitja azon okirat, melyet örök emlékezetre irt s az alapkőbe záratott.

Ezen fényes palotában nyilik már most Ő Eminentiája magánkönyvtárának terme, melybe 1883. junius havában vitetett át az egyházmegyei könyvtár helyiségeiből, ahol az épitkezés ideje alatt le volt téve. A rendezkedés alatt azonban kitünt, hogy a könyvgyüjtemény, melyet Ő Eminentiája magánhasználatára szerzett, oly mérveket öltött már is, hogy tekintettel a majdnem mindennapi uj beszerzésekre tanácsosabb leend, az egyházmegye egyesitett könyvtárát, mely szintén 2031 kéziratos kodexet és 64,639 nyomtatott kötetet számlál, régi helyén meghagyni. Azon kimutatás szerint ugyanis, mely 1884. év végén az országos statisztikai hivatalnak beterjesztetett, a könyvtár 35,920 különféle munkát számlált 31,966 kötet és 8233 füzetben; ezek közt van 1500 illusztrált mü. Magyar nyelven irottak száma 6500, latin

van 13,500, német 11,500, franczia 2500, angol 200, különböző más nyelvü 1720. Ha a könyvtárról ma nyujtanánk kimutatást, müveinek száma közel 40,000-re rugna. A négyszögletes teremnek, mely e töménytelen könyvet magában foglalja, óriási ablakai közül, négy keletre s négy nyugatra szolgál. A könyvállványok két emeletre emelkednek, s nehogy nedves időben az állványok vasrudjain a könyveket a rozsda bántsa, fával vannak bevonva. Az emeletekbe lépcsők vezetnek s a könyvsorok hosszában pedig folyosók nyulnak el. Lent a könyvtámlák közt asztalok állnak a könyvtáros s más könyvet használó közönség számára. Szorgosan meg-van választva e könyvtár helye, távol minden oly helyiségtől, ahonnan tüz üthetne ki, azonkivül a termet vasajtók zárják. A könyvtár mellékszobájában vannak elhelyezve azon munkák, melyek kiadása folyamatban van s a katalog, mely e czim alatt: Catalogus bibliothecae Joannis Cardinalis *Simor*, Principis Primatis Regni Hung. Archiep. Strig. secundum cognomine auctorum descriptus. Strigonii. 1887. 222. + 1590. 8-adr.nyomtatva megjelent: nyilvánvaló lett a katalogus által az, hogy most is van kortársaink közt olyan, ki mint Szécsényi, Teleki, Apponyi — ezeknek könyvtárait is a közzétett katalogusok hirdetik, — azon van, hogy a jeles irók minél becsesebb kiadásu müveit a tudomány előmozditására és emelésére összegyüjtse.

Térjünk már most tárgyunkra, t. i. a theologiai müvek ismertetésére; találkozunk itt sok emlitésre méltó példánynyal, ugy a kiadások sokféleségét, mint jóságát illetőleg, amitől a gyüjtemény értéke függ. Első helyen állnak az irott kodexek; ritkák is és sok pénzbe kerülnek, ezek közül a legkiválóbbakat, melyek Ő Eminentiája magán könyvtárában feltalálhatók, röviden ismertetem:

1. Hártyára irt, liturgikus, latin kodex, a XIII. századból, 47 lapos. Magában foglalja a Breviarium egy ré-

szét. Hogy e codex valamely cisztercita kolostoré lehetett, azt sz. Bernát officiuma mutatja a 33-ik lapon.

2. Hártyára irt, latin német codex, a XIV. századból, — a szépen irt imakönyvet apróbb rubrikák s néhány darabos iniciale tarkitja. A kötés oldallapjai vörösbőrrel bevont fatáblák, melyek a 15. század végére utalnak.

3. Hártyára irt, liturgikus, latin kodex, a XV. század elejéről; csinosan és tisztán van irva és vörös czimekkel diszitve. Az egyes kikezdések vagy a versek kezdő betüi szines és aranyos rajzban pompáznak. A könyvecske hártyája nagyon finom.

4. Hártyára irt, liturgikus, latin codex, a XV. századból; remek kivitelben, inicialéi aranyos, változatos szinekkel és kaligrafikus ékitményekkel diszelegnek. Ez is imakönyv. Emlitésre méltó kötése, mely vörösen zománczozott ezüst lemezkékből áll, fölöttük rácsozatos ezüstmü ragyog, a renaissance izlésében alakitott virágoktól köritve.

5. Hártyára irt, szentirási, latin kodex, a XV. század végéről; fekete s vörös sorokkal vegyes apró betüit nehezen olvasni, s hozzá az idő is keményen megviselte. Első lapjain különféle bünbocsánatért esdeklő imákat s más intelmeket olvashatni, melyeket ujabban idegen kéz irt bele; ugyanott állnak e versek:

> Ter quinquaginta david canit ordine psalmos
> Versibus bis mille sexcentis sex canit ille.

Első része a zsoltárok majdnem egész könyvét tartalmazza; — a második rész a szentirás több-kevesebb helyének betüsoros összeállitása, tehát Concordantia.

6. Hártyára irt, latin kodex, a XV. század végéről, szintén Horarium. Elejét naptár képezi; aranyos lapszéleit festett ékitmények tarkitják. Góth betüsorait itt-ott rubrikák szakitják meg. Inicialéit gondos müvészi kéz aranyozta s szinezte, lapszéleit pedig izléses alakok és virágok boritják.

7. Hártyára irt, latin, liturgikus kodex a XV. század végéről; jól szerkesztett Pontificale, az olasz könyvirásnak és festőművészetnek ékesszóló emléke; az erős hártyás lapok két hasábra oszolnak, tiszta góth betüs sorait közbe-közbe rubrikák diszitik. Czimlapja, mely a nyolczadik lapon van, szép keretbe foglalja a felirást: „In nomine domini summi et eterni dei nostri Jesu Christi. Incipit pontificale secundum novum ordinem Sanctae Romanae Ecclesiae compositum per Sanctissimum patrem dominum Johannem papam XXII." Az egész keretet geniuszok és virágok köritik, különféle szinekben a renaissance izlése szerint. A CLIII. lapon foglaltakból azt következtették, hogy a hazai liturgikus kodexek ezen első rangu példánya Vitéz János használatára készült, a czimlapon foglalt czimer azonban Pruisz, máskép Filipecz Jánosra vall, ki nagyváradi püspök volt, s Korvin Mátyástól az olmützi székbe áthelyeztetett. E kodexet, a pozsonyi káptalan ajándékozta Ő Eminentiájának, kötése, melynek vörös bőrrel bevont fatábláin változatos aranyékitmények közt az I. H. S. monogram tünik szembe, Pázmány Péter korára vall, kiről tudjuk, hogy az ugynevezett boldvai sacramentáriumot is, a magyar liturgia és litteraturának e legrégibb emlékét az emlitett káptalannak ajándékozta.

8. Német, csinos irásu, papircodex, a XVI. századból; czimei és kezdő betüi vörös szinben diszelegnek; nem más mint ima és elmélkedés-gyüjtemény.

9. Latin, liturgikus kodex, papirosra irva a XVI. század elejéről; az antifonák jó része hangjegyekre van irva, a kezdőbetük szinezve. E kodex a szertartások, áldások s más ritusok könyve: agenda.

10. Magyar, papirkodex a XVII. század végéről. A következő századból eredő felirás szerint: „Venerabilis Matris Franciscae Csáki natae Comitissae Ordinis S. Matris Clarae Conventus Posoniensis San-

timonialium Clarissarum quondam Abbatissae manuale propria manu scriptum. etc."

11. Latin, papirkodex a XVIII. század elejéről; antifonárium, egész terjedelmében hangjegyes kísérettel. A propria Sanctorum magában foglalja az antifonákat „S. Pauli Patris Nostri primi Eremitae" ünnepére.

12. Latin, papirkodex, melyet a XVI—XVIII-ik század folyamán irtak a nagyszombati jezsuita collegium rectorai. A könyv régi czime: Liber VII. Ordinationum. Leginkább figyelmet érdemel az a 16. fejezet, mely a Collegiumok történetével foglalkozik.

13. Latin papirkodex, czime: Ordinationes majoris momenti. Magában foglalja: Aquaviva, Viteleschi, Caraffa, Picolomini, Nickel, Tamburini jezsuita generálisok rendeleteit az ausztriai tartományi főnökökhöz.

14. Latin papirkodex. Czime: Liber votorum tam solemnium quam simplicium. E könyv a nagyszombati jezsuita Collegium használatára készült. Előljáróban olvasni a négy ünnepélyes és az egyszerü fogadalom mintáját; azután következnek azoknak nevei, kik a fogadalmakat letették, a hely, az idő s az előljárónak megnevezésével, akinek kezeibe tették le. Az első, Dobokay Sándor, Sellyén, szent Margit templomában 1603. febr. 2-án tette le a fogadalmakat, — az utolsó Rochel Jakab 1773. február 2-án Nagyszombatban.

A kéziratos codexek ismertetése után a nyomtatott könyvekre kerül a sor, melyek közt találkozunk ritkábbnál ritkább s a theologia valamennyi szakában kitünő müvekkel. A theologiai irók szakai a tárgy változatos bőségénél fogva igen különfélék. De mivel most müveik elősorolásához látunk, szükséges, hogy a theol. tudományban bizonyos osztályozást tartsunk szem előtt, amely szerint az összetartozó irókat elsoroljuk. Az első helyre a szentirási

hittudományt teszem, utána következnek a patrisztikus, a rendszeres, a gyakorlati, történelmi, kanonjogi theologiai szakok. Ezenkivül emlitendők más müvek, melyek az egyházi régiségekre, a sz. müvészetre, a feliratokra vonatkoznak, mindannyinak hasznát veszi a hittudomány s mi ezeket „Polymathia" név alá foglalhatjuk.

A szentirási hittudományi szakban természetesen magának a Szentirásnak kiadásaival kell kezdenem. Ezek közt Walton és Lee polygott bibliáján kivül kimagaslik a vatikáni görög kodexnek Vercellone-Cozza-féle kiadása; Tischendorfnak kodex sinaiticus petropolitanus-a, ugyancsak Friderico-Augustanus kodexe, mely az alexandriai kodex másolata Thompson kiadásában; Márkfinak evangeliumos, görög kodexe; Münsternek héber latin bibliája; nem vagyunk hijával sz. irási forditásoknak sem: ide tartoznak Koberger nürnbergi nyomdásznak, a velenczei Bevilaqua és Sabatieri régi latin biblia forditásai; Tischendorf Evangelium Palatinum-a; Miniscalchi Erizzo syr evangeliariuma; Cerianitól a kodex syro-hexaplaris photolitografikus kiadásban; a sz. irás kopt töredékei; Ulfilas góth forditása Castillioneistól; a négy evangelium ó-szláv nyelven Jagictól; Káldi és Károlyi magyar bibliája és az angol képes, londoni kiadás. Sürün találkozunk azon irók müveivel, kik vagy az egész sz. irást vagy annak egyes könyveit kommentálták; az előbbiekhez tartoznak Cornelius a Lapide, Calmet, Mignenek Scripturae S. cursus completus-a, az utóbbiakhoz: Agellius in Psalmos, Alvarez Didacus, és Vitringától Izaiás könyvének, Pradus és Villalpandustól Ezechielnek, Pacinchellitől Jónásnak, Pinedától Jóbnak és az Ecclesiastesnek magyarázata; Tostatus, Barradius, Lobetius, Sylvius, Maldonatus, kik az evangeliumokat, Pico és Estius, kik a leveleket és Alcazár, ki az apocalypsist magyarázták. Bőven vannak képviselve a szentirás magyarázatának

módja- s annak szabályaira vonatkozó munkák, a különféle Introductiók, Hermeneutikák, sz. földi utirajzok, Buxtorf kald és rabbin szótára, Bartoloccitól a nagy bibliotheca rabbinica s mások.

Köztudomásu dolog, hogy alapos theologiai képzettség patristikus tanulmány nélkül nem adatik. A sz. atyák és egyházi irók müveinek gyüjteményes kiadásai „Bibliotheca Patrum" név alatt szerepelnek, jóllehet néha más név alatt is megjelennek. E gyüjteményes kiadásoknak két nemét kell megkülönböztetnünk: egyet, mely a sz. atyák egy tárgyra vonatkozó teljes értekezéseit tartalmazza; mást, mely nem öleli fel a sz. atyák müveit csonkitatlanul, hanem inkább velős szólásaiknak és mondataiknak lánczolatából füződik egybe, — ezeket „Catenáknak" nevezzük. Említésre méltók: Maxima bibliotheca veterum Patrum Lugdunensis; Gallandii; Bibliotheca veterum Patrum; Lorenzana, s. s. Patrum Toletanorum quotquot exstant opera; Maji, scriptorum veterum nova collectio; Pitra, spicilegium et analecta; Ho roy, medii aevi bibliotheca patristica; Muratori, anecdota graeca; Allatius, Graecia orthodoxa; Combefisius, Bibliotheca patrum concionatoria. Ezekhez csatlakozik a latin és görög sz. atyák és egyházi irók remek kiadása Mignetől: Patrologiae cursus completus stb. czimmel, e kiadás, mely a theologiai irodalom ujoncza előtt is ismeretes, megvan teljesen. Azon kiadásokból, melyekben egyik-másik szent atyának vagy egyházi irónak müvei külön publikáltattak, csak néhányat emlitünk, megvannak: Cotelerius és Funktól a Patres apostolici, Baluziustól sz. Cyprián müvei, Fieldtől pedig Origenes Hexaplái, Petaviusnak areopagi Dénese, Asseman, és Lamynak sz. Efremje, Coustantnak sz. Hiláriusa, hasonlóképen itt látjuk Sz. Ambrus, sz. Vazul, sz. Jeromos, Jeruzsálemi sz. Cyril, sz. Gergely, sz. Leo, Turini sz. Maximus, Damaskusi sz. János müveit — Ballerini, Garnier, Vallarsius,

Touttée, Gallicioli, Ballerini testvérek, Bruni és Le Quien kiadásában; végre Arevalinak keresztény költői, Gilesnek Ven. Bedája sz. Bonaventura müveihez csatlakoznak, ez utóbbinak kettős kiadását birja a könyvtár, az 1751-ki velenczeit, s azt mely most Quaracchiban megindult.

A rendszeres és gyakorlati theologia, melybe a dogmatikát, az erkölcs- és szertartástant foglaljuk, bőven van képviselve a legjelesebb müvek hosszu sorai által; kitünnek szent Tamás summájának több kiadásai, köztük az Uccelli-féle Summa contra Gentiles s ugyancsak a Summa legdiszesebb kiadása, amelyet XIII. Leo pápa adatott ki Rómában 1882—86., aztán Arnauld, Bellarmin, Ballerini testvérek, Billuart, Bossuet, Concina, Cupetioli, Fabri, Fenelon, Gerdil, Gotti, Gretser, Habert, Hosius, Huetius, Illyés, Marani, Moríni, Nauseas, Pázmány P., Petavius, Ripalda, Suarez, Tapper, a salamankai collegiumnak, Thomasius, Thomasinus, Vives János, Walenburchnak müvei. A régibb theologusokat az ujabb irók tekintélyes nevei váltják fel: Dechamps, De Maistre, Denzinger, Dupanloup, Franzelin, Frint, Guéranger, Heinrich, Hettinger, Hoványi, Kuhn, Lonovics, Möhler, Mollik, Perrone, Sailer, Schrader s mások. Azonkivül itt találjuk sz. Antonin, sz. Bruno, Blosius, Kempis Tamás, Borromaei sz. Károly, Salezi sz. Ferencz, Liguori sz. Alfonz, Granadai Lajos, sz. Charus és sz. Victorról nevezett két Hugo, Aguirei J. Saenz, Contenson, A Martyribus Bertalan, Drexel, Eck, Lessius, Melchior Canusnak müveit. A könyvtár liturgiai müvei a legjelesebb iróktól származnak; ilyenek: Durantus Rationaleja Koperger A. nürnbergi mühelyéből 1481; XIV. Benedek müvei; Gerbert, Mabillon, Martene, Muratori, Zaccaria, Albani, Renaudotnak a liturgiára — és Asseman, Morelli, Mazochinak a kalendariumokra vonatkozó commentárjai. Baruffaldi, Bona, Catalani, Gavanti, Herdt, Le Brun,

Mühlbauer, Quarti különféle tractátusai a ritusokról. A liturgiai kiadások változatos bőségéből kiemelendők: Missale Strigoniensis Ecclesiae, mely Velenczében 1495-ben és ugyancsak az esztergomi Directorium, mely szintén ott 1516-ban látott napvilágot; — a meisseni Missale 1502-ből és Quignoni Breviáriuma 1559-ből. Párisi horáriumok 1510 és 1528-ból, pergamentra nyomtatva, számos fametszettel. Latin magyar katholikus énekkönyv 1675-diki Nagyszombati kiadás. Az ujabban szerzettekből kitünik Duchesne, liber Pontificalis R. P. Paris 1884. Épugy megemlitendő a Collectio sive Thesaurus resolutionum S. Concilii Tridentini 1718—1884., mely amily ritka, oly hasznos is.

Az Isten Országának történetét tárgyaló müvek közt első helyen megemlitjük a szentek életrajzait; ilyenek Surius és Lipomantól a szentek élete és a Bollandus J. és Henschen G. által kiadatni kezdett, hirneves „Acta Sanctorum", ezekhez csatlakoznak: Analecta Bollandiana; Ghesquiére: Acta Sanctorum ordinis S. Benedicti, s más egyéb Menologium, Martyrologium, Elogium. Az egyetemes egyháztörténet ujabb s régibb iróit külön el nem sorolhatjuk: kiemeljük Baroniusnak legjobb kiadását, mely Luccában készült. Az egyes nemzetek történetirói következőleg vannak képviselve: H. Florez, Hispania sacra, Hansizii, Germania S., C. Broweri, Antiquitates et Annales Trevirenses, Calles, Annales Austriae, Reschii, Annales Sabionenses, Brady, Annales hierarchiae catholicae anglicanae, M. Inchoffer, Annales Ecclesiae Hungariae, Farlati, Illyricum S., F. Ughelli, Italia S., Ildephonsi a S. Aloysio, Etruria S., Pirri, Sicilia Sacra, De Rubeis, monumenta Ecclesiae Aquileiensis, Le Quien, Oriens christiana. A részletes történetiratok vagy a történettudomány segédkönyveinek irói közül említésre méltók: Agnellus, Balan, Baluzius, Cecconi, Dubois, Görres, Greith, Hefele, Hergenröther, Hipler,

Holsten, Huillard Bréholles, Hurter Fer., Lami, Lemmer, Le Blant, Le Plat, Lupus, Martinow, Norisius, Palma, Pallavicini, Rocca, Rohrbacher, Reuter, Reumont, Sanclementius, Schelstrate, Tillemont, Tiraboschi. Waddingus, Annales Minorum et trium Ordinum a S. Francisco institutorum czimü müve a Fonseca J. M.-féle második kiadásban megvannak az utolsó napokban megjelent 25-dik kötetig. Ide tartoznak: Felice, Mittarelli, Pellegrino da Forli, Mabillon, Mamachi, Silos, kik hasonlóképen közzétették a trinitáriusok, kamalduliak, kapucinusok, benczék, dominikánusok és a jezsuiták annaleseit. Nem hagyhatjuk el a hazai egyháztörtenet iróit, köztük vannak: Benger, Fejér, Gánoczy, Ipolyi, Kaprinai, Katona, Kazy, Fuxhoffer, Pray, Róka, Salagyi, Schmitth. Nagyban emelik a könyvtár tekintélyét a Monumenták nagy kiadásai, milyenek: Muratorii Antiquitates italicae m. ae., Rerum italicarum scriptores, Monumenta Germaniae historica, Mon. historiae patriae Taurinensia, Byzantinae Historiae Scriptores; Codex dipl. Salemitanus; Bouquet, Durand, Martene, D'Acherius, Sirmond gyüjteményei; Corpus Reformatorum; Tosti, Bibliotheca cassinensis; a pápák különféle regestái Berger, Böhmer, Hergenröther, Jaffé, Langlois, Potthast, Presutti, Prou-tól; J. de Pclugk-Harttung, acta Pontif. Roman. inedita Tub. 1880—4., Burchard J. naplója Thuasne L. kiadásában 1883—85. Nem mellőzzük el azokat, kik hasznos munkálkodásukat a különféle rendek és irók életének és iratainak kiadására szentelték; Allatius, Anstruter, Backer, Bernardus a Bononia, Bostius, Cave, Ceiller, Ciacconius, Eggs, Fabricius, Flores, Lucius, Petrejus, Pez, Quetif és Echard, Sommervogel, Ungarelli, Wadding, Ziegelbauer; — valamint azokat sem, kik a könyvek és kéziratok nagyértékü jegyzékeit kiadták: Audifred, Brunet, Ceriani, Delisle, Denifle, Denisius, Dibdin, Duchesne, Graesse, Hain, Kollár, Lambecius, Moli-

nier, Monfaucon, Stevenson, Rocchi, Valentinelli; mindezeknek részük van a történeti tudomány előmozditásában. Nem is kell emlitenünk, hogy a tudományos folyóiratok, ujságok, s más kisebb terjedelmü iratok, melyek „különfélék," „megjegyzések" s más hasonló czimek alatt adattak ki, a Múzsák e székhelyén bőviben fellelhetők.

Térjünk már most át az egyházjogtani és zsinati irodalomra, melyről szintén a komoly tudomány igényeinek megfelelőleg van gondoskodva. Találkozunk az ujkor majdnem valamennyi egyházjogtani iróival, kik institutiókat, praelekciókat v. compendiumokat adtak ki; nem hiányzanak a kanon jog magyarázói és comentálói sem; Ballerini, Belletus, XIV. Benedek, Bouix, Clericatus, Covaruvias, Engel, Gaudentius a Janua, Gibert, Hallier, Marinus, Piazza, Philipps, Pignatelli, Pirhing, Pyrrhus, Reiffenstuel, Rigantius, Schmalzgruber, Sfondratus, Tamburinus, Tarquini, Thomassinus, Walter, Zaccaria. Ami pedig az egyházjog forrásait illeti, bármily igényeket is kielégit a Corpus Juris többféle kiadása, Pitra, Juris eccl. Graecorum Historia et monumenta, Lucius Ferraris P. Bibliotheca czimü munkái, Roskoványnak gyümüvei, az általános és részletes zsinatok gyüjteményei, azután Harduin, Mansi, Beveregius, a Lachi collectio, Ram, nem különben Hartzheimnek Acta Ecclesiae Mediolanensis, Collectio canonum Ecclesiae hispanae czimü müvei, valamint Dalham, Péterffy, Battyány iratai. A pápák bulláit és constituciót tartalmazzák: a Bullarium Rom., mely Rómában, Pratóban s Turinban adatott ki; a Propaganda, a kapucinusok és a Vatikáni Basilika Bullariuma, IX. Pius és XIII. Leo aktái, a Rota Romana decisiói 1721-től 1870-ig, s az Acta S. Sedis. Mellőznünk kell a többi jogtani tractusokat, pedig nem hiányzanak köztük emlitésre méltók; hasonlókép kiemelhetnők a tartományi és egyházmegyei zsinatok ritkabecsü kiadá-

sait, valamint a püspöki encyclikák jeles gyüjteményét is.

Mielőtt az átnézetet befejeznők, röviden megemlitjük azon ritka, illusztrált müvek sorát, melyeket „Polymathia“ név alá foglaltunk. Szebbnél-szebb munkák akadnak tollunk elé, ha felsorolni akarnók; mert alig van valami efféle emlitésre méltó mü, melyet Ő Eminentiájának főleg az illusztrált müvek iránt való müérzéke és áldozatkészsége könyvtárának meg ne szerezne. Ide tartoznak első sorban azon akár egyházi akár profán, külföldi és hazai irók, kik a régiségekről értekeztek: Bartolini, Bingham, Binterim, Bosius, Cancellieri, Chifletius, Garrucci, Hefner-Alteneck, Henszlmann, Ipolyi, Kellerhoven, Kircher, Kraus, Labarte, Lacroix, Laderchius, Le Blant, Mariott, Martigny, Newman, Northcote, Müntz, Rossi J. minden müvei, Usserius, Visconti, Wiseman. Ezekhez sorakoznak az egyházi müemlékek monografiái, melyek amily érdekesek, oly vonzók is. Ilyenek: Bonanni: Templum Vaticanum, Ph. L. Dyonisius: S. Vaticanae Basilicae Cryptarum monumenta, Benois: Cathedralis Urbevetana, Boito: Basilica S. Marci Veneta, Gravina: Monsregalis, a palermói egyház leirása Förstertől, Essemvein krakkói műemlékei, Carderera hires spanyol Iconografiája, a müncheni királyi kápolna kincse Enzlertől, a strassburgi dóm Le Roy de Sainte-Croixtól, Sz. Péter basilikája Le Taroullytól, sz. Kelemen római temploma Mulloolytól, a pisai dóm leirása Martinitól, a florenczié Molinitól, Przezdzieckinek lengyelországi müemlékei; Museum hispanicum De Dios J., De la Rada és Delgrado kiadásában; Rohault de Fleury: Basilica Lateranensis; Pasinitől a velenczei sz. Márk kincse, és a párizsi boldogasszony kápolnájának leirása Viollet Le Duc-től. Az epigrafok terén találkozunk Angelini, Kostersitz, Petrie, Rossi enemü müveivel; Krisztus urunknak, a szenteknek s más jeles férfiaknak életirói közül itt

látjuk Guéranger, Lacroix, Lecoy De La Marche, Loth, Maynard, Michaud, Mieloe, Montalembert, Rohault De Fleury, Thode, Veuillot neveit s más jeleseket. Különben a tudományos világ minderről maga is hozhat itéletet, miután a könyvtár katalogusa közzététetett; mi nehogy feladatunk keretén átlépjünk, e körvonalozással beérjük.

AZ EMBERI NEM KORA ÉS A SZENTIRÁS.

Irta: Dr. SZÉKELY ISTVÁN.

(Vége.)

A szentirási számok sokhelyt romlást szenvedtek.

Scepsisünkben tovább megyünk. Hogy a részletekben pontosan egyik szöveg sem birja az eredeti összöveg számait, az bizonyos; de az is lehetséges, hogy valamennyi szöveg jelentékeny romlást szenvedett a számokban. „De ces chiffres si divers quels sont les vrais? Tous même ne sont ils pas altérés? C' est la une question, á laquelle personne ne peut répondre. La critique ne peut résoudre le probléme. L'Église ne se prononce pas.“[1] Érveink a következők.

1. Tudvalevő, hogy mi sem változik meg oly könnyen a szöveg sokszorositása közben, mint éppen a számok, és legnehezebb éppen a számokba becsuszott hibákat kijavitani, mert az összefüggés, a szöveg, sokszor sem a hibát el nem árulja, sem az eredeti helyes szám feltalálására utbaigazitást nem ad. Amit igy már a kritika szabályaiból következtetünk, azt a szentirási számokra nézve megerősitik a tények.

[1] Vigouroux i. m. 20. lap. Csaknem szóról-szóra igy nyilatkozik Knabenbauer S. J. Stimmen aus M. L. 1874. I. 360 l.

2. Az Ábrahám és utódai életében előforduló számok ellen, amint ma vannak, nehézségek emelhetők. Sara midőn a pharao házába került 65 éves lett volna s midőn Abimelech magához vette 89 éves.

Hasonlóképpen I. Moz. 26, 10—11. tanusága szerint Isaac Gerarban nem merte elárulni, hogy Rebeka neje, mert az oly szép volt, hogy félt, hogy őt megölik érte. Pedig ha a szám romlatlan, Rebeka már akkor 60 éves lett volna. — Jákob is 91 éves korában vette nőül Rachelt.[1] — Ezekkel szemközt a patriarkák életében előforduló hasonló tüneményekre hivatkozhatnék valaki. De ne feledjük, hogy a régi patriárkák sok századon át éltek; azonban Sára, Rebeka, Rachel, Jákob élete már kevéssel haladta felül a mai életkort, s igy alig tételezhető fel, hogy a test ifju ereje és szépsége oly sokáig fennmaradt volna.

3. I. Kir. 4, 26. szerint Salamon királynak 40,000 jászola volt csak a kocsilovak számára. Hogy e különben is hihetetlen szám corrumpált, kitünik a parallel helyből (II. Krón. 9, 25.) ahol csak 4000 van mondva.

4. A számok evidens megrontása fordul elő a következő helyeken, mint a párhuzamos helyekkel való összehasonlitásból kitünik:

IV. Kir.	25, 8.	összevetve	Jerem.	52, 12.
„	25, 17.	„	„	52, 22.
„	25, 19.	„	„	52, 25.
„	25, 27.	„	„	52, 31.
I. Krón.	11, 11.	„	II. Kir.	23, 8.
„	21, 12.	„	„	24, 13.
II. Krón.	22, 2.	„	IV. Kir.	8, 26.

S ha ezen ujabban és könnyebben ellenőrizhető könyvekben a számok ily evidens módon megromlottak,

[1] Ezen eseteket E. A. Die Chronolgie der Gen. czimü munkában 191—192. lapon hozza fel, s a nehézséget ugy akarja megoldani, hogy az évek alatt $^{2}/_{5}$ éveket ért. De rendszere következetesen keresztül nem vihető s a jelzett nehézségeket jobban megoldja az, ha a számok corruptióját tételezzük fel.

mennyivel könnyebben megromolhattak, sőt meg kellett romlaniok a régi könyvek más források által nem is ellenőrizhető adatainak.

5. Tapasztalásból tudjuk, mily roppant romláson és ferditéseken mentek keresztül a keresztény chronologusok számai, (pl. Julius Africanus, Eusebius, Syncellus stb. munkáiban); tehát a fortiori következtethetünk, hogy a kétszer olyan régi szentkönyvek is osztoznak az emberi kézen forgó müvek e közös sorsában.

Ugy hiszem, e néhány érv — melynek pótlásául hivatkozunk a fentebb kimutatott, s csaknem kivétel nélkül számromláson alapuló szövegeltérésekre, — elég annak bebizonyitására, hogy a tárgyunkra vonatkozó szentirási számok is megromolhattak, sőt meg kellett többékevésbé romlaniok. De ezáltal eo ipso ki van mutatva, hogy e számok alapján biztos és pontos chronologiát összeállitani lehetetlen; s lehetetlen meghatározni az emberi nem korát oly pontossággal és biztossággal, hogy az igy nyert számért a — természetesen sokszor elég tendentiosus — profán tudományok támadásait a szentirás és theologia ellen kihivni érdemes volna.

De még ha a szent szöveg számai teljesen romlatlanok volnának is (amit mai nap már egy valamire való biblicus sem állithat): minden szentirási korszámitás és az emberi nem korára vonatkozó következtetés megbizhatóságát meggyengiti, hogy ne mondjam megdönti a szentirási korszámitás alapjául szolgáló nemzetségtáblaknak, — legalább azok némelyikének — hiányos volta. Erről a következő pontban.

A szentirási nemzetségtáblák hézagosak.

Ujabb időben a legnagyobb nevü és szigoru egyházias érzületü tudósok is megengedik, hogy a szentirási genealogiák sokszor hézagosak, azokból egyes tagok hiányoznak és igy a szentirás analogiája feljogosit annak föltételezésére, hogy a tárgyunkra vonatkozó nemzetségtáblák is itt-ott hézagosak lehetnek. Igy Kna-

benbauer (S. J.)[1] „Der Character der alttestamentlichen Genealogien überhaupt macht jede chronologische Berechnung unmöglich, da häufig Mittelglieder fehlen . . . In der Genealogie des hebräischen Textes speciell für unsere in Frage stehende Periode — zwischen der Sündfluth und Abraham — fehlt nachweislich ein Glied, mithin ist von vornherein Grund vorhanden anzunehmen, dass auch diese Genealogie, trotz der bestimmt ausgeprägten Form, in die sie gegossen erscheint, das den Genealogien gemeinschaftliche Merkmal, nämlich das Lückenhafte an sich trage. Hiedurch aber wird sie für chronologische Bestimmungen in sich unbrauchbar.“ E hézagok részben mindenesetre a másolók hibája folytán eredtek, de részben bizonyosan maguktól a szerzőktől származtak, kik e tekintetben csak az általán elfogadott szokáshoz alkalmazkodtak.

A nemzetségtáblák megrövidítésének fő oka az, hogy gyakran az iró idejében egyes tagok emléke feledésbe ment. Másik fő ok a rövidségre való törekvés; általánosan ismert, vagy kevésbé fontos genealogiáknál elég volt csak egy-két tagot jelezni. Sok hézagot szülhetett a keleti népeknek is a zsidóknak is ama szokása, hogy az „atya“, „fiu“, „nemzé“ kifejezéseket gyakran a legtávolabbi rokonsági fokok megjelölésére is használták.

Sokszor azért is megrövidítették a nemzetségtáblákat, hogy bizonyos symbolicus vagy szent szám eredjen a tagok számából; máskor, hogy egyes méltatlan személyek a nemzetségtáblával kirekesztessenek. Az előbbire éclatans példa maga az Üdvözitő nemzetségtáblája ugy sz. Máténá, mint sz. Lukácsnál.[2] Talán nem ok nélkül gyanitunk hasonló rövidítést a vizözön előtti és utáni ősatyák nemzetségtáblájában.[3]

---

[1] A Stimmen aus M. L. 1874. I. k. 362. lapján.

[2] Az előbbinél olvasható tábláról alább szólunk. Lukácsról csak annyit, hogy 77 nemzetséget számlál, mely valószinüleg mesterséges, symbolicus czélból alkotott szám.

[3] „Le nombre rond de dix patriarches tant avant, qu'après le déluge

A nemzetségtáblák megröviditése történhetett akaratlanul is a szöveg sokszorositása közben, a másolók szeme, füle, emlékezete és itélő tehetsége által elkövetett hibákból.

Vigouroux[1] szerint a nemzetségtáblák emlékezetben tartásának megkönnyitése lett volna egyes tagok kihagyásának a czélja. Mondja ugyanis: „De même que S. Mathieu a omis plusieurs personnages dans sa généalogie de Nôtre-Seigneur, afin d'avoir trois series de quatorze noms chacune, les générations patriarchales anterieurs à Abraham ont pu être reduites systematiquement par un procédé mnémotechnique du même genre, à dix générations antediluviennes et dix générations postdiluviennes, c' est à dire, comme on l'a rémarqué, au nombre des doigts des deux mains, qui ont été l' origine du système décimal."

Az ilyen rövidités nem volt sem hazugság, sem csalás, s azért az inspiratióval sem ellenkezik; mert az olvasók az ilyenhez hozzá voltak szokva, s igy nem lettek félrevezetve. A nemzetségtáblák czélja pedig nem követelte meg föltétlenül, hogy minden egyes iz megneveztessék, mivel a nemzetségtáblák fő czélja volt kimutatni, *kitől* származik le valaki, nem pedig *hány és mennyi iz közbejöttével.* „Les omissions dans les généalogies n' èveillaient aucun scrupule chez les Hébreux. Voici pourquoi: la vérité historique qu'on se propose d'établir par ces documents c'est que le dernier personnage nommé descend du premier en ligne droite. Peu importe à ce point de vue le nombre des intermédiaires, pourvu que la ligne de descendance ne soit point faussée."[2] Hason-

---

est bien prope à éveiller l'idée d'une combinaison artificielle, c' est à dire d'une réduction du nombre réel des générations, ménagée pour obtenir un chiffre rond ou sacré."

Brucker S. J. a „La controverse et le contemporain" folyóiratban, 1886. I. 391 l.

[1] La chronologie biblique 22—23 l.

[2] Vigouroux La chron. bibl. 47. lap.

lólag nyilatkozik Schäfer:[1] „Es handelt sich nicht um die Bestimmung eines Zeitintervalls zwischen zwei Personen oder Ereignissen, sondern um den Nachweis des Zusammenhanges zweier Geschlechtsglieder.“ — Most térjünk át a tényekre, melyek a genealogiák hézagosságát bizonyitják.[2]

1. Ha a héber szöveg számai romlatlanok és nem hézagosak, ugy Sem 35 Sale 3 és Héber 64 évvel tulélte volna Ábrahámot. Ez pedig éppen nem valószinü.

2. Az I. Móz. 11. közlött nemzetségtáblában — mint láttuk — a LXX. egy Kainan nevü taggal többet számlál. Hogy itt nem a LXX. Kainanját kell elhagyni, hanem ellenkezőleg Kainant a héber szövegbe beszurni, az kitünik a következőkből.

a) Sz. Lukács is felsorolja Kainant. Hiába ellenvetik, hogy sz. Lukács ezt a LXX. forditás után teszi; mert az sehogysem volna megegyeztethető az inspirációval, hogy a Septuaginta forditásból egy szent iró hamis dolgot igaz gyanánt idézzen. S ha az inspirált sz. Lukács átvehetett volna egy positiv hibát a LXX. forditásból: mennyivel több joggal állithatnók, hogy Mózes az inspiratio daczára hézagos — tehát tulajdonképen nem hamis — nemzetségtáblákat közölhetett régi forrásai után ? !

b) Hogy kritikai okokból véletlenül valami a szövegből kimarad, könnyen érthető ; de egy egészen uj tagnak beszurása a nemzetségtáblába, ugy, hogy azon tag a megfelelő számadatok kiséretében négyszer is emlittessék, alig képzelhető.[3]

---

[1] Die biblische Chronologie Münster, 1879. 15. lap.

[2] Nézetünk szerint a genealogiák hézagossága *tény*; annyit azonban csaknem kivétel nélkül minden kath. szentirásértelmező megenged, hogy hézagossága legalább *lehetséges*.

[3] Ch. Robert (rennesi oratorianus) a La controverse et le temp. 1886. juliusi számában P. Bruckernek már idézett czikkére tett észrevételeiben, — Kainan beszurását a 70 forditó azon törekvéséből származtatja, hogy a vizözön utáni patriarkák számát a vizözön előtti nemzedékek mintájára tizre kiegészitsék. — Azonban ha ez lett volna a czél, sokkal egyszerübb lett volna Ábrahámot a vizözön utáni patriarkákhoz számitani, s a tizes számot igy kiegésziteni, mint egy egészen uj tagot a nemzetségtáblába becsempészni.

3) I. Móz. 10, 13—14. olvassuk: „Mesraim nemzé (!) Ludimot, Anamimot és Laabimot, Neftuimot és Fetrusimot és Kasluimot;" és a 15. s k. versben: „Kanaan pedig nemzé Sidont, első szülöttjét, Heteust és Jebuzeust és Amorreust, Gergezeust, Heveust és Araceust, Sineust és Aradiust, Samareust és Amateust." A sz. irás tehát itt egyes embereknek (vagy népeknek) egész *népek* nemzését tulajdonitja, honnan világos, hogy itt csak közvetett és nem közvetlen nemzésre gondolhatunk. A közbeeső tagok tehát át vannak ugorva.

4. I. Móz. 29, 5. Laban Nachor *fiának* neveztetik; („Ismeritek-e Labant Nachor *fiát*?") pedig mint I. Móz. 28, 5 és I. Móz. 24, 24. és 47, tanuskodik, Bathuelnek, Nachor fiának fia, tehát Nachor unokája volt.

5. I. Móz 46, 15. felsorolván Lia fiait és *unokáit*, a szöveg igy folytatja: „Ezek Lia fiai, kiket syriai Mesopotámiában szült vala, Dinával, az ő leányával együtt. Minden *fiai és leányai* 33 lélek."

6. II. Móz. 6, 16—20. közli Mózes saját nemzetségtábláját. (16. v.) „És ezek Lévi fiainak nevei nemzetségük szerint: Gerzon és Kaat (Qehat) és Merari. Lévi életének pedig 137 esztendeje vala. (18. v.) Kaat fiai: Amram és Isaar, Hebron és Oziel. Kaat életének 133 esztendeje vala. (20 v.) Amram pedig Jochabedet atyja bátyjának leányát feleségül vevé, ki szülé neki Aront és Mózest. És Amram életének 137 esztendeje vala." Parallel hely IV. Móz. 26, 57—59. ahol ezenfelül még olvassuk, hogy Kaat nemzé (?!) Amramot.

De bármily határozott is e nemzetségtábla, az teljes nem lehet.

Ugyanis I. Móz. 46, 11. verséből tudjuk, hogy Qehat (Kaat) Lévivel ment be Egyptomba. Tegyük fel tehát a véleményünknek legkevésbé kedvező esetet, hogy Qehat az Egyptomba költözés évében született, Amram pedig Qehat életének, Mózes pedig atyja életének utolsó évé-

ben: az életkorok összegezéséből[1] csak 350 évet kapunk, mely a zsidók egész egyptomi tartózkodásának tartamát magában foglalná, holott ez a héber szöveg szerint 430 évig tartott. Hát még ha ama feltevésünk, hogy a nemzetek mindegyike atyja utolsó évében született, hamis — a minthogy bizonyosan hamis, mert legalább Amram után Qehatnak még más három fia emlittetik: — ugy e szám is annyira reducálódik, hogy még a LXX. által az egyptomi tartózkodásra számitott 215 évet is alig adja ki.

Mi következik tehát ebből? Az, hogy Mózes a saját nemzetségtáblájából egy vagy több tagot kihagyott. Megerősiti e következtetést egy másik körülmény. IV. Móz. 3. és 26. felsoroltatnak Lévi utódai számra 22,300 *férfi*, kiknek — ha a nemzetségtábla teljes — Lévi szépapja (harmadfoku őse) volna; s Lévi fiai közül Qehatnak 8300,[2] Gersonnak 7200, Merarinak 6200 fiunokája lett volna az Egyptomból való kiköltözés idején, daczára annak, hogy legalább a szentirás Qehatnak csak négy fiut, Gersonnak és Merarinak csak két-két fiut tulajdonit.[3]

7. IV. Móz. 26, 59. irva van: „(Amram) felesége Jochabed, Lévi leánya vala, ki neki Egyptomban született.“ — De II. Móz. 6, 20. szerint Jochabed Amramnak unokatestvére volt; s ha Lévi leánya lett volna, ugy Amramnak nagynénje volna. Tehát Jochabed Lévinek nem leánya, hanem távolabbi utódja volt. — Azonkivül feltéve, hogy Lévi — ki Egyptomba költözése idején is már férfi kora delén volt, — ez után csak ötven évvel

[1] Qehat 133
Amram 137
Moyses 80
350.

[2] Nem 86000 mint a vulgata mondja.

[3] V. ö. Knabenbauer S. J. Stimmen aus M. L. 1874. 364. lap. — Ezen P. Brucker által is a La Controverse folyóirat 1886. márcziusi számában felhozott érvet ugyanazon folyóirat juliusi számában (362—368. lap.) megtámadta Ch. Robert rennesi oratorianus. Egyebet azonban nem ért el, mint hogy Brucker részéről a szeptemberi számban egy elmés czáfolatra adott okot.

nemzette volna Jochabedet, az utóbbi mégis 300 éves lett volna, mikor Mózest szülte.[1]

8. Józ. 7, 23. Achan — a ki Jozue alatt megkövezteteti azért, mert elvett az anathemából — Zare fiának neveztetik; pedig ugyanazon fejezet 1. és 18. versének tanusága szerint Charmi fia volt, mely utóbbi Zabdinak Zare fiának fia volt; tehát Achan Zarénak nem fia volt, hanem másodunokája (harmadfoku utód).

9. Ruth 4, 18—22. Dávid ősei Judától a következő rendben vezettetnek le: (Juda), Phares, Esron, Aram, Aminadab, Nahasson, Salmon, Booz, Obed, Isai, Dávid. — Hasonló ősök vannak felsorolva I. Krón. 2. — És mégis I. Krón. 4, 1. Olvassuk: „Juda fiai: Phares, Hesron, és Charmi és Hur, és Sobal," jóllehet Hesron az előbbi helyek tanusága szerint Judának nem fia, hanem unokája volt. — Azonkivül Ruth 4, 20—22. Nahassontól — ki Kanaan földének elfoglalása idején élt, — Dávidig 5. nemzedék van felsorolva, a mi ezen legalább is 440 (de a Birák könyvének chronologiája szerint körülbelül 600) évnyi időszakra nagyon kevés, kivált ha meggondoljuk, hogy Dávidtól Sedekiasig szintén 440 évre 18 nemzedék esik, mint I. Krón. 3, 1—15. látható.

10. I. Kir. 9, 21. Saul magát Jemini fiának nevezi; pedig ugyanazon fejezet 2. versének tanusága szerint Jeminitől öt közbeeső tag utján származik (Jemini, Aphia, Bechorath, Seror. Abiel, Kis, Saul), s igy Jemininek hatodfoku unokája.

11. III. Kir. 19, 16., továbbá IV. Kir. 9, 20., és II. Krón. 22, 7. Jehu Namsi fiának neveztetik; pedig mint IV. Kir. 9, 2. 14. kivilâglik, Josaphatnak, Namsi fiának fia volt, tehát az előbbinek unokája.

12. I. Krón. 6, 1—8. Sadoc főpap ősei soroltatnak fel Árontól kezdve, névszerint: Áron, Eleazar, Phinees, Abisue, Bocci, Ozi, Zaraias, Meraioth, Amarias, Achitob,

[1] A LXX. szerint csak 75. — Nem titkolhatjuk itt el, hogy ha az Egyptomban való tartózkodás idejére nézve a LXX. számát (215 év) fogadnók el, a 6. és 7. alatt felhozott nehézségek megszünnének.

Sadoc, — tehát kilencz nemzedék, holott ugyanazon időre Coretól Heman cantorig (Dávid kortársáig) 18 nemzedék van I. Krón. 6, 33—37. felsorolva, a mi mindenesetre aránytalanul nagy különbség. S csakugyan Josephus Flavius[1] Sadoc ősei közül többet felsorol, kiknek neve az I. Krón. 6, 1—8. közlött nemzetségtáblában elő nem fordul, s máshol Árontól Salamon idejéig harmincz főpapot számit.[2]

13. I. Krón. 26, 24. azt állitja, hogy Subael Dávid kincstárőre Gersomnak, Mózes fiának fia volt. Gersom ugyan Mózes fia volt, de Subael annak igen távoli utóda lehetett, mert legalább 400 év telt el a kettő születése között.

14. I. Ezdr. 8, 3. Ezdras nemzetségtáblájában Meraioth és Azarias közt ki van hagyva hat személy, melyek fel vannak sorolva I. Krón. 6, 7—10. A kihagyás oka valószinüleg Amarias, Azarias és Achitob nevek kétszeri előfordulása, melyeket valamely másoló per errorem oculi összetévesztett.

15. Az ujszövetségben Máté 1, 1. Jézus Krisztus *Dávid fiának* és *Ábrahám fiának* neveztetik.

16. Ugyancsak sz. Máté az Üdvözitő nemzetségtáblájában mondja (1, 8.): Joram *nemzé* Osiast; már pedig éppen a sz. irásból tudjuk, hogy ezek közt még három más személy volt: Ochosias, Joas és Amasias.

17. Krisztus nemzetségtáblájában Zorobabel és sz. József közt szent Máté csak kilencz nemzedéket számit, mig sz. Lukács tizennyolczat; valószinü tehát, hogy sz. Máté néhány személyt itt is elhagyott.[3]

[1] Antiqu. VIII. c. 1.

[2] V. ö. Schäfer i. m. 16—18. lap.

[3] Ezt tartják sokan. Igy Patrizzi (Valrogernél i. m. 52. l. idézve) irja: „Velim animadvertas, probabile omnino esse, alios quoque in hac genealogia a Matthaeo fuisse praeter istos (sc. quam Ochosiam, Joam et Amasiam) tum ante Davidem, tum etiam post Zorobabelem; quum inter hunc et Josephum Matthaeus novem non amplius generationes enumeret tam etsi Lucas duplum." És máshol irja: „Quum nobilissima omnium inter Judaeos esset Davidis progenies, proinde nemo eam ignoraret, quumque

18. A szentirásnak csaknem minden lapján előfordul e kifejezés: Israel fiai, Israel népe helyett, vagyis Israel távolabbi utódai helyett. Hasonlóképen: Juda fiai, Lévi fiai, Heth fiai, Ammon fiai, Esau fiai stb. e helyett ivadéka. Az sem változtat a dolgon, hogy a genealogia az előbbi tagról mondja, hogy az az utóbbit nemzette. Ez a szentirás bevett szólásmódja távolabbi ivadékokról is. „Hebraei — mondja Patrizzi[1] — quoslibet posteros etiam remotissimos nomine filiorum, maiores vero patrum nomine designabant.“ És Schegg[2]: „Zeugte, ist die einmal recipirte Formel der Geschlechtstafel, ohne Rücksicht darauf, ob die Zeugung eine unmittelbare oder mittelbare ist.“

Már most mi a tanulság ebből tárgyunkra nézve? Álljon itt Knabenbauer felelete[3]: „Die Möglichkeit, dass auch unsere Genealogie, von der Sündfluth bis Abraham (és hozzátehetjük, hogy a vizözön előtti is) mit dieser Freiheit, und mit dieser Zusammenfassung entfernter Namensglieder angelegt sei. Mit dieser Möglichkeit schwindet aber jede feste und berechtigte Basis zu einem chronologischen System der Bibel.“ És máshol[4] ugyanő irja: „Die Basis einer solchen Berechnung ist höchst schwankend und unbestimmt; du liesest im Verzeichniss Vater und Sohn, du richtest deine Berechnung darnach ein, und vielleicht ist das Verhältniss in Wirklichkeit ein ganz anderes! Vielleicht laufen hier Sprünge mitunter vom Urgrossvater auf den Urenkel! Oder wer weiss, welche Lücken und wie oft sie sich finden? Woher soll ich orientirende Anhaltspuncte nehmen, falls die Genea-

---

omnibus iam notum esset Jesum ex Davide genus ducere, satis fuit rem summatim enarrare . . . Neque secus coeteri historici egerunt, non modo sacri ut Ezdras et scriptor Judithae (8, 1. coll. I. Par. 5, 3. sqq.) sed et alii.“

[1] Valrogernél i. m. 53. l.

[2] Ad Matth. c. 1. Knabenbauernél Stimmen etc. 1874. I. 366. lap idézve.

[3] Stimmen, 1874. I. 368. lap.

[4] U. o. 365—66. l.

logie nur einmal vorliegt, und alle Mittel zu einer Controle gebrechen? Ist da nicht jeder Schritt, jeder Schluss die Wagniss, das nur jener noch über sich nehmen mag, der keine Ahnung hat von dem Characteristischen der alttestamentlichen Genealogien?"

Következtetések.

Már most megfelelhetünk ama sokat vitatott kérdésre: *van-e az ó-szövetségi szentirásnak egészben véve chronologiája; és ha van, meg lehet-e annak alapján az emberi nem korát határozni?* A felelet attól függ, mit értünk chronologia alatt.

Ha chronologia alatt értjük azon távolságnak meghatározását, mely az eseményeket egy bizonyos, aera gyanánt felvett időponttól elválasztja; — vagy ha értjük az eseményeknek tartamuk és a köztük fekvő idő megjelölésével való egymás mellé sorolását: akkor első tekintetre világos, hogy a szentirás egészben véve chronologiával nem bir, sőt akkor sem birna, ha a számok eredeti romlatlanságukban fenmaradtak volna, és a nemzetségtáblák hézagosak nem volnának. — Ugyanis a szent könyvek — a Makkabeusok könyvét kivéve — az eseményeket bizonyos aerához nem viszonyitják,[1] és sem

[1] Vannak ugyan egyes szórványos esetek, midőn a szentirás az eseményeket bizonyos más időpontra viszonyitja, pl. a patriarchák születési éveire, (I. Móz, 7. 11.) a vizözönre, (I. Móz. 11, 10.) de ez állandóan és következetesen nem történik. Még legfőbb joggal lehetne aerának nevezni az Egyptomból való kivonulás idejét, a mennyiben (II. Móz. 16. 1. 19, 1. — IV. Móz. 1, 1. 9, 1. 33, 38. III. Kir. 6, 1. stb.) több esemény ettől van számitva. — A királyok korában az események a királyok uralkodási éveitől számittatnak; a fogság alatt ismét a babyloni és perzsa királyok uralkodási éveitől. A fogság utáni időben aera gyanánt használja a szentirás: a) az első templom pusztulását, b) a seleucidák uralmának kezdetét (312. Kr. e. aera regni graecorum, aera contractuum. I. Mach. 13, 41.) és c) a zsidók megszabadulását a syr igától a Machabeusok által, a seleucidák 170. és Kr. előtti 143. évben. (V. ö. Ideler Handb. der Chronol. 1825. I. 529—31. és Riehm i. m. II. 1802.)

az események tartamát, sem az azok közt fekvő időközt mindig meg nem határozzák.

Lehet azonban a chronologia szót *tágabb értelemben közelítő időmeghatározásról érteni.* Kérdés, hogy legalább ily értelemben vett chronologia-félét lehet-e a szentirásnak egészben véve tulajdonitani.

Bizonyára *lehet a szentirás egyes részeinek, s az ó-szövetség némely ujabb korszakaira nézve.* De a szentirásnak egészben véve, különösen pedig az emberi nem első korszakainak még ilyen chronologiát sem tulajdonithatunk. Mert igaz, hogy az ó-szövetség minden szakára vonatkozólag találunk bizonyos időmeghatározásokat, legalább a nemzetségtáblában: de éppen mivel az illető számok meg vannak romolva s a nemzetségtáblák gyakran hiányosak, soha sem tudhatjuk bizonyosan, hogy valamely concret esetben nem olyanok-e. Ily módon minden az ó szövetség tartamának és ebből az ember korának meghatározására irányuló kisérlet ingatag alapokon nyugszik.

Tehát *éppen semmi felvilágositást sem nyujt a szentirás az emberi nem koráról? Valamit mégis nyujt.* Bármily ingatag az ó-szövetség hosszára vonatkozó korszámitás, mégis *a szellem*, mely azt átlengi, *az általános benyomás*, a mit a szentirás az emberre tesz, bizonyosan megfelel a valóságnak. S e benyomás az, *hogy az emberi nem nem nagyon régi*, legalább nem nagyon sokkal régibb, mint a szentirásból eszközölt számitások mutatják. Mert ha meg vannak is rontva a számok, ha hiányosak is a nemzetségtáblák, mégis igen valószinü, hogy sem a rontás, sem a hézagosság nem oly nagymérvü, hogy feljogositana bennünket az ember korát évmyriadokra visszavinni a multba. *Bizonyos korlátokat tehát von a szentirás, melyeken számitásainkban tulmenni komoly okok nélkül nem szabad.* Hogy körülbelül meddig terjednek e pontosan meg sem határozható korlátok, azt a fentebbiek után a szives olvasó könnyen megitélheti.

Szerény nézetem szerint tehát a tudós P. Knabenbauer másokkal együtt, kissé nagyon messze megy, mi-

dőn kategorice ki mondja, hogy a szentirásnak chronologiája nincs és hogy a szentirás az emberi nem korára vonatkozó számitásoknak *egyáltalában semmi korlátot* nem szab.[1] Nézetünk szerint igenis szab bizonyos korlátokat; de ezek elég tágasak arra, hogy köztük a józan buvárkodás eredményei megférjenek; s legfeljebb képzelődésre épitett tudományos szédelgés nem fér meg azok között.

Másrészt azonban magam sem tagadom, hogy ha mégis az igazi, komoly tudósok részéről bizonyittatnék, hogy e korlátok még sem elég tágasak az emberi nem multjának befogadására, még mindig lehetne sőt kellene azokon tágitani.[2] Azonban meggyőződésem szerint ez ideig arra, hogy a szentirás időszámitását teljesen feladjuk, elég ok nincsen, sőt nehezen hiszem, hogy valaha lesz. Ugyanezt tartja P. Knabenbauernek egyik tudós rendtársa P. Brucker[3]: „La plupart des apologistes, tout en admettant, qu' il n' y a pas de chronologie biblique *certaine* pour les premiers âges, et que par suite, il est loisible aux savants de faire l'humanité vieille de 8,000 ou même 10,000 ans, aussi bien que de 6,000 ou 7,000, *ne vont pas cependant jusqu' à leur accorder une marge indéfinie.*"

Hasonlóképen nyilatkozik Valroger[4]: „L'écriture n' assigne pas une date précise à la crèation de l'homme,

---

[1] „Wir können aus voller Überzeugung mit P. Bellynk Fr. Lenormant und vielen Katholiken sagen: Es gibt keine Chronologie in der Bibel . . . . Es ist also der Wissenschaft gestattet, die Sündfluth um so viele Jahrhunderte hinaufzurücken, als sie mit Sicherheit beweisen kann." Stimmen 1874. I. 371. lap. és u. o. 362. lapon: „Es bleibt das Gerathenste einfach zuzugestehen, dass von Seiten der hl. Schrift der chronologischen Forschung und Anforderung keinerlei Fesseln angelegt, ihr keinerlei bestimmte Zeitschranken gesetzt werden."

[2] Si les savants parvenaient à prouver que la date, qu'on assignait généralement à la crèation de l'homme, n'est pas assez reculée, il en resulterait, que les systèmes des chronologistes sont faux, mais le texte biblique demeureraít toujours lui mème hors de cause." Valroger i. m. 23. lap.

[3] La controverse etc. folyóirat, 1886. VI. k. 375. lap.

[4] L'âge du monde 1869. 59. lap.

non plus qu'au renouvellement de l'humanité par le déluge; mais *elle ne permet point* de les rèculer indéfiniment et arbitrairement dans les profondeurs obscures d'un passé imaginaire. En cette matière comme en toute autre, la liberté illimitée dégenère en licence et en dèraison."

Még egyet akarok itt különösen hangsulyozni. Jóllehet a szentirás a chronologiához bizonyos támaszpontokat nyujt, és annak határokat von: *tulajdonképen pontos és biztos chronologiája még sincsen.* Az ugynevezett „szentirási chronologiák" tehát, melyeket némely tudós összeállit, s melyekben 3—4000 éves események idejét oly pontossággal akarja meghatározni, mintha csak a jelen század történetét irná: többé-kevésbé mind subjectiv alapokon állanak, s gyakran önkényes föltevésekre, és egyik vagy másik szöveg iránti elfogultságra támaszkodnak. Legjobb esetben is csak „a szentirás alapján készitett számitásoknak," de nem a szentirás időszámitásainak nevezhetők. Ennélfogva az igy összeállitott számitások nem osztoznak a szentirást illető tiszteletben, s azokat birálni, elitélni, vagy azoktól eltérni nem képez a szentirás és kinyilatkoztatás elleni vétséget.[3] Sőt mivel egységes hagyomány a szentirás eredeti számitásáról vagy az emberi nem koráról az egyházban nem létezik, s az egyház semmiféle számitás mellett állást nem foglalt: e tekintetben a katholikus theologus sem a hagyomány tanusága, sem az egyház szava által kötve nincs.

[3] V. ö. Güttler Naturforschung und Bibel, 1877. 313. lap. Brucker i. m. 383. lap. és Valroger i. m. 4. l. — Továbbá a protestans Riehm Handwörterbuch-jában olvassuk: „Was man gewöhnlich so (biblische Zeitrechnung) nennt, das ist keineswegs eine wirklich in der Bibel enthaltene und durchgeführte Zeitrechnung, sondern nur ein mehr oder weniger traditionell gewordenes chronologisches System, das auf chronologische Angaben der Bibel gegründet aber mittelst combinirender Berechnung gewonnen ist, wobei auch ausserbiblische Daten und manche blosse Vermuthungen zu Hilfe genommen werden mussten. Es wird darum gerathen sein, von den verschiedentlich modificirten Systemen sogenannter biblischer Zeitrechnung die Grundlage derselben, die in der Bibel wirklich enthaltenen chronologischen Angaben reinlich zu unterscheiden.

Ugy hiszem tehát, hogy értekezésemből kettő kitünik; először, hogy mint más kérdésekben, — ugy itt sincs okunk a bibliát a tudomány haladásától félteni; másodszor, hogy a profán tudományok megbizható alapokon nyugvó korszámitásaival szemben — még ha egyes részek kifogásolhatók is — tulságos merev, hogy ne mondjam ellenséges álláspontot elfoglalni nincs okunk. Nem kell féltenünk mondom a szentirást, mert az inspirált könyv, melynek tartalma a hol romlatlan, feltétlenül igaz; már pedig a kinyilatkoztatott igazság a tudományos uton szerzett igazságnak ellent nem mondhat. De nem kell félni a szilárd alapokon nyugvó korszámitásoktól sem azért, mert mint láttuk a szentirásból az ember korát pontosan és biztosan kiszámitani nem lehet; s a privata auctoritate eszközölt számitásokért a történet és természetbuvárok komolyabb részének is hadat izenni valóban nem volna észszerü. Annyi volna ez — Knabenbauerrel szólva[1] — mint „uns in eine unmögliche Stellung hineinzuzwängen, und das Ansehen der heiligen Bücher auf's schwerste und unheilvollste zu schädigen."

AZ ÖSSZEHASONLITÓ VALLÁSTUDOMÁNY JELEN ÁLLÁSA ÉS EDDIG ELÉRT EREDMÉNYEI.

— Történelmi és kritikai essai. —

Irta: KARÁCSON IMRE.

(Vége.)

A történelmileg ismert vallásoknál együtt van a monotheismus és polytheismus, de hogy melyik volt e kettő közül a régibb, az még, ha a bibliát nem vesz-

[1] Stimmen, 1874. 369. l.

szük figyelembe, teljesen meggyőzőleg nincs bebizonyitva, ez még eddig elé az összehasonlitó vallástudomány egyik problemája.[1] Annyit kétségtelenül bizonyit az összehasonlitó vallástudomány, hogy a polytheista vallásokban a sok isten között mindig kiemelkedik egy főisten,[2] valamint *nagyon valószinüvé* teszi azt is, hogy a vallás legrégibb alakja az ős kinyilatkoztatáson nyugvó monotheismus volt, mert egyedül ez adja helyes megfejtését a különböző vallásfejlődésnek, a sokféle vallás egymás között való hasonlóságának, a többi theoriák kielégitő magyarázatot éppen nem nyujtanak, s nagyon hiányosak.

Tiele elmélete hiányos, mert az animismusból sehogy sem lehet kimagyarázni az Isten eszméjének eredetét. Az emberi képzelet benépesitheti a földet, a levegőt szellemekkel, de hogy mi okozza azt, hogy ezek közül némelyek istenekké lesznek, e kérdést Tiele éppen nem oldja meg. Az imádandó istennek eszméje, aki iránt az embernek kötelességei vannak, az egyetlen legfőbb Lény gondolata, semmikép sem ered a képzelt szellemek eszméjéből, vagyis az animismus legfelsőbb része sehogy sem származik a legalsóbból. Tiele kisérlete abban áll, hogy az egész vallást abból származtassa, ami nem egyéb mint a vallási eszme megromlása, — a babonából, magiából; pedig ez hiába való erőlködés, mert egészen más a magia és más az igazi vallás; egészen más a szellemek és az Isten eszméje, valamint más a kisértetekben való hit és a legfőbb Lény imádása.[3] Másutt kell tehát a vallási eszmék igazi forrását keresnünk és nem az animismusban.

De ezt nem találhatjuk meg Müllernek elmés theoriájában sem, mert a végtelen szemlélete, a miből szerinte a vallás ered, ijedelmet, csodálkozást kelt s nem egy élő lény eszméjét aki bennünket meghallgat, itél, jutalmaz. Ha pedig az emberben a vallásra való tehetség csakugyan

[1] Broglie, Problemes et conclusions etc. 368.

[2] Broglie, i. m. 46. 48. Tiele Manuel etc. 29. 30. 31. 35. 75.

[3] Broglie, Problemes etc. 69. 70.

felkelti a végtelen Lény eszméjét, akkor ezzel egyuttal e Lény egységét is megérteti velünk és igy sehogy sem lehet a vallás ősi alakja a polytheismus. Müller henotheismusában két ellentmondó fogalom van: a végtelenség vagyis egység és az istenek sokasága, kik korlátoltak. Ami ellentmondó, ellentétes, az nem lehet ősi vallásfogalom, mert annak a legegyszerübbnek kell lennie.

A legtermészetesebb s legészszerübb megfejtés a vallás eredetére vonatkozólag az, hogy az ős kinyilatkoztatás adta meg annak létét. Az emberben benne van ama tehetségek összege, melyek őt vallásossá teszik s az Isten eszméjének befogadására képesitik, csakhogy e tehetségek önmaguktól nem fejlődnek ki, ezeknek is, miként minden egyéb tehetségeinek felébresztésére, külső hozzájárulás, határozottan nyilatkozó külső ok szükséges. Valamint a gyermek, ki soha Istenről nem hallott semmit, elnézegetheti az oceánt, a napot, a vihart, s kétség kivül minderre csodálat, s talán félelem fogja el, de azért még Istenben nem hisz, nem imádkozik; de ha valaki hozzá jön s az égre mutatva, megnevezi előtte a menynyei Atyát, azonnal összekulcsolódnak kezei s meghajolnak térdei, felébrednek a szunnyadozó tehetségek, felébred benne a vallási eszme, az Istenről egyszerü, de tiszta fogalma keletkezik: ugy az emberi nem hajnalán is nem a külső természet, nem is a phantasia keltette fel az Isten eszméjét, hanem egy kivülről való szózat; e külső nyilatkozat ébresztette fel ama tehetséget, mely a Végtelen létét megérteni képes, szóval a vallásnak a kinyilatkoztatás adta meg a létet. Az emberi nemnek oly valakitől kellett a vallást nyernie, aki már előtte létezett, mert a vallás *áthagyományozás* által terjed és él. Ez igazságot bizonyitja az, hogy ugyanazon égalj alatt, ugyanazon természeti viszonyok között, s ugyanazon faju népnél oly ellentétes vallások képesek fenmaradni. Igy Indiában a muzulman a brahman mellett századok óta él, valamint Abyssiniában a pogány, keresztény és mohamedán,[1] jól-

[1] Broglie. Problemes etc. 78. 79. 80.

lehet ugyanazon fajbeliek, ugyanazon nyelvüek, csakhogy különböző hagyományból veszik vallásukat. Valamint jelenleg egyik nemzedék a másiktól veszi át a vallást; ugy a legelső nemzedéknek is valakitől át kellett azt venni legelső, egyszerü formájában. Ezt alapul véve, megmagyarázhatjuk ama bizarr, összefüggés nélküli vallási eszméket, melyeket már a legrégibb népeknél találunk. Midőn az Istennek az emberrel való közlekedése megszünt, ezt az atyáról a fiura szálló hagyomány helyettesitette, minek folytán az Istenről való egyszerü tiszta fogalom változhatott s kellett változnia. Az ember nem szeret láthatatlant imádni, az istenség eszméje azért idővel átváltozott ama határozatlan fogalommá, amit Müller találóan henotheismusnak nevez, ami ingadozás az anyagi és szellemi, a látható és láthatatlan között.[1]

Ha a régi vallások primitiv emlékeit olvassuk, meglepő az, hogy az istenségről teljesen ellentétes fogalmakat nyujtanak, majd egynek, majd többnek; majd igazságosnak, majd megvesztegethető s részrehajlónak tüntetik fel; ez ellenmondás magyarázata abban áll, hogy e primitiv vallási dokumentumokban a hagyomány és annak ferditése összegyül. Az ős hagyomány elferditése, — a határozatlan henotheismus, — csakugyan onnét ered, ahonnét Müller származtatja a külső, a látható természetből; csakhogy mig Müller ez ellenmondó, határozatlan henotheismust a vallás legelső alakjának tartja; mi ezt a primitiv vallási alak megromlásának tartjuk, melyet a fizikai természet eszközölt. A természet nem ad eredetet a vallásnak, mint ezt Müller vitatja, hanem igen gyakran megrontja a vallási eszmét; a természet tükör, mely Isten képét mutatja, csakhogy sokszorositva és eltorzitva. A rationalisták elfogultságukban a természetfölöttit, a kinyilatkoztatást, minden áron ki akarják zárni a vallás eredetéből, pedig az összehasonlitó vallástudomány adatai az ős revelatio, és monotheismus hypothesise mellett szólanak.

[1] Broglie, Problemes etc. 83.

A vallások összehasonlító története világosan igazolja továbbá *azt, hogy az emberi nem mindenkor igaz, obiectiv vallás után vágyódott, oly vallás után, mely nem természetes uton eredt, hanem felsőbb hatalmaktól származott, tehát természetfölötti és amelynek czélja a földi élet után, boldogabb életet szerezni az emberek számára.* Valamennyi vallás keletkezése, mind az Istenség érintkezését tünteti fel az emberekkel, s valamennyi ebből nyeri tekintélyét és hitelét, hogy nem subiectiv, nem emberi találmány, hanem az Istentől átvett obiectiv igazság.

Minden elfogulatlan embernek, ki a vallások keletkezését és fejlődését megfigyeli s összehasonlitja, be kell azt vallania, hogy *egyedül a kereszténység és előzője a zsidó vallás obiectiv, igaz jellegüek; valamint az is minden kétségen felül áll, hogy mindaz a jó, ami külön-külön található az egyes vallásokban, az mind együttvéve megvan a kereszténységben.* De eme tényből azért nem következik a rationalisták állitása, mely szerint a keresztény vallás nem volna egyéb, mint a többi vallások syncretismusa, a többi vallásokból vett plagium. A kereszténység isteni eredeténél fogva nem utánzata a többi vallásoknak; tagadhatatlan ugyan, hogy hasonlóságok tünnek fel a keresztény és egyéb vallások között, csakhogy hasonlóságok *amennyiben léteznek* nem oly természetüek, hogy azokból ily következtetésre juthatnánk, ama hasonlóságok pedig, melyek feljogositanának arra, hogy a kereszténységet utánzatnak tartsuk, csak a rationalisták phantasiájában vannak.

A hasonlóságoknál meg kell különböztetnünk azokat, melyek a külső szertartásokban vannak azoktól, melyek a kereszténység történetében, tanaiban, intézményeiben fordulnak elő. Természetes, hogy külső ritusokat, szertartásokat vehetett és vehetne át a kereszténység, anélkül, hogy eredetiségéből valamit vesztene. Egészen másképen áll a dolog ama hasonlóságoknál, melyek a kereszténység eredetét, alapitóját, tanait, intézményeit illetőleg léteznek. Ha azokban oly hasonlóságokat találnánk, *melyek*

utánzatok volnának, akkor a keresztény vallás isteni eredete csakugyan kétségessé válnék. De ama hasonlóságok, melyek léteznek éppen nem utánzások, azok jó része már most megmagyarázható másképen, a többi pedig a jövő tudományosság feladata leend.

A tibeti vallás már a közép korban ismert volt Európában s feltünő hasonlóságokat mutatott a kereszténységgel, de a legnagyobb meglepetést az indiai buddhismus ismertetése okozta. Midőn e század első felében Hogson és Turnour megismertették a buddhista szent könyveket, ugy látszott egyszerre, hogy a keresztény apologia érvei halomra dőlnek, mert Buddha élete és erkölcstana ugy tünt fel mint egy második evangelium, a buddhismus pedig mint egy második kereszténység. E hasonlóságok alaposabb tanulmányozása azonban elnémitotta a rationalisták örömzaját, kik a hindu szent könyvekkel kezükben, az emberiség egy részének majd kétezredéves hitét készültek lerontani és e könyvekből a kereszténység isteni eredete fölött a halálos itéletet látszottak felolvasni.

E hasonlóságok magyarázatában nem kell a mult századbeli traditionalisták elkoptatott módszeréhez alkalmazkodnunk, kik a pogány vallásokban mindenütt a kinyilatkoztatott igazságok elferditését látták, megfejthetjük ezeket máskép is. A tibeti vallás hasonlóságai a kereszténységgel onnét és olykép származnak, amint az izlam hasonlósága a zsidó vallással. A tibeti lamaismus reformatora a 14-ik században élt és összeköttetésben állt a nestorian keresztényekkel és innét a feltünő hasonlóságok. Ami a kereszténység és egyéb vallások közötti hasonlóságokat illeti, ezeknek oka a czél és rendeltetés azonosságában keresendő.[1] A vallások rendeltetése, hogy az emberi természet bizonyos szükségletét kielégitsék. Bármily eredetüek legyenek a vallások, isteni vagy emberiek, valamennyien az emberi természet ugyan-

[1] Broglie, Problemes et conclusions etc. 269.

azon követelményének iparkodnak eleget tenni, s innét már okvetlen megvan közöttük az analogia, miként egyik ruha hasonlit a másikhoz, bármily szabó készitette is azt. Hanem e hasonlóság, melyet a vallások közös rendeltetése okoz, nem akadályozza meg a nagy különbségeket, melyek különféle eredetük által állanak elő. Világossá teszi ezt a következő példa, melyet Broglienál találunk. Valamely városban a paloták egész sorát találjuk s ezeknek beosztása nagy részben analog; vajjon ez azt bizonyitja-e, hogy e különféle palotákat mind ugyanazon épitész, ugyanazon terv szerint épitette? Éppen nem. A hasonlóságok nem az épitőtől, hanem az épületek rendeltetésétől származnak. Az ugyanazon czélu intézmények között mindig nagy analogiák vannak. Ez oly természetes és egyszerü elveket miért ne alkalmazhatnók a vallásokra, melyek az emberi sziv kielégitésére rendelt intézmények.

Az isteni vallás kétségkivül különbözik az emberi eredetütől; egyik igaz, a másik nem s mégis mind ugyanazon alapon, az ember vallásos természetén nyugszanak. A vallási és erkölcsi természet alapjában ugyanaz a pogányok és keresztényeknél. Az imádásnak, a kiengesztelődésnek szüksége, a jövő élet után való vágyódás, a lelkiismeret furdalásai, a láthatatlan lények félelme, a természetfölöttiben való hit, mind az emberi szivnek természetes érzelmei. S midőn ily állapotban meg van fosztva a kinyilatkoztatás és az igaz vallás kincsétől, keresi azt ami neki hiányzik. Érezvén a kinyilatkoztatás és szabaditás szükségét, hallgat a legelső emberre ki magát prófétának és szabaditónak mondja; érezvén a természetfölöttinek szükségét, láthatatlan lényekhez fordul. Próféták messiasok, csodatevők, vallásalapitók sohasem hiányoznak. S most feltéve, hogy az emberi természet e szükségleteinek Isten maga akar az igaz vallás által eleget tenni, vajjon nem lesz-e akkor ez igaz vallás és a hamis vallások között a nagy különbözés mellett egyuttal nagy hasonlóság is? Az analogiának okvetlen meg kell lenni,

mert ugyanazon vágyakhoz, ugyanazon szükségletekhez alkalmazkodnak az isteni eredetü és emberi eredetü vallások.

Ezek amaz általános elvek, melyek szerint a keresztény és többi vallások közötti hasonlóságot megfejthetjük. Hogy egy példáját lássuk e törvények alkalmazásának, felhozzuk az indok vallásából azt, amire a rationalisták leginkább hivatkoznak: a Buddha és Krisztus közötti hasonlóságot. A hindu vallás ugy tünteti fel Buddhát, mint az emberi nem megváltóját, ki az égből származott és Maya herczegnő által megtestesült. A megváltó eszméje nemcsak a buddhismusban van meg, de feltaláljuk azt Krishna és Herkules tiszteletében is. A megváltás eszméje nehezen származhatott az emberiség első idejében adott nagyon is homályos és csekély kinyilatkoztatásból, mert annak emléke eltörlődött, elveszett; sokkal később eredt ez, az *ember nyomorúságának érzetéből*, mely a szabadulás utáni vágyat és reményt létrehozta. Az ember minden perczben, minden körülmények között vágyódhatik szabaditó után, ki megkönnyitse szenvedéseit, kivánhat szabaditót akár politikai akár társadalmi téren. Lehetséges, hogy ily módon a lelkiismeret által, mely a jövő visszafizetéstől fél, eredt a vallási szabaditó eszméje, ki őt hibái következményeitől megmentse. Midőn a szabaditó eszméje létrejött, ez eszméből leszármaztak az őt megillető jellegek is. A megváltónak győzedelmeskednie kell a rosz felett. A rosszat a legendák személyesitik, (Ahriman, Cacus, Vritra, Mara) lehet, hogy oly módon, mint a római vallás személyesitette a Fortunát, Metus, Pallort. A rossz elleni küzdelem v. phisikai (Herkules legyőzi Cacust) vagy ama népeknél, melyek magasabb erkölcsi eszmére emelkedtek, erkölcsi; igy a hindu vallásban, hol Buddha elvonul a sivatagba, böjtöl és szigoru önmegtagadást gyakorol. A hindu vallás természetéből következett, hogy ott az eszményi és szent életü szabaditónak uj tan hirdetőjévé kellett válnia, mert a hinduknál a brahmanok előkelő kasztja tulsulyban volt a többi fölött s ott a kultus egy-

ségből szükségkép kifejlődött az egységes vallási tanok után való vágyódás. A brahmanok vallási és bölcseleti iskolái adtak létet az eszmének, hogy a szabaditó általános és egységes tant hirdessen. Mind eme vonások egyesülése hozta létre ama legenda természetes alakját, melynek analogonját Buddha életében találjuk.

E röviden előadott sajátságok nagy részének meg kell lennie az igazi Megváltóban is, mert máskép nem töltené be küldetését. Annak is szentnek, asketának, egyetemes vallásalapitónak kell lenni, ily módon nem csuda, ha Krisztusban is feltaláljuk eme jellegeket, melyek összegéből alkotta meg az ember a szabaditó typusát. E typusnak, mely csak tökélytelen képet nyujt a szabaditóról, tökélyes valóságát feltaláljuk az igazi Megváltóban. Eme hasonlóságok tehát semmit sem bizonyitanak a kereszténység eredetisége és Krisztus isteni küldetése ellen, mert azt találjuk fel benne, aminek természetesen és okvetlen meg kell lenni a Megváltóban; ezeken kivül pedig mind Krisztus élete és müködésében, mind a keresztény vallásban megvan az, ami egyenesen isteni eredetét bizonyitja: Krisztus hitelre méltó csodái és tettei, a kereszténység egész rendszerében a bámulatos harmonia, minden idők, nemzetek és viszonyok közé a legtökélyesebben illő egyetemessége, amit sehol, egy vallásban sem találunk fel.

Ily módon oszlathatjuk szét ama töméntelen ellenvetés jó nagy részét, melyeket az összehasonlító vallástudomány a kereszténység ellen felhozott, természetes, hogy a nehézségek még megszüntetve nincsenek, sőt folyton szaporodnak, csakhogy e tudomány is jobbadán csak fejlődése kezdetén van még. *Annyi kétségtelen, hogy az összehasonlító vallástudomány mind jobban igazolja a kereszténység transcendentalis voltát, mert természetes okokkal sehogy sem magyarázható meg annak keletkezése és fennállása.*

Az összehasonlító vallástudomány előtt azonban még nagy problemák állanak mind a vallás eredetére álta-

lában, mind az egyes vallások kifejlődésére vonatkozólag. E problemák legfőkép vonatkoznak a pogány vallások és mythologiák eredetére, valamint különösen a három nagy universalis vallásra: a kereszténység, izlam és buddhismusra, azok természete, fejlődése és társadalmi hatása és életképességére. Azonkivül meg folyton ujabb és váratlan phaenomenonok tünnek fel, melyek nehezen illeszthetők az általános törvények közé.[1] Mi félelem nélkül vetjük alá szent vallásunkat e vizsgálódásoknak, csakis részrehajlatlanságot akarunk e kutatásokban, s minden előitélet és elfogultság kizáratását a tények magyarázatában.

* * *

Az olvasó, ki követett bennünket tanulmányunk folyamán, meggyőződhetett, hogy a rationalisták kezében ez uj tudomány nem egyébre tör, mint hogy a kinyilatkoztatás s a ker. vallás alapját aláássa. Nem egyes dogmákat támad ez meg, nem is a szent könyvek hitelességét, de megtámadja vallásunknak egészen a gyökerét, magát a monotheismust s a vallás eredetét.

A rationalisták a theologiát, mely vallásunk igazságát bizonyitja, mintegy szánakozva „hagyományos theologia," „korlátolt theologia," „elkoptatott bölcselet" nevekkel illetik, melyre semmi tekintettel sem kell lenni. A kereszténység még eddig minden próbát kiállott s mindig győzedelmeskedett; megtámadták azt a természettudományok fejletlen korukban s midőn jobban ki lettek müvelve, sz. vallásunk mellett kezdtek bizonyitani.

E század első felében, midőn az assyr és egyptomi régiségeket felfedezték, a hieroglíphekből a kereszténység czáfolatát akarták kiolvasni, s mi lett az eredmény? E régiségek most segélyére jönnek a szentirás könnyebb megértésének és sok helyet felvilágositanak benne, aminek magyarázata azelőtt kétes volt.

S most a rationalismus mihez fogott? összegyüjti az

[1] Broglie, Problemes etc. 369.

öt világrész régi és jelenlegi népeinek vallási fogalmait, mythologiáit, szent könyveit s ott keres bizonyitékokat arra, hogy a ker. vallás is csak oly emberi munka, mint a többi. A vallás legrégibb alakját ott keresi a polynesiaiak, kafferok, hottentoták vallási fogalmaikban és Jézust, Zoroaster, Buddha és Mohameddel teljesen egyenlővé teszi.

E tudomány most van fejlődésében, rendszerei ingadozók, most még megtámadja a kereszténységet, de majd egykor igazi szerepét betöltve, bizonyitékokat szolgáltat mellette. Nem kell attól félnünk, hogy a kereszténység összehasonlitása a többi vallásokkal káros következményeket hozna arra; az összehasonlitó vallástudomány ki fogja mutatni a keresztény kinyilatkoztatás hasonlithatatlan fenségét a nem keresztény vallásokkal szemben, de fájdalom, addig egy egész generatio szivében letarolja a hitet e skeptikus részrehajló kritika.

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.

Irta: Dr. PETHŐ.

V.

Végre felderült november 4-ike körül a nap, mikor azt mondták: „előadásra.“ Szinte jól esett a hir, s égtünk a kiváncsiságtól, hogy mi lesz az. Egyedüli kivánságom csak az volt, hogy „von Pick auf“ fussam meg a tudományos palaestra hét évi folyamát. Ezen kivül se kivánságaim, se kifogásaim nem voltak. Voltak azonban többen, akik már a német egyetemeken szerepeltek két vagy négy féléven át mint „hallgatók,“ s nem kérték a négy „szemeszter“ hegyébe a tizennégyet; ezek tehát azt kivánták, hogy a filozofia második, harmadik évére, vagy a theologiára átbocsáttassanak. Ha valamely „öreg ur“ hivatva érezte magát efféle vágyak táplálására, az a „studiorum praefectus“-hoz zarándokolt s előadta kérelmét. Mellesleg

emlitem, hogy a praefectus nem a collegiumhoz, hanem az egyetemhez tartozik s csakis a tanulmányok beosztásával, a disputák és más egyéb nyilvános fellépések és ünnepélyességek rendezésével foglalkozik. A studiorum praefectus a „hallgatók" iránt rendesen nem nagy respektussal viseltetett s közelebbről akarta szemügyre venni a két vagy négy semestrisen át folytatott „hallgatás" eredményét; igyekezett tehát a „hallgatót" megszólaltatni azon megtisztelő suppositumból indulván ki, hogy itt nem a bibliai csodás megszólaltatás esete forog fönn. Vagy vizsgát tüzött ki a „hallgatónak," egy-két napra rá, vagy mindjárt belenyult kincstára fiókjába; mert ha valamely studiumból nem kell külön készület a vizsgára: úgy bizonyára a filozofia az. De ha bármennyit engedtek is el a kiszolgált egyetemi „hallgatónak," ha bármennyit nyomott is le akár a kor, akár az állás vagy másnemü tekintet a filozofia igényeiből, egy évnél alább nem adták, legalább egy évi filozofiára alkudtak; a „hallgató" a theologiára közvetlenül nem bocsáttatott s igy történt, hogy akarva nem akarva a német „studio" velünk indult be a filozofia csarnokaiba.

Mikor a taliánok Rómát még fel nem szabaditották, s következőleg még mindenkinek meg volt a maga jószága: a Jezsuiták „collegium Romanum"-ába jártak át a germanico-hungaricumnak valamint a többi külföldi collegiumnak alumnusai. Hogy a különféle collegiumok gyakori emlitésekor zavar ne keletkezzék, megjegyzem, hogy csak a Jezsuiták kollegiumát értjük a Collegium Romanum neve alatt, a többi intézetnek más-más jelzője van, p. l.: anglicum, scotorum, belgicum, Pio latino americanum, stb. A collegium romanum vakolatlan falai házunktól csak néhány percznyire sötétlenek. De mióta a collegium romanumot az egyesitett Olaszországból összefogdosott, s kötözni való „nép képviselet" elkomázta, — a XIII. Gergely által alapitott universitas gregoriana a mi házunkba szorult, minek következtében nem kellett kijárnunk. Különben ez áthelyezésnek nem volt kihatása

sem a tudományra, sem a tanrendszerre vagy a tanárokra, egyedül a helyiségre.

Nem tagadhatni, hogy a tudományból volt elég, de a helyiségben ugyancsak szüken voltunk, s jóllehet Rómában nem tanitanak cynikus bölcsészetet, egyik-másik terem csakugyan cynikusan nézett ki. Azonban szükség esetén az ördög is légygyel él s igy mit volt mit tenni, törekedtünk megőrizni a filozofia múzsájának méltóságát s hozzászokni a rendkivüli erőszakos állapotokhoz.

Az ujonnan jöttek közül néhányan a második és harmadik év együttes elvégzésére lettek kárhoztatva, ezek többnyire olyanok voltak, kik akár csendben otthon, akár telitorokkal a villán, elénekelhették: „Schier 30 Jahre bist du alt;" egyik-másik a filozofia második évére helyeztetett át, a többi tizennyolcz pedig megszivlelésül átolvashatta Dr. Faustnak jó tanácsát:

„Mein theurer Freund, ich rath euch drum
Zuerst Collegium logicum!
Da wird der Geist euch wohl dressirt,
In spanische Stiefeln eingeschnürt, etc."

Én is a 18 közé tartoztam, együtt vonultunk le a collegium logicumba; könyvünk nem volt. P. De Melis tőről metszett római jezsuita tanitotta a logikát. Rendkivül éles esze előtt mindnyájunknak nagy respektusunk volt, hogy pedig nem imponált azért, mert keveset értettünk a tárgyhoz, kitünik abból, hogy jó véleményünk tudományáról és éles eszéről nemcsak hogy nem csökkent a későbbi tanulmányok alatt, hanem növekedett, amint hogy fölébred bennem most is, midőn iratait olvasom. Csakhogy most inkább türelmét csodálom, mint tudományát; mert logikát tanitani borzasztó mesterség. A tanulás sem gyönyörteljes, de ugy látszik mégis csak könnyebb; a száraz studiumra a logika szükségessége sarkalt; fontossága, melyet annyiszor lelkünkre kötöttek, hogy erősen hittük, rendületlenül iparkodássá izmositotta az ifju lelkesülés hamar megernyedő buzdulását. P. De Melis kegyetlenül törte eszünket, megnyitotta

mélyeit a „szónak," azután a „mondatnak," — elősorolta hogy hányféle mondat van, hogy milyen a suppositio az alany és állitmányban, hogy mikép kell convertálni a propositiókat, s hogyan füződik a propositiókból a ratiocinium, s hogy a ratiocinium vasgyurós alakja a syllogismus, s hogy hányféle a syllogismus. Zúgott a fejünk a „Barbara, Celarent, Darii" alakjaitól.

Ültünk órahosszat s gondolkoztunk a dialektika csodáin; könyvet nem vettünk kézhez, csak a páter dictatumával foglalkoztunk. Az első évben különben sem állt más bölcsészeti bönyv rendelkezésünkre s a könyvtáros határozottan kijelentette, hogy számunkra bölcsészeti könyvek nincsenek, igy tehát azzal az árva iskolai diktátummal mulattunk. A későbbi években szabad volt a könyvtár válogatott müveit használnunk, amit szorgalmasan meg is tettünk, főleg a disputációkra való készültünkben. Különben pedig átlag mindnyájan, s főleg azok, kik nagy tehetséggel fogtak a filozofia és theologia müveléséhez s eredményt mutathattak fel, — folyton csak az iskolakönyvet, a tanár thesiseit tanulmányozták. Sok könyvet nem olvastak, de azt a keveset a benfoglalt gondolatok és érvek mélyéig felkutatták. A rendszer ezen kissé érdes, de annál hasznosabb oldala czélt ért; a „timeo lectorem unius libri"-féle elvet akarta megvalósitani. A hol a tanulás csak is elmélyedés és minden oldalról való fölfogásban, az érvek mély átértésében, a bizonyitás menetének éles precizirozásában és szemmeltartásában áll, ott az „egy könyves" tanrendszernek kell uralkodnia.

P. De Melis egy álló félévig nyakgatott a dialektikával. Csak két óránk volt naponkint; délelőtt egy, délután egy, több óránk az első évben egyátalában nem volt. Az első év tudományos élete kegyetlen egyszerüségben folyik le. Reggeli után 9-ig tanultunk dialektikát, kilenczkor lementünk a dialektikai órára, 10-kor vége volt, 10—12-ig tanultunk dialektikát, ebédutáni recreácio befejezése után 3-ig tanultunk dialektikát, azután men-

tünk dialektikai órára 4-ig, 4—5-ig sétáltunk s beszélgettünk dialektikáról, öttől fél nyolczig tanultunk dialektikát, a vacsora után a rekreációban disputáltunk dialektikáról, s mit volt mit tenni éjjel álmodtunk dialektikáról. De hogy e rémképtől senki ne ijedezzék, megjegyzem, hogy a modern festészet szokását követtem, mely tudvalevőleg lapáttal s nem ecsettel hordja fel a vászonra szineit, a leirás folyamában lesz alkalmam a dialektikai studium tulzott kiemelését más közbeszőtt foglalkozások felemlitésével enyhitenem.

Hettinger e rendszert „geistige Hungerkur"-nak nevezi, csakhogy ez elnevezés a processusnak csak egy oldalát érinti, azt t. i.: hogy megvontak tőlünk minden más könyvet; kezdetben egyet, később keveset hagytak; ezekbe volt szabad elmerülni, sőt azt megis kivánták, hogy elmerüljünk. De a rendszer ezen negativ oldala csak az árny; a „Hungerkur" a rendszernek csak passiv jellemzése; van ezenkivül a rendszernek aktiv éle, van fénye, van törzsökössége, s ez, hogy rákényszerit már merő tudományos kétségbeesésből a behatolásra, az önálló munkára, mert mit csináljunk 5—6 órai studium alatt? s mily nagy eredmény az, hogy 17—18 éves ifjak, kik a gymnasium észirtó emlézéséből szakadtak ide, egy ülő helyen 2—3 óráig gondolkoznak valamely bölcseleti tételen s az ellene feltorlódó nehézségeken. Ez a kemény hámba fogás csakugyan kiforgatja az embert, megszelidíti a phantasia szilaj lovát, mint akár a legkegyetlenebb koplalás.

A komoly tanulás a dialektikában is eleget talált, a mi lekötötte a figyelmet s tág tért nyitott a törekvésnek; a studium vonzó ereje pedig évről-évre növekedett, midőn a kritika, cosmologia, anthropologia, ideologia, ontologia, ethika, theologia naturalis világot átölelő kérdései, mint égbemeredő, változatos hegylánczolat állt utunkba, s nem tágitott, át kellett furnunk. A dialektika száraz tanulmányozását pedig az előadás s más helyi körülmények is lehető élénkké, érdekessé tették s közbe-

közbe mulattató epizodokkal tarkitották. Egy tekintet a publikumra s pillanatnyi hallgatódzás az ajtófélnél megérteti velünk azt az elevenebb szint, mely ily nemzetközi iskolán még a dialektika egyhangu s egyszinü tételei közt is elömlik.

Már a különböző mundur, a tarka-barka öltözetü hallgatóság is mérsékelte kissé az antidialektikai apathiát. Minden collegiumnak más-más ruhája van s ha a ruha fekete, legalább a cinguluson hirdeti a zöld, vörös, kék szin, hogy az ekként övezett hová sorozandó. Azonban a nemzeti különbségek nemcsak a ruhában nyilvánultak, hanem a latin nyelvnek kiejtésében is. Maga a tanár tőről metszett olasz, kegyetlenül olaszositotta a latint; amely latin szón az olasz lágy és lusta kiejtése valamit torzithatott, azt bizonyára megtette. Hogy pedig szerinte idomitsuk nemcsak eszünket, hanem nyelvünket is, entrefilet gyanánt bebizonyitotta, hogy a latin „c" betüt „i" és „e" előtt nem „cz"-nek, hanem „cs"-nek kell kimondani; a főargumentum az volt, hogy az olaszok bizonyára hivebben őrizték meg a latin kiejtés hagyományát, mint a távolabb fekvő és idegen nyelvü ultramontán népek. A „cs"-t végre mindnyájan efogadták nem az argumentum, hanem a szokás kényszerhatalma alatt. Daczára a „cs" elfogadásának, kiérzett mindvégig a babeli nyelvzavar. Az angolok kiirhatlan és kimondhatlan nyafogással nehezitették meg az általuk kigondolt nehézségek megoldását; a skótok mind egyformán énekeltek; ezekhez legközelebb álltak a „grande nation" fiai; a prozódiát illetőleg legilletékesebbek voltak a lengyelek, kik azon belátásra segitettek, hogy mily csunya volna a latin nyelv, ha a prozodiát mellőznők; ezeket követték az erdélyiek, — talán a történeti érintkezések nyomán kelt sympathiánál fogva; a Királyhágón innen lakó magyaroknak is volt volna képviselete e furcsaságok közt, ha valaki közülök a spanyol Suarezt, az ujmagyar Schwarzra emlékeztetőleg, magyar „s"-sel Schwar(e)znak mondta volna.

Az olaszok voltak a legfiatalabbak. Nekik ugyanis nem kell a gymnázium padjait 8 évig koptatni. Könnyen tulteszik magunkat a gymnáziumi iskoláztatásról való fogalmainkon; bennünk e fogalmak természetesen stereotypak; a szellemi haladás életföltételeit a gymnáziumi képzettség nélkül el nem képzelhetjük. Fizikából, történetből ugyan édeskeveset tudtak, de a spekuláczióra nyilt fejük volt, gyors és világos felfogással dicsekedtek. A svajcziak 6 osztályu gymnáziumi képzettséggel, a németek kilencz évü, az osztrákok és magyarok 8 évü iskolázottsággal léptek az öntudatos gondolat derengő világa elé; de magában a filozofiában soha sem lehetett észrevenni sem a hatosztályos hátramaradottságát, sem a nyolcz és kilencz évesek fölényét.

Sőt akár nyolcz, akár kilencz osztályt végzett is némelyik, csak nagy nehezen tudta magát beletalálni a tanulási rendszerbe. Inkább tanulási rendszert, mint tanitási rendszert emlegetek, mert itt mindenütt előtérben áll saját értelmi munkánk. Az előadások a legegyszerübbek; kathedrai beszédek nem tartatnak, melyek hosszu lére eresztve vizet öntenek a borba, vagyis sok szót az egyszerü igazságokba, hanem mindenütt dominál a definicio, a felosztás, a precíz bizonyitás.

Hogy a „hallgató“ tanuló is legyen, arra a modern egyetemeknek nincs gondjuk. A tanár olvas, vagy szabadon beszél valamely tárgyról, mindenféle világos és sötét szempontokból, hajigálkozik fogalmakkal, érvekkel, melyek vagy az érthetetlenség fönséges magaslatain szédelegnek, vagy ha megközelithetők, nem igen szokás azokat valódi értékükre devalválni mélyebb és józan értelmi bonczolgatás által. A „hallgató“ pedig vagy csak hallgat, s akkor csak a konkrét adatok egyik-másik zsirszemét halászsza ki a tudományos léből, vagy tanul is, de ritkán a logikus gondolkozás, az analysis és synthesis, s a nehézségek megoldásának utján; azért van annyi poéta egy realisztikusnak nevezett korban, értem a darwinistákat. „So ein Unsinn wäre bei einem ernsten lo-

gischen Studium unmöglich," mondta minden felháborodás nélkül egy jeles, német jezsuita. Ezt azonban csak közbeszúrom.

Rómában nincsenek ily hallgatók, hanem vannak tanulók. Mindenkinek tanulni kell, de semmit könyvnélkül. Bocsánat, hogy e minden dialektikát csufoló kifejezést épp e czikkben használom; tehát emlézni nem kell semmit. Kikérdezés csak a dialektikából van, azontul minden ilyen attentátum az egyetemi önérzet és polgári függetlenség ellen exulál. Meg kell itt felelnem azon, az iskolai kalamitásokból önkényt felvetődő kérdésre, hogy mi tartja tehát ébren a tanuló szorgalmát, s mi képezi az ellenőrzést a kedvetlenség, a lustaság, a rendetlenség kisértetei s a piktor vagy muzsikus zsenik széthúzó hajlamaival szemben. Az első ellenőr a lelki buzgóság, mely a mindennapi elmélkedésben, a lelkiismeretvizsgálatban, az exercitiumokban, a directióban, a lelki olvasásban egyre hallja s végre meg is érti, hogy a tökéletesedés a kötelmek pontos teljesitésében rejlik, melyek közt a napirend egész vonalán át a studium a legtöbb időt veszi igénybe; a második ellenőr a divat, melynél fogva másféle tanulmányoknak itt értékük nincs, nincsen árfolyamuk; mindenki nagyrabecsüli a filozofiát és theologiát, s mivel nagyrabecsüli, tanulja; e tudományok imponálnak az ifju erőknek, s izgatják őket, hogy mérkőzzenek velük, a többi tudomány mind kevésbé imponál, azért nem is vonz. Lehetetlen, hogy valamely tudományt nagyrabecsüljünk, s midőn tehetségünk, érkezésünk, mi több kötelességünk nógatna müvelésére, hogy azt ugyanakkor elhanyagoljuk. Senki sem fog találni „theologust," ki a négy évi theologia alatt Heraldikával, Genealogiával, Numismatikával, nyelvtanokkal, volapük szógyártással, szépészettel, festészettel ex asse foglalkozott, kinek a theologiáról illedelmes fogalma volna. A harmadik ellenőr a disputáczió. A disputáczió a skolasztikus rendszerben tanulás, tanitás, kikérdezés, vizsga, — fényes föltünése a készültségnek, próbaköve a feltalálásnak, az elmeélnek,

a belátásnak, — köszörüköve az észnek, — iskolája a gondolatnak, — zsarnoka a képzeletnek, — féke a nyelvnek.

Disputáció pedig folyton van, s azt senki ki nem kerüli. A szombati nap, délelőtt, délután egészen a disputációnak van szentelve, az ugynevezett „sabbatina;" azután a délutáni előadás után van egy félóráig az ugynevezett „circulus"; ezen viták az egyetem tanrendjébe tartoznak. De otthon jön a java; háromszor van magában a Collegium Germanicumban este disputáció egy álló óráig, minek neve repetito. Ezen vitákban mindenikre rákerül a sor; egy héttel előbb kijelöltetnek a gladiatorok; mert csak szigoru előkészület után lehet e feladatnak megfelelni, főleg a támadó (arguens) tiszte igen nehéz. Éppugy kijelöltetnek a thesisek; egy órára rendesen két thesis, ezeket a támadók megosztják, az egyik veszi az elsőt, a másik a második tételt; a védő (defendens) pedig mindkettőből készül. Minden disputációban tehát rendesen csak hárman szerepelnek, a többi hallgat, természetesen szivesen; de amit ez a három egy heti előkészület után a kijelölt thesis megrostálásához észből, codexekből, positiv és skolasztikus theologusokból, haeretikusok és bölcsészekből összehordott, az közkincscsé válik. Sz. Tamás, Bellarmin, Suarez, Lugo, Wirceburgenses, Gotti, Tournely, Isambert, s az iskolai tankönyvek Perrone, Franzellin, Palmieri sürün forognak minden disputációra való előkészületben. S igy a disputációk a tanrendszer „geistige Hungerkur"-ját, mely az „egy könyvet" emészteti meg a tanulóval, kipótolják, s a theologiai irodalom tág mezejét a fürkésző, nehézségeket, s gyenge oldalokat kereső, — másrészt a konokul védekező ésszel bejáratják.

A szives olvasó, ki ez uj világ ismertetésében eddig kitartóan követett, nem fogja rosz néven venni, ha a vitákról szólván általában, részletes menetükről sem feledkezem meg egészen. Disputálni csak syllogismusokban szabad, a végletekig egyszerü nyelvezetben; kétségbeejtő józansággal áll elédbe a syllogismus, kegyetlen terminusokban

a rideg nehézség. Az arguens elmondja syllogismusát és hallgat; a defendens ismétli szóról-szóra, lassan gondolkozva; arczán, hangján észrevenni, hogy óvatosan mérlegeli a szót, keresi alatta a hamis, valótlan állitás tőrét, vigyázva lépked a rózsák közt, hogy tövisre ne hágjon. Miután ismételte az egész syllogismust, visszatér a propositió majorhoz, s kimondja fölötte az itéletet; de mily kurta, preciz, világos ez az itélet; egy szó a négy közül: transeat, concedo, nego, distinguo, s ez utóbbi esetben előadja, hogy mily értelemben igaz az, amit az arguens állit, s mily értelemben hamis. De az arguens, kit oly könnyen nyergéből kiemelni nem lehet, nem hátrál, csak amennyire kell; a megengedett állitások alapján uj támadást intéz v. i. subsumál. A subsumálás abban áll, hogy vagy bebizonyitja azt, amit tagadtak, vagy ha propositióit részben elismerték, az elismert részekhez máshonnan csatol a thesissel ellenkező gondolatokat, elveket v. positiv adatokat s az uj batteriát a syllogismus harczképes fegyverzetében lépteti fel.

Korántsem kell azt gondolnunk, hogy a syllogistikus disputációkban csak az észből merítenek nehézségeket; a filozofiában ugyan a tárgy természete miatt átlag abból, de a theologiában ugy az észből mint a pozitiv kútfőkből, a szentirás, a sz. atyák, a hagyomány és az egyházi történetből. A ki tehát egy thesist védeni akar, annak mindent ismernie kell, ami a thesisre vonatkozhatik; hogy ez nem könnyü feladat, azt egy tekintet a hagyomány változatosságára, a sz. atyáknak különféle szinezetü, más és más szempontból és különféle ellennel szemben vallott állitásaira, a szentirás homályos, látszólag ellentmondó, kiszakitható helyeire, eléggé mutatja.

Kimondhatlan a haszon, mely e rendszerből az ifju filozofusra vagy theologusra háramlik, kik előtt kitárul az emberi gondolat minden vivmánya és tévelye; kezükbe nyujtja e rendszer az okos király leánynak Ariadnenak fonalát, az éles kritikát, mely az állitásokat sorba veszi s szétszedi, hogy tömegükkel ne imponáljanak; ezen

nyugodt, ólomlábu kritika nyomában megtanul kitalálni a szélnek eresztett, nagyképü elvek és rendszerek tömkelegéből. De különösen a tanártól megkivántatik a lehető legnagyobb készültség; szükséges, hogy uralkodjék tárgya s a tudás minden odavágó részletei fölött. A disputációkban valamennyien tanulnak a tanártól kezdve le az utolsóig, mindenik gondolkozik a defendenssel, bonczolgatja az arguens érveit s törekszik kifejezni, világosságra hozni, győzelemre segiteni az igazságot; — de mindezt csendben; csak gondolatban szabad szekundálni. Minél jelesebb a támadó, annál nagyobb a haszon. A tanár ül a kathedrán és hallgat, csak akkor szól bele, ha a defendens roszul pariroz. Itt nyernek a tanárok, kiknek tudománya előtt nem szükség külön kalapot emelni, sok értékes ujjmutatást; figyelmeztetnek arra, hogy mi nincs a thesisben világosan kifejtve, hogy mely irányban akad fel az ifju gondolkozó, hogy hol van az a pont, melynek előtérbe léptetése, kifejtése, megváltoztatása által a tárgy érthetőbb, a bizonyitás átlátszóbb lesz. P. Franzelin a boldogult bibornok határozottan állitotta, hogy mióta nem tanár, azóta nem tud könyvet irni, mert hogy a tanulók a disputációkban adtak neki irányt, uj gondolatokat és érveket, kijelölték a fejtegetés rendjét s azt, hogy mit nyomatékozzon s mit ne. P. Palmieri elsőrangu theologus, egy disputáció után magához hivatta az arguenst s kérdezte tőle, hogy honnan vette azon nehézséget, melyet syllogismusaiban kifejtett; az arguens azt felelte, hogy saját eszéből. P. Palmieri megdicsérte s mondá, hogy e nehézség neki uj gondolatot adott, a mely szerint megváltoztatja a thesist.

Az ünnepélyes disputációk közé tartozik a *menstrua;* mely ugyan nem mint a név mondja havonként, hanem minden évnegyedben egyszer tartatik meg. A disputáció menstrua egész napig tart, délelőtt két óráig, délután másfélig. A megtiszteltetés, a disputáció menstruán defendensképp szerepelhetni, a legkitünőbbeket éri, de ami fölötte kellemetlen. Az arguensek már három-négy héttel előbb

kovácsolják fegyvereiket; a defendens, ha lehet még előbb tudja meg, hogy ő az, qui descendat in arenam. A küzdelem élet-halálra megy. A közönség nagy, mert a disputáció menstrua nyilvános. A küzdők nem a legjobban érzik magukat. A reggeli sehogysem izlik, de még az ebéd sem. Midőn félkilenczkor a jeltadó csengetyü megszólal, a félelem és bizalmatlanság árnyai lebbennek el a defendens halvány arczán. Az ismeretlenek, kik mellette elhaladnak, egymásnak intenek vagy könyökükkel telegrafiroznak, az ismerősök pedig sugnak neki valamit; a jel is meg a szó is azt látszik mondani, hogy ennek itt ma melege lesz s deák nyelven szólva, meglátszik rajta a „Druck"; — „ma coraggio!" Sed alea jacta est, küzdeni kell. A százakra menő hallgatóság beözönlik; ő is bemegy, végig a hosszu padsorok s a rokoko karszékek mellett; fellép a szószékhez hasonló, magas kathedrára; fejlekonyitva lépked a kathedra lépcsőin, felemeli elül kissé talárisát nehogy megbotoljék, mert a botlás omen lenne talán a bukáshoz. Végre fönn van; végig néz a hallgatóság százain, lát sok ismerős s ismeretlen alakot, változatos csoportozatokat; a talárisok szinei a különféle nemzetiségeknek mintegy zászlói, táboroznak a nagy aulában, a tudomány e harczmezején, németek, francziák, angolok, amerikaiak, lengyelek, olaszok, belgák, válogatott csapatok, kik a tudomány keresztes hadjáratában az istentelen és hitetlen gőg és tévely ellen a keresztet felvették. Az aranyos karszékekben a tanárok ülnek; czelláikban ilyen nincs, de a tudomány tiszteletére menstruakor a sz. szegénység is szemet huny. A szorongó defendens fenn a toronykathedrán sehol sem talál biztatást, csak az alább, oldalt ülő tanárban. Ez képezi a tartalékot, de itt a tartalék kirohanása már a védőnek kudarczát jelzi. Mély csendbe némul minden ajk, csak a szemek függnek élénk érdeklődéssel a kathedrán álló ifjun. Az arguensek a nyilt mediumon mint kifejtett csatasor a kathedrával szemben foglalnak állást.

Akkor feláll az első és odadobja a kesztyüt; felüti

a thesisek jegyzékét, s mondja: assumo impugnandam thesim XX. (vagy bármely mást), quae sic effertur (olvassa), contra quam sic instituo argumentum, elmondja, hogy mit állit ő, s bebizonyitja. A defendens meglehet meghökkent, kissé összerezzent, tán nem szeret éppen ez arguenssel találkozni, kit hirből vagy tapasztalásból ismer; meglehet, hogy titkon azt kivánta, bár ne venné fel egy sem éppen ezt a tételt. De a támadás megtörtént, hátrálni nem lehet; összeszedi magát és ismétli a nehézséget. Ismétli a májort, észreveszi a kétes értelmü terminus cselszövényét, feleletében distinguál s könnyebben lélegzik fel; az első csapást ügyesen fogta fel. A siker bizalmat önt bele, lassankint kimelegszik, arcza kigyúlt, nem bánná, ha a pápa előtt állna. A tanár mérsékli hevét; a hallgatóság tetszőleg int. A defendens megállta helyét.

De ime nyilik az ajtó; magas, mosolygó, ősz jezsuita lép be. A hányan csak látják, kiderülnek; a kellemes meglepetés lélegzetszerü „ah"-ja járja be soraikat. A jezsuita leül; nyomban ott terem a bidellus, s prezentálja a thesiseket. A páter benső kedvteléssel fogadja, felteszi pápaszemét, lapoz, néz. Ezalatt folyik a disputa; a defendens már a második támadó batteriáját is elnémitotta; de a csupa részvét és érdeklődéstől felhevült közönség mintha várna valamit; — valamit, ami a syllogismusok egyöntetüségébe kedélyt, kedvet öntene s a jókedvtől a termet is visszhangoztatná. Jól sejtettünk. Ime most int a P. Ballerini, mert ő az, ki sohasem jött a vita elején, csak midőn gondolta, hogy sziporkázó éles eszének felvillanásait a közönség hálásan veszi. Valami villanyszikraféle fut végig a franczia, angol, belga, amerikai, magyar, német, lengyel, olasz, spanyol, vén és fiatal szíveken. P. Ballerini argumentál. Rosmini s hasonszőrü olasz filozófok érveivel, de játszva, enyelegve mint a macska a pamutgombolyaggal, s ismét oly gúnynyal és satirával, hogy kinevettesse, amit lelkéből gyülölt, majd meg oly sületlen, tepsi gondolatokkal, hogy kimutassa, mi az a lóhátról beszélő, uj filozófia. Az áhitat bizonyos nemével,

mely e köztudomásu, éles ész iránt elfogott, párosult a jókedv és meleg részvét, melyet igénytelen, alázatos és szabad, frank modora keltett.

Ezen módszer olyan, mint az artézi kút fúrója; valamint ez eddig sohasem ismert mélységek legfenekére hatol: ugy a scholastikus módszer a gondolkozás legislegmélyebb örvényébe készteti le az észt. A disseráló előadások, a sok könyvolvasás, mely a modern egyetemeknek előkelő szinezetet nyujt, nincs a tudomány használára; a féktelen s a logika hámjából kiszökött ész a képzelgés fegyelmetlenségével termel, ir, disserál; de ez a termelési bőség, mely szemre minden előző kor produktivitását felülhaladni látszik, javarészében nem bir más jelentőséggel, mint hogy a papiripart, a nyomdászat mesterségét s a könyvkötészetet felvirágoztatja.

Nincs kétség benne, hogy később visszafognak térni a logika gyeplőjén vezetett előadási, de főleg tanulási és kikérdezési módszerhez.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

Apologie des Christenthums. Von Paul Schanz, o. ö. Professor der Theologie an der Universität Tübingen, der Philosophie und Theologie Doctor. Erster Theil: Gott und die Natur. Mit Approbation des hochw. Herrn Bischofs von Rottenburg. Freiburg i. Br. 1887. Herder. Nagy 8-rétü VIII. 354. lap. Ára 4 márka.

Nincs ugyan okunk a hitvédelmi irodalom szegénysége fölött panaszkodni, de azért mégis örömmel üdvözlünk minden uj dolgozatot, melyben egy erre hivatott tudós uj fegyverekkel gazdagitja a hittudományok arzenálját.

Schanz müvétől sokat vártunk, különösen azért, mert

a tübingeni kath. theol. folyóiratban szigoru tudományossággal birálgatta régóta másoknak hitvédelmi iratait. Ugy gondoltuk, hogy aki másnak müveiben az elkopott fegyvereket éles szemmel felfedezi, maga nem fog ilyeneket alkalmazni. Várakozásunkban nem csalódtunk. Ritkán találni müvet, mely annyira a kor szinvonalán állana, mint Schanz dr. ezen könyve; az utolsó hónapok irodalmi munkássága mind tekintetbe lett véve; sürün találjuk idézve az 1887-ben megjelent könyveket és folyóiratokat. Ez nagy dicséretére legyen mondva a tudós szerzőnek, mert a tudomány csak ugy haladhat, ha mindenki elődjeinek munkásságát alapul véve, ezen tovább épit, nem pedig ezt elhanyagolva annak kitalálásával tölti el idejét, amit máshol már készen megtalálhatott volna.

Ezeket előre bocsátva a jeles munka gazdag tartalmának vázolására térünk át. A jelen apologia, mely Schanz dr. egyetemi előadásaiból készült, három kötetre van tervezve; az első, mely eddig egyedül jelent meg, de melyet a másik kettő remélhetőleg egy év alatt követni fog, körülbelül azt tárgyalja, ami rendesen az alapvető hittanok kezdetén található: Isten léte, a vallás mivolta, czélja stb. — A második kötet a kereszténység sz. könyveiről, a Megváltó életéről és tanitásáról, (demonstratio christiana) a harmadik pedig az egyházról fog szólani (demonstratio catholica).

Az előttünk fekvő első kötet 19 paragrafusra oszlik, melyeket más talán inkább nevezett volna fejezeteknek, mert rendesen paragrafusok alatt nem szoktunk 20, 30, 40 lapra terjedő értekezéseket érteni. Ezen czikkek a következők:

1. Apologia és apologetica. A vallás isteni eredetének bizonyitásáról, ezen bizonyitás szükségességéről, módszeréről. Apologia alatt érti a hit védelmét; egyes támadások megczáfolása, a hit észszerüségének bizonyitása apologia, mely tehát inkább egyes kérdésekkel foglalkozik. Ezzel szemben az apologetica (*ἀπολογετικὴ* scil.

τέχνη) tudományos rendszerben összefoglalja azt, amit az egyes apologiák tárgyalnak.

2. Az apologetica történelme — nagy gonddal készült irodalomtörténeti tanulmány.

3. Vallás és történelem — szemlét tart a föld népei fölött, és kimutatja, hogy minden népnek van és volt is mindenkor vallása.

4. Vallás és ember — bebizonyitja a vallás természetes eredetéről kigondolt feltevések alaptalanságát; egy külön vallási tehetséget vesz fel, melyet a természet alkotója az emberi lélekbe beleoltott.

5. Traditionalismus és ontologismus — megmutatja a helyes irányt ezen két szélső irány között.

6. Kezdet és vég. Kiindulva a mostani világfejlődés örökkévalóságának lehetetlenségéből, (melyet szigoruan természettudományi okokból bizonyit,) a szokottnál sokkal meggyőzőbben és világosabban teszi fel az „argumentum cosmologicum pro existentia Dei“ első stadiumát, mely a világmindenség létezéséből egy szabadon müködő első okra következtet.

7. Az élet — az ősnemződés lehetetlenségéből az élet élő okára következtet (az argumentum cosmologicum második stadiuma).

8. Az életformák különfélesége — a Darwin-féle leszármazási elméletet elvetve végső ok gyanánt egy az állati életen is fölülálló, tehát szellemi lényt állit fel. (Az argumentum cosmologicum harmadik stadiuma).

9. Az ember — lényeges külömbsége az állatoktól kellő világitásba helyeztetvén, itt találjuk az argumentum cosmologicum negyedik stadiumát, mely az ember végső okát mint személyes lényt ismeri fel.

10. Czél és rendeltetés — kimeritően tárgyalja az argumentum teleologicumot, melynek közönséges fogalmazása nem nevezhető elégségesnek a természettudósok némely feltevéseivel szemben. Azért Schanz nem is elégedett meg azzal, hogy egyszerüen a czélszerüségből a mindenttudó rendezőre következtessen, hanem bővebben

reflectált az anyagelvüek azon állitásaira, hogy ők egyedül a természettörvényekből képesek kimagyarázni a világmindenségben észlelhető csodálatos rendet.

11. Erény és jutalom, az Isten létét bizonyitó erkölcsi okot adja elő. (Argumentum ethicum.)

12. A lélek. Ez a könyvnek egyik legérdekesebb fejezete, mely legjobban tükrözi vissza a szerző szellemét, modorát, mely roppant figyelmes olvasást igényel, különben majdnem érthetetlenné válik. Ezen modornak is meg van a maga jogosultsága, amennyiben az olvasót megóvja a fölületes végigfutástól, melyet az a sok népszerüsitett tudomány nagyon divatba hozott. Schanz maga sem akarja, hogy tudományos müveit csak ugy a kandalló mellett olvasgassák.

13. A monismus, megczáfolja a materialista és pantheista monismust, és kimutatja, hogy a világ két fő alkotórészből, anyagból és szellemből áll, melyeket csak egy magasabb egységben, Istenben és az Ő szabad akaratában lehet egyesiteni.

14. A teremtés. Ezen fejezet világos szavakkal kimutatja a teremtés lehetőségét és szükségességét, az ellentétes nézeteket pedig elégteleneknek bizonyitja.

15. A teremtés történetét illetőleg találóan jellemzi a hexaemeron különféle magyarázatait. A tudós szerző a Schäfer-féle idealis magyarázatnak ad előnyt a többi fölött.

16. A világrendszer — igen érdekes fejezet, mely bőven foglalkozik a hires Galilei-kérdéssel is.

17. Az emberi nem egységét alapos okokkal védelmezi. Kitér röviden az égi testek lakhatóságának kérdésére is, és valamint Zádori, Pohle, Broglie és mások, ő sem tesz ezen nézet ellen a dogma szempontjából kifogást.

18. Az emberi nem korát illetőleg tágabban magyarázza a szentirási kor- és nemzetségtáblákat, és 8000—10,000 évet vesz fel, különösen tekintettel az egyptomi történelemre.

19. Mint szintén egyik őstörténelmi kérdést, ezen első kötetben tárgyalja még végül a vizözönt, melyre nézve azon nézethez csatlakozik, hogy az a földet és állatokat illetőleg semmiesetre sem volt általános, de valószinüleg ilyen volt az embereket illetőleg; de semmi dogmatikai kifogást nem tesz azok ellen, kik Motais-val azt állitják, hogy a vizözön az embereket sem sujtotta mindenütt.

Ez a kitünő mü gazdag tartalma, melynek vázolását a könyv meleg ajánlásával zárjuk be.

Fischer-Colbrie Ágost.

Bibel-Atlas in zehn Karten, nebst geographischem Index von Dr. Richard v. Riess, Domcapitular in Rottenburg. Zweite, in typogr. Farbendruck neuhergestellte u. erweiterte Auflage. Folio (VIII. és 32. lap szöveg, és 10 térkép). Freiburg i. B. Herder. — Ára 5 M.

Ha még az ujabb-kori történelmet is célirányosan tanitani és tanulni jó térképek nélkül teljes lehetetlenség: még sokkal fontosabb és szükségesebb, hogy a szentirásban foglalt kinyilatkoztatás történetéhez, amennyiben ott számtalanszor említés tétetik a helyi viszonyokról, országokról, városokról stb., pontos és lehetőleg kimeritő térképeket használjunk. Azért, noha eddig sem voltunk teljes hiányával a sz. irási mappáknak, és Gratz „Schauplatz"-a, továbbá a Migne kiadásában megjelent „Atlas géographique et iconographique," és a fennevezett szerzőnek dr. Riessnek régibb „Bibel-Atlas"-a jó szolgálatokat tettek a szentirási helyek magyarázatánál: mégis, örömmel kell üdvözölnünk ez uj müvet, melyben dr. Riess első kiadását annyira tökélyesbitette, hogy munkája immár semmi kivánnivalót sem hagy hátra.

Először is, mig első kiadása nem állott egyébből, mint csakis hét, különálló és csupán feketén nyomott térképből, itt az olvasó egy szép nagy foliokötetet lát

maga előtt, melyben tiz, pompás szinnyomatu térkép van együtt. Egészen ujak az I. (Egyptom térképe a Pharaok idejében), a IV. (az Euphrat és Tigris vidéke assyr hagyományok szerint) és a VIII. (Jeruzsálem térképe, mindazon változások szerint, melyeken átment alapittatásától fogva egész a VII. keresztény századig). És e három lap, tekintettel az aegyptologia és assyrologia mai álláspontjára, — illetve a szentföld iránti fokozódó érdeklődésre, valóban hézagot pótol. A többi, habár a régi kiadásban is megvolt, de itt, uj szinnyomattal egészen tökéletesen van ujra adva, és pedig: II. a Petraeai félsziget és Kánaán a zsidók visszatérésekor Egyptomból, a Sinai vidékével, — III. Palästina a birák és királyok idejében, — V. Assyria és Babylon térképe, a romok területével együtt, melyek ujabban fedeztettek fel, — VI. Palästina a Megváltó korában, VII. térkép az apostolok idejéhez, főleg sz. Pál apostoli utjaihoz, — IX. Jeruzsálem és Bethlehem környéke, és a mai Jeruzsálem, — X. Palästina térképe a mai állapotában.

Valamennyi, mint mondom, tökéletes, — de, miután még a tökéletes dolgok közt is van egy vagy más, ami legalább az egyiket vagy másikat különösen meglepi és érdekli, ugy itt is, nekem legalább ugy látszik — legérdekesebben van összeállitva a VIII. szám, ahol szép sorrendben van feltüntetve, hogyan nézett ki a szent város 588-ban Kr. e., midőn azt a chaldäusok feldulták, hogyan Esras és Nehemias a két restaurator alatt, majd Titus ostroma alatt, — miként lett belőle Aelia Capitolina Hadriani, 117-ben Kr. u., — mily alakja volt Nagy Constantin idejében, — és később a perzsák és arabok hóditásaikor, nemkülönben az első századbeli remeték idejében, amikor Chariton, Euthymius, Sabas stb. szent atyák s ezek tanitványai e szent helyeken az ascetikus életet olyannyira felvirágoztatták, hogy azt csak az izlam erőszakos, tüzzel-vassal pusztitó betörése ölhette el.

Ami azonban a jelen munka becsét különösen fokozza, az az első kiadásban még nem létezett, s itt fel-

dolgozott pompás geographikus index, mely a tulajdonképi térképek előtt 32 sürüen nyomott lapot tölt be. Betürendben vannak felsorolva mindama helynevek, melyek akár a szentirásban magában előfordulnak, akár a profán görög és római iróknál, Josephus Flaviusnál, a talmudistáknál és az első hat századbeli keresztény iróknál Palästinára vonatkoznak. Aki tudja, mily fáradsággal kell néha adatokat keresni valamely szentirási helyre vonatkozólag, az méltányolni fogja tudni ennek a tárgymutatónak értékét. Az idézés rendszerint akkép történik, hogy a szentirásnak ama helye van feljegyezve, hol az illető helynév, a canon sorrendjében *először* fordul elő; mindazáltal oly kimeritően, hogy bárki, a saját szükséglete szerint azután könnyen eligazodhatik a többi adatokra nézve. Például: Bethania, Math. 21. 27. Joh. 11. 18. falu az olajfák hegyének keleti lejtőjén, 16 stadiumnyira Jeruzsalemtől; a Talmudban Bet-hini és Beth-Ani-nak is mondatik; ez Lázár családjának szülőföldje, a középkorban Lazariumnak neveztetett. Megtalálod a 9. térképen B b.

Egyszóval: dr. Riess, ezen fáradságosan, lelkiismeretesen és külsőleg is szépen összeállitott munkájával elismerését érdemli ki mindazoknak, akik a szentirás magyarázatával, kutatásával foglalkoznak.

Dr. Kereszty Géza.

Doctrina duodecim Apostolorum canones Apostolorum ecclesiastici ac reliquae doctrinae de duabus viis expositiones veteres. Edidit, adnotationibus et prolegomenis illustravit, versionem Latinam addidit Franciscus Xaverius Funk. Tubingae, in libraria Henrici Laupp. MDCCCLXXXVII. LXVIII—116 l. Ára 3 márka 60 fillér.

A nehány év előtt feltalált *Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων*, melyet Boros unitarius tanár magyar forditása kapcsán e lapokban már emlitettünk, már egy egész kis irodalmat hozott létre, mely ezen őskori irat tartalmát bon-

czolja, keletkezését és a többi őskeresztény emlékkel való összefüggését fürkészgeti. A számos monographiát és számtalan folyóiratokban megjelent értekezéseket jobbadán áttanulmányozva, a tudós tübingeni tanár e művében adja a kritika eddig végzett munkálatainak átnézetét, mely munkálatokban az oroszlánrészt — legalább katholikus részről — senki sem fogja tőle elvitatni. Még nem is volt felfedezve a nikomediai metropolita által a kérdéses irat, a tudósok már sejditgették tartalmát, miután létezéséről a régi irók tanubizonysága folytán ugy sem lehetett kétség. Szép bizonyitványt adott a kritika képességének Krawutzcky a tübingeni theol. Quartalschift munkatársa, ki ezen folyóirat 1882-ik évi kötetében a régiek idézeteiből és saját feltevései alapján iparkodott a Didache tartalmát reconstruálni; egy év mulva ugyanis az emlitett Philotheos Bryennios metropolita kiadta az általa felfedezett régi szöveget, mely Krawutzcky visszaállitott szövegével majdnem szószerint egyezik.

Ezen munkálatok jelzése után a szerző áttér a szöveg felfedezésére Bryennios által. Ez ugyanis 1873-ban, mint a patriarkai főiskola tanára Konstantinápolyban, ugyanitt a jeruzsalemi patriarkatus kolostorának könyvtárában egy pergament-kéziratot talált, melyet Leo notarius 1056-ban másolt le, s mely 120 lapon többféle régi keresztény művet tartmaz. Az 5. szám alatt a 76—80 lapokon található „a tizenkét apostol tanitása," melyeket 1883-ban adott ki a tudós felfedező.

A következő lapokon elsorolja azon régi irókat, kik a didachét emlitik, vagy abból meritettek, — majd pedig annak sértetlenségét védelmezi, kimutatva, hogy a régi irók az egész művet ismerték és ugyanazon szövegét idézik, mely Bryennios kodexében találtatott. Megczáfolja azokat, akik az iratot zsidó eredetünek mondják, elsorolva ennek azon sarkalatos főbb pontjait, melyek körül az egész forog és melyek világosan nem a tiz parancsolatból, hanem a Megváltó tanitásából vannak véve.

Legérdekesebbnek tartjuk azon fejezetet, mely az irat koráról szól. Itt azon fordul meg az egész, hogy Barnabás levele, Hermas Pastora stb. a mai Didacheből meritettek-e, vagy pedig megforditva ennek szerkesztője használta-e Barnabás levelét és a Pastort? Sőt egy harmadik nézetet is kell emlitenünk: a Didache első hat fejezete a két utról szól, az élet s halál utjáról. Már most nehányan vannak, akik azt mondják, hogy volt egy eredeti ősrégi iratka de duabus viis, mely elveszett; és ezt használták valamint a Didache szerzője, ugy Barnabás levelének irója és Hermas is. — Funk ezt a harmadik nézetet teljesen fölösleges konjekturának tartja, mely minden alapot nélkülöz; az előbb emlitett nézetek közül pedig az elsőhöz csatlakozik, mely szerint az emlitett irók a Didachét mint forrást használták. Korát e szerint bizonyosan az első századra (80—100) teszi, de azokkal nem tud egyetérteni, akik plane Jeruzsálem pusztulása elé mennek vissza.

Keletkezési helyét illetőleg nem Egyptomnak ad előnyt, mint eddig legtöbben, hanem Sziriának, vagy Palesztinának; szerzőjét zsidó származásu kereszténynek véli. Az bizonyos, hogy a Didache szerzője ismerte sz. Máté evangeliumát; valószinüleg használta sz. Lukácsét is és sz. Pál levelét a rómaiakhoz. A többi uj szövetségi szentirási könyveket illetőleg alig lehet egészen bizonyosat állitani.

A tudós tübingeni tanár ezek után a könyv rövid tartalmát közli. Közönségesen 16 fejezetét két részre osztják: 1—6 (de duabus viis) és 7—16 (praecepta liturgica.) Funk előnyt ad ezen felosztásnak: 1—10 és 11—16. Az első rész a két utról, a keresztségről, a második pedig az egyház szervezetéről szól.

A következő fejezet lehetőleg kimeritően hozza a Didache eddig megjelent irodalmát. Boros füzete sincs kihagyva.

Elvégezve a tizenkét apostol tanitásának kritikai ismertetését, röviden bemutatja mindazon régi müveket,

melyek azzal valami genetikai összefüggésben állanak, azaz Funk szerint legalább részben abból keletkeztek. Megemlitendők először az apostolok egyházi kánonjai (canones apostolorum ecclesiastici). Ezeknek 4—14 fejezete alig más, mint az „élet utjának“ bővebb magyarázata. Valószinüleg a harmadik század első felében készültek.

Ide tartozik a „Constitutiones Apostolorum“ hetedik könyve és a levél, mely sz. Barnabás apostol nevével dicsekedik, de minden valószinüség szerint nem tőle ered.

Végül Funk a Didache latin forditásának töredékét ismerteti, mely az alsó-ausztriai melki kolostorban találtatott ő általa 1886-ban.

A második részben mindezen öt műnek, illetve ezen művek idetartozó részeinek szövege van közölve, gazdag kritikai és archaeologiai apparatussal. Három index zárja be a páratlan alapossággal irt munkát, melynek tudós szerzője ez által is kiérdemelte volna legmélyebb tiszteletünket, ha azt eddig kifejtett irodalmi munkássága által máris nem biztositotta volna.

Fischer-Colbrie Ágost.

Lacordaire végrendelete. Franczia eredetiből forditotta Dr. Robitsek Ferencz.

Lacordaire neve valóságos nimbus. Magában egyesitvén franczia nemzetének minden szép tulajdonát, — egyben előnyösen különbözött kortársaitól; tudott uralkodni — önmagán.

És mert nem ragadtatta el magát, sokszor ugy látszott, mintha legyőzetett volna, pedig csak Montaigne szava teljesedett rajta: „vannak vereségek, amelyek dicsőségre, a győzelemmel versenyeznek.“

Barátja La Mennais abbé, kivel sok ideig együtt harczolt „a tökéletes és mindenkire kiterjedő szabadság“ kivivásaért: erre az erkölcsi magaslatra nem volt képes fölemelkedni, mert ellenkezésre találván Rómában, az

„Essai sur l'indifference" szerzője keserü csalódással ült le az örvény szélére, honnan Lacordaire még jókor visszatért. A levél, melyben La Mennais-nak tudtára adja okos visszavonulását: mintája marad az eszélyességnek, a férfias elszántságnak és azon gyöngédségnek, mely a valódi müveltséggel együtt jár. Alig tudom legyőzni ama vágyamat, hogy e levelet közöljem, amely különben dr. Robitsek fordításának 40. lapján található.

Egyébként Lacordaireban a mély vallásosság, magas értelmiség, ékesszólás és szabadságszeretet bámulatos összhangzásban egyesült. És ebben rejlett jellemének nagysága: szivének melege áthatott eszméinek mélységén, az egyéni észt alávetette a tekintélynek.

Előbb jogtudós, aztán világi pap, későbbi dominikánus és hitszónok: rendkivüli tevékenységet fejtett ki, melyet méltó siker koronázott. Notre-Dame-i konferenczia beszédei mozgásba hozták egész Franciaországot. A lelkesedés fokáról némi fogalmat nyujthat az a körülmény, hogy a párisi tanuló ifjuság, mellette tüntetendő, fölfegyverkezve jelent meg a középkori barátruhába öltöztetett szónok előadásain. De ő, aki egy szavával lángba borithatta volna a közvéleményt, „beszélt szeliden, ugy, hogy békülékenységre inditson."

Élte vége felé, miután kedvencz tervét — a dominikánus rendnek Franciaországban visszaállitását, — megvalósitva láthatta: sulyos betegségbe esett.

Halálos ágyán fölkeresi őt (1861 szept. 29.) barátja és elvtársa Montalembert gróf és kérésével addig ostromolja, mig életének tollbamondására rászánja magát, „nem hiuságból, mint ő maga mondja, hanem hogy ezzel is képezze, vigasztalja és bátoritsa testvéreit." Haldokolva mondta el életét, mit nem akart rábizni egy későbbi kor emberére, mert belátott abba a műhelybe, hol „emberek" csinálják a történelmet, mely inkább az irók stylusától mint attól függ, milyen nevet hagy hátra az ember. „Dependig more upon the historians style, than on the name a person leaves behind."

Mielőtt Lacordaire könyvét befejezhette volna: közbelépett a halál és pótolhatatlan veszteséget okozott azzal is, hogy a négy utolsó fejezet hiányzik. Pedig mily érdekes lett volna egy Lacordaire-től megtanulni azt, miként kelljen egy viszontagsággal teljes életre rátenni a méltó befejezés koronáját — a halálban. És nincs ember a ki képes azt a hiányzó négy fejezetet pótolni! Nem mert rá vállalkozni Montalembert sem, pedig neki jobban volt alkalma mint bárki másnak, belátni ez érdekes élet minden phasisába.

Láttam a görög szobrászat remekeit, melyeket a bajor nemzet atyja a müncheni glypthoteká-ban összegyüjtött; és láttam, hogy amit az idő vasfoga e szobrokról lerágott, azt egy Thorwaldsen lángelméje nagy könnyüséggel helyrehozta. Itt egy kezet, ott egy lábat . . .; s ha az anyag csillámló fehérsége el nem árulná a járulékot: azt hinnéd, hogy minden eredeti. De — fejetlen torzot restaurálni: Thorwaldsen geniusza is gyönge volt; antik szobornak hiányzó fejét, az ő lángesze sem volt képes pótolni soha.

Nos, „Lacordaire végrendeleté"-nek, az irói plaszticzitás e remekének — éppen a feje hiányzik . . . . . De igy is, e könyvet olvasva, ke kell vallanunk, hogy Lacordaire ennél tökéletesebbet sem nem mondott, sem nem irt. „Érzi az ember, hogy ez emlékekben a béke szelleme honol; kizárva minden szenvedélyt, maró gunyt vagy szivtelenséget," — mondja Montalembert e könyvhez irt előszavában.

Ilyen tehát Lacordaire végrendelete; az a bronzszobor, melyet haldokolva emelt önmagának. Ennél méltóbbat számára más nem lett volna képes emelni soha. Stylje fönséges és komoly, egyéniségének egészen megfelelő. Nem oly föllengző mint Chateaubriand, de tisztább és lapidarisabb mint Bossuet irálya.

A tisztelt olvasó talán nem neheztel, amiért én Lacordaire-ral és végrendeletével hosszasabban foglalkoz-

tam. De tudva azt, hogy hazánkban Lacordaire művei nem igen részesülnek kellő — sőt semmiféle méltatásban: azt hiszem fölösleges munkát nem végeztem. A világiak egyátalán nem ösmerik, a papság nagy része pedig azért nem olvassa, mert még azon időnek impressiója alatt áll, amidőn a theologiai előadásokon Lacordaire nevét De La Mennais abbé nevének társaságában hallotta emlegetni. Innen az előitélet. Midőn majd elérkezik a theologiai tanulmányok reformjának kivánatos ideje és a teljesen parlagon heverő szónoklás művészetére is rá fog fordittatni a kellő gondosság: Lacordaire müveit is jobban fogja ismerni a magyar papság, sok egyéb classicus keresztény szónok müveivel együtt!

A mi dr. Robitsek fordítását illeti, arról csak jót mondhatok. Látszik, hogy fordító föladatának magaslatára emelkedett; iparkodott behatolni Lacordaire szellemébe, visszaadni eszméit anélkül, hogy a nyelv kezelésének fontosságáról megfeledkeznék. Nagyot tévednek azok, kik azt hiszik, hogy a fordítás tisztán mechanikus eljárás, hogy a fordító a fotografusnak dolgát végzi, midőn az eredeti münek másolatába vagy fordításába fog. A nyelvnek technikailag minél befejezettebb kezelése sine qua non-ja minden irodalmi müködésnek; a lényeg azonban mindig a szellem, az eszme marad. Fordító gonddal idomitottt szép mondatokban az eredetinek nemcsak jelentését, hanem szépségét is magyarrá tenni törekedett.

Megérzik rajta, hogy szeretettel dolgozott és azon volt, hogy minél inkább megközelitse az eredetit, ami sikerült is.

Ajánljuk a müvelt emberek figyelmébe.

Ára 60 kr. Kapható fordítónál Budapesten I. kerület, vár, a királyi palotai plébániában.

König Gusztáv.

A Halottégetésről. Irta Dr. Csernoch János. Esztergom, Buzárovits. 1887. 91. lap. Ára 1 frt.

A hullapyromaniának fejére is elkészült a vizvödör, melylyel az annyira kedvelt tüztől és aesthetikus, három emeletes kemenczéktől neki hevült képzeletét, valamint emberbaráti s felvilágosodást áhitozó aspirációit lehüthetni; kapható nem egészen olcsón Buzárovits könyvkereskedésében. Hogy ezen irat praktikus és időszerü, s hogy mintegy requirált tapaszul van fölajánlva a fensőbb intéző s az alsóbb, bőrükbe nem férő körök viszketegére, — azt a müből is kiérezhettük.

A négy főrészre osztott füzetnek czikkei, s a czikkekbe foglalt érvek és gondolatok csoportositásai mindig szem előtt tartják a hullapyromaniának irányát s következőleg az egyház álláspontját. S utóvégre is ez a fődolog. Nem akar a t. szerző tengernyi erudició levére eresztett dissertációkat közrebocsátani a régi temetésekről, a szertartásokról, s az azokban nyilvánuló felfogásról; — hanem akarja világitásba helyezni, hogy honnan fúj a szél, s e szélben a hullaégetők merre eveznek felvont vitorlákkal. Akarja kimutatni e hetvenkedő ujitások tárt vagy palástolt czélját, mely nem egyéb mint az egyháznak a társadalomból egy lépéssel ismét kiljebb való szoritása. Ez az egész; s ha számokban lehetne ezen aspirációk és küzdelmek és hetvenkedések eredményét adni, az eredmény egyenlő volna az egyházgyülölettel s azonkivül nem maradna más, amit elszámolni kellene. Nulla a nullában felmegy! Egészségügy, gazdaság, szépészet, mely árva lények érvekül szerepelnek a hullaégetés mellett, szépcsendesen elkulloghatnának; mert csak a nép s katonák, vagyis helytöltelék szerepét játszák.

Az első résznek B) szaka, mely szól „a halottégetés indokairól a régieknél“ mindjárt szőnyegre hozza a halottégetés körül már kezdettől fogva sürgölődő kérdések jellegét: a vallási irányt.

A modern halottégetők érveit a t. Szerző röviden és talpraesetten tárgyalja, különben ugy látszik, hogy

az egészségügyi aggályok a temetőkről, végre valahára egészen elcsitulnak s a geologusoknak a „fáradt földet“ nyomozó kutatásai miután annyiszor csütörtököt mondtak, végre pénteki, bőjtös silánysággá töpörödnek.

A kérdést jellemző sulypont ott van a harmadik részben: „a modern halottégetők végczélja.“ Ezt illusztrálta érdemlegesen a Szerző s mindenki, a ki müvét olvassa, ezt viszi emlékezetében kivonatul haza. Nem kegyelmez a budapesti kemenczéseknek sem. Nálunk rendesen, legalább külsőleg, minden egyházellenességnek szeretik élét venni s az ázsiai indolenczia bögréjén átszürik a nyugati jó, rosz intézmények és törekvések energikus savát; de azért az eredmény egy, a vallás elvész. Nevezzük meg tehát nevén a gyermeket, a hullaégetés egyházellenes és a keresztény felfogást sértő hóbort. Aláirjuk, amit a szerző derekasan kifejez: „Nekünk nem kell semmi, amit a szabadkőmivesség pártol“; semmi; még kórházai sem kellenek; mert az elv ott is rosz.

A gyakorlati esetek megoldása megfelel a vezérelvnek, mely a müvön átvonul.

A mi zárszavunk az, hogy ily elszánt és himezetlen felelet ugy ezen mint minden más felvetődő kérdésben, ha ezentúl praxissá válik, a magyar kereszténységnek jobb napokat fog szerezni, mint a diplomaciai bókhányás és simaság.

Dr. Pethő.

Taxil Leo volt szabadgondolkozónak önvallomásai. Szerző engedélyével franczia eredetiből forditotta Dr. Csáp ori Gyula. Esztergom. Buzárovits. 1887. k. 8⁰ 440. IX. l. Ára 2 frt.

Különféle érzelmek s tán indulatok is támadtak Taxil Leo müvének olvasásakor lelkemben. Tegnap délután vágtam fel első ivét s ma reggel jutottam el a függelékhez. A 435 lapon egy rémületes történet sötétlik az olvasó lelke elé, ki szinte küzd vele, hogy elhigyje-e?

A társadalom uralkodó elemeinek rút, borzalmas története! A művelt világnak, a modern törekvéseknek, melyeket iskola, egyetem, szalon, filozofia, hirlap és regényirodalom csiszolt, — melyeket választások a nép bizalmának képviseletéül, az események a hatalom intézőiül a XIX. századbeli társadalom polczára emeltek, — ezeknek nyomorult alávalósága ijeszt ez önvallomásokban.

No de meg az Isten irgalmának története is foglaltatik bennük! Igen ez is, de a jellemző benyomást reám legalább nem ez a szelid fény, hanem az az ördögi karikatura tette. Ez olvasmány hasznát is a mai holdkóros kereszténységben nem a megtérés szelid és csodás művétől, hanem inkább a leleplezett torzkép borzalmától várom. Valaki ezt belletrisztikus olvasmánynak mondta: a legfelületesebb itélet, mely csak sekélyes lélekben csirázhatik. Ez olvasmány merő történet, a kor gyalázatának, s az istentelen modern intéző körök sajátos piszkának története; sem himes szavakba nincs foglalva, sem ékes versekbe kötve, csak rettentő realitással leirva, mely realitásnak behatása nem valami belletrisztikus élvezet, hanem undor, megvetés és — sajnálkozás.

Ez undok alávalóságon, melynek a modern egyházellenesség — többé-kevésbé mindenütt egyformán — mintamegtestesülése, s melynek rövid, kiszakitott lánczolata e könyv tartalmát képezi, gyermeki egyszerüségben és megnyerő szendeségben átdereng az igaz vallásosság praktikus szelleme. Az olvasó oly könyvben, melyet érdekessége, talán borzalma miatt vett kézhez, melyet talán izgalmas, történeti regény gyanánt kezel, szivhezszóló, kegy- s kenetteljes oktatást nyer a sz. áldozásról, — a kath. hitélet gyökerén csirázó irtózás a büntől virágillatként szállong körülötte; — az önfeláldozáson s a vak gyülölettől letiport egyház türelmén ragyogni látja a kereszt természetfölötti derüjét. — S ki tagadhatná, hogy az önérzetes kereszténység ezen erős érzelmeihez nem szokott olvasó közönségünk bizonyára épülni fog ez eszméken; — hogy felismeri azt a dögleletes lyukat, mely-

ből az egyház-, a pápa- s a klerus-ellenes nagyképü szólamok s napszámba irt viczczek előbujnak mint az apokalypsis kutjából a koronás sáskák; — s hogy azok a nagy emberek, azok a félistenek, Hugó Victor, Le Blanc, stb. kik előtt a magyar, szabadelvü sajtó is kórusban fújja az apotheosis fanfárjait, vagy nevetséges bolondok, vagy részben csalók. Szolgáljon e jeles életrajz, melynek megválasztásáért a forditó urat a buzgóság s a lelkesülés dicsérete illeti, hazánkban is a kijózanodás kezdetleges müvének.

A forditó ur a könyvnek kiadásával s általában fölvett irányával helyesen vallja, hogy nem győzünk, ha ellenségeink rosszakarat és hazugság gyártotta tételeit egymásután ostromoljuk — ezen ők nevetnek s száz megczáfolt hazugság helyett ezret dobnak elénk hasonló könnyüséggel, — hanem ha kimutatjuk, mint élnek s mit tesznek. Ime a mű az egyházellenes perfidia albumának egy fotografiája.

Dr. Pethő.

Egy zarándoklat éleményei Egyptom, Jeruzsálem és Rómában. Utirajz. Irta Viszolajszky Károly, alsó szemerédi plebános. (Hunyadi Mátyás int. nyomása.) 8°, 357. l. Ára 1 frt 50 kr. Kapható szerzőnél és a Hunyadi M. intézetben.

Napvilágot látott tehát a könyv, melyet, mióta a husvéti ünnepek körül a derék szerző oly igazán magyar szivhez szóló előfizetési felhivását olvastuk, annyi örömmel s kiváncsisággal vártunk. A szent földről hozott emlékeit, benyomásait irja le Sz. e könyvben. Melyik keresztény embernek ne mozdulna meg szive, midőn egy ily tárgyu könyvet vesz kezébe, — hisz' magyarul ugy is oly kevés leirását birjuk a szent-földnek, — melyik magyar pap ne nyulna szivesen ez utleiráshoz, melyben egy magyar paptársa mondja el, mit látott, mit tapasztalt, mit érzett azon a földön, in qua non est etiam passus pedis, quem non illustraverit et sanctificaverit vel

corpus, vel umbra Salvatoris, vel gloriosa praesentia s. Dei genitricis vel amplectendus Apostolorum commeatus, vel martyrum sanguis effusus. (II. Orbán pápa szavai a clermonti zsinaton.)

Szerző ezen utleirásával igen hasznos és érdekes olvasmányt nyujtott a közönségnek. Hasznosat, mert a szent-föld jelenlegi állapotait, viszonyait oly közvetlenséggel ismerteti, hogy azok, kik netán ama szerencsés helyzetbe jutnának, oda elzarándokolhatni, mindennemü utbaigazitást találnak müvében; akik pedig ezt meg nem tehetik, föld- és néprajzi ismereteiket gyarapithatják ez utirajzból, midőn óráról-órára követik szellemileg a hosszu és bizony elég fáradalommal összekötött uton a szerzőt. De meg érdekes olvasmányt is nyujt, nemcsak tárgyánál fogva, amint már emlitettük, hanem azon modoránál fogva is, melyet elbeszélésében követ, amennyiben sem nem untatóan bő és minden aprólékosságra kiterjedő, sem nem avatja be az olvasót hangulatának mindennap, minden órán változó phasisaiba, kedélyhullámzásaiba, szóval, nem beszél folytonosan csak magáról s érzelmeiről, mint ezt sok utleirónál nem örömest vagyunk kénytelenek tapasztalni: hanem az arany középutat bölcs mérséklettel megtartva, olykor-olykor élénkiti ugyan az elbeszélést benyomásainak elmondásával, nehogy az puszta leirása legyen a látott vidékeknek, városoknak, templomoknak, de jobbára obiectiv marad, s igy valóban gyönyörködtetve, vonzó, élénk stylusban ismertet meg bennünket egész utjának lefolyásával. (Kár, hogy sok a könyvben a sajtóhiba; egy-két kisebb tökéletlenség is csuszott be.)

Ha tehát — amint mondja — czélja volt, egy magyar könyvet adni mintegy vezető gyanánt azok kezébe, akik a szent helyeket meglátogatni óhajtják, vagy ha ezt nem tehetnék, legalább egy nem tul-hosszu s mégis elég kimeritő utleirást nyujtani ama szent helyekről: ugy e czélt Sz. bizonyára el is érte.

Volna azonban még egy más czélja is. Föl akarná hivni a magyar nép figyelmét egy mulasztásra. Az olaj-

fák hegyén, ott, hol az Isten Fia a „Miatyánkra“ tanitotta tanitványait, áll egy gyönyörü templom, melynek előcsarnokában az Ur imája, szépen jelezve az egyház catholicitását, harminczkétféle nyelven van külön-külön fülkékben aranybetükkel márványba vésve. A magyar nyelv azonban, melyen tiz millió katholikus imádkozik Istenéhez, nincs e harminczkettő között. Az a leverő hatás, melyet édes magyar nyelvü „miatyánk“-unk hiánya gyakorolt Szerzőre, azt az eszmét adta neki, hogy utleirása kiadásánál főczélja legyen a tiszta jövedelmet a magyar „miatyánk“ elkészittetésére s elhelyezésére forditani, hogy ott, ahol „minden nyelv dicséri“ az Urat, a magyar se hiányozzék. Hogy ezt a czélt is megvalósithassa Szerző, szivből kivánjuk, s már e szempontból is melegen ajánljuk e könyvét olvasóinknak, s kérjük őket, hogy ők is saját körükben terjeszszék azt. (Különben, ugy tudjuk, hogy a könyv megrendelése nélkül is elfogad ama nemes czélra Sz. bármi kis adományt.) Mennél több megrendelője akad a könyvnek, annál bizonyosabban fog a magyar „miatyánk“ is az olajfák hegyén ragyogni.

Dr. Kereszty Géza.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

(*A trieri német katholikus gyülésnek erkölcsi hatásai.*) A német katholikusok nehéz éven estek keresztül, melyben a tekintély iránt való hódolatuk, politikai függetlenségük eleven érzete, engedelmességük és áldozatkészségük nehéz próbáknak voltak alávetve. E próbákat fényesen kiállották. A 34-dik nagygyülés kimutatta s tanusitotta, hogy a német katholikusok egysége, a szentszék iránt táplált tiszteletük, s békülékenységük mellett

az az elszántság, melylyel az egyház s a katholikus nép jogait védik, — semmi által sem dönthető meg. A nagygyülés tagjai Németország különféle vidékéről özönlöttek össze, az Ostsee partjaitól egész az Alpesekig meg volt képviselete minden rendnek, minden hivatásnak, a herczeg mellett láttuk a bányászt s a napszámost; mindnyájukat pedig hevitette egyházuk s népük lelkes szeretete, mindnyájukat áthatotta az öntudat, hogy most csakugy kell a „centrum“ zászlói alatt egyesülniök sürü zárt sorokban mint előbb, hogy megóvják azt, amit nehéz küzdelmekben szereztek s e küzdelmeket valamennyi katholikus egyenjoguságának, s német polgári minőségében, valamennyi teljes egyenlőségének kivivásáig vállvetve folytassák. Windhorst zárbeszéde, mely e gondolatokat összefoglalta, valóságos Programmbeszéd, s az ellenfél jól teszi, ha tisztába jön az iránt, hogy a német katholikusok csak jogaikat, de azt telitett itczével s becsületes ölben kivánják, s hogy nincsenek hijával sem a türelemnek, sem az energiának.

(*Jézus sz. gyermekségének társulata*) mindenütt növekvőben van. Európában az idei bevétel 251,106, Amerikában 70,606 frankkal haladja meg a tavalit. 1886-ban az összes bevétel 3,441,718 frank, ebből 3,221,120 frank esik Európára, a maradék a többi világrészre. „Nem adhatunk elég hálát a gondviselésnek, irja a társulat fő igazgatója, hogy társulatunkat annyira megáldja és gyarapitja éppen akkor, midőn a hitküldérek, müködésük naponkint növekvő teréről folyton segitségért folyamodnak. De ne feledjük el, hogy a társulat a ker. országok gyermekei javára is alakittatott, hitük növekvését és fejlődését czélozza. Alapitója egyaránt szivén hordta a pogány gyermekek üdvét s a kereszténykét is. Tudta ő, hogy lelki és erkölcsi javukat mozditja elő, ha alkalmat nyujt nekik szivük jószántából azon nyomor enyhitésén közremüködni, melyhez fogható nincs, s mely legalkalmasabb az ifju szivek megindítására. E müben a keresztény gyermekek az apostoli férfiakkal lépnek összeköt-

tetésbe, rájuk is száll azon odaadás és áldozati szellem, melynél szebbet és fönségesebbet az Evangelium aligha hozott létre; — gyengéd hitüket, ártatlanságukat, jövőjüket a keresztény erények legszebbikének szárnyai alá helyezte. A mi társulatunk tehát nem csak az apró chinaiak és négerek számára áll fönn, hanem az egész világ, Franczia-, Olasz-, Német-, Magyarország, stb. tiszta gyermekvilága számára. S épp azért, mert valamennyi keresztény gyermek társulata, azért bizvást tekintünk a jövőbe.“ Édes hazánkban is mindig elevenebb lesz az az érzék, igazán, a természetfölötti, keresztény lélek érzéke, mely a gyermekeket ez áldott mü sz. szellemével eltölteni iparkodik. A hazai „Jézus sz. gyermeksége“ társulatának köszönettel vett „évkönyveiben“ olvastuk, hogy a mult évi bevétel nálunk 7697 frt 62 kr; az egész monarchiában 77,519 frt. A füzetke több érdekes elbeszélést hoz a kedves gyermek-világ számára. Ez a legkitünőbb, mély érzelmü gyermek olvasmány, egészen a praktikus hit talaján virult ki.

(Egy liberalisnak józan elmefuttatása a szerzetekről.) Dr. Pichler Jung-Tirolnak egyik csillagzata, ki természetesen a nemzeti megifjodás hevében az elaggott és megvénült hiten és valláson is tuladott a „Deutsche Zeitung“ tárczájában Olaszországban utazik. Ez utazásain beleütközik barátokba és apáczákba, kikkel azonban nem a „Deutsche Zeitung“ szájize szerint bánt el. Az illető fejezetben ugyanis következőképp számol le azon kelendő ellenvetéssel, hogy ez intézmények már elavultak: „Nem akarok erről vitába állni, de mivel ti folyton-folyvást a szabadság evangeliumát hirdetitek, bizonyára meg nem ütköztök azon, hogy valaki ha kedve tartja csuhában vagy frakkban járjon, valamint azon sem, hogy az egyik dáma turnure-t, a másik ciliciumot hordjon. Senki sem szorit rá, hogy kolostorba lépj; a három fogadalom: a szegénység, szüzesség és engedelmesség evangeliumi tanácsok s nem parancsok. Folyton hangoztatják a modern urak: ezek a barátok ugy is csak koldulni járnak; mert dolgozni nem

akarnak. Itt-ott ez igaz lehet; de hát a ki nem akar, ne adjon nekik; de ha valaki akar adni, miért ne tehetné a szabadság aranykorában; vagy tán szabad-e csalni s a börzejáték tán istentisztelet? Van még egy más szempont, amelyből az önkénytes szegénységet megitélhetjük. Gunyoljátok ki hitüket, nevessetek reményeik felett, de tiszteljétek a szeretet gyakorlatait, melyeket müvelnek. Nem tünik-e fel előttetek humorisztikus nagyszerüségben a tény, hogy az élvezet s az önzés ezen korában, mely a létért való küzdelmet irta elég szemtelenül s kegyetlenül zászlajára, még vannak emberek, kik megtagadják s feláldozzák magukat másokért, csak azért, mert oktalanságukban Istenben hisznek, ki a szeretetet első parancsnak proklamálta és az emberek iránt való szeretetből halálba ment? Ti mindezt komikusnak mondjátok, mások fönségesnek tartják."

(Német liberális iskola-egyletek.) Ismeretes dolog, hogy Bécsben az 1880. év juliusában „Deutscher Schulverein" név alatt egy társulat alakult, mely czélul tüzte ki a német elem megvédését, jobban mondva a német nyelv és szellem terjesztését Ausztria azon vidékein, hol állitólag ez elem fenyegetve, elnyomva van. Rövid idő alatt óriási tőkét gyüjtött össze és óriási pénzmennyiséget adott ki iskolák, könyvtárak alapitására, az egyesület szellemében müködő tanitók segélyezésére, tanulók jutalmazására stbire. Alapitásától kezdve 1886. májusig czéljainak megvalósitására 927.773.25 frtot adott ki, miközben alaptőkéje 150.273.11 frtra emelkedett, vagyona pedig 420.302.22 frt értékü ingatlanokból, értékpapirokból stb. áll és mindezeken kivül az 1885. év végével 16.022 frtnyi meg nem terhelt pénztári készlete volt. Ez egyesületnek iránya a glacé kesztyüs liberalismus, valamint minden eszméje is e csillagzat alatt szülemlett meg. Minthogy azonban alapszabályai szerint tevékenysége Ausztriára van korlátozva, — csakhamar oly egyesületek támadtak a németbirodalomban, melyek az idegen országokban lakó németek állitólagos boldogitását tüzték ki czélul. Ily egyesület az „Allgemeiner

deutscher Schulverein zu Berlin," melynek legfőbb czélja a magyarországi és erdélyi német testvéreknek szóval és tettel erőteljesen segélyt, oltalmat nyujtani az állitólagos elnyomatás ellen. Ez egyesületről Gerlóczy K. az orsz. magy. iskola-egyesület elnöke, nemrég megnyitó beszédében meglepő adatokat terjesztett elő. Ez egyesület 1881. augusztus 15-én alakult meg 1365 taggal; az 1886. év májusában 19.000 tagot számlált 210 helyi csoportban, választmányokban (Orstgruppen) és az 1885. év 21.000 márka bevételéből — az egyesület hivatalos jelentése szerint — 5329 márkát juttattak a magyarországi németek segélyezésére. Ez összeg azonban sokkal jelentékenyebbnek mondható — mint az egyesület vezetői megjegyzik — mert a helyi-csoportok jövedelmüknek csak $^1/_3$-át juttatják a központba, a többi $^2/_3$ fölött pedig szabadon rendelkeznek. A tényleges jövedelmet 45.000 márkára teszik, melyből 10.000 márka bizonyára jutott Magyarországba. Ez egyesület csakhamar nagyon elterjedt, ugynevezett tartományi szövetkezetek (fiókegyletek) alakultak minden felé, még az Oceánon tul is keletkezett ily czélu társulat és pedig Chicagoban „Nationaler deutsch amerikanischer Schulverein" (1885.) és New-Yorkban „Verein zum Schutze deutscher Cultur, besonders in Oesterreich" (1886.) Mindezen egyesületek egymást kölcsönösen segitik; kezet kézbe téve, vállat vállnak vetve haladnak. Minket leginkább a berlini egyesületnek hazánkra, honunk német ajku polgáraira irányzott tevékenysége érdekel leginkább. Ez egyesület vezetői bevallják nyiltan, hogy valamint a magyarországi németek érdekében alakult az egyesület, ugy ezek képezik és fogják is képezni gondoskodásuk legkiválóbb tárgyát és a mint láttuk, nem megvetendő összeget juttatnak évenként Magyarországba. Az egyesület gondoskodik arról, hogy röpiratai, hivatalos közlönyei, naptárai Magyarországon is ingyen példányokban minél nagyobb mennyiségben elterjedjenek, s kiválóan gondoskodik a vándor-szónokokról (Wanderredner) és a vándorapostolok előadásának dijazásáról is.

(Humanismus.) Ez az uj erkölcsi elv, melyből minden kötelességet s minden igényt magába záró erkölcsi világnak kell előlépnie. E nagy feladattal szemben a humanismus mindenütt csődöt mond s tüntet szemetszurólag saját elégtelensége mellett; ha felemelkedik is ittott az áldozat oltárának lépcsőihez, csakhamar visszarogy az „önzés“ lapályaiba. Az adatok roppant számát ma ismét előbbre rugtatjuk a következő épületes történetecske regisztrálásával: „A Jokai-Club Párisban gyüjtést rendez, oly czélból, hogy a ballettánczos-nőknek a komikus-Opera égésekor elveszett ékszereit ujakkal pótolja.“ Mit szóljon ehez a 800.000 munkás, ki Párisban éhezik? S mit fog irni kommentárul e humanismushoz a „Cri du Peuple?“ Valóban azon Club „zárt kör;“ pénze van, de fogalmai a világról nem lehetnek.

(Társadalmi kórtünetek.) Északamerika angol lapjai a sajtó egy uj, említésre méltó furcsaságával gyarapodtak. E furcsaság a legujabb „fegyencz-lap,“ melyet fegyenczek irnak, szednek s szép papirra nyomnak. Megjelenik hetenkint a „Stillwater“-i fegyházban, s czime: „The Prison Mirror,“ magyarul „A fegyházi Tükör.“ Az élethossziglani fogságra itélt Younger, rablógyilkos testvérpár forgatja a sajtó kerekét; a lapkiadási költségek a becsületes társaság közadakozása révén kerülnek meg. A lap különféle közleményeket hoz, a 425 tagot számláló fegyház világából, később hivatalos rovata is lesz. A redakció kalamárisa bombasztoktól tulárad, nem kiméli a tintát meg a festéket. A vállalat a fegyház igazgatójának ellenőrzése alatt áll, annál csudásabb, hogy mindjárt az első számban tisztességesen neki megy az igazgatónak, a tiszteknek, s viczczeket irkál a felügyelőkre. A lapban jókedv és humor váltakoznak, s a fegyház fogalma idővel derült szinezetet nyerhet a modern administrációban. Ime a jókedv egyik sziporkája: „Valamennyi északamerikai lap tele van meghivásokkal, melyekben Cleveland elnök urat az illető helyek látogatására meginvitálják. Hogy az udvariasság tekintetében rajtunk se

essék gáncs, mi is meghivjuk az elnök urat, hogy e „zárt-társas kört“ látogatásával megtisztelje; meghivó bizottságot azonban nem meneszthetünk hozzá.“ A fegyház gondnoksága kin is gyüjt előfizetőket, mert a tiszta jövedelem a fegyházi könyvtárra van szánva. Tehát ily reális dologról is, milyen a fegyház, elvesznek lassankint az igaz fogalmak.

(Názárethi ásatások.) Abbé Monnier jelenti, hogy ha régészek és kutatók reményei nem csalnak, feltalálták azon helyet, hol az isteni kisded egyptomból való visszatérte után neveltetett; ez tudvalevőleg nem volt ugyanazon ház, melyben szüz Mária és Sz. József Jézus születése előtt laktak. A legujabban a „názárethi asszonyok“ kolostora körül ástak, melyet a zarándokok jól ismernek. Midőn a kolostor épült, irja Monnier abbé, észre lehetett venni nagy alapfalakat, melyek látszólag rombadőlt régi templomból maradtak fenn. Másrészt a názárethi lakosok habár homályosan, mégis ugy emlékeztek, s ez az emlékezet apáról fiura szállt, hogy ez valami szenthely, anélkül hogy mysteriumát ismerték volna. Most már a föld maga fedi fel előttünk titkait s homályából világos fényt derit Sz. Jeromos és Arkulf zarándok feljegyzéseire. Sz. Jeromos irja, hogy Názárethben két templom áll: az egyik azon helyen, hol a gyermek Jézus növekedett, (ubi erat nutritus,) a másik ott, hol az angyal köszönté szüz Máriát s ez méhébe fogadá sz. fiát. Mivel ez utóbbi sz. helyet ismerjük, hajlandók voltunk hinni, hogy a most felásott templommaradványok az előbb emlitett sz. helyre vallanak. A romok tömkelegében üregek és boltivek rejlettek, melyek a sanctuarium létét mindjobban felderitették, s a mélyebb behatolás végül minden kétséget eloszlatott. A mélyebb üregek egyikében két sirra bukkantak, melyek fölött két boltiv csonka karja mereng, fölöttük vizvezeték vezet el; mindez Arkulf leirásával, ki Palestinát 760-ban bejárta, egyezni látszik. A leirás igy szól: „Látni Názárethben két impozáns templomot. Az egyik a város közepén két kis halmon emelkedik,

Ott állt hajdan a ház, melyben az üdvözitő nevekedett. Ez a templom két, arkádok által elkülönzött siron áll, tiszta forrás kigyózik a sirok közt a templom belsejébe. A nép ez élővizből egyre merit, s csigán leeresztett korsókban emelik a vizet a templomba. A másik templom pedig azon ház helyén áll, melyben az arkangyal az Isten üzenetét a sz. szüzzel közölte.“ Monnier abbé az ásatások beható megvizsgálása után azon véleményben van, hogy a lelet az idézett részszel pontosan egyez.

(Apró hirek.) Columbus Kristóf hamvai végre valahára Genuában, az uj-világ fölfedezőjének szülővárosában fognak véglegesen nyugalmas sirt találni. Mgr. Cocio, braziliai Internuntius hozza át azokat „Mattheo Brazza“ nevü hajón. — Liguori József, Sz. Alfonz édes atyja az osztrák tengerészetnél szolgált mint kapitány. — Marcellina az első keresztény szüz, ki szüzességét istennek szentelte, s kinek neve följegyeztetett, 352. év karácsonyán vette fel a fátyolt, Liborius pápa kezéből, a római sz. Péterben. Különben már a 3-ik században voltak szüzek számára emelt házak, sőt az apostolok korában is voltak, kik szüzességet, szegénységet és felebaráti szeretetet fogadtak. — A legelterjedtebb nyelv a világon a chinai, melyet 350 millió ember használ. Azután az angol, melyet 85 millió beszél, s csak azután a német, franczia, stb. — Ami az emberiség létszámát illeti, kiszámitották, hogy ez megüti a kerek milliárdot, azaz ezer milliót. Ezek összesen 4064 nyelven beszélnek. Az életkor középszáma 33 évre van téve, a gyermekek negyedrésze a 7-ik, fele a 17-ik évet be nem töltve meghal. Évenkint meghal 33 millió ember, tehát naponként 91000. A születések száma ugyan évenkint 44 $^1/_2$ millió, de ezen többlet eltüntetéséről bőven gondoskodnak a háboruk, ragályos betegségek.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

Felelős szerkesztők: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1887. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

ANARCHIA ÉS CAPITALISMUS.[1]

Irta: SZENTIMREY.

Az *anarchiának* (a görög aneu arché — kormányzat nélkül), mely a socialismusnak kormányzat nélküli államformája, állami rendszere, kettős eredete van. Eredménye az azon két rendbeli szellemi mozgalomnak, melyek a nemzetgazdasági és politikai téren századunkat s különösen annak második felét jellemzik. Közösen a socialistákkal az anarchisták azt vallják, hogy a magántulajdonjog, földé, tőkéé s hasonló tényezőké, leélte magát, hogy kihalásra van kárhoztatva s hogy a productiónak, a termelésnek minden eszközei, szükségletei, tényezői és föltételei a társadalomnak közös tulajdonává kell hogy váljanak, kezelve közösen a jólét és gazdagság létesitői és teremtői által. Közösen a politikai radikálisokkal pedig az anarchisták azt vallják, hogy a társadalom politikai szervezésének eszménye azon állapot, hogy a kormányzati ténykedések egy lehető minimumra vannak leszállitva s az egyén visszanyeri teljes cselekvési szabadságát, szabadon választott és szervezett foederativ csoportok utján elégiteni ki az emberi élet sokféle szükségleteit.

Tekintve közös czéljokat a socialistákkal, az anarchisták eljutottak már a socialismus végső lehozásaiig, a bér-rendszer teljes tagadásáig és a com-

[1] Krapotkin herczeg czikkeinek — közölve az angol „Nineteenth Century"-ban — alkalmából.

munismushoz. Tekintve közös czéljokat a politikai radikálisokkal, további kifejléshez segitvén a radikális programmnak fölebb emlitettük részét, eljutottak ennek is végső lehozásaiig, a kormányzat ténykedéseit „nihil"-ig korlátozni, vagyis a kormányzat nélküli társadalomig, az anarchiáig.

A socialismus és anarchismus rohamos elterjedése, különösen a munkás osztályok között, századunknak egyik uralkodó jellegvonása. Hogy is történhetett volna másként? Az utolsó hetven év alatt a productiói erők és hatalmak páratlan és hirtelen gyarapodásának és szaporodásának volt a világ tanuja, mely utóbbi két tényező a javaknak minden várakozást meghaladó fölhalmozódásához vezetett. Csakhogy, az uralkodó bérrendszer folyományaként a létrehozott javak, melyek a tudománynak, a tőkének és a munkás kezeknek egyaránt voltak gyermekei, pusztán csak a pénzbirtokosoknak, a tőkének kezeiben halmozódtak föl, mig a legnagyobb nyomoruságnak fölhalmozódása volt a munkásoknak osztályrésze. A nem eléggé képzett munkások munka hiányában hallatlan nyomornak áldozatai; de magok az ügyesebbek és jobban fizetettek, kik manap kétségtelenül nagyobb jólétnek örvendenek mint ezelőtt, azon állandó veszélynek vannak kitéve, hogy előbb emlitett társaik sorsára jutnak, az ipar és tőke szeszélyei által fölidézett folytonos és elkerülhetetlen kereslet- és kinálat-hullámzások és más világrészek terményeinek piaczra jutása által. Az örvény, mely azon modern milliomos között van, ki az emberi munkának eredményeit hiu fényüzésben elpazarolja és a nyomorult alig élni képes munkás között, mindig nagyobb és nagyobb lesz.

De a munkások annál kevésbé hajlandók manap a társadalomnak e két osztályba való szétkülönitését továbbra is nyugodtan eltürni, mert jobban és jobban tudatára jönnek a modern industria jólét-

teremtő hatalmának, azon munkarésznek, melylyel e jólét megteremtése körül önmagok szerepeltek és szervezés általi saját képességeiknek. A munkás követelni kezdi osztályrészét a jólétből, melyet létrehozni segitett, a jólétből e földön, miután a más világiban való hitet kitépték lelkéből. S e követelések, melyek eddig csak a socialis reformer ajkairól hangzottak, most azoknak mindig növekedő majoritása részéről hangzanak, kik a mühelyben dolgoznak, vagy a szántóföldet müvelik, sőt ezek támogatókat és szószólókat találnak magokban a felsőbb osztályok soraiban.

A socialismus igy a XIX-ik századnak „eszmé-"je lett, és sem álreformok, sem erőszak annak terjedését nem akadályozhatják. Ujabb időben sokan a két osztályérdek összeütközése ellen onnan meritettek reményt, hogy a politikai jogok kiterjesztését sürgették a munkás osztályra. De a hol megtörtént, az engedmények nem vezettek czélhoz. Nem javitották azok a munkások nagy tömegének anyagi helyzetét. Azért a nemzetgazdasági téren való mozgalommal párhuzamosan egy második mozgalom indult meg, politikai természetü, melynek programmja a munkások és vezéreik ajkain igy hangzik: „Nem változtathatjuk meg a tulajdon körüli állapotokat, ha nem változtatjuk meg gyökeresen a politikai szervezetet. A kormányzati hatalmakat le kell szállitani. Az életben és történetben minden uj nemzetgazdasági korszaknak uj politikai korszak felel meg. Az absolut monarchiának megfelelt a hübériség és jobbágyság. A képviseleti parlamentáris kormányzatnak megfelelt a tőkeuralom. De oly társadalomban, hol megszünt a különbség capitalista és munkás között, anachronismus volna a parlamentáris kormány. Szabad munkások szabad politikai szervezetet föltételeznek és ez nem érhető el más alapon, mint szabadon választott és szervezett foederativ csoportok által. A „semmi ca-

pitalista" rendszer a „semmi kormány" rendszert kivánja."

Igy áll e nehéz kérdés válságokkal terhes korunkban. Ott, hol a gyógyszer megtalálható volna, a modern nemzetgazdászok és politikusok nem keresik azt, a hol ők keresik, ott nem található meg! S itt nemcsak az evangelium elméleti elveit értjük, hanem azon keresztény nemzetgazdasági elveket, a mint azok a különben annyira gáncsolt középkor második felében az életben és a népek közt megtestesülve léteztek, mint ezt Janssen nemrég oly szépen megvilágitotta. Tehát megyünk tovább lefelé a lejtőn, mig korunk teljesen megérik a legborzasztóbb világforradalom számára.

Azon irók közé, kik a mai államnak emlitettük nemzetgazdasági, politikai és társadalmi átalakitását tüzték ki czéljokul, tartozik Krapotkin herczeg, és pedig a legnevezetesebbek közé. Orosz származásu lévén, alkalma volt hazája összes politikai, társadalmi, vallási állapotaival, az ország ezer és ezer sebével, a nyers hatalommal való brutális visszaélésekkel, a hivatalnokvilág égbekiáltó corruptiójával, a vallási tényezők befolyástalanságával, a régi jobbágyok elnyomott helyzetével, szóval mindazon dolgokkal közelről megismerkedni, melyek a nihilismust megteremtették. Emellett európai müveltségü férfiu lévén, nem maradtak ismeretlenek előtte az alkotmányos és polgári szabadságokkal biró nyugat-európai államok állapotai s ezek sebei, az utóbbiak közt a modern nemzetgazdasági élet méregfája, a capitalismus, mely a maga nemében önmagában fölér Oroszország összes bajaival. E szomoru tapasztalatok, hogy mindenütt tökéletlenség uralkodik a modern szervezetekben, fölázitották lelkét s az irói térre lépvén, szigoru csapásokkal ostorozta világrészünk keleti és nyugati társadalmainak emlitettük kóros állapotait. Mint veszedelmes ellenség hazájából távozni volt kénytelen,

miután, ha nem csalódunk Szibériában is töltött éveket s azóta a külföldön folytatja munkásságát az irói téren. Csakhogy tényleges vallási alap hiányában lévén, hamis lejtőre került s ma mint jóakaratu, értelmes és szellemes, de rossz meggyőződésnek hódoló nem annyira gyakorlati socialista, mint elméleti sociolog működik, s tanulságos és érdekes czikkekben rajzolja és sujtolja az emlitettük bajokat és a capitalismus rákfenéjét. Régóta figyelemmel kisérjük czikkeit az angol „Nineteenth Century" folyóiratban s olvasásuknál mindig eszünkbe jut, mily beteg lehet azon kor, melyben az *anarchia* mellett igy irnak *herczegi* tollak. Fájdalom hamis alapból indulván ki s az egyedül czélhoz vezető keresztény nemzetgazdasági elveket nem ismervén, a bajt legkisebb mértékben nem segiti orvosolni. Ily czikke az emlitett folyóirat 1887. februári számában „The scientific bases of anarchie," melyből egy érdekes részletet közlünk:

„. . . . . .

. . Malthusnak axiomája nem más, mint egy nagy hazugság;[1] és ha az ő állitása igaz lehetett még száz év előtt, semmiesetre sem az manap már, miután a világ tanuja volt a tudomány nagy hatásainak az industriára s a termelő erők óriási szaporodásának az utolsó száz év alatt. A lét föntartására szükséges eszközök és javak szaporodása sokkal gyorsabb a népesség szaporodásánál. Tényleg tudjuk, hogy mig Angolország népességének szaporodása 16 és fél millióból 1844-ben 26 és háromnegyed millió lett 1883-ban, mutatva igy 62 százalékos szaporodást: a

[1] *Malthus* nemzetgazdász állitása szerint az emberiség szaporodása aránytalanul gyorsabb mint a lét föntartására szükséges eszközöké és javaké, oly módon, hogy szerinte „sokan a világra jönnek, de a természet asztalán nincs számukra teriték." E bajnak elejét veendők, bizonyos socialpolitikusok és nemzetgazdászok a leggyalázatosabb eszközöket hozták javaslatba. Ilyenek a két — gyermek-rendszer, a házasságkötések nehezitése, az angyalcsinálás stb. (Sz.)

nemzeti javak szaporodása kétszer oly gyors volt, (kimutatva az Income Tax Act A scheduláján) növekedett t. i. 221 millióból 507 és fél millióvá, vagyis 130 százalékkal (Wallace A. R. „Bad Times"). És a nemzeti javaknak ugyanezen gyarapodása létesült Francziaországban, hol pedig a népesség szaporodása majdnem megállapodott. Az amerikai Egyesült-Államokban végre a javak szaporodása még gyorsabb, mint Angolországban, holott a népesség ott még bevándorlások által is növekszik évenkint.

De ez emlitett adatok, mig a termelői erők nagy növekedését mutatják, csak gyönge képet adnak arról, milyen lehetne e növekedés józanabb nemzetgazdasági szervezet mellett. Ismeretes dolog, hogy a capitalisták, midőn arra törekszenek, hogy minél nagyobb termelést minél kevesebb kéz által létesithessenek, egyszersmind oda törnek, a termelést korlátolni, hogy drágábban adhassanak el. Ha valamely üzemnek jövedelmezősége alább száll, a capitalista korlátolja a termelést, vagy teljesen fölfüggeszti, s tőkéjét valamely patagóniai aranybánya részvényeibe fekteti. Éppen most számtalan angol kőszénbánya-munkás nem kér egyebet, mint hogy engedtessék meg nekik munkájok folytatása, hogy igy olcsó tüzelővel láthassák el otthonaikat, hol gyermekeik üres kályhák mellett dideregnek. Ezer és ezer szövő van az országban, kik munka után kiáltoznak, hogy rongyaikat ruhaszövettel helyettesithessék. És igy az ipar minden ágában. Hogyan lehet a lét föltételeinek hiányáról beszélni, mikor 246 gőzkazán és a gyárak ezrei munka nélkül állnak csak Angolországban? Mikor magában Londonban ezer és ezer dologtalan munkás van? Mikor más ezrek és ezrek vannak, kik boldogok volnának, ha megengedtetnék nekik, Middlesex nehéz agyagát termékeny talajjá változtatni, vagy buja szántóföldekkel és kertekkel helyettesiteni azon sovány legelőket és réteket, hol néhány font értékü

hitvány széna terem? De nem tehetik a földnek, a szövőgyárnak, a bányának tulajdonosai miatt, kik előnyösebbnek találják tőkéikkel a khedivet háremekkel, az orosz kormányt Krupp-ágyukkal és vasutakkal látni el. Természetes, mert a háremek fizetnek, adnak tiz tizenöt százalékot a tőkének, mig a szénbányák nem fizetnek, vagyis adnak három vagy öt százalékot. És emellett a capitalisták a munkások gyors szaporodásáról panaszkodnak!

Itt vannak példáink a termelés egyenes és szándékos korlátozására vonatkozólag, amely annak tulajdonitandó, hogy a termelés eszközei keveseké, kik azok fölötti föltétlen rendelkezési joggal birnak. De van a termelésnek indirect és nem szándékos korlátozása is, mely onnan származik, hogy az emberi kéz és ész termelésének eredményei hiu fényüzésben elpazaroltatnak, ahelyett, hogy uj termelésre fordittatnának.

Ez utóbbinak példáit nem lehet számokban megadni, de egy séta egy nagy városnak utczáin meggyőzhet mindenkit a termelés ezen közvetett korlátozásáról. Ha valamely gazdag ember ezer fontokat költ istállóira, az emberi munkának öt-hatezer napját tékozolja el, a melyek jobb társadalmi szervezet mellett arra volnának fordithatók, hogy lakással láttatnának el azok, kik most barlangokban élnek. És ha egy lady száz fontokat költ ruháira, az legalább kétévi emberi munkát pazarol el, a mely, ismét jobb társadalmi szervezet mellett száz és száz nőt ruházott volna föl illően. A hitszónokok a fényüzés ellen beszélnek, mert szégyenletes dolog, kutyákra és lovakra pazarolni pénzt, mikor ezereknek London keleti negyedében huszonöt krajczár napi keresetök van, és más ezreknek ennyi sincs. De a nemzetgazdász másként fogja fel a modern fényüzést: ha millió és millió nap emberi munka évenkint a gazdagok hiu fényüzésére fordittatik, ugyanannyi millió munkás vonatik el azon

hasznos eszközök készitésétől, melyek megtizszereznék és megszázszoroznák a lét föntartására szükséges javak termelését.

Röviden, ha számitásba vesszük a javaknak mind reális mind potentiális gyarapodását a világon és tekintjük a termelésnek mind egyenes mind közvetett korlátolását, melyek a jelen gazdasági rendszer mellett elkerülhetetlenek: el kell ismernünk, hogy Malthus állitása valótlanság. A jelen társadalmi betegség okait tehát máshol kell keresni.

Vegyünk egy müvelt országot. Az erdők kiirtattak, a mocsarak kiszárittattak, ezer és ezer országut és vasut szeli át az országot minden irányban, a folyamok hajózhatók, a kikötők biztosak és könnyen megközelithetők, a szomszéd tengereket csatornák kötik össze, a sziklákba mély bányákat vájt a szorgalom, ezer és ezer iparág és gyár virágzik mindenfelé. A tudomány megtanitotta az embereket, hogyan használják föl a természet erőit szükségleteik kielégitésére. Városok keletkeztek lassan a századok lefolyásában s a tudomány és müvészet kincsei halmozódtak föl a müvelődés e központjaiban. De — ki létesitette mindeme csodákat.

Számos és számos nemzedék egyesitett erőfeszitése. Az erdők századok előtt irtattak ki; millió és millió ember évekig fáradozott a mocsarak kiszáritásában, az országutak és vasutak megépitésében; más milliók épitették a városok s azok csodamüveit. Ezer és ezer föltaláló, kik többnyire ismeretlenek s nyomoruságban haltak el, hozták létre a gépeket, melyekben fajunk geniusát csodáljuk; ezer és ezer bölcsész és tudós, támogatva a szerkesztők, nyomdászok és más munkások ujabb ezrei által, fáradoztak a tudás terjesztésében, a balvélemények irtásában. Mayer Grove és Joule geniusa és müvei többet tettek a modern industria fölvirágoztatásában, mint a világ összes capitalistái; de e férfiak viszont magok

is gyermekei az industriának: ezer és ezer gépnek kellett meleget mechanikus erővé változtatni, és mechanikus erőt hanggá, fénynyé, villamossággá, mielőtt kortársaink közt egyesek a melegnek mechanikai eredetét és a természeti erők correlátióját kihirdethették. Ki tudja, hány évtizeden át maradtunk volna még tudatlanságban az elmélet fölött, mely ma forradalmat kelt az industriában, ha nem létezett volna azon ismeretlen munkások föltaláló ereje és ügyessége, kik tökéletesitették a gőzgépet, oly módon, hogy a gőz ereje kezünkben van mint a lóé, és annak használata általános. Ez minden más gépről is áll. Minden gépben hosszu történetét olvashatjuk álmatlan éjszakáknak, csalódásoknak és reményeknek, örömöknek és fájdalmaknak, részletes föltalálásoknak, előhaladásoknak, tökéletesitéseknek, mig a gépeknek mai világa létesült.

Városaink, melyek a földgömb minden részével összekötvék, századoknak szülöttei s azok minden háza, boltja, mühelye, kirakata azon tényből meriti értékét, hogy a földgömb oly helyén fekszenek, hol ezrek és milliók sereglettek össze. Mi volna értéke egy londoni bolttelepnek, ha nem volna éppen Londonban? Mi volna értéke szénbányáinknak, iparteleppeinknek, hajógyárainknak, ha nem volna a tengereket átszelő óriás kereskedésünk, ha nem volnának vasutaink, millió lakosokkal biró városaink? Ki tehát azon halandó, kinek joga volna előlépni, kezét ez iszonyu mennyiségü javak legkisebb részére tenni és azt mondani: Én teremtettem ezt, ez az enyém!? Házak és utczák, csatornák és vasutak, gépek és műeszközök mind mult és jelen nemzedékek egyesitett munkája által teremtettek.

És mégis, mindezen javak néhány kevesek által tulajdonittattak el! A föld, mely értékét éppen onnan nyeri, hogy a szaporodó népességnek szükséges, néhány keveseké, kik annak müvelését megakadá-

lyozhatják. A szénbányák, melyek értéköket onnan nyerik, hogy az iparnak és vasutaknak szükségesek, mert mi értéke van ily széntelepnek Transbaikáliában? ismét néhány keveseké, kik azok müvelését betilthatják, ha tőkéiket más czélra akarják forditani. A szövőgép, mely jelen tökéletes alakjában három nemzedék lancashirei takács munkája, ismét néhány keveseké; és ha unokája ugyanazon takácsnak, ki az első szövőgépet föltalálta, jogát igényelné a mai géphez, azt mondanák neki: Félre, ez nem a tied! A vasutak, melyek Angolország sürü népessége, ipara, kereskedelme és forgalma nélkül nagy halmaz haszontalan vasat képviselnének, ismét néhány keveseké, a kiknek egyike másika nem is tudja, hol van azon vasut, mely neki évenkint egy középkori királyénál nagyobb jövedelmeket hoz; és ha az e vasutat épitő és alagutjait ásó nyomorult koldus ezrek unokái, szintén ezeren, ma kenyeret vagy munkát kérnének a részvényesektől, szuronyokkal és golyókkal találkoznának.

Ez igazságtalan és borzasztó rendszer következtében egy munkásnak fia, ki képes és akar dolgozni, nem talál munkát, hacsak munkaerejét annak értékén alul nem adja. Apja és öregapja hozzájárultak létesiteni egy nagy munkatelepet, gyárt, ő a világra jön, egy vadembernél elhagyatottabban. Ha földmivelésre adja magát, meg fog neki engedtetni egy darab föld mivelése, de azon föltétel alatt, hogy termése egy negyedét a landlordnak adja. Ha iparra adja magát, meg fog engedtetni a munka, de azon föltétel alatt, hogy keresett 30 shillingjéből 10 a géptulajdonosáé lesz. Kifakadunk a feudális báró ellen, ki senkit nem engedett földjén megtelepedni, hacsak aratása egy negyedét nem adta neki a bárónak. De mi ugyanazt tesszük, a rendszert kibővitve! És a munkás kénytelen elfogadni a tőke föltételeit, amit mi azután „szabad szerződés"-nek nevezünk, mert kü-

lönben nem kap munkát. Minden le van foglalva valaki által, a munkás elfogadja a föltételeket vagy éhenhal.

E körülmény folytán egész termelésünk hamis irányt követ. Nem a közönség szükségeivel, hanem egyedül a tőke gyarapitásával törődik. Innen az industriának folytonos hullámzásai, a minden tiz évben visszatérő gazdasági crisisek, melyek több százezer munkástól elveszik a foglalkozást s azokat nyomorultakká vagy gonosztevőkké teszik. A munkások nem levén képesek béreikkel megszerezni az önmagok által termelt javakat, az ipar máshol kénytelen piaczokat keresni, keleten Afrikában, Egyptomban, Indiában, a Congonál. De ott is más nemzetek versenyével találkozik. A piaczok megtartásáért, a világpiaczon való supremátiáért azután jönnek a nagy háboruk a nemzetek közt, Angolország jövedelmeinek egy harmadát katonai czélokra forditja, a szegények tudják, mily árakon bejött jövedelmeket.

A javak repartitiójának igazságtalansága végre sajnálatos hatásu a közerkölcsiségre. Azt mondják a munkásnak, iskoláztassa gyermekét; de a tőke ezt is, a bányába küldi, vagy ez ujságot kénytelen árulni az utczasarkon. Az evangelium azt mondja: Imádkozzál és dolgozzál! de azért manap mindenki mást dolgoztat maga helyett. A vallás azt mondja: Ne hazudjál! de azért a manapi egész politika egy nagy hazugság, képmutatás és hamisság.

A sociális kérdés tehát manap nem puszta kenyérkérdés, habár az első sorban, hanem az emberi élet és tevékenység minden ágára és irányára kiterjed. A mai szervezetek nem maradhatnak meg és nem fognak megmaradni!! . . . . . .“

Igy Krapotkin herczeg. Igen sok igazság, igen sok tévedés mellett. A baj constatálásában, gyógyitási szükségérzetben egyetértünk vele, a hogyanban és minden egyébben szétmegyünk. Tulajdon mindig volt és mindig lesz a földön, mert kell lennie; min-

dig voltak gazdagok és szegények, valamivel birók és semmivel sem birók, és mindig lesznek, a mig tehetség, szorgalom, iparkodás, ügyesség, szerencse különböző mértékben lesznek szétosztva a földön. Ezeknek tehát igy kell lenni. De a capitalismusnak nem *kellett* ugy fejlődnie, a mint az történt. Nem a tőke magában véve, hanem a modern tőke méregfája a kor socialis bajainak. Hogy az évszázadok anyagi és szellemi munkáinak eredményei ma nem a közé, hanem bizonyosaké, ezt Krapotkin oktalanul gáncsolja, mert az ellenkező communismus volna, eltekintve attól, hogy mindenkinek van munkája arányában virtuális és reális joga a nemzeti javakhoz; a mennyiben pedig munka nem jut neki, ennek oka nagy részben a gép is, mely az ember kezével versenyez. De a capitalismusnak mai szabadalmai, hogy az összes társadalmi osztályok közt csak ő nem tesz semmi viszontszolgálatot a többinek, midőn ő valamennyit huzza, hogy még az állammal szemben is oly terhektől mentes, pénze és papirjai után adótól, melyekre minden többi osztály köteles; hogy szörnyü bértörvényével a munkásokat irgalmatlan nyomorba dönti; hogy a liberalismussal szövetségben a népet utolsó vigaszától a vallástól is megfosztja; hogy államot, kormányt, politikát, irodalmat, napi sajtót, mindent erkölcstelenül szolgálatába kényszerit, hogy azután mindeneket kifoszszon, kizsákmányoljon: ezek fogják fejére gyujtani a házat, ha a fenyegető sociális világforradalom kitör, melynek elejét venni korunk nem érti, vagy nem akarja. Ebben Krapotkin herczegnek igaza van.

A KERESZTÉNY HIT VÉDELME DIÓHÉJBAN.

Irta KARCSAI.

Szomoru tapasztalat, hogy az élet tengerén utazók közül számosan, kiket indulásukkor a keresztény hit biztos hajója fogadott magába, utazásuk közben ennek nemcsak egyik-másik mentő eszközét dobták egymásután a vizbe, hanem hitökben tökéletes hajótörést szenvedvén, mindenestül elvetették maguktól a keresztény hitet, magát a kereszténységet; ugy, hogy napjainkban már gyakrabban fordul elő alkalom és forog fönn szükség, hogy a kereszténységnek általában, a keresztény hit alapigazságainak védelmére keljünk teljes hitetlenek ellenében keresztény bölcseleti uton, mintsem hogy annak egyes tantételeit vitassuk a szentirásból és tényleges kinyilatkoztatásból; és ez utóbbi igazán kárba veszett munka és hiábavaló vesződség olyan ember ellenében, ki már teljesen lelépett a positiv keresztény hit álláspontjáról.

Ily belátásra hozott egy, keresztény hitében szintén hajótörést szenvedett uri ember, aki, midőn előtte a szentirásból igyekeztek begyőzni a keresztény hit igazságait, nevetve forditott a szent könyv utolsó lapjára és a lap végén levő üres helyre mutatva, gunyosan kérdé: Hol a pecsét és hiteles aláirás, mely bizonyitaná, hogy ez valóban Isten szava?! — Mint az ilyen könnyed mulatozó vitatkozásoknál történni szokott, e kérdésre nem adatott kielégitő felelet. Pedig lehet még ily kérdésre is felelni; csakhogy nem fölületes gondolkodók és könnyedén élczelőknek, hanem igenis olyannak, aki a mélyebb és komolyabb vizsgálódástól vissza nem retten, és az igazságot komolyan és igazán keresi. Mit feleljünk tehát komolyan ilyen élczelő kérdésre?!

Anélkül hogy kérdezném, hogy hát voltaképen mit ért ezen pecsét és aláirás alatt, és miképen gondolná

a valódit és hiteleset fölismerhetni, mire felelni az illető ugy sem volna képes, és alighanem kifogyna minden viczből, azt mondanám:

Barátom, ha Isten pecsétjét keresed azokra, amik e könyvben irva vannak, vagyis amit a keresztény hit tanit, hát én ugyan nem tudom, hogy Te hitetlenségedben mit értesz ezalatt, de azért kérdésedre megfelelek hitem tanitása szerint: Nemde, valakinek leghitelesebb, legfölismerhetőbb pecsétje az ő tulajdon képmása? Én tehát a követelted pecsét leghitelesebb alakja gyanánt Isten képmását és hasonlatosságát tekintvén, hogy ezt Neked megmutassam, utallak ennek a könyvnek (a szentirásnak) nem utolsó, hanem körülbelül első lapjára, hol a mindenek Alkotója azt mondja: „Teremtsünk embert a mi képünkre és hasonlatosságunkra;“ — és bármiként itélsz e szavak értéke fölött, én mindenesetre azt mondom, hogy Isten képére és hasonlatosságára teremtett Tenlelked az a pecsét, melyet, ha jól szemügyre véssz, az hitelességet és meggyőző bizonyosságot nyujtand a keresztény hit isteni eredetéről és igazságáról és a kinyilatkoztatás szükségességéről; és ez állitásomat, ha kivánod, be is bizonyitom.

Tegyük föl, hogy kivánja, és kisértsük meg.

Szándékunk kivitelét nagyban fogja elősegiteni és könnyiteni az igazságnak amaz elvitázhatlan, örökbecsü tulajdonsága, melyszerint annak legkisebb töredéke, melynek még birtokában vagyunk, lehetővé teszi, hogy abból kiindulva, helyes gondolkodás és következtetés utján ismét az egész és teljes igazság ismeretére jussunk; és hála az isteni bölcseségnek és jóságnak, mely ugy alkotta az embert, hogy az igazságot tökéletesen soha el nem vesztheti, és hogy lelkéről az Isten képmását, bármennyire bepiszkitotta, bemocskolta légyen azt, egészen le nem törölheti, és hogy egyik-másik vonás mindenkor fölismerhető marad rajta. Egyikben ez, másikban ama vonás látszik még jobban kidomboritva és épen föntartva, de vannak oly vonások is, melyek teljességgel eltörölhetlenek

és minden emberben fölismerhetők. Mi ezek közül most csak egyre forditjuk figyelmünket és vizsgálódásunkat, és ez az egy: a *lelkiismeret.*

Ha valamely hitetlentől, bár teljesen szakitott légyen a keresztény hittel, sőt a személyes Isten és a lélek halhatatlanságának eszméjével is, azt kérdezzük: van-e mégis lelkiismerete? minden valószinüség szerint azt fogja felelni, hogy igenis van lelkiismerete; és hogy hitetlensége korántsem akadályozza őt abban, hogy a lelkiismeret létezését elismerje, és magát igenis lelkiismerettel biró, lelkiismeretes embernek vallja és tartsa.

Ime, a hitetlennek ezen vallomása, melylyel a lelkiismeret létezését elismeri, képezi ama kidomboritott vonást, képezi az igazságnak amaz emlitett töredékét, képezi ama közös álláspontot, melyre rálépve, hozzá közeledhetünk, és melyből kiindulva a szigoru következtetés utján elvezethetjük a teljes igazság fölismerésére; vajjon elfogadására is? — az, — igazság szeretetének őszinteségétől függ.

Hogy azonban utunk mindjárt az első lépésnél szét ne váljon és czélt ne tévesszünk, közelebb kell szemügyre vennünk ezen közös kiindulási pontot és mindenekelőtt megegyezésre jutnunk a fölött, hogy mit értünk a lelkiismeret alatt, melynek létezését a hitetlen is elismeri. Mert a lelkiismeret fogalmának helyességétől függ további okoskodásunk helyessége és czélravezetősége.

És itt előre kimondjuk, hogy nem elégedhetünk meg a lelkiismeretnek ama definitiójával, melyet közönségesen használnak; és mivel éppen a lelkiismeret képezi fejtegetésünk sarkpontját mintegy tengelyét, mely körül egész okoskodásunk forog, bővebben kell vele foglalkoznunk, és azt minél világosabbá tennünk.

Tehát a lelkiismeretnek közönséges definitiója igy hangzik: „A lelkiismeret ama belső szózat, mely megmondja, mi a jó, mi a rosz“ (erkölcsi értelemben). Ez magában véve ugyan nem éppen helytelen meghatározás, hanem czélunkra elégtelen; nekünk mélyebbre kell hat-

nunk; és mi, azon elvet követve: qui bene distinguit, bene docet, mindenekelőtt különbséget teszünk az egyes concret esetekben nyilatkozó és müködő subjectiv lelkiismeret, és a lelkiismeretnek in abstracto, objective vett fogalma között. Ezen különböztetés igazolására és világosabbá tételére idézzük mindenekelőtt Aqu. sz. Tamást, ki 1. 2. Qu. XIX. a lelkiismeretről ezeket mondja:

„Dicendum, quod conscientia proprie loquendo, non est potentia, sed actus; et hoc patet tum ex ratione nominis, tum etiam ex his, quae secundum communem usum loquendi conscientiae attribuuntur:

Conscientia enim secundum proprietatem vocabuli importat ordinem scientiae ad aliquid, nam *con*-scientia dicitur *cum* alio scientia; applicatio autem scientiae ad aliquid fit per aliquem actum; unde ex illa ratione vocabuli patet, quod conscientia sit actus; idem autem apparet ex his, quae consientiae attribuuntur: dicitur enim conscientia testificari, ligare, vel instigare vel etiam accusare vel etiam remordere, sive reprehendere. Patet autem, quod omnia haec consequuntur actualem applicationem scientiae ad ea, quae agimus; unde proprie loquendo conscientia nominat actum."

Quia tamen habitus est principium actus, quandoque nomen conscientiae attribuitur primo habitui naturali, scilicet synderesi."

Ezek szerint tehát sz. Tamás a lelkiismeretet ugyan kiválóan ugy tekinti mint cselekvést, mert a) ismeretünknek lelki állapotunkra[1] való irányitása és egyes cselekedeteinkre való alkalmazása magában véve cselekedet, és mert b) midőn a lelkiismeretről közönséges szólás mód szerint azt mondjuk, hogy „tanuskodik," „indit," „vádol," vagy „szemrehányást tesz" — mindez cselekvést jelent.

De mivel a cselekvésnek alapja és forrása mindig valami természeti tehetség, a cselekvő lelkiismeretnek alapul

[1] A latin „con-scientia — cum alio scientia" etymologiát a „lelkiismeret" szóra nézve igy látják legmegfelelőbb módon visszaadva.

szolgáló ama bizonyos tehetséget is elnevezhetjük lelkiismeretnek.

És mi célunkhoz képest éppen ez utóbbi értelemben veszszük a lelkiismeretet; mert hisz mi a lelkiismeretről mint olyasmiről akarunk szólani, ami minden emberben egyformán megvan; ami az ember lényegéhez, Isten alkotta természetéhez, természetes attributumként, habitusként eltörülhetlenül és elvitázhatlanul tartozik; és nem ugy, a mint az egyes esetekben nyilatkozik és müködik.

Már most, ily általános, elvont értelemben vett lelkiismeretről nem mondhatjuk, hogy az: belső szózat, mely — egyes esetekben — megmondja mi a jó, mi a rossz; hanem *egyelőre* helyesebben mondhatjuk, hogy a lelkiismeret: *Természetünkbe oltott benső érzék, melylyel különbséget teszünk az erkölcsi jó és rossz között.*

A subjectiv lelkiismeret, mely egyes esetekben itél a fölött, hogy mi a jó, mi a rossz, sokféleképen módosul a nevelés és egyéb körülmények által, és tévessé, hamissá, gyöngéddé, tággá válhatik; de amaz objectiv érzék mint valami változhatlan, kipusztithatlan egyformán jelentkezik minden emberben.

De mondottuk, hogy csak *egyelőre* adjuk a fönti definitiót; mert a dolog mélyére akarván hatni, kénytelenek vagyunk még tovább azt kérdezni, hogy min alapszik ezen benső érzékünk, mely különbséget tesz a jó és rossz között? mi teszi azt, hogy egyik dolgot erkölcsileg jónak, másikat rossznak tartjuk? Nyilván nem más mint az, hogy az egyiket megengedettnek, kötelességszerünek, a másikat tiltottnak, kötelesség ellenesnek érezzük. És itt következik már most a döntő végkérdés: hogy t. i. mi ismét ezen utóbbi érzéknek alapja; honnan van az, hogy egy dolgot megengedettnek, kötelességszerünek, a másikat tilosnak, kötelesség ellenesnek tartunk? A helyes felelet e kérdésre adja meg az objectiv lelkiismeretnek helyes és tökéletes definitióját; a felelet pedig arra a kérdésre az, hogy megengedettnek és kötelességszerünek

— vagy ellenkezőjének csak azért tarthatom és tartom ezt vagy amazt, mivel *felelősnek érzem magamat.*

E szerint a lelkiismeretnek helyes és tökéletes meghatározása igy fog hangzani:

A lelkiismeret nem egyéb, mint az ember öntudata saját felelősségéről egy felsőbb rendü hatalom előtt.

A mondottak után minden további magyarázat és bizonyitgatás nélkül is szembeötlik ezen meghatározás helyes és teljes volta; mert hisz egyedül ezen öntudat az, melyet minden ember magában hord, és soha magából ki nem vethet, és egészen el nem nyomhat, ha még annyira kivánná is megsemmisülését.

Mig ellenben, ha csupán ama másik közönséges meghatározás szempontjától tekintjük a lelkiismeretet, könnyen tévutra juthatunk; mert az nyilván az egyes embert állitja föl egyedüli biróul mindannak erkölcsi megitélésére és megbecsülésére, a mit véghez vinni neki éppen tetszik vagy jónak látszik; és ily módon minden tettét összhangzatba hozhatná kötelességével azon állitással, hogy *saját* lelkiismerete szerint cselekedett.

És valóban, nem találkoznak-e sokan olyanok, kik világos bün, törvénysértés, kötelességmulasztás esetében is azzal állnak elő: hogy az ő lelkiismeretök tiszta, hogy ők csak lelkiismeretök szavára hallgattak, hogy ez egészen nyugodt?! — De hogy valóban ugy van-e, Tamás vagyok benne. Az azonban a mondottakból nagyon is érthető, hogy miért tetszik sok embernek inkább a lelkiismeretnek ama subjectiv meghatározása, mely eltakarja szemünk elől a fölöttünk álló objectiv kötelezettség és felelősség érzetét, vagy azt legalább kifejezésre és öntudatunkra nem hozza. Pedig éppen ezen öntudatot kell annál inkább kiemelnünk és rá a fősulyt fektetnünk a lelkiismeret belső mivolta és alapjának meghatározásánál, mert csak ha ezen alapszik, van a lelkiismeretnek erkölcsi értéke, hatása, haszna.

De óvakodnunk kell még egy másik, nagyon elterjedt, valóságban téves magyarázat elfogadásától; mely

t. i. a lelkiismeretet azonositja a becsületérzéssel, ezen egészen subjectiv érzéssel.

Az igazi becsületesség nyilván csak abban állhat, hogy az ember legyen teljesen az, a minek lennie kell.

Már most az a tudat, hogy élete, hogy cselekedetei megegyezők kötelességeivel; és az ezáltal kiérdemelt becsület, a jutalmul nyert becsültetés többé-kevésbé jogosult büszke érzettel tölti el a becsületes embert. De sokan csupán e büszke érzést hajhaszszák: azért azon vannak, hogy legalább olyanoknak látszassanak, minőknek lenniök kellene, habár valóban nem azok: ezek becsvágyók, — de nem becsületesek. Ezek csak a büszke érzet örömeit keresik a becsület által, az igazi becsületesség alapja nélkül, csupán annak látszatával. Az igazi becsületesség tehát, t. i. amaz öntudat, hogy valóban olyanok vagyunk, minőknek lennünk kell, nem maga a lelkiismeret, hanem szintén az objectiv lelkiismereten, a felelősség érzeten alapszik. Vagyis, a becsületnek is csak azért van értéke előttünk, mert annak öntudatával birunk, hogy cselekedeteinknek összhangzatban kell lenniök egy felsőbb rendü hatalom törvényeivel és hogy ennek a hatalomnak felelősek vagyunk arról, ha vajjon valóban olyanok vagyunk-e, minőknek lennünk kell.

Miután igy minden oldalról körvonaloztuk a lelkiismeretet, melynek létezését a hitetlen is beismerte: lássuk, mely további igazságok rejlenek abban, mily következtetéseket vonhatunk belőle, melyek abból oly szükségképen folynak, hogy azoknak elfogadását a hitetlen okszerüen meg nem tagadhatja.

Az első, a mi felelősségünk öntudatában foglaltatik és attól elválaszthatlan: akaratunk szabadsága, — az emberi *szabad akarat ténye* és szüksége. Ennek bizonyitására sok szót szaporitani fölöslegesnek látszik; hisz magától érthető, hogy oly lénynek felelősségéről, mely cselekvésében nem bir szabad elhatározással, szó sem lehet. Habár tehát az ember sokfélekép alá van vetve a természet és a körülmények kényszeritő hatalmának

mindazonáltal, mihelyest felelős, — amint hogy annak érzi magát — kell, hogy fönmaradjon számára egy oly cselekvési tér, hol saját szabad elhatározása dönt: enélkül nem volna felelősségre vonható.

Tehát az embernek van *szabad akarata;* ez igazságot azért emeltük ki legelől, mert legközelebbnek találtuk és a felelősségi öntudatnak mintegy kiegészitő részét képezi.

De fontosabb, vagy mondjuk tartalomdusabb amaz igazság, mely a lelkiismeretnek, — a felelősségi érzetnek előfeltételül és alapul szolgál.

Azt mondottuk, hogy a lelkiismeret az ember öntudata felelősségéről egy felsőbb rendü hatalom előtt. Mi egyelőre csak egy felsőbb rendü hatalomról szólottunk, mert egy teljesen hitetlen istentagadóval találtuk magunkat szemközt. Ennek is tehát, a lelkiismerettel együtt legalább egy felsőbb rendü hatalmat kell elismernie, mint szükségképeni föltevést, mely a felelősségi érzetnek alapul szolgál; mert a hol felelősségről van szó, ott szükségképen egy törvényhozó, és felelősségre vonó itélő birót kell föltételeznünk.

A hitetlen már most ezen felsőbb hatalom alatt, melynek létezését nem tagadhatja, talán egy fensőbb természeti törvényt gondol, és ezzel megelégszik; de hát, teheti-e ezt komolyan és józanul? Hogy felelősek vagyunk, ez nyilván annyit tesz, hogy itéletre fogunk vonatni, de ez itéletet nem gondolhatjuk másként, mint hogy az a legszigorubb igazság szerint fog megtartatni; ily itéletet pedig csak egy személyes, öntudatos, mindentudó, bölcs lény tarthat, és csak egy mindenható lény szerezhet annak érvényt és szentesitést. Hogyan is tarthatna itéletet fölöttünk egy tudatlan, sőt öntudatlan valami, a mi nem bir ismerettel a dolgokról? Ha pedig ama biró, hogy igazságos lehessen itéletében, szükségkép ugy ismeri minden egyes ember és az emberek millióinak egyes elhatározásait, tetteit, sőt benső gondolatait, szándékait, érzelmeit, melyek a külső tettek erkölcsi értékét

határozzák, hogy azokat soha el nem felejti: hogy ne ismerné akkor és ne látná az emberen kivül levő összes természetes dolgok folyását és müködését?

E pontnál megfelelhetünk az ember és az őt körülvevő világ eredetéről szóló kérdésre is.

Bizonyos, hogy az ember határozott öntudattal bir arról, hogy ő nem létoka önmagának, hogy egy magasabb adott neki létet és mibenlétet. És lehet-e az más, mint Urunk, törvényhozónk és biránk?! A ki föntart, parancsol, kormányoz, itélend, — egyedül az lehet életünk létoka; a ki Urunk — az Teremtőnk. És a mi áll az emberről, ugyanaz áll a kivülünk létező világról. Nem lett az magától, hanem létét a Teremtőtől nyerte.

A mondottak kizárnak minden pantheisticus, deisticus gondolatot és lehetőséget és rá kényszeritenek, egy *személyes, öntudatos, mindentudó, mindenható, teremtő, föntartó, kormányzó és majdan itélő Isten elismerésére.*

De ha már az imént érintett előfeltételek, melyeknek elfogadására a lelkiismeret létezése kényszerit, oly fontosak, hogy a keresztény hit legjelentékenyebb alapigazságait foglalják magukban, nem kevesebb fontossággal és tartalommal birnak ama következtetések, melyek a lelkiismeret létezéséből vonhatók és vonandók, és melyek nemcsak a kinyilatkoztatott igazságok egész sorának elfogadását, hanem magának a kinyilatkoztatás szükségességének elismerését is követelik tőlünk. Lássuk azokat.

Ha ujabb és mélyebb vizsgálat alá veszszük a lelkiismeretről adott definitiót, rövid elmélkedés után azt fogjuk találni, hogy felelősségünkről való öntudatunk tulajdonkép nem egyéb, mint az az öntudat, az a meggyőződés, hogy a felelősségre vonás egykor minden bizonynyal be fog következni.

Miként halandóságunk öntudata nem egyéb, mint a meggyőződés jövendő halálunk biztos bekövetkezéséről; ugy lelkiismeretünk tanuskodik a mellett, hogy egykoron egész bizonyosan felelősségre fogunk vonatni. Ezt tagadni nem lehet.

De mi következik ebből? Nyilvánvaló, hogy a felelősségre vonás és tökéletes igazságszolgáltatás egy emberre nézve sem történik meg ez életben; hisz életünk utolsó pillanatáig felelősség alatt maradunk, sőt magát a halált is bün által hozhatjuk magunkra, és igy még az utolsó pillanatban is ujabb bünnel terhelhetjük magunkat és sulyosbithatjuk felelősségünket. A józan logika ily következtetésre kényszerit már most bennünket: Bizonyos, hogy egyszer felelősségre fogunk vonatni; tényleg és véglegesen ez nem történik soha ez életben: tehát a halál után kell bekövetkeznie.

De ha a halál után fogunk minden bizonynyal felelősségre vonatni, magától következik, hogy a halálon túl élnünk kell; és pedig élnünk kell azon külön személyiségünkkel, melytől mindaz elválaszthatlan, ami mint erény vagy bün a felelősség tárgyát és alapját képezi.

Ám az emberi testről azt látjuk, hogy a halállal porrá lesz, melyből alkottatott; a test tehát nem az a felelős lény, hanem a lélek, mely tehát *halhatatlan.*

Az ember a maga személyiségében, minden erkölcsi értékével, a tulajdonképeni én, mely az emberben gondolkodik, érez és akar, és mindennek öntudatával bir, ezen én a halál után nemcsak tovább él, hanem elkerülhetlen feladata gyanánt előtte áll a számadás az isteni biró előtt.

Ezalatt a test romlásnak indulva a sirban nyugszik. Ha tehát ilyképen a mi lelkünk egészen önállóan, test nélkül fönmarad, el kell ismernünk annak önálló, a testtől független alanyiságát, vagyis *szellemi* természetét, mely nemcsak hogy nem puszta productuma, kifolyása a testi szervezetnek, hanem ettől egészen különböző más természetü.

De ezzel még nem meritettük ki amaz igazságok összeségét, melyek a lelkiismeret létezéséből szükséges következménykép folynak. Fölvett álláspontunkról még amaz igazság mély örvényébe is vethetünk egy világos tekintetet, melytől a hitetlen elszörnyüködve szokott visz-

szarettenni, s melyről a modern álhumanismus hallani sem akar.

Ugyanis, a felelősségre vonás nem maradhat következmény nélkül; az itélet nem állhat csupán a nemes, jó tetteknek és bünöknek egyszerü fölsorolásában, mely után egyforma sors kinálkoznék a jóknak és gonoszoknak, — ellenkezőleg a felelősség fogalma követeli, hogy annak eredménye a felelősségre vontak további sorsára, boldog vagy boldogtalan létére határozó befolyást gyakoroljon. *Jutalom vagy büntetés* szükségképeni következménye minden igazi felelősségnek; enélkül nincs értelme, nincs komoly jelentősége. Sőt annak a ránk következendő itéletnek egész czélja észszerüen nem lehet más, mint egyedül az érdemlett jutalom vagy büntetés kimérése és kiosztása; nem lesz ott semmi vizsgálat, sem vallatás; hiszen a mindentudó Isten maga számára nem szorul a tényállásnak még akkor történendő kideritésére, mint a földi biró, kinek ez oly lényeges és nehéz feladatát képezi, hogy tulajdonképeni tisztje, az itélet mondás, mely neki is főfeladatát teszi, majdnem háttérbe szorul szemeink elől.

A jutalom és büntetés jövendő kimérése és foganatositása fönséges bizonysága az Ur hatalmának és hatalma nagyságának, valamint az örök igazság és igazságosság győzelmének, — mely elmaradhatlan. (Vége köv.)

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.

Irta Dr. PETHŐ.

VI.

Az iskolákba már benéztünk, sőt utolsó czikkemben a disputáczio menstrua is fölvonult lelkünk előtt néhány hangulatos körvonalában. Reménylem, hogy ezt a thémát még meg nem úntuk; legalább ugy érzem, hogy el

nem mulaszthatom a figyelmet ujra a tanügyre forditani. Igaz ugyan, hogy a skolasztikus tanügy kellemes sceneriákban, változatos, melegen szinezett tájképekben nem bővelkedik, s inkább a gyökér érdességét mint a virágnak illattól körülszőtt kellemét hordja magán; de ez utóbbi összehasonlitásból azután a gyökér életrevalóságát, fontosságát, nélkülözhetlenségét egészen maga számára vindikálja.

A skolasztika kemény koszt; a legtöbb urnak, ki csak hozzászagolt, folyton gyomrában fekszik, mintha ólmot nyelt volna; a többi, aki csak nem is nézett feléje, de azért az általános müveltségnek protestáns vagy egyházellenes módra esztergályozott szarujából oltotta tudásszomját, az mind ezen oldalról ismeri, hallotta s hüségesen utána mondja, hogy „rémületes," „borzalmas," „képzeletet, kedélytölő," „élvezetlen séma-lánczolat," „sivár pusztasága a megkövült gondolatnak," et quae sunt alia ejusdem furfuris. A tapasztalat mindezt tagadja; sokszor megszólal azok ajkán, kik „én"-ükről szólhatnak; fennen hirdeti az öntudat biztosságával, hogy a komoly, száraz, logikus tanulmányoknak mindenki hasznát veszi. Nem csenevész el alattuk a költői, szépirodalmi, müvészi érzék; sőt bizonyos nemesebb és biztosabb irányt, határozottabb, öntudatosabb modort ölt minden alkotásában. Igaz, hogy czukor és füszer nincs rajta s kegyetlenül józan, de a füszer nem táplál, csak ingerel.

Nem beszélek itt a skolasztika kinövéseiről, melyek egyenesen tudományos „Fliegende Blätter"-féle gyüjteménybe valók, s melyeken senki sem nevethet oly zamatosan, mint az, ki a skolasztikát jól ismeri. Ugy is volt, hogy miután viczczlap nem járt a Collegiumba, néhány megrögzött peripatetikus észficzamain és a középkori fizika magyarázatain lehetett mulatni. Az efféle tudományos quaestiók: utrum cucurbita suppositari possit? vagy a komoly traktátusok a „natura horret vacuum" elvről, egy jó komediával bátran versenyre kelhetnek. Van aztán a skolasztikában sok „sivár séma" is, azt nem tagadjuk;

de minden rendszer szorul sémákra, valamint az épülő ház külső állványokra; az ész épülése, nevelése sem ment külső sablónoktól; de a czél a gondolat s nem a sablon; miután az ész kinőtte magát, akkor a sémákat ignorálhatja. Sablónok nélkül pedig nincs semmi tudomány és semmi iskola. Vagy pardon! meglehet nélkülök van tán a modern egyetem, avval a csapodár, felületes, könnyen átsurranó, s folyton idestova száguldó tudományszomjjal, mely a logika szükségét nem érzi. Az apró ismeretek zuhanya elszéditi fejét, a jelszavakul kiadott tévelyekkel szemben csak megadást, és hódolatos utánuk való czammogást ismer, amint azt most a tudományban mindenütt, de főleg a természettudományokban lépten nyomon tapasztaljuk. Efféle experimentumokat disciplinált értelmekkel megtenni nem lehet, annál kevésbé lehet rajtuk experimentálni.

Azonban legyen elég ennyi a skolasztikus rendszernek locus communisaiból. E rendszer áthat minden disciplinát, minden tantárgyat, a filozofiai szellem dominál mindenen. Illik elmondanom, hogy mi az a minden, vagyis röviden ismertetem a tantárgyaknak az egyes évekre való fölosztását.

Az első évben, mint emlitettem, naponként két óra van; egy délelőtt, egy délután; mindkettő a filozofiának van szentelve; az első félévben a filozofiából átveszik a Logica dialecticát, a másodikban a Logica criticát. A második év anyagát három tantárgy szolgáltatja: délelőtt van fizikai óra, — a délutáni előadások pedig a mechanika és kosmologia közt oszlanak meg, — ez utóbbit később az anthropologia váltja föl valamennyi appendixével együtt. A mechanikába vannak foglalva a felsőbb számtan elemei. Ez órarend a filozofiát háttérbe látszik szoritani a „reális“ tantárgyak előnyére, — s a filozofiából is a természetbölcselet van a rováson, ugy hogy az okoskodó gondolat részben a természeti dolgok fizicumára, részben azok metafizicumára irányul. Azért neveztetik ez az év „annus physicorum“-nak, mint az első év is

nevét tárgyától vette s „annus logicorum"-nak mondatik. Ezek a régi iskolák fölosztásai és elnevezései.

A harmadik évben ismét tulnyomó a bölcsészet. A gondolat áthalad az érzéki világ Rubiconján s belép azon igazságok, valóságok, eszmék körébe, melyek a fizikai világ mögött örök szükségességben, az időbe s a létbe belemerednek s minden létet és valót renddel, czéllal, létokkal, principiumokkal ellátnak s ezáltal lehetővé teszik; — ez a csoda, való, de a fizikai valón tul eső világ a metafizika világa, az a kör, mely a fizikai dolgok után jön. Ime a névnek igaz, de nem eredeti jelentése, amennyiben eredetileg csak a tárgyak sorját s később időszerinti rendjét is jelezte s igy az iskolára nézve a „metafizika" azon tárgyakat foglalta magában, melyek a fizikai év studiuma után adattak elő. A harmadik évben van délelőtt két óra filozofia és pedig egy óra ethika és egy ontologia, melyet azután a theologia naturalis vált fel; délután csillagászat adatik elő. Ime a filozofiai évek tanrend-je. Hozzá kell venni a házi repeticiókat hetenkinti 3 órában és a rhetorikát, melyre nagy sulyt fektetnek mind a hét éven át. A rhetorikából az első évben hetenkint van 2 óra, a többi években egy.

Már most nem lesz fölösleges megismertetni, hogy mily állást foglalnak a skolasztikus tanrendszerben a fizikai tanulmányok. Azon kor, midőn a bölcselők nem értek rá a természetet kutatni és szigoru megfigyelések utján nyomára akadni a törvénynek, elmult. Történt az régen, ha nem is oly mérvben, mint azt bizonyos helyen tulhajtani szeretik; — de hogy a természettudományok inkább a priori okoskodtak, mint buvárkodtak és kisérleteztek, s hogy következőleg a természetbölcseletnek is pénteki soványságban prezentálódott az adatok és észleletek sora, melyek a gondolat irányzására, s mintegy befűzésére szolgálhattak volna, nem tagadható.

De amit a középkor virágzó tudományának századaiban észlelünk, az nem volt természete, s veleszületett iránya a rendszernek, hanem a körülményeknek. Azért

a modern skolasztikusok „annus physicorum"-a jelenleg csak ugy öleli fel az egész fizikát, vegy- és erőműtant, mint bármely reáliskola. Sőt éppen azon körülmény, hogy a skolasztikusok rendszerükből a természettudományt soha ki nem zárták, mutatja, hogy hiányosnak tekintették a bölcsészetet s az azon épülő világnézetet, a valóság oly nagy darabjának, milyen a fizikai lét, elhanyagolása esetében. De a rendszer rendszer, — rásüti tehát bélyegét a természettudományok előadására is, s ez a bélyeg különbözteti meg a természettudományok skolasztikus előadását, más iskolák előadási modorától. A különbség a következő: A skolasztikus rendszer a fizika és chemia találmányaival, tényeivel s adataival szemben az őt annyira jellemző spekulativ értelmet lépteti föl; mig máshol a tények özönével boritanak el vagy a gyakran hiányos inductio révén felállitott törvényeket is tényeknek nézik: addig a skolasztika fürkészi az okokat, élesen distinkválja a természeti tüneményben a szereplő hatókat s a legfőbb elvekre törekszik visszahozni a természetben szétszórt hatások s azok okainak bonyolódott viszonyait. Nem akasztja légbe a természeti törvényeket, nem mondja, hogy a törvény nem más mint a tény; biztos alapra fekteti az indukciót az által, hogy a tünemények gyökerét, a dolgok sajátos természetét a számitásból soha ki nem hagyja, s igy az egészbe észszerüséget, egységet, érthetőséget, szóval rendszert teremt. Rendszer, rendszerezés! ez a filozofiai szellem lábnyoma.

Nem hanyagolja el a megfigyelést, az adatgyüjtést, de nem áll meg e mellett. Azért, mert filosofice müveli a fizikát, okszerüleg nyomul a tüneményről a természethez, mint a hatásból az okhoz. Az ujkor a tudományokat mindinkább csak statisztikai adathalmazokká változtatja. Igy meg igy van, ez a szójárása, többet ne kérdezzünk, mert ezen tul van az emberi érzés határa, az európai deszkafal.

Természetes, hogy a skolasztikus tanrendszerben a természettudományi tanulmányok iránya olyan, hogy ön-

ként a természetbölcselet kérdéseire vezet át. Ezt az irányt pedig in concreto is jellemezhetem, ha mondom, hogy mindenki az ellen, amit tanul, legyen az fizikai thesis p. a nehezedésről, a hajcsövességről, vagy vegytani, például az elemek egyenértékéről, — mondom az ellen, amit tanul, miután átértette, nehézségeket keres, hogy megdöntse. Tehát az ész alapos revolutionáriussá képeztetik, melynek egy ura van: az igazság, ez meggyőzi, másnak nem hódol. Furcsa, hogy a „tekintélynek hódoló középkorban" s az egyházon belül mindig, még az ujkorban is, — ily reakcionarius rendszer lett az iskolákban növekedő értelmek dajkája. Ez a furcsaság a nevetségig fokozódik, ha a „sötétnek és meghuzódónak" csufolt egyházi tudományt, s mély önálló gondolkozást igénylő rendszerét az uj bölcszészet vályujához járó „intelligenczia" zürzavarával szembesitjük; — természetes ez azt hiszi, hogy ott a modern ész a bölcsesség egy szemét se találhatja föl, s hogy a középkorban a szabadgondolatot összekuporodva a hideg rázta, reszketett mint a kocsonya, főleg ha Giordano Bruno sorsára gondolt. Valóban humanus, részvétre vadászó fogalom! Ugyanazt a benyomást teszi, mintha valaki Rafaelre támadna, hogy nem tudott festeni s e vádat kimondaná a vatikani stanzákban vagy a Pitti palotában, midőn az ellenkező valóságot ott a falon vagy a képen, a világnak napról-napra fokozódó hódolata a dicsőség aureolájával köriti. Dézsát a fejére az efféle kulturismerőnek. Hadd ábránduljon!

Mindenre mindenki rá nem ér. A középkor sokat gondolkozott a legfőbb problémákról, s kevesebbet bibelődött az anyag fölkutatásával; — az ujkor megteszi az utóbbit s bizony a mennyiben modern, amennyiben megveti, ignorálja az előbbit, — anynyiban keveset gondolkozik, legalább logice — keveset. Van tehát a középkori gondolatnak s van az ujkori, kutató, gyüjtő hangyaszorgalomnak speciális kivirágzása, s törekvéseiknek vannak sokféle vivmányaik. A középkori tudományra nem kell ráfogni, hogy valami nagy erőlkö-

déssel neki feküdt volna a kisérleti természettudománynak, de azért helyesebb, mélyebb, igazabb fogalma volt a természetről: az ujkor az atomizmussal atomizálta a fogalmat s talált helyette sok csillogó részletet, összehányt sok dirib-darabot, s csinált az egész természetből fönséges atom-rakást, e rakás tetején ugy viselkedik mint a major győztes kakasa, midőn szemétdombja magaslatáról duzzadó önérzettel tekint szerte-szét. Remélhetőleg megjön az ideje, mikor majd megéhezik s józanabb érzelmek közt leszáll; az uj természetbölcselet is majd ha jól megfogja és átérzi a semmit, a gondolat ürét, melyet fejébe vett, talán még a gyülölt, régi jó elvek felé forditja majd kifordult szekerének rudját.

Azonban talán szinte sok lesz a skolasztikáról s szavaim is félő valami sivár semákká aszalódnak. A filozofia hároméves tanfolyamának tanrendjével mára beérem, a következő czikkre hagyván a theologia tanrendjét. Személyes tapasztalatomra kerülne most a sor, hogy nyilatkozzék, mily eredményeket vivott ki e tanrendszer s volt-e foganatja arra nézve, hogy a tanulókat az illető tantárgyakban felsőbb müveltségre emelje. Magára a filozofiára e részben nem szükség szót vesztegetnem, ez teljesen megütötte a mértéket; a fizikában szintén az eredmény e tanrendszer előnyére tanuskodik; azonban a számtanban és csillagászatban energikusabb haladás simtomái nem voltak észrevehetők; alkothatott magának mindenki mélyebb fogalmakat a számok elvont csodavilágáról, kiragadhatott néhány világosabb irányeszmét s eltehette filozofiai világnézetének megfelelő fiókjaiba kiegészitő részekül, de többet általában nem. A mi fölött az öreg Hurter Frigyes „Geburt und Wiedergeburt“ életrajzában panaszkodik, hogy e tudományt nem szerette, mert meg nem szerettették vele, — az átlag mindenütt érvényesül; de bizonyosnál bizonyosabb, hogy a meg nem szerettetésnek nemcsak hangulatos alanyi okai vannak a tanitó személyiségében, hanem megvan az ok többnyire a tanitvány személyiségében is, tárgyi oknak lehetne talán

mondani, s ez a „Sensus mathematicus“ hiánya. „Nem tudom, hogy miért kell itt ezt a fogást s ott ugyanazt más alakban használnom, miért kell itt a tantétnek ezen alakját, máshol a másikát alkalmaznom,“ panaszkodott az egyszerü tanitvány; — „Azt érezni kell“ felelte aligha semmitmondólag a tanitó.

VII.

Szellőztessük már most az iskola fülledt levegőjét s alkalmazkodjunk a Collegium házi rendjéhez, mely a délutáni tanrendet, az iskolát és circulust fölváltotta. Iskola után a házirend X. Y. paragrafusa sétára menesztett. Séta az ünnepeket kivéve mindennap van; rendesen egy óráig, szombaton másfélig, néha 2—3 óráig is tart. Otthon maradni nem szabad, de mivel csütörtök egész nap kin vagyunk a villán, azért szerdán és pénteken a rendelet inkább hathatós tanácscsá vékonyul; az első évben azonban szigorából semmit sem enged. Menjünk tehát! Csendben vonulunk le a kapuhoz, drótosokra emlékeztető kalapunkat megemelve, üdvözöljük egymást: Laudetur Jesus Christus! s kinn vagyunk. Bottal nem rendelkezünk, de esernyővel igen. Itt egy correcturát kell becsúsztatnom. Argosi szemek, milyenekkel csak szemináriumi rector urak birhatnak, vádat emeltek e leirás hüsége ellen, éppen azon pontban hibáztatván azt, melyben bizonyos kényes szerszámokról és a derültebb homloku urak előtt ellenszenves iparczikkekről van szó; — éppen ezért én e pontra csak kénytelenségből reflektálok. Az incriminált pontban ugyanis azt állitottam, hogy a Collegium mindennel ellátja az alumnusokat csak „fésüt és fogkefét nem ad.“ A felperes Rector ur szerint a vallató iven, melynek kérdéseire minden Rómába menesztendő klerikusnak felelnie kell, erről nincs szó; mig ellenben nagyon szivükre köttetik, hogy „umbellát“ v. i. esernyőt nem kapnak, tehát hozzanak. Már most be kell ismernem, hogy az előbbi két szerszámról az iven nincs szó; de annak két oka van: az egyik az, hogy a vallató ivek régi kor-

ból valók, mikor még parókát hordtak, s a fésük annyira még nem szerepeltek; a másik ok talán azon gyengéd figyelemben keresendő, melylyel a vallató iv szerkesztője a Rector urak iránt, kiknek kezén az iv megfordul s kik többnyire öregebb urak szoktak lenni, — viseltetett, nehogy e szerszámok említése által, kellemetlen húrokat penditsen meg bennük. Tehát az esernyő sajátunk, s már a kapu előtt állunk.

Az ifju, ki a szegényes éjszakon Rómáról álmodik s a legtüzesebb vágy édesen erőszakos szárnyain repül el emlékeihez, dicsősége romjaihoz, pápai trónjához, egy világtörténetet magukba záró falaihoz, — miután odaérkezett, nem a csalódás keserüségével jár-kel utczáin, hanem a fölmelegedett érdeklődés élénk figyelmével néz szerteszét. Lelkes, tüzes tekintettel s nem a képzelet csalóka játékától félrevezetett s most kiábrándult lehangoltsággal zarándokol templomtól templomhoz, romtól romhoz, érdeklődik minden iránt, amit a sétán lát, amire öregebb s Rómában otthonos társai figyelmeztetik.

Séta mindennap van, kivéve az ünnepeket. A sétán csak annyit tanultunk, mint a könyvekből; a történet, a müvészet, a műizlés, a világlátás tekintetében pedig felülmulhatlanul többet. A séta alkalmat szolgáltat egymásután megismerkedni a pogány s a ker. Róma minden emlékével. Szemléltető előadás a történetből, az archaeologiából, a müvészetből! — ennek nevezném a sétát. A sétára csakugy készültünk mint az iskolába. Nardini, Perlepsch, Molitor s egyik-másik kronikás, Réumont „Geschichte der Stadt Rom“ czimü 5 kötetes müve voltak a sétára előkészitő könyveink. Sokszor megállapitottuk, hogy hová megyünk, — s akkor aki akart, utána nézhetett. Amit igy tanultunk a profán s az egyházi történetből, az az élet valóságával és elevenségével állt lelkünk elé; az emlékezetbe vésődött diadaloszlopok, ivek és viák, a forumok, és templomok megjelenitették a régi kornak itt lejátszódott történetét. E szemléltető előadásokat háboritlan nyugalomban s csendes elmerengésben

élveztük, nem kellett sietni; nem kellett turista hirtelenséggel ide s tova lótni futni; annyiszor kerültek szemeink elé Róma emlékei, hogy erőlködés nélkül minden oldalról megismerhettük. Mennyivel jobb volt sorsunk, mint azon angol, franczia, amerikai s ki tudja honnan idekerült utazóknak, kik kisebb nagyobb rajokban mindig láthatók, vöröstáblás könyveiket szorongatva járnak a forumon, megállnak Castor és Pollux templomának romjai előtt, azután egy tekintetet vetnek a romok közt tündöklő mozaik darabra, onnan a Via Sacrára lépnek; valamit olvasnak Marius, Sulla, Caesar itt jártáról, Paulus, Metellus, Scipio diadalairól, Horácz Satyrájáról; le a cicerone sürget; „ez itt Phocas császár szobra," „itt Septimius Severus diadalive," stb. stb. minden pedig tömérdek pénzbe kerül, a hotellier megveszi rajtuk a pillanat aranyértékét, s zavaros fejjel legfölebb azt mondhatják: ezt meg ezt már láttuk. — Sétáinkat a klassicitás arany párazata vette körül még akkor is, midőn ólomsulylyal nehezedett az ég Rómára, s az albus Notus más szóval Scirocco fojtó, meleg lehelettel gyengitette idegeinket.

Az iskola egyhangu, s költészettelen légkörét jól esett fölcserélni a mindig zöld Pincio pázsitos, lombos sétányaival, a Capitolium s a forum emlékekben gazdag romjaival, vagy a magános, ezredéves falak s a római kampagna melancholiájával. Sokszor mentem föl a kapitoliumra gondolatos némán, társaim is hallgattak, szemeink előtt lebegett Horácz biztató szava:

Usque ego postera
Crescam laude recens, dum Capitolium
Scandet cum tacita virgine Pontifex.
Ode XXX. l. III.

S fönt megálltunk vagy az Aracoeli, hol hajdan Jupiter temploma állt, márványlépcsőin, vagy a tarpeji sziklán:

Hinc ad Tarpejam sedem et Capitolia ducit
Aurea nunc, olim silvestribus horrida dumis.
Aen. VIII. 347.

Az aurea Capitolia már nem léteznek; rabolt, rontott rajtok ellenség és barát, barbár és római. A leg-

nagyobb földi nagyság romjaira, s a világtörténetben egyedül álló bukásra és enyészetre tekintünk le a Capitoliumról. Jupiter temploma helyén Ara coeli basilika épült, tompán hangzik le hozzánk a barátok zsolozsmás éneke; mereven állnak a romok, a széttört oszlopok, meghasadva a márványlapok, — idegenen a ker. világban; itt állt Gibbon, midőn a Jupiter templomából a forumra leolvadó zsoltárhangok óriási kontrastja a romban heverő pogánysággal, őt a római birodalom bukásának megirására inditotta.

Minden kornak bánatát véljük hallani, midőn a földi dicsőség e legnagyobb sirjára tekintünk. Sokan siratták e sirt. De a bánat, mely a pusztulást siratta, föl nem tartóztathatta az enyészet kérlelhetlen térfoglalását. A pusztitó középkorban Poggius keserve, melyet „De varietate fortunae" czimü müvében megörökitett, képviseli a jobbérzelmüek hangulatát, mely lelküket a Capitolium magaslatán elfogta; reflektál Virgiliusnak fönt idézett szavaira: „Ezen tarpeji szikla Aeneas korában vad, magányos bozót volt, a költő korában pedig büszkén emelte a templom aranyos tetőzetét; — a templom leomlott, az aranyat elrabolták, a szerencse kereke befutotta körforgását és a sz. talajon ujra tövis s czigányszeder terjeng. A kapitolini domb, amelyen ülünk, egykor a római birodalom feje, a föld kerekség citadellája, a királyok réme volt, töméntelen diadalmenet lépdelt el fölötte, számtalan nép zsákmánya és adója gazdagitá. A világ e csodája mennyire sülyedt, elváltozott, eléktelenedett. A győzelem ösvényét szőlő indák nőtték be, a senátorok padjait szemétdombok takarják. Vesd tekintetedet a palatini dombra és keresd az alaktalan, óriás romhalmazban a márvány szinházat, az obeliskokat, a szobrokat, Nero palotájának portikusát; tekintsd a város többi halmát, pusztaságukon csak romok és kertek váltakoznak. A római nép Forumát, hol összegyülekezett törvényeket alkotni s a hatóságokat megválasztani, részben kerti sövény keriti s zöldséget ültetnek benne, részben szabadon áll bivalyok és disznók

gyülekezésére. A nyilvános s a magánépületek, melyek örökkévalóságra látszottak épitve lenni, porban hevernek, disztelen meztelenségben, megtörve, mint valami óriás széttört tagjai, s az enyészetet a maradványok, melyek az idő s a sors csapásait fölülmulták, csak szembeszökőbbé teszik."

Igy ir Poggius IV. Jenő pápa korában. Innen a Capitolium halmáról ő még 11 templomot számlált a Pantheontól kezdve a Vespasian által épitett Béke templomáig, melynek egyetlen, csodálatos korinthusi oszlopa sz. Mária szobrát emeli a légbe Mária Maggiore homlokzata előtt, — 7 fürdőt, 3 diadalivet a forum körül, egy más dülőfélben levőt Trajánénak mond, s más kettőt a flamini uton Faustina és Gallienusról nevez meg. Emliti azután a Colysseumot, s más kisebb amfiteatert, Marcellus és Pompejus szinházait, a Circus Agonalist és Maximust. Látta Trajan és Mark Aurél óriási oszlopait, s az obeliskek sorát, melyek a földön hevertek. Tul a Tiberisen sötétlett Hadrián mausoleuma s a Campus Martiuson Augustus siremléke. A város elszegényült, a császári korban 2,000,000-ra vehető lakossága kevés tizezerre zsugorodott s e nagy temetőt 10 olasz mértföldre körbenfutó fal vette körül 379 toronynyal s 13 kapuval.

Lenézünk a Capitoliumról a forumra, közepén átszeli a via sacra, a világot levert diadalok tölgykoszorus utja, ott ahol emelkedik az ut Titus diadalive koronázza, tovább Constantin császár trofaeuma előtt halad el, mig végre a Colosseum századok barnitotta falai mögött elvész.

Oblectat me Roma, tuas spectare ruinas
Ex cujus lapsu gloria prisca patet.

(Poggius.)

Rómát nem döntötte sirba földrengés, mint Antiochiát, Limát és Lissabont; a Nero alatti tüzvész hat vagy kilencz napig dühöngött falai közt, 14 városrésze közül csak négy maradt fönn, három teljesen elpusztult és hét romhalmazzá dőlt. De a tüzvész után Róma fényesebben emelkedett romjaiból. A Tiberis is sokat rontott, de csak

a város alsóbb részeiben, s később a televény föld s maga a romhalmaz fölemelte a talajt s biztositá a várost a Caeruleus Thybris haragja elől.

Rómát tehát az ember vadsága rontotta meg. Az ellenség pusztitotta s a lakosság még többet rontott rajta. Ott északkeleten van a Porta Salaria. Ott nyomult az ellenség először a város fönnállása óta a világ királynéjának falai közé. Hannibal is arra felé táborozott, de gyorsan hátrált, azóta 619 év mult el s Róma falai és tornyai ellenséget nem láttak. De az ezerszázhatvanharmadik évben a város alapitása után, éjjel fölnyiltak a salari kapuk s az északi góthok harsonája ijeszté föl álmából a szerencsétlen várost „Nocte Moab capta est, nocte cecidit murus ejus.“ (Hieron. ad Principiam.)

Fáklyát gyujtott magának az északi hóditó, üszköt dobott Salustius palotái s kertjeibe s a római fény egyik portentumának fölcsapó lángjai világitották meg rabló utját. A birodalom hanyatlásával lépést tartott Róma enyészete. A góthok 6 napig, a vandalok 14 napig raboltak. Az óriási test összeesett, nem volt a ki tatarozza s védje a márványépületeket. Konstans leszedette a Pantheon érczből való tégláit. Nagy Károly Aacheni palotáját Róma és Ravenna márványdiszei ékiték.

Ad quae marmoreas praestabat Roma columnas
Quasdam praecipuas pulchra Ravenna dedit,
De tam longinqua poterit regione vetustas
Illius ornatum Francia ferre tibi.

(De rebus gestis Car. M.)

Sokszor álltunk a Capitolium halmán, s lelkünk előtt elvonult mindazon dicsőség s mindazon bánat, mely a világ e kiváltságos kis darabján elvonult. A Forum, mely 20—30 lábnyi mélységben fekszik Róma mostani talajszine alatt, olyan, mint a római birodalom nyilt sirja, — a sirt keresztény templomok köritik, melyekhez a legrégibb tradicziók füződnek. Benső megilletődéssel jártuk meg e szentélyeket, imádkoztunk a mamertini tömlöczben, hol Catilina, Iugurtha és — sz. Péter volt elzárva,

sz. Kozma és Damián templomában, melyet előbb Romulus tiszteletének szenteltek, nem átallottunk letérdelni Venus templomának talaján, mely fölött most római sz. Franciska szentélyének boltivei emelkednek.

Mintha éjfél váltakoznék verőfényes nappal és januári fagy májusi alkonyattal, oly meglepő, oly jótevő ez éles ellentétek játéka a lélekben. A mely földön annyi érzés s annyi gondolat támadt, a hol ugy szólván minden porszem impregnálva van a századok változatos életével, — önként megilletődik a sziv, önként tágul a lélek. Azt a darab követ, mely a római forumon hever, a hozzáfüződő nagy emlékezet elevenné teszi; az az emlékezet a kő lelke, e lélek által szól hozzánk, hat reánk, s e lélek nélkül hasonló lesz az országut kavicsához! Róma minden fala az emlékezet e hatalmas lelke által közlekedik velünk; kapui szegletkövein Márius és Caesar diadalszekerei csak ugy horzsolódtak mint az albanói taliga kerekei, melyet a fölczifrázott öszvér éppen most czipel be, — falait rongálta a góth, a vandal, a Conetable Bourbon, Cadorna s az a pajkos madárcsoport, mely a szitázó téglákba kapaszkodva csipdesi, tördeli szemcséit, — campagnájában mélázva sétált Germanicus, Stilicho és Belizár, tán letelepedett e kis halmon s nézett át a 379 toronyra, most pedig ugyanott a pásztor fujja tilinkóján az egyhangu estidalt; — itt fut csevegve a kis patak, tovább a Cirkus maximust szeli át, sok port és vért mosott le már a versenyzők verejtékes, s a vivók véres testéről, most meg a modern proletár mossa vizfodraiban barna rongyait. Igy enyeleg a régi s nem régi emlékezet, millió nyelven szól, s mindenki ért legalább valamit; a tudatlan is érti legalább azt az egy szót, hogy ez Róma, az örök, sz. város!

Rómában minden nevel; csak aki elzárkózik s az utcza porán s a neki nem rokonszenves népen fönnakadva, szegi szárnyát lelkesedésének, — az marad törpe, törpébb mint ha máshol élt volna; mert szegényebb lesz, sok eszményt veszt, melyet, ha Rómától távol marad, a

képzelet valótlan párázata megőrzött volna lelkében. A nagy emlékek s a lelkesülés legtermékenyebb talaja a nevelésnek. Kár, hogy nem ültetünk sok ifjú lelket e talajba, ki tudja mi fejlődnék belőlük. Találóan mondja Gisbert (l'eloquence chretienne dans l'îdée et dans la pratique. chap 13 n. 6. 7.) a szónoklatra vonatkozólag, de kiterjeszthetjük bátran minden tudományra, müvészet és erényre: „Honnan van az, hogy Páris több nagy szónokot szül, mint bármely más város (Franciaországban) vagy hogy Páris majdnem kizárólag nevel nagy szónokokat? Egyik oka ennek az, hogy Párisban folyton nagy dolgokat látunk: ez gyámolitja a lelket, emeli s nagy gondolatokra szoktatja. Némelyik, ki Párisban feltünő magasba emelkedik, provinciális városban mélyen lenn maradt volna. Igaz, hogy máshol sem hiányzik se tehetség se tudomány és szorgalom; hanem hiányzik az a környezet, mely a lelket kitágitja és lelkesiti. Nehéz, hogy ne mondjam lehetetlen nagyra emelkedni, ha nincs semmi körülöttünk, ami a szellemnek szárnyat adna, ha ellenkezőleg minden lenyomja, összeszoritja s folyton saját semmiségéhez lánczolja. Különben az is, kinek a gondviselés e tekintetben nem nyujtott kedvező tért, némileg segithet magán. Ily körülmények közt ugyanis jókor legyen gondunk arra, hogy a nagy szellemekkel való társalgás által, kik gondolataikat az utóvilágnak irásban örökbe hagyták, s főleg a sz. irás szorgalmas olvasása és elmélkedés által magunk köré a nagynak és fönségesnek légkörét vonjuk. A természetfölötti, a fönséges, az isteni elem sehol sem található föl oly mérvben, mint azon iróknál, kiknek vezére és mestere volt maga a sz. Lélek. Müveik szentelt források, melyekből élő és termékenyitő párák emelkednek, melyek a lelken átvonulnak és a legnyugodtabb kedélyeket is lelkesitik. A gondolatokban mennyi fönség, a kifejezésben, a fordulatokban, az alakzatokban mennyi szépség domborodik ki, ha egyszer megtanultunk mindent fölérezni.“

Róma, a leggazdagabb, szentelt forrás, belőle meri-

tett lelket a hős, gondolatot az iró; — szentelt berkében nőtt szárnya a költői léleknek, áradt szava a szónoknak; — természetfölötti erővel ható párája sok szent lelket nyitott meg, erőikbe a szentség minden áldását s az áldozatkészség csodamüveit oltá; — csergedezése fölrezzentett sok ifju tehetséget, termékenyitette ártatlan s nemes buzdulásukat, növelte jó föltételeiket; most távol szakadtak tőle; — de őrzi lelkesülésüket e szentelt forrás nemtője, — a hü emlékezet!

Ki akart volna elmulasztani ily kedves s mégis müvelő szórakozást, milyen a római séta. De a tanulmányok, — a filozofia és theologia varázsa sok lélekben erősebb volt, mint a történeti s müvészi emlékek változatos szépsége. Azonban a regula ellentmondott a varázsnak, a séta kötelező volt. Minden sétán befordultunk valamely templomba rövid szentséglátogatásra; fölkerestük sz. Alajos, sz. Ignácz sirját, s szüz Mária kegyelemképeit. Ha pedig a sétára kiszabott idő nagyon is kurta volt, rendesen a Mons Pinciusra tartottunk. Örökzöld pázsit, lombos, árnyas fák közt kigyóznak e remek sétány utai. A libanoni Cedrus a pálma mellett terjesztgeti vaskos karjait, a délöv rendszeresen kiágazó, küilös fenyüjére szendén kuszik az apró virágu rózsa, élő koszorúval köriti a törzset, fölfut, s onnan virág guirlande gyanánt festői hajlással átvetődik a szomszédfára. A sinistra ilex sötét árnyékában lubiczkol a forrás, széles márványmedencze fogja föl vizét, sárga vizivirágok közt emeli ki a gyékénykosárban úszó Mózest Fáraó leánya, s ha a remek márványszoborcsoportozatról fölemeled tekintetedet, a sinistra ilex-ek közt fönséges perspektiva nyilik; látod sz. Pétert s kupoláját a láthatár fölött, — az alkony aranyos hátterén pompásan elemelődnek architektonikus vonásai, mögötte száll le a nap, sziporkázva villannak elő sugarai az ónfödélen, majd alább száll, s az ablakokon át ragyog eléd, mintha átjárta volna kőfalait. A Pincio egymás fölött emelkedő terassai, melyeken a kocsiut fut fel a fönsikra, mint óriási amfiteatrum félköre, dőlj le párkányára

s nézd Rómát, a legnagyobb szenvedélyek s tehetségek küzdelmeinek arénáját. Lábad mellett hajlik az acanthus sötétzöld levele, ugyanaz, mely kőbe vésve ékiti a korinthusi oszlopok fejét ; — melletted a borostyán, nyugasztalólag hajtja össze a márványszobor fölött karcsu hajtásait, a márványszobor alá e név van vésve: Dante.

Nem mindenki járta a Pincio sétányát ily költői gondolatok közt, sokszor hangzott föl mellettem vagy előttem a „concedo" vagy „nego" s szinte csititani kellett a neki hevült elméket, kik az essentia és existentia szétváló fogalmainak a valóságban is különválasztást vindikáltak. Némelyek mindig disputáltak, mihelyt a kapun kiléptek, kezdődött a thesis körvonalozása, azután jött a meghányás s be sem végezték, mig ismét a kapuhoz érve a szokásos „Laudetur Jesus Christus" köszöntés jelezé a silentium birodalmának határát. Nem tagadhatom, hogy sokszor a sétai disputáczió nagyban megkönnyité a thesis studiumát.

A nyári esti séták, (hét órakor szoktunk volt kimenni) különösen sokszor vezettek föl a Pincióra, s az üde pázsit s a dús lomb füszeres lehelete megenyhité a naphevétől elcsigázott idegeinket. Ilyenkor, az esti szürkületben jól esett a Pincióra vezető utcza mentében álló S. Andrea della fratte-templomba benézni s néhány perczre leborulni azon koronás kép előtt, mely előtt Ratisbonne térdelt; a szürkületben az olivlámpák majd áradó majd apadó fénye ömlött el a sz. Szüz képén s a mikor áradt a fény, előlépett alakja, — mintha nekem is megjelent volna.

DR. VIRCHOW A TRANSFORMISMUSRÓL.

A természettudomány, mely ujkori vivmányaitól elragadtatva minden hitnek s hagyománynak csillagait készült lesöpörni az emberiség egéről, lassankint medrébe tér vissza. A láz szünőfélben van, a beteg eszével élni

kezd. A baj nem a vivmányokban van, — az igazság a valósággal nem ellenkezhetik, — hanem a zürzavarban, mely valót, valótlant, hypothesist s thesist egy zsákba dobott. A mámorban eltüntek a tudomány joggal birtokolt határai s a terjeszkedést oly mérvünek gondolta a közönség, hogy minden igazságot, minden kérdést, minden érdeket a természettudománynak meghódoltatott. De a mámor tünik, most tehát szondirozhatunk; józanul számon kérjük a tudománytól, hogy mit mondanak a tények s mily következtetéseket engednek meg.

Dr. Virchow tanár a német természetvizsgálók és orvosok wiesbadeni gyülésén szokott alapossággával szintén számot adott a modern tudomány reális értékéről. Hosszu fejtegetését a „Transformismus" vagyis a „Darwinismus" lényegéről következőkép zárja:

„Minden megszoritás és tartózkodás daczára az élőből való leszármazásban az élő lények általános tulajdonságára ismerünk. Rajta alapszik a szerves világ fönmaradása. De evvel be nem érjük; a tökéletes ismeret után lelkezendő emberi ész a fönnálló világ határain tul azon kérdésre irányul, hogy honnan, miből vagy kitől *vette kezdetét a világ.* Szeretnők tudni, hogy mikép keletkezett egyáltalában az élet? Mert e tudásszomj *csillapitására kigondolt dogma, mely az élő világ örökkévalóságát hirdeti, — mindeddig hajótörést szenvedett.* Az emberek joggal hiszik, hogy volt idő, midőn élő lény még nem létezett, s tudni akarják, hogy hol kell az élet kezdetét keresni és hogy mikép keletkezett az élet az élettelen természet ölében. A ki e tudásvágynak ellentállni nem bir, annak utóvégre választania kell két dogma közt: a teremtés és az ősnemzés, a „generatio aequivoca" közt. Sem az egyik sem a másik dogma nem képezheti tárgyát a tudományos kutatásnak, *mert soha sem találtatott egyetlen élő lény, vagy csak élő alkatrész, milyen például a sejt, melyről el lehetett volna mondani, hogy első a maga nemében.* Még soha sem találtatott fel kövület, a melyen nyomára akadhattak volna azon lehetőségnek, hogy talán az illető faj vagy nem

első egyedéé, vagy tán ősnemzés által keletkezett állaté lett volna. Igaz, hogy még nem régiben divat volt teljesen kifejlett lényeket, milyenek a bélgiliszták, az ősnemzés által előteremteni; sőt még napjainkban is egyre föltünik a kérdés, hogy nem keletkeznek-e bizonyos legalsóbb lények a szerves állagok romjaiból. Az ujabb kutatások megsemmisitették e lehetőségeket. A bélgiliszták csak ugy származnak nemzés által, mint a többi állat, és Pasteur döntő fölfödözései óta, melyek a legalsóbb penész formák történetére vonatkoznak, az orvosok és gazdák praxisa is a szerves világ legkisebb képződvényében nemzés által való leszármazást tételez fel. Lehet, hogy későbbi korok e térre is majd az objektiv kutatást léptethetik föl. A ki a teremtés dogmájával meg nem elégszik, az természetesen joggal kérdi, hogy hát honnan jött az élő világ, ha nem öröktől fogva való, és a geologia támogatja e kérdést, amennyiben a földképzés oly időszakaira, vagyis inkább a földkéreg oly rétegeire utal, melyekben élő lények nincsenek és nem is lehettek.

Éppen e tapasztalatunk vezet minket azon kérdéshez, hogy *honnan a jelenlegi élő lények leszármazása.* Ismerjük-e családfajukat vagy családfáikat? Tudjuk, hogy a bibliai teremtéstörténet azon föltevésből indul ki, hogy az élő lények nemei és fajai közvetlenül Isten által teremtettek és azóta különálló családfákban származnak le egymástól. A modern leszármazási elmélet éppen az ellenkező véleményben tetőzik: szerinte valamennyi nem és faj egyetlen alapnemre, végső elemzésben egyetlen őslényre vezethető vissza. A theoria nem szorul csak egyetlenegy, nemző képességgel fölruházott lényre, hogy abból transformismus által a szerves lények tarka világát leszármaztassa. De a leszármazási elmélet nem ragaszkodik föltétlenül az „egy lényből való leszármazásnak“ hypothesiséhez. — Mi több, a legelszántabb transformisták is, milyenek Häckel és Vogt a Polygenesis követelményeit több pontban elfogadták. Miért is ne ismétlődhetett volna az átalakulás ugyanazon idő-

ben, vagy máskor is, több egyeden? Az átalakulás lényegén mitsem kellene változtatni. Ha pedig változás állna be, akkor hát uj faj támadna. A fődolog, az t. i., hogy a későbbi lények az előzőkből egy szakadatlan sorban származnak le, mindamellett fönnállana.

A tétel logikája ellen nincs kifogás. Annál gyöngébb az empirikus érv. Darwin széleskörü kutatásai értékes adatokat gyüjtöttek az egyedi variáció, s az általa keletkezett s öröklés által átszármaztatható sajátságokkal biró válfajok (Rasse) körül. A mi azonban maguknak a tulajdonképeni fajoknak átváltozására vonatkozhatnék, az mind nagyon kevés. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a nemek és fajok egymástól való elhatárolása v. i. az osztályozás mesterséges valami, bármennyire iparkodunk is azt a természethez alkalmazni. Amikor megesett, hogy egy faj a másikba átvezettetett, akkor szokás volt fölvenni, hogy ez osztályozás, mely az illető csoportot fajnak deklarálta hibás volt, és nem késtek az addig különálló nemeket v. fajokat egygyé összevonni. De habár hiányoznak is tények, melyek az egyedi változatokat, faji változatoknak bizonyitanák, — az embryologia, zoologia, pathologia tényei szépen összhangzanak a descendenz theoriával.

Sőt világos az is, hogy mindezen tudományágak a „leszármazási elmélet" uralma alatt nagy haladást tettek a tények ismeretében. A Darwinismus termékenyitő gondolatnak bizonyult és bizonyára még sokáig fog élesztő s ébresztő gondolatkép szerepelni. De ez ne akadályozzon meg, hogy időnkint megvizsgáljuk, mily karban van a transformista vivmányok direkt bizonyitása. Jelenleg csak arra szoritkozom, *hogy e kérdésre amennyiben az ember történetét illeti*, feleljek. Hisz utóvégre ez azon pont, mely mindnyájunkat legközelebbről érdekel.

Palaeontologikus szempontból *az ember föltünését a földön legkésőbb a tertiar korszakba* helyezhetjük. Mindegy akár a transformismus révén fejlettebb állatból való leszármazás által keletkezett is, de bizonyára a quartar korszak

elején vagy a tertiar korszak végén állt elő. A földképzés valamely korábbi szakából nem maradt fönn az embernek legsilányabb nyoma sem. Döntő érveket a tertiar korszakban való keletkezése mellett föl nem hozhattak. Ha el is akarnók fogadni a szokásosan fölhozott érvek elegendőségét, nem rendelkeznénk az embernek valamiféle maradványaival, hanem csak tüzkő darabokkal s más durva tárgyakkal, melyekről állitják, hogy az ember készitményei. Még kevésbé van valami, amit a föltételezett „Proanthropos"-nak tulajdonithatni. A praktikus anthropologia csak a vizözön korszakával kezdődik, melyből koponyák és csontvázak maradtak ránk, nem ugyan annyi, mint kezdetben gondolták, de mégis elég. Már most mire tanitanak e maradványok? Mutatják-e az embert valamely alsóbb fokán a testi fejlődésnek, mint a milyen ismeretes? Volt idő, midőn fanatizmussal vadásztak özönvizi koponyákra, s nem volt hossza-vége leirásaiknak. Hosszas volnék, ha történetét akarnám adni az Engisi és Neandervölgyi koponyákon megejtett vizsgálatoknak, melyek a Sipkabarlangban talált álkapocsig terjednek. Lényegük abban áll, hogy még a fanatikusok is ki voltak elégitve, ha e koponyák jellegét az ausztráliaiak vagy a tüzfokon lakó emberek vagy csak a Batavus genuinus, az ős frisz fejéhez hasonlónak állithatták.

Ez a thesis jó messze áll a vérmes reményektől, melyeket tápláltak. Van az ausztráliai emberen hiány, van tultengő képződvény, amitől némileg állatias jelleget nyer. Ezt a jelleget előbb „bestiális"-nak, később „pithekoid"-nak mondták. De bármennyire állatias vagy pithekoid az ausztráliai, *se nem majom, se nem proanthroposz; ellenkezőleg, valóságos ember*, és ha a mi elődeink hozzá hasonlók voltak is, ami nincs bebizonyitva: ugy ebből a „leszármazási elméletnek" semmi haszna. A tüzfok lakói nemrég nálunk is megfordultak, néhányat nagy szorgosan meg is vizsgáltak s ime az eredmény az volt, hogy észrevettük, hogy methodusainak elvi különbözőséget s eltérést az európaiaktól rajtok föl nem lelhettek. Elég

az hozzá, *hogy az özönvizi ember, amennyire ismerjük, nem bírt tökéletlenebb szervezettel, mint a mostani.* Miután ez utolsó években, Eszkimókat, Tschuksch, Araukani és Kirgisz családból származó példányokat láttunk, *nem lehet többé szó arról, hogy valamely ma is élő népfaj az ember és állat közt közvetitő s összekötő tag szerepében tüntettessék fel.*

Tovább a „leszármazási elmélettel" még nem értünk. Az antropologiának ez elméletből más haszna még nem volt, mint hogy bebizonyittatott, hogy egyes népfajok testi fejlődésében föllépő veszteglési vagy hanyatlási tünetek az egyik népfajban gyakoriabbak, mint a másikban. A nagy buzgalom, melylyel farkkal biró emberek fölkutatására kiindultak, nem volt egészen eredménytelen, jóllehet eddig még nincs átnézetünk azon, hogy mennyiben találhatók fel az embereken farkak vagy farkféle képződvények, de végre is megemlékeztek arról, hogy az emberi embryón a fark egy nemét észlelhetni, s igy e részben az emberi embryo theromorph szerepet játszik.

Nem zárhatom beszédemet anélkül, hogy egy-két szót ne mondjak az *emberi válfajokról.* E kérdésben találkoznak az egyházi s a naturalista orthodoxok, amennyiben mindkét párt az emberi nem egységét hirdeti, azon különbséggel, hogy azok az emberi nemnek egy pártól való leszármazását tanitják, ezek a proanthroposz átváltozó generatióiból előálló sorban üdvözlik az ősszülőket. Az emberi válfajok kérdésében mindkét fölfogás nem esik távol egymástól, mert az egyházi nézet is föltételez transformációkat, ha nem akarja, hogy az ősszülők egyikét fehérnek, másikát feketének gondoljuk. Pedig ez a gondolat, tudniillik, hogy az ősszülők egyike fehér, másika fekete volt, legjobban felelne meg az egyházi, valamint a naturalista fölfogásnak; de amennyire tudom, eddig szóba nem került. Ha Ádám és Éva egyszinüek voltak, akkor eldöntésre vár még, vajjon mint a festők akarják, fehérek voltak-e, vagy feketék, ami ismét közelebb fekszik a naturalista fölfogáshoz.

Valamint az eredetileg hosszufarku macskaanyától rövid és hosszufarku macskakölykök származnak, ugy kellene gondolnunk azt is, hogy egyszerü emberpártól fehér és fekete gyermekek s egész válfajok származhattak. Valóban sok példára akadunk, melyek az ember transformációját bizonyitják. Áll ez első sorban a külsőre nézve, a bőr, haj, az arcz és fejalak, a nyakszirt s a tagok alkatára nézve. Mindezen vizsgálódások és elmélkedések hajszálnyival sem hozzák közelebb eldöntését annak, hogy az ember keletkezésében a transformismus szerepelt; lehet, hogy ugy van, sőt mondjuk, hogy valamiféle valószinüség is lép föl mellette; de nincs tény, mely minden kétségen fölülállna. Mindazon átmenetek könnyü magyarázatukat lelik részint az egyedi variációkban, részint különböző válfaju egyének egybekelésében, keveredésében. Ha némelyek, mint p. az északamerikai unio délállamai a négereket testvéreiknek ismerni nem akarják, s azoknak az emberétől különböző leszármazást tulajdonitanak: ugy a válfaji különbözőségeket mások ismét máskép s legalább is oly könnyüséggel, sőt a tapasztalatnak megfelelőbben magyarázzák.

Mert örökségképen átszármaztatható transformációkat feltüntetni az emberen, — ez korántsem oly könnyü, mint a „Hübelebalázsok" gondolják; s azonkivül el is vesznek a változatok egyik-másik generáczió után s a válfaj typusza ujra előbukkan. A koponyákon szerzett tapasztalataink leginkább illusztrálják e vizsgálatok nehézségét. Semmi sem könnyebb, mint theoretice ugyanazon koponyát a körülmények szerint majd keskenynek, majd szélesnek s ismét hosszunak vagy rövidnek képzelni; sőt az ily alakitásokat sok népnél praktizálták is, s a koponyát mesterségesen torzitották el; néha e torzalakulások pathologikus okokkal is birnak. De a mesterséges deformácziók épp oly kevésbé származtathatók át örökségképen, mint a közönséges pathologikus fejlődmények. Ellenben a dolichocephalia és a brachycephalia nagy mérvben örökösök, annyira, hogy legjelesebb kuta-

tóink egyike, Kollmann ur, kiakarja mutatni, hogy már a quartár korszakban szerepeltek, s szivósan tartják fel magukat számtalan keresztezés és átváltozás közben. Valóban még senkisem bizonyitotta be, hogy hosszufejü válfaj transformismus által kurtafejüvé változott volna. Mert ha pl. itt Wiesbadenban s a rajna vidékén a római s a merovingi koru sirokban hosszufejü csontvázakra akadunk, mig manapság ugyanitt a kurta és széles fejalak divik, azért még sincs semmi bizonyiték arra nézve, hogy a mostani lakosság rövid fejeket szerzett magának a hosszu és kurtafejü válfajok keveredése nélkül. Az akklimatizacio studiuma nagyon egyoldalu eredményekre vezetett, fontosságára és nehézségeire én magam utaltam a gyarmatositás izgalmai közt. Elmult azóta néhány év s a gyarmatositás vakbuzgó hiveinek ideje lett volna bizonyitékokat felhozni a válfajok akklimatizációjának lehetőségére. Az eredmény változatlanul ugyanaz, melyet én már 3 év előtt megállapitottam: a german válfaj a tropikus égöv alatt képtelen tartós gyarmatokat alapitani. Arra nézve, hogy az uj égalj folytonos behatása alatt majd oly átalakulást nyernek a testrészek és szervek, mely az élet föntartásának kedvez, s átszármaztatható is legyen az uj generációkra, — minden remény meghiusult. Most már csak ültetvényes gyarmatositásról van szó.

Bármely pontról vettük föl az *emberi válfajok keletkezésének kérdését*, mindenütt *megközelithetetlennek bizonyult.*

Nem mint a transformismus ellensége szóltam most, hanem mint barátja, aminthogy a halhatatlan Darwin iránt is nem az ellenségeskedés, hanem a rokonszenv érzelmét tápláltam. De mindig különböztettem Barát és Követő közt. Tudományos elméletet barátságosan üdvözölhetek, sőt pártolhatok is, mielőtt a tények sulyával begyőzetnék; de nem lehetek követője, hive, mig mellette szóló elégséges bizonyitékok hiányzanak. *Aki megtanit minket arra, hogy miképp kell a porgombából penészgombát nevelni, az több érdemet szerez magának az emberiség története körül, mint valamennyi heraldikus összevéve.*"

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

SZ. IGNÁCZ LELKIGYAKORLATAINAK IRODALMA.

Irta: KRIZSÁN MIHÁLY.

Ha az ujkori egyháztörténelem legelső felvonásának függönyét szellőztetjük, lehetetlen hogy fel ne tünjék két férfiunak meglepően ellentétes föllépése; nevezetesen Luther Márton a szászországi ágostonrendü szerzetesnek és loyolai Ignácz castiliai lovagnak alakjában. Amaz, szegény és alacsony származásának hajhászsza a világ dicsőségét s élvezetét s veszett napjainak tartja azon időt, melyet önmegtagadás s önsanyargatás közt töltött a zárdában; emez, kinek utjait fény s dicsőség környezé s kinek a jövő még többet igért, szegénynyé lesz, az oltár előtt teszi le a világ dicsőségét, hogy azt egyedül Istennek adja s mélyen bánja meg előbbeni életét, mert azt a világ szolgálatában elvesztette.[1]

Luther a megigazulás azon elméletével: hogy az ember Krisztus érdemei segitségével egyedül a hit által „idvezül," melyet uj evangeliumnak nevezett el s mely szerinte a vallásos élet összes rejtélyeit hivatva van megoldani s melyet ezerötszáz után különös isteni sugallatból végre ő, a „nyomorult, megvetett barát" fedezett fel; azon hitszakadásnak lőn szervezője, melynek gyüjtő neve — a protestantismus.[2]

Ignácz ellenben bizva az Isten végtelen irgalmában s hiven munkálkodva az Ő kegyelmével, Manresa kis várostól nem messze egy barlangban egész hónapokat szigoru vezeklés, önsanyargatás s elmélkedés közben

[1] Dr. Hettinger. Die Idee der geistlichen Übungen. Regensburg. Manz, 1853.

[2] Dr. Rapaics. Egyetemes egyháztörténelem. III. kötet. 1-ső rész. 1-ső fejezet. Eger, 1886.

töltve először tartá s megszerkeszté lelkigyakorlatait, mely nagyszerü eseményt a következő emlékirat hirdeti az utókornak: „E helyen irta loyolai sz. Ignácz lelkigyakorlatainak könyvét 1522-ben“[1] s lőn az ujabbkori legkiválóbb szerzetes intézménynek alapitója, melynek dicsteljes neve mindenha — Jézus társasága.

Lássuk e rövid bevezetés után, habár csak legfelsőbb elemeiben, irányainak csak legvékonyabb vonásaiban, mik azok a lelkigyakorlatok?

A mit sz. Ignácz gyakorlatoknak nevez az nem más, mint bizonyos sz. foglalkozások jól rendezett sora, melyek czélja, az élet jobbulása s előmenetel az erényben. Ide tartozik a lelkiismeret megvizsgálással a legfőbb hitigazságok fölötti elmélkedés, a mi Urunk Jézus Krisztus élettitkainak szemlélése, a töredelem és az oltári szentségek fölvétele, szóbeli ima, pálya-választás, megfelelő föltételek, stb. Az egész négy főrészre oszlik, melyek sz. Ignácz által — heteknek — mondattak. Minden hét meghatározott napok számát foglalja magában és az egész beosztás annak felel meg, mit a lelki élet mesterei közönségesen a megtisztulás, fölvilágositás és egyesülés utjának neveznek.[2] Vagy még rövidebben: a gyakorlatok a lelki élet egy oly kivonata, mely magában foglalja mindazt, mit a keresztény üdvgazdászat világost s erőteljest a léleknek és a szivnek nyujthat.[3]

A lelkigyakorlatok alkalmazása a köznépre, missiónak mondatik s voltakép azon örök igazságokra s egyéb tárgyakra terjed ki, melyek a gyakorlatok első hetére vannak kitüzve. Sorrendjük közönségesen ez: A missionáriusok bevonulása, az életállapotokra vonatkozó szónoklat megtartása, a keresztségi fogadás megujitása, megengesztelés, sz. beszéd a közáldozásnál, ünnepélyes megkövetés, odaadás szüz Má-

[1] Roothaan. S. J. Die geistlichen Übungen. II. B. Regensburg. Manz, 1855.

[2] Brucker S. J. Die geistlichen Exercitien. 2. Auflage. Freiburg im Breisgau. Herder. 1879.

[3] Dr. Schlőr. Geistesübungen. Zweite Auflage. Gratz. 1840.

riához, körmenet a temetőbe, a pápai búcsú, a missiókereszt fölállitása s végre a bucsuzó beszéd.[1]

Sajátos eredetisége a lelkigyakorlatoknak abban áll: hogy a lelki élet előmozditását és a keresztény hivatás elérését minden időben, minden korban s minden nemnél eszközlik; de különböző módon. Ezen jellegük valóban a katholicitás jellege, mely alig tünik ki oly meglepően valamely más könyvnél, kivéve a Szentirást.[2] Azért nem is lehet csodálni, hogy azokat szebbnél-szebb kifejezésekkel halmozták el; ugymint: arany, csodálatos, isteni könyv, bevégzett remekmű; oly könyv, mely minden nagy könyvtárt pótol: az egész világ számára nyitva álló iskolája a tökéletességnek: uj s biztos tanodája az istenes elmélkedésnek: legnagyobb könyv a Szentirás után.[3] És e magasztos dicséretek nem származnak sz. Ignácz fiaitól, hanem: egy borr. sz. Károlytól: szalezi sz. Ferencztől: nerei sz. Fülöptől: villanovai sz. Tamástól: sz. Teréztől: pazzisi sz. Magdolnától, stb.

Legnagyobb dicséretük azonban a csalhatatlan egyház kedvező itélete; III. Pál Pápa 1548-iki, Pastoralis officii cura kezdetü bullájában a következőket mondja: Mi, kik meg vagyunk győződve, hogy azon tanok s gyakorlatok jámborsággal és szentséggel telvék, a hivek épülésére s lelki előmenetelére nagyon alkalmasak s üdvösek s azok maradnak is, a nevezett tanokat és gyakorlatokat, mik azokban összesen s egyenkint foglaltatnak, ezen kibocsájtványunk értelmében, bizonyos és biztos ismeretünknél fogva jóváhagyjuk, dicsérjük s jelen iratunkkal oltalmunk alá vesszük; sőt mindkét nembeli hiveinket figyelmeztetjük az Urban, bármely állapotuak is legyenek, sürgetjük, hogy ezen istenes

[1] V. ö. Wetzer és Welte. Kirchenlexicon: Mission szó alatt. Freiburg im Breisgau. Herder. 1850; és Stőger S. J. Die ascetische Litteratur. Regensburg. Manz. 1850.

[2] Stőger S. J. i. h.

[3] Roothaan i. h.

tanokkal és gyakorlatokkal serényen éljenek s engedjék magukat azok szerint jámborul tanitani.[1]

Az egyház e páratlan kitüntetése a lelkigyakorlatokat nem érte azért, mintha ismeretlen tárgyakkal foglalkoztak volna; hanem mivel megjelenésük oly ujdonság volt, melyhez hasonló eddigelé az egyházban nem létezett. A gyakorlatok tárgya az egész keresztény világ közjava volt; sőt azoknak egyes gyakorlatai már az ó-szövetségben is szokásban voltak. Exercitabar — irja a királyi látnok 76-ik zsoltárában — et scopebam spiritum meum: ime a lelki állapot vizsgálása a lelkigyakorlatoknál. Meditatus sum in corde meo: ime az elmélkedés. Voce mea ad Dominum clamavi: ime a szóbeli ima. Cogitavi dies antiquos: ime a lelkiismeret megvizsgálása. Annos aeternos in mente habui: ime az örök igazságok. A iudiciis tuis timui: ime az itélet. Quis ex vobis poterit habitare cum ardoribus sempiternis? ime a pokol. Ego dixi, nunc coepi: ime a megtérés stb. A hitigazságok tehát mindig ismeretesek valának; de összeállitásuk egy bevégzett egészszé tökéletesen uj volt.[2]

Mily nagy haszonnal végeztettek mindenkor a lelkigyakorlatok, elég legyen szalézi sz. Ferencz azon nyilatkozatára kivatkoznunk, melyben azt mondja: „A lelkigyakorlatok könyve annyi lelket mentett meg, ahány betüje van.“[3]

Ami hasznos voltukat azonban leginkább igazolja, az a szenteknek élete, kik szentségük alapját a lelkigyakorlatok által vetették meg s be is fejezték. Ki is mondhatná azt meg, hogy több mint három évszázadon keresztül, hánynak nyitották meg a mennyország kapuját? De ha meg sem is határozhatjuk a lelkigyakorlatok által üdvözültek számát, fel akarjuk mégis legalább megköze-

[1] A pápa hivatolt bullája az első birálók véleményével együtt egész terjedelmében olvasható a következő kiadványban: Exercitia Spiritualia S. P. Ignatii de Loyola. Editio in Germania prima. Ratisbonae. Manz. 1855.

[2] Stőger S. J. Die asketische Literatur.

[3] V. ö. Von der Liebe Gottes XII. kötet 8. fejezet.

litőleg sorolni azon irók neveit, kik e nagybecsü irodalom munkás napszámosai valának. Felemlitendjük ez alkalommal azoknak neveit, kik a lelkigyakorlatokról mint Jézus Társaságának tagjai irtak. Vezérfonálul használtuk Stőger S. J. Párisban és Regensburgban kiadott jegyzékét s iparkodtunk a hiányzó szerzők neveit is tehetségünk szerint fölvenni.

Első helyen kell okvetlenül fölhoznunk magának a szent szerzőnek művét latin forditásban e czim alatt:

Libellus Exercitiorum
S. Patris Ignatii Loyola
Romae 1548.

E kis, de már három évszázad óta oly áldásosan munkálkodó könyvecskének szerzője (spanyol nyelven) maga sz. Ignácz; melyet P. Palankus János, mint sz. Ignácznak, a rend általános főnökének titoknoka, latin nyelvre forditott.

Megbizható hagyomány alapján általános azon hit, hogy Isten e gyakorlatokat sz. Ignácznak különös sugallata által nyilatkoztatta ki; s egy szent életü lélek természetfölötti felvilágositása nyomán, szüz Máriának befolyása s közbenjárására nyerte a buzditást, hogy azokat épp ugy amint vannak, irja meg.[1]

Ámbár e gyakorlatok többször vétettek szigoru egyházi vizsgálat alá, még sem lőn azokban soha valami is változtatva; sőt X. Incze pápa parancsára a római breviariumban, sz. Ignácz életének leczkéibe, e gyakorlatokat illetőleg a következő hely lőn beiktatva: Quo tempore homo littarum plane rudis admirabilem illum composuit Exercitiorum librum S. apostolicae Sedis iudicio et omnium utilitate comprobatum. Több pápa pedig teljes bucsut engedélyezett mindazoknak, kik Jézus Társaságának valamelyik házában végzik a sz. gyakorlatokat.

Hogy e gyakorlatokat nem sz. Ignácz, hanem bizonyos Garzias Cisnero montserrati apát irta volna, merő

[1] Lásd: Das Leben der ehrwürdigen Marina Escobar.

koholmány, melyet a monte Cassinói sz. Benedekrendieknek 1644-iki april 25-án Ravennában megtartott közgyülése is határozottan kárhoztatott.[1]

Ami e gyakorlatok kiadásait illeti, ezen első római kiadás óta igen sok helyen s különböző nyelvekre leforditva jelentek meg.

Jézus társaságbeli irók névjegyzéke,
tekintettel a lelkigyakorlatok irodalmára.

Agnelli József.

2. La Settimana consecrata a S. Giuseppe. Macerata 1671.

3. L'arte di goder l'ottimo negli Esercizj di S. Ignazio 3. Tom. Roma 1695.

Amaral Mihály.

4. Eine Übersetzung der geistlichen Übungen des P. Petrus Pinamonti aus dem Italienischen in's Portugische. Coimbra 1726.

5. Eine Übersetzung der geistlichen Lesungen über die ewigen Wahrheiten von P. Rossignoli K. Coimbra 1726.

Andreucci András Jeromos.

6. Lezioni spirituali per gli Esercizj dei Sacerdoti secolari. Roma 1749.

Aquaviva Kolos.

7. Directorium Exercitiorum spiritualium S. P. Ignatii. P. Claudii auctoritate confectum, cura et recognitione perfectum et Instituto Soc. Jesu insertum. Romae 1558. Antverpiae 1635. Pragae 1757. Avenione 1838.

8. Olasz forditmánya megjelent Padua 1645.

Arnaya Miklós.

9. Compendium Exercitiorum spiritualium S. P. Ignatii. Coloniae 1623.

10. Ugyanaz németül: Mainz 1628.

Antoine Pál Gábor.

11. Lectures chrétiennes par forme de Méditations sur les grandes vérités de la foi, les exemples de Jésus-

[1] Stöger S. J. u. o.

Christ, les vertus chrétiennes, les vices capitaux et les moyens efficaces du salut et de la perfection; pour une retraite de 8 jours. Nancy 1736. Besançon 1825.

Auria Antal.

12. Meditazioni degli Esercizi spirituali di S. Ignazio, divise in quatro settimane, e spiagate. Milano 1722.

Avila Egyed.

13. Annotationes praeclarae in librum Exercitiorum spiritualium S. P. Ignatii, ideomate hispanico conscriptae.

Balestieri Hortensius.

14. Esercizj spirituali di S. Ignazio. Venezia 1733.

Barbugli Dömötör.

15. Esercizj spirituali di S. Ignazio, accomodati al uso di persone nobili dell' uno e dell' altro sesso. Pesaro 1731.

Barelle József.

16. Méthodes tirées des Exercices spirituels de S. Ignace. Avignon 1827. 1834.

Barette Konstantin.

17. Exercitia spiritualia S. Ignatii in unam hebdomadam redacta et personis omnis omnibus, maxime religiosis accomodata. Ulyssipone 1726.

Barry Pál.

18. Retraite de trois jours. Lyon 1644.

19. La solitude de Philagie ou l'adresse pour s'occuper avec profit aux Exercices spirituels une fois tous les ans durant 8 ou 10 jours. Lyon 1645.

E jeles munka sok kiadásban s különféle nyelvekre forditva jelent meg; ismerjük s nagyon ajánljuk.

Bartoli Vincze.

20. Triduo in preparazione alla festa del SS. Cuore di Gesù. Piombino 1791.

Beck Xavér.

21. Die Schule der ewigen Wahrheiten für eine achttägige Geistesversammlung. Konstanz 1775.

Beguin Dániel.

22. Les vérités fondamentales du salut en forme des

Méditations pour servir aux Retraites annuelles et Leçons spirituelles. Tom. 2. Paris 1682 és 1686.

Belingan János.

23. Retraite spirituelle sur les vertus de Jésus-Christ. Paris 1732. 1751.

24. Retraite spirituelle pour tous les étâts à l'usage des personnes laïques et religieuses. Paris 1746. 1751.

Bellecius Alajos.

25. Medulla asceseos, seu Exercitia S. P. Ignatii de Loyola, accuratiori, quam hactenus ab aliis factum, et menti eius propiori methodo explanata, ubi simul meditationum nexus, ordo et scopus, necnon exercitiorum omne artificium totiusque operis mira compages ob oculis ponitur. Augustae Vind. 1757 et 1764. Parisiis 1827. Taurini 1835.

Német fordítása: Augsburg 1769 és 1774.

Francziául: Poitiers 1837.

26. Triduana Recollectio spiritus pro personis religiosis addita facili methodo recte meditandi. Aug. Vind. 1758. Taurini 1835.

Németre forditva. Augsburg 1760 és 1763. Igen hasznavehető s keresett munka.

Bernardi János Antal.

27. Esercizy spirituali di S. Ignazio. Parma 1701.

Bienville Olivér.

28. Le Paradis terrestre ou les Exercices spirituels par lesquels les hommes s'approchent de l'heureux Étât de l'innocence originelle par les intimes communications de leurs ames avec Dieu.

Blondi József.

26. Esercizy spirituali di S. Ignazio. Milano 1587.

Boczek Gottlieb.

30. Eine Übersetzung der geistlichen Einsamkeit s Ped. Kamillus Hectorius aus dem Italienischen in's Lateinische. Prag 1719.

Boissieu Antal.

31. Le chemin de la perfection pour une retraite de 8 jours. Lyon 1684.

Németül megjelent: München 1807.

Francziául: München 1722.

Bordier Jakab.

32. Introduction aux Exercices de dix jours. Paris 1679.

Boucher János.

33. Retraite d' après les Exercices spirituels de S. Ignace. Paris 1807. 1816.

Boudaloue Lajos.

34. Retraite spirituelle à l'usage des Communautés religieuses. Paris 1669.

Sok kiadásban s majdnem minden nyelvre leforditva jelent meg; megfontolásai általában kitünőek.

Bourguignet Simon.

35. Solitude de dix jours selon le vrai bût de S. Ignace. Lyon 1698.

Boye András.

36. Eine Übersetzung der Exercizien des heiligen Ignazius aus dem Lateinischen in's Belgische. Antwerpen 1640.

Brean Xavér.

37. Dreitägige Geistesversammlungen aus den Exercizien des heiligen Ignazius, vorgetragen zu Wien vor dem Weihnachtsfeste und beim Schlusse des Jahres. Wien 1731 és 1735.

Bresciani Antal.

38. Eine Übersetzung der Exercizien des P. Bellecius aus dem Lateinischen in's Italienische. Turin 1842.

Brucker J.

39. Die geistlichen Exercitien des heil. Ignatius. 2-te Auflage. Freiburg im Breisgan 1879.

Busäus János.

40. Manuale Meditationnm pro Exercitiis spiritualibus octo vel decem dierum. Coloniae 1603.

Calinus Kornád.

41. Geistl. und sittl. Unterricht in ewigen Wahrheiten, übersezt von Veith. Augsburg 1743.

Capella András.

42. Exercitia spiritualia.

Carneiro Antal.

43. Exercitia spiritualia S. Ignatii in unam hebdomadam pro statu religioso redacta. Conimbricae 1710.

Chifflet Lőrincz.

44. Exercitia spiritualia. Antverpiae 1653.

Chilesi Domokos.

45. Die geistliche Seelsorge aus den achttägigen Exercizien des heil. Ignatius. Trier 1695.

Cattaneo Károly Ambrus.

46. Esercizj spirituali del S. P. Ignazio. Opera postuma. Milano 1707. Venezia 1730. 1732. 1738. 1740. 1758. 1793. Torino 1829.

Németre leforditva: Wien 1746.

47. Massime eterne proposte in varie Lezioni per chi si ritira negli esercizj spirituali di S. Ignazio. Opera postuma. Roma 1738. 1758. Venezia 1805.

Németül több kiadásban jelent meg.

Cito Antal.

48. Verità cristiane proposte in Vienna negli esercizj spirituali ogni anno comincando dall' anno 1746. fin all'anno 1768. Vol. 22. Vienna 1747—1769.

49. Instruzioni pratiche proposte alle Domicelle all' occasione degli esercizj spirituali. Vienna 1765.

Colombière Kolos.

50. Retraite spirituelle. Lyon 1680—1739.

Német forditása megjelent: Konstanz 1720.

Cordeses Antal.

51. Itinerarium perfectionis christianae. Messanae 1626.

Courbeville János.

52. Eine französische Übersetzung der Exercitien des P. Pinamonti. Amiens 1734.

Crasset János.

53. La Manne du désert ou le Chrétien en solitude. Exercices spirituels pour dix jours. Paris et Lyon 1682. 1696. 1714. 1719. 1729. 1829.

Németre, olaszra és lengyelre van leforditva.

Utolsó német kiadás: Wien 1835.

54. Retraite annuelle formée sur de modèles de l'Ecriture Sainte avec des Reflexions sur la loi evangelique et le renouvellement du baptême. Páris 1714.

Croiset János.

55. Retraite spirituelle pour un jour de chaque mois. Paris 1751. 1822.

56. Réflexions chrétiennes sur divers sujets de morale. Paris 1752.

Cuvelier Mihály.

57. Eine Übersetzung der achttägigen Exercizien des P. Paul Barry aus dem Französischen in's Lateinische. München 1646.

58. Eine Übersetzung der dreitägigen Exercizien des P. Paul Barry aus dem Französischen in's Lateinische. München 1646.

59. Eine Übersetzung der Exercizien des P. Johann Suffren aus dem Französischen in's Lateinische. München 1649. 1648.

60. Eine Übersetzung der geistlichen Übungen des P. Julius Hayneufre aus dem Französischen in's Lateinische. Köln 1651.

Dalier P.

61. Gott und ich. Betrachtungen für zehn Tage in der Einsamkeit. Regensburg. 1871.

Debrosse Róbert.

62. Recueil de Meditations pour une retraite. Lyon 1833.

63. Retraite spirituelle. Paris 1836.

Diertins Ignácz.

63. Exercitia spiritualia S. Ignatii cum sensu eorum explicata et in quatuor hebdomadas digesta. Ipris 1687. Antverpiae 1693 et 1696. Solisbaci 1708. Pragae 1721. Aug. Taur. 1838.

Német forditása: Sulzbach 1710. Latin kiadását ismerjük s különösen jegyzeteit nagyon gyakorlatiaknak találtuk.

65. Historia Exercitiorum spiritualium S. Ignatii. Romae 1700.

Diesbach József Miklós.

66. Solitarius christianus et catholicus. Friburgi in Helvetia 1778.

Dietrichstein Friedrik.

67. Ascesis Ignatiana.

Dolfin Ferencz.

68. Geistliche Übungen, welche er als Novizenmeister zu st. Anna in Wien mündlich vorgetragen, und die von den Novizen getreu aufgezeichnet worden sind.

Doucin Lajos.

69. Sentiments, que la retraite inspire sur les principales vérités de la religion. Paris 1698. 1701.

Duarta Antal.

70. Commentarii in Exercitia S. Ignatii.

Dufrene Miksa.

71. Finis primus et ultimus triduo expensus. Constantiae 1744.

72. Decem Exercitia spiritualia Sacerdotibus et clericis in triduana Recollectione per plures aunos data. Tomi 10. Aug. Vird. 1756. Pooeriogis 1820.

73. Sacerdos aut sanctus aut reprobus triduo expensus Aug. Wind. 1747. Sopronii 1781.

74. Sacerdos numini eucharistico devotus triduo expensus. Aug. Wird. 1744.

Dyk József.

75. Eine Übersetzung der Exercitia des P. Ludvig Palma aus dem Spanischen in das Lateinische. Wien 1635. Antwerpen 1640. Avignon 1835.

76. Eine Übersetzung des ausgezeichneten Werkes des P. Ludvig Palma: Der Weg des geistlichen Lebens, den uns der hl. Ignatius in seinen Exercitien lehrt, aus dem Spanischen in das Lateinische. Wien 1665.

Egger József.

77. Die geistliche Woche. Wien 1737.

Elffen Miklós.

79. Scintilla cordis, sive Exercitia spiritualia octiduana S. P. Ignatii. Coloniae 1667.

Sok kiadást ért s különféle nyelvekre van leforditva.

Elsen N.

80. Exercitia S. P. Ignatii. Coloniae. 1774.

Engstler József.

81. Triduum Sacrum celebratum in Sodalitate Majore academica. Viennae 1768 et 1770.

Eschenbrender András.

82. Eine Übersetzung der Exercitien des P. Jos. Guizzardi S. J. aus dem Lateinischen in's Deutsche. Köln 1717.

Ferrusola Péter.

83. Commentarius in Exercitia S. Parentis Ignatii. Opus tribus partibus divisum, quarum prima Meditationes singulae breviter conceptae, altera fusius expositae continet; tertia ex vita S. Ignatii ostenditur, quomodo ipse eadem via in his praemonstrata ad tantam Sanctitatem pertigerit.

Florius Lajos.

84. Eine Übersetzung der Exercitien des P. Ludvig Palma aus dem spanischen in's Italienische. Neapel 1670.

Fonseca János.

85. Meditationes ex Exercitiis S. Ignatii. Spanyol nyelven.

Fontana Filvius.

86. Praxis Missionum P. Pauli Segneri S. I. continuata a P. Fulvio Fontana spatio 29 annorum per magnam Italiae partem, Helvetiam, Rhetiam, Valesiam et Tirolim. Adjunctis concionibus et methodo servata in functionibus sacris. Venetiis 1714.

Frizon Miklós.

87. Veritates salutares ad renovationem spiritus et sancti fervoris in servitio Dei et cura aeternae salutis in octiduana recollectione spiritus vel alias per annum

perpendendae ex hispanico Lud. de Ponte in gallica lingua contractae.

Frusius András.

88. Exercitia spiritualia S. P. Ignatii.

Friebel György.

89. Deutsche Übersetzung der Exercitien des P. Masenius. Schweidnitz 1685.

Gagliardi Achilles.

90. Commentaria in Exercitia spiritualia S. P. Ignatii.

Egy nagybecsü kézirat Jézus Társaságának római könyvtárában.

Garzias Ignác.

91. Sincerus Consiliarius in negotio aeternae salutis; opus hispanico idiomate conscriptum.

(Folyt. köv.)

Mizraim és Assur tanusága, — az ó-szövetségi sz. iratok hitelessége és isteni sugalmaztatása az aegyptologia és assyrologia világitásában. — A bp. m. k. tud. egyetem hittani kara által a Horváth-féle jutalommal kitüntetett pályamunka. I. kötet, 34 ábrával. Irta dr. Giesswein Sándor. Győr 1887. A Szerző tulajdona. Nagy 8°, 300 l. ára 1 frt 60 kr. (Bolti ára 2 frt.)

Folyóiratunk már nem egyszer hivta fel olvasóink figyelmét ama vivmányokra, melyeket az Egyptomban és Assyriában eszközölt ásatásoknak a tudomány és első sorban a Szentirás apologiája köszön. E vivmányokat részint önálló czikkekben méltatta, részint ismertette legalább a nevezetesb munkákat, melyek az utóbbi évek kivált franczia és német irodalmában e fontos és lélekemelő tárgyra nézve megjelentek. (Legyen elég csak az utolsó öt évre utalnunk, v. ö. 1882. évf. 780, 811, 932. ll. — 1883. évf. 95, 222, 535. ll. — 1885. évf. 297. l. — 1886. évf. 154. l.)

Mennyiszer nagyobb örömmel kell tehát az első

nagyobb és önálló munkát üdvözölnünk, mely az aegyptologia és assyrologia nagyszerü eredményeit magyar nyelven ex professo tárgyalja, és igy alkalmat nyujt nemcsak az idegennyelvü tanulmányra időt nem találó egyháziaknak, kiket e dolgok első sorban érdekelnek, kell hogy érdekeljenek, — hanem a müvelt világiaknak is, kiknek szintén tudomást kell szerezniök a tudomány haladásáról: hogy közelebbről megismerkedhessenek ama felfedezésekkel, melyekről, ugyis, mint történeti eseményekről, ugy is, mint a hitvédelem uj fegyveréről egyetmást talán már hallottak, de melyek mibenlétéről elég világosan számot adni maguknak még nem tudnak. Ime, az angol, franczia és német irodalomban az idevágó nagyszámu szakmunkák mellett akárhány, szélesebb körü olvasóközönségnek szánt mü is forog már közkézen, s az aegyptologia és assyrologia vivmányainak ismerete az egész müvelt közönség közkincsévé kezd válni. Mert hiszen e vivmányok, mint már megjegyeztük, nemcsak theologikus szempontból fontosak; a legnagyobb fokban érdekesek azok a történész, a nyelvbuvár, — és minden müvelt ember előtt is, aki az emberiség ősi, évezredek leplével takart, és századunkban napfényre hozott müveltségi állapotait, lehetetlen, hogy ne szemlélje örömmel. Azért nagyon ideje volt már, hogy hazai irodalmunkban is képviselve legyen a tudományoknak ez uj ága; hadd lássa a magyar olvasóközönség is, mint egyez meg a tudomány a kinyilatkoztatással; hadd lássa, mily alaptalanul gondolta a modern rationalista kriticismus a halálos döfést megadhatni a szentirás tekintélyének.

A győri egyházmegyének egy fiatal papját illeti a dicsőség, hogy e művel a magyar tudományos irodalmat gazdagitotta. És, hogy nem könnyü feladatát sikerrel oldotta meg: eléggé bizonyitja a pályakoszorú, melylyel az egyetem hittani facultása homlokát ékesitette.

Eddig csupán az első kötet jelent meg, a másodikat szerző az év végére igéri.

Könyvének főczimében Egyptom nevét a héber

Mizraimmal, és Assyriáét (Babylon, Chaldaea) ugyancsak a héber Assurral helyettesiti, amiben nem értünk vele egészen egyet; mert e nevek a theologus előtt nagyon jó ismerősök ugyan, de annál idegenebbek a müvelt világi közönség előtt, amelyet pedig, ugy hiszszük, szintén szeme előtt akart tartani, s amely majd csak a könyvből magából fogja e nevek jelentőségét megismerni. Ez különben nem oly lényeges dolog, — a könyvben magában, melyre ezennel rátérünk, mindenhol meg van tartva az általánosan használt elnevezés.

Az első fejezet, mely egyszersmind bevezetés gyanánt szolgál, áttekintést nyujt az Egyptomban ugy, mint a régi Babylon helyén tett fölfedezések történetéről. Ez a két ország volt ugyanis bölcsője az ősrégi müveltségnek, — mindkettő viszonyban volt valamikor az Isten választott népével, s azért egymásra való hatásuk ugy ennek, mint amazoknak történeti emlékeiben szükségkép nyomokat hagyott hátra. Időrendben első volt Egyptom, azért először erről van szó, — azután az assyr-babyloni régiségekről. Igen sikerült a hieroglyph és az ékiratos irásmód rendszerének ismertetése, nemkülönben a chald (szummer-akkad) ősnyelvről szóló értekezés. Az ezen általános tartalmu első fejezethez nagyon helyesen van csatolva az aegyptologiának és assyrologiának egész, kimeritő irodalma, egy pompás könyvlajstrom, a katholikus apologeticus müvek külön megjelölésével, mely alkalmat ád az idevágó külföldi szakmunkák megismerésére, ha esetleg valaki e téren mélyebbrehatható tanulmányokra érezne magában kedvet.

A második fejezetben, melynek czime: „Isten és a világ," áttér Szerző a részletekre, s ismét előbb az egyptomiak, azután az assyr-babyloniak vallási emlékeit tárgyalja, — amely logikai rendet mindvégig pontosan megtart — s meggyőz bennünket, hogy mindkét ősnép vallási emlékei az eredeti monotheismust tételezik fel, valamint arról is, hogy ugy az egyptomi, mint a babyloni cosmogonia nem egyéb, mint az őshagyománynak, mely a szent-

irásban tisztán van az utókorra átszármaztatva, eltorzitása.

Szintoly világosan vonja meg a párhuzamot a harmadik fejezetben, a „paradicsom"-ról, a szentirás elbeszélése, s amaz ősnépek mondái között; az élet fája, a csábitó kigyó, a kherub, az emberiség aranykora ezekben is ismert dolgok.

A negyedik fejezet a „vizözönről" szól, s ismét egybeveti az egyptomiak, s az assyr ékiratok vizözönmondáját a szentirás szövegével, kimutatva, hogy ez még eredetibb alakkal bir, mint a bár négyezeréves, de felczifrázott chald vizözönmonda.

Következik a „genesis nemzetségtáblája," (ötödik fej.) összehasonlitva az egyptomi s assyr népismével, s a „babeli toronyról" (hatodik fej.) szóló ékiratos táblák ismertetése. S ezen, az egész emberiség őstörténelmét tárgyazó kérdésekkel az első kötet befejeztetik, — a többi érdekes s már részletesebb kérdés a második kötetre maradván.

Már most, a fejezetek rövid tartalmából kiki láthatja, miről van a szó dr. G. müvében. Hogy hogyan vannak ez adatok feldolgozva, az lenne a második kérdés, amelyre a legelismerőbb feleletet kell adnunk. Sz. példás szorgalommal használt fel minden adatot, melyet tárgyára nézve előnyösnek talált; sőt néhol, mint például a második fejezetben, talán tulságosan is kiterjeszkedik, az összehasonlitó vallástudomány egyes hypothesiseinek fejtegetésében, hogy az átmenetet az egyptomiak ősvallására magának előkészitse. De egy tudományos apparatussal megirt könyvben inkább szabad bővebbnek lenni, főleg az alap előkészitésénél, mintsem rövidség kedveért olyas valamit kihagyni, ami a kérdés több oldalu megvilágitására szolgálhat. — A rationalistikus iskola nagyon szeretné az assyrologia eredményeit, ha lehetne saját előnyére forditani, s a szentirásnak az emberiség őstörténetére vonatkozó fejezeteit babyloni forrásokra visszavezetni. Ezen uraknak Sz. döntő érveléssel mutatja meg mindenütt, ahol okoskodásaikkal előállanak: hogy éppen nem

ugy áll a dolog, hanem hogy ama babyloni legendák nem egyebek, mint eltorzitott költői átdolgozásai annak az őshagyománynak, amely a bibliában, s annak magasztosan egyszerü előadásában tisztán megőriztetett.

Hosszura nyulna ismertetésünk, ha mindazon momentumokat, melyek a mű olvasásakor megragadtak, elő akarnók sorolni. Mindenki, aki a nagy gonddal, s alapos tanulmánynyal készült könyvet olvasni fogja, azzal a tudattal fogja ismét letenni, hogy belőle sok szépet tanult, s a szellemi haszon mellett sok élvezetet is meritett. A nyelvezet, daczára a szünet nélkül komoly, tudományos tárgynak, sohasem nehézkes, mindig sima, gördülékeny és férfias.

Az illustratiók megszerzése is, mely nem csekély fáradságába s áldozatába kerülhetett szerzőnek, érdeméül tudatik be. Őszintén kivánunk neki jeles munkájához szerencsét, magának munkájának pedig, a müvelt közönség érdekében, minél nagyobb elterjedést. A második kötetet a legfeszültebb érdeklődéssel várjuk.

Dr. Kereszty Géza.

Joseph Maurer. Cardinal Leopold Graf Kollonitsch Primas von Ungarn. Sein Leben und sein Wirken. Mit dem Portrait des Cardinals' nach dem Gemälde von Hans Canon. Innsbruck. 1887. Rauch. 8⁰ 574 lap.

Szentiványi Márton kora kiválóbb férfiairól irt rövid jegyzeteiben Kollonitschra nézve azt mondja, hogy az ő tetteit röviden felsorolni nem lehet, aki azokat meg fogja örökiteni, annak „egész könyveket" kell irnia.

Igaz, hogy „mindazt, amit Kollonitsch a császárért, az egyházért, a *birodalomért* és az egész kereszténységért tett, néhány lapon összefoglalni nem lehet." Tagadhatlan u. i.: hogy sok oldalu volt a tevékenység, bámulatos a szivósság és kitartás, melyet Kollonitsch egész életén keresztül kifejtett, tanusitott. Mindazáltal a róla szóló „könyvek" kissé sokáig késtek.

Éppen 180 éve mult január havában, hogy Kollonitsch bibornok és Magyarország primása körülbelül félévi betegeskedés után 76 éves korában Bécsben jobblétre szenderült. És csak most jelenik meg egy terjedelmesebb munka, mely *német* nyelven tárja elénk egy *magyar* primás, — vagy talán jobban mondva — Magyarország egyik primásának életét. Mert ha nem is hiszszük, hogy mondotta légyen valaha Kollonitsch azon szavakat, melyeket Rákóczy szájába adott, azt mégis — jóllehet ősei között is voltak már magyarok, ő maga pedig Komáromban született és magyar méltóságokat viselt — nehéz volna bebizonyitani, hogy — *magyar* volt.

Fényes pályáját mint katona, a máltai-rend lovagja kezdette. Kitüntetvén magát rettenthetlen bátorsága által (1651 és 1655-ben) és sok szolgálatot tevén a rendnek, megkülönböztető jutalmul annak egyik magasabb méltóságát nyerte el. Nehány évi távollét után — Malta szigetén, 1657-ben visszatért Bécsbe, majd Mailberge vonult, hol egy lakoma alkalmával meg akarták mérgezni, A veszélyt azonban, — melynek gr. Thurn lőn áldozata, — véletlenül kikerülte. E csodás menekülés komoly gondolatokat ébresztett keblében és azon elhatározásra birta őt, hogy a papi pályára lépjen.

Fokozta ez elhatározását azon körülmény, hogy I. Lipót, ki a fiatal Kollonitschot nagyon megkedvelte, Szelepchényi Györgynek a primási székre való áthelyeztetése után, őt óhajtotta Szelepchényi utódául a nyitrai püspöki széken. Elvégezvén a theologiai tanulmányokat, felvette az egyházi rendet és 1668. április 30-án nyitrai püspökké neveztetett ki. Csak két évet töltött Nyitrán, mert 1670. május 19-én bécsujhelyi püspökké lőn kinevezve. Az ok, mely miatt Bécsujhelyre vágyott leginkább azon óhaja volt, hogy a császár közelében lehessen. A püspökség u. i. sokkal csekélyebb volt, mint a nyitrai. Tulajdonkép csak „udvari püspökség“ volt, mely 1469-ben IV. Frigyes által, ki nagyon szivesen tartózkodott a bécsujhelyi várban, udvara fényének emelésére

alapittatott és csakis a városra terjeszkedett. Valamint előbb Nyitrán, ugy itt is sokat buzgólkodott K. a vallásos hitélet emelése körül, anélkül mégis, hogy a politikai élettől visszavonult volna.

Egy hivatal Kollonitschnak sohasem volt elég. Élénk szelleme és nagy tettvágya sokoldalu tevékenységre ösztönözte, önkéntelenül ragadta. Mint bécsujhelyi püspök az osztrák cs. kir., s később a m. kir. kamara elnöke is lőn és mélyreható nagy reformokat léptetett életbe.

Tizenöt évig volt bécsujhelyi püspök, midőn e méltóságát 1685. márcz. 22. a győri püspökséggel cserélte fel és egy év mulva a császár kérelmére a bibornoki méltósággal is ki lőn tüntetve. Három év mulva (1688. aug. 20.) kalocsai érsekké lőn, 1695. jul. 14. pedig esztergomi érsekké neveztetett ki.

Kollonitsch mindezen méltóságaiban állandóan jelentékeny politikai egyéniség maradt. Résztvett mindazon birodalmi tanácskozmányokban, melyek a Lipót alatt örökös bonyodalmak rendezésére és különösen a magyarok kemény megrendszabályozására tartattak; tagja volt mindazon bizottságoknak, melyek a különféle intézkedések foganatositására alakittattak. Nem volt a politikai vagy egyházi életnek mozzanata, nem volt katonai vagy polgári nagyobb jelentőségü ügy, melynek lebonyolitásánál Kollonitsch személyével ne találkoznánk.

Tagadhatlan, hogy kiváló tehetségü és nagy tevékenységü államférfiu volt, ki éles tekintetével nemcsak korának viszonyait látta át világosan, hanem belepillantott a távolabbi jövőbe is. El kell ismernie mindenkinek, hogy nagy szelleme sok eredetiséggel és alkotó erővel volt megáldva. Legfőbb munkája, a nagy terjedelmü „*Einrichtungswerk des Königreiches Ungarn*," mely hazánkra nézve sok hátránya mellett némi előnyöket is tartalmazott, legfényesebben igazolja államférfiui hivatását és főleg pénzügyi talentumát.

Azonban jóllehet Kollonitsch politikai szereplését

és tehetségeit illetőleg sokban hasonlitott Mazarin és Richelieu bibornokokhoz, nem szabad gondolnunk, hogy papi jellemét illetőleg is — ezek iskolájához tartozott.

Kollonitsch mindazon egyházmegyékben, melyeket mint főpásztor kormányzott, igen sok jót eszközölt. Kiváló gondot forditott a katholikus vallás terjesztésére. Szigoruan ügyelt papjainak élete és munkássága felett. Nagy buzgalmat fejtett ki a vallásosság ápolása, fejlesztése körül. Nagy előszeretettel végezvén az istentiszteleti ténykedéseket, mindig kész volt bármikor és bárhol személyesen végezni azokat. Jóllehet nem volt nagy szónoki tehetsége és gyakorlatlan is volt e müvészetben, mindazáltal igen gyakran prédikált. Beszédeit, melyek ugyan nem felelnek meg a magasabb müvészet igényeinek, mindig lelkiismeretesen kidolgozta, pontosan feljegyezve az időt és alkalmat is, midőn és a melyből azokat elmondotta. Ugylátszik bizonyos félelemmel lépett fel, mert sok beszédének végén e megjegyzés olvasható: „Gottlob wohl abgegangen."

Nagylelkü pártfogója volt a szerzetes rendeknek és egyházi intézményeknek, melyek közül a Pazmaneumot különösen kitüntette. Nemcsak talán az intézet alapitója, a nagy Pázmány iránti kegyeletből, mint ki őt Komáromban 1631. nov. 4. a keresztség szentségében részesitette, hanem azon magasabb indokból pártolta ez intézetet, mivel mint egy alkalommal mondotta: „Domum hanc velut columnam religionis catholicae in Hungaria aspicio, certus, perpaucos in oppidis pagisve fore catholicos, ni tam praeclari inde zelosique submitterentur operarii."

Valódi atyja volt a szegényeknek. Ugyszólván mindenét kiosztotta. Még saját butorzata sem volt. Pozsonyés Nagyszombatban bebutoroztatta ugyan az érseki palotákat, de hol leginkább élt — Bécsben, kölcsönzött butorok állottak lakásán, mint azt végrendelete mutatja. Életmódja a lehető legegyszerübb volt. Otthon és utazásaiban is mindig a legegyszerübben élt, kerülve minden

fényt és pompát. Ruházatára alig költött valamit. E körülmény magyarázza meg Lipót császár ama tréfás szavait, melyek kiséretében bibornokká történt kinevezetését tudatta vele. „Mint látom, mondá a császár Kollonitschnak, köpönyege nagyon kopott már. Majd fogok ennélfogva egy ujról gondoskodni, még pedig — vörösről.“

Lipót császár halála óta, kivel mondhatni benső barátságban élt, ugy hogy e viszony 50 éves jubileumát is megünnepelték együtt, Kollonitsch is fogyni kezdett. Szivós természete mindazáltal sokáig küzdött a testi bajokkal. Azonban 1706. nyarán oly erős mérvben támadta meg az utolsó betegség, hogy sem ereje ellen nem állhatott, sem a kirchbergi ózonteljes levegő nem segithetett többé. Nagyon gyöngén tért vissza Bécsbe, hol 4 havi fekvő betegeskedés után 1707. jan. 10-én a jobb hazába költözött. Tetemei egyelőre Bécsben a jezsuiták sz. Anna templomának sirboltjában helyeztettek el, april 7-én pedig Pozsonyba szállittattak és kivánsága szerint a jezsuiták sirboltjában tétettek örök nyugalomra.

Szerzőnk, egy bécs-egyházmegyei fiatal áldozár, nyolcz fejezetre osztva adja elő Kollonitsch életét. A munka, mely *Ő Eminenciája, a bíboros hgprimásnak van ajánlva,* minden lapján tanusitja, hogy a t. szerző nagy kedvvel foglalkozott tárgyával és semmi fáradtságot sem kimélt, hogy a kimagasló történeti alak életét minél részletesebben ecsetelhesse. Áttanulmányozta a jelesebb forrásmüveket és azon felül nagy szorgalommal kutatott mindazon levéltárakban, a melyekben tárgyára nézve adatokat remélt.

Amily készséggel ismerjük el azonban a t. szerző szorgalmát, épugy sajnáljuk, hogy a kidolgozás kévésbé sikerült. Az egész munka — száraz adathalmaz. Chronologikus sorrendben számlálja fel a bibornok tetteit, anélkül, hogy ügyes összeállitás segélyével azokat egy kidomboritott képpé törekedett volna tömöriteni. Persze több időt igényelt volna a feldolgozás, de a különben

is becses dolgozat értéke hasonlithatlanul nagyobb lett volna, ha bizonyos tárgyak köré csoportositva a bibornok tettgazdag életének mozzanatait, tevékenységét annak különböző ágai szerint vázolja.

Itt-ott egészen felesleges bővitésekkel növelé a t. szerző a munka terjedelmét. A ki ily monographiát olvas, annak számára czéltalan hosszasan elbeszélni pl. a Johannita-rend keletkezésének történetét. Tekintve a munka olvasóinak tulnyomó nagy többségét, könnyebben megbocsátható a magyar történelemből átvett részletek beszövése, a minők pl. Szelepchényi és Széchényi primások élete, a Wesselényi-féle összeesküvés ismertetése stb.

Különben ajánljuk a becses munkát mindazoknak, kik Kollonitsch életét közelebbről ismerni óhajtják és nem vonakodunk ismételten is megjegyezni, hogy elismerésre méltó a fáradhatlan szorgalom, melylyel a t. szerző a munkán dolgozott, melylyel gazdag adatait összegyüjtötte. Oly kitartó munkásságra vall az, mely ez első művét nehezen fogja akarni az utolsónak tekinteni.

Dr. Walter Gyula.

Breviarium Romanum, Tornaci Nerviorum (Tournai), Sumptibus et typis Societatis S. Joannis Evang., Desclée, Lefebvre. Két kötetben.

A liturgikus könyvek kiadása körül a Desclée czég nagy érdemeket szerez. Nemcsak a különféle könyvek nagy számára, hanem a kiadások könnyü kezelhetőségére vonatkozik dicséretünk. Hiszen a liturgikus kiadások különben is egymást érik, ami főleg a „Missale“ és a „Breviarium“ folyton felfeltünedező ujabbnál ujabb alakjaiban lép szemünk elé. A számban tehát nincs hiány. A konkurrenciát az alak, a beosztás, a kezelhetőség egyrészt, — másrészt meg az ár határozza meg.

A Desclée czégnek legujabb Breviárium-kiadása két kötetbe van foglalva. Egy tekintet a tetszetős, köny-

nyen marokba szorítható, s közönséges méretü zsebbe is elférő kötetre alighanem kétséget ébresztene az iránt, lehet-e két ily csinos imakönyvbe a Breviáriumot szoritani. Némelyiknek már is könybe lábad szeme, annak csak merő elgondolásától is, hogy mint metszhetik és szúrhatják az éles betük a recitáló szemét. Ez érzet képzelődésnek bizonyul, mihelyt az érdekes könyvbe tájékozó pillantást vetünk.

A ki ismeri a mechelni, négykötetes s szinte tetszetős, kis Breviáriumot, annak tájékoztatására elég mondanom, hogy a tournaii jelen kiadás valamivel kisebb ugy hosszában mint széltében, s csak valamivel vastagabb. A rövidités vagy utalások a már előfordult zsoltárokra vagy részletekre nem gyakoriabbak, mint közönségesen lenni szoktak. A betük természetesen kisebbek, mint a mechelni kiadásban, de nem kisebbek mint a tournaii ugyancsak Desclée által kiadott, négy kötetes Breviárium betüi.

Mi által éri el tehát első sorban a két és a négy kötet közt fönnálló differenciát? papirja által. A papir külön e czélra készült. Nagyon vékony, kissé fátyolozott fehér szinü, de elég szolid. A papirnak speciális vékonysága eszközli, hogy mindkét kötet több mint 1500 oldalt számlál, s mégis a kötet nem vastagodik kolonczczá, hanem a tetszetős „coeleste palmetum" chagrin bőrös kötésü imakönyvvel majdnem összetéveszthető. Összevetve a mechelni Breviárium kötetével, melyről mondtam, hogy kevéssel vékonyabb, még inkább kitünik a papir döntő befolyása, mert a mechelniben a lapok száma 900 felé jár, a tournaiiben pedig 1500-at meghalad.

A lapokat vörös keret szegélyezi, fönt kettős vörös vonal rovatot képez, melybe az ünnep neve van szintén vörös betükkel nyomtatva; minden lapot közepén lenyuló fekete vonal két hasábra oszt, minden hasáb negyvenhárom sort foglal. Néhány symbolikus kép disziti a részeket, s kisebb, feketén nyomott inicialék nyitják meg

a sorokat. A főünnepek előtt régi, góth izlésben tartott fametszetek diszelegnek, s emelik a jó benyomást.

A Versikulusok mindig külön kikezdésben következnek egymásra, ami a kisebb nyomás miatt is kivánatos. Mindkét kötetben megvannak a Breviárium szokott függelékei, sőt ott találni az uj „officia votiva"-kat is. A két kötetnek ára füzve 15 frank, fekete chagrin kötésben, a kötés minősége szerint 23 vagy 27 frank.

Dr. Pethő.

A sz. Jakabról czimzett régi temetőkápolna Sopronban. Póda Endre. Sopron. 1887. Litfass Károly. 4⁰ 16 lap és 10 tábla. Ára 2 frt.

Az előttünk fekvő igen fényesen kiállitott és müvészies metszetekkel diszitett munka hangosan szól azon kegyeletes buzgalomról, mely hazánk müemlékeinek megmentése és ujjáalakitása körül ujabban mindenfelé nyilvánul.

A soproni sz. Jakabról czimzett temetőkápolna, mely az archaeologiai és épitészeti jelességek szerint a XIII. századból eredő késő román és átmeneti stilü épület, hat század viszontagságai folytán szánalmas állapotra jutott. Falain nagy repedések tátongtak, tetőzete egészen megromlott, és mint egy rokkant harczos, csak fatámaszok segitségével állhatott fenn. Sorsa felett határozni kellett! Ujjáalakitását sokáig halogatni nem lehetett, mert a százados viszontagságok megfosztották már csaknem teljesen ellenállási képességétől.

A t. szerző, Póda Endre sopronvárosi apátlelkész ur ritka buzgalmának köszönhető, hogy e nevezetes müemlék meg lőn mentve az utókor számára. Nemes lelkesedéssel vállalkozott a nem könnyü feladatra, hogy az ujjáalakitás költséges munkáját foganatosithassa. Fényes sikerrel oldván meg feladatát, az elismerésre méltó munka emlékeül megirta a jelen müvet is, mely részletesen ecsetelvén a kápolna épitészeti sajátságait, történetét, az ujjá-

alakitás módozatát, közli az épület tervrajzát, diszitésének részleteit és felsorolja mindazon nagylelkü adakozókat, kik a becses müemlék megmentését lehetővé tették.

A kápolna, melynek stilszerü ujjáalakitása kitünő müvészeink — Storno Ferencz és Kálmán tervei szerint eszközöltetett és méltó a nevezett müvészek ismert hirnevéhez, jelenleg hazánk egyik legdiszesebb müemlékét képezi.

Mily önzetlenül fáradozik a fentisztelt apátlelkész és mily kegyelettel viseltetik hazai müemlékeink iránt, bizonyitja azon körülmény is, hogy a jelen munkát is jótékony czélra irta, felajánlván annak tiszta jövedelmét a sz. Mihálytemplom külfalfestményeinek helyreállitási költségeire.

E nemes czél előmozditása szempontjából, de ugy is, mint mürégészeti irodalmunk egyik nagybecsü termékét, melegen ajánljuk a munkát t. olvasóink becses figyelmébe.

Dr. Walter Gyula.

A püspöki általános helynök (vicarius episcopi generalis) eredete, kellékei, jogköre és jogi állása. Egyházjogi tanulmány, irta ifj. Bobok József, nyitrai liceumi tanár. Budapest Rudnyánszky A. könyvnyomdájából 1887. A 70 lapra terjedő füzetke ára 30 kr.

A jelen füzetke a püspöki általános helynök hivataláról alapos és meglehetősen kimeritő tanulmányt tartalmaz. Az egyes kérdésekre a szerző világos, szabatos és okadatolt feleleteket ad, a tárgyára vonatkozó irodalmat ismeri, s felhasználása által, mely legkevésbé sem szolgai, az olvasóval is megismerteti. Nyelvezete egyszerü, folyékony, kánonjogi terminologiája helyes. Ujat ugyan e müvecskében nem igen találtunk, de hisz nem is volt czélja a szerzőnek uj adatokkal fellépni, uj felfogások és szempontokkal eredetiségre törekedni; ő a kanonisták tételeit s vélekedéseit összemérte, az igazat elfogadta, egésszé kerekitette, hogy müvével a nyitrai jeles püs-

pöki általános helynöknek udvari papsága 25 éves évfordulójára hálája adóját szerényen lerója.

Műve elején a szerző a püsp. ált. helynök hivatalának *eredetét* adja elő, s azt a XIII. század közepére teszi. Magyarországban 1458. említtetik az első vicarius generalis. (Sig. decr. min. Art. 3. et 9.) Az említett hivatal *betöltését* illetőleg kimutatja a szerző, hogy a mai jogszokás szerint a püspök mindenkitől függetlenül nevezi ki helynökét, arra azonban *ordinarie* nem kötelezhető, hogy pápai engedélylyel (tegyük hozzá vagy ex legitima consuetudine) kettőt is kinevezhet. Elősorolván a kinevezendőnek *kellékeit*, áttér azon vitás kérdésre, vajjon a püsp. ált. helynök joghatósága *rendesnek*, *kirendeltnek* vagy *megbizottnak* mondandó-e, s azt Aichnerral megbizottnak állitja s bizonyitja. Szólván ezek után a püsp. ált. helynök *forumának* viszonyáról a püspöki forumhoz, a helynök *rangfokozatáról*, (praecedentia) s *tiszteletdijáról*, elősorolja mindazt, a mi külön megbizás nélkül a helynök *jogkörébe* tartozik, valamint azt is, amire külön megbizás szükséges. Végre előadván azon eseteket melyekben a püsp. ált. helynök joghatósága *megszünik*, megfelel a kérdésekre, vajjon az uj püspök elődjének ált. helynökét felelősségre vonhatja-e s netaláni vétségeiért megbüntetheti-e. Ez a tartalma a kis füzetkének, mely a kánonjogi magyar irodalomnak becsületére válik.

Dr. Horváth Ferencz.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

(Az amerikai német katholikusok Chicagoban,) a kertek városában tartották első nagy-gyülésüket. A szervezkedés s az egyesületi szellem Amerikában is a németek közt mutatja föl első sorban hatalmát és áldásait. Hogy mennyiben fog e jeles példa buzditólag s utbaigazitólag hatni a többi nem német katholikusokra, s vajjon szerencsés-e a katholikusok fölosztása s következőleg

szervezkedése a nyelvek szerint: a „német katholikusok," „franczia katholikusok," „ir katholikusok" sémája szerint, arra a feleletet a jövő fejlődésétől várjuk. A rendkivüli szabadság, a nemzeti összetartás hiánya, az amerikai társadalom laza összefüggése — természetesen tiltja, hogy európai fogalmainkat az amerikai fejlődésre alkalmazzuk. A német katholikusok első nagy-gyülése fényesen igazolta a legvérmesebb reményeket. A nagy-gyülés szervezője Főt. Tappert, Covingtonból, uttörő fáradalmait megkoszoruzva látja. A jelesebb beszédek közül kiemeljük azokat, melyek a német katholikusok speciális igényeivel foglalkoztak: „a német katholikusok helyzete az egyesült államokban," „a német katholikus iskolának föladata," s „a sajtó fejlődése, tekintettel az egyesült-államok német katholikusaira," — ezen thémák élénken foglalkoztatták az összegyülteket. Hölgyek ki nem maradtak a gyülésből; a szónokok megszólításukban mindkét nemet respektálták: „Uraim, hölgyeim!" Egész Észak-Amerikából jöttek megbizott képviselők, kiket a fölkoszoruzott, fölzászlózott Chicago város Mayor-ja fogadott. Az ismerkedés napján a nagy-gyülés bemutatta magát a vendégszerető városnak oly monstre-körmenetben, milyet Chicago aligha látott. Mintegy 5000 állt sorba a „Michigan-Avenue-n". 35 zenekar kisérte a menetet, száz meg száz lobogó emelte a látványosság impozáns hatását; egy órába telt, mig a menet egész hosszában a szemlélő előtt elvonult. A bevezető beszéd után 13 bizottság alakult a különféle ügyek tárgyalására. A német katholikusok központi egyletébe 409 egylet és társulat van beigtatva. A német kath. sajtó-egylet külön is ülésezett s elszántan fogott a munkához, hogy a nagy közönség ujságszomját, mely mindennapi szükségletté növi ki magát, a katholikus irodalom oltsa s ne a napszámba dolgozó sajtó-lovagok és lapaktionáriusok.

(*Lavigerie bibornok és carthagói érsek*) Ő Szentségének jubileumi ajándékul igen régi ereklyetartót küldött Rossi lovag, a hires ker. régész által. — Ezen ajándék

a régi afrikai egyház egy igen becses műtárgya, kerülékalaku ezüst ereklyetartó, melynek födele és oldalai dombormüvü alakokkal és jelvényekkel vannak ékitve. A dombormüvek az 5-ik századra, sz. Ágoston korára vallanak. Numidiában találták nem messze Ain-Beidatól, egy Tebessa és Constantina között fekvő régi basilika romjainak közelében, egy oltárkőben.

Az ereklyetartó födelén azon vértanu alakja látható álló helyzetben, a kinek reliquiai ezen tartóban voltak elhelyezve. Tunica és pallium képezi öltözetét; kezeiben gyöngyökkel ékesitett borostyánkoszorut tart. A felhőkből a mennyei Atya nyujtja felé az örök élet koszorúját, jeléül, hogy tőle jön a jutalom. A vértanu lábainál ered a négy paradicsomi folyó, oldalán pedig két-két gyertya ég tartókon, jelentvén az örök világosságot, amint hogy ez jelentése a gyertyáknak a szentek sirjainál és a megholtakért tartott gyászszertartásoknál.

Az ereklyetartó kerülékes oldalain pedig két jelképes csoportozat domborodik ki, melyek hasonlitanak a régi basilikák apsisaiban előforduló rakmü-képekhez. Az egyik oldalon két szarvas siet azon titokteljes vizekhez, melyek négy patakban folynak a sz. hegyről. A hegy csucsán a Constantin-féle monogramm ragyog, Krisztus és a sz. keresztnek győzelmi jele. A tulsó oldalon az isteni bárány látható, mögötte a sz. kereszt. Két házacskából, melyek Jeruzsálemet és Betlehemet jelentik, jön hozzá a sz. nyáj. A két képcsoportot pálmafa, Palästina és az igéret földjének jelképe köti össze. Az ereklyetartó diszes tokban van elhelyezve és következő felirattal bir:

Leoni. XIII. Pont. Max.
Restitutori. Primae. Sedis. Africae.
Natali. L. Sacerdotii. Ejus.
Lipsanothecam. Argenteam.
Veteris. Ecclesiae. Africanae.
Monumentum. Insigne.
Carolus. Lavigerie. Presb. Card. S. E. R.
Archiepiscopus. Carthaginensis.
D. D.

(Nemzetgazdasági bölcsesség és theologiai mélység) tükröződik az uj protestans polemián a katholikus egyház ellen. Jelenleg Thümmel protestans pásztor csap nagy port s rugdalódzik keményen a babérkoszoruért. Szavait fölhozzuk mert ugy hasonlitanak Felméri ur czikkezéséhez, melyet a Sion juliusi számában tiszteltünk meg figyelmünkkel, mint egy tojás a másikhoz. Ugy látszik egy forrásból meritenek: „A gép eredményezte a társadalom legnagyobb változatait, mindent fejre állitott. A gép pedig evangelikus származásu. Hogy hogy! fogják majd kérdezni; hát lehetnek katholikus gépek is? (derültség.) Kimagyarázom szavaimat. A katholicismus azt mondja: az élet semmit sem ér; a házasság semmit sem ér; a ki derék a derekabbak közt, az barát vagy apácza lesz (derültség). A ki becsületesen dolgozik, azt a katholicismus nem becsüli meg ugy, mint azt, ki kolostorba lép és semmit sem dolgozik (derültség.) De Luther tana a biblia szaván alapszik: hajtsátok uralmatok alá a földet — s a szorgalom és a gőz meg is teszi. Igazi barátnak meg kellene szöknie a gőzgép elől (derültség.) .... A különbség a katholicismus és protestantismus közt nincs az egyházi tanokban, hanem az ellentétes életnézetekben. A katholicismus nem a vallás erejétől nyeri hatalmát, ó nem! Én is pártoltam a katholikus egyházi fényüzést, mikor még ostoba voltam. (Derültség.) De mikor Geldernbe kerültem, Kevelaer mellett, ott elment ehhez a kedvem. Külre a katholicismus udvarias; saját házában zsarnok. A katholicismus azt mondja, hogy békét akar; nem igaz, háborút akar. S hogy állnak az egyházi tan igaz voltára nézve? Szomjazom azon első kath. pap után, ki a hittani igazságok körül velem kikelni merne s kereket ne oldana! (riadalmas bravo.) A mikor az evangelikus pásztor valamely családot föl akar világositani, a férfihoz fordul; a katholikus káplán pedig mindig az ellentállásra nem termett asszonyt keresi föl. Ha én az olyan káplánnak azt üzentem, hogy akar valaki vele a vallási dolgokról — p. a vegyes házasságról,

mert ilyenkor gyorsan ott teremnek — beszélni, lejött a káplán, de alig hogy meglátott, mindjárt megfordult s eltünt. (Nagy derültség.) Hisz a katholicismusnak csak egy bizonyitéka és érve van; ezt meg azt az egyház igy tanitja! S az egyház — az ómaguk." Biztositjuk Thümmel urat, hogy mi épp oly jókedvüen nevettünk volna mindenütt, a hol „derültség," „nagy derültség" jeleztetik, mint a weimári munkások, kiknek épülésére dikciózott.

(*Msgr. Sylva-Barros József olindai püspök*) Braziliában, kérve kéri hiveit, hogy a Pápa jubilaeumát a még birtokukon létező rabszolgák szabad lábra helyezésével ünnepeljék meg. E jubilaeum, mely az egész világ katholikusait a szentatya köré gyüjti, alkalmul szolgáljon a braziliaiaknak lemosni a gyalázatot, mely ellen a Pápák mindig nagy buzgósággal küzdöttek. A rabszolgakereskedésről való ünnepélyes lemondás, bármily alakban történjék, lesz a braziliaiaknak legméltóbb ajándéka a Pápa jubilaeumára. Avagy találnak-e erre alkalmasabb időt a közelgő napoknál, midőn Róma boldog Claver Pétert, a négerek apostolát a szentek sorába fölvenni készül. „Én nektek kedves hiveim, kik még rabszolgákkal birtok, nem parancsolhatom, hogy azokat szabadokká tegyétek, de erre a keresztény irgalom nevében kérve kérlek. Ez legyen jubilaeumi ajándékotok. Vajha a szentatya lábaihoz tehessem annak kijelentését: hogy az olindai egyházmegyében egyetlen rabszolga sincs többé."

(*Döllinger 1849-ben az állami egyházat*) s a kereszténységtől emancipált iskolát jelentette ki a badeni forradalom okaiul: „Önök Uraim! ismerik a közel multban leforgott badeni eseményeket. Az az oktalan forradalom példátlan gaztetteivel, kihágásai, ostobaságaival ugy játszódott le szemeink előtt, mint gyors egymásutánja a tragoedia fölvonásainak. Ugyan hogy történhetett meg mindez, kérdezhették önmaguktól, mint én magamtól, hogy amit Németországban lehetetlennek tartottunk, az ott a valóság ridegségével föllépjen, hogy az átlag de-

rék nép ily örvénybe rántotta magát, s a terrorismusnak nyügét akasztotta saját nyakára, milyenről nálunk évszázadok óta senki sem álmodott? Amióta — alig néhány hete — a helyszinén megismerkedtem az ország állapotaival, azóta nem kételkedem többé a fölfordulás tulajdonképeni okairól. Sehol máshol Németországban nem ásták alá a vallást oly folytonos következetességgel s nem bénitották a kath. egyházat ugy, mint Badenban. Az eszközöket e becsületes vállalatra bőven nyujtotta az a gyámsági szerep, melyet az állami tisztviselők, kicsik s nagyok, az egyház gunyjára játszottak. Különösen két körülmény vetette s boronálta el azt a magot, — 30 éves raffinirozott s következetes napszámban, — mely most burjánzik; az egyik a kutmérgezés, értem alatta a nyilvános oktatás corruptióját az iskolákban, fönt épp ugy mint lent. E czélra a praeparandiákban az ifjak képzése olyanokra bizatott, kik feladatuknak ismerték, a rájuk bizott ifjak szivéből a keresztény hitet gyökerestül kitépni. Hiába panaszkodtak a katholikusok nyiltan, a sajtóban épp ugy mint magánuton; panaszuk, kérelmük, sérelmük figyelemre nem méltattatott. Hasonlóképen müködtek a gymnasiumokon és lyceumokon, olyakat alkalmaztak tanároknak, kiknek gondjuk volt rá, hogy, mint azt freiburgi egyetemi tanárok és tanulók beszélték, a kezük alul kikerült ifjak egy része már atheista névvel kérkedett, midőn az egyetembe lépett. Ily körülmények közt előre láthatták, de bizonyára előre is látták, hogy a papi pályára lépők száma szemlátomást összezsugorodik, s hogy azok közül is, kik rá adják magukat, többen hit nélkül, kenyérkereset czéljából teszik.“ Nincs-e most is ugy, hogy az atheismus csatlósai a fönnálló hatalmak gyászos sirásói?

(*A történelmi kutatások terén nagy feltünést kelt*), az „Archiv für Litteratur u. Kirchengeschiche des Mittelalters“ czimü vállalat, melyet P. Denifle dominikánus és P. Ehrle jezsuita szerkesztenek, és a berlini Weidmann czég kiad. A történelmi források publicatiói, valamint

az azokat megvilágitó tudós magyarázatok kivivták valamennyi szakember elismerését. Kevéssel ezelőtt nyilt kifejezést adott ez elismerésnek a lipcsei protestans „Theologische Litteratur Zeitung“ : „Az imént megjelent II. kötet az elsőnek magas szinvonalán áll, s ez is ismét csak a két jeles szerkesztőtől hoz dolgozatokat. El kell ismernünk, hogy senki sem birná a középkori egyháztörténetet oly sikeresen előmozditani, mint ezt e folyóiratban teszik. A rendkivüli sikert nem tulajdonithatjuk kizárólag a szerkesztők kedvező állásának, mely előttük a kiadatlan forrásokat megnyitja, de be kell tudnunk azt főleg P. Deniflére nézve e tudós fáradhatlan utánjárásának, csodálatraméltó tudománya, vizsgálatai, világossága és biztosságának; el kell ismernünk, hogy legalább protestans részen senki sem rendelkezik annyi tudomány fölött a középkori egyháztörténelemben és forrásaiban. Hozzájárul, hogy a második kötetben épp ugy mint az elsőben sehol sem lép föl a katholicismus és protestantismus közti ellentét. Máskép alakulna e részben a vállalat iránya, ha a szerzők a 15-ik és 16-ik század mezejére lépnének. Most azonban nem kell keresni felekezeti ellentéteket ott, a hol azok nem léteznek; igy például a téves fogalmak a német mystikáról nem protestans tévelyek, jóllehet protestans részen keletkeznek s a katholikusoktól helyreigazittatnak. Azért minden protestans egyháztörténész becsületbeli kötelmének tartsa, e vállalatot pártolni; nemcsak olvasni füzeteit, de azokat meg is venni. Bizonyos igaz, hogy ritka könyvnek van annyi haszna, mint a füzetek tanulmányozásának.“

(„*La France c'est l'état le plus sécularisé*“), ezek Guibert bibornok szavai. Hogy a sekularizáció széphangzásu szava mi mindenféle piszkot takar és vonszol maga után, főleg a szekularizált iskolákon látni. Leányoknak az állami iskolákban bőven osztogatnak „La femme et la Revolution“ czimü jutalomkönyvet. Ebben a következőket olvassuk: „munkások s munkásnők! térjetek valahára észre, ne türjétek, hogy orrotoknál fogva vezessenek

azok, kik tele szájjal hirdetik, hogy a házasság az erkölcsi tisztaságnak biztos őre és hogy a család, a gyermekek jólétének forrása. Hiszen a házasság fennállása okozza leányaitok prostitucióját, s éppen a családnak mint intézménynek kell betudni a gyermekek hiányos nevelését. Rajta tehát, állitsuk fel a „szabad egybekelést," „l'union libre" a régi társadalom romjain."

(La petite Guerre. Nro 33.)

(*A katholikus középkorról a protestans „Reichbote" így ir:*) „A német középkornak, mint minden nép történetének vannak sötét oldalai; mégis ez a kor javarészében nagy és fönséges; müvein élődünk mi is, mig a következő felvilágosult korszakból alig van valami, amire büszkék lehetetnénk, amin örülhetnénk, vagy amiből valamit tanulhatnánk. Ama régi (katholikus!) időkből magasan kimered egész korunkba oly irodalom, müvészet és müipar, hogy rajtuk mint bevégzett mintákon kezdünk tanulni, hogyan fogjunk hozzá a nemzeti müvészet megteremtéséhez. Azon kor ideális áldozatkészsége ellátott minket alapitványokkal, melyekből manapság is iskoláink és emberbaráti intézeteink életüket tengetik, s melyek nélkül nem is lennénk képesek ezeket föntartani. Azon korban a német nemzet oly vitéz hősiességet fejlesztett ki, melyhez foghatót történeti időkben nem ismerünk; hanem az ostoba, nagyképü fölvilágosodási korszak a német nemzet e nagy, fenséges korszakát fekete piszokecsetével bemázolta." Ezt mondja az „ismeretes" Janssen is, akinek a magyar, keresztyén tudósok már rég fejére nőttek.

Előfizetési dij egész évre **6** forint osztr.-m. ért.

Felelős szerkesztők: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1887. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

SPANYOLORSZÁG HANYATLÁSÁNAK OKAI.

Irta SZENTIMREY.

Spanyolország Európának egyik legmegrágalmazottabb országa. Történelmi müvek, folyóiratok és hirlapok folyton hanyatlásáról, népének anyagi és szellemi elmaradottságáról, az ország befolyás nélküli állásáról és hasonlókról beszélnek. És ha kérdezzük Spanyolország e bajainak okát vagy okait, azt nyerjük feleletül: „A mai Spanyolország nyomoruságos helyzete bizonyitja, mily romboló hatásu a vallási fanatismus, mely ezen kalandos és lovagias népet örökre megtörte . . .“ Ki nem érti, hogy az inquisitió van értve?

Mindenekelőtt nem tagadjuk, hogy Spanyolország két és fél század óta csakugyan hanyatlott; mert ez ország valamikor ha nem első, ugy elsőrendü hatalmasság volt Európában, s e hanyatlás talán az Isten büntetése a spanyol népen, azon bánásmódjáért, melyet az ujvilág szegény bennszülötteivel a fölfedezések korában gyakorolt. És megmondjuk e hanyatlásnak okait is. Csak elfogult ember tekintheti ilyenül az inquisitiót, mely már három századig fönnállott, midőn az ország világraszóló hatalmának, tekintélyének és európai befolyásának tetőpontjára jutott; egészen eltekintve attól, hogy azon spanyol állami inquisitió, melyet a történetirók annyira gáncsolnak, nem volt egyházi vagy vallási intézmény, hanem eszköz, melylyel a spanyol királyok, igaz sokszor a vallás védelmének

örve alatt, *politikai* ellenfeleiket tették ártalmatlanokká, mi ellen a pápák számtalanszor kikeltek.

Hanem megrontották Spanyolországot igenis Amerikának aranybányái, melyek az ország népét elpuhították és szorgalmát megbénították; a mult század végén encyclopoedista liberális forradalmár miniszterei s a jelen században a katonai pronunciamentók, tábornoki államcsinyek, politikai forradalmak, szabadkőmüvesi összeesküvések s titkos társulati aláaknázások oly tömege, minő Európa egyetlen más országát sem sujtotta. Spanyolországot közel egy félszázadon át gyöngitették a carlista polgárháboruk s az ország számtalan politikai és társadalmi pártjainak kölcsönös versengése és dulakodása. Magát az ország kormányformáját, illetőleg Izabella monarchiáját fölváltotta Serrano, Prim és Topete köztársasága; ezek köztársaságát fölváltotta Figueras és Castelar köztársasága; ezek köztársaságát fölváltotta Pavia és XII. Alfonz monarchiája. És mi fogja ezt fölváltani? Tavaly Villacampa tábornok már megkisérlette, a jelenlegi monarchiát is ismét más valamivel cserélni föl. S mindeme rohamos kormányforma-változatok nem egészen husz év lefolyása alatt, 1868 óta, midőn Izabella elüzetett!

Az ország mint nehéz lázbeteg hánykolódik jobbról-balra, balról-jobbra, egyik kormányformából a másikba és vissza, anélkül, hogy nyugalmat találhatna és erőre juthatna. Az anarchismus és socialismus a „mano negra" fekete kéz titkos-társulat alakjában szintén felütötte fejét az országban. Csoda-e igy, ha a tiszteletteljes rokonszenvünkre érdemes szerencsétlen spanyol nép szép hazája ily körülmények közt végtelenül gyönge s szükséges-e e gyöngeség magyarázó okát az inquisitióban keresni? E dolgok szivták föl a spanyol életerőt. Hogy a spanyol nemzet példátlanul nagy is tud még lenni, azt bebizonyitotta I. Napoleon elleni magaviseletével, mely bá-

mulatunkat és tiszteletünket érdemli, mely fényes csillagként ragyog egy végtelenül nyomorult szolgai korszak éjében, s mely magaviseletnél fogva elmondható, hogy Napoleon szerencsecsillaga nem Oroszország hómezőin, hanem már egy lustrummal előbb, az Ebro virányos partjain alkonyodott le. Nem tönkrement nép az, mely zsarnokkal szemben igy viselkedik.

Igy tudtuk mi e dolgokat eddig s igy voltunk azok igazságáról meggyőződve, a protestans és liberális történetirás irányzatos nagyitásaival és ferditéseivel szemben, mely a spanyol nemzetre nem tud elég kigyót-békát kiabálni.

De Spanyolország hanyatlásának régibb okai is vannak s azok megismerésére évszázadokkal kell visszamennünk. S részint az emlitettük ujabbkori, részint e régibb okok ismeretében s azokról való felfogásunkban megerősit bennünket egy ujabb megjelent spanyol történeti mü: „*Tiszteletreméltó agredai Mária anya és IV. Fülöp király levelezése*“[1] mely münek szerzője *don Francisco Silvela*, az utóbbi spanyol conservativ kormányok egyikében, ha nem csalódunk Canovas del Castilloéban, igazságügyi miniszter, a legügyesebb, legtehetségesebb és legszebb jövőjü spanyol államférfiak egyike, kiváló fiatal madridi ügyvéd és jogtudós s azon ritka államférfiak egyike, kiknek idejök marad egy szegény szerzetesnő leveleivel és azok kiadásával foglalkozni.

Bennünket itt nem annyira maga e levelezés érdekel, bár arról szintén fogunk alább szólani, hanem inkább azon körülmény, hogy e munkában van-

[1] „*Cartas de la venerable Madre Sor Maria de Agreda y del Sennor rey don Philipe IV.* precedidas de un bosquejeo historico, por don Franc. Silvela; t. I. Madrid, sucesores de Ribadaneyra, 1885.“ — E levelezést a párisi „Revue du Monde Cath.“ 1887. febr. számában Dom Alphonse Guépin franczia benczés ismerteti s ez ismertetést használtuk mi czikkünkböz.

nak tárgyalva Spanyolország hanyatlásának sokszázados mult okai. Előbb azonban olvasóink tájékoztatására rövid történelmi kitérést kell tennünk.

A római birodalom bukása után a szép pyrenei félszigetet a nyugati góthok hóditották meg. Midőn az arabok 711-ben a Xeres de la Frontera-i csatában e góth birodalmat megdöntötték, ekkor Spanyolország déli részén az arabok cordovai országa, éjszaki részén pedig Aragon Castilia, Navarra, Leon és más kis ker. királyságok keletkeztek s megnyilt az arabok elleni harczoknak, Cidnek, a spanyol Hunyadinak kora, mely a spanyol lovagiasságnak és vallásos vitézségnek volt iskolája, megnemesitve a spanyol középkori rendi és alkotmányos élet legszebb kifejlése által egyrészről s a spanyol szellemi élet, költészet és müvészet hajnalhasadása által másrészről.

De hatalmának és virágzásának tetőpontjára Spanyolország a Habsburgok alatt jutott. E korszak 1516-tól 1701-ig tart és következő királyok uralmát foglalja magában: I. Károly, arag. Ferdinánd- és cast. Izabellának anyai ágon unokája, a mi I. Ferdinánd királyunk bátyja, (1516—1556.) II. Fülöp, a katholicismusnak hőslelkü, de politikai hibáktól nem ment bajnoka (1556—1598.), III. Fülöp (1598—1621.) IV. Fülöp (1621—1665.) és II. Károly (1665—1701). Az elsőnek uralkodása alatt, kinek Ximenes bibornok volt hirneves minisztere, fejeztetett be az uj világnak fölfedeztetése és alapittatott meg Spanyolország óriási gyarmatbirtoka Amerikában; ezért mondták Károly birodalmáról, hogy abban a nap soha le nem nyugszik, mert ha az Európában lenyugodott, Amerikában fölkelt. II. Fülöp alatt érte el Spanyolország azon világhatalmi állást, hogy azt szokták róla mondani, „ha Spanyolország mozdul, Európa reszket.“ E Fülöp nyerte meg a lepantói nagy tengeri csatát a törökök fölött 1571. évben, de egyszersmind az ő hires Armadáját tették semmivé az angolok 1588-ban. III. és

IV. Fülöp, valamint II. Károly gyönge fejedelmek voltak, kik az országnak már II. Fülöp alatt beállott hanyatlását nagyban siettették. II. Károly gyermektelen halála után a spanyol örökösödési háboru a franczia Bourbonokat ültette a spanyol trónra, kik az ország fölött azóta manapig uralkodnak.

E rövid történelmi kitérés után térjünk vissza tárgyunkhoz, névszerint IV. Fülöp királyhoz, ki alatt agredai Mária élt.

Agredai Mária 1602-ben született Agreda városkában, Spanyolország egyik legszegényebb, legelrejtettebb, legismeretlenebb vidékén. Tizenhat éves korában mint sz. Ferencz rendjebeli szerzetesnő fogadalmakat tevén, anyjával és nővérével kolostorrá átalakitott atyai házában örökre elzárkózott a világtól. Később egy Agreda kapuinál általa alapitott második kolostorba vonult. Egyedüli óhaja volt, a világtól igy elzárkózva Istenének és lelkének élni; azonban rendkivüli szellemi és lelki megadományozottságai rövid idő alatt oly hirét vitték világgá, hogy országnagyok, sőt királyok zarándokoltak Agredába, részint hogy imáiba ajánlják magokat, részint hogy tanácsait kérjék, részint hogy segitsége s a nagyoknál való befolyása által czéljokat érjék. Később az irodalmi téren is kitünt s a boldogságos Szüzről irt egy mystikus munkája dom Guerangert, a tudós solesmesi franczia benczés apátot birta apologistái közt.

Valamint Szapolyai János királyunk Ferdinánd hadai elől Lengyelországba menekülvén a sajóládi borsodmegyei pálos kolostorban ismerkedett meg először Frater Györgyünkkel, az akkori pálos perjellel, ki később legbizalmasabb embere és tanácsadója lett: ugy IV. Fülöp spanyol király is Cataloniának szemmeltartására és lecsillapitására 1643-ban Aragonba menvén, ez év julius 10-én látta először a szentéletü szüzet kolostorában, melynek az ekkor

már fejedelem-asszonya volt s ki azóta a király életének egyik vezércsillaga lett. A nő jellemének és értelmességének fönsége, jámbor és bölcs tanácsai oly benyomást gyakoroltak a királyra, hogy ez időtől fogva folyt köztök az emlitettük levelezés, mely 1643. október 4-től Mária haláláig 1665. pünkösd napjáig tart: a király csak néhány hónappal élt tovább. E huszonhárom év alatt Mária a királynak legbizalmasabb tanácsadója volt s csak rajta állott, ha akarta volna, Spanyolországon tetszése szerint uralkodni. De egészen mások voltak a szüznek czéljai.

Midőn érintkezésök megkezdődött, a király az ő uralmának legválságosabb pontján állott, véget vetni Olivarez herczeg kormányának s elmozditani az udvartól e minisztert, kinek kalandor és ügyetlen kezeibe fektetni az ország sorsát, a király azelőtt elég szerencsétlen volt. Fülöpnek, ki értelmes, népének javával törődő, mint törzsének tagjai általában jámbor, munkabiró s kötelességeinek, valamint felelősségének öntudatában volt, — Fülöpnek égő vágya volt Isten, az egyház és Spanyolország iránti kötelességeit hiven és lelkiismeretesen teljesiteni; de mindeme nagy tulajdonságai, mint szerzőnk mondja, „meghiusittattak jellemének gyöngesége, akaratának határozatlansága, szellemének tunyasága által. A király egyedül abban volt erős, hogy a legnagyobb szerencsétlenségeket tétlen önmegadással türni tudta, de képtelen és minden lelkesülés nélküli, valamely személyi gondolatot vagy tervet megvalósitani. De sőt magának a gondolatnak, az eszmének létesüléséhez szükséges tevékenység is hiányzott benne, vagy a törekvés, a megfogamzott eszméket irányitani; végzete tehát az volt, másnak vezérlete alatt élni, mert „az élet mindenekelőtt és mindenekfölött akarat, és az, ki nem használja saját akaratát, szükségkép máséból kénytelen élni.“ A király e jellemhiányaihoz más, még szégyenletesebb gyöngeségek járultak; legyen elég

emliteni, hogy halálával harmincznégy természetes gyermeket hagyott maga után, egy török szultánnak élete.

E férfiuból akart Mária királyt képezni; támaszpontot a király jámborságában keresvén, nem szünt meg neki figyelmébe hivni, miszerint az Isten akarata, hogy maga uralkodjék, hogy a kegyelem minden elhatározásában segiteni fogja, ha ahoz hü marad, hogy a puszta jóakarat nem elégséges királyi kötelmeinek teljesitésére, hogy a balsors ellen harczolnia kell az abban való megnyugváson kivül s hogy munka, szenvedélyei fölötti győzelem, az erény gyakorlása s az abban adott ügyes vezetése által kell a jobb jövőt előkészitenie. Bárki olvassa ezen leveleket, nem fogja győzni Silvelával csodálni e tanácsoknak minden képzelmet meghaladó gyakorlati szellemét és voltát, tekintve különösen azt, hogy azok oly nőtől származnak, ki kora gyermeksége óta inkább mystikus olvasmányokhoz és áhitatossági gyakorlatokhoz volt szoktatva.

A király az ő válaszaiban állandóan az Ur segitségében való erős hitével s az Ur kikutathatatlan terveibe való szenvedőleges megadásával mentegeti magát. Egészen más Máriának nyelve. Szivére köti a királynak, hogy a jó Isten akarja, miszerint imáinkkal cselekedeteket egyesitsünk. „Helyes dolog, ugymond, büneinkkel foglalkozni, de nem kevésbé az, minden emberi tekintet nélkül erélyesen jó minisztereket keresni, igazságot szolgáltatni, a bünöket megfenyiteni, az érdemet jutalmazni s bizalommal lenni, hogy Spanyolország szegény bárkája sohasem fog hajótörést szenvedni, még akkor sem, ha a hullámok összecsapnak fölötte. A királynak teljesitenie kell kötelességét, még ha életébe kerül is, a hadsereg szemeláttára, a mi nélkül nem fogja lelkét megmenteni, ha különben bármily jámbor és hivő is.“

Szellemének fönsége, látásának helyessége és

élessége mellett a szent fejedelem-asszony egyszersmind jellemének nemességét s kivált önzetlenségét árulja el mindenütt leveleiben. Sohasem élt vissza a királyra gyakorolt befolyásával; hogy attól vagy magának vagy alárendeltjeinek számára kegyelmeket nyerjen s kolostorát azon szerény szegénységben hagyta maga után, melyben azt alapitotta. Tegyük hozzá még, hogy ritka irodalmi érdem is emeli e hős nőnek tehetségeit és erényeit. A castiliai nyelvet kiváló ügyességgel és szabatossággal kezeli s ma is azon tekintélyek közé tartozik, melyek a spanyol nyelv törvényeit megállapitják.

És mindeme nagy tehetségeivel és hősies áldozatkészségével czélt ért-e Mária nemes vállalatában? Csinált-e Fülöpből nagy királyt? Fájdalom, nem. A szegény fejedelem nem tudta hasznára forditani a segitséget, melyet neki oly bölcs, oly bátor, oly önzetlen tanácsadója nyujtott. De, ha a királynak gyógyithatatlan gyöngeségei fölött a jámbor szerzetesnő nem is tudott győzedelmeskedni, mégis legalább a királynak lelkiismeretét, melyet Mária szavai mindig ébren tartottak, soha el nem tompult, el nem szenderült egészen s végezetül legnagyobb valószinüséggel agredai Máriának köszönhette Spanyolország, hogy IV. Fülöp király megkimélve maradt oly öregkortól, a milyen XV. Lajos franczia király végnapjait bélyegezte meg.

Ezen dolgokat tanuljuk meg Spanyolország történelmét általában, IV. Fülöp király uralmát részletesen illetőleg Francisco Silvela müvéből, IV. Fülöp és agredai Mária kiadott levelezéséből, melyet mint saját czikkünknek másodrendü czélját, itt röviden elmondottunk. Mint őszinte, hü és vallásos katholikus s mint valódi spanyol, Silvela valóságos lelkesedést mutat hősnője iránt, lankadatlan szorgalommal kereste és kutatta annak iratait, betüzte ki és irta át az eredetieket, a hol ez lehetséges volt, gyüjtötte

és hasonlitotta össze a másolatokat, hol az eredetiek hiányoztak; végre kiadását mindazon szükséges gonddal állitotta ki, melyet korunk tudósai a legbecsesebb történelmi okmányok tanulmányozásának, földolgozásának és kiadásának szentelni szoktak. Munkája bevezetésének, melyet a szerző a levelek elé bocsájtott, főczélja, hogy kidomboritsa azon alázatos és szent nőnek szerepét, kinek nemes ambitiója volt, IV. Fülöpből királyt képezni és igy hazája nagyságának és boldogságának létesitéséhez hozzájárulni. Bárki fogja ezentul IV. Fülöp király uralmának és XIV. Lajos kiskoruságának történetét megirni, s különösen Spanyol- és Francziaországnak a pyrenei béke által befejezett nagy küzdelmét s kivált annak utolsó válságait méltatni: annak nagy gonddal kell majd olvasnia Silvela müvét, melynek lapjain ugyszólván napról-napra megtaláljuk kifejezését azon érzelmeknek és gondolatoknak, melyek IV. Fülöp királyt foglalkoztatták, valamint visszahatását a király és ország körül történő eseményeknek, melyek Spanyolország kiváló hatalmi állásának véget vetettek, sőt előre vetették árnyékát a II. Fülöp által és alatt oly magasra emelt ezen hatalmi állás teljes megsemmisülésének.

Mert *a katholikus királyság hanyatlása föltartóztathatatlan és kikerülhetetlen volt.* Ezen eredményre jut a szerző az ő müvében, a mi bennünket itt saját czikkünk szempontjából első sorban érdekel. Mint politikusnak, államférfinak és világ emberének, a mi kiváló történészünknek biztos és tiszta látása, szabatos és finom felfogása, szellemes és határozott szava van, oly tulajdonok, melyek sokszor a szaktudósban hiányzanak. Az ő 242 lapra terjedő csodálatosan szép bevezetéséből értelmes olvasó a XVI. és XVII. századbeli Spanyolországról többet tanulhat, mint megemészthetlen adathalmazokat vagy banalitásokat tartalmazó kötetekből. Az eredmény, melyre szerző Spanyolország hanyatlását illetőleg jut, következő:

Spanyolország katholikus Izabellától azon missiót örökölte, hogy az uj-világot gyarmatositsa; habsburgi I. Károly és II. Fülöp e missióhoz egy másikat csatoltak, az ó-világ fölött is uralkodni, védelmezvén mindenekelőtt és mindenekfölött a katholikus érdekeket, melyek a spanyol monarchiáéival azonosak voltak. I. Károlynak, (mint német császár V. Károly) genieje e nagy vállalatok keresztülvitelének megfelelt, Károlyé, ki Spanyolországnak, Milanónak, Nápolynak, Szicziliának, Németalföldnek, Burgundnak, a német birodalomnak és az uj-világnak erőivel és az utóbbinak aranybányáival rendelkezett: II. Fülöp hősies kitartással, bámulatos munkakedvvel, rendelkezésére álló megfogyatkozott erőkkel élete utolsó napjáig küzdött és vitorlázott az emlitett czél felé, de kevesebb eredménynyel. Meghalálozván, a kimeritett Spanyolországnak politikai zavarokat és harczokat hagyott örökül, melyek az ország erejét meghaladták. III. Fülöp az atyja által neki hagyományozott tehernek még fölemelését sem kisérlette meg; mindent Lerma herczegre hagyott, kinek legalább meg volt azon bölcsesége, hogy a teher sulyának megkisebbitését kisérlette meg az által, hogy lehetőleg békét szerzett az országnak. IV. Fülöppel Olivarez herczeg lépett a kormányrud mellé s e kalandor kegyencz alatt az ország ismét politikai külzavarokba sodortatott, azon ürügy alatt, hogy régi magasabb hatalmi szinvonalára emeltessék vissza, de azon eredménynyel, hogy az elfoglalt alantabb szinvonalról is letaszittatott.

Silvela kézzelfoghatóvá teszi, hogy Spanyolország nem vállalkozhatott siker reményével azon szerepre, melyet uralkodóinak genieje és szerencséje neki kijeleltek. Az ország szegény volt és az is fog maradni, daczára partjai aranyos zónájának, éghajlatának időszerütlenségei és roppant kiterjedésü földrészeinek terméketlensége miatt, valamint ha már meg kell vallani, lakóinak jelleme miatt, kik

nem a munkának, hanem a haladás felé való állandó törekvésnek ellenségei. Az Armada veresége után az ország elvesztette a tenger fölötti uralmat, mely Angolország kezébe ment át. Magának Amerikának kincsei romlás okaivá lettek Spanyolországra nézve, fáradság nélküli jövedelmeket biztositván és igy elhanyagolását vonván magok után ipárnak, földmivelésnek, kereskedelemnek, a nemzeti jólét és boldogság valódi forrásainak. III. Fülöp végzetes csapást mért az ország anyagi érdekeire a szorgalmas, munkás és ügyes moriskók kiüzése által; IV. Fülöp hasonlót végtelen hivatalnoksereg teremtése, folyton emelkedő terhes adók, szerfeletti magas kamatu kölcsönök, a kereskedelmet akadályozó egyedáruságok és más pénzügyi zavarok által.

Angolország, daczára területe és lakosság száma kisebbségének, két század óta a világ egyharmada fölött uralkodik és gyüjt végtelen anyagi kincseket, ügyes politikája által. Spanyolország ellenben már a XVII. században az volt, a mi ma s a mi ugy látszik, fájdalom, lesz a jövőben: egy végtelenül rossz kormányzat által tengésre itélt ország; mint ezt egy velenczei spanyol követ már IV. Fülöp korában kimondotta: „Nincs nemzet a földön, mely oly kevéssé ismerné a jó kormányzatot, mint a spanyol.“ Szerzőnknek e tekintetben rendkivül érdekes lapjai vannak, mily zavarokban volt sokszor a kath. király, ki két világ fölötti uralommal dicsekedett s kinek sokszor nemhogy csapatai számára, de házi szükségleteire nem volt elég költsége. IV. Fülöp austriai Mariannenal való második menyegzőjét ünneplendő, kénytelen volt azt költség hiánya miatt elnapolni s midőn a költség megvolt, őrült pazarlással az udvari etiquette haszontalanságaira fordittatott. Ilyenekért irta a bajor követ haza urának: „Sajátságos kormány van itt, ha az ember rendes észszel méri. De ha az ember az effectust nézi, azt találja, hogy

e monarchia inkább per miraculum és az Isten különös gondviselése, semmint per rationes status gubernáltatik, dirigáltatik és tartatik fönn.“ Mit e császári követ saját levelében megtoldott evvel: „. . . ha ez állam reformálására gyökeresen alapos eszközök nem alkalmaztatnak idején, rövid idő alatt elpusztul.“

E szomoru tanulságok merithetők Spanyolország hanyatlását illetőleg Silvela müvéből. Ez okokhoz járultak később a Jézus-társaság elleni agyarkodások, a franczia forradalom elvei és az országnak jelenszázadi emlitettük bajai, melyek annak romlását megpecsételték. A boldogabb jelen vigasztalóbb jövőre nyujt kilátást.

A KERESZTÉNY HIT VÉDELME DIÓHÉJBAN.

Irta KARCSAI.

(Vége.)

Valóban kevesen vannak, kik a jövendő igazságszolgáltatást, a jutalom és büntetés leendő kimérését egészen tagadnák; azonban sok ellenmondásra talál a mérték, a tartam, melyet a keresztény hit nemcsak a jutalomra, hanem a büntetésre nézve is hirdet, s melyet tudvalevőleg örökkétartónak vall. A jutalom örökkévalóságát még csak elfogadnák, de a büntetés végtelenségét, — azt sehogyan sem. Nem mellőzhetjük, hogy e kérdéssel bővebben ne foglalkozzunk; miért egyike a jelenben legdivatosabb vádaknak, melylyel a kereszténységet illetik, az, hogy haragtartó, (!) boszszuálló (!) Istent tanit, kinek szigorusága az állitólagos örökkétartó büntetés és kinoztatás (!) által saját végtelen jóságával, még csak minden emberi jobb érzéssel

merően ellenkező és még hozzá egészen czéltalan kegyetlenséggé fajul.

Mert, mondják, mi czélja lehetne Istennek azzal, mi haszna volna belőle, hogy az embert örökké, de örökké kinozza! hiszen minden büntetésnek csak (?) medicinalis, gyógyitó, javitó czélja van és már ez okból sem tarthat örökké; azután, miért nem térhetnének meg egykoron az elkárhozottak; vagy ha ez nem, akkor hát semmisitse meg őket az Isten végképen. Kénytelenek vagyunk mindezekre bár lehető rövid, de mégis kielégitő feleletet adni.

Tehát: mi „haszna" volna Istennek az örök büntetésből? Erre egyszerüen azt feleljük, hogy Isten semmit sem tesz a „maga hasznáért;" ő sem az ember, sem az egész világ teremtéséből, sem az üdvözültek boldogságából, sem a kárhozottak örök büntetéséből magára nézve „hasznot" nem húz. Itt csak a czél jöhet kérdés alá. És erre nézve nagyon elterjedt és látatlanban elfogadott nézet az, hogy minden büntetésnek egyedüli czélja csak a javitás, az erkölcsi gyógyitás, ez pedig nem csak nem kivánja, hanem egyenesen kizárja a büntetés örökkévalóságának lehetőségét. Isten tehát, — igy mondják ezen nézet vallói, — igenis fog büntetni, de mivel csak a javitást czélozhatja a büntetéssel, ez nem tarthat örökké. Mit feleljünk már most erre? Mindenek előtt és egyenesen azt, hogy az egész okoskodás nagy tévedésen alapszik: mert nem igaz, hogy minden büntetésnek czélja a javitás! — Ezt hirdetheti a paedagógia, — de nem vallja a justitia! Mindkét szempont tekintetbe vételével réges-régen kétféle nemét különböztették meg a büntetésnek: a) poena medicinalis és b) poena vindicativa; de mig az előbbit minden félreértés veszedelme nélkül „gyógyitó, javitó büntetés"-nek fordithatjuk, óvakodnunk kell, nehogy az utóbbit a közönségesen nemtelen értelemben vett „bosszuálló" jelzővel adjuk vissza; mert mig bün az ember részéről önzésből és haragból „bosszut állni" ellenségén, — addig a sértett igazságot megbosszulni, neki

a sértésért elégtételt szerezni, az erre jogositott hatalomnak kötelessége; a bünösnek nemcsak javulnia hanem bünhődnie is kell, és mi ez utóbbi czélból alkalmazott poena vindicativát bünhösztő vagy bünhődtető büntetésnek neveznők inkább, mint „bosszuló"-nak.

Már most, ha valaki, ugy Isten bir joggal ezen bünhődtető büntetésnek teljes mértékben való alkalmazására; sőt Isten, tekintve az örök igazság sérthetetlenségét, mint ennek legfőbb hordnoka és védője, hogy ugy mondjuk, köteles és kénytelen a megsértett igazságnak elégtételt szerezni és midőn ezt teszi, teljes joggal és örök igazságosságából folyó mulaszthatlan kötelességből cselekszik. Egyébként világos, hogy egészen más az Isten viszonya az emberhez, mint az ember viszonya ember társához; minélfogva — még egyszer ismételjük, — Isten fölségi joga és az örök igazság sérthetlen felsége követeli a méltó elégtételt, — az ember önzése jogtalanul gyakorolja a bosszuállást.

Tehát sehogysem mondhatjuk e részben azt, hogy: „mivel embernek nem szabad, annál kevésbé szabad Istennek" — ellenkezőleg: a mi megilleti egyedül Istent legfőbb hatalmi jogánál fogva, éppen azért nem illeti meg az embert, és tiltva van neki éppen azért, mert Isten hatalmi körébe nyulna; ki, midőn azt mondja: Mihi vindicta, ego retribuam — enyém a bosszuállás, én megfizetek, — távol van tőle a nemtelen bosszuvágy, hanem a legnemesebb és legszentebb igazság érzetből szól igy. Miként tehát kétségtelen Istennek legfőbb fölségi joga és hatalma, sőt kötelessége, melynél fogva az örök igazság megsértését bosszulatlan, vagyis engeszteletlen, büntetlen nem hagyhatja: épp oly kétségtelen, hogy az általa szabott büntetés czélja nem egyedül a javitás, hanem a bünhődtetés, az igazság kiengeszteltetése, az elégtételszerzés.

Hanem erre azt mondják: ám legyen, hogy nemcsak az isteni szeretet büntet javitási szándékból, hanem az isteni igazság kénytelen büntetni, bünhődtetés és elégtételszerzés czéljából — e czélnak is eléggé megfelelhetne

mindenkor egy illően kimért ideiglenes büntetés; és nincs szükség a pokolnak örökkétartó kinjaira; melyek semmi arányban sincsenek az elkövetett bünökkel; mert, ha egy ember 100 esztendeig élne és mást sem tenne, mint bünt bünre halmozna, gyilkosságra gyilkosságot követne el, még akkor sem volna igazságos, őt ezért — örökké büntetni!

Hol rejlik itt megint a hiba és végzetes tévedés, mely ez ellenvetésnek a jogosultság látszatát kölcsönzi? Nyilván nagy tévedés, melynek ellenmond a józan ész és legprimitivebb igazságérzet: a büntetés tartamát a büntény elkövetésének, a bün actusának időtartamához arányositani. Minő igazságszolgáltatás keletkeznék ebből? és látjuk-e azt valahol érvényesitve? Hisz egy lopást nehány percz alatt vihetnek véghez, és valamely gyilkosság egy másodpercznek müve lehet! Ne mókázunk, hanem beszéljünk komolyan! A büntetés éle és czélja nem annyira a bün ténye, a bün rövid actusa ellen irányul, hanem a rossz szándékot, a gonosz lelkületet veszi tekintetbe; a bün cselekménye nagyon rövid ideig tarthat, de a léleknek bünös állapota, a büntény által megkezdett ellenséges viszony Isten irányában tovább tart a büntény elkövetése után is; és az a bünös, aki a bün elkövetése után közönyös marad ama sérelem iránt, melylyel az Urat illette, az örök igazságot megsértette, és sem nem kivánja, sem el nem fogadja a minden pillanatban tehetségében álló és neki oly nagy irgalommal fölajánlott kiengesztelődést Istennel: ezen konok közönyössége által ő maga fönhangon hirdeti, hogy ellenségeskedése Urával Istenével szemben folytonos; és ha ezen ellenállásban, mely az idő haladtával mindinkább növekszik, megmarad azon előtte ismeretlen pillanatig és azon tul is, melyben őt az itélő biró kiszólitja e világból és számadásra vonja: akkor megmásithatlan, örökkétartó, czélvesztett állapotba esik.

De éppen ebben akad meg ismét egy ujabb ellenvetés szálkája, mely azon kérdésbe hegyesedik:

Miért nem volna lehetséges a halálon tul a megtérés a javulás és a kibékülés Istennel?!

Erre azt feleljük:

Az emberi akarat erkölcsi állapotát illetőleg nyilván két fokot, jobban mondva két időszakot kell megkülönböztetnünk: az egyik a *fejlődés*, — a másik az *érettség* korszaka, állapota! — A fejlődésnek szükségkép egyszer mégis csak véget kell érnie, azáltal, hogy érettségre jut; és pedig érettségre vagy az Istennel való állandó és örökkétartó egyesülésben, vagy az isteni akarattal való állandó ellenkezésben; a fejlődés nem huzódhatik örökkön örökké; az *örökkétartóság* csak egyik vagy másik *érett állapotra* szólhat.

Nagyon világos, hogy a javulás lehetősége az akarat részére csak a fejlődési állapot tartamáig állhat fönn; csak ebben lehetséges az ideoda fordulás, s igy a megtérés. Ha egyszer beállt az érettség ideje, a gonoszok részéről a megtérés, a jók részéről a bukás többé lehetetlen. Tehát mint minden fejlődésnek, ugy a megtérésnek és lehetőségének bizonyos időre kell szoritkoznia, melyen tul az lehetetlen, mert érettség állapotába lépett; ezen időnek meghatározása egyedül Istentől függ és mindegyikünkre nézve halálunkkal végződik.

Vagy talán még az a panasz, hogy ezen *idő rövidre* van szabva? No hisz, annyi bizonyos, hogy az örökkévalósághoz viszonyitva, minden ideigvaló — rövid! De hát, már csak valljuk meg őszintén, hogy tekintve csak a *mi* életünk tartamát, a nyert kegyelmeket és tehetségeket, mi már *eddig* is sokkal jobbak és érettebbek lehetnénk és kellene lennünk! Tehát be kell ismernünk, hogy életünk tulajdonképen sokkal hosszabbra van mérve, mint a mennyire szükséges. Különben az örök büntetés *elkerülésére* tulajdonkép — *semmi időre* sincs szükségünk!

Ha valamely ur sokféle teendővel terheli szolgáját egyszerre, mit az el nem végezhet; és azután, mivel vele elégedetlen, megtagadja tőle a jó szolgálati bizonyitványt,

a szolga joggal azt mondhatja: az idő, mely alatt a sokféle teendőt el kellett volna végeznem, nem volt elegendő egy ember erejéhez, és engem igazságtalanul vádolnak. De ha valamely úr *becsület* hiányról vádolja a szolgát kiadott bizonyitványában, akkor az a szolga már nem mondhatja: nem volt annyi időm, nem szolgáltam elég ideig, hogy becsületes lehettem volna!! Mert hisz ehhez nem kell idő, ennek egy pillanatig sem kell és szabad hiányozni!

Hasonlóképen áll a dolog a mi készségünkre és akaratunkra nézve, melylyel az örök büntetést elkerülhetjük. Ehhez sem kell *semmi idő.*

Az Ur Isten kezdettől oly kegyelem állapotba helyezte lelkünket, melyben az örök kárhozat ellen biztosak vagyunk. A mi feladatunk, a mi teendőnk csak abban állott, hogy abban *megmaradjunk.* Ha azonban oly szerencsétlenek lettünk, hogy bünbe estünk, s igy a kegyelem állapotból kiestünk, a *megtérés* segithet rajtunk — és ez minden pillanatban lehetséges, minden időfogyasztás nélkül. Soha sem hangoztathatjuk tehát azt a panaszt, hogy nem a mi hibánk, hogy nem volt időnk, miszerint megmaradjunk a kegyelem állapotában, vagy ahhoz visszatérjünk, mert időre nem szorulunk sem egyikhez, sem másikhoz. Éltünk ideje nem is e kettős czélra lett tulajdonképen adva. Inkább azon czélra vettük az időt és arra kell használnunk, hogy tökéletesedjünk a kegyelem állapotában. E czélra minden óra drága; mert nem arra adatott, hogy az örök életet számunkra még csak *megmentse,* hanem hogy az örök boldogság minél nagyobb fokára segitsen.

De végre is, — igy hangzik a legközönségesebb ellenvetés, — az az örökkétartó büntetés mégis csak mindenhogyan ellenkezik az Isten jóságával: lehetetlen, hogy Isten oly kegyetlen tudna lenni; hiszen az ember is elnézéssel, sőt részvéttel van embertársa hibái, gyarlóságai iránt; és van-e ember, aki még a legnagyobb gonosztevőt is pl. csak ezeréves büntetéssel kivánná sujtatni?

Ez ellenvetés ismét csak azon téves fölfogásban gyökeredzik, mely egyenlőnek tekinti az Isten viszonyát az emberhez, és az emberét embertársához. Mondottuk már és ismételjük, hogy való: az embert nem illeti meg a szigoru itélet embertársa fölött; épp azért, mert egyedül Istent illeti. Mi azért nem itélünk és nem itélhetünk oly szigoruan, mert magunk is bünösök vagyunk, és ez öntudatban enyhe itéletet óhajtván magunk számára, másokat is igy itélünk; ha ugyan nem nagyobb gyülöletünk saját bünös öntudatunknál. De másodszor: mi csak e földön élő ember fölött mondhatunk itéletet; és ezt, mindaddig, mig él, megtérésre képesnek kell tartanunk; és soha sem vagyunk azon helyzetben, hogy valakit a halálon tul érdemlett sorsára nézve megitéljünk.

Ami pedig az Isten jóságát és irgalmát illeti, azt szükségképen korlátozza az ő igazságossága. Isten szeretetének és irgalmának is az igazságon kell alapulnia, szentségével meg kell egyeznie, és ezzel nem jöhet ellenkezésbe; Ő nem szeretheti azokat, kik szeretetére egyáltalában méltatlanok, azt visszautasitják, tőle önkényt elfordulnak, neki ellenszegülnek. Jól jegyezzük meg: az örök büntetés nem önkényü határozata Istennek, hanem az ember maga magát taszitja az örök kárhozatra, mivel Istent mindörökké nem szereti.

De végezzünk röviden.

Nemde azt állitani, Isten nem büntethet örökké, éppen annyi, mint azt mondani: Istennek meg *kell* valamikor bocsájtani? Ki nem látja ezen tétel veszedelmes voltát az erkölcsiségre? Ha Istennek *szükségkép* meg kell bocsájtania, akkor a bünös győzedelmeskedik rajta. Épp ily visszásságra vezet azon föltevés, hogy Isten hát inkább végképen megfogja semmisiteni a javithatlanokat, mintsem hogy örökké kinozza. Puszta föltevés itt nem elegendő: biztosak csak akkor lehetnénk erre nézve is, ha kimondhatnók, hogy Istennek *meg kell* semmisitenie a javithatatlanokat; és ujra ott vagyunk, hogy a bünös győzedelmeskednék Isten fölött, és Őt tehetetlennek

állitja az emberi rossz akarattal szemben. Nincs-e nagy része e helytelen fölfogásnak, e tévhitnek, vagy mondjuk álreménynek a napjainkban oly ijesztő mérvben terjedő öngyilkossági mániában?

Ezzel végeztünk volna azon ellenvetésekkel, melyekre divatos voltuk miatt ki kellett terjeszkednünk, habár messzebb elvezettek bennünket fölvett czélunktól, mely nem volt más, mint kimutatni, hogy a jövendő felelősségre vonás elkerülhetetlen következménye az itélet mondás, és az emberi lélek *örök* sorsának eldöntése. Azon föltevés, hogy a lélek talán meg fog semmisülni, nemcsak hogy semmi által nem igazolható és okadatolható, sőt ellenkezőleg, ha a lélek egyszer e földi halálon tul fönmarad és tovább él, a mint hogy ezt a felelősségre vonás tekintetéből szükségesnek lenni láttuk — többé megsemmisülést nem is képzelhetünk. Csak a halál, melyet szemünk előtt látunk, szolgáltathatott alkalmat kétségeskedni a lélek halhatatlanságában, melynek jövendő élete a mily személyes, öntudatos, ugy örökkétartó.

A bekövetkezendő itélet tehát két egyenlőtlen részre osztja a felelős lény egész életét; melynek egyikét, a halálon innen levőt, fejlődési, másikát, a halálon tul — érettségi korszaknak vagy állapotnak neveztük. A fejlődési időszakban nincs akadályozva az ember, hogy ugy ne tegyen, mintha nem volna úr fölötte. Itt szabad akarata uralkodik, melylyel a legborzasztóbb módon visszaélhet; csak a felelősségre vonás pillanatában szünik meg ezen állapot; és egész teljében mutatkozik az Ur hatalma. Akkor lesz kiegyenlitve, és világos viszonyba helyezve ama két, e világon sokszor ellentétesnek látszó és kétkedésre alkalmat szolgáló tény: a *mindenható isteni hatalom*, — és a *teremtmény szabad akarata.*

Isten az *Ur*, és az ember *szabad*; de szabadságának használatáról felelős, és csak ha szabad elhatározással Isten akaratjához szabja magát e világon, biztositja magának a felelősség szerencsés kimenetelét és örök üdvösségét Isten szeretetének élvezésében a más világon

Tehát, mondja bár a gonosztevő ez életben: én bünt bünre halmoztam; és mi gonosz ért miatta? nevettem a jámborok önmegtagadását, mert nem láttam jutalmukat; sőt vetemedjék bár arra, hogy vakmerően kihivja az általa tagadásba vett biró büntetését, hogy mutassa meg rajta hatalmát, ha létezik és tud büntetni: teheti mondom, — ugy tehet, mintha Ur nem léteznék. Isten nem jelenik meg szolgálatkészen a gonosztevő ily vakmerő kihivására, hogy idő előtt védje az ő fölségét; megjön annak az ideje és el nem marad! de az órát, a pillanatot egyedül ő és egy maga határozta meg; és az *örökkévalóság* tökéletesen elegendő lesz arra, hogy bizonyitsa annak hatalmát, ki titkos rendelése szerint egy ideig türte a gonosz csalfa és mulékony diadalát. Az olyan, ki könnyelmüen és vakmerően gunyolja ez életben Istennek büntető hatalmát, jövendő sorsát tekintve hasonlit azon szerencsétlen emberhez, ki a magas templomtoronyról leesvén, sulyosan sérülve feküvék a kórházban. Midőn társai kérdeznék, hogy tulajdonképen minő érzése volt a hosszu esés közben, azt felelé: Oh, az esés alatt tulajdonkép egészen különös, majdnem kellemes érzésem volt, hogy egy pillanatig azt gondoltam, bárcsak folyton igy menne tovább; csak egy baj volt: hogy végre is földhöz ütődtem!

Ha az eddig mondottakat áttekintjük és összegezzük, a keresztény hitnek már számos igazságait találjuk egyedül a lelkiismeret létezésének ténye által beigazolva. Azonban a hitetlen, jóllehet az eddigieket a szigoru logikai következtetés és összefüggés által kényszeritve, talán elismeri, még bajjal fogja magát kötelezettnek érezni mindama további igazságok elfogadására, melyekre nézve a *positiv* keresztény vallás az ész alárendelésével engedelmes *hitet* követel hiveitől.

Be fogja talán ismerni, hogy helyesebb meggyőződésre, jobb belátásra hoztuk azon igazságokra nézve, melyeket az emberi ész is belátni képes; és azt fogja mondani, hogy ha a kereszténység megelégedett volna ezen természetes és észszerinti igazságok kifejtésével és

terjesztésével, akkor mint az emberiség legnagyobb és legüdvösebb haladása volna tekintendő és a legfőbb dicséretet és magasztalást érdemelné.

De azt rosszalja és ellenzi, hogy a kereszténység nem elégedett meg ezen természetes igazságok tökéletesebb kifejtésével, hanem természet és észfölötti, positiv isteni kinyilatkoztatás gyanánt hirdetve sokféle tanait, merev dogmáit, vak hitet követel oly titokteljes állitások és tantételek számára, melyeket emberi ész át nem láthat és ennélfogva (?) el nem fogadhat.

Még csak hasznát sem látja be amaz állitólagos kinyilatkoztatott igazságoknak az emberiségre nézve, annál kevésbé azok belső igazságát. Hisz, állitása szerint, az ember erkölcsi életére és haladására untig elég az eddig kifejtett igazságok elfogadása és megszivlelése, és nincs szükség ujabb titkok fölállitására, melyek által az emberi ész csak homályba borittatik.

Nem tartozik fölvett czélunk és föladatunkhoz, hogy a természetfölötti positiv isteni kinyilatkoztatás lehetőségét vagy szükségességét az összes, rendelkezésünkre álló érvekkel vitassuk és begyőzzük; sőt előre kimondott és megállapitott tervünkhez képest csakis egy és pedig éppen azon érvet akarjuk kiemelni, mely az eddig mondottakra mintegy támaszkodik.

Ehhez képest azt mondjuk:

Ha a hitetlen olyannyira elégségeseknek tartja az eddig érintett igazságokat az ember *földi és földöntuli tökéletesedésére és boldogulására*, figyelmeztetnünk kell őt arra, hogy bármennyire fontosak és valóban üdvösek az emlitett igazságok, mindazonáltal azok egész összege még nem ad feleletet és nem nyujt fölvilágositást, megnyugtatást a lelkiismerettel szoros összefüggésben levő legfontosabb, mondjuk aggasztó, nyugtalanitó kérdésre! Melyik az? Tekintve azt, hogy szüntelen ébren és ellenőrző lelkiismeretünktől elválaszthatlan nemcsak felelősségünk érzete, hanem bünös voltunk öntudata is, — mely kérdésre kivánjuk legsürgősebben a kielégitő feleletet?

Könnyelmüségünkben nem figyelünk rá, hogy a legfontosabb, legaggasztóbb kérdés, mely itt előtérbe lép, az, hogy *honnan* és hogy nyerjük *büneink bocsánatát* és az érdemlett büntetés elengedését?!

Mindnyájan tudjuk és érezzük, hogy sokféleképen vétkeztünk fölismert kötelességünk ellen, és habár a hitetlen sokat nem tart bünnek, amit a hivő annak vall, annyit mégis be kell ismernie, ha őszinte akar lenni, hogy ő is sokféleképen vétkezik. Már most öntudatunk mondja, miszerint, hogy a jövendő igazságszolgáltatás, melyet lelkiismeretünk hirdet, végveszedelemmel ne sujtson bennünket, — az csak ugy lehetséges, ha valami módon *büneink bocsánatát nyerhetjük* Istentől, még *mielőtt* a felelősség pillanata és vele együtt sorsunk örök végeldöntése elérkezik. Mit használna nekünk minden ismeret Istenről és nagy fölségéről, ha bünösségünk öntudata csak annál rettenetesebbé festi előttünk igazságos itéletét? Mit használhatna a bizonyosság lelkünk halhatatlanságáról, ha ez ránk bünösökre csak az örök büntetés bizonyosságát rejti magában? Bünösségének öntudatában soha sem talál azért nyugtot az emberi szellem és kevésbé érdeklődik a vallás és bölcsészet egyéb igazságai iránt, bármily fontosak legyenek is azok, ha nem nyer előbb megnyugtatást az isteni bünbocsánatra nézve. Csak a legnagyobb meggondolatlanság, a legszomorubb könnyelmüség okozhatja és fejtheti meg azt a különös tüneményt, hogy ezen legfontosabb kérdést oly gyakran, mondhatni általánosan szem elől tévesztik.

Ha csak kissé *komolyan* vesszük ez életet, és fontolóra — szellemiségünkhöz méltón — a jövendőt, akkor az emlitettem kérdést nem odázhatjuk el magunktól, sőt első sorban kell rá feleletet keresnünk. De vajjon hol találjuk azt? Itt hallgat minden! hallgat a természet, hallgat maga a lelkiismeret, mely csak az itélet bizonyos bekövetkezését hirdeti, de annak veszedelme között gyámoltalanul magunkra hagy. No de nem lesz az olyan veszedelmes, mondja az emberi könnyelmüség: hiszen

az Isten irgalmas és meg fog bocsájtani! — De honnan tudjuk, miből következtetjük ezt? „Az Isten tulajdonságai közé tartozik, mondják, hogy ő végtelen irgalmas; Isten nem lehet nem irgalmas; őneki szükségképen (?!) kell (?!) irgalmasnak lenni.“ — Mennyi igaz abban, és mi tévedés? Igaz, hogy Isten tulajdonságai közé tartozik az irgalom, de tévedés, azt Isten végtelen és szükségképeni tulajdonságai közé számitani. Isten szükségképen igazságos, szükségképen mindenható, szükségképen mindentudó, végtelen, de nem szükségképen végtelen irgalmas. Az irgalom, valamint a szeretet inkább az isteni *akarat szabad*, de föltételes és éppen azért határos cselekménye, mert bizonyos tekintetben határoltatik, függ az illető teremtmény szeretetre és irgalomra méltóságától. Egyébként is egy „szükségképeni irgalom“ — önmagában ellenmondás: fából vaskarika. Hogy az Isten irgalmas, az *nem következhetik magától*. Mert valamint az Isten, ugy a világ és saját természetünk szemléléséből csak arra vonhatunk következtetést, mi annak lényegéből szükségkép folyik; de hiszen maga a bün nem eredeti természetünkből folyó és lényegünkhöz tartozó valami, hanem egészen positiv, szabad akaratunktól függő cselekmény; ennélfogva a bün következményét, a büntetést elháritó segitség, az isteni irgalom és bünbocsánat sem folyhatik szükségképen és önkényt, hanem ennek a segitségnek is positiv jellegünek kell lenni, az isteni akaratnak egészen uj elhatározásából kell származni.

De Istennek ily positiv és uj elhatározásáról sohasem lehetünk bizonyosakká másként, mint egyedül positiv isteni kinyilatkoztatás által. — A hitetlen sem tudja máshonnan! csakhogy komolyabb és mélyebb eszmélődés hiányában nem gondol arra; és gyermekségétől megszokván az isteni irgalom emlegetését, és körülvéve *egyedül a kereszténység által positiv kinyilatkoztatás folytán joggal és alappal hirdetett és általánossá lett hittől* az isteni irgalom bizonyosságáról, a maga könnyelmüségében ő is megnyugszik ama hitben és reményben: hisz az Isten

irgalmas. De hát joggal kérdezzük még egyszer: olyannyira magától értetődik-e ezen irgalom, hogy még az is komolyan tarthasson rá számot, a ki mitsem akar tudni mindama nehéz és komoly föltételekről, melyek alatt egyedül mer a kereszténység is a bünbocsánat és irgalom reményéről szólani? Ismételjük még egyszer; ha a bünbocsánat olyannyira magától értetődik, ha oly szükségkép és föltétlenül kell bekövetkeznie, mint sokan meggondolatlanul hiszik, — akkor a bün nyilván megszünik rossznak lenni, mert Isten irgalmának okvetlen mindent ki *kell* egyenlitenie, mindent jóvá *kell* tennie, amit a mi rosszaságunk megrontott.

Ily tan mellett ki fogja magát kivánságaiban, szenvedélyeiben, élveiben komolyan akadályoztatni, korlátoltatni engedni az erkölcsi rend törvényei által?

Ha pedig a bünbocsánat, amint az első pillanatra mindenki előtt világos, *sohasem föltétlenül* és szükségkép bekövetkezendő: — hol találjuk föl a határt, a meddig, — ki jelöli meg a föltételeket, amelyek alatt az Úr *szabad* elhatározása szerint nekünk bünösöknek irgalmas lenni akar. Csak nem a bünös maga?! Nyilvánvaló, hogy itt egyedül positiv, a bün elkövetése után közbelépő természetfölötti isteni kinyilatkoztatás nyujthat fölvilágositást és szerezhet biztosságot, mely a kétségbeeséstől megóv, és a történt bünbeesés után biztató reménynyel ismét fölemel. Ha mégis vannak, kik állitják, hogy ők ezen kinyilatkoztatás elfogadása nélkül is biztonságban érzik magukat, ezek végzetesen csalódnak és önmagukat ámitják, vagy másokat ámitani akarnak, mert állitólagos biztonságuk alapját kimutatni nem birják, melyet egyedül a positiv isteni kinyilatkoztatás szolgáltat.

Hogy hol találni föl ezen isteni kinyilatkoztatást a maga sértetlen tisztaságában, és melyek annak egyes igazságai és a bünbocsánat föltételei, azt kimutatni, és ezeket mind elősorolni és begyőzni, fölvett czélunkon túlesik. Ez nem volt más, mint a saját öntudatunkban, mint velünk született és természetünkhöz tartozó attribu-

tumként fölismert lelkiismeret létezéséből helyes következtetés utján kimutatni a keresztény hit legfőbb igazságait; és igy ezen igazságokra nézve saját önmagunkban, mint Isten képmásaiban föllelni és minél tisztábban fölismerni a — hitelesitő pecsétet!

Ha ebbeli törekvésünk arra kényszeritett, hogy kissé hosszabbra nyujtsuk értekezésünket, az onnan van, mert ama képmást az emberi tévedések homálya és pora nagyon ellepte, és egy vonással nem volt tisztázható.

De hiszszük, hogy ezáltal nem jöttünk ellenmondásba értekezésünk czimében foglalt igéretünkkel sem; mert midőn azt igértük, hogy „a keresztény hit védelmét nyujtjuk dióhéjban" — igen természetes, hogy a diót előbb föl kellett törnünk, a magot gondosan kifejtenünk; melyet már most végezetül a maga egészségében im itt bemutatunk:

1. Minden embernek van *lelkiismerete;* ez nem egyéb, mint *öntudatunk saját felelősségünkről*, egy felsőbb rendü hatalom előtt.

2. A felelősség fogalma követeli *akaratunk szabadságát.*

3. A felelősségre vonó felsőbbrendü hatalom nem lehet valami öntudatlan, vak természeti erő; hanem annak *személyes, öntudatos, söt mindenható, mindentudó,* végtelen *bölcs* és *igazságos* lénynek, vagyis oly *Istennek* kell lenni, minőnek a kereszténység vallja; ki egyszersmind a világ *teremtője* és *kormányzója.*

4. A felelősségre vonás, az *itélet* ezen Isten előtt minden *bizonnyal be fog következni.*

5. De világos, hogy csak a *halál után* következik; tehát:

6. Az emberi *lélek* a maga személyiségében és egész erkölcsi értékével a halál után fönmarad, mint a testtől független, *önálló alany* s igy nem része és nem folyománya a testi szervezetnek; a *lélek szellem* és *halhatatlan.*

7. Az itélet nem maradhat következmény nélkül, hanem annak eredményeként *örök jutalom vagy örök büntetés* vár reánk a siron tul.

8. Mivel pedig öntudatunk csak felelősségünkről és bünös voltunkról tesz bizonyságot; — az isteni irgalom és bünbocsánat pedig nem szükségkép és föltétlenül bekövetkezendő: e részben csak *positiv isteni kinyilatkoztatás* nyujthat fölvilágositást és megnyugvást.

Ime, ez azon igazságok összege, melyek mind, a saját öntudatunktól elválaszthatlan lelkiismeret létezéséből egyszerü helyes következtetés utján vonhatók; és legalább halvány vázlatát, körvonalozását képezvén az örök igazság képmásának lelkünkben, egyuttal igazoló és hitelesitő pecsét gyanánt szolgálnak a positiv keresztény kinyilatkoztatás számára, melynek szükségességét lelkiismeretünk saját megnyugtatására tagadhatlannak és mellőzhetlennek talált.

Már most csak az a kérdés van még hátra: Erdemesnek, szükségesnek tartsuk-e ezen isteni kinyilatkoztatást keresni, elfogadni; és hirdetett igazságainak, követelményeinek értelmünket, akaratunkat alávetni; vagy közönyösek maradhatunk-e mindezek iránt?

Ez attól függ, hogy mekkora *erkölcsi értéket* és komoly őszinteséget vindikálunk magunknak — *lelkiismeretünk* számára!

És, mi nem tehetünk róla, de az őszinte igazság és felebaráti szeretet hangján kimondjuk, hogy nagyon leszállitja lelkiismeretének erkölcsi értékét, sőt józan itélő tehetségének reputatióját és komolyságát is az, a ki egyedül a positiv kereszténység által alappal, de föltételesen hirdetett isteni irgalommal és bocsánattal altatja magát, amellett azonban ezen kereszténység többi tanai iránt mégis közönyös, és az általa előirt föltételek irányában ellenkezésben marad.

Hol itt az ész komoly reflexiója, hol a sziv helyes érzéke? Szólhat-e az ész isteni irgalomról és bünbocsánatról, találhat-e abban megnyugvást a sziv, mialatt annak egész gondolkozása, ennek rosszakarata ellenkezik a keresztény hit egyéb tanaival, és azok kinyilatkoztatott igazságát tagadásba veszi?

Csak gondolkozzunk kissé komolyan és mélyebben, ne fojtsuk el szivünk nemesebb érzését: akkor érezni fogjuk sz. Ágoston mondásának igazságát: Homo naturaliter christianus; és szivvel-lélekkel, észszel-akarattal: keresztények leszünk.

AZ ERETNEKEK KERESZTSÉGE.

— Egyháztörténelmi tanulmány. —

Irta ERÉNYI KÁROLY.

Jelige: „Roma locuta."

Nem azt a sokat zaklatott „elkeresztelést" értem, a melyet napjainkban hazai protestánsaink nyilvánosan és nem nyilvánosan annyira meghurczolnak, hanem értem azt a heves és nagyjelentőségü vitát, mely majdnem az egyház bölcsője körül, a kereszténység harmadik századában zajlott le, s mely tekintve a benne szereplő egyének jellemét s a vitatott kérdés szokatlanságát, bizonyára megérdemli, hogy az ember ügyet vessen rá s elmélyedjen azon emlékek tanulmányozásában, melyek e vitára vonatkozólag számunkra, habár hiányosan is, fenmaradtak.

Valóban csodálkoznunk kell, hogy egy előttünk talán már csekély jelentőségünek vagy éppen fölöslegesnek látszó kérdés tisztázására szemben állni, s az igaz meggyőződés egész hevével vitázni látunk oly férfiakat, kiket az egyház a szentek koszorujával övedzett, kik kiömlő vérükkel maguk irták be nevüket az élet könyvébe; — s mindez történt kevéssel a Decius-féle iszonyu üldözés után, midőn az arenák még a legyilkolt keresztények vérétől piroslottak!

Vegyük fel a történelemnek fonalát, nem ugyan azért, hogy itéletet mondjunk a szereplő személyek müködésé-

ről, hisz nagyok voltak ők még hibáikban is, ugyanyira, hogy egy köznapi lélek semmiképen sem lehet hivatva pálczát törni felettük; nem is azért, hogy bírálatot adjunk egyesek álláspontjáról, hisz elbirálta azt már annak idején szent Ágoston, — elbirálta maga az egyik küzdő fél, az egyház csalhatatlan tanitója, I. sz. István pápa is, — — és ha „Roma locuta?“ — — akkor nekünk nem marad más hátra, mint hogy összeszedjük az események kuszált szálait, s a legfőbb itélet alapján tiszta képet alkossunk magunknak azon vita lefolyásáról, melyet tanulmányunk homlokára tüztünk.

A kereszténység két első századában még senki sem gondolt arra, hogy magát az üdvnek kulcsát, a keresztséget, megtámadja. Szilárdan hitték azt, amit az apostolok reájuk hagyományoztak, hogy az Atya, Fiu és Szentlélek Isten nevében kiszolgált keresztség első és legszükségesebb eszköze üdvösségünknek, mely által Isten boldog látására eljuthatunk. — Csak a II. század utolsó éveiben vágyott Cajus, egy eretnek secta vezére a szomoru dicsőségre, hogy a keresztség mivoltát és lényegét megtámadja. Nem akadt valami nagyszámu követőkre, s az egész ügy talán végképen elaludt volna, ha elég szerencsétlenül, éppen Tertullián nem tartotta volna szükségesnek a feltünő téves tant megtámadni. S a szenvedélyes jellem itt sem tagadta meg magát. „De Baptismo“ czimü munkájában hamis sophismáknak hódolva szélsőségre ragadtatja magát, — az asszonyoktól egyenesen megtagadja a keresztelhetés képességét — az eretnekek keresztségét pedig határozottan semmisnek nyilvánitotta, azon egyszerü okból, mivel az eretnekek nem azt az Istent, nem azt a Krisztust ismerik, kit a katholikusok imádnak, következőleg keresztségük nem lehet ugyanaz.[1] — Tertullián fellépése nem maradt hatástalan. Sokkal nagyobb volt az ő tekintélye az afrikai egyházban, hogy sem oly tüzzel és határozottsággal kimondott itélete és

[1] Tertull. De baptismo. c. 15.

véleménye nyomtalanul hangzott volna el. Az Agrippinus által összehivott karthágói tartományi zsinat (200) magáévá tette Tertullián nézetét s kiterjesztette azt az akkor feltünő Montanistákra is. Ezt ugyan helyesen tette, mert a Montanisták nem kereszteltek a három isteni személy nevében, — de hibázott abban, hogy belefoglalta az összes eretnekeket.

Erre a zsinatra támaszkodtak azután az eretnek keresztség érvénytelenségének későbbi védelmezői.

De Tertullián nem elégedett meg azzal, hogy magához vonta az afrikai egyházat, ő véleményét továbbra is ki akarta terjeszteni, s e végből görög nyelven szerkesztett iratban tovább fejleszté s védelmezé álláspontját; — és itt már sejteni engedé azt a vonzalmat, mely őt később a Montanistákhoz vezeté; a mennyiben ő ezeket teljesen egyenlőknek tartja a katholikusokkal.

S az irat nem téveszté hatását; szavainak sulya Kis-Ázsiában is felébreszté a mozgalmat, amiről tanuskodik azon két zsinat, melyek ezen ügyben egybehivattak Synnadába és Ikoniumba, melyekről azonban körülményesen vajmi keveset tudunk. Megtartásuk idejét Eusebius sem emliti; valószinünek látszik, hogy a III. század elejére esnek,[1] midőn a keresztelési mozgalom megindult volt; Firmilián leveléből kiviláglik, hogy először a synnadai zsinat tartatott meg körülbelül egy időben a fönnebb emlitett karthágói zsinattal.

A mozgalom megindítója a caesareai püspök, Firmilián vala, ki a synnadai zsinaton, támogatva különösen Helenus püspök által, elvetendőnek tartotta az eretnekek keresztségét, s amint Alexandriai Dénesnek Philemonhoz irt leveléből értesülünk,[2] annyira vitte a zsinaton a dolgot, hogy az egybegyült püspökök szintén elvetették az eretnekek keresztségét.

Csakhogy a zsinati határozatot hiányosan fogalmazták. A Montanisták, kik ezen vidéket áraszták el leg-

[1] Peters. Der heilige Cyprian v. Karthago. VII. 1. 498.

[2] Ep. Dyonisii Alex. ad Philemonem. Apud Euseb. H. E. VII. 7.

jobban, siettek is ezt a hiányt a maguk javára kizsákmányolni, miután a zsinat első sorban ő ellenük fordult. Ők Tertullián nézetére támaszkodva ugy okoskodtak, hogy őket, miután nem különböznek a katholikusoktól, nem illetheti a zsinat itélete, miután a kárhoztatás csakis azokra szól, kik nem keresztelnek az Atyának és Fiunak és Szentléleknek nevében. A Montanistáknak ezen hamis érvekkel dobálódzó bátorsága nyugtalanságot keltett a katholikusok között, kiknek tulnyomó része azt belátta, hogy a synnadai zsinat is helytelen alapon állt, amennyiben határozottan eltért az egyetemes egyház ama szokásától, hogy az eretnekségtől visszatérő egyén, ha abban a keresztség eredeti alakjában, amint Krisztus rendelte volt s az egyház tartotta, megmaradt, a bünbánat jeléül csupán kézföltétel által, — és semmiesetre sem ujrakeresztelés által veendő vissza az egyház kebelébe.

A viszonyok sürgetésére tehát összeült az ikoniumi zsinat (225 ?), a mely, ugy látszik, csak a Montanisták keresztségét vetette el, ámbár Firmilián a Cypriánhoz irt levelében azt az összes eretnekekre kiterjeszti. E zsinat kimondotta, hogy miután a Montanisták nem hisznek a Szent-Lélekben, miután arról különféle ferde véleményeket terjesztenek s a keresztséget is az Atya, Fiu és Montanus és Priscilla nevében szolgáltatják ki, az érvényes nem lehet.

S hogy ezen zsinatok határozatait, ha nem is az egyetemes egyházban, de némely helyeken valóban végre is hajtották, és a visszatérő eretnekeket ujra keresztelték, arról tanuskodik a „Philosophumena“ szerzője, ki könyvében megemliti,[1] hogy Calixt pápa idejében (218—222.) szórványosan fordultak elő ilyen ujra keresztelési esetek.

A Montanisták tehát nem értek czélt. Zsinatilag megbélyegezve hiába iparkodtak létjogosultságukat bebizonyitani, hiába támaszkodtak Tertullián tekintélyére, kit tulhajtott rigorismusa ezen eretnekség karjaiba dobott.

[1] Philosoph. 291. Freppelnél „Saint Cyprien etc.“ p. 359.

E lánglélek, az erőteljes hajtás megválva törzsétől önmagát emésztė el, hatalmas szava, körmönfont okoskodásai megtörtek az egyetemes egyház tekintélyén, s ő édes anyja kebeléből kitagadva, egy ferde irányba vitt s kétségen kivül jobb sorsra érdemes munkásság szomoru dicsőségével szállhatott sirjába. (240.)

Az ő kidőltével lankadni kezdett az általa felinditott keresztelési harcz is, s a mely eddig sem birt valami nagy jelentőséggel, most egészen enyészni kezdett s mi most sulyt éppen nem fektetnénk reá, ha egy véletlen körülmény fel nem kavarja a hamut, mely alatt a szikra még lappangott, miáltal ujra feléleszti az egyenetlenség lángját, még pedig hatalmasabban, mint valaha, — smerem állitani, hogy csak a Gondviselés intézkedésének köszönhetjük, hogy e szenvedélylyel vitatott kérdés uj és pedig elkeseredett eretnekség alapját meg nem vetette.

A 255-ik évben történt, hogy 18 numidiai püspök azon kérdéssel fordult Cypriánhoz, ki akkor a karthagói egyház élén állt, hogy vajjon az eretnekek keresztségét érvényesnek kell-e tartani? Alkalmat a kérdés felvetésére a Novatianusok felekezete adott, kik magukat „tisztáknak“ (*καθαροι*) nevezve, a hozzájuk csatlakozókat ujra keresztelék. — Ezen kérdés bizonyságul szolgál arra is, hogy az Agrippinus-féle nézetet korántsem fogadták el egyetemesen még Afrikában sem, különben nem vethették volna ujra szőnyegre.

Mindazonáltal a kérdés megvitatására összegyült 31 püspök nevében Cyprián a numidiaiakhoz irt levélben mégis elveti az eretnekek keresztségét, és pedig a következő indokolással: „Senkit sem lehet megkeresztelni az egyházon kivül, mivel az anyaszentegyházban csak egy keresztség létezik. Aki az egyházon kivül van, az nem szentelheti meg a vizet, mert nincs vele a Szentlélek Isten. Egy a keresztség, egy a Krisztus által Péteren, mint kőszálon alapitott egyház. Az eretnekeknél ez mind hamis és semmis.“[1]

[1] Epist. (70.) Cypr. ad Januarium et ceteros episcopos Numidiae de baptismo haeret.

Ezeket megfontolva, könnyen kitalálhatjuk, hol sarkallik, hová vezethető vissza Cyprián tévedése.

Mielőtt azonban tovább mennénk, szükségesnek tartom Cyprián jellemét, habár csak nagy vonásokkal is, festeni, hogy szereplését e vitás ügyben méltányos lélekkel mérlegelhessük s az annyi tüzzel védelmezett s a kereszény tannal homlokegyenest ellenkező álláspontját megérthessük.

A ki közelebbről vizsgálta Cypriánnak müködését, melyet akár mint főpap, akár pedig annakelőtte kifejtett, könnyen azon tapasztalatra fog jutni, hogy bár széles ismeretkör állott rendelkezésére s nem közönséges elmetehetségeket egyesitett magában, mégis, inkább feltalálta magát a gyakorlati, mint az elméleti téren. Cyprián munkáinak egyikében sem találunk mélyreható definitiókat, vagy körmönfont okoskodásokat, hanem mindegyikből kivilláglik, kirí a gyakorlati czélzatosság. Neki a praxis volt eleme; s ebben határozott ellentéte volt mesterének, Tertulliánnak, kinek hatása végig huzódik Cyprián egész irodalmi müködésén, s ki határozottan a theoria embere volt. Sőt azt mondhatjuk, hogy Cyprián csak gyakorlatilag alkalmazta azt, amit Tertullián oly éles elmeéllel kidolgozott, ide nem értve természetesen azon müködését, melyet szerencsétlen apostasiája után kifejtett.

Vegyük már elő azt a levelet, melyet Cyprián társai nevében a numidiai püspököknek küldött, és vizsgáljuk, bonczolgassuk azt egy kissé, mert kétségkivül ezen levélben fogjuk feltalálni Cypriánnak egész tanát, melyet még menten a támadásoktól, nyugodt észszel, zavartalan meggyőződéssel fejteget.

Meg kell vallani, hogy e levél könnyen csalódásba vezetheti az embert, mert okoskodásai és következtetéseinek lánczolata valóban nem hagy hátra semmi kivánni valót sem s nagyon szépen megfejthető, hogy Cyprián miért tudott magának annyi párthivet szerezni, azon korban, melyben e kérdés még teljesen tisztázva nem volt.

Csakhogy, mint Szent-Ágoston megjegyzi,[1] a levél tartalma minden világossága mellett is közelebb állt a valószinüséghez, mint az igazsághoz. — Cyprián okoskodása három pontra vezethető vissza, melyekben helytelen felfogása gyökeredzik. Ezek: az egyház egysége; — a szentség kiszolgáltatójának méltatlan volta, — s végre a felvevő alany képességének hiánya.

Vegyük ezeket egymás után.

Cyprián egyik régibb munkájában „De unitate Ecclesiae" lelke igaz meggyőződésével s az érvek egész özönével védelmezi s győzi be az egy igaz egyház szükségességét. Ezen igazság, melyet e munkájában oly nagy előszeretettel s még nagyobb eredménynyel tárgyal, annyira áthatotta lelkét, annyira vérévé vált, hogy mindent erre akart vissza vezetni, ebből kimagyarázni. Ennek tudata vonul végig jelen vitázásában is, s mint a jegeczedő folyadékban végig huzódott fonal köré a jegeczcsoportok, ugy tapadnak s rakodnak ezen meggyőződése köré is a jelen vitában kifejtett szereplésének összes mozzanatai és nyilvánulásai. Csak egy egyház van s ez az igaz hitnek letéteményese, ez az isteni malaszt tárháza, kivüle tehát nincsen, nem lehet érvényesen kiszolgáltatott keresztség! — Ez volt az ő elve. — Sz. Ágoston erre azt mondja, hogy igenis, a főtétel pompás, de a consequentiát tagadni kell. Miért? Azért, mert ha valamely eretnekség kiválik az egyház kebeléből, az egészében véve különváltnak tekintendő, de nem azon részében vagy tanaiban, melyeket az egyház kincstárából magával hurczolt, mivel e tanok mindig az egyházéi maradnak, a mig hamisitás nélkül eredeti épségükben megmaradnak. Igy pl. ha az eretnekek változatlan tisztaságban fentartják az evangeliumot, azt mi meg nem vethetjük, jóllehet magát az eretnekséget megvetjük.[2]

Következőleg, ha valamely eretnekségnél feltaláljuk

[1] S. Augustin. Op. „De Baptismo." I. IV. 6.

[2] U. o.

az egyháznak hiánynélküli keresztségét, ugy azt érvényesnek kell tekintenünk, s az igy megkereszteltek természetes folyományként nem fognak az eretnekséghez tartozni, hanem akaratuk ellenére is az egyház gyermekeivé lesznek.[1] Cyprián tehát szükebb határok közé akarta szoritani Krisztus természetfeletti müködését s tulságos buzgósággal lévén eltelve az egyház egysége iránt, szélsőségbe esett, s az igaz egyháznak az eretnekségek közt feltalálható egynémely tulajdonságait és javait félreismerte, hogy ne mondjam, megvetette. Pedig ezen balvéleményének megdöltével, megdől minden okoskodása, melylyel az eretnekek keresztségének érvénytelenségét akarta beigazolni.

Ha már nem lehet elfogadni Cypriánnak az egyház egységéből vont következtetéseit, annál kevésbé tehetjük függővé a keresztség érvényességét a kiszolgáltatónak méltatlan voltától. — Azt kérdezi, azt veti fel Cyprián, hogy: ki tudja adni azt, a mije nincsen, — s a ki elvesztette a Szentlelket, hogyan tudja az azt másokkal közölni?

A karthagói püspök nagy előszeretettel ragaszkodik ezen előtte képtelenségnek látszó tételhez s majd minden levelében vissza-vissza tér reá. Pedig ha ez állana, akkor a bünökkel terhelt az egyház kebelében sem szolgáltathatja ki a szentségeket, mert ő sem birja azt a malasztot, melyet a szentség által közöl. Ez azonban nem áll, — ezt Cyprián sem akarta állitani, de mivel ki nem térhetett előle, azért azt a különböztetést teszi egyik későbbi levelében,[2] hogy „egészen más az, ha valaki az egyházban beszél vagy tesz Krisztus nevében, mint ha valaki az egyház ellen keresztel Krisztus nevében.“ — A szentség hatása semmi esetben sem függhet a kiszolgáltatónak méltó vagy méltatlan állapotától, mert akkor ugyan ki lehetne biztos arról, hogy az egyházban ki-

[1] U. o. I. 14. „Ecclesia quippe omnes per baptismum parit, sive apud se, sive *extra se.*“

[2] Ep. Cypr. (73.) ad Jub.

szolgáltatott szentségek is érvényesek-e vagy nem, miután a miniszternek lelki állapotát közelebbről vajmi bajos, hogy ne mondjam lehetetlen megállapitani. — A szentség önmagában, az „actus sacramentalisban“ birja erejét, mely által a kegyelmek osztogatója malasztját a felvevőnek szivébe önti s az a kiszolgáltató körülbelül csak olyan szerepet játszik ott a szentség körül az isteni hatalom kezében, mint a gőz a gépházakban, meginditja azt a nagyszerü munkásságot, mely az eredményt csodálatosan előidézi, anélkül, hogy annak milyenségére egy cseppet is befolyna. — Sz. Ágoston nagyon találó hasonlattal világositja meg azon igazságot, hogy a bünös ember is kiszolgáltathatja a keresztséget. „Ha a napsugár, — mondja ő — a sárra esik, nem veszti el sem fényét, sem tisztaságát; éppen igy Krisztus keresztsége sem veszti el erejét, ha méltatlan ember szolgáltatja ki.“[1] Abban igaza van Cypriánnak és Firmiliánnak, hogy az eretnekeknek nem szabad a szentséget kiszolgáltatni, de azért azt semmisnek nem mondhatják.

A keresztség tehát, valamint minden más szentség, saját ereje által, „ex virtute divina“ vagy amint a Tridentinum elfogadta, „ex opere operato“ hat. Ha valaki bünökkel terhelve adja fel, — ám lássa ő, — az ő lelkét uj bün sulya nyomja, de ez a szentség érvényére semmi hátráltató befolyást nem gyakorol.

Hátra van még Cypriánnak harmadik érve, melyet a felvevő alany képességének hiányából vont le. Azt kérdi ő, hogy felvehet-e egy ember, a ki az egyházon kivül áll, olyan szentséget, mely az egyházban osztja kegyelmeit, vagy éppen ezen egyház ellen küzd, s annak fölforgatását czélozza? — Annyi igaz ebből, hogy valóban nem részesülhet az egyház kegyelemkincstárából, ki azonkivül áll. Azért is itt különböztetnünk kell a szentség, és annak hatása között, s igy már nem áll Cyprián feltevése. A keresztséget igenis felveheti minden

[1] Sti Augustini: De baptismo. III. 10.

ember, a bünös is, de hogy vele megkapja-e a megszentelő malasztot, az megint más kérdés. Ha valaki kegyelemért járul a király elé, de megjelenése sértő, pöffeszkedő, az nemcsak, hogy kegyelmet nem kap, de még a király haragját is magára vonja. Igy van ez a szentségek természetfeletti világában is. Egy megromlott, büneiben fetrengő ember felveheti ugyan a keresztség szentségét, — de felveszi azt in perditionem. Mert egészen más dolog a szentséghez csak járulni, és más dolog méltóan járulni, a mely a belső dispositiótól tétetik függővé. Érvényesnek kell tehát tartanunk az eretnekek által kiszolgált keresztséget, ha az az egyházban megkivánt kellékekkel történik, — hogy azután az igy megkeresztelt és a haeresisben vagy schismában továbbra is megmaradó egyén nem részesül a szentség malasztjában, — az is bizonyos.

Ime! — röviden összefoglaltuk Cypriánnak, a numidiai püspökökhöz intézett és sz. Ágoston által kellő világitásba helyezett levelének főbb pontjait. Ezen levél világosan elénk állitja az ő álláspontját, melyről e vitás kérdést elintézni vélte, — ez lényege az ő meggyőződésének, melynek azután sok követője, de egyszersmind sok és hatalmas ellenfele is akadt.

A numidiai püspökökhöz intézett levél nem részesült mindenütt kedvező fogadtatásban. A vélemények elágaztak, kétségek támadtak a levélben kifejtett nézetek körül, miért is Cyprián ujra alkalmat nyert nyilatkozhatni.

Quintus ugyanis, Mauretániának egyik ismeretlen székü püspöke, Lucianus áldozár által kérdést intézett Cypriánhoz, hogy tulajdonképen miben is áll az ő tana az eretnekek keresztségéről? Ezen Lucianus által arról értesült Cyprián, hogy Mauretániában sokkal nagyobb ellenzék dolgozik ellene, mint Numidiában, a kik már annyira mentek, hogy őt nem átallják eretnekséggel vádolni. Keserüen panaszkodik e miatt Cyprián, hogy még saját testvérei közül is sokan „inkább akarnak az eretnekeknek kedvében járni, mint saját ügyfelökkel egyetérteni.“

A Quintushoz intézett levél lényegében azonos Cyprián első levelével, — csakhogy mégis van benne egy rész, mely különösen felhivja figyelmünket, s ez azon pont, hol azoknak igyekszik felelni, kik őt arról vádolják, hogy eltér a hagyománytól. — Meg kell vallani, hogy a traditio nagyon gyenge oldala volt az eretnek keresztelés ellenségeinek Cyprián is érezte, hogy ezen a téren sikerrel nem tarthatja magát, s hogy kimeneküljön a zavarból, azt veti vissza, hogy hiszen ő is a hagyománynyal tart abban, hogy az egyház kebeléből kivált, de utána ismét visszatérő eretnekeket csakis kézfeltétel által kell visszafogadni! Ez elég gyenge vágás volt ellenfeleire, hisz itt nem is az apostatákról, hanem az eretnekségben születettekről van szó, s ezt maga is csakhamar észrevette, mert nem minden epésség nélkül irja: „Nem a hagyomány alkot törvényt, az észnek kell diadalmaskodni!“[1]

Nagyon természetes, hogy el kell vetni a hagyományt, ha az ész- és természetellenes. De hogyan gondolhatja Cyprián azt, hogy a Jézus Krisztus által alapitott, s a Szentlélek folytonos őrködése mellett létező s mindig tovább fejlődő anyaszentegyház kebelében oly szokás vert gyökeret, mely nemcsak hogy magában véve rossz és elvetendő, hanem az egyházat legfőbb pontjában, legkényesebb gyökerében támadja meg? hogyan türhetne meg Krisztus mocsoktalan arája olyan hagyományt, mely őt a sárba rántja le s a következetlenség *kézzel fogható gyanujával létalapját támadja meg?* — azon egyház, melyről Cyprián valamikor „De unitate Ecclesiae“ czimü munkájában azt irta, hogy „az meggyalázva sohasem lehet, mert romolhatatlan?“ — És romolhatatlan lenne-e, ha oly szokást ismerne el törvényesnek, melyről Cyprián azt állitja, hogy mivel „nem gyökeredzik az igazságban, tehát bün? Különben mikor Cypriánt a traditióval kezdték bolygatni, ő eleinte azt is a maga

[1] Ep. Cypr. (71.) ad Quintum. „Non est de consuetudine praescribendum, sed ratione vincendum!“

számára foglalta le, s hivatkozott is az Agrippinus által elfogadott határozatra, épp ugy mint Firmilián, a ki a synnadai zsinattal állott elő. De az ellenfelek sokkal hatalmasabb traditióra támaszkodtak, miért is mit volt mit tennie, tagadásba kellett azt is venni, mint azt Cypriánnál, a ki azt pusztán „humana traditio"-nak nevezi,[1] elvitatni akarván tőle, a hagyományhoz megkivánt két kelléket t. i. a régiséget és egyetemességet,[2] s azt egyenesen visszásságnak nevezi.[3]

Hogy azonban Cypriánnak ezen lépése nem ijesztette el ellenfeleit, az kitünik azon körülményből, hogy Cyprián kényszeritve látta magát, ujra zsinatot hivni össze, melynek tekintélyével megerősithesse nézeteit, s azoknak sulyt és egyetemességet kölcsönözzön.

E zsinat valóban összeült Karthagóban (256. husvét táján). 71 püspök vett benne részt, kik mindnyájan az eretnekek keresztsége ellen nyilatkoztak. Ezen zsinati határozatot Cyprián elküldte I. István pápának is (253—257), kit Cyprián első, trónraléptekor hozzá intézett levelében szilárd jellemü, széles tudományu férfinak fest, s kinek beavatkozása uj fordulatot, vagy jobban mondva nagyobb kiterjedést ad a vitának, ugy, hogy e vita, mely eddig csak egyes egyháztartományokra szoritkozott, most az egyetemesség jellegét ölti magára.

A zsinati levél elmondja a tényállást, s azon okoskodásra támaszkodva, melyet mi már ismerünk, kimondja, hogy „mindazok, kik az egyházon kivül, az eretnekeknél vagy szakadároknál részesültek a keresztségben, vagy jobban, a kik azoknál szentségtörőleg megfürödve bemocskoltattak, ha az egyház kebelébe visszatérnek, ujra kereszteltessenek."[4]

Ezt a tételt szokott módon bizonyitja Cyprián s

[1] Ep. Cypr. (74.) ad Pomp.

[2] Elég az egyetemesség, mert a tévely soha egyetemessé nem válhatik az egyházban. Szerk.

[3] U. o.

[4] Ep. Cypr. (72.) ad Stephanum.

egyszersmind példákkal igyekszik megvilágitani, hogy már az apostolok idejében fordultak elő ilyes esetek. Érdekes a levélnek azon kivétele, melyben azt mondja Cyprián, hogy nem akar senki fejére törvényt szabni, miután minden püspök teljes szabadsággal kormányozza reá bizott egyházát s tetteiről egyedül az Urnak tartozik számadással.[1] — Ezen kitételből látszik, hogy Cyprián nem arra törekedett, hogy saját tanát vagy meggyőződését másokra is ráerőszakolja, ő csak azt kivánta, hogy hagyják meg őt a saját véleményében. — A mi pedig azt illeti, hogy minden püspök saját felelősségére függetlenül kormányozza a reá bizott nyáját, — amellett, hogy az egyház közös érdeke is megkivánja, hogy mindenki összhangzatban müködjék az általános törvényekkel, mert különben vajmi hamar csorbát szenvedne, sőt el is tünnék az az egység, melyet Cyprián oly nagy előszeretettel védelmezett, — a karthagói püspök itt saját magával, illetve tetteivel jött világos ellenkezésbe. Mert ha egy püspök csak Istennek tartozik felelni, mi oka, és mi joga volt Cypriánnak annak idejében (253.) követelni a rendbontó arlesi püspöknek, Marciánnak lemondását, miért sürgette oly nagy hévvel, majdnem erőszakosan a pápánál a hitében ingadozni látszó Basilidesnek és Marcialnak letételét?[2] Vagy miért avatkozott ő be annyiszor más, különösen az afrikai egyházak belügyeibe? Világos ez ellentmondás, melyet talán maga sem irt elég czélzatosan, kinek egész élete, minden munkássága frappans bizonyitéka annak, hogy a püspökök tartoznak számadással már itt e földön is, tartoznak különösen annak, kit, mint az apostolfejedelem utódját oly szép világitásban állit szemeink elé, — a római püspöknek! — Különben e zsinati levél mélyebb vizsgálata azon hibának is nyomába vezet bennünket, melyben egész vitájának gyökere élősködik, s ez az, hogy Cyprián korántsem tekintette a kérdést dogmatikai jellegünek, hanem csak

[1] U. o.

[2] Freppel: „Saint Cyprien etc. 341. s. kk. ll.

mint disciplinaris ügyet védelmezte s ezen indokból kivánt minden püspöknek teljes cselekvési szabadságot. — Erre utalnak bennünket azon szavai is, melyeket Magnushoz intézett levelének végén emlit, hogy „elmondtam véleményemet anélkül, hogy valakire is ráerőszakolni akarnám; tegyen minden püspök ugy, a mint jónak látja.“[1] Világos, hogy itt nyilván disciplinaris kérdést ért, ámbár a mindenkivel közös gyarlóságnál fogva beleesett abba az anomaliába, hogy véleményét mindig dogmatikus érvekkel igyekszik bizonyitani és világitásba helyezni, ez azonban felfogását meg nem változtatja.

Mondottuk, hogy Cyprián e levelet Rómába is elküldte; mielőtt azonban onnan válasz érkezett volna, egész lelkében megrázta s mélyen megszomoritotta egy őt vérig sértő irat, melyet Jubajanus juttatott kezeibe, a mely érthetően eléje tárja az ellene müködő ellenzéket, s melyben határozottan „a katholikus egység felforgatójának“ czimével illetik; ő, ki majdnem rajongott ezen egységért, ő ennek felforgatója! — ez bántotta, igen bántotta őt.

(Folyt. köv.)

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.

Irta Dr. PETHŐ.

VIII.

Nem tudom, mi csodadolgokat képzel magának a müvelt olvasó Plató Akademiájáról? Fönséges Portikusokat talán, milyenek a' bécsi parlament-épület tornáczai, mozaikkal kirakott Vestibulumokat; fényes márványter-

[1] Ep. Cypr. (76) ad Magnum.

met; könyvtekercsekkel megrakott állványokat a falak mellett; középen magas kathedrát s rajta Plátót, amint finom attikus dialektusban disserál arról, hogy mint támadnak a lények az örök eszmék besugárzásából. Ez az Akademia! De miután nem ilyen volt az Akademia, azért ez a fönséges kép is csak a bölcsészet magasztalására fogalmazott eszményi képnek bizonyul s a rideg valósággal szemben párázattá foszlik. Az Akademiában tanultak. Sokrates unalomig józan okoskodásai és kérdezgetései adhatnak helyes fogalmat az Akademiáról. A bölcseleti szellem ébresztetett valamennyi társalgóban; s ez a bölcseleti szellem mindjárt kiindult erőit próbálgatni, saját szárnyaira kelt, kutatott, s kutatásait másokkal s a mesterrel konferálta, ismereteit rendszerbe foglalni, s a természetet s az eszményit felfogni törekedett.

Ezek voltak a görög iskolák. Hogy mennyire fejlesztették az önálló, kutató szellemet, tanu rá egész Görögország története. Ez az igazi tanitás s tanulás, de amely eo ipso csak bölcseleti lehet, amint hogy bölcseleti minden, saját lábán járó, s elmélyedni tudó gondolkozás.

Hol vannak a jelenkorban ily Akadémiák? Windhorst a német országgyülésen állitotta, hogy a tanár és a tanitványok közti tudományos eszmecsere, a tanitványoknak a tanár által vezetett, de önerejükből fejlődő gondolkozása s vele való közlekedése, — ez az igazi akademikus tanmód többet érne valamennyi hosszú lére eresztett, méltóságos dissertációknál, — de hozzá tette, hogy kevés tanár van, ki erre képes legyen.

Már most ha a modortól eltekintünk, v. i. ha a rendes előadásokat nem is képzeljük ily tudományos „cercle"-nek, hol kettőnek vagy többnek párbeszédében fejtetik ki ezen vagy azon tétel, — hanem ha azt az önálló, a tanár tekintélye által vezetett gondolatfejlesztést veszszük szemügyre, ezt bizonnyára a skolasztikának, repeticiók, disputációkkal tarkitott módszerében találjuk fel. Megvan itt egyrészt a saját szárnyára kelt gondolat, a tantét fölfogásából kiinduló opponálás, mely a behatolásra késztet;

másrészt a vezető, irányitó, tanitói tekintély, mely közvetlenül belenyul az eredeti gondolatok gomolyába, s a tanitványnak kezébe szolgáltatja a nehézségek vagy tévedések szétszedett szálait, melyek segélyével önmaga képes legyen kibontakozni s észrevenni, hol tévedt, — sokszor azt is észrevenni miért tévedt, még pedig nemcsak objective miért, vagyis azt, hogy miért ellenkezik állitása az igazsággal, hanem észrevenni, hogy szubjektive miért téved vagyis megismerni az utat, a módot, hogy mikép juthatott ő erre.

A Collegium Romanumban ez a bölcseleti szellem, az önálló gondolkozásra vezető módszer különösen a theologiában érvényesül; nem mintha a filozofia tán másképen adatnék elő, hanem mert az ész éppen a filozofiai tanulmányok által teljesebben kiképesitve lép a theologiára. Tudja, hogy mi vár rá, s azt is, hogy mit keres; nem „tudományos egyetem" theologiájára lép át, hanem „tudománytanitó iskola" theologiájára. Ha tehát nagyon is józan tanárokkal találkozik, kik a szót csak a gondolat sovány signumának tartják s annak minden további equipirozását és felcziczomáztatását külön müvészetre, a rhetorikára bizzák: azt ugyan kezdetben kelletlenül viseli, később a gondolat dominálo előlépése és kidomborodásának hatása alatt egészen elfelejti. De aki nem akar gondolkozni s elmélyedni s az igazságot saját elmélyedése által fölkutatni; akinek ezt a mesterséget tanulni nincs szándéka s előadásokban csak főnséges gondolatoknak az ékesszólás plénparadjában kirukkoló Revüjét akarja magas lóhátról élvezni, az alighanem már a második órában csalódik, a harmadikban unatkozik, a negyedikben mely délutánra esik, elalszik, az ötödikre későn jön, a hatodikból végleg kikopik s odább áll, fölcsap lelkes csicserónénak vagy az ötlirás monsignori körökkel érintkezésben álló hirkihordónak.

E bevezetés után ujra a theologia mezején állunk. Fölhasználom ez alkalmat, hogy mulasztásomat kipótoljam. Ugyanis adós maradtam a theologiai tantárgyaknak

ismertetésével s azok tananyagának fölosztásával, miután a multkori füzetben a filozofiától a Pincióra rándultunk.

A theologiai tantárgyak közt nem kell kérdezni, hogy melyik a főtárgy? A theologia a maga valóságában, magyarán mondva tulajdonképeni minémüségében a dogmatika; mert ez az a tan az Istenről s az egész természetfölötti rendről, minden egyéb mellékes s csak általa áll fönn. Nem szükség ezt ujra fejtegetnem; a theologiai tanulmányok reformjáról irt két czikknek, ez a quinteszszenciája, mint a hol a reformot is kezdeni kellene, de aminek megadásával természetesen befejezve nem volna. A régi theologia az egyházban mindig igy gondolkozott; az egyházellenes ujkor, amennyiben az egyházi körök érzelmén s lelkületén rajta hagyta keze szennyét, ezt a fogalmat egészen elvesztette, — és kritikus vagy filologus — vagy paedagogusi frakkot szabott a togára termett theologiának. Róma azonban vén város és féltékenyen őrzi hagyományait; igy történt, hogy a theologia tanrendszerét illetőleg is a régiség hagyományaihoz tapadt.

A theologia dogmatika tárgya ugy dominál a tantárgyakon, mint a filozofiai szellem és irány a gondolaton. Négy éven át, — mindennap két órában szerepel a dogmatika. A tárgy ki nem fogy, sőt még marad valami. Ez mindenesetre baj, s e baj figyelmeztet arra, hogy nincs tökéletes dolog a világon. De ez a baj nem nagy. Egyik másik apró traktátus szokott rendesen elmaradni, pl. de confirmatione, de extrema unctione, de ordine. A többi rendesen elvégeztetik. Meglehet, hogy nem mindig; mert a csillagzatok nem egyformák, amelyek alatt a theologiára lépünk s igy megtörténik, hogy az egyik hallott előadásokat valamiről, aminek mások nyomát se vették észre. E különbség értésére tudni kell, hogy a theologia négy éve mind együtt van, az az jobban mondva, hogy a Collegium Romanum nem ismer négy évi theologiai kurzust, hanem ismer egy termet, hol a theologia dogmatika adatik elő, délelőtt, délután. Mindenki, aki theologiát akar tanulni, az idejár; vajjon egy éve, két

vagy három éve annak, hogy e nemes szándéka megvalósitásában fázik télen s izzad nyáron, az tekintetbe nem jön.

Sorrend a dogmatika traktátusaiban nem igen van; hanem az egyik tanár, ki délelőtt tartja óráját, az fölveszi ezen tractátusokat, néha csak egyet az egész folyamra; — a másik, ki a délutáni órában prelegál, az vesz másokat. Van ugyan tekintet arra, hogy, ha lehetséges, négy éven át, az egész tananyag átvétessék, de azért nem sietnek. Éppen ugy az előadás folyamatában levő traktátusok közt sokszor semmi összefüggés sincs, igy például a délelőtti órákban az egész éven át „de gratia Christi" folynak az előadások, a délutániakban pedig a teremtőről és müveiről szóló tan van szőnyegen. E rendhiánynyal összefügg az is, hogy minden theologus aszerint, amint más-más évben lépi át először a theologia küszöbét, más más theologiai részszel kezdi tanulmányait. Az egyik a penitenciatartás és házasság szentségével, a másik az erényekkel, köztük főleg a hitről szóló tannal, a harmadik a Szent-Háromságnak, a negyedik a szentirás és hagyománynak traktátusával kezdi pályafutását. Nincs kétség benne, hogy ez a körülmény bizonyára hátrányára van az ügynek; de e hátrányt paralizálja éppen a három évi filozófia, amelyben valamennyi a fundamentalist és az apologetikát illető kérdés már átvétetett; valamennyi fogalom és terminus ismeretes s a tanitvány előtt a tudomány egész kerete már kitárult; — mindazonáltal nem lehet eltagadni a nehézségeket, melyek a tárgyi rend meg nem tartásából erednek.

A morálist két évig tanuljuk naponkint egy órában; de az esetek megfejtésére (solutio casuum) hetenkint van egy repetitió-féle szánva négy éven át. A hirneves P. Ballerini sohasem végezte be két év alatt tárgyát, mindig három évet kért, de nem kapott. A morális theologia majdnem kizárólag kazuisztika, a többit javarészben már az ethika szolgáltatja, részint pedig a dogmatika.

Most kerül a sor a mostoha tantárgyakra! „Az

exegesis, történelem, egyházjog, keleti nyelvek mostoha sorsa a skolasztikus tanrendben!" — ime a századok panaszoskönyvének minden lapján megujuló siralmas nóta. E panaszos könyv hiteles helye minden cismontán tudományos egyetem. Értsük meg egymást! Az exegisből van naponkint egy óra, két éven át, s aki akar, járhat három, sőt négy évig is; másodszor: a dogmatika avval az opponáló, mindent föltúró irányával folyton exegetizál, még pedig nemcsak olyanformán, hogy probatur ex scriptura: dicitur enim ibi et ibi: justus meus ex fide vivit, ergo qui ex fide vivit, justus est; hanem máskép. Kár, hogy néhol nem citálják az ecclesiastes szavait e systemára: „hanc occupationem pessimam dedit Deus filiis hominum, ut occuparentur in ea." (1, 13.) A trienti zsinat utáni scholasztikusok kitünő exegeták voltak, nem ismerték ugyan oly behatóan a zsidóház butorzatát és az akkori divat ruhaszabásait, azt sem, hogy mikép szijazták lábikráikra a sarut, de azért a betüt is meg a lelkét is az irásnak ugyan csak megértették.

Az egyházjog egy éven át naponkint egy órában alaposan adja elő az egyház alkotmányát, eltekintve az egyes országok körülményeitől s az ezek nyomában föllépő módosulásoktól. Senkisem tagadja, hogy mindenkinek szüksége van s hogy nélkülözhetlen a hazai egyházjog ismerete, a praktikus életben nélküle egy lépést sem tehetünk; de a másik, az általános egyházjogtan még szükségesebb. Szükséges főleg az egyházias érzület kifejlesztésére s azon fogalmak megalkotására, melyek az egyházat, azt az igazi ultramontanismust, a különféle történeti fejlődések és az állami érdekek és igényekkel szemben óvni tudják s az elvek alapján jogaihoz juttatni birják. Hiszen az állami egyházjogok sokban csak az egyház alkotmányos jogainak elhomályositására s csorbitására valók. S ily körülmények közt aki a jogelveket illetőleg nem ül keményen a nyeregben, annak nézeteit s később viselkedését is kapkodás, zavar s engedékenység fogja jellemezni. A hazai egyházjog studiuma az

egyesek buzgalmára és belátására van bizva; egy nemzetközi iskola ugyanis a különféle nemzetek közt fönnálló egyházak particuláris jogaira ki nem terjeszkedhetik, legfölebb reflektál itt-ott egyes szembeszökőbb jogállapotokra.

Pastorális ismeretlen dolog Rómában; de e tudománytól bátran állhatunk s bölcsődalnak vehetjük: „Ütött már az alkonyóra, Kecske mekeg az ajtóba." stb. A mi a pastorálisban kiválik t. i. a sz. miséről, s a szentségek kiszolgáltatásáról, különösen a házasságról és a penitenciatartásról szóló részek, az mind máshol vagy a morálisban v. az iskolán kivül a P. Spirituális által átvétetik. A rhetorikát 7 éven át tanulják, abban nagyon sok részlet jön elő, mely a kúrára vonatkozik. A hodegetikáról pedig, mely a pastorális szokásos fölosztásában a harmadik részt képezi, nagyon radikális szinezetü vélemények cirkálnak. Hodoegus! Vezető! Vezetni nem tud, ki járni nem tud. Járni pedig nem tanul, ki maga nem jár, hanem csak a paragrafusokból lesi, — s azt is hogyan, — hogy mikép kell járni. Azt lehetne ellentvetni, hogy a béna is mutathatja az utat! igen, ha országutról vagy kész ösvényről van szó, de a lelki élet nem országutakon, de ösvényeken sem mozog, hanem mindenki törtetve készíti saját utjait; e készitésben pedig csak az segitheti, aki ezt a mesterséget maga űzi s a terrenumot jól ismeri. A Pastorális neki gyürkőzik, hogy ily készültségü embereket teremtsen s azért egész sorját inditja meg a paragrafusoknak: De Zelo sacerdotis, de prudentia pastoris, de officiis circa cognitionem ovium, de diversi generis et spiritus hominibus, de caritate, de patientia! Ez mind semmit sem ér! Ezt nem a tankönyvből tanuljuk; ezt tanuljuk a P. Spiritualisnál, s főleg önmagunkon, harczainkon, törekvéseinken, buzgóságunkon, mely élénk érzékkel viseltetik mások üdve iránt, megfigyeli nehézségeiket, szenvedélyeik irányát, kitalálja szivük nyitját, mert szereti őket; szereti pedig azért, mert Krisztus szellemét szivta magába a meditációban, a Rodriguezből, a

szentek életéből s még inkább követéséből. Fönséges szavakat czitálhatok e tárgyban az Arsi plébános, Vianney János életéből: „Beaucoup s'attristent et se demandent: Que faire pour rendre les hommes meilleurs? La réponse est à toutes les pages de l'évangile: il faut les aimer quand même, les aimer toujours. Dieu a voulu, qu'on ne fit du bien à l'homme qu'en l'aimant. Le monde appartient à qui l'aimera davantage et le lui prouvera le mieux.“[1]) A kiket buzgó, papi szellemben nevelnek, azok ismerik a lelki erőnek forrását, szeretetük ösztönszerü vonzalmának szárnyán folyton arra felé irányul, a honnan az igaz kereszténység szelleme leng, értem a sz. gyónást, a sz. áldozást; megértik, hogy ezen szentségek gyakori vétele mily hatalmat reprezentál az egyházban; szellemes és leleményes buzgalmuk nem vonul félre, hanem folyton azon töpreng, hogy lehetne az áhitatot, a szüzességet, az irgalmat ápolni a különféle társulatok által; a lelkesülés ösztöne, — az Isten szellemének e megmagyarázhatlan, de valóságos szava megérteti velük, mint kellene a különféle hivatásokat és társadalmi rétegeket a kereszténység számára megtartani egyesületek által; — ez az igazi hodoegus; — ez mind nem áll a könyvben, ott csak a betü áll, de a hodoegusnak szellem kell.

S azután az a rhetorika, az a rhetorika! nem vonaglik-e mindenfelé, daczára a pastoralis tudomány fennen lobogtatásának? Pedig jól prédikálni s jól gyóntatni, — ez a pastorális képzettség sudaras törzse, mely ha erőteljes, nem marad üszögében ágja, galyja, lombja, édes gyümölcse. De e tárgyon jó lesz majd tovafüzni a theo-

[1]) „Sokan szomorkodnak s kérdezik: mit tegyünk, hogy az embereket megjavitsuk. A feleletet megtalálni az evangelium minden lapján: Szeretni kell őket, szeretni kell őket szeretetlenségükben is, szeretni kell őket mindig. Isten akarta, hogy ne tehessünk jót embertársunknak máskép, mint a szeretet révén. Azé lesz a világ, a ki forróbban fogja szerethetni s szeretetét az embereknek bebizonyitani.“ (Vie de M. Jean Marie Vianney Curé d'Ars.)

logiai tanulmányok reformjának eszméit, azért itt elég legyen róla.

A nyelveket, természetesen a keletieket, mindenki tanulhatja, aki akarja: csak a zsidó nyelv köteles. De a bemenet szabad bármely más keleti nyelv hallgatására. Nem sokan élnek e szabadsággal két okból: először azért, mert sokkal fontosabb dolguk erre időt nem juttat; másodszor azért, mert mindennapi tapasztalásból tudják, hogy néhány év mulva annyit tudnak majd belőlük azok, kik tanulják, mint azok, kik nem tanulják; s igy az erőlködést maradandóbb tárgyra fordítják. Azonban akinek kedve és tehetsége van hozzá, az a nyelveket ott épp ugy sajátithatja el, mint máshol, példa rá egyik német iskolatársunk, ki két év mulva, miután a Collegiumból kikerült, arabs nyelven adta elő a morálist Beyrutban s hozzá még magyarul is megtanult.

Az egyháztörténelem két éven át naponkint adatik elő, csak a szombat képez kivételt. Ezen studium módszerében kézzelfoghatólag venni észre, hogy az egész rendszer a gondolat keltését és kiképeztetését czélozza s nem akar kész tudósok comfort kistaffiroztatása lenni. Ezt azért mondom, mert a tanár a történelemből két éven át rendesen nem végzi el az egészet, — de azt bőven, pragmatice, teljesen, kritice. Tanulunk történelmet tanulni, fogalmunk kél róla mint tudományról; müvelődik történelmi érzékünk, élesedik itéletünk, fejlődik éberségünk, erősbül, ha ugyan van, — tapintatunk is, a történelmi „orr", a történelmi érzék. Ez az érzék megbecsülhetlen s minden egyébnél többet ér. Ezt irta le találóan Döllinger s nem tagadhatom meg magamtól, hogy szavait ne idézzem: „Wir müssen uns auf diesem Gebiete (der Geschichte) den Forschungen u. Darstellungen Anderer vertrauen und es kommt nur darauf an, welche Wahl wir hier treffen und wie weit wir dem erkornen Führer auf diesem Gebiete glauben wollen. Da werden denn die Einen sich mit innern Behagen von solchen Geschichtsschreibern leiten lassen, die das Gedächtniss der

Vergangenheit verwirren, indem sie ihre Lieblingsideen und Vorurtheile in sie hineintragen, die ferner dem schadenfrohen, in der Brust des Menschen verborgen lauernden Daemon schmeicheln, indem sie den grossartigsten Thaten unlautere Motive und kleinliche Ursachen unterlegen, mit Vorliebe die wahren oder vermeintlichen Schwächen der grossen Männer und der edelsten Charaktere hervorheben, pikante Anekdoten und boshafte Züge aus den Klatschereien jener Zeit aufnehmen und am liebsten das religiöse Gebiet durch willkürliche Entstellung der Thatsachen, durch wohlgefällige Ausmalung und Voranstellung des zufällig beigemischten Menschlichen und Unlautern verwirren. Dagegen werden andere vermöge ihres sorgfältig gepflegten moralischen Gefühls und ausgebildeten Wahrheitssinnes gerade solchen Historikern ihren Glauben und ihr Vertrauen versagen; sie werden mit richtiger Divinationsgabe, selbst wo ihnen ihre Quellen unzugänglich sind, dies unlautere Treiben durchschauen und das Wahre oft durch die Nebel der künstlichen Entstellung hindurch wenigstens annähernd errathen. Wir würden z. B. nur eine geringe Vorstellung von dem moralischen u. religiösen Wahrheitssinn desjenigen haben können, der auch ohne die einschlägigen Quellen durchforscht zu haben, sich von dem Capitel in Gibbons berühmten Geschichtwerke, in welchem die natürlichen Ursachen der Ausbreitung des Christenthums mit scheinbarer Ruhe und scharfsinniger Sofistik entwikelt sind, irre führen liesse. (Irrthum, Zweifel u. Wahrheit. 1843. 32 l.)

Semmi sem szükségesebb, mint a történeti érzéknek fejlesztése; ha ez megvan, akkor jön a többi, a materia rudis: az országok, királyok, pápák, tévelyek, haeresisek emelkedése, bukása, — szerződések, zsinatok, párttusák, háboruk, ostromok, lázadások, pusztulások, hajszák, csalások, rafineriák, rutinek, okos és buta emberek s végül az évszámok.

A materia rudist szolgáltatják a törtenelmi olvasmányok; szolgáltatja szükebb körben minden utcza, min-

den templom, minden iv, minden emlék, minden márványlap, minden kirándulás, minden séta, — — s csodálatos kontraszt! szolgáltatja a refectorium. A történelmi tanulmányok s a refectorium barátságos érintkezésben állnak. A dolog nem egészen érdektelen, annál is inkább, mert némileg igaz, hogy a történelem el nem végzett része a refektoriumban végeztetik.

A refektoriumban mindig fölolvasnak; hogy az olvasmányok érdekesek s könnyük is legyenek, javarészben a történelemből vétetnek. Volt már alkalmam e pontra reflektálni; de ugy veszem észre, hogy lesznek, kik hitetlen mosolylyal futnak át e sorokon. „Érdekes tanrendszer, — egyháztörténelem ebéd és vacsora alatt.“ „Azok vagy nem esznek, hisz olasz koszton élnek, vagy az olvasmányból édes keveset értenek. Ki is figyelhetne evés közben?“ Mindez a bölcs reflexio csak okoskodás; mert a priori van. Vagy tán a posteriori is, tapasztalataink fiókjaiból húzzuk elő? Jól tudom, hogy honnan. Éppen most, midőn ezeket irom, csörömpöl a szobám alatti refektoriumban 140 kispap pusztitó szerszáma, mint az a Xerxesi hadsereg, melyről Xenofon irja, hogy egy mértföldről lehetett hallani zsivaját, lármáját. A jelenet, mely ott néha lejátszódik, mindig fölér vásári panorámával, s azért közvetlen tapasztalatok gyüjtésének czéljából jó lesz egy perczre lenéznünk.

Valaki a szószéken áll, s könyvet tart kezében; mozgó ajkairól fölolvasási szándékaira lehet következtetni. Néhány még nem egészen kiéhezett kispap föl is emeli fejét s tüntet azon valóság mellett, hogy ebből egy szót sem ért. De e tüntetés méltatására a leveses tálba majdnem elmerülő szomszédok rá nem érnek s a fölös tudománynak a refektoriumba való betolakodásában a természetes, emberi jogok nyilt tiprását látják; bosszuságból bele is szurnak pikájukkal a mosolygó bucziba, mely fölhasitott kebellel rövid létének gyászos végét nyögi. Az olvasó nemes aspirációiban daczára a közelállók „eláll“-jának még folyton küzköd az alsóbb elemek rut részvétlenségével;

nemsokára a filozofikus közöny stoikus apathiává fejlődik benne, s ő belátván, hogy a mély igazságok, melyeket hirdet a bősz tömeg dobhártyájára nem hathatnak, csendes megnyugvással egymaga gyönyörködik korrekt hangsulyozásában. Ekkor egy vizhordó jusculista éppen a „Platz“ közepén az elszántan rohanó „szőrös Miskába“ ütközik s vig palaczk-csengés és tányércsörömpölés adja tudtul a közönségnek e váratlan találka iparelőmozditó karamboljat. Rohan, akinek lába van, söprőért és rongyért, — halálra ijedt alakok surrannak el a szinen s a nyilt konyhaajtóban kétségbeeséssel küzködő karok hadonáznak. A nadrágos ifjuság, mely a kályhát őrzi s a sokat rágalmazott szemináriumi levestől „jusculistának“ hivatik, tüstént a vész helyén terem, tört palaczknyakat s tányérroncsot halász a padlón hömpölygő s vegytanilag elemezhetlen vegyülékből. Sürgő kezek forgatják a söprőt, száz biztató szóból meritvén lelkesülést, és csak az ajtóra vetődik közbe-közbe gyors, ijedt tekintetük, nehogy argoszi kémlők meduzai szempárjával találkozzanak. Már a főgymnázium legifjabb serdüléke is félig kiugrott bőréből s szerencséjükre a cingulus tartja őket: ekkor villan meg a fölolvasó előtt Demosthenes képe, ki a tenger morajával versenyt dörgött, hogy hangja az atheni csőcselék orditását letorkolhassa, — s a fölolvasó az ékesszólás szerelmétől lelkesitve, oly hangokat ereszt meg a kifeszült mellből, hogy a győzelem kétségtelenül az ő részére dől. A közönség meglepetve néz föl s önkéntelen „éljen“-ben tör ki a közelismerés. A fölolvasó megelégedetten száll le a magasból s gyorsan kanalazva nyomában van a főhaditestnek.

Csakhogy lehet ezt máskép is megtenni s contra factum non valet argumentum; még e factum sem szól a factum ellen, mert nem egy, hanem más és más. Oderiko Rinaldi Annaleseire, Janssen, Balan, Klopp, Reumont történeti müveire, érdekes élet- és korképekre mindenki figyelt s az utolsó szócskáig meg lehetett érteni. De a fölolvasó is erős hangon olvasott s tonus rectus-

ban, v. i. mindig egyformán, minden leszállás s emelkedés nélkül; ha valaki ugyanis a pontozásnak megfelelőleg idomitja hangját, azt eredményezi, hogy a mondatok végét nem érteni.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

SZ. IGNÁCZ LELKIGYAKORLATAINAK IRODALMA.

Irta KRIZSÁN MIHÁLY.

(Folytatás.)

92. *Gaudier Antal.* Introductio ad solidam perfectionem per manuductionem ad Exercitia S. Ignatii integro mense obeunda. Parisiis 1643. Lugduni 1644.

93. *Gaun Ferenc.* Eine deutsche Übersetzung der ewigen Grundwahrheiten des P. Karl Ambr. Cattaneo S. J. München 1737.

94. *Gentil.* Solitudo virginum seu vita et virtutes SS. Virginis Mariae in meditationes redactae pro exercitiis octiduanis. Parisiis 1696.

95. *Gherhardelli Máté.* Eine Übersetzung von P. Barry's Einsamkeit der Hagiaphila aus dem Französischen in's Lateinische.

96. *Gonnelieu Jeromos.* Abrégé de la retraite. Paris 1701, 1775.

97. *Grasetti Jakab.* P. Villacastin vezérfonalának a lelkigyakorlatokhoz fordítása spanyolból olaszra. Bologna 1621.

98. *Gravina József Mária.* Jesuita rite institutus piis exercitationibus S. P. Ignatii per quatuor hedomadas. Tom II. Panormi 1746.

99. *Greiner Ignácz.* Achttägige Geistesversammlung. Krems 1730.

100. *Gron János.* Méditations en forme de retraite, sur l'amour de Dieu. Londres 1796. Paris 1835.

Forditása német nyelvre megjelent: Regensburg 1865.

101. *Grimosz Márton.* Sacrum asceticarum cogitationum octiduum. Lublini 1702.

102. *Guilloré Ferencz.* Retraite pour les Dames avec des leçons spirituelles sur la brevité de la vie. Paris 1684.

103. *Guizzardi József.* Meditationes pro octiduanis Exercitiis spiritualibus praesertim pro Sacerdotibus. Coloniae 1717, Cremsii 1739. Bambergae 1761.

104. *Gummersbach Péter.* Geistliche Einsamkeit für einen Tag in jedem Monate des Jahres. Köln 1723.

105. *Gusmao Sándor.* Meditaçoes para todos os dias da semana pelo Exercicio das tres potencias da alma. Lisboa 1689.

106. *Guyon Kolos.* Nouvelles Lectures et Meditations pour le temps des Missions extraites des Instructions, que Monsieur Guyon Missionaire de France a données á Montpellier. Montpellier 1821.

107. Mission du Mans pendant le Jubilé de 1826. Relation des faits et analyse des discours, que le P. Guyon a prononcées á la Cathedrale. Au Mans 1827.

108. *Hain Dávid.* Eine Übersetzung der Exercitien des P. Guizzardi aus dem lateinischen in's Deutsche.

109. *Hausen Vilmos.* Sanctitas Sacerdotalis in Petro Apostolorum ac Sacerdotum Principe ven. Clero saeculari per sacrum triduum proposita. Dillingae 1769.

110. Tägliche Hausmission oder christliche Lebensordnung nach Anleitung der apostolischen Mission. Luzern 1765.

Tizennégy kiadást ért, melyeknek legutolsója Augsburgban 1822. jelent meg e czim alatt: Christliches Hausbuch.

111. *Hayneufve Julián.* Meditations pour le temps

des exercices, qui se font dans la retraite de huit ou dix jours. Paris 1661. 1751.

112. Abrégé des Meditations pour le temps des Exercices. Paris 1685.

113. *Hectorius Kamil.* Ritiramento spirituale per impiegar in bene dell' anima otto overo dieci giorni, per le persone laiche, regolari ed ecclesiastiche. Venezia 1728.

114. Meditazioni delle veritá eterne per un ritiramento spirituale di tre giorni. Venezia 1728.

115. *Heinsberg Henrik.* P. Hectorius lelki magányának forditása olaszból latinra. Köln 1715. 1735. 1737. Azonkivül megjelent még Prágában, Breslauban és Bécsben.

116. P. Hectorius örök igazságainak forditása olaszból latinra. Köln 1715. Prag 1735.

117. *Heser György.* Summa Theologiae Mysticae ex quatuor libris Thomae a Kempis de imitatione Christi tribus viis vitae spiritalis accomodata. Aug. Vind. 1725.

118. *Hofer János.* Sibi imperare maximum imperium, seu tres Veritates in triduano recessu expressae, cuivis statui accomodatae. Aug. Vind. 1752.

119. Salvatoris mundi in Crucem acti Tragoedia, triduanae contemplationi proposita. Aug. Vind. 1752.

120. Pretium Temporis ad pondus aeternitatis appensum, et in triduana recollectione propositum. Tridenti 1747, et Bolsani 1761.

121. Memoria aeternitatis magistra sanctitatis pro renovatione spiritus resuscitata. Tridenti 1747. Bolsani 1761.

122. *Hoffmann György.* Exercitia S. P. Ignatii seu apparatus asceticus in 32 Meditationes digestus. Lincii 1684.

123. *Houdry Vince.* Exercitia spiritualia iuxta usum receptum S. Ignatii. Tom. II in usum saecularium, Ecclesiasticorum et Religiosorum. Lugduni 1702.

124. *Huby Vince.* Retraite de dix jours sur l'amour de Dieu et de notre Seigneur Jézus-Christ. Vannes 1690. Paris 1766. Rouen 1786.

Németül megjelent először: Klagenfurt 1884. Másodszor: Innsbruck 1867.

125. *Hundsberg Hektor.* Solitudo spiritualis. Viennae 1718.

126. *Jäger Antal.* Persona Religiosi in Recollectione decem dierum officia sui status perpendens. Aug. Vind. 1778.

127. *Jegou János.* Méditations á l'usage des retraites. Rennes 1738.

128. *Jenamy Vilmos.* Kurzgefasste Exercitien des heiligen Ignatius. Gräz 1766.

129. *Jeune Pál.* Retraite spirituelle. Paris 1669.

130. Solitude spirituelle de dix jours sur les vérités les plus solides et les maximes de l'Evangile. Páris 1669. Sokszor lett ujból kiadva.

131. *Judde Kolos.* Retraite spirituelle de huit jours pour les persones religieuses. Paris 1746. Utolsó kiadás 1825.

132. Retraite spirituelle pour trente jours. Lyon. 1758. Paris 1781. Utolsó kiadás: 1825.

Mindkét munka németül is megjelent. Az első: Innsbruck 1866. A második: Mainz 1885.

133. *Izquierdo Sebestyén.* Secessus octo dierum pro omnis generis hominibus, sive Praxis Exercitiorum spiritualium S. Ignatii. Romae 1665.

Spanyol, olasz és franczia nyelvre leforditva is megjelent.

134. *Kappenstein Ferencz.* Die Ansprache Gottes an die Seele in der Einsamkeit; eine deutsche Übersetzung der achttägigen Exercitien des P. Daniel Pawlikowski. Köln 1720.

135. Der Wegweiser zum Himmel, gefunden in den Betrachtungen des P. Ludvig de Ponte, sammt Betrachtungen für andächtige Exercitien. Köln 1721.

136. *Kadlinski Felix.* P. Barry exercitiumainak forditása cseh nyelvre. Prag 1674.

137. *Keppler Lőrincz.* Lumina sacra et affectiones piae, quibus triplex perfectionis via illustratur et dirigitur iuxta Exercitia S. P. Ignatii. Salisburgi 1676.

138. *Kobler Antal.* Manresa, oder geistliche Übungen des hl. Ignatius, zum Gebrauche aller Gläubigen. Nach dem Französischen frei bearbeitet. Regensburg 1875.

139. *Kroust János Mária.* Secessus seu Exercitia spiritualia octo dierum iuxta mentem et methodum S. Ignatii in usum Ecclesiasticorum. Friburgi 1765. Aug. Vind. 1792. Parisiis 1836.

140. *Kwiatkowski Péter.* Collectanea ascetica Exercitiis spiritualibus S. Ignatii Fundatoris Soc. Jesu accomodata, ex doctrina sacrae scripturae, SS. Patrum aliorumque Divorum heroicis gestis ac selectioribus historiis desumpta, ad declinandum a malo vitiorum, ad faciendum bonum virtutum excitantia. Aug. Vind. 1741.

141. *Laborde.* Retraite de dix jours pour se disposer à célébrer saintement la fête de Noel. Paris 1764.

142. *Lafitau Péter Ferencz.* Retraite de quelques jours pour une personne du monde. Paris 1759.

143. Retraite spirituelle pour les Religieuses. Paris 1780.

144. Retraite pour les Curés. Avignon 1761.

145. *Lallemant Károly.* Exercices spirituels selon la méthode de S. Ignace. Fléxier 1661.

146. *Lalleman Fülöp.* P. Judde lelkigyakorlatainak forditása francziából latinra. Augsburg 1752.

147. *Lamberti Fridrik.* Ascesis Ignatiana, id est, Exercitia spiritus octiduana ex libello S. Ignatii depromta Coloniae 1706.

148. *Lancicius Miklós.* Opusculum sextum de Meditationibus rerum divinarum recte peragendis praesertim in Recollectione octiduana. Pragae 1667.

Uj javitott kiadásban megjelent: Cracoviae 1883. Ismerjük. Sok nagyon fontos dologról igen jelesen értekezik; kitünő egy munka.

Franczia kiadásban megjelent: Paris 1710.

149. *Le Large Ferencz.* Retraite spirituelle ou conduite d'une âme, qui aspire à la perfection dans l'état religieux et séculier. Lyon 1696. 1748 et 1685.

150. *Leonardelli Bonaventura.* Persona religiosa per duplicem Recollectionem triduanam interne et externe renovata. Aug. Vind. 1745.

Német fordításban megjelent: Augsburg. 1771. Passau. 1849.

151. *Le Paulmier Miklós.* Scriptura sacra in formam meditationum redacta. Parisiis 1692.

152. Meditationes ex sacris scripturis elicitae, et in breviorem formam redactae in usum praecipue Sacerdotum, qui singulis annis exercitiis spiritualibus vacare solent. Lavallii 1842.

153. *Lerchenfeldt Léndrd.* Exercitia spiritualia S. P. N. Ignatii auctius declarata. Ingolstadii 1645. Oeniponti 1667. Monachii 1713.

154. *Le Vallois János.* Prières et Méditations à l'usage des Retraites qui se font chez les PP. Jésuites dans la maison de leur Noviciat à Paris. Paris 1750.

155. Lettres Chrétiennes sur la nécessité de la Retraite dans chaque état de la vie. Tom II. Paris 1682, et 1684.

156. *Levallos.* Prières et meditations à l'usage des retraites. Paris 1750.

157. *Libertinus János.* Exercitia S. P. Ignatii cum adiunctis ex P. Ign. Diertins S. J. Explanationibus. Pragae 1721. Cseh nyelven.

158. *Lohner Tóbias.* Institutiones Theologiae mysticae seu facilis et practicus modus Exercitia spiritualia S. P. Ignatii Loyolae per octiduum faciendi; item triduanam recollectionem fructuose instituendi complectens. Partes II. Dilingae et Aug. Vind. 1680, 1695 et 1722.

Continentur in hoc opere:

1. Meditationes pro octiduano secessu iuxta normam a S. Ignatio assignatam.

2. Meditationes pro octiduano secessu Sacerdotibus accomodatae.
3. Recollectio octiduana per parabolarum Considerationem facienda.
4. Quatuor Exemplaria recollectionis triduanae a Sacerdotibus et Clericis instituendae.
5. Octiduanus secessus pro Saecularibus.
6. Octiduana Recollectio Religiosis, praecipue Sacerdotibus ad perfectionem serio tendentibus accomodata.
7. Meditationes pro octiduano secessu super axiomata religiosa.
8. Meditationes pro octiduano secessu pro formanda voluntate humana cum divina.
9. Meditationes pro octiduano secessu de Praesulum et Superiorum munere rite administrando.
10. Decem triduanae Recollectiones.

159. *Lolgen Henrik.* Christliche Grundwahrheiten für die nachmittägigen Erwägungen während der Exercitien von P. Cattaneo S. J.

Olasz nyelvből van németre forditva, Köln 1731.

160. *Maffei Péter Antal.* Exercitia spiritualia usui personarum ecclesiasticarum adoptata. Partes II. Aug. Vind. 1740.

161. *Maget Károly.* Exercitia S. P. Ignatii. Pragae 1721. Cseh nyelven.

162. *Maillard János.* Retraite pour les prêtres avec des leçons et considerations propres à leur état. Paris 1694. 1761.

163. Retraite pour se préparer à prendre l'habit religieux. Rouen 1705.

164. Retraite pour les Religieux et les Religieux. Paris 1694. Rouen 1705.

165. *Mainersperg Károly.* Betrachtungen für eine dreitägige Geistesversammlung. Wien 1732.

166. *Maister József.* Veritates aeternae in sacris Exercitiis triduo hebdomadae maioris propositae, Tomulis XXI. per totidem annos. Graecii 1757 et 1762.

167. *Makeblid Lajos.* Paradisus Exercitationum spiritualium. Verdussin 1607. Belga nyelven ; sok kiadása van.

168. *Mancinelli Gyula.* De quatuor Novissimis e s. scriptura. Instructiones pro dandis Exercitiis spiritualibus in societate.

169. *Mannhart Xavér.* Thebais Christo patienti consecrata. Aug. Vind. 1765.

170. *Margast Ferencz.* P. Salazer Ferencz művének fordítása spanyolból francziára. Paris 1752.

171. *Marie Péter.* Le Chemin de Dieu dans la Sainte Solitude pour la Conversion de pecheurs et la direction des justes. Paris 1638.

172. *Marsale de Romeo Mihály.* Solitudo manresana indulcata ab Harmonia musarum Sicularum, seu Exercitia S. Ignatii Canticis Siculis reddita sub nomine Melchioris Pomé italice edita. Panormi 1720.

173. *Martel Gábor.* Retraite spirituelle de trois jours pour servir de préparation au renouvellement des voeux, qui est en usage dans les maisons religieuses. Lyon 1732.

174. Le Chrétien dirigé dans les exercices d'une rétraite spirituelle. Tom. II. 1729, 1752 et 1757.

175. *Masenius Jakab.* Dux viae ad vitam puram, piam, perfecttam per Exercitia spiritualia octiduana, communia omnibus et propria Ecclesiasticis, iuxta normam S. Ignatii Loyola. Treviris 1651. 1667. 1686. Viennae 1702.

176. *Maya Sebestyén.* P. Barry P. exercitiumainak fordítása portugalra.

177. *Meerbeeck János.* Meditationes variae pro Recollectione triduana et Exercitiis spiritualibus S. P. Ignatii. Antverpiae 1688.

178. *Mehlem Fülöp.* Die geistlichen Übungen des hl. Ignatius zum Privatgebrauche für Priester. Münster 1884.

179. *Molitor Márton.* Heilsame Wahrheiten zur Erneuerung des Geistes und heiligen Eifers im Dienste Gottes und in der Sorge des ewigen Heiles. Mannheim 1769.

180. *Nádasi János.* Annua eremus Divini Amoris, seu Lectio spiritualis pro iis, qui asceticis D. P. Ignatii meditationibus per 8 aut 9 dies exencertur. Viennae 1687. — Una cum opere: Annus Amoris Dei. Viennae 1679.

181. *Nepveu Ferencz.* Retraite spirituelle selon l'esprit et la méthode de S. Ignace. Paris 1691. Lyon 1696. Besançon 1828.

Latin nyelvre leforditva megjelent: Bécs 1701. 1717. 1723. Strassburg 1738.

Németül pedig: Augsburg 1852. Tanitásai gyakorlatiak.

182. Retraite spirituelle selon l'esprit et la méthode de S. Ignace pour les Ecclésiastiques. Paris 1709. 1722. 1749.

183. Retraite sur notre Seigneur Jésus-Christ. Paris 1692.

184. Retraites spirituelles pour les personnes religieuses, de l'importance de se donner tout à Dieu et sans reserve. Paris 1722. Avignon 1828.

Német forditásban: Köln 1729.

185. *Neumayr Xavér.* Gratia Vocationis sacerdotalis, per sacras Commentationes Venerabili Clero accomodatas ad spiritus renovationem. Aug. Vind. et Ingolstadii 1753. 1759. 1763.

186. Exterminium acediae, seu fructus Exhortationis D. N. Jesu Christi super Lucae XIII: „Contendite intrare per angustam portam," triduana Exhortatione propositum. Aug. Vind. 1755. 1762. Monachii 1763.

Német kiadása: Augsburg 1756.

187. Triduum sacrum pro viris nobilibus et litteratis. Monachii et Ingolstadii 1656. 1760. 1761.

188. Via Compendii ad perfectionem statui religioso competentem octidunao itinere emetienda, duce S. Ignatio. Aug. Vind. 1757 et 1759.

189. Das Wesen, die Kraft und die Übung der

theologischen Tugenden: Glaube, Hoffnung, und Liebe, für eine dreitägige Geistesversammlung. Augsburg 1749.

Sok kiadása volt.

190. Dreitägiges Zäherfest als Geistesversammlung für andächtige Frauen. Augsburg und Innsbruck 1764.

191. *Neuville-Frey Károly.* Exercices ou Solitude de neuf jours. Paris et Lyon 1776.

Német fordítása: Augsburg 1841.

192. *Névtelenül.* Maior Dei Gloria viris apostolicis per Exercitia spiritualia S. P. Ignatii proposita. Viennae 1660.

193. Geistliche Übungen für Personen von jedem Stande. 3 Theile in einzelnen Blättern gedruckt. Ingolstadt 1660.

194. Solitude de 10 jours sur les plus solides vérités et sur les plus saintes maximes de l'Evangile. Paris 1665. Lyon 1677.

195. L'Oeconomie des Exercices spirituels de S. Ignace. Liège 1681.

196. Le Renouvellement du Coeur ou Méditations pour une Retraite de dix jours. Paris 1692.

197. Exercices de Retraite. Paris 1688.

198. Geistliche Übungen des hl. Ignatius für drei Klassen von Personen, für Ordensleute, Priester und Laienbrüder. 3 Theile in einzelnen Blättern gedruckt. Ingolstadt 1697. München 1716.

199. Méditations sur le plus importantes vérités chrétienes et sur les retraites de ceux, qui ont embrassé cet êtât. Paris 1697.

200. Instructions et Méditations pour la retraite annuelle de dix jours. Grenoble 1698.

201. Retraite spirituelle pour un jour chaque mois. Lyon 1700.

202. Méditations pour la retraite propres aux religieuses. Paris 1705.

203. Retraite de 10 jours sur les principales obligations des Religieuses. Paris 1705.

204. Méditations pour les Retraites sur differens sujets. Paris 1710.

205. Ritiramento spirituale per 8 o 10 giorni con lezioni. Venezia 1711.

206. Méditations pour les retraites. Nancy 1719.

207. Sacrae Exercitationes per primos tres dies hebdomadae sanctae potissimum pro studiosa inventute. Monachii 1720.

208. Veritates aeternae ad studiosae potissimum iuventutis usum et salutem propositae. Constantiae 1730.

209. Moyens de conserver les bons sentiments, que la Méditation de Vérités éternelles inspire. Paris 1721.

210. Retraite chrétienne sur les Vérités du salut. Paris 1740 et 1742.

211. Retraite spirituelle, suite du rapport des chrétiens et des hébreux à l'usage de Religieuses. Paris 1755.

212. Cura salutis triduana Recollectione ad fervorem accensa in Odeo almae Congregationis B. V. Mariae Monachii. Monachii 1769.

213. Disinganno ossia il solitario Cristiano cattolico. Venezia 1778.

214. Retraite de huit jours suivie des prières. Paris 1783.

215. Exercices de Retraite en faveur des Enfants qui se disposent à faire leur première Communion. Paris 1783.

216. Solide Devotion ou Retraite sanctifié par la Méditation des fins dernières de l'homme et des souffrances de Jésus-Christ avec la nouvaine au Calvaire, à l'usage des Missions. Paris 1809. Angers 1829.

217. Exercices pour une retraite de 3 jours. Avignon 1828.

218. Vade mecum ad Exercitia spiritualia. Bruxelli 1842.

219. Gli Exercizi spirituali del S. P. Ignazio, come si suole esporli, a Roma nella Casa di Exercizi di S. Eusebio. Impressi in foglj separati. Roma 1844.

220. Manrèse ou les Exercices spirituels de S. Ignace mis à la portée de tous les fidéles. Dans une exposition neuve et facile. Lyon 1847.

221. Geistliche Übungen in der Einsamkeit von acht Tagen. Wien 1878. Kivonatosan nagyon sok jót foglal magában; ajánlható.

222. *J. P. R. R.* Le religieux ou la religieuse méditant sur ses devoirs dans une retraite. Lyon 1701.

223. *M. D. S.* Retraite sur les vertus du Sacré Coeur de Jésus-Christ. Avignon 1837.

224. *Nouet Jakab* Les Exercices du S. P. Ignace.

225. Retraite spirituelle pour les Religieuses.

226. Retraite pour acquérir la patience et le sublime esprit de la Croix.

227. Retraite pour se conformer avec la volonté de Dieu.

228. Retraite sur l'esprit de Jésus.

229. Retraite pour acquérir la paix du Coeur par le règlement des passions.

230. Retraite pour se renouveller dans l'estime de la perfection et dans la grace de la Vocation religieuse.

231. Retraite pour se préparer a une bonne mort. Paris 1692. 1702. 1845.

Német kiadása megjelent: Dillingen 1689. Prag 1699. Gräz 1723.

232. *Otto Illés.* Sacra Eremus.

233. *Palma Lajos.* Camino espiritual de la manera, que la ensenna san Ignacio en su libro de los Ejercicios. Alcala de Henares. 1626.

P. Dyck Jakab által latin nyelvre leforditva megjelent: Bécs 1665.

234. Praxis et brevis Declaratio Viae spiritualis, prout eam nos docet S. P. Ignatius in suis Exercitiis spiritualibus. Madriti 1629.

Sok kiadást ért s más nyelvekre is lőn leforditva.

235. *Pallu Márton.* Le Chemin de la perfection ou

Retraite spirituelle à l'usage des Communautés religieuses. Paris 1769.

236. *Patiss György.* Geistesübungen für acht Tage aus den Exercitien des hl. Ignatius. Innsbruck 1858.

237. *Pawlowski Dániel.* Locutio Dei ad cor Religiosi in sacra octiduana Exercitiorum spiritualium solitudine commorantis. Culisii 1677.

Többszöri kiadásai megjelentek: Dillingen, Augsburg, Neapel, Prag, Köln.

238. Vita ex morte, seu octiduana animi recollectio. Pragae 1711.

239. Fundamentum vitae aeternae, seu Electio status vivendi iuxta vocationem Dei. Pragae 1711.

240. *Peikardt Ferencz.* Geistliche Übungen. — Wien. a katechetikai könyvtárban.

241. Kurzer Auszug aus den Exercitien des hl. Ignatius für den Advent in acht Bertrachtungen vorgetragen. Wien 1752.

242. *Pergmayr József.* Gründliche Erwägungen ewiger Wahrheiten für achttägige geistliche Exercitien. Augsburg 1783, 1788. Regensburg 1848.

243. Heilige Anmuthungen und Tugendübungen für geistliche Gemüthsversammlungen. Augsburg 1778.

244. *Petitdidier János József.* S. Ignatii Loyola Exercitia spiritualia tertio probationis anno a Patribus Soc. Jesu per mensem obeunda. Pragae 1757. Lugduni 1821 et 1834. Parisiis 1847.

245. Octiduana Exercitia. Pragae 1755.

246. *Pfeiffersberg Károly.* Instauratio sacra sacerdotis Theophili in cura animarum agentis, Exercitiis spir. S. Ignatii per octo dies animum suum excolentis. Styrae 1730. Cremsii 1740.

247. Instauratio sacra hominis christiani, Exercitiis spir. S. P. Ignatii aninum suum excolentis. Styrae 1758.

(Vége köv.)

Monumenta Germaniae Paedagogica, umfassende Schulordnungen, Schulbücher, Paedagogische Miscellaneen und zusammenfassende Darstellungen aus den Landen Deutscher Zunge. Unter Mitwirkung einer Anzahl Fachgelehrter herausgegeben von Karl Kehrbach. Berlin A. Hofmann & Comp. (W. Kronenstrasse, 20.) — *I. Band. Braunschweigische Schulordnungen von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1828. Herausgegeben von Prof. Dr. Friedrich Koldewey Director des herzoglichen Realgymasiums in Braunschweig. Nagy 8-rét CCV és 602 lap. Ára 15 márka.*

Nem ismeretlen e lapok t. olvasói előtt, hogy Németországban egy nagyszabásu vállalat lépett életbe, melynek czélja — Németország paedagogiai emlékeinek összegyüjtése és kiadása.

A vállalatra azon tény szolgáltatott okot, hogy a paedagogia története eddigelé nagy hiányokat tüntet fel. E hiányosságát azonban a paedagogia történetének legsikeresebben akként vélték a vállalat tudós szervezői megszüntethetni, hogy felkutatják és összehordják mindazt, amit az idő kiméletessége a legördült századok tanügyi életéből a késő utókor számára megőrzött.

A vállalat ennélfogva ki fog terjeszkedni: az iskolai rendeletekre, tankönyvekre, paedagogiai értekezésekre, önéletrajzokra, iskolai beszédekre, intézeti szabályokra, naplókra, évkönyvekre, iskolai játékokra, szóval mindarra, ami a régi tanviszonyokat szemeink elé állithatja, róluk világosabb fogalmakat nyujthat.

A vállalat szervezői kezdetben nem szándékoztak azon széles alapokra fektetni munkálataikat, mint a melyeken azok jelenleg nyugosznak.

Csak a „Humanismus“ korától akartak ők kiindulni és kizárólag a középiskolai oktatásra szoritkozni. Midőn azonban a nagyszerü vállalat első tervezete a külföld legelső tudósainak tanulmányozás czéljából átadatott, ezek javaslatai következtében határozatba ment, hogy „Monumenta Germ. Paedagogica“ feladata legyen — Németország nevelés- és oktatásügyének egész fejlődését a neve-

zetesebb irodalmi termékek által feltüntetni anélkül, hogy akár az oktatási intézetek valamely neme, akár valamely korszak, *vallásfelekezet* vagy párt, különös előnyben, figyelemben részesülne.

A fentebb röviden jelzett anyag 4 csoportra osztva fog feldolgoztatni.

E csoportok a következők:

1. Az iskolai rendeletek.
2. A tankönyvek.
3. Különfélék.
4. Önálló értekezések.

Külső megkülönböztetésül minden köteten jelezve lesz először a kötetek folyó száma, másodszor az illető csoport külön teljes czime és a csoport-kötet szám.

Minő nagy lesz a vállalat terjedelme, azt előre meghatározni nem lehetett. Arra nézve sem nyilatkozott a tudós szerkesztő, mily időközökben fognak az egyes kötetek megjelenni. Hogy nagyszabásu lesz a vállalat, hogy roppant anyaghalmazt fog magában foglalni, azt gyanithatjuk azon nagyszerü előmunkálatok folytán, melyek a vállalat érdekében megindultak; következtethetjük azon élénk érdeklődésből, melyet iránta korunk leghiresebb tudósai tanusitanak. A vállalatnak 167 munkatársa van, kik között Európa leghirnevesebb tudósaival és számos egyházi férfiuval is találkozunk! Maga e névsor garanczia arra nézve, hogy a Mon. Germ. Paed. nagyszerü vállalat lesz.

Az általános érdeklődést keltett vállalat különben már megindult. A két első kötet legközelebb gyors egymásutánban hagyta el a sajtót. Az első kötet Braunschweig város tanügyi viszonyait tárja elénk a legrégibb időktől egészen a jelen század harmadik tizedének végéig — 1828-ig.

Vajjon miként jut Braunschweig azon dicsőséghez, hogy e nagyszerü vállalat legelső kötetének diszes helyét foglalja el, azt nem nehéz megmagyarázni.

Braunschweig a középkorban „szabad város," a

Hansa-szövetség egyik legtekintélyesebb helye és nagyszerü kereskedelmi központ volt. Mint ilyen müveltség tekintetében is mindig az elsők között vágyott lenni és tanügyének jelentékeny áldozatokat szentelt. E czimen áll a „Monumenta“ első kötetében.

A legrégibb emlék, melyet e kötetben találunk 1251-ből származik. Otho herczegnek egy rendelete az, melyben a sz. Balázs egyház káptalanának és különösen a „Scholasticus“-nak az iskolára, tanitásra és nevelésre vonatkozó teendőit sorolja fel. Mint u. i. a középkorban egész Európában, ugy Braunschweigban is az egyház alapitá az iskolákat. Három káptalani, illetőleg zárdaiskola virágzott Braunschweigban — a sz. Balázs, sz. Cyriakus és a sz. Egyed egyházak mellett.

E zárdaiskolák szervezete a főbb pontokra nézve megegyezett egyéb ily iskolák szervezetével.

Ami az érintett rendelet tartalmát illeti, az a legnagyobb részletességgel sorolja fel a tanitó-kanonok teendőit. Világosan mutatja azonban az okmány, hogy Otho hg. a jó erkölcsöket többre becsülte az ismereteknél. Főleg u. i. a *nevelői* teendőkkel foglalkozik a rendelet.

Igen érdekes egy másik 1370-ből származó okmány, mely az érintett három templom mellett levő káptalanok által megállapitott közös iskolai rendszabály, mondhatnók: braunschweigi közoktatási törvény 1370-ben — volt.

1407-ből fenmaradt egy más rendelet fényesen bizonyitja, mily erélyesen fáradoztak a régi zárdai iskolák a gyermekek erkölcseinek nemesitésében.

A következő századdal megnyilik a protestans tevékenység ideje. Braunschweigban — Bugenhagen János, pomerániai származásu férfiu ütötte fel sátorát, hirdetve az evangelium tiszta (!) tanát. Áldástosztó (!) gondjait természetesen kiterjesztette az iskolaügyre is. Idevonatkozó nagyobb szabásu rendelete 1528-ból van keltezve és kiterjed az iskola összes bel- és külügyeire. Megjegyzésre méltó, hogy Bugenhagen külön *leányiskolákat* is — nevezetesen négyet a különböző városrészekben, hogy

ne kelljen a leánykáknak messzire járniok — állitott Braunschweigban és fáradhatlanul ajánlotta azokat a szülők figyelmébe.

„Ha — mondá igen szépen ily ajánlások alkalmával — a fiatal leányok elvégzik ez iskolákat, hasznos, ügyes, vig, szeretetreméltó, engedelmes, istenfélő asszonyok lesznek belőlök, nem könnyelmüek, nem önfejüek. Meg fogják ott tanulni miként kell majdan házukat tisztességesen vezetni, gyermekeiket engedelmességre, becsületre és az Ur félelmére oktatni.“

Különös figyelemre méltó még Braunschweig tanügyi életéből — az 1755-ből származó terjedelmes okmány, mely a tanügy ujjászervezéséről szól, annak mibenlétét ismerteti.

Fényesen visszatükrözi ez okmány azon nagy lendületet és változást, melyet a tanügy terén a XVIII. században Európa több birodalmában és különösen Braunschweigban tapasztalunk. Magában foglalja u. i. ez okmány mindazon üdvös intézkedéseket, melyeket a kérdéses város tanügyének emelésére foganatositott.

Hasonló érdeket keltenek az olvasóban és egészen lebilincselik figyelmét azon okmányok, melyek már a jelen századba nyulnak át.

Braunschweig tanügye a jelen század elején szomoru hanyatlás képét tüntette fel. Voltak ugyan iskolái, azoknak látogatása ellen sem lehetett volna panaszkodni, de élettelen, holt volt az iskola! A tanitók és tanulók egyaránt megfeledkeztek kötelmeikről.

Szomorodott szivvel nézte ez állapotokat a város egyik jeles és buzgó tanférfia — Scheffler és sokat tünődött a felett, mily gyógyszerekkel lehetne e beteges helyzetet megjavitani. Nem hiányoztak volna részéről a kellő eszközök, de Scheffler — braunschweigi születésü volt és vajjon lehet-e valaki próféta saját hazájában? Scheffler lelkes fáradozásai sikertelenek maradtak. Idegen embernek kellett jönnie, hogy a helyzet megváltozzék!

E férfiu a szintén alaposan képzett és nagy tekin-

tályü Friedemann volt. Az ő üdvös tevékenységére vonatkoznak azon okmányok, melyek az első kötetnek utolsó részében foglaltatnak.

A munka igen alapos tanulmányokon nyugszik, nagybecsü adatokat tartalmaz és könnyen érthetővé teszi azon nem mindennapi jelenséget, hogy első kiadása néhány hét alatt teljesen elfogyott.

(Folyt. köv.)

Dr. Walter Gyula.

Jézus föltámadásának valósága. — Tudori értekezés. Irta Szvetics Anzelm, zirczi hittanár. Az egyházi hatóság engedelmével. Budapest, Athenaeum. 1887. 8⁰ 173 l. Ára?

A könyv, mely e czimet viseli, már több hónappal ezelőtt látott napvilágot, — és hogy folyóiratunk csak most vesz tudomást róla, oka az, mivelhogy a szerkesztőségnek csak e napokban küldetett be. Ugyanez a körülmény, s a jelen füzet lezáratásának közelsége legyen magyarázata az ismertetés tulságos rövidségének is, — mert másrészről az értekezés jelessége, tudományos szinvonala, meleg, buzgó hangja semmiesetre nem engedik, hogy azt egészen hallgatással mellőzzük.

Ha az öt főtételt, melyet a derék fiatal szerző munkájában egymásután kidolgozott, olvasóinknak megmutatjuk: adtuk egyszersmind az egész munkának ismertetését, mely, mint czime is már kimondja az Ur Jézus föltámadását, hitünknek ezen alapját és az egész kereszténységnek sarkkövét — bizonyitja be tudományos eszközökkel a rationalisták kifogásai ellen.

Az emlitett öt tétel a következő: 1. A történelmi adatok Jézus életéről teljesen hitelesek. 2. A csoda (általánosságban szólva) lehetséges, és igy Jézus föltámadásának csodája ezen szempontból nem támadható meg. 3. A történelmi adatok szerint Jézus valósággal meghalt a kereszten, tehát nem volt tetszhalott. 4. Élettelen teste kősirba tétetett, és őriztetett. 5. Harmadnapra nem volt sirjában található, mely körülmény csak dicsőséges fel-

támadásában lelheti magyarázatát; mert a) természetes uton semmikép el nem tünhetett, b) vannak positiv tagadhatlan érveink, melyeknek értékét meg nem dönthetik a minden alapot nélkülöző mindenféle föltevések, c) e mellett tanuskodik a zsidóknak, Jézus legelkeseredettebb elleneinek eljárása is.

Mindenki látja a helyes logikai rendet, e tételek egymásutánjában; valamint azt is, hogy a punctum saliens, különösen a 3. és az 5. tételre esik; miért Szerző is legtöbb gondot és figyelmet forditott ezeknek kidolgozására, s a rationalismus fölhozta kételyek kigyomlálására.

Az egész értekezés igen szépen sikerült, s nemcsak papoknak, hanem a müvelt világiaknak is nagyon ajánlható olvasmány. Sok mindenféle, ami eddig tán nem volt előttök egészen világos, e kis munka elolvasása után tisztán állna lelki szemeik előtt. Ugy tudjuk, hogy a könyvkereskedésekben is kapható a mü, — de mindenesetre magánál a szerzőnél (Zircz, Veszprémmegye).

Dr. Kereszty Géza.

Un ami du peuple au XVIII-e Siécle. Vie du Père Rocco, de l'ordre des Frères Prècheurs, par Son Eminence le Cardinal Capecelatro. Bruges, Desclée. 242 l. 12⁰ Ára 2 frk.

Capecelatro születésére nézve herczeg, szabadválasztása szerint Oratoriánus, a pápa akarata szerint érsek és bibornok, a tizennyolczadik század egyik népszerü alakját örökitette meg, P. Rocco, dominikánus személyében. Az iró, kit müvei az e fajta irodalomban magasra emelnek, kedves alakban tudja föleleveniteni a régi történelmet s a régi igazságot; stylje bájával és élénk felfogásával fölkereste ez egyszer a legalsó néposztály homályos rétegében P. Rocco alakját, ki maga is a munkásnak kunyhójából eredvén, a 18 ik században, Nápolyban, a nyomorultak őszinte és hatalmas barátjává és szószólójává csapott fel.

Ezt a nevet Nápolyban mindenki ismeri; Svájczban sem ismeretlen, hol a kálvinisták közt akadt életiróra; Londonban sem, hol mellszobra a királyi társulat salonjaiba helyeztetett. De ki hallott nálunk Páter Roccóról? Pedig ez egyszerü szerzetes uttörője volt sok ujkori intézménynek s megelőzője azon jóhirü nevek hordozóinak, kik a sociologia, a szegényügy, s más rokon törekvések mezején babérokat arattak.

Más szempontból is, amely igaz, hogy másodrendü, — a „Vie du Père Rocco“ igen érdekes könyv. Bevezet a nápolyi nép erkölcseibe, „melyet kevesen ismernek s kétségtelenül azért kevesen szeretnek, de a mely megérdemli, hogy szeressék.“ Anélkül, hogy szemet hunyna földiei hibái előtt, a szerző törekszik közölni velünk a maga és hősének szimpatiáját a nápolyiak iránt, kik a napnak pajkos, kényes gyermekei, „vig, lármás utczakoptatók, kik oly ösztönszerü szivesen énekelnek, mint ahogy madarak repülnek, sebtében a leggyászosabb kihágásokra ragadtatnak, de épp oly könnyen magukba térnek.“ Hogy ezt elérhesse, ecsetének magiájával áthelyez Nápolyba: minden megnyer, minden meglep e népszerü jelenetek ecsetelésében, melyeket melegen szinez; a legsötétebb háttérből pedig jótevően emelkedik ki a dominikánusnak fehér ruhája, mint valami áldó megjelenés.

A fehér barát, mint a kit a nép ural, s kire a király hallgat, elfojtja a lázadásokat, eltörli a visszaéléseket, biztositja a nyilvános egészségügyet, kivilágittatja az utczákat, temetőket nyit, kórházakat, árvaházakat, müvészet és ipariskolákat állit, szembeszáll a ragályos betegségekkel, az éhséggel s daczol a Vezuvval. Mindezt anélkül, hogy megszünnék a legszegényebb, a legengedelmesebb szerzetes lenni, ki csak azt a czimet kivánja, hogy a „lelkek vadásza.“

Mint csodálkozhatnánk akkor, hogy találkozott nagy iró, aki arra felbuzdult, hogy e nagy szivnek halhatatlanságot biztositson.

F.

Sieben Vorträge über die „Sociale Frage.“ Von Dr. jur. Alfred Ebenhoch. Linz a. d. Donau. Verlag der F. J. Ebenhöchschen Buchhandlung (Heinrich Korb.) 1887. 8-rétü VIII—120 lap. Ára 80 kr.

Miután manapság a socialis kérdésről már mindenki beszél, csak örömmel üdvözölhetjük ezen ügyes kis könyvet, mely a dolog állásáról röviden, velősen tájékoztatja az olvasót.

A fiatal jogász a mult télen hét előadást tartott a socialis kérdésről a linzi katholikus hazafiui kaszinóban és több oldalról jött felhivásra ezeket nyomtatásban is kiadta. Meg vagyunk róla győződve, hogy ezzel hasznos munkát végzett: friss elevenséggel irt füzete remélhetőleg tetemesen hozzá fog járulni az eszmék tisztázásához. A hét felolvasás tárgyát a következő czimek jelzik: 1. A socialis kérdés quintessentiája (a világhirü centrumistának, Hitze Ferencznek ily czimü füzete nyomán.) 2. A socialis kérdés a statistica világában (tényekkel bizonyitja, hogy a kérdés igenis létezik a valóságban, és nemcsak egyesek fejében, mint a liberalis lapok zsidai elhitetni szeretnék.) 3. A német socialisták előfutárai. 4. Schultze-Delitzsch és Lassalle Ferdinánd. 5. Marx Károly és a vörös internationale. 6. A socialismus quintessentiája. 7. A keresztény socialismus. A szerzőnek nem czélja ezekben ujat mondani, hanem egyszerüen tájékoztatni az olvasót: ezt, ugyhisszük, elérte, miért is e füzetet mindenkinek ajánlhatjuk.

Fischer-Colbrie Ágost.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

(Renan Ernő még mindig) nem nyugszik, sőt nagyon is hangos életjeleket ad magáról. Legujabban ismét egy nagyobb, háromkötetes munkával lepi meg a világot, melynek első kötete a mult hó utolsó napjaiban hagyta el a sajtót. A czime: „Zsidóország története,“ tartalmára

nézve pedig méltán csatlakozik az eddigi diszes sorozathoz, mert nem kevésbé rationalisticus, nem kevésbé rosszhiszemüleg elcsürt-csavart, hitlerontásra számitott magyarázata a történetet egyszerü tiszta előadásban megörökitő szentirásnak, mint voltak: „Jézus élete," „az apostolok," „a keresztény egyház megalakulása." — Valóban, ez látszik a hirhedt ember irodalmi életfeladatának, ez az egy eszme lengi át minden munkáját: kiölni a természetfölöttiben való hitnek utolsó szikráját is az emberek szivéből, a szent könyvek rationalistikus elferditése által. Beavatottaktól halljuk, hogy Renannak ezen biblikus thémák „szabadröptü" feldolgozására egyenes megbizatása van a szabadkőmüves páholytól, — ha csakugyan igy van, mondhatni, igen szorgalmasan igyekszik megfelelni a megtisztelő feladatnak. E kedvencz themáitól csupán egyszer tért el, midőn egy-két év előtt a drámairást is megkisérlette, („A jouarrei fejedelemasszony") azt az épületes eszmét dolgozván ki, hogy, ha az emberiség pár nappal előbb biztosra vehetné a világ végét, sietne azt a pár napot a legőrültebb szerelmi élvezetekre forditani, nem törődve többé az illem- és erkölcsszabta tekintetekkel. De most ismét csak a Bibliát rántotta elő; az uj-szövetséggel már meglehetősen végzett; mit kezdjen? rátért az ó-szövetségre. Elmondván, hogy az emberiség multjában igazán csak három nemzet története érdekli őt; a görögé, melytől a haladásra képes humanismus alapját származtatja, a rómaié, mely az erőt képviseli, és a zsidóé, „melynek merész genieje" érdekes vallási nézeteket hozott a világba, (tehát a zsidó népnek, vagy, mint ő mondja, Syria egy kis szögletében rejtőzött kis néptörzsnek genieje!) igy folytatja: „Tudományunk, müvészetünk, irodalmunk, filozofiánk, morálunk, politikánk, strategiánk, diplomacziánk — mind, mind a görögöktől van, — de vallási eszméink a zsidóktól erednek. Az ő prófétáik aféle heves publicisták voltak, kiket ma socialistáknak s anarchistáknak hívnának. A társadalmi igazságosság fanatikusai ők, kik fenhangon hirdetik, hogy ha nem akar

igazságos lenni a világ, inkább veszszen el. Hibás nézet, de termékeny; mert minden kétségbeesett tan, például mint a mai orosz nihilistáké, hősöket teremt s ébren tartja az emberi erőket. A kereszténység alapitói, a próféták ez egyenes utódai, a kimerülésig egy kiáltást hallatnak: a világ végét, *és különös egy dolog! átalakitják vele a világot.*" Ilyen modorban folytatja végig a mély gondolkozásu férfiu. Csodálkozik ugyan a világ átalakulásán a kereszténység által, és alább ujból és ujból kimondja, hogy „*bámulatos hatásuk van a zsidó és keresztény történeteknek az erkölcsök javitására:*" hanem azért csak bátran szövi, fonja tovább körmönfont okoskodásait. A régi, patriarchalis kor rajzolásánál, kéri olvasóját, hogy minden frázishoz egy „*talán*"-t füzzön, s ha még ez sem lenne elég, hintse be e szócskával a lapok széleit egészen; mert mennyi illuzió lehetséges e régi dolgok feszegetésénél! Hogy Mózes csak mythikus alak Renan szemeiben, vagy legfölebb egy egyptomi fellázadt rabszolga, — hogy az „Elohim" szóból a zsidók eredeti polytheismusát hozza ki nagyképüen, hogy a „Jehova" nem egyéb mint konfiskácziója az Elohimnak Izrael javára, ami nagy hanyatlás vallási szempontból, de annál nagyobb haladás nemzetiségi szempontból, — és egyéb szellemesnél szellemesb deductiókat minek is emlitsünk? Vagy mit mondjunk arra, midőn egyenesen kimondja, hogy e müvében siet felhasználni a történet szabad kutatására kedvező időt; mert ki tudja, nem lesz-e a világ megint kereszténynyé egész irányában?!

Majd, ha mindhárom szentségtörő kötet napvilágot látand, fog akadni a keresztény tudósok közt is, aki apróra szedve az egyes csodabogarakat, megmutatja a világnak, hogy mit nyert a „Zsidóország történetében," amint akadt a „Jézus életének" is, meg a többi münek is nem egy jeles megtorlója. (P. o. a jeles Freppel püspök, akkor sorbonnei tanár.) Egyelőre igen természetesnek találjuk, hogy a liberalis és szabadkőmives sajtó mindenfelé nagy bámulattal és tömjénfüsttel fogadta ez uj első köte-

tet, és mint mondani szokta: „róla azzal a tisztelettel vesz tudomást, mely az irodalmi genialitás egy oly előkelő alakját, mint Renan, méltán megilleti.“

(Anarchista születésnapi ünnepélyesség, mennyegző és keresztelés). Egy anarchista lap a következő csudás közleményt hozza, melyet leforditani törekedtünk. Világosan kiérzik rajta, hogy az anarchismus uj világrendjének nyelve még nincs megalkotva: „Hármas ünnepélyt éltek át mult vasárnap N. városban társaink. Összejöttek szükebb körben, hogy neveket adjanak (!) három, nagy reményü csemetének, kik közül az első egy, a másik $2^1/_2$, a harmadik 4 éves; — ugyanott végbement egy jeles társunk s éppen oly társnőnk az életre kiható egybekelése, valamint egy más kipróbált társnőnk harminczadik születésnapjának megülése. Bizonyára ez volt a testvéri szeretetnek legharmonikusabb aktusa, melyet eddig átéltünk, — azon pillanat, midőn egyikünk azt a keresztséget (!) végezte, az egybekelést szentesitette s a harminczadik évforduló jelentőségét előadta. Mindannyinak, ki jelen volt, emlékezetébe vésődik örökre ez a nap!“ Ez a klasszikus s mélyen meginditó leirás élénken figyelmeztet a marseilli polgári keresztségre, melyen a költői indulatu koma vagy plane keresztelő (!) ilyen ömlengéssel szőtte körül a frissen született „szegény ördögöt:“

„Puisque s'il revenait sur terre
Le Christ ne serait plus chrétien
Au nom de la Nature austére
Je te baptise citoyen.“

E költői szülemény leginkább a költői gondolatnak ostobaságig fokozott merészségével dicsekedhetik; ez a fő benyomás; csak ez után következik a másik, hogy t. i. megbotránkozunk a káromkodáson. Bizonyos igaz, hogy ezek a „ritka,“ „szivemelő,“ „feledhetlen“ ünnepélyek nem fognak örvendeni nagy népszerüségnek.

(Hogy dolgozik az orosz rubel?) A londoni Times irja: „Néhány diplomatának és ujságnak oroszbarát érzelmekkel való eltöltésére, a pétervároradi kabinet 1.800,000

rubelt áldozott. A diplomatáknak és az ujságoknak az orosz keleti politika pártolása tüzetett ki czélul, különösen a bolgár ügyben kellett dolgozniok. A megvesztegetendő s részben megvesztegetett ujságok 3 kategoriába sorolhatók; az elsőbe azok tartoznak, melyek föltétlenül mindent irnak, amit az instrukció eléjük ad; a másodikba azok, melynek föladata arra szoritkozik, hogy kedvezően irjanak Oroszországról; a harmadik kategoria azokat foglalja magában, melyeknek nem terjed ki kötelmük másra, mint hogy egyes czikkeket vegyenek föl, melyeket a nagykövetek által kijelölt agensek kezeikbe szolgáltatnak. Legjobban fizetik az első kategoriát. Az idetartozó lapok évenkint legalább is 5000 rubelt kapnak. A második kategoria fizetésére 200,000 és 300,000-re rugó van átlag kivetve. Van ugy, hogy az orosz kormány szájize szerint megiródott s a harmadik kategoria lapjaiban közölt czikk 6000-től 10,000 rubelig terjedő honoráriumban részesül. E nemes vállalatra megnyert lapok száma Franciaországban 16, Angliában 4, Németországban 28, Ausztriában 20, (ezek közül Csehországra esik 9). Itália, Magyarország, Szerbia, Romániára, stbire esik 18, Lengyelországra 3. Egészben 89 ujság áll Oroszország zsoldjában. Ezenkivül még 900,000 rubelt tettek félre reményteljes uj akvizicziókra."

(Sokan ugy vélekednek, hogy az ördöngösség) ma már soha sem lép föl, s az evangelium ezt illető csodái a távol mult szürke ködében nem tesznek mélyebb benyomást. Az orvosi tudomány is okoskodik, s görög nevekkel természetes bajra akarja forditani az ördög „állitólagos" megszállásait. E halványuló eszmékkel szemben jónak láttuk azon exorcismus csodás hatására reflectálni, mely ez év augusztus havában, Einsiedelnben mondatott egy Elszaszból odavitt, ördöngős asszony fölött. Az asszony augusztus 9-én szabadult meg borzalmas állapotából, melynél fogva környezetét már jó ideje iszonynyal és rettegéssel töltötte el. Korán reggel vitték be a templomba az énekes misére. Az egész uton de főleg most, midőn a templomba vitték, szabadkozott s vonakodott, ellentállt,

s csak nagy nehezen czipelhették a csodatevő kép kápolnája elé, „ne menj a papok elé," orditotta ismételten. Férje, aztán a falubeli plébános és egy einsiedelni benczés kisérték. Bizalommal telve borultak le a Sz. Szüz képe előtt. Azon pillanatban, midőn a pap az oltárnál a sz. ostyát fölakarta mutatni, két oly óriási bődülést vitt végbez, melyet leirni lehetetlen. A jelenvoltak állitják, hogy soha hasonló hangot nem hallottak s hogy lehetetlen, hogy e hang emberi volt légyen. Mihelyt azonban ez izgalmas jelenetnek vége lett, az asszony teljesen fölépült. Első szavai Sz. Máriát illették: „Ave Maria! Üdvözlégy Mária!" Évek óta nem imádkozhatta már ez imát. Dr. Schmick „Die Unsterblichkeit der Seele" czimü müvében az ördöngősséget „Bewustsein-Zerspaltung" — az öntudat meghasadása, egységének fölbomlása által magyarázza. Fölhozza az álom tüneteit, mikor a két agyfélteke közt az idegközlekedés lazul, a két agyfélteke ugy müködik mintha két különböző személy állna egymással szemben. Igy például sokszor hallgatunk álomban másnak beszédére, pedig mi beszélünk; — emlékszünk arra is, hogy mit szólt, — tehát volt némi öntudatunk álmunkban, s mégis ez az öntudat mintha két személyt játszott volna. Transeat, mondjuk az álom exemplifikálására; mig a képzeletben maradunk, s nem kell külső erőmüvi tüneményeket magyaráznunk, addig az idegrendszer lazulása mindenesetre sokat megfejt, de fizikus hatásokban semmit sem magyaráz. Az ördöngősség nemcsak abban áll, hogy valaki gondolja, hogy van benne az ördög, tehát hogy van benne valami más személy, hanem nyilvánul rendkivüli fizikai hatásokban, melyekre a képzelődés képtelen. Végre pedig megmaradva az ujkori megfejtés alapeszméjénél t. i. hogy az ördöngösség egyszerüen fiziologiai változásban birja alapját, — mondjuk: a fiziologia e részben az agy és az idegrendszer mechanikája, hajlandók-e tehát megengedni azt, hogy ima által egy mechanikus változást idézhetni elő? ha igen, akkor hajlandók csodákban hinni?

(*P. Strassmaier János Jézus társasági atya,*) a Jezsuita collegiumnak Farm Stretben, Londonban tanára, nagyjelentőségü vívmánynyal ajándékozta meg a tudományt. Összeállitotta ugyanis Nabonnedos, babyloni király életére és uralkodására vonatkozó s a britt muzeumban őrzött téglalapokat. A britisch muzeumnak 40,000 történetiratu agyaglapjai közt talált 900-at, melyek Nabonnedosra (mások Baltazar, vagy Belsazárnak is hivják) vonatkoznak. Az agyaglapok gazdag történelmi anyagot szolgáltatnak, mely tán páratlanul áll a régi korról szóló leirásokban. Babylon sociális életének viszonyai Dániel próféta és a babyloni fogság korából uj világosságban tünnek föl előttünk. Találni ott Baltasar király 17 évi uralkodásának majdnem minden hónapjából keletkezett adatokat. Néhány okmány inkább magánjellegü följegyzés a Sipparai templom levéltárából; megismerkedünk általuk a jelesebb családok genealogiájával. Főleg a jegyzetek keltének pontos meghatározása emeli az adatok becsét. Strassmaier roppant munkában birkózott meg föladatával, mindezen táblákat pontosan lerajzolta, s ezeket Pfeiffernél, Lipcsében megjelenő müve kőnyomatban fogja hozni. Strassmaiert tartották e feladatra legalkalmasabb tudósnak, s azért bizatott meg ő e mü kiadásával.

(*Gibbons bibornok*) kevéssel ezelőtt egy vasárnap Sz. Ágnes templomába hajtatott a Friderick Road nevü utczában. Nyitott kocsijából megakadt szeme egymást hatalmasan döngető ifjak gomolyán, kik a szabad téren labdajáték közben összeveszve, verekedésre bizták a kétes jog kideritését. A kardinális megállittatta a kocsit, kiszállt, a küzdtérre sietett, szétválasztotta a fölhevült ifju amerikaiakat, s eldöntötte a vitás kérdést. Miután a verekedők egyet fujtak s a csend helyreállott, a bibornok beszédet tartott a vasárnap megszenteléséről s visszament kocsijához. Egyikük erre azt inditványozta, hogy a kardinálist megéljenezni szép és illő dolog, s derekasan háromszor zenditették utána a „cheers"-t.

(*Stuart Mária szentté avattatásának*) hire nagyon is

eltérő véleményeket ébreszt a közönségben; számtalan téves állitást is hallani, melyek részint a szentté avattatásban megerősitett s megdicsőitett erény milyenségére vonatkoznak, részint pedig a különféle történetirókból meritett nézetek nyomán magát a hősnőt is elitélik. Ezekkel szemben jó lesz némileg tisztázni a kath. álláspontot. Először is nem igaz, hogy Mária kanonizátiójának ügye Rómában az illetékes forum tárgyai közé fölvétetett volna, jóllehet XIV. Benedek szerint (De Serv. Dei. Beatif. et Beat. Canoniz. lib. III. cap. XIII. n. 10.) van elég ok rá, hogy őt vértanunak tartsuk. Ha pedig ez az ügy egyszer valamikor komolyan tárgyalás alá vétetnék, akkor nem fognak majd arra támaszkodva hozzáfogni, hogy Mária viszontagságos életében heroikus erényt tüntetett föl magán. Igaz, hogy kevés asszony van, kit jobban rágalmaztak volna azok, kik hamisitásban, lázadásban, gyilkolásban mesterek voltak; de ha minden vádtól tisztára mosnók is jellemét, ez még nem bizonyitaná szentségét. Részt nem venni a büntényekben, nem heroikus szentség. Ezen téren tehát beatifikációjának vagy kanonizatiójának sürgetői helyt nem állanának. Ha tehát törekvéseik valamikor testet ölteni kivánnának, akkor azon föltevésből kell kiindulniok s azt sürgetniök, hogy Mária későbbi életének nehéz megpróbáltatásait ker. türelemmel viselte és hősnőhöz illően inkább a halált szenvedte, mint sem hitét megtagadta volna. A római naptár több oly nevet sorol fel, melyek viselői életükben nem voltak az erény példái, de azon isteni kegyelem miatt, mely életüknek a hitért való odaadására képesitette őket, a szentek közé fölvétettek: igy sz. Cyprian, szept. 26. (304.), sz. Bonifácz, máj. 14. (307.). Sok megbocsáttatott nekik, mert sokat szerettek, s életüket adták oda azért, ki a magáét föláldozta értük. Mária királyné ügyében is, ha ugyan valamikor a római törvényszék elé kerül, csak arról lehet szó, vajjon in odium fidei öletett-e meg. Ezt a pontot a kanoni jog szerint a történeti kritikának kell tisztáznia; ha nem bizonyul be világosan, akkor Róma semmit sem fog

tenni. Ha pedig a kritika kideriti, akkor biztosak leszünk vértanuságáról, s a vértanunak vére letörli életének büneit.

(Svédországban és Norvégiában a katholicismus) örvendetes előhaladásokat tesz. Tavaly pünkösd óta Stockholmban 35-en tértek vissza a kath. egyházba; vannak köztük a legjelesebb családokból származott konvertiták. A lutheránus hitvallás azért is veszit tekintélyéből, mert nem képes gátat emelni a nagy városokban előnyomuló erkölcstelenségnek. A tavalyi évben Svédországban 816 házassági elválást jegyeztek föl s kevés ideje mult 100 tanitványt kergettek el a stokholmi Athenaeumról erkölcstelenség miatt. Lassan-lassan beismerik a katholicismus jótevő befolyását a nép erkölcsiségére; maguk a protestansok is igy vélekednek; s ez az oka, hogy ellenszenvük az egyház iránt már nem oly merev, mint volt ezelőtt. Példa erre a stockholmi kath. kórház javára rendezett gyüjtés, melynek 30,000 frankja java részben protestansoktól származott. Midőn Msg. Fallize, az északi missiók apostoli Vikáriusa, hivatalos körutján Christianiát meglátogatta, a városi hatóságok lehető legnagyobb kitüntetéssel fogadták, jóllehet papi ruhát s püspöki keresztet viselt. A christianiai protestáns lapok dicsérték nagy tudományát s jeles tehetségeit. Norvégiában, hol 1815-ig katholikus papnak halálbüntetés alatt tiltatott az időzés, 20 év előtt csak 150 katholikus volt; számuk most 800-ra rug, javarészben konvertiták. Van 20 papjuk s nyolcz templomuk. Az irgalmas nővérek két kórházat és 8 iskolát látnak el. A lakosság majdnem kivétel nélkül rokonszenvesen viseli magát a papok s a nővérek iránt.

Előfizetési dij egész évre **6** forint osztr.-m. ért.

Felelős szerkesztők: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1887. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.

BEATISSIME PATER!

Quo perfectior est inter membra organismi hujus coelestis, qui est Ecclesia, nexus: eo uberior descendit in ea spiritus vitae, et tener vel minimas affectiones gaudii luctusque percipiens sensus. Quid autem nunc nobis de minimis quoque affectionibus sermo, cum velut fluminis impetus laetificat civitatem Dei Jubilaei Sanctitatis Tuae orbem terrarum commovens gaudium, quod sibi etiam in nobis fidelissimi obsequii et congratulationis vindicat eloquia.

Et alii quidem aliis affluent votis, quibus cathedram romanam et in ea Summum Sacerdotem abhinc 50 annos sacerdotii primitias offerentem cingent: nos vero qui in palaestra litterarum veritatis victoriam maturare tendimus, die hac Jubilaei Tibi Beatissime Pater de sollicitudine, quam in colendis artibus et scientia promovenda posuisti, gratias agimus, — Tibi ut organo vivo veritatis laeti obsequimur, — Sapientiae Tuae, consilii et fortitudinis argumenta, quibus Ecclesiae pacem, principibus concordiam et vacillanti ordini sociali remedia praebuisti, gloriantes recolimus.

Vere dies hic Jubilaei in his praecipue conaminibus Lumen illud de coelo in Te Beatissime Pater orbi exortum celebrat et nos omnes intimis laetitiae sensibus perfundit. Tu enim sapientia singulari in scientiis restaurandis viam monstrasti, qua aberrantes a justitiae tramite mentes, integrique populi reducantur; Tu nobis fontes antiquae semperque novae ve-

ritatis indicasti, indefesso zelo et scholas juvenum et studia seniorum hac luce collustrare sategisti et sacrae scientiae pristinum florem, qui iniquitate temporum languebat, revocare anhelasti.

Templum illud pacis et veritatis, quod construere Tu beatissime Pater omni conamine in vacillanti orbe pergis, pleno splendore se nobis e longinquo praesentat, tandem aliquando assequendum, quando veritas catholica scientiarum auctoritate fulta sibi obsequium rationabile intelligentiarum vindicabit.

Et ideo religio nobis est, Cathedrae Romanae exoptata hac Jubilaei occasione nos intime jungere, gratitudinem nostram exultationi et laetitiae orbis catholici sociare. Adsit votis nostris benignitas et humanitas Salvatoris nostri Dei Tibi Beatissime Pater per multos adhuc in terra annos benedicentis!

Ad pedes Beatitudinis Tuae provoluti, Benedictionem Apostolicam, paternae erga nos benevolentiae et coelestium donorum pignus, humiles precamur

Beatitudinis Tuae

obedientissimi Redactores.

MIT HIRDET A SZ. PÉTER-TERI OBELISZK?

Irta Dr. PETHŐ.

A katholikus népek szivük vágyát követve kisebb nagyobb képviseletben Rómába vonulnak, XIII. Leo pápa ünnepére. A nagy gondolatok és mély érzelmek, ha valahol, ugy itt, az Isten élő, emberi szivvel érző s emberi szájjal hozzánk szóló orákuluma előtt — a pápa előtt, fognak találni kiutat a szivből s kifejezést s átható élt a lelkesült szóban. De

a lélek gondolata, s a szónak ihlete csak akkor fogja megközelitni a pillanat ünnepélyességét és jelentőségét, ha a megilletődött lélek előtt kitárul a szentszéknek, a pápaságnak mivolta és fönsége s ha néhány éles körvonalban kiemelkedik az a nagy történeti piedestal, melyen az idők szellemi harczai s törekvései közt a szentszék áll.

Álljunk meg e végből néhány perczre sz. Péter terén!

A bazilika előtt, mely óriási mérvekben veszi körül falaival s koronázza kupolájával az első pápa sirját, — ott a tér közepén 100 láb magas obeliszk emelkedik egyptomi granitból; erre az obeliszkre rá van irva a szentszéknek jelentése, a pápai hatalomnak rövid, éles jellemzése: Christus vincit, Christus regnat, Christus imperat. Nagy önérzettel s mélységes hittel vannak beirva e szavak az egyptomi granitba; épp oly győzelmes s kiirthatlan öntudattal vannak beirva az egyház hitébe, s a ki a percz ünnepélyességéhez s a hely szentségéhez illő gondolattal és érzelemmel akar hódolni a pápának, annak e szavakat kellene értelmi fényükben s érzelmi gyöngédségükben fölfognia. Krisztus győzelme, Krisztus királysága, Krisztus befejezett uralma, amint az láthatólag a pápaságban nyer konkrét kifejezést a földön, — ez a legméltóbb gondolat, mely elvezessen minket a pápai trónhoz, s mely a hódolatnak s gyermeki tiszteletnek zavartalan forrást nyisson.

A kath. hit szerint a pápa az egyház feje; organismusa életképességének föltéte s őrzője, — minden egyéb tagnak éltetője, ugy, hogy az egyház tana, hite, ereje, hatalma, — minden, amit Krisztus hagyott s az egyházba fektetett, konkrete maga a pápa! Az egyház harczai a pápa harczai, az egyház győzelme a pápaság győzelme, s amit Krisztus az egyházban, amennyiben az egy külső, látható társaság, tesz, amint az egyházban küzd, amint győz, amint uralkodik,

mindazt a pápaságban s a pápaság által teszi. Tehát, hogy Krisztus győz — vincit, hogy uralkodik — regnat, hogy teljhatalommal parancsol — imperat, ezt Krisztus legélesebben a pápaságban fejezi ki, ugy hogy Krisztus győzelmének, királyságának, uralmának a földön hordozója, kifejezője, közvetitője a pápaság.

A szerint pedig, amint a pápaságban részben ki van fejezve, részben pedig kifejezésre törekszik Krisztus győzelme, királysága, uralma, ugy ugyancsak benne és rajta vannak kifejezve e győzelmet előző, s kisérő harczok, e királysága ellen font cselszövények és lázadások, ez uralmának vesztére törő áskálódások. A ki Krisztust megtörni, trónját megdönteni, uralmát árnykirálysággá törpiteni törekszik, az mind a pápaság ellen forditja gyülölete és dühe fegyverét, s a pápaság ugy áll a világban, mint a legmélyebb s legkihatóbb ellenkezésnek jele: Sicut signum ad sagittam. Ezt a fölfogást a lélekbe, ezt a lendületes érzelmet a szivbe: akkor aztán önként tör ki sziven ajkon a legátérzettebb hódolat, olyan, mely a müvelt és öntudatos katholikusokhoz illik, olyan, mely Krisztus egyházára s annak kősziklájára, a pápaságra bátran s bizton néz a széthuzó elemek gyásztörekvései, s a schisma és a secták tespedésével szemben.

Fejtsük ki röviden a szentszék e dicsőséges mivoltát s jelentőségét.

Christus vincit! A nagy szellemi áram, mely a modern korban az emberiség érdekeinek gondozását magára vállalta és a boldogságot számára más alapon készül megteremteni, mint Krisztuson, az elkeseredett harczot Krisztus ellen már az egész vonalon vivja. Neve liberalismus. A szabad gondolat a bázeli zsinat óta egyre ostromolja a tekintélyt; „non serviam," ez jelszava! E jelszónak a tizenhatodik század forradalmában a reformációnak nevezett szabad

gondolat egy folyton sajgó kifejezést adott. A tekintélyt megvető szabadság azóta alakot cserélt, de harczot folyton viv; a leghatásosabb pusztitást ugyan a protestantismus alakjában végezte, de a tekintély még meg nem dőlt, a harcz tehát tovább folyt. A szabad gondolat a jansenismusban éledt föl, ez meg a mult s jelen század liberálismusába oltotta gyászos magvát. Az ellenfelek mindig ugyanazok voltak: *Krisztus az isteni tekintély*, — *vele szemben az emberi értelem*, mely a tekintélyt tagadja; — *Krisztus a lényeges igazság s következőleg minden értelemnek s tudásnak született királya*, — *vele szemben a fellázadt ész, mely az igazság forrását önmagába helyezi.* A legélesebb s legmélyebb ellentétek, melyek egymás mellett meg nem férnek. A jelenkorban ugyanezen harcz óriási mérveket öltött. A liberalismus és rationalismus, — ez a két formája annak az egy elvnek, hogy az ember teljesen független, — a 19-ik század korszellemét képezik, amiért is elmaradhatlan, hogy ellenkezésüknek Krisztussal lépten-nyomon kifejezést ne adjanak. Sőt mi több; ugyanazon oknál fogva, mert a korszellemet képezik, föl-fölbukkannak az egyház kebelében is, — Hermes, Günther, Balzer, Hirscher, Döllinger, Reusch, Schulte, Acton, Hatala s ami még van más tántorgó de végleg el nem bukott tudomány, vide Krausz s a tübingeni iskola néhány jelese (!) — mindezek zavarják a kath. fogalmakat, pártütést, meghidegülést támasztanak.

Krisztus tekintélye képezi folyton folyvást e támadások czéltábláját. A meghasonlás a *tekintélyre* vonatkozó elvekben van. A modern rationalismus és liberalismus ezt egyenesen vallja; a liberális theologusok ezt direkte nem vallják, de tényleg a tekintélyt homályositják, csorbitják, erejét veszik. A kath. hit formális elve, v. i. lelke a tekintély, mely előtt mindenkinek hódolni, v. i. *hinni kell.* A rationalismus a hitet nem fogja föl mint kötelességet, melyet tenni

kell, hanem mint fakultativ, az ember önkényére és innyére bizott valamit. Soha sem akarja belátni, hogy *azért kell hinni, mert a tekintély parancsolja neki* s nem engedi meg, hogy az Isten *a hitre kötelezheti* az embert.

Az ember tehát független lesz. Ez jellemző vonása a mai hitetlenségnek. Nem a tudomány nevében tagadják meg most általában a hitet, de ennek az elvnek nevében: „minek az?“ „miért kellene hinnem?“ Félreismerik tehát a hit kötelező erejét; egy *kötő hatalom* létezését a gondolat terén. Ez a közgondolkozás és a közérzés liberalismusa oly tereket ural, a mennyire a modern társadalom kihat.

A keresztény tan szerint pedig a hit első sorban a tekintélynek felel meg, lévén az engedelmesség aktusa, *hódolat a tekintélynek*, melyet Isten rendelt: az értelmes teremtmény hódolata az örök igazságnak. Ez az aktus oly észszerü, oly szükségszerü, hogy ha nem is volna a hitnek a cselekvésre, az életre befolyása, akkor is jogosult s köteles marad. De az ember nem akar hinni, v. i. nem akarja eszét hódolatkép alávetni, nem, — függetleniti magát. Az irány egy, a mód különböző. A protestantismus elvetette az Isten tekintélyét az egyházban, palástolva tettét a sz. irás nagyratartásával; de a palástolás merő szemfényvesztés volt, mert a sz. irásba szoritott isteni tekintély helyébe a valóságban az egyéni vélekedés ült; *az ember maga magának lett tanító tekintélye: független lett.* A jansenismus, ez a csuklyába bujtatott protestans elv a mult század első felében s a jeligévé rögzött absurdummal föllépő rationalismus ugyancsak a 18-ik század második felében, — mindenik a maga módja szerint, — a tanitó tekintélyt az egyházban majd szenteskedve, majd álarcz nélkül tagadta, s az ember ismét, bár más csillagzat alatt, *független lett.*

S ez az ár most már hömpölyög javában, nem-

csak a tudomány elzárt regióiban, de a közérzés és a közhangulat minden szervében. Kiágazik minden társadalmi alakulásba, s mindenütt inog az auktoritás; tekintély most már nincs, helyébe ült a közösség akarata; — igazság nincs, helyébe ült a közvélemény. E mételyt senki sem gondolná oly mélyre gyökerezettnek, a ki az általános apoztaziát elvekben s még inkább a praxisban éles vizsgálat alá nem fogta; de aki nyitott szemekkel üz modern kulturtanulmányokat, az észreveszi a közvetlen benyomások elevenségével, hogy a régi, erkölcsi fogalmak, melyek közt első a tekintély, szánandó silányságggá vékonyultak, hogy a kötelesség és engedelmesség pingált nagyhatalmak, ha nincs sarkukban a bot és a börtönőr.

Ijesztően sötét és végzetes az emberi szellem ezen iránya. A sz. Péter-teri obeliszk nagy jel gyanánt emelkedik ki a korszellem ez árjából. Harczot jelez a pápaság ellen. Szükségképen! *Mert nincs trón, nincs erkölcsi hatalom, nincs intézmény, sőt nincs fogalom, mely szurób és élesebb ellentétet képezhetne a tekintélyt öntudatosan v. öntudatlanul tagadó árral szemben, mint a pápaság.*

A pápaság Krisztus tekintélyének konkrét alakja: kifejezése, nyilt törvénykép kimondott kötelezése a mellét düllesztő embernek: *hinned kell, mert Én, az isteni tekintélynek a földön szerve, mondom.* A pápa Krisztus helytartója, atyja, tanitója az egész emberiségnek *Isten kegyelméből.* A csalhatatlanság ezt az ő tanitói hatalmát teljesnek, föltétlennek, minden teremtményt kötelezőnek jellemzi s engedelmességet követel *nem kegyelemkép, hanem kötelességkép.* Ez az engegelmességnek a legtisztább s legtulajdonképenibb alakja. A pápa, ez a határozott egyedi ember követeli az engedelmességet nem a község, nem az összesség, nem a társadalom s emberiség nevében, hanem az *Isten nevében.* A tekintély elve, mely hatalomról szól s azt nem a nép akaratából és szuvereni-

tásából eredezteti, hanem az Isten kegyelméből, a pápaságban birja legtisztább kifejezését. De épp ezért a pápaság „sicut signum ad sagittam.“ Mintha farkára hágtak volna a liberalismus csuszó állatának, ugy emelte föl fejét, ugy sziszeg bele a világba sok szép frázist „szabadságról,“ „értelmi zsarnokságról,“ „Vice Istenségről“ stb. már rég óta, de főleg midőn ez a tekintély a hit dogmájává emeltetett; s a kath. egyház körében is, oly tájakon, hol a rothadás már külre is ereszthette bűzét, a német tudomány nevében, hogy protestáltak, hogy csempészték bele a theologiába a liberalismust akkor, midőn a müvelt nyugatnak püspökeit, — természetesen azok közül is csak az opportunitási ellenzéket, az óriási többséggel, mely szerintök müveletlen, s galileai halászokhoz csakugyan hasonlitott, szembeállitották, s az ellenzéki kisebbséget képező püspökök hiveinek, mint müveltebbeknek, nagyobb tekintélyt, nagyobb sulyt akartak biztositani mint a müveletlen olasz, spanyol, afrikai, amerikai, ázsiai püspökök által képviselt egyházaknak. Ime a liberális irtózás a tekintély valóságos lényegétől, mely nem a müveltségtől, nem a számtól függ, nem a népből, nem a hivekből vétetik, hanem az Istentől.

Természetesen, hogy akkor a tudománynak is kell hódolni a pápai szék előtt; mert ez a pápa tekintélyét veszi nem a tudós közvéleményből, s szava igazságát nem a német tudósok theologiája garantirozza, hanem az Isten, ki ezt a legfőbb tanitói, pásztori, papi hatalmat az értelem, a hit, az erkölcs dolgában *Isten kegyelméből való királysággá* emelte. Kezdve a protestánsokon, folytatva a jansenistákon, a XVIII. század rationalistáin, a jozefinizmus szépséges theoriáján végig a mai liberalismusig mindenütt egy tendencia lép föl: tagadni a szentszék tekintélyét. Jól tudják, hogy miért! Emelik szemre az „egyház“ s a „püspökök“ tekintélyét, védik föltünő hévvel az

„egyház“ s a „püspökök“ jogait a római „absolutismus“ ellen. De aki a kártyájukba pillant, látja, hogy az „egyház“ s a „püspökök“ tekintélye csak pictus masculus, amivel az avatlanoknak, — no meg a müvelt publikumnak ki lehet szurni akár mindkét szemét, s az orthodoxia szinlelt óvásával s a régi szabadságok sérelmeinek hangoztatásával ki akarják rántani az egész kereszténység lábai alól a gyékényt. Az „egyház“ tekintélyét elismerik, de a pápáét nem; az lehet akár csalhatatlan is, ez nem lehet. A püspökök a zsinaton az egyház „csalhatatlan“ tanitói, a pápa nem lehet „csalhatatlan.“ Miért? mert a püspökök sokan vannak s mindnyájan csak nem tévedhetnek, de a pápa egy ember, et omnis homo mendax. A csalhatatlanság tehát nem *Isten kegyelméből való*, hanem a természetes tényezők összhatásából; de ez nem tekintély, mert az igazsággal nincs szükséges összefüggésben. Üres dió, csak a külszint óvja, belül nincs ereje, nincs magva! Ugyanezt a játékot üzik az „egyház“ emlegetésével. Az egyháznak hódolnak, de a pápának nem; mert az egyház alatt könnyen a hivők összességét vagy azok képviseletét érthetik, tehát önmagukat, *s önmagának hódolni, vajmi könnyü.*

E liberális vajudások mind oda lyukadnak ki, hogy elhomályositják, vagy ha lehet kiirtják az engedelmesség tiszta, szüz fogalmát; pedig az embernek ez lényegével járó hozománya, melyről neki — ennek az Istennel szemben akarva nem akarva hódolni késztetett lénynek megfeledkeznie soha sem szabadna. Ha ezen fogalmán tulad, megbomlik közte s az Isten közt a kapocs, a hid, melyen egyesegyedül érintkezhetnék vele s ezt a következményt, melyre az elvek mentében bukkantunk, az emberiség szomoru, de logikus tényekkel illusztrálja. A leglogikusabb tény ez elvek nyomában: a hitetlenség. S nem köszöntött-e be? Mindenütt beköszöntött. Mihelyt a reformáció

az egyházban az élő tekintélyt, a pápát elvetette, fölverte községeiket a szétágazó vélemények gaza, — csupa emberi vélekedés és tévely! Hogy viselkedett ez uj elvü hittel szemben a tények logikája?

A tények logikája ugy füzte a dolgokat, hogy a legtöbben megunták ezt az ezerképü és alaku hitlátszatot és a kinyilatkoztatást mint puszta történelmi tényt, vagy ami még radikálisabb, mint mithoszt a szuverén kritika bárdja alá bocsájtották; *a vége hitetlenség lett.* S ismét; másképen fejlődtek-e az események akkor, midőn a csuklyás jansenismus és az utánna fiuszámba nőtt rationalismus tőlük telhetőleg homályositották, sötétitették az *„élő tekintélyt az egyházban?“* Nem, az eredmény itt is az volt, hogy a katholikusok soraiban a hitkétely és a hitetlenség éppen e két században radikális pusztitást végzett.

Tehát mi ez iránt tisztában vagyunk. A hit aktusa első sorban az örök igazságnak járó hódolat a teremtett értelmektől. Aki a tekintélyt tagadja, aki az első tekintélyt, mely a földön az Isten nevében az értelmeknek czélhoz vezetését igényli, csorbitja, támadja, elhomályositja, s ez által a neki járó engedelmességet mint a gyámsági szervezet alatt nyögő emberi szellem produktumát bélyegzi, mely a felnőtt s erejének öntudatával szertenéző „erős szellemekben“ önként összezsugorodik, — annak a szentszékben a tekintély és az engedelmesség régi elveinek megtestesülését kell támadnia s azt az uj világ egyetlen lényeges ellenségének vallania.

Ezen ellentétek harczában, mely a metamorfózisok fantaztikájával vivatik, de csak egyféle kudarczczal végződhetik, Christus vincit, Krisztus győz. Győz pedig a szentszékben. Valamint az isteni tekintély itt a földön a sz. székben nyert konkrét alakot, s valamint a tekintély e megtestesülése ellen, a sz. szék ellen dul szükségképen a harcz: ugy a győzelem is, a Krisztus győzelme a szentszéknek juttatott hódolat-

ban és elismerésben fog kifejezést nyerni. Ezt a kifejezést ragyogóbbnál ragyogóbb szinekben varázsolják a világ elé a pápák egymást érő ünnepei. Minden hivőnek lelkébe vésődik a vasszükségesség érzete, hogy a mily igazán akar hinni s végleg győzni, oly igazán kell a szentszékhez ragaszkodni és Kisztus harczát a szentszék lobogója alatt vivni, mert csak e lobogókon áll az uj monogramm: Christus vincit! Mindenfelé szétforgácsolódás a szellemek világában, huza-vona, szkepszis, a szekták simbolumai tele vannak klauzulákkal, az egyéni hitvallások rezervákkal, a *keresztyénség* rationalismussá fajul s a reformátorok erősváru hite Strausz Dávid destillácziójában párolog el végkép . . ., csak itt a szentszék körül van egység a legfőbb isteni tekintély elismerésének, s a neki járó készséges hódolatnak árán. A szentszéknek lelkes átkarolása az ész és szív odaadásával ugy veszi észre, hogy rajta teljesül a próféta szava: „Halljatok engem, kik igazat követtek és az Urat keresitek: figyelmezzetek a kősziklára, melyből kivágattatok; figyelmezzetek atyátokra, mert egyedül csak őt hittam és megáldottam és megsokasitottam.“ (Izai. 51. 1. 2.)

Igy értjük az obeliszk első föliratát, a nagy világtörténeti programm első pontját.

A gránitba vésett isteni jogok másik két pontja: Christus regnat, Christus imperat *Krisztus uralmát és imperiumát hirdeti.*

Van itt a földön egy természetfölötti ország, tényleges, valóságos királyság, amelynek alá van vetve a maga módja szerint minden: természet, ember, társadalom, s e királyságban Krisztus az Ur, regnat. Ez tényleges uralma Krisztusnak a természet fölött, ez a valóságos birtokba vétele minden létezőnek — a természetfölötti rend, a kegyelem rendje által történik. A természet rendje csak torzo; teljességét, czélját a kegyelem, a természet fölötti képezi.

Igy tehát semmi sem birja czélját a merő természetben, semmi sem záródik le a merő természet keretén belül, hanem minden szükségképen a természetfölötti renddel lép összeköttetésbe s különösen az ember élete sehol és soha sem állapodhatik meg a merő természetben, hanem folyton érintkezik s összefonódik a természetfölötti elemekkel.

Christus regnat! annyit jelent, hogy az ember soha és semmiben sem vonhatja ki magát Krisztustól, hogy az egész ember áttétetett abba a természetfölötti rendbe, melynek feje s királya Krisztus, ki azért jött le a földre, hogy restauráljon mindeneket: az embert és lelkét, v. i. a hitet és tudományt; az embert és testét, v. i. a házasságot; az embert és nevelését, az iskolát; az embert és az embereket, v. i. a társadalmi életet; az embert és társadalmi létének legimpozánsabb nyilvánulását, az államot, szóval minden emberit, hogy minden keresztény legyen, minden Krisztusi legyen, et ut Ipse sit omnia in omnibus.

Ez Krisztus királyságának fogalma!

De a rationalismus és a naturalismus majd nyiltan, majd titkon, néha még a hódolat bájos álarcza alatt mindent emanczipálni akar Krisztus uralma alól. A ker. elveknek és fölfogásnak mindenben ketté metszik idegeit, melyek az egész müveltséget ezer és millió szállal Krisztushoz, a kereszténységhez füzik. A csataterv ki van számitva, ravasz, körmönfont következetességgel hajtják végre az emanczipácziót. Először a tudományból szoritották ki Krisztust, szabadnak nyilvánitották, melynek nincs ki parancsoljon. A tudománynak Krisztushoz semmi köze. A haldokló Wiegand, marburgi hires természettudós, szükségesnek találta ez általános ténynyel szemben végső leheletét egy feltünő izenet közlésére használni; ezt suttogta barátjainak: „mondjátok meg a világnak, hogy *egy hivő természettudós* hal meg.“ Némelyek

talán e hir vételekor azt gondolták, tehát levitézlett az utolsó mohikán! A naturalismus nem ismeri a bün uralmát s következőleg ignorálja a kegyelmet, s azt, a honnan ez a szükséges, elevenitő erő forrásozik: a megváltást. Csak egy megváltást sürget, megváltást a hit igájától s e megváltást a teljes szabadságban ismeri föl. Elvetni a hitet s marad a puszta ész, — elvetni a kegyelmet s marad a puszta természet s ez a puszta ész és puszta természet adja a független, szabad embert.

Az emanczipált emberi észnek nyomát követi a természetes erő és fejlődés összfoglalata, az állam. Ez a legimpozánsabb emberi mü, Krisztus királyságának nem ad helyet. Intézményeiben, törvényeiben, eltekint tőle, kit Isten minden alakulás mérvadójául adott és pedig nem kényünkre bizta, akarjuk-e, nem-e, elfogadni, hanem kötelezett elfogadására. Ezt a „kell"-t az államok egészen kitörülték szótárukból, — fölhagytak vallási hagyományaikkal s tapogatózva nyujtogatják csápjaikat a kalandok labyrinthjába. E szomoru hadjáratban a francziák képezik az előcsapatot, kikről a boldogult Guibert bibornok állitá, hogy „Francziaország Európa legszekularizáltabb állama." Már a népszámlálás összeirási iveiben is elhagyták a vallás kategoriáját. A hivatalos Francziaország nem ismer vallást, nem egyházat, nem Krisztust. Ime, igy szándékozzák emanczipálni az államot Krisztustól.

A tudomány s az állam szekularizácziója átcsap a társadalmi térre, az egyedek érzületébe, az erkölcsök és szokásokba. Itt az emanczipácziő gazba nő, s szemet szur az emberek ama könnyelmüsége és fegyelmetlensége, melylyel a hitet, a kegyelmet, az Istennek köteles engedelmességet tekintik. Belátásuk dönt, alkot uj világot, s bármely egyházi tekintély előttük csak oly számba jön, mint valami ugocsamegyei csodarabbi. A kor fia önérzetesen néz szerte-

szét s látja, hogy pártján van a müvelt világ, a sötétencz kisebbséget sajnálja, ha ugyan meg nem veti, mint amely szerinte agyrémek vagy lelkesebben szólva rajongás járszallagán botorkál. A társadalom fogalmait, érzelmeit, beszédét, szokásait, erkölcseit, életét a hitetlenség s a gyülölet vállvetve emancziválja.

Már most Krisztus uralmának e tagadásával, a szellemek e lázadásával szemben nincs széles e világon s az idők medrében az ellenkezésnek oly szuró, oly éles jele, mint a pápaság. Krisztus uralmát, v. i. az igazság és a kegyelem országát legszembeszökőbben hirdeti s valósitja meg önmagán. A pápaság u. i. konkrét kifejezése Krisztus jogainak az emberiségre; konkrét kifejezése annak, hogy van természetfölötti ország, természetfölötti rend a világon, mely megköveteli, hogy az ember egészen, minden tehetségében ez uralom alattvalója legyen. Ez uralom Krisztus országa. Krisztus országa nincs a holdban, nincs a felhők közt, nem valami láthatatlan, — ha láthatatlan volna, nem törődnének vele, — de látható, társadalmi szervezetben lép föl. Ez organismus feje a pápa. *Természetfölötti erőnek* tulajdonitja a pápaság mindenét: alapitását, fennállását, hatalmát, jogait. S igy ő benne mint *konkrét személyben lép föl a természetfölötti elem*, amit tagadni, gyülölni, irtani, ami alól magát kivonni egyedüli czélja a rationalismus és naturalismusnak. A gyülölet s tagadás fékvesztett őrjöngésbe esik, valahányszor határozott kifejezést nyer a *pápaság e természetfölötti, e kegyelemből való jellemvonása.*

Az ellenkezés élesebb s mélyebb nem lehetne. Az obeliszk szóba foglalja az ellenkezést legyőző hatalmat: Christus regnat, Christus imperat.

Krisztus győzni akar ez ellenkezés fölött. Ezen akaratának kifejezést ad a szentszék alapitása s fönntartása által. Az által, hogy állandó, csalhatatlan

tekintélyt állitott föl az egyházban, melyet helyettesévé, az emberekhez *emberi nyelven szóló organumává* rendelt, nyomósitja, hogy nem engedi jogait s igényeit az emberiségre csorbitani, — hogy ő tanitó a szellemek vezetésére *az igazság által*, — s ő az Ur az egész embernek üdvözitésére *a kegyelem által*. Minél nagyobb az ellenkezés ördögi árama, annál inkább gondja van rá, hogy a szentszék, mint *Krisztus müveinek lelke*, mind jobban kiemelkedjék s kidomborodjék az egyház szervezetében; gondja van rá, hogy minden még meg nem fogyatkozott *hit*, s minden *kegyelem*, mely az emberi lelkekben él, mindinkább a szentszék köré gyüljön, vele szoros összeköttetésbe lépjen, s az egység impozáns nyilvánulásából erőt s kitartást meritsen.

E gondolatokat ébreszti föl bennünk a sz. Péter-teri obeliszk, s ezektől hevitve, lépünk minden pápai ünnepen a szentszék zsámolyához. XIII. Leo pápa 50 éves papi jubileumán is a hódolat érzelmeit kath. fölfogásunkból meritjük a pápaságról s annak jelentőségéről s igy mondjuk: „Teljes szivünkből hódolunk neked sz. atyánk!“

A kit az Isten legfőbb tekintélyül adott az üdvüket kereső népeknek, a kinek keblén a legfőbb papi hatalom „urim és thuminja“ ragyog, azt mindnyájan „*sz. atyánknak*“ hivjuk. S méltán; mert a legfőbb tekintélynek megfelel a kegyelet, s ez a kegyelet, gyermeki kegyelet, mely benne atyát, *sz. atyát* ismer. A világ ez elnevezést gunyjával illeti; tele van magával; tanitót, oktatót, kegyelmet nem ismer. A hivő pedig a szentszékkel szemben a gyermeki érzelmet ölti magára: tanulékony, alázatos, odaadó. Kétkedés nélkül fogadja a legfőbb tanitó szavát, ugy veszi bele szivébe s ugy őrzi azokat, mint hüsége s igazhitüsége zálogát. A kor büszkesége amint utalja a pápai tekintélyt, ugy utalja a gyermeki érzületet. Gyermek lenni nem akar, a

fölvilágosult férfit játsza, protestál az Isten gyámsága ellen. De mi alatt a gyámságot megveti, az igazság s istenfiuság szép örökét is elveszti s iránytalanul a tévedések labyrinthjában és elégedetlenül a czéltalan küzdelmek keserüségében, — elveszti bensőségét, erényét, erkölcsét, szeretetét. A sz. atyának gyermekei pedig minél inkább gyermekek, v. i. minél fogékonyabb lelkük a fensőbb vezetés behatásai iránt: annál távolabb esnek a büszkeség hályogos szkepszisétől, lelkük teljes odaadásával karolva át az üdv tanát, mely a szentszék orákulumában nyer csalhatatlan kifejezést, a tántorithatlan hit biztosságát s nyugalmát élvezik s a gyermeki lelkület teljes gyöngédségével s bensőségével indulnak meg a hit áldásait az erényes cselekvésben milliókra árasztani.

Hüség, kegyelet s gyermeki egyszerüség füzi a szentszékhez *a katholikus hitet*, áldozatkészség s lelkes odaadás, kitartás és küzdés a szentszék jogaiért, ez jellemzi *a katholikus szeretetet*. Ez érzület, e lelkület széleskörü elterjedése emeli s erősiti majd meg *a katholikus reményt*. S kinek pedig ez a mély, erőteljes s férfiasan következetes érzület nem tetszik; s ki midőn férfi akar lenni, *az Isten kegyelméből való* tekintélyt megveti; — midőn szabad akar lenni, az ész fegyelmetlenségét követeli; — s midőn saját erőteljét ki akarja fejteni, az Isten erejét s annak szervét az egyházat utálja: az fontolja meg Dante szavait, Parad. 5. 73.:

Siate, Christiani, a muovervi piu gravi;
Non siate come penna ad ogni vento;
E non crediate, ch'ogni aqua vi lavi.

Avete 'l vecchio e 'l nuovo Testamento,
E 'l pastor della Chiesa, che vi guida:
Questo vi basti al vostro salvamento.

És ez az érzület, mely lelkes odaadással karolja át a szentszéket s konkrete szólva, mely a pápát a gyermeki ragaszkodás gyengédségével, s a tanulékony lélek készségével köriti, — kell hogy életre ébredjen nálunk is. Ébredése a hit föléledését jelenti; — ébredése a tettre megért öntudat első nyilvánulása.

Aki szégyenlené a pápához való ragaszkodását, az kifejezést adna kételyének, hogy az Isten a pápát csakugyan csalhatatlan tanitónak állitotta-e fel. De aki hiszi, hogy a szentszék az Isten orakuluma hit és erkölcs dolgában, — s aki a szentszékben az egyházi szervezet központját, egységét, s erejét látja, — annak lelke sokkal természetesebb s mélyebb vonzalommal huzódik meg az isteni tekintély kathedrája köré: semhogy a nagy eltökélések, s a jellemszilárdságról dunsttal sem biró uracsok és tökfilkók szellemszikráinak oda nézne s frázisaik mögött belátást is föltételezhetne.

A magyar katholikusoknak el kellene valami a nagy eltökélések s a jellemszilárdság szelleméből. De a hiány nincs szivükben, hanem értelmükben. Értelmük, felfogásuk nyögi a zsidó és liberális ujságfirkászok fölületességet. Emelkedjenek föl érett s önálló gondolatra mindazok, kik a pápai jubilaeum ünnepén a sz. Péter-teri obeliszk árnyékában elhaladnak. Embereljék meg magukat annyira, hogy a tagadások radikalismusa ellen, mely a szentszéket s a katholicismust csak piszkitani, rágalmazni tudja, az állitások radikalismusát léptetik: állitjuk s hiszszük mindazt, ami sz. Péter kathedrájával eleven összeköttetésben tart.

Se mala cupidigia altro vi grida
Uomini siate e non pecore matte
Si che 'l Giudeo tra voi di voi non rida.

Dante Par. 5. 79.

AZ ERETNEKEK KERESZTSÉGE.

— Egyháztörténelmi tanulmány. —

Irta ERÉNYI KÁROLY.

(Vége.)

Ezen iratot, bár hiányosan maradt ránk, Cyprián munkáinak kiadói „De rebaptismate" czimmel szokták a kiadáshoz mellékelni. Ki volt szerzője, az bizonytalan, de az kitünik a levél szelleméből, hogy az ellenzéknek vezére, tehát püspök és Cypriánnak kortársa vala, mert különféle püspöki ténykedéseket s jogokat tulajdonit magának s Cypriánt ugy festi s jellemzi, hogy lehetetlen rá nem ismerni a III. század nagy hitvallójára, kinek egy téves nézete miatt annyi személyes támadást és gyülölködést kelle elviselnie. — Bizonytalan az is, hogy mikor keletkezett ezen irat. Szerzője befejező soraiban örömét nyilvánitja afölött, hogy nem tartozott azok közé, kik ezen viszálkodást felinditották, s azért valószinüséggel következtethetjük, hogy azon időben látott napvilágot, midőn a vitázó felek már éles ellentétben állottak egymással szemközt, de még a pápai irat megérkezte előtt; tehát körülbelül kijelölhetjük azt az időpontot, midőn Cyprián 71 püspökkel zsinatot tartott Karthágóban 256-ban.[1] Annyival is érdekesebb e levél, miután a vita helyszinén, közvetlen benyomás alatt készült, s igy lehető hü képét nyujtja a vita akkori folyamának. Erős és kiméletlen igazságot kellett Cypriánnak ez iratból megtudnia, mely izekre szedte s bonczolgatta, czáfolgatta tanának minden tételét, s azon vádat koczkáztatja, hogy Cyprián letért az egyház iránt köteles hüség utjáról. Azt mondja, hogy az egyház egységének ferde felfogása kisértetként üldözi őt s nem bir szabadulni hálójából, azért nem tudja elválasztani a keresztséget az egyháztól. Emlékezteti őt a

[1] V. ö. Peters i. m. 516—519.

vérkeresztségre, melyet szintén nem az egyház szolgáltat ki; bizonyára nem fogja megtagadni az üdvösséget azon vértanutól, ki életét adja Krisztusért, pedig itt nyilvánosan nem az egyház adja a keresztséget, hanem inkább azon poroszlók, kik vérét ontják. Nem az egyház egységét kell itt előtérbe tolni, hanem a keresztelés egységét kell alapul venni, mely mindig ugyanaz marad, akár pogány akár eretnek szolgáltassa ki. — Hasonló hevességgel támadja meg az anonymus szerző Cypriánnak a kiszolgáltatóról szóló tanát. Hisz, — ugymond — az apostoloknak nem volt eléggé élő hitük, mielőtt a Szentlélek reájuk szállott volna, mégis kereszteltek másokat. S ha elhagyjuk az apostoli időket, mit látunk a jelenben? vajjon mind szent-e az, aki a szentséget kiszolgáltatja? Nem látunk-e fölös számmal olyanokat, a kiknek nincsen a szent ténykedéshez megkivántató lelki állapotuk? sőt vannak olyanok is, kik nem is ismerik eléggé azt a szentséget, melyet másoknak kiszolgáltatnak! De az Anonymus tovább is megy. Szétszedi az egy „spirituale Baptismát" három részre, illetve megjelenésének három különböző módozatára, ezek: a viz-, vér- és vágykeresztség. Mindezekben a kegyelmet a Szentlélek árasztja ki, — ki tehát itt a tulajdonképeni kiszolgáltató?

Végül megtaláljuk a feleletet ezen iratban Cyprián azon állitására is, hogy a keresztelés tényét nem lehet elválasztani annak hatásaitól. Azt mondja az ismeretlen szerző, hogy „invocatio nominis Jesu"-t, — mely kifejezést igen nagy előszeretettel használja, — bárhol, még ha eretnekeknél fordul is elő, sohasem lehet figyelmen kivül hagyni, bár ezeknél, a mig tévedésüket le nem vetkőzik, csak „nuda et singularis;" de ez, semmi esetben sem áll utjában a keresztség szentségi jellegének. Ez az isteni rendelésben és saját erejében birja létalapját és sohasem válik függővé a felvevőnek alanyi képességétől. Az eretnek felveszi a sacramentumot, de „sine re" s ha ilyen jobb utra térve az egyház kebelébe vissza lép, ujra keresztelni semmi áron sem szabad, hanem a püs-

pök kezeinek feltevése és a Szentlélek közlése által kell segitségére lenni. A keresztséget nem szabad megkettőztetni (geminare), mert az apostol szerint „egy a keresztség.“ Kitetszik innen, hogy a névtelen a keresztség eltörölhetetlen jellegére utalja Cypriánt, melyet ez ugylátszik, teljesen szem elől tévesztett.

Láthatjuk e rövid kivonatból is, hogy Cyprián öntudatos és nem üres szavakkal dobálódzó ellenfelekkel állott szemközt, kik hasonlóan meggyőződésből s az egyház iránti önzetlen szeretettől vezéreltetve vették latba szavukat és nem hagyták észrevétlenül Cypriánnak egy tételét sem, hanem okoskodására czáfolattal feleltek, s mikor ő traditióra akart támaszkodni, szintén hagyományt, még hatalmasabb hagyományt állitottak vele szembe, mely mellett az övé haszonnélküli törpeséggé sülyedt. Kimutatták neki a felfogás visszásságát, melyből kiindulva ő akarja megoldani e kérdést, rámutattak az apostoli tanitásra, mely ellene nyilatkozott, — de téves nézetétől még sem állt el, mert annyira élt benne a tudat, hogy részén kell lenni az igazságnak, ki teljes szivéből, teljes lelkéből él és hal az egyházért s ugy szereti azt, mint mások kevesen szerethetik: hogy ujra tollat ragadott s lázas hévvel irta meg feleletét Jubajannak, ki azon levelet kezeihez szolgáltatta. Ujat ezen levélben sem találunk, ami határozottan az eretnek keresztelés ellen bizonyitana. Feltalálhatjuk ebben is azt a téves felfogást, melytől elfogulva Cyprián összezavará a szentség érvényességét annak törvényességével s igy a természetes lejtőn okvetlenül azon pontra kellett jutnia, hogy megtagadja az egyházon kivül feladott szentségek valóságát, s hogy nem tudta felfogni, hogy mondhatja valaki azt, hogy a kézföltétel által csak azt az akadályt kell eltávolitani, mely a szentség erejét megbénitja, hogy ez teljes hatásával müködjék. Azt is felemlitette Cyprián, hogy az Üdvözitő csak az apostoloknak s ezek utódainak adta meg a szentségek kiszolgáltatásának jogát s nem vette észre, hogy néhány levéllel odább maga a szentirás czáfolja meg őt,

a hol felemliti, hogy a diaconusok is kereszteltek, kik pedig nem voltak az apostolok utódai. — Hevesen megtámadja az anonymust azért, mivel azt hiszi, hogy ez a Marcioniták keresztségét akarja felélesztení, tévutra vezettetve valószinüleg a „De rebaptismate"-ben gyakran előforduló kitétel által: „invocatio nominis Christi."[1] Könynyen azt gondolhatná itt valaki, hogy Cyprián vádjával a kiszolgáltatás módját támadta meg, mely nem birt a Krisztus által rendelt kellékekkel. Ha ezt tette volna, senki tévedést nem hányhatna szemére, csakhogy ő ettől nagyon távol állott. Kiviláglik ez a karthagói főpap egész eljárásából, mert sehol sem olvassuk, hogy ő a három isteni személy meg nem említése miatt vetné el az eretnekek keresztségét, hanem azért, mivel egy az egyház s egy a keresztség. S ha Cyprián megtámadja a marcionitákat, azt nem azért teszi, mert ők nem adták fel a keresztséget az Atya és Fiu és Szentlélek nevében, hanem azért, mert megrontották, elferditették a Szentháromságban való hitet. Ezért irja ő ezen levélben: „mutassa ki nekem valaki, hogy az eretnekek velünk egy hitet vallanak, s akkor elhiszem, hogy keresztségünk is egy . . . de náluk nincs más mint hitszegés és gyalázkodás . . . Hogyan nyerhetné tehát meg az, aki náluk kapta a keresztséget, büneinek bocsánatát, és az isteni malasztot — az, akinek nincs igaz hite."[2]

Nem lehet ezek után kétségbe vonnunk, hogy Cyprián azért vetette el az eretnekek keresztségét, mert nem találta fel náluk az egyháznak igaz, orthodox hitét. Az egész levélen végig vonuló kesernyés hang után szinte meglepi és jól esik az embernek ama békülékeny szellem, mely a levél befejezését átlengi, melyben Cyprián biztosit mindenkit, hogy ő a jó egyetértést semmi áron sem akarja megzavarni. — E levéllel, azt hitte Cyprián, hogy megsemmisitette Jubajánt és vele együtt összes ellenfeleit. Pedig egészen ellenkező eredményre kell jutnunk,

[1] Ep. Cypr. (73) ad Jubaj.

[2] U. o.

ha lekötött figyelemmel vizsgáljuk Cypriánnak nemcsak ezen, hanem megelőző leveleit is. Lehetetlen észre nem vennünk, hogy Cyprián csak a dolgok felszinén uszott, nem akart, nem tudott azoknak mélyére hatolni, hogy lényegében, ne pedig külső megjelenésében akarná megoldani a felvetett kérdést. Erre mutat azon, leveleiben többször hangsulyozott nyilatkozata is, hogy ő véleményét senkire ráerőszakolni nem akarja, annál kevésbé pedig, „nyakasan és daczosan küzdeni az eretnekek kedveért saját testvérei és ügyfelei ellen.“[1] Legyen mindenkinek, a hogyan jónak látja vagy akarja; maradjon sértetlen mindenkinek gondolkodási és cselekvési szabadsága csak ne legyen ez az egyház romlására. S hogy ezek nem voltak üres szavak, melyekkel argumentumokat szeretett volna pótolni, kitünik azon körülményből, hogy éppen ezen időben irta meg s küldte el barátainak „De bono patientiae“ czimü munkáját, mely világos bizonysága annak, hogy Cyprián távolról sem gondolt arra, hogy ügyfeleivel a közösséget és egyességet megszakitsa.

A Jubajanus ellenében elért siker azonban további lépésekre bátoritotta. Hogy lefegyverezetteknek hitt ellenfeleit egészen megsemmisitse, szokásához hiven, midőn nagyobb jelentőségü ügy forgott szőnyegen, ujra összehivta püspöktársait s velük 256. évben szeptember 1-én zsinatot tartott, hogy amit ő egyedül kifejtett, azt annak tekintélyével is erősitse és terjeszsze. A papoknak és világiaknak tekintélyes száma mellett nem kevesebb, mint 85 püspök vett részt ezen zsinaton, melynek aktái napjainkig fennmaradtak ilyen czimen: „Sententiae Episcoporum 87 de haereticis baptisandis.“[2] Ezen akták szerint a zsinaton először is felolvastatott Jubaján első levele, s Cyprián fentebb ismertetett válasza, valamint amannak viszonválasza, melyben kinyilvánitja, hogy teljesen osztja Cyprián nézeteit s ragaszkodik annak elvei-

[1] Ep. Cypr. (72) ad Steph.

[2] D' Arras, Histoire de l'Eglise etc. 212. — Itt 87 püspökről tétetik említés, mivel két püspök helyettest küldött.

hez. Erre Cyprián felszólitotta a jelenlevő püspököket, hogy nyilatkozzék mindegyik nyiltan és szabadon, félretéve minden részrehajlást és pártosságot, levetközve minden félelmet, mintha netalán kiközösitenék, ha ellenkező nézeten lenne, — mondja ki nyiltan mindegyik, hogy mit tart, mint vélekedik az eretnekek kereszteléséről, mert senkisem akarja magát itt a „püspökök püspökévé" feltolni vagy zsarnoki hatalmat gyakorolni társai felett, mert „minden püspöknek megvan saját függetlensége és cselekvési szabadsága, melynél fogva sem ő másokat, sem mások őt nem befolyásolhatják." — A jelen voltak nyilatkoztak s az eretnek keresztelést a zsinat egyhangulag ujra elvetette. — Még néhány szót kell koczkáztatnunk e zsinatot illetőleg.

Sokan azon véleménynek hódolnak, hogy e zsinat felelet volt I. István pápának levelére, mivel abban az „episcopus episcoporum" kifejezés is előfordul. Ez azonban nem nyugszik szilárd alapon. Az afrikai egyháznak akkori állapotából tudjuk, hogy a karthagói püspök valóságos primatiális jogokat gyakorolt püspöktársai felett s ezt a fenhatóságot ezek el is ismerték, miért is Cyprián teljes joggal hivhatott össze zsinatot s elnökölhetett azon s mikor ő az ilyen szempontból az őt megillető czimet „episcopus episcoporum" emliti, evvel csak azt akarja mondani, hogy ő nem akar, mint ilyen, társai véleményére nyomást gyakorolni.[1]

Ellenkező véleményen vannak a többi közt Dr. Gruscha[2] és Freppel angersi püspök,[3] kik közül ez utóbbi csudálkozik azon, hogy a zsinaton egyszóval sem kerül emlitésre István neve. S ezt azon mély tiszteletből véli kimagyarázhatni, melylyel Cyprián a pápai szék iránt minden időben viseltetett, ki megengedte ugyan magának, hogy a pápa, mint személy ellen, privát leveleiben küzdjön, de nem merészelte őt nyiltan, zsinatilag meg-

[1] V. ö. Peters. i. m. 515—516.

[2] Wetzer-Welte, Kirchen-Lexicon, 61. f. 73. lap.

[3] Freppel, i. m. 396—398.

támadni, nem akarta nevét nyilvános vitákba belevonni, nehogy őt tiszteletlenséggel illesse.

De vajjon aláirhatjuk-e mi ezen véleményt? Nem hiszem. Mert méltányos lélekkel fel nem tehetjük, hogy Cyprián említés nélkül hagyta volna azt a levelet, melyben az ő tana határozottan kárhoztatva van, mely, amint alább látni fogjuk, határozottan elitéli az ő álláspontját, s egy csapással, egy szoritással kiveszi a lelket a Cyprián által felállitott és előhozott bizonyitó okokból. Ezt bizonyitja Cyprián eljárása is a levél vétele után, a mikor is egész dühhel esik neki a pápai iratnak, amint azt Pompejushoz irt leveléből láthatjuk, mely ugyan magán levél volt, de maga szerzője is kétségkivül biztosra vette, hogy a Pompejustól párthiveihez fog kerülni. Ha tekintjük e levél szellemét, lehetetlen hogy elfogadjuk azt, hogy Cyprián említés nélkül hagyta volna olyan népes, és hozzá hasonló érzelmekkel eltelt zsinat előtt, minő a karthagói volt. Ez psychologiai ellenmondás, melynek részesei lenni nem akarunk. — Azonkivül a 85 püspök közül néhányan bizonyosan tudtak volna a megjelent levélről, s ezek bizonyára szóvá tették volna azt társaik előtt, de ez nem történt s azért biztosra vehetjük, hogy Szent-István pápa levele ezen zsinat idejében még meg nem jelent.

Négy zsinat itélt tehát már az eretnekek kereszteléséről, mind a négy elvetette azt, s kimondotta reá kárhoztató itéletét, de a kedélyek még mindig forrongtak s a két ellentétes nézet képviselői, kik valamennyien egyformán szerették az egyházat s egyedül annak tisztaságaért szállottak sorompóba, még nem tették le a fegyvert.

Ekkor érkezett meg a pápai levél.

Tudjuk, hogy Cyprián a pápát is belevonta a vitába, midőn 71 püspöktársával átküldte neki a zsinati határozatot, hogy ha tanának nem is megerősitését, de legalább megnyerje a pápától annak eltüretését és létjogosultságát. — E levél hatalmas lépéssel tolta előre a vitát, vagy jobban mondva egészen más térre, dogmatikai alapra

helyezte azt, s mivel a legilletékesebb, és csalhatatlan tekintélytől jött, egyszersmind meg is oldotta azt.

Sajnálnunk kell, hogy e nevezetes s az egész vitában döntő szerepet játszó irat nem maradt reánk, hanem csak egyes kikapott részeiben találjuk fel Cyprián és Firmilián leveleiben, de elvégre ez is elegendő arra, hogy megértsük István pápa felfogását s erre alapitott itéletét.

Hogy mikor kelt e levél, határozottan szintén nem tudhatjuk. A fentebb elmondottak után bizonyosra vehetjük, hogy az a szeptember 1-én tartott zsinat idejében még ismeretlen volt, s igy nagy valószinüséggel következtethetjük, hogy a 356-ik év vége felé látott napvilágot. S alig terjedt hire az afrikai püspökök közt, hogy a keresztelési vitában a pápa is állást foglalt már, Pompejus sabratai püspök sietett Cypriánt levélben felkeresni, hogy a római levél tartalmát s az abban kifejtett nézeteket vele közölje. S Cyprián felelt neki, és oly éles, oly kiméletlen birálatnak veti alá a pápai levelet, hogy szent Jeromos szerint azt valósággal „marczangolja“ (lacerare). A rövid bevezetés után azonnal feltaláljuk István pápa álláspontjának összegezését ezen szavakkal: „Si qui ergo a quacunque haeresi veniant ad vos, nihil innovetur, nisi quod traditum est, ut manus illis imponatur in poenitentiam, cum ipsi haeretici proprie alterutrum ad se venientes non baptisent, sed communicent tantum.“[1] Ugy látszik, hogy a pápa levelében ezen tétel hosszabb és bonyodalmasabb okoskodás és lehozás eredménye, melyet azonban Cyprián csak igy egész mezitelenségében állit elénk, mintha azoknak józan alapjuk nem volna. Pedig e tétel igazsága, daczára szaggatott voltának, nagyon is szembeszökő, amint azt maguk a régiek is elismerték. A pápa el vet minden ujitást és megparancsolja, hogy érvényben kell hagyni és ragaszkodni a hagyományhoz, mely a visszatérő eretnekeket csak kézföltétel által akarja visszafogadni a bünbánat jeléül. S hogy ezen állitását megerősitse, hivatkozik magukra az eretnekekre, kik szintén

[1] Ep. Cypr. (74) ad Pomp.

hivek maradtak az egyház eme régi szokásához. A pápa a kézföltételt kivánja in poenitentiam, éppen ugy mint Cyprián, aki szintén kivánta azt, de csak az apostata eretnekek visszafogadásánál, az eretnekségben születetteknél ő még keresztséget is kiván. Sokan a pápa ezen kitételéből azt következtetik, mint pl. Dr. Mattes,[1] hogy evvel ő elvetette az eretnekek által feladott bérmálást, s azért azt ujra fel akarja adatni. Ez azonban határozottan téves állitás, s ha ezt elfogadnók, István pápa hasonló hibába esett volna, mint a milyenért Cypriánt kárhoztatta. De hisz nyiltan ki is van téve, hogy in poenitentiam, tehát bünbánatról van szó, nem pedig a Szentlélek elfogadásáról, mely pedig a bérmálásnak kizárólagos sajátjai közé tartozik. S ha ezt valóban igy értette volna I. István, akkor Cyprián és Firmilián bizonyára szemére hányták volna ezt, de ennek nyomára sem akadunk.

Cypriánnak ezen leveléből az elmondottakon kivül, melyek különben döntő értéküek, nem igen szerezhetünk magunknak tiszta képet a pápai iratról. Azt igenis szépen megtudhatjuk a levélből, hogy Cyprián igen jól értette, hol kell és hogyan kell az előtte nem egészen kellemes nehézségek mellett elsurrani. Igy a pápa a keresztelés egységét és azonosságát a katholikusoknál és eretnekeknél avval is bizonyitja, hogy ezt maguk az eretnekek is elismerik s azért szintén nem ujitják meg a keresztséget; ezt az egységet tartotta István Cyprián szemei elé, ki erre csak avval felel, hogy ugyan szép traditiót akar reánk erőszakolni István! valóban egészen a sárba sülyedt már Isten egyháza és Krisztus arája, hogy az eretnekeket követi s a setétségtől kér tanácsot.[2]

Általában Cyprián nem viselkedik ugy a pápai irattal szemben, mint azt nemes jelleme remélni engedi. Át meg áthatva azon megcsontosodott véleménytől, hogy az eretnekek nem keresztelhetnek érvényesen, arról meri

[1] Die Ketzertaufe. Tüb. Quartalschrift. 1849. 636.

[2] Ep. Cypr. (74) ad Pomp.

vádolni az egyház fejét, hogy az egyház ellenségeinek pártjára áll, a kiről pedig Kornelius pápához intézett levelében csak néhány év előtt is azt irja, hogy „a gonoszság sohasem vehet erőt rajta!“ Felverte, felzavarta lelkét azon körülmény, hogy éppen ott talált leghatalmasabb ellenállást, hol azt legkevésbé várta; hogy az által látta elitéltetni tanát, kit az egyház legfőbb tanitójának maga is elismert. Vagy az zavarta fel annyira nyugalmát, hogy a pápa kiközösitéssel fenyegette a tételhez tovább is ragaszkodókat? Némelyek ezt' is tagadásba veszik, hogy a pápa egyáltalában használt volna oly kifejezést, mely az excommunicatiót sejteti, de ez határozottan kitünik Cyprián levelének azon szavaiból, melyekkel egész elkeseredéssel támadja meg a pápát, hogy ő elárulja az igazságot s inkább ki akarja zárni (abstinendos putat illos . . .) az igazságért harczolókat, mintsem hogy az eretnekeket pártolni megszünnék. Igen, csak elkeseredés, de mégis a vallásos lélek által féken tartott elkeseredés adhatta azon szavakat tolla alá, melyekkel e levélben a pápát, mint a haeresisek pártolóját mutatja be. „Hogyan fog az Isten dicsőségére szolgálni, a ki elfogadja Marcion keresztségét? — — — — — — a ki az eretnekek barátja, s a keresztények ellensége, s kiközösitéssel fenyegeti azokat, a kiknek buzgalma megvédi Jézus Krisztus tanát és az egyház egységét? Oh igen, ezen esetben nyujtsuk kezünket a rabbilincsnek, szolgáltassuk ki az evangeliumot, Krisztus parancsait s Isten szent fölségét az ördögnek! — — — hajoljon meg és alázza meg magát az egyház az eretnekség előtt, a világosság a setétség előtt, a hit a hitetlenség előtt, az erény a bün előtt, a halhatatlanság a halál előtt, a szeretet a gyülölet előtt, az igazság a hazugság előtt s Krisztus az Antikrisztus előtt.[1] Igy beszél, igy szól a pápáról az egész levélben. Pedig elárulta-e az az egyházat, ki a szentség erejét még inkább kiemeli, midőn azt az egy-

[1] U. o.

házon kivül is érvényesnek mondja? Vajjon nem mozditja-e elő az Isten dicsőségét az, a ki ennek müködését még az eretnekek közt is feltalálja? — Vannak sokan, kik mentik Cyprián hevességét, köztük Szent-Ágoston is, azt hozván fel okul, hogy István nem bocsátkozott az ellentétes tanok czáfolatába, ami Cypriánt teljesen meggyőzhette volna, hanem csakis a szokást állitotta fel zsinórmértékül és nem a hagyományt s azért a karthagói püspök saját felfogásához hiven nyugodt lelkiismerettel megmaradhatott előbbi nézete mellett. Csakhogy az a hires: „Si quis ergo etc.“ mást enged következtetni, melyet Cyprián levelében ugyan hiába keresünk. Ezen határozatot a pápa nem vethette oda egész egyszerüségében, hanem mint az egyház legfőbb tanitója valószinüleg meg is okolta, s igy mi egy hosszabb, alapos dogmatikai fejtegetést tételezhetünk fel, a melyben István pápa meg is okolja kimondott véleményét, s a melynek csak összegezése, végeredménye lehet az az emlitett határozat.

Azonkivül ott van a „De rebaptismate“ szerzője, a ki izekre szedte és sorra czáfolta és döntögette Cypriánnak érveit, s mégis mit tett ez? talán megadta magát? Korántsem! Sőt még erősebben, még hevesebben védelmezte tanát s igy nem fogadhatjuk el azok állitását, kik azt mondják, hogy Cypriánt meggyőzhették volna érvekkel. Ha ilyeneket keres vala, ugy bizonyára feltalálhatta volna őket a „De rebaptismate“-ban s valószinüen feltalálhatta volna azokat a pápa levelében is, amint azt alább Firmilián leveléből látni fogjuk.

Ezen időben a kelet is ujra felvette a keztyüt. Az ázsiai egyházak eddig meglehetős szemlélő állást foglaltak el az Afrikában teljes hévvel duló keresztelési viták alatt, jóllehet hallgatag valamennyien Cyprián tanát fogadták vala el. A beavatkozást ujra Firmilián kezdette meg. Cyprián ugyanis elküldte hozzá Rogatián szerpapot, hogy tőle tanácsot és segitséget kérjen. Valóban nagy hasznára lett volna Cypriánnak ezen válságos körülmények között egy valódi, önzetlen barátnak támo-

gatása, a ki az igazság érzetétől áthatva kivezette volna őt a hinárból, melybe őt hevessége keverte. De ilyen barátot bizonyára nem talált Firmiliánban: Mert ez nemcsak megerősiti őt tévedéseiben, de István pápa ellen is ugy viseli magát, hogy ha az események folyását egy véletlen eset, a bekövetkező üldözés, el nem tereli, csak elmérgesitette volna a vitát, melynek következményei kiszámithatatlanok. — Firmilián felelt Cypriánnak, s e levél az utolsó okmány, melyet mi a szóban forgó vitára vonatkozólag birunk. A levél latin szövegben maradt reánk s valószinüleg maga Cyprián fordította le s az ember nem tudja első pillanatra, azt a sok téves nézetet csodálja-e, melytől e levél hemzseg, avagy azt a nagy foku s hallatlan tiszteletlenséget bámulja-e meg, melylyel e levél a pápáról szól; amiért is Molkenbuhr annak hitelességét is kétségbe vonja. A kiközösités emlitése kavarhatta fel a cappadociai főpap jellemét is oly nagy mértékben, hogy Krisztus helytartójáról ugy mert irni, hogy „Nem szégyenli István, azt állitani, hogy meg lehet nyerni a bünök bocsánatát azoknál, a kik a bünök legmélyebb örvényében vesztegelnek? — — — Te rosszabb vagy az eretneknél, mert pártfogolod azokat, kik tévedéseikben megmaradva nem az egyházban keresik az üdvnek forrását. Te nem látod be azt, hogy az itéletnapján a te kezedből fogja az Ur kivánni azok lelkeit, kiktől te megtagadtad az üdvnek italát, bár szomjuhoztak utána, s a kiket te, mikor az életet keresték, a halálba taszitottál! — — — Mennyi viszályt és pártoskodást szitottál te az egész világ egyházaiban! Mily szörnyü a te vétked, a ki elszakadtál a nyájtól! Te szakadtál el, oh ne ámitsd magad, — mert az a schismatikus, a ki az egyház egységétől elválva apostata lett. S a mig azt gondoltad, hogy te mindenkit eltaszithatsz magadtól, addig önmagad váltál el a többiektől.“[1]

És ez igy megy véges-végig. — De Firmilián levelé-

[1] Ep. Firmil. (75) ad Cyprianum.

ből megtudhatjuk még István pápa levelének tulajdonképeni tartalmát. Ő nem mozog általánosságban, mint Cyprián, hanem sorról-sorra követi a pápának levelét, s ebből láthatjuk, hogy a pápa nagyjában hasonlóan a „De rebaptismate“ szerzőjéhez, nem hagyta válasz, czáfolás és helyes kifejtés nélkül ellenfeleinek egyetlen pontját sem és szigoru logikával, megdönthetetlen érvekkel védelmezi, illetve állitja fel saját nézeteit, melyeknek feltétlen hódolatot, és alávetést követel. Azt állitja Firmilián, hogy a pápa dicsekszik fenhatóságával, de azért megtagadni ő nem meri azt; Cyprián példájára ő is avval akarja magát megnyugtatni s a dolognak élét venni, hogy az egész ügyet olyan disciplinaris kérdésnek tekinti, mely tartományonkint változhatik s éppen ezért az egész levél a mily szilaj és kiméletlenül durva külalakjában, éppen oly gyönge és tarthatatlan érveléseiben. Mentheti a szerzőt azon körülmény, hogy a mint maga is bevallja, sietségében irta e levelet, hogy Cyprián visszatérő követe azt még magával vihesse;[1] még hozzátehetjük azt is, hogy felingerelt állapotban, a harag hevében forgatta kezében tollát, a mi az egész levél szellemét, kül- és belalakját bizonyára kellő világitásba helyezi. — E levéllel ugy szólván be van fejezve a hirhedt keresztelési vita, mert gátot vetettek annak a közel jövőben vészes szinben fejlődő események.

Az a kör, mely a mustármagból fejlődő kereszténységnek terebélyes fáját három századon át iparkodott ledönteni, 258-ban ismét csapásra emelődött s ezuttal Valerián személyében a keresztelési vita két főhősére, István pápára és Cypriánra is lesujtott. Az igaz meggyőződés és hitük iránt való őszinte lelkesültség igéivel ajkukon látjuk a két főpapot, midőn a bakó pallosa alatt elvérzettek. — Ugyanezen időben Kis-Ázsiának metropolitája körutra indul s lázt kap, melynek egy rohama őt is kiszólitja az élők sorából. — Csalódnék azonban,

[1] U. o.

ki azt hinné, hogy e főszereplők életével a keresztelési vita is befejezését érte. Még Cyprián és István pápa halála után is egyre zajlani látjuk az ázsiai és afrikai egyházakban azon hullámgyürüket, melyek keletkezését és lefolyását ismertettük. Egy szelid alakot, Dénes alexandriai püspököt látunk e vitában kiemelkedni, ki már István pápa idejében a békéltető angyal szerepét vevén magára, minden igyekezetével e hullámok elsimitásán fáradozik, de csak részben sikerül neki Afrika püspökeit e pontban Rómával egyesiteni. Végre parthoz érnek a gyürük s az Arlesben 314-ben összegyülő zsinat, a Novatianusokkal szemben a következő kánonban (28) mondja ki a katholikus tant: „Ha egy haeretikus az egyházhoz jön, kérdezzék tőle a symbolumot és ha meggyőződnek arról, hogy az Atya, Fiu és Szentlélek Isten nevében van megkeresztelve, akkor csupán kézföltevésben kell őt részesiteni. Ha pedig nem ismeri a Szentháromságot, meg kell keresztelni.“[1] Az egyetemes nicaeai zsinat (325.) magáévá tevé 8-ik canonjában az idézett határozatot, s ünnepélyesen kinyilvánitá, hogy a novatianusok csak kézföltevés által veendők vissza az egyházba; a paulianisták pedig, kik a keresztelés formáját megváltoztatták, visszatérés esetében ujra keresztelendők.[2] Ugy látszik keleten, különösen Cappadociában, az első constantinápolyi egyetemes zsinatig az a szokás tartotta magát, hogy minden eretneket fölvételük előtt megkereszteltek.[3] Mielőtt e vitának véglegesen bucsut mondanánk, az egyházi irodalom egén egy fényes csillagra kell örömmel rámutatnunk, sz. Ágostonnak a donátisták ellen éles elmeéllel kidolgozott müvére (libr. 7. de bapt. contra Donatistas), kik eleinte szintén a Cyprián által tört ösvényen akartak keresztelési tévelyeiknek érvényt és sulyt szerezni, de miután ők ezen utat csakhamar elhagyták és határozottan eretnekségbe sülyedtek ezen tekintetben

[1] Mansi f. II. p. 474.

[2] Mansi II. p. 666; Harduin, I. p. 326.

[3] S. Basil. I—II. ep. can. ad Amphil.

is, azért, ugy hiszem az ő tévelyeik s az ellenük folytatott küzdelmek már nem a mi tanulmányunk keretébe valók.

Ezek voltak utolsó hullámverései a keresztelési vitának. — — — Az egyház meghajolva annak feje előtt, győzelmesen emelkedett ki azon küzdelemből, mely jog és igazság érdekében folyt le; ezzel az egyház uj bizonyitékát adá annak, hogy sem a jeles tehetség, sem az ékesszólás nem győzedelmeskedhetik azon, kiben a legfőbb tanitó tekintély összpontosul, sz. Péter utódján.

Felfoghatatlannak tünik fel előttünk, hogy a pápaság ellenei, éppen ebből törekesznek ellene szóló érveket meriteni. Kis-Ázsiában és Afrikában küzdelem támad, egy előttük disciplináris kérdés felett, s e tárgyban mind a két fél egyaránt a szokásra hivatkozik. A kérdés uj, s mig egyrészt az egyház notióját, addig másrészt a szentségek általános elméletét érinti. Két jeles püspök téves irányban nyilatkozik, és köréjük, kik mellett tudomány és életszentség szól, nagy számban csoportosulnak. Sőt mi több, az ő nyilatkozatukban sok van, mi elvakitja, félrevezetheti az észt. Első tekintetre ugy tünik fel, mintha ez jobban megőrizné az egyház egységét, sokkal határozottabb választó vonalat von a tévtan és egyház között. — És mégis! elég az, ha a pápa csak néhány szót ir, sorai megdöntik az ezen tárgy érdekében összehalmozott syllogismusok egész tömkelegét. Bármennyit irnak is még a keresztség ismétlésének hivei, tetszés szerint hivhatnak össze zsinatokat, de kárbaveszett minden törekvésük, — a pápa tolla alól kikerült „*öt sor*“ kötelező szabálylyá lesz az egész egyházra. — Az összes keleti és afrikai püspökök már most vissza mehetnek utjukon, és az egész katholikus világ csak a római püspök határozatát követi.

Talán azt gondolhatná valaki, hogy Cyprián és Firmilián magaviselete sz. István pápával szemben arra enged következtetést vonni, miszerint ezen jeles püspökök nem ismerték el a római pápa legfőbb jurisdictióját?

Bizonyára nem igy áll a dolog. — Ilynemü következtetések elháritására elégséges emlitenem Cypriánnak, ezen a pápa elsőségét oly fényesen elismerő szavait, melyekkel ezen első egyházat, „a katholikus egyház gyökerének és anyjának," nevezi. Az első századok irói közül nincs egy sem, ki inkább hangsulyozta volna annak szükséges voltát, hogy az egyház egységének és kormányzatának központja legyen.

És ha esetleg a vita hevében oly szavak hangzottak volna is el ajkairól, melyek ennek ellent mondani látszanak, még sem tehetnők föl felőle igazságtalanság nélkül, hogy ezen szavak igazi gondolatának kifejezői lettek volna. — Cyprián, még a legnagyobb felhevültség állapotában is, egy perczig sem vonta kétségbe azt, hogy a pápának van joga, hitbeli kérdést meghatározni (definialni), sem azt, hogy a pápának jogában áll kiközösités terhe alatt fegyelmi szabályokat alkotni.

Midőn a pápa őt kiközösitéssel fenyegeti, Cyprián keserü panaszra fakad, de arra, hogy ő hasonló fenyegetésekkel válaszoljon, maga részéről nem gondolt soha! Erre épp ily kevéssé gondolt Firmilián is. Már most ezen tény arról tesz bizonyságot, hogy érezték ők, hogy egy felsőbb tekintélylyel állnak szemben. — Ha nem a római, hanem valamely afrikai vagy ázsiai püspök merte volna kiközösitéssel fenyegetni Karthagó és Caesarea metropolitáit, nem tehetjük föl felőlük, hogy némák maradtak volna! Hogyan történhetett, hogy mélyen megsértett lelkükben soha sem fordult meg ily gondolat? Azért, mert élénk emlékezetükben voltak ezen saját szavaik: „Közösségben élni a pápával annyi, mint az egyház egységében lenni."

Tekintsük most a többi püspöknek ezen vita alkalmával tanusitott magaviseletét! Senkisem tagadja meg a pápa jogát, sőt Dénes alexandriai patriarcha, alázatos kéréssel törekszik elháritani Firmilián fejéről a csapást, kérve a pápát, ne érvényesitse még fenyegetését.

Cypriánnak az egyház egységéért lángoló buzgal-

mában és a tévely iránti elkeseredett gyülöletében keresendő ellenállásának oka, és midőn Cyprián ezen álláspontját vizsgáljuk nem szabad szem elől tévesztenünk ama nemes érzelmeket, melyek őt e vitában vezették. Különben védelmére befejezhetjük tanulmányunkat szent Ágostonnak a történelem által is elfogadott ama magasztos és valóban megragadóan tisztázó itéletével, hogy „dicsően kiömlő vére eloszlatá azt a felhőt, mely képes volt elhomályositani a szép lelket, hibáját kárpótolta a szeretet tuláradó bősége s lemosta áldozathalálában bőven ontott vére.“

A COLLEGIUM GERMANICO-HUNGARICUMBAN.

Irta Dr. PETHŐ.

IX.

Mint az éji lepke kerülgeti a lángot, mindig szükebb és szükebb körben kering, mintha akarna is beleesni, nem is, — végre mégis beletéved s pörkölődve fizeti le a természet adóját: épp ugy kerülgeti e leirás is az anyagi lét azon gyupontját, mely tüzel s melegit; többször közel ért hozzá s ismét eltávozott; nem mer, — végre nagyon is közel ért, benn van — — a refectoriumban. Nunc animis opus est, nunc pectore firmo! Érzem a feladat nehézségét. Kifogások s vádak emelkednek mindenfelől. Némelyek ugy vélekednek, hogy a leirás hozzá nem méltó sőt illetlen tárgyra vetemedik. Találkozom az ideális nevelők szemrehányó tekintetével, kik az ételről s ellátásról szóló czikknek csunya materialismusa fölött különféle grimasszokat vágnak s szóba is alig eresz-

kednek. Üldözőbe vesz az „asceticae vitae“ és a „firmioris propositi“ férfiak ősz alakja s hallom tiszteletre méltó szózatát, hogy a remeték gyökerekkel táplálkoztak, amit természetesen nem tagadok. Mások plane avval vádolhatnak, hogy az alsóbb szenvedélyekre appellálok s e réven akarok ügyemnek jóakarókat fogni.

De hiába, az intézet leirásában a refectoriumról is kell szólnom. E nemes vállalkozásom uj lelket önt az iskolai dolgokon rég életunttá lett közönségbe. Mindazok, kik már félig elaludtak, fölébrednek; kik a dialektikai dissertációktól marasmusba estek, fölélednek, — a Collegium iránt érdeklődő ifjuság érzi, hogy itt van a „punctum saliens,“ ettől függ, ráadja-e voksát vagy nem. Két párt kiséri fürkésző tekintettel a collegiumi refectorium leleplezését: a haladó és maradó párt. Az ifjabbak rendesen haladók, követelők, elégedetlenek s különös ösztönnel birnak a dolgok kifogásolására. A másik párt a maradó párt. Cátói következetességgel hangoztatja: nihil innovetur; nisi quod traditum est, servetur, s méltóságos nyugalommal rámutat a káposzta, lencse és babtálakra, mint a törhetlen férfierő és józan mérséklet nemzetföntartó szerszámaira.

A scylla és charybdis ritkán rajzolódott ily szemetszurólag tollam elé. Hogy tehát se jobbra se balra ne térjek, a szives olvasót egy római sétára kérem.

Fölmegyünk a Quirinálra, onnan a halom hátán messze elfutó Via Piába fordulunk. Egyre tovább haladunk, mig a hires Porta Pián át a kampagnába értünk. A kapun kivül az utcza Via Nomentanává változik. Oldalt az utról kertek, s villák váltakoznak; a kertekben az articsóka s a finocchi zöldelő sorain édes merengéssel legeltethetnők sovár tekintetünket, ha ez a zöldség oly kedves benyomásokat tenne belső érzékünkre, mint a született s romlatlan olasz természet étvágyára. Tovább megyünk. A kertek elmaradnak. A kampagna egyhangu pusztaságán csak a melancholia álmatag szelleme bolyong. Halmokon föl le fut az ut, mig a classi-

cus Anióhoz ér. Düledező vagy mélyen lehajlott fák és cserjék keritik a partotmosó élénk folyót, minta-szarvu ökrök légiója barangol bujanövényzetü partjain. A történelem fönséges perspektivát nyit az unalmas fakó tájon. Látjuk lélekben Hannibal csatasorba állitott seregét, mármár ostromrohamot fuvat a „classicus" recsegő érczén, de a gondolat, hogy római sast fészkében akarja megfojtani, még most is eszeveszett vakmerőségnek látszik előtte, — meggondolta magát s hátrált. Ókori, tornyos hid vezet át a folyón; tornyát Belizár, bizanci vezér épittette; most is áll, pedig ki tudja, vakolták-e azóta. Alaktalan, szürke, a nap hevétől kiégett halmok emelkednek a tulsó parton; az ut mély vágásban halad, mig feltekerődzik, — agyagos falain nincs füszál; — fölmegyünk s leülünk. Tudod-e, hol vagyunk? A tisztelt olvasó e sétában talán szónoki fogást gyanit, mely a gyomorkérdést classicus sétával akarja elütni, pedig tudnivaló, hogy a séta alatt, — plane az ilyen 3 órás séta alatt a gyomorkérdés teljes érvénybe lép. Nem szónoki fogások kedvéért jöttünk ki Anió halmaihoz, hanem más czélból, egy régi szónoklatot akarunk élvezni, mely e halmokon mondatott. A hol most ülünk, ez a „mons sacer." Ide jött ki, a Rómából kitakarodott plebshez patricius tógában Menenius Agrippa, okos római ur és csendet intvén kezével, megnyitá ajkait és szólt:

„Coeliust s Aventint lakó, napszámba koplaló, plebejus honfitársak!"

„Mondok nektek valamit, a mit ti természetes, józan eszetekkel (Menenius ur korában a Mons sacer alatt a mostani rongyos kurtakocsma (osteria) még nem állt,) bizonyára bölcs dolognak fogtok felismerni. Volt valahol egy ember, a kinek gyomra, kezei, lábai s szája közt átkos meghasonlás ütött ki. A kezek, lábak, s a kemény munkát végző fogak voltak a bal párt, — a gyomor a jobb párt. A bal párt azt mondta: mit nekünk a gyomor, nem dolgozik semmit s fölemészt mindent; mi ügyesek, — mesterség s müvészethez értők vagyunk, az meg

lomha tömeg ; szinte illetlen dolog, hogy rágondoljunk, annál kevésbé, hogy érte dolgozzunk. Emberi méltóság nem türi, hogy vele bibelődjünk s ha mégis késztet rá, rakjuk meg földdel, kővel, vagy talán — mert hisz kegyetlennek lenni illetlenség — tartsuk el gyökérrel. (Akkor még nem tudták, hogy lesznek remeték, kik gyökerekkel fognak táplálkozni.) Ugy is lett; — csakhogy aztán az egész emberből semmi sem lett. Kezdetben kedvtelenkedett, duzzogott, később ereje veszett, léha lett a keze, botlott egyenes uton a lába. Nagy ellenszenv támadt benne a többi ember iránt, kiknek tálából a pecsenyét majdnem kiolvasta, elkeseredett s búnak adta fejét. De csalódik, ki gondolná, hogy az ételtől elszokott, s a gyökereket pecsenyének nézte volna, — de sőt oly farkas étvágya támadt, hogy a hol „per fas et nefas" tálhoz és palaczkhoz fért, azt rögvest elpusztitotta ; talált is módot benne, hogy a monopolium sövényén, mely bort és pálinkát s a mi hozzá izlik tőle elkeritett, szépséges szerével lyukat üthet vala." A többi, a mit Menenius még hozzátoldott, nem érdekel. S miután ez a tapasztalt patricius Rómához közel beszélt, azért beszédét jól szivükre vették a rómaiak s mindent a szerint rendeztek, collegiumaikat is. Őrizkednek elégedetlen, éhes, kedvetlen embereket nevelni, azért a gyomorról hiven gondoskodtak s minden lázadást ellene gyökerestől kitéptek. Hiven meg vannak győződve, hogy ez utja és módja a jó nevelésnek. Menenius ur bölcseségét mások el nem fogadták s váltig állitják, hogy a remeték gyökerekkel táplálkoztak: ergo . . . ! Valaki erre azt mondhatná: ergo, ergo, quid vis ergo?

Hogy a remeték gyökerekkel táplálkoztak, az bizonyos; de azért táplálkoztak, mert akartak; olyan remete, ki nem akart, s mégis gyökereket evett volna, nem ismeretes. Az most is ugy van. A ki akar, az ehetik gyökereket, s föltéve, hogy nem teszi magát tönkre, erényes cselekedetet végez. De a ki nem akar gyökereket enni, avval ily experimentumokat nem kell csinálni.

Éppen oly igaz, hogy az étel és ital materiális valami s hogy az erény, s az emberi méltóság kifejlettsége stadiumában nem fog nagy sulyt fektetni ételre italra; de épp azért, mert erényt s öntudatos méltóságot emlegetünk, eo ipso akaratról beszélünk. Akarat nélkül nincs emberi méltóság. Az fog tehát az emberi méltóság érzetében ételen és italon felül emelkedni, a ki ezt tenni akarja; a ki nem akarja, az nem fog. Még akkor sem, ha napszámba koplaltatják; — valamint megforditva is igaz; az emberi méltóság érzetében ételen és italon felülemelkedni fog az, a ki akar, még akkor is, ha hivatása lakodalomról lakodalomra járni, — még pedig falun. Hogyha pedig sikerülne valakit, a ki arra való, az étel és ital rózsás tájképével, melyet biztos kilátásba helyezhetek, a collegiumnak megnyerni, azt szivesen megtenném, mint a hogy czukrosan szokták beadni a rettegett mediczinát, mely talpra állit s erővel tölt el; — nem kell pedig félnünk, hogy azért a czukrot az orvosságnál és egészségnél jobban megszeretjük.

A collegiumnak elveit e részben két thesisbe foglalom:

Thesis I. Koplalás által erényt nevelni per se nem lehet.

Ratio est: mert a koplalás gyülöletes, s eo ipso a szeretetnek v. i. az erénynek termelésére per se alkalmatlan talaj.

Thesis II. A bőjt az erény eszköze.

Ratio est: mert az akaratból folyik, s lényegében van, hogy önkéntes megtagadás által a lélek a testen uralkodjék.

Corollarium: tehát jól kell az ifjuságot tartani, hogy minden szellemi behatásra fogékonyabb és készségesebb legyen s jól kell tartani, hogy lelki tökélesbülését jó kedvvel munkálván, a belátás által vezéreltetve önként bőjtöljön. Miután ez önkéntes önmegtagadás hatását tapasztalta, nincs kétség benne, hogy azt később is szivesen ne gyakorolná. Igy egyezteti meg az egyházi fölfogás a jótartást és a bőjtöt és sehogy máskép. Az embe-

rek nem azért rugnak ki, mert jóllaktak, hanem azért, mert nincs jó szellemük; ha koplalnak, meglehet ki nem rugnak, de a jóra, lelkesre csak annyit érnek, mintha ki rugnak. Azután meg senki sem állitja, hogy csak jó tartással kell nevelni; — a jótartás nem nevelési eszköz, az csak föltét a jó dispozicióra. Az eszközök egészen mások; az eszköz a szellem. Különben ugy hiszem, hogy a dolog világos.

A fönt kiállitott két thesis fejezi ki a Collegium rendszerét a refectoriumban. A Collegiumban mindenki meg van elégedve az ellátással. Sohasem hallottam panaszt. Ritkaság, hogy valaki a kosztról beszéljen; tehát ott szokás az „emberi méltóságra" emelkedni; a hol az ellátás nincs meg kellő mértékben, ott folyton arról beszélnek. Tehát ha e nemben is emberi méltóságos gondolkozásra akarunk valakit növeszteni, akkor adjunk neki becsületesen enni. Ez az utja az emberi méltóságra való nevelésnek. Minden ellenkező szóbeszéd, mely a Collegium refectoriumára kigyót- békát kiált, ráfogás, hazugság! „De hát — fogja valaki mondani — a kirántott tök, a sült ugorka, a salátának készült macskafark, — bocsánat növényt értek, — ludvirág-levél, szintén csak ráfogás, hazugság?" Hogy Olaszországban a föld valamivel több faját termi meg a salátáknak, ki akarná azt néki megtiltani? hogy pedig valaki a kirántott töktől ájuldozik, az képzelődés; — mondhatom, hogy az igen jó; de a kinek nem jó, ne egyék. Ne féljen, hogy az étlap valamikor ilyen is lehetne: leves — és kirántott tök. Az ilyen tökfilkóságra eddig nem akadt vállalkozó, vagy talán van valaki, a ki ezt komolyan is gondolná, akkor hát neki járná meg az ilyen étlap.

Meglehet, hogy ismét a leirás méltósága ellen vétek; de van elég enyhitő okom rá, melyek a magas biróság előtt kimentenek; — ezek közt első helyen állnak azon kósza hirek, melyek ha nem erednek a vén Chemniciustól, hát bizony nem valami barátságos féltől. Mindezek a komám asszony hitelességével dicsekszenek,

Az elüljárók és alumnusok együtt étkeznek. Ha püspökök, érsekek, kardinálisok hivatalosak, akkor is csak ugy van. Ezeknek csak nem lehet kirántott tököt tálalni? A konyha német, a mi annyit is tesz, hogy lehet németesen enni, v. i. sokat, amennyi tetszik. Van reggelire kávé, ebédre három tál étel és télen nyáron gyümölcs; van uzsonna, van vacsorára leves, pecsenye és gyümölcs; főzeléket Olaszországban nem ismernek; délben, este bor. Ha valakit ennek daczára kerülgetné a „horror vacui," az délelőtt is gondoskodhatik magáról, csak szólni kell. A bőjttől szivesen adnak dispenzácziót, olyannak is, a ki nem akarja, föltéve, hogy kell neki. Emlitenem se kell, hogy a negyvennapi bőjtöt nem tartják esztergomi asketizmussal.

Az ünnepeket s ünnepélyeket ünnepiesen ülik. De a specifikációtól most eltekintek, egyrészt azért, mert az ételek neveit általában nem ismerem, s ha ma tudom, holnap elfelejtem, másrészt azért, mert ha specifikálni kezdenék, némelyik talán Hári Jánosnak nézne. Természetesen tévesen, de mégis.

X.

Most midőn a pápai jubileum napjaiban minden szem a Vatikánra irányul, jó lesz, ha a Collegium ismertetése is megemlékezik azon szeretetteljes viszonyról, mely a Collegiumot a szentszékhez füzi. A kegyeleteket ápolni kell. A történelmi alap, melyen a Collegium mindent a szentszéknek köszön, a távol mult ködében szürkül; a dogma, mely a szentszéket az élet s a szellem éltető központjául, szivéül ismeri, könnyen vonul az elvont hit hideg magaslataira, hogyha a pápa azokhoz, kik őt szeretik, kik érte lelkesülnek, szeretetben le nem ereszkedik, ha lelkesülésüket a figyelem elmés jeleivel, az elismerés apró-cseprő bizonyságaival nem heviti, nem éleszti. Bizony a kegyeleteket ápolni kell, — ez elv tükröződik a falusi tanitó méltóságos komolyságán, midőn az elfogult, gratulans gyermekcsapat háromszor főnnakadó

szónokának dikciójára felel; — ez elv tükröződik a legfőbb tanitó leereszkedésén is, ki csupa merő figyelemmel s elismeréssel kiséri a szentszék iránt nyilvánuló gyermeki odaadás tüneteit, s nem resteli, nem kevesli különös figyelmével kitüntetni s továbbra is ápolni a jelentéktelen hódolatokat. Minél magasabb a trón, minél fölvilágosultabb képviselője, annál teljesebben valósul az elv kivitele.

A mély hódolat és tiszteletről, mely a kath. lelkületet jellemzi, nem szükség külön tanuskodnom, hogy a collegium elzárt kertjében diszeleg s gyengéd ápolásban részesül. A mi jellemző vonása a kath. hiveknek, — a szentszékhez való ragaszkodás, azt lehető leggyengédebb kifejlésben ott találjuk, hol az ifjuság lelkesülése egyrészt a tiszta áhitat forrásából, másrészt a szentszéknek folyton szemei előtt lebegő nagyságának benyomásaiból táplálkozik. E benyomásokat nyujtja a világ hódolata, mely Rómában a zarándokok, utazók, küldöttségek egymást érő fölvonulásában nyilvánul, nyujtja magának Rómának képe, mely tagadhatlanul a legfeltünőbben világvárosnak mutatja be magát, hol a szellemi törekvések és irányzatok mint góczpontban találkoznak majd a központból kifutó hatásnak, majd az ellentétes sarkoknak a központra való visszahatásnak képében. A királyi trón, mely a Quirinálon törekszik kifejteni fényét nemcsak hogy el nem homályositja s nem csökkenti a szentszék ez impozáns, szellemi hatalmát, hanem még élénkebb öntudatra hozza e hatalomnak jellemzetes különbségét mindattól, a mi földterületek, pénz, hadseregek, kereskedés, müveltségből meriti nagyságát: a szentszék a tekintély egyetlen, páratlan kathedrája, — hatalom egészen s kizárólag *Isten kegyelméből.*

Ezt a lelkületet, mely a hitből van, hogy érzelmes kegyeletté váljék, meleggé s hangulatossá teszi a pápák személyes jóindulata s leereszkedése. Természetes, hogy a mi személyes, az az egyéni természettel változik. A pápa jellemétől függ a jóakarat nyilvánulása. IX. Pius nem szokta volt feledni az ő „főtt rákjait.“ „Per Bacco! i gamberi cotti,“ kiáltott fel, midőn a lakosztályához közel

fekvő szobának mélyében félkörben fölálltunk, s átmenőben egyszerre maga előtt megpillantá a piros falanxot. Ez a néhány szó s az ő derült, kedves megjelenése jobban tárta föl szeretetreméltó jellemét, azt a nyilt, himezni-hámozni nem tudó lelket, mint akármennyi életrajz. Egy-két kamarása volt körötte, utána jött rokkant inasa, vörös, arannyal beszegett, százrétü köpenyét vitte karján. Lassan jött, botjára támaszkodva. „Jön a pápa," suttogta egy hang; — soha ily ünnepélyes megilletődést nem éreztem, s talán hallhatta szivünk dobogását IX. Pius, midőn a föltárt ajtón belépett. Most következett a „Per Bacco!" Mindnyájan térdeltünk. Egyet-mást megveregetett botjával, nem volt szükiben a szónak s a haza vonatkozó reflexiók is egészen érzelmei szabadjában törtek ki lelkéből. Mikor ő ugy szerette a nyilt szókimondást, s a kétszinü, diplomatikus, begombolt emberek iránt ugy viselkedett, mint a franczia nagykövet iránt. Ez is elment hozzá egy alkalommal, s csűrte csavarta a szót, mást gondolt s mást beszélt, szerette volna a beszédet oly tárgyra terelni, melyről a pápa szókimondó nyiltsága folytán érdekes tudositást remélt küldhetni a haszonszőrü kormánynak. De Pius a diplomatában mindjárt fölismerte az embert, ki csak ugy a kertek alatt kullog s a nyilt utczára előlépni röstel s tüstént a kellő czimre utasitotta őt: „Andate al Signor Giacomo", menjen Jakab urhoz!.... az majd elbeszél magával. Jakab ur nem volt más, mint Antonelli államtitkár.

Már a régi collegium története emliti XIII. Gergely pápáról: „Xenia, cupediaeque, atque hujus generis alia identidem e Palatio in Collegium afferebantur, haud magni pretii munera, sed Pontificiae voluntatis argumenta in maximo habenda pretio." (Cordara, Historia Coll. Germ. Hung. L. II. 80 l.)

IX. Pius nem feledkezett meg a „xenia" és „cupediákról." Karácsony körül egy napon rendesen beköszöntött hozzánk a küldemény, s akkor a pápa czukorsüteményét nagy ünnepélyesen föltálalták a Refectorium-

ban. Sok magyar könyv vándorolt át a Vatikánból a Collegiumba; szép kötésük mutatja, hogy eredetileg nem nekünk voltak szánva. A kicsinységek sem kerülték el figyelmét. Egyszer valaki felemlitette előtte, hogy a germanikusok a misében kyrie elaisont énekelnek eleison helyett, amin az olaszok fönakadtak. Át is izent nemsokára, hogy ezentul eleison legyen a szöveg. De IX. Pius pápa személye a kath. világban mindenütt oly népszerü volt, nevéhez a katholikusok annyi szenvedése és küzdelme füződött s ugyancsak a pápa változatos csapásai és veszteségei az egyház életre ébredt öntudatában annyi rokonszenvet és lelkesülést váltottak ki: hogy a hü, lelkes, lovagias ragaszkodásnak személye iránt a Collegiumban — még bágyadt képét sem festhetem. S midőn az az 1878 diki február 8-dika beköszöntött, csütörtöki napon éppen a villán voltunk. Egymást érték a hirek. A kik később jöttek ki a villára a városból, azok mind tudtak valamit mondani, hogy a pápa rosszul van, hogy nincs életéhez remény, — hogy valamennyi templomban ki van téve az oltári-szentség.

Visszatértünkben benéztünk „Al Gesù"-ba. Fényárban uszott az oltár; egymást érték az ájtatoskodók csoportjai. Az egész városban csak egy gondolat tartotta feszülésben az érdeklődést. Legalább mi ugy gondoltuk; minden arczról azt olvastuk; ahol két-három ember megállt az utczán, fogadtunk volna, hogy kitaláljuk, miről beszélgetnek. A gyermeki lelkület nem tagadhatta meg magát; gondolta, hogy mindnyájan ugy éreznek, mint ő, hogy mindnyájan ugy szeretik a pápát, mint ő. Sokáig térdeltünk a márványpadlón; mögöttünk egyre nyilt s csukódott a szélfogó ajtó. Este lett. Midőn szép csendben kivonultunk a Refectoriumból, akkor mondta a P. minister: meghalt a pápa s mint futótüz ugy széledt el a suttogás: meghalt a pápa; de lárma nem lett; az érzelem elnyomta a hangot. Senki sem merte hangosan mondani; csak suttogva. Mennyi áldás, mennyi vágyódás és kivánság kisérte távozó lelkét. Az Ave Mária harangjával csenditettek neki.

XIII. Leo pápa személyét már az is rokonszenves szinezetben tüntette föl előttünk, hogy a Collegium Romanumban tanult, aminthogy bátyja, a bibornok, mint volt jezsuita, a Collegium Romanumban tanár volt. Különféle, kevésbé hitelt érdemlő okokat emlegetnek, miért távozott a társaságból. Némelyek egyes thesiseket emlegetnek, melyektől eltérni nem akart, mások még kisszerűbb okokról beszélnek, melyek a társaság ruházatára vonatkoznak. A pápa 1824-ben tizennégy éves korában lépett be először a Collegium Romanum gymnásiumába. Előbb Viterbóban tanult a jezsuiták konviktusában. Később a philosofiára lépett. Tanárai közül nevezetesek voltak Pianciani János, nagynevü olasz tudós, XII. Leo pápa unokaöccse és Carafa András, jeles mathematikus. A fiatal Pecci kitünő tehetségeit főleg a bölcsészet elméleti szakaiban ragyogtatta, de nem maradt hátra a többi tanulmányokban sem. Az 1828-diki iskolai év jutalomnyertes ifjainak katalogusában kétszer találkozunk nevével: jutalmat nyert a vegytanból, s a számtanból első helyen emlittetik a megdicsértek közt.

Ezalatt érlelődött nemes szándéka, hogy az egyház szolgálatára szenteli életét s miután a bölcseleti tanfolyamot jeles eredménynyel bevégezte, a theologiai kursusra lépett. Azon négy év alatt, melyben a theologiát tanulmányozta, több jeles tanárral dicsekedhetett a római collegium: köztük voltak Perrone János, Manera Ferencz, Zechinelli Mihály, Van Everbrock Kornél és az exegesis tudós és tiszteletreméltó tanára Patrizi Ferencz, ki nyolczvan évet meghaladó korában megérte az örömöt, hogy tanitványát Szent-Péter székén láthatta. A theologia 3-dik évében 1830-ban nagy dicsőséget aratott egy nyilvános vitában s az első dijat nyerte el, amint ez a „Romanum“ évkönyveiben olvasható: „Pecci Vincze[1] nagy-

[1] A szent keresztségben Vincze és Joakim neveket kapta. Vinczének nevezte őt édes anyja majdnem tanulmányai végéig; azontul mindig Joakimnak irta magát.

számu hallgatóság előtt disputált a Collegium aulájában a búcsúra, utolsó kenet- s az egyházi rendre vonatkozó kérdésekről. Az előljárók s más kitünő férfiaknak meg volt engedve, hogy tételei ellen nehézségeket fölhozzanak. E vitában az ifju oly fényes tehetségeket mutatott, hogy ugy látszik nagy dolgokra van hivatva."

Az 1830-diki jutalomnyertesek katalogusában azon megjegyzés előtt, hogy Pecci az első dijat nyerte a theologiában, a következőket olvasni: „A theologusok közül Pecci Vincze kitüntette magát a bucsura vonatkozó disputáczióban, mely az aulában tartatott a Collegium tanitói és más tudósok előtt. Mivel ezen nyilvános gyakorlatban, mely akademikus mód szerint tartatott ezen ifju, jeles tehetségéről s hatalmas szorgalmáról fényes tanuságot tett, azért idejegyeztük föl nevét." A következő évben befejezte tanulmányait, s kezébe kapta tudori okmányát. Akkor 21 évet számlált.

Amily különböző XIII. Leo pápa jelleme IX. Pius jellemétől, oly eltérő a mód is, melylyel jóakaratát a Collegiummal érezteti. „Xenia" és „Cupediákra" nem igen emlékszem. De hogy érdeklődik az ifjuság iránt, azt a tanulmányok reformjában ugyancsak bebizonyitotta. Érdeklődése azonban nem oly hangulatos, meleg szinezetü, mint volt IX. Pius pápáé. Ő mindig komoly. Főleg a Collegium Románumra volt irányozva sz. Tamás követésének hangsulyozása, s az „Aeterni Patris" kezdetü Encyklika különféle változtatásokat vont maga után a tanárok karában; ez intézkedések iránt a pápa mindig melegen érdeklődött.

Audiencziákra nem igen ereszti az alumnusokat, csak mikor búcsúznak. De leereszkedését különösen kimutatja a tudományos viták alkalmánál, melyek jelenlétében tartatnak. E vitákat, melyek nem egyebek, mint a föntebb leirt „disputátio menstruá"-hoz hasonló, tudományos ünnepélyek, a pápa órahosszat elhallgatja; 2—3 óráig nem emelkedik föl trónjáról. Ez érdekes föllépések diszteréül a vatikáni könyvtár egyik része szolgál. A vitázók a

különféle collegiumokból választatnak ki; a hallgatóság a legválogatottabb; bibornokok, püspökök, magas, egyházi tisztviselők, római tudósok, — kik mind előbb fáradnak ki mint a pápa, s szivesen mennének egy óra felé haza; — a disputáció 11-kor veszi kezdetét. A collegium alumnusaiból is fonódik a tarka „koszorú," de csak meghatározott számban bocsáttatnak be. Három órán át támaszkodás nélkül megcselekedett ülés után ritkán vágyódunk másodszor is hasonló megtiszteltésre.

Előbb még más rendkivüli alkalom hozta érintkezésbe a collegiumot a pápával, mely most megszünt. Mindszentek napján ugyanis az alumnusok egyike szónokolt a pápai kápolnában. A pápa, a bibornokok s egyéb e társaságban alig emlitésreméltó nagyobb urak hallgatták. A beszédnek rövidnek kellett lenni. Volt azután gondja rá a kiválasztottnak, hogy a rövidség ne legyen egyedüli jó oldala a beszédnek. Ez a szokás valóban megható; a leereszkedésnek gyengédebb kifejezését alig képzelhetni. Azonban ugy látszik, hogy a német szónokok beszédeikkel nem igen prosperáltak. Az olasznak a rhetorikáról más fogalma van mint nekik. A javarészben olasz hallgatóság aligha talált valami izt a nagy gonddal készült s betanult szónoklaton s ugy látszik, hogy a dikcio a benső megilletődés vénáját — szivükben föl nem fakaszthatta. Sőt keménységükben annyira megátalkodtak, hogy az alkalmatlan szónokon szép szerével tuladni nem átallottak. Meglehet, hogy nem igy történt, amint irom, de legalább nem valószinütlen. Már Hettingernek, kire XVI. Gergely alatt került a megtisztelő sor, hogy szónokoljon, azt mondta a pápa: „De kevés tüz van tibennetek németek."

Gyertyaszentelőkor a P. Rector két alumnussal indul a Vatikánba a szentelt gyertya átadására. Ez a két alumnus a sekrestyésség jeles hivatalát viseli. Miután sekrestyésségig a sors dolgaimat föl nem vitte, azért ez audiencziáról közelebbi információkkal nem birok; de azt tudom, hogy a pápa e fölajánlást szivesen veszi,

melyben az első kathedra tekintélyének, tanitása csalhatatlan fényének elismerése nyilvánul.

Ezen s más hasonló alkalmak, a belőlük sugárzó atyai szeretet teremti édes visszahatáskép az ifjuságban a szentszék iránt való kegyeletes, gyermeki ragaszkodást. Ez képezi a közszellemet. Ugy vannak mind meggyőződve, hogy a pápa becsüli, szereti őket s megbizik bennük. Azt is tudják, hogy leereszkedésének rugója nem politika, hogy jóakaratát nem számitásból szabja, mint tehették s tették is az Augusztusok a tribunokkal, quaestorok és proconsulokkal, kiket a Rénushoz és az Isterhez küldtek a római provinciák védelmére, — hanem szeretetből. Igy történik, hogy azon általános katholikus lelkület, mely a pápában lelkének, üdvösségének szentséges atyját tiszteli, a személyes jó indulat és leereszkedés nyomán elevenebb szint, igazi szivmeleget nyer. E legfölségesebb tekintély szelid besugárzása alatt alakul meg azon közlelkület, melynél fogva az elüljáróknak az alumnusokhoz való viszonyát, kölcsönös viselkedésüket a hajlékony, idomitható kegyelet s nem a merev jog határozza meg. A pápa szeretetteljes jó indulatát mindenki természetesnek találja.

E fölfogás, hogy olyannak kell lenni a tekintélynek, mely kegyeletet, pietást ébreszt, s szeretetből kiinduló engedelmességet késztet ki magának, — közvéleménynyé, közszellemmé válik s kriteriummá az iránt, való-e valaki elüljárónak vagy nem, — megvan-e valakiben, kinek az ifjusággal dolga van, s kinek hivatala az igazgatás s a kormány az az áldott tehetség, hogy tekintélyét a szeretet és kegyelet révén s nem a kötelesség és jog „muszáj" járszallagja vagy gyeplője által érvényesitse. Az előbbi imponál, az utóbbi alkalmatlanná vagy balekká deklarálтatik. Az első hódit s meginditja az ifju lélek valamennyi sejtjében s erében a pezsgést, a növekvést, a hozzáhasonulást, a másik megdermeszt; mint a fürj meglibbenik a tarlóban a vizsla előtt, ugy kuporodik és zsugorodik össze a muszájjal szemben az ifju lélek s egyptomi stilus-

ban alaktalan sfinxé növi ki magát, melyről nem tudni, mit kelljen tartanunk — ló-e, ökör-e, ember-e; — hajlong-e azért, mert betanitották, vagy azért, mert Istent tiszteli a tekintélyben? etc. etc.

A szentszék e példája, mely leereszkedése, szive, szeretete által fejleszti az ifjuságban a nagylelküséget, — hogy a tekintély iránt a kegyelet hódolatával viseltessék, — követőkre talál a püspökökben, kiknek megyéjükből a collegiumban alumnusaik vannak. Mindnyájan meglátogatnak. Vagy az egész collegiumhoz vagy csak az illető megyebeliekhez van szavuk. A P. Rector ebédre is szokta meghivni őket, már. t. i. a kiket mer, mert mindenikét nem meri, aki ezt attentátumnak vélné s az egyptomi stylust még át nem törte.

A legérdekesebb volt e részben az 1875-diki év, mikor IX. Pius jubileumára a püspökök mindenfelől Rómába özönlöttek. Majdnem az egész német püspöki kar,— mindnyájan, kik Rómába jöttek, voltak hivatalosak. Card. Franzelin presideált. Melchers, akkor kölni érsek mondta az első toasztot, Ketteler a másodikat, Martin Konrád a harmadikat. Ez volt a leglelkesebb. Csupa tüz. Mindjárt itt maradnék, s kezdeném ujra a tanulmányokat, annyira becsülöm az intézetet, annyira szeretem az alumnusokat. Ez volt a beszéd veleje; jól belevéstük emlékezetünkbe. Toasztot mondani a collegiumban nem szokás. De ünnepélyes alkalmakkor van valami toaszt-féle, melyet közelebbről meghatározni nem könnyü. Inkább ének mint beszéd. Legalább a fősuly az éneken van, melyre mindnyájan rágyujtanak; s ünnepélyes motivumban, mely a cantus Gregorianus neumái módjára változtattatik, ezt az egy szót hajtogatják: vivat, ha egynek szól s vivant, ha többnek. Az éneket bevezeti néhány sornyi beszéd, melyet a jótorku kántorok egyike tónus rectusban elrecitál s az utolsó szónak oly nyomatékot ad, hogy átmenetet képezzen a vivatra; ekkor az egész asztalkör belevág. A hatást rendkivülinek mondhatom, mert senki sem várja, hogy a recitativ olvasás egyszerre közzendüléssé árad.

De sohasem zengett s zúgott a vivant ugy, mint ekkor, midőn a jelenlevő püspöki karnak szólt. Őszintébb elismerése érdemüknek aligha lelkesitette máskor dicsérőiket, hiveiket, mint e napon minket. Hogy tüntek föl ők, kik azon eszményekért, melyek szivünk lelkesedésében usztak s vakitó fénynyel emelkedtek föl minden aspiráció fölé, — szenvedni, küzdeni s győzni méltattattak. Hogy tüntek fel ők, kik az eszményi hatalmaknak, a jognak, a hitnek, az emberiség szellemi javainak harczában a barbár, nyers anyagi, a hatalmat az ökölle identifikáló erőszak ellen — első sorban álltak s a legnagyobb történelmi kérdéseknek a 19. században épp oly praegnans kifejezést adtak, mint a vértanuk az első 3 században, mint Morus Tamás a 16-ikban, s mint a katekizmus kezdettől fogva napjainkig, midőn azt mondja: inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek. Ez nagy kitüntetés, nagy méltatás, nagy érdem! Mindennek végeztével kivonultunk csendben, elül a kardinális, utána hierarchikus sorrendben az utolsó fráterig. Ebéd után a rekreációban ismét velünk voltak. Minket főleg Martin Konrád érdekelt, ki nem sokkal azelőtt Weserből megszökött. Egészen czivil ruhában járt, kollare helyett az öreg divat selyem kendője tekerődzött 3—4-szer nyakára. — Hire járt, hogy az olaszok nem idegenkednek, ha publikussá válnék, hogy itt jár, kiadatásától; meglehet, hogy csak mesebeszéd volt. De Martin nemsokára eltünt. Melchers szerény, asketikus alakja, Brinkmann, a münsteri püspök joviális s kedélyes társalgása a legjobb benyomást tették.

Simor és Haynald bibornokok, Császka püspök többször szerencséltették a collegiumot kitünő jóhajlamaiknak bizonyságául; bizalmuknak jeléül az elüljárók s a collegiumot átható szellem iránt. A primás ő eminenciájának egyszerü nyilt modora, mely a pompát kerüli, s a czeremóniák s udvariaskodó teketóriák közt unatkozik, főleg a flegmatikusabb északnémetek közt rokonszenves viszhangra talált. A bibornok kérdésére, hogy mi lesz

magából, majd ha haza megy? a megszólított német sans gêne azt felelte: majd bezárnak. Szép kilátás. Azóta e kilátás derültebbé vált, jóllehet még elég borongós, mert még most is kivételt tesznek a porosz törvények a germanikusokra nézve. A kik Rómában és Insbruckban tanulnak, azok nem alkalmazhatók ott, hol az államnak van beleszólása.

Mindezen benyomásoknak, melyek felülről, a tekintély regiójából vetődnek a collegiumra, az a hatása és jellemző vonása, hogy nincs rajtuk kifejezve a rideg és hideg jus, mely glédába parancsol s habtákot kiált s gondolja, hogy igy már megvan, ami csak meglehet. Elkülönzöttség chinai falának, mely azzal van megbizva, hogy a tekintély mennyei országát minden tolakodástól megóvja, itt nincs szerepe. Hogy a tekintély tolakodásoktól ment legyen, hogy a szerénység el ne veszszen, hogy a tisztelet a leereszkedéstől meg ne vonassék, — azt egészen erkölcsi motivumokkal törekszenek elérni. Annyi tény, hogy elérik. De a tekintélynek ezen viselkedése az alattvalókban föltételezi, hogy ezen erkölcsi motivumoknak engedjenek. Ha ez meg nem volna, akkor a tekintély őszi baraczkot oltana füzfába, — ami lehetetlen.

IRODALOM ÉS MÜVÉSZET.

SZ. IGNÁCZ LELKIGYAKORLATAINAK IRODALMA.

Irta KRIZSÁN MIHÁLY.

(Vége.)

248. *Pilecki Sándor.* Eine Übersetzung der Exercitien des P. Pinamonti aus dem Italienischen in's Polnische. Sandomir 1744.

249. *Pinamonti János Péter.* Esercizj spirituali di S. Ignazio proposti alle persone secolari. Bologna 1698. Padova 1733.

Németre, latinra, francziára, magyarra s lengyelre is le van forditva és sokszor kiadva.

250. La Religiosa in solitudine. Venezia 1702.

251. Selectae Considerationes de pretio animae ex opusculis P. Pinamonti pro Exercitiis Cleri Viennensis. Viennae 1751.

252. *Plengg János.* Piae considerationes ad declinandum a malo et faciendum bonum. Viennae 1672.

253. *Poiré Ferencz.* La manière de paier á Dieu le disme et le tribut de la vie, dont ils nous donne l'usage; distribuée en 12 journées de retraite. Lyon 1638.

254. *Ponte Lajos.* Veritates salutares ad renovationem spiritus et sancti fervoris, in octiduana spiritus Recollectione considerandae. Collectae et gallice redditae a P. Frizon.

255. *Poth György.* Dreifache Glorie des hl. Ignatius in den Wundern die durch seine geistlichen Exercitien gewirkt worden sind. Mainz 1671.

256. *Probst Udalrik.* Geistliche Jahresrechnung mit Gott oder Betrachtungen für achttägige Exercitien. Augsburg 1750 und 1764.

257. Sittliches Sterben vor dem Sterben. D. i. Vierteljährige oder monatliche oder 10 täg. Vorbereitung z. e. guten Tode. Augsburg 1748.

258. Sacerdotum zelus pie solideque animatus per sacras Meditationes et lectiones. Aug. Vind. 1755.

259. *Querck Ignácz.* Meditationes reto pro quatriduana spiritus Recollectione. Viennae 1726.

260. *Raicsani János.* Viator christianus ad coelestem patriam per Exercitia spir. directus. Tyrnaviae 1729.

261. *Rassler Miksa.* Considerationes pro peculiari usu personarum religiosarum. Dillingae 1752.

262. *Reisner Nándor.* Der getreue Rathgeber in dem Geschäfte des ewigen Heiles oder Betrachtungen in der Einsamkeit. Aus dem Spanischen des P. Ignatius Garzia übersetzt. Augsburg 1776.

263. *Rinn Fridrik.* Die ewigen Wahrheiten der geist-

lichen Übungen des hl. Ignatius von Loyola. 2 B. 2. Auflage. Regensburg 1878.

264. *Roder György.* Considerationes pro reformatione vitae in usum sacerdotum maxime tempore exercitiorum spiritualium. Friburgi Brisgoviae 1884.

265. *Roggacci Benedek.* Il christiano ridotto in ordine per gli Esercizj spirituali.

Latin kiadása megjelent: Neuburg 1716. Német: Ingolstadt 1721.

266. *Roothaan János.* Litterae Encyclicae ad universam Societatem Jesu de Exercitiorum spiritualium S. P. Ignatii studio et usu. Romae 1834.

267. S. P. Ignatii Exercitia spiritualia textu hispanico ex diligenti cum Autographo collatione restituto. Romae 1837.

268. Exercitia spirituali S. P. Ignatii de Loyola cum versione literali ex Autographo hispanico notis illustrata. Romae 1838. Namurri 1841.

Leforditva németre 2 köt. jelent meg: Regensburg 1855.

269. Notae in librum Exercitiorum S. P. Ignatii. Romae 1838.

270. *Rossignoli Károly Gergely.* Veritá eterne esposte in Lezioni al uso principalmente nei giorni degli Esercizj spirituali. Venezia 1692.

Uj kiadásban nagyon sokszor adatott ki; németül: Augsburg 1737.

271. Notizie memorabili degli Esercizj spirituali. Venezia e Milano 1692.

Német kiadás megjelent: Augsburg 1737.

272. *Roucelet János.* Retraite sur la Douceur. Vitry 1810.

273. *Säppl Jeromos.* Handführung zu dem Gebrauche der geistlichen Übungen des hl. Vaters Ignatius. Graz 1712.

274. *Sailer János Mihály.* Geistesübungen zur Be-

förderung der Frömmigkeit und eines heiligen Lebens. München 1799. Augsburg 1800.

275. *Saint-Jure János.* Méditations sur les plus grandes et plus importantes vérités de la foi pour quelques retraites particulières. Lyon 1651 et 1664. Paris 1682.

276 Retraite de dix jours á l'usage des Ecclesiastiques et Religieux. Paris 1774.

Németül megjelent: Münster. 1846.

277. Exercices spirituels accomodés aux trois chemins, le purgatif, l'illuminatif et l'unitif.

Latin fordításban megjelent: München 1646. Németben: Salzburg 1711.

278. *Saint-Pard.* E név alatt megjelentek P. Vanblotaque lelkigyakorlatai a papok számára. Paris 1774.

279. *Salazar Ferencz.* Affectus et Considerationes super quatuor Novissima ad Exercitia S. Ignatii. Pampelonae 1658. Spanyolul.

Különféle nyelvekre forditva s gyakrabban lőn kiadva.

280. Conversio peccatoris ad principia reducta.

Franczia fordítása megjelent: Paris 1730. Nancy 1737.

281. Trois Retraites spirituelles propres á tous les états Paris 1728.

282. Exercices spirituels pour les communautés religieuses. Paris 1728.

283. *Sartori Zsigmond.* Eine deutsche Übersetzung des Exercitienbüchleins. Gräz 1754.

284. *Schachner Kristóf.* Eine deutsche Übersetzung der Exercitien des P. Barry. München 1714.

285. *Schedler József.* Collectio Meditationum pro octiduo ad usum Scholasticorum Soc. Jesu. Polociae 1794.

286. *Schmid Ferencz Antal.* Manresa oder die geistlichen Übungen des hl. Ignatius in neuer leichtfasslicher Darstellung zum Gebrauche aller Gläubigen. Regensburg 1875.

287. *Schmitman Péter.* Exercitia S. P. Ignatii seu

via ad Salutem et perfectionem propriam et alienam a quodam sacerdote Soc. Jesu proposita. Hildesheimii 1713.

288. *Schmude Tódor.* Erinnerungsblätter an die geistlichen Exercitien des hl. Ignatius. Wien 1861.

289. *Schneller József.* Geistliche Übungen für adeliche Frauen, in der Domkirche zu St. Stephan in Wien gehalten. 2 Bände. Wien 1803.

A harmadik kötet kéziratban őriztetik Bécsben az érseki könyvtárban.

290. Esercizj spirituali per i secolari. Modena 1720.

Német kiadása megjelent: Augsburg.

291. *Sibenius Márton.* Eine lateinische und deutsche Übersetzung der dreitägigen Exercitien des P. Barry für 8 Tage. Köln 1646 und 1737.

292. Eine lateinische und deutsche Übersetzung der dreitägigen Exercitien des P. Barry. Köln 1648.

293. *Siniscalchi Libor.* La scienza della Salute eterna. ovvero esercizj spirituali di S. Ignazio. Venezia 1821. Kilencedik kiadás.

Német forditása: Augsburg 1752 és 1758.

294. *Stanihurst Vilmos.* Veteris hominis per expensa quatuor Novissima Metamorphosis. Antverpiae 1661. Viennae 1766.

Több nyelvre lett leforditva és szokszor kiadva.

295. *Stiwar Ferencz.* Sacrum Octiduum in subsidium ac directionem incipientium ad usum et ordinem aurei Exercitiorum libri S. P. Ignatii combinatum. Wratislaviae 1733.

Németre leforditva: Breslau 1745.

296. *Stöger Nep. János.* Das Bündniss des Friedens mit Gott. Ein Andachtsbüchlein für das tägliche Leben und die stillen Tage geistlicher Exercitien. Insbruck 1847.

297. Die Pilgerreise zum Himmelreich und leitende Gedanken zur Selbstbetrachtung bei den geistlichen Übungen. 2-te Auflage. Regensburg 1869.

Nagyon kedves s hasznos munka.

298. *Suarez Ferencz.* De virtute et statu Religionis. Moguntiae 1625.

299. Via vitae aeternae seu piae Considerationes. Antverpiae 1620.

Sokszor lőn kiadva s több nyelvre leforditva.

300. *Suffren János.* Monita et Exercitia spiritualia seu Circus perfectionis. Monachii 1648.

301. *Taschel János.* Die Exercitien des hl. Ignatius in deutschen Versen. Gräz 1707.

302. *Texier Kolos.* Conduite spirituelle pour les personnes, qui veulent entrer en retraite. Paris 1678. Rom 1684. Avignon 1845.

303. Vorträge zum Gebrauche bei den hl. Exercitien. Regensburg 1872.

304. *Tille János.* Itinerarium ad terram sanctam animae viatrici sub clara et brevi notitia Domus Exercitiorum S. P. Ignatii propositum. Pragae 1747.

305. *Torrubia Péter Tamás.* Practica de los Ejercicios spirituales de S. Ignacio de Loyola fondator de la Compannia de Jesus. 2 Tom. Paris 1832.

306. *Trinkellius Zachariás Ignácz.* Maior Dei gloria, finis unicus Societatis Jesu per Exercitia spiritualia S. P. Ignatii propositus. Viennae 1655. 1660. 1663.

307. Divinatorium viae et vitae aeternae, seu Methodus spiritualis proposita per Exercitia S. Ignatii in 4 hebdomadas distributa. Viennae 1673.

308. Recollectio annua octiduana. Viennae 1673.

309. Auctuarium pro renovatione Votorum in Societate Jesu. Viennae 1673.

310. *Tylkowszki Béla.* Exercitia spiritualia decem dierum. Constantiae 1721.

Németre leforditva is megjelent.

311. *Tyran Jakab.* Missionarius seu vir apostolicus in suis excursionibus spiritualibus in urbibus et oppidis ad Dei gloriam et Salutem animarum susceptis. Lugduni 1679 et 1692.

312. *Vanblotaque.* Rertraite de dix jours à l'usage

des Ecclesiastiques et des Religieux d'après l'Écriture sainte et les Pères de l'Église. Paris 1774.

313. *Valuy Benedek.* Handbuch für junge Kleriker oder Geistesübungen als Vorbereitung auf den Empfang der heil. Weihen. Regensburg 1865.

314. *Vatiier Antal.* La conduite de S. Ignace, menant une âme á la perfection par les Exercices spirituels. Paris 1640. 1671. 1835.

315. *Villacastin Tamás.* Enchiridion Considerationum ac spiritualium Exercitiorum. Caesaraugustae 1613.

Különféle nyelvekre leforditva és sok kiadásban jelent meg.

316. *Vogel Máté.* Veritates aeternae ex prima hebdomada Exercitiorum S. P. Ignatii. Mannheimii 1741. Monachii 1744. Coloniae 1751.

317. *Wagner Ferencz.* Deutsche Übersetzung der geistlichen Einsamkeit des P. Franz Nepven S. J. Wien 1722.

318. *Waldner Péter.* Dreifacher Weg zur Volkommenheit nach der Anleitung des hl. Ignatius. Ingolstadt 1731.

319. *Weisweiler Henrik.* Geschlossener, bewahrter und befestigter Frieden zwischen Gott und den Menschen auf dem Reinigungs-, Erleuchtungs- und Vereinigungswege in Betrachtungen für die Zeit achttägiger Exercitien. Köln 1711.

320. *Weninger Xavér.* Exercitia spiritualia S. Ignatii de Loyola. Meditationibus illustrata ad usum cleri tam regularis quam saecularis. Moguntiae 1883.

321. *Weyer János.* Theophilus se spiritu renovans iuxta Exercitia S. Ignatii Aug. Vind. 1668.

322. Theophilus se renovans in Recollectione spiritus triduana. Aug. Vind. 1668.

325. *Wietrowski Miksa.* Momenta rationum de utilitate Exercitiorum S. P. Ignatii ex variis autoribus Soc. Jesu collecta. Pragae 1700 et 1725.

324. *Winter Antal Fülöp.* Pius Sacerdos Saecularis

iuxta praeceptum divinum pro Exercitiis sacris triduanis. Bambergae 1791.

325. *Zaberittel Samu.* Scientia salutis seu Considerationes piae praecipuam viae spiritualis materiam comprehendentis. Ingolstadii 1660.

326. *Zech Mihály.* Ignatianischer Seelenwecker, durch achttägige geistliche Übungen. München und Ingolstadt 1761.

327. Lichtvolle Priester-Exercitien für drei Tage. Aus dem Lateinischen von P. Stőger S. J. Regensburg 1879.

328. *Zetel Pál.* Exercitia spiritualia ad mentem S. P. Ignatii. Ingolstadii 1727 et 1728.

329. Lectio spiritualis Philosophi christiani. Ingolstadii 1727 et 1728.

Bármennyire törekedtek ezen s még más irók is kimeriteni a szentek e tudományát, mindannyian csak fényesen igazolták Justiniani Lőrincz e szavait: „Nemo ad plenum narrare sufficit cellae praeconia, quanta veniant bona per illam, quantaque amoveantur incommoda.“[1]

II.

Sz. Ignácz lelkigyakorlatainak irodalma, tekintettel a nem Jézus-társaságbeli irókra.

Hogy ezen irók névsorát megközelitőleg teljesen közölhessük, használtuk a következő jeles müvet, melynek czime: Thesaurus librorum rei catholicae. Würzburg 1850; hozzá adván azon müveket is, melyek azóta megjelentek s tudomásunkra jutottak.

1. *Beck Deogratias.* Geistliche Exercitien für Ordensleute von Caspar de Monte Sancto O. S. Fr. Regensburg. 1869.

2. *Bonifacius P.* Philagia, oder zehntägige Exerci-

[1] Laur. Iustiniani de vita solitaria.

tien nach P. Paul de Barry S. J. Neubearbeitet. Mainz 1885.

3. *Boyer Dénes.* Discours pour les retraites ecclesiastique. 2 vols. Paris 1843.

4. *Buchinger József.* Drei Vorträge bei Schlör, der Kleriker in der Einsamkeit.

5. *Buchmann János.* Geistesversammlung für Weltleute von Neuville S. J. Augsburg 1841.

6. *Colom Péter.* Die geistlichen Exercitien. Ein Handbuch für Priester vor, während und nach den geistl. Übungen. Nach dem Französischen. Schaffhausen 1853.

7. *Devie A. R.* Mémorial Catholique du Clergé pour le temps des retraites. Lyon. 1842.

8. *Elsener Honór.* Zwei Serien geistlicher Exercitien für drei Tage für Ordenspersonen. Verfasst von P. Bonaventura Leonardelli S. J. Ingenbohl. Kanton Schwyz, 1840.

9. *Frint Jakab.* Geistliche Übungen für die Charwoche. Wien, 1817.

10. Geistliche Übungen für Priester und Alumnen zu St. Pölten gehalten. 6 Jahrgänge. 2-te Auflage. — Wien. 1829—34.

11. *Geiger Ferencz.* Dreitägige Exercitien für die Geistlichkeit. Altdorf, 1830.

12. *Grassinger József.* Missions-Erneurung und geistl. Übungen. Zusammengetragen durch e. Missionär S. J. Augsburg. 1846.

13. *Heinrich J. B.* Erste Exercitien des sel. Bischofs von Mainz. Vilhelm Emmanuel Ketteler. Mainz. 1877.

14. *Heitel Ágoston.* Geistes-Übungen, oder Dreitägige Einsamkeit für die Weltgeistlichen und Seminaristen. Aus dem Lateinischen von Neymayer Fr. S. J. Freiburg in Breisgau. 1879.

15. *Hettinger Ferencz.* Die Idee der geistl. Übungen, nach dem Plane des hl. Ignatius von Loyola. Regensburg. 1853.

16. *Himioben Henrik.* Die Idee des kath. Priesterthums. Exercitien an Kleriker. Mainz, 1840.

17. *Hoffmann Ferencz.* Der Christ in der Einsamkeit. Zum gebrauche de neuntägigen geistlichen Übungen. Regensburg. 1865.

18. *Höllrigl Benedek.* Die zehn Gebote Gottes. Zehn Betrachtungen als geistliche Übungen für Priester. Wien, 1865.

19. *Izquierdo Sebestyén.* Praxis Exercitiorum spiritualium S. Ignatii. Monasterii, 1808.

20. *Katerkamp Tódor.* Über christl. Leben und Geist der gottesdienstl. Versammlungen. Münster, 1830.

21. Anleitung zur Selbstprüfung für Weltgeistliche. Nach dem Französischen: Miroir du clergé. Münster, 1806. 1836. 3-te Auflage von Kellermann. Münster, 1845.

22. *Kotte P. A.* Die hl. Mission, oder ausführliche Erwägungen jener Heilswahrheiten, welche bei den Missionen vorgetragen werden. Regensburg, 1857.

23. *Krzesimovski N.* Geistliche Einsamkeit, oder Betrachtungen über wichtige Wahrheiten der Glaubens. Straubing, 1847.

24. *Lafitau Ferencz.* Geistliche Einsamkeit für Ordensleute. Freiburg, 1787.

25. *Leonardus de Porto Mauritio.* Esercizj spirituali. Milano, 1836.

26. *Liguori Alfonz Mária.* Der Weg des Heiles, oder Betrachtungen über die ewigen Wahrheiten. 2-te Auflage. Regensburg. 1852.

27. Anleitung zur Vollkommenheit für Weltpriester nach den Entwürfen zu geistl. Übungen. 3-te Auflage. Wien, 1843.

28. *Lorinser Ferencz.* Geist und Beruf des kath. Priesterthums. Vorträge gehalten im Clericalseminar zu Breslau, bei den zum Empfange der h. Weihen vorbereitenden Exercitien. Regensburg, 1853.

29. *Marshall T. W. M.* Die christlichen Missionen:

ihre Agenten, ihre Methode und ihre Resultate. 3 Bde. Aus dem Englischen von Reiching. Regensburg, 1863.

30. *Muratori Lajos Antal.* Geistliche Übungen nach der Methode des jung. Paul Segneri. Augsburg, 1794.

31. Geistliche Übungen auf 8 Tage. 2 Theile. München, 1772.

32. *Nickel Márk Ádám.* Exercitia annua, oder jährliche Übungen zur Erneuerung des Geistes von Cochem. Regensburg, 1867.

33. *Névtelenül.* Anleitung das Gewissen nützlich zu erforschen besonders bei den jährlichen Exercitien für Ordensleute. Mainz, 1879.

34. Exercitia devotionis privatum ad usum Ord. Min. S. P. Francisci. Monachii, 1851.

35. Exercitia spiritualia iuxta methodum S. Ignatii Loyolae. Nova editio. Viennae, 1851.

36. Geistliche Einsamkeit in 36 Betrachtungen. Mainz, 1878.

37. Geisteserneuerung im Sinne der hl. Schrift und der Väter für Kleriker. Aus dem Französischen. Münster, 1846.

38. Geistliche Übungen für 10 Tage. Grätz, 1839.

39. Grossen Wahrheiten der Religion. Fünfzig Betrachtungen nach Anweisung des hl. Ignatius von Loyola. Mainz, 1882.

40. Leitsterne XXIV Bd. Die drei geistlichen Wege: Reinigung, Erleuchtung und Vereinigung. Nach der Anleitung des hl. Ignatius. Aus dem Französischen nach B. Bessiers. Regensburg, 1865.

41. Leitsterne XXXII Bde. Manresa, oder die geistlichen Übungen des hl. Ignatius. Nach der 21-ten Auflage des Französischen Originals. Regensburg, 1868.

42. Ewige Grundsätze, oder Vorbereitungen zu den geistl. Exercitien nach Cattaneo S. J. Wien, 1790.

43. Geisteserneuerung in Sinne der hl. Schrift und Väter des Johann Baptist von Saint-Jure. Aus dem Französischen. Münster, 1846.

44. Missions Erneuerung und geistliche Übungen für erwachsene Stände. München, 1846.

45. Renovatio triduana spiritus. Constantiae 1770.

46. Triduum heil. d. i. auf 3 Tage eingerichtete Meditationen. Augsburg, 1723.

47. *Passy Antal.* Betrachtungen über ewige Wahrheiten für geistl. Übungen. Neue Auflage. Wien, 1842.

48. *Perrot Kolos.* Über das Leben und Geheimnisse Jesu Christi nach der Anweisung des hl. Ignatius. Aus dem Französischen. Einsiedeln, 1842.

49. *Pösl Fridrik.* Die Ordensperson in der zehntägigen geistlichen Einsamkeit, von Cajetan Maria da Bergamo. Trier, 1865.

50. *Prattes Márk.* Exercitien für Priester. Wien, 1885.

51. *Ratte Ferencz.* Fünftägige geistliche Übungen zum privatgebrauche, zunächst für Ordensleute. Einsiedeln, 1877.

52. Praktische Ascese vorgetragen im Luxenburger Seminär. Regensburg, 1875.

53. *Rauscher Otmár József.* Die Ascese. Anrede bei dem Schlusse der geistlichen Übungen für Priester. Regensburg, 1866.

54. *Ruland Antal.* Karl Rutta's Exercitienreden für seine Alumnen. Würzburg, 1857.

55. *Rudigier Ferencz József.* Exercitia Spiritualia. Lincii, 1886.

56. *Sailer János Mihály.* Übungen des Geistes zur Gründung und Förderung eines hl. Sinnes und Lebens. München, 1799. Sulzbach, 1832.

57. Triduum sacr. sive Exercitia triduana, quae venerabile Capitulum Biberacense instituit. Augustae Vindelicorum, 1775.

58. Vom christlichen Tode; 3 tägige Geistesübungen. Regensburg, 1832.

59. *Salzbacher József.* Exercitia spiritualia habita ad Presbyteros Instituti sublimor. educationis ad S. Augustinum. Viennae, 1839.

60. *Schelkle D.* Geistliche Übungen für Geistliche. Aus dem Französischen von Nepveu S. J. Regensburg, 1852.

61. *Schem Ferencz.* Geistliche Übungen, nach Anleitung des hl. Ignatius. Münster, 1840.

62. *Schlör Alajos.* Der Kleriker in der Einsamkeit, oder die Ignatianischen Exercitien. Grätz, 1844.

63. Geistesübungen nach der Weise des hl. Ignatius von Loyola für Priester und Candidaten. Grätz, 1840.

64. Geistlicher Wegweiser für Kleriker, besonders in Seminarien, nebst Anleitung zur Abhaltung der Ignatianischen Exercitien. Grätz, 1842.

65. *Schröder Henrik.* Geistliche Übungen für Ordensfrauen von Ravignan. S. J. Mainz, 1864.

66. *Serapion a S. Andrea.* Carmel und Manresa, zehntägige Exercitien. Wien, 1874.

67. *Silbert J. P.* Der Christ in der Einsamkeit nach Crasset S. J. Wien. 1823—46.

68. *Sintzel János Mihály.* Ignatii Loyolae Exercitia. Ratisbonae, 1840.

69. Betrachtungen in der hl. Einsamkeit v. Pergmayr. S. J. Neu herausgegeben. Augsburg, 1841.

70. 3 tägige Einsamkeit zur Erneuerung des Geistes. Augsburg, 1839.

71. *Smetana Rezső.* Geistliche Übungen für zehn Tage. 3-te Auflage. Würzburg, 1877.

72. *Stadler J. E.* Angelika, oder: die fromme Klosterjungfrau in ihrer Betrachtung und Gebete, während der heil. Exercitienzeit. Nach dem Französischen. Neuburg, a. D. 1844.

73. *Stapf Ferencz.* Geistesübungen für Geistliche. Nach dem Französischen. Bamberg, 1817. Frankfurt, 1830.

74. *Sturmlerner Ferencz.* Meine Beruhigung in diesen Zeitläufen in religios. Erwägung zum Gebrauche auf der Kanzel und in stiller Einsamkeit. Augsburg, 1809.

75. Die hl. Priesterweihe, oder exegetische Vorträge.

zur Erneuerung des Geistes, seinen alumnen gehalten. Augsburg, 1842.

76. *Tanner Konrád.* Bildung des Geistlichen durch Geistesübungen. 2 Bde. Augsburg, 1807. Einsiedeln, 1834, 1845.

77. *Tenback Benedek.* Ein Tag für Gott und die Seele. Mainz. 1877.

78. *Toussaint J. Pál.* Geistliche Übungen für Erstcommunikanten. Mainz, 1881.

79. *Tronson N.* Particular — Examina über die Tugenden und Übungen des geistl. Lebens für Geistliche, Ordenolunte, Seminaristen. Aus dem Französichen. Mainz, 1869.

80. *Werner Zachariás.* Geistliche Übungen für 3 Tage. Wien, 1818.

81. *Westhoff F. W.* Medulla asceseos, auctore Bellecio. S. J. Momasterii, 1844. 1846.

82. *Widmer József.* Der kath. Seelensorger in der gegenwärtigen Zeit. Vorträge bei Anlass geistl. Exercitien. München, 1819.

83. *Wittman György Mihály.* Erneuerung dns apostolischen Geistes im Februar 1831. vor dem Dioecesanklerus gehalten, Stadtamhoff, 1831.

84. Vorträge bei den 3 täg. Exercitien in den Jahren: 1827—28 und 31. Stadtamhoff, 1841.

85. Kurze Betrachtungen in dem bischöflich. Klerikalseminar zu Regensburg gehalten. Landshut, 1838.

86. Geistliche Übungen und Betrachtungen allemal auf 3 Tage, gehalten beim Eintritt im's Seminar und beim Empfang der hl. Weihen. Landshut, 1837.

87. Exercitien für Priester und Priesteramts-Candidaten. Straubing, 1845.

88. Die Pastoralinstruction Christi an seine Apostel; in exegetischen Vorträgen zur Erneuerung des Geistes. Augsburg, 1842.

89. *Zängerle Roman Sebestyén.* Andreden an Kleriker während der Ignatianischen Übungen I. II. Siehe: Schlör.

90. *Zwikenpflug Károly.* Das heilige Jahr. Kurze Beatrachtungen auf alle Tage; sammt Erwägungen zu einer 3 tägigen Gemüthsversammlung. Regensburg, 1839.

* * *

Tekintve a lelkigyakorlatok oly bő irodalmát s azoknak több mint háromszázados oly óriási nagy hasznát, lehetetlen föl nem kiáltanunk sz. Bernárddal: „O solitudo beata! o ereme, mors vitiorum, vita virtutum! Te Lex et Prophetae mirantur, et quicunque ad perfectionem venerunt, per te in paradisum introierunt .... Ipse Dei Filius Salvator et Magister noster exemplum dedit nobis, fugiens in desertum, et mansit in solitudine."

XIII. Leo pápa élete. Irta Füssy Tamás. Ő Szentsége áldozári jubileuma emlékére kiadja a Szent-István-társulat. Nagy 8-rét. 226 lap.

A magyar katholikus mozgalom, mely a pápai jubileum körül megindult, törekszik a szomszéd nagy nemzetek nemes és nagylelkü viselkedését utánozni. Az irodalom terén e mozgalmakat első sorban XIII. Leo pápának Füssy Tamás által megirt életrajza képviseli; az időszaki sajtó is dicséretesen megteszi a magáét.

Élvezettel olvastuk a 221 lapra terjedő, kellemes kiállitásu könyvet, mely ha talán a világszerte hirdetett O Reilly-féle életrajzzal bőség tekintetében nem versenyezhet is, de a pápa nagy munkásságának, kitünő tehetségei és kivivott sikereinek találó és vonzó előadásával oly dicséretet érdemel ki magának, mely a jelen körülmények közt, midőn arról van szó, hogy az ünnepelt férfiunak hozzá méltó képe adassék, különös és kizárólagos sulylyal bir. Hozzájárul az irály könnyedsége, a kitüzött tárgy világos lebonyolitása, az egész beosztás tiszta áttetszősége, mely a sokoldalu tevékenység és eseménydus életről rendezett fogalmakat ébreszt még a szórakozottabb olvasóban, vagy plane olvasónőben is.

A bőséges anyag 12 fejezetbe van beosztva. 36 lapon át 4 fejezet megismertet Pecci Joakim Vincze életével, melyet akkor is már a római collegium, Benevent, Brüssel, Perugia ünnepelt, mindenik a maga módja szerint. Tanuló éveit a római collegiumban a Sion jelen füzetének harmadik czikkében olvashatni. A többi 8 fejezet XIII. Leo pápát mutatja be nekünk. Rendre veszi azon országokat, melyek a pápa főpásztori gondozásában részesültek; az események egymásutánját kellemes változatosságban az okmányok, az encyclikák s az illető államférfiak fölszólalásai nyomósitják. Több rövid encyclika kivonatban beszélteti magát a pápát.

Tekintettel kell lennünk arra, hogy többször, még be nem fejezett történeti folyamatokról van szó, melyeket nem lehet véglegesen megitélni; a kérdés tehát nem nyerhet bevégzett feleletet. Ennek akarjuk betudni, hogy a t. szerző a pápai föllépéseknek és rendszabályoknak benyomását, melyet a kedélyekre tettek, nem ecseteli, természetesen, hogy e benyomások szintén a történethez tartoznak: pl. a pápai föllépés nyomában kelt németországi akciók a katholikus s nem katholikus táborban. Azonban méltányoljuk a szerző álláspontját.

Kivántuk volna, hogy a t. szerző a pápa magánéletének, jellemének, szokásainak, társas viszonyainak is szentelt volna egy füzetet; — ezáltal az életrajz hangulatosabbá válnék s a természetes érdeklődés az ünnepelt személy iránt kellemes kielégitésben részesült volna.

Ezekbe foglaltuk röviden elismerésünk kifejezését. Az életrajz bizonyára nagy fogalmat ébreszt az olvasóban XIII. Leo pápáról, kinek sikerült képét homlokán viseli.

Dr. Pethő.

Szent Gellért csanádi püspök élete és művei. — A m. tud. egyetem hittani kara által az Ipolyi-dijjal jutalmazott pályamü. Irta Dr. Karácsonyi János. — Budapest, Franklin, 1887. 16⁰ 324 l.; — ára 1 frt 50 kr.

Ime ismét egy munka, melyet a magyar katholikus olvasóközönség annál nagyobb örömmel fog üdvözölni, mennél ritkábbak a magyar egyháztörténet első szakát tárgyazó müvek. Nevezetesen sz. Gellértről, nemzetünk egyik legkiválóbb téritőjéről, leszámitva a Lányi-féle jeles munkának, s legujabban Balics munkájának egynehány lapra terjedő megemlékezését, magyar nyelven éppen nem jelent meg semmiféle élet- vagy korrajz. Már pedig első apostoli szent királyunk, és sz. Adalbert mellett sz. Gellért az, akinek legnagyobb érdeme van abban, hogy a keresztény hit magva a magyarok sziveiben gyökeret vert, s terebélyes fává növekedett. Ő nevelte sz. Imre herczeget, ő téritette meg a Tisza-Maros mentén sürün lakó magyarságot, — odaadta a nép üdveért egész tevékenységét, s végre vérét és életét; méltó, hogy iránta minden magyar forró hálát tápláljon szivében. Ugy látszik, ennek, a magyar egyház e kitünő oszlopa iránt érzett hálának és tiszteletnek akart kifejezést adni a nemrég elhunyt tudós Ipolyi püspök, mikor pályázatra tüzte ki sz. Gellért életének lehetőleg kimerülő leirását, és müveinek főleg hittani szempontból való tüzetes ismertetését. Azonban a pályakérdés tiz esztendeig meddő maradt, — s végre is csak az előttünk fekvő, mult hóban megjelent munkában lett a Maecenás szándékai szerint megoldva.

Amilyen szép, vonzó a tárgy, oly dicséretesen van az dr. Karácsonyi által fel is dolgozva. Munkája minden egyes lapján meglátszik a szeretet, a gondos szorgalom, a fáradhatlan kutatás, melyet feladatának megoldására forditott. Alapul természetesen a Batthyány Ignácz-féle ismeretes „*S. Gerardi Ep. Chanad. acta et scripta inedita*“-t kellett vennie, de nem mulasztotta el, egyéb forrásokat is éber figyelemmel kisérni, amint azt a helyről-helyre pontosan feljegyzett idézetek is tanusitják, s habár itt-ott apodicticus bizonyossággal nem is képes sz. Gellértnek minden egyes életadatát megállapitani, mégis, amennyire lehetett, kidomboritott képét adta sz. Gellért

működésének, s egész korának. A minden tekintetben jeles monographia két főrészre oszlik: az első a szent életét irja le, a második müveit, jobban mondva egyetlen fenmaradt művét ismerteti. (Mert a többiek elvesztek). Az életrajz igen vonzón s érdekesen, a lényegesebb forduló pontoknál szigoru történeti kritikával van megirva, nyolcz fejezetben. Élénken elénk állitja ezekben a jámbor ifjut, a szentéletü szerzetest, a szentföldre zarándokló, de utközben Magyarországon maradt tudós, jámbor apátot, majd csanádi püspököt, nyilvános és magánéletében, nagyszerü, vértanúi halálában. — A második részben theologice ismerteti sz. Gellértnek ránk maradt, latin nyelven irt munkáját, a „Canticum trium puerorum" mysticus magyarázatát.

Végezetül két mellékletet csatol művéhez: a kutfők birálatát, és egyes kisebb, de történelmileg nagy fontosságu jegyzeteket, melyekhez még igen jó név- és tárgymutató járul.

Szeretnénk még sok szépet mondani a méltán pályakoszoruzott monographiáról: de a recensens sokszor korlátok közé van szoritva s kénytelen azzal beelégedni, hogy közönségének figyelmét valamely müre irányozta. Ha valaha, ugy ez esetben azt jó lélekkel teheti, — s most még csak azt mondja: vegye e szép könyvet kezeibe minél több magyar katholikus, kivált, minél több magyar pap; bizonyos, hogy sok élvezetet, sok hasznot, sok lelkesedést fog belőle meriteni.

Dr. Kereszty Géza.

Dr. Csáfori Gyula. A szabadkőmüvesség elleni szövetkezet kézikönyve és a magyarországi szabadkőmüvesek névsora. Esztergom, 1887. Kis 8-rét. 104 l. Ára 30 kr.

Dr. B. János nem éppen barátom volt, hanem iskolatársi pajtásság folytán az ifjukori benső viszony megmaradt köztünk. Szegény földmives fiából éles esze és szorgalma által tekintélyes ügyvéddé képezte magát.

Gazdagon nősült s kissé kapzsi is lévén, jó módra tett szert, mindamellett és éles megfigyelő tehetsége daczára nem kopott le róla teljesen az idealismus. Maga is tagja volt valamely budapesti szabadkőmüves páholynak, de kilépett belőle, nem mintha lelkiismerete szoritotta volna, hanem — ugy látszik — mert a tagsági fizetséget nem találta arányban a haszonnal, melyet a szabadkőmüvességből vonhatott. Azután is hü maradt ugyán esküjéhez és semmit sem árult el titkaiból, de nem tagadta, hogy csalódottan lépett ki a titkos társaságból.

Be kellett János barátomat kissé mutatnom az olvasónak, hogy a jellemzésnek, melyet e páholyokról adott, némi sulyt kölcsönözzek.

Kérdésemre annyit bevallott János barátom, hogy háromfajta emberekkel találkozott a páholyokban. „Vannak köztük — mondá — tisztességes emberek, de idealisták, kik azt hiszik, hogy sok keresés után meglelék az eszményt. Többnyire csöndes, jóakaró, gazdag és azon faju hiusággal eltelt emberek, milyeket a plutocraták közt találunk. Ezek fejő tehenei a páholynak. Tárczájuk nyitva áll minden „humánus“ czélra és bámulandó, mennyit adakoznak e „Gimplik“, mert ez vulgójok. A „vakoláshoz“ (dőzsöléshez) többnyire ők szolgáltatják a pezsgőt. Nem csupán hiuság viszi őket, de a pénznek — hogy ugy mondjam — megvetése, kicsinylése. Ők czégérei a páholyoknak és mintha tekintélyük is volna benne; de voltaképen nincs. Akik ott befolyást gyakorolnak, azok *czégéres kópék*, kik a páholy másik csoportját alkotják.“ E kijelentését begyőzendő, valódi fertelmességeket beszélt el János barátom egyik-másik testvérről, különösen egy magyar grófról, kinek könnyelmüsége és becstelensége sok ezer forintjába került a „Gimplik“-nek. Nem egynek feltünt, hogy még ki nem lökték a társaságból a drága grófot, kit tisztességes emberek sehol meg nem türnének: de azzal védekezének a vele egy húron pendülő, mégis nem annyira cynikus kópék: „Türni kell, minthogy a titkos szertartásokat senki ugy nem érti, mint ő méltósága.“

A harmadik osztályba sorozta János barátom a bagázsiát, a Tross-t, mint németül mondá, a turbát, melyet függés, feltünni vágyás, hiuság, az ujság és titokzatosság ingere meg az önzés csőditett össze. Ezek statisták — mondá — ha tetszik, közkatonák, kiknek nincs több értékük, mint más kanonen-futternak.

Beszéltünk aztán még *Pulszky* nagymesterről, kit János barátom igen helyesen osztályozott és jellemzett már akkor (az 1870-es évek elején,) midőn a „papa“ viselt dolgai s életének iránya előttem legalább nem volt annyira ismeretes, mint azt jelennen egész Magyarország ismeri.

E társalgásunk jutott élénken eszembe, midőn dr. *Csápori* kis könyvét mohó érdeklődéssel lapozgatám. Mennyire egyeznek a jellemzések!

Azóta volt alkalmam közelebbről megfigyelni szabadkőmüveseink müködését s igy saját tapasztalataim alapján is a legmelegebben ajánlhatom az ellenük irányuló szövetkezetek megalakitását.

Periculum in mora . . . .

A hitetlenséggel határos vallásos közöny, mely az iparos osztályt, főleg a gyári munkás mindkét nemü népet elnyelte; a kereszténységellenes nézetek, melyekben az uj generatio nevelkedik; a cselédség hasznavehetlensége, megbizhatatlansága és az ezekből származó társadalmi bajok, melyekről a bünügyi statistikák tanuskodnak; a veszedelmes socialistikus mozgalmak, melyek immár nálunk is, kivált német helyeken fel-felütik fejüket: mind e rákfenét a szabadkőmüvesség oltotta be és tenyészti ördöngős gonddal.

Bennünket magyarokat hazafias indokok is vezérelhetnek e titkos társulatok leküzdésében. A szabadkőmüvesség csakugy, mint a lutheranismus német palánta. A magyarországi páholyoknak több mint fele hazaáruló társulatok. Pangermán, vagy mint ők nevezik: deutschnational, azaz porosz tendentiával birnak.

Nézzétek a páholyok czimeit: (Csápori müve 112—3 lapján) „Zu den drei Säulen“, „Galilei“, „Fortschritt“,

(mert „Haladás“ csak fordítása a német eredeti névnek) „Humboldt“, „Die alten Getreuen“, „Irenea“, „Concordia“, „Eintracht“, „Humanitas“, „Philantropique“, „Verschwiegenheit,“ „Columbus zum Weltmeer“, „Freundschaft“, „Schiller“, „Sokrates“, „Zukunft“, „Nächstenliebe“, „Zur Verbrüderung“, „Die drei Lilien“, „Fraternitas“ ezek mind német társulatok, a németség oszlopai, terjesztői, magyarfaló egyletek.

Ismertem hazafias magyar embereket, kik a páholyok valamelyikébe iratkoztak, de vagy kiléptek onnan, nyiltan megvallván, hogy e hazaáruló társaságokhoz tartozni nem fognak, vagy benne maradván, lassankint kivetkőztek a hazafiságból. Innen van, — lapozzátok csak végig a névsort, melyet dr. Csápori ad, — hogy a szabadkőmivesek alig egy tized része áll magyar emberekből; nevezetesen vegyes nyelvü városokban magyar ember ritkán szabadkőmüves. Ellenben fele részben zsidók, negyedrészben lutheránusok.

A freimaurer zsidókat két categoriába osztályozta egy igen értelmes szintén zsidó. Az egyik categoriába tartoznak — ugymond a szabadelvü zsidók, kik Mózes törvényét nem tartják és teljesen vallástalanok; a másikba olyanok, kik a katholicismus esküdt ellenségei lévén, a czélból léptek a páholyba, hogy onnan hathatósabban müködhessenek ellenük.

Ki kell tehát bontani azt a zászlót, melyre dr. Csápori jeles müve mutat, hadd lobogjon! Nem sokára a diadal jele lesz az, hisz Csápori névsora megismerteti ellenfeleinket, könnyü lesz megküzdeni a sötétség e denevéreivel. Legelsőbb azonban Csápori könyvét ajánlom szorgalmas tanulmány tárgyául — tolle et lege!

Munkálatok. Kiadta a budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája. Az ötvenedik évfolyam II. kötete. N. 8° 250 l.

A magyar iskolák fejlődése és virágzása, tekintve a czélt, mindenkit csak örömmel tölthet el. Ha emelkedtek

is hangok, „melyek az egyházirodalmi iskolák létezésének jogosultságát támadták meg," ugy ez a bátorság, — mert ugy hiszem, hogy a lelkes közvéleménynyel szemben ellentétes állásfoglaláshoz bátorság kell, bizonyára az iskolák szervezetéből és a szemináriumi neveléshez való viszonyukból merithette érveit. Mindenesetre el kell ismernünk, hogy az iskolák az alaki képzettséget az irás és a szó terén kitünő mérvben előmozdithatják. E felfogás fejti meg az országos érdeklődést, melyben mindenekelőtt a központi helyzetnél s más tárgyi okoknál fogva a budapesti növendékpapság egyházirodalmi iskolája részesül. A munkálatok 50-dik évfolyamának első kötetét Ratzinger müvének folytatása képezi; — az évfolyam második kötetében az első dolgozat alkalmas bepillantást enged tennünk ez érdeklődésnek az ország minden rétegébe elható szálai közé, jóllehet csak mellékesen, mert tárgyát az 1848-ig fönnálló „magyar gyakorló iskola" s a zavarok után életre ébredt „magyar egyházirodalmi iskola kiadványai" képezik. A szerző nyugodtan, világosan irja le az idevágó adatokat; kerekded mondatalkotás, kellemes irály jellemzik. Kétszer is kér ugyan elnézést, de ezt az olvasók néhánya talán csak a tárgy látszólag érdektelen voltára lesz hajlandó vonatkoztatni. Mi nem tartjuk érdektelennek éppen azért nem, mert ez az iskola „irodalmi tényezővé küzdötte föl magát," s ami ellen rugdalózni szokás a tógátus részről, azt elismerni is illik a baráti részről.

Második helyen néhány sikerült költeménynyel találkozunk; az itéletet e részben hivatottabb birákra kell biznunk.

Harmadik helyen a „Munkálatok" 135—250 lapjain olvasható egy terjedelmes, vagy készültséggel és széles forrásismerettel irt egyháztörténelmi tanulmány, melynek czime: Egyházunk küzdelme a boszniai bogomil eretnekekkel. A szerző dolgozata első részében előadja a bogomil eretnekség eredetét, vitatván annak elterjedését keletről nyugotra, apjának állitván Bogomil nevü papot,

ki Simon (888—927.) bolgár császár halála után lépett fel tévtanával — mérsékelt dualismusával — Bulgáriában, a hol a paulicián eretnekség ekkor már nagyon el vala terjedve. Bogomil személyére s működésére helyén lett volna kissé körülményesebben kiterjeszkedni. Az eretnekség mételye a 11. század közepe táján Szerbiában s valószinüen nem sokára reá Boszniában is elterjedt. A bosnyák eretnekekről s ezeknek *nem csekély* voltáról először 1199. történik okmányi említés. Boszniában a bogomil eretnekség nemzeti vallás volt ugy, hogy „bosnyák egyház" (crkva bosanska) és bogomilok hierarchiája egy és ugyanaz vala.

Tanulmánya második részében szerző a paulicianok és bogomilok tanát fejtegeti; harmadikában végre a bosnyák eretnekek elleni küzdelem történetét adja 1195—1278. Bemutatja Kulin, István, Zibislav, Ninoslav bosnyák bánok viszonyát az eretnekséghez, a római pápáknak az igaz hit érdekében tett gondos intézkedéseit, Casemario János, Accontius és Jakab pápai követek nagy akadályokba ütköző buzgó és eszélyes működését, előadja Ugrin kalocsai érsek (1214—1241.) éber áldozatkész tevékenységét, leirja a bosnyák püspöki szék viszontagságait s a dömés hittérítők munkásságát, elbeszéli a magyar királyoknak majd békés majd fegyveres beavatkozását (Imre, II. Endre fia Kálmán, IV. Béla) majd tunya tétlenségét (IV. László) mely utóbbi oka annak, hogy Boszniát 1282. Uros István Szerbia királya elfoglalta. Tanulmánya folyamán világosan bizonyitja be a szerző, hogy Magyarország nem azért veszté el Boszniát, mivel az eretnekeket üldözte; hanem azért, mivel a bogomilokat, a Magyarországnak is ellenségeit meg nem törte.

Hiszszük, hogy e tanulmány, mely a balkán népek egyházi állapotára s hazánknak e népekhez való elég homályos viszonyára oly szép s szláv forrásainál fogva uj fényt vet, magára fogja vonni hazai történelmünk hivatott müvelőinek figyelmét is. Sajnáljuk, hogy az előadás szakadozottsága az elbeszélési fonalnak gyakori kitérések

miatti többszörös elejtése nem engedik a becses tanulmányt oly *élvezetes* olvasmánynyá lenni, mint azt alaposságánál s kritikai értékénél fogva szeretnők.

Dr. Horváth Ferencz.

RÖVID KÖZLEMÉNYEK.

(Utolérhetlen fönségben nyilvánul a kath. egyház egysége) s egységében katholicitása XIII. Leo pápa jubileumán. Minden, ami az egyházat alkotó központnak vonzóerejét érezni képes, — minden, ami Krisztus alkotásának e konkrét kifejezése iránt, a pápaság iránt érzékkel bir: hódolni siet. Országok, püspökök, társulatok, tudomány, sajtó, egyesek mind leborulnak s jó akaratuknak ajándékaikban nyomatékot adnak. Mindenki érzi, hogy ez az egység, ez az élet, ez a katholicitás, ez az apostolicitás szemmel látható s kézzel fogható valósága. Ahol pápaság nincs, ott világegyház sincs. S ha van is egy szent szék, de a szék üres, holt, néma s mindenki saját eszét ülteti bele. Ilyen az a szent szék, mely a remek, régi góth Glasgowi kathedrálisban — a főoltár helyén menynyezet alatt áll. Ilyen volt a régi manichaeusok „bémá"-ja, az üres tanitói szék, mely gyülekezeteik közepén állt s hódolva borultak le előtte. Tehetetlen szent székek; tanitók, de szavuk nincs: — központok, de nincs vonzóerejük; birodalmukba beüt a bomlás, foszlás, forgácsolódás, szétzüllés. Ide illik, amit 27 év előtt Döllinger irt „Kirche und Kirchen" czimü müvében: „Először a byzanczíak kiabáltak: csak patriarkákat ismerünk el, kik közül mindenik az egyház darabját kormányozza, — pápát nem ismerünk, ki a patriarkák fölött legyen. Jött utánuk az angol egyház s hirdette: „Se pápát, se patriarkát, — elég nekünk a püspök." A szárazföld pro-

testánsai evvel sem érték be: „Püspök se kell, csak plébános s fölöttük áll a fejedelem.“ Később az uj protestáns szekták Angliában s másfelé odanyilatkoztak: „Minek nekünk a plébános, — hadd legyen csak predikátor.“ Végre föltüntek a „barátok“ (Quäker) s más ujabb társulatok s fölfödözték: „Hogy a prédikátorok is fölöslegesek, miután minden egyes a saját prófétája, tanitója és papja.“ A további lépések is megtörténtek minden egyháziasság és positiv hit kiirtására.

(*Franzelin bibornoknak megjelent posthumum müve*): Theses de Ecclesia Christi. Elüljáróban olvassuk a boldogultnak életrajzát, amelybe alkalmasan van belefoglalva XIII. Leo pápa dicsérő elismerése, melyet a boldogultnak gyóntatójához, Mazzella kardinalishoz intézett: „Fateor, me plurimi ejus judicium, prudentiam doctrinamquae fecisse; verum haec humana sunt nec limites naturae excedunt; illud vero ego prae omnibus suspexi, eum scilicet tanta humilitate praeditum fuisse, ut nihil supra.... Nec intelligebat bonus et sanctus ille vir, quo se magis infra omnes abjiceret, eo me majorem de illius sanctitate opinionem efformare.“ Mindenki a pápa mély meggyőződésének fogja tartani, amit e szavak kifejeznek, akinek alkalma volt a boldogult kardinálist ismerhetni s észrevehetni rajta azt, hogy mély tudományát még mélyebb és bensőségesebb áhitat hordozza. Valóban személye emlékeztet a Jézus-társaság nagy alakjaira, melyek Toletus, Bellarmin, Lugo individualitásában ragyognak át szegényesebb jelenünkbe.

(*Mióta van szokásban, hogy a pápa a választás után megváltoztatja nevét?*) Körülbelül 860 éve van szokásban, hogy a pápák uj nevet vesznek föl. Csak egy nevet nem viselhetnek, vagy ha az esetleg keresztnevük volna, azt meg nem tarthatják, Péter nevét; példák rá Petrus de Luna, ki III. Benedeknek neveztetett, valamint XII. Gergely és VII. Sándor, kik mindketten a keresztségben Péter nevet nyertek. Oka a névváltoztatásnak az, hogy a „Petrus“ név különös titkos értelmet zár magába s a

titokzatos nevet az apostolok fejedelmét környező, egyházi tisztelet sz. Péter kitüntető kiváltságául akarja föltüntetni. Sz. Malachiás (1181.) jövendölése szerint az utolsó pápa Péternek fog hivatni: Petrus Romanus v. II. Péter. Aki e nevet tehát fölveszi, az bizonyára oly kevéssé fog hinni az állitólagos jövendöléseknek, mint mi Nostradamusnak. Pecci kardinalis azért vette föl a Leo nevet, mert XII. Leo pápa vette őt fel a papi akademiába, valamint IX. Pius is azért vette föl e nevet, mert VII. Pius pápa volt az, ki őt a délamerikai, nehéz küldetéssel megbizta.

(*A temetők állitólagos hátrányairól.*) Október vége felé nemzetközi egészségügyi congressus ülésezett Bécsben. Pettenkofer müncheni tanár beszédéből vettük az alább közlött sorokat; tekintélye az egészségügyben s in specie a temetők körül megindult ujabbkori kutatásokban az első sorba helyezhető. Pettenkofer tehát igy nyilatkozott: „Mily fölületes hiszékenységgel keresték ezelőtt a halandóság gyorsabb tempójának okát az elhaltak sirjaiban, a temetőkben. De mióta a temetők vizét, földét, levegőjét behatóan átkutatták s a temetők közvetlen közelében föllépő halandóság arányait vizsgálat alá fogták, a nézetek gyökeresen megváltoztak. Az a viz, mely a temetők kutjaiból forrásozik, rendszerint sokkal tisztább, mint az, melyet különben hasonalkotmányu földben, de nem temetőkben ásott kutból meritünk. Mignel Páris különböző temetőibe csöveket mélyesztett, hogy a mélyből fölszitt levegőt elmeire bonthassa, buvárlatainak eredménye az volt, hogy a levegőben Mikro-Organismusoknak (apró élő lények) nyomára nem akadhatott és pedig nemcsak pathogen (betegségeket szülő,) de más-féle penészgombákat sem talált. Hoffmann és Siegel, az előbbi lipcsei tanár, az utóbbi orvosi tanácsos, a néhány év előtt ugyancsak Bécsben ülésező egészségügyi kongresszus előtt nyiltan kimondták, — sokak csodálkozására s némelyeknek tán boszuságára is, — hogy Szászország egy rendesen kezelt temetőjéről

sem lehetett bebizonyitani, hogy az egészségügynek bármely irányban ártalmára lett volna."

(Az ördög korszaka.) Poéták, zsurnaliszták és irók napjainkban nem ritkán dicsőitik az ördögöt. Franciaországban van néhány tuczat kisebb ujság, mely az ördög nevét viseli valami ropogós variáczióban. Triesztben három ördögről nevezett lap jelenik meg. Az olasz vasuttársaság két mozdonya nevét ördögöktől vette. Lloyd gőzhajózási-társulat két hajójának szintén nem találhatott alkalmasabb nevet, mint, melyet az ördög visel. Genuában van egy ördög-társulat. Mig a körmenetek eltiltattak, addig az ördög-testvérek büntetlenül használhatják jelvényüket: fekete zászlót az ördög képével. Párisban már a hatvanas években hoztak szinre darabot, mely az ördög szépségének megjelenitésével volt megbizva. A poklot élvezetes salonnak szemléltették, hol sátáni jó kedv honol. Ki nem hallotta Carducci, olasz ördög-költő hirét, ki özönét zuditotta a világba a sátán ódáinak. Michelet fölszámlálja az ördög diadalmait az isteni Üdvözitő fölött. Quinet a sátánhoz könyörög, amint ki a sziveket egyesiti. Proskon az ördöggel való szoros összeköttetés után áhitozik. Montanelli kivánja, hogy ne Krisztus, hanem sátán legyen ezentul Itália ura. — Fölemlitjük azt is, hogy van szabadkőmüvességi czéh, mely a testvérek talpára keresztet rajzoltat, hogy jártukban mindig a keresztet tapossák. Rómában 1848-ban a titkos társulatok formális ördög-tiszteletet üznek. Hogy mily istengyülölet dul az anarchisták jelenkori üzelmeiben, azt egyre tapasztaljuk. „Se Isten, se ur!" ez jelszava a franczia anarchistáknak. Aki Istent gyülöli, az gyülöli a kath. papságot is; ez a gyülölet sehol sem szökik szembe ugy, mint az olasz radikálisoknál, kik inkább ma, mint holnap fojtanák egy kanál vizbe a pápaságot. Az uralkodó motivumot ez eszeveszettségekben jellemzi sz. Ágoston szava: „Amor sui usque ad odium Dei."

TARTALOM.

I. Értekezések.

Abbatia S. Henrici. Pór Antaltól. 401.
Adalék az esztergomi főszékesegyházi kincstár történetéhez. Dr. Csernoch Jánostól. 283.
Anarchia és Capitalismus. Szentimrey Mártontól. 721.
Az alapvető hittan meghatározása. Dr. Dudek Jánostól. 409.
Az emberi nem kora és a szentirás. Dr. Székely Istvántól. 228, 427, 523, 657.
Az összehasonlító vallástudomány jelen állása és eddig elért eredményei. Karácson Imrétől. 345, 481, 587, 672.
A keresztény hit védelme dióhéjban. Karcsaitól. 733, 812.
A Collegium Germanico-Hungaricumban. Dr. Pethőtől. 45, 272, 596, 682, 743, 840.
A szajkók. Dr. Pethőtől. 444.
A theol. tanulmányok reformjáról. U. a. 11. 81.
Egy magyar páholy keservei a mult században. Dr. Csáporitól. 116.
Eretnekek keresztsége. Erényi Károlytól. 827.
Esztergomi érsek praediális nemesei. Dr. Ozorai Józseftől. 100, 195, 261, 362, 453, 512.
Franzelin biboros. Dr. Horváth Ferencztől. 42.
Homo sapiens ferus. Várnaitól. 25.
Inconographia Mariana. Dr. Dankó Józseftől. 321.
Miből fejlődött a kereszténység? Fischer-Colbrie Á.-tól. 561.
Mit hirdet a sz. Péter-teri Obeliszk. Dr. Pethőtől. 882.
Néhány szó a theologiai iskoláztatás kérdéséhez. Dr. Dudek Jánostól. 187.
Programmunk. 1.
Simor János bibornok könyvtára. 641.
Spanyolország hanyatlásának okairól. Szentimreytől. 801.
Szentirásban előforduló közmondásokról. Dr. Kereszty Gézától. 172. 241.
Szent-István-társulati megnyitó beszéd, melyet 1887. évi

nagygyülésen Ő Emja *Simor János* bibornok herczeg-primás tartott. 161.
Szomszédban. Várnaitól. 381. 529.
Virchow a transformismusról. 759.

II. Könyvismertetések.

Bobok József. A püspöki általános helynök. Dr. Horváth Ferencztől. 792.
Breviarium Romanum. Dr. Pethőtől. 789.
Broglie. Les progrès de l'apologétique. Fischer-Colbrie Ágosttól. 289.
Capecelatro. Un ami du peuple an XVIII. Siècle. F. 870.
Dr Csápori Gyula. Taxil Leo volt szabadgondolkozónak önvallomásai. Dr. Pethőtől. 709.
Dr. Csápori Gyula. A szabadkőmüvesség elleni szövetkezet kézikönyve és a magyarországi szabadkőmüvesek névsora. 947.
Dr. Csernoch János. A hullaégetésről. Dr. Pethőtől. 708.
Die Drei-Puncte-Brüder. Dr. Pethőtől. 216.
Döllinger-Reusch. Die Selbstbiographie des Card. Bellarmins. Dr. Cs. J. 297.
Dummermuth. S. Thomas et doctrina proemotionis physicae. 72.
Ebenhoch A. Sieben Vorträge über din „Sociale Frage." Fischer-Colbrie Ágosttól. 872.
Franco F. Die Geister des Finsternisses. Dr. Pethőtől. 217.
Funk F. Doctrina 12 Apostolorum. Fischer-Colbrie Á.-tól. 701.
Furrer K. Die hebr. Sprache als Sprache der Bibel. Fischer-Colbrie Ágosttól. 296.
Füssy Tamás. XIII. Leo pápa élete. 944.
Geigel E. Das italienische Staatskirchenrecht. 70.
Dr. Giesswien Sándor. Misraim és Assur tanusága. Dr. Kereszty Gézától. 780.
Güttler K. Természettudomány és szentirás. Fischer-Colbrie Ágosttól. 389.
Hettinger F. Aus Welt und Kirche. Várnaitól. 138. 219.
Howitt M. Friedr. Overbeck. Dr. Pethőtől. 68.

Dr. W. Hubert. Der heil. Jeseph Calasanza. Dr. Walter Gyulától. 308.
Sz. Igrácz lelkigyakorlatainak irodalma. Krizsán Mihálytól. 767. 852.
Janssen. L'Allemagne á la fin du moyen age. Dr. Pethőtől. 547.
Dr. Karácsonyi János. Szent Gellért csanádi püspök élete és müvei. Dr. Kereszty Gézától. 945.
Dr. Kaulen. F. Einleitung in die heil. Schrift A. und N. Testaments. Fischer-Colbrie Ágosttól. 211.
Kist. L. Das Familienleben in Leid und Freud. Várnaitól. 300.
Mach F. Die Willensfreiheit des Menschen. Dr. Pethőtől. 213.
Dr. E. Machler. Bibl. Chronologie. Fischer-Colbrie Ágosttól. 131.
Makra-Rózsa. A kath. vallás tankönyve. Dr. Walter Gyulától. 628.
Maurer J. Card. Leop. Gr. Kollonitsch. Dr. Walter Gyulától. 784.
Meschler. Die Gabe des heil. Pfingstfestes. Dr. Pethőtől. 537.
Monumenta Germaniae Paedagogica. Dr. Walter Gyulától. 865.
Monumenta Vaticana. Dr. Horváth Ferencztől. 470.
Morgott F. Der Spender der heil. Sacramente. Dr. Pethőtől. 150.
Munkálatok. Dr. Horváth Ferencztől. 950.
Oltványi Pál. A szegedi plébánia és a t. piarista atyák szegedi krónikája. Csorba Lajostól. 64.
Chr. Pesch. Die christ. Staatslehre. Szaiff Jánostól. 540.
Póda Endre. A szent Jakabról czimzett régi temető-kápolna Sopronban. Dr. Walter Gyulától. 791.
Rényi Rezső. Italia költészetének története. Veridicustól. 618.
Riess R. Bibel-Atlas in 10 Karten. Dr. Kereszty Gézától. 699.
Robitsek F. Lacordaire végrendelete. Kőnig Gusztávtól. 704.

Rocca O. Das deutsche Schulhaus. Dr. Walter Gyulától. 393.
Schanz P. Apologie des Christenthums. Fischer-Colbrie Ágosttól. 695.
Dr. Schegg P. Bibl. Archaeologie. Dr. Kereszty Gézától. 62.
Dr. C. M. Schneider. Die kath. Wahrheit. Dr. Dudek Jánostól. 460.
Stanley-Mansfield. Bibliography of education. Dr. Walter Gyulától. 633.
Dr. Steinberger F. Jézus Krisztus a nevelő-tanitók eszményképe. Dr. Walter Gyulától. 136.
Super A. La chapelle imperiale Russe. Dr. Csápori Gyulától. 544.
Szvetics A. Jézus feltámadásának valósága. Dr. Kereszty Gézától. 869.
Vigouroux. Les livres saints et la critique rationaliste. Fischer-Colbrie Ágosttól. 548.
Viszolajszky Károly. Egy zarándoklat élményei, Egyptom, Jeruzsálem és Rómában. Dr. Kereszty Gézától. 711.
Dr. Waal A. Roms Katakomben und Pastor Rönneke. Dr. Pethőtől. 69.
Dr. Waal A. Römische Quartalschrift für christ. Alterthumskunde. Dr. Pethőtől. 546.
Werfer A. Edelreben im Weinberge der Kirche. Dr. Pethőtől. 468.

III. Rövid közlemények.

Rövid közlemények. 73, 115, 233, 313, 396, 474, 552, 635, 713, 793, 872. 953.

Előfizetési dij egész évre 6 forint osztr.-m. ért.

Felelős szerkesztők: Dr. PROHÁSZKA OTTOKÁR, Dr. WALTER GYULA.

Esztergom, 1887. Nyomatott Buzárovits Gusztávnál.